ఆంధ్రగ్రంథములు.

పద్యకావ్యములు.

		రూ.	అ
		ప్రతి 1-కి రూ.	అ
అప్పకవీయము, గిడుగు రామమూర్తిపంతుల విమర్శతో		అచ్చు	
ఆముక్తమాల్యద, (విష్ణుచిత్తీయము)	...	6	0
ఆంధ్రభాగవతము, పద్యకావ్యము. 1, 2 సంపుటములు	...	15	0
ఆదిపర్వము, పద్యకావ్యము, పెద్దచ్చు	...	1	8
,, సటీక	...	4	0
ఆంధ్రభారతము, పద్యకావ్యము			
ఆది సభాపర్వములు	...	4	0
ఆరణ్యపర్వము	...	4	0
విరాటోద్యోగపర్వములు	...	4	0
భీష్మద్రోణపర్వములు	...	4	0
కర్ణశల్యసౌప్తికస్త్రీపర్వములు	...	4	0
శాంతిపర్వము	...	4	0
అనుశాసనిక, అశ్వమేధ, ఆశ్రమవాస, మౌసల, మహాప్రస్థానిక, స్వర్గారోహణపర్వములు	...	4	0
ఆదిపంచకము. ఒకటేసంపుటము	...	11	4
యుద్ధపంచకము, స్త్రీపర్వము	...	7	8
శాంతిసప్తకము	...	7	8
ఆనందరంగరాట్ఛందము	...	1	8
ఆంధ్రనామసంగ్రహము, ఆంధ్రనామశేషము, సాంబనిఘంటువు, క్యాలికోబైండు	...	2	8
ఉత్తరరామాయణము, కంకంటి పాపరాజప్రణీతము	...	6	0
ఉత్తరహరివంశము, నాచన సోమనాథకృతము	...	3	0
కవికర్ణరసాయనము, (మాంధాతృచరిత్ర)	...	అచ్చు	
కాశీఖండము, శ్రీనాథకవి	...	3	8

	రూ.	అ.
	ప్రతి 1-కి రూ.	అ.
గోపీనాథరామాయణము, 2 సంపుటములు ...	అచ్చు	
చాటుపద్యమణిమంజరి, ప్రథమభాగము, క్రొత్తకూర్పు	2	0
చిత్రభారతము, చరిగొండ ధర్మనగారిది	1	8
చెన్నబసవపురాణము, పానకవికృతము ...	2	0
ఛందోదర్పణము (అనంతునిఛందము) ...	2	0
జైమినీభారతము, అశ్వమేధపర్వము ...	2	8
దశకుమారచరిత్రము, పద్యము, కేతనకవి ...	అచ్చు	
దశావతారచరిత్ర, చక్కనిక్రొత్తకూర్పు ...	3	0
ధ్రువోపాఖ్యానము, సటీక, భాగవతములోనిది ...	0	10
నరసభూపాలీయము, అట్టబైండు ...	2	0
నలచరిత్ర, ద్విపద, చక్రపురి రాఘవాచార్యప్రణీతము	2	4
నిర్వచనోత్తర రామాయణము, తిక్కనామాత్యప్రణీతము	1	8
పంచతంత్రము, నారాయణకవిది ...	1	8
,, క్యాలికోబైండు ...	2	0
,, వేంకటనాథరాజకవికృతము ...	1	4
,, క్యాలికోబైండు ...	2	0
పారిజాతాపహరణము, చిన్నసైజు, క్రొత్తకూర్పు ...	1	0
,, సాంధ్రటీకాతాత్పర్యము ...	3	0
బ్రహ్మోత్తరఖండము, క్రొత్తకూర్పు, శ్రీధరమల్లె వేంకటరామకవి	3	8
బసవపురాణము, పిడపర్తి సోమనాథకవి ...	3	8
భాస్కరరామాయణము, చక్కనిక్రొత్తకూర్పు ...	8	0
మనుచరిత్ర, సటీక, వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిగారి వ్యాఖ్యానముతో చిన్నసైజున మేలు కాగితములమీఁద స్ఫుటమైన అక్షరములతో చక్కఁగ ముద్రితము ...	5	0
మార్కండేయపురాణము, మారనకృతము ...	3	0
భక్తిరసశతకసంపుటము I (20 శతకములు) ...	3	0
,, II ,, ...	3	0
,, III ,, ...	3	0
నీతిశతకసంపుటము I ,, ...	3	0
రంగనాథరామాయణము, ద్విపద ...	6	0

	ప్రతి 1-కి	రూ.	అ.
రాఘవపాండవీయము, సటీక, ద్వ్యర్థిప్రబంధరాజము	...	4	0
లంకావిజయము (రావణదమ్మీయము) సటీక	...	1	8
వసుచరిత్రవిమర్శనము	...	1	8
వసుచరిత్ర, సటీక, రామరాజభూషణప్రణీతము	...	8	0
వాసిష్ఠరామాయణము, ద్విపద, తరిగొండ వెంకమ్మ	...	1	4
విక్రమార్కచరిత్ర, జక్కనకవి	...	1	8
విష్ణుపురాణము, వెన్నెలకంటి సూరనార్యప్రణీతము, లఘుటిప్పణము	...	అచ్చు	
వివేకసింధు, కొండనార్యప్రణీతము	...	1	0
వేంకటాచలమాహాత్మ్యము, తరిగొండ వెంకమ్మ	...	3	8
వైశ్యపురాణము, శ్రీగురు భాస్కరాచార్యకృతము	...	1	8
వీరభద్రవిజయము, పోతనకృతము	...	2	0
శకుంతలాపరిణయము, కృష్ణకవికృతము	...	1	0
శశిరేఖాపరిణయము, అప్పకవికృతము	...	1	0
శృంగారనైషధము, శ్రీనాథకవి	...	2	8
శృంగారశాకుంతలము, పినవీరభద్రకవి	...	1	8
శైవధర్మము, అంబరుపల్లి తిమ్మయ్య	...	1	0
శుకసప్తతి, కదిరీపతికృతము	...	1	8
సమీరకుమారవిజయము	...	1	8
సానందోపాఖ్యానము, శ్రీశివరామకవి విరచితము	...	1	8
సీతారామాంజనేయసంవాదము, సటీక, తాత్పర్యము ...		6	0
సుదక్షిణాపరిణయము, తెనాలి అన్నయకవి, (క్రొత్తకూర్పు)		1	0
హరివంశము, ఎఱ్ఱాప్రగడ	...	8	0
హరవిలాసము, శ్రీనాథకవి	...	1	8
హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము, శంకరకవి	...	1	8
హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము, సటీక, రామరాజభూషణకవి		6	0

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్,

292, ఎస్ప్లనేడ్, చెన్నపురి.

శ్రీ

శ్రీ కృష్ణాయ నమః.

శ్రీమద్భగవద్గీత

చదలువాడ సుందరరామశాస్త్రులచే

వ్రాయఁబడినగీతార్థసర్వస్వరూపమగు

పరమార్థచంద్రిక

యను నాంధ్రవ్యాఖ్యానముతోఁ గూడినది.

ప్రథమ ద్వితీయాధ్యాయములు

సంపుటము ౧.

చన్నపురి

శారదాంబావిలాస ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రితమయి ప్రకటింపఁబడెను.

1911.

శ్రీ

శ్రీ కృష్ణాయ నమః

విజ్ఞాపిక.

శ్రీమద్భగవద్గీతామహత్త్వం బిప్పుడు సకలభూభాగంబులందును సుప్రసిద్ధంబై వెలయుచున్నది. శ్రీభగవద్గీత సర్వభాషలందును దర్జుమా చేయఁబడి సర్వదేశజులచేతను బఠింపఁబడుచున్నది. శ్రద్ధావిశేషము గలవారు, భరతఖండజులు మాత్రమే కాక, యితరఖండజులు గూడ మూలగ్రంథమునే పారాయణము చేయుచున్నారు. ఇట్టిస్పృహణీయగ్రంథమును సకలదేశవాసులును ముఖ్యతత్త్వగ్రంథముగాఁ గొనియాడుచున్నారు. ఇట్టి తత్త్వగ్రంథముయొక్క పరమతాత్పర్యము యథాయథముగ నెఱుంగుటకుఁ దత్త్వజిజ్ఞాసువు లగుసజ్జను లందఱు నపేక్షింతు రని చెప్పవలయునా ?

ఏతత్పరమతాత్పర్యము భగవంతుం డాదిగా గురుశిష్యపారంపర్యక్రమంబున సంప్రదాయప్రవృత్తంబై యుండి లోపభయంబునం జేసి శ్రీశంకరప్రభృతులచే భాష్యవ్యాఖ్యానాదిరూపంబున గ్రంథస్థము గావింపఁబడియె. ఆభాష్యవ్యాఖ్యానంబులు గీర్వాణభాషం బ్రౌఢశైలి నుండుటవలనఁ దద్భాషాపరిజ్ఞానంబును మీమాంసాదిసకలశాస్త్రపరిభాషాపరిచయంబునుం గలవారికిఁ గాని తెలియ నలవి గాకున్నవి.

ఈకారణంబువలన నస్మత్సుహృత్తులు ఆంధ్రులు పెక్కండ్రు ప్రేరించుటంజేసి యాంధ్రలోకోపకారార్థం బిమ్మహాకార్యము ప్రారంభింపఁబడియె. ఇందు, శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదీయభాష్యము ౧, ఆనందగిరికృతతద్వ్యాఖ్యానము ౨, హనుమద్విరచితపైశాచభాష్యము ౩, శంకరానందీయవ్యాఖ్యానము ౪, మధుసూదనసరస్వతీకృతగూఢార్థదీపిక ౫, శ్రీధరస్వామికృతటీక ౬, సూర్యదైవజ్ఞకృతపరమార్థప్రప ౭ ఈయద్వైతవ్యాఖ్యానములును, శ్రీమద్రామానుజీయభాష్యము ౮, శ్రీమన్మాధ్వభాష్యము ౯ ఈవిశిష్టాద్వైతద్వైతభాష్యములు రెండును వెరసి తొమ్మిదివ్యాఖ్యానములు ఆంధ్రీకరింపఁబడుచున్నవి. ఈవ్యాఖ్యానములలోని విషయము కొంచెమేని విడువక అన్యూనానతిరిక్తంబుగాఁ దెనుఁగు వ్రాయఁబడుచున్నది.

ఈవ్యాఖ్యానములు న్యాయమీమాంసాది శాస్త్రవిషయచర్చలు గలిగి సాధారణసంస్కృతవ్యుత్పత్తి గలవారికిఁ గూడ దురవగాహంబులై యున్నవి. ఆంధ్రం

బునన్ యిదివఱకు శాస్త్రవిషయవ్యవహారంబు గల గ్రంథంబులే లేవు. కావున, అట్టి గ్రంథం బిదియే మొదటిదిగా నున్నది. అయినను ఆంధ్రీకరణము సాధ్యమయినంతవఱకు సుబోధముగా నుండునట్లు బహుప్రయత్నము చేయఁబడినది. ప్రథమప్రయత్నసాధారణంబు లగు లోపంబు లున్నను మన్నించి సహృదయులు సదయులై నివేదింతు రేని మునుముందు సవరించుకొనఁబడును.

మిక్కిలి గొప్పగ్రంథం బగుటవలనఁ జందాదారులసాహాయ్యం బాశ్రయింపఁబడియె. ఇదివఱకుఁ జందాదారు లిచ్చుధనంబె యేతత్కార్యనిర్వాహమునకుఁ బ్రధానసాధనంబై యున్నది. చందాదారులు పెక్కండ్రు పరమప్రీతి సమన్వితులై సంచికాప్రకటనసమయము నిరీక్షించుచు శ్రద్ధ మెయిం బఠించుచుఁ గ్రమంబునఁ జందాధనం బందించుచు నిమ్మహాకార్యమునకు భక్తివిశేషంబునం దోడ్పడు చున్నవారు. ఇట్లు వారు తాము పఠింపఁ గల్గుటం జేసి తమకును, గ్రంథప్రకటనసాధనీభూతధనహేతువు లగుటం జేసి పరులకును ఉపకర్త లగుచున్నారు. అట్టివారలే గదా ధన్యులు. అస్మదీయగ్రంథము గొనువార లని వినుతించుట గాదిది. భగవంతుండే గదా యట్టివారలే తనకుఁ బరమప్రియు లని తానే వక్కాణించి యున్నవాఁడు!—

« య ఇదం పరమం గుహ్యం మద్భక్తే ష్వభిధాస్యతి
భక్తిం మయి పరాం కృత్వా మా మే వైష్య త్యసంశయః.
నచ తస్మా న్మనుష్యేషు కశ్చి న్మే ప్రియకృత్తమః
భవితా నచ మే తస్మా దన్యః ప్రియతరో భువి. »

(ఎవ్వఁడు నాయందుఁ బరమం బగుభక్తి నుంచి—ఏతత్ప్రకటనంబుచేఁ బరమగురు వగు భగవంతుని శుశ్రూష నేఁ జేయుచున్నా నని తలఁచి, పరమ గుహ్యం బగుదీని నాభక్తులయందుఁ బ్రకటించుచున్నాఁడో అతఁడు నన్నే పొందుచున్నాఁడు; సందేహము లేదు. అ. ౧౮ శ్లో. ౬౮.

అట్టి వానికన్నను నా కధికముగాఁ బ్రియము చేయువాఁడు మనుష్యులయం దెవ్వఁడును లేఁడు. ఇఁక ముందును భూమియందు నా కతనికన్న నధికప్రియుండు కలుగఁ బోఁడు. అ. ౧౮ శ్లో. ౬౯.)

అని.

కొందఱు మాత్రము కొంతవఱకు గ్రంథము పుచ్చుకొని నడుమ వద్దనుచున్నారు. కొందఱు సంచికలు గ్రహించుచుండి చందాధనంబుఁ గోరినపుడు నిరాకరించుచున్నారు. మఱి కొందఱు మాపంపుసంచికలమాత్రం బంగీకరింప

దరు, మాగ్రాయుప్రార్థనపత్త్రికల మాత్రము పెడచెవిం బెట్టెదరు. ఇంకఁ గొందఱు "అధికగ్రంథ మగుచున్నది, అవిఘ్నసమాప్తి యగునా?" అని యధిక్షేపము మాత్రమే చేసెదరు.

ఇట్లు వీ రేతత్కార్యంబునకుఁ బ్రతిబంధహేతువు లని తోఁచుం గాని వాస్తవము విమర్శించినచో విధాంతరంబున సమాప్తిసాధనంబె యయ్యెదరు. ఎట్లనఁగా, ఇందుం బ్రథములు కొంతధనము వెచ్చించి కొంతగ్రంథము నొందినవారగుటచే నిరర్థకధనవ్యయంబు నొల్లక లబ్ధగ్రంథవ్యాసంగసముత్తేజిత కౌతుకులై యనవశిష్టగ్రంథముం గూడఁ బడయఁ గోరుదురు. అట్లు ద్వితీయ తృతీయులకును బ్రాప్తగ్రంథభాగం బప్రాప్తతదవశిష్టప్రాప్తియం దపేక్షను ఘటింపక తప్పదు. ఇదియ గదా భగవద్భక్తిమహిమంబు! ఇసుమంత చవిచూతు రేని మూర్ఖులైనను విడువ నొల్లరు. ఇట్టి మావిశ్వాసమునకు హేతువు లగుటచే వీరు మువ్వురును గ్రంథసమాప్తికే సాధనభూతు లగుచున్నారు. ఇఁక నధిక్షేపము సేయువారు గూడఁ బ్రతిజ్ఞాపాలనంబునందు మా కత్యంతజాగరూకత గల్గించెదరు, కావున వారును నేతత్కార్యపరిసమాప్తికే ప్రకారాంతరంబునఁ గారణం బగుచున్నారు. ఇట్లు వీరందఱు నొకానొకవిధంబున భగవదనుగ్రహభాజనభూతు లగుటంజేసి యిట్టి వారి వలన నస్మత్కార్యంబున కుపకారంబె పరిణమింప వలయు నని సుదృఢమ్ముగ నమ్ముచున్నారము.

ఇఁకఁ బరిసమాప్తియో సర్వకార్యసాధారణకారణం బగుభగవంతుని కాయత్తంబు గదా! భగవంతుఁడో నిజభక్తు లగుచందాదారులయం దున్నవాఁడు. కావున నేతద్గ్రంథనిర్విఘ్నపరిసమాప్తి చందాదారులకే యధీనంబై యున్నది. చందాదారులు శ్రద్ధతో బద్ధసంకల్పులై వర్ధమానసంఖ్యులై తోడ్పాటుగావింతు రేని యిది పరిపూర్తి నొందు ననుట కేమి సందియము? ఇప్పుడు గీతాశాస్త్రము నందు అత్యంతగహనభాగము ద్వితీయాధ్యాయ మేమో ముగిసినది గదా! ఇఁక నున్నవి చిన్నయధ్యాయములు. అంత గహనములునుం గావు. కావునఁ జందాదారులు మాత్రము సత్యప్రతిజ్ఞులై సహాయపడుచుండినయెడఁ దప్పక శీఘ్రముగాఁ బరిపూర్తి నొందఁ గలదు.

ఇందుఁ బ్రథమాధ్యాయం బర్జునవిషాదము ప్రతిపాదించుటంజేసి యర్జునవిషాదయోగం బనఁబడుచున్నది. విషాదంబు సిద్ధించినం గాని తీవ్ర మయినముముక్షయు జిజ్ఞాసయు జనియింప నేరదు, కావున నది యోగనామంబు నొంది యనుబంధబోధకంబై శాస్త్రమునకుఁ బ్రథమవిషయతం బ్రాపించెను.

ద్వితీయాధ్యాయము సాంఖ్యయోగం బనం బరఁగును. సాంఖ్యయోగం బనఁగా జ్ఞాననిష్ఠ. అది సాధ్యం బగుటవలన, సాధనం బగు కర్మయోగనిష్ఠ నపే

క్షించుటం జేసి, కర్మయోగనిష్ఠాప్రతిపాదనపూర్వకంబుగా నీయధ్యాయంబునఁ బ్రతిపాదింపఁబడియె. కావున, సాధ్యసాధనరూపము లగు జ్ఞానకర్మనిష్ఠలు రెండును బ్రతిపాదించుటవలన శాస్త్రార్థం బంతయు నీయధ్యాయంబున నిరూపితం బగుచున్నది. అట్లు ఆనందగిరి, « ఉపాయోపేయభూతము నిష్ఠాద్వయం బధ్యాయముచే సిద్ధించుచున్నది » యని వచియించెను. మధుసూదనసరస్వతియు « ఈయధ్యాయము సర్వగీతార్థసూత్రణం బనఁబడును ” అని వక్కాణించెను. ఏతదధ్యాయప్రతిపాదితాంశములనే వేఱు వేఱుగా నొక్కొకటి గ్రహించి యితరాధ్యాయములు వివరించుచున్నవి. ఈవిషయము ముందు తృతీయాధ్యాయవ్యాఖ్యారంభంబున మధుసూదనసరస్వతులు విస్తరించి నిరూపించెదరు.

ఏతత్ప్రథమద్వితీయాధ్యాయములు ఒక సంపుటము (వాల్యుము) గాఁ గట్టింప (బైండుచేయ) వలసినంతప్రమాణము గల వగుటంజేసి క్రేతృలోకసౌకర్యార్థము ప్రథమభాగముగాఁ గట్టింపఁబడియె. దీని క్రయము అయిదురూపాయలు మాత్రమే. ప్రాపణభృతి (పోస్టేజి) వేఱే యియ్యవలెను. నెలనెలసంచికలను బదిలపఱచుట కష్టమని తలంచువార లిట్టి సంపుటములుగాఁ గొనవచ్చును.

భగవద్భక్తు లందఱును దీనిం గొని శాస్త్రార్థవిచారభాగ్యముం బడయుదురుగాక. ఈభాగము గ్రహించినవారలకు నవశిష్టగ్రంథం బంతయు గ్రహింప నపేక్ష వొడముట సహజంబె గదా. అట్లు వారే యేతద్గ్రంథపరిపూర్తిం బ్రతీక్షించువార లగుటవలన వలసినట్లు తాము తోడ్పడియుఁ దమమిత్త్రులఁ దోడ్పడం జేసియు మీఁది గ్రంథము సర్వంబును సంపూర్తి నొందింతు రని ప్రార్థించుచున్నాను. భగవద్భక్తుల భక్తిమహిమంబు వలననే యిమ్మహాగ్రంథము సమాప్తి నొందవలయును, ఏతత్సర్వభారంబును భక్తులే వహియింప వలంతులు. కావున వారియందే న్యస్తసమస్తభరుండ నగుచున్నాను. భక్తులం బ్రార్థించుట వలననే భక్తపరతంత్రుం డగుభగవంతునిం బ్రార్థించినవాఁడ నగుదు నని విరమించెదను.

తేషాం సమ్మానా దియ మయతా మృద్ధిం కృతి ర్మ మోదారామ్
యేషాం దర్శనపథ మిద మేష్యతి భగవత్కృపాయోగాత్.

౧౯౧౧ సం.
డిసంబరు ౧ తేది.

ఇట్లు భాగవతవిధేయుఁడు,
చదలువాడ సుందరరామశాస్త్రులు.

అకారాదిశ్లోకానుక్రమణిక.

ప్రథమాధ్యాయము.

ద్వితీయాధ్యాయము.

సంకేతాక్షర వివరణము.

భా. శంకరభాష్యము.

ఆ. ఆనందగిరికృత శంకరభాష్య టీక.

హ. హనుమద్విరచిత పైశాచభాష్యము.

శం. శంకరానందీయ గీతా తాత్పర్యబోధిని.

మ. మధుసూదనసరస్వతీరచిత గూఢార్థదీపిక.

శ్రీ. శ్రీధరస్వామిప్రణీత సుబోధిని.

ప. పరమార్థప్రప, దైవజ్ఞసూర్యపండిత ప్రణీతము.

రా. రామానుజభాష్యము.

మా. మాధ్వభాష్యము.

శ్రీ

శ్రీగణేశ శారదా గురుభ్యో నమః.

శ్రీమద్భగవద్గీతాంధ్రవ్యాఖ్యాన

పరమార్థచంద్రికా మంగళాచరణము.

శ్లోకః. మాతు స్స్తన్యం ప్రపిబన్ లోలతయా కుమ్భయో స్తదాదిత్సుః
కలయన్ కరం ప్రమోదితజనక స్సో ఽవ్యాద్గజాస్యో నః. ౧

శ్రీవాణీశివవల్లభాభి రభితో ఽనక్ష్యాభి రాసేవితా
బ్రహ్మామ్భోజవిలోచనత్రినయనై స్సఙ్ఖ్యావిహీనై ర్నుతా
పఞ్చప్రేతమహాసనే మణిమయే సర్వోత్తమే సంస్థితా
లీలాం వాఙ్మనసాతిగాం విదధతీ త్రైలోక్యమాతా ఽవతాత్. ౨

మాయాచ త్రిగుణీ త్రిమూర్తిరపి సంభూత్యాతిభక్తాప్తయే
కామానాం పరిపూరణేనచ జనోపాస్య స్తదీయోద్ధృతౌ
వ్యాసక్తః కరుణాదిమఙ్గళగుణామ్భోరాశి రీశో ఽవ్యయః
సర్వాదిత్యశరీరభృత్స భగవా న్స్వశ్శ్రేయసా యాస్తు నః. ౩

సచ్చిదానన్ద మజడ మపరిచ్ఛేద్య మద్వయమ్
అవికార మనాకారం బ్రహ్మైక్యేన సమాశ్రయే. ౪

శ్రీసచ్చిదానన్దశివాభినవ్యనృసింహభారత్యమలాఙ్ఘ్రిపద్మే
సమర్పితేయం ప్రణతి స్సదా మే విశుద్ధవిద్యాధియ మాతనోతు. ౫

రఘూద్వహకృపాపాత్ర మస్మదీయకులోద్వహమ్
సహస్రనామనామానం సహస్రత్విట్ప్రభం భజే. ౬

సర్వవేదాన్తతత్త్వజ్ఞం శిష్యాళీసంశయచ్ఛిదమ్
సీతామ్బికామనోనాథం శ్రీరామం పితరం శ్రయే. ౭

శ్లోకః. కౌశికగోత్ర స్సున్దరరామో దశబిన్దుపఞ్చసఙ్ఖ్యే ఽబ్దే
తిష్యే ఖవాటకులజ స్సౌమ్యే మార్గశిరపూర్ణిమాసుదినే. ౮

పరదేవతాం గురువరాన్ హృదయే కృత్వా తదీయకరుణాతః
పరమార్థచన్ద్రికాఖ్యం గీతాశాస్త్రార్థవివరణం కుర్వే. ౯

శ్రీభాష్యకారప్రముఖై రుక్త మే వాన్ధ్రభాషయా
వివృణోమి తత స్సన్త ఆద్రియన్తాం వచో మమ. ౧౦

శా. శ్రీమాతృస్తనకుంభదుగ్ధముల వాసిం గ్రోలుచో లోలుఁడై
య్యామాద్రి న్నిజకుంభయుగ్మమున దుగ్ధాదానసజ్జత్కృగుం
డై మారారిమదిన్ ముదం బొసఁగునాహాస్తీంద్రవక్త్రిం గృపా
ధామున్ విఘ్నమహాంధకారమిహిరున్ ధ్యానింతు భద్రాప్తికిన్. ౧

శా. శ్రీవాణీశివవల్లభామరపురంధ్రీరత్నసందోహముల్
సేవింప న్బహుసంఖ్య లబ్జభవనాళీకేక్షణత్రీక్షణుల్
కైవారంబులు సేయఁ బంచశివలీలామంచపీఠి న్వచో
భావాతీతవిలాస మొప్పెసఁగునంబ న్గొల్తు నేకాగ్రతన్. ౨

చం. పొలుపుగ మాయియై త్రిగుణభూషితుఁడై భవనావనక్షయా
కలనత మూఁడుమూర్తు లయి కామితసంఘము దీర్చుచు న్జనుల్
గొలువఁగనై తదుద్ధరణలోలత సర్వసురాత్ముఁ డౌకృపా
జలనిధి నీశ్వరున్ హృదయసారసమందుఁ దలంతు నెప్పుడున్. ౩

చం. సకలవికల్పవర్జిత మసంగ మదేహ మదేశకాలవ
స్తుకృతవిభాగ మప్రకృతిదోష మనంత మవిక్రియం బశే
షకృతివిలక్షణం బఖిలసాక్షి యభేద మఖండచిత్సుఖా
త్మక మగుబ్రహ్మతత్త్వము సతంబు తదేకత నాశ్రయించెదన్. ౪

కం. భగవత్పాదాకారున్, జగతీదేశికు శివాభినవనరసింహా
ఖ్యుఁ గృపాబ్ధి సచ్చిదానం, దగురున్ భజియింతు నెమ్మనంబున భక్తిన్.

కం. మహనీయుని మత్కులధూ, ర్వహునిన్ శ్రీరామచరణపాథోజకృపా
మహిమాగతపురుషార్థుని, సహస్రనామున్ దలంతు స్వాంతమునందున్.

గీ. నిఖలవేదాంతపరమార్థనిష్ఠితాత్ము
శిష్యహృత్తాపవిచ్ఛేదశీతకిరణు
నాదుజనకు సీతాంబికానాథు విబుధ
వంద్యు శ్రీరాము మ్రొక్కెదు భావమందు. ౭

గీ. కౌశికమహర్షిగోత్రవిఖ్యాతచదలు
వాడకులుఁడ సుందరరామపండితుండఁ
గలియుగావతారఖబాణకలితసౌమ్య
మార్గశిరమాసవరపూర్ణిమాదినమున. ౮

కం. పరదేవత గురువరులన్, స్మరియించి తదీయకరుణసాహాయ్యమునన్
పరమార్థచంద్రికాఖ్యమొ, నరింతు గీతార్థవివరణం బాంధ్రమునన్. ౯

గీ. భాష్యకారులు మున్నగువారిభాష
ణములు తెనుఁగున మార్చెద నాదుకల్ప
నంబు లేదిందుఁ దద్గౌరవంబుఁ బట్టి
కొనుఁడు జిజ్ఞాసువులు దీని ఘనత మీఱ. ౧౦

శ్రీరస్తు.

శ్రీవాసుదేవపరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీశాంకరభాష్యోపక్రమణిక.

నారాయణః పరో ऽవ్యక్తా దణ్డ మవ్యక్తసమ్భవమ్
అణ్డ స్యాన్త స్త్విమే లోకా స్సప్తద్వీపాచ మేదినీ.

ఆనందగిరి టీక.

మంగళశ్లోకార్థము.—గణేశా! ఉత్తమపురుషార్థమయిన మోక్షము నొసంగునదియు దయయనెడు నమృతము నర్షించునదియు విఘ్నము లనెడు విషసమూహము నివారించునదియు నగు కటాక్షమును నాయందుఁ బరఁగింపుము. సమస్త జగత్కార్యాదాకారణంబును సాధ్యసాధనరూపంబున మోక్షరూపపరమపురుషార్థ జనకము నగు నిష్ఠ యను నమృతము నెవ్వనిముఖారవిందమునుండి వెడలెనో అట్టి వాసుదేవు నెల్లప్పుడు నమస్కరించుచున్నాను. ప్రత్యగాత్మ యగు నచ్యుతుని ఉత్తము లగు గురువులను నమస్కరించి శిష్యశిక్షకొఱకు గీతాభాష్యవివరణము చేయఁబడుచున్నది.

* ఉపాయమయిన కర్మనిష్ఠయు ఉపేయమయిన జ్ఞాననిష్ఠయు అను రెండునిష్ఠలను బ్రతిపాదించుటకై ప్రవర్తించిన గీతాశాస్త్రమును వ్యాఖ్యానము చేయఁ దలంచినవారై భగవంతు లగు భాష్యకారులు విఘ్నోపద్రవోపశాంతి మొదలగు ప్రయోజనములఁ గలిగించునట్టి యిష్టదేవతా తత్త్వానుస్మరణరూపమయిన మంగళాచరణముకొఱకు ఈ పౌరాణికశ్లోకము నుదాహరించుచున్నారు. ప్రామాణికు లగుపూర్వాచార్యు లనుష్ఠించుటవలన గ్రంథాదియందు మంగళాచరణ మవశ్య మనుష్ఠింపవలయును. ఈ పౌరాణికశ్లోకము నుదాహరించుటచే, అట్టి మంగళాచరణంబును సిద్ధించుటయే కాక తాము వ్యాఖ్యానముచేయు నీ గీతాశాస్త్రమును ఇతి

---

* ఉపాయ మనఁగా—సాధనము, ఉపేయ మనఁగా—సాధ్యము.

పాశుపతప్రమాణములును ఏకాభిప్రాయము లని యాచార్యుల స్వాభిప్రాయము దెలుపఁబడుచున్నది. దీని యర్థము.—

నారాయణః = నారాయణుఁడు; అవ్యక్తాత్ = మాయకన్నను; పరః = అతిరిక్తుఁడు, మాయాసంబంధము లేనివాఁ డనుట. అణ్డమ్ = బ్రహ్మాండము, అపంచీకృత పంచభూతాత్మకమయిన హిరణ్యగర్భతత్త్వ మనుట; అవ్యక్తసమ్భవమ్ = మాయవలనఁ బుట్టినది. అణ్డస్య = హిరణ్యగర్భాండముయొక్క; అన్తస్తు = లోపలనో; ఇమే = ఈ; లోకాః = లోకములును; సప్తద్వీపా = ఏడుద్వీపములుగల; మేదినీచ = భూమియును; సన్తి = ఉన్నవి.

“ ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపోవై నరసూనవః, అయనం తస్య తాః పూర్వం తేన నారాయణః స్మృతః ”—జలములు నారము లని చెప్పఁబడినవి, ఏల యనఁగా జలములు నరునివలన అనఁగా పరమాత్మవలనఁ బుట్టినవి, ఆ జలము లీయనకు మున్నాశ్రయముగా నుండెను, అందువలన నారాయణుఁ డని చెప్పఁబడెను. అని నారాయణశబ్దమునకు స్మృతిసిద్ధమయిన యర్థము. ఇది స్థూలదృష్టులకు మాత్రమే యుద్దేశింపఁబడినది. సూక్ష్మదృష్టులగు విద్వాంసులు “ నరశబ్దముచే జరాచరస్వరూప మయిన శరీరసమూహము చెప్పఁబడుచున్నది, ఆశరీరములందు నిత్యసన్నిహితు లయిన చిదాభాసులు జీవులు నారు లని చెప్పఁబడుచున్నారు, ఆ జీవుల కితఁ డాశ్రయము నియామకుఁడు—అనఁగా నంతర్యామి ” యని నారాయణశబ్దార్థము వచియింతురు. ఈ యంతర్యామి నధికరించియే యంతర్యామిబ్రాహ్మణము నారాయణం బను పేరు గల మంత్రామ్నాయమును బ్రవర్తించుచున్నవి. అందువలన నీ నారాయణశబ్దముచే శాస్త్రప్రతిపాద్యమయిన విశిష్టతత్త్వము చెప్పఁబడినది. అయ్యా! పరమాత్మకు మాయాసంబంధమువలననే అంతర్యామిత్వము శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వము చెప్పవలెను. కూటస్థుఁ డసంగుఁ డవిషయ మద్వితీయుఁ డగువాని కంతర్యామిత్వశాస్త్రప్రతిపాద్యత్వములు సంభవింపవు. అందువలన శుద్ధత్వము సిద్ధింపని యప్పుడు శాస్త్రాదియం దెట్లు నారాయణస్మరణము చేయఁబడుచున్నది? శుద్ధతత్త్వమును గదా స్మరింపవలెను. తత్స్మరణమే గదా యభీష్టఫలప్రద మగుటవలన నభీష్ట మగును. అని యాశంకించి సమాధానము చెప్పుచున్నారు.—అవ్యక్తాత్ = మాయకన్నను, అవ్యక్తము అవ్యాకృతము అని మాయకుఁ బర్యాయపదములు. పరః = అతిరిక్తుఁడు, తత్సంబంధము లేనివాఁ డనుట, వాస్తవముగా మాయాసంబంధము లేకున్నను గల్పనచే దత్సం

బంధము నంగీకరించి యితని కంతర్యామిత్వాది వ్యవహార మని గ్రహింపవలెను. అట్లు శుద్ధ మగుటం జేసి నారాయణస్మరణ ముచితమే యగును. అవ్యక్తసంబంధము లేనివాఁ డీశ్వరుఁ డని వివక్షిత మగుటవలన నాయవ్యక్తము సాక్షిసిద్ధ మగుచున్నది. అవ్యక్తము లేనియెడ దానితో సంబంధము లేనివాఁ డీశ్వరుఁ డని చెప్పుట ప్రసక్తింపదు గదా! అయినను అవ్యక్తముయొక్క కార్య ముండుటవలనఁ దత్కార్యరూపహేతువుచే ననుమానప్రమాణముగూడఁ గల దని యీ యనుమానము చెప్పుచున్నారు. అణ్డమ్ = అపఞ్చీకృతపంచమహాభూతాత్మక మయిన హిరణ్యగర్భతత్త్వము అండ మని చెప్పఁబడును, అది; అవ్యక్తసమ్భవమ్ = అవ్యక్తమువలనఁ బుట్టినది. శ్రుతిస్మృతులందు మూలకారణమువలన హిరణ్యగర్భోత్పత్తి ప్రసిద్ధ మగుటం జేసి హిరణ్యగర్భతత్త్వరూపకార్యము అను హేతువువలనఁ దత్కారణ మయిన మూలకారణ మగు నవ్యక్తము సిద్ధించుచున్నది యని భావము. హిరణ్యగర్భతత్త్వము శ్రుతిస్మృతి ప్రసిద్ధ మయినను తత్సిద్ధికిఁగూడఁ గార్యహేతుకమయిన యనుమానము గల దని విరాడుత్పత్తిచే దాని నిరూపించుచున్నారు.—అణ్డస్య = మున్ను చెప్పఁబడిన హిరణ్యగర్భుఁ డను పేరుగల యండముయొక్క; అన్తః= లోపల; ఇమే = ఈ; లోకాః = భూరాదిలోకములు, విరాట్టు అని పేరు గలవి; వర్తన్తే= ఉన్నవి. కార్య మైనం గదా కారణము లోపల నుండును, కావున హిరణ్యగర్భతత్త్వము లోపలనుండు విరాడాత్మకము లయిన భూరాదిలోకములు ఆహిరణ్యగర్భునిచే సృజింపఁబడినవి. అట్లు కార్యమైన విరాడాత్మకభూరాదిలోకములు అను హేతువువలనఁ దత్కారణహిరణ్యగర్భసిద్ధి యవుచున్న దని భావము. ఆభూరాదిలోకములు పంచీకృతపంచభూతాత్మకవిరాడ్రూపము లని తెలుపుచున్నారు.—సప్తద్వీపా = ఏడుద్వీపములుగల; మేదినీచ = భూమియు, అండములోపల నున్నది. "సా పృథివ్యభవత్" అను శ్రుతియందు విరాట్టుజన్మము చెప్పఁబడినది యని యంగీకరించుటవలన సమస్తద్వీపములతోఁ గూడిన భూమియనుటచేఁ బంచీకృతపంచభూతాత్మకసర్వలోకరూపుఁ డగు విరాట్టే చెప్పఁబడును. భూమియు అనుచోటి సముచ్చయముచేత విరాట్టునకు పూర్వోక్తాండరూపుఁ డగు హిరణ్యగర్భునం దంతర్భావమును ఆ హిరణ్యగర్భునివలన జన్మమును సూచింపఁబడుచున్నవి. అట్లు విరాడ్రూపకార్యము అను హేతువువలన హిరణ్యగర్భసిద్ధి యని భావము. పరమాత్మ స్వాజ్ఞానద్వారమున సమస్తప్రపంచమును బుట్టించి తనయందే యిమిడ్చికొని తా నఖండైకరససచ్చిదానందరూపంబున స్వమహిమయందుఁ బ్రతిష్ఠితుఁడై యున్నాఁ

డని శ్లోకార్థము. ఇట నారాయణశబ్దముచే విషయము చెప్పఁబడుచున్నది. ఎట్లనఁగా, నారులు= జీవులు త్వంపదవాచ్యులు, వారలకు; అయనమ్ = అధిష్ఠానము తత్పదవాచ్య మయిన పరబ్రహ్మము. అట్లు కల్పితమునకు అధిష్ఠానముకంటె అతిరిక్త మయిన స్వరూపము లేమింజేసి వాచ్యము కల్పిత మయినను లక్ష్యము బ్రహ్మమాత్రమె యగుటవలన బ్రహ్మాత్మైక్యము విషయము సూచిత మగుచున్నది. అందుచే విషయవిషయిభావ మను సంబంధముగూడ సూచింపఁబడుచున్నది. అవ్యక్తాత్పరః= మాయకంటె అతిరిక్తుఁడు అనుటచే మాయాసంబంధములేమి చెప్పఁబడుటంజేసి సర్వానర్థనివృత్తిపూర్వకపరమానం దావిర్భావము అనుమోక్షము చెప్పఁబడును. అందుచే మోక్షము గోరినవాఁ డధికారి యని సూచిత మయ్యెను. ఇఁక శేషించిన అన్నస్తు అనుచోటి తు శబ్దముచే వస్తువునకుఁ బారమార్థిక మగు నద్వితీయత్వము తెలుపఁబడినది. అందుచే శాస్త్రమునకు వస్తుద్వారమునఁ దజ్జ్ఞాననిష్ఠ ముఖ్యవిషయ మనియు ఆ జ్ఞాననిష్ఠకు నుపాయభూత మయిన కర్మనిష్ఠ యవాంతరవిషయ మనియు సూచింపఁబడినది.

అయ్యా! భగవంతుండు భూమిభారముఁ బాపుటకొఱకు బ్రహ్మదేవునిచేఁ బ్రార్థితుండై వసుదేవునిచే దేవకియం దావిర్భవించినవాఁడు కాఁబట్టి భూభారపరిహారముకొఱకే ప్రసిద్ధబలపరాక్రముఁ డగు నర్జునునిఁ బ్రేరించుటకై రెండు ధర్మముల నిం దనువదించె నని చెప్పవలెను. అనువాదమాత్ర మగుటంజేసి ధర్మోపదేశము భగవంతునికి ముఖ్యాభిప్రాయము కాఁజాలదు. యుద్ధప్రేరణమే భగవంతుని ముఖ్యోద్దేశ్యము. అందువలన సాధ్యసాధనరూపము లయిన జ్ఞానకర్మనిష్ఠ లిందు భగవంతునిచేఁ బ్రతిపాదింపఁబడినవి కావు. దానంజేసి యీ జ్ఞానకర్మనిష్ఠ లీ గీతాశాస్త్రమునకు ముఖ్యావాంతరవిషయము లనుట చెల్లదు? ఈ యాక్షేపమునకు సమాధానము.—అది సరికాదు. భగవంతునికి ధర్మసంస్థాపనమే స్వభావము. అట్లు ధర్మస్థాపనముకొఱకే తా నావిర్భవించినట్లు భగవంతుఁడు తానే "యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లానిర్భవతి భారత, అభ్యుత్థాన మధర్మస్య తదాత్మానం సృజామ్యహమ్" అని వచించెను. కాఁబట్టి భూభారపరిహారము ధర్మస్థాపనార్థ మగును గాని ముఖ్యోద్దేశ్యము కాదు. ధర్మస్థాపనమే ముఖ్యోద్దేశ్య మగును. అట్లు అధికారి యగు నర్జునుని నిమిత్తముగాఁ జేసికొని యతని స్వధర్మమునందుఁ బ్రవర్తింపఁజేయుటచేఁ గర్మనిష్ఠానిష్ఠునిఁ గావించి తద్ద్వారమున జ్ఞాననిష్ఠయందు దించుటకై భగవంతునిచే గీతాశాస్త్రము ప్రణీత మగుటవలన దీనికి నిష్ఠాద్వయము విషయ మనుట యుచితమే

యగును. అని « ఆభగవంతుఁడు " అనుట మొదలుగా « ధర్మద్వయ మర్జునున కుపదేశించెను " అనువఱకుఁ గల భాష్యముచేఁ దెలుపుచున్నారు.

భా. ఆ భగవంతుఁ డీజగమును సృజియించి దానికి స్థితిఁ గల్పింపఁ గోరినవాఁడై మొదట మరీచిప్రభృతు లగు ప్రజాపతులను బుట్టించి వేదోక్త మగు ప్రవృత్తిలక్షణధర్మమును నేర్పెను. అంత నితరులను సనకసనందనాదులం బుట్టించి జ్ఞానవైరాగ్యలక్షణం బగు నివృత్తిధర్మంబు నేర్పెను.

ఆ. అందు « ఆప్తునిచే * రచియింపఁబడిన దను నిశ్చయము లేమిం జేసి బౌద్ధాదిశాస్త్రములవలె నీ గీతాశాస్త్రంబు వ్యాఖ్యానార్హము గాదు " అని యాశంకించి మంగళాచరణోద్దేశ్యముఁ దెలుపుచు మొదట శాస్త్రప్రణేత యాప్తుఁ డని నిర్ధారించుకొఱకు సర్వజ్ఞత్వాదిప్రతిజ్ఞాపూర్వకముగా సర్వజగత్తులకును స్రష్ట యనుటను జెప్పుచున్నారు. « ఆభగవంతుఁ డీ జగమును సృజియించి " యని. ఆ నారాయణాఖ్యుఁ డగు దేవుఁడు సర్వజ్ఞుఁడు సర్వేశ్వరుండు ప్రపంచము సమస్తమునుం బుట్టించియున్నవాఁడు. అట్టి యీశ్వరు ననుగ్రహము పొందినవారలే యాప్తు లని ప్రసిద్ధ మగుటచే నా యీశ్వరుండు పరమాప్తుఁ డనుట సిద్ధ మగును. కావున నాతని కనాప్తత్వములే దని యర్థము. అయ్యా! భగవంతునిచే సృజియింపఁబడినను హిరణ్యగర్భాదిలక్షణ మయిన జగత్తు చాతుర్వర్ణ్యాదులతోఁ గూడిన దగుటవలన వ్యవస్థ చేయువాఁడు లేనియెడ వ్యవస్థ నొందఁ జాలదు. పరమేశ్వరుఁడే వ్యవస్థచేయు నన్నయెడ నతనికి వైషమ్యాదులు ప్రసక్తించును? అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు. « దానికి " అని. సృజింపఁబడిన జగత్తునకు మర్యాద లేమి ప్రసక్తింపఁగా దానికి వ్యవస్థ చేయఁ గోరినవాఁడై వ్యవస్థాపకము నాలోచించి రాజునకును రాజైనది § అని ప్రసిద్ధమయిన ధర్మము వ్యవస్థాపక మగు నని నిశ్చయించి యాధర్మమును సృజియించె నని యర్థము. ఇఁక నాధర్మము సాధ్యస్వభావ మగుటవలన సాధకుఁడు లేనిచో సంభవింపదు. పరమేశ్వరుఁడే సాధకుఁ డగు ననుట యుచితము గాదు. ధర్మజ్ఞులుగాని జీవులును దాని ననుష్ఠింపఁ జాలుదు రనుటయు ననుపపన్నము. కావున ధర్మము సృజించుట వ్యర్థ మని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు « మరీచిప్రభృతులను " అని. భగవంతునిచే సృజింపఁ

* ఆప్తుఁ డనఁగా—యథార్థవక్త, ప్రామాణికుఁడు.

§ అనఁగా—జనులకు నియామకుఁ డగు రాజునకుఁగూడ నియామకము.

బడిన యామరీచి మొదలగువారు భగవన్నియోగంబునఁ బ్రజాసృష్టికర్తలు, యాగము దానము మొదలగువానిచే సాధ్య మయిన ధర్మము ననుష్ఠించుటకు నధికృతులు. కావున వారిచే ధర్మము ప్రవర్తింపఁ గల దని భావము. ఇట వేదోక్త మనుటచే బౌద్ధబోధిత చైత్యవందనాదులు ధర్మము కా దనుట తెలుపఁబడినది. అయ్యా! ఇంతమాత్రమున జగమున కంతయు వ్యవస్థచేయ శక్యము గాదు, ఏల యనఁగా, ఇందుచే ప్రవృత్తిమార్గము వ్యవస్థాపిత మయినను నివృత్తిమార్గము వ్యవస్థాపితము కాఁ జాలదు? ఇందుకుఁ జెప్పుచున్నారు—“అంత నితరులను” అని. శమదమాదిస్వరూప మగు నివృత్తిధర్మమునకు గమకము చెప్పుచున్నారు—“జ్ఞానవైరాగ్యలక్షణము” అని. వివేకము వైరాగ్యము అతిశయించుటచే శమాద్యతిశయము అధిగత మగును, కావున వివేకాదికము దానికి గమక మని యర్థము.

భా. ఆ వేదోక్త మగు ధర్మము, ప్రవృత్తిలక్షణము నివృత్తిలక్షణము అని రెండువిధములు. జగత్తునకు స్థితికారణంబు ప్రాణులకు సాక్షాదభ్యుదయనిశ్శ్రేయసహేతు వగు నా ధర్మము శ్రేయస్సు గోరు నట్టి బ్రాహ్మణాదులగు వర్ణులచేతను ఆశ్రములచేతను అనుష్ఠింపఁబడుచుండెను, పెద్దకాలంబుగా, అనుష్ఠాతలకుఁ గామోదయంబుచే వివేకవిజ్ఞానంబులు క్షయించుట కారణంబుగా నధర్మముచే ధర్మం బభిభూయమానం బగుటయు నధర్మంబు వర్ధిల్లుచుండుటయు నాయాదికర్త నారాయణాఖ్యుఁడగు విష్ణువు ప్రపంచస్థితిని బరిపాలింపఁ గోరినవాఁడై భౌమబ్రహ్మ మగు బ్రాహ్మణత్వము రక్షించుటకై దేవకియందు వసుదేవునివలన నంశముచేఁ గృష్ణుం డనుపేర నవతరించెను గదా! వర్ణాశ్రమభేదములు బ్రాహ్మణాధీనము లగుటచే బ్రాహ్మణత్వము రక్షించినం గదా! వైదిక ధర్మము రక్షిత మగును.

ఆ. ధర్మవిషయమై విద్వాంసులకు వివాదము కనఁబడుటవలన జగత్స్థితికిఁ గారణ మయిన మఱియొక ధర్మముగూడ సృజింపవలసినది కల దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు—రెండువిధము లని. అతిప్రసంగము నప్రసంగమును * దొలఁగించుటకై ప్రకృత మగు ధర్మమునకు లక్షణము చెప్పుచున్నారు—ప్రాణుల కని.

* అతిప్రసంగ మనఁగా—అలక్ష్యమునందు లక్ష్యబుద్ధి, ఇట నధర్మమునందు ధర్మబుద్ధి; అప్రసంగ మనఁగా—లక్ష్యమునం దలక్ష్యబుద్ధి, ఇట ధర్మమునం దధర్మబుద్ధి.

సాక్షాదభ్యుదయ నిశ్శ్రేయసహేతువు = ప్రవృత్తిలక్షణ మగు ధర్మము అభ్యుదయము * గోరువారలకు సాక్షా దభ్యుదయహేతువు, నిశ్శ్రేయసము § గోరువారలకుఁ బరంపరగా నిశ్శ్రేయసహేతువు, నివృత్తిలక్షణధర్మమో సాక్షాన్నిశ్శ్రేయసహేతు వని విభాగము. నిశ్శ్రేయసమునకు జ్ఞానముమాత్రమే హేతువైనను శమాదులు ‖ జ్ఞానద్వారమున హేతు వగును. జ్ఞానముకంటె వేఱువ్యవధానము లేమింజేసి సాక్షాన్నిశ్శ్రేయసహేతు వని చెప్పఁబడినది. ధర్మమున కిట్లు లక్షణము చెప్పఁబడుటమున వర్ణాశ్రమ నియమము లేక పురుషార్థముఁ గోరువా రందఱు రెండుధర్మములను యథావిధి ననుష్ఠింప నర్హు లగుదురు, అందుచే అనుష్ఠాతలకు నియమము లేకపోవు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు—బ్రాహ్మణాదులగు వర్ణులచేతను ఆశ్రములచేతను అని. పురుషార్థాపేక్షసాధారణ మయినను శ్రుతిస్మృతులఁ బర్యాలోచించి యనుష్ఠించుటవలన నియమము సిద్ధించు నని యర్థము. నిత్యనైమిత్తికకర్మములు యావజ్జీవ మనుష్ఠింపవలయును, కామ్యముల యనుష్ఠానమునందుఁ బ్రవృత్తి రాగాధీనము, అనుష్ఠానప్రకారమును మాత్రమే శాస్త్రము విధించు నని విభాగ మున్నను అనుష్ఠానము ఒకానొకప్పుడే సంభవించు నను నభిప్రాయముచేఁ జెప్పుచున్నారు—పెద్దకాలముగా ♦ నని. ఇఁక నిప్పుడు చెప్పఁబడిన ధర్మమువలననె జగత్తునకు స్థితి సిద్ధించుటంజేసి భగవంతుం డాదికర్త యగు నారాయణుండు బహుదుఃఖదూషితం బగు శరీరముఁ బరిగ్రహించుటకు నిమిత్తము లేదు. కావున నితఁడే యొకానొకం డనాప్తుండు వైషమ్యనైర్ఘృణ్యములు గలవాఁడు శరీరముఁ బరిగ్రహించి యీ గీతాశాస్త్రము రచియించి యుండవచ్చును. ఎట్లిది యాప్తప్రణీత మగును? ఇందుకుఁ జెప్పుచున్నారు—అనుష్ఠాతల కని. లేక యీ యాశంకకు "పెద్దకాలముగా" అనునది యారంభించియే యుత్తరము గావచ్చును. పెద్దకాలము కాఁగా ననఁగా కృతత్రేతాయుగములు గడచి ద్వాపరాంతము వచ్చినపుడు అనుష్ఠాతలకుఁ గామక్రోధాదులవలనఁ గలిగిన యవివేకంబున బహుళం బగు నధర్మంబుచే ధర్మంబు తగ్గి యధర్మంబు వర్ధిల్లుటవలన జగన్మర్యాద తప్పటయు స్వకృత మయిన యామర్యాదను బాలింపఁ గోరినవాఁడై భగవంతుం డగు నారాయణుండు తన్నిమిత్తమయి చాతుర్వర్ణ్యాదుల

* స్వర్గము.

§ మోక్షము.

‖ శమాదులు = నివృత్తిలక్షణ ధర్మము.

♦ ఈ పక్షమున పెద్దకాలంబుగా అనుటకు అనుష్ఠింపఁబడుచుండెను అను దానితో వెనుక నన్వయము. పెద్దకాలంబుగా ననుష్ఠింపఁబడుచుండె నని యర్థము.

రక్షించుటకొఱకు మాయాశక్తి ప్రయుక్త మగు లీలామయం బయిన స్వేచ్ఛాశరీ రము గ్రహించె నని యర్థము. "భౌమస్య బ్రహ్మణో గుప్త్యై వసుదేవా దజీజనత్" * అను స్మృతి ననుసరించి భౌమబ్రహ్మశబ్దము లనువదించి దాని వ్యాఖ్యానము § చేయుచున్నారు—భౌమబ్రహ్మ మని. అంశముచే ననఁగా స్వేచ్ఛానిర్మిత మయిన మాయామయం బగు స్వరూపముచే నని యర్థము. కదా అనుటచేఁ బౌరాణిక ప్రసిద్ధి యనువదింపఁబడుచున్నది—ఇది భగవదవతారము కాక మఱియొకని జన్మ మనుట యుక్తము కాదు, అట్లు చెప్పినచో బహువిధప్రమాణములు విరోధించు నని భావము. అయ్యా! యదా యదాహి ధర్మ స్యేత్యాదివచనములవలన వైదిక ధర్మసంరక్షణార్థము భగవంతుని జన్మము, ఇది యేమి బ్రాహ్మణత్వము రక్షించుట కని చెప్పఁబడినది? ఇందుకుఁ జెప్పుచున్నారు—బ్రాహ్మణత్వము రక్షించినం గదా యని. అట్లయినను వర్ణాశ్రమభేదవ్యవస్థ చేయక ధర్మ మెట్లు రక్షిత మగును? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు—వర్ణాశ్రమభేదము లని. బ్రాహ్మణునే గదా పురో హితునిఁగాఁ జేసికొని క్షత్త్రియాదులు ప్రతిష్ఠను బొందుదురు. యాజనాధ్యాపన ములు బ్రాహ్మణధర్మములు, యాజనాధ్యాపనద్వారమున వర్ణాశ్రమభేదములు వ్యవ స్థాపితము లగును, కావున బ్రాహ్మణ్యము రక్షిత మయినచో సమస్తమును సుర క్షిత మగు నని యర్థము.

భా. ఆ భగవంతుండు జ్ఞానైశ్వర్యశక్తి బలవీర్యతేజంబు లెల్లప్పుడును గలవాఁడు, త్రిగుణాత్మిక వైష్ణవి యగు తనమాయను మూలప్రకృతి యనంబడు దాని వశీకరించి తాను జన్మము లేనివాఁడును నాశము లేని వాఁడును భూతముల కీశ్వరుండును నిత్యశుద్ధబుద్ధస్వభావుండు నైనను దన మాయచే దేహముగలవాఁడుంబోలె జన్మము నొందినవాఁడుంబోలె లోకానుగ్రహము సేయుచుఁ జూడఁబడుచున్నాఁడు. స్వప్రయోజనము లేకున్నను భూతానుగ్రహేచ్ఛచే వేదోక్త మగు ధర్మద్వయమును శోక మోహమహాసముద్రమునందు నిమగ్నుఁడగు నర్జునున కుపదేశించెను. గుణాధికు లగువారు గ్రహించి యనుష్ఠించినం గదా ధర్మం బభివృద్ధి నొందఁ గల దని. ఆధర్మముమ భగవంతునిచే నెట్లుపదేశింపఁబడె నట్లు సర్వజ్ఞుండు భగవంతుం డగు వేదవ్యాసుఁడు గీత లను పేరుగల యేడు వందల శ్లోకములుగా గ్రథితము గావించెను.

---

* భౌమబ్రహ్మమును రక్షించుటకొఱకు వసుదేవునివలనం బుట్టెను.

§ భౌమబ్రహ్మ మనఁగా—భూమియందలి బ్రహ్మము, దానికి బ్రాహ్మణత్వ మని యర్థము.

ఆ. ఇట్లయినను భగవంతుఁ డగు నారాయణునకు శరీరాదులు గలవన్న యెడ నస్మదాదులకు నతనికిని విశేషము లేమింజేసి యీశ్వరుఁడు కాఁ డనుట ప్రసక్తించు నని· యాశంకించి జ్ఞానాదికృత మయిన విశేషము గల దని చెప్పుచున్నారు—అ భగవంతుం డని. జ్ఞానము= తెలివి, పదార్థములను విశేషాకారముగాఁ దెలియుట, ఐశ్వర్యము = ఈశ్వరత్వము, స్వతంత్రత. శక్తి = అపదార్థముల నెఱవేర్చు సామర్థ్యము. బలము = సహాయసంపత్తి. వీర్యము = పరాక్రమము * గలవాఁడగుట, తేజస్సు = ప్రగల్భత, ఎదిరింపనలవిగామి. ఈ యాఱుగుణములు సర్వవిషయము లెల్లప్పుడు భగవంతునియందు వర్తించుచున్నవి, కావున నతనికి శరీరాదు లున్నను అస్మదాదులతో సామ్యము సంభవింప దని యర్థము. ఇఁక నిట్లయినను, అనాదినిధనుండు నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావుండు నగు నీశ్వరునకు స్వభావవిరుద్ధ మయిన జన్మాదిక మెట్లు సంభవించును? భూతముల కీశ్వరుండును స్వతంత్రుఁడు నగువాఁడు తనకుఁ దానే యనర్థము గలిగించు కొనఁడు గదా! ఇతనికి దేహాదిపరిగ్రహంబున నేమియు ఫలంబునుం గానరాదు? ఇందుకుఁ జెప్పుచున్నారు—త్రిగుణాత్మిక...జూడఁబడుచున్నాఁ డని. సృజింపఁ దలంచిన దేహాదికమునందు వివిధరూపత సిద్ధించుటకొఱకు త్రిగుణాత్మిక యను విశేషణము. దానికి వ్యాపకత్వము చెప్పుటకు వైష్ణవి § యని చెప్పఁబడినది. తనది యనుటచే దానికి ఈశ్వరపరతంత్రత తెలుపఁబడుచున్నది. అది ప్రతిభానమాత్రశరీరమే కాని వాస్తవముకా దని చెప్పుచున్నారు—మాయ నని. అయ్యది నానావిధకార్యకారణరూపంబునఁ బరిణామి యని సూచించుచున్నారు—మూలప్రకృతి ¶ యని. ఈశ్వరుఁడు ప్రకృతివశుండు కాఁ డని చెప్పుచున్నారు—వశీకరించి యని. నిత్యత్వము = కార్యాకారము లేకుండుట, శుద్ధత్వము = కారణము కాకుండుట, బుద్ధత్వము = జడము కాకుండుట. ముక్తత్వము = అవిద్యాకామకర్మపారతంత్ర్యరహితుఁ డగుట. ఈ నిత్యత్వాదులు సంసారావస్థయందు లేనివై మోక్షావస్థయందు సంభవించునవి యనుట యుక్తము గా దని చెప్పుచున్నారు స్వభావుం డని. శరీరగ్రహణమునందుఁ బ్రాధాన్యము మాయ కని తెలుపుటకై మరల తన మాయచే అని చెప్పఁబడినది. “సవా అయం పురుషో జాయమాన శ్శరీర మభిసంపద్యమానః” అను శ్రుతి నాశ్రయించి చెప్పుచున్నారు—దేహము

---

* పరాక్రమ మనఁగా—ఇతరుల లోఁ గొనుట.

§ విష్ణువు = వ్యాపనశీలుఁడు, తత్సంబంధి వైష్ణవి.

¶ ప్రకృతి యనఁగా—కారణ మని యర్థము. కావున పరిణామి.

గలవాఁ డని. ఇవార్థకములచే దేహాదికము వాస్తవము గామింజేసి కల్పితము లని తెలుపఁబడుచున్నది. లోకానుగ్రహము = ధర్మద్వయము నుపదేశించుద్వారమునఁ బ్రాణులను అభ్యుదయనిశ్శ్రేయసతత్పరులనుగాఁ జేయుట. ఈ యీశ్వరుండు పరమార్థమునఁ గూటస్థుఁడును స్వతంత్రుఁడును నిత్యత్వాదిలక్షణుండు ననియే తెలియవచ్చుచున్నను, మాయాశక్తిచే దేహాదికము గ్రహించి లోకానుగ్రహము సేయుచుండుటచేఁ దత్స్వభావవిరోధము సంభవింప దని యర్థము. అయ్యా! "ప్రయోజన మనుద్దిశ్య న మన్దోపి ప్రవర్తతే" * అను న్యాయం బుండుటవలన ఈశ్వరుండు పూర్ణకాముఁ డగుటచేఁ గృతకృత్యుం డగుటంజేసి యతనికిఁ బ్రయోజనము లేదు, అనుగ్రాహ్యు లగువారును అద్వైతవాదంబున నీశ్వరవ్యతిరిక్తులు సంభవింపరు, అందువలన ధర్మద్వయము నుపదేశించె ననుట యుచితము గాదు ? ఇందుకుఁ జెప్పుచున్నారు—స్వప్రయోజనము...ఉపదేశించెను అని. కల్పితమయిన భేదమున కాశ్రయము లగు భూతములను గ్రహించి తదనుగ్రహేచ్ఛచేఁ బూర్ణకాముఁ డైనను భగవంతుండు అర్జునుని నిమిత్తీకరించి చైత్యవందనాదివిలక్షణ మయిన ధర్మద్వయము నుపదేశించె నని యర్థము. అర్జునున కుపదేశాపేక్ష కల దని తెలుపుటకై శోకేత్యాదివిశేషణము చెప్పఁబడినది. అయ్యా! భూతానుగ్రహము చేయవలసియుండఁగా భగవంతుఁ డర్జునున కెందుకు ధర్మద్వయము నుపదేశించెను ? ఇందుకుఁ జెప్పుచున్నారు—గుణాధికు లని. అభివృద్ధి నొందఁ గల దని తలంచి ధర్మద్వయ మర్జునున కుపదేశించె నని సంబంధము. ఇఁక అట్లయినను బుద్ధోపదిష్టధర్మమువలె నీ భగవదుపదిష్టధర్మంబును బ్రామాణికుల కంగీకార్యము కా దని యాశంకించి వేదోక్త మగుటచే నిది బౌద్ధధర్మమువంటిది కా దని చెప్పఁబడిన దను నభిప్రాయము గలవారై శిష్టులచేఁ బరిగ్రహింపఁబడిన దగుటవలనఁగూడ బౌద్ధధర్మమువంటిది కా దని చెప్పుచున్నారు—ఆధర్మమును...గావించెను అని. వేదవ్యాసునకును అధర్మమునందు ధర్మబుద్ధి గావచ్చు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు—సర్వజ్ఞుఁ డని. "కృష్ణద్వైపాయనం విద్ధి వ్యాసం నారాయణం ప్రభుమ్" § అను స్మృతివలన వ్యాసుఁడు సత్పురుషోపకారార్థక మయిన భగవదవతార మగుటచే నాతనికి అధర్మమునందు ధర్మబుద్ధి గలుగు ననుట కవకాశమే లే దని చెప్పుచున్నారు—భగవంతుఁ డని.

---

* ప్రయోజనము నుద్దేశింపక మూఢుఁడును బ్రవర్తింపఁడు.

§ కృష్ణద్వైపాయనవ్యాసుని ప్రభు వగు నారాయణునిఁగా నెఱుంగుము.

భా. అట్టి యీ గీతాశాస్త్రము సమస్తవేదార్థ సారసంగ్రహభూతము దుర్విజ్ఞేయార్థము, తదర్థము దెలుపుట కనేకులచే బదార్థవాక్యార్థ న్యాయములు వివరింపఁబడియున్నను మిక్కిలి విరుద్ధము లయిన యనే కార్థములు గలదిగా లౌకికులచే గ్రహింపఁబడుచుండుటంజూచి నేను వివే కమున నర్థనిశ్చయముకొఱకు సంక్షేపంబున వివరణము చేయుచున్నాను.

ఆ. గీతాశాస్త్ర మనాప్తప్రణీత మను శంకను నిరాకరించి వ్యాఖ్యాన యోగ్య మని చేసిన యుపపాదనము నుపసంహరించుచున్నారు—« అట్టి యీ గీతా శాస్త్ర మని. పౌరుషేయగ్రంథమునకు మూలప్రమాణము లేనియెడఁ బ్రామా ణ్యము లే దని తలంచి విశేషణము చేయుచున్నారు—సమస్తవేదార్థసారసంగ్రహ భూత మని. మూలగ్రంథముచేతనే తదర్థము తెలియుచుండఁగా వ్యాఖ్యాన మేల యని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు, దుర్విజ్ఞేయార్థ * మని. « పదచ్ఛేదః పదార్థోక్తి ర్విగ్రహో వాక్యయోజనా, ఆక్షేపస్య సమాధానం వ్యాఖ్యానం పఞ్చలక్ష ణమ్ » § ఇత్యాదిక్రమంబునఁ బూర్వాచార్యులచే నీ శాస్త్రము వ్యాఖ్యాతమై యుండఁగాఁ జర్వితచర్వణముగా నీయారంభ మెందు కని యాశంకించి చెప్పు చున్నారు—తదర్థము...చూచి అని. గీతాశాస్త్రార్థము బోధించుటకొఱకుఁ, బద విభాగము, ఆ పదములయర్థము చెప్పుట, వాక్యముయొక్కయర్థము ప్రతిపాదించుట, అందపేక్షిత మయిన ఆక్షేపసమాధానరూప మగు న్యాయము నిరూపించుట యు నన్నియు వృత్తికారులచేఁ జేయఁబడినది. అయినను అట్టి యీశాస్త్రమే శాస్త్ర పరిచయము లేనిసముచ్చయవాదులచే విరుద్ధ మయిన యర్థము గలదిగాను అనేకార్థ ములు గలదిగాను గ్రహింపఁబడుటను జూచి వారిని సమాధానపఱచుటకై యిది యారంభింపవలయు నని యర్థము. ఎవరికిఁ బ్రాచీనవ్యాఖ్యానమున బుద్ధిప్రవేశింపదో వారి కీ వ్యాఖ్యానమునందుమాత్రము బుద్ధి ప్రవేశింపఁగల దని యేమి నియమము? ఇందుకుఁ జెప్పుచున్నారు—వివేకంబున ¶ నని. పూర్వవ్యాఖ్యానమునఁ దత్త్వపదార్థ

* కష్టముచే తెలియఁదగిన యర్థము గలది.

§ పదచ్ఛేదము, పదముల యర్థము చెప్పుట, విగ్రహము, వాక్యార్థము చెప్పుట, ఆక్షేపమునకు సమాధానము అని వ్యాఖ్యానము అయిదు లక్షణములు గలది. "ఆక్షేపోథసమాధానం వ్యాఖ్యానం షడ్విధం స్మృతమ్" అని పాఠాన్తరము.

¶ స్పష్టముగా నని భావము.

నిశ్చయముకొఱకుఁ జేయఁబడిన యుపన్యాసము సంకీర్ణముగాఁ * గనఁబడుచున్నది, అందువలన నందుఁ గొందఱికి బుద్ధి ప్రవేశింపదు, ఈ వ్యాఖ్యానమునందో తత్త్వదార్థ నిర్ణయమున కుపయోగించున్యాయము లసంకీర్ణముగా వివరింపఁబడును, అందుచే నిందు మందమధ్యమాధికారులకుఁగూడ బుద్ధి ప్రవేశింపఁ గల దని యర్థము. మఱియు అనావశ్యకమయిన యధికగ్రంథము కలుగుటవలనఁ బ్రాచీనవ్యాఖ్యానమున శ్రోతలకుఁ బ్రవృత్తి కలుగదు, ఈ వ్యాఖ్యానమునందో ఆవశ్యక మయి యల్ప మయిన గ్రంథము కలుగుటవలన నందఱకును బ్రవృత్తి జనియించు నని తలంచి చెప్పుచున్నారు—సంక్షేపమున నని.

భా. అట్టి యీ గీతాశాస్త్రమునకుఁ బ్రయోజనము పరమం బగు నిశ్శ్రేయసము, లేక, సహేతుక మయిన సంసారమున కత్యంతోపరమము. అయ్యది సర్వకర్మసన్న్యాసముచేఁ గలుగునట్టి యాత్మజ్ఞాననిష్ఠవలనఁ గలుగుచున్నది. అట్లే గీతార్థధర్మమునే యుద్దేశించి భగవంతునిచేతనే యనుగీతలందుఁ జెప్పఁబడినది.—« సహిధర్మ స్సుపర్యాప్తో బ్రహ్మణః పదవేదనే » అని. ఇంక నచటనే చెప్పఁబడినది.—« నైవధర్మీ నచాధర్మీ నచైవ హి శుభాశుభీ, యస్స్యా దేకాసనే లీన స్తూష్ణీం కించిదచిన్తయన్ » అనియు, « జ్ఞానం సన్న్యాసలక్షణమ్ » అనియు. ఇందుఁగూడఁ జివర నర్జునునకుఁ జెప్పఁబడినది. « సర్వధర్మాన్పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజ » అని. అభ్యుదయము గలిగించునట్టి ప్రవృత్తిలక్షణం బగు ధర్మ మేది వర్ణంబులను ఆశ్రమంబులను నుద్దేశించి విధింపఁబడినదో అదియు దేవాదిస్థానప్రాప్తికారణ మయినను ఫలాభిసంధి విడిచి యీశ్వరార్పణబుద్ధిచే ననుష్ఠింపఁబడినదై చిత్తశుద్ధి గలిగించును. శుద్ధచిత్తునకు జ్ఞాననిష్ఠయందు యోగ్యతను గలిగించు ద్వారమున జ్ఞానోత్పత్తికి హేతువగుటంజేసి నిశ్శ్రేయసంబునకును హేతువగుచున్నది. ఈ యభిప్రాయము ముందు చెప్పఁబడును.—« బ్రహ్మణ్యాధాయకర్మాణి యతచిత్తా జితేన్ద్రియాః, యోగినః కర్మ కుర్వన్తి సఙ్గం త్యక్త్వాఽఽత్మశుద్ధయే » అని. నిశ్శ్రేయసప్రయోజనం బగు నీ రెండు విధములు ధర్మంబును బరమార్థతత్త్వ మయిన వాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మము అను విషయంబును విశేషించి ప్రతిపాదించుటవలన గీతాశా

* ఒకదానితో నొకటి కలిసి యుండుటచే అస్పష్టముగా నని భావము.

శ్రీము విశిష్టప్రయోజనసంబంధవిషయములు గలది యగుచున్నది. తదర్థము చక్కగాఁ దెలియుటచే సమస్తపురుషార్థంబులు సిద్ధించుం గావునఁ దద్వ్యాఖ్యానంబునందు నాచే యత్నము చేయఁబడుచున్నది.

ఆ. ఆప్తప్రణీతమయినను విషయాద్యనుబంధము ప్రతిపాదింపఁబడకుండుటవలన శాస్త్రత్వము లేమింజేసి యీ శాస్త్రము వ్యాఖ్యానయోగ్యము గాదని యాశంకించి సర్వవ్యాపారంబులును బ్రయోజనముకొఱకే ప్రవర్తించుటవలన మొదటఁ బ్రయోజనము చెప్పుచున్నారు.—అట్టి...ఉపరమము అని. అట్టి = సాధింపఁబడిన ప్రామాణ్యము గలది. ఈ = వ్యాఖ్యానముచేయవలె నని మనస్సున సన్నిహితము, అగు గీతాశాస్త్రమునకు, సంక్షేపంబున = సంగ్రహముచేత, చక్కఁగాఁ జేర్పఁబడిన దగుటచే, ఏకాభిప్రాయముచే ననుట, నిశ్శ్రేయసము = నిశ్చిత మయిన శ్రేయము, కైవల్యము, ఇది పరమఫలము. అవాంతరఫలమో అచ్చటచ్చట నవాంతరవాక్యములచే మనోనిగ్రహాదికము వివక్షిత మగుచున్నది. నిశ్శ్రేయసము నిరతిశయసుఖావిర్భావ మని నిశ్శేషానర్థనివృత్తి యని రెండువిధములు. అందు మొదటిదాని నుదహరించుచున్నారు—పరమం బని. రెండవదానిఁ జెప్పుచున్నారు—సహేతుకమయిన సంసారమున కత్యంతోపరమ మని. సంసారమునకు అత్యంతము= మిక్కిలి ఉపరమ మనఁగా ప్రతియోగి యగు సంసారము మరలఁ గలుగుటకు అనర్హ మగుట. నిద్రామూర్ఛాదులవ్యావృత్తికొఱకు * కీ యత్యంత మను విశేషణము దాని సాధించుటకే సహేతుక § మని చెప్పఁబడినది. ఈ చెప్పఁబడిన ఫలము సముచ్చితము లేక వేఱొకటి యగు కర్మమువలనఁ గలుగును, కావున నదియె శాస్త్రప్రతిపాద్య మని యాశంకించి విషయముఁ జెప్పఁగోరినవారై సమాధానము చెప్పుచున్నారు.—అయ్యది...కలుగుచున్నది యని. ఆత్మజ్ఞాననిష్ఠకు శేషముగా ‡ కర్మనిష్ఠ యిందుఁ జెప్పఁబడుచున్నది. ప్రాధాన్యముననో ఆత్మజ్ఞాననిష్ఠయే యిందుఁ బ్రతిపాదింపఁబడుచున్న దని యర్థము. అయ్యా! కర్మనిష్ఠ శేష మగునెడ శేషియగు ♦

---

* నిద్రామూర్ఛాదులయందు సంసార ముపరమించినను అవి గడచిన పిమ్మట మరలఁ గలుగుచున్నది కావున వానియం దత్యంతోపరమము లే దని భావము.

§ సంసారహేతు వైన అవిద్య నశించుటవలన సంసారము మరలఁ గలుగ నవకాశము లే దని భావము.

‡ అంగముగా.

♦ అంగి యగు.

జ్ఞాననిష్ఠ సన్న్యాసమువలన నెట్లు కలుగుచున్నది? ఇందుకుఁ జెప్పుచున్నారు— సన్న్యాసద్వారమునఁ బలుమాఱు చేయఁబడు శ్రవణాదికమువలన శేషియగు జ్ఞాననిష్ఠ సిద్ధించును, అందుఁ గర్మము పరంపరాకారణ మగుటచే శేష మగు నని యర్థము. అయ్యా! « యజ్ఞ దాన తపః కర్మ న త్యాజ్యం కార్య మేవ తత్ » అను వాక్యమువలనఁ గర్మసముచ్చిత మగు నాత్మజ్ఞాన మిందుఁ బ్రతిపాదింపఁబడుచున్నది? అట్లు గా దని చెప్పుచున్నారు—అట్లు...చెప్పఁబడినది అని. మున్ను చెప్పఁబడిన నిశ్శ్రేయససాధన మగు సర్వకర్మసన్న్యాసపూర్వక మయిన యాత్మజ్ఞాననిష్ఠారూప ధర్మంబును నిశ్శ్రేయసరూపప్రయోజనంబునుం బరామర్శించుచున్నారు—ఈ గీతార్థ ధర్మమునే యని. వక్త భిన్నుఁ డగుటచే నభిప్రాయభేదము గావచ్చు నను శంకను నివారించుచున్నారు—భగవంతునిచేతనే యని. బ్రహ్మణః పద వేదనే = బ్రహ్మము యొక్క పదము, మున్ను చెప్పఁబడిన మోక్షము, దానియొక్క వేదనము లాభము, దానియందు. సః ధర్మః = ఆజ్ఞాననిష్ఠారూపధర్మము. సుపర్యాప్తః = మిక్కిలి సమర్థ మగు నని యర్థము. హి యనునది ప్రసిద్ధార్థకము. యజ్ఞదానాదివాక్యమునకో తద్వ్యాఖ్యానావసరంబునఁ దాత్పర్యము చెప్పఁబడును. కర్మత్యాగమే భగవంతుని యభిప్రాయ మనుటయందు మఱియొకవాక్య మనుగీతయందలిదే యుదాహరించు చున్నారు—ఇంక స్మృతియు నచటనే చెప్పఁబడినది యని. ధర్మాధర్మముల యపూర్వ ముతో సంబంధము లేమికి హేతువు చెప్పఁబడుచున్నది—నైన అని. ధర్మీ = ధర్మము గలవాఁడును, నైవ = కానేకాఁడు. అధర్మీ = అధర్మముగలవాఁడును, న = కానేకాఁడు. శుభాశుభీ = ధర్మఫల మయిన శుభమును అధర్మఫల మయిన అశుభమును గల వాఁడును, నైన హి = కానేకాఁడు గదా! విహితప్రతిషిద్ధరూప మయిన కర్మద్వయ ముతో సంబంధము లేమింజేసి ధర్మాధర్మాపూర్వ సంబంధము లే దని యర్థము. చెప్ప నారంభించినవిషయమునఁ బ్రసక్త మగు నది చెప్పఁబడుచున్నది—యస్స్యాత్ అని. తూష్ణీమ్ = ఊరక అనుటచే వాగాదిబాహ్యకరణవ్యాపారము లేమి చెప్పఁబడు చున్నది. కించిత్ అచిన్తయన్ = కొంచెమేని చింతింపనివాఁడై, ఇందుచే నంతః కరణవ్యాపారము లేమి చెప్పఁబడినది. రెండు విధము లయిన కరణముల వ్యాపార ములు లేనివాఁడై మున్ను చెప్పఁబడిన, యః = ఏయధికారి, కేవలము, ఏకాసనే— ఏక = అద్వితీయ మగు బ్రహ్మమునందు, ఆసన మనఁగా నుండుట, దానియందు. లీనః = దానియందే సమాప్తి నొందినవాఁడు. స్యాత్ = అగునో. అసంప్రజ్ఞాత సమాధినిష్ఠుఁ డగు నతనికి సర్వకర్మత్యాగమువలనఁ గలుగు జ్ఞానము ముక్తిహేతు

వగు నని యర్థము. ఈ చెప్పఁబడిన జ్ఞాన మనుగీతలందు మాత్రమే కాదు, ప్రకృత శాస్త్రమునందుఁగూడ సమాప్త్యవసరమునఁ బ్రతిపాదింపఁబడియున్న దని చెప్పుచున్నారు—ఇందుఁగూడ నని. అయ్యా! ఇందు నివృత్తిలక్షణధర్మాత్మక మయిన సన్న్యాససహిత మగు నాత్మజ్ఞానము మాత్రమే ప్రతిపాదింపఁబడిన దని చెప్పరాదు. ఏల యనఁగా "కురుకర్మైవ తస్మాత్త్వమ్" ఇత్యాదికమునందుఁ బ్రవృత్తిలక్షణ ధర్మముగూడఁ జెప్పఁబడినది. కావున రెండుధర్మములకును బ్రకృతత్వము సమానము? ఇందుకుఁ జెప్పుచున్నారు—అభ్యుదయము అని. అయ్యా! వర్ణులచేతను ఆశ్రములచేతను అనుష్ఠేయముగా మఱియొకచోట విహిత మయిన ప్రవృత్తిలక్షణ ధర్మమునుగూడ మోక్షసాధనత్వాధికారమునందు విధించుట యుచితము కాదు. ఏల యనఁగా నది దేవాదిస్థానప్రాప్తిహేతు వగుటంజేసి మోక్షమునకుఁ బ్రతిపక్షము? ఇందుకు—సత్యము. అట్లయినను అది ఫలాభిలాష విడిచి యీశ్వరార్పణబుద్ధితోఁ జేయఁబడినదై చిత్తశుద్ధిహేతు వగుం గావున నదియు నిందు వచియింపఁబడె నని చెప్పుచున్నారు—అదియు దేవాది అని. ఫలాభిసంధితోఁ జేయఁబడినదై దేవాదిస్థాన ప్రాప్తికారణ మగు నని యర్థము. ప్రవృత్తిలక్షణధర్మ ముక్తరీతిం జిత్తశుద్ధిహేతువైనను, మోక్షహేతువు గామోక్షాధికారంబున నెందువలనఁ దత్ప్రతిపాదనము? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు—శుద్ధచిత్తునకు అని. అగుచున్నది—పూర్వోక్తప్రవృత్తిలక్షణ ధర్మ మని శేషము. ఫలాభిసంధివర్జితమై యీశ్వరార్పణబుద్ధితో ననుష్ఠింపఁబడిన కర్మము చిత్తశుద్ధిగలిగించు నని యేది చెప్పఁబడెనో అందుకు వాక్యశేషము ప్రమాణము చూపుచున్నారు—అట్టీయభిప్రాయ మని. ప్రతిపాదిత మయిన సాధనసహిత మగు శాస్త్రప్రయోజనము ననువదించి విషయమును బ్రదర్శించుచున్నారు—నిశ్శ్రేయసప్రయోజనం బని. ప్రదర్శితం బగు ప్రయోజనముతో శాస్త్రమునకు నిష్ఠాద్వయద్వారమున సాధ్యసాధనభావము సంబంధము, విషయముతో విషయవిషయిభావము సంబంధ మని వివక్షించి చెప్పుచున్నారు—విశేషించి యని. ఇట్లనుబంధత్రయవిశిష్ట మగుటంజేసి శాస్త్రము వ్యాఖ్యానయోగ్య మని యుపసంహరించుచున్నారు—విశిష్ట యని. వ్యాఖ్యానయోగ్యత సిద్ధ మయిన పిదప వ్యాఖ్యానము చేయుటయందు ఫలితముఁ జెప్పుచున్నారు—తదర్థ మని.

శ్రీరస్తు.
శ్రీకృష్ణపరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీహనుమద్విరచిత పైశాచభాష్యోపక్రమణిక.

మంగళశ్లోకార్థము.—

నేను, గూఢముగా నగ్నిచే భయపఱుపఁబడిన రావణుఁడు గలవాఁడనైనను సముద్రతీరరాజహంసుఁడనైనను, ఏడువందలచేఁ బూరితం బగు శ్లోకామృతముచేఁ దక్కఁ, బరమానందరూపుఁ డగు కూటస్థపరమాత్మను బొందలేనైతిని. ౧

శరణాగతులకుఁ గల్పవృక్ష మయినవాఁడును చబుకుబెత్తము ఒకహస్తము నందుఁ గలవాఁడును జ్ఞానముద్ర గలవాఁడును గీత యను నమృతముఁ బితుకువాఁడు నగు కృష్ణునకు నమస్కారము. ౨

ఒక హస్తకమలముచేఁ జూపఁబడిన చిన్ముద్రగలవాఁడును ధరింపఁబడిన యున్నత మయిన నెమిలిఫించము గల జుట్టుగలవాఁడును రెండవచేతఁ బట్టఁబడిన చబుకు బెత్తము గలవాఁడు నగు కృష్ణుఁడు నాహృదయమునందు సన్నిధి సేయుఁ గాక. ౩

ఎవ్వఁడు ముల్లోకముల కుపకారము సేయుటకొఱకు యుద్ధమున నర్జునునకు సారథ్యము సేయుచు గీతామృతము నొసంగెనో ఆ కృష్ణపరబ్రహ్మమునకు నమస్కారము. ౪

పురుషులకు జలస్నానము శరీరమలముఁ బోఁగొట్టును. అది ప్రతిదినమును జేయవలయును. గీతాజలమునందు స్నానము ఒక్కమాఱు చేసినంజాలును. అది సంసారమలముఁ బోఁగొట్టును. ౫

అకృత్యము చేయుచున్నను యథేష్టము తినుచున్నను గీతాధ్యయనము సేయువాఁ డొక్కప్పుడును నరకదుఃఖముఁ జూడఁడు. ౬

వేదములు అను సముద్రమునుండి చిలుకఁబడినదియు వాసుదేవునిచే నెత్తఁబడినదియు నగు గీతామృతరసాయనమును సత్పురుషు లెల్లప్పుడుఁ ద్రావుదురు. ౭

భగవద్గీత యొక్కటే శాస్త్రము. శ్రీకృష్ణుఁ డొక్కఁడే దేవుఁడు, శ్రీకృష్ణ నామము లొక్కటే మంత్రము. తత్సేవన మొక్కటే సత్కర్మము. ౮

ధార్తరాష్ట్రకులము అను మదపుటేనుఁగునకు మేటిమావటివాండ్రు వీరలు నరనారాయణావతారరూపులు నగు కృష్ణార్జునుల కిద్దఱకును నమస్కరించుచున్నాను.

జగత్కారణంబును సాధువులఁ దరింపఁజేయుటయే ప్రయోజనముగాఁ గలవాఁడును బరమాత్మయు నద్వితీయుండు నగు గజాననను నుపాసించుచున్నారము.౧౦

జయశీలుండును సర్వవ్యాపకుండును జగద్గురువు నగు పరమాత్మను నమస్కరించి పరమాత్మజ్ఞానముకొఱకు నాచే గీతావ్యాఖ్యానము చెప్పఁబడుచున్నది. ౧౧

ఈ శాస్త్రమునకు సంబంధాభిధేయప్రయోజనములు చెప్పఁబడుచున్నవి— ప్రయోజనము మోక్షము. అది గీతాశాస్త్రప్రతిపాదిత మగు పరమాత్మజ్ఞానము వలననే కలుగుచున్నది. పరమార్థస్వరూప మభిధేయము, కావున పరమార్థస్వరూప జ్ఞానమునకు నీ శాస్త్రమునకును సాధ్యసాధనభావం బనుసంబంధము. ఇట్లు విశిష్ట ప్రయోజనసంబంధాభిధేయములు గలది గీతాశాస్త్రము.

ఇట రాజ్యముకొఱకు శత్రువును జయింపఁగోరిన యర్జునునకు ధార్తరాష్ట్రులతో యుద్ధము సంభవించెను. అందు సహాయార్థము వరింపఁబడిన భగవంతుఁ డగు వాసుదేవునితోఁ గూడ రథం బారోహించి పోరుటకై యుద్ధభూమిం బ్రవేశించినవాఁడై యర్జునుం డుభయసేనామధ్యంబున యుద్ధము సేయ సన్నద్ధులయియున్న యాచార్యపితృపితామహపుత్త్రమిత్త్రాదులం జూచి “నేను వీరిని వధింపవలెను నాకొఱకు వీరు చావఁబోయెదరు” అని పర్యాలోచించి శోకమోహములచేఁ బరవశ మయిన చిత్తము గలవాఁడై పెక్కు ప్రలాపించి యుద్ధము చేయ నని పలికి యుద్ధమునుండి విరమించెను. ఇట్లు విరమించిన యయ్యర్జునునకు వాని యవిద్యామూలక శోకమోహములఁ దొలఁగించుపొంటెఁ బరమకారుణికుండు భక్తవత్సలుండు భగవంతుం డగు వాసుదేవుండు వేదాంతవాక్యములచేఁ దెలియఁదగిన పరమార్థతత్త్వము నుపదేశించెను.

శ్రీ

శ్రీపార్థసారథయే నమః.

శ్రీశంకరానందసరస్వతీకృత వ్యాఖ్యానోపక్రమణిక.

మంగళశ్లోకార్థము.—

సత్యజ్ఞానానంతరూపంబును నిష్కలంబును నిష్క్రియంబును బరంబును అద్వితీయంబును నిర్విశేషంబు నగు నదేది గలదో ఆబ్రహ్మము నుపాసించుచున్నాము.

కంఠముక్రింద మనుష్యరూపంబును గంఠముమీఁద గజాకారంబును అవిద్యకతీతము నగు దివ్యతేజస్సెల్లప్పుడు మాయెదుట నిలుచుఁగాక. 2

ఏదేవిచేఁ బంచాశద్వర్ణరూపంబున నీజగంబువ్యాపింపఁబడినదో ఆపరదేవతను శబ్దబ్రహ్మమయి యగు సరస్వతిని సేవించుచున్నాను. 3

ఎవ్వఁడు ప్రకృతిని వికృతిని దద్గుణంబులతోఁగూడ స్పృశింపకయే నాలో నెల్లప్పుడు ప్రకాశించుచున్నాఁడో ఆకృష్ణుని ఈశ్వరుని సేవించుచున్నాను. 4

సనందనుని శ్రీసనకుని సనాతనుం డగు సనత్కుమారుని సనత్సుజాతుని శ్రీ వామదేవునిఁ బూజ్యుఁ డగు శుకుని ఆత్మజ్ఞానసిద్ధికొఱకు భక్తితో నమస్కరించెదను.

శ్రీశంకరాచార్యులను సద్గురువు లగు తచ్ఛిష్యులను సమ్యగ్జ్ఞానము గలుగుటకొఱకు నెల్లప్పుడును బలుమాఱు శిరస్సుచే నమస్కరించుచున్నాను. 6

నాగురు వైన యానందాత్మసరస్వతిని భక్తితోఁ బ్రణమిల్లి శ్రీమద్భగవద్గీతాతాత్పర్యబోధిని చేయఁబడుచున్నది. 7

ఈ భూలోకంబున భగవంతుండును నమితతపోబలతేజశ్శక్తిసంపన్నుండు సర్వవిద్యానిధి సర్వజ్ఞోత్తముండు సాక్షాచ్ఛ్రీనారాయణావతారరూపుఁడు నగు శ్రీకృష్ణ ద్వైపాయనుండు పరమకారుణికాగ్రగణ్యుం డగుటవలనఁ దానే పరమకృపచే భవి

ష్యద్విద్వాంసు లధికబుద్ధియుక్తులు కారని తెలిసి వర్ణాశ్రములకు సకలపురుషార్థసిద్ధి పొందుట కత్సిద్ధిసాధనములను దెలుపునట్టి యనంతవేదరాశిని ఋగ్వేదాదిభేదంబున నాలుగుభాగములుగా విభాగించి యొక్కొకశాఖను పైలవైశంపాయనాదిశిష్య ప్రశిష్యోపశిష్యపరంపరాద్వారమున వర్ధిల్లునట్లు గావించెను. అందును వేదార్థము పరమసూక్ష్మము మిక్కిలి గూఢము దెలియరాని దగుటవలనఁ దదర్థముఁ దెలియ నసమర్థు లగు సత్పురుషులకు ధర్మాదిసర్వపురుషార్థములు సిద్ధించుకొఱకు « భారతం పఞ్చమో వేదః" అనుటచేఁ బంచమవేద మని ప్రసిద్ధంబును ధర్మాదిసర్వపురుషార్థములను దత్సాధనములను విశదీకరించునదియును శతసాహస్రసమ్మితంబు నగు భారతం బను సంహితను బ్రవర్తింపఁ జేసెను. అట్టి యీభారతసంహితయందే నడుమఁ గేవలముముక్షువుల కనాద్యవిద్యాతత్కార్యనివృత్తిద్వారమున విదేహకైవల్యరూప ఫలము సిద్ధించుకొఱకు బ్రహ్మాత్మైకత్వముఁ బ్రతిపాదించునదియుఁ గృష్ణార్జునసంవాద రూపంబును అద్వైతామృతము వర్షించునదియు నగు శ్రీగీతోపనిషన్నామకబ్రహ్మ విద్యను నక్షత్రసమూహమునడుమఁ జంద్రమండలముంబోలె నేడువందలశ్లోకములచే స్థాపించెను. అట్టి యీబ్రహ్మవిద్య నధ్యయనించుటయందును దదర్థగ్రహణమునందును తచ్ఛ్రవణజన్యజ్ఞానమునందును దత్ఫలప్రాప్తియందును సదసద్వివేకము గలవాఁడును అధర్మభీరువును ఐహికాముష్మికసుఖవిముఖుండును శమాదిషట్కసంపన్నుండు నగు ముముక్షువే యధికారి యగు నని నిశ్చయించుటకును బ్రహ్మవిద్యాశ్రోత యగు నర్జునునియందు సదసద్వివేకము నధర్మభీరుత్వము నైహికాముష్మికసుఖవిముఖత్వము శమాదిషట్కసంపత్తియుఁ బ్రదర్శించుటకును బ్రథమాధ్యాయ మారంభింపఁబడుచున్నది.

శ్రీ

శ్రీగోపాలకృష్ణ పరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీమధుసూదనసరస్వతీ టీకోపక్రమణిక.

శ్రీశంకరభగవత్పాదవిరచితం బయిన భాష్యమునర్థము నతిప్రయత్నం బున నాలోచించి ప్రాయికముగఁ బ్రతిపదటీకారూప మగు గూఢార్థదీపిక యను భగవద్గీతావ్యాఖ్యను జేయుచున్నాను.

కారణసహిత మయిన సంసారముయొక్క యత్యంతనివృత్తిరూప మయిన పరమనిశ్శ్రేయసం బీ గీతాశాస్త్రమునకుఁ బ్రయోజనము. అయ్యది సచ్చిదానంద రూపంబును బరిపూర్ణంబు నగు పరబ్రహ్మస్వరూపమే యగును. తత్ప్రాప్త్యుపాయము బోధించుటకై కాండత్రయాత్మకము లగు సమస్తవేదములును బ్రవర్తించుచున్నవి. కర్మము భక్తి జ్ఞానము అని క్రమంబున మూఁడు కాండములు. అష్టాదశాధ్యాయరూప మయిన గీతాశాస్త్రమును వేదార్థమునే బోధించునది కావున కాండత్రయాత్మకమె యగును.

ఇందు నొక్కొకయధ్యాయషట్కముచే నొక్కొకకాండము ప్రతిపాదితముగా నెఱుంగునది. కర్మనిష్ఠ మొదటియాఱధ్యాయములచేతను జ్ఞాననిష్ఠ కడపటియాఱధ్యాయములచేతను బ్రతిపాదింపఁబడెను. ఇట్లు వ్యవహితముగాఁ బ్రతిపాదించుటవలనఁ గర్మనిష్ఠాజ్ఞాననిష్ఠల కత్యంతవిరోధము గల్గుటంజేసి సముచ్చయము సంభవింప దని బోధిత మగుచున్నది. భగవద్భక్తినిష్ఠయో, కర్మజ్ఞాననిష్ఠల రెంటికిని అనుగత మగుటంజేసి నడిమి యాఱధ్యాయములం జెప్పఁబడినది. ఎందువలన ననఁగా ఆభక్తి కర్మమిశ్రము శుద్ధము జ్ఞానమిశ్రము అని మూఁడు విధములు.

మఱియు నందుఁ బ్రథమకాండమునఁ గర్మము తత్త్యాగము నుపదేశించుటచేఁ ద్వంపదార్థ మయిన కూటస్థాత్మ నిరూపింపఁబడుచున్నది. ద్వితీయకాండంబున భగవద్భక్తినిష్ఠను వర్ణించురూపంబునఁ దత్పదార్థ మయిన బరమానంద స్వరూపుఁడు భగవంతుఁడు నిరూపింపఁబడెను. మూఁడవకాండంబున వారి యైక్యము స్పష్టముగ వర్ణింపఁబడినది. ఈ విధమునంగూడ, నిందుఁ గాండములకు

బరస్పరము సంబంధము గలదు. ఇఁక నధ్యాయములకుఁ బరస్పరముగల విశేషసంబంధ మాయాస్థలముననే చెప్పఁబడును.

ఈ మోక్షసాధనసోపానక్రమము శాస్త్రోక్తముగాఁ జెప్పఁబడుచున్నది — కామ్యనిషిద్ధకర్మంబుల విడిచి నిష్కామముగా నిత్యనైమిత్తికకర్మంబు లనుష్ఠించుట, అందును విష్ణువుయొక్క జపము స్తుతిమొదలగునది పరమధర్మము. వీనిచే క్షీణపాపం బగు చిత్తమున కెప్పుడు వివేకమునందు యోగ్యత కలుగునో అప్పుడు మిక్కిలి దృఢ మయిననిత్యానిత్యవివేకము కలుగును. అంతఁ గ్రమంబున వశీకార మను పేరుగల యిహాముత్రార్థఫలభోగవైరాగ్యము కలుగును. అందువలన శమాదిసంపత్తి కలిగి సన్న్యాసము స్థిర మగును. ఇట్లు సర్వమును బరిత్యజించుటవలన దృఢ మయిన ముముక్షు పుట్టును. అంత గురూపసదనము, గురువువలన నుపదేశము నొందుట. అంత సందేహనివారణముకొఱకు వేదాంతశ్రవణాదికము. ఇందు నుత్తరమీమాంసాశాస్త్ర మంతయు నుపయుక్త మగుచున్నది, అంత శ్రవణమననపరిపాకంబున నిదిధ్యాసననిష్ఠ యగును. ఇందు యోగశాస్త్ర మంతయు నిర్వృత్త మగును. అందువలనఁ జిత్తము క్షీణదోష మగుటయు మహావాక్యమువలనఁ దత్త్వజ్ఞాన మగును. శబ్దమువలననే నిర్వికల్పసాక్షాత్కారము కలుగును. తత్త్వజ్ఞాన మయినంతనే యవిద్యానివృత్తి యగును. అందువలన ఆవరణము నశించుటచే భ్రిమ సంశయంబులు నశించును. తత్త్వజ్ఞానప్రభావమువలన సంచితకర్మము లంతయు నిశ్శేషముగాఁ దప్పక నశించును. ఆగామికర్మములు జనియింపవు. ప్రారబ్ధకర్మవిక్షేపమువలన వాసనమాత్రము నశింపదు. ఆవాసన సమస్తమునుండి దృఢ మయిన సంయమముచే నశించును. ధారణ ధ్యానము సమాధి యను మూఁడును సంయమం బనఁబడును. తత్పూర్వ మయిన యమాదిపంచకము సంయమార్థ ముపయుక్త మగును. ఈశ్వరప్రణిధానమువలననే సమాధి శీఘ్రమున సిద్ధించును. అందువలన మనోనాశంబును వాసనాక్షయంబును గలుగును. తత్త్వజ్ఞానము మనోనాశము వాసనాక్షయము ఈ మూఁడు నేకకాలమున నలవడుటవలన జీవన్ముక్తి దృఢ మగును. ఏతదర్థమే శ్రుతియందు విద్వత్సన్న్యాసము చెప్పఁబడినది.

ఏయంశము మొదట సిద్ధము కాదో దాని సాధించుటకొఱకే యత్న మగును. మొదట సవికల్పసమాధిచేఁ జిత్తము నిరుద్ధ మయిన పిదప నిర్వికల్పసమాధి యగును. అది మూఁడు భూమికలు గలది. మొదటిదానియందుఁ బురుషుఁడు దనయంతనే లేచును. రెండవదానియం దితరులచే బోధితుఁడై లేచును. మూఁడవదానియందు లేవనే లేవఁడు. సదా తన్మయుం డగును. ఇట్టివాఁ డగు బ్రాహ్మణుఁడు బ్రహ్మవాదులలో వరిష్ఠుఁ డగును. గుణాతీతుఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁడు విష్ణుభక్తుఁడు అనియు

అతివర్ణాశ్రమి జీవన్ముక్తుఁడు ఆత్మరతి యనియుఁ జెప్పఁబడును. ఇతఁడు కృతకృత్యుఁ డగుటచే శాస్త్ర మితని విడుచుచున్నది.

« యస్య దేవే పరాభక్తి ర్యథా దేవే తథా గురౌ, తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశన్తే మనీషిణః » ఇత్యాది శ్రుతిప్రమాణముచేఁ గాయంబునను మనస్సునను వాక్కునను సర్వావస్థలందును భగవద్భక్తి యిం దుపయోగపడుచున్నది. పూర్వభూమికయందుఁ జేయఁబడిన భక్తి యుత్తరభూమికను బొందించును. లేనిచో విఘ్నబాహుళ్యంబున ఫలసిద్ధి బొంద నలవిగాదు. పూర్వజన సంస్కార మచింత్య మగుటవలన నెవ్వఁడేని దానిచే నాకాశమునుండి పండుపడినట్లు మున్నే కృతకృత్యుఁ డగునేని యతఁడు ప్రాక్సిద్ధసాధనాభ్యాసముచేతనే కృతార్థుఁ డగుటవలన శాస్త్ర మునకుఁ బ్రవృత్తి యతనింగుఱించి గాదు. భగవత్కృప దెలియ నలవిగానిది. ఇటు పూర్వభూమికసిద్ధ మయినను ఉత్తరోత్తరభూమిక సిద్ధించుటకొఱకు భగవద్భక్తి చేయవలెను. భగవద్భక్తి లేనిచో నయ్యుత్తరభూమిక సిద్ధింపదు. జీవన్ముక్తిదశ యందు మాత్రము భక్తికి ఫలము లేదు. అద్వేష్టృత్వము మొదలగువానివలె హరి భజనము గూడ వారికి స్వభావము. « ఆత్మారామాశ్చ మునయో నిర్గ్రన్థా అప్యురుక్రమే, కుర్వన్త్యహైతుకీం భక్తి మిత్థంభూతగుణో హరిః » « తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఏకభక్తి ర్విశిష్యతే » ఇత్యాదివచనములవలన నితఁడు ప్రేమభక్తుఁడు ముఖ్యుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

ఇది యంతయు భగవంతునిచే గీతాశాస్త్రంబునందుఁ దెలుపఁబడినది. దానివలన దీని వ్యాఖ్యానము చేయుటకు నామనస్సు మిక్కిలియు నుత్సుక మగుచున్నది.

నిష్కామకర్మానుష్ఠానము మోక్షమునకు మూలముగాఁ జెప్పఁబడినది. ఆసురం బగు శోకాదిపాప్మము దానికిఁ బ్రతిబంధకము. ఎట్లనఁగా దానివలన స్వధర్మపరిత్యాగంబును నిషిద్ధకర్మసేవయు సంభవించును. మఱియు స్వధర్మమునందుఁ బ్రవృత్తియు ఫలాభిసంధిపూర్వకంబును సాహంకారంబు నగును. ఆసురపాప్మములచే నిత్యము నావిష్టుఁ డగు పురుషుం డిట్లు పురుషార్థము పొందుట కయోగ్యుండై దుఃఖసంతతిని జెందుచుండును.

ఇట సర్వప్రాణులకును స్వభావముచేతనే దుఃఖము ద్వేష్యము. కావునఁ దత్సాధన మయిన శోకమోహాదిక మెల్లప్పుడును బరిత్యాజ్యము. అనాదివాసనచేఁ

బాదుకొన్న దగుటవలన దుఃఖకారణం బగు నీ శోకమోహాదికము విడువ నలవిగా కున్నది. ఇది యే యుపాయముచే విడుచును? అను నీయాకాంక్షచే నావిష్టుండును బురుషార్థాపేక్షియు నగు నర్జునునకు బోధింపఁ గోరినవాఁడై భగవంతుం డుత్తమం బగు నీశాస్త్రముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

అందు, అశోచ్యానన్వశోచ స్త్వ మిత్యాది గ్రంథముచే శోకమోహాది సర్వాసురపాప్మములు నివర్తించునుపాయము నుపదేశించుటంజేసి "స్వధర్మము ననుష్ఠించుటవలనఁ బురుషార్థముఁ బొందవలెను" అనునది భగవదుపదేశము సర్వసాధారణము. భగవదర్జునసంవాదరూపం బయిన యాఖ్యాయిక యుపనిషత్తులందు జనకయాజ్ఞవల్క్యసంవాదాదులుంబోలె, విద్యాస్తుత్యర్థము. ఎట్లనఁగా, ప్రసిద్ధమహానుభావుం డగు నర్జునుండుగూడ, రాజ్యగురుపుత్త్రమిత్త్రాదులందు "నేను వీరివాఁడను, వీరు నావారలు" అను నీభ్రాంతిచేఁ గలిగిన స్నేహము కారణముగాఁ గల శోకమోహములచే అభిభూత మయిన వివేకవిజ్ఞానము గలవాఁడై, తనయంతనే క్షత్త్రియధర్మం బగు యుద్ధమునందుఁ బ్రవృత్తుఁడైనను, ఆ యుద్ధము నుండి విరమించెను. ఇతరుల ధర్మంబును క్షత్త్రియునకు నిషిద్ధంబు నగు భిక్షాజీవనాదికము సేయుటకుఁ బ్రవర్తించెను. అట్లు గొప్ప యనర్థమునందు మగ్నుఁ డయ్యెను. భగవంతునియుపదేశమువలన నీవిద్యను బొంది శోకమోహంబుల విడిచి మరల స్వధర్మమునందుఁ బ్రవర్తించినవాఁడై కృతకృత్యుం డయ్యెను! కావున నిది ప్రశస్తతరంబును మహాఫలంబు నగు విద్య యని స్తుతింపఁబడుచున్నది. అర్జునవ్యాజంబున నుపదేశముఁ బొందుట కధికారి తెలుపఁబడెను.

ఇఁక వ్యాఖ్యానము చేయఁబడును. స్వధర్మమునందుఁ బ్రవృత్తి కలిగినను దద్భ్రంశమునకుఁ గారణభూతంబు లగు శోకమోహంబులు కథం భీష్మమహం సంఖ్య ఇత్యాదిగ్రంథంబున నర్జునునిచేఁ జూపఁబడినవి. అర్జునునకు వివేకము లేనిచో యుద్ధాఖ్య మయిన స్వధర్మమునందు మొదటనే ప్రవృత్తికలుగుట కేమినిమిత్త మనఁగా, దృష్ట్వా తు పాండవానీక మిత్యాదిగ్రంథముచేఁ దన్నిమిత్తము పరసైన్యవ్యాపారము చెప్పఁబడినది. ధర్మక్షేత్ర ఇత్యాదిగా సంజయుం గూర్చి ధృతరాష్ట్రుని ప్రశ్నము దాని కుపోద్ఘాతము.

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీగోపాలకృష్ణపరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీధరస్వామికృతవ్యాఖ్యానోపక్రమణిక.

ఆదిశేషుని సమస్తముఖములందలి వ్యాఖ్యానచాతుర్యము నొకముఖము నందే ధరించుచున్న యాశ్చర్యరూపుఁ డగు పరమానందమాధవుని నమస్కరించు చున్నాను. ౧

శ్రీయుతుం డగు విష్ణువును పార్వతీపతి యగు విశ్వేశ్వరుని భక్తితో నమస్కరించి తద్భక్తిప్రేరితుఁడనై సుబోధిని యను గీతావ్యాఖ్యను జేయుచున్నాను. ౨

భాష్యకారులయభిప్రాయమును భాష్యవ్యాఖ్యాతలవాక్యములను యథామతి విచారించి గీతావ్యాఖ్యానము నారంభించుచున్నాను. ౩

దేనిఁ బఠించినమాత్రాన ననాయాసముగా గీతార్థము స్పష్టమగునో అట్టి యీసుబోధిని యను టీక బుద్ధిమంతులచే నెల్లప్పుడు సేవింపఁ దగును. ౪

ఈ లోకంబున సకలజనంబులహితంబు పొంటె నవతరించినవాఁడును సకల వందితచరణుండును బరమకారుణికుండు నగు భగవంతుండు శ్రీకృష్ణుండు, తత్త్వాజ్ఞానముచే విజృంభితము లగు శోకమోహములచే నుపహత మయిన వివేకము గల వాఁడై నిజధర్మత్యాగంబును బరధర్మాచరణంబును జేయఁ బూనినయర్జునుని, ధర్మజ్ఞానరహస్యోపదేశము అను నోడచే, ఆశోకమోహసముద్రమునుండి యుద్ధరించెను. ఆ భగవదుపదిష్టార్థమునే కృష్ణద్వైపాయనుం డేడువందలశ్లోకములచే గ్రథితము గావించెను. అందుఁ బ్రాయికముగా శ్రీకృష్ణునిముఖమునుండి నిస్సృతము లయిన శ్లోకములనే లిఖయించెను. తత్సంగతికై కొన్నిటిని దానును రచియించెను. అట్లు గీతామాహాత్మ్యమునందుఁ జెప్పఁబడినది. "గీతా సుగీతాః కర్తవ్యాః కిమన్యైశ్శాస్త్రవిస్తరైః, యా స్వయం పద్మనాభస్య ముఖపద్మాద్వినిస్సృతాః" * అని.

* గీతలను జక్కఁగాఁ బారాయణము చేయవలెను. ఇతరశాస్త్రము లెందుకు? ఏల యనఁగా ఆ గీతలు సాక్షాచ్ఛ్రీకృష్ణుని ముఖకమలమునుండి వెడలినవి.

శ్రీవాసుదేవ పరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీ సూర్య దైవజ్ఞ పండిత విరచిత
పరమార్థప్రపాఖ్యా టీకోపక్రమణిక.

మంగళశ్లోకార్థము.—

జ్ఞానానందసందోహసాంద్రుండును నల్లగలువలవంటి కన్నులు గల
వాఁడును లక్ష్మికి నివాసస్థానమైనవాఁడు నగు దేవుని నందనందనుని నమస్కరించు
చున్నవాఁడ. ౧
మూఁగ ఎవ్వని కరుణాకటాక్షసంబంధమువలన అజ్ఞుఁడు సుజ్ఞత్వపరమావధిని
తనయంత నేమూఁగ కూడ సంసారమువలన భయము నొందఁడో మూకుఁడు
నుండి విరమింగునో కుంటివాఁడు పర్వతసమూహముల నుల్లంఘించునో దుఃఖ
నాదికవము నిశ్శేషముగా నింకిపోవునో అట్టి పరమగురువు శ్రీయశోదాకిశోరుం
డమొర్యామియై నానమీపంబున సర్వోత్కర్షంబున నున్నవాఁడు. ౨
అగస్త్యుఁడు సముద్రముం బుడిసిటఁ బట్టెను. ఆదిశేషుఁడు గొప్ప దగు
భూమిని శిరంబున ధరించుచున్నాఁడు. అగ్ని దహించును. వర్షర్తువునందు మేఘము
వర్షించును. వాయువు వీచును. సూర్యుఁ డెండ గాయును. భూమి రత్నముల నొసం
గును. వీనిచే లోకాతీత మగు శ్రీకృష్ణునియనుగ్రహముగాని నిగ్రహముగాని యభి
నయింపఁబడును. ౩
కృష్ణబ్రహ్మము అనుపర్వతమునుండి యవక్రముగా శతపథగామినియై
జ్ఞానవిజ్ఞానములు అను తీరములు గలదియై పార్థునిప్రార్థనవలన బహుకాలముగా
నమృతవాహినియై యర్థప్రవాహముచేఁ బడిన గొప్ప యశ్వత్థవృక్షము నున్మూ
లించుచు నాత్మానందసముద్రమునుబొందిన గీత యను నీమహనీయగంగానది స్నా
నము చేయువానికిఁ గలికలుషమును బోఁగొట్టుచున్నది. ౪
పరమేశ్వరుని నిశ్శ్వాస మగు వేదము జనులకు దురర్థమగుటవలన
నీ గీత భారతయుద్ధారంభమున లోకోపకారముకొఱకు నుపనిషదర్థము స్పష్టముగా

బోధించుటకై యావిర్భవించెను. అందువలన ఈగీతాశాస్త్రము మాకుమాత్రమె కాదు, సర్వజనులకు నత్యంతప్రియమై యొప్పుచున్నది.

వేదములు శాస్త్రములు ఆగమములు చెప్పునట్టి యాచార్యు లతిసమర్థులెటఁ జూచినను గలరు. ఆత్మతత్త్వోపదేష్ట యగు నాచార్యుఁడుమాత్రము ముల్లోకములయందును దుర్లభుఁడు. ఇట్లుండఁగా మిక్కిలి విషాదము నొందిన అర్జునుని భాగ్య మేమనవచ్చును? అతని కాచార్యుఁడగుటకై యుపనిష దర్థ మయిన పరమేశ్వరుఁడు తానే యావిర్భవించెను. ౬

సూర్యద్వైవజ్ఞుఁ డను పేరుగల నేను జతుర్వేదస్వామివలనఁ దెలిసికొనఁబడిన భగవద్భావమునకు స్థానమయినదియు విశ్రాంతికిఁ గారణమును ఋక్సామయజుర్వేదములకు సమ్మతంబు నగు గీతాభాష్యమును రచియించుచున్నాను. దీనివలన అల్పజ్ఞులగు ననుభవరసికులకు ఆనందము కలుగును. ౭

సర్వవేదములును గీతలును సాక్షాన్నారాయణుని వాక్యములు, భక్తులకు మోక్షము గలుగుటకొఱకుఁ బ్రవర్తించినవి. అవి యొండొంటితో వియోగము నొందెను. వాని నొకటిగాఁ జేర్చుట కంతర్యామి యగు వాసుదేవునిచే నియుక్తుఁడనై ప్రవర్తించుచున్నాను. అంతమాత్రముచేత నేను కృతార్థుండను గాఁ గలను. ౮

ఈ భగవచ్ఛాస్త్రమునందుఁ గేవల యుక్తిసిద్ధమతమున నాగ్రహము లేదు. సమస్తోపనిషత్తులతో నేకార్థ మగుటచేత నిది యాత్మజ్ఞానసాధన మగును. ౯

ఈలోకంబున సాధువుల ననుగ్రహించుటకును దుష్టుల నిగ్రహించుటకును శరీరపరిగ్రహము గావించినట్టి పరమకారుణికుం డగు పరమాత్మ కారుచిచ్చు సర్పములు శిలావృష్టి వస్త్రాపహారము లాక్షాగృహము విషదానము మొదలగు ననర్థములనుండి నిజచరణభక్తుల నుద్ధరించెం గదా! అంత రాక్షససమూహభారముచే వ్యాకులమగు భూమండలము నాలోకించి, మొదటఁ బూతనాదిరాక్షసులను, అనంతరము కంసచాణూరకాలయవనజరాసంధులను వధియించెను. ఇప్పు డర్జునుని నిమిత్తమాత్రము గావించికొని కురుక్షేత్రంబునఁ గ్రూరతము లగు కౌరవుల సంహరింపఁ గోరి యున్నవాఁడు. అందు శ్రుతి.—

"జజ్ఞాన ఏవ వ్యబాధత స్పృధః ప్రాపశ్య ద్వీరో అభిపౌంస్యం రణమ్,
అవృశ్చ దద్రి మవ సస్య ద స్సృజ ద స్తభ్నా న్నాకం స్వపస్యయా పృథుమ్"

ఇందుకుఁ జతుర్వేదస్వామిభాష్యము—ఏపరమేశ్వరుఁడు, జజ్ఞానఏవ = పుట్టినంతమాత్రముననే, మాయచే బాలదశను స్వీకరించి యున్నప్పుడే యనుట;

స్పృధః = స్పర్ధను చేసినట్టి శత్రువులను, పూతన మొదలు కంసునివఱకుఁ గలవారిని, వ్యబాధత = సంహరించెను. దైత్యులను సంహరించినవాఁడు మాత్రమే కాఁడు, ఇంద్రుఁడు మొదలగు వారి గర్వమునుగూడ నడంచె నని చెప్పఁబడుచున్నది—అద్రిమ్= గోవర్ధనపర్వతమును, అవృశ్చిత్ = ఎత్తెను. ఎందుకనఁగా—సస్యదః = ధాన్యము నిచ్చునట్టి మేఘములను, అవిచ్ఛిన్నముగా వర్షించుచున్నవానిని, అవసృజత్ = విసర్జించెను. అందుచే, పృథుమ్ = సామర్థ్యవంత మగు, నాకమ్ = ఇంద్రలోకమును, స్వపస్యయా = మాయచేత, అస్తభ్నాత్ = స్తంభించెను, స్తంభితమయిన శక్తిగల దానిఁగాఁ జేసెను. ఇఁక యౌవనదశయందును, అభిపౌంస్యమ్ = సర్వపురుషార్థ సాధక మయిన, రణమ్ = కురుపాండవయుద్ధమును, ప్రవీరః = మిక్కిలి శూరుఁడయినను, అపశ్యత్ = చూచెను, తటస్థుఁడై చూచెనుగాని తాను బోరఁ డయ్యెను. ఇట వీరపదముచే భీష్మునివలనఁ బరాభవ మొందిన స్వభక్తుఁ డగు నర్జునుని యందలిపక్షపాతంబునం జేసి శస్త్రముఁ బట్టె నని సూచింపఁబడినది. తాత్పర్యము.—పరమేశ్వరుఁ డవతరించినవెంటనే మాయచే నత్యంత బాలుఁడై యున్నపుడె పూతన మొదలు కంసునివఱకుఁ గల లోకశత్రువులను వధించెను. మఱియు మేఘము లత్యంతము వర్షింపఁ దొడఁగఁగా గోవర్ధనపర్వతం బెత్తి గోవులు మొదలగు నాశ్రితబృందమును రక్షించి యామేఘంబులను బాఱఁదోలి తన మాయాశక్తిచే స్వర్గలోకమహిమను స్తంభించి యింద్రాదుల నవమానించెను.

మఱియుఁ గంసాదుల వధించుటకు గోకులమునుండి మధుర కేతెంచుచున్న కృష్ణరాములచరిత్రముఁ బ్రశంసించుశ్రుతులు తైత్తిరీయకబ్రాహ్మణమందు.—

« ద్వే విరూపే చరత స్స్వర్థే అన్యాన్యా వత్స ముపధాపయే తే, హరి రన్యస్యాం భవతి స్వధావా న్ఛుక్లో అన్యస్యాం దదృశే సువర్చాః.”

భావము—ధనుర్యాగోత్సవవ్యాజంబునఁ గృష్ణరాములఁ దోడ్కొని వచ్చుటకుఁ గంసునిచేఁ బంపఁబడిన, సువర్చాః=మంచివర్చస్సు—తేజస్సు గల యక్రూరుఁడు, చరతః = సంచరించుచున్న, ద్వే = రెండు, విరూపే = విసదృశములయిన—ఒకదానితో నొకటి సమానము కానట్టి, రూపములను, దదృశే = చూచెను. ఆరూపము లెట్టివనఁగా—స్వర్థే = గొప్పప్రయోజనముగలవి. నృసింహునందువలె నొక మూర్తియందు రెండురూపములను జూచినవాఁడు కాఁడు, మఱేమనఁగా—అన్యా అన్యా = వేఱువేఱుగానున్న రూపములను. మఱియు నెట్టిరూపములను—వత్సముపధాపయే తే—వత్సమ్=దూడను, జాత్యేకవచనము, అందుచే, గోదోహనావసరమునందుఁ దమసమీపముననున్న గొల్లలచే దూడలను, ఉపధాపయే తే—త్రాగించుచున్నట్టి వానిని. ఇఁక విసదృశత్వమే చెప్పఁబడుచున్నవి—అన్యస్యామ్ = అన్యతరమూర్తి

యందు, అందొకదానియందు, హారిః=హారిద్వర్ణుఁడగుటచే హారి, మేఘశ్యామలుండు, కృష్ణుఁడు, భవతి = ఉన్నాఁడు. అట్లు అన్యస్యామ్ = మఱియొకదానియందు, శుక్లః= తెల్లనివాఁడు బలదేవుఁ డున్నాఁడు. హారియెట్టివాఁ డనఁగా—స్వభావాన్ = స్వభ యనఁగా తనయైశ్వర్యము, అవి గలవాఁడు, ఎప్పటికిని దఱుఁగులేని నిజైశ్వర్యము గలవాఁడు. అట్టి రూపముల రెంటి నక్రూరుఁడు చూచె నని సంబంధము. తాత్ప ర్యము.—కంసునిచేఁ బంపఁబడిన యక్రూరుఁడు, భూతహితంబు అను మహాప్రయో జనముకొఱకు నవతరించి భూమియందు సంచరించుచున్నవారును గోవులతోఁ జేరి దూడలను దల్లిపాలు ద్రావించుచున్నవారును వేఱువేఱుగా నొకరివలె నొకరు గాక విలక్షణము లయిన రూపములు ధరించినవారు నగు కృష్ణరాముల నిద్దఱను జూచెను. ఆ యిద్దఱిలో కృష్ణుఁడు మేఘశ్యామలవర్ణుఁడై యపరిమిత నిజైశ్వర్య సంపన్నుండై యుండెను. బలదేవుఁడు తెల్లనివాఁడై యొప్పెను.

«పూర్వాపరం చరతో మాయయైతౌ శిశూ క్రీడన్తౌ పరియాతో అధ్వ రమ్, విశ్వా న్యన్యో భువనాని చష్ట ఋతూ న్యన్యో విదధ జ్జాయతే పునః.

భా.—మఱియు నారూపములు, పూర్వాపరమ్=ముందువెనుకకు, లేక, తూర్పుపడమరకు, చరతః=తిరుగుచున్నవి. అయినను ప్రాకృతములు గావని చెప్పఁ బడుచున్నది—ఏతౌ=ఈకృష్ణరాములు, మాయయా=మాయచే, శిశూ=బాల్యదశను బొందినవారు, పరమార్థంబున విచారింపఁగా వయోఽవస్థాదులు లేనివారు, ఇట్లు మాయచేతనే రజకవధాదికృత్యములచే, క్రీడన్తౌ = క్రీడించుచు, అధ్వరమ్ = ధను ర్యాగస్థానమును గూర్చి, పరి = అంతటను, కువలయాపీడచాణూరకంసచాణూరాద్ధి స్థానములను, యాతః = పొందిరి. ఇఁక మున్ను విరూపే అనుటచే ఆకారమున విస దృశత్వము చెప్పఁబడినది, ఇప్పుడు సామర్థ్యమునఁగూడ విసదృశత్వము చెప్పఁబడు చున్నది—అన్యః= కృష్ణుఁడు, విశ్వాని = సమస్తము లయిన, భువనాని = భూర్భువ స్స్వరాదిలోకములను, చష్టే = సంకల్పముచేతనే తెలిసినవాఁడు. అన్యః = బలదే వుఁడు, ఋతూన్ = గర్భములను, మత్స్యాద్యవతారములను, విదధత్ = గ్రహిం చుచు, పునః = మాటిమాటికి, జాయతే = ఆవిర్భవించుచున్నాఁడు. తాత్పర్యము.— వారు పరమార్థంబున వయోఽవస్థారహితులైనను మాయచే బాలురవలె ముందు వెనుకకుఁ దిరుగుచు రజకవధాదులచేఁ గ్రీడించుచుఁ ధనుర్యాగమునకు వచ్చువారై కువలయాపీడచాణూరముష్టికకంసాదిస్థానములం బొందిరి. వారికి ఆకారమునమా త్రమే భేదము కాదు, సామర్థ్యమునందుఁగూడ భేదము కలదు. ఎట్లనఁగా, వారి లోఁ గృష్ణుఁడు సంకల్పమాత్రమున భూర్భువస్స్వరాది సమస్తలోకంబులను సృజించిన వాఁడు. బలదేవుఁడు మత్స్యకూర్మాద్యవతారములను గ్రహించుచు మాటిమాటి కావిర్భవించుచుండును.

ఇట్లు రెండు సేనలును యుద్ధసన్నద్ధములై యుండఁగా, ఆచార్యులను బంధువులను సుహృదులను వధింపవలెనే యని యాశంకించి «కులక్షయకృతందోషమ్" మఱియు «ఆచార్యా న్మాతులా న్భ్రాతౄన్"ఇత్యాదివాక్యములచే నిర్వేదము నొందిన వాఁడును, నిత్యానిత్యవస్తువివేకముచేతనే తన్ను శరణుచొచ్చినవాఁడును, «అపి త్రైలోక్యరాజ్యస్య" ఇత్యాదికముచే నిహాముత్రార్థఫలభోగవిరాగము గలవాఁడును, «శిష్యస్తేహం శాధిమామ్ "అనుటచే గురుదైవతవాక్యములం దత్యంత శ్రద్ధకలిమిం జేసి ముముక్షుగలవాఁడు నగు నర్జునునకు వర్ణాశ్రమోచిత మయిన కర్మము నుపదేశించు నవసరమునందు «న కాఙ్క్షే విజయం కృష్ణ, ఏతా న్నహన్తు మిచ్ఛామి ఘ్నతోపి, శ్రేయో భోక్తుం భైక్ష్య మపి" ఇత్యాదు లగు నర్జునుని వాక్యముల వినుటవలన, అతనిని వైరాగ్యముగలవాఁ డగుటచే జ్ఞానాధికారినిగా గ్రహించి స్వరూపమును గూడ నుపదేశించెను. బృహదారణ్యకోపనిషత్తునందు ద్వయాహ ప్రాజాపత్యాది దైవాసురప్రజ్ఞానోపక్రమము ననుసరించి వేదవ్యాసుఁడు ధృతరాష్ట్రసంజయప్రశ్నోత్తరపూర్వకముగా గీతాశాస్త్రోపక్రమము గావించెను —ధర్మక్షేత్ర ఇత్యాదిగా. ఇందుఁ బూర్వకథాప్రసంగ మేమనఁగా—యుద్ధము నారంభించునపుడు కృష్ణార్జున సంవాదావసరంబున వ్యాసానుగ్రహలబ్ధ దివ్యశ్రవణ ప్రజ్ఞాతిశయుం డగు సంజయుండు సాక్షాత్కృష్ణునిముఖంబునుండి వెడలిన శ్లోకములను విన్నవాఁడై సకల వాక్యసముదాయమును హృదయంబున మఱవక ధరించి హస్తినపురమునకు వచ్చెను. అతనిం జూచి ధృతరాష్ట్రుండు పృచ్ఛించెను. అట్లు భీష్మపర్వమునం జెప్పఁబడినది.— «అథ గావల్గణి ర్ధీమా న్సఙ్గ్రా దేత్య సంజయః, ప్రత్యక్షదర్శీ సర్వస్య భూతభవ్యభవిష్యతః, ధ్యాయతే ధృతరాష్ట్రాయ సముపేత్యైవ మబ్రవీత్." * అని.

* అంత గవల్గణపుత్త్రుండును బుద్ధిమంతుఁడును భూతవర్తమానభవిష్యద్దర్శములం బ్రత్యక్షముగాఁ జూచువాఁడు నగు సంజయుండు యుద్ధమునుండి వచ్చి యట నేమి జరగెనో యని ధ్యానించుచున్న ధృతరాష్ట్రునకు సమీపించి యిట్లని పలికెను.

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీకృష్ణ పరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీమద్రామానుజభాష్యోపక్రమణిక.

మంగళశ్లోకార్థము.—నేను ఎవ్వరిపాదపద్మములధ్యానముచేఁ బోఁగొట్టఁబడిన సమస్తపాపములును గలవాఁడనై వస్తుత్వమును బొందినాఁడనో అట్టియామునాచార్యుల నమస్కరించుచున్నాను.

లక్ష్మీపతియును, చిదచిద్గతము లయిన వికారక్లేశాదిసమస్తదోషములు లేనివాఁడును కల్యాణగుణైకాశ్రయభూతుండును, దనకంటె భిన్నములగు సమస్త చేతనాచేతనవస్తువులకును విలక్షణంబును అపరిచ్ఛిన్నంబు నగు జ్ఞానానందైకస్వరూపము గలవాఁడును, జ్ఞానము బలము ఐశ్వర్యము వీర్యము శక్తి తేజస్సు మొదలగు స్వభావసిద్ధములు మేరలేని యతిశయము గలవి లెక్కింపనలవిగాని వగు కల్యాణగుణముల సమూహములకు సముద్ర మయినవాఁడును, తన కభిమతంబును అనురూపంబును ఏకరూపమును అచింత్యమును బరమవ్యోమనిలయంబును ఆశ్చర్యమును నిత్యమును జరాదిదోషరహితంబును నిరతిశయములైన కాంతి సౌందర్యము సౌగంధ్యము సౌకుమార్యము లావణ్యము యౌవనము మొదలగు ననంతగుణములకు నిధియు నైన యప్రాకృతవిగ్రహము గలవాఁడును, తనకు నుచితములును నానావిధములును విచిత్రములును అసంఖ్యేయములును అనంతాశ్చర్యకరములును నిత్యములును నిర్దోషములును అసంఖ్యాకములును అప్రాకృతములు నగు భూషణములు గలవాఁడును, తన కనురూపములు అసంఖ్యేయములు అచిన్త్యశక్తులు నిత్యములు నిర్దోషములు నిరతిశయకల్యాణావహములు అప్రాకృతము లగు నాయుధములు గలవాఁడును, తన కభిమతంబులును అనురూపంబులును నిత్యములును నిర్దోషములు నగు స్వరూపమును విగ్రహమును ఔజ్జ్వల్యసౌందర్యాదిగుణములును విభవంబును మేరలేని యతిశయముగలవియు అసంఖ్యేయములు నగు నైశ్వర్యశీలాదికల్యాణగుణములసమూహంబునుం గల లక్ష్మీదేవి ప్రియురాలుగాఁగలవాఁడును, తనసంకల్పము ననుసరించు స్వరూపవిశేషంబును స్థితివిశేషంబును వ్యాపారవిశేషంబును గలవారును అశేషశేషతయందుమాత్రమె ప్రీతియె స్వభావముగాఁ గలవారును నిత్యులును నిర్దోషులును నిరతిశయము లైన జ్ఞానము క్రియ యైశ్వర్యము మొదలగు నసంఖ్యేయగుణములసమూహము గలవారును అసంఖ్యేయులు నగు సూరులచే నెల్లప్పుడును మిక్కిలి స్తుతింపఁబడుచున్న పాదయుగళము గలవాఁడును, వాక్కుచేతను మనస్సుచేతను అపరిచ్ఛేద్య మయిన స్వభావము గలవాఁడును, తనకుఁ దగినవియు నానావిధము

లును విచిత్రములును అనంతములు నగు భోగ్యవస్తువులచేతను భోగోపకరణములచేతను భోగస్థానములచేతను సమృద్ధంబును అనంత మయిన యాశ్చర్యము గలదియు అనంతమయిన మహావిభవముగలదియు అనంతమయిన పరిమాణముగలదియు నిత్యమును నిర్దోషమును నాశరహితంబు నగు పరమవ్యోమము స్థానముగాఁ గలవాఁడును, వివిధములును విచిత్రములును అనంతములు నగుభోగ్యములయు భోక్తలయు సమూహములచే నిండిన సమస్తజగముల యుత్పత్తియు స్థితియు లయమును లీలలుగాఁ గలవాఁడు నగు పరబ్రహ్మము పురుషోత్తముఁడు నారాయణుండు, బ్రహ్మాదియును స్థావరాంతము నగు సమస్తజగంబు సృజించి నిజరూపంబుననున్నచో బ్రహ్మాదిదేవలతకును మనుష్యులకును ధ్యానము ఆరాధనము మొదలగునవి చేయ నలవిగానివాఁడై, అపారకారుణ్యసౌశీల్యవాత్సల్యౌదార్యమహోదధి యగుటంజేసి, తనరూపమునే వారివారికి సదృశ మయిన విగ్రహవిశేషముగలదానిఁగా స్వస్వభావము విడువక యెచేయుచు, ఆయాలోకములం దవతరించి యవతరించి వారివారిచే నారాధింపఁబడినవాఁడై. వారివారియిష్టమున కనురూపమగు ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యంబగు ఫలంబొసంగుచు, భూమిభారము దింపువ్యాజంబున నస్మదాదులకుఁగూడ సమాశ్రయణీయుండగుటకై భూలోకంబున నవతరించి సకలమనుష్యులచేతనుం గన్నులారఁ జూడఁబడినవాఁడై, తన్నుపాసింపసమర్థులయు అసమర్థులయు సకలజనులయు మనోనయనంబుల కానందజనకంబు లగు దివ్యచేష్టితంబులు గావించుచు, పూతన శకటాసురుఁడు యమలార్జునులు అరిష్టుఁడు ప్రలంబుఁడు ధేనుకుఁడు కాలియుఁడు కేశి కువలయాపీడుఁడు చాణూరుఁడు ముష్టికుఁడు తోసలుఁడు కంసుఁడు మొదలగువారి వధించి, అనవధికదయాసౌహార్దానురాగగర్భము లగు ఆలోకనాలాపామృతములచేఁ నఖిలప్రపంచముం దృప్తిఁబొందించుచు, తనదు నిరతిశయసౌందర్యసౌశీల్యాదిగుణగణంబులు చూపుటచే అక్రూరుఁడు మాలాకారుఁడు మొదలగువారిం బరమభాగవతులఁ గావించి, అర్జునుని యుద్ధమునకుఁ బ్రోత్సాహపఱచువ్యాజంబునఁ బరమపురుషార్థంబగు మోక్షమునకు సాధనముగా వేదాంతములందు విధింపఁబడిన స్వవిషయం బగు జ్ఞానకర్మ సాధ్యమయిన భక్తియోగమును బ్రవర్తింపఁజేసెను.

అందుఁ బాండవులకును గౌరవులకును యుద్ధము ప్రారంభింపఁబడుటయుఁ బురుషోత్తముఁడు సర్వేశ్వరేశ్వరుఁడు లోకోపకారముకొఱకు మనుష్యరూప మొందినవాఁ డగు నాభగవంతుఁడు, ఆశ్రితవాత్సల్యపరవశుం డగుటచే, సర్వలోకసాక్షికముగాఁ, బార్థుని రథికుని గావించి తా నతనికి సారథి యయ్యెను.

ఇది తెలిసియు సర్వవిధంబునను అంధుండగుటచే, ధృతరాష్ట్రుఁడు దుర్యోధనునిజయము తెలియఁగోరినవాఁడై సంజయు నడిగెను.

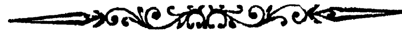

శ్రీ

శ్రీవాసుదేవ పరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీమన్మాధ్వభాష్యోపక్రమణిక.

శ్రీభగవద్గీతాప్రతిపాద్యదేవతయు అజ్ఞానపారతంత్ర్యాదిసమస్తదోషవివర్జితుండును దేశముచేతను కాలముచేతను గుణముచేతను బూర్ణుండు నగు నారాయణుని గురువు లగు వేదవ్యాసులను నమస్కరించి సంగ్రహముగా గీతార్థము చెప్పెదను.

నివృత్తిధర్మంబును జ్ఞేయ మగు వాసుదేవాఖ్యపరతత్త్వంబును బ్రకృత్యాదికమగు నపరతత్త్వంబును దెలియని సజ్జనులయెడ దయాళువు లగు బ్రహ్మరుద్రేంద్రాదులచేఁ బ్రార్థింపఁబడినవాఁడై జ్ఞేయ మగు పరాపరతత్త్వము బోధించుటకొఱకు భగవంతుం డగు నారాయణుండు వ్యాసరూపంబున నవతరించెను. అంత, ఇష్టప్రాప్తికిని అనిష్టపరిహారమునకును సాధనము తెలియమివలనను వేదార్థము తెలియమివలనను సంసారమునందు శ్రమపడుచున్న వేదానధికారులగు స్త్రీశూద్రాదులకుఁగూడ ధర్మజ్ఞానద్వారంబున మోక్షము కలుగు నని దయగలవాఁడై, సర్వవేదార్థములచే నుపబృంహితంబును, * ఆవేదములందుఁ జెప్పఁబడనిదియు నింద్రియాది నిరపేక్ష మయిన ఈశ్వరజ్ఞానముచేఁ జూడఁబడినదియు నగు నర్థముతోఁ గూడినదియు, సర్వప్రాణులకును దెలియవచ్చు నర్థమును దెలియరాని యర్థమును గలదియు, భగవత్స్వరూపమునుమాత్రమె ముఖ్యముగాఁ బ్రతిపాదించునదియు, అత్యంతగూఢ మయిన యర్థము గలదియు నగు మహాభారతసంహితను గల్పించెను.

ఆవిషయము చెప్పఁబడియు నున్నది.—

§ «లోకేశా బ్రహ్మరుద్రాద్యాస్సంసారే క్లేశినం జనమ్
వేదార్థాజ్ఞ మధీకారవర్జితంచ స్త్రియాదికమ్. ౧

---

* విరివిచేయఁబడినదియు.

§ లోకనాథు లగు బ్రహ్మరుద్రాదులు సంసారమునందు శ్రమపడుచున్న జనమును వేదార్థముఁ దెలియనిదియు నం దధికారము లేనిదియు నగు స్త్రీలు మొదలగు జనమును. ౧

అవేక్ష్య ప్రార్థయామాసు ర్దేవేశం పురుషోత్తమమ్
తతః ప్రసన్నో భగవాన్ వ్యాసో భూత్వాచ తేనచ. 2
అన్యావతారరూపైశ్చ వేదానుక్తార్థ భూషితమ్
కేవలే నాత్మబోధేన దృష్టం వేదార్థసంయుతమ్. 3
వేదాదపి పరం చక్రే పఞ్చమం వేద ముత్తమమ్
భారతం పఞ్చరాత్రంచ మూలరామాయణం తథా. 4
పురాణం భాగవతం చేతి సంభిన్న శ్శాస్త్రపుఙ్గవః."
అని నారాయణాష్టాక్షరకల్ప మందు.

* "బ్రహ్మాపి త న్న జానాతి ఈషత్సర్వోపి జానతి
బహ్వర్థ మృషయ స్తత్తు భారతం ప్రవదన్తి హి."
అని యుపనారదీయమందు.

§ "బ్రహ్మాద్యైః ప్రార్థితో విష్ణు ర్భారతం స చకారహ
యస్మిన్ దశార్థా స్సర్వత్ర న జ్ఞేయా స్సర్వజన్తుభిః."
అని నారదీయమందు.

$ "భారతంచాపి కృతవాన్ పఞ్చమం వేద ముత్తమమ్
దశావరార్థం సర్వత్ర కేవలం విష్ణుబోధకమ్. 6

చూచి దేవేశుండగు పురుషోత్తముని బ్రార్థించిరి. అంత భగవంతుఁడు ప్రసన్నుఁడై వ్యాస రూపంబున నవతరించి యావ్యాసరూపంబుచేతను. 2

ఇతరము లయిన యవతారరూపములచేతను వేదములందుఁ జెప్పఁబడని యర్థముచే నలంకరింపఁబడినదియు నింద్రియాదినిరపేక్ష మయిన యీశ్వరజ్ఞానముచే దృష్ట మయినదియు వేదార్థముతోఁ గూడినదియును. 3

వేదముకన్న నధికంబును ఉత్తమము నగు పంచమవేదమును గావించెను. పంచమవేద మగు భారతమును పంచరాత్రంబును మూలరామాయణంబును. 4

భాగవతమును పురాణమును అను శాస్త్రోత్తమము ఏకార్థముగా సంగతమయి యున్నది.

* దాని యర్థమునంతయు బృహస్పతిగూడ నెఱుంగఁడు. కొంచెము సమస్తజనముగూడ నెఱుంగును. అట్టిదాని పెక్కర్థములుగల దనియు భారత మనియు ఋషులు చెప్పుదురు.

§ బ్రహ్మాదులచేఁ బ్రార్థితుండై యావిష్ణువు దేనియం దంతటను సర్వప్రాణులచేతను దెలియరాని పదియర్థములు గలవో అట్టి భారతమును జేసెను.

$ ఉత్తమమయిన పంచమవేదమును అంతటను పదియర్థములు గలదియు కేవలము విష్ణుబోధకమ

పరోక్షార్థంతు సర్వత్ర వేదాద ప్యుత్తమం చ యత్. ”
అని స్కాందమందు.

“ యది విద్యా చ్చతుర్వేదాన్ సాఙ్గోపనిషదా న్ద్విజః
నచే త్పురాణం సంవిద్యా న్నైన స స్యా ద్విచక్షణః. ౧
ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్
బిభే త్యల్పశ్రుతా ద్వేదో మా మయం ప్రచలిష్యతి. ౨
మన్వాది కేచి ద్బ్రువతే హ్యాస్తీకాది తథాపరే
తథోపరిచరా ద్యన్యే భారతం పరిచక్షతే. ౩
భారతం సర్వవేదాశ్చ తులా మారోపితాః పురా
దేవై ర్బ్రహ్మాదిభి స్సర్వై ఋషిభిశ్చ సమన్వితైః.
వ్యాస స్యైవాజ్ఞయా తత్ర వ్యత్యరిచ్యత భారతమ్
మహత్త్వా ద్భారవత్త్వాచ్చ మహాభారత ముచ్యతే. ౫
నిరుక్త మస్య యో వేద సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే
యది హాస్తి త దన్యత్ర య న్నేహాస్తి న తత్ క్వచిత్. ౬
విరాటోద్యోగసారవాన్.” §

మును అంతటను మిక్కిలి గూఢమయిన యర్థము గలదియు వేదముకన్నను ఉత్తమము నగు భారతమును గూడ చేసెను.

§ ద్విజుఁడు అంగములతోను ఉపనిషత్తులతోనుం గూడిన నాలుగు వేదములనుం దెలిసినను, బురాణము చక్కఁగాఁ దెలియనిపక్షమున అతఁడు పండితుఁడు కానేకాఁడు. ౧

ఇతిహాసపురాణములచే వేదమును వివరిచేయవలయును. ఇతఁడు నన్నుఁ గదలించును—నాశకపార్థము చేయును అని యల్పశ్రుతునివలన వేదము భయపడుచున్నది. ౨

భారతగ్రంథము కొందఱు “ నారాయణం నమస్కృత్య ” అను మహామంత్రము ప్రారంభముగాఁ గలది యని చెప్పుచున్నారు. కొందఱు ఆస్తీకచరిత్రము ప్రారంభముగాఁ గలది యనియు మఱికొందఱు ఉపరిచరునిచరిత్రము ప్రారంభముగాఁ గలద యనియుఁ జెప్పుచున్నారు. ౩

బ్రహ్మాదులగు దేవతలచేతను సమస్తమహర్షులచేతను కలిసి, మున్ను భారతమును సమస్తవేదములును, వ్యాసునియాజ్ఞచేతనే త్రాసునం దుంపఁబడినవి. అందు భారత మధికమయ్యెను. మహత్తు—గొప్పది యగుటవలనను, భారము గలది యగుటవలనను మహాభారత మని చెప్పఁబడుచున్నది. ౫

దీని శబ్దార్థము నెవ్వఁడు తెలియునో అతఁడు సమస్తపాపములచేతను విడువఁబడును. ఏది యిం దున్నదో అదియే యితరగ్రంథములందు నున్నది. ఇం దేదిలేదో అది యెందును లేదు. ౬

విరాటపర్వము ఉద్యోగపర్వము అను చేవ గలది.

అనునది మొదలగు నాభారతమునందలి వాక్యములఁ బర్యాలోచించుట చేతను, వైశంపాయనాది మహర్షులు శిష్యుల కుపదేశించుటవలనను,

* « కోహ్యన్యః పుణ్డరీకాక్షా న్మహాభారత కృ ద్భవేత్ .”

అనునది మొదలగు పురాణగ్రంథాంతరమునందలి వాక్యముయొక్క అన్యథానుపపత్తిచేతను, § నారదుఁ డధ్యయనించుట మొదలగు హేతువులచేతను పూర్వోక్తార్థము నిశ్చిత మగుచున్నది.

అట్లు కానియెడ, భారతశబ్దార్థజ్ఞానమాత్రంబున సర్వపాపక్షయం బెట్లగును? తద్బాధకప్రమాణము లేమింజేసి యయ్యర్థము ప్రసిద్ధంబే యగుచున్నది.

మఱియు నెట్లితరునకుఁ జేయనలవి గాదు? « కోహ్యన్యః ” ఇత్యాది వచనము గ్రంథాంతరగత మగుటవలనను ఇది అవిద్యమానార్థస్తుతి గాదు.

గ్రంథకర్తృత్వము నారాయణునియందేగాక తదితరులయందును సమాన మగుటవలన ఈస్తుతి కర్తకు మాత్రమే కాదు భారతమునకుఁగూడ నని యంగీకరింపవలెను.

అట్టి మహాభారతమునందు వాసుదేవార్జునసంవాదప్రతిపాదకంబును సర్వభారతార్థసంగ్రహముగలదియు భారతంబు అను పారిజాతమునకుఁ దేనెయయినదియు నగు గీతను గ్రథితము గావించెను. అదియుం జెప్పఁబడినది.—

$ « భారతం సర్వశాస్త్రేషు భారతే గీతికా వరా
విష్ణో స్సహస్రనామాపి జ్ఞేయం పాఠ్యంచ తద్ద్వయమ్. ”

అని మహాకౌర్మ్యమునందు.

¶ « సహిధర్మ స్సుపర్యాప్తో బ్రహ్మణః పదవేదనే. ”

ఇత్యాదిగా ననుగీతలయందునుం జెప్పఁబడినది.

ఇది శ్రీమదానందభగవత్పాదార్యవిరచితం బగు శ్రీమద్గీతా భాష్యమునందుఁ బ్రథమాధ్యాయము.

---

* విష్ణువుదక్క మఱియెవ్వఁడు మహాభారతకర్త యగును?

§ మహాభారతము సర్వోత్తమ మని యంగీకరింపకున్నచో నీవాక్య మనుపపన్న మగుటచేతను.

$ భారతము సమస్తశాస్త్రములయందును శ్రేష్ఠము, భారతమునందు గీత శ్రేష్ఠము, విష్ణుసహస్రనామమును శ్రేష్ఠము. అవి రెండును దెలియవలసినవియుఁ బఠింపవలసినవియు.

¶ అగీతాప్రతిపాదిత మయిన ధర్మము జ్ఞానముకన్న ముందు అనుష్ఠితమయి బ్రహ్మస్వరూపజ్ఞానము కలిగించుటయందును బ్రహ్మస్వరూపజ్ఞానము కలిగిన పిమ్మట ననుష్ఠితమై ముక్తి కలిగించుటయందును మిక్కిలి సమర్థము.

శ్రీ

శ్రీ కృష్ణాయ నమః.

శ్రీ భగవద్గీతా పారాయణప్రారంభమునఁ బ్రతిదినము చేయవలసిన

అనుసంధానక్రమము.

స్వస్వసంప్రదాయానుసారముగా గురుస్మరణానంతరము.—

అస్య శ్రీభగవద్గీతాశాస్త్రమహామంత్రస్య, శ్రీవేదవ్యాసో భగవానృషిః, అనుష్టుప్ఛందః, శ్రీమహావిష్ణుః పరమాత్మా శ్రీమన్నారాయణో దేవతా, అశోచ్యానన్వశోచ స్త్వమితిబీజమ్, సర్వధర్మాన్పరిత్యజ్య మామేకంశరణంవ్రజేతిశక్తిః, అహంత్వాసర్వపాపేభ్యోమోక్షయిష్యామిమాశుచఇతికీలకమ్, మమ శ్రీగోపాలకృష్ణప్రసాదసిద్ధ్యర్థే పారాయణేవినియోగః, శ్రీమజ్జ్ఞానాత్మనే శ్రీకృష్ణాయఅంగుష్ఠాభ్యాంనమః, శ్రీమదైశ్వర్యాత్మనే గోవిందాయతర్జనీభ్యాంస్వాహా, శ్రీమచ్ఛక్త్యాత్మనేవేదవ్యాసాయమధ్యమాభ్యాంవషట్, శ్రీమద్బలాత్మనేబలభద్రరామాయఅనామికాభ్యాంహుమ్, శ్రీమత్తేజసాత్మనేవాసుదేవాయకనిష్ఠికాభ్యాంవౌషట్, శ్రీమద్వీర్యాత్మనేవిజయాయగాండీవధన్వనే అర్జునాయ కరతలకరపృష్ఠాభ్యాంఫట్, ఏవం హృదయాదిన్యాసః.

భూర్భువస్సువరో మితి దిగ్బన్ధః.

ధ్యానమ్. ప్రపన్నపారిజాతాయ తోత్రవేత్రైకపాణయే
జ్ఞానముద్రాయ కృష్ణాయ గీతామృతదుహే నమః. ౧
సర్వోపనిషదో గావో దోగ్ధా గోపాలనన్దనః
పార్థో వత్స స్సుధీ ర్భోక్తా దుగ్ధం గీతామృతం మహత్. ౨
వాచకః ప్రణవో యస్య క్రీడా వ స్త్వఖిలం జగత్
శ్రుతి రాజ్ఞా వపు ర్జ్ఞానం తం వన్దే దేవకీసుతమ్. 3
సారథ్య మర్జున స్యాజౌ కుర్వన్ గీతామృతం దదౌ
లోకత్రయోపకారాయ తస్మై కృష్ణాత్మనే నమః. ౪
వన్దే కృష్ణార్జునౌ వీరౌ నరనారాయణౌ వుభౌ
ధార్తరాష్ట్రకులోన్మత్తగజారోహణవల్లభౌ. ౫

కరకలితనిదర్శితాత్మముద్రః పరికలితోన్నతబర్హిబర్హచూడః
ఇతరకరగృహీతవేత్రతోత్రో మమ హృది సన్నిధిమాతనోతు శౌరిః.

కృష్ణం కమలపత్రాక్షం పుణ్యశ్రవణకీర్తనమ్
వాసుదేవం జగద్యోనిం నౌమి నారాయణం హరిమ్. ౭

అగ్రే కృత్వా కమపి చరణం జాను నైకేనతిష్ఠ
పశ్చాత్పార్థం ప్రణయరసజుషా చక్షుషా వేక్షమాణః
సవ్యే తోత్రం కరసరసిజే దక్షిణే జ్ఞానముద్రా
మాబిభ్రాణో రథమధివసన్ పాతు నస్సూతవేషః. ౮

పార్థాయ ప్రతిబోధితాం భగవతా నారాయణేన స్వయం
వ్యాసేన గ్రథితాం పురాణమునినా మధ్యే మహాభారతమ్
అద్వైతామృతవర్షిణీం భగవతీ మష్టాదశాధ్యాయినీ
మమ్బ త్వా మనుసందధామి భగవద్గీతే భవద్వేషిణీ. ౯

గీతాశాస్త్ర మిదం పుణ్యం యః పఠేత్ ప్రయతః పుమాన్
విష్ణోః పద మవాప్నోతి భయశోకాదివర్జితః. ౧౦

గీతాధ్యయనశీలస్య ప్రాణాయామపరస్య వా
నైవ సన్తిహి పాపాని పూర్వజన్మకృతానిచ. ౧౧

మలనిర్మోచనం పుంసాం జలస్నానం దినేదినే
సకృద్గీతామ్భసి స్నానం సంసారమలమోచనమ్. ౧౨

గీతా సుగీతా కర్తవ్యా కిమన్యైశ్శాస్త్రసంగ్రహైః
యా స్వయం పద్మనాభస్య ముఖపద్మా ద్వినిస్సృతా. ౧౩

భారతామృతసర్వస్వం విష్ణో ర్వక్త్రా ద్వినిస్సృతమ్
గీతాగఙ్గోదకం పీత్వా పున ర్జన్మ న విద్యతే. ౧౪

ఏకం శాస్త్రం దేవకీపుత్రగీత మేకో దేవో దేవకీపుత్ర ఏవ
ఏకో మన్త్ర స్తస్య నామాని యాని కర్మాప్యేకం తస్య దేవస్య సేవా.

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీకృష్ణ పరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీ పరమార్థచంద్రికాసహిత

శ్రీభగవద్గీత, ప్రథమాధ్యాయము.

మూలమ్. ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ.

* ధర్మక్షేత్రే కురుక్షేత్రే సమవేతా యుయుత్సవః
మామకాః పాణ్డవా శ్చైవ కిమకుర్వత సఞ్జయ. ౧

శ్రీశాంకరభాష్యము.—

ఇందు కారంభము—ధృతరాష్ట్రుండు పలికెను ధర్మక్షేత్ర ఇత్యాదిగా.

ఆనందగిరికృత టీక.—

ఇట్లు గీతాశాస్త్రము సాధ్యసాధనభూత నిష్ఠాద్వయవిషయమయి పరాపరాభిధేయప్రయోజనవంతం * బగుటంజేసి వ్యాఖ్యానయోగ్యం బని ప్రతిపాదించి శాస్త్రమును వ్యాఖ్యానము చేయఁ గోరినవారై యం దేకదేశ మగుద్వితీయాధ్యాయైకదేశసహిత మయినప్రథమాధ్యాయమునకుఁ దాత్పర్యము చెప్పఁబోవుచుఁ గథాసంబంధప్రదర్శనార్థము ప్రారంభము చూపుచున్నారు— ఇందు కని. ఈ గీతాశాస్త్రంబునఁ బ్రథమాధ్యాయము ప్రథమశ్లోకము కథాసంబంధప్రదర్శనపరం బని యర్థము.

---

* ఈ ప్రథమాధ్యాయమునకును ద్వితీయాధ్యాయము పదియవశ్లోకము వఱకును శ్రీశాంకరభాష్యమునందును పైశాచభాష్యమునందును శ్రీమద్రామానుజ శ్రీమాధ్వభాష్యములందును బ్రతిపదటీక వ్రాయఁబడ లేదు. శ్రీరామానుజభాష్యమున అచ్చటచ్చటఁ దాత్పర్యసంగ్రహము వ్రాయఁబడినది.

* పర=జ్ఞేయ మయిన నిర్విశేషబ్రహ్మము, అపర=ధ్యేయ మయిన సగుణబ్రహ్మము అను, అభిధేయ = విషయమును, పర = మోక్షము, అపర = మనోనిగ్రహము మొదలగునది అను, ప్రయోజనవంతంబు = ప్రయోజనమునుం గలది.

ఇందుకుఁ బ్రతిపదటీక.—ధృతరాష్ట్రః = ధృతరాష్ట్రుఁడు; ఉవాచ = పలికెను. ధృతరాష్ట్రుఁడు ప్రజ్ఞాచక్షువు అనఁగా బుద్ధియే నేత్రముగాఁ గలవాఁడు గదా! వెలుపలినేత్రము లేనివాఁడగుటచే వెలుపలిసంగతిని బ్రత్యక్షముగాఁ దెలిసికొన నసమర్థుండై సమీపంబున నున్నవాఁడును దనకు హితము నుపదేశించువాఁడు నగు సంజయు నడుగుచున్నాఁడు—ధర్మక్షేత్రే అని. సంజయ=సంజయుఁడా! ధర్మక్షేత్రే= ధర్మమునకును ధర్మబుద్ధికిని అభివృద్ధికారణ మగు; కురుక్షేత్రే = కురుక్షేత్రమునందు; సమవేతాః = చేరినవారును; యుయుత్సవః = యుద్ధము చేయఁగోరినవారు నగు; మామకాః = కొందఱు నావార లగు దుర్యోధనాదులును; పాణ్డవాశ్చైవ = మఱికొందఱు పాండుకుమారు లగు యుధిష్ఠిరాదులును; కిమ్ = ఏకార్యమును; అకుర్వత = చేసిరి ?

సంజయా! ధర్మక్షేత్ర మగుకురుక్షేత్రమునందు యుద్ధముసేయుటకై చేరిన మాదుర్యోధనాదులును పాండవులును వీరందఱు యుద్ధభూమియందుఁ జేరిన పిమ్మట నేమి చేసిరి ? చెప్పు మని తాత్పర్యము.

శంకరానందసరస్వతీకృత వ్యాఖ్యానము.—

అం దారంభంబున యుద్ధసన్నద్ధు లయినపాండవులయు ధార్తరాష్ట్రులయు వృత్తాంతము వినఁగోరినవాఁడై ధృతరాష్ట్రుఁడు పలికెను.—ధర్మక్షేత్రే= ధర్మప్రధాన మగుటవలన, ధర్మము నిచ్చునది యగుటవలన, లేక, ధర్మనాశమునుండి రక్షించునది యగుటవలన ధర్మక్షేత్ర మయినది, నివాసము చేయుటమాత్రము చేతనే ధర్మమును తత్ఫలంబును ఇచ్చునది యగు; కురుక్షేత్రే, యుయుత్సవః = యుద్ధముచేయఁ గోరినవారును, ఇందువలననే; సమవేతాః = చేరికను పొందినవారు నగు; మామకాః = దుర్యోధనాదులును; పాణ్డవాశ్చైవ; కిమ్ = ఏకార్యమును; అకుర్వత = చేసిరి ? సంజయా! దాని చెప్పు మని యర్థము.

అయ్యా! ఇచట యుయుత్సవః— యుద్ధముచేయఁగోరినవారు అనువిశేషణము స్వారస్యముచే, చేరినట్టివారలకుఁ జేయవలసినకార్యము యుద్ధమే యగుటవలన యుద్ధమే చేయవలసినదిగాఁ దెలియుచుండఁగా "ఎట్లు యుద్ధము జరగెను ?" అని యడుగుటను విడిచి "కి మకుర్వత సంజయ — ఏమిచేసిరి సంజయా" అని ధృతరాష్ట్రిం డడుగుట యుపపన్నము గాదు? అని శంకింపఁ దగదు. ఎందు వలన ననఁగా—ధర్మక్షేత్రే అని చెప్పుటవలన, ఆక్షేత్రముయొక్క ప్రభావముచేఁ దన

యంతనే ధర్మమునం దాసక్తుఁడై దుర్యోధనుఁడు పాండవులకు వారిపిత్ర్య మగుటచే ధర్మ్యం బగునర్ధరాజ్యము నిచ్చినవాఁడా? లేక, తత్క్షేత్రప్రభావముచేతనే ధర్మబుద్ధి యధికమయి ధర్మపుత్త్రుఁడు బంధువుల వధించుట నరకము కలిగించు నని నరక భయమువలన యుద్ధమునుండి విరమించెనా? లేక, అందఱును యుద్ధమే చేసిరా? అచట నేమి జరగెనో అది చెప్పు మని ధృతరాష్ట్రుం డడుగుట మిక్కిలి యుపపన్నమే యగు నని యర్థము.

మధుసూదనసరస్వతీకృత వ్యాఖ్యానము.—

ధృతరాష్ట్రుఁడు మున్ను పాండవులకు జయము కలుగు ననుటకు బహువిధ మయినకారణమును విన్నవాఁ డగుటవలనఁ దనపుత్త్రులకు రాజ్యభ్రంశ మగు నేమో యని భయపడినవాఁడై, ఎట్లయినను దనపుత్త్రులకు జయము సిద్ధించుట కవకాశ మేమేని కలుగదా యను నాశతో సంజయు నడిగెను.—

యుయుత్సవః = పూర్వము యుద్ధము చేయఁగోరినవారైనను; కురుక్షేత్రే — కురుక్షేత్రమందు; సమవేతాః = చేరిన; మామకాః = దుర్యోధనాదులును; పాణ్డవాశ్చైవ = పాండవులును; కిమ్ అకుర్వత = ఏకార్యము చేసిరి? ఏమి పూర్వము కలిగినయుద్ధేచ్ఛ ననుసరించి యుద్ధమే చేసిరా? లేక, ఒకానొకనిమిత్తముచే యుద్ధేచ్ఛ వదలి వేఱే యేదోయొకటి చేసిరా? యుద్ధేచ్ఛ నివర్తించుటకుఁ గారణము భీష్ముఁడు అర్జునుఁడు మొదలగు వీరపురుషు లుండుటచే దృష్టమయిన భయం బనునది ప్రసిద్ధముగానే యున్నది. అదృష్టమయిన భయమును గూడఁ జెప్పుచున్నారు—ధర్మక్షేత్రే = పైరునకు కయ్యవలె ధర్మమునకు లేనిదాని నుత్పత్తిని ఉన్నదానికి వృద్ధిని కలిగించునది, అట్టిది కురుక్షేత్రము సర్వశ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధము, ఎట్లనఁగా—“బృహస్పతి రువాచ యాజ్ఞవల్క్యం య దను కురుక్షేత్రం దేవానాం దేవయజనం సర్వేషాం భూతానాం బ్రహ్మసదనమ్” అని జాబాలశ్రుతియు, కురుక్షేత్రం వై దేవయజనమ్” అని శతపథశ్రుతియుఁ జెప్పుచున్నవి. ఆకురుక్షేత్రము నందుఁ జేరినపాండవులు ముందే ధార్మికులు ఉభయపక్షంబుల హింసించుటచేఁ గలుగునధర్మంబువలన భయము నొంది యుద్ధము నుండి నివర్తిల్లుదు రేని యంతె నాకుమారులకు రాజ్యము సిద్ధమే యగును. అటుగాక, ధర్మక్షేత్రప్రభావముచేఁ బాపులైనను నాపుత్త్రు లొకవేళ చిత్తప్రసాదము నొంద వచ్చును. అపుడు వారు పశ్చాత్తాపము నొంది తాము కపటముచే సంపాదించినరాజ్యమును బాండవుల కిత్తు

లేని, ఆపక్షమున యుద్ధము జరగకున్నను హాతులే యగుదురు. ఇట్లు రాజ్యము తన తనూజులకు వచ్చునట్లును పాండవులకు రా కుండునట్లును దృఢతర మయిన యుపాయముదోఁపకున్న ధృతరాష్ట్రుని గొప్పపరితాపమే ప్రశ్నమునకుఁ గారణము. సంజయ యనుసంబోధనము "నీవు రాగద్వేషాదిదోషములను జక్కఁగా జయించిన వాఁడ వగుటచే నిష్కపటముగనే చెప్ప వలెను" అని సూచించుచున్నది. "మామకాః కిమకుర్వత—నా కొడుకు లేమి చేసిరి" అను నింతమాత్రమే ప్రశ్నమునకుఁ జాలి యుండఁగా "పాణ్డవాశ్చ—పాండవులును" అని వేఱుగాఁ జెప్పి పాండవులయందు మమకారము లేమిని దెలుపుటచే వారలయందుఁ దనకుం గల ద్రోహమును దెలుపుచున్నాఁడు.

శ్రీధరస్వామికృత వ్యాఖ్యానము.—

అందు ధర్మక్షేత్ర ఇత్యాదిగా విషీదన్నిదమబ్రవీత్ అనువఱకుఁ గల గ్రంథముచే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాద ప్రస్తావముకొఱకుఁ గథ నిరూపింపఁబడుచున్నది. అంతఁగడవఱకు ధర్మజ్ఞానార్థ మయిన వారిసంవా[illegible]న్నది. అందు ధర్మక్షేత్రే యనుశ్లోకమున ధృతరాష్ట్రుఁడు హ[illegible]మున్న తన సారథి యగుసంజయునిఁ గురుక్షేత్రవృత్తాంత మడుగఁగా సంజయుండు హస్తినాపురమున నున్నవాఁడయ్యును వ్యాసులయనుగ్రహమువలన దివ్యదృష్టిగలవాఁడై కురుక్షేత్రవృత్తాంతమును బ్రత్యక్షముగాఁ జూచుచున్నవాఁడపోలె ధృతరాష్ట్రునకుఁ జెప్పెను—దృష్ట్వాతు పాణ్డవానీక మిత్యాదిగా.

సంజయ = ఓయి సంజయుఁడా! ధర్మక్షేత్రే = ధర్మభూమియగు కురుక్షేత్రమందు, నాకొడుకులును పాండుపుత్త్రులును, యుయుత్సవః = యుద్ధముచేయఁ గోరినవారై; సమవేతాః = చేరినవారై; ఏమి చేసిరి ?

పరమార్థప్రప.—

ధర్మక్షేత్రే=అచట మృతిఁబొందినవారలకు సద్గతియిచ్చునట్టి; కురుక్షేత్రే; యుయుత్సవః = పోరఁగోరినవారును; సమవేతాః = చేరినవారునగు; మామకాః=నా కొడుకులును; పాణ్డవాశ్చైవ; కిమ్‌అకుర్వత=ఏమిచేసిరి ? అదిచెప్పు మని యడిగెను.

దృష్ట్వా తు పాణ్డవానీకం వ్యూఢం దుర్యోధన స్తదా
ఆచార్య ముపసంగమ్య రాజా వచన మబ్రవీత్. ౨

ఆ. భీష్ముఁడు మొదలగు ధీరపురుషులచే నధిష్ఠితంబై ప్రబలంబగు మాసేనం జూచి పాండవులు భయము నొందిరా? లేక యుభయపక్షములను హింసించుట వలనం గలుగు నధర్మమునకు భయపడిరా? అట్లయినయెడ వారు యుద్ధమునుండి యుపరమింతురు. అని యిట్లు పుత్త్రపరవశుండును బుత్త్రస్నేహాభినివిష్టుం డగు ధృతరాష్ట్రుం డడుగఁగా, సఞ్జయః = సంజయుఁడు; ఉవాచ = పలికెను, ఉత్తరము చెప్పెను—వ్యూఢమ్ = వ్యూహములుగాఁ బన్నంబడిన, మిక్కిలి శూరులగు ధృష్టద్యుమ్నాదులచే వ్యూహములుగాఁ దీర్పఁబడిన దనుట; పాణ్డవానీకమ్ = పాండుకుమారులగు యుధిష్ఠిరాదులసైన్యమును; దృష్ట్వా = చూచి; రాజా=రాజయిన; దుర్యోధనస్తు = దుర్యోధనుఁడుమాత్రము, తు—మాత్రము అనుటచే పాండవులకు భయప్రసక్తియే లేదు, మ తెమనఁగా, దుర్యోధనునకే పాండవసేనం జూడఁగా మహాభయము కలిగె నని సూచింపఁబడుచున్నది, అట్లు పాండవసైన్యమును బ్రత్యక్షముగాఁ దెలిసికొని భయపడినవాఁడై; తదా=అప్పుడు, యుద్ధమున కారంభించు నవస్థయందు; ఆచార్యమ్ = ధనుర్విద్యాగురు వగు ద్రోణుని; ఆచార్యశబ్దముచే, తనకు విద్యనేర్పినవాఁడును రక్షకుండు నని ద్రోణుని శ్లాఘించుచు నని యర్థము. ఉపసంగమ్య = సమీపము చక్కఁగా పొంది, వినయమున ద్రోణాచార్యుని సమీపమునకుఁ బోయి; వచనమ్ = వాక్యమును, అర్థము గల మాట ననుట; అబ్రవీత్ = పలికెను, మిక్కిలి భయపడినవాఁడైనను బెదరునంజేసి తడఁబడి యసంబద్ధప్రలాపములు సేయఁ డయ్యెను, మ తెమనఁగా తేజస్వి యగుటచే యర్థసహిత మగు వాక్యమునే పలికె నని యర్థము.

ధృష్టద్యుమ్నాదిమహావీరులచే వ్యూహములుగాఁ దీర్పఁబడియున్న పాండవసైన్యమును జూచినంతనే దుర్యోధనుఁడు భయము నొందినవాఁడై యాచార్యుం డగు ద్రోణునియొద్దకుఁ బోయి యీవాక్యముఁ బలికె నని తాత్పర్యము.

శ౦. మూఁడవపక్షమే సిద్ధించె నని సంజయుఁడు చెప్పెను—రాజా దుర్యోధనః= రాజయిన దుర్యోధనుఁడు; తదా = యుద్ధసన్నాహసమయమందు; వ్యూఢమ్= మొగ్గరములుగా తీరియున్న; పాణ్డవానీకమ్ = పాండవులసైన్యమును; దృష్ట్వాతు = చూచినంతనే; ఆచార్యమ్= ధనుర్విద్యాగురు వగు ద్రోణుని; ఉపసంగమ్య; వచనమ్, అబ్రవీత్—పాండవసైన్యమునందలి యతిశయము వర్ణించుటచేఁ దన సైన్యమునకు శౌర్యము బలము పౌరుషము నుత్సాహము వృద్ధిఁబొందింపఁ గోరినవాఁడై యీ వాక్యముఁ బలికెను.

మ. ఇట్లు దయాదృష్టి వ్యవహారదృష్టి యీ రెండును లేనివాఁ డగుటచే మిక్కిలి యంధుండును బుత్రస్నేహ మొక్కటే పట్టినవాఁడు నగు ధృతరాష్ట్రుం డడుగఁగా నతనియభిప్రాయముఁ దెలిసినవాఁడును బరమధార్మికుఁడు నగు సంజయునియుత్తరమునకు వైశంపాయనుని యవతారిక—సంజయ ఉవాచ అని.

అందుఁ బాండవులకు దృష్టభయము కల దనుటకుఁ గారణమే లేదు. అదృష్టభయముమాత్రము భ్రాంతిచే నర్జునునకుఁ గలిగెను. భగవంతునిచేఁ బోఁ గొట్టఁబడెను. అని పాండవుల యతిశయము తు అను శబ్దముచేఁ దెలుపఁబడు చున్నది. నీకొడుకులు పాండవులకు రాజ్యమును మరల నిచ్చియుందు రను శంకచేత మాత్రము దుఃఖపడవలదని ధృతరాష్ట్రుని సంతోషపెట్టుటకై దుర్యోధనుని దౌష్ట్య మునే మొదట వర్ణించుచున్నాఁడు—వ్యూఢమ్ = దృష్టద్యుమ్నాదులచే వ్యూహ ములుగాఁ దీర్చి స్థాపింపఁబడిన; పాణ్డవానీకమ్ = పాండుపుత్త్రులసైన్యమును; దృష్ట్వా= చక్షుర్జన్యజ్ఞానమునకు విషయమునుగాఁ జేసి; తదా = యుద్ధారంభకాలమునందు; ఆచార్యమ్ = ధనుర్విద్యాసంప్రదాయమును బ్రవర్తింపఁజేసిన ద్రోణుని; ఉపసం గమ్య = తానే తత్సమీపమునకుం బోయి, ఆయనను దనసమీపమునకుఁ బిలిచి కా దనుట, ఇందుచేఁ బాండవసైన్యముఁ జూచుటచేఁ గలిగిన భయము సూచింపఁబడు చున్నది, భయముచేఁ దన రక్షణముకొఱకు ద్రోణునియొద్దకుఁ బోయినను ఆచార్యుని యందలి గౌరవముచేఁ బోయినట్లు నటించి భయమును ఇతరులకుఁ దెలియనియట్లు ఆచ్ఛాదించుట రాజనీతికుశలుఁ డగుటవలన నని చెప్పుచున్నాఁడు.—రాజా అని. ఆచార్యందుర్యోధనోఽబ్రవీత్—ఆచార్యునితో దుర్యోధనుఁడు పలికెను అన్నంత మాత్రముననే నిర్వాహ మగుచుండఁగా వచనమ్ అని చెప్పుట సంక్షిప్తత అధి కార్థత మొదలగు పెక్కుగుణములతోఁ గూడిన వాక్యవిశేష మని తెలుపుటకు, లేక, మాటమాత్రమే పలికెనుగాని యేయర్థమునుం జెప్పినవాఁడుకాఁడు అని తెలుపుటకు.

శ్రీ. వ్యూఢమ్ = వ్యూహములుగాఁ దీరియున్న; పాణ్డవానీకమ్; దృష్ట్వా; ఆచార్యమ్ ఉపసంగమ్య = ద్రోణాచార్యసమీపమును బొంది; రాజా దుర్యోధనః; వచనమ్ = చెప్పఁబోవువాక్యమును; అబ్రవీత్ = పలికెను.

ప. రాజాదుర్యోధనః= రాజయిన దుర్యోధనుఁడు; వ్యూఢమ్ = వ్యూహ ములుగాఁ దీరియున్న; పాణ్డవానీకమ్; దృష్ట్వా; ఆచార్యమ్ = ద్రోణుని; ఉపసంగమ్య; వచనమ్, అబ్రవీత్.

పశ్యైతాం పాణ్డుపుత్రాణా మాచార్య మహతీం చమూమ్
వ్యూఢాం ద్రుపదపుత్రేణ తవ శిష్యేణ ధీమతా. 3

ప్ర. ఆవాక్యమునే యుదాహరించుచున్నాఁడు.—ఆచార్య = ఆచార్యుఁడా! ఏతామ్ = ఈ; మహతీమ్ = గొప్పదియు; తవ = నీయొక్క; శిష్యేణ = శిష్యుఁడును; ధీమతా = బుద్ధిమంతుఁడు నగు; ద్రుపదపుత్రేణ = ద్రుపదరాజకుమారుఁ డయినధృష్టద్యుమ్నునిచేత; వ్యూఢామ్ = వ్యూహములుగాఁ దీర్పఁబడినదియు నగు; పాణ్డుపుత్రాణామ్ = పాండవులయొక్క; చమూమ్ = సేనను; పశ్య = చూడుము. ఇందు, ఏతామ్ = ఈ, మనయెదుట నీవు మొదలగు మహాపురుషులనుగూడ లక్ష్యపెట్టక నిర్భయమై నిలుచున్నది, మహతీమ్ = గొప్పది, అనఁగా పెక్కు అక్షౌహిణులతోఁ గూడినది, కలఁతపెట్ట శక్యముకానిది అగు, పాణ్డుపుత్రాణామ్ = పాండవులయొక్క, పాండవులచే తేఁబడిన దాని ననుట; చమూమ్ = సేనను; పశ్య = చూడుము, అని యాచార్యుని దుర్యోధనుఁడు నియోగించుచున్నాఁడు. ఇట్లు నియోగించుద్వారమున నతనియెడఁ బాండవులకుఁ గల యలక్ష్యబుద్ధిని దెలిపి వారియం దాయనకుఁ గ్రోధాతిశయము పుట్టింపఁగోరుచున్నాఁడు. శత్రుసేనయతిశయముఁ జెప్పుద్వారమునఁ బరపక్షమునందును స్వపక్షమునందును నీవలనఁ గలిగిన బలమే యని సూచించుచు, ఆచార్యునకుఁ బరపక్షనిరసనము సులభమే యని తలంచినవాఁడై చెప్పుచున్నాఁడు—ద్రుపదపుత్రేణ = ద్రుపదరాజుకుమారుఁడు, తవశిష్యేణ = నీయొద్దనే ధనుర్విద్య నేర్చినవాఁడు, ధీమతా—తానును శస్త్రాస్త్రవిద్యయందుఁ బండితుండు మహాప్రభావుఁ డని లోకమునందు ఖ్యాతిఁ బొందినవాఁ డగు ధృష్టద్యుమ్నునిచేత; వ్యూఢామ్ = వ్యూహములుగాఁ దీర్చి యధిష్ఠిత మయిన, యీసేనను ఏల తెలియకున్నావు? ఎందు కోర్చి యున్నావు? అని యర్థము.

ఆచార్యా! లోకమున కంతయు ధనుర్విద్యాచార్యుఁడ వగు నీవు మొదలగు మహాపురుషులనుగూడ లక్ష్యపెట్టక కొంచెమైనను భయపడక పెక్కక్షౌహిణులతోఁ గూడినదై యక్షోభ్య మయి నిలుచున్నయీపాండవసేనం జూడుము. నీశిష్యుఁడు ద్రుపదరాజుకొడుకు మహాప్రభావుఁ డని ప్రసిద్ధుఁ డగు ధృష్టద్యుమ్నుఁడు దీనికి నాయకుఁడై యున్నాఁడు. ఇది తెలిసి యెట్లు లోర్చియున్నావు? అని తా.

శం. « ఉవాచ మధుసూదనః » అనుచోట « శ్రీభగవానువాచ » అని యున్నట్లు, ఇచటఁగూడ « దుర్యోధన ఉవాచ—దుర్యోధనుఁడు చెప్పెను » అని

యుండవలెను. అయినను అట్లు పాఠము కనఁబడదు. అది పొరపాటు. ఓయి యాచార్యుఁడా! ధీమతా = సూక్ష్మబుద్ధిగల; తవశిష్యేణ = నీశిష్యుఁ డగు, ఇది గూఢాభిప్రాయముగల మాట; ద్రుపదపుత్రేణ = ధృష్టద్యుమ్నునిచే; వ్యూఢామ్ = శకటపద్మాదిరూపముగా నేర్పఱుపఁబడినది; ఇందువలననే, మహతీమ్ = చూచువారలకుఁ బొగడఁదగినది; ఏతామ్ = సమీపమున నున్నది, అగు; పాణ్డుపుత్రాణామ్, చమూమ్ = సేనను; పశ్య—రథికులయొక్క తేజోబలపౌరుషసన్నాహములచే విజృంభిత మయియున్నది చూడు మని యర్థము.

వ్య. ఆవాక్యవిశేషరూప మయినవచనమునే యుదాహరించుచున్నాఁడు «పశ్యైతామ్» అనునది మొదలుగా «తస్య సంజనయన్హర్షమ్» అనువఱకుఁ గల గ్రంథముచేత. ప్రియశిష్యులగుపాండవులయందు మిక్కిలి స్నేహముగలవాఁ డగుటచే నాచార్యుఁడు యుద్ధము సేయఁ డని తలఁచి యతనిం బాండవులు లక్ష్య పెట్ట కున్నా రని తెలుపుచు వారియెడ నతనికిఁ గ్రోధాతిశయము పుట్టించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—

ఏతామ్ = దీని, మిక్కిలి సమీపించియున్న దగుటచే మహానుభావుల రగు మీవంటివారినిగూడ లక్ష్యపెట్టక భయము లేక యున్నదానిని, పాణ్డుపుత్రాణాం చమూమ్, మహతీమ్ = అనే కాక్షౌహిణులతోఁ గూడిన దగుటచే నివారింప నశక్య మయినదానిని, పశ్య = చూడు మని ప్రార్థనము. నేను శిష్యుఁడ నగుటచే నాచార్యుఁడ వగు నిన్నుఁ బ్రార్థించుచున్నా నని చెప్పుచున్నాఁడు—ఆచార్య యని. చూచి వారు చేయు నవమానమును నీవే తెలియఁ గల వని భావము. ఓయీ! వారు చేయు నవమానమునకు బదులు చేయఁజాలము కావున దాని మేము సహింపవలసి నదే యని ద్రోణాచార్యుఁడు చెప్పు నని యాశంకించి వారి నిరసించుట నీకు సులభమే యని చెప్పుచున్నాఁడు—తవశిష్యేణ వ్యూఢామ్ = నీశిష్యునిచే వ్యూఢమయిన దాని, శిష్యునికన్న గురు వధికుం డనుట ప్రసిద్ధము. వ్యూఢాంతుధృష్టద్యుమ్నేన—ధృష్టద్యుమ్నునిచే వ్యూఢము, అని చెప్పక «వ్యూఢాం ద్రుపదపుత్రేణ—ద్రుపద పుత్రునిచే వ్యూఢము, అని చెప్పుట ఆచార్యునకు ద్రుపదునందుఁగల పూర్వవైరము సూచించి కోపము రేఁపుటకొఱకు. ధీమతా = బుద్ధిమంతుఁడు, అను విశేషణము సమర్థుఁ డగు శత్రువు నుపేక్షింపరా దని సూచించుటకు, ఇతరవిషయమును విడిచి మిక్కిలి త్వరపడుటకై చూడు మని ప్రార్థన.

వ్యాఖ్యానాంతరము—పాణ్డుపుత్త్రాణామ్ ఆచార్య = పాండవుల యాచార్యుఁడా! నీవు పాండవులయెడ నధికస్నేహముగలవాఁడ వగుటచే వారికే యాచార్యుఁడవు, నాకుఁ గావు. "ద్రుపదపుత్త్రేణ తవ శిష్యేణ" అనుటచే నిన్ను వధించుటకై పుట్టినవానికిఁ గూడ నీవు విలువిద్య నేర్పినవాఁడవు, కావున నీ తెలివిమాలినతనమే నా కనర్థము కలిగించె నని సూచించుచున్నాఁడు. శత్రుండ వగు నీయొద్దనే నిన్ను వధించుట కుపాయభూత మయిన విద్యను నేర్చినవాఁ డగుటచే ధృష్టద్యుమ్నుఁడు ధీమంతుఁడు. కావుననే నీవు మూఢుఁడ వగుటచే తత్సైన్యము చూచుటవలన నీకే యానందము కలుగును. మఱి యెవ్వని కీసేన చూపినను, వానికానందము కలుగదు. కావున నీవే దీనిఁ జూడు మని యాచార్యునకుఁ దత్సైన్యము చూపుచు నతనియందుఁ దనకుం గల గాఢ మయిన ద్వేషమును వెల్లడిచేయుచున్నాఁడు. ఇందుచే, ఎవ్వనికి ధర్మక్షేత్రముఁ బొందినప్పుడును ఆచార్యునియందుఁ గూడ నిట్టి దుష్టబుద్ధి యున్నదో అట్టి పరమదుష్టుం డగు దుర్యోధనునకుఁ బశ్చాత్తాపము కలుగు నను శంక కవకాశమే లేదని భావము.

శ్రీ. ఆవాక్యమునే పశ్యైతా మిత్యాదు లగు త్రొమ్మిదిశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ఆచార్య! పాండవులయొక్క, మహతీమ్ = విస్తీర్ణ మయిన, ఏడక్షౌహిణులపరిమితి గల, ద్రుపదపుత్త్రేణ = ధృష్టద్యుమ్నునిచే, వ్యూఢామ్ = వ్యూహములుగాఁ దీర్చి యధిష్ఠిత మయిన, చమూమ్ = సేనను, పశ్య.

ప. ఆచార్యా! మహతీమ్ — చాలినబలము గల, పాణ్డుపుత్త్రాణామ్, చమూమ్= సేనను, పశ్య, వట్టిసైన్యబాహుళ్యముచే నుపయోగము లే దని యాచార్యుఁడు చెప్పు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు—ధీమతా = వ్యూహములు దీర్చుటయందు నేర్పరి, అందును, తవశిష్యేణ = నీశిష్యుఁడు నగు, ద్రుపదపుత్త్రేణ = ధృష్టద్యుమ్నునిచే, వ్యూఢామ్ = వ్యూహములుగాఁ దీర్పఁబడినదానిని.

అత్ర శూరా మహేష్వాసా భీమార్జునసమా యుధి
యుయుధానో విరాటశ్చ ద్రుపదశ్చ మహారథః. ౪
ధృష్టకేతు శ్చేకితానః కాశిరాజశ్చ వీర్యవాన్
పురుజి త్కున్తిభోజశ్చ శైబ్యశ్చ నరపుఙ్గవః. ౫
యుధామన్యుశ్చ విక్రాన్త ఉత్తమౌజాశ్చ వీర్యవాన్
సౌభద్రో ద్రౌపదేయాశ్చ సర్వ ఏవ మహారథాః. ౬

అ. ఇతరులును బలాక్రమవంతులు పెక్కండ్రు శత్రుసేనయం దున్నారు. కావున దాని నుపేక్షింపరా దని తెలుపుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—అత్ర = ఈశత్రుసేన యందు; శూరాః = శౌర్యముగలవారును; మహేష్వాసాః = గొప్పవిల్లుగల వారును; యుధి = యుద్ధమునందు; భీమార్జునసమాః = భీమునితోను అర్జునునితోను సమానులగు వారు; సన్తి = ఉన్నారు. యుయుధానః = సాత్యకియును; విరాటశ్చ = విరాటరాజును; మహారథః = మహారథుఁడగు; ద్రుపదశ్చ = ద్రుపదరాజును; ధృష్టకేతుః = ధృష్టకేతు వనురాజును; చేకితానః = చేకితానుఁ డనువాఁడును; వీర్యవాన్ = అధికమయిన పరాక్రమముగల; కాశిరాజశ్చ = కాశిరాజును; పురుజిత్ = పురుజిత్తనువాఁడును; కున్తిభోజశ్చ = కుంతిభోజుఁడును; నరపుఙ్గవః = మనుష్యులయం దుత్తముఁ డగు; శైబ్యశ్చ = శైబ్యుఁడును; విక్రాన్తః = పరాక్రమముగల; యుధామన్యుశ్చ = యుధామన్యువును; వీర్యవాన్ = అధికపరాక్రమముగల; ఉత్తమౌజాశ్చ = ఉత్తమౌజుండును; సౌభద్రః = సుభద్రకొడుకైనయభిమన్యువును; ద్రౌపదేయాశ్చ= ద్రౌపదికొడుకులయిన ప్రతివింధ్యుఁడు మొదలగువారైదుగురును; సర్వఏవ= అందఱును; మహారథాః= మహారథులు. ఈశత్రుసేనయందు, శూరాః = భయములేనివారును శస్త్రాస్త్రములందు నేర్పరులును, భీమార్జునసమాః= సర్వప్రసిద్ధమయిన మహాపరాక్రమము గల భీమార్జునులతో సమానులును, యుద్ధభూమియందు, చూడఁబడుచున్నారు. వారి యుద్ధపాండిత్యము తెలుపుటకై మహేష్వాసాః అనువిశేషణము, ఇషుః అస్యతే అస్మిన్—బాణము ప్రయోగింపఁబడుచున్నది దీనియందు అను వ్యుత్పత్తిచే ఇష్వాసమనఁగా విల్లు, మహత్—గొప్పది, ఇతరులచే నెదిరింపరానిది యగు విల్లుగలవారలు మహేష్వాసులు. యుయుధాన ఇత్యాదిగా ద్రౌపదేయాశ్చ అనువఱకుఁ గల గ్రంథముచే అట్టివారినే శత్రుపక్షమునం దనురాగముగలవారై శత్రుసేనామధ్యమున నున్న రాజులను విన్నవించుచున్నాఁడు. సర్వఏవ మహారథాః అనుటచే వారలందఱు మహాబలపరాక్రమములు గలవా రగుటచే వారి నుపేక్షింపరా దని తెలుపుచున్నాఁడు.

చూచితివా యీశత్రుసేనలో, శూరులును గొప్పధనుస్సుగలవారును సుప్రసిద్ధబలపరాక్రమములు గల భీమార్జునులతో సమానులును యుద్ధభూమియందు నిలుచున్నారు. వా రెవ్వరనఁగా, సాత్యకి విరాటుఁడు ద్రుపదుఁడు ధృష్టకేతువు చేకితానుఁడు కాశిరాజు పురుజిత్తు కుంతిభోజుఁడు శైబ్యుఁడు యుధామన్యువు ఉత్తమౌజుఁడు అభిమన్యువు ప్రతివింధ్యాదు లగు ద్రౌపదికొడుకులు. వీ రందఱుగూడ మహారథు లని తాత్పర్యము.

శ౦. రథికుల తేజోబలపౌరుష సన్నాహమునే మూఁడు శ్లోకములచేఁ దెలుపుచున్నాఁడు—అత్ర = ఈపాండవసేనయందు, రథికులందఱు, శూరాః = విక్రాన్తానపి శృణన్తి—పరాక్రమవంతులనుగూడ హింసించువారు, మహేష్వాసాః—ఇషువులు బాణములు వీనిచేఁ బ్రయోగింపఁబడును కావున ఇష్వాసము లనఁగా ధనుస్సులు, అవి గొప్పవి గలవారు, యుధి=యుద్ధమునందు, భీమార్జునసమాః=బలమునను బరాక్రమమునను భీమార్జునులతో సరియయినవారు, అందఱును సమాను లని యర్థము. ఎవ్వరు వారనఁగా వారినే పేర్కొనుచున్నాఁడు—యుయుధానః= మిక్కిలి యుద్ధముసేయువాఁడు, సాత్యకి; విరాటః = విశేషించి శత్రువులను అణఁపించువాఁడు, విరాటరాజు; ద్రుపదః = ద్రువు వృక్షము పదము చిహ్నముగా టెక్కెమునందుఁ గలవాఁడు, ద్రుపదరాజు, మహారథః—"ఏకోదశసహస్రాణి యోధయేద్యస్తు ధన్వినామ్। శస్త్రశాస్త్రప్రవీణశ్చ మహారథ ఇతి స్మృతః." * అని మహారథలక్షణము. ద్రుపదుఁడు మహారథుఁడు. ధృష్టకేతుః—ధృష్టము = శత్రువులకు భయంకరము అయిన, కేతువు= టెక్కెముగలవాఁడు, ఒకరాజు; వీర్యవాన్ = పరాక్రమము గలవాఁడగు; చేకితానః = చికితానునికొడుకు, ఒకరాజు. పురుజిత్—యుద్ధమునందు పురువులను—పెక్కుండ్రను, జిత్ = జయించినవాఁడు, అట్టి; కున్తిభోజశ్చ = కుంతిభోజుఁడును, ఇతఁడు కుంతితండ్రి; నరపుఙ్గవః, శైబ్యశ్చ—శిబిగోత్రమునందుఁ బుట్టిన యొకరాజు; యుధామన్యుశ్చ—యుధాయామ్ = యుద్ధమునందు, మన్యుః = కోపవేగము గలవాఁడు, ఇతఁడు పాంచాలుఁడు. ఉత్తమౌజాః = ఉత్తమ మయిన యోజస్సు బలముగలవాఁడు, ఇతఁడును పాంచాలుఁడు. వీర్యవాన్—తేజోబలముచేఁ బరాక్రమించునట్టి శత్రువులనుగూడ, వి = వివిధముగా, ఈరయతి = పాఱఁదోలువాఁడు వీరుఁడు, తత్కర్మము వీర్యము, అది గలవాఁడు వీర్యవంతుఁడు, అట్టి, సౌభద్రః = సుభద్రాపుత్త్రుఁడు, ద్రౌపదేయాశ్చ = ద్రౌపదికొడుకు లయిన ప్రతివింధ్యాదులును; సర్వఏవ= చెప్పఁబడిన వారందఱునుగూడ; మహారథాః—"ఆత్మానం సారథిం చాశ్వాన్ రక్షన్నక్షత మాయుధైః। యో యుధ్యత్యయుతైర్వీరైస్స మహారథ ఉచ్యతే" § అని చెప్పిన లక్షణము గలుగుటవలన వీరందఱు మహారథు లనుట సిద్ధము.

* ఎవ్వఁడొక్కఁడే పదివేల విలుకాండ్రతో యుద్ధముచేయునో ఆయుధశాస్త్రమునందుఁ బండితుఁడును అగునో అతఁడు మహారథుఁ డని చెప్పఁబడెను.

§ తన్నును సారథిని గుఱ్ఱములను ఆయుధములచే గాయము తగులనియట్లు రక్షించుకొనుచు ఎవ్వఁడు పదివేలవీరులతో యుద్ధముసేయునో అతఁడు మహారథుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

వ్య. ఓయీ! ఈసేనయందు ప్రసిద్ధుఁడగు నొక్క—ధృష్టద్యుమ్నుఁ డున్న మాత్రముననే నీవేల పరితపించుచున్నావు? దీని మనవాఁ డెవ్వఁడైనను జయింపఁ గలఁ డని యాచార్యవాక్యము నాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు అత్రశూరా ఇత్యాదు లగు మూఁడుశ్లోకములచేత—ఈసేనయందు శూరుం డొక ధృష్టద్యుమ్నుఁడుమాత్రమే యుండినయెడ దీని నుపేక్షింపవచ్చును. ఇతరులుగూడఁ బెక్కం్రడు శూరు లున్నారు. కావున నవశ్యముగానే దీని జయించుటకుఁ దగినప్రయత్నము సేయవలె నని యభిప్రాయము. శూరులకే విశేషణము—మహేష్వాసాః = గొప్పవి ఇతరులచేఁ బెనకరానివి యగు ధనుస్సులు గలవారు, దూరమునుండియే శత్రుసైన్యములఁ బాఱఁదోలఁ జాలినవా రని భావము. గొప్పధనుస్సు గలవారైనను యుద్ధకౌశ లము లేనివారు కావచ్చు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు—యుధి = యుద్ధము నందు; భీమార్జునసమాః = పరాక్రమశాలు లని ప్రసిద్ధులయిన భీమార్జునులతో సమానులు. వారినే పేర్కొనుచున్నాఁడు యుయుధాన ఇత్యాది మహారథా ఇత్యన్తగ్రంథముచేత—యుయుధానః = సాత్యకి. మహారథః ద్రుపదశ్చ = మహారథుఁ డగు ద్రుపదుఁడు, లేక, మహారథః అనునది యుయుధాన విరాట ద్రుపదులకు ముువ్వురికిని విశేషణము. అట్లు ధృష్టకేతు చేకితాన కాశిరాజులకు ముువ్వురకు వీర్యవాన్ అనునది విశేషణము. పురుజి త్కుంతిభోజ శైబ్యులకు ముువ్వురికి నర పుఙ్గవః అనునది విశేషణము. విక్రాంతుఁ డగు యుధామన్యువు వీర్యవంతుఁ డగు నుత్తమౌజుఁడు అని యర్థము. లేక, విశేషణము లన్నింటిని జేర్చి యందఱియందును అన్వయింపవచ్చును. సౌభద్రః = అభిమన్యువు. ద్రౌపదేయాః = ద్రౌపదికొడుకులు ప్రతివిన్ధ్యాదు లైదుగురు. చకారమువలన ఇతరులును పాండ్యరాజ ఘటోత్కచ ప్రభృతులు గల రని యర్థము. పాండవు లైదుగురు నతిప్రసిద్ధులే యని వారి లెక్కింప లేదు. ఈపరిగణితు లగు పదునేడుగురును * మఱియు నాసేనలో నున్న యితరవీరు లును, సర్వఏవమహారథాః = అందఱును మహారథులే, ఒక్కఁడైనను రథుఁడుగాని యర్ధరథుఁడుగాని లేఁడు. మహారథు లనుట యతిరథత్వమునకు నుపలక్షణము. § మహారథాదిలక్షణము—"ఏకోదశసహస్రాణి యోధయే ద్యస్తు ధన్వినామ్ । శస్త్ర శాస్త్రప్రవీణశ్చ మహారథ ఇతి స్మృతః॥ అమితా న్యోధయే ద్యస్తు సంప్రోక్తో ఽతి

---

* లెంక రొసంయులు కాశిరాజశబ్దము చేకితానునకు "పురుజిత్" అనుదాని కుంతిభోజునకు విశే షణము చేయుటవలనఁ దక్కుతమునఁ బదునైదుగు రే యని తెలియునది.

§ అందఱును మహారథులును అతిరథులునుగా నున్నా రని భావము, ఉపలక్షణము=తన్నును స్వసంబంధ మగు నితరమును బోధించునది.

రథస్తు సః । రథ స్త్వేకేన యో యోద్ధా తన్న్యూన్యో ర్ధరథః స్మృతః." * అని చెప్పఁబడినది.

శ్రీ. అత్ర = ఈసేనయందు; మహేష్వాసాః—ఇషువులు = బాణములు, అస్యన్తే=ప్రయోగింపఁబడుచున్నవి వీనిచేత నని, ఇష్వాసములు = ధనుస్సులు, గొప్ప ధనుస్సులు గలవారును; భీమార్జునసమాః = భీమార్జును లతిప్రసిద్ధు లయిన శూరులు, వారలతో సమానులు నగు; శూరాః = శూరులు; సన్తి = కలరు. వారలనే పేరులతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు—యుయుధానః = సాత్యకి, చేకితానుఁ డని యొకరాజు. నరపుఙ్గవః = నరశ్రేష్ఠుఁ డగు, శైబ్యః. విక్రాంతుఁ డగు, యుధామన్యు వని యొకఁడు. సౌభద్రః = అభిమన్యువు. ద్రౌపదేయాః = ద్రౌపదియందు యుధిష్ఠిరుఁడు మొదలగు నైదుగురివలనఁ బుట్టినవారు ప్రతివింధ్యాదు లైదుగురు, మహారథాదుల లక్షణము "ఏకోదశసహస్రాణి......" అని యొఱుంగునది.

ప. అత్ర = ఈసేనయందు; శూరాః = పరాక్రమవంతులు; మహేష్వాసాః—మహాన్తః = గొప్ప వగు, ఇషవః = బాణములు, అసాః = ప్రయోగింపఁబడును వీరిచేత, గొప్పబాణములను బ్రయోగించువార లనుట; యుధి = యుద్ధమునందు; భీమార్జునసమాః = భీమార్జునులతో సమాన మయిన బలముగలవారు, సన్తి = కలరు. ఇఁక వారినే చెప్పుచున్నాఁడు—యుయుధానః = సాత్యకి, అట్లు విరాటుఁడు, ద్రుపదః= ద్రౌపదితండ్రి. చేకితానుఁ డని యొకానొకరాజు. శైబ్యః = శిబిగోత్రమునందుఁ బుట్టినరాజు; అతఁడు, నరపుఙ్గవః = నరశ్రేష్ఠుఁడు. విక్రాన్తః = పరాక్రమముగలవాఁ డగు; యుధామన్యుః = యుధామన్యు వనువాఁడును; చ = మఱియు; వీర్యవాన్, ఉత్తమౌజాశ్చ = ఉత్తమౌజుఁడును, వీరిద్దఱును అర్జునుని చక్రరక్షకులు. అట్లు భీష్మపర్వమునఁ జెప్పఁబడినది—"పృష్ఠగో ర్జునస్యాపి యుయుధానో మహారథః । చక్రరక్షౌచపాఞ్చాల్యౌ యుధామన్యూత్తమౌజసౌ" § అని. సౌభద్రః= అభిమన్యువు, ద్రౌపదేయాః = ద్రౌపదియం దైదుగురిచేఁ బుట్టినవారు ప్రతివింధ్యాదు లైదుగురు పుత్త్రులు. ఇప్పుడు చెప్పఁబడిన వారందఱును మహారథులు. తల్లక్షణము "ఏకోదశ సహస్రాణి......" అని.

* "లెక్కలేని విలుకాండ్రతోఁ బోరువాఁ డతిరథుఁ డని చెప్పఁబడెను. ఒకనితోఁ బోరువాఁడు రథుఁడు. వానికిఁ దక్కువయగువాఁ డర్ధరథుఁడు.

§ అర్జునుని వెనుక మహారథుఁ డగు సాత్యకి యున్నాఁడు. పాంచాలు రగు యుధామన్యువు నుత్తమౌజుఁడును నీ యర్జునునకుఁ జక్రరక్షకులు.

అస్మాకం తు విశిష్టా యే తాన్నిబోధ ద్విజోత్తమ
నాయకా మమ సైన్యస్య సంజ్ఞార్థం తాన్ బ్రవీమి తే. ౭

టీ. ఇట్లు మిక్కిలి గొప్పదైన శత్రుసైన్యమును గుఱించి మిక్కిలి భయపడినవానియట్లు పలుకుచున్నావే, అట్లయినయెడ యుద్ధమునందలి పట్టుదల విడిచి శత్రువులతో సంధియే చేసికొనరాదా యని యాచార్యునియభిప్రాయము నాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు—ఇఁక, ద్విజోత్తమ = బ్రాహ్మణోత్తముఁడా! అస్మాకంతు = మనలోనో; యే = ఎవ్వరు, విశిష్టాః = అధికులో, తాన్ = వారలను, నిబోధ = ఎఱుంగుము. మమ = నాయొక్క, సైన్యస్య = సేనకు, యే = ఎవ్వరు, నాయకాః = ముఖ్యులో; తాన్ = వారిని, తే = నీకొఱకు, సంజ్ఞార్థమ్ = గుఱుతుకొఱకు, అనఁగా కొందఱిని జెప్పి యిందుచే ఇతరుల సూచించుటకొఱకు, బ్రవీమి = చెప్పుచున్నాను. "తు" అనుటచే, తనమనస్సులో భయము కలిగియున్నను దాని మఱుఁగుపఱచి తాను నిర్భయుఁడని తెలియఁజేయుచున్నాఁడు. మనపక్షమున నున్నవారలు అందఱికన్న నధికులు ఎవ్వరు గలరో, తాన్ = చెప్పఁబడుచున్న ఆశూరులను, నిబోధ—నిశ్చయముచే నావాక్యమువలన నెఱుంగు మని యర్థము. త్రైవిద్య వృద్ధు లగు త్రైవర్ణికులయందుఁ * ప్రధానుఁడ వగుటచే నీవే తెలిసికొనఁ జాలుదువు. అయినను నా సైన్యమునందు ముఖ్యులెవ్వరో వారలను నేను, తే—నీకొఱకు, సంజ్ఞార్థమ్—లెక్కకు మీఱినవార లగు ఆముఖ్యులలోఁ గొందఱను పేరులతోఁ జెప్పి తక్కినవారిని సూచించుటకు విజ్ఞాపనము సేయుచున్నాను గాని నీకుఁ దెలియని దేదియుఁ దెలుపువాఁడఁ గా నని చెప్పుచున్నాఁడు ద్విజోత్తమా యను సంబోధనముచేత.

ద్విజోత్తమా! ఇఁక మనలో నందఱికన్న నుత్తము లగువారిం జెప్పెదను. నిశ్చయముగా నెఱుంగుము. నీకుఁ దెలియనిది లేదు. అయినను నాసైన్యములో ముఖ్యులగువారు లెక్కకు మీఱియున్నారు, అందుఁ గొందఱను నీకు గుఱుతుగాఁ జెప్పుచున్నా నని తాత్పర్యము.

* త్రైవిద్యవృద్ధులు—ఋగ్వేదము యజుర్వేదము సామవేదము అను మూఁడు విద్యలఁ దెలిసినవారు త్రైవిద్యులు, వారియందు వృద్ధు లనఁగా నుత్తములు. త్రైవర్ణికులు—బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్యు లనెడు మూఁడువర్ణములం బుట్టినవారు.

శం. ఇట్లు పాండవసేనానాయకులను నిర్దేశించి తన సేనానాయకుల నిర్దేశించుటకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—అస్మాకమ్= మనలో, ఎవ్వరు, విశిష్టాః= విద్య బలము పౌరుషము పరాక్రమము కులము నడవడి మొదలగువానిచేతఁ బ్రసిద్ధులు, సైన్యమునకు, నాయకాః = నడపువారలో, వారలను, నీకు, సంజ్ఞార్థమ్ = నాకుఁ బరమాప్తుఁడ వగుటచే స్పష్టముగాఁ దెలియుటకొఱకు, చెప్పుచున్నాను. నిబోధ = ఎఱుంగుము. ద్విజోత్తమా !

మ. ఇట్లు మిక్కిలి గొప్పదైన శత్రుసైన్యముఁ జూచి భయపడితివేని, అయ్యో! ఆపక్షమున శత్రువులతో సంధియే చేసికొనరాదా! యుద్ధమునందుఁ బట్టుదల యేల? అని యాచార్యునియభిప్రాయము నాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు—తు శబ్దముచే మనస్సులో భయము గలిగినను దాని మఱుఁగుపఱచికొని తన నిర్భయత్వముఁ దెలుపుచున్నాఁడు. మనయందఱిలో ఎవ్వరు, విశిష్టాః = అతిశయము గలవారో, తాన్ = వారలను నాచేఁ జెప్పఁబడుచున్నవారిని, నిబోధ = నామాట వలన నిశ్చయముచే నెఱుంగుము. మఱియు నెవ్వరు, నాసైన్యమునకు, నాయకాః = ముఖ్యులో, నడపించువారలో, వారలను, సంజ్ఞార్థమ్—లెక్కలేనివారిలోఁ గొందఱను బేర్కొని తక్కినవారలను సూచించుటకు, తే = నీకొఱకు, చెప్పుచున్నాను, కాని తెలియనిసంగతి యేదియు నీకుఁ జెప్పవాఁడను గా నని ద్విజోత్తమ యను విశేషణముచే ఆచార్యునిఁ బొగడుచుఁ దనకార్యమునం దతని ననుకూలునిగాఁ జేసికొనుచున్నాఁడు.

ఇఁక దుర్యోధనుఁ డాచార్యునియెడ దుష్టాభిప్రాయముగలవాఁ డనుపక్షమందు—ద్విజోత్తమ, నీవు బ్రాహ్మణుఁ డగుటచే యుద్ధమునందు సమర్థుఁడవు కావు, ఇందుచే నీవు యుద్ధమునకు రాకున్నను, భీష్ముఁడు మొదలగువారలు క్షత్త్రియోత్తములుండుటచే మా కంతగా గొప్పకొఱఁత లేదని యర్థము. సంజ్ఞార్థమ్ = తెలియుటకొఱకు, ప్రియశిష్యు లయిన పాండవుల సేనం జూచి పట్టరాని సంతోషముచేఁ బరవశ మయినమనసు గలవాఁడ వగు నీవు నాసేనయందలి వీరులను మఱతువేమో యని నే నిప్పుడు నీకు వారలం జెప్పుచున్నా నని భావము.

శ్రీ. నిబోధ= చక్కఁగా నెఱుంగుము. నాయకాః= నడపువారు. సంజ్ఞార్థమ్—చక్కఁగాఁ దెలియుటకొఱ కని యర్థము.

ప. ఇఁకఁ దన సేనను జెప్పుచున్నాఁడు.—మాయొక్క సైన్యమునందు, ఎవ్వరు, విశిష్టాః = అధికులు, చెప్పఁ దలంచినవారు, కలరో, వారలను, నిబోధ = ఎఱుంగుము. నాసైన్యమునకు, నాయకాః = నియమించువారు.

భవాన్భీష్మశ్చ కర్ణశ్చ కృపశ్చ సమితిఞ్జయః
అశ్వత్థామా వికర్ణశ్చ సౌమదత్తి ర్జయద్రథః. ౮

ఆ. వారలనే తన సేనయందున్న శూరవర్యులను దనకు భయపరిహారముకొఱకుఁ బరిగణించుచున్నాఁడు—భవాన్ = నీవును, ద్రోణాచార్యుఁడు ననుట, భీష్మశ్చ= భీష్ముఁడును, కర్ణశ్చ = కర్ణుఁడును, సమితిఞ్జయః = యుద్ధమును జయించువాఁ డగు, కృపః = కృపాచార్యుఁడును; అశ్వత్థామా = అశ్వత్థామయును, వికర్ణశ్చ = వికర్ణుఁడును, సౌమదత్తిః = సోమదత్తునికొడుకైన భూరిశ్రవుఁడును, జయద్రథః = సైంధవుఁడును, నాసేనయం దున్నా రని తాత్పర్యము.

శ్రీ. వా రెవ్వ రనఁగా రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—నీవు, భీష్ముఁడు, కర్ణుఁడు, కృపః = కృపాచార్యుఁడు, సమితిఞ్జయః—సమితిమ్ = నిబోధ—నిశ్చయుద్ధమునుగూడ, జయతి = జయించువాఁడు, యుద్ధమునందు జయించు లగు నోగానివాఁడనుట, అట్టి, అశ్వత్థామ, వికర్ణుఁడును, సౌమదత్తిః = సోమదత్తునికొడుకు భూరిశ్రవుఁడు, « సౌమదత్తి స్తథైవచ ” అని నీరిపాఠము.

మ. అం దందఱికన్న నధికులం బరిగణించుచున్నాఁడు—భవాన్—ద్రోణుఁడు, భీష్ముఁడు, కర్ణుఁడు, కృపుఁడు, సమితిఞ్జయః—సమితిమ్ = యుద్ధమును, జయతి = జయించువాఁడు, ఇది కృపాచార్యునకు విశేషణము, ఈవిశేషణము కృపాచార్యునిఁ గర్ణుని పిమ్మట గణియించుటచే నతనికిఁ గోపము వచ్చు నని తలఁచి తత్పరిహారార్థము చెప్పఁబడినది. వీరు నలుగురు అందఱికన్నను అధికులు. ఇంక నాయకులను లెక్కించుచున్నాఁడు—అశ్వత్థామా—ద్రోణాచార్యునికొడుకు, భీష్మునికన్న మున్ను ఆచార్యునిగణనమును వికర్ణునికన్న మున్ను ఆయనపుత్త్రునిగణనమును ఆచార్యుని సంతోషపెట్టుటకొఱకు, వికర్ణశ్చ—దుర్యోధనునితమ్ముఁడు, సౌమదత్తిః=సోమదత్తునిపుత్త్రుఁడు భూరిశ్రవుఁడు, శ్రేష్ఠుఁ డగుటచే నితనిగణనము, జయద్రథః = సైంధవుఁడు, « సిన్ధురాజ స్తథైవచ ” అనియుఁ బాఠము కలదు, సిన్ధురాజః = సైంధవుఁడు, వీరు నాసైన్యమునందు నాయకు లని యర్థము.

శ్రీ. వారలనే చెప్పుచున్నాఁడు రెండుశ్లోకములచేత—భవాన్—ద్రోణుఁడు. సమితిఞ్జయః = యుద్ధమును జయించువాఁడు. సౌమదత్తిః = సోమదత్తునిపుత్త్రుఁడు భూరిశ్రవుఁడు.

ప. వారలనే చెప్పుచున్నాఁడు—భవాన్—ద్రోణుఁడు, భీష్ముఁడు, కృపః = కృపాచార్యుఁడు, సమితిఞ్జయః = యుద్ధమును జయించువాఁడు, సౌమదత్తిః = సోమదత్తునికొడుకు భూరిశ్రవుఁడు.

అన్యే చ బహవ శ్శూరా మదర్థే త్యక్తజీవితాః
నానాశస్త్రప్రహరణా స్సర్వే యుద్ధవిశారదాః. ౯

ఆ. ద్రోణాదులఁ బరిగణించుటచే నిఁక శూరులు లేరని యాశంక గలుగు నని తలఁచి దానిఁ బరిహరించుచున్నాఁడు.—అన్యేచ= ఇతరులును; బహవః= పెక్కండ్రు; శూరాః = శూరులు; సన్తి = కలరు. నీవు మొదలుగా నాసేనయం దున్నవారందఱును దమ ప్రాణముకన్నను నాయందుఁ బ్రీతిగలవా రని చెప్పుచు న్నాఁడు—సర్వే= అందఱును; మదర్థే=నాకార్యమునిమిత్తము; త్యక్తజీవితాః= విడువఁ బడిన ప్రాణము గలవారు. వారు శూరు లని చెప్పఁబడినదాని విశదీకరించు చున్నాఁడు—నానాశస్త్రప్రహరణాః = నానావిధము లయిన యాయుధములు యుద్ధ సాధనములుగాఁ గలవారు. బహువిధము లగు నాయుధము లున్నను వానిఁ బ్రయోగించుటయందు నేర్పులేనియెడఁ బ్రయోజన ముండ దనఁగా నట్లు గా దని చెప్పుచున్నాఁడు—యుద్ధవిశారదాః = యుద్ధమునందుఁ బండితులు.

నే నిప్పుడు పరిగణించిన మీరు మాత్రమే గాదు. ఇతరులుగూడ పెక్కండ్రు శూరు లున్నారు. మీరేమి వారేమి అందఱును బ్రాణము విడిచియైనను నాకార్యము సాధింపఁ బూని యున్నవారు. నానావిధము లయిన యాయుధములతోఁ జక్కఁగా యుద్ధము సేయ నేర్పు గల వా రని తాత్పర్యము.

శం. అన్యేచ = తక్కినవారును, బాహ్లికుఁడు భగదత్తుఁడు మొదలగు వారును; బహవః; శూరాః = శౌర్యముగలవారు. నానాశస్త్రప్రహరణాః = నానా విధము లయిన శస్త్రములు శూలము చక్రము గద ఖడ్గము పరిఘము మొదలగు నవి యుద్ధసాధనములుగాఁ గలవారు; అందువలననే, యుద్ధవిశారదాః = సకల యుద్ధములందును నిపుణులు. సర్వే = అందఱును; మదర్థే = నా జయసిద్ధికొఱకు;

త్యక్తజీవితాః—ప్రాణము విడిచియైనను జయము సంపాదించెద మని నిశ్చయముతో నున్నా రని యర్థము.

మ. వీరుమాత్రమే నాయకులా? అనఁగా కా దని చెప్పుచున్నాఁడు— అన్యేచ—శల్యుఁడు కృతవర్మ మొదలగువారును; మదర్థే= నాప్రయోజనముకొఱకు; త్యక్తజీవితాః—ప్రాణమునుగూడ విడుచుటకు నిశ్చయించినవారు, ఇందుచేఁ దన యందు వారికిఁ గల యనురాగాతిశయము చెప్పఁబడుచున్నది. ఇట్లు, శూరాః అను నది మొదలగు విశేషణములచేఁ దన సైన్యముయొక్క బాహుళ్యమును తనసేనకుఁ దనయందు భక్తియు శౌర్యమును యుద్ధప్రయత్నమును యుద్ధమునందు నైపుణ్యమునుం దెలుపఁబడినవి.

శ్రీ. మదర్థే = నాప్రయోజనముకొఱకు; త్యక్తజీవితాః—జీవితము విడుచుటకు నిశ్చయించినవా రని యర్థము. నానాశస్త్రప్రహరణాః = అనేకము లయిన శస్త్రములు యుద్ధసాధనములుగాఁ గలవారు. యుద్ధవిశారదాః = యుద్ధమునందు విశారదులు నిపుణు లని యర్థము.

ప. అన్యేచ = వీరికంటె ఇతరులుగూడ; బహవః శూరాః, సన్తి = కలరు. మదర్థే = నాప్రయోజనముకొఱకు, త్యక్తజీవితాః = సంకల్పింపఁబడిన ప్రాణము గలవారు. నానాశస్త్రప్రహరణాః = నానాశస్త్రములచే యుద్ధము చేయువారు, ఇందువలననే, యుద్ధవిశారదులు.

అపర్యాప్తం త దస్మాకం బలం భీష్మాభిరక్షితమ్
పర్యాప్తం త్విద మేతేషాం బలం భీమాభిరక్షితమ్. ౧౦

ఆ. దుర్యోధనుఁడు తనకు భయము లేకుండుటకుఁ గారణాంతరమును గూడ ఆచార్యునితోఁ జెప్పుచున్నాఁడు—అస్మాకమ్ = మనయొక్క; ఇదమ్ = ఈ, పదునొకం డక్షౌహిణులసంఖ్య గల దగుటచే అపరిమిత మయిన; భీష్మాభిరక్షితమ్ = భీష్మునిచే అంతటను రక్షింపఁబడిన, ప్రసిద్ధ మయిన ప్రభావము గలవాఁడును సూక్ష్మబుద్ధియు నగు భీష్మునిచే నంతటను రక్షింపఁబడిన; బలంతు = సైన్యమో; పర్యాప్తమ్ = సమర్థము, శత్రువుల జయించుటకు సమర్థము. ఏతేషామ్ = ఈపాండవులయొక్క, తత్ = ఆ, ఏడక్షౌహిణులుమాత్రమే గల దగుటచే అల్ప మయిన; భీమాభిరక్షితమ్ = భీమునిచేఁ బరిపాలింపఁబడిన, చపలబుద్ధియు నైపుణ్యము లేనివాఁడు నగు భీమునిచే

బరిపాలింపఁబడిన; బలమ్ = సైన్యము; అపర్యాప్తమ్ = అసమర్థము, మనల జయించుటకు సమర్థము కాదు.

మనసైన్య మిది పదునొకండక్షౌహిణులు గలది, మఱియు మహాప్రభావుఁడును సూక్ష్మబుద్ధియు నగు భీష్మునిచే నన్ని భాగములందును రక్షింపఁబడుచున్నది, కావున మనసైన్యము శత్రువుల జయింప సమర్థ మగును. పాండవులసైన్యమో ఏడక్షౌహిణులుమాత్రమే గలిగి యల్పమయి యున్నది, మఱియుఁ జపలబుద్ధియును నైపుణ్యము లేనివాఁడు నగు భీముఁడు దాని రక్షించుచున్నాఁడు, కావున నది మనల జయింప సమర్థము గా దని తాత్పర్యము.

అర్థాంతరము.—తత్ = అట్టి; అస్మాకమ్ = మనయొక్క, భీష్మాభిరక్షితమ్ = భీష్మునిచే రక్షింపఁబడిన, బలమ్ = సేన, అపర్యాప్తమ్ = అపరిమితము, ఎదిరింపరానిదియుఁ గలఁగింపరానిదియు నని యర్థము. ఏతేషామ్=ఈపాండవులయొక్క; భీమాభిరక్షితమ్ = భీమునిచే రక్షింపఁబడిన, ఇదంబలంతు = ఈసైన్యమో, పర్యాప్తమ్ = పరిమితము, జయింప శక్యమయిన దని యర్థము. భీష్మునిచే రక్షింపఁబడుచున్న అట్టి మనసైన్యము పదునొకండక్షౌహిణులు గల దగుటచేఁ గొలఁదికి మీఱి శత్రువులకు దుర్జయమై యున్నది. భీమాభిరక్షిత మయిన పాండవులసైన్యమో ఏడక్షౌహిణులు మాత్రమే గల దగుటచేఁ బరిమితమై మనకు జయింప శక్యమగు నని తా.

మఱియొకయర్థము—తత్ = ఆ అల్ప మయిన, భీష్మాభిరక్షితమ్ = భీష్ముఁడు రక్షింపఁబడినవాఁడుగాఁ గల, భీష్ముఁడు ఏపాండవసేనకొఱకు అనఁగా తజ్జయము కొఱకు మనచే రక్షింపఁబడినవాఁడో అట్టి, ఏసేనను జయించుటకొఱకు మనము భీష్ము నుంచికొనియున్నామో అట్టి యని యర్థము; బలమ్= పాండవసేన; అస్మాకమ్ = మనకు; అపర్యాప్తమ్ = చాలినదికాదు, మనల జయింపఁ జాల దని యర్థము. భీమాభిరక్షితమ్ = భీముఁడు రక్షితుఁడుగాఁ గల, భీముఁడు ఏ మనసైన్యముకొఱకు అనఁగా తజ్జయము కొఱకు రక్షింపఁబడినవాఁడో అట్టి, ఏసేనను జయించుటకొఱకుఁ బాండవులు భీము నేర్పఱచుకొని యున్నారో అట్టి యని యర్థము; ఇదమ్ = ఈ, పదునొకండక్షౌహిణులతోఁ గూడిన; బలంతు = మనసైన్యమో; ఏతేషామ్ = ఈపాండవులకు; పర్యాప్తమ్= చాలినది, వీరి జయింపఁ జాలిన దని యర్థము. కావున మనకుఁ గొంచెమేని భయపడవలసినది లే దని యర్థము. ఆపాండవసేన మిక్కిలి యల్పము, మఱియు దాని జయించుటకై మనము మహాప్రభావుఁ డగు భీష్ము

నేర్పఱచుకొనియున్నాము, కావున నది మనల జయింపఁ జాలదు. మన సేనయో మిక్కిలి గొప్పది, దీని జయించుటకు పాండవులు చపలబుద్ధి యగు భీము నేర్పఱచుకొని యున్నారు. కావున మన సేన పాండవుల జయింపఁ జాలు నని తా.

శ ౧౦. మఱియును—అపర్యాప్తమ్ = యుద్ధమునకు సమర్థము కానిది, ఇప్పుడు చెప్పఁబడినవారికంటె భిన్న మయిన సేన యేది గలదో; అస్మాకమ్ = మనయొక్క; తత్ = ఆసైన్యము; భీష్మాభిరక్షితమ్ = భీష్మునిచే అన్నివిధంబులను అనఁగా శరీర బలముచేతను వాగ్బలముచేతను శస్త్రాస్త్రములబలముచేతను రక్షింపఁబడినది, మహాపురుషుఁ డగు భీష్ముని ప్రాపుబలిమివలన నాకు జయము కలిగించుటకుఁ బర్యాప్తమే చాలినదే యగు నని యర్థము. ఇప్పుడు నేను జెప్పిన శూరులు గాక మనసేనలో యుద్ధమునకు సమర్థముకానిభాగ మేది గలదో అదియు భీష్మునిచే రక్షింపఁబడిన దగుటచే నతనిబలమువలన యుద్ధమునకు సమర్థమే యగు నని భావము. ఏతేషాంతు = ఈపాండవులదన్ననో; ఇదమ్ = ఈ, ముందు కనఁబడుచున్న; బలమ్ = సైన్యము; పర్యాప్తమ్ = సమర్థ మయినను; భీమాభిరక్షితమ్ = భీమునిచే రక్షింపఁబడినది, కావున అసమర్థమే యగు నని యర్థము. ఈపాండవులసేనయందన్ననో, యుద్ధమునకు సమర్థ మయిన యుత్తమభాగముకూడ, అసమర్థుఁ డగు భీమునిచే రక్షింపఁబడుటవలన నాయకునిదోషముచే యుద్ధమునకు సమర్థము కాఁజాల దని భావము. ఇటుగాక వేఱువిధముగా వ్యాఖ్యానము చేసినచో సంధి ప్రసక్త మగును. అట్లు సంధికార్యము కనఁబడదు. అందువలన ఈవ్యాఖ్యానమే యుక్త మని తోఁచుచున్నది.

మ. దుర్యోధనుఁడు మరల రెండుపక్షములవారి సైన్యములును సమము లని యాచార్యుఁడు తలంచునేమో యని యాశంకించి తనసైన్యమే యధిక మని చెప్పుచున్నాఁడు—అస్మాకంబలమ్ = మనసైన్యము; అపర్యాప్తమ్ = అనంతము, పదునొకండక్షౌహిణులపరిమితి గలది; భీష్మాభిరక్షితమ్—ప్రసిద్ధమయిన మహిమగల వాఁడును సూక్ష్మబుద్ధియు నగు భీష్మునిచే అంతటను రక్షింపఁబడినది; తత్ = అట్టిది, అట్టి గుణవంతు లగు పురుషులచే నధిష్ఠింపఁబడినది. ఏతేషామ్ = ఈపాండవుల యొక్క; బలంతు = సైన్యమన్ననో; పర్యాప్తమ్ = పరిమితము, ఏడక్షౌహిణులుమాత్రమె యగుటచేఁ దక్కువ యయినది; భీమాభిరక్షితమ్—మిక్కిలి చపలబుద్ధి యగు భీమునిచే రక్షింపఁబడినది. అందువలన మనకే విజయము కలుగు నని యభిప్రాయము.

అర్థాంతరము—తత్ బలమ్ = ఆపాండవులసైన్యము; అస్మాకమ్ = మనకు; అపర్యాప్తమ్ = చాలినదికాదు, మనల జయింప సమర్థము కాదు. ఆపాండవసైన్య మెట్టి దనఁగా, భీష్మాభిరక్షితమ్=భీష్ముఁడు మనచే దేనికొఱకు అనఁగా దేని జయించు కొఱకు రక్షింపఁబడియున్నాఁడో అట్టిది. ఇదంబలంతు = ఈ మనసైన్యమో; ఏతేషామ్ = ఈ పాండవులకు; పర్యాప్తమ్ = చాలినది, పాండవుల జయింప సమర్థము; మన సైన్య మెట్టి దనఁగా, భీమాభిరక్షితమ్ = మిక్కిలి దుర్బల మయిన హృదయము గల భీముఁడు పాండవులచే దేనికొఱకు అనఁగా దేని జయించుటకొఱకు రక్షింపఁ బడియున్నాఁడో అట్టిది, మిక్కిలి యసమర్థుఁ డగు భీమునే పాండవులు మనసైన్యము జయించుట కేర్పఱచుకొనియున్నారు, కావున మనకుఁ గొంచెమైనను భయపడవలసి నది లే దని యభిప్రాయము.

శ్రీ. దానివలన నేమి యనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు—తత్ = అట్టివా రగు వీరులతోఁ గూడినదైనను, భీష్మాభిరక్షితమ్ = భీష్మునిచే రక్షింపఁబడినదైనను, అస్మాకం బలమ్ = మనసైన్యము, అపర్యాప్తమ్ = వారితోఁ బోరుటకు అసమర్థము, అని తోఁచుచున్నది. ఏతేషామ్= ఈపాండవులయొక్క, ఇదంబలంతు= ఈసైన్యమన్ననో, భీమాభిరక్షితమ్ = భీమునిచే రక్షింపఁబడినదై, పర్యాప్తమ్ = సమర్థము, అని తోఁచు చున్నది. భీష్ముఁడు రెండుపక్షములయందును బక్షపాతముగలవాఁ డగుటచేఁ మన సైన్యము పాండవసైన్యమును జయింప సమర్థము కాదు. భీముఁడు ఒకపక్షమునందే పక్షపాతము గలవాఁ డగుటచేఁ బాండవసైన్యము మనసైన్యమును జయింప సమర్థ మని తోఁచుచున్నది.

ప. ఇఁక రెండుసైన్యముల నుపన్యసించుటకు నిమిత్తము చెప్పుచున్నాఁడు—తత్ = ఆచెప్పుటకు ముఖ్యముగా నుద్దేశించిన; అస్మాకంబలమ్ = మనసైన్యము; భీష్మాభిరక్షితమ్ = భీష్మునిచే రక్షింపఁబడినదైనను; అపర్యాప్తమ్ = అసంపూర్ణము, వారితోఁ బోరుటకు అసమర్థము, ఏతేషామ్ బలమ్ = ఈపాండవుల సైన్యము; భీమాభిరక్షితమ్ = భీమునిచే రక్షింపఁబడినదై; పర్యాప్తమ్ = సంపూర్ణము, మనతోఁ బోరుటకు సమర్థము.

అయనేషుచ సర్వేషు యథాభాగ మవస్థితాః
భీష్మ మేవాభిరక్షన్తు భవన్త స్సర్వ ఏవహి. ౧౧

టీ. తనసైన్యము భీష్మాధిష్ఠిత మగుటచే బలిష్ఠ మని చెప్పి, ద్రోణుఁడు మొదలగువారు భీష్మునకు లోఁబడినవారగుటచే వా రతని ననుసరించి యుండవలె నని ప్రార్థించుచున్నాఁడు—భవన్తః= మీరు, నీవు అశ్వత్థామ కర్ణుఁడు మొదలగువారు; సర్వేఏవహి = అందఱునుగూడ; సర్వేషు = సమస్తము లయిన; అయనేషుచ = స్థానములయందును, యుద్ధ మారంభించు నప్పుడు వీరులకు వారివారిప్రాధాన్యమును బట్టి యుద్ధభూమియందుఁ దూర్పుపడమర మొదలగు దిక్కుల నేర్పఱచి నిలుచుటకు ఏస్థానములు నియమింపఁబడునో, ఆస్థానము లిచట అయనము లని చెప్పఁబడుచున్నవి, సేనాపతి సమస్తసైన్యము నధిష్ఠించువాఁడై నడుమ నిలుచును; చకారము చేయవలసిన విశేషమును దెలుపుచున్నది. యథాభాగమ్= నియమింపఁబడిన యేర్పాటును అతిక్రమింపక, మీకు మీకు ఏర్పఱచినస్థానముల విడువక యనుట; అవస్థితాః= ఉన్నవారలై; భీష్మమేవ = సేనాపతియగు భీష్మునే; అభిరక్షన్తు = అంతటను రక్షింపుఁడు. ఏల యనఁగా, శత్రుసేనను జయించుటకై మనము భీష్ము నేర్పఱచుకొని యున్నాము, కావున నతని రక్షించికొన్నయెడ మనసేన యంతయు రక్షింపఁబడినది యగు నని యర్థము.

ఆయానియతస్థానములందు మీకు మీ కేర్పఱచిన స్థానము విడువక నిలుచున్నవారై మీరందఱు నన్నివిధంబుల భీష్ముని రక్షింపవలెను. మీరు భీష్ము నొక్కని రక్షించినయెడ మనసేన యంతయు నతఁడు రక్షించు నని తా.

శం. అట్లు యగుఁ గాక. ఇప్పు డేమి చేయవలె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—హి—ఎందువలన నాకు జయము భీష్ముని యధీనమో అందువలన; భవన్త ఏవ = మీరే, ఇప్పుడు చెప్పఁబడిన వీరు లనుట; సర్వే = అందఱును; అయనేషు = చక్రము మొదలగు వ్యూహముల మార్గములయందు; యథాభాగమ్ = మీమీ స్థానము విభక్తముగా అనఁగా వేఱువేఱుగా నుండునట్లు; అవస్థితాః = ఉన్నవారై; భీష్మమేవ = సేనాముఖమునందు యుద్ధముచేయుచుండు భీష్మునే; అభిరక్షన్తు = అంతటను రక్షింపుఁడు, భీష్మునకు శత్రువులవలన నుపద్రవము కలుగని యట్లు అతనిఁ బరివేష్టించి రక్షించుచునే మీరు యుద్ధము చేయుఁ డని యర్థము.

మ. ఇట్లు నీవు నిర్భయుఁడవైనయెడ ఎందు కెక్కువగా మాటలాడుచున్నావు? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—“ అయనేషుతు ” అని వీరిపాఠము, తు శబ్దము చేయవలసిన విశేషమును దెలుపుచున్నది, చేయవలసిన దేమనఁగా. యుద్ధ

మారంభించునపుడు వీరులకు వారివారిప్రాధాన్యము ననుసరించి యుద్ధరంగము నందుఁ దూర్పుపడమరమొదలగు దిక్కు లేర్పఱచి నిలుచుండుటకై నియమింపఁబడు స్థానములు ఇచట అయనము లని చెప్పఁబడుచున్నవి. సేనాపతియో సమస్తసైన్యమునకు అధిష్ఠాతయై నడుమ నిలుచుండును. ఎట్లుండఁగా, యథాభాగమ్ = ఏర్పఱుపఁబడిన మీ మీ యుద్ధస్థానమును విడువక; అవస్థితాః = ఉన్నవారలై; భవన్తః సర్వేఏవ=మీరందఱును; భీష్మమేవఅభిరక్షన్తు—యుద్ధమునం దేకాగ్రతచే ముందును వెనుకను బ్రక్కలను జూడక యుద్ధరంగమునందే దృష్టియుంపవలసిన సేనాపతి యగు భీష్మునే రక్షింపుఁడు. ఏల యనఁగా సేనాపతి యగు భీష్ముఁడు రక్షితుఁ డయినయెడ నతని యనుగ్రహంబున సమస్తసైన్యమును సురక్షిత మగు నని యభిప్రాయము.

శ్రీ. అందువలన మీ రిట్లు ప్రవర్తింపవలె నని చెప్పుచున్నాఁడు—అయనేషు = వ్యూహములను బ్రవేశించుమార్గములందు, యథాభాగమ్ = ఏర్పఱుపఁబడిన మీమీయుద్ధస్థానమును విడువక, అవస్థితులై, భీష్మునే అంతటను రక్షింపుఁడు, ఎట్లు ఇతరులతో యుద్ధము చేయుచుండు భీష్మునివెనుకవైపున వచ్చి యెవ్వరైనను వధింపరో అట్లు రక్షింపుఁడు. భీష్ముని బలముచేతనే మనము బ్రతుక వలె నని భావము.

ప. అందువలన మీ రిట్లు చేయవలె నని చెప్పుచున్నాఁడు—అయనేషు= వ్యూహప్రవేశమార్గములందు; యథాభాగమ్ = యుద్ధభూమిని విభజించుకొని, ఉన్నవారై; అందఱును మీరు, భీష్మునే, అభిరక్షన్తు = అంతటను రక్షింపుఁడు, భీష్ముఁడు వ్యూహమును బ్రవేశింపఁగా మీ రతనివెనుకవైపు రక్షింపుఁడు.

శ్రీమద్రామానుజభాష్యము.—

దుర్యోధనుఁడు తానే భీమునిచే రక్షింపఁబడిన పాండవులసైన్యంబును భీష్మునిచే రక్షింపఁబడిన తనసైన్యమునుం జూచి, తన్ను జయించుట కాసైన్యము సమర్థ మగుటయుఁ దనసైన్యము వారిజయించుట కసమర్థం బగుటయు నాచార్యునకుఁ దెలిపి, హృదయంబున విషాదము నొందెను. *

తస్య సంజనయన్ హర్షం కురువృద్ధః పితామహః
సింహనాదం వినద్యోచ్చైః శఙ్ఖం దధ్మౌ ప్రతాపవాన్. ౧౨

* ఇది పదునొకండుశ్లోకములకుఁ దాత్పర్యసంగ్రహము.

శ్రీ. ఇట్లాచార్యునితో సంవాదము చేయుచున్న భయావిష్టుం డగు రాజునుజూచి సమీపంబున నున్న భీష్ముఁడు వానిమనస్సు ననుసరించుటకై యిట్లు చేసె నని చెప్పుచున్నాఁడు—కురువృద్ధః = కౌరవులయందు ముసలివాఁడును; ప్రతాపవాన్ = పరాక్రమముగలవాఁడు నగు; పితామహః = తాతయయిన భీష్ముఁడు; తస్య=ఆ దుర్యోధనునకు; హర్షమ్=సంతోషమును, బుద్ధియందలి యుల్లాసవిశేషమును, శత్రువులకుఁ బరాజయమువలనను దనకు జయమువలనను గలుగుదానిని; సంజనయన్= చక్కగా కలిగించువాఁడై, అతని భయమును బోఁగొట్టఁగోరినవాఁడై; ఉచ్చైః= గొప్పదగు; సింహనాదమ్ = సింహముయొక్క గర్జనవంటి యఱపును; వినద్య—చేసి; శఙ్ఖమ్ = శంఖమును; దధ్మౌ= ఊఁదెను. ఎందువలన భీష్ముఁడు దుర్యోధనునకుహర్షము పుట్టించుటకు యత్నించుచున్నాఁ డనఁగా, భీష్ముఁడు కురువృద్ధుఁడును దుర్యోధనుఁడు కురురాజు నగుటవలనను భీష్ముఁడు పితామహుఁ డగుటవలనను అని తెలియవలెను. మఱియు నితఁడు దుర్యోధను నుపజీవించువాఁడై తదధీనుం డగుటవలనఁగూడ నతఁడు దుర్యోధనునిభయము తొలఁగించుటకుఁ బ్రవర్తించుట యుచితము. ఈభీష్ముఁడు దూరమునుండియే శత్రుసమూహమునకు భయము కలిగించుపరాక్రమము గలవాఁ డగుటవలన నితని సింహనాదమువలనను శంఖధ్వనివలనను శత్రువులకు మనోవ్యథ కలుగు నని యర్థము.

ఆదుర్యోధనునకు భయము పోఁగొట్టి సంతోషము కలిగించుటకై కురువృద్ధుఁడును బరాక్రమశాలియుఁ బితామహుఁడు నగు భీష్ముఁడు గొప్పసింహనాదము గావించి శంఖముఁ బూరించె నని తాత్పర్యము.

శం. ఇట్లు రాజు చెప్పిన పిమ్మట నేమి జరగె నని ధృతరాష్ట్రుఁ డడుగఁగా సంజయుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు.—ప్రతాపవాన్, 'కురువృద్ధః, పితామహః = భీష్ముఁడు, అట్లే జయము కలిగించెద నని సూచించు నట్లు, తస్య = ఆదుర్యోధనునకు, హర్షమును కలిగించుచు, సింహనాదమును, వినద్య = చేసి; ఉచ్చైః = ఉత్తమమయిన, శఙ్ఖమ్ = తనశంఖమును, దధ్మౌ = పూరించెను.

మ. ఇతఁడు పొగడుఁగాక, తిట్టుఁగాక, ఎట్లయినను వీనికిఁగా నాదేహము తప్పక పతనము పొందఁ గల దనునభిప్రాయముచే భీష్ముఁడు దుర్యోధనునకు సంతోషమే చేయువాఁడై సింహనాదమును శంఖధ్వనియును గావించె నని చెప్పుచున్నాఁడు—తస్య—ఇట్లు పాండవులసేనం జూచుటవలన మిక్కిలి భయపడినవాఁడును, భయనివృత్తి

కొఱకు ఆచార్యునిఁ గపటముచే శరణు పొందినవాఁడును, ఇప్పుడుగూడ ఇతఁడు నన్ను మోసపుచ్చుచున్నాఁడని సంతోషము లేమిం జేసి యాచార్యునిచే మాట మాత్రముననైనను ఆదరింపఁబడనివాఁడును, ఆచార్యుఁడు తన్నుపేక్షించుటం దెలిసి అయనే ప్విత్యాదిశ్లోకముచే భీష్మునే పొగడినవాఁడు నగు ఆరాజునకు; భయమును బోఁగొట్టునట్టి, హర్షమ్ = తనకు జయమును సూచించునట్టి బుద్ధియందలి యుల్లాసవిశేషమును; సంజనయన్ = కలిగించుచు; ఉచ్చైః = గొప్పదియగు; సింహనాదమ్, వినద్య = చేసి, లేక, సింహనాదమ్ అని ణముల్ప్రత్యయాంతము, కావుననే, "వైపోషం పుష్యతి" * అనునట్లు ఆధాతువే మరలఁ బ్రయోగింపఁబడినది, అప్పుడు, సింహనాదమ్ = సింహమునవలె, లేక, సింహము గర్జించునట్లు, వినద్య = అఱచి; శఙ్ఖమ్ = శంఖమును; దధ్మౌ = పూరించెను. కురువృద్ధుఁ డగుటచే ఆచార్యదుర్యోధనుల యభిప్రాయము నెఱుఁగుటయు, పితామహుఁ డగుటచే నాచార్యునివలె నుపేక్షింపక దుర్యోధను నాదరించుటయుఁ, బ్రతాపవంతుఁ డగుటచే శత్రువులకు భయము పుట్టించుటకై సింహనాదశంఖవాద్యములు సేయుటయు నని తెలియునది. ఇచట సింహనాదశంఖవాద్యములు హర్షజనకము లగుటచే, హర్షజననము సింహనాదశంఖవాద్యముల యనంతరము గలుగునదియైనను, జనయన్ అనుచో వర్తమానకాలబోధక మయిన శతృప్రత్యయము అవశ్యంభావిత్వరూపవర్తమానార్థకముగా వ్యాఖ్యానము చేయవలెను. §

శ్రీ. ఇట్లు బహుమానపూర్వకముగా రాజు చెప్పినవాక్యము విని భీష్ముఁడేమిచేసె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—తస్య = ఆరాజునకు, హర్షమ్, సంజనయన్ = చేయుచు, పితామహః = భీష్ముఁడు, ఉచ్చైః = గొప్పదగు, సింహనాదమును జేసి, శఙ్ఖమ్, దధ్మౌ = పూరించెను.

ప. తస్య—ఇట్లు ప్రోత్సాహము గలిగించుమాటలచే తనవీరులను హెచ్చినశౌర్యముగలవారిఁగాఁ జేసినట్టి దుర్యోధనునకు, హర్షమ్ = ఉత్సాహమును, సంజనయన్, కురువృద్ధః = కౌరవసైన్యములయందు ముసలివాఁడు, పితామహః = భీష్ముఁడు, ప్రతాపవాన్ = తాను ఉత్సాహముగలవాఁడై, సింహనాదంవినద్య—సింహమువలె అట్టహాసముచేసి, శఙ్ఖమ్, దధ్మౌ = వాయించెను.

* ధనముచేఁ బోషించుచున్నాఁడు.

§ సింహనాదశంఖవాద్యములచే హర్షజనన మవశ్యము కలుగును కావున నది భవిష్యత్కాలిక మయినను వర్తమానముగా చెప్పఁబడినది యని యభిప్రాయము.

తత శ్శఙ్ఖాశ్చ భేర్యశ్చ పణవానకగోముఖాః
సహసై వాభ్యహన్యన్త స శబ్దస్తుములో ఽభవత్. ౧౩

ఆ. తతః = అటుపిమ్మట, రాజాభిప్రాయము దెలిసి భీష్ముఁ డట్లు ప్రవర్తిం చిన పిమ్మట; వారిపక్షమునందలి రాజులచే, శఙ్ఖాశ్చ = శంఖములును; భేర్యశ్చ = భేరులును; పణవానకగోముఖాః = ఉడుకలును తప్పెటలును గోముఖము లను వాద్య ములును; సహసైవ = మిక్కిలి త్వరగానే; అభ్యహన్యన్త = కొట్టఁబడినవి, ధ్వని గలవిగాఁ జేయఁబడినవి. సః = ఆశంఖాదివాద్యములచేఁ గలిగిన; శబ్దః = ధ్వని; తుములః = గొప్పది, ఇతరుల కధికభయము చూపునది; ఆసీత్ = అయ్యెను.

అట్లు భీష్ముఁడు సింహనాదముచేసి శంఖముఁ బూరించిన పిదప వారిసేన లోని వారందఱు వెంటనే యతిత్వరగా శంఖములు పూరించి భేరులు మొదలగు వాద్యముల నతిత్వరగా వాయించిరి. అందువలన గలిగిన ధ్వని భయంకరంబై యొప్పె నని తాత్పర్యము.

శం. తతః = అంత, భీష్ముని శంఖధ్వనిచే యుద్ధోత్సాహము చెందిన ద్రోణుఁడు మొదలగు సర్వరథికులచేతను; శఙ్ఖాశ్చ = తమశంఖములును, సేనాచరు లచే, భేర్యశ్చ, పణవానకగోముఖాః = పణవములు మొదలగు వాద్యవిశేషములును; సహసైవ = మిక్కిలి వేగముగానే; అభ్యహన్యన్త. సః శబ్దః = శంఖభేర్యాదులచేఁ బుట్టిన యాధ్వని; తుములః = కలిసినదై గొప్పది; ఆసీత్ = అయ్యెను.

మ. తతః = సేనాపతి యగు భీష్ముఁ డట్లు ప్రవర్తించిన పిదప; పణవములు ఆనకములు గోముఖములు అను వాద్యవిశేషములు; సహసైవ = తత్క్షణమే; అభ్య హన్యన్త = వాయింపఁబడినవి. ఆశబ్దము, తుములః = గొప్పది, అయ్యెను; అయి నను బాండవులకు భయము కలుగలే దని యభిప్రాయము.

శ్రీ. ఇట్లు భీష్ముఁడు యుద్ధోత్సవము గావించుటం జూచి సైనికులందఱును యుద్ధోత్సవము గావించి రని చెప్పుచున్నాఁడు—పణవములును ఆనకములును గోము ఖములును అను వాద్యవిశేషములు; సహసైవ = ఆక్షణమే; అభ్యహన్యన్త = వాయింపఁబడినవి. ఆశంఖాదిశబ్దము, తుములః = గొప్పది, అయ్యెను.

ప. తతః అనునది మొదలుకొన్ని యాఱుశ్లోకములు సులభములు.

రా. ఆ దుర్యోధనుని విషాదముఁ జూచి భీష్ముఁ డతనికి హర్షము పుట్టించుటకై సింహనాదంబును శంఖపూరణంబునుం జేసి శంఖభేరీధ్వనుల చేతనుగూడ విజయోత్సాహము గలిగించు ఘోషమునుం జేయించెను. *

తత శ్శ్వేతై ర్హయై ర్యుక్తే మహతి స్యన్దనే స్థితౌ
మాధవః పాణ్డవశ్చైవ దివ్యౌ శఙ్ఖౌ ప్రదధ్మతుః. ౧౪

అ. తతః = దుర్యోధనుపక్షమునందలివా రట్లు ప్రవర్తించిన పిదప; శ్వేతైః = తెల్లని వగు; హయైః = గొప్ప బలపరాక్రమములు గల గుఱ్ఱములతో; యుక్తే = కూడిన; మహతి = ఎదిరింపరాని; స్యన్దనే = రథమునందు; స్థితౌ = ఉన్నవారలగు; సమీపముననున్న, మాధవః = కృష్ణుఁడును; పాణ్డవశ్చైవ = అర్జునుఁడును; దివ్యౌ = స్వర్గమునందుఁ బుట్టిన, అప్రాకృతము లగు; శఙ్ఖౌ = శంఖములను; ప్రదధ్మతుః = ఊఁదిరి.

దుర్యోధనుపక్షమునందలివారు శంఖాదిధ్వనులు గావించిన పిదప సమీపంబునఁ దెల్లనిగుఱ్ఱంబులు పూన్చిన గొప్పరథంబునందున్న కృష్ణార్జునులు అప్రాకృతము లగు తమ శంఖములం బూరించి రని తాత్పర్యము.

శం. ఇట్లు దుర్యోధనుని సైన్యముయొక్క ప్రవృత్తిం జెప్పి యిఁక పాండవసేనాప్రవృత్తిని జెప్పుచున్నాఁడు—తతః = భీష్మాదులు శంఖధ్వనిచేసిన పిమ్మటనే; శ్వేతైః, హయైః, యుక్తే; మహతి = పూజ్య మయిన; స్యన్దనే = రథమునందు; స్థితౌ, మాధవః = కృష్ణుఁడును; పాణ్డవశ్చైవ = అర్జునుఁడును; దివ్యౌ = స్వర్గమునందుఁ బుట్టిన; శఙ్ఖౌ, ప్రదధ్మతుః.

మ. ఇతరవీరులును రథస్థులైయే యుండఁగా తత శ్శ్వేతై ర్హయై ర్యుక్త ఇత్యాదిగా కృష్ణార్జునులను రథస్థు లని చెప్పుట వారి రథమునకు ఇతరులరథములకు లేని గొప్పయుత్కర్షము కల దని తెలుపుటకొఱకు. అందుచే, అగ్నిదత్తమును ఎదిరింప శక్యముగానిదియు నగు రథమున నున్నవారు కృష్ణార్జునులు, అన్నివిధంబులను జయింప నలవిగానివా రని యర్థము.

శ్రీ. ఇఁకఁ బాండవసైన్యమునందు జరగిన యుద్ధోత్సవముఁ జెప్పుచున్నాఁడు—తత ఇత్యాదులగు నైదుశ్లోకములచేత—తతః = కౌరవసేనయందు వాద్య

* ఇది ౧౨-౧౩ శ్లోకముల యర్థము.

కోలాహల మయిన పిమ్మట; స్యన్దనే = రథమునందు; స్థితౌ = ఉన్నవారలై; కృష్ణార్జునులు, దివ్యములగు శంఖములను, ప్రదధ్మతుః = అధికముగా వాయించిరి.

పాఞ్చజన్యం హృషీకేశో దేవదత్తం ధనఞ్జయః
పౌణ్డ్రం దధ్మౌ మహాశఙ్ఖం భీమకర్మా వృకోదరః. ౧౫
అనన్తవిజయం రాజా కున్తీపుత్రో యుధిష్ఠిరః
నకులః సహదేవశ్చ సుఘోషమణిపుష్పకౌ. ౧౬

ఆ. ఆ శంఖములు దివ్యము లనుటనే చెప్పుచున్నాఁడు—హృషీకేశః = కృష్ణుఁడు; పాఞ్చజన్యమ్ = పాంచజన్య మను శంఖమును; ధనఞ్జయః = అర్జునుఁడు; దేవదత్తమ్ = దేవదత్త మను శంఖమును; ప్రదధ్మతుః = పూరించిరి. కృష్ణార్జునులు యుద్ధమున కభిముఖు లగుటం జూచి సంతోషించినవాఁడై యుద్ధరసికుం డగు భీముఁడును యుద్ధమున కభిముఖుం డయ్యె నని చెప్పుచున్నాఁడు—భీమకర్మా = భయంకరము లయిన కార్యములు గల; వృకోదరః = భీముఁడు; పౌణ్డ్రమ్ = పౌండ్ర మను పేరుగల; మహాశఙ్ఖమ్ = గొప్పశంఖమును; దధ్మౌ = పూరించెను. వీర లిట్లు ప్రవర్తించుటను జూచి రాజయిన యుధిష్ఠిరుఁడును శంఖముఁ బూరించె నని చెప్పుచున్నాఁడు—కున్తీపుత్రః = కుంతికొడుకును; రాజా = రాజు నగు; యుధిష్ఠిరః = ధర్మరాజు; అనన్తవిజయమ్ = అనంతవిజయ మను పేరుగల శంఖమును; దధ్మౌ = ఊఁదెను. అన్నల ననుసరించుట యావశ్యక మని తలఁచి వీరితమ్ములును శంఖములు పూరించి రని చెప్పుచున్నాఁడు—నకులః = నకులుఁడును; సహదేవశ్చ = సహదేవుఁడును; సుఘోషమణిపుష్పకౌ = సుఘోష మను శంఖమును మణిపుష్పక మను శంఖమును; దధ్మతుః = ఊఁదిరి.

కృష్ణుఁడు పాంచజన్యమును అర్జునుఁడు దేవదత్తమును బూరించిరి. అంత భయంకరము లయిన కార్యములు చేయునట్టి భీముఁడు పౌండ్ర మనియెడు మహాశంఖమును బూరించెను. అంత రాజయిన కుంతీపుత్త్రుఁ డగు యుధిష్ఠిరుఁడు అనంతవిజయ మనుదానిని బూరించెను. నకులుఁడు సుఘోషమును సహదేవుఁడు మణిపుష్పకమును బూరించి రని తాత్పర్యము.

శం. చెప్పినదానినే స్పష్టీకరించుచున్నాఁడు—హృషీకేశః, పాఞ్చజన్యమ్ = పంచజనుఁ డను రాక్షసునివలనఁ బుట్టిన, ఆపేరుగల శంఖమును; పూరించెను. ధన

ఘోషః, దేవదత్తమ్ = దేవతలచే నియ్యఁబడిన, ఆపేరుగల శంఖమును, పూరించెను. భీమకర్మా = లోకభయంకరము లగు కర్మములు గలవాఁ డగు; వృకోదరః = వృక మను అగ్ని యుదరమునందుఁ గలవాఁడు, భీముఁడు; పౌణ్డ్రమ్ = పౌండ్ర మను పేరు గల; మహాశఙ్ఖమ్, దధ్మౌ. రాజా, యుధిష్ఠిరః = యుద్ధమునందు స్థిరుఁడు, ధర్మపుత్త్రుఁడు; అనన్తవిజయమ్—అనంత = నాశరహిత మగు, విజయమ్ = గెలుపు దేని వలనఁ గలుగునో, అట్టి అనంతవిజయ మను పేరుగల శంఖమును, పూరించెను. నకులః, సహదేవశ్చ, సుఘోషమణిపుష్పకౌ = సుఘోషము మణిపుష్పకము అను పేరులు గల శంఖములను; దధ్మతుః అని యధ్యాహార్యము.

వ్య. పాంచజన్యము దేవదత్తము పౌండ్రము అనంతవిజయము సుఘోషము మణిపుష్పకము అని శంఖముల పేరులు చెప్పుట "పాండవసైన్యమునందుఁ దమతమ పేరులం బ్రసిద్ధము లయినవి యిన్ని శంఖములు గలవు, మీ సేనయందో యొకటిగూడ పేరుగల శంఖము లేదు" అని పాండవుల యుత్కర్షాతిశయము దెలుపుటకొఱకు. హృషీకేశుఁడు * అనుపదముచే, సర్వేంద్రియములను బ్రేరించువాఁడును సర్వాంతర్యామియు నగు భగవంతుఁడు పాండవులకు సహాయుం డని తెలుపఁబడుచున్నది. ధనంజయపదము, దిగ్విజయమునందు సర్వరాజుల జయించి ధనముఁ దెచ్చినవాఁ డగుటచే నితని సర్వథా జయింప శక్యము గా దని తెలుపుచున్నది. భీమకర్మా—భీమ = హిడింబవధము మొదలయిన, కర్మము ఎవ్వనిదో అట్టివాఁడు, వృకోదరుఁ డనుటచే అధికమయిన యాహారమును జీర్ణించుకొనుటవలన అతిబలిష్ఠుఁడు భీమసేనుఁ డని చెప్పఁబడినది. కున్తీపుత్త్రః = కుంతిచే గొప్పతపస్సుచేసి ధర్ము నారాధించి పొందఁబడినవాఁడు, తానే రాజసూయయాగము చేయుటచే ముఖ్యుఁ డయినరాజు, యుద్ధమునందు ఇతఁడు జయముఁ బొందువాఁ డగుటచే స్థిరుఁడు, వీని శత్రువు లెంతమాత్రము స్థిరులు కాఁబో రని యుధిష్ఠిరపదముచే సూచింపఁబడినది. నకులుఁడు సుఘోషమును సహదేవుఁడు మణిపుష్పకమును బూరించి రని యన్వయము.

శ్రీ. దానినే విభాగించి చూపుటకై చెప్పుచున్నాఁడు—పాంచజన్యము మొదలగునవి శ్రీకృష్ణుఁడు మొదలగువారి శంఖముల పేరులు. భీమకర్మా = ఘోరమయిన కార్యము గలవాఁడు, వృకోదరః = వృక మను నగ్ని యుదరమునందుఁ

* ఇంద్రియములకుఁ బ్రేరకుఁడు.

గలవాఁడు; మహాశఙ్ఖమ్, పౌణ్డ్రమ్, దధ్మౌ, నకులుఁడు సుఘోష మను శంఖమును బూరించెను, సహదేవుఁడు మణిపుష్పక మనుదాని.

కాశ్యశ్చ పరమేష్వాస శ్శిఖణ్డీచ మహారథః
ధృష్టద్యుమ్నో విరాటశ్చ సాత్యకి శ్చాపరాజితః. ౧౭
ద్రుపదో ద్రౌపదేయాశ్చ సర్వశః పృథివీపతే
సౌభద్రశ్చ మహాబాహు శ్శఙ్ఖా న్దధ్ముః పృథక్పృథక్. ౧౮

టీ. పాండవపక్షమునందలి యితరరాజులుంగూడ ఐకమత్యముతో శంఖములు పూరించి రని దెలిపి సంజయుండు ధృతరాష్ట్రుని దురాశను నిరాకరించుచున్నాఁడు—పరమేష్వాసః = ఉత్తమమయిన విల్లు గల; కాశ్యశ్చ = కాశీరాజును; మహారథః = మహారథుఁ డగు; శిఖణ్డీచ = శిఖండియును; ధృష్టద్యుమ్నః = ధృష్టద్యుమ్నుఁడును; విరాటశ్చ = విరాటరాజును; అపరాజితః = పరాజయము లేని; సాత్యకిశ్చ = సాత్యకియును; ద్రుపదః = ద్రుపదరాజును; ద్రౌపదేయాశ్చ = ద్రౌపది కొడుకులును, ప్రతివింధ్యుఁడు శ్రుతసోముఁడు శ్రుతకర్ముఁడు శతానీకుఁడు శ్రుతసేనుఁడు అనువారు క్రమముగా ధర్మపుత్త్రభీమార్జుననకులసహదేవులవలన ద్రౌపది యందుఁ బుట్టినవారు; మహాబాహుః = గొప్ప చేతులుగల; సౌభద్రశ్చ = అభిమన్యువును; సర్వశః = అందఱును; పృథివీపతే = రాజా! ధృతరాష్ట్రుని సంబోధనము; పృథక్ పృథక్ = వేఱు వేఱుగా; శఙ్ఖాన్ = శంఖములను; దధ్ముః = ఊఁదిరి.

రాజా! అట్లు మహాధనుర్ధరుం డగు కాశీరాజును మహారథుం డగు శిఖండియు ధృష్టద్యుమ్నుఁడును విరాటరాజును ఎట్టివారివలనను బరాజయము పొందని సాత్యకియును ద్రుపదుండును ద్రౌపదీపుత్త్రు లయిన ప్రతివింధ్య శ్రుతసోమ శ్రుతకర్మ శతానీక శ్రుతసేనులును మహాబాహుం డగు సుభద్రాపుత్త్రుం డభిమన్యువును అందఱును వేఱు వేఱ తమతమ శంఖములు పూరించి రని తాత్పర్యము.

శం. మఱియును—పరమేష్వాసః = గొప్పవిల్లుగల, కాశ్యశ్చ = కాశీపతియును, శిఖణ్డీచ—శిఖండ మనఁగా మీసములు లేకుండుట, అది గలవాఁడు, శిఖండి యను పేరుగల పాంచాలుఁడును; మహారథుఁ డగు, ధృష్టద్యుమ్నః—ధృష్ట = శత్రువుల నెదిరించునట్టి, ద్యుమ్నః = బలముగలవాఁడు, పాండవసేనాపతి; విరాటుఁడును, అపరాజితః = శత్రువులచేఁ బరాజితుఁడు కానివాఁ డగు, సాత్యకిశ్చ=సత్యకునికుమా

రుఁడును; ద్రుపదుఁడును, ద్రౌపదేయులును, మహాబాహుః = ఆజానుబాహుఁ డగు * సౌభద్రుఁడును, సర్వశః = చెప్పఁబడినవా రందఱును; పృథక్పృథక్ శఙ్ఖాన్ దధ్ముః = ప్రత్యేకముగా శంఖములను బూరించి రని యర్థము.

మ. పరమేష్వాసః = గొప్పధనుస్సుగల; కాశ్యశ్చ = కాశిరాజును; అప రాజితః—పారిజాతహరణము బాణయుద్ధము మొదలగు మహాయుద్ధములందుఁ బరా జయము నొందనివాఁడు, అట్టి, సాత్యకి. పృథివీపతే = ఓయి ధృతరాష్ట్రుఁడా! స్థిరుండవై విను మని యభిప్రాయము. ఇతరము సులభము.

శ్రీ. కాశ్యః = కాశిరాజు, ఎట్టివాఁ డనఁగా—పరమేష్వాసః= శ్రేష్ఠమయిన ధనుస్సుగలవాఁడు. పృథివీపతే—ఓయి ధృతరాష్ట్రుఁడా!

రా. అంత నాఘోషంబు విని పార్థసారథి యగు సర్వేశ్వరేశ్వరుండును రథికుం డగు నర్జునుండును ముల్లోకంబుల జయించుటకు సాధనభూత మగు మహా రథంబున నున్నవారై ముల్లోకంబులఁ గంపింపంజేయుచు శ్రీమత్పాంచజన్యము దేవ దత్తము అను దివ్యము లగు శంఖములం బెల్లు పూరించిరి. అంత యుధిష్ఠిరుండును భీమసేనాదులును దమతమశంఖములను వేఱువేఱుగాఁ బూరించిరి.

స ఘోషో ధార్తరాష్ట్రాణాం హృదయాని వ్యదారయత్
నభశ్చ పృథివీం చైవ తుములో వ్యనునాదయన్. ౧౯

ఆం. సః = ఆ, శంఖములు పూరించుచున్న యారాజులచేఁ బుట్టింపఁబడిన; ఘోషః=మహాధ్వని; తుములః=మిక్కిలి భయంకరమై; నభశ్చ=ఆకాశమును; పృథివీం చైవ = భూమినిగూడ, సమస్త మయిన ముల్లోకముల ననుట; విఅనునాదయన్ = విశేషించి క్రమమున ధ్వనింపఁజేయుచు; ధార్తరాష్ట్రాణామ్ = దుర్యోధనాదుల యొక్క; హృదయాని = అంతఃకరణములను; వ్యదారయత్ = భేదించెను. వారు గావించిన శంఖధ్వని వినుటవలన ముల్లోకములందును ఆక్రోశము కలుగఁగా నిఁక దాని వినుచున్న దుర్యోధనాదుల హృదయములు కంపమొందుట యుక్తమే గదా!

అమ్మహాధ్వని మహాభయంకరంబై ముల్లోకములందును బ్రతిధ్వని గల్గించెను. అది విని దుర్యోధనాదు లందఱును దల్లడిల్లి రని తాత్పర్యము.

* మోఁకాలివఱకు నిడుపులయిన చేతులుగలవాఁడు.

శం. మఱియును—సః = ఆ పాంచజన్య దేవదత్త పౌండ్రాది మహాశంఖములవలనఁ బుట్టిన, ఘోషః = మహాధ్వని; తుములః = సమస్తశంఖధ్వనులతోఁ గలసినదై, నభశ్చ = ఆకాశమును చకారముచే సమస్తములయిన దిక్కులను, పృథివీంచైవ = భూమిని, చకారముచేఁ బర్వతములందలి గుహలను; వ్యనునాదయన్ = తమతమధ్వని కనురూపముగా మాఱుమ్రోయునట్లు చేయుచు, ఆధ్వనితోఁ దాను కలిసి, ధార్తరాష్ట్రాణామ్—ఇట సంబంధార్థమున అణ్ప్రత్యయము, * ధృతరాష్ట్రుని కొడుకులును మనుమలును సైనికులును అందఱును ధార్తరాష్ట్రులు, వారలయొక్క, హృదయాని = హృదయమునందుండు కాలఖండ మను పేరు గల మాంసఖండములను; వ్యదారయత్ = ఛేదించెను. ఆధ్వనిచే గుండెలు పగిలినవారైరి యని యర్థము.

మ. ధార్తరాష్ట్రుల సైన్యమునందలి శంఖాదివాద్యముల ధ్వని మిక్కిలి తుములమైనను అందుచేఁ బాండవులకు భయము కలుగ లేదు. పాండవులసైన్యమునందుఁ బుట్టిన ఆశంఖధ్వనియో, ధార్తరాష్ట్రాణామ్—ధృతరాష్ట్రుని—నీసంబంధులగు భీష్మద్రోణాదుల కందఱకును, హృదయాని వ్యదారయత్—గుండె పగల్చుటతో సమాన మయిన బాధను బుట్టించె నని యర్థము. ఎందువలన ననఁగా—తుములః = మిక్కిలి భయంకరము, ఆకాశమును భూమిని, ప్రతిధ్వనులచే నిండించుచున్నది.

శ్రీ. ఆ శంఖములధ్వని నీవారలకు మహాభయము కలిగించె నని చెప్పుచున్నాఁడు—ధార్తరాష్ట్రాణామ్—నీవారలకు, హృదయములను భేదించెను. ఏమి చేయుచు ననఁగా—నభశ్చ, పృథివీంచైవ, తుములః, వ్యనునాదయన్ = ప్రతిధ్వనులచే నిండించుచు.

ప. సఘోషః—పాండవసైన్యమువలనఁ బుట్టిన ధ్వని, ధార్తరాష్ట్రాణామ్—నీవారలయొక్క, హృదయాని, వ్యదారయత్ = వ్యాకులములుగాఁ జేసెను. ఎట్టిదై యనఁగా—తుములః = భయంకరమై, ఏమిచేయుచు ననఁగా—నభశ్చ, పృథివీంచైవ, వ్యనునాదయన్ = ప్రతిధ్వనిచే నిండించుచు.

రా. ఆఘోషము దుర్యోధనుఁడు మొదలగు నీకొడుకు లందఱికిని హృదయభేదనము గావించెను. ఇప్పుడే కౌరవసైన్యము నశించె నని దుర్యోధనాదులు తలంచిరి. ఇట్లు వారికి విజయము గోరునట్టి ధృతరాష్ట్రునకు సంజయుఁడు చెప్పెను.

* ధృతరాష్ట్రునకు సంబంధించినవా రని యర్థము.

అథ వ్యవస్థితాన్ దృష్ట్వా ధార్తరాష్ట్రాన్ కపిధ్వజః
ప్రవృత్తే శస్త్రసంపాతే ధను రుద్యమ్య పాణ్డవః
హృషీకేశం తదా వాక్య మిద మాహ మహీపతే. ౨౦

టీ. దుర్యోధనుఁడు మొదలగు ధార్తరాష్ట్రుల కిట్లు భయము గలుగుటం దెలిపి యిఁక నర్జునుఁడు మొదలగు పాండవులకుఁ దద్విపరీత్యముం జెప్పుచున్నాఁడు—మహీపతే = రాజా! అని సంజయుఁడు అంధుఁ డగు ధృతరాష్ట్రుని సంబోధనము చేయుచున్నాఁడు. అథ = భయము కలిగిన పిమ్మట; వ్యవస్థితాన్ = నిలిచియున్న, ఎట్లో ధైర్యముఁ బుట్టించుకొని నిలిచియున్న; ధార్తరాష్ట్రాన్ = దుర్యోధనాదులను; దృష్ట్వా = చూచి, మిక్కిలి కలఁత నొందినవారినిగాఁ బ్రత్యక్షంబునఁ దెలిసికొని; కపిధ్వజః = వానరవరుం డగు హనుమంతుఁడు ధ్వజచిహ్నముగాఁ గల యర్జునుఁడు; ఎట్టి యవస్థయం దనఁగా—శస్త్రసంపాతే = బాణములు ఈటెలు మొదలగు ఆయుధములయొక్క సమూహము; ప్రవృత్తే = ప్రవర్తించుచుండఁగా, ప్రయోగమున కభిముఖ మగుచుండఁగా నని యర్థము; ఏమిచేసి యనఁగా—ధనుః = వింటిని; ఉద్యమ్య = ఎత్తి; తదా = అప్పుడు; హృషీకేశమ్ = కృష్ణునిఁగూర్చి; ఇదమ్ = ఈ; చెప్పఁబోవునట్టి, వాక్యమ్ = హేతుయుక్త మయిన వచనమును; ఆహ = పలికెను.

రాజా! అంత నట్లు భయమునొందియు ధైర్యమూని నిలిచియున్న దుర్యోధనాదులంజూచి, హనుమంతుఁడు ధ్వజచిహ్నముగాఁగల యర్జునుండు, ఉభయ సైనికులును ఒండొరులపై నాయుధములు ప్రయోగించుసమయంబున, గాండీవం బెత్తిపట్టి, శ్రీకృష్ణుం జూచి యీవాక్యముఁ బలికె నని తాత్పర్యము.

శ౦. * (౧) «తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే. (౨) సస్య మివ మర్త్యః పచ్యతే సస్యమి వాజాయతే పునః. (౩) అష్టాదశోక్త మవరం యేషు

* (౧) తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే ఏవ మేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే—అందువలన ఎట్లీలోకమునందు కర్మముచేఁ గలిగిన లోకము క్షయించుచున్నదో ఇట్లే పరలోకమునందును బుణ్యముచేఁ గలిగిన లోకము క్షయించుచున్నది. (౨) పైరువలె మనుష్యుఁడు జీర్ణుఁడై మృతుఁ డగుచున్నాఁడు—పైరువలె మరల నావిర్భవించుచున్నాఁడు. (౩) ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా అష్టాదశోక్త మవరం యేషు కర్మ, ఏత చ్ఛ్రేయో యే౽భినన్దన్తి మూఢా జరామృత్యుం తే పునరేవాపి యన్తి—యజ్ఞనిర్వర్తకులగు పదునాఱుగురు ఋత్విక్కులు పత్ని యజమానుఁడు ఈపదునెనమండుగురు అస్థిరులు నశ్వరులుగా నున్నారు. ఇట్టి వీరు జ్ఞానరహిత మయిన

కర్మ, ఏతచ్ఛ్రేయో యే ఽభినన్దన్తి మూఢా జరామృత్యుం తే పునరేవాపి యన్తి. (౪) శ్వోభావా మర్త్యస్య యదన్తకైతత్. (౫) పరాచః కామా ననుయాన్తి బాలాః." అనియు, (౬) "కర్మణా పితృలోకో విద్యయా దేవలోకః." అనియు, (౭) "అన్ధం తమః ప్రవిశన్తి యే ఽవిద్యా ముపాసతే, తతో భూయ ఇవ తే తమో య ఉవిద్యాయాగ్ం రతాః." అనియు మొదలగు శ్రుతులచేతను, (౮) "జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుః ధ్రువం జన్మమృతస్యచ. (౯) మోఘాశా మోఘకర్మాణః. (౧౦) క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశన్తి." ఇత్యాది స్మృతులచేతను, జన్యత్వము దృశ్యత్వము మొదలగుయుక్తులచేతను, మోక్షమునుమాత్రమే కోరునట్టిపండితుఁడు, తాను యజింపవలసిన దేవతలను ఆదేవతల నుద్దేశించి చేయుచుండు కర్మములను దత్ఫలములను గుఱించి విచారముఁ జక్కఁగాఁ జేయవలె నని సూచించుటకై, పరమార్థము గోరునట్టి యర్జునునకు యుద్ధము చేయవలసినదై ప్రసక్తింపఁగా నతఁడు యుద్ధము చేయువారలను యుద్ధరూపకార్యమును దానిఫలంబునుం గుఱించి విచారముచేయుటయు నందుచే నతనికిఁ గలిగిన వైరాగ్యమునుం బ్రతిపాదించుట కీప్రకరణం బారంభింపఁబడుచున్నది.

అథ = రెండుసేనలయందును యుద్ధసన్నాహ మయినపిమ్మట; పాణ్డవః = పాండుపుత్త్రుఁ డగు; కపిధ్వజః = అర్జునుఁడు; వ్యవస్థితాన్ = యుద్ధముకొఱకు సమీ

కేవలకర్మమున కాశ్రయ మని శాస్త్రముచేఁ జెప్పఁబడినది. కాఁబట్టి ఆశ్రయముతోఁ గూడ తత్కర్మము ఫలసహితముగా నశించును. ఇట్టి కర్మము శ్రేయస్సాధన మని యేమూఢు లభినందింతురో వారలు కొంతకాలము స్వర్గముననుండి మరల జరామరణరూపసంసారమును బొందుచున్నారు. (౪) శ్వోభావా మర్త్యస్య యదన్తకైతత్సర్వేన్ద్రియాణాం జరయన్తి తేజః—ఈభోగములు రేపు ఉండునో ఉండవో అని సంశయింపఁ దగినవి. మఱియు, మృత్యూ! సర్వేంద్రియములయొక్కయు తేజస్సేదిగలదో దాని క్షయింపఁజేయుచున్నవి. (౫) పరాచః కామా ననుయాన్తి బాలా స్తే మృత్యోర్యన్తి వితతస్య పాశమ్—బహిర్గతము లయిన కామములను మూఢు లనుసరించుచున్నారు. అందుచే వారలు విస్తీర్ణ మయిన సంసారరూపమృత్యువుయొక్క పాశమును బొందుచున్నారు. (౬) కర్మముచేఁ బితృలోకము కలుగును. విద్యచే దేవలోకము కలుగును. (౭) ఎవ్వరు అవిద్యారూపకర్మము నుపాసించుచున్నారో వారు అజ్ఞానరూప మయిన చీఁకటిని పొందుచున్నారు. ఇఁక నెవ్వరు కర్మము విడిచి దేవతాజ్ఞానరూప మగు విద్యయందుమాత్రమే ఆసక్తు లగుదురో వార లంతకన్నను గొప్పదైన చీఁకటిని బొందుచున్నారు. (౮) జన్మము పొందినవానికి మరణము తప్పదు. మృతునకు జన్మము తప్పదు. (౯) అట్లు నన్నవమానించువారలు వ్యర్థములైన యాశలు గలవారలును నిష్ఫలము లయిన యగ్నిహోత్రాదికర్మములు గలవారలు నగుదురు. (౧౦) పుణ్యము తఱిఁగిన పిదప మనుష్యలోకముఁ బ్రవేశించుచున్నారు.

పించిన; ధార్తరాష్ట్రాన్; దృష్ట్వా; తానును, ధనుః, ఉద్యమ్య; శస్త్రసంపాతే ఆయుధముల ప్రయోగించు సమయము, ప్రాప్తింపఁగా, తదా, హృషీకేశమ్, ఇదమ్ = చెప్పఁబోవునట్టి, వాక్యమ్, ఆహ.

మ. దుర్యోధనాదులకు భయము కలిగె నని దెలిపి పాండవులకుం దద్విపరీత్య మయ్యె నని చెప్పుచున్నాఁడు—అథ = భయము గలిగినపిమ్మట; పలాయనము చేయవలసియున్నను అందుకు విరుద్ధముగా యుద్ధమునందలి పూనికతో నిలుకడ గలవారలై యేయున్న శత్రువులను బ్రత్యక్షమునం దెలిసి, అప్పుడు, శస్త్రసంపాతము; ప్రవృత్తే= ప్రవర్తమాన మగుచుండఁగా, వర్తమానమునందు క్తప్రత్యయము; కపిధ్వజఃపాణ్డవః—మహావీరుఁ డగు హనుమంతునిచే ధ్వజరూపంబున ననుగ్రహింపఁబడినవాఁ డగునర్జునుండు, అన్నివిధంబులను భయములేనివాఁ డగుటవలన యుద్ధము కొఱకు గాండీవ మనుధనువుఁ బట్టి; హృషీకేశమ్ = ఇంద్రియములఁ బ్రేరించువాఁ డగుటచే సర్వజనుల యంతఃకరణవృత్తులం దెలిసినవాఁ డగు శ్రీకృష్ణునిగూర్చి; ఇదమ్= చెప్పఁబోవునట్టి, వాక్యమ్, ఆహ = చెప్పెను, కాని ఆలోచింపక వేగిరపడి తానే యేదో యొకటిచేసినవాఁడు కాఁడు, అని సంజయుండు పాండవు లాలోచించి చేయువార లగుటచే నీతిధర్మములయందుఁ గుశలు లని చెప్పుచు, నీవు ఆలోచన లేక పరులరాజ్యము గైకొంటివి కావున నీతిధర్మములు లేకుండుటచే నీకు జయము కలుగ దని మహీపతే అను సంబోధనముచే సూచించుచున్నాఁడు.

శ్రీ. ఈసమయమునందు అర్జునుఁడు శ్రీకృష్ణునితో విజ్ఞాపనము చేసె నని చెప్పుచున్నాఁడు అథేత్యాదు లగు నాలుగుశ్లోకములచేత—వ్యవస్థితాన్ = యుద్ధప్రయత్నముచే నిలిచియున్నవారిని. కపిధ్వజః = అర్జునుఁడు.

ప. పిమ్మట నేమి జరగె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—కపిధ్వజః = అర్జునుఁడు, నాలుగుశ్లోకములచే కృష్ణునితో విన్నవించుచున్నాఁడు.

సేనయో రుభయో ర్మధ్యే రథం స్థాపయ మే ఽచ్యుత
యావ దేతా న్నిరీక్షే ఽహం యోద్ధుకామా నవస్థితాన్. ౨౦౪

ఆ. అథ్యర్జునుని వాక్యమునే యారంభించు చున్నాఁడు—అచ్యుత = నాశములేనివాఁడా! కృష్ణునిసంబోధనము; యావత్ = ఎంతదూరములో; అవస్థితాన్ = ప్రతిపక్షులయి నిలిచినవారును; యోద్ధుకామాన్ = మనతోఁ బోరుటకుఁ

గోరుచున్నవారు నగు; ఏతాన్ = ఈ భీష్మద్రోణాదులను; అహమ్ = నేను; నిరీక్షే = చూతునో; తావత్ = అంతదూరమునందు; ఉభయోః = రెండైన; సేనయోః = సేనలయొక్క, ఒండొంటిని సమీపించియున్న రెండుసేనలయొక్క; మధ్యే = నడుమను; మే = నాయొక్క; రథమ్ = రథమును; స్థాపయ = నిలుపుము. రథము నిలుపుమని యర్జునుండు సర్వేశ్వరుని సారథికృత్యమునందు నియోగించుచున్నాఁడు! భక్తులగు పాండవుల కేమి యశక్యము? భగవంతుఁడుగూడ వారియాజ్ఞను జేయుచున్నాఁడు! యుక్తమే గదా భగవంతుఁడు భక్తపరవశుం డగుట. అచ్యుత యను సంబోధనముచే భగవంతుని స్వరూపమున కెప్పుడును చ్యుతిలే దని చెప్పఁబడుచున్నది. యావత్ అను నుత్తరార్ధముచే రథస్థాపనస్థానము నిశ్చయించుచున్నాఁడు, ఎంతదూరమున నున్నచో నేను భీష్మద్రోణాదుల నందఱను జూచుటకు సమర్థుఁడ నగుదునో అంతదూరమునందలి ప్రదేశమునందు రథమును నిలుపవలెనని యర్థము.

అచ్యుతా! మనతో యుద్ధము సేయఁ గోరి మన కెదురై నిలుచున్న యీభీష్మద్రోణాదుల నందఱను నేను జక్కఁగాఁ జూచుట కనువగుచోట రెండుసేనలనడుమ నారథము నిలుపు మని తాత్పర్యము.

శ్రీ. యోద్ధుకామాన్ = యుద్ధముచేయఁ గోరినవారును, కావుననే, అవస్థితాన్ = సేనను సన్నాహపఱచుకొని యుద్ధమున కుద్యుక్తులు నగు, ఏతాన్ = ఈవీరులనందఱను, యావత్ = ఎంత దూరమునందలి ప్రదేశమునందు నిలిచి, అహమ్ = నేను, నిరీక్షే = చక్కఁగాఁ జూతునో, ఓఅచ్యుతా! అంతదూరము నారథమును గొనిపోయి, సేనయోః ఉభయోః మధ్యే స్థాపయ.

మ. ఆయర్జునవాక్యమునే చెప్పుచున్నాఁడు.—సేనయోః ఉభయోః—మనపక్షమునందును శత్రుపక్షమునందును వచ్చి యుద్ధమునకై సమీపించిన రెండుసేనల నడుమ, నారథమును, స్థాపయ = స్థిరముగాఁ జేయుము, అని యర్జుననిచే సర్వేశ్వరుఁడు నియోగింపఁబడుచున్నాఁడు. ఇందుచే "భక్తుల కశక్య మేమియున్నది? భగవంతుఁడుగూడ వారి నియోగముఁ జేయుచున్నాఁడు! పాండవులకు జయము తప్పదు" అని సూచించుచున్నాఁడు. ఓయీ! నీవు చెప్పినచోట్లన రథమును నిలుపునపుడు నీశత్రువులు రథమునుండి పడఁద్రోతు రని భగవంతుఁడు శంకించునని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు—అచ్యుత—దేశకాలవస్తువులయందును ఎందును

త్రోవుడులేని నిన్ను ఎవ్వఁడు త్రోయఁ గలఁ డని భావము. ఇందుచే, భగవంతుఁడు సర్వదా నిర్వికారుం డగుటవలన అర్జునుఁడు నియోగించుటచే ఆయనకుఁ గోపము కలుగుటకు నవకాశమే లే దని చెప్పఁబడినది. సేనలకు నడుమ రథము నిలుపుటకుఁ బ్రయోజనముఁ జెప్పుచున్నాఁడు—యోద్ధుకామాన్—యుద్ధముసేయఁ గోరినవారలను, కాని మనతోఁగూడ సంధిని గోరువారలను కాదు. అవస్థితాన్—నిలిచినవారలను, కాని భయమువలనఁ బరుగెత్తినవారలను గాదు. ఏతాన్—ఈభీష్మద్రోణాదులను, యావత్—ఎంతదూరము పోయినయెడ నేను జూచుటకు సమర్థుఁడ నగుదునో, అంతదూరమునందలి ప్రదేశమునందు రథము నిలుపు మని యర్థము. యావత్ అనునది కాలపర మయినను గావచ్చును. *

శ్రీ. ఆవాక్యమునే చెప్పుచున్నాఁడు—సేనయోః అని.

కైర్మయా సహ యోద్ధవ్య మస్మి న్రణ సముద్యమే. ౨౨

ఆ. మఱియు యుద్ధప్రారంభ మయినప్పుడు, పెక్కండ్రు రాజు లీయుద్ధ భూమియందుఁ గనఁబడుచున్నారు. వారిలో నెవ్వరితోఁగూడ నేను బోరవలెను? నాకెందును ఎదురులేదు గదా! అని చెప్పుచున్నాఁడు—అస్మిన్ = ఈ; రణ సముద్యమే=యుద్ధప్రారంభమునందు; మయా= నాచేత; కైస్సహ= ఎవ్వరితోఁగూడ; యోద్ధవ్యమ్ = పోరుట కావలెను.

ఈ యుద్ధభూమియం దనేకులు రాజు లున్నారు, వీరిలో నే నెవ్వరితో యుద్ధము సేయవలెను? నాయెదుట నెవ్వరు నిలువఁగలరు? తెలిసికొనవలె నని తాత్పర్యము.

శం. నీ వేమి యిచటికి సేనం జూడ వచ్చితివా? అనఁగాఁ జెప్పు చున్నాఁడు—అస్మిన్, రణసముద్యమే = యుద్ధవ్యాపారమునందు, కైస్సహ, మయా, యోద్ధవ్యమ్ = యుద్ధముచేయవలసినది యగుచున్నది?

మ. ఓయీ! నీవు యుద్ధము సేయువాఁడవుకాని యుద్ధము చూడవచ్చిన వాఁడవు కావు. కావున వీరిఁ జూచుటచే నీ కేమిప్రయోజనము? అనఁగాఁ జెప్పు చున్నాఁడు—అస్మిన్ రణసముద్యమే—బంధువులే పరస్పరము చేయు నీయుద్ధప్రయత్నమునందు, మయాకైస్సహ యోద్ధవ్యమ్—నే నెవ్వరితోఁగూడ యుద్ధము చేయ

---

* ఎంతకాలము నిలిపినయెడ నేను జూడఁగలనో అంతకాలము నిలుపు మని యర్థము.

వలెను? కైః మయా సహ యోద్ధవ్యమ్—ఎవ్వరు నాతోఁగూడ యుద్ధము చేయ వలెను? అని నాకు గొప్పకౌతుకము కలుగుచున్నది. ఇది తెలియుటయే సేనల నడుమ రథము నిలుపుటకుఁ బ్రయోజన మని యర్థము.

శ్రీ. ఓయి! నీవు యుద్ధముచేయువాఁడవు కాని యుద్ధముచూచువాఁడవు కావు అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—కైస్సహ మయా యోద్ధవ్యమ్—ఎవ్వరితోఁగూడ నాచే యుద్ధముచేయుట కావలెను?

యోత్స్యమానా నవేక్షే౽హం య ఏతే౽త్ర సమాగతాః
ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధే ర్యుద్ధే ప్రియచికీర్షవః. ౨3

ఆ. ప్రతిభటులు లేనియెడ నీయుద్ధోత్సాహ మెట్లు సఫలం బగును? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—యే = ఏ; ఏతే = ఈరాజులు; అత్ర = ఈ కురుక్షేత్రము నందు; సమాగతాః = నానాదేశములనుండి చేరినవారలై, ఇందుచేఁ బ్రతిభటులు పెక్కండ్రు కల రని యర్థము; వారికి మనతో మున్ను ఎప్పుడును వైరము లేకుండఁగా వా రెట్లు ప్రతిభటు లగుదు రనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు—దుర్బుద్ధేః = చెడుబుద్ధిగల, తన్ను రక్షించుకొను నుపాయము తెలియనివాఁడై యుద్ధమునకు సంరంభము సేయుచున్న; ధార్తరాష్ట్రస్య = దుర్యోధనునకు; యుద్ధే = యుద్ధ భూమియందు, నిలిచి, ప్రియమ్ = సంతోషమును; చికీర్షవః = చేయఁగోరినవారై, ఇందుచే వారికి మనతో సోపాధికమయిన వైరము గల దని యర్థము. సన్తి = ఉన్నారో; యోత్స్యమానాన్ = పోరఁ బోవుచున్న, ఆయుధముల ధరించి యుద్ధో త్సాహము పాటించియున్న; తాన్ = ఆరాజులను; అహమ్ = నేను; అవేక్షే = చూచు చున్నాను.

ఈ కురుక్షేత్రమునందు నానాదేశములనుండి వచ్చి దుర్బుద్ధి యగు దుర్యోధనునకు జయము కలిగింపఁ గోరి చేరియున్న రాజులు పెక్కండ్రు కనఁబడు చున్నారు. వారిలో నే నెవ్వరితోఁ బోరవలెనో చూచి తెలిసికొనవలె నని తా.

శం. దుర్బుద్ధేః = అధర్మమునందున్న; ధార్తరాష్ట్రస్య = ధృతరాష్ట్రుని కొడుకయిన దుర్యోధనునకు; యుద్ధేప్రియచికీర్షవః = యుద్ధముచే నతఁడు కోరు ప్రయోజనమును కలిగింపఁ గోరినవారై; అత్ర = ఈ కురుక్షేత్రమునందు; యే = ఎవరు; సమాగతాః, అట్టి, యోత్స్యమానాన్ = యుద్ధముచేయఁ బోవునట్టి, వార

లను, అందఱను; అహమ్, అవేక్షే—పేరును రూపమును కులమును సంబంధమును ఎట్లు ఎఱుంగుదునో అట్లు రథమును నిలుపు మని యర్థము.

మ. వీరలందఱు బంధువులు, ఎట్లయినను బరస్పరము సంధి కావించు కొందురు, కావున యుద్ధమునకుఁ బ్రసక్తియుండ దని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు— యే ఏతే = ఏ యీభీష్మద్రోణాదులు, దుర్బుద్ధేః—తన్ను రక్షించుకొను నుపాయము తెలియనట్టి, ధార్తరాష్ట్రస్య = దుర్యోధనునకు; యుద్ధేప్రియచికీర్షవః = యుద్ధము నందు సంతోషము చేయఁగోరువారలు గాని దుర్బుద్ధిని బోఁగొట్టుట మొదలగు వానియందుఁ గాదు. అట్టి, యోత్స్యమానాన్ = యుద్ధముచేయఁబోవువారిని, అహమ్, అవేక్షే = చూచుచున్నాను, కాని సంధికోరువారలను గాదు. కావున యుద్ధముకొఱకుఁ బ్రతిభటులఁ జూచుట యుచితమే యని భావము.

శ్రీ. ధార్తరాష్ట్రస్య= దుర్యోధనునకు, ప్రియమును చేయఁగోరినవారలై, ఎవరు ఇచట చేరియున్నారో వారల నేను ఎంతలోఁ జూడఁగలనో అంతవఱకు రెండు సేనలనడుమ రథమును నిలుపు మని యర్థము.

ప. దుర్బుద్ధేః = మోసముచేయునట్టి, ధార్తరాష్ట్రస్య, యుద్ధే, ప్రియచికీర్షవః = ప్రియమును జేయఁ గోరునట్టి, యేఏతే = ఏయీరాజులు, అత్ర, సమాగతాః సన్తి= చేరియున్నారో, వారల నెంతలోఁ జూతునో అంతవఱకు రెండుసేనల నడుమ రథమును నిలుపు మని యర్థము.

రా. అంత యుద్ధము సేయఁ గోరినవారై నిలిచియున్న ధార్తరాష్ట్రులం జూచి, లంకాపురము దహించిన వానరుఁడు * ధ్వజచిహ్నముగాఁ గల యర్జునుండు, జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజస్సులకు నిధియును స్వసంకల్పమాత్రముచేఁ గావింపఁ బడిన జగదుత్పత్తిస్థితిలయంబు లను లీలలుగలవాఁడు నగు, హృషీకేశుని= జ్ఞానులును అజ్ఞానులు నగు సమస్తజనుల అంతరింద్రియంబులను బాహ్యేంద్రియంబులను సర్వ విధంబుల నియమించుటయం దున్నవానిని, ఆశ్రితవాత్సల్యపరవశుం డగుటచేఁ దనకు సారథియైయున్నవానిని భగవంతుని, యుద్ధముచేయఁగోరినవాఁడై, చక్కఁగాఁ జూచుటకై, వారిఁ జూచుటకు యోగ్యమయిన స్థానంబున రథంబు నిలుపు మని నియోగించెను. §

---

* హనుమంతుఁడు.

§ ౨౦ మొదలు ౨౩ శ్లోకములవఱకుఁ దాత్పర్యము.

సఞ్జయ ఉవాచ.

ఏవ ముక్తో హృషీకేశో గుడాకేశేన భారత
సేనయో రుభయో ర్మధ్యే స్థాపయిత్వా రథోత్తమమ్. ౨౪
భీష్మద్రోణప్రముఖత స్సర్వేషాంచ మహీక్షితామ్
ఉవాచ పార్థ పశ్యైతాన్ సమవేతాన్ కురూ నితి. ౨౫

ఆ. ఇట్లర్జునునిచేఁ బ్రేరితుండై భగవంతుఁ డహింసారూప మగు ధర్మమునాశ్రయించి యనేకముగా నయ్యర్జునుని యుద్ధమునుండి మరలించు నను ధృతరాష్ట్రునితలంపును నిరాకరింపఁ గోరినవాఁడై సంజయుం డతనికిఁ జెప్పె నని చెప్పుచున్నాఁడు—సంజయః ఉవాచ = సంజయుఁడు పలికెను.

భగవంతుఁడు భూమిభారపరిహారార్థము ప్రవర్తించినవాఁ డగుటంజేసి యర్జునుని యభిప్రాయము దెలిసికొని తద్ద్వారంబునఁ దనకోర్కె నెఱవేర్చుకొనఁ జూచును. కావున నర్జునునివాక్యము ననుసరించి తన యభిప్రాయమున కనుకూలముగా ననుష్ఠించె నని చెప్పుచున్నాఁడు—భారత = ధృతరాష్ట్రా! హృషీకేశః = కృష్ణుఁడు; ఏవమ్ = ఇట్లు; గుడాకేశేన = అర్జునునిచేత; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁడై; ఉభయోః = రెండైన; సేనయోః = సేనలయొక్క; మధ్యే = నడుమను; భీష్మద్రోణప్రముఖతః = భీష్మద్రోణులయెదుటను; సర్వేషామ్ = అందఱి; మహీక్షితాంచ = రాజులయొక్కయు; ప్రముఖతః = ఎదుటను; రథోత్తమమ్ = రథశ్రేష్ఠమును; స్థాపయిత్వా = నిలిపి; అట్లు భీష్మద్రోణాదులయు నితరరాజులయు సమీపమున రథమును నిలిపి భగవంతుఁ డేమిచేసె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—పార్థ = అర్జునా! ఏతాన్ = ఈసమీపమునందున్న; సమవేతాన్ = మీతోఁగూడఁ బోరుటకుఁ జేరినట్టి; కురూన్ = కురువంశమునందుఁ బుట్టిన రాజులను; పశ్య = చూడుము. చూచి నీ కిం దెవ్వరితో యుద్ధము సేయ నిచ్ఛ గలుగునో వారితో యుద్ధము సేయుము. శస్త్రాస్త్రములందుఁ బండితులగు నీరాజుల నుపేక్షించుట యుచితము గాదుగదా! సారథ్యవిషయమునమాత్రము నీవు మనస్సులోఁ జింతసేయవల దని యర్థము. ఇతి = అని; ఉవాచ = పలికెను.

సంజయుఁడు ధృతరాష్ట్రునితో నిట్లనియె. రాజా! అర్జునునివాక్యము విని కృష్ణుఁడు రెండుసేనలనడుమ భీష్ముఁడు ద్రోణుఁడు మొదలగువారియొక్కయు సమస్తరాజులయొక్కయు సమీపమున రథమును నిలిపి, అర్జునా! వీరుగో మీతో యుద్ధము సేయుటకై చేరియున్నవారు కౌరవులు, చూడు మని పలికెను.

శం. గుడాకేశేన—« అఙ్గుష్ఠతర్జనీయోగో గుడా నామ్నాతు ముద్రికా'' * అను వచనమువలన అంగుష్ఠతర్జనీయోగము గుడ యని చెప్పఁబడును, గుడ యంత పరిమాణముగల ముంగురులు గలవాఁడు గుడాకేశుఁడు, లేక, « గుడో గోలేక్షుపాకయోః'' అను నిఘంటువువలన గుడము అనఁగా బ్రహ్మాండగోళము, దానిని తప్తాయఃపిండము నగ్నివలె లోపలను వెలుపలను, అకతి=వ్యాపించుచున్నాఁడు అని గుడాకుఁడనఁగా శివుఁడు, అట్లు « విశ్వస్యైకం పరివేష్టితారం జ్ఞాత్వా శివమ్'' అని శ్రుతి, § లేక, గుడ మనఁగా ఇక్షుపాకము బెల్లము, దానివలె మధురుఁడై, సద్భక్తులన, అకతి = పొందుచున్నాఁ డని గుడాకుఁడు శివుఁడు, « స్వాదుష్కిలాయం మధుమాఉతాయన్'' అని శ్రుతి, $ అట్టి శివుఁడు ఈశుఁడుగాఁ గలవాఁడు గుడాకేశుఁడు అర్జునుఁడు, వానిచేత; హృషీకేశః = హృషీకములకు ఇంద్రియములకు ఈశుఁడు హృషీకేశుఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు, ఏవముక్తస్సన్; రథోత్తమమ్—రథికునిచేతను సారథిచేతను అశ్వవిశేషములచేతను ధ్వజప్రధానముచేతను ఉత్కృష్ట మగుటచే ఆరథమునకు నుత్తమత్వము. ఆరథోత్తమమును సేనలు రెంటినడుమ నిలిపి. భీష్మద్రోణప్రముఖతః — షష్ఠీబహువచనార్థమందు తసిప్రత్యయము, భీష్మద్రోణులు ప్రముఖము ఆదిగాఁ గల; మహీక్షితామ్ = రాజులు, ఇట ఛత్త్రిన్యాయముచే భీష్మద్రోణులకు రాజత్వము, భీష్మద్రోణప్రముఖు లగు రాజులు; సర్వేషామ్ = అందఱును; శృణ్వతామ్ = వినుచుండఁగా అని యధ్యాహార్యము; హేపార్థ; సమవేతాన్ = చేరికనుపొందిన; ఏతాన్; కురూన్; పశ్య. ఇతి ఉవాచ.

మ. ఇట్లర్జునునిచేఁ బ్రేరితుండై భగవంతుం డహింసారూప మగు ధర్మము నాశ్రయించి ప్రాయికముగా యుద్ధమునుండి యర్జునుని మరల్పఁగలఁ డని ధృతరాష్ట్రుని యభిప్రాయము నాశంకించి దాని నిరాకరింపఁ గోరినవాఁడై సంజయుఁడు ధృతరాష్ట్రునకుఁ జెప్పె నని వైశంపాయనుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు—సంజయ ఉవాచ అని.

హేభారత = భరతవంశమునందుఁ బుట్టిన ధృతరాష్ట్రుఁడా! భరతవంశమర్యాదను దలఁచియైనను జ్ఞాతులయెడ ద్రోహమును విడువు మని సంబోధనాభిప్రాయము. గుడాకేశేన—గుడాకా = నిద్రకు, ఈశేన = నియామకుఁడగు, నిద్రను

---

* అంగుష్ఠమును తర్జనియును జేర్చుట గుడా యను పేరుగల ముద్ర యగును.

§ సర్వప్రపంచమును వ్యాపించినవానిఁగాను ఒక్కనిఁగాను శివునిఁ దెలిసి.

$ ఇతఁడు స్వాదువైన మధురుఁడై పొందువాఁడు.

జయించినవాఁ డగుటచే అన్నివిషయములందును ఎచ్చరిక గలవాఁ డగు నర్జునుని చేత, ఇట్లు చెప్పఁబడినవాఁడై; భగవంతుండు ఈయర్జునుఁడు నాభృత్యుఁడై యుండియు నన్ను సారథ్యమునందు నియోగించుచున్నాఁ డని దోసంబుఁ దలఁచి కోపించిన వాఁడు కాఁడు, అతని యుద్ధమునుండి మరలించినవాఁడును గాఁడు. మఱేమిచేసె ననఁగా—సేనల రెంటినడుమను, భీష్మద్రోణప్రముఖతః = భీష్మద్రోణులయెదుటను; సర్వేషామ్ = అందఱి; మహీక్షితాంచ = రాజులయొక్కయు; ప్రముఖతః = ఎదుటను, ఆద్యాది యగుటచే తసిప్రత్యయము సార్వవిభక్తికము, ప్రముఖతః అనుశబ్దము సమాసగత మయినను చకారముచే ఆకర్షింపఁబడుచున్నది. భీష్మద్రోణుల వేఱుగాఁ జేర్కొనుట వారు ప్రధాను లని సూచించుటకొఱకు. రథోత్తమమ్ = అగ్నిచే నియ్యఁబడిన దివ్యరథమును, భగవంతుఁడు తానే సారథియయి యధిష్ఠించియుండుటచేతను గూడ సర్వోత్తమ మయినదానిని; స్థాపయిత్వా = నిలిపి; హృషీకేశః = సర్వజనుల గూఢాభిప్రాయముల నెఱింగినట్టి భగవంతుఁడు, అర్జునునకు శోకమోహములు సంభవించె నని యెఱింగి పరిహాసముగాఁ బలికెను—హేపార్థ—పృథ స్త్రీస్వభావంబున శోకమోహగ్రస్తురా లగుటచేఁ దత్సంబంధంబున నీకును శోకమోహగ్రస్తత సంభవించె నని తాను హృషీకేశుఁ డగుటను దెలుపుచున్నాఁడు, పృథ నాతండ్రితోఁ బుట్టువు, ఆమె కుమారుఁడవు నీవని సంబంధము దెలుపుటచేతనుగూడ ఆశ్వాసించుచున్నాఁడు. నాసారథ్యము విషయమున నిశ్చయము గలవాఁడనై యుద్ధము సేయఁ గోరినవారలై చేరియున్న కౌరవుల నందఱను నిశ్శంకముగాఁ జూడు మని చూడుము అను విధి కభిప్రాయము. నేను సారథ్యమునందు మిక్కిలి సావధానుఁడనై యున్నాను నీవో యిప్పుడే రథికత్వము విడువఁబోవుచున్నావు. కావున నీకు శత్రుసైన్యముఁ జూచుటచే నేమి ప్రయోజనము? అని యర్జునునకు ధైర్యము గలిగింపవలె నని చూడు మను నీభగవద్వాక్యమున కుద్దేశ్యము. అట్లు కానియెడ రథమును సేనల నడుమ నిలిపెను అనుటమాత్రమే చాలును.

శ్రీ॰ పిమ్మట నేమి జరిగె ననఁగా—హేభారత= ధృతరాష్ట్రుఁడా! గుడాకేశేన = నిద్రకు ఈశ్వరుఁడైన, నిద్రను జయించినట్టి యర్జునునిచేత, ఇట్లు చెప్పఁబడినవాఁడై, భీష్మద్రోణులయొక్కయు, మహీక్షితామ్ = రాజులయొక్కయు, ప్రముఖతః = సమ్ముఖమునందు, రథమును నిలిపి, పార్థా! ఈకౌరవులను జూడు మని పలికెను.

ప. అంత శ్రీకృష్ణుఁడును సేనలనడుమ, భీష్మద్రోణప్రముఖులగు, సర్వేషామ్, మహీక్షితామ్ = రాజులయొక్క, సమ్ముఖమునను, రథమును జేర్చి, ఉవాచ = పలికెను. ఏమని యనఁగా—పార్థ! ఏతాన్, సమవేతాన్, కురూన్, పశ్య.

రా. భగవంతుఁడును అట్లర్జునునిచే నియోగింపఁబడినవాఁడై యాక్షణమె భీష్మద్రోణాదులగు సర్వరాజులును జూచుచుండఁగా నియోగించినచోట్లనుఁ గావించెను. ఇట్టిది మీవారలవిజయస్థితి యనియుం బలికెను.

తత్రాపశ్యత్స్థితాన్పార్థః పితౄనథ పితామహాన్
ఆచార్యాన్మాతులాన్భ్రాతౄన్పుత్రాన్పౌత్రాన్సఖీంస్తథా
శ్వశురాన్సుహృదశ్చైవ సేనయోరుభయోరపి. ౨౬-౫

ఆ. ఇట్లుండఁగా నర్జునునకు హింస గొప్పయధర్మమని విపరీతబుద్ధి యుదయించి యుద్ధమునుండి విరమించుతలంపు కలిగె నని చెప్పుచున్నాఁడు—తత్ర—ఈ సప్తమికి యుద్ధము నారంభించుటకు భగవంతుని యనుజ్ఞ యగుచుండఁగా నని యర్థము. పార్థః = అర్జునుఁడు; సేనయోః ఉభయోరపి = సేనలరెంటియందును; స్థితాన్ = ఉన్నవారలగు; పితౄన్ = తండ్రులను; అథ—ఇది తథాశబ్దపర్యాయము అట్లు అని యర్థము; పితామహాన్ = తాతలను; ఆచార్యాన్ = ఆచార్యులను; మాతులాన్ = మేనమామలను; భ్రాతౄన్ = తోఁబుట్టువులను; పుత్రాన్ = కొడుకులను; పౌత్రాన్ = మనుమలను; తథా = అట్లు; సఖీన్ = సావాసకాండ్రను; శ్వశురాన్ = భార్యలతండ్రులను, మామలను; సుహృదశ్చైవ = మిత్త్రులను, కృతవర్మ మొదలగు వారిని; అపశ్యత్ = చూచెను.

అట్లు భగవంతుఁడు యుద్ధారంభమునకనుజ్ఞ చేయుచుండఁగా నర్జునుఁడు రెండుసేనలయందును ఉన్నట్టి తండ్రులను తాతలను ఆచార్యులను మేనమామలను సోదరులను బుత్త్రులను మనుమలను సావాసకాండ్రను మామలను మిత్త్రులనుం జూచె నని తాత్పర్యము.

శం. ముముక్షు వగు విద్వాంసుఁడు తాను యజింపవలసిన దేవతలపరిశీలనమే చేయవలసిన దని సూచించుటకై యర్జునుఁడు సైనికులఁ బరిశీలించువిధమును రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు—అథ = భగవంతుఁ డట్లు చెప్పినపిమ్మట; పార్థః—పృథయనఁగా కుంతీదేవి, ఆయమకొడుకైనయర్జునుఁడు; తత్ర = ఎచట

రథము నిలుపఁబడెనో అచట, ఉండి; సేనయోః ఉభయోరపి, స్థితాన్, పితౄన్—పినతండ్రులను పెదతండ్రులను; సఖీన్ = సమానమయిన యీడుగల సావాసకాండ్రను; శ్వశురాన్; సుహృదః = మిత్త్రులను; ఇట్లు అందఱనుగూడ తనవారినే చూచెనుగాని, తదితరులను జూచినవాఁడు కాఁడని యర్థము.

వ. తత్త్ర = యుద్ధము నారంభించుటకై సైన్యముఁ జూచుటకు భగవంతుఁ డనుజ్ఞయిచ్చినపిదప; సేనయోరుభయోరపి= సేనలరెంటియందును, స్థితాన్= ఉన్నవారలను, పార్థుఁడు చూచె నని యన్వయము. అథ శబ్దము తథాశబ్దపర్యాయము. శత్రుసేనయందు, పితౄన్ = పితృవ్యు లగు * భూరిశ్రవుఁడు మొదలగు వారిని; పితామహాన్—భీష్ముఁడు సోమదత్తుఁడు మొదలగువారిని; ఆచార్యాన్—ద్రోణుఁడు కృపుఁడు మొదలగువారలను; మాతులాన్—శల్యుఁడు శకుని మొదలగు వారలను; భ్రాతౄన్—దుర్యోధనుఁడు మొదలగువారిని; పుత్త్రాన్—లక్ష్మణుఁడు మొదలగువారలను; పౌత్త్రాన్—లక్ష్మణుఁడు మొదలగువారి కొడుకులను; సఖీన్—అశ్వత్థామ జయద్రథుఁడు మొదలగు సావాసకాండ్రను; శ్వశురాన్ = భార్యలకుఁ దండ్రులను; సుహృదః = మిత్త్రులను కృతవర్మ భగదత్తుఁడు మొదలగువారలను; సుహృదః అనుటచే ఉపకారము చేసినవారెవ్వరెవ్వరుగలరో అట్టి మాతామహాదులును గ్రహింపఁబడుచున్నారు. ఇట్లు స్వసేనయందును ఊహించుకొనునది.

శ్రీ. అంత నేమి జరిగె ననఁగా ఒకటియునర శ్లోకముచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు—పితౄన్—పితృవ్యుల నని యర్థము. పుత్త్రాన్ పౌత్త్రాన్—దుర్యోధనాదులకుఁ గొడుకులును మనుమలును ఎవ్వరుగలరో వారల నని యర్థము. సఖీన్ = మిత్త్రులను; సుహృదః = ఉపకారము చేసినవారలను; అపశ్యత్.

ప. అంత నేమి జరిగె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—పితౄన్—పితృవ్యులను, పితామహాన్ = వృద్ధులను, ఆచార్యాన్, మాతులాన్ = తల్లివలెఁ బూజ్యులయిన మేనమామలను, ఇట్లు పూజ్యులు చెప్పఁబడిరి. ఇఁక ప్రేమాస్పదులఁ జెప్పుచున్నాఁడు—భ్రాతౄన్—దుర్యోధనుఁడు మొదలగువారిని, నూటయొక్క సంఖ్యగల వారలను; ఇంకఁ గనికరింపఁ దగినవారిని జెప్పుచున్నాఁడు—పుత్త్రాన్ పౌత్త్రాన్—దుర్యోధనాదుల పుత్త్రపౌత్త్రుల నని యర్థము. ఇఁక అపకీర్తికిఁ గారణ మగువారిం జెప్పుచున్నాఁడు—సఖీన్ ఇత్యాదిగా.

* పినతండ్రులు పెదతండ్రులు.

తాన్ సమీక్ష్య స కౌన్తేయ స్సర్వాన్ బన్ధూ నవస్థితాన్
కృపయా పరయా ఽఽవిష్టో విషీద న్నిద మబ్రవీత్. ౨౮౫

ఆ. చెప్పఁబడినప్రకారము ఉభయసేనలయందును నిలిచియున్న పితృపితా మహాదులం జూచి పరమకృపాపరవశుండై యర్జునుండు భగవంతునితో నిట్లనియె నని చెప్పుచున్నాఁడు—సః = ఆ; కౌన్తేయః = అర్జునుఁడు; అవస్థితాన్ = నిలిచియున్న; తాన్ = ఆ; బన్ధూన్ = చుట్టాలను; సర్వాన్ = అందఱను; సమీక్ష్య = చూచి; పరయా = అధికమయిన; కృపయా = దయచేత; ఆవిష్టః = వ్యాపింపఁబడినవాఁడై; విషీదన్ = పరితపించుచు, పై చెప్పఁబడిన పిత్రాదుల హింసింప సంరంభము చేయుటచేఁ గలిగిన విషాదమును అనఁగా పరితాపమును బొందుచు నని యర్థము; ఇదమ్ = ఈ మాటను; అబ్రవీత్ = పలికెను.

ఆయర్జునుం డట్లుభయసేనలయందు యుద్ధసన్నద్ధులయియున్న పితృపితా మహాదు లగు బంధువుల నందఱం జూచి మిక్కిలి కరుణగలవాఁడై పరితపించుచు భగవంతునితో నీవాక్యముఁ బలికె నని తాత్పర్యము.

శం. ఇట్లు వారలం జూచినయర్జునునకు వారలఁ జూచుటచే నేమి కలిగె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—సః= చూచుటయందుఁ బ్రవృత్తుఁడైన; కౌన్తేయః = కుంతి కొడుకైన యర్జునుఁడు; బన్ధూన్ = బంధుత్వముతోఁ గూడినవారలనే; తాన్ = ఆ; అవస్థితాన్ = యుద్ధసన్నద్ధులను; సర్వాన్ = అందఱను; సమీక్ష్య = మెడయెత్తి చక్కఁగాఁ జూచి; వారలయందు, అధికమయిన కృపచే ఆవిష్టుఁడై; విషీదన్, ఇదమ్= చెప్పఁబోవునట్టి వచనమును; అబ్రవీత్.

మ. ఇట్లుండఁగా, నర్జునునకు, « హింస గొప్పయధర్మము ” అను మోహాఖ్య మయిన విపరీతబుద్ధిచేతను, « శాస్త్రవిహిత మగుటచే యుద్ధము ధర్మమే యగును ” అను జ్ఞానమునకుఁ బ్రతిబంధకంబును మమకారముచేఁ బుట్టినదియు నగు శోకము అను మనోవ్యాకులతచేతను, వివేకంబు నశించి, పూర్వ మారంభింపఁ బడిన స్వధర్మ మగు యుద్ధమునుండి విరమించుతలంపు గొప్పయనర్థము కలిగింపు నది సంభవించె నని తెలుపుచున్నాఁడు—కౌన్తేయః—స్త్రీకి కొడు కని చెప్పుట పార్థుఁ డన్నట్లు అప్పుడు కలిగిన మూఢత నపేక్షించి. కృపయా = దయచేత, ఇది కర్త; తన వ్యాపారముచేతనే, ఆవిష్టః = వ్యాపింపఁబడినవాఁడై, కృప యితనిఁ బొంది

నది కాని, ఇతఁడు ఏవ్యాపారముచేతనుం గృపను బొందినవాఁడు కాఁడని స్వత స్సిద్ధమే యీతనికిఁ గృప యని సూచింపఁబడుచున్నది. దీనిఁ బ్రకటీకరించుటకు పరయా అను విశేషణము. లేక, అపరయా అని పదవిభాగము, * స్వసైన్యము నందుఁ బూర్వముగూడఁ గృప కలిగియే యుండెను. ఆసమయమునందుమాత్రము కౌరవసైన్యమునందుఁగూడ మఱియొకకృప కలిగె నని యర్థము. విషీదన్—విషాద ము ననఁగాఁ బరితాపమును బొందుచు, అబ్రవీత్ అని వచనమునకును విషాదమున కును సమకాలతను జెప్పుటచేఁ గంఠమునందు డగ్గుత్తిక కన్నీరుకాఱుట మొదలగు నవి సూచించుచున్నాఁడు.

శ్రీ. అంత నేమిచేసె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ఆవిష్టః = వ్యాపింపఁబడిన వాఁడై, కూడినవాఁడై, విషీదన్—విశేషించి సీదన్ = అవసాద మనఁగా హర్షక్షయ మును బొందుచు.

అర్జున ఉవాచ.

§ దృష్ట్వేమం స్వజనం కృష్ణ యుయుత్సుం సముపస్థితమ్
సీదన్తి మమ గాత్రాణి ముఖంచ పరిశుష్యతి. అ౧—౨౮

రా. ఆవచనమునే యుదాహరించుచున్నాఁడు — కృష్ణ = కృష్ణుఁడా! యుయుత్సుమ్ = యుద్ధముచేయఁ గోరినదియు; సముపస్థితమ్ = సమీపించియున్న దియు నగు; ఇమమ్ = ఈ; స్వజనమ్ =బంధుజనమును; దృష్ట్వా = చూచి; యుద్ధము సేయు కోరికతో యుద్ధభూమిఁ జేరియున్న తన బంధువర్గముం జూచి శోకము పొందె నని తెలుపుచున్నాఁడు — స్థితస్య = ఉన్న; మమ = నాయొక్క; గాత్రాణి= అవయవములు; సీదన్తి=అధీనత తప్పుచున్నవి, సడలుచున్నవి. ముఖంచ=నోరుగూడ; పరిశుష్యతి = ఎండుచున్నది. దేవాంశుఁడగు నర్జునుఁడుగూడ ఆత్మజ్ఞానము లేని వాఁడై స్వదేహమునం దాత్మాభిమానమును బరులదేహములం దాత్మీయాభిమానం బునుగలిగి వానియందుఁ బ్రీతిగలవాఁడై యుద్ధారంభంబున వానికి మరణము గలుగు నని తలంచి మహాశోకము నొందె నని యర్థము.

---

* అపరయా కృపయా = మఱియొక దయచేత.

§ దృష్ట్వేమాన్ స్వజనాన్ కృష్ణ యుయుత్సూన్ సముపస్థితాన్—అని పాఠాంతరము.

కృష్ణా! యుద్ధము సేయుటకై సన్నద్ధులై నిలిచియున్న యీబంధువులం జూడఁగా నాచేతులు కాళ్ళు మొదలగు నవయవము లన్నియు వడలి నోరెండిపోవుచున్న దని తాత్పర్యము.

శం. «తస్మాచ్చ దేవా బహుధా సంప్రసూతాః» * అనియు, «ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చ» § అనియు మొదలగు శ్రుతులవలన దేవతలకు జన్మము చెప్పఁబడుటచేఁ జన్మముగలవార లగు నాదేవతలు అనిత్యు లనియు ఆగంతుక మయిన యైశ్వర్యము గలవా రనియు $ సంసారు లనియు ఫలము నొసంగువార లగుటచే బంధము కలిగించువా రనియుఁ దెలిసి, నిత్య మయిన సుఖముఁ గోరునట్టి ముముక్షువు, ఆదేవతల యజించు విషయంబున «దుఃఖప్రద మయిన యీకర్మముచే నేమి ప్రయోజనము» అని పరితాపము పొందవలె నని సూచించుటకై, యర్జునుఁడు తాను జేయఁబోవు బంధుజనవధమునిమిత్తమయి పరితపించువిధమును, అధ్యాయము కడవఱకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—

యుయుత్సుమ్— సేనను ఆయితపఱచి యుద్ధేచ్ఛతోఁ గూడినదాని, సముపస్థితమ్ = ఎదుటనున్నదాని; ఇమంస్వజనమ్= ఈపితృపితామహాది బంధుజనమును; దృష్ట్వా—నావార లని యెఱింగి; వధించుటకు, మమ, గాత్రాణి = చేతులుకాళ్ళు మొదలగునవి; సీదన్తి—శిథిలములువలె నున్నవి. ముఖంచ = నోరును; పరిశుష్యతి = ఎండుచున్నది.

మ. సంజయుఁడు భగవంతునితో నర్జునుఁడు చెప్పిన యీవాక్యమునే యుదాహరించుచున్నాఁడు అర్జున ఉవాచ అనునది మొదలుకొని ఏవము క్త్వార్జునస్సఙ్ఖ్యే అనువఱకుఁ గల గ్రంథముచేత. అందు, స్వదేహమునం దాత్మాభిమానంబును బరులదేహములం దాత్మీయాభిమానంబును గలవాఁడును ఆత్మవిదుఁడు కానివాఁడు నగు నర్జునుఁడు యుద్ధమునందుఁ దనదేహమునకును బరులదేహములకును వినాశము కలుగు నని తలంచినవాఁడై స్వధర్మప్రవృత్తికిఁ గారణమయిన తత్త్వజ్ఞానమునకుఁ బ్రతిబంధక మగు మహాశోకము నొందె నని ఆశోకముయొక్కచిహ్నములు చెప్పుటచేఁ దెలుపుచున్నాడు మూఁడుశ్లోకములచేత.—

---

* దానివలన దేవతలు నానావిధులు పుట్టినారు.

§ ముఖమునుండి యింద్రుఁడును అగ్నియుఁ బుట్టిరి.

$ నిత్యమయిన యైశ్వర్యము గలవారు కారు.

ఇమమ్, స్వజనమ్ = నాదైన బంధువర్గమును, యుద్ధేచ్ఛ గలదానిని, యుద్ధభూమియందు సమీపించినదానిని, దృష్ట్వా = చూచి, స్థితస్య మమ = ఉన్న నాకు, చూచుచున్న నాకు అని యర్థము. అవయవములు నొచ్చుచున్నవి. నోరును, పరిశుష్యతి—శ్రమాదులచేఁ గలుగు శోషముకన్నను అధిక మని చెప్పుటకై అంతటను అను నర్థము గల పరిశబ్దము ప్రయోగింపఁబడెను. *

శ్రీ. ఏమి చెప్పె నని యడుగఁగా దృష్ట్వేమమ్ అని మొదలుకొని యధ్యాయ సమాప్తిపఱకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—హేకృష్ణ; యుద్ధముచేయఁగోరినదియు ఎదుటను చక్కఁగా సమీపించియున్నదియు నగు, ఈబంధుజనమును జూచి నాయవ యవములు చేతులు కాళ్ళు మొదలగునవి, సీదన్తి = పడుచున్నవి. మఱియు, ముఖమ్ = నోరు, పరి = అంతటను, శుష్యతి = తడిలేని దగుచున్నది.

ప. ఇఁక నర్జునుఁడు తన నిర్వేదమును జెప్పుచున్నాఁడు—గాత్రాణి = అవ యవములు, చేతులు కాళ్ళు మొదలగునవి, సీదన్తి = శిథిలము లగుచున్నవి. ముఖంచ, శుష్యతి = శుష్కమగుచున్నది.

వేపథుశ్చ శరీరే మే రోమహర్షశ్చ జాయతే
గాణ్డీవం స్రంసతే హస్తా త్త్వక్చైవ పరిదహ్యతే. ౨౯

ఆ. అవయవములు సడలుటయు నోరెండుటయు నను నీరెండు శోక చిహ్నములు చెప్పఁబడినవి. ఇప్పుడు వణఁకు మొదలగు భయచిహ్నముల నుపన్య సించుచున్నాఁడు.—

మే= నాయొక్క; శరీరే= దేహమునందు; వేపథుశ్చ = వడఁకును; రోమ హర్షశ్చ = వెండ్రుకలకు గగుర్పాటును; జాయతే = కలుగుచున్నది. గాణ్డీవమ్ = గాండివము; హస్తాత్ = చేతినుండి; స్రంసతే= జాఱుచున్నది. త్వక్చైవ= చర్మము గూడ; పరిదహ్యతే = అంతటను దహింపఁబడుచున్నది.

నాదేహ మంతయు వడంకుచున్నది, గగుర్పాటు కలిగెను. గాండీవమును జేతఁ బట్టఁజాల కున్నాను. నాదేహమునఁ జర్మమంతయు నిక్కిలి తాపము గలిగి యున్నదని తాత్పర్యము.

---

* అంతటను ఎండుచున్నది—బొత్తిగా తడి లే దని భావము.

శం. శరీరే, వేపథుః = కంపము; రోమహర్షశ్చ—భయమువలనను సంతాపమువలనను వెంట్రుకల గగుర్పాటుగూడ; జాయతే. హస్తాత్, గాణ్డీవమ్ = గాండీవమనుధనుస్సు; స్రింసతే = పడుచున్నది. త్వక్ చ = చర్మముగూడ; పరి = అంతటను, తాపముచే, దహ్యతే = దహింపఁబడుచున్నది.

మ. వేపథుః = కంపము. రోమహర్షః = గగుర్పాటు. గాండీవము పడుటచే అధైర్యరూప మయిన దౌర్బల్యంబును జ్వరదాహముచే మనస్సంతాపంబును దెలుపఁబడినవి.

శ్రీ. వేపథుః = కంపము. రోమహర్షః = రోమాంచము. స్రంసతే = పడుచున్నది. పరిదహ్యతే = అంతటను సంతాపము నొందుచున్నది.

ప. ఇఁకఁ గరుణారసం బావిర్భవించుటచే సాత్త్వికభావములం జెప్పుచున్నాఁడు—సమస్తదేహమునందును, వేపథుః = కంపము కలుగుచున్నది. రోమహర్షః = రోమాంచము. ఇఁక నవయవముల పరవశతను జెప్పుచున్నాఁడు—గాణ్డీవమ్ = గాండివ మను విల్లు; హస్తాత్, స్రింసతే = పడుచున్నది. త్వక్, పరిదహ్యతే = సంతాపము నొందుచున్నది.

> నచ శక్నో మ్యవస్థాతుం భ్రమ తీవచ మే మనః
> నిమిత్తానిచ పశ్యామి విపరీతాని కేశవ. 304

ఆ. మఱియు నధైర్యముగూడఁ గలిగిన దని చెప్పుచున్నాఁడు—అవస్థాతుంచ = నిలుచుటకుఁ గూడ; నశక్నోమి = చాలకున్నాను. గొప్పమోహముగూడఁ గలుగుచున్న దని చెప్పుచున్నాఁడు—మే = నాయొక్క; మనః = మనస్సు; భ్రమతీవచ = తిరుగున ట్లున్నది. విపరీతము లయిన నిమిత్తములు తోఁచుటవలనఁగూడ మోహము కలుగుచున్న దని చెప్పుచున్నాఁడు—కేశవ = కృష్ణా! విపరీతాని = అశుభఫలము సూచించునట్టి; నిమిత్తానిచ = శకునములనుగూడ; పశ్యామి = చూచుచున్నాను.

కృష్ణా! నిలుచుటకుఁగూడ శక్తిలేకున్నాను. నామనస్సు భ్రమణము పొందున ట్లున్నది. మఱియు విపరీతము లయిన నిమిత్తములు ఎడమకన్నదరుట మొదలగునవి కనఁబడుచున్న వని తాత్పర్యము.

శ౦. మే, మనః, అపిచ = మఱియును. భ్రమతి = పరవశ మగు చున్నది. ఇందువలననే రథమునందు నిలుచుటకుఁగూడ శక్తుఁడను గా కున్నాను. నిమిత్తానిచ = నిమిత్తములనుగూడ, యుద్ధమునందుఁ బ్రవర్తించుటవలన అనర్థములే కలుగు నని సూచించునట్టివిపరీతము లయిన వానినే చూచుచున్నాను, కాని అనుకూలములను గాదు. హే కేశవ = ఓకృష్ణా !

వ. అవస్థాతుంచ=దేహమును వహించుటకుఁగూడ, నశక్నోమి. ఇందుచే మూర్ఛ సూచింపఁబడుచున్నది. అందుకు హేతువు—నామనస్సు భ్రమణము పొందుచున్నది. భ్రమణము పొందుటవంటి దేమనఁగా, మూర్ఛకుఁ బూర్వావస్థ యయిన యొకానొక మనోవికారము. చకారము హేతువును దెలుపును. నామనస్సు భ్రమణము నొందుచ నుండుటచే నిలువఁజాల కున్నా నని యర్థము. నిలువఁజాల కుండుటకు మఱియొక కారణము గూడఁ జెప్పుచున్నాఁడు— నిమిత్తములనుగూడ, సమీపమునకుఖమును సూచించునవి యగుటచే విపరీతములను ఎడమక న్నదరుట మొదలగువాని, పశ్యామి = అనుభవించుచున్నాను. ఇందువలనఁగూడ నిలువఁజాల కున్నా నని యర్థము. నేను ఆత్మవేత్తను గాకుండుటచే దుఃఖముగలవాఁడ నగుటవలన శోకముచేఁ గలుగునట్టి క్లేశము ననుభవించుచున్నాను. నీవో సదానందరూపుఁడ వగుటవలన శోకసంబంధము లేనివాఁడ వని కృష్ణపదముచే శ్లో. ౨౮. సూచింపఁబడినది. ఇందువలన నీవును నాయట్లు బంధుజనమును జూచుచున్నను, నీయందు శోకసంబంధము లేకుండుట యను విశేషముండుటవలన, నీవు నన్ను శోకరహితునిఁ జేయు మని భావము. కేశవపదముచే నట్లు చేయుసామర్థ్యము సూచింపఁబడినది, ఎట్లనఁగా—కః = సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మ, ఈశః = సంహారకర్త యగురుద్రుఁడు, తౌ = ఆ బ్రహ్మరుద్రులను, వాతి = కరుణింపఁదగినవాఁ లగుటచే పొందుచున్నాఁ డని కేశవశబ్దమునకు వ్యుత్పత్తి. * లేక, కృష్ణపదముచే భక్తులదుఃఖము నాకర్షించువాఁ డగుట చెప్పఁబడినది. కేశవపదముచే "కేశి మొదలగు దుష్టదైత్యుల వధించుటచే నెల్లప్పుడును భక్తులను బాలించుచున్నవాఁడవు, కావున నన్నుఁగూడ నాశోకము నివారించి పాలింపఁదగుదువు" అని సూచింపఁబడినది.

---

* బ్రహ్మరుద్రులనుగూడఁ గరుణించి రక్షించువాఁడవు నన్ను రక్షించుట నీ కెంతమాత్ర మని భావము.

శ్రీ. మఱియును. విపరీతానినిమిత్తాని = అనిష్టము సూచించునట్టి శకున
ములను, పశ్యామి = చూచుచున్నాను.

ప. ఇఁకమీఁద నెట్లు యుద్ధము చేయవలె నని చెప్పుచున్నాఁడు—నిలు
చుటకే శక్తుఁడను కాను, ఇఁక యుద్ధము చేయ శక్తుఁడను గా నని చెప్పనలయునా ?
మనస్సున ధైర్యము నవలంబించి పోరవలె నని చెప్పుదువేని, యదియు శక్యముకా
దని చెప్పుచున్నాఁడు—మనః, భయము నొందిన దగుటచే ప్రకృతిస్థము * కా
కున్నది. మఱియును, భోకేశవ, మనస్సునందుఁ బుట్టిన, నిమిత్తాని = రాఁగల విషయ
ముల సూచించునట్టి యిహలోకసాధనములను, విపరీతాని = అనిష్టమునకు హేతువు
లయినవానిని, పశ్యామి.

న చ శ్రేయో ఽనుపశ్యామి హత్వా స్వజన మాహవే. 31

ఆ. యుద్ధమునందు బంధుజనుల హింసించుటచే ఫలము కనఁబడకుండుట
వలనఁగూడ యుద్ధమునుండి విరమింపవలె ననుతలంపు కలుగుచున్న దని చెప్పు
చున్నాఁడు—ఆహవే = యుద్ధమునందు; స్వజనమ్ = బంధుజనమును; హత్వా =
వధించి, వధించుటచే; శ్రేయశ్చ = మేలునుగూడ; న అనుపశ్యామి = చూడకున్నాను.

ఇంతియగాక యుద్ధమునందు బంధువుల వధించుటచే నెంతమాత్రము
మేలు గలుగు ననియు నాకుఁ దోఁపలే దని తాత్పర్యము.

శం. ఇప్పు డిట్లుండుఁ గాక, అ ట్లయినను బిమ్మట మాత్రము మేలు
గలుగు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—స్వజనమ్ = ఈపితృపితామహాది బంధుజనమును;
ఆహవే = యుద్ధమునందు; హత్వా = వధించి. అను = పిమ్మట, యుద్ధానంతరము
గూడ; కొంచెమయినను మేలును, నపశ్యామి, వీరల వధించుటచే రాఁగల పురు
షార్థ మేదియు నెఱుంగ నని యర్థము.

మ. ఇట్లు చిహ్నములద్వారమున సత్ప్రవృత్తికిఁ గారణమయిన తత్త్వ
జ్ఞానమునకుఁ బ్రతిబంధక మగు శోకముం జెప్పి యిప్పుడు శోకముచేఁ బుట్టింపఁబడిన
విపరీతప్రవృత్తిహేతు వగు విపరీతబుద్ధిని జూపుచున్నాఁడు—శ్రేయః = పురుషార్థ
మును, దృష్టమును గాని అదృష్టమును గాని, § అను = అధికముగా నాలోచించిన

* తన స్వభావమున నుండునది.

§ దృష్టమును = ఇహలోకమునందుఁ గలుగుదాని, అదృష్టమును = పరలోకమునందుఁ గలుగు
దాని.

పిమ్మటఁగూడ, నపశ్యామి. బంధువులు కానివారిని యుద్ధమునందు వధించినను శ్రేయస్సు కనఁబడదు. ఏల యనఁగా « ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే సూర్యమణ్డల భేదినౌ, పరివ్రాడ్యోగయుక్తశ్చ రణే చాభిముఖో హతః » * ఇత్యాదివచనములచే హతునకుమాత్రమే శ్రేయస్సు చెప్పఁబడినది. వధించినవానికో కొంచెమైనను సుకృతము లేదు. ఇట్లు పరజనులను వధించుటచేతనుగూడ శ్రేయము లేదనఁగా స్వజనులవధించుటచే మఱియు లేదని తెలుపుటకొఱకు « స్వజనమ్ » అని చెప్పఁబడినది. ఇట్లు, యుద్ధభిన్న మయిన కార్యముచే వధించుటవలన శ్రేయస్సు లేదని సిద్ధ మగుటచే సిద్ధసాధనదోష § నివారణార్థము « ఆహవే » అని చెప్పఁబడినది.

శ్రీ. స్వజనమ్, ఆహవే = యుద్ధమునందు, హత్వా, శ్రేయః = ఫలమును, నపశ్యామి.

ప. మఱియు, శ్రేయః = పరలోకసాధనమును; నపశ్యామి.

న కాఙ్క్షే విజయం కృష్ణ నచ రాజ్యం సుఖానిచ
కిం నో రాజ్యేన గోవిన్ద కిం భోగైర్జీవితేన వా. 32

ఆ. యుద్ధముచేయఁ గోరివచ్చిన వీరి వధించుటచే జయమును రాజ్యమును సుఖంబును బొందవచ్చునే, యుద్ధమునుండి విరమించుట యెందువలన? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు—కృష్ణ = కృష్ణా! విజయమ్ = గెలుపును; నకాఙ్క్షే = కోరను. రాజ్యంచ = దొరతనమునుగూడ; నకాఙ్క్షే = కోరను. సుఖానిచ = సుఖములనుగూడ; నకాఙ్క్షే = కోరను. సర్వజనులును గోరునట్టి రాజ్యాదికమును నీ వేల కోరవు? రాజ్యాదిక మున్నం గదా పుత్త్రులు భ్రాతలు మొదలగువారికి సౌఖ్యాదికలిగింపవచ్చును. అని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు—గోవిన్ద= కృష్ణా! నః= మనకు; రాజ్యేన = దొరతనముచేత; కిమ్ = ఏమిప్రయోజనము? భోగైః = సుఖములచేత; కిమ్ = ఏమిప్రయోజనము? జీవితేనవా = బ్రతుకుచేతఁగాని; కిమ్ = ఏమి ప్రయోజనము?

---

* యోగయుక్తుఁడయిన సన్న్యాసియు యుద్ధమున నభిముఖుఁడై హతుఁడైన శూరుఁడును—ఈపురుషు లిద్దఱుమాత్రమే లోకమునందు సూర్యమండలము భేదించువారు.

§ సిద్ధ మగువాని సాధించుట యని యొకదోషము.

కృష్ణా! నాకు జయముగాని రాజ్యముగాని సుఖములుగాని వలదు. ఏలయనఁగా, గోవిందా! ఈ రాజ్యముచేతను సుఖములచేతను జీవితముచేతనుగూడ మాకుఁ బ్రయోజనము లేదని తాత్పర్యము.

శ౦. వీరి వధించుటచే జయము నొందఁదలఁచు శ్రేయస్సు ఉండినే యున్న దనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—స్వజనమును హింసించుటచేఁ గలుగునట్టి జయ మేది గలదో దాని నేను కోరను. అందుచేతఁ గలుగు రాజ్యంబును దానివలన సిద్ధించు విషయసుఖంబులను నేను కోర నని యర్థము. ఇందుచే అధర్మమువలనఁ గలుగునట్టి నైహికసుఖంబు మాకు వల దని చెప్పఁబడినది. వీర లెట్లు రాజ్యాదికముఁ గోరి యుద్ధము చేయుచున్నారో అట్లు మీరును యుద్ధముచేయుఁ డనఁగాఁ జెప్పు చున్నాఁడు—ఇది ధర్మము ఇది యధర్మము అను వివేకముగల, నః = మాకు, స్వజనుల హింసించుటచేఁ బ్రాప్త మగు రాజ్యముచే నేమి ఫలము? అందువలన సిద్ధించు భోగములచేతఁగాని యేమిఫలము? అందుకొఱకైన జీవితముచేతఁగాని యేమి ఫలము? అధర్మమువలనఁ గలుగునది యగుటంజేసి దోషావహ మగు నిది యంతయు సత్పురుషులకుఁ గోరఁదగినది కా దని యర్థము.

మ౦. అయ్యా! అదృష్ట మగు ప్రయోజనము లేకపోవుఁ గాక. దృష్ట ప్రయోజనములు మాత్రము విజయము రాజ్యము సుఖములు అనునవి కల వనుట నిర్వివాద మనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—కార్యసాధనోపాయమునందుఁ బ్రవర్తించుటకు ఫలాపేక్షగదా కారణము. ఇందువలన, భోజనాపేక్ష లేనివానికి భోజనరూప ఫలప్రాప్తికి సాధన మయిన పాకాదికమునందుఁ బ్రవృత్తి కలుగనియట్లు, విజయాది ఫలాపేక్ష లేకుండుటవలనఁ దత్సాధన మయిన యుద్ధమునందు నాకుఁ బ్రవృత్తి కలుగ కున్న దని యర్థము. ఇతరపురుషులచే అపేక్షింపఁబడుచున్న యీవిజయాదులందు నీ కెందువలన నపేక్ష లే దనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—భోగైః = సుఖములచేత. జీవితేన = జీవితమునకు సాధన మయిన జయముచే నని యర్థము. రాజ్యము భోగములు కౌరవుల జయించుట యివి లేకయే, వనమున నున్నవారము అందుచేత లోకమున శ్లాఘనీయ మయిన జీవితము గలవారల మగు మాకు వీనిఁ గోరనేల యని భావము. గోశబ్దమున కర్థ మయిన యింద్రియములను వానికధిష్ఠాన మయినవాఁడ వగుటచే నెల్లప్పుడును పొందియుండువాఁడవు నీవే నాకు ఐహికఫలములయందు రాగము లే దనుట నెఱుంగుదు వని సూచించుచు గోవిన్ద * అని సంబోధనము చేయుచున్నాఁడు.

ఇంద్రియములను పొందినవాఁడు.

శ్రీ. విజయము మొదలగు ఫలము కల దనుట నెఱుంగవా యేమి యనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—నకాఙ్క్షే అని. దీనినే వివరించుచున్నాఁడు కిం న ఇత్యాదు లగు రెండున్నర శ్లోకముల చేత.

ప. మఱియును ఇంత యుద్ధప్రసంగ మెందుకొఱకుఁ జేయఁబడుచున్నదో అదియు నాకు రుచింప దని చెప్పుచున్నాఁడు—నకాఙ్క్షే ఇత్యాదిగా.

యేషా మర్థే కాఙ్క్షితం నో రాజ్యం భోగా స్సుఖానిచ
త ఇమే ఉవస్థితా యుద్ధే ప్రాణాం స్త్యక్త్వా ధనానిచ. 33
ఆచార్యాః పితరః పుత్రా స్తథైవచ పితామహాః
మాతులా శ్శ్వశురాః పౌత్రా శ్శ్యాలా స్సంబన్ధిన స్తథా. 34

ఆ. రాజ్యాదులు వల దనుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—యేషామ్ అర్థే= ఎవ్వరినిమిత్తమయి; నః= మాకు, మాచే; రాజ్యమ్ = దొరతనము; కాఙ్క్షితమ్= కోరఁబడినదో; భోగాః = భోగ్యవిషయములును; కాఙ్క్షితాః = కోరఁబడినవో; సుఖానిచ = సుఖములును; కాఙ్క్షితాని = కోరఁబడినవో; తే = అట్టి; ఇమే = వీరు, వారినే పేర్కొనుచున్నాఁడు—ఆచార్యాః = ఆచార్యులును; పితరః = తండ్రులును; పుత్రాః= కొడుకులును; తథైవ = అట్లే; పితామహాశ్చ = తాతలును; మాతులాః = మేనమామలును; శ్వశురాః= మామలును; పౌత్రాః= మనుమలును; శ్యాలాః= భార్యల తోఁబుట్టువులును, ధృష్టద్యుమ్నాదులును; తథా=అట్లు; సంబన్ధినః=ఇతరసంబంధము గలవారును; ప్రాణాన్ = ప్రాణములను; ధనానిచ = ధనములను; త్యక్త్వా = విడిచి; యుద్ధే = యుద్ధము నిమిత్తమయి; అవస్థితాః = నిలిచియున్నారు.

ఎవ్వరికొఱకు మేము రాజ్యమును భోగ్యవిషయములను సుఖములను గోరవలయునో అట్టి మా ఆచార్యులు తండ్రులు తాతలు కొడుకులు మనుమలు మామలు మేనమామలు మఱఁదులు ఇతరబంధువులు అందఱును ప్రాణములమీఁదను ధనములమీఁదను ఆశ విడిచి యుద్ధసన్నద్ధులై నిలిచి యున్నా రని తాత్పర్యము.

శం. "అ ప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మనురబ్రవీత్" * అను మనువచనమువలనఁ బిత్రాదులఁ బోషించుటకొఱకు అధర్మము గావించినను దోష

* అకార్యములు నూఱు చేసియయినను మాతాపిత్రాదులను బోషింపవలె నని మనువు చెప్పెను.

ముగా దనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—నూఱు అకార్యములచేసైనను బోషింపఁ దగిన, యేషామర్థే= ఏతండ్రులు కొడుకులు మొదలగువారి నిమిత్తమయి, రాజ్యమ్, భోగాః, సుఖానిచ, నః= మాచేత, నః అని తృతీయార్థమున షష్ఠి, కాఙ్క్షితమ్= కోరఁబడిన వగుచున్నవో, తే= వారే, ఇమే= ఈపితృాదులు, ప్రాణాన్ ధనానిచ, త్యక్త్వా, యుద్ధే= యుద్ధనిమిత్తమయి, అవస్థితాః = నిలిచియున్నారు. ప్రాణముమీఁది యాశను వదలి యుద్ధమునందు మరణము నొందుటకై వచ్చి నిలిచియున్నా రని యర్థము. వార లెవ్వ రనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ఇందు నూఱుఁ గొందఱు ఆచార్యులు, కొందఱు తండ్రులు, కొందఱు కొడుకులు, అట్లే కొందఱు పితామహులు, చకారమువలనఁ గొందఱు మాతామహులు, కొందఱు మేనమామలు, కొందఱు మామలు, కొందఱు మనుమలు, కొందఱు మఱఁదులు, కొందఱు సంబంధులు, ఇట్లు అందఱును స్వజనులుగాని యితరులు లే రని యర్థము.

మ. రాజ్యము మొదలగునవి వల దనుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ఇందుచేఁ దనకు రాగము లేకున్నను దనవారికొఱకు యత్నింపఁ దగు ననుట యుక్తము కా దని చెప్పఁబడినది. ఏకాకిగా నుండువానికి రాజ్యాదులయపేక్షతో నవసరము లేదు గదా! ఇఁక ఏబంధువులకోసము ఆరాజ్యాదిక మపేక్షింపవలెనో అట్టి యాబంధువులు, ప్రాణాన్—ప్రాణములమీఁది యాశను, ధనానిచ = ధనముల మీఁది యాశను, త్యక్త్వా=విడిచి, యుద్ధము నిమిత్తమయి నిలిచియున్నారు, కావున ఈప్రయత్నముచేఁ దనకుఁగాని తనవారికిఁగాని ప్రయోజనము లే దని భావము. భోగశబ్దము పూర్వశ్లోకంబున సుఖపరముగాఁ జెప్పఁబడిన దైనను ఇందు వేఱుగా సుఖశబ్దము ప్రయోగించుటవలన సుఖసాధనము లయిన విషయముల బోధించును. ప్రాణశబ్దమును ధనశబ్దమును లక్షణచే ప్రాణాశను ధనాశను బోధించుచున్నవి. తమప్రాణములు విడిచినను దమబంధువులయుపభోగార్థము ధనాశ సంభవించును. కావున దాని నివారించుటకై వేఱుగా ధనపదము ప్రయోగింపఁబడినది. ఎవ్వరి నిమిత్త మయి రాజ్యాదిక మపేక్షిత మగునో అట్టి బంధువు లిచటికి వచ్చినారు కా రని యాశంకించి వారలం బేర్కొనుచున్నాఁడు—ఆచార్యాః—ద్రోణాదులు, పితరః—స్వగోత్రజు లగు తండ్రులు. పుత్త్రాః—ద్రౌపదియందుఁ బుట్టినవారు, లేక అభిమన్యువు మొదలగు నాకొడుకులు. పితామహాః—భీష్మాదులు. మాతులాః—శల్య శకుని ప్రభృతులు. శ్వశురాః—ద్రుపదుఁడు మొదలగువారు. పౌత్త్రాః—లక్ష్మణాదుల కొడుకులు. శ్యాలాః—ధృష్టద్యుమ్నుఁడు మొదలగువారు. సంబన్ధినః = వివాహాది

సంబంధము గలవారు. అట్టితరులును బెక్కండ్రు మాసేనయందును శత్రుసేన యందును ఉండు వీరులు నావారలుగానే కనఁబడుచున్నారు. కావున యుద్ధముచేయ నని భావము.

శ్రీ. ఎవ్వరినిమిత్తమై మేము రాజ్యాదులు కోరవలెనో అట్టి వీరు ప్రాణధనంబులను, త్యక్త్వా=త్యాగము నంగీకరించి, యుద్ధముకొఱకు నిలిచియున్నారు. కావున మాకు రాజ్యాదులచే నేమి ప్రయోజన మని యర్థము.

ప. అందుకు యుక్తిని జెప్పుచున్నాఁడు—యేషామర్థే= ఎవ్వరినిమిత్తము, ఎవ్వరిఁ బోషించుటకొఱకు; రాజ్యమ్, కాఙ్క్షితమ్= కోరఁబడినదో. చ= మఱియు; భోగాః, సుఖానిచ, కాఙ్క్షితాని= కోరఁబడినవో. తే ఇమే= అట్టి వీరు, యుద్ధే, ధనాని—విషముల భోగించుటకు సాధనము లయిన స్త్రీలు పుత్త్రులు మొదలగు వానిని, ప్రాణాంశ్చ, త్యక్త్వా, అవస్థితాః= నిలిచియున్నారు. వారలు హతులయిన పిదప రాజ్యం బెవ్వ రనుభవించుటకు? కేవలము నాశరీరమును బోషించుకొనుటకు మాత్రమే యగు నని యర్థము.

ఏతా న్న హన్తు మిచ్ఛామి ఘ్నతో ఽపి మధుసూదన
అపి త్రైలోక్యరాజ్యస్య హేతోః కిన్ను మహీకృతే. 35

ఆ. తనరాజ్యమునకు శత్రువులును తన్ను వధింపవచ్చినవారు నగుటచే వధింపఁ దగినట్టి వారలయందుఁగూడ కృప దలఁచి పూర్వోక్తమోహాదివశుండై యర్జునుఁడు స్వధర్మమగు యుద్ధమును విడువఁజూచె నని చెప్పుచున్నాఁడు—మధుసూదన= కృష్ణా! ఘ్నతోఽపి= నన్ను వధించువారైనను గూడ; ఏతాన్= ఈ దుర్యోధనాదులను; హన్తుమ్ = వధించుటకు; న ఇచ్ఛామి = కోరను. జిఘాంసన్తం జిఘాంసీయాత్ * అను న్యాయమువలన వీరి హింసించుటచే దోషము లేదని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు—ఘ్నతోఽపి అని. § భూమికొఱకుఁగదా వీరిని వధింపవలెను ఆభూమి నాకు వల దని కైముతికన్యాయముచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు—త్రైలోక్యరాజ్యస్య హేతోః అపి= ముల్లోకముల దొరతనము నిమిత్తముగూడ, నేను వీరి

* వధింపఁగోరువానిని వధింపఁగోరవలెను.

§ వీరు నన్ను వధించినను వధింతును గాక. వీరి నేను వధింప నని భావము.

వధింప నొల్లను. మహీకృతే కిన్ను = భూమినిమిత్తము చెప్పవలెనా? మహనీయ మగు త్రైలోక్యరాజ్యము పొందుటకుఁగూడ నామనస్సు స్వజనుల హింసింప నొల్లదు కదా! ఇఁక ఈస్వల్పభూమిని బొందుటకై బంధువుల వధింప నంగీకరింప నని చెప్ప వలెనా యని యర్థము.

వీరు నన్ను వధించిన వధింతురు గాక, నేనెన్నఁడు వీరి వధింప నొల్లను. నాకుఁ త్రైలోక్యరాజ్యము లభించున ట్లున్నను నేను వీరి వధింప నొల్లను. ఇఁక నీ యల్పభూమికై బంధువధమునకుఁ బాలుపడుదునా? అని తాత్పర్యము.

శం. వారందఱు స్వజనులే యగుదురు గాక. నీవిప్పు డేమి చేయుఁ దలఁ చెద వనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ఖడ్గములచే నన్ను, ఘ్నతో౽పి = హింసించుచున్న వారైనను, ఏతాన్ = ఈ యాచార్యాదులను, హన్తుమ్, నేచ్ఛామి. త్రైలోక్యరాజ్యస్య హేతో రపి = ముల్లోకముల రాజ్యము నిమిత్తముగూడ. వీరల వధించుటచే ఇంద్రత్వమైనను వచ్చుఁ గాక. అట్లయినను వీరల వధింప నొల్లను. కింను మహీ కృతే = ఇఁక రాజ్యార్థము వీరి వధింప నొల్ల నని చెప్పవలెనా యేమి? ఇందుచే స్వర్గసుఖముగూడ వల దని ప్రతిపాదిత మగుచున్నది.

మ. ఓయీ! కృపచే నీవు వీరల వధింపవేని అప్పుడు నిన్ను వీరు రాజ్య లోభంబునంజేసి వధింపక మానరు. కావున నీవే వీరల వధించి రాజ్యం బనుభ వింపుము అనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు—త్రైలోక్యరాజ్యస్యాపి హేతోః = త్రైలోక్య రాజ్యము పొందుటకొఱకుఁగూడ, మన్ను, ఘ్నతో౽పి, ఏతాన్, నహన్తుమిచ్ఛామి— ఇచ్ఛనుగూడఁ జేయను, ఇఁక వధింతునా? భూమిమాత్రము పొందుటకు వధింప నని చెప్పవలయునా? అని యర్థము. మధుసూదన * అని సంబోధించుటచే భగ వంతుఁడు వైదికమార్గప్రవర్తకుఁ డనుటను సూచించుచున్నాఁడు.

శ్రీ. ఓయీ! కృపచే నీవు వీరి వధింపవేని అప్పుడు నిన్ను వీరు రాజ్య లోభంబున వధింపక విడువరు. కావున నీవే వీరి వధించి రాజ్యము ననుభవింపు మనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ఏతాన్ అని. ఘ్నతో౽పి—మన్ను వధించుచున్న వారైనను, ఏతాన్, త్రైలోక్యరాజ్యస్య అపి హేతోః—త్రైలోక్యరాజ్య ప్రాప్తికొఱకుఁగూడ, నేను, హన్తుం నేచ్ఛామి. భూమిమాత్రము పొందుటకొఱకుఁ జెప్పవలయునా? యని యర్థము.

* మధువను రాక్షసుని వధించినవాఁడా!

ప. నీవు కులమునందలి ప్రీతిచే యుద్ధమునుండి యుపరమించినను వార లేమో మనల వధింపకవిడువ రని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు—త్రైలోక్యరాజ్యము నిమిత్తముగూడ వీరిని వధింప నొల్లను. భూమినిమిత్తము చెప్పవలెనా? ఎట్టి వీరిని—ఘ్నతోపి=చంపుచున్నవారినైనను, నన్నుఁ జంపుటకు ప్రవృత్తులైనను వీరు వధింపఁ దగినవారు కా రని యర్థము. ఎట్టు దైవవశంబున అడ్డముగాఁ దిరిగి తన ప్రాణాపాయమునకు హేతు వయిన శిశువును వధించుటకుఁ దల్లి యత్నింపదో. అట్లు, మనదైవముచేఁ ప్రేరితులై వీ రేమైనను జేయుదురు గాక? అయినను మనము వీరి వధింపఁ దగదు. అట్లు "ఉత్క్షేపణం గర్భగతస్య పాదయోః కిం కల్పతే మాతు రధోక్షజాగసే" § అని చెప్పఁబడినది.

నిహత్య ధార్తరాష్ట్రాన్నః కా ప్రీతి స్స్యా జ్జనార్దన
పాప మేవాశ్రయే దస్మాన్ హత్వైతా నాతతాయినః. 36

ఆ. దుర్యోధనుఁడు మొదలగు శత్రువుల శిక్షించుటచేఁ బ్రీతి కలుగును, కావున యుద్ధము చేయవలయు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు—జనార్దన=కృష్ణా! ధార్తరాష్ట్రాన్ = దుర్యోధనాదులను; నిహత్య = వధించి; స్థితానామ్ = ఉన్న; నః = మాకు; కా = ఏమి; ప్రీతిః = సంతోషము; స్యాత్ = కలుగును? ఈదుర్యోధనాదు లకునాత్రము మీరు శిక్షింపనిపక్షమున అప్పుడు వీరు మిమ్ము శిక్షింతురు కావున మీకు దుఃఖము కలుగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు—అస్మాన్ = మమ్మును; హత్వా=వధించి; స్థితాన్=ఉన్నవారలను, అందువలన; ఆతతాయినః=ఇంటికి నిప్పు పెట్టుట విషముపెట్టుట అనునవి మొదలగు నాతతాయిలక్షణములతోఁ గూడిన వార లగు; ఏతాన్ = ఈ దుర్యోధనాదులను; పాపమేవ = పాపమే; ఆశ్రయేత్ = పొందును. ఈ దుర్యోధనాదులు నిర్దోషుల మగు మమ్ము యుద్ధభూమి యందు వధింతురేని అప్పుడు పూర్వమే పాపిష్ఠు లగు వీరు అగ్నిదుఁడు గరదుఁడు అని చెప్పఁబడిన ఆతతాయులలోఁ జేరినవారై, నిర్దోషు లగు బంధువుల హింసించు టచేఁ గలుగు పాపమును మఱియుఁ బొందుదు రని యర్థము.

దుర్యోధనుఁడు మొదలగు వారిని జంపుటచే మాకు దుఃఖమే కలుగుం గాని సంతోషము గలుగదు. మమ్ము వీరు వధించుపక్షమునఁ, బూర్వమే మహాపాపు

§ నారాయణా! గర్భగతుం డగు శిశువు పాదములతో తన్నుట తల్లికిఁ దప్పుగాఁ దోఁచునా?

లగు వీరికే, నిర్దోషులము బంధువుల మగు మమ్ము ఆతతాయులయి వధించు పాపము గూడ అధికముగాఁ గలుగును. అందుచే మా కేమియు హాని లే దని తాత్పర్యము.

ఉత్తరార్ధమున కర్థాంతరము—ఆతతాయినః = మమ్ము చంప నుద్యుక్తులయిన; ఏతాన్ = దుర్యోధనాదులను; హత్వా = చంపి; స్థితాన్ = ఉన్న; అస్మానేవ = మమ్మే; పాపమ్ = పాపము; ఆశ్రయేత్ = కలుగును. వీర లాతతాయులే యగుదురు గాక, అయినను మిక్కిలి శోచ్యు లయిన యీ దుర్యోధనాదుల హింసించినయెడ తత్పాపము మమ్మే పొందును. కావున మేము వీరి వధింపఁ దగ దని యర్థము. లేక. ఏతాన్ = వీరలను; హత్వా = చంపి; ఆతతాయినః = ఆతతాయులమైన; అస్మానేవ = మమ్మే; పాపమ్ = పాపము; ఆశ్రయేత్ = పొందును. గురువులు భ్రాతలు సుహృదులు మొదలగు వీరి వధించినచో మే మాతతాయుల మగుదుము, అందువలన వీరి వధింతుమేని తత్పాప మాతతాయుల మగు మాకే కలుగును. కావున యుద్ధమునుండి యుపరమించుట మాకు శ్రేయస్కర మని యర్థము.

౩౦. వీరిచే మాకు లక్కయిల్లుదహించుట మొదలగు పెక్కపకారములు చేయఁబడినవి. అపకారము చేసినవారి వధించుటచే సంతోషంబును ధర్మంబును గలుగు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ధార్తరాష్ట్రాన్ = దుర్యోధనాదు లగు మా తోఁబుట్టువులను బంధుసహితులను, వధించినయెడ, వారి వధించుటచే మాకు, కా ప్రీతిః స్యాత్—అపరాధము గావించిన శిశు వగు పుత్త్రుని వధించుటచేఁ దండ్రికి సంతోష మగునేని మాకు వీరి వధముచే సంతోష మగును. ఎట్లు పుత్త్రుని వధించుటచేఁ దండ్రికి శిశుహత్య యగునో అట్లు మాకుఁగూడ వీరి వధముచే భ్రాతృహత్య యగును. ఓయీ! "అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణి ర్ధనాపహః। క్షేత్రదారాపహర్తాచ షడేతే హ్యాతతాయినః॥ ఆతతాయిన మాయాన్తం హన్యా దేవా విచారయన్। నాతతాయి వధే దోషో హన్తు ర్భవతి కశ్చన" * అను వచనమువలన, ప్రతిపాదితములైన సమస్తదోషములతోనుం గూడిన వీరి వధించుటచే ఏదోషమునుం గలుగ దనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ఆతతాయినః—చెప్పఁబడిన యాఱువిధములగు దోషములు ఆతతాయములు, అవి గలవారు ఆతతాయులు, అట్టి చెప్పఁ

* ఇంటికి నిప్పుపెట్టువాఁడు, విషము నిచ్చువాఁడు, ఆయుధముఁ బట్టి పొడువవచ్చువాఁడు, ధనము నపహరించినవాఁడు, భూమి నపహరించినవాఁడు, భార్యను జెఱపట్టువాఁడు—ఈ యాఱుగురును ఆతతాయులు. ఆతతాయి వచ్చినచో నాలోచింపక వాని వధింపవలసినదే. ఆతతాయిని జంపుటచేఁ జంపినవాని కదోషమునుం గలుగదు.

బడిన దోషములు గలవారైనను, ఏతాన్, హత్వా, వీరి వధించుట యను కర్మముచే, అస్మాన్ పాపమేవ ఆశ్రయేత్, ఏవకారమున నన్యయోగవ్యవచ్ఛేద * మర్థము. ఆతతాయివధముచే దోషము లేదని వచన మున్నది వాస్తవమే, అయినను, "సఏవ పాపిష్ఠ తమోయః కుర్యాత్కులనాశనమ్" § అను ధర్మశాస్త్రవచనము గలదు. "అర్థశాస్త్రాత్తు బలవ ద్ధర్మశాస్త్ర మితి స్థితిః" ¶ అను న్యాయమువలన ఆతతాయివధముచే దోషము కలుగ దను నర్థశాస్త్రవచనముకన్నను ధర్మశాస్త్రవచనము ప్రబలము. కావున ఆతతాయిత్వ దోషముకన్నను కులనాశకత్వదోషము మిక్కిలి గొప్పది. ఆదోషము మాకు సంభవించు నని భావము.

మ. ఓయీ ! ఇతరులను విడిచి ధార్తరాష్ట్రులను మాత్రమే వధింపవలయును. ఏల యనఁగా మిక్కిలి క్రూరము లయిన ఆయాదుఃఖములఁ గలిగించినట్టి దుర్యోధనాదుల వధించుటచేఁ బ్రీతి కలుగును. అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ధార్తరాష్ట్రాన్ = దుర్యోధనాదు లగు తోఁబుట్టువులను; నిహత్య = వధించి, ఉన్న; నః = మాకు; కా ప్రీతిఃస్యాత్ = ఏమి ప్రీతి కలుగును? ఏమియుఁ గలుగ దని యర్థము. మూఢజనులవలె క్షణమాత్ర మందునట్టి యాభాససుఖమున కాశపడి బహుకాల నరకదుఃఖమునకు హేతువైన బంధువధము మాకు యుక్తము కా దని భావము. జనార్దన ‡ అని సంబోధించుటచే "పిరు వధింపఁదగిన వారిచే యగుదు రేని అపక్షమున నీవే వీరల సంహరింపుము. ఏల యనఁగా, నీవు ప్రళయమున సర్వజనుల హింసించువాఁడవైనను సమస్తపాపములను అంటుకొ యున్నవాఁడవు" అని సూచించుచున్నాఁడు. ఓయీ ! "అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణి ర్ధనాపహః। క్షేత్రదారాపహారీచ షడేతే హ్యాతతాయినః" అని స్మృతి చెప్పుచున్నది. ఈ దుర్యోధనాదులో అన్నివిధముల నాతతాయులై యున్నారు. "ఆతతాయిన మాయాన్తం హన్యా దేవా విచారయన్। నాతతాయివధే దోషో హన్తు ర్భవతి కశ్చన" అను వచనముచే దోషము లేదని తెలియవచ్చుటవలన ఆతతాయు లగు దుర్యోధనాదులు వధింపఁదగినవారే యగుదు రని యూహించి చెప్పుచున్నాఁడు—ఆతతాయు లయి

---

* పాపము వచ్చునే గాని మరేమియు రా దని యర్థము.

§ ఎవ్వఁడు కులనాశము సేయునో అతఁడే అందఱికన్నను పాపిష్ఠుఁడు.

¶ అర్థశాస్త్రముకన్నను ధర్మశాస్త్రము ప్రబలప్రమాణ మని సిద్ధాంతము. అర్థశాస్త్రము=ఈ లోకమునం దిష్టసిద్ధిని బొందుట కుపాయము చెలుపు శాస్త్రము, నీతిశాస్త్రము.

‡ ప్రళయకాలమున సర్వజనుల సంహరించువాఁడా !

నను వీరి వధించియున్న మమ్ము, పాప మేవాశ్రయేదేవ—పాపము పొందవనే పొందుదు రని యర్థము. లేక, పాపమేవ ఆశ్రయేత్—పాపమే పొందును, ఇతరము దృష్టము గాని యదృష్టముగాని ప్రయోజనము ఏదియు పొందదని యర్థము. ఎందువలన ననఁగా, "నహింస్యాత్" * అను ధర్మశాస్త్రముకంటె, "ఆతతాయినం హన్యాత్" § అను అర్థశాస్త్రము దుర్బలము. అది యాజ్ఞవల్క్యునిచేఁ జెప్పఁబడినది. "స్మృత్యోర్విరోధే న్యాయస్తు బలవాన్ వ్యవహారతః। అర్థశాస్త్రాత్తు బలవద్ధర్మశాస్త్రమితి స్థితిః" ‡ అని.

ఉత్తరార్థమున కర్థాంతరము—ఓయీ! ధార్తరాష్ట్రుల వధించుటచే మాకుఁ బ్రీతి లేకున్నను మిమ్ము వధించుటచే ధార్తరాష్ట్రులకుఁ బ్రీతియుండనే యున్నది. కావున వారు మిమ్ము వధింతు రనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—అస్మాన్=మమ్ము, హత్వా స్థితాన్ = వధించియున్న, కావునను, ఆతతాయులను, ఏతాన్—ధార్తరాష్ట్రులను, పూర్వముగూడ పాపిష్ఠులైనవారిని, ఇప్పుడుగూడ, పాపమేవ ఆశ్రయేత్— పాపమే పొందునుగాని కొంచెమయినను సుఖము పొందవని యర్థము. అందువలన యుద్ధము చేయుచున్న మమ్ము వధించి వీరే పాపము పొందెదరు. మాకు పాపసంబంధము లేకుండుటవలన ఏకాంతియును గలుగదని యభిప్రాయము.

శ్రీ. ఓయీ! "అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణిర్ధనాపహః। క్షేత్రదారాపహర్తా చ షడేతే హ్యాతతాయినః" అను స్మృతివలన అగ్గిపెట్టుట మొదలగు ఆఱుహేతువులచేతనుగూడ ఈదుర్యోధనాదు లాతతాయులు. ఆతతాయులనో వధించుట యుక్తమే యగును, ఎందువలన ననఁగా "ఆతతాయిన మాయాన్తం హన్యాదేవావిచారయన్। నాతతాయివధే దోషో హన్తుర్భవతి కశ్చన" అని చెప్పఁబడియున్నది. అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—పాపమేవ అను నర్థముచేత—ఆతతాయిన మాయాన్త మనునది యర్థశాస్త్రము గదా! అది ధర్మశాస్త్రముకన్న దుర్బలము. అట్లు "స్మృత్యోర్విరోధే న్యాయస్తు బలవాన్ వ్యవహారతః। అర్థశాస్త్రాత్తు బలవద్ధర్మశాస్త్రమితి స్థితిః" అని యాజ్ఞవల్క్యునిచేఁ జెప్పఁబడినది.

---

* హింసింపఁ గూడదు.

§ ఆతతాయిని వధింపవలెను.

‡ వ్యవహారమునందు స్మృతులకు విరోధము కలిగినప్పుడు న్యాయము ప్రబలము—న్యాయమునంతకును స్మృతి ప్రబలము. అర్థశాస్త్రముకన్న ధర్మశాస్త్రము ప్రబలము అని సిద్ధాంతము.

అందువలన ఆతతాయులైనను ఈయాచార్యాదుల వధించుటచే మాకు పాపమే కలుగును. ఏల యనఁగా వీరి వధము అన్యాయ్యము అధర్మము.

ప. వారియందలి కృపచే మనము యుద్ధము విడిచినప్పుడు వా రెట్లు వధింతు రనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ఆతతాయినః = అపరాధులుగాకున్నను ఇతరుల చంపువారిని. ఇచట « అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణి ర్ధనాపహః । క్షేత్రదార హరశ్చైవ షడేతే హ్యాతతాయినః ” అని స్మృతి గలదు. మఱి, « ఆతతాయిన మాయాన్తం హన్యాదేవా విచారయన్ ” ఇత్యాదిగాఁగూడ స్మృతియందుఁ జెప్పఁబడియున్నది? అనఁగా నది యుచితము గాదు. ఏల యనఁగా, ఇది, దండనీయు లయిన దొంగలు మొదలగువారి విషయమయి రాజనీతియందుఁ జెప్పఁబడినదిగాని పుత్త్రపౌత్త్రాదుల విషయమయి కాదు.

తస్మా న్నార్హా వయం హన్తుం ధార్తరాష్ట్రా న్సబాన్ధవాన్
స్వజనం హి కథం హత్వా సుఖిన స్స్యామ మాధవ. 32

ఆ. ఫలము లేకుండుటవలనను అనర్థము కలుగుటవలనను పరహింస చేయఁగూడ దని యుపసంహరించుచున్నాఁడు—తస్మాత్ = అందువలన; సబాన్ధవాన్= బంధువులతోఁగూడిన; ధార్తరాష్ట్రాన్= దుర్యోధనాదులను; హన్తుమ్= చంపుటకు; వయమ్= మేము; నఅర్హాః= తగినవారము కాము. మఱియు రాజ్యసుఖముపొందుటకై గదా యుద్ధము నారంభింపవలెను. ఆయుద్ధముచే బంధువులు నశించిన పిదప సుఖము కలుగదు. కావున యుద్ధము చేయఁగూడ దని చెప్పుచున్నాఁడు—మాధవ= కృష్ణా! స్వజనంహి = బంధుజనమునే; హత్వా = చంపికొని; కథమ్ = ఎట్లు; సుఖినః = సుఖము గలవారలము; స్యామ = అగుదుము ?

అందువలన మేము దుర్యోధనాదులను బంధుసహితముగా వధింపరాదు. బంధువులనే వధించికొన్న పిదప మాకు సుఖ మెట్లు కలుగును? అని తాత్పర్యము.

శం. అట్లయిన నీ వేమి నిశ్చయించితి వనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు— తస్మాత్—ధార్తరాష్ట్రుల వధించుటచే కులనాశనదోషమే సంభవించుటవలన; సబాన్ధవాన్ ధార్తరాష్ట్రాన్ = బంధువులతోఁగూడిన దుర్యోధనాదులను, హన్తుమ్, వయమ్, నార్హాః = యోగ్యులము కాము, ఇచ్ఛింప మని యర్థము. మీఁసుఖము కొఱకు వీరి వధింపవలసినదే యనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—పురుషుఁ డేకార్యమునందుఁ

ప్రవర్తించినను అది స్వజనుల సుఖముకొఱకుఁ గదా! మేముమాత్రము స్వజనమును వధించి యెట్లు సుఖము గలవార మగుదుము?

ప. ఫలము లేకుండుటవలనను అనర్థము కలుగుటవలనను పరహింస చేయఁగూడ దని "నచ శ్రేయోఽనుపశ్యామి" అని యారంభించి చెప్పఁబడిన దాని నుపసంహరించుచున్నాఁడు—తస్మాత్ అనుటచే అదృష్టఫలము లేకుండుటయు అనర్థము కలుగుటయుఁ బరామర్శింపఁబడుచున్నవి. * స్వజనమ్ అను నుత్తరార్ధముచే దృష్ట సుఖముగూడ లే దని చెప్పుచున్నాఁడు. మాధవ = లక్ష్మీపతీ! నీవు లక్ష్మీపతివి కావున, నన్ను అలక్ష్మీప్రద మయిన కర్మమునందుఁ బ్రవర్తింపు మనుట నీకు యుక్తము కా దని భావము.

శ్రీ. ఈలోకమునందుఁగూడ సుఖము కలుగ దని చెప్పుచున్నాఁడు—స్వజనమ్ అను నుత్తరార్ధముచేత.

> యద్యప్యేతే న పశ్యన్తి లోభోపహతచేతసః
> కులక్షయకృతం దోషం మిత్రద్రోహేచ పాతకమ్. ౩౮
>
> కథం న జ్ఞేయ మస్మాభిః పాపా దస్మా న్నివర్తితుమ్
> కులక్షయకృతం దోషం ప్రపశ్యద్భి ర్జనార్దన. ౩౯

ఆ. అట్లయినయెడ దుర్యోధనాదులకుఁ గులనాశమునందును స్వజనవధమునందును బ్రవృత్తి యెట్లు కలిగె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ఏతే = ఈదుర్యోధనాదులు; లోభోపహతచేతసః = ఆశచేఁ గొట్టఁబడిన బుద్ధిగలవారలై; కులక్షయకృతమ్ = వంశనాశముచేఁ జేయఁబడిన; దోషమ్ = పాపమును; మిత్రద్రోహే = మిత్త్రులఁ హింసించుటయందు; పాతకంచ = పాపమునుగూడ; నపశ్యన్తి యద్యపి = తెలియకున్నను, వీరలు లోభమునకు వశ మయిన బుద్ధిగలవారలు, కావున వీరికిఁ గులక్షయము మొదలగు వానిచేఁ గలుగు దోషము తెలియనందున నిస్సందేహముగాఁ బ్రవృత్తి కలుగుచున్న దని యర్థము. వీరికివలె మనకును నిస్సందేహప్రవృత్తి కలుగు ననఁగా నట్లు కలుగ దని చెప్పుచున్నాఁడు—జనార్దన = కృష్ణా! కులక్షయకృతమ్ = వంశనాశముచేతఁ జేయఁబడిన; దోషమ్ = దోషమును; ప్రప

---

* అదృష్టఫలము లేకుండుటవలనను అనర్థము సంభవించుటవలనను. అని యర్థము.

శ్యద్భిః = చక్కఁగాఁ దెలియుచున్న; అస్మాభిః = మాచేత; అస్మాత్ = ఈ; పాపాత్ = పాపమునుండి; నివర్తితుమ్ = మరలుటకు; తత్ = ఆదోష మను పాపము; కథమ్ = ఎట్లు; నజ్ఞేయమ్ = తెలియకుండవచ్చును? కులక్షయమువలనను మిత్రద్రోహము వలనను గలుగు పాపమును మనము చక్కఁగా నెఱింగి యున్నవారము, ఇట్లుండఁగా మన మాపాపమును దెలియనివార మెట్లగుదుము? ఆపాపమునుండి నివర్తించుటకు ఆ పాపముయొక్క జ్ఞాన మావశ్యకము. వారికో ఆపాపము తెలియనందున దానిఁ బరిహరించుకొనుట శక్యము గాదు. ఆపాపము పరిహరించుకొనఁ గోరునట్టి మనకు యుద్ధమునందుఁ బ్రవృత్తి యుచితము కా దని యర్థము.

ఈ దుర్యోధనాదులు రాజ్యలోభమునకు లోఁబడినవా రగుటచే వీరికిఁ గులక్షయమువలనను మిత్రద్రోహమువలనను గలుగు మహాపాపము తెలియరాకున్నది, కావున యుద్ధమునందుఁ బ్రవర్తించుచున్నారు. మనకును ఈపాపము తెలియనియెడ మనము నట్లె ప్రవర్తింతుము. అట్లు గాదు, మనకుఁ గులక్షయమిత్రద్రోహములచేఁ గలుగు పాపము చక్కఁగాఁ దెలిసియున్నది. కావున మన మీపాపము తొలఁగించుకొనుటకు యత్నింపవలసినదే కాని యుద్ధమునందుఁ బ్రవర్తించుట యుచితముగా దని తాత్పర్యము.

శ్లో ౦. ఈవిచారము మాకును వారికినిగూడ ఆవశ్యకము. నీవుమాత్రమే చేయుచున్నా వేమి యనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు— ఏతే = దుర్యోధనాదులు; లోభ ఉపహతచేతసః—లోభ మనఁగా ఉన్నద్రవ్యమును విడువ నొల్లకుండుట, దానిచేత, ఉపహత = మ్రింగఁబడిన, చేతసః = బుద్ధిగలవారలై; కులక్షయకృతమ్ = వంశనాశము చేయుటచే లభించునట్టి, దోషమును; మిత్రద్రోహే = విశ్వాసఘాతమునందు, పాతకంచ = దానివలనఁ గలుగుపాపమును; యద్యపి నపశ్యన్తి = విచారింపకున్నను. అట్లయినను, ధర్మస్వరూపము తెలిసినవారము, కులక్షయకృతందోషమ్, ప్రపశ్యద్భిః = తెలిసినవారము పండితుల మగు, అస్మాభిః = మాచేత; అస్మాత్ పాపాత్—కులక్షయకృత మగు పాపమునుండి; నివర్తితుమ్ కథం నజ్ఞేయమ్ = ఎట్లు విచారింపఁ దగినది కాకపోవును? అని కాదు, విచారింపవలసినదే. కిమకార్యం దురాత్మనామ్ * అను న్యాయముచే వీరలు రాజ్యలోభంబునఁ గులక్షయంబును మిత్రద్రోహమునుం జేయుచున్నారు, అట్లు మేము చేయఁజాల మని యర్థము.

* దుష్టుల కేది చేయరానిది!

వ. అట్లయినయెడ వీరుమాత్రము కులక్షయమునందును స్వజనులహింసయందును ఎట్లు ప్రవర్తించుచున్నా రనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—వారలు లోభోపహతబుద్ధు లగుటచే వారికిఁ గులక్షయాదులచేఁ గలుగు దోషములు తోఁపక ప్రవృత్తి కలుగుచున్న దని యర్థము. ఇందువలననే శిష్టులగు భీష్మాదులు బంధువధమునందుఁ బ్రవృత్తు లగుటవలన బంధువధము శిష్టాచార మగుటచే వేదమూలక మగుటవలన నితరులకుఁగూడ బంధువధమునందుఁ బ్రవర్తించుట యుచిత మనుట "హేతుదర్శనాచ్చ" * యను న్యాయముచే నిరాకరింపఁబడుచున్నది. భీష్మాదులప్రవృత్తియందు లోభము మొదలగునది హేతువు కనఁబడుటవలన దానికి వేదమూలత్వము కల్పింపశక్యము కా దని స్థాపింపఁబడినది. వీరలు తెలియకున్నను మన మెట్లు తెలియక యుండవచ్చు నని యుత్తరశ్లోకముతో సంబంధము. ఓయీ! వీరలు లోభమువలనఁ బ్రవృత్తులే యయినను «ఆహూతో న నివర్తేత ద్యూతాదపి రణాదపి। విజితం క్షత్త్రియస్య" § ఇత్యాదివచనములచే క్షత్త్రియునకు యుద్ధము ధర్మమనియు యుద్ధమునందు జయింపఁబడినది ధర్మ్యమయిన ధన మనియు ధర్మశాస్త్రమునందు నిశ్చయింపఁబడియుండుటవలన, మీరు వారిచేఁ బిలువఁబడినవా రగుటచే మీకును యుద్ధమునందుఁ బ్రవర్తించుట యుచితమే యగు నని యాశంకింపఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—అస్మాత్ పాపాత్ = బంధువధము ఫలముగాఁ గల యుద్ధరూప మయిన పాపకర్మమునుండి. ఇది యభిప్రాయము—ఏకార్యమునందుఁగాని ‘ఇది శ్రేయస్సునకు సాధనము’ అనుజ్ఞానము గదా ప్రవర్తకము. శ్రేయ స్సేదియనఁగా, ఏది యశ్రేయస్సుతో సంబంధింపదో అది శ్రేయస్సు. అట్లు కానియెడ, శ్యేనాదులు ¶ గూడ ధర్మము గావలసివచ్చును. అట్లు «ఫలతోపిచ యత్కర్మ నానర్థే నానుబధ్యతే। కేవలప్రీతిహేతుత్వా త్తద్ధర్మ ఇతి కథ్యతే" $ అని చెప్పఁబడినది. అందువలన అనర్థముతో సంబంధించిన దగుటచే శాస్త్రమునందుఁ జెప్పఁబడిన వైనను శ్యేనయాగాదులందుఁ బ్రవృత్తి యెట్లుచితము గాదో అట్లు ఈ యుద్ధమునందును ప్రవృత్తి మా కుచితము గాదు.

---

* ఏహేతువును లేక కేవలధర్మబుద్ధిచేత శిష్టులు ప్రవర్తించినపుడే యది శిష్టాచారమయి యితరులకుఁ బ్రవర్తక మగు నని భావము.

§ క్షత్త్రియుఁడు పిలువఁబడినవాఁడై జూదమునుండిగాని యుద్ధమునుండిగాని నివర్తిల్లఁగూడదు. జయింపఁబడిన ధనము క్షత్త్రియునకు.

¶ శ్యేనయాగ మనఁగా శత్రుహింసార్థము చేయు నొక యాగము.

$ ఏకర్మము కేవలప్రీతికిఁ గారణ మగుటవలన ఫలమునందుఁగూడ అనర్థముతోఁ గలియదో అది ధర్మ మని చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్రీ. ఓయి! నీకును వీరికిని బంధువధదోషము సమానమగుటవలన ఎట్లు వీరు బంధువధదోషము నంగీకరించి యుద్ధమునందుఁ బ్రవర్తించుచున్నారో అట్లే నీవును బ్రవర్తింపుము. ఈవిషాద మేల? అనఁగా రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు—లోభోపహతచేతసః—రాజ్యలోభముచేత, ఉపహతము = వివేకము నశించిన, చేతసః = మనసు గలవార లగు; ఏతే = దుర్యోధనాదులు; యద్యపిదోషం నపశ్యన్తి = దోషమును జూడకున్నను; తథాపి; దోషమును జక్కఁగాఁ జూచుచున్న మాచేత; అస్మాత్ పాపాత్ నివర్తితుం కథం నజ్ఞేయమ్? నివృత్తియందే బుద్ధి నుంపవలయు నని యర్థము.

ప. ఇఁక వారుగూడ పుత్త్రపౌత్త్రులకుఁ దగిన వ్యవహారము నెట్లు పాటింపకున్నా రనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు—లోభఉపహతచేతసః = రాజ్యభోగేచ్ఛచే, ఉపహతము = స్మృతిపోయిన, చేతస్సు గలవారు. పుత్త్రాదపి ధనభాజాం భీతిః, * అని చెప్పఁబడినది. కులక్షయకృతం దోషం ప్రపశ్యద్భిః = కులక్షయముచేఁ గలుగు దోషమును జూచుచున్న, అస్మాభిః = స్మృతిగల మాచేత; అస్మాత్ పాపాత్ = కులక్షయకృతపాపమునుండి, నివర్తితుం కథం నజ్ఞేయమ్? జనార్దన = ఓ సంహారము చేయఁ గోరినవాఁడా! చెప్పుము అని యధ్యాహార్యము.

కులక్షయే ప్రణశ్యన్తి కులధర్మా స్సనాతనాః
ధర్మే నష్టే కులం కృత్స్నమధర్మో ఽభిభవ త్యుత. ౪౦

శ్రీ. దేనిఁ జూచి మీరు యుద్ధమునుండి యుపరమింపఁ గోరుచున్నారో అట్టి దోషము కులక్షయమం దేది గలదు? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—కులక్షయే= వంశముయొక్క నాశమందు; సనాతనాః = అనాదిగా నుండునట్టి; కులధర్మాః = కులముయొక్క ధర్మములు, వారివారి యగ్నిహోత్రములు మొదలగు కర్మములచే సాధ్యము లయినవి; ప్రణశ్యన్తి = నాశము పొందుచున్నవి, కర్తలు లేకుండుటవలన నని యర్థము. ధర్మము నశించినయెడ నేమి యగు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ధర్మే= కులమునందలి పురుషులచేఁ జేయఁబడుధర్మము; నష్టే = కులనాశమువలననే నశించిన దగుచుండఁగా; ఉత = మఱి; కృత్స్నమ్= సమస్తమయిన; కులమ్ = కులమును, కులక్షయము చేసినవానియొక్క మిగిలిన కులమంతయు ననుట; అధర్మః = కులక్ష

* ధనము గలవారలకుఁ గొడుకువలనఁగూడ భయము గలుగును.

యము చేసినవాని అధర్మము; అభిభవతి = ఆక్రమించుచున్నది, వాని కులము అధర్మభూయిష్ఠ మగు నని యర్థము.

కులము నశించిన పిదప, ఆకులమునందలి పురుషులచేఁ జేయఁబడునట్టి అగ్నిహోత్రాదిసత్కర్మములచేఁ గలుగు సనాతనము లగు ధర్మము లన్నియు కర్తలు నశించుటవలన నశించును. ఇఁక ధర్మము నశించినచో, శేషించిన బాలురు మొదలగు కులస్థు లందఱును ఆకులక్షయకర్తయొక్క అధర్మముచే బాధితు లగుదు రని తాత్పర్యము.

శం. కులనాశము చేయఁబడినయెడ నేమి యనర్థము కలుగును? అనఁగా నొకటే యనర్థము కాదు. మఱి కులనాశము తద్ధర్మనాశము మొదలగు ననర్థముల పరంపరయే సంభవించును. ఆసంభవించువిధముఁ జెప్పుచున్నాఁడు అయిదుశ్లోకముల చేత—ఇచట కులపదముచే కులసంబంధిపురుషులు లక్షితు లగుచున్నారు, కులక్షయే—కులధర్మప్రవర్తకు లగు పురుషులనాశము కాఁగా; సనాతనాః = వంశపారంపర్యముగా వచ్చిన, కులధర్మాః—కులమునకును జాతికిని అనురూపముగాఁ జేయవలసిన యాచారములు; ప్రణశ్యన్తి = ప్రవర్తకులు లేకుండుటవలన మిక్కిలి నశించును. ధర్మే = కులాచారమును జాత్యాచారమును; నష్టే = స్వరూపముతో నాశము పొందిన కాఁగా; కృత్స్నంకులమ్; అధర్మఃఉత = అనాచారముగూడ; అభిభవతి = ఆక్రమించును, శిక్షించువారు లేకపోవుటవలన కులమంతటను అనాచారమే వృద్ధిఁ బొందును.

మ. ఇట్లు జయము మొదలగునవి యన్నియు అశ్రేయస్సు లగుటచేఁ గోరఁదగినవి కావు కావున వానికొఱకుఁ బ్రవర్తింపఁగూడ దనుటను దృఢీకరించుటకై, అనర్థముతో సంబంధించిన వగుటవలన అవి అశ్రేయస్సు లను నర్థమును విస్తరించి చెప్పుచున్నాఁడు—సనాతనాః= పరంపరగా వచ్చిన; కులధర్మాః= కులమునకు ఉచితము లయిన ధర్మములు; కులక్షయే, ప్రణశ్యన్తి—చేయువారు లేకపోవుటవలన నశించుచున్నవి. మఱియు అగ్నిహోత్రము మొదలగు కర్మము లనుష్ఠించుపురుషులు నశించుటవలన, ధర్మేనష్టే—జాత్యభిప్రాయముచే నేకవచనము, ధర్మములు నశింపఁగా; బాలురు మొదలగు శేషించిన, కులమ్, కృత్స్నమ్ ఉత = సమస్తమును; అధర్మః, అభిభవతి = తనకు లోఁబడునట్లు వ్యాపించుచున్నది. ఉతశబ్దమునకుఁ గృత్స్నపదముతో నన్వయము.

శ్రీ. ఆదోషమునే చూపుచున్నాఁడు—సనాతనాః = పరంపరగా వచ్చినవి. అవశిష్ట మగు, కులమ్, కృత్స్నమ్ ఉత = సమస్తమును; అధర్మః, అభిభవతి = వ్యాపించుచున్నది.

ప. ఇఁక కులక్షయే ప్రణశ్య న్తీత్యాదివాక్యములచే నధ్యాయముకడవఱకు తత్పాపముచే సంభవించుననర్థమును జెప్పుచున్నాఁడు—సనాతనాః = పరంపరగా వచ్చినవి.

అధర్మాభిభవాత్కృష్ణ ప్రదుష్యన్తి కులస్త్రియః
స్త్రీషు దుష్టాసు వార్ష్ణేయ జాయతే వర్ణసఙ్కరః. ౪౧

ఆ. కులక్షయమువలన శేషించినకులము అధర్మముపా లగుటచే నేమి దోష మనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—కృష్ణ= కృష్ణుఁడా ! అధర్మఅభిభవాత్ = అధర్మము యొక్క ఆక్రమించుటవలన; కులస్త్రియః = కులమునందలిస్త్రీలు; ప్రదుష్యన్తి = మిక్కిలి దోషము నొందుదురు. పాపిష్ఠ మయిన కులమునందుఁ బుట్టినస్త్రీలు చెడుటచే నేదోషము గలుగు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—వార్ష్ణేయ = వృష్ణివంశమునఁ బుట్టిన కృష్ణుఁడా ! స్త్రీషు = స్త్రీలు; దుష్టాసు = చెడినవారలు కాఁగా; వర్ణసఙ్కరః = వర్ణములకలయిక; జాయతే = కలుగుచున్నది.

కృష్ణా ! అధర్మము వ్యాపించుటవలన ఆకులమునందుఁ బుట్టు స్త్రీలు దుష్ట లగుదురు. స్త్రీలు దుష్ట లగుటచే వర్ణసంకర మగు నని తాత్పర్యము.

శం. అధర్మఅభిభవాత్ = అనాచారముయొక్క వృద్ధివలన; కులస్త్రియః; ప్రదుష్యన్తి = మిక్కిలి దుష్ట లగుదురు, నిందితవృత్తిచే దూషిత లగుదురు. స్త్రీషు= భార్యలు; దుష్టాసు; వర్ణసఙ్కరః—అనులోమముగాను ప్రతిలోమముగాను * బ్రాహ్మణాదివర్ణముల కలయిక; జాయతే—వ్యవస్థ లేక బ్రాహ్మణాదివర్ణములు కలిసి పోవు నని యర్థము.

మ. మా భర్తలు ధర్మము నతిక్రమించి కులక్షయము చేసినప్పుడు, మేమును వ్యభిచారము చేసినయెడ నేమిదోషము? అని యిట్లు కుయుక్తికి లోనై

* పురుషుఁడు తనకన్నఁ దక్కువజాతి స్త్రీతో సంబంధము నొందుట అనులోమము, పురుషుఁడు తనకన్న నెక్కువజాతి స్త్రీతో సంబంధము నొందుట ప్రతిలోమము.

కులస్త్రీలు చెడిపోవుదు రని యర్థము. లేక, కులక్షయము చేయుటచే పతితులైన పతులతో సంబంధము వలననే స్త్రీలు దుష్ట లగుదురు. అట్లు « ఆ శుద్ధే స్సంప్రతీక్ష్యో హి మహాపాతకదూషితః " * ఇత్యాదిగా స్మృతి గలదు.

శ్రీ. అందువలన, స్త్రీలు చెడి వర్ణసంకర మగును.

ప. వర్ణసఙ్కరః = సర్వవర్ణములు నొకటి యగుట.

సఙ్కరో నరకాయైవ కులఘ్నానాం కులస్య చ
పతన్తి పితరో హ్యేషాం లుప్తపిణ్డోదకక్రియాః. ४२

ఆ. వర్ణసంకరము గొప్పదోష మనుటను నిరూపించుచున్నాఁడు—సఙ్కరః = వర్ణసంకరము; కులఘ్నానామ్ = కులమును వధించినవారికిని; కులస్యచ = మిగిలిన కులమునకును; నరకాయైవ = నరకముకొఱకే, నరకమునే కలిగించును. కులక్షయము చేసినవారికి మఱియొక దోషమునుగూడఁ గలుగు నని చెప్పుచున్నాఁడు—హి = మఱియు, ఏషామ్ = ఈకులక్షయకర్తలయొక్క; పితరః = తండ్రులు మొదలగువారు, కులక్షయము చేసినవారి పితరులు నరకము నొందుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—లుప్తపిణ్డఉదకక్రియాః = కొడుకులు మొదలగు కర్తలు లేకపోవుట వలన, లోపించిన పిండముయొక్కయు ఉదకముయొక్కయు కర్మములుగలవారలై; పతన్తి = పడుదురు, ప్రేతత్వవిముక్తికిఁ గారణము లేకుండుటవలన వారికి నరకపతనమే తప్పక సంభవించు నని యర్థము.

వర్ణసంకర మగుటచేఁ గులక్షయము చేసినవారును వారికులమునఁ బుట్టినవారును నరకమునే పొందుదురు. మఱియు నీకులక్షయకారు లగువారి పితరులకుఁగూడ, కర్తలు నశించుటచే శ్రాద్ధములు తర్పణములు మొదలగునవి లోపించుటవలన, ప్రేతత్వము విడుచుటకు నుపాయము లేక, నరకపతనమే తప్పక కలుగును. అందువలన ఆదోషముగూడఁ గులక్షయము చేసినవారికి సంభవించు నని తా.

శం. ఇంతమాత్రమే గా దనర్థము. మఱియు విశేషము గల దని చెప్పుచున్నాఁడు—కులధర్మముల వ్యవస్థచేయు పురుషులఁ జంపినవారు కులఘ్నులు, వారి

* ప్రాయశ్చిత్తముచే శుద్ధుఁ డగువఱకు మహాపాతకి కనుపెట్టియుండఁ దగినవాఁడు—వానితో సవ్యవహారము చేయరాదు.

కిని, కులస్యచ = కులమునకును, సఙ్కరః, నరకాయైవ= నరకము కొఱకే యగును; కులపురుషులను వధించి సాంకర్యము కలిగించినవారును సంకరము నొందినవారును సాంకర్యమునఁ బుట్టినవారును అందఱును నరకంబునందుఁ బడుదు రని యర్థము. ఈయనర్థ ముంతఁ గాక, ఇంతకన్నను మిక్కిలి గొప్పది కల దని చెప్పుచున్నాఁడు— హి=మఱియు, లేక, ఇది ప్రసిద్ధిని దెలుపును. ఏషామ్—కులఘ్నులయొక్కయు కులము యొక్కయు సంకరము నొందినవారియొక్కయు, పితరః = స్వర్గస్థు లగు పితరులు, తండ్రులు తాతలు మొదలగువారలు, లుప్తపిండోదకక్రియులై, ఆకులఘ్నులు మొదలగువారి దోషముచేతనే, తాముగూడ, నరకమునందుఁ బడుదురు. “సంకీర్ణకానాం పితర శ్చ్యవన్తే నాత్రసంశయః” * అని చెప్పఁబడియున్నది.

మ. కులస్య= కులముయొక్క, సంకరశ్చ= కలియుటయు; కులఘ్నానామ్= కులమును వధించినవారికి; నరకాయైవ = నరకముకొఱకే, భవతి = అగు నని యన్వయము. కులఘ్నులకుమాత్రమే కాదు నరకపతనము, మ ఱేమనఁగా, వారి పితరులకుఁగూడ సంభవించు నని చెప్పుచున్నాఁడు—హి అనునది అప్యర్థము బోధించును, లేక, హేతువును బోధించును, § కొడుకులు మొదలగు కర్తలు లేకపోవుటవలన, లోపించిన పిండక్రియయును ఉదకక్రియయును గలవారలై, కులఘ్నుల పితరులు పడుదురు, నరకముకొఱకే యని యనువర్తించుచున్నది.

శ్రీ. ఇట్లగుటవలన, ఏషామ్ = ఈ కులఘ్నులయొక్క, పితరః, పతన్తి: హి = పడుచునఁగా, లుప్తపిణ్డోదకక్రియాః = లోపించిన పిండోదకకార్యములు గల వారలు.

ప. లుప్తపిణ్డోదకక్రియాః—లుప్త= లోపమునొందిన, పిణ్డ= శ్రాద్ధాదులు, ఉదక = తర్పణాదులు నగు, క్రియాః = కర్మములు గలవారు.

దోషై రేతైః కులఘ్నానాం వర్ణసఙ్కరకారకైః
ఉత్సాద్యన్తే జాతిధర్మాః కులధర్మాశ్చ శాశ్వతాః. 43

అ. కులఘ్నానామ్ = కులమును వధించిన వారియొక్క; వర్ణసంకరకారకైః = వర్ణసంకరమును జేయునట్టి; ఏతైః = ఈ; దోషైః = చెప్పఁబడిన దోష

* సంకరము నొందినవారి పితరులు పడిపోవుదురు, సందేహము లేదు.

§ మొదటిపక్షమున పితరః అనుదానితో నన్వయము, పితరులుగూడ నని యర్థము. రెండవపక్షమున లుప్తపిణ్డోదకక్రియాః అనుదానితో నన్వయము, లుప్తపిండోదకక్రియు లగుటవలన నని యర్థము.

ములచేత; శాశ్వతాః = ఎల్లప్పుడు నుండునట్టి, అనాదు లయిన; జాతిధర్మాః = జాతియొక్క-ధర్మములును, క్షత్త్రియత్వము మొదలగువానిచే వచ్చిన ధర్మములును; కులధర్మాః= వంశముయొక్క ధర్మములును, ఆయావంశములకుఁ బ్రత్యేకముగా నేర్పడిన ధర్మములును; ఉత్సాద్యన్తే = నశింపఁ జేయఁబడుచున్నవి. అందుచేఁ గులక్షయకారణ మయిన యుద్ధమునుండి విరమించుటయే మేలు.

కులనాశము చేయుటచేఁ గలుగునట్టి యీదోషములవలన వర్ణసంకరమగుటంజేసి అనాదులయిన యాయాజాతులధర్మములును ఆయాకులములధర్మములును నశించు నని తాత్పర్యము.

శం. మఱియు వంశనాశముచేసినవారికి కలుగునసర్థము చెప్పుచున్నాఁడు—యుక్తాయుక్తవిచారమును విడిచి, కులధర్మమునకుఁ బ్రవర్తకు లయినవారిని కామక్రోధలోభాదులచే నెవరు వధింతురో వారు కులఘ్నులు, వారియొక్కయే, వర్ణసంకరకారకైః, ఏతైః దోషైః = చెప్పఁబడిన దోషములచేతనే, శాశ్వతాః = శ్రుతివిహితములైన, స్వర్గమును మోక్షమును ఇచ్చునట్టి, కులధర్మములును జాతిధర్మములును, చకారమువలన, ఆశ్రమధర్మములును, ఉత్సాద్యన్తే = నశింపఁజేయఁబడుచున్నవి.

మ. జాతిధర్మాః = క్షత్త్రియత్వాది జాతులనుబట్టి వచ్చినధర్మములు, కులధర్మాశ్చ = ఆయాకులముయొక్క అసాధారణధర్మములును; ఈదోషములచే, ఉత్సాద్యన్తే = ఉత్సన్నములుగాఁ జేయఁబడుచున్నవి, నశింపఁజేయఁబడుచున్న వనియర్థము.

శ్రీ. చెప్పఁబడిన దోషము నుపసంహరించుచున్నాఁడు రెండుశ్లోకములచేత—ఉత్సాద్యన్తే = లోపము నొందింపఁబడుచున్నవి. జాతిధర్మాః= వర్ణధర్మములును, కులధర్మాశ్చ, చకారమువలన ఆశ్రమధర్మాదులుగూడ గ్రహింపఁబడుచున్నవి.

ప. ఉత్సాద్యన్తే = లోపమునొందఁ జేయఁబడుచున్నవి.

ఉత్సన్నకులధర్మాణాం మనుష్యాణాం జనార్దన
నరకే నియతం వాసో భవతీ త్యనుశుశ్రుమ. ౪౪

ఆ. మఱియు జాతిధర్మములును కులధర్మములును నశించుటవలన ఆ ధర్మములచే వర్జితులై స్వధర్మానుష్ఠానమునం దధికారము లేకయుండు మనుష్యులకు

నరకపతనము నిశ్చయ మగుటచే అనర్థకారణ మయిన యీయుద్ధమునే విడువవలె నని చెప్పుచున్నాఁడు—జనార్దన = కృష్ణా! ఉత్సన్నకులధర్మాణామ్ = నశించిన కుల ధర్మములు గల; మనుష్యాణామ్ = మనుష్యులకు; నరకే = నరకమునందు; వాసః = ఉనికి; భవతి = అగును. నియతమ్ = నిశ్చయము. ఈ చెప్పఁబడిన మనుష్యులకు నరకవాసము తప్ప దనువిషయమునఁ బ్రమాణముఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ఇతి అని, అనుశుశ్రుమ = విన్నారము.

అట్లు జాతిధర్మములును కులధర్మములును నశించినపిదప ధర్మహీనులైన మనుష్యులు నిరంతరము నరకవాసము నొందుట నిశ్చయ మని పెద్దలవలన విని యున్నార మని తాత్పర్యము.

శం. అందువలన, ఉత్సన్నకులధర్మాణామ్—ఉత్సన్న = నశింపఁజేయఁబడి నవి, కులధర్మాణామ్ = కులధర్మములు ఎవ్వరిచేతనో అట్టి, కులధర్మముల నశింపఁ జేసినట్టి; మనుష్యాణామ్ = మనుష్యులకు; నరకే = రౌరవాదినరకమునందు; అని యతమ్ = యుగము మన్వంతరము మొదలగు కాలావధి లేనట్లుగా, ఎల్లకాల మనుట, * వాసః = ఉనికి; భవతి = అగును. ఇతి = అని; అనుశుశ్రుమ—మహర్షుల వచనంబులవలన విన్నారము మే మని యర్థము.

మ. అందువలనఁ బ్రేతత్వము నివర్తిల్లుటకుఁ గారణము లేకపోవుట వలన నరకమునందె నిరంతరము వాస మగును నిశ్చయ మని, అనుశుశ్రుమ—ఆచా ర్యులముఖమున మేము విన్నవారముగాని మాయూహచేఁ గల్పనచేయువారము కాము, అని మున్ను చెప్పినదానినే దృఢీకరించుచున్నాఁడు.

శ్రీ. ఉత్సన్నకులధర్మాణామ్= నశించిన కులధర్మములు గలవారికి, ఇందుచే ఉత్సన్నజాతిధర్మాదులకుఁగూడ ఉపలక్షణము. అనుశుశ్రుమ = విన్నవారము మేము "ప్రాయశ్చిత్త మకుర్వాణాః పాపేషు నిరతా నరాః । అపశ్చాత్తాపినః కష్టా న్నిరయా న్యాన్తి దారుణాన్" § ఇత్యాది వచనములవలన.

ప. అనుశుశ్రుమ = విన్నారము.

---

* వీరి మతమునందు అనియతమ్ అని పదచ్ఛేదము.

§ పాపములందు నిరతులై ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొనక పశ్చాత్తాపము లేకయుండు మనుష్యులు భయంకరములైన నరకముల నొందుదురు.

అహో బత మహత్పాపం కర్తుం వ్యవసితా వయమ్
యద్రాజ్యసుఖలోభేన హన్తుం స్వజన ముద్యతాః. ౪౫

తా. ఇదిగుణము ఇదిదోషము అను వివేకజ్ఞానముగల మేముగూడ రాజ్యప్రాప్తిచేఁ గలుగునట్టి సుఖోపభోగమునందలి లోభముచే స్వజనుల హింసించుటకుఁ బ్రవర్తించుట మిగులఁ బరితాపకరం బని మిక్కిలి శోకముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు— అహో = ఆశ్చర్యము! బత = అయ్యో! వయమ్ = మేము; మహత్ = గొప్పదియగు; పాపమ్ = పాపమును; కర్తుమ్ = చేయుటకు; వ్యవసితాః = యత్నించినారము! యత్—ఏది యనఁగా; రాజ్యసుఖలోభేన = రాజ్యముచేతఁ గలుగు సుఖమునందలి యాశచే; స్వజనమ్ = బంధుజనమును; హన్తుమ్ = చంపుటకు; ఉద్యతాః = పూనినారము.

ఏమి! రాజ్యసుఖమున కాశపడి బంధువులను వధించుటకు యత్నించుచున్నాము. వివేకుల మయిన మేముగూడ ఈమహాపాపకార్యము చేయఁబూనితిమి. ఇంతకన్న నాశ్చర్య మేది గలదు? మిక్కిలి పరితాప మగుచున్నది! అని తా.

శం. «పశ్యతి పుత్త్రం పశ్యతి పౌత్త్రమ్, అపామ సోమ మమృతా అభూమ, అక్షయ్యగ్ం హవై చాతుర్మాస్య యాజిన స్సుకృతం భవతి, దక్షిణావన్తో అమృతం భజన్తే" * ఇత్యాదులగు ప్రరోచనశ్రుతులచే § ఎవ్వఁడు విషయసుఖమున కాశపడి శ్రౌతస్మార్తకర్మమునందుఁ బ్రవర్తించునో, అతఁడు నిరంతరము జననమరణప్రవాహరూపసంసారమునే పొందు నని ముముక్షు వగువాఁడు సంతాపపడవలె నని సూచించుటకై, యర్జునుఁడు కులనాశము చేసినవారికిఁ గులక్షయదోషముచే నిట్టి మహత్తర మయిన యనర్థము సంభవించు నని నిశ్చయించి యందుచేఁ బరమసంతాపము నొంది చెప్పినయార్తవచనముఁ జెప్పుచున్నాఁడు రెండుశ్లోకముల చేత—అహో—దీని కాశ్చర్య మర్థము. బత—దీనికి ఖేద మర్థము. మహత్ = గొప్పది, వాక్కుచేఁ జెప్పుటకు నశక్య మయిన, పాపమ్, కర్తుమ్, వయమ్ = వివేకుల మగు మేముగూడ, వ్యవసితాః= ప్రయత్నించుచున్నాము. అహో—ఎంత యాశ్చర్యము!

* పుత్త్రునిఁ జూచును పౌత్త్రునిఁ జూచును, సోమపానము చేసితిమి మరణము లేనివార మయితిమి, చాతుర్మాస్యయాగము చేసినవానికి తఱుఁగులేని సుకృతము కలుగును, దక్షిణగలవారు అమృతము నొందుదురు.

§ కర్మములయం దభిరుచి గల్గించుటకుఁ బ్రవృత్తము లయిన శ్రుతులచే.

బత—ఎంత ఖేద మగుచున్నది! ఆమహాపాప మేది యనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—రాజ్య సుఖలోభేన—రాజ్యసుఖ = రాజ్యప్రాప్తిచే లబ్ధ మగు రాజార్హ మయిన సుఖమునందు, లోభేన = ఆశచేత, ఈదోషముచేత; స్వజనమ్ = తండ్రులు తోఁబుట్టువులు కొడుకులు మొదలగు బంధుజనమును; హన్తుమ్ = ఆయుధములచేఁ జంపుటకు; ఉద్యతాః ఇతియత్ = మేము ఉద్యుక్తుల మయితి మనునది యేది గలదో, అదియె మహాపాప మని యర్థము.

మ. బంధువధముగాఁ బర్యవసానము నొందునట్టి యుద్ధమునకు నిశ్చయించుటగూడ మిక్కిలి పాపిష్ఠము. ఇఁక నట్టి యుద్ధము పాపిష్ఠ మని చెప్పవలెనా? అని చెప్పుటకై యట్టి యుద్ధమునకు నిశ్చయించుటచేఁ దన్నుగుఱించి శోకించుచుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—నీ కిట్టిబుద్ధి యున్నయెడ యుద్ధము చేసెద నని పూనికతో నేల వచ్చితి వని చెప్పవలదు. ఏల యనఁగా, ఆలోచింపకపోవుటచే నే నట్టి సంరంభము చేసితి నని భావము.

శ్రీ. బంధువుల వధించుటకు నిశ్చయించుటచే సంతాపము నొంది చెప్పుచున్నాఁడు—స్వజనం హన్తుమ్ ఉద్యతా ఇతియత్ = బంధుజనమును జంపుటకుఁ బూనివార మనునది యేది గలదో, ఈ గొప్పపాపమును జేయుటకు నిశ్చయముఁ జేసినారము మేము, అహోబత—మిక్కిలి కష్ట మని యర్థము.

ప. అహోబత—ఇందుచే బంధువుల వధింపఁ బూనుటవలనఁ గలిగిన సంతాపమును జెప్పుచున్నాఁడు.

యది మా మప్రతీకార మశస్త్రం శస్త్రపాణయః
ధార్తరాష్ట్రా రణే హన్యు స్తన్మే * క్షేమతరం భవేత్. ౪౬

ఆ. ఇట్లు నీవు యుద్ధమునందు విముఖుఁడవై శత్రువులు చేయు పరిభవమునకు మాఱుసేయ కుందువేని ఆయుధధారణము లేని శత్రు వగు నిన్ను ఆయుధపాణు లగు ధార్తరాష్ట్రులు నిగ్రహింతు రనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—అప్రతీకారమ్ = మాఱుచేయుట లేనివాఁడను; అశస్త్రమ్ = ఆయుధము లేనివాఁడ నగు; మామ్ = నన్ను; ధార్తరాష్ట్రాః = దుర్యోధనాదులు; రణే = యుద్ధమునందు; హన్యుర్యది =

* "ప్రియతరంభవేత్" అని పాఠాంతరము.

వధింతురేని; తత్ = అది, మే = నాకు; క్షేమతరమ్ = మిక్కిలి క్షేమము, బ్రతుకు కన్నను మే లనుట; భవేత్ = అగును. నాప్రాణము రక్షించుకొనుటకన్నను ప్రాణి హింస చేయకుండుట యుత్తమధర్మ మని భావము.

నేను ఆయుధమునే ధరింపక, నామీఁద శత్రువులు ఆయుధములు ప్రయోగించినను అందుకు నివారణము మొదలగు మాఱేమియుఁ జేయకుండెదను. ఇట్లుండు నన్ను దుర్యోధనాదులు ఆయుధపాణులై వచ్చి యుద్ధమున వధింతురు గాక. అదియె నాకు బంధువధముచేఁ బ్రాణములు రక్షించుకొనుటకన్నను క్షేమ మని తా.

శ్రీ॰ పాపభయముచే నీవు యుద్ధమునుండి యుపరమింతువేని వారలే నిన్ను వధింతు రనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—అప్రతీకారమ్—చేయఁబడిన దానికి మాఱుఁసేత ప్రతీకారము, కొట్టువానిని బదులుకొట్టుట, పాపభయముచేతను దయ చేతను అనురాగముచేతను దానిఁ జేయనివాఁడను; కావుననే, అశస్త్రమ్—ఆయుధము విడిచినవాఁడ నగు; మామ్ = నన్ను; ధార్తరాష్ట్రులు తాము శస్త్రపాణులై రణమునందు; యదిహన్యుః—నిర్దాక్షిణ్యముగా ధర్మము విడిచి నన్ను వధించినపక్షమున; తత్ = అట్లు వధించుట; మమ = స్వధర్మమున నున్న నాకు; క్షేమతరం భవేత్ = మిక్కిలియు క్షేమముకొఱకే యగును. "అప్రాప్తప్రాపణం యోగః క్షేమస్తు స్థిత రక్షణమ్" * అను న్యాయముచే ఉన్నదానిఁ బరిపాలించుట క్షేమము, దానికన్న నధికము క్షేమతరము. కులనాశనదోషమును అందుచేఁ గలుగు నరకపతనమును అపకీర్తియు మొదలగు ననర్థములు లేకుండుటవలనఁ బూర్వముచేసిన పుణ్యసమూహమునకు నాశము కలుగకుండుటయే క్షేమతరశబ్దార్థము. అది యట్లు వారు నన్ను వధించుటవలననే గలుగు నని యర్థము.

మ॰ ఓయి! నీకు వైరాగ్యము కలిగినను భీముఁడు మొదలగువారికి యుద్ధమునం దుత్సాహ ముండుటవలన బంధువధము కాక తప్పదు. ఇఁక నీ వేమి చేసెద వనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—తనప్రాణము రక్షించుకొనుటకంటెఁ బ్రాణుల హింసింపకుండుట యుత్తమధర్మము. ఎందువలన ననఁగా దానిచేఁ బాపము సంభవింపదు. అందువలన బ్రతుకుటకంటె మరణమే నాకు, క్షేమతరమ్ = మిక్కిలి హితము, అగును. ప్రియతరమ్ అను పాఠమునందును అదియె యర్థము. అప్రతీకారమ్ = నాప్రాణము రక్షించుకొనుటకొఱకు నవ్యాపారమునుం జేయనివాఁడను,

* లేనివాని ప్రాప్తియోగము, ఉన్నదాని రక్షించుట క్షేమము.

లేక, బంధువుల వధింప నిశ్చయించుట యను పాపమునకు ఇతరప్రాయశ్చిత్తము లేనివాఁడను, అట్లు ప్రాణాంతప్రాయశ్చిత్తముచేత నే దానికి శుద్ధి కలుగు నని యర్థము.

శ్రీ. ఇట్లు సంతాపము నొందినవాఁడై మరణమునే ప్రార్థించి చెప్పు చున్నాఁడు—అప్రతీకారమ్ = మాఱుసేఁత చేయనివాఁడను, ఊరకకూర్చున్నవాఁడ నగు నన్ను, వధింతురేని, అప్పు డావధించుట నాకు, క్షేమతరమ్ = మిక్కిలి మేలు, అగును, ఏల యనఁగా అందుచే పాప మేమియు సంభవింపదు.

ప. ఇఁక యుద్ధప్రయత్నమును విడిచి యూరక యున్న నన్ను వార లాయుధపాణులై వధించినయెడ, తన్మే క్షేమతరం భవేత్—అది నాకుఁ బాపము కలిగింప దని యర్థము.

సంజయ ఉవాచ.

ఏవ ముక్త్వా ఽర్జున స్సంఖ్యే రథోపస్థ ఉపావిశత్
విసృజ్య సశరం చాపం శోకసంవిగ్నమానసః. ౪౭

ఆ. సంజయ ఉవాచ = ఇప్పుడు చెప్పఁబడిన యర్జునుని వృత్తాంతమును సంజయుఁడు రాజయిన ధృతరాష్ట్రునకు విన్నవించెను. ఆ విన్నవించు విధమును దెలుపుచున్నాఁడు—ఏవమ్ = చెప్పఁబడినవిధమున; ఉక్త్వా = భగవంతునితో విజ్ఞాపనము చేసి; అర్జునః = అర్జునుఁడు; శోకసంవిగ్నమానసః = శోకశబ్దము మోహమునకు నుపలక్షణము, శోకమోహములచే పీడింపఁబడిన మనస్సుగలవాఁడై; సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; సశరమ్ = బాణముతోఁ గూడిన; చాపమ్ = గాండీవ మను ధనుస్సును; విసృజ్య = విడిచి; రథ ఉపస్థే = రథము నడుమ; ఉపావిశత్ = కూర్చుండెను, నేను యుద్ధము చేయ నని చెప్పుచు సన్న్యాసమే శ్రేయస్కర మని తలంచి కూర్చుండె నని యర్థము.

ఇట్లు భగవంతునితో విన్నవించి యర్జునుఁడు శోకమోహములచేఁ బరవశ మయిన మనస్సు గలవాఁడై యుద్ధంబున చేతనుండుధనుర్బాణంబులు పాఱవైచి రథము మీఁదఁ గూర్చుండె నని తాత్పర్యము.

శం. «పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేద మాయాన్నా స్త్యకృతః కృతేన। తద్విజ్ఞానార్థం సగురు మే వాభిగచ్ఛే త్సమిత్పాణి శ్శ్రోత్రియం

బ్రహ్మనిష్ఠమ్" * ఇత్యాదులగు శ్రుతులందుఁ జెప్పఁబడిన విధంబున ముముక్షువు విద్వాంసుం డగు బ్రాహ్మణుండు, కర్మములును గర్మఫలంబులును తద్ధాత్రదేవతలును క్లేశకరత్వము అనిత్యత్వము సంసారిత్వము మొదలగు దోషములు గలవారనియు కర్మకర్తలకు జననమరణప్రవాహమునందుఁ బడుట తప్ప దనియు నిరంతర సంసారదుఃఖప్రాప్తి మొదలగు ననర్థముల పరంపర సంభవించు ననియు శ్రుతుల చేతను స్మృతులచేతను యుక్తులచేతను నిశ్చయించి మోక్షముమాత్రమె కోరినవాఁడై యసత్ప్రపంచమునుండి వైరాగ్యము నొంది సాధనసహితముగా సమస్త కర్మమును సన్న్యసించి మోక్షము కొఱకు సద్గురువు నాశ్రయింపవలె నను నీయర్థమును సూచించుటకై, యర్జునుండు సదసద్విచారమును అసత్ప్రవృత్తియందుఁ బరితాపంబును అధర్మముచేఁ బ్రాప్తమగు రాజ్యమునందును తత్సుఖమునందును దోషబుద్ధియును వైరాగ్యంబును గలవాఁ డగుటను బ్రతిపాదించి యిప్పుడు హింసాసాధనము లైనయాయుధముల సన్న్యసించుటయు యుద్ధమునుండి నివర్తిల్లుటయుఁ జెప్పుచు నధ్యాయము నుపసంహరించుచున్నాఁడు—అర్జునః = అర్జునుఁడు; సఙ్ఖ్యే = యుద్ధము అగుచుండఁగా; ఏవమ్= 'ధార్తరాష్ట్రా రణే హన్యుస్తన్మే క్షేమతరం భవేత్' అను నీవాక్యమును, ఉక్త్వా; శోకసంవిగ్నమానసః= బంధువినాశము నిమిత్తమయి పుట్టిన శోకముచే కలఁగిన మనస్సుగలవాఁడై; సశరం చాపం విసృజ్య; నేను యుద్ధము చేయంజాల నని, రథోపస్థే = రథముమీఁద; ఉపావిశత్ = కూర్చుండెను. ఇందుచే, సదసద్వివేకము గలవాఁడును బరమార్థము నపేక్షించువాఁడు నగు ముముక్షువు, అనిత్యంబగుటంజేసి యసద్దైన స్వర్గాదిసుఖము నెడ వైరాగ్యము నొంది ఆస్వర్గాదిసుఖమునకు సాధన మగు దానిసంతతయు సన్న్యసింపవలె నని సూచితం బగుచున్నది. అట్లు శ్రుతి 'పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాత్' అనియు, "యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేత్" § అనియు నుపదేశించుచున్నది.

* కర్మములచే సంపాదింపఁబడిన లోకములను బరీక్షించి—అవి యనిత్యము లని తెలిసి, బ్రాహ్మణుఁడు చేయఁబడిన దానిచే—కర్మముచేఁ జేయఁబడినది కానట్టి మోక్షము కలుగదు అని నిర్వేదము పొందవలెను. ఆబ్రహ్మమును దెలియుటకొఱకు అతఁడు సమిత్పుహస్తముసఁ గలవాఁడై వేదముల నధ్యయనించినవాఁడును బ్రహ్మనిష్ఠుండు నగు గురునన్నిధికిఁ బోవలెను.

§ ఏదినమే వైరాగ్యము నొందునో ఆదినమే సన్న్యసింపవలెను.

మ. పిమ్మట నేమి జరగెననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—సఙ్ఖ్యే=యుద్ధమునందు, రథోపస్థే = రథముమీఁద, ఉపావిశత్ = కూర్చుండెను, అంతకు మున్ను యుద్ధము కొఱకును చూచుటకొఱకును నిలుచున్నవాఁడు. శోకసంవిగ్నమానసః = శోకముచే బాధింపఁబడిన మనస్సు గలవాఁడై.

శ్రీ. అటుపిమ్మట నేమి జరగె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—సఙ్ఖ్యే = యుద్ధమునందు, రథోపస్థే = రథముమీఁద, ఉపావిశత్ = కూర్చుండెను, శోకసంవిగ్నమానసః = శోకముచే చలించిన మనస్సు గలవాఁడై.

ప. అంత నేమిజరగె ననఁగా సంజయుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు—సఙ్ఖ్యే = యుద్ధమునందు, రథోపస్థే = రథముమీఁద, ఉపావిశత్ = కూర్చుండెను, శోకసంవిగ్నమానసః = శోకముచే చలనము నొందిన మనస్సుగలవాఁడై. ఇఁక నధ్యాయ తాత్పర్యము—ఎవఁడు పాపభయము గలిగి వైరాగ్యవంతుఁడగునో, అతఁడు తత్త్వజ్ఞానమే మోక్షము నొందుట కధికారి యగును. అర్జునుఁడు కులపురుషవధమువలనఁ బాపభీతుఁడై, వైరాగ్యవంతుండై, రాజ్యభోగమునుండియు నివృత్తుండగుటవలన అట్టి మోక్షాధికారి యగు. అని తలంచి శ్రీకృష్ణుఁ డతనికి క్షత్రియధర్మానురూప మగు బ్రహ్మవిద్యోపదేశము వెంటనే చేసెను. ఇది ప్రథమాధ్యాయకృత్యము చెప్పఁబడినది.

రా. అంత నుదారమయిన చిత్తవృత్తిగలవాఁడును బరమకారుణికుండును మిక్కిలియు దృఢ మయిన బంధుస్నేహము గలవాఁడును బరమధార్మికుండు నగు నాయర్జునుండు, తాను దన తోఁబుట్టువులును మీచే లక్కయిల్లు దహించుట మొదలగు నతిఘోరమారణోపాయములచేఁ బలుమాఱు వంచింపఁబడినవాఁడయ్యును, పరమపురుషునిసాహాయ్యము నొందిన తనచే వధింపఁబడఁబోవునట్టి మీవారిం జూచి, బంధుస్నేహముచేతను బరమ కృపచేతను ధర్మాధర్మభయము చేతను అత్యంతము పరవశములైన సర్వావయవములుం గలవాఁడై, సర్వథా నేను యుద్ధము చేయ నని పలికి, బంధువియోగ జనిత శోకముచే మిక్కిలి చలితంబగు మనస్సుగలవాఁడై బాణంబును ధనువును విసర్జించి రథంబుమీఁదఁ గూర్చుండెను. *

* ఇది యధ్యాయసమాప్తిపర్యంత తాత్పర్యము.

ఇతి శ్రీమహాభారతే శతసాహస్ర్యాం సంహితాయాం వైయాసిక్యాం భీష్మపర్వణి శ్రీమద్భగవద్గీతా సూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే అర్జునవిషాదయోగోనామ ప్రథమోఽధ్యాయః.

వ్యాసప్రోక్త మయిన శతసహస్రగ్రంథసమ్మితం బగు శ్రీమహాభారతం బను సంహితయందు భీష్మపర్వంబున శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదరూపంబును యోగశాస్త్రంబును బ్రహ్మవిద్యాబోధకంబునగు శ్రీమద్భగవద్గీత లను నుపనిషత్తులయందు అర్జునవిషాదయోగం బనంబరఁగు ప్రథమాధ్యాయము ముగిసెను.

ఇది శ్రీమత్కవాటోపనామ శ్రీరామవిద్వన్మణితనుజన్మ
సుందరరామశర్మసంకలిత గీతార్థసర్వస్వరూప
పరమార్థచంద్రికాఖ్యాన శ్రీమద్భగవద్గీ
తాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందుఁ
బ్రథమాధ్యాయటీక.

శ్రీరస్తు.

శ్రీవాసుదేవ పరబ్రహ్మణే నమః.

పరమార్థచంద్రికాసహిత

శ్రీభగవద్గీత, ద్వితీయాధ్యాయము.

సంజయ ఉవాచ.

తం తథా కృపయా ఽఽవిష్ట మశ్రుపూర్ణాకులేక్షణమ్
విషీదన్త మిదం వాక్య మువాచ మధుసూదనః. ౧

ఆనందగిరికృత టీక.—

అహింసయు భిక్షాశనంబును బరమధర్మం బను బుద్ధిచే నర్జునుండు యుద్ధవిముఖుం డగుటను విని తనకొడుకు లర్జునాదులైశ్వర్యమునకుఁ జలనము లేదని నిశ్చయించి నెమ్మదినొందియున్నటవలన నట్టి ధృతరాష్ట్రుం జూచి యతని దురాశను దొలఁగించెద ననుతలంపున సంజయుఁడు ధృతరాష్ట్రునకుఁ బలికె నని చెప్పుచున్నాఁడు. సంజయ ఉవాచ అని.

పరమేశ్వరునిచే బోధింపఁబడుచున్నను అర్జునుండు కార్యాకార్యములను శీఘ్రమున నెఱుంగఁ డయ్యెను. ఏల యనఁగా భ్రాంతిప్రయుక్తం బగు శోకమతనికి మిక్కిలి దృఢ మయిన మోహముఁ బుట్టించెను. అట్లయినను భగవంతుం డతని నుపేక్షింపలే దని చెప్పుచున్నాఁడు—తథా = అట్లు, బంధుజనమునకు మరణము ప్రసక్తించుటచే; కృపయా = కరుణచే; ఆవిష్టమ్ = ఆవేశింపఁబడినవాఁడును; అశ్రుపూర్ణ ఆకుల ఈక్షణమ్ = కన్నీళ్ళచే నిండినవియు కలఁగినవియు నగు కన్నులు గలవాఁడును; విషీదన్తమ్ = దుఃఖించుచున్నవాఁడు నగు; తమ్ = ఆయర్జునునిఁగూర్చి; మధుసూదనః = మధువను నసురుని చంపినవాఁ డగు కృష్ణుఁడు; ఇదమ్ = ఈ, చెప్పఁబోవునట్టి; వాక్యమ్ = యుక్తియుక్త మయిన వచనమును; ఉవాచ = పలికెను. అట్లున్న యర్జును నుపేక్షించినవాఁడు కాఁ డని యర్థము.

అట్లు కృపాపరవశుండై కన్నులనిండ నీరు గాఱఁగా దుఃఖించుచున్న యయ్యర్జునుం జూచి భగవంతుం డీవాక్యముఁ బలికె నని తాత్పర్యము.

శంకరానందసరస్వతీకృత వ్యాఖ్యానము.—

ఆత్మానాత్మవివేకముచేతను అందుచేఁ గలిగిన తీవ్రవైరాగ్యముచేతను మోక్షేచ్ఛచేతను సమస్తకర్మములను సన్న్యసించి మోక్షమునుమాత్రమే కోరునట్టి బ్రాహ్మణుఁడు, ఆత్మానాత్మవివేకము వైరాగ్యము మొదలగు సాధనములసంపత్తియును బ్రాహ్మణత్వమును సఫల మగుటకై "అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా" అనియు "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య శ్శ్రోతవ్యః" అనియు "తద్విజ్ఞానార్థం సగురుమే వాభిగచ్ఛేత్" ఇత్యాదిప్రమాణములచేఁ జెప్పఁబడిన విధంబున శ్రోత్రియుండును బ్రహ్మనిష్ఠుండు నగు సద్గురువును శరణు చొచ్చి బ్రహ్మవిచారము చేయవలె నను నీయర్థమును సూచించుటకై, ఆత్మానాత్మవివేకము గలవాఁడును బరమార్థము గోరినవాఁడు నగు నర్జునుండు "శిష్యస్తే ఽహంశాధి మాం త్వాం ప్రపన్నమ్ అని యీశ్వరుని శరణుచొచ్చుటయు, అతని కీశ్వరుం డాత్మానాత్మజ్ఞానము నుపదేశించినవిధంబును బ్రతిపాదించుట కీ ద్వితీయాధ్యాయం బారంభింపఁబడుచున్నది.—

అందు మొదట "సో ఽహం భగవ శ్శోచామి తం మా భగవాఞ్ఛోకస్య పారం తారయతు" * అని శ్రుతి ప్రతిపాదించుటంజేసి, సంసారదుఃఖముచే శోకించుచు తన్ను శరణుచొచ్చిన ముముక్షువును అభయప్రదానపూర్వకముగా అభిముఖుం గావించుకొని గురువు తత్త్వము బోధింపవలె నని సూచించుటకై, అట్లు దుఃఖించుచున్న యర్జునునికి వివేకవచనంబులచే భగవంతుఁడు బోధించె నని చెప్పఁ గోరి ధృతరాష్ట్రునితో సంజయుఁడు పలికెను.

తథా = చెప్పఁబడిన విధంబున, నావార లైన ఈ తోఁబుట్టువులు కొడుకులు మొదలగువారు యుద్ధంబున మరణంబు నొందెద రని చావఁబోవుచున్న బంధుజనులయందు, కృపయా ఆవిష్టమ్, కావునసే, విషీదన్తమ్, అందువలననే, అశ్రుపూర్ణాకులేక్షణమ్, తమ్ అర్జునమ్, చూచి, మధుసూదనః = మధు వను రాక్షసుని చంపినవాఁడు, లేక, అందఱకు దేహములందు తేనియవలె ఇష్ట మగుటవలన మధు వనఁగా అహంకారము, దానిని ఆత్మను దెలుపుటచేఁ బోఁగొట్టువాఁడు, లేక, "ఇయం పృథివీ సర్వేషాం భూతానాం మధు" § అను శ్రుతివలన మధు వనఁగా ఆత్మానందము, దానిని తన సాక్షాత్కారము గలవారికి స్ఫురింపఁజేయువాఁడు,

* భగవంతుఁడా! అట్టి నేను దుఃఖించుచున్నాను. అట్టి నన్ను భగవంతుఁడ వగు నీవు దుఃఖముయొక్క పారమును దరింపఁజేయవలెను.

§ ఈపృథివి సమస్తభూతములకును మధువు—ఆనందము.

శ్రీకృష్ణుఁడు; ఇదమ్—చెప్పఁబోవునట్టి, వాక్యమ్, ఉవాచ. ఇచట, «కృపయా విష్టమ్" అనుట ముముక్షువు కృప మొదలగు నాత్మగుణము లెనిమిదియుఁ గల వాఁడై యుండవలె నని సూచించుటకు. కృపాపదము క్షాన్తి మొదలగువాని కుప లక్షణము. «దయా సర్వభూతేషు క్షాన్తి రనసూయా శౌచ మనాయాసో మఙ్గళ మకార్పణ్య మస్పృహాచే త్యష్టా వాత్మగుణాః" * అని గౌతమమునిచేఁ జెప్పఁ బడిన యెనిమిది యాత్మగుణములు గలవానికే చక్కని జ్ఞానము కలుగును. «సోఽహం భగవ శ్శోచామి" అను శ్రుతివలన, ఎట్లు సంసారసముద్రమును దాటఁగలను? అని దుఃఖించుచుఁ బరితపించుచున్నవానికే గురువును ఈశ్వరుఁడును బ్రసన్ను లగుదు రని సూచించుటకై «విషీద న్తమ్ అశ్రుపూర్ణాకులేక్షణమ్" అని చెప్పఁ బడినది. ముముక్షువై గురువును శరణుచొరఁ గోరువానికీచెప్పఁబడిన గుణంబు లుండవలెనని యీ శ్లోకముచేఁ దెలుపఁబడినది.

---

* ఆత్మవ త్సర్వభూతేషు యద్ధితాయ శివాయచ, వర్తతే సతతం హృష్టః కృత్స్నా హ్యేషా దయా స్మృతా.—ఎల్లప్పుడును సంతుష్టుండై తనయందువలెనే సర్వభూతములందును వాని హితంబు కొఱకును మంగళముకొఱకును వర్తించుట యనునది యేదిగలదో అది యంతయు దయ యనఁబడును. ఆకృష్టోవాపి నాక్రోశే త్తాడితో నైవ తాడయేత్, అదుష్టో వాఙ్మనః కాయై స్సాతితిక్షా క్షమా స్మృతా—తన్ను నిందించినను దాను బదులు నిందింపఁగూడదు, కొట్టినను గొట్టఁ గూడదు. వాక్కుచేతను మనస్సుచేతను కాయముచేతను రోషము పొందకుండవలెను. అట్టి సహనము క్షాంతి యనఁబడును. యోధర్మ మర్థం కామం వా లభతే మోక్ష మేవచ। న ద్విష్యా త్తం సదా ప్రాజ్ఞ స్సానసూయా స్మృతా బుధైః—ఎవ్వఁడేని ధర్మముగాని యర్థముగాని కామముగాని మోక్షముగాని పొందినపుడు, ప్రాజ్ఞుఁ డతనియెడ నెల్లప్పుడును ద్వేషము నొందకుండవలెను. అది యనసూయ యని పండితులచేఁ జెప్పఁబడినది. ద్రవ్యశౌచం మనశ్శౌచం వాచికం కాయికం తథా, శౌచం చతుర్విధం ప్రోక్త మృషిభి స్తత్త్వదర్శిభిః—ద్రవ్యశుద్ధి మనశ్శుద్ధి వాక్శుద్ధి కాయశుద్ధి యని శౌచము తత్త్వవేత్త లగు ఋషులచే నాలుగువిధములుగాఁ జెప్పఁబడినది. య దారమ్భే భవే త్పీడా నిత్య మత్యన్త మాత్మనః। త ద్వర్జయే ద్ధర్మ్య మపి సో నాయాసః ప్రకీర్తితః—దేని నారంభించినయెడ తన కెల్లప్పుడును మిక్కిలి బాధ యగునో అది ధర్మ్యమైనను విడువవలెను. అది యనాయాస మని చెప్పఁబడినది. ప్రశస్తాచరణం నిత్య మప్రశస్తస్య వర్జనమ్, ఏతద్ధి మఙ్గళం ప్రోక్తం మునిభి స్తత్త్వదర్శిభిః—పెద్దలు ప్రశంసించుకార్యము చేయుటయు నిందించుకార్యము విడుచుటయు నిదియె మంగళ మని తత్త్వవేత్త లగు మునులచేఁ జెప్పఁబడినది. అప ద్యపిచ కష్టాయాం భవే ద్దీనో నకర్హిచిత్, సంవిభాగరుచిశ్చ స్యా త్త దకార్పణ్య ముచ్యతే—ఎంత గొప్పయాపద సంభవించినను దైన్యము నొందరాదు. దానమునందుఁ బ్రీతికలవాఁడు కావలయును. అది యకార్పణ్య మని చెప్పఁబడినది. వివర్జయేత్తు సంతోషం విషయేషు సదా నరః। పరద్రవ్యాభిలాషంచ సాఽస్పృహా కథ్యతే బుధైః—మనుష్యుఁ డెల్లప్పుడు విషయములందుఁ బ్రీతిని పరద్రవ్యమునం దభిలాషను విడువవలెను. అది యస్పృహ యని పండితులచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

మధుసూదనసరస్వతీకృత వ్యాఖ్యానము.—

అహింసయు భిక్షాశనంబును బరమధర్మం బనుబుద్ధిచే నర్జునుండు యుద్ధ విముఖుం డగుటను విని తనపుత్త్రులకు రాజ్యము స్థిరపడిన దని స్వస్థచిత్తుం డైనధృతరాష్ట్రునకు 'పిమ్మట నేమి జరిగె' నని సంతోషమునం దోఁచు నాకాంక్షను దొలఁగింపఁ గోరినవాఁడై సంజయుం డతనితోఁ బలికె నని వైశంపాయనుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. 'సంజయ ఉవాచ' అని.

కృప యనఁగా నావారు వీరు అను వ్యామోహముచేఁ గలిగిన స్నేహవిశేషము, ఆకృపచే, ఆవిష్టమ్—స్వభావసిద్ధ మయినదానిచే వ్యాపింపఁబడినవాఁడును, అని అర్జునునకుఁ గర్మత్వమును కృపకుఁ గర్తృత్వమును బ్రతిపాదించుటచే ఆకృప ఆగంతుకము * కా దని తెలుపఁబడినది. కావుననే, విషీదన్తమ్—విషాద మనఁగా స్నేహమునకు విషయ మయిన బంధుజనులకు మరణము కలుగు నను శంకవలనఁ బుట్టినదియు శోకమను నామాంతరము గలదియు నగు మనోవ్యాకులత, దానిఁ బొందుచున్నవాఁడును, ఇట విషాదము కర్మముగాను అర్జునుఁడు కర్తగా నుండుట వలన విషాదము ఆగంతుక మని సూచింపఁబడినది. కావుననే, కృపవలనను విషాదమువలనను, అశ్రుపూర్ణ ఆకులఈక్షణమ్—కన్నీళ్ళచే నిండినవియు కానరానివియు నగు కన్నులుగలవాఁడును; ఇట్లు కన్నీళ్ళుకాఱుట వ్యాకులత్వము అను రెండుకార్యములను కలిగించినవై పుష్టిని బొందియుండు కృపావిషాదములచే మిక్కిలి పీడితుం డగు, తమ్—అర్జునునిగూర్చి, ఇదమ్—చెప్పఁబోవునట్టి, వాక్యమ్=ఉపపత్తితోఁగూడిన మాటను; ఉవాచ=పలికెను. కాని యుపేక్షించినవాఁడు కాఁడు. మధుసూదనః—తాను దుష్టనిగ్రహము చేయువాఁడు అర్జునునకుఁగూడ అట్లే చెప్పు నని భావము.

శ్రీధరస్వామికృత వ్యాఖ్యానము.—

అటుపిమ్మట నేమి జరిగె నని యడుగఁగా సంజయుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు— అశ్రుపూర్ణఆకులఈక్షణమ్ = కన్నీళ్ళచే నిండినవై కలఁగిన కన్నులుగలవానిని. అట్లు చెప్పఁబడిన విధమున, విషీదన్తమ్ = దుఃఖించుచున్న, తమ్ = ఆయర్జునుని గూర్చి, మధుసూదన ఇదం వాక్య మువాచ.

పరమార్థప్రప —

అంత నేమిజరిగె నని యపేక్షింపఁగా సంజయుఁడు చెప్పెను—కృపయా ఆవిష్టమ్ = బంధుజనులందలి కృపచే వ్యాపింపఁబడినవాని; విషీదన్తమ్ = విషాదము

* స్థిరముగా నుండనిది.

నొందినవానిని, కావుననే అశ్రుపూర్ణములు వ్యాకులములు నైన కన్నులుగలవాని, అయర్జునుం గూర్చి, మధుసూదనః = దైత్యుల వధించునట్టి కృష్ణుఁడు, ఉవాచ.

శ్రీభగవా నువాచ.

కుత స్త్వా కశ్మల మిదం విషమే సముపస్థితమ్
అనార్యజుష్ట మస్వర్గ్య మకీర్తికర మర్జున. ౨

టీ. ఏది యీ వాక్యమనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—శ్రీభగవా నువాచ—శ్రీభగవంతుఁడు పలికెను. కుతః = ఏకారణమువలన; త్వా = నిన్ను, క్షత్త్రియులలో నెల్ల మేటివయిన వానిని; విషమే = సంకటకాలమునందు; కశ్మలమ్ = మలినమయినదియు, శిష్టులచే నిందింపఁబడినదియు; అనార్యజుష్టమ్ = శాస్త్రార్థము తెలియని వారిచేత సేవింపఁబడినదియు; అస్వర్గ్యమ్ = స్వర్గమునకు తగినది కానిదియు, దోషము కలిగించునదియు ననుట; ఈలోకమునందును, అకీర్తికరమ్ = అపకీర్తి కలిగించునదియు నగు; ఇదమ్ = ఇది, యుద్ధమునుండి విముఖుండగుట; సముపస్థితమ్ = పొందినది? అర్జున = అర్జునా! అర్జునుం డని పేరిచేతఁ బ్రఖ్యాతినొందినట్టి నీకిది యుక్తము కా దని యర్థము.

శ్రీ భగవంతుఁ డి ట్లనియె. అర్జునా! ఈ సంకట సమయమందు పాపిష్ఠంబును మూఢులకు యోగ్యమయినదియు నరకప్రదంబును అపకీర్తికరంబు నగు నీబుద్ధి నీకెందువలనఁ గలిగెను? అని తాత్పర్యము.

శం. శ్రీభగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు రెండుశ్లోకములచేత—అర్జున = ఓ యర్జునుఁడా, శుద్ధమయిన స్వభావము గలవాఁడా! విషమే = సంకటమునందు, శత్రువులు శస్త్రములచే మనల వధించుటకుఁ బ్రవర్తించు సమయమునందు; ఇదమ్ కశ్మలమ్ = 'ఏతాన్న హన్తు మిచ్ఛామి' 'యదిమామప్రతీకారమ్' ఇత్యాదిగాఁ జెప్పబడిన చిత్త వ్యామోహము; కుతః = ఏకారణమువలన; త్వా = నిన్ను; సముపస్థితమ్ = పొందినది? కాలదోషమువలననా? కర్మదోషమువలననా? ఎందువలన ఈభ్రమ శుద్ధ స్వభావుండవు వివేకి వగు నీకుఁ గలిగిన దని యర్థము. అనార్యజుష్టమ్—అనార్య = పెద్దల శిక్షలేనివారిచేత, పామరులచేత, జుష్టమ్ = సేవింపఁబడినదియు, అస్వర్గ్యమ్ = స్వర్గము కలిగింపనిదియు, దుర్గతికలిగించునదియు; ఈలోకమునందును, అకీర్తికరమ్ = అపకీర్తిని చేయునదియు నగు, పైశ్లోకమునందలి క్లైబ్యమునకు విశేషణములు.

మ. ఆభగవంతుని వాక్యమునే యుదాహరించుచున్నాఁడు—శ్రీభగవాన్—
ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య ధర్మస్య యశస శ్శ్రియః। వైరాగ్య స్యాథ మోక్షస్య షణ్ణాం భగ ఇతీఙ్గనా॥ ఇందు సమగ్రస్య అను నది ప్రత్యేకమునకు అన్వయించుచున్నది. మోక్షమనుటచే తత్సాధనమయిన జ్ఞానము చెప్పఁబడును. ఇఙ్గనా = సంజ్ఞ. ఇట్టి సమగ్రమయిన యైశ్వర్యమును ధర్మమును యశస్సును శ్రీయును వైరాగ్యమును జ్ఞానమును నిత్యముగా అడ్డిలేక యెవనియం దున్నవో అతఁడు భగవంతుఁడు. నిత్యయోగ మను నర్థమునందు మతుప్ప్రత్యయము. మఱియు, ఉత్పత్తించ వినాశంచ భూతానా మాగతిం గతిమ్ । వేత్తి విద్యా మవిద్యాంచ స వాచ్యో భగవా నితి॥ ఇందు భూతానామ్ అనునది ప్రత్యేకమునకును అన్వయించుచున్నది. ఉత్పత్తి వినాశశబ్దములు తత్కారణమునకుఁ గూడ ఉపలక్షకములు. ఆగతి గతు లనఁగా రాఁబోవునట్టి సంపదయును ఆపదయును, * ఇట్టి భగవచ్ఛబ్దార్థము శ్రీ వాసుదేవుని యందె యుండుట వలన నతఁడె భగవంతుం డని చెప్పఁబడును.

ఇదమ్—కృపయు వ్యామోహము కన్నీళ్ళు గాఱుట మొదలగువానితో స్వధర్మమునుండి విముఖుం డగుట. కశ్మలమ్ = శిష్టులచే నిందింపఁబడిన దగుటచే మలినము; విషమే = భయము గలిగినచోట, భయ నివృత్త్యర్థము యుద్ధము చేయ వలసినప్పుడు; త్వా = నిన్ను సర్వ క్షత్త్రియులలో నుత్తముఁ డైనవాని; కుతః = ఏ కారణమువలన; సముపస్థితమ్ = పొందినది? మోక్షమునందలి కోరికవలననా? స్వర్గమునందలి కోరికవలననా? కీర్తియందలి కోరికవలననా? అని కుతః అను శబ్దముచే నాక్షేపము చేయఁబడుచున్నది. మూఁడు హేతువులనుగూడ నిషేధించుచున్నాఁడు ఉత్తరార్ధమున మూఁడు విశేషణములచేత—అనార్యజుష్టమ్ = ముముక్షువులచే సేవితము కానిది, స్వధర్మానుష్ఠానముచేఁ జిత్తశుద్ధిమూలముగా మోక్షముఁ గోరునట్టి అపక్వకషాయు లగు § ముముక్షువులు స్వధర్మము నెట్లు విడువవచ్చు నని యర్థము. ఇఁక సన్న్యాసమునం దధికారియగు పక్వకషాయుఁడు ¶ ముందు చెప్పఁబడును. అస్వర్గ్యమ్—స్వర్గమును కలిగించునట్టిది, ధర్మమునకు విరోధియగుటవలన స్వర్గేచ్ఛచే సేవింపఁ దగినది కాదు. అకీర్తికరమ్= కీర్తియొక్క అభావమును జేయు

* భూతములకు ఉత్పత్తిని వినాశమును తత్కారణములను రాఁబోవునట్టి సంపదను ఆపదను జ్ఞానమును అజ్ఞానమును ఎవ్వం డెఱుంగునో అతండు భగవంతుఁ డని చెప్పఁదగును.

§ పక్వము—నశించినది కాని అంతఃకరణము దోషము గల వారలు.

¶ నశించిన యంతఃకరణ దోషము గలవాఁడు.

నది, లేక, అపకీర్తిని జేయునది,కీర్తియందలి యిచ్ఛచే సేవింపఁ దగినదికాదు. అట్లు మోక్షకాములును స్వర్గకాములును కీర్తికాములును విడువవలసినది. ఆమోహా దులను గోరువాఁడవే నీవు పొందుచున్నావు! కావున అయ్యో! నీకార్యము మిక్కిలి యనుచిత మని భావము.

శ్రీ. ఆవాక్యమునే చెప్పుచున్నాఁడు—కుతః = ఏకారణమువలన; త్వా = నిన్ను; విషమే = సంకటమునందు; ఇదం కశ్మలం సముపస్థితమ్ = ఈమోహము పొందినది? ఎందువలన ననఁగా—అనార్యజుష్టమ్= ఆర్యులచే సేవింపఁబడనిది, అస్వర్గ్యమ్ = ధర్మ్యముకానిది. అకీర్తికరమ్ = అపకీర్తిని చేయునదియు.

ప. విషమే = యుద్ధసంకటమునందు; త్వా = నిన్ను; ఇదమ్, కశ్మలమ్= అజ్ఞానము ; కుతః= ఏకారణమువలన; సముపస్థితమ్ = పొందినది? ఇఁక నా యజ్ఞానముయొక్క స్వరూపముఁ జెప్పుచున్నాఁడు—అనార్యజుష్టమ్—అనార్య = ఆర్యులు కానివారు అనార్యులు వారిచే, జుష్టమ్ = సేవింపఁబడినది, ఆర్యులచే సేవింపఁబడినది కాదు, ఇట్టి యజ్ఞానము కశ్మల మని తెలిసి శిష్టులచే విడువఁబడిన దని యర్థము. ఎందువలన ననఁగా—ఈలోకము నందును బరలోకము నందును నిందింపఁబడినది. అది యెట్లనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—అకీర్తికరమ్ అస్వర్గ్యమ్.

క్లైబ్యం మా స్మ గమః పార్థ నైతత్త్వయ్యుపపద్యతే
క్షుద్రం హృదయదౌర్బల్యం త్యక్త్వోత్తిష్ఠ పరన్తప. 3

ఆ. మఱియు భగవంతుఁ డర్జునునకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—పార్థ = పృథాపుత్త్రుఁడా! క్లైబ్యమ్—క్లీబుఁ డనఁగా పుంస్త్వము లేనివాఁడు, అతనితనము క్లైబ్యమును, అధైర్యము ననుట; మాస్మగమః = పొందవలదు. త్వయి=నీయందు, మహేశ్వరునితోఁగూడ యుద్ధముచేసినవాఁడవు ప్రసిద్ధమయిన పౌరుషము గలవాఁడవు మహాప్రభావుఁడ వగు నీయందు; ఏతత్ = ఈ యధైర్యము; నోపపద్యతే=యుక్తము కాదు. పరన్తప = శత్రువులఁ దపింపఁజేయువాఁడా! క్షుద్రమ్ = అల్పమయిన, అల్పత్వమునకుఁ గారణమయిన; హృదయ దౌర్బల్యమ్ = మనస్సుయొక్క బలహీనతను, అధైర్యమును; త్యక్త్వా = విడిచి; ఉత్తిష్ఠ= లెమ్ము, యుద్ధమున కారంభము సేయుము.

అర్జునా! అధైర్యము పొందకుము. ఇది వఱకు మహేశ్వరుఁడంతటి వానితోఁ గూడ యుద్ధముచేసి మహాబలపరాక్రముఁ డని ఖ్యాతిఁ గాంచిన వాఁడ వగు నీకిది తగదు. శత్రువులను భయపఱచువాఁడా! ఈ యధైర్యముచే నీ గౌరవము చెడును కావున దీని విడిచి లేచి యుద్ధము సేయు మని తాత్పర్యము.

శ౦. క్లైబ్యమ్=క్లీబత్వమును, పిఱికితనమును, శూరులకు యోగ్యము కాని దానిని; మాస్మగమః=పొందకుము. రాజధర్మముఁ దెలిసినవాఁడవు యుద్ధమునందుఁ బండితుఁడ వగు, త్వయి=నీయందు; ఏతత్ న ఉపపద్యతే, మహావీరులచేతఁ గూడఁ బొగడ్తనొందిన నీ కిది యుక్తముకా దని యర్థము. పరన్తప = శత్రువుల తపింపఁ జేయువాఁడా! క్షుద్రమ్ = క్షుద్రత్వమును కలిగించునట్టి, నీచతను కలిగించునట్టి; హృదయదౌర్బల్యమ్= అధైర్యమును, మనోవ్యామోహమును, దీని, త్యక్త్వా=విడిచి; ఉత్తిష్ఠ—యుద్ధమునకు సన్నద్ధుఁడ వగు మని యర్థము.

మ. ఓయి! బంధువుల సైన్యముఁ జూచుటచేఁ గలిగిన యధైర్యముచే ధనువును బట్టుటకుఁగూడ శక్తిలేకయుండు నేను ఏమిచేయఁ జాలుదు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—క్లైబ్యమ్ = క్లీబభావమును, బలము తేజస్సు మొదలగువానియొక్క భంగరూప మయిన అధైర్యమును; మాస్మగమః = పొందకుము. పార్థ = పృథకుమారుఁడా! పృథచే—కుంతిచే దేవతాప్రసాదంబునఁ బొందఁబడిన కుమారులు వీర్యాతిశయముగలవా రనుట ప్రసిద్ధము, కావున నీవు పృథాకుమారుఁడ వగుటచే నీ కీ క్లైబ్యము యోగ్యము కా దని యర్థము. అర్జునుఁడ వగుటచేతఁగూడ నీ కిది యోగ్యము కా దని చెప్పుచున్నాఁడు—త్వయి = నీయందు, సాక్షాన్మహేశ్వరుతోఁ గూడ యుద్ధముచేసి ప్రఖ్యాత మయిన మహాప్రభావము గలవాఁ డగు నర్జునుని యందు, ఏతత్—క్లైబ్యము; నోపపద్యతే = యుక్తము కాదు, అని యసాధారణముగా దానికి యోగ్యుఁడవు కాఁ డనుట చెప్పఁబడినది. ఓయి! “నచ శక్నోమ్యవస్థాతుం భ్రమతీవచ మే మనః” అని నేను మున్నే చెప్పితి ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—హృదయదౌర్బల్యమ్ = మనోభ్రమణాదిరూప మయిన యధైర్యమును; క్షుద్రమ్ = క్షుద్రత్వమునకు కారణ మగుటవలన క్షుద్ర మయినదాని, లేక, సులభముగా పోఁగొట్టఁ దగినదానిని; త్యక్త్వా = వివేకముచేఁ బోఁగొట్టి; ఉత్తిష్ఠ = యుద్ధమునకు సన్నద్ధుఁడ వగుము. పరన్తప—శత్రువును తపింపఁజేయువాఁడ వని అట్లు హేతుగర్భముగా సంబోధించుచున్నాఁడు.

శ్రీ. పార్థ! క్లైబ్యమ్= పిఱికితనమును; మాస్మగమః= పొందకుము. ఎందువలన ననఁగా, త్వయి, ఏతత్, నోపపద్యతే= యోగ్యము కాదు. క్షుద్రమ్ = తుచ్ఛమయిన; హృదయదౌర్బల్యమ్ = పిఱికితనమును; త్యక్త్వా; యుద్ధమునకు; ఉత్తిష్ఠ = లెమ్ము. పరన్తప = శత్రువులఁ దపింపఁజేయువాఁడా!

ప. అందువలన నేమి చేయవలె ననఁగా భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు—పార్థ! నీవు; క్లైబ్యమ్ = పురుషార్థహీనతను, 'యది మా మప్రతీకార మశస్త్రం శస్త్రపాణయః' ఇత్యాదివాక్యముచేఁ జెప్పఁబడినదానిని; మాస్మగమః = పొందవలదు. ఎందువలన ననఁగా, ఏతత్ = ఇది; త్వయి = గాండీవమును ధరించిన నీయందు; నోపపద్యతే = యుక్తము కాదు. అట్లయిన నేమి చేయవలె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—పరంతప = శత్రువులఁ దపింపజేయువాఁడా! క్షుద్రమ్ = అల్పమయిన, విచారింపమిచేఁ గలిగిన; హృదయదౌర్బల్యమ్—కల్పిత మయిన మమకారముచేఁ బుట్టిన శోకమును; త్యక్త్వా; యుద్ధమునకు, ఉత్తిష్ఠ.

రామానుజభాష్యము.—

అర్జునుం డిట్లు కూర్చుండఁగా, ఎందువలన అసమయమునం దీ శోకము వచ్చెను? అని యాక్షేపించి యపండితులచే సేవింపఁబడినదియుఁ బరలోకవిరోధియు అపకీర్తికరంబును అతితుచ్ఛంబును మనోదౌర్బల్యముచేఁ బుట్టినదియు నగు నట్టి యీవిషమసమయజాతం బయిన శోకమును విడిచి యుద్ధమునకు లెమ్మని శ్రీభగవంతుండు పలికెను. *

అర్జున ఉవాచ.
కథం భీష్మ మహం సఙ్ఖ్యే ద్రోణంచ మధుసూదన
ఇషుభిః ప్రతియోత్స్యామి పూజార్హా వరిసూదన. ४

ఆ. ఇట్లు భగవంతునిచే బోధింపఁబడుచున్నను శోకపరవశ మయిన మనస్సుగలవాఁ డగుటంజేసి తెలియఁజాలనివాఁడై యర్జునుండు ప్రకృత మగు తన యభిప్రాయమునే భగవంతునితోఁ జెప్పెను—మధుసూదన = కృష్ణా! అహమ్ = నేను; పూజార్హౌ = పూజించుటకుఁ దగిన; భీష్మమ్—పితామహుని; ద్రోణంచ—ఆచార్యుని; సఙ్ఖ్యే = యుద్ధమునందు; కథమ్ = ఎట్లు; ఇషుభిః = బాణములచే; ప్రతి

* ఇది మూఁడు శ్లోకముల తాత్పర్యసంగ్రహము.

యోత్స్యామి = నొప్పింతును? ఎవరిని మాటమాత్రముననైనఁగూడ నొప్పింతు నని చెప్పుట యనుచితమో యట్టివారిని ఎట్లు బాణములచే నొప్పింతు నని భావము. వారు పుష్పములచేఁ బూజించుటకుఁ దగినవారలు గదా! వారిమీఁద బాణముల నెట్లు ప్రయోగింతును? అరిసూదన = శత్రువుల వధించువాఁడా! సమస్తశత్రువులను మాత్రమే యత్నమున వధించినవాఁడు కావున భగవంతుఁ డిట్లు సంబోధింపఁబడుచున్నాఁడు.

కృష్ణా! పితామహుండగు భీష్మునిమీఁదను ఆచార్యుండగు ద్రోణుని మీఁదను యుద్ధమున నే నెట్లు బాణములు ప్రయోగింతును? వారు పూలచేఁ బూజింపఁ దగిన వారలే, అట్టివారిని నేను బాణములు ప్రయోగించి యెట్లు నొప్పింపవచ్చును? నీవును శత్రువులను మాత్రమే వధించిన వాఁడవుగదా! చెప్పు మని తాత్పర్యము.

శ౦. ఈభగవంతుని వచనమును వినియును ఆచార్యుఁడు మొదలగు స్వజనుల హింసించుదోషముచేఁ గలిగిన దుఃఖమును సహింపఁజాలక యర్జునుండు తాను మున్ను చెప్పిన సంగతినే విశేషించి చెప్పుచున్నాఁడు—భీష్మమ్—కులవృద్ధుండును గుణములచే నధికుండు నగు భీష్ముని, ద్రోణంచ—విద్యాగురు వగు ద్రోణునిగూర్చి, సఙ్ఖ్యే= యుద్ధమునందు, ఇషుభిః = బాణములచేత, కథమ్ = ఎట్లు, ప్రతియోత్స్యామి = ప్రతిభటుండనై యుద్ధము చేయుదును? ఏమి వారలు మహాశూరు లని వారితో యుద్ధము చేయఁ జాలవా? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—పూజార్హౌ. అరిసూదన—భక్తులయొక్క కామాదు లగు అరులను పోఁగొట్టువాఁడా! భీష్మద్రోణులు గృహమునందుఁ దండ్రివలెఁ బుష్పాదులచేఁ బూజింపఁదగినవారు కాని మాటమాత్రముననైనఁ గూడ యుద్ధమునకు యోగ్యులు కారు. ఇఁక మర్మచ్ఛేదనము లయిన బాణములచే యుద్ధమునకు యోగ్యులు కా రని చెప్పవలెనా? బాణములచే వారి మర్మస్థానముల నెట్లు భేదింతు నని యర్థము.

మ. 'అయ్యా! నే నిప్పుడు శోకమోహాదివశంబున స్వధర్మము విడువ లేదు. మ తేమనఁగా, ఈయుద్ధము ధర్మము కాకుండుటవలనను అధర్మ మగుటవలనను దీని నేను విడుచుచున్నాను' అని, భగవదభిప్రాయము తెలియనివాఁ డగు నర్జునుని యభిప్రాయము నుదాహరించుచున్నాఁడు—' అర్జున ఉవాచ ' అని. భీష్మమ్—పితామహుని, ద్రోణంచ—ఆచార్యుని, సఙ్ఖ్యే = యుద్ధమునందు, ఇషుభిః = బాణములచేత, కథం ప్రతియోత్స్యామి = ఎట్లు ప్రహరింతును? ఎట్లును బ్రహరింపఁ

జాల నని యర్థము. ఎందువలన ననఁగా, వారు, పూజార్హౌ = పుష్పాదులచేఁ బూజింపఁ దగినవారు. పూజింపఁదగినవారితో ఆటలయందుఁగూడ మాటమాత్రమునఁగూడ సంతోషముకలిగించునట్టి వేసుకయుద్ధముగూడ ఉచితము కాదు. ఇఁక యుద్ధభూమియందు బాణములతోఁ బ్రాణత్యాగము కలిగించునట్టి ప్రహరించుట యుచితము కా దని చెప్పవలెనా? అని యర్థము. మధుసూదన అరిసూదన అని రెండు మూర్లుసంబోధనములు శోకవ్యాకులుఁ డగుటచేఁ పౌర్వాపర్యము * మఱచుటవలనఁ జేయఁబడినవి. కావున మధుసూదన అరిసూదన అనువాని యర్థమునకుఁ బునరుక్తిదోషము లేదు. ఎవరియందు యుద్ధమాత్రముగూడ ఉచితము కాదో వారివిషయమున వధము మొదలే యుచితము కా దని ప్రతియోత్స్యామి అనుటచే సూచింపఁబడినది. లేక; పూజార్హౌ కథం ప్రతియోత్స్యామి—పూజార్హు లయినవారిని ఎట్లు ప్రహరింతును? ఆపూజార్హులనే వివరించుచున్నాఁడు—భీష్మం ద్రోణంచ అని. "ద్వౌ బ్రాహ్మణౌ భోజయ దేవదత్తం యజ్ఞదత్తంచ" అనునట్లు అన్వయము. § ఇది భావము.—దుర్యోధనాదులు భీష్మద్రోణులను బురస్కరించుకొనియే యుద్ధమునకు సన్నద్ధు లగుదురు. అప్పుడు వారితో యుద్ధము పూజాదికమువలె శాస్త్రవిహితము కాకుండుటవలన ధర్మము కాదు. ఇఁక నిషిద్ధము కాకుండుటవలన అధర్మముగూడఁ గా దని చెప్పఁగూడదు. ఏల యనఁగా, 'గురుం త్వఙ్కృత్య హుఙ్కృత్య' ↑ ఇత్యాదిగా మాటమాత్రమున గురుద్రోహము చేయుటగూడ పాపము కలిగించు నని తెలిపి నిషేధింపఁబడియుండఁగా, ఇఁక వారితోఁగూడ యుద్ధము చేయుట అధర్మ మని నిషిద్ధ మని చెప్పవలసిన దేమి యున్నది?

శ్రీ॥ నేను బిఱికితనముచే యుద్ధమునుండి యుపరమించినవాఁడఁ గాను. మఱి యేమనఁగా యుద్ధము అన్యాయ్య మగుటవలన నుపరమించితి నని యర్జునుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు—భీష్మద్రోణులు, పూజార్హౌ = పూజించుట యందుఁ దగినవారు. వారిలనుగూర్చి ఎట్లు నేను యుద్ధము సేయుదును? అందును, ఇషుభిః = బాణములచేత. ఎవ్వరివిషయమున మాటమాత్రమునఁగూడ యుద్ధము చేసెద నని చెప్పుట తగదో, అట్టి వారిమీఁద బాణములతో నెట్లు యుద్ధము చేయుదు నని యర్థము. అరిసూదన = ఓశత్రువుల వధించువాఁడా!

---

* ముందు వ్యాకలు.

§ ఇద్దఱు బ్రాహ్మణులను భుజింపఁజేయుము, దేవదత్తుని యజ్ఞదత్తుని.

↑ గురువును నీఁవని ఏకవచనముగాఁ బలికి ధిక్కరించి.

ప. ఇఁక భ్రాతృపుత్త్రాది వధము కలుగు నను శంక యుండనీ. వేదనిందిత మయిన బ్రాహ్మణవధము కలుగునే, దాని కేమి గతి? అను నభిప్రాయముతో అర్జునుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు—మధుసూదన—దైత్యులను మాత్రము వధించుటయందు యోగ్యుండైనవాఁడా! సఙ్ఖ్యే = యుద్ధమునందు; భీష్మంద్రోణంచ, ఇషుభిః = బాణములచేత; కథమ్, ప్రతియోత్స్యామి = ప్రతిపక్షుఁడనై యెట్లు యుద్ధము చేయుదును? ఏలనన నసఁగా వారు, పూజార్హౌ—ఆచార్యులగుటచేఁ బూజింపఁ దగిన వారు, బ్రాహ్మణులు మాత్రమే కారు.

ఈ యర్థమునందు శతపథశ్రుతియును గలదు «తస్మా ద్యద్యపి రాజా పరమతాం గచ్ఛతి, బ్రహ్మైవ తత ఉపనిశ్రయతి, స్వాం యోనిం య ఉ హినస్తి, స్వాం స యోని మృచ్ఛతి, సపాపీయాన్భవతి, యథా శ్రేయాం సం హింసిత్వా'' భాష్యము—తస్మాత్ యద్యపి రాజా—పూర్వశ్రుతియందు 'క్షత్త్రి ఏవ తద్యశో దధాతీత్యాదిగా చెప్పఁబడుటవలన రాజు క్షత్త్రియుఁడే యయినను, పరమతామ్—రాజసూయాది యాగములచేత ఉత్కృష్టతను, గచ్ఛతి = పొందుచున్నాఁడు. ఇట్లు స్వధర్మము నాచరించుటచేత, అన్తతః = తుదియందు, బ్రహ్మైవ = బ్రాహ్మణత్వమునే, ఉపనిశ్రయతి = ఆశ్రయించుచున్నాఁడు, పొందుచున్నాఁడు. ఇట్లుండఁగా, ఉ అని తలఁచి * యః = ఏక్షత్త్రియుఁడు, స్వామ్ = తనదైన, యోనిమ్ = పొందవలసినస్థాన మగు ఈ బ్రాహ్మణుని, హినస్తి = చంపునో, సః = అతఁడు, స్వాం యోనిమ్ = తనతండ్రిని, హినస్తి = చంపినవాఁ డగుచున్నాఁడు. కావునసే, సః పాపీయాన్ భవతి = అతఁడు అధికపాపము గలవాఁ డగుచున్నాఁడు. ఎట్లనఁగా.—యథా = ఎట్లు, శ్రేయాంసమ్= మహానుభావుని, హింసిత్వా = చంపి. §

మఱియుఁ దైత్తిరీయకశ్రుతియును గలదు—«యావతీ ర్వై దేవతా స్తా స్సర్వా వేదవిది బ్రాహ్మణే వసన్తి తస్మా ద్బ్రాహ్మణేభ్యో వేదవిద్భ్యో దివే దివే నమస్కుర్యా న్నాశ్లీలం కీర్తయేత్'' భాష్యము—ఎందఱు దేవతలు గలరో వార లందఱు వేదవేత్త యగు బ్రాహ్మణునియందు వసించుచున్నారు. అందువలన వేద వేత్త లగు బ్రాహ్మణులకు, దివేదివే = ప్రతిదివసమును, నమస్కుర్యాత్ = నమస్కరింపవలెను. మఱి, ఎప్పుడును, అశ్లీలం న కీర్తయేత్ = విరుద్ధవచనమును గీర్తింప

* తిరస్కారబుద్ధితో ననుట.

§ మహానుభావుని జంపిన వానివలె పాత[illegible]కి యగు నని యర్థము.

రాదు, మర్యాద తప్పి మాటలాడ రాదు. ఇట్లుండఁగా భీష్మద్రోణాదుల నెట్లు వధింపవచ్చు నని భావము.

గురూ నహత్వా హి మహానుభావాన్
శ్రేయో భోక్తుం భైక్ష్య మపీహ లోకే
హత్వార్థకామాం స్తు గురూ నిహైవ
భుఞ్జీయ భోగా న్రుధిరప్రదిగ్ధాన్. 5

టీ. రాజులకు యుద్ధము ధర్మ మయినను, గుర్వాదుల వధించుటయందు జీవికమాత్రమే ఫల మని గ్రహించి పాపము నారోపించి చెప్పుచున్నాఁడు—మహానుభావాన్=గొప్పమహిమగల, వేదశాస్త్రసంపన్నులగు; గురూన్=భీష్మద్రోణాదులను, దుర్యోధనాదులనుగూడ; అహత్వా = వధింపక; ఇహలోకే = వ్యవహారమునకుఁ జోటయిన యీలోకమునందు; భైక్ష్యమ్ అపి = భిక్షలసమూహమునైనను, రాజులు మొదలగువారికి భిక్షాశనము నిషిద్ధ మయినను; భోక్తుమ్=భుజించుట; శ్రేయః హి= మేలు గదా! గుర్వాదుల హింసించుటచే రాజ్యభోగము నపేక్షించుట యుచితము కాదు గదా! మఱియు, గురూన్= భీష్మద్రోణాదులను; హత్వా తు = వధించియో; రుధిరప్రదిగ్ధాన్=నెత్తుటం దడుపఁబడినవి, అట్లు మిక్కిలి గర్హితములగు; అర్థకామాన్ = అర్థములు కామములు అను; భోగాన్= భోగింపఁబడునట్టి విషయములను; ఇహ ఏవ= ఈలోకమునందుమాత్రమే, స్వర్గమునందు లేదనుట; భుఞ్జీయ = భుజింతును, కాని మోక్షమనుభవింపను. కావున గురువధాదులచేఁ గలుగు భోగములను విడిచి భిక్షాశనమే యుక్త మని యర్థము.

మహానుభావు లగు భీష్మద్రోణులు మొదలగు గురువులను వధింపక క్షత్త్రియులకు నిషిద్ధ మయినను భిక్షాశనము చేసి యీలోకమున జీవించుట మేలు. ఈ గురువుల వధించిననో వారి నెత్తురు తగిలినవాని యట్లు మిక్కిలి రోఁతపడఁ దగిన యీ యర్థకామరూపభోగములను ఈ లోకమునందుమాత్రమే మనుభవింపవచ్చును గాని ధర్మముగాని, మోక్షముగాని లభింపదు, మఱియు నీలోకము దాఁటిన పిదప శాశ్వతముగా నరకవాసము సంభవించు నని తాత్పర్యము.

వి. క్షత్త్రియులకు యుద్ధము శ్రేయస్కరము, దాని నెట్లు విడువవచ్చు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—మహానుభావాన్—మహత్= అడ్డులేని, అనుభావాన్= ధర్మమునుగుఱించియు బ్రహ్మమునుగుఱించియు జ్ఞానముగలవారలగు; గురూన్=భీష్మ

ద్రోణకృపాదులను; అహత్వా = చంపక; ఇహలోకే; భైక్ష్యమ్ = బిచ్చమెత్తుటచేఁ గలుగు అన్నము; శ్రేయః—యుద్ధమువలె శ్రేయస్కర మగును. అదియే, భోక్తుమ్ = భుజించుట, యుక్తము. గురువులు మొదలగు స్వజనుల హింస లేని భిక్షాశనము మాకు శ్రేయస్కర మని యర్థము. ‹ అకృత్వా పరసంతాప మగత్వా ఖలమన్దిరమ్। అక్లేశయిత్వా చాత్మానం యదల్ప మపి తద్బహు, * ఇత్యాది శాస్త్రప్రసిద్ధిని హి అనునది తెలుపును. ఏమి దిక్కులేనివాని యట్లు భిక్షాశనమా శూరులు చేయవలెను? శత్రువుల జయించి రాజ్యభోగము కదా చేయవలె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—కముధాతువు జ్ఞానార్థకము, అర్థకామాన్—అర్థ = ధర్మాదిపురుషార్థములను, కామాన్ = శిష్యులకు బోధించువార లగు, ధర్మము నుపదేశించువార లగు; గురూన్, హత్వా, నేను, ఇహైవ = ఈలోకమునందే; రుధిరప్రదిగ్ధాన్ = నెత్తురుచేఁ దడుపఁబడిన, రక్తమయము లగు; భోగాన్ = విషయములను, నరకము నిచ్చువానిని; భుఞ్జీయ = అనుభవింపవలెను. ఈభోగములు మరణానంతరము నరకము కలిగించు ననుట మాత్రమే కాదు, మ రేమనఁగా గురువులు మొదలగువారి వధించుటచే రోఁత పడునట్టి నరకభోగ మీలోకముననే కలుగును. కావున గుర్వాదుల హింస చేయక లభించునట్టి భిక్షాశనము శ్రేయస్కర మని తలఁచుచున్నా నని యర్థము.

మ. ఓయి! భీష్మద్రోణులు గురువు లగుటచేతనే గదా పూజార్హులు, ఇట్లే ఇతరులు కృపాదులుగూడ, ఇప్పు డేమో వారలను గురువులుగా గౌరవించుట యుచితము గాదు. ఏల యనఁగా ‹ గురో రప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్య మజానతః। ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య పరిత్యాగో విధీయతే ’ § అని స్మృతి గలదు. అందువలన యుద్ధగర్వముచే గర్వించినవారలును అన్యాయముగా రాజ్యము నపహరించుటచేతను శిష్యద్రోహముచేతను కార్యాకార్యవివేకము లేనివారును అధర్మమార్గమున నున్న వారు నగు వీరి వధించుటయే మేలు అని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు—గురూన్ అహత్వా = గురువులను చంపక, పరలోక మేమో యుండనేయున్నది. ఈలోకము నందో, మాకు రాజులు మొదలగువారికి నిషిద్ధ మయిన, భైక్ష్యముగూడ, భోక్తుం,

* ఇతరులకు సంతాపము చేయక నీచునిగృహమునకుఁ బోవక తన్ను శ్రమపఱచుకొనక కొంచె మైనను యేది లభించునో అది యధికము.

§ గర్వించినవాఁడును కార్యాకార్యము తెలియనివాఁడును అధర్మమార్గము నవలంబించిన వాఁడును అగునెడ గురువునుగూడ విడుచుట విధింపఁబడుచున్నది.

శ్రేయః = మిక్కిలి ప్రశంసనీయము ఉచితము, కాని, వారిని వధించుటచే రాజ్యము గూడ ఉచితము గాదు, అని యుద్ధము ధర్మమయినను దానియందు జీవికమాత్రమే ఫలముగా గ్రహించి పాపము నారోపించి చెప్పుచున్నాఁడు. ఓయీ! అవలిప్తత్వము మొదలగువానిచే వారలు గురువులుకా రని చెప్పఁబడినది యని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు—మహానుభావాన్ = గొప్ప యను భావము—శాస్త్రము అధ్యయనము తపస్సు ఆచారము మొదలగువానిచేఁ గలిగిన ప్రభావము గలవారలను, అట్లు మృత్యువు కామము మొదలగు వానినిగూడ వశీకరించినట్టి పుణ్యాతిశయసంపన్నుల యెడ అవలిప్తత్వాదు లగు అల్పదోషముల కవకాశము లే దని యర్థము. లేక. హిమహానుభావాన్ అని ఏకపదము. హిమమ్ = జాడ్యమును, హన్తి = పోఁగొట్టు చున్నాఁ డని హిమహా అనఁగా సూర్యుఁడు లేక అగ్ని చెప్పఁబడును. వాని యొక్క అనుభావమువంటి యనుభావము సామర్థ్యము గలవారలను, అట్లు మిక్కిలి తేజస్సు గలవార లగుటచే వారికి అవలిప్తత్వాది దోషము కలుగనే కలుగదు. “ధర్మవ్యతిక్రమో దృష్ట ఈశ్వరాణాంచ సాహసమ్। తేజీయసాం న దోషాయ వహ్నే స్సర్వభుజో యథా” * అని చెప్పఁబడినది. ఓయీ! ఎప్పుడు వీ రర్థమున కాశపడినవారై యుద్ధమునందుఁ బ్రవర్తించిరో అప్పుడు ఆత్మవిక్రయము చేసినట్టి వీరికి మున్ను చెప్పఁబడిన మాహాత్మ్య మెక్కడిది? అట్లు భీష్మునిచే యుధిష్ఠిరు నితో “అర్థస్యపురుషో దాసో దాసస్త్వర్థో నకస్యచిత్। ఇతి సత్యం మహారాజ బద్ధోస్మ్యర్థేన కౌరవైః” § అని చెప్పఁబడినది అని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు— అర్థకామాన్—అర్థమున కాశపడినవారైనను, వారు నాకిన్ని గురువులే యగుదు రని మరల గురుశబ్దముఁ బ్రయోగించుటచేఁ జెప్పఁబడినది. తుశబ్దము అప్యర్థకము, ఇట్టి గురువులనుగూడ, హత్వా; భోగాన్= విషయములనే, భుఞ్జీయ=అనుభవింతును కాని మోక్షమునొందను. ఆభోగములును, ఇహైవ = ఈలోకమునందే, పరలోకము నందు లేవు. ఈలోకమునందుఁగూడ, రుధిరప్రదిగ్ధాన్ = నెత్తుటిచేఁ బూయఁబడిన వానిని, అపకీర్తిచే పూరితము లయి యుండుటవలన మిక్కిలి రోఁతపడఁ దగినవాని

---

* మహానుభావులకు ధర్మాతిక్రమణమును సాహసంబును—ఆలోచింపక దోషము గలిగించు కార్యముఁ జేయుటయు చూడఁబడినది. గొప్పతేజస్సు గలవారికి అది సమస్తమును భుజించు అగ్నికి వలె దోషావహము గాదు.

§ అర్థమునకుఁ బురుషుఁడు దాసుఁడు, అర్థముమాత్ర మెవ్వనికిని దాసుఁడు కాదు. కావున మహారాజా! నేను సత్యముగా కౌరవులచే నర్థమున బద్ధుఁడ నైతిని.

నని యర్థము. ఎప్పుడు ఈలోకమునందును ఇట్లగునో అప్పుడు పరలోకదుఃఖం బెంత యని వర్ణింపవచ్చు నని భావము. లేక, గురూన్ హత్వా = గురువులను వధించి, అర్థకామాన్ = అర్థము కామము అను, భోగాన్ = భోగములనే, భుఞ్జీయ = అనుభవింతును కాని ధర్మమును మోక్షమును అనుభవింపను. అని మఱియొక వ్యాఖ్యానము. దీనియందు అర్థకామపదము భోగవిశేషణముగాఁ దెలియవలెను.

శ్రీ. అట్లయినయెడ నీకు దేహయాత్రగూడ సిద్ధింప దనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—గురూన్ = ద్రోణాదులను, అహత్వా—పరలోకవిరుద్ధము గురువధము, దానిఁ జేయక, ఇహలోకే, భైక్ష్యమపి = భిక్షాన్నమునుగూడ, భోక్తుమ్ = భుజించుట; శ్రేయః = ఉచితము. గురువుల వధించు పక్షమునందో, పరలోకమున మాత్రమే కాదు దుఃఖము, ఈలోకమునందే నరకదుఃఖ మనుభవింతు నని చెప్పుచున్నాఁడు—గురూన్ హత్వా, ఇహైవతు = ఈలోకమునందే, రుధిరప్రదిగ్ధాన్ = నెత్తురుచే మిక్కిలి పూయఁబడిన, అర్థకామాన్ భోగాన్ = అర్థకామాత్మక భోగములను, నేను, భుఞ్జీయ = భుజింతును. లేక. అర్థకామాన్ అనునది గురువులకు విశేషణము, అర్థమునందలి లోభముచేఁ బరవశు లగుటవలన వీర లేమో యుద్ధమునుండి నివర్తిల్లరు కావున వీరిని వధించుట ప్రసక్తింపక తప్ప దని యర్థము. అట్లు 'అర్థస్య పురుషో దాసో దాసస్త్వర్థో నకస్యచిత్ । ఇతి సత్యం మహారాజ బద్ధోస్మ్యర్థేన కౌరవైః' అని భీష్మునిచే యుధిష్ఠిరునకుఁ జెప్పఁబడినది.

ప. చెప్పఁబడిన దాని విమర్శించి చెప్పుచున్నాఁడు—మహానుభావాన్, గురూన్ = ద్రోణాదులను, అహత్వా—లోకమునకును శాస్త్రమునకును విరుద్ధమయిన గురువధమును జేయక, ఇహలోకే, భైక్ష్యమ్ = భిక్షచేఁ బ్రాప్త మయిన యన్నమును; భోక్తుమ్, శ్రేయః = ఉచితము. అటుగాక, గురూన్ హత్వా = గురువులను వధించి, రుధిరప్రదిగ్ధాన్ = వారి నెత్తుటిచేఁ బూయఁబడిన; అర్థకామాన్ భోగాన్ = అర్థకామాత్మకము లయిన భోగములను, ఇహైవ = ఈలోకమునందే, కథంభుఞ్జీయ—గురువుల వధించితినే యను శంకచే దూషితుఁడనై యెట్లు భుజింతును ? ఇఁకఁ బరలోకకథ మొదలే లేదని యర్థము.

శ్రుతియును ఆపస్తమ్బసంహితయందు 'తస్మా ద్బ్రాహ్మణాయ నాపగురేత న నిహన్యా న్న లోహితంకుర్యా దేతావ తా హ్యేనసా భవతి. భాష్యము—తస్మాత్ = అందువలన, బ్రాహ్మణాయ—ద్వితీయార్థమునచతుర్థి, బ్రాహ్మణుని, ఆపగురేత=కోపము

చేత ఉమియఁగూడదు. అట్లు, నని హన్యాత్ = చేతులు కాళ్ళు మొదలగు వానితోఁ గొట్టఁగూడదు. అట్లు, లోహితమ్ = ఆయుధము మొదలగువానిచే నెత్తురుటఁ దడిసిన వానిఁగా, నకుర్యాత్ = చేయఁగూడదు. హి = ఎందువలన ననఁగా, ఏతావతా = ఇంతమాత్రము దుష్కార్యముచేత, ఏనసాభవతి = పాతకముతోఁ గూడినవాఁ డగుచున్నాఁడు.

తా. వెండియు నర్జునుండు స్నేహముచేతను గారుణ్యముచేతను ధర్మాధర్మ భయముచేతను గలఁతఁబొందినవాఁ డగుటవలన భగవంతుఁడు చెప్పినది పరమహిత మని తెలియనివాఁడై, యీవచనముఁ బలికెను—భీష్మద్రోణులు మొదలగు గురువులను బూజింపఁదగినవారిని ఎట్లు నేను వధింతును? మఱియు భోగములయందు మిక్కిలి యాసక్తు లయిన ఆగురువుల వధించి వారిచే భుజింపఁబడుచున్న యాభోగములనే వారి నెత్తురుతోఁగలిపి యా యాసనములందుఁ గూర్చుండి యెట్లు భుజింతును?

న చైత ద్విద్మః కతర న్నో గరీయో
యద్వా జయేమ యదివా నో జయేయుః
యా నేవ హత్వా న జిజీవిషామ
స్తే ఽవస్థితాః ప్రముఖే ధార్తరాష్ట్రాః. ౬

టీ. క్షత్త్రియులకు స్వధర్మ మగుటవలన యుద్ధమే శ్రేయస్కర మగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు—భైక్ష్య యుద్ధములలో, కతరత్ = ఏది; నః = మాకు; గరీయః = శ్రేష్ఠము? ఏతచ్చ = దీనినిగూడ; నవిద్మః = ఎఱుంగము. హింసాశూన్య మగుటచే భిక్షాశన ముత్తమమో స్వధర్మ మగుటచే యుద్ధమే యుత్తమమో, నాకు నిశ్చయింప శక్యము గాకున్న దని యర్థము. యుద్ధమునందును, యద్వాజయేమ = మేమే జయింతుమో, యదివా = లేక, నః = మమ్ము; జయేయుః = దుర్యోధనాదులు జయింతురో; ఏతచ్చ నవిద్మః = దీనినిగూడ ఎఱుంగము, యుద్ధము చేసినను మేమును జయింపవచ్చును, వారును మమ్ము జయింపవచ్చును, లేక, రెండు పక్షములును సమములు గావచ్చును, కావున మాకే జయము కలుగు నను నిశ్చయము లే దని యర్థము. ఇఁక మాకు జయము కలిగినను వ్యర్థమే యగును, ఏల యనఁగా—యాన్ = ఏబంధువులను; హత్వా = వధించి; నజిజీవిషామః = బ్రతుక నిచ్ఛింపమో, తే = అట్టి; ధార్తరాష్ట్రాఏవ = దుర్యోధనాదులే; ప్రముఖే = ఎదుటను;

అవస్థితాః = యుద్ధమునకై నిలిచి యున్నారు. కావున భిక్షాశనముకంటె యుద్ధము శ్రేష్ఠము కా దని యర్థము.

భిక్షాశనము యుద్ధము ఈరెంటిలో నేది యుత్తమమో నిశ్చయింప శక్యము గాదు. అయినను యుద్ధముచేసినను జయము మాకే కలుగునో వారికే కలుగునో అదియు నిశ్చయింపరాదు గదా! ఒకవేళ మాకే జయము కలుగు నన్నను, ఎవరు హతులైనచో మేము బ్రతుకునందలి యిచ్ఛనుగూడ విడుచునంతటి పరమ దుఃఖముఁ బొందుదుమో అట్టి మాపరమబంధువులగు దుర్యోధనాదులను వధించి గదా జయము పొందవలెను. అట్టి జయముచే మా కేమి సుఖము కలుగును? కావున భిక్షాశనముకన్నను యుద్ధము మేలు కా దని తాత్పర్యము.

శం. "యే యుధ్యన్తే ప్రధనేషు శూరాసో యే తనూత్యజః" * అను శ్రుతివలన క్షత్రియులకు శ్రేయస్కరము యుద్ధమే కాని భిక్షాశనము కా దనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—భిక్షాశనయుద్ధముల రెంటిలో, నః = ధర్మపరులగు మాకు; గరీయః = ఉత్తమము; కతరత్ = ఏది? గురుహింస లోకకీర్తి మొదలగు దోషములు లేని దగుటవలన భిక్షాశనమే యుత్తమమా? స్వధర్మ మగుటవలన యుద్ధమే యుత్తమమా? లేక, రెండును సమములా? చ కారము తు అనుదాని యర్థము గలది. ఏతచ్చ = దీనినో; నవిద్మః = ఎఱుంగము. జయము గలిగినయెడ రాజ్యసుఖము సిద్ధించును, అపజయ మైనచో స్వర్గము లభించును, మఱియు స్వధర్మము, కావున యుద్ధము విషయమయి సంశయింపవలసినది లే దనుకొనెడ, అట్లయినను, మాకు జయము కలిగినను దానిచే దుఃఖమే కలుగుంగాని సుఖము కొంచెమైనను కలుగ దని చెప్పుచున్నాఁడు—ప్రాణములకన్నను ప్రియు లయిన, యాన్ = పితృభ్రాతృపుత్రులు కొడుకులు మొదలయిన వారిని; హత్వా = యుద్ధమునందు వధించి; న జిజీవిషామః = బ్రతుకఁజాలమో; తే = అట్టి, ధార్తరాష్ట్రాః ఏవ = దుర్యోధనాదులే; ప్రముఖే = యుద్ధమున నెదుట; అవస్థితాః = చచ్చెద మని నిలుచున్నారు. కావున అనర్థకారణ మయిన యుద్ధముకంటె భిక్షాశనమే మాకు శ్రేయస్కర మని యర్థము.

మ. ఓయి! క్షత్రియునకు భిక్షాశనము నిషిద్ధము, యుద్ధము విహితము, కావున స్వధర్మ మగుటచే యుద్ధమే నీకు శ్రేయస్కర మని భగవద్వచనము నాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు—భైక్ష్యయుద్ధముల నడుమ, కతరత్ = ఏది; నః = మాకు;

* ఎవ్వరు యుద్ధము చేయుదురో యుద్ధములందు శూరులై యెవ్వరు దేహము విడుతురో.

గరీయః = శ్రేష్ఠము? హింసాశూన్య మగుటవలన భైక్ష్యమా? స్వధర్మ మగుట వలన యుద్ధమా? ఏతచ్చ నవిద్మః = దీనినిగూడ ఎఱుంగము. యుద్ధము చేసినను, యద్వా జయేమ = మేమే జయింతుమో; యదివానః జయేయుః = దుర్యోధనాదులే మమ్ము జయింతురో, దీనినిగూడ నెఱుంగము. ఇట, రెండుపక్షములవారమును సమానులమే యగుదుమో యనుటయు గ్రహింపవలెను. ఇదిగాక, జయము కలిగినను మాకది, ఫలముఁ జూడఁగా, పరాజయమువంటిదే యగును. ఏల యనఁగా, యాన్ హత్వా = ఏబంధువులను వధించి; నజిజీవిషామః = బ్రతుకుటకుఁగూడ మేము అపేక్షింపమో, ఇఁక భోగముల ననుభవించుట కేమి చెప్పవలెను? తఏవ = వారే; ధార్తరాష్ట్రాః = ధృతరాష్ట్రసంబంధు లయిన భీష్మద్రోణాదులు, అందఱును, యుద్ధమునకై సమ్ముఖమున నిలిచియున్నారు. కావున భిక్షాశనముకన్నను యుద్ధము శ్రేష్ఠ మనుట సిద్ధము కా దని యర్థము.

ఇట్లు ఇదివఱకుఁ గల గ్రంథముచే సంసారదోషము నిరూపించుటవలన అధికారివిశేషణములు చెప్పఁబడినవి. అందు 'నచ శ్రేయోఽనుపశ్యామి హత్వా స్వజన మాహవే' అనుచోట, యుద్ధమునందు హతుఁ డగువాఁడు సన్న్యాసి పొందు లోకము నొందు నని చెప్పుటవలన, 'అన్యచ్ఛ్రేయో ఽన్యదుతైవ ప్రేయః' * ఇత్యాదిశ్రుతి ప్రసిద్ధ మయిన మోక్షాఖ్య మగు శ్రేయస్సు ఉపన్యసింపఁబడినది. మఱియు నందు వలన నామోక్షముదక్కఁ దక్కినది యశ్రేయస్సని నిత్యానిత్యవస్తువివేకము తెలుపఁ బడినది. 'నకాఙ్క్షే విజయం కృష్ణ' అనుచో నిహలోకఫలవిరాగమును, అపి త్రైలోక్య రాజ్యస్య హేతోః' అనుచో పరలోకఫలవిరాగమును, 'నరకే నియతం వాసః' అనుచో స్థూలదేహాతిరిక్తుఁ డయిన ఆత్మయు, 'కిం నో రాజ్యేన, అనుచో మేము వ్యాఖ్యానము చేసిన విధంబున శమమును, 'కిం భోగైః' అనుచో దమమును, 'యద్యప్యేతే నపశ్యన్తి' అనుచోట లోభరాహిత్యమును, 'తన్మే క్షేమతరంభవేత్' అనుస్థలమునఁ దితిక్షయుఁ జెప్పఁబడినవి. ఇట్లు ప్రథమాధ్యాయమున సన్న్యాస సాధనము సూచింపఁబడినది. ఇఁక నీయధ్యాయమునందు 'శ్రేయో భోక్తుం భైక్ష్య మపి' అనుచోట భిక్షాచరణోపలక్షిత మయిన సన్న్యాసము ప్రతిపాదింపఁబడినది. ఇప్పుడు గురూపసదనము చెప్పఁబడుచున్నది. ఎందు కనఁగా—సంసారమునందలి దోషము లన్నియుఁ దెలిసి నిర్విణ్ణుఁడై యథావిధిగా గురువు నాశ్రయించినవానికే విద్యాగ్రహణమునం దధికారము.

* నిశ్శ్రేయసము వేఱుగా నున్నది. మఱియు ప్రియతర మగు నభ్యుదయముగూడ వేఱుగా నున్నది.

శ్రీ. మఱియు అధర్మమునే యంగీకరించెదము గాక. అట్లయినను, మాకు జయము కలుగునా? పరాజయము కలుగునా? అను నది తెలియరాదని చెప్పుచున్నాఁడు—ఈరెంటిలో, నః = మాకు, కతరత్ = ఏది, గరీయః = మిక్కిలి యధికము అగును? అను నది, నవిద్మః = ఎఱుంగము. ఆరెంటినే చెప్పుచున్నాఁడు—యద్వాజయేమ = వీరిని మేమే జయింతుమో, యదివా = లేక, నః = మమ్ము, జయేయుః= వీరే జయింతురో. మఱియు, మాకు జయము కలిగినను అది ఫలమందుఁ బరాజయమువంటిదే యగు నని చెప్పుచున్నాఁడు—యానేవ హత్వా, నజిజీవిషామః = బ్రతుకుట కిచ్ఛింపమో, తే ఏవ ధార్తరాష్ట్రాః= అట్టి ధార్తరాష్ట్రులే, ప్రముఖే అవస్థితాః.

ప. ఇఁక వారలయెడ మాకు జయము కలిగినను బరాజయము కలిగినను మరణమే శేషించు నని చెప్పుచున్నాఁడు—జయపరాజయములన్యనస్థయేమో దైవాధీనము, అట్లయినను, యద్వా వయం జయేమ = మేమే జయింతుమో, యదివా, నః = మమ్ము, జయేయుః= వారు జయింతురో, ఈపక్షములలో, కతరత్ గరీయః = ఏది శ్రేష్ఠము? దానిని, నవిద్మః = ఎఱుంగము. ఎట్లు మాకుఁ బరాజయము కలిగినయెడ మరణమే శేషించును గాని పలాయనము కా దని నిశ్చితమో అట్లు మాకుఁ జయము కల్గుపక్షమునను. ఆచార్యులు బంధువులు మొదలగు వారలందఱును హతులగుటవలనఁ బిమ్మట మే మెందుకుఁగా జీవింపవలెను? లోకమువలనను శాస్త్రము వలనను నిందకు భయపడి చావవలసినదే యని చెప్పుచున్నాఁడు—యాన్ హత్వా, మేము, నజిజీవిషామః = బ్రతుకుటకు ఇచ్ఛింపమో, తే ధార్తరాష్ట్రాః, ప్రముఖే= యుద్ధముముందటఁ నిలిచి యున్నారు.

కార్పణ్యదోషోపహతస్వభావః
పృచ్ఛామి త్వా ధర్మసమ్మూఢచేతాః
య చ్ఛ్రేయ స్స్యా న్నిశ్చితం బ్రూహి త న్మే
శిష్య స్తే ௨హం శాధి మాం త్వాం ప్రపన్నమ్. ౭

శ్రీ. సంసారమునందలి దోషసమూహములం దెలిసి మిక్కిలి నిర్విణ్ణుఁడై మోక్షేచ్ఛ నొంది గురువును శరణు చొచ్చువానికే ఆత్మోపదేశము గ్రహించుటయందధికారం బని సూచించుచున్నాఁడు—కార్పణ్యదోష ఉపహతస్వభావః—కార్పణ్యా-

ఎవ్వఁడు స్వల్పమయిన ధననాశమునుగూడ సహింపఁడో అతఁడు కృపణుఁడు, ఆత్మను దెలియనివా రందఱును బరమపురుషార్థమును బొందనివార లగుటవలన నట్టివారే యగుటచేఁ గృపణులగుచున్నారు. 'యోవా ఏత దక్షరం గార్గ్యవిదిత్వా స్మాల్లోకాత్ప్రైతి సకృపణః' * అని శ్రుతి వచించుచున్నది, ఆకృపణునిభావము కార్పణ్యము, దైన్యము, అది అను, దోష= దోషముచేత, ఉపహత= దూషితమయిన, చెఱుపఁబడిన; స్వభావః = మనస్సుగలవాఁడ నగు; అహమ్ = నేను; ధర్మసమ్మూఢచేతాః—ధర్మ—ధరింపఁబడునది కావున ధర్మ మనఁగా బ్రహ్మము, అట్టి బ్రహ్మమునందు, సమ్మూఢ = మోహమునొందిన, వివేకహీనతను బొందిన, చేతాః = బుద్ధిగలవాఁడనై; త్వా = నిన్ను; పృచ్ఛామి = అడుగుచున్నాను. ఏమి యడిగెద వనఁగా—యత్ = ఏది; నిశ్చితమ్ = ఐకాంతికమును § అనాపేక్షికమును ¶ నగు; శ్రేయః = మేలు, స్యాత్ = అగునో, రోగనివృత్తివలె అనైకాంతికమును $ అనాత్యంతికమును ‖ కాదు. మఱియు స్వర్గమువలె ఆపేక్షికమును ♦ గాదు. తత్ = అట్టి నిశ్శ్రేయసమును; మే = నాకు; బ్రూహి= చెప్పుము. 'నాపుత్రాయాశిష్యాయ' ‡ అని నిషేధముండుటవలనఁ జెప్పఁగూడ దని తలంపవల దని చెప్పుచున్నాఁడు—అహమ్= నేను; తే= నీయొక్క; శిష్యః = శిష్యుఁడను. త్వామ్ = నిన్ను; ప్రపన్నమ్ =శరణుచొచ్చిన; మామ్= నన్ను; శాధి = శిక్షింపుము, ఆ నిశ్శ్రేయసము నుపదేశింపుము.

నేను కార్పణ్యదోషముచే మనస్సు చెడుటవలన బ్రహ్మస్వరూప మయిన ధర్మము విషయమును వివేకములేనివాఁడనై నిన్ను అడుగుచున్నాను. ఏది సాధనము సంపాదించిన పిదప నవశ్యము సిద్ధించునో సిద్ధించిన పిదప మరల నశింపదో మఱియు దేనికంటె నధికమైనది లేదో అట్టి నిశ్శ్రేయసమును నాకుఁ జెప్పుము. పుత్త్రుఁడును శిష్యుఁడును గానివాని కెట్లుపదేశింపవచ్చు నని తలంపవలదు, నేను నీ

* గార్గీ! ఎవ్వఁడేని ఈ యక్షరమును దెలిసికొనక యీ లోకమునుండి పోవునో అతఁడు కృపణుఁడు.

§ సాధనానంతరము దప్పక కలుగునది.

¶ తనకన్నను ఎక్కువ లేనిదియు.

$ ఔషధసేవచేసినను ఒకానొకప్పుడు కలుగకుండునది.

‖ సిద్ధించినను మరల నశించునది, మరల రోగము పుట్టుటచే నశించునది.

♦ తనకన్న అధికమయిన శ్రేయస్సు గలది.

‡ పుత్త్రుఁడు కానివానికిని శిష్యుఁడు కానివానికిని చెప్పఁగూడదు.

శిష్యుఁడను, నిన్ను శరణుచొచ్చితిని. కావున నాకు అనిశ్శ్రేయసము నుపదేశింపు మని తాత్పర్యము.

శం॰ నీవు పండితుఁడవై యుండి యెట్లు మూఢునివలె అధర్మమును ధర్మముగాను ధర్మము నధర్మముగాను దలంచుచున్నావు? అని భగవద్వచనము నాశంకించి, నేను అతిసూక్ష్మములగు నాధర్మాధర్మముల నిర్ణయింప శక్తుఁడఁగాను, ఏది చేయవలెనో అది నీవే యుపదేశింపుమని చెప్పుచున్నాఁడు—అవిద్యాకృత మయిన దేహేంద్రియాదికము అనాత్మస్వరూపము, అదియే నేనని వ్యవహరించుచున్నాఁడు కావున కృపణుఁడు * అనఁగా అజ్ఞాని, అట్లు 'యో వా ఏత దక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మాల్లోకా త్ప్రైతి సకృపణః' అని శ్రుతియు, 'కృపణో యో ఽజితేన్ద్రియః' § అని స్మృతియుఁ జెప్పుచున్నవి, కృపణభావము కార్పణ్యము అనఁగా అజ్ఞానము, తమఃప్రధాన మగుటవలన వస్తుస్వరూపము నాచ్ఛాదించును గావున నదియె దోషము దానిచే, ఉపహత = కప్పఁబడిన, స్వ = అవికారుఁడైన ప్రత్యగాత్మయొక్క, భావః = సత్తగలవాఁడను, అవిద్యచేఁ గప్పఁబడినయాత్మస్వరూపముగలవాఁడను, అవిద్యచే సంసారమునందుఁ ద్రోయఁబడినవాఁడను. దీనిచే ధరింపఁబడును గావున ధర్మ మనఁగా స్వరూపమును బ్రకాశింపఁ జేయునట్టి జ్ఞానము, దానియందు, సమ్మూఢ = ప్రవేశింపనట్టి, చేతాః = మనస్సు గలవాఁడను, ఇట్టి లక్షణములతోఁ గూడిన నేను; త్వా = నిన్నుఁ బరమేశ్వరుని; పృచ్ఛామి = అడుగుచున్నాను. శ్రుతి స్మృతుల చేతను మహర్షులచేతను, యత్ = ఏది; నిశ్చితమ్ = నిర్ణయింపఁబడిన, నియతమయిన ఫలముగల; శ్రేయః = శ్రేయస్సాధనమో, శోకమును పోఁగొట్టునదో, తత్ మే బ్రూహి = దాని నాకుఁ జెప్పుము. ఓయి! 'నా పుత్త్రాయ నాశిష్యాయ వా పునః' అను శ్రుతివలనఁ బుత్త్రునకును శిష్యునకును దక్క నతిరహస్యముఁ జెప్పరాదనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ధర్మముఁ దెలియఁ గోరినవాఁడ నగుటచే; అహమ్, తే శిష్యః = నీకు శిష్యత్వము నొందినవాఁడను. త్వామ్—జగద్గురుఁడవు పరమేశ్వరుఁడ వగు నిన్ను; ప్రపన్నమ్ = శరణుచొచ్చిన, మామ్ = ముముక్షువు నగు నన్ను; శాధి = అనుగ్రహింపుము. ఎట్లీ శోకము నిశ్శేషముగా నశించునో అట్లు నాకు బోధింపు మని యర్థము.

---

* కృపణ—కృ—కృతమయిన, అవిద్యాకృతమయిన దేహేంద్రియాదికమును, పణ—నేనని వ్యవహరించువాఁడు.

§ ఎవఁడు జితేంద్రియుఁడు కాఁడో వాఁడు కృపణుఁడు.

వ్య. భీష్మాదులవలనఁ గలిగిన సంకటముచే నర్జునుండు ‘వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరన్తి’ * అను శ్రుతిచే సిద్ధ మయిన భిక్షాచరణమునం దభిలాష నొందుటను దెలిపి తత్సంకటము వలననే యథావిధిగా గురువును శరణుచొచ్చుటను గూడఁ దెలుపుచున్నాఁడు—ఎవ్వఁడు కొంచెమేని ధనవ్యయము నోర్వఁడో అతఁడు కృపణుం డని లోకమునందుఁ బ్రసిద్ధము. ఆత్మవేత్తలు కానివా రందఱు పురుషార్థము లేనివా రగుటచే నట్టివారలే యగుదురు కావునఁ గృపణులు. అట్లు ‘యో వా ఏత దక్షరం గార్గ్యవిదిత్వా స్మాల్లోకా త్ప్రైతి సకృపణః’ అని శ్రుతి, కృపణుని తనము కార్పణ్యము, అనఁగా అనాత్మాధ్యాసము కలవాఁ డగుట, దానిచేఁ గలిగిన, దోష = ఈజన్మమునందు వీరే నావారలు, వారు హతులైనయెడ నాకు బ్రతు కేల? అను అభినివేశరూప మయిన మమత యను దోషముచేత, ఉపహత = కొట్టఁబడిన, కప్పఁబడిన, స్వభావః= యుద్ధప్రయత్నరూప మయిన క్షత్త్రియస్వభావము గలవాఁడను; ధర్మసమ్మూఢచేతాః—ధర్మ = ధర్మమువిషయమయిన, నిశ్చయము కల్గించు ప్రమాణము కనఁబడకుండుటవలన, సమ్మూఢ = వీరిని వధించుట యధర్మమా? లేక వీరిఁ బరిపాలించుట యధర్మమా? భూపాలనమా ధర్మము? లేక యిదివఱ కున్న యరణ్యావాసమా ధర్మము? ఇత్యాది సంశయములచే వ్యాపింపఁబడిన, చేతాః = మనస్సుగలవాఁడను. నచైత ద్విద్మః కతరన్నో గరీయః అనుచోట నిది వ్యాఖ్యాత మయ్యెను. ఇట్టివాఁడనై నేను, త్వాం=నిన్ను; పృచ్ఛామి= అడుగుచున్నాను, శ్రేయస్సు నని యధ్యాహార్యము. కావున, యత్ = ఏది, నిశ్చితమ్ = ఐకాంతికమును ఆత్యంతికము నగు, శ్రేయః = పరమపురుషార్థమయిన ఫలము, స్యాత్ = అగునో, తత్ = దాని, మే = నాకొఱకు, బ్రూహి = చెప్పుము. ఐకాంతిక మనఁగా సాధనానంతర మవశ్యము కలుగునది, ఆత్యంతిక మనఁగా కలిగిన పిమ్మట నశింప కుండునది. ఎట్లనఁగా, ఔషధమును సేవించినను ఒకానొకప్పుడు రోగనివృత్తి కలుగకపోయినను బోవును. రోగనివృత్తి కలిగినను మరల రోగము సంభవించుటచే నది నశించును. ఇట్లే యాగముచేసినను బ్రతిబంధవశము వలన స్వర్గము కలుగకపోయినను బోవును. కలిగినను స్వర్గము దుఃఖాక్రాంతమయి నశించును. కావున రోగనివృత్తియు స్వర్గంబును ఐకాంతికములు కావు, ఆత్యంతికములును గావు. ఈవిషయము, “దుఃఖత్రయాభిఘాతా జ్జిజ్ఞాసా తదపఘాతకే

* సన్న్యసించి యంత భిక్షాచరణము చేయుదురు.

హితా । దృష్టే సా ఉపార్థాచే న్నైకాన్తా త్యన్తతో ఉభావాత్ ” * అనియు “దృష్టవ దానుశ్రవిక స్స హ్యావిశుద్ధిక్షయాతిశయయుక్తః । తద్విపరీత శ్రేయా వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాత్ ” § అనియు చెప్పఁబడియున్నది. ఓయి! నీవు నాకుఁ జెలికాఁడవు కాని శిష్యుఁడవు కా వనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—నీచే నుపదేశము పొందుటకు యోగ్యుఁడ నగుటవలన, అహమ్ = నేను, తే = నీకు, శిష్యః = శిష్యుఁడనే, కాని, తన్కు-వజ్ఞానము కలవాఁడ నగుటవలన సఖుఁడఁ గాను. కావున, త్వామ్ = నిన్ను, ప్రపన్నమ్ = శరణుచొచ్చిన, మామ్ = నన్ను, శాధి = కృపచే శిక్షింపుము, నేర్పుము, వీఁడు శిష్యుఁడుకాఁ డని శంకించి నన్ను పేక్షింపఁ దగ దని యర్థము. ఇందుచే “తద్విజ్ఞానార్థం నగురు మే వాభిగచ్ఛే త్సమిత్పాణి శ్శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమ్ ’ ‘భృగుర్వై వారుణిః వరుణం పితర ముపససార, అధీహిభగవో బ్రహ్మేతి’ $ ఇత్యాదిగా గురువును శరణుపొందవలె నని ప్రతిపాదించునట్టి శ్రుత్యర్థము తెలుపఁబడినది.

శ్రీ. అందువలన, కార్పణ్యదోషోపహతస్వభావః—కార్పణ్యా=వీరిని వధించి యెట్లు బ్రతుకుదు మను దీనతచేతను, దోష = వంశక్షయుచేఁ గలుగు దోషముచేతను, ఉపహత = తిరస్కరింపఁబడిన, స్వభావః = శౌర్యరూపస్వభావముగలవాఁడ నగు, నేను; అట్లు, ధర్మసమ్మూఢచేతాః = ధర్మమునందు వివేకములేని మనస్సు గలవాఁడనై, యుద్ధంబును విడిచి భిక్షాటనము చేయుటయు క్షత్రియునకు ధర్మమా? అధర్మమా? అని సందేహము నొందిన మనస్సుగలవాఁడనై యనియర్థము; త్వాం పృచ్ఛామి. కావున, మే = నాకు; యత్ = ఏది, నిశ్చితమ్ = నిశ్చయముగాఁ

* ఆధ్యాత్మికము అధిభౌతికము అధిదైవికము అను దుఃఖములు మూఁటిచే బాధింపఁబడుటవలన ఆదుఃఖములను బోఁగొట్టునట్టి శాస్త్రప్రోక్తసాధనము విషయమయి జిజ్ఞాస కలుగును. ఔషధము మొదలగు దృష్ట మయిన సాధనముచేతనే తద్దుఃఖనాశము సిద్ధించుటవలన ఆ జిజ్ఞాస వ్యర్థమగు ననఁగా అట్లు గాదు. ఏల యనఁగా ఆ యౌషధములు మొదలగువానిచేఁ గలుగు అదుఃఖనివృత్తి యైకాంతికము గాదు, ఆత్యంతికమును గాదు.

§ వేదోక్త మయిన కర్మకలాపముగూడ, యౌషధాదులవంటిదే, ఏల యనఁగా నది హింసాదిరూపమగుటచే అపరిశుద్ధత్వమును నాశమును ఒకదానికన్న నొకటికి ఆధిక్యమును గలది. కావున ఆకర్మకలాపమునకు విపరీత మయిన—శుద్ధమును నిత్యమును నిరతిశయము నగు ప్రకృతి సంబంధరహిత పురుషజ్ఞానము శ్రేష్ఠము, అది, వ్యక్తము అవ్యక్తము పురుషుఁడు—వీని జ్ఞానమువలనఁ గలుగును.

$ వరుణునిపుత్త్రుఁ డైనభృగువు తండ్రియైన వరుణుని భగవంతుఁడా! బ్రహ్మమును నేర్పు మని శరణుచొచ్చెను.

శ్రేయః = యుక్తము, స్యాత్; తత్, బ్రూహి = దానిఁ జెప్పుము. ఇదిగాక, తే = నీకు; అహమ్ శిష్యః = శిక్షింపఁదగినవాఁడను. కావున, త్వామ్, ప్రపన్నమ్ = శరణాగతుండ నగు, మామ్ = నన్ను; శాధి = శిక్షింపుము.

ప. అంతఁ గలఁతపడినమనస్సుగలవాఁడై శ్రీకృష్ణునేయడుగుచున్నాఁడు— కార్పణ్య=స్నేహసంబంధముగల బంధువుల ప్రాణము రక్షించు తలంపుచేతను, దోష= వారి వధించుటచేఁ గలుగు దోషముచేతను, ఉపహత= కలఁతపెట్టఁబడిన, స్వభావః = మనస్సుగలవాఁడను; కార్పణ్యమునందు క్షత్రియధర్మమునువిడుచుట యగును, వారి వధించుటయందు వేదోక్త మయిన యహింసారూపధర్మమును విడుచుట యగును; ఇట్లు రెండువిధములను, ధర్మసమ్మూఢచేతాః = ధర్మమువిషయమందు వివేకములేని మనస్సుగలవాఁడను. ఇఁక మీఁద రెండు ధర్మములను రక్షించి, యత్ = ఏది, శ్రేయఃస్యాత్ = ఉచిత మగునో, తత్ = దాని, మే = నాకు; నిశ్చితమ్ = సందేహము లేనియట్లు; బ్రూహి. ఎందువలన ననఁగా, అహమ్ శిష్యుఁడు; తే శిష్యః, కావున, త్వామ్ ప్రపన్నమ్ = శరణాగతుఁడ నగు, మామ్ = నన్ను; శాధి = శిక్షింపుము. అట్లు "ఆచార్యవాన్ పురుషో వేద" * అని శ్రుతి.

రా. ఇట్లు యుద్ధము నారంభించి యావ్యాపారము విడిచిన మిమ్ము ధార్తరాష్ట్రులు బలాత్కారంబున వధింతు రందు వేసి, అప్పుఁ గాక. వారిని వధించుటచే లభించు నధర్మ్య మయిన విజయముకన్నను మాకు ధర్మాధర్మములు దెలియనివారగు నాధార్తరాష్ట్రులచే వధింపఁబడుటయే మే లని నాకుఁ దోఁచుచున్న దని పలికి, ఏది నాకు శ్రేయం బని నిశ్చిత మగునో దాని శరణాగతుండను నీశిష్యుండ నగు నాకుఁ జెప్పు మని మిక్కిలి దీనుండై భగవంతునిపాదములను శరణుచొచ్చెను. §

నహి ప్రపశ్యామి మ మాపనుద్యాత్
య చ్ఛోక ముచ్ఛోషణ మిన్ద్రియాణామ్
అవాప్య భూమా వసపత్న మృద్ధం
రాజ్యం సురాణా మపి చాధిపత్యమ్. ౮

అ. ఎందువలన నిశ్శ్రేయసము నే కోరుచున్నా వనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు— హి = ఎందువలన ననఁగా; భూమౌ = ఈభూలోకమునందు; అసపత్నమ్ = శత్రువులు

* ఆచార్యుఁడు గల పురుషుఁ డెఱుంగును.

§ ఇది ౪-౭ శ్లోకముల యర్థము.

లేని; ఋద్ధమ్ = సమృద్ధ మగు; రాజ్యమ్ = దొరతనమును, ప్రజలరక్షించుట శిక్షించుట మొదలగుదానిని; అవాప్య = పొందియును; సురాణామ్ = దేవతలయొక్క; ఆధిపత్యమ్ = దొరతనమును, ఇంద్రత్వమునుగాని బ్రహ్మత్వమునుగాని; అవాప్యాపిచ= పొందియును; యత్ = ఏది; ఇన్ద్రియాణామ్ = ఇంద్రియములయొక్క; ఉచ్ఛోషణమ్ = తపింపఁజేయునట్టి; మమ = నాయొక్క; శోకమ్ = దుఃఖమును; అపనుద్యాత్ = పోఁగొట్టునో; తత్ = దాని; నప్రపశ్యామి = చూడను.

ఇప్పుడు నాయింద్రియముల కన్నిటికిని మిక్కిలి సంతాపకరమైన మహా దుఃఖమును బోఁగొట్టు నుపాయ మేదియు నాకుఁ గనఁబడలేదు. శత్రువులను జయించి నిష్కంటకమై సమృద్ధ మయిన భూరాజ్యము నొందినను ఈ దుఃఖము పోవునట్లు దోఁప లేదు. మఱియు సమస్తదేవతలకును బ్రభుఁడనై యింద్రత్వము నొందినను బ్రహ్మత్వము నొందినను ఈ దుఃఖము పోవు నని దోఁపదు. కావున నిశ్శ్రేయసమునే కోరుచున్నా నని తాత్పర్యము.

శ్లో ౮. నేను నీ కేమి చెప్పవలెను? నీవు పండితుఁడవు గదా! ఏది శ్రేయస్సాధనమో దాని సూక్ష్మబుద్ధిచేతను యుక్తిచేతను నీవే తెలిసికొనవలె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ఇన్ద్రియాణామ్ — దేహేంద్రియమనోబుద్ధులకు; ఉచ్ఛోషణమ్ = మిక్కిలి సంతాపము కలిగించునట్టి; మమ=నాయొక్క; శోకమ్ = దుఃఖమును; యత్ అపనుద్యాత్ = ఏది పోఁగొట్టునో, ద్రవ్యగుణకర్మములలో నుత్తమపదార్థ మేది నాకుఁ బ్రాప్తమయి నాదుఃఖమును నివర్తించునో; తత్ అహమ్ నప్రపశ్యామి = అట్టిదాని దేనినిగూడ నే నెఱుంగను. ఎఱుంగుదు నేని ఈదుఃఖ మేల వచ్చు నని "హి" అను నది యజ్ఞానముయొక్క ప్రసిద్ధిని దెలుపుచున్నది. శత్రువులను జయించి రాజ్యంబు నొంది యుత్తమపదార్థములభోగముచే శోకము విడువశక్య మగు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—భూమౌ=భూమియందు; అసపత్నమ్ = శత్రువులు లేనట్టి; ఋద్ధమ్= సమగ్రమయిన; రాజ్యమ్ = చక్రవర్తిత్వమును; అవాప్య = పొందిననుగాని; సురాణామ్ ఆధిపత్యమ్ = ఇంద్రత్వమును లేక బ్రహ్మత్వమును, అవాప్య = పొందిననుగాని; నేను శోకమును విడువఁ జాలను. చక్రవర్తిత్వము ఇంద్రత్వము బ్రహ్మత్వము మొదలగునవి జన్యము లగుటచే ధ్వంసప్రతియోగులు * కావున అవి గలవానికి శోకనివృత్తి సంభవింపదు. ప్రకృతమునందుఁగూడ స్వజనులనాశమువలన నె గదా శోకము కలుగుచున్నది. అందువలన వివేకవంతునకు విషయప్రాప్తియు విషయ

* నశించునవి.

భోగమును శోకనివర్తకములు కావు. కావున, ఎందువలన శోకమును నిశ్శేషముగా విడువఁగలనో అట్టి ధర్మమును నా కుపదేశింపు మని సమస్తభోగములందు విరక్తితోను తీవ్రమయినమోక్షేచ్ఛతోను భగవంతుని ప్రార్థించినవాఁడర్జునుఁడు ‘ శాధిమామ్ ’ అని. ఇందుచే, ‘ బ్రహ్మత్వాదిపదప్రాప్తి ఆత్యంతికసంసారదుఃఖనివృత్తికిఁ గారణము కాఁజాలదు. మఱియుఁగా బ్రహ్మజ్ఞానము లేనియెడ దుఃఖమునకే కారణమగును. ఆబ్రహ్మజ్ఞానము గురూపదేశముచేతనేగాని సిద్ధింపదు. అట్లు ‘ ఆచార్యవా న్పురుషో వేద ’ అని శ్రుతి యుపదేశించుచున్నది. కావున బ్రహ్మజ్ఞానముఁ గోరువాఁడు గురూపసదనము చేయవలెను ” అని సూచింపఁబడినది.

వ్యా. ఓయి ! నీవే శ్రేయస్స్వరూపో విచారించుకొనుము. వేదశాస్త్రములు దెలిసినవాఁడవు. ఒకనికి శిష్యుఁ డేల కావలయు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—యత్ = ఏశ్రేయస్సు, ప్రాప్తమై, మమశోకమ్ = నాదుఃఖమును, అపనుద్యాత్ = పోఁగొట్టునో, తత్ = దాని, హి = ఏకారణమువలన, నప్రపశ్యామి = చూడనో, అందువలన, మాంశాధి—నన్నుశిక్షింపుము, అని « సోఽహం భగవ శ్శోచామి తం మా భగవాఞ్ శోకస్యపారం తారయతు ”* అను శ్రుతియొక్క యర్థము తెలుపఁబడినది. శోకము నివారింపనియెడ నేమి హాని యని యాశంకించి దాని విశేషణముఁ జెప్పుచున్నాఁడు— ఇన్ద్రియాణామ్ ఉచ్ఛోషణమ్—ఎల్లప్పుడును మిక్కిలి తాపము చేయునట్టిదాని నని యర్థము. ఓయీ ! యుద్ధము చేయుదువేని నీకు శోకనివృత్తి కాఁగలదు, ఎట్లనఁగా, జయింతువేని అప్పుడు రాజ్యము లభించుటచే శోకనివృత్తి యగును. వేఱువిధ మయినయెడ స్వర్గము సిద్ధించుటంజేసి శోకనివృత్తి యగును, అట్లు ‘ ద్వావేతౌ పురుషౌ లోకే ’ § ఇత్యాదిగా ధర్మశాస్త్రము వచించుచున్నది, అని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు—శత్రువర్జితమై పైరులు మొదలగువానిచే సమృద్ధ మయిన రాజ్యమునుగాని, అట్లు సురాణామ్ ఆధిపత్యమ్ = హిరణ్యగర్భత్వపర్యంత మయిన యైశ్వర్యమునుగాని; అవాప్య = పొంది, ఉన్నవాఁడనైనను, నాశోకము నేది పోఁగొట్టునో దానిం జూడ నని యన్వయము. « తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే

* భగవంతుఁడా ! అట్టి నేను శోకించుచున్నాను, భగవంతుఁ డట్టి నన్ను శోకముయొక్క అంతమును దరింపఁజేయుఁ గాక.

§ లోకమునందు వీర లిద్దఱుపురుషులు—యోగయుక్తుఁడైన సన్న్యాసియును యుద్ధమునం దభిముఖుఁడై హతుఁడైన శూరుఁడును సూర్యమండలము భేదించువారలు.

ఏవ మే వాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే" § అను శ్రుతివలనను, ఏది కార్య మో అది యనిత్య మను ననుమానప్రమాణమువలనను, ప్రత్యక్షమందును ఈలోక మునఁ గలిగిన వస్తువులవినాశమును జూచుటవలనను, ఇహలోకభోగముగాని పరలోక భోగముగాని శోకనివర్తకము కాదు. మఱేమనఁగా ఆభోగ ముండునపుడును పురు షుని పారతంత్ర్యముచే బంధించుటవలన శోకజనకమే యగును, అది నశించునపు డును విచ్ఛిన్న మగుటవలన శోకజనకమే యగును. కావున శోకనివృత్తికొఱకు యుద్ధము చేయఁ దగినది కా దని యర్థము. ఇందుచే ఇహాముత్రభోగవిరాగము అధి కారివిశేషణ మని తెలుపఁబడినది.

శ్రీ. నీవే విచారించి యేది యుక్తమో యది చేయు మనఁగాఁ జెప్పు చున్నాఁడు—ఇన్ద్రియాణామ్, ఉచ్ఛోషణమ్ = మిక్కిలి శోషిల్లఁ జేయున దగు, నాయొక్క, శోకమ్, యత్ = ఏకార్యము, అపనుద్యాత్ = పోఁగొట్టునో, తత్ = దానిని, అహమ్ నప్రపశ్యామి = నే నెఱుంగను. భూమౌ, అసపత్నమ్ = నిష్కం టకమయిన, సమృద్ధ మగు రాజ్యమును పొందినను, అట్లు దేవేంద్రత్వమునుగూడ పొందినను, ఇట్లు అభీష్టమగునది యంతయుఁ బొందినను శోకము పోఁగొట్టు నుపా యము కనఁబడ దని యర్థము.

ప. ఇప్పుడు నీవే విచారించి యేది యుక్తమో దానిఁ జేయు మనఁగా మరలఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ఈ యుద్ధమునందు రెండు కార్యములు కనఁబడుచున్నవి. అవి యేవి యనఁగా—మాకు జయ మయినయెడ భూలోకరాజ్యము, అట్లు మాకు మరణము కలిగినయెడ స్వర్గలోకరాజ్యము. ఈ రెంటిలో నొకటియును, యత్ మమ శోకమ్ అపనుద్యాత్ = ఏది నా దుఃఖమును పోఁగొట్టునో, అట్టిదిగాఁ గనఁబడదు. ఎట్టి దుఃఖము ననఁగా—ఇన్ద్రియాణామ్ ఉచ్ఛోషణమ్ = సమస్తేంద్రియములను బాధించునట్టిదాని. ఇఁక భూలోక రాజ్యమును వర్ణించుచున్నాఁడు. అసపత్నమ్ = శత్రువులు లేనిదానిని, ఋద్ధమ్ = సమృద్ధ మయినదానిని. స్వర్గలోక రాజ్యమును గూడ వర్ణించుచున్నాఁడు—సురాణామ్ = ముప్పదిమూఁడుకోటుల పరిమితిగల దేవ తలయొక్క, ఆధిపత్యమ్ = ప్రభుత్వమును. అందు భూలోకరాజ్యమునం దేభోగ ములుగలవో అవి నెత్తుటం దడిసినవి, స్వర్గలోకభోగములుగూడ మరల భ్రంశము

§ అందువలన ఎట్లీలోకంబున కర్మముచే సంపాదింపఁబడిన లోకము నశించుచున్నదో, ఇట్లే పరలోకమునందును బుణ్యముచే సంపాదింపఁబడిన లోకము నశించుచున్నది.

కలుగుటవలన క్షణభంగురములు. కావున శోకము నిచ్చునవి కాని శోకమును బోఁగొట్టునవి కా వని యర్థము.

సంజయ ఉవాచ.

ఏవ ముక్త్వా హృషీకేశం గుడాకేశః పర న్తపః
న యోత్స్య ఇతి గోవిన్ద ముక్త్వా తూష్ణీం బభూవ హ. ౯

ట్రీ. ఈ ప్రకారముగా నర్జునుఁడు భగవంతునితోఁ జెప్పిన యభిప్రాయమును సంజయుఁడు ధృతరాష్ట్రునకుఁ జెప్పె నని చెప్పుచున్నాఁడు 'సంజయ ఉవాచ' అని. పర న్తపః = శత్రువులను దపింపఁజేయునట్టి; గుడాకేశః = అర్జునుఁడు; హృషీకేశమ్ = కృష్ణునిఁగూర్చి; ఏవమ్ = ఇప్పుడు చెప్పుకొనుచుండగా; ఉక్త్వా = పలికి; మరల, నయోత్స్యే = యుద్ధముచేయను; ఇతి = అనఁగాఁ జెప్పుచు, గోవిన్దమ్ = కృష్ణునిఁగూర్చి; ఉక్త్వా = చెప్పి; తూష్ణీమ్ = ఊరక, దుఃఖమును, అపనుదాద్యాత్, బభూవహ = ఉండెను గదా. నప్రపశ్యామి = చూడనో,

సర్వశత్రువులను జయించునట్టి యర్జునుఁడు భగవంతునితో నీ విధముగాఁ బలికి, మరల నా కృష్ణునిం జూచి అయ్యా! యుద్ధము చేసినయెడ మిక్కిలి దుస్సహమయిన దుఃఖము సంభవించుం గావున నేను యుద్ధము చేయ నని చెప్పి యంతనేమియుఁ బలుకకుండె నని తాత్పర్యము.

. శం. "శిష్య స్తేఽహం శాధి మాం త్వాం ప్రపన్నమ్" అని యర్జునుఁడు భగవంతునితోఁ బలికె నని ధృతరాష్ట్రునకు సంజయుండు చెప్పెను. ఏవముక్త్వా, మరల; పర న్తపః = శత్రువులఁ దపింపఁ జేయువాఁ డయ్యును, గుడాకేశః—నామైకదేశముచే నామగ్రహణ మను న్యాయమువలన లగుడ శబ్దము గుడ అని చెప్పఁబడినది, లగుడ = దండమువలె దీర్ఘములును, ఆ = అంతటను సమములు నగు, కేశః = తలవెంట్రుకలు గలవాఁ డగు నర్జునుఁడు; గోవిన్దమ్—గో = వేదాంతవాక్యములచేత, విన్దమ్ = పొందఁబడునట్టి; హృషీకేశమ్ = కృష్ణుని గూర్చి; బంధువుల హింసించుట దుస్సహదుఃఖము గలిగించుం గావున, నేను, నయోత్స్యే=యుద్ధము చేయను; ఇతి = అని; ఉక్త్వా; తూష్ణీం బభూవహ—మరల నేమియుఁ బలుకఁ డయ్యె నని యర్థము.

మ. అటుపిమ్మట నర్జునుం డేమిచేసె నని ధృతరాష్ట్రుఁ డడుగఁగా సంజయుఁడు పలికెను—గుడాకేశః = సోమరితనమును జయించినవాఁడును, పర న్తపః =

శత్రువులఁ దపింపఁజేయువాఁడు నగు నర్జునుఁడు; హృషీకేశమ్ = సర్వేంద్రియములను బ్రేరించువాఁ డగుటవలన అంతర్యామియును; గోవిన్దమ్—గో = వేదరూపమయిన వాక్కును, విన్దమ్ = పొందువాఁ డను వ్యుత్పత్తిచే సమస్తవేదములకును గారణమయినవాఁ డగుటచే సర్వజ్ఞుఁడు నగు కృష్ణుని గూర్చి; మొదట, ఏవమ్—కథం భీష్మ మహం సంఖ్యే ఇత్యాదిగా యుద్ధము అయోగ్య మని; ఉక్త్వా; అటుపిమ్మట, నయోత్స్యే; ఇతి = అని, యుద్ధము నిష్ఫల మనియు; ఉక్త్వా; తూష్ణీం బభూవ—యుద్ధము కొఱకుఁ బూర్వము చేయఁబడిన బాహ్యేంద్రియవ్యాపారము విడుచుటచే నిర్వ్యాపారుఁ డయ్యె నని యర్థము. స్వభావముచే ఆలస్యమును జయించినవాఁడును సర్వశత్రువులఁ దపింపఁజేయువాఁడు నగు నర్జునునియందు నడుమ వచ్చిన యాలస్యమును అతాపకత్వమును నిలుపఁజాల వని "హ" అనునది సూచించుచున్నది. సర్వజ్ఞత్వమును బోధించునట్టి గోవిన్దశబ్దముచేతను సర్వశక్తత్వమును బోధించునట్టి హృషీకేశశబ్దముచేతను భగవంతుని కా యర్జునుని మోహమును బోఁగొట్టుట సులభసాధ్య మని సూచింపఁబడినది.

శ్రీ. ఇట్లు పలికి యర్జునుఁ డేమి చేసె నని యడుగఁగా సంజయుఁడు పలికెను—ఏవ మిత్యాదిగా. అర్థము స్పష్టము.

ప. అటుమీఁద నేమి జరిగె ననఁగా సంజయుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు—ఏవ ముక్త్వేత్యాదిగా. స్పష్టము.

రా. ఇట్లు అయోగ్యస్థానమునందుఁ గలిగిన స్నేహకారుణ్యములచే స్వభావవిరుద్ధగుణమును బొందినవాఁడును క్షత్త్రియులకు యుద్ధము పరమధర్మ మైనను దాని నధర్మముగాఁ దలంచువాఁడును ధర్మము దెలియఁ గోరి శరణాగతుం డైన వాఁడు నగు నర్జును నుద్దేశించి యాత్మస్వరూపజ్ఞానంబును ఫలాభిసంధిరహిత మయిన యుద్ధం బాత్మప్రాప్తికి నుపాయం బను జ్ఞానంబును గలిగినంగాని వీని మోహము శమింప దని తలంచి పరమపురుషుం డగు భగవంతునిచే శాస్త్రావతరణము గావింపఁబడెను. అది చెప్పఁబడినది. "అస్థానస్నేహకారుణ్య ధర్మాధర్మధియా ఽఽకులమ్। పార్థం ప్రపన్న ముద్దిశ్య శాస్త్రావతరణం కృతమ్" * అని. §

* అయోగ్యస్థానమునందలి స్నేహకారుణ్యములచేఁ గలిగిన ధర్మమునందలి యధర్మబుద్ధిచేఁ బీడితుండును శరణాగతుండు నగు నర్జును నుద్దేశించి శాస్త్రావతరణము చేయఁబడినది.

§ ఇది ౮-౯ శ్లోకముల యర్థము.

తముపాచ హృషీకేశః ప్రహసన్నివ భారత
సేనయోరుభయోర్మధ్యే * విషీదన్తమిదం వచః. ౧౦

టీ. సేనయోః = సేనలయొక్క; ఉభయోః = రెంటియొక్క; మధ్యే = నడుమను; విషీదన్తమ్ = దుఃఖించుచున్న; తమ్ = ఆ యర్జునునిఁగూర్చి; హృషీకేశః = భగవంతుఁడు; ప్రహసన్నివ = పరిహాసము చేయువాఁడుంబోలె; భారత = భరతవంశమునఁ బుట్టినవాఁడా! అని సంబోధించి; ఇదమ్ = ఈ; వచః = వాక్యమును; ఉవాచ = పలికెను.

అట్లు శోకమోహములచే నభిభూతుండై రెండుసేనల నడుమ మిక్కిలి శోకించుచు స్వధర్మము విడువఁ బూనియున్న యర్జునుం జూచి భగవంతుం డతని అనుచితకార్యము చేయుచున్నా వని పరిహాసము చేయువాని యట్లు భారతా! అని యాశ్వాసించి ప్రశ్నోత్తరరూపంబును నిశ్శ్రేయసము పొందుటకు సాధన మయినదియు నగు నీ వాక్యముఁ బలికె నని తాత్పర్యము.

శం. "యచ్ఛ్రేయః స్యాన్నిశ్చితం బ్రూహి తన్మే" అని యడుగఁబడినవాఁడై శ్రీభగవంతుఁడు శోకించుచున్న యతనిం జూచి యేమిచెప్పె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు — ఓ భారతుఁడా! ధృతరాష్ట్రుని సంబోధనము. సేనయోః ఉభయోః మధ్యే = సేనల రెంటినడుమ; విషీదన్తమ్ = నావారలు వీరు చావఁ బోవుచున్నా రని దుఃఖించుచున్నవాని, వీరిని వధించి యాదోషముచే నేను నరకముఁ బొందుదు నని నిష్క్రియుండును నిర్వికారుండును కర్తృత్వాది ధర్మశూన్యుండు నగు నాత్మయందు అనాద్యవిద్యచే అనాత్మను అనాత్మధర్మములను అధ్యసించి నేను కర్తను భోక్త నని విపరీతబుద్ధిచే మోహపడియున్నవాని; తమ్ = ఆ యర్జునుని, చూచి, పరమదయాళు వగు, హృషీకేశః = భగవంతుఁడు; 'తత్ర కో మోహః కః శోక ఏకత్వమనుపశ్యతః' § ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధ మగు బ్రహ్మాత్మైక్యము తెలిసినం గాని ద్వైతభ్రమను గలిగించునట్టి భేదబోధకశాస్త్రమునకు లోఁబడియుండునట్టి యితఁడు భ్రాంతిచేఁ గలిగిన శోకసాగరమును దాఁటఁ జాలఁ డని తలంచి తత్త్వంపదార్థవిచారపూర్వకముగా తద్జ్ఞానము నుపదేశింపఁ గోరినవాఁడై మొదట త్వంపదార్థవిచారము బోధించుటకు; ప్రహసన్నివ = నీవు పండితుఁడ వని నేను దలంచితినే, నీ

* "సీదమాన మిదం వచః" అని పాఠాంతరము.

§ ఏకత్వముఁ దెలిసినవానికి అందు మోహ మేది? శోక మేది?

పాండిత్య మింతే గదా యని యతని నడవడిని పరిహసించువాని యట్లు; ఇదం వచః, ఉవాచ.

మ. ఇట్లు యుద్ధము నర్జునుం డుపేక్షించినను భగవంతుం డుపేక్షించిన వాఁడు గాఁ డని ధృతరాష్ట్రునియురాశను తొలఁగించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు—సేనయోః ఉభయోః మధ్యే = సేనల రెంటినడుమ, యుద్ధము సేయవచ్చి, విషీదన్తమ్ = దానికి విరుద్ధమయిన మోహముఁ బొందుచున్న, తమ్ = ఆయర్జునుని; ప్రహసన్నివ = అనుచితమయిన నడవడిని వెల్లడిచేయుటచే సిగ్గు అను సముద్రమునందు ముంచువాని యట్లు; హృషీకేశః = సర్వాంతర్యామి యగు భగవంతుఁడు; ఇదమ్—చెప్పఁబోవు నట్టి, అశోచ్యా నిత్యాదిక మయిన; వచః = మిక్కిలి గంభీర మయిన యర్థము గల దియు అనుచితమయిన చర్యను వెల్లడిచేయునదియు నగు వాక్యమును; ఉవాచ = పలికెను, కాని ఉపేక్షించినవాఁడు కాఁ డని యర్థము. అయోగ్య మయిన నడతను వెల్లడిచేసి లజ్జఁబుట్టించుట ప్రహసన మనఁబడును, లజ్జ దుఃఖాత్మక మగుటవలన ముఖ్య మయిన ప్రహసనము శత్రువు విషయముననే చేయఁ నగును. అర్జునుఁడో భగవంతుని కృపకుఁ బాత్ర మయినవాఁడు, అతనికి అనుచితపు నడతను బయలుపుచ్చుటయు వివేకోత్పత్తికిఁ గారణము, కావున లజ్జను బుట్టించుటయను ప్రహసనపదార్థమునందలి భాగము ఈ విషయమున లేదు, కావున ఈ ప్రహసనము గౌణమే యని ఇవశబ్దము తెలుపుచున్నది. లజ్జను బుట్టించుటకుంబోలె వివేకముఁ బుట్టించుటకు అర్జునుని యనుచితపు నడత భగవంతునిచే వెల్లడి చేయఁబడుచున్నది. అందుచే, ననివార్యముగాఁ గలుగునట్టి లజ్జ కలుగనీ, కలుగకపోనీ, అది భగవంతునకు వివక్షితము కా దని భావము. అర్జునుఁడు యుద్ధారంభమునకు మునుపే గృహంబునుండి యుద్ధము నుపేక్షించునేని అప్పుడు అనుచితము చేసినవాఁడు కాఁడు. గొప్ప సంరంభముతో యుద్ధభూమికి వచ్చిన పిమ్మట యుద్ధము నుపేక్షించుట మాత్రము మిక్కిలి యనుచితం బని 'సేనయో రుభయో ర్మధ్యే' అనునది సూచించుచున్నది. ఇది యశోచ్యా నిత్యాది శ్లోకమునందు స్పష్టము కాఁ గలదు.

శ్రీ. అటుపిమ్మట నేమి జరిగె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ప్రహసన్నివ—ప్రసన్న మయిన ముఖము గలవాఁడై యని యర్థము.

ప. అంత విషాదముచే యుద్ధము చేయ నని నిశ్చయించి యూరక యున్న యర్జునునకు భగవంతుఁడు చెప్పె నని చెప్పుచున్నాఁడు—హృషీకేశః = సర్వ

జనుల మనస్సునందలి యభిప్రాయము నెఱింగినట్టి కృష్ణుఁడు, తమ్ = ఆ యర్జునుని గూర్చి, ప్రహసన్నివ ఉవాచ—నవ్వులోపలఁ గలదానివలె నుండు వాక్యమును బలికెను. అయ్యా! విషాదసమయమునందు నవ్వు గలుగదు, అట్లుండఁగా ప్రహసన్నివ అని యెట్లు చెప్పఁబడినది? అందుకు సమాధానము చెప్పుచున్నారము— విషాదము కలుగుటకుఁ గారణము లేదు. ఏల యనఁగా దీనులను అనాథులను వధించునప్పుడే విషాదము కలుగును. ప్రకృతమునందో, భీష్మద్రోణకర్ణదుర్యోధనాదులు శౌర్యముచే దేవేంద్రునైన నెదిరింపఁజాలిన వారు క్షాత్త్రధర్మము ననుసరించి యుద్ధమునకుఁ బ్రవర్తించిరి కాని మూర్ఖతచేఁ గాదు. అట్టివా రెట్లు కృపకుఁ బాత్రులగుదురు? మఱియు, వారు నాచే హతులగుదు రని యీయర్జునునకు దేనివలనఁ దెలిసెను? తనభుజపరాక్రమమునందు నమ్మకము వలననా? సహాయుఁడ నగు నా * ప్రభావము వలననా? మొదటిది సరికాదు. ఎందువలన ననఁగా నాతో నిజభుజ ప్రతాపము చెప్పుకొనుట యనుచితము. మఱియు ఆపక్షమున నాసాహాయ్యము నిరుపయోగ మగును. వేడుకచూచుటకు నన్నుఁ దోడ్కొనివచ్చుట యందు లేని అప్పు డితర జనులవలె ఏమియుఁ జేయనివాఁడ నగుటచే నాయాగమనమె వ్యర్థ మగును. రెండవది యు సరి గాదు. ఎట్లనఁగా, అప్పుడు నేనే వధమునకు నిమిత్త మగుటచేఁ దద్వధదోషము తనకు సంభవించు నని విషాదం బర్జునునకుఁ గలుగ నవసరము లేదు. కావున ఏది విషాదమునకుఁ గారణముగాఁ జెప్పఁబడినదో, కర్మమార్గమునకును నైష్కర్మ్యమార్గమునకును ఈరెంటికిని బహిర్భూత మగుటచే నది వంచనమాత్రమె కాని కొంచె మయినను యుక్తము కా దను నభిప్రాయముచే ఇంచుక నగుమోము గలవాఁడై పలికె నని యర్థము.

రా. ఈప్రకారముగా దేహాత్మల స్వరూపము తెలియమిచేఁ గలిగిన శోకముచే నావేశింపఁబడినవాఁడును దేహముకన్న ఆత్మ అనిరిక్తుఁ డన్నజ్ఞానముచేఁ దెలియునట్టి ధర్మమును బలుకుచున్నవాఁడును అందువలన బరస్పరవిరుద్ధగుణములతోఁ గూడినవాఁడును యుద్ధమున కుద్యుక్తము లయిన రెండుసేనలనడుమ నిష్కారణముగా నిరుద్యోగుండై యున్నవాఁడు నగుపార్థుం జూచి పరమపురుషుఁడు; ప్రహసన్ ఇదమ్ ఉవాచ—పరిహాసవాక్యమును జెప్పువాఁడుపోలె ఆత్మయొక్కయుఁ బరమాత్మయొక్కయు స్వరూపంబును తత్ప్రాప్తి కుపాయమైన కర్మయోగ జ్ఞానయోగ భక్తి

* భగవంతుని.

యోగంబులను బ్రతిపాదించుదాని, 'నత్వేవాహం జాతునాసమ్' అనునది మొదలుగా 'అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మా శుచః' అనువఱకుం గల వచనమును బలికె నని యర్థము.

శ్రీభగవా నువాచ.

అశోచ్యా నన్వశోచ స్త్వం ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ భాషసే
గతాసూ నగతాసూంశ్చ నానుశోచన్తి పణ్డితాః. ౧౧

శ్రీశాంకరభాష్యము.—

"దృష్ట్వాతు పాణ్డవానీకమ్" అనునదిమొదలు "నయోత్స్య ఇతి గోవిన్ద ముక్త్వా తూష్ణీం బభూవహ" అనువఱకుం గల గ్రంథమునకు, ప్రాణుల శోకమోహాదిసంసారబీజభూతదోషోద్భవకారణహేతుత్వం దెలుపుట యభిప్రాయముగా వ్యాఖ్యేయము. ఎట్లనఁగా—అర్జునునిచే రాజ్య గురు పుత్త్ర మిత్త్ర సుహృత్స్వజనసంబంధిబాంధవులయందు 'నేను వీరివాఁడను, వీరు నావారలు' అను భ్రాంతిజ్ఞానముచేఁ గలిగిన స్నేహవిచ్ఛేదాదులు నిమిత్తముగాఁ గల తన శోకమోహంబులు, కథం భీష్మ మహం సజ్ఖ్యే ఇత్యాది గ్రంథమునఁ దెలుపఁబడెను. శోకమోహములచే నభిభూత మయిన వివేకజ్ఞానము గలవాఁడై గదా యతండు తనయంతనే క్షత్త్రధర్మ మయిన యుద్ధమునందుఁ బ్రవర్తించినవాఁ డయ్యు నయ్యుద్ధంబునుండి యుపరమించెను. పరధర్మ మయిన భిక్షాజీవనాదికమును జేయుటకును బ్రవర్తించెను. అట్లు సర్వప్రాణులకును శోకమోహాదిదోషావిష్టచిత్తు లగు వారికి స్వభావంబుననే స్వధర్మపరిత్యాగంబును నిషిద్ధధర్మసేవనంబును సంభవించును. వారు స్వధర్మమునందుఁ బ్రవృత్తులైనను వారి వాఙ్మనఃకాయాదులప్రవృత్తి ఫలాభిసంధిపూర్వకంబు నహంకారయుక్తంబు నగును. ఇవ్విధం బగుటచే ధర్మాధర్మంబుల యభివృద్ధివలన ఇష్టానిష్టజన్మసుఖదుఃఖాదిప్రాప్తిరూప మయిన సంసారం బవిచ్ఛిన్న మగుచున్నది. ఇందువలన సంసారబీజభూతములు శోకమోహములు. ఆ శోకమోహంబులనివృత్తి సర్వకర్మసన్న్యాసపూర్వక మయిన యాత్మజ్ఞానముచేతనే గాని యితరముచేతం గానేరదు. కావున సర్వలోకానుగ్రహార్థము దాని నుపదేశింపఁ

గోరినవాఁడై యర్జును న్నిమి త్తీకరించి భగవంతుఁ డగు వాసుదేవుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు అశోచ్యా నిత్యాదిగా.

ఆనందగిరికృత టీక.—

ఇదివఱ కైన గ్రంథమున కిది యభిప్రాయ మని చెప్పఁగోరి యాగ్రంథమునందే వాక్యవిభాగమునుగూడఁ దెలియఁజేయుచున్నారు.—ధర్మక్షేత్రే కురుక్షేత్రే అను మొదటిశ్లోకము శాస్త్రమునకు భారతకథతో సంబంధమును దెలుపున దగుటవలన నొకవాక్యము. ‘దృష్ట్వాతు పాణ్డవానీకమ్’ అనునది మొదలు ‘తూష్ణీం బభూవహ’ అనువఱకు నొకవాక్యము. అటుపిమ్మట, ‘ఇదం వచః’ అనువఱకుఁ గల శ్లోకము మఱియొకవాక్య మగు నని విభాగము. ఓయీ! మొదటిశ్లోకము ప్రకృతశాస్త్రమునకు మహాభారతమునందు అవతారిక యగుటవలన ఏకవాక్య మనుట యుక్తము. కడపటిశ్లోకముగూడ అర్జును నూఱడించుట యభిప్రాయముగాఁ గల దగుటవలన నేకవాక్యము గావచ్చును. నడిమి గ్రంథమునకంతయు నేకవాక్యత యెట్లు? అని యాశంకించి యేకార్థక మగుటవలన నేకవాక్యత యని చెప్పుచున్నారు ప్రాణుల అని. శోక = మనస్సంతాపము, మోహ = వివేకము లేకుండుట, ఆదిశబ్దమునకు వాని యవాంతరభేదము లర్థము, శోకమోహములు ఆదియందుఁ గలది శోకమోహాది, అదియే, సంసారదుఃఖ = దుఃఖాత్మక మయిన సంసారమునకు, బీజభూత మయినదోషము, దానియొక్క, ఉద్భవమునందు ఉత్పత్తియందు కారణము అహంకార మమకారములు, వానికి హేతువు అవిద్య—శోకమోహాదిక మనెడు సంసారదుఃఖబీజభూత మయిన దోషముయొక్క యుత్పత్తికిఁ గారణ మగు అహంకార మమకారములకు హేతు వగు అవిద్యను అని యన్వయము. సంగ్రహించిన యర్థమును వివరించుచున్నారు.—ఎట్లనఁగా అని. రాజ్య = రాజుయొక్క కర్మము, పరిపాలనము మొదలగునది, గురు = పూజార్హు లగు ద్రోణాదులు, పుత్రి = తనకుఁ బుట్టిన అభిమన్యువు మొదలగువారు, మిత్రి — ఇతరసంబంధము లేక స్నేహము నకు విషయ మయినవారు గురుపుత్రి * ప్రభృతులు, సుహృత్ = ప్రత్యుపకార మపేక్షింపక తామై యుపకారము చేయువారు మనస్సులో ననురాగము గలవారు నగు భగవంతుఁడు మున్నగువారు, స్వజన = జ్ఞాతులగు దుర్యోధనాదులు, సంబంధి= మామ మఱఁది మొదలగు ద్రుపద ధృష్టద్యుమ్నాదులు, బాంధవులయందు = పరం

* అశ్వత్థామ.

పరగాఁ బితృపితామహాదులయం దనురాగము గల రాజులు—వీరియందు, ఈ చెప్పఁ బడిన భ్రాంతిజ్ఞానముచేఁ గలిగిన, స్నేహ = చెలిమి, విచ్ఛేద = వారితో నెడఁబాటు, ఆదిశబ్దముచే, వీరి వధించుటచేఁ బాతకము లోకనింద, అవి యన్నియు. అట్టి సంసారబీజభూతము లయిన తన శోకమోహములు కథ మిత్యాదిగ్రంథముచేఁ దెలుపఁ బడిన వని యర్థము. ఓయీ! ప్రసిద్ధ మయిన మహానుభావుఁగలవాఁడు వివేకవిజ్ఞానవంతుండు స్వధర్మమునందుఁ బ్రవృత్తుండు నగు నర్జునునియందు అనర్థకారణము లయిన శోకమోహములు సంభావితములు కావు, కావున సంసారబీజము లగు నీశోకమోహము లర్జునునకు సంభవించె ననుట యుపపన్నము కాదు, అని యాశంకించి, అవి వివేకముఁ దిరస్కరించి § విహితాకరణము నిషిద్ధాచరణము చేయించి యనర్థము కలిగించుం గావునఁ గలదు వాని కర్జునునందు సంభావనం బని చెప్పుచున్నారు—శోకమోహములచే నిత్యాదిగా. భిక్షాజీవనాదికమును—భిక్షచే, జీవన=ప్రాణధారణము, ఆదికమును= మొదలుగాఁ గలదానిని. ఆదిశబ్దముచేత సర్వకర్మసన్న్యాసరూప మయిన పారివ్రాజ్యము * ఆత్మధ్యానము మొదలగునవి గ్రహింపఁబడుచున్నవి. మఱియు, 'అర్జునునందుఁ గనఁబడుచున్న శోకమోహములు సంసారబీజము, శోకమోహము లగుటవలన, అస్మదాదినిష్ఠ శోకమోహములవలె' అని కనఁబడిన శోకమోహములను ప్రత్యేకము పక్షముగా గ్రహించి యనుమానము చేయవలె నని చెప్పుచున్నారు—అట్లు ఇత్యాదిగా. శోకమోహాది యనుచోటి యాదిశబ్దముచేత మిథ్యాభిమానస్నేహనిందాదులు గ్రహింపఁబడుచున్నవి. స్వభావంబుననె—చిత్తదోషసామర్థ్యమువలననె యని యర్థము. స్వధర్మమునందుఁ బ్రవృత్తుల మయిన యస్మదాదులకు శోకమోహములచే విహితాకరణాదులు సంభవింపనందున శోకమోహములు సంసారబీజము కా వని యేర్పడుటచే దృష్టాంతమునందు సాధ్యము సిద్ధింప దనఁగా నందుకుఁ జెప్పుచున్నారు—వారు స్వధర్మమునందుఁ బ్రవృత్తులైనను ఇత్యాదిగా. వాఙ్మనఃకాయాదుల అనుచోటి ఆదిశబ్దముచే అవశిష్టము లయిన యింద్రియములు గ్రహింపఁబడుచున్నవి. ఫలాభిసంధి—ఫలమునం దభిలాష. అహంకారము—కర్తను భోక్తను అను నభిమానము. ఇప్పుడు చెప్పినవిధంబున వాఙ్మనఃకాయాదులవ్యాపారం బగునెడ నేమి సిద్ధించు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నారు—ఇవ్విధం బగుటచే నిత్యాదిగా.

§ కప్పి.

* యత్యాశ్రమము.

పుణ్యకర్మానుష్ఠానముచే ధర్మాభివృద్ధి యగుటవలన ఇష్ట మయిన దేవాదిజన్మము అందువలన సుఖప్రాప్తి, పాపకర్మానుష్ఠానముచే నధర్మాభివృద్ధి యగుటవలన అనిష్ట మయిన తిర్యగాదిజన్మము అందువలన దుఃఖప్రాప్తి, మిశ్రకర్మానుష్ఠానముచే ధర్మాధర్మములు రెండును అభివృద్ధి నొందుటవలన మనుష్యజన్మము అందువలన సుఖదుఃఖములు రెండును కలుగును, ఏతద్రూప మయిన సంసారము ఎడతెగనిదై యుండు నని యర్థము. అర్జునునకును ఇతరప్రాణులకును శోకమోహములు సంసారబీజ మని యుపపాదించిన దాని నుపసంహరించుచున్నారు—ఇందువలన నని. ఇట్లు ద్వితీయాధ్యాయైకదేశసహిత మయిన ప్రథమాధ్యాయమునకు ఆత్మాజ్ఞానముచేఁ బుట్టిన శోకమోహము లనెడు సంసారబీజమును దెలుపుట యభిప్రాయం బని తెలిపి, ఇఁకమీఁది గ్రంథమునకు సహేతుకసంసారనివృత్తి చేయునట్టి సమ్యక్జ్ఞానము నుపదేశించుటయందుఁ దాత్పర్యముం జూపుచున్నారు—ఆ శోకమోహంబులనివృత్తి ఇత్యాదిగా. భగవంతుం డర్జునునకే యుపదేశించుటవలన సర్వలోకానుగ్రహార్థ ముపదేశింపఁ గోరినవాఁడై యనుట యుక్తము గా దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు—అర్జునుని అని. ఆ యవస్థయం దర్జునునకు సమ్యగ్జ్ఞానము నుపదేశించుట భగవంతుని యిష్టము గాదు, మ ఱేమనఁగా, స్వధర్మానుష్ఠానంబు వలనఁ జిత్తశుద్ధి నొందిన పిదప నర్జునునకు దాని నుపదేశించుట భగవ దుద్దేశం బను నభిప్రాయమునఁ జెప్పఁబడినది—నిమిత్తీకరించి యని.

భా॰ « అందుఁ గొందఱు చెప్పుచున్నారు.—సర్వకర్మసన్న్యాసపూర్వక మయిన కేవల మాత్మజ్ఞాననిష్ఠామాత్రమువలననె కైవల్యము కలుగనే కలుగదు. మఱి యే మనఁగా అగ్నిహోత్రాది శ్రౌతస్మార్తకర్మసహిత మగు జ్ఞానమువలనఁ గైవల్యప్రాప్తి యగును. ఇదియె సమస్తగీతాశాస్త్రమునందును నిశ్చిత మయిన యర్థము " అని. మఱియు నీయర్థమునకు జ్ఞాపకమునుగూడఁ జెప్పుచున్నారు—‘ అథ చేత్త్వ మిమం ధర్మ్యం సంగ్రామం న కరిష్యసి ’ * ‘ కర్మణ్యేవాధికారస్తే ’ § ‘ కురు కర్మైవ తస్మాత్త్వమ్ ’ ¶ ఇత్యాదిగా. హింసాదియుక్త మగుటవలన వైదిక మగు కర్మ మధర్మ మను నీ యాశంక చేయఁ దగదు. ఎట్లనఁగా—గురుభ్రాతృపుత్రాది హింసారూప మగు క్షాత్త్రకర్మము యుద్ధము అత్యంత

* ౨—౩౩. § ౨—౪౭. ¶ ౪—౧౫.

క్రూరతర మైనను స్వధర్మ మగుటచే నధర్మము కా దనియు దాని వను ష్ఠింపనియెడ 'తత స్స్వధర్మం కీర్తించ హిత్వా పాప మవాప్స్యసి' § అనియుఁ జెప్పినట్టి భగవంతునిచే యావజ్జీవాది శ్రుతివిహితము లయిన స్వకర్మములు పశ్వాదిహింసారూపము లయినను మొదలే అధర్మములు కా వని స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడిన దగుచున్నది—అని.

ఆ. సర్వకర్మసన్న్యాసపూర్వక మయిన కేవల మాత్మజ్ఞానము వల ననె కైవల్యప్రాప్తి యనుట గీతాశాస్త్రార్థ మని స్వాభిప్రాయము చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు వృత్తికారుల యభిప్రాయమును నిరసించుటకై యనువాదము చేయు చున్నారు—అందు ఇత్యాదిగా. అందు అను సప్తమిచే నిశ్చిత మయిన శాస్త్రార్థము పరామర్శింపఁ బడుచున్నది. వారి వచనమునే యనువదించుచు మొదట సిద్ధాంత సిద్ధ మయిన యభిప్రాయమును దూషించుచున్నారు—సర్వక ర్మేత్యాదిగా. శ్రౌత కర్మముతో సముచ్చయమును నిరాకరించుటకు మాత్రపదము, స్మార్తకర్మముతో సముచ్చయము నిరసించుటకు ఏవకారము. కేవలశబ్దముచే అభ్యాససంబంధ మును నిరాకరించుచున్నారు. అట్లయినయెడ నేవిధముచే జ్ఞానము కైవల్య ప్రాప్తి కారణ మగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు—మఱి యే మనఁగా నని. అందు కేమిప్రమాణ మని యాశంకించి యీశాస్త్రమే ప్రమాణ మని చెప్పు చున్నారు—సమస్తగీతాశాస్త్రమునందును అని. ఎట్లు ప్రయాజానుయాజాది సాహా య్యమును బొందియె దర్శపూర్ణమాసాదికము స్వర్గసాధన మగునో అట్లు శ్రౌతస్మార్త కర్మసాహాయ్యము నొందియె బ్రహ్మజ్ఞానము కైవల్యసాధన మగును. బ్రహ్మజ్ఞానము ఇతి కర్తవ్యతాసహితమైయే * స్వఫలసాధక మగును, కారణ మగుటవలన, దర్శ పూర్ణమాసాదికమువలె. అని యనుమానప్రమాణము. కావున నీవిధముగా శాస్త్రము జ్ఞానకర్మసముచ్చయమును బోధించునది యని యర్థము. అని యనునది చెప్పుచున్నారు అనుదానితోఁ బూర్వమున కన్వయించుచున్నది. పౌర్వాపర్యము పర్యాలోచించునెడ శాస్త్రము సముచ్చయపర మనుట నిశ్చితము గా దని యాశం కించి చెప్పుచున్నారు—మఱియు నీయర్థమునకు జ్ఞాపకమునుగూడ నని. కేవల జ్ఞానము ముక్తిహేతువు కాదు, మ ఱేమనఁగా కర్మసముచ్చిత మయిన జ్ఞానమే

§ ౩—౩౩.

* దీనిఁ జేసి దీనిఁ జేయవలయు నను అనుపూర్వీరూప మయిన కర్మానుష్ఠానక్రమము ఇతికర్తవ్యత.

ముక్తిహేతు వను నీయర్థమునకు, స్వధర్మము ననుష్ఠింపనియెడఁ బాపము కలుగు ననువచనముయొక్క సామర్థ్యరూప మయిన లింగము జ్ఞాపక మని యర్థము. * శాస్త్రము సముచ్చయపర మనుటయందు లింగమువలె వాక్యముగూడఁ బ్రమాణ మని చెప్పుచున్నారు—కర్మణ్యేవాధికార స్తే అని. ఆ విషయమునందే మఱియొక వాక్యము నుదాహరించుచున్నారు—కురుకర్మైవతస్మాత్త్వమ్ అని. ఓయి! 'మా హింస్యాత్సర్వాభూతాని' ఇత్యాదిగా నిషిద్ధ మగుటవలన హింస యనర్థహేతు వగు నని తెలియవచ్చుటచే దానితోఁగూడిన వైదికకర్మము అధర్మ మగును, కావున నది యనుష్ఠింప రాదు. అట్లు దానికి సాపేక్షజ్ఞానముతో సముచ్చయము సిద్ధింప దని సాంఖ్యమతము నాశంకించి పరిహరించుచున్నారు—హింసాదియుక్త మగుట వలన నిత్యాదిగా. హింసాది యనుచోటి ఆదిశబ్దముచే ఉచ్ఛిష్టభక్షణము గ్రహింపఁ బడుచున్నది. ఈశంక చేయరా దను విషయమునందు ఆకాంక్షాపూర్వకముగా హేతువును జెప్పుచున్నాఁడు—ఎట్లనఁగా నని. స్వధర్మము—స్వశబ్దమునకు క్షత్రియుఁ డర్థము. యుద్ధము చేయనిచో క్షత్రియునకుఁ బ్రత్యవాయము కలుగు నని చెప్పుటవలన ఆయుద్ధ మాక్షత్రియునకు నిత్యముగా నవశ్యకర్తవ్య మని తెలియ వచ్చుటచే గుర్వాదిహింసారూపమయి మిక్కిలి క్రూరకర్మ మయినను యుద్ధము అధర్మము కా దని మఱియొకహేతువును జెప్పుచున్నాఁడు—అది యనుష్ఠింపనియెడ నిత్యాదిగా. ఆచార్యాదిహింసాయుక్తమయి యతిక్రూర మయినను యుద్ధము అధర్మము కా దని వచించుచున్న భగవంతునిచే హింసాదియుక్తము లయినను శ్రౌత కర్మములు అంతకుమున్నే యధర్మము కా వని స్పష్టముగా నుపదిష్ట మగుచున్నది. మా హింస్యాత్తను సామాన్యశాస్త్రము వ్యర్థ మయిన హింసను నిషేధించుచున్నది. క్రతువిషయంబున విధింపఁబడిన హింస దానికి విషయము కాదు. కావున వైదిక కర్మము ననుష్ఠించుట కనుపపత్తి లే దని యర్థము. వాక్యాంతమున అని అను దానిచే జ్ఞానకర్మసముచ్చయమువలనఁ గైవల్యము సిద్ధించు నని యుపసంహారము చేయఁబడుచున్నది.

భా. అది సరికాదు. బుద్ధిద్వయాశ్రయము లైన జ్ఞానకర్మనిష్ఠలకు విభాగము చెప్పఁబడినది. అశోచ్యాన్ అనునది మొదలుకొని స్వధర్మమపి చావేక్ష్య అనుశ్లోకమువఱకుఁ గల గ్రంథముచేఁ బరమార్థతత్త్వ

* ౨—౩౩ నకు.

నిరూపణ మేది భగవంతునిచేఁ జేయఁబడినదో అది సాంఖ్యము. తద్విషయమయిన బుద్ధి, ఆత్మకు జన్మాది షడ్వికారములు లేకుండుటచే, ఆత్మ అకర్త యని, ప్రకరణార్థనిరూపణంబునలన, ఏది పుట్టుచున్నదో అది సాంఖ్యబుద్ధి. అది యేజ్ఞానుల కుపచిత మగునో వారు సాంఖ్యులు. ఈ బుద్ధి యుదయించుటకు మున్ను ఆత్మ దేహాదివ్యతిరిక్తుఁడు కర్తృత్వభోక్తృత్వాదులు గలవాఁ డను తలంపుతో ధర్మాధర్మవివేకపూర్వకముగా మోక్షసాధనానుష్ఠానము యోగము. తద్విషయ మయిన బుద్ధి యోగబుద్ధి. అది యేకర్ముల కుపచిత మగునో వారు యోగులు. అట్లు భగవంతునిచే «ఏషా తే ఽభిహితా సాంఖ్యే బుద్ధి ర్యోగే త్విమాం శృణు" * అని రెండుబుద్ధులు విభక్తములుగాఁ జెప్పఁబడినవి. అందులో సాంఖ్యబుద్ధ్యాశ్రయ మయిన జ్ఞానయోగనిష్ఠను సాంఖ్యులకు విభక్తముగాఁ జెప్పఁబోవుచున్నాఁడు 'పురా వేదాత్మనా మయా ప్రోక్తా' అని. § అట్లు యోగబుద్ధ్యాశ్రయ మయిన కర్మయోగనిష్ఠనుగూడఁ గర్మయోగులకు విభక్తముగాఁ జెప్పఁబోవుచున్నాఁడు 'కర్మయోగేన యోగినామ్' $ అని. ఇట్లు సాంఖ్యబుద్ధిని యోగబుద్ధిని ఆశ్రయించి రెండునిష్ఠలను విభక్తములుగా భగవంతుఁడే వచియించెను, అకర్తృత్వైకత్వబుద్ధ్యాశ్రయ మయిన జ్ఞానమును కర్తృత్వానేకత్వబుద్ధ్యాశ్రయ మయిన కర్మమును ఏకపురుషునందు సంభవింప వని తెలిసినవాఁ డగుటచేత. ఎట్లీవిభాగ మిచటఁ జెప్పఁబడెనో, అట్లే శతపథీయ బ్రాహ్మణమందును జెప్పఁబడియున్నది. ఎట్లనఁగా—«ఏత మేవ ప్రవ్రాజినో లోక మిచ్ఛన్తో బ్రాహ్మణాః ప్రవ్రజన్తి" ¶ అని సర్వకర్మసన్న్యాసమును విధించి, తచ్ఛేష మయిన «కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నో ఽయమాత్మా ఽయం లోకః" ♦ అనువచనముచే జ్ఞానయోగము చెప్పఁబడినది. అందే «ప్రాగ్దారపరిగ్రహాత్ పురుష ఆత్మా ప్రాకృతో ధర్మజిజ్ఞాసోత్తరకాలం లోక

---

* ౨—౩౯.

§ మున్ను వేదరూపుఁడ నైన నాచేఁ జెప్పఁబడినది.

$ ౩—౩.

¶ ఈ నిత్యజ్ఞానస్వరూపుఁడై యకర్తయైన యాత్మయొక్క జ్ఞానమును గోరినవా రగు బ్రాహ్మణులు సన్న్యసింపవలెను.

♦ ఏ మాకు ఈ యాత్మయె యీ లోక మగునో, అట్టి మేము సంతతిచే నేమి చేయుదుము.

త్రయసాధనం పుత్త్రం, ద్విప్రకారంచ విత్తం మానుష్యం దైవంచ, తత్త్ర మానుష్యం విత్తం కర్మరూపం పితృలోకప్రాప్తిసాధనం, విద్యాచ దైవం విత్తం దేవలోకప్రాప్తిసాధనం, సో ఽకామయత" * అని యవిద్యాకామవంతునకే శ్రౌతాదిసమస్తకర్మములును అని తెలుపఁబడినది. 'తేభ్యో వ్యుత్థాయ ప్రవ్రజన్తి' § అని సన్న్యాసం బాత్మ యను లోకమునుమాత్రమే కోరునట్టి యకామునకు విధింపఁబడినది. అట్టి యీ విభాగవచనము అనుపపన్న మగును, శ్రౌతకర్మమునకును జ్ఞానమునకును సముచ్చయం బనుట భగవంతుని యభిప్రాయ మగుపక్షమున.

ఆ. ఇఁక సిద్ధాంతము.—అందు "బ్రహ్మజ్ఞానము ఇతి కర్తవ్యతా సహితమైయే స్వఫలసాధక మగును, కారణ మగుటవలన, దర్శపూర్ణమాసాదికమువలె" అను ననుమాన మేది ప్రయోగింపఁబడెనో దాని నిరాకరించుచున్నారు—అది సరి కాదు అని. ఎట్లనఁగా శుక్తికాదిజ్ఞానము అజ్ఞాననివృత్తిరూప మయిన స్వఫలమును సాధించుటయందు సహాయమును దేనినిగూడ నపేక్షింపదు. కావున వ్యభిచారమువలనఁ గారణత్వము సాధకము కా దని యర్థము. ¶ మఱియు నీశాస్త్ర

---

* వివాహమునకు మునుపు ప్రాకృతజీవరూపుఁ డయిన పురుషుఁడు ధర్మజిజ్ఞాసు వయినపిమ్మట, లోకత్రయసాధన మయిన పుత్త్రుని-౧, రెండువిధము లగు మానుష్యము దైవము అను విత్తమును-౨, అందు మానుష్యవిత్తము పితృలోకప్రాప్తిసాధన మయిన కర్మము, దైవవిత్తము దేవలోకప్రాప్తిసాధన మయిన విద్య—ఈ మూఁటిని అతఁడు కామించెను.

§ ఆ కర్మములనుండి లేచి సన్న్యసింపవలెను.

¶ శుక్తిక యనఁగా ముత్తెపుచిప్ప. ముత్తెపుచిప్పయొక్క అజ్ఞానముచేఁ గదా దానియందు ఇది రజతము అను భ్రమజ్ఞానము కలుగుచున్నది. ఈ యజ్ఞానము శుక్తికాజ్ఞానముచే—ఇది ముత్తెపుచిప్ప యని తెలియుటచే నశించును. కావున ముత్తెపుచిప్ప యజ్ఞానముయొక్క నివృత్తికి శుక్తికాజ్ఞానము కారణము, శుక్తికాజ్ఞానమునకుఁ దదజ్ఞాననివృత్తి ఫలము. శుక్తికాజ్ఞానము ఇతర మయిన సహాయమును దేనిని అపేక్షింపకయే తదజ్ఞాననివృత్తిని జేయుచున్నది. అనఁగా ఇది ముత్తెపుచిప్ప అని తెలిసినంతనె తదజ్ఞాననివృత్తి యగుచున్నది. వ్యభిచార మనఁగా సాధ్య మున్నచో హేతువు లేకుండుట. ఇచట సాధ్యము ఇతి కర్తవ్యతాసహితమైయే ఫలసాధక మనుట, అనఁగా, సహాయసహితమైయే ఫలసాధకమనుట, హేతువు కారణత్వము. ఇచట శుక్తికాజ్ఞానమునందు సహాయసహితమైయే ఫలసాధకత్వము అను సాధ్యము లేనిచోట, కారణత్వ మను హేతు వున్నది. కావున ఈ హేతువునకు వ్యభిచారము అను దోషము కలదు. అందువలన నది సరియైన హేతువు కాఁ జాలదు. సరియైన హేతువు లేకుండుటచే 'బ్రహ్మజ్ఞానము ఇతి కర్తవ్యతాసహితమైయే స్వఫలసాధకము' అను అనుమానము సరికాదు.

మునందు సముచ్చయమే ప్రతిపాదింపఁబడినది యని యేది ప్రతిజ్ఞ చేయఁబడినదో అదియు విభాగవచనవిరుద్ధ మని చెప్పుచున్నారు—బుద్ధిద్వయాశ్రయము లిత్యాదిగా. సాంఖ్యబుద్ధి యోగబుద్ధి యని బుద్ధిద్వయము, * అందు సాంఖ్యబుద్ధ్యాశ్రయ మయిన జ్ఞాననిష్ఠను వ్యాఖ్యానము చేయుటకు సాంఖ్యశబ్దార్థము చెప్పుచున్నారు—అశోచ్యాన్ అనునది మొదలుకొని ఇత్యాదిగా. అశోచ్యాన్ అనుశ్లోకము మొదలుకొని స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య § అను శ్లోకమువఱకుఁ గలవాక్యము ఎంత గ్రంథ మగునో అంత గ్రంథముచేతఁ బరమార్థభూత మయిన ఆత్మతత్త్వ మేది భగవంతునిచేత నిరూపింపఁ బడెనో అది సాంఖ్యము, చక్కఁగా వ్యాఖ్యానము చేయఁబడుచున్నది—విశదము చేయఁబడుచున్నది కావున సంఖ్య యనఁగా వేదప్రోక్త మయిన సమ్యగ్బుద్ధి. $ దానిచే ప్రకాశ్య ‖ మగుటచే తత్సంబంధి యగు తత్త్వము సాంఖ్య మని యర్థము. సాంఖ్యశబ్దార్థము ప్రతిపాదించి తత్ప్రకాశక మయిన బుద్ధిని అట్టి బుద్ధి గల సాంఖ్యులను వివరించుచున్నారు—తద్విషయ మయిన బుద్ధి ఇత్యాదిగా—తద్విషయ మయిన బుద్ధి సాంఖ్యబుద్ధి యని యన్వయము. ఆబుద్ధినే విశదీకరించుచున్నారు—ఆత్మకు ఇత్యాదిగా. « న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్ » ♦ ఇత్యాది ప్రకరణముయొక్క యర్థము నిరూపించుటవలన ఆత్మయందు భావవికారములు ఆఱును సంభవింపకుండుటచే ‹ఆత్మ కూటస్థుఁడు› అని యేబుద్ధి పుట్టుచున్నదో అది సాంఖ్యబుద్ధి. దానియందు ఆసక్తు లగు సన్న్యాసులు సాంఖ్యు లని యర్థము. ఇఁక యోగబుద్ధ్యాశ్రయ మయిన కర్మనిష్ఠను వ్యాఖ్యానింపఁ గోరినవారై యోగశబ్దార్థముఁ జెప్పుచున్నారు—ఈబుద్ధి యుదయించుటకు మున్ను ఇత్యాదిగా. యథోక్త మయిన సాంఖ్యబుద్ధి పుట్టిన పిదప, యోగమునకు దానితో విరోధ మగుటవలన యోగము నను ష్ఠించుట సంభవింపదు. మఱియు నీసాంఖ్యబుద్ధి యోగబుద్ధినివర్తకము. కావున సాంఖ్యబుద్ధి పుట్టుటకు మునుపే, ఆత్మ దేహాదివ్యతిరిక్తుఁడు కర్త భోక్త ఇత్యాది విశ్వాసముతో ధర్మాధర్మములను వివేచించి, అట్టి యీశ్వరారాధనరూప మగు కర్మముచే పురుషుఁడు మోక్షమునకు యుజ్యతే—యోగ్యుఁ డగుచున్నాఁ డని

* బుద్ధిద్వయము ఆశ్రయము విషయముగాఁ గలవి బుద్ధిద్వయాశ్రయములు.

§ ౨—౩౧.

$ సమ్యగ్జ్ఞానము.

‖ తెలుపఁదగినది.

♦ ౨—౨౦.

యోగశబ్దార్థము, మోక్షసిద్ధికొఱకుఁ బరంపరాసాధన మయిన పూర్వోక్తధర్మము ననుష్ఠించుట యోగ మని యర్థము. ఇఁక యోగబుద్ధిని విభజించి యోగులను విభజించుచున్నారు—తద్విషయ మయిన బుద్ధి ఇత్యాదిగా. ఈ చెప్పఁబడిన బుద్ధిద్వయమందు భగవంతుని సమ్మతిని జూపుచున్నారు—అట్లు భగవంతునిచే నిత్యాదిగా. సాంఖ్యబుద్ధ్యాశ్రయము జ్ఞాననిష్ఠ యనుటయు భగవంతునకు సమ్మత మని చెప్పుచున్నారు—అందులో నిత్యాదిగా. జ్ఞానయోగము—జ్ఞానమే యోగము, ఎట్లనఁగా ఈ జ్ఞానముచే బ్రహ్మముతో యుజ్యతే—తదాత్మతను బొందుచున్నాఁడు, ఆజ్ఞానయోగముచేత, సాంఖ్యులకు = సన్న్యాసులకు, నిష్ఠ యనఁగా నిశ్చయముచే ఉనికి, తత్పరత్వముచే పరిసమాప్తి, దానిని, కర్మనిష్ఠకన్న భిన్నమునుగా, రెండునిష్ఠలలో నిష్కర్షించి భగవంతుఁడు చెప్పఁబోవుచున్నాఁ డని యభిప్రాయము. "లోకేఽస్మిన్ ద్వివిధా నిష్ఠా పురా ప్రోక్తా మయాఽనఘ। జ్ఞానయోగేన సాఙ్ఖ్యానామ్"* అను నీ యుక్తార్థవిషయ మయిన వాక్యము నర్థముచే ననువదించుచున్నారు. § పురా వేదాత్మ నేత్యాదిగా. యోగబుద్ధ్యాశ్రయము కర్మనిష్ఠ యను విషయమునందుఁ గూడ భగవంతుని యనుమతిని జూపుచున్నారు—అట్లు ఇత్యాదిగా. కర్మయోగము—కర్మమనునదియే యోగము, ఎట్లనఁగా, ఈ కర్మముచేఁ జిత్తశుద్ధిద్వారమున మోక్షహేతు వగు జ్ఞానమునకుఁ బురుషుఁడు యుజ్యతే—యోగ్యుఁ డగుచున్నాఁడు, ఆకర్మయోగముచే నిష్ఠను కర్మలకు ♦ జ్ఞాననిష్ఠకన్న భిన్నమునుగా 'కర్మయోగేన యోగినామ్' అనుదానిచే భగవంతుఁడు చెప్పఁబోవుచున్నాఁ డని యర్థము. బుద్ధిద్వయాశ్రయ మయిన నిష్ఠాద్వయమును భగవంతునిచే విభజించి చెప్పఁబడినదాని నుపసంహరించుచున్నారు—ఇట్లు ఇత్యాదిగా. ఏ యనుపపత్తిచే భగవంతుఁడు రెండు నిష్ఠలను విభజించి చెప్పె నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు—అకర్తృత్వైకత్వేత్యాదిగా. కర్మము, ఆత్మ కర్తృత్వాదులు అనేకత్వము గలవాఁ డను బుద్ధి యాశ్రయముగాఁ గలది. జ్ఞానమో, ఆత్మ అకర్తృత్వము ఏకత్వము గలవాఁ డను బుద్ధి యాశ్రయముగాఁ గలది. ఆరెండును ఇట్లు పరస్పరవిరుద్ధము లయిన సాధనములచే సాధ్యము లగుటవలన ఒకేయవస్థలో నుండు పురుషునందు సంభవింపవు, కావున యుక్తమే వానికి విభాగము చెప్పుట యని యర్థము. భగవంతుఁడు వచియించిన

---

* 3_33.

§ ఆ వాక్యముయొక్క యభిప్రాయముఁ జెప్పుచున్నారు.

♦ కర్మము చేయువారికి.

విభాగమునకు మూలముగా శ్రుతి నుదాహరించుచున్నారు—ఏతమేవ ఇత్యాదిగా. ప్రకృత మయిన ఆత్మను నిత్యజ్ఞానస్వరూపునిఁ దెలిసికొనుటకుఁ గోరినవారు, మూఁడు విధము లయిన కర్మఫలమునందును ఆశ లేనివారై సమస్తకర్మములను విడిచి జ్ఞాననిష్ఠు లగుదు రని ప్రవ్రజన్తి అనుచోట అయిదవలకార మయిన లేట్ అనుదాని గ్రహించుటచే సన్న్యాసవిధిని వివక్షించి, తచ్ఛేషమైన—ఆ సన్న్యాసవిధికే అర్థవాద మయిన కిం ప్రజయేత్యాదివచనముచే మోక్షఫలక మగు జ్ఞానము చెప్పఁబడినది యని యర్థము. ఓయి! ఫలము లే దను కారణమువలన 'ప్రజతో నేమి చేయుదుము' అను నాక్షేప ముపపన్నము కాదు, ఏల యనఁగా పుత్త్రునిచే ఇహలోకముయొక్క జయము అను ఫలము కలుగు నని వాక్యాంతరము చెప్పుచున్నది, అని యాశంకించి విద్వాంసులకుఁ బ్రజాసాధ్య మయిన మనుష్యలోకము ఆత్మకన్న భిన్నము కాదు, ఆత్మయో సాధ్య మయిన వస్తువు కాదు, కావునఁ బ్రజాక్షేపము యుక్తియుక్త మని వివక్షించి చెప్పుచున్నారు—యేషాం నో ఽయమాత్మా ఽయం లోకః అని. ఆ బ్రాహ్మణమునందే కర్మనిష్ఠాప్రతిపాదకవాక్యమును జూపుచున్నారు—అందే యిత్యాదిగా. ప్రాకృతః—తత్త్వము తెలియనివాఁ డగుటచే నజ్ఞాని, అట్టివాఁడు బ్రహ్మచారియయి గురువునొద్ద యథావిధిగా వేదాధ్యయనము చేసి అర్థజ్ఞానము కొఱకు ధర్మజిజ్ఞాసను గావించి యటుపిమ్మటను మూఁడులోకములను బొందుటకు సాధనము లయిన పుత్త్రాదులను మూఁటిని అతఁడు కామించెను. 'జాయా మే స్యాత్' * ఇత్యాదిగాఁ గామించె నని శ్రుతియందుఁ జెప్పఁబడిన దని యర్థము. విత్తమును విభాగించుచున్నాఁడు—ద్విప్రకారమ్ అని. ఆ రెండువిధములనే చెప్పుచున్నాఁడు మానుష్యమ్ ఇత్యాదిగా. మానుష్యవిత్తమును వివరించుచున్నాఁడు—కర్మరూపమ్ అని. దాని ఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు—పితృలోకప్రాప్తిసాధనమ్ అని. దైవవిత్తమును వివరించుచున్నాఁడు—విద్యా చ అని. దాని ఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు—దేవలోకప్రాప్తిసాధనమ్ అని. కర్మనిష్ఠను బ్రతిపాదించునదిగా నుదాహరించిన శ్రుతికిఁ దాత్పర్యముఁ జెప్పుచున్నారు—అవిద్యాకామవత ఏవ కే యిత్యాదిగా. అజ్ఞానియై కామనావిశిష్టుఁ డైనవానికే కర్మము లని సో ఽకామయతేత్యాదివచనముచేఁ దెలుపఁబడినవి యని యర్థము. జ్ఞాననిష్ఠను బ్రతిపాదించునదిగా నుదాహరించిన శ్రుతికిఁగూడఁ దాత్పర్యమును జెప్పుచున్నారు—తేభ్యో వ్యుత్థాయ ప్రవ్రజన్తి అని. కర్మములందు నిరిచ్ఛుఁ డైనవానికే సన్న్యాసపూర్వక

* బృహ. ఉప. లె.౧.

మగు జ్ఞాననిష్ఠ యని మున్నుదాహరించిన శ్రుతిచేఁ దెలుపఁబడినది యని యర్థము. అవస్థాభేదముచేత జ్ఞానకర్మములకు వేఱువే అధికారు లని శ్రుతియందుఁ జెప్పఁబడుటవలన ఆశ్రుతి మూలముగాఁ గల భగవంతుని విభాగవచనముచేత గీతా శాస్త్రము సముచ్చయపరం బను ప్రతిజ్ఞ బాధిత మగుచున్న దని సాధింపఁబడినది. మఱియు సముచ్చయము జ్ఞానమునకు శ్రౌతకర్మముతోనా? స్మార్తకర్మముతోనా? శ్రౌతకర్మముతో నన్నపక్షమున అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు—అట్టి యీవిభాగవచనము ఇత్యాదిగా.

భా. మఱియును ఆపక్షమున * ‘జ్యాయసీ తే కర్మణస్తే’ ఇత్యాది యగు నర్జునుని ప్రశ్న ముపపన్నము కాదు. జ్ఞానకర్మము లేకపురుషునిచే ననుష్ఠింప శక్యములు గావనియు కర్మముకంటె జ్ఞానము శ్రేష్ఠమనియు, మున్ను భగవంతుఁడు చెప్పకయుఁ దాను వినకయు నున్నపక్షమున నర్జునుం డెట్లు భగవంతునియం దతఁడు చెప్పినట్లుగా నసత్యము నారోపించును ‘జ్యాయసీ చేత్ కర్మణస్తే మతాబుద్ధిర్జనార్దన। తత్కిం కర్మణి ఘోరే మాం నియోజయసి కేశవ’ § అని? మఱియు జ్ఞానకర్మముల సముచ్చయము సర్వజనులకును ఉద్దేశింపఁబడిన దగునేని అర్జునునకును అది యుద్దేశింపఁబడినదియే కావలెను. అప్పుడు ‘యచ్ఛ్రేయ ఏతయో రేకం తన్మే బ్రూహి సునిశ్చితమ్’ ‖ అని యెట్లు రెండు నిష్ఠల నుపదేశింపఁగా నర్జునుం డొకదానిగుఱించియె ప్రశ్న చేయును? వైద్యుఁడు పిత్తప్రశమనార్థమయి యొకనికి మధురవస్తువును శీతలవస్తువును జేర్చి భుజింపు మని యుపదేశింపఁగా ఆరెంటిలో నేది పిత్తప్రశమనము చక్కఁగాఁ జేయునో చెప్పు మని యడుగుట కవకాశము లేదు గదా! ఇఁక నర్జునుండు భగవంతుఁడు చెప్పినయర్థమును జక్కఁగా గ్రహింపకపోవుటవలన నిట్టిప్రశ్న చేసె నని కల్పింపవలెను. అట్లయినను, భగవంతుఁడు ప్రశ్న కనురూపముగా ‘నేను జ్ఞానకర్మముల సముచ్చయము చెప్పితిని. ఏల యిట్లు నీవు భ్రాంతుఁడ వయితివి?’ అని యుత్తర మీయవలెను. కాని, అడిగినదానికి భిన్నముగా ‘రెండు

* జ్ఞానకర్మసముచ్చయపక్షమున.

§ ౩-౧.

‖ ౫-౧.

నిష్ఠలు నాచే పూర్వము చెప్పఁబడినవి' అని అననురూప మయిన యుత్తరము చెప్పుట యుక్తము కాదు.

ఆ. సముచ్చయ మభిప్రాయ మగుపక్షమున అర్జునుని ప్రశ్న యనుపపన్న మగు నను మఱియొకదోషముఁ జెప్పుచున్నారు—మఱియును ఇత్యాదిగా. ఆ యనుపపత్తినే వివరించుచున్నారు—జ్ఞానకర్మము లేక పురుషునిచే నిత్యాదిగా. సముచ్చయమే శాస్త్రార్థ మని భగవంతుని యభిప్రాయ మగుపక్షమున జ్ఞానకర్మములు రెండును ఒక్కపురుషుఁడే యనుష్ఠింపవలె ననియే భగవంతుఁడు చెప్పియుండవలెను. అట్లే అర్జునుఁడును విని యుండవలెను. అట్లుండఁగా భగవంతుఁడు చెప్పనిదియుఁ దాను విననిదియు నగు ఏకపురుషానుష్ఠేయత్వాసంభవమును * భగవంతుఁడు చెప్పినట్లుగా నతనియందు నర్జునుం డసత్యము నెట్లారోపించును? అట్లారోపింపనియెడ, 'ఏమని నన్ను అతిక్రూర మగు యుద్ధరూప మయిన కర్మమునందే నియోగించుచున్నావు?' అను ప్రశ్న కవకాశము కలుగదు. కావున నీప్రశ్నను బర్యాలోచింపఁగా అడిగినవానికిని చెప్పినవానికిని సముచ్చయము శాస్త్రార్థ మను నభిప్రాయము లే దని తోఁచుచున్న దని యర్థము. మఱియును సముచ్చయపక్షమున, కర్మముకంటె జ్ఞానము శ్రేష్ఠ మనుటను భగవంతుఁడు పూర్వము చెప్పని దానిని తాను వినని దానిని ఎట్లీ యర్జునుఁడు భగవంతునియం దారోపింపవచ్చును? కావున భగవంతుఁడు కర్మముకన్న జ్ఞాన మధికముగాఁ జెప్పినట్లు శ్రోత యనువదించుట యనుచిత మని చెప్పుచున్నారు—కర్మముకంటె జ్ఞానము శ్రేష్ఠ మనియు అని. సముచ్చయము శాస్త్రార్థ మగుపక్షమున పంచమాధ్యాయాదిని అర్జునుఁడు గావించిన ప్రశ్న యనుపపన్న మగును, ఈ కారణమువలనఁగూడ సముచ్చయము గీతాశాస్త్రాభిప్రాయ మనుట సంభవింప దని చెప్పుచున్నారు—మఱియు నిత్యాదిగా. ఓయి! సముచ్చయము సర్వజనులకును జెప్పఁబడిన దైనను అర్జునునకుమాత్రము చెప్పఁబడినది కాదు, అందువలన నతనిప్రశ్న యుపపన్న మగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు—జ్ఞానకర్మములసముచ్చయము ఇత్యాదిగా. ఏతయోః— కర్మము కర్మత్యాగము అను నీరెంటిలో నని యర్థము. § ఓయీ! కర్మముకన్నను కర్మత్యాగ పూర్వక మయిన జ్ఞానము ప్రధాన మగుటచే శ్రేష్ఠ మగును, అందువలన దానివిషయమయి ప్రశ్న యుపపన్నము కావచ్చు ననఁగా, అట్లు కా దని చెప్పుచు

* ఒక్కపురుషుని కనుష్ఠింప శక్యముగా దనుటను.

§ ౫-౧.

న్నారు—వైద్యుఁడు ఇత్యాదిగా. ఆవిధముననె సముచ్చయము పురుషార్థసాధన మని భగవంతుం డుపదేశింపఁగా రెంటిలో నొకదానివిషయమయి ప్రశ్న సంభవింప దని భావము. సముచ్చయమునే భగవంతుఁడు చెప్పినను అది తెలియకపోవుట వలన నర్జునుం డట్లు ప్రశ్న చేయవచ్చు నని యాశంక చేయుచున్నారు—ఇఁక నిత్యాదిగా. తెలియకపోవుటచేఁ బ్రశ్న చేసె ననుట నంగీకరించిగూడ నిరాకరించుచున్నారు—అట్లయినను ఇత్యాదిగా. భగవంతునకు భ్రాంతి లేకపోవుటచేఁ దాను ముందు వెనుక చెప్పిన విషయములస్మృతి గలుగుటవలన నని యర్థము. ప్రశ్నానురూపమైన యుత్తరమును జూపుచున్నారు—నేను జ్ఞానకర్మంబుల ఇత్యాదిగా. అననురూపమయిన యుత్తరమును జూపుచున్నారు—కాని ఇత్యాదిగా. ఉత్తరము ప్రశ్నానురూపము కా దనుటను స్పష్టీకరించుచున్నారు—అడిగినదానికి భిన్నముగా నని.

భా. స్మార్తకర్మముతో మాత్రమె జ్ఞానమునకు సముచ్చయ మని చెప్పినను ఈ విభాగవచనాదికము సర్వము నుపపన్నము కాఁ జాలదు. మఱియు నాపక్షమున క్షత్రియునకు యుద్ధము స్మృతిప్రోక్త మయిన కర్మము స్వధర్మము అని తెలిసినట్టి యర్జునుండు 'తత్కిం కర్మణి ఘోరే మాం నియోజయసి' అని భగవంతు నాక్షేపించుట యనుపపన్నమగును. అందువలన గీతాశాస్త్రమునందు ఈషన్మాత్ర మయినను శ్రౌతకర్మముతోఁగాని స్మార్తకర్మముతోఁగూడ ఆత్మజ్ఞానమునకు సముచ్చయము జెప్పనిచేతనుం జూప నలవి గాదు.

వ్యా. శ్రౌతకర్మముతో జ్ఞానమునకు సముచ్చయం బనుపక్షమును నిరాకరించి రెండవపక్షమును నిరాకరించుచున్నారు—స్మార్తకర్మముతో నిత్యాదిగా. విభాగవచనాదికము—విభాగవచన = శ్రుతిస్మృతులందు జ్ఞానకర్మములకు విభాగము చెప్పుట, ఆదికము = మొదలుగాఁ గలది, అనఁగా జ్ఞానము శ్రేష్ఠ మనుట, పంచమాధ్యాయమాదిని యర్జునుని ప్రశ్న, భగవంతునియుత్తరము; ఇది సర్వంబును, శ్రౌతకర్మముతో జ్ఞానమునకు సముచ్చయపక్షంబున విరుద్ధ మగునట్లు, స్మార్తకర్మముతో జ్ఞానమునకు సముచ్చయం బనుపక్షమునందుఁగూడ విరుద్ధ మగు నని యర్థము. ఈ రెండవపక్షము సంభవింప దనుటకు మఱియొకహేతువునుగూడఁ జెప్పుచున్నారు—మఱియు నిత్యాదిగా. సముచ్చయపక్షంబునందుఁ బ్రశ్నప్రతివచనము లనుపపన్నము లగుటవలన ఈగీతాశాస్త్రము సముచ్చయప్రతిపాదకము కా దని యుపసంహరించు

చున్నారు—అందువలన నిత్యాదిగా. పరిశుద్ధబ్రహ్మాత్మజ్ఞానము, స్వఫలసిద్ధియందు సహాయాపేక్ష గలది కాదు, అజ్ఞాననివృత్తియె ఫలముగాఁ గలది యగుటవలన, రజతాది యథార్థజ్ఞానమువలెఁ; లేక; బంధము, సహాయము నపేక్షింపని జ్ఞానముచే నివర్తింపఁబడును, అజ్ఞానాత్మక మగుటవలన, రజ్జుసర్పమునవలెఁ; అని భావము.

భా. ఇఁక, నెవ్వఁ డజ్ఞానమువలనను రాగాదిదోషములవలనను గర్మమునందుఁ బ్రవర్తించి యజ్ఞము దానము తపస్సు మొదలగువానిచే అంతఃకరణశుద్ధి నొందినవాఁడై పరమార్థతత్త్వవిషయ మగు జ్ఞానమును 'ఒక్కఁడె ఇదంతయు బ్రహ్మము అకర్తయు' అనుదానిఁ బొందెనో వానికిఁ గర్మమును గర్మప్రయోజనంబును నివృత్తము లైనను అతఁడు లోకసంగ్రహముకొఱకు మునుపటియట్లు కర్మమునందుఁ బ్రవర్తించుచుసేని అట్టివానియం దేది ప్రవృత్తిరూపము కనఁబడునో అది కర్మము కాదు. అట్టిదానితో జ్ఞానమునకు సముచ్చయము చెప్పఁ దగదు. ఎట్లు భగవంతుం డగు వాసుదేవుఁడు చేయు క్షాత్త్రకర్మము పురుషార్థసిద్ధికొఱకు జ్ఞానముతో సముచ్చితము కాదో అట్లు అజ్ఞాని చేయుకర్మముగూడ జ్ఞానముతో సముచ్చితము కాదు. ఏల యనఁగా ఫలాభిసంధి లేకుండుటయు నహంకారము లేకుండుటయు రెండుస్థలములందును సమానము. తత్త్వవేత్త 'నేను జేయుచున్నా' నని తలంపఁడు. తత్ఫలమునుం గోరఁడు. మఱియు నెట్లు ఎవ్వఁడైనను స్వర్గాదికామార్థియై యగ్నిహోత్రాది కర్మము అను ధర్మము ననుష్ఠించుటకు అగ్న్యాధానము గావించుకొని కామ్య మయిన యగ్నిహోత్రాదికమునందే ప్రవర్తించినవాఁడై సగము అనుష్ఠించి, యంత నాకోరికె నశించి నప్పటికిని, ఆ యగ్నిహోత్రాదికమునే యనుష్ఠించు చుండుసేని, అతఁడు చేయు నాయగ్నిహోత్రాదికము కామ్యము కాదో, అట్లు ఆతత్త్వవేత్త చేయునదియుఁ గర్మము కాదు. అట్లు తెలుపుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు 'కుర్వన్నపి నకరోతి నలిప్యతే'* అని యచ్చటచ్చట.

ఆ. ఓయీ! 'కుర్యాద్విద్వాం స్తథాఽసక్త శ్చికీర్షు ర్లోకసంగ్రహమ్'§ అని చెప్పఁబోవుటవలన ఎట్లు గీతాశాస్త్రమునందు సముచ్చయము లే దనవచ్చును?

* చేయుచున్నను జేయువాఁడు కాఁడు, అంటఁడు.

§ 3—25.

అనఁగా నందుకుఁ జెప్పుచున్నారు—ఇఁక నెవ్వఁడు ఇత్యాదిగా. చోదనామాత్రము చొప్పున విధినిబట్టి యనుష్ఠించిన కర్మమే ధర్మ మగుం గాని వ్యాపారమాత్రము ధర్మము కాదు. తత్త్వవేత్తయో వర్ణాశ్రమాభిమానము లేనివాఁ డగుటచే, నత నికి 'నే నధికారము కలవాఁడను' అను నభిమానము లేదు. కావున అవిద్యాలే శమువలనఁ బుట్టుచున్న వాని వాగాదివ్యాపారములు కర్మాభాసములే కాని కర్మములు కాఁ జాలవు. అందువలన కుర్యా ద్విద్వా నిత్యాదివాక్యము సముచ్చయము బోధిం చునది కా దని భావము. సాంసారికజ్ఞానము కా దని చెప్పుచున్నారు—పరమార్థ తత్త్వవిషయ మని. అజ్ఞానమునే తెలుపుచున్నారు—ఒక్కఁడే యిత్యాదిగా. ప్రవృత్తి రూపము—ప్రవృత్తిసదృశము, ఆభాస మయిన ప్రవృత్తి యనుట. కర్మాభాసము యాదృచ్ఛిక * మగుటచే దానితో సముచ్చయము మోక్షమును కలిగించు నని వచించుట యుక్తము కా దని యర్థము. మఱియు, జ్ఞానియొక్క వాగాదిప్రవృత్తి జ్ఞానముతో సముచ్చితము కాదు, ఏల యనఁగా, ఫలాభిసంధిలేని ప్రవృత్తి యగుట వలనను అహంకారములేని ప్రవృత్తి యగుటవలనను, భగవంతుని ప్రవృత్తివలె నని చెప్పుచున్నారు—ఎట్లు భగవంతుం డిత్యాదిగా. ఈ చెప్పిన రెండుహేతువులును అసిద్ధము లని యాశంకించి దానిఁ బరిహరించుచున్నారు—తత్త్వవేత్త ఇత్యాదిగా. కూటస్థ మయిన బ్రహ్మమే నే నని తలంచుతత్త్వవేత్త ప్రవృత్తినిగాని తత్ఫలమును గాని తనవిగాఁ దలంపఁడు. ఏల యనఁగా రూపాదికమునకుంబోలె దృశ్యమునకు ద్రష్టృధర్మము పొసఁగదు. మఱి యేమనఁగా నతనికిఁ గార్యకరణసంఘాతరూపము గానే ప్రవృత్త్యాదికము కలుగుచుండును. కావునఁ దత్త్వవేత్తకుఁ బరోపదేశము భిక్షాటనము మొదలగువానియం దహంకారమును తృప్త్యాదిఫలమునం దభిసం ధియు లేకుండుటవలన హేతుద్వయము సిద్ధమే యని యర్థము. ఓయీ! జ్ఞానము కలుగుటకు మున్నుఁడినట్లు జ్ఞానము కలిగిన పిమ్మటఁగూడ నియతముగాఁ బ్రవృత్తి యుండుటవలన తత్త్వవేత్తయొక్కప్రవృత్తి యాభాసము కాదు? ఇందుకుఁ జెప్పు చున్నారు—మఱియు నెట్లు ఇత్యాదిగా. స్వర్గాదికామార్థి—కామము అనఁగా కోరఁ బడునట్టి వస్తువు, స్వర్గములు మొదలగుకామములఁ గోరినవాఁడు. స్వర్గాదు లను గోరినవాఁడు ఆ స్వర్గాదులకు సాధన మయిన యగ్నిహోత్రాదుల ననుష్ఠిం చుటకై త్రేతాగ్నుల నుంచుకొనియుండి ఆ కామ్య మయిన యగ్నిహోత్రాదికము నందే ప్రవృత్తుఁడై అది సగము చేయఁబడిన పిమ్మట ఒకానొకకారణముచే ఆకోరికి

* స్వేచ్ఛచే వచ్చినది, విధిప్రాప్తము కానిది.

నశింపఁగా, అటుపిమ్మటఁగూడ ఆ యగ్నిహోత్రాదికమునే నెఱవేర్చుచున్నయెడ నతఁడు చేయు నగ్నిహోత్రాదికము కామ్యము కాదు. ఏల యనఁగా నది స్వర్గాది ఫలాపేక్షచేఁ జేయఁబడినది కాదు. ఫలాపేక్ష లేక చేయఁబడుటచే నది నిత్య మగును. అట్లు తత్త్వవేత్తకుఁగూడ నిర్గుణం బధికారము లేకుండుటవలన నతని వాగాది ప్రవృత్తు లాభాసములే యగు నని యర్థము. జ్ఞానియొక్క ప్రవృత్తులు కర్మాభాసము లనుటయందు భగవంతునియనుమతిం జూపుచున్నారు—అట్లు ఇత్యాదిగా.

భా. మఱియు 'పూర్వైః పూర్వతరం కృతమ్' 'కర్మణైవహి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః' అని యేది గలదో, అచట చక్కఁగా విభజించి యర్థము తెలియవలెను. అది యెట్లనఁగా—పూర్వు లగు జనకాదులు తత్త్వవేత్తలైనను కర్మప్రవృత్తులై రనుపక్షమున, వారు లోకసంగ్రహము కొఱకు 'గుణాగణేషు వర్తన్తే' అని జ్ఞానముచేతనే, సంసిద్ధి మాస్థితాః—సంసిద్ధిని బొందిరి—కర్మసన్న్యాసము ప్రాప్తమైనను కర్మముతోఁగూడనే సంసిద్ధిని బొందిరి, కర్మసన్న్యాసమును జేసినవారు కారని యర్థము. ఇఁక వారు తత్త్వవేత్తలు కా రనుపక్షమున సాధన మగు ఈశ్వరసమర్పిత కర్మముచేత, సంసిద్ధిమ్ = అంతఃకరణశుద్ధిని, లేక, జ్ఞానోత్పత్తి యను సంసిద్ధిని, జనకాదులు పొంది రని యర్థము, ఇట్లు వ్యాఖ్యానము చేయవలెను. ఈయర్థమునే నచింపఁ గలఁడు భగవంతుఁడు 'సత్త్వశుద్ధయే కర్మ కుర్వన్తి'* అని. 'స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవః' అని పలికి సిద్ధిని బొందినవానికి మరల జ్ఞాననిష్ఠను జెప్పుచున్నాఁడు 'సిద్ధిం ప్రాప్తో యథా బ్రహ్మ' ఇత్యాదిగా. అందువలన గీతాతాత్పర్యము 'కేవలము తత్త్వజ్ఞానము వలననె మోక్షప్రాప్తి' యనియె కాని 'కర్మసముచ్చిత మయిన తత్త్వజ్ఞానమువలన మోక్షప్రాప్తి' యని గాదు. ఇదె గీతాతాత్పర్య మనుటను ఆయాప్రకరణములం దచ్చోట చ్చోట విభజించి చూపెదము.

టీ. ఓయీ! జ్ఞానియొక్క వ్యాపారమునందును కర్మశబ్దము ప్రయోగింపఁబడుటవలన అది కర్మాభాస మనుట యుపపన్నము కాదు. అందుచే సముచ్చయము సిద్ధించుచున్నది యనఁగా నందుకుఁ జెప్పుచున్నారు—మఱియు నిత్యాదిగా.

* చిత్తశుద్ధికొఱకు కర్మము చేయుచున్నారు.

జ్ఞానకర్మములు రెండును గలసియే సంసిద్ధికి హేతు వగు ననుట సిద్ధ మగుచుండఁగా ఏల విభజించి యర్థము తెలిసికోవలె నని ప్రశ్న చేసికొని యుత్తరము చెప్పుచున్నారు—అది యెట్లనఁగా నిత్యాదిగా. అందు, జనకాదులుగూడ తత్త్వవేత్తలై కర్మమునందుఁ బ్రవృత్తులైరా? లేక, తత్త్వవేత్తలుకాకయే కర్మమునందుఁ బ్రవృత్తులైరా? అని వికల్పించి మొదటిపక్షమును గుఱించి చెప్పుచున్నారు—పూర్వులగు జనకాదు లిత్యాదిగా. తత్త్వవేత్తలైనచో కర్మములం దెట్లు ప్రవర్తించిరి? కర్మములు నిష్ప్రయోజనములు గదా! అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు—వారు లోకసంగ్రహము కొఱకు ఇత్యాదిగా. వారలకు లోకసంగ్రహముకొఱకుఁ గూడ ప్రవృత్తి యుక్తము గాదు, వారు సర్వవిషయమునందు నుదాసీనులై యుండువారు గదా! అని యాశంకించి యందుకుఁ జెప్పుచున్నారు—గుణా గుణేషు వర్తన్తే అని. ఇంద్రియములు విషయములందుఁ బ్రవర్తించుట మూలముగాఁ దత్త్వవేత్తలకుఁ గర్మములందుఁ బ్రవృత్తి కలిగినను వారలకు జ్ఞానముచేతనే ముక్తి యని చెప్పుచున్నారు—జ్ఞానముచేతనే యని. చెప్పినయర్థమునే సంక్షేపించి చూపుచున్నారు—కర్మసన్న్యాస మిత్యాదిగా. కర్మణా ఇత్యాదిస్థలమునందు, ఆభాసరూప మయిన బాధితానువృత్తి గ్రహింపవలెను. * రెండవపక్షము ననువదించుచున్నారు—ఇఁక వా రిత్యాదిగా. ఆపక్షమున శ్లోకార్థమును జెప్పుచున్నారు—సాధన మగు ఈశ్వర సమర్పితకర్మముచేత నిత్యాదిగా. శ్లోకార్థమును విభజించి తెలియవలె నని చెప్పిన దాని నుపసంహరించుచున్నారు—ఇట్లు వ్యాఖ్యానము చేయవలె నని. కర్మములు చిత్తశుద్ధిద్వారమున జ్ఞానమునకు హేతు వగు నను నర్థమునందుఁ బ్రమాణముఁ జూపుచున్నారు—ఈ యర్థమునే యిత్యాదిగా. 'యోగినః కర్మ కుర్వన్తి సఙ్గం త్యక్త్వాత్మశుద్ధయే' అనువాక్యము నర్థముచే ననువదించుచున్నారు—సత్త్వశుద్ధయే కర్మ కుర్వన్తి అని. స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య ఇత్యాదివచనమునందు కర్మములు సాక్షాత్తుగానే మోక్షహేతువు లని చెప్పఁబడుచున్నది యని యాశంకించి యందుకుఁ జెప్పుచున్నారు—స్వకర్మ ణేత్యాదిగా. స్వకర్మము ననుష్ఠించుటవలన ఈశ్వరానుగ్రహద్వారమున జ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యత కలుగును. అంత జ్ఞాననిష్ఠచే ముక్తి కలుగును. అందుచే సాక్షాన్మోక్షహేతువు కర్మములు కావని ముందు స్పష్టము కాఁగలదని యర్థము. తత్త్వజ్ఞానము కలిగిన పిమ్మట కర్మము సంభవింప దనుట నిశ్చిత మయినది. ఇఁక ఫలితము నుపసంహరించుచున్నారు—అందువలన నిత్యాదిగా. ఓయీ!

* జ్ఞానముచే బాధింపఁబడిన యవిద్యయొక్క యనువృత్తి—దగ్ధపటాదులవలెఁ దోఁచుచుండుట.

గీతాశాస్త్ర మేకవాక్యతచేఁ దత్త్వజ్ఞానమునే ప్రధానముగా బోధించునదియే, ఐనను తన్మధ్యమున కర్మము చెప్పఁబడుటచే ప్రకరణప్రామాణ్యమునుబట్టి కర్మమును జ్ఞానాంగముగా నంగీకరింపవలెను, కావున సముచ్చయము సిద్ధించుచున్నది? అనఁగా నిందుకుఁ జెప్పుచున్నారు—ఇదే గీతాతాత్పర్య మనుటను ఇత్యాదిగా. ఇదే—ఆత్మజ్ఞాన మొక్కటియే మోక్షమునకు హేతు వనుటయే

భా. అది యెట్లు. ధర్మమువిషయమయి సమ్యాక్షే మయిన మన స్సుగలవాఁడును మిథ్యాజ్ఞానవంతుఁడును గొప్ప శోకసముద్రమునందు మునింగినవాఁడు నగు నర్జునునకు ఆత్మజ్ఞానముచేతం గాని యితరముచే నుద్ధారము లే దని భగవంతుఁ డగు వాసుదేవుం డయ్యర్జునుని ఆశోక సముద్రమునుండి యుద్ధరింపఁ దలంచినవాఁడై ఆత్మజ్ఞానమునకు దించుచుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—

అశోచ్యా నిత్యాది. అశోచ్యాన్—శోచ్యులు * కానివారు అశోచ్యులు, భీష్మద్రోణాదులు, ఎందువలన ననఁగా, వారు సదాచారము గలవారు పరమార్థరూపంబున నిత్యులు, అట్టి అశోచ్యు లయిన భీష్మ ద్రోణాదులనుగూర్చి; అన్వశోచః=దుఃఖించినవాఁడై తివి, వారు నానిమిత్తము చావఁబోయెదరు నేను వారి విడిచి రాజ్యసుఖాదులతో నేమి చేయఁగల నని. త్వమ్ = నీవు; ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ = బుద్ధిమంతులయొక్క వాక్యములనుగూడ; భాషసే = పలుకుచున్నావు. ఆమూఢతను ఈ పాండిత్యమును బరస్పరవిరుద్ధము లగువాని ఉన్మత్తుని యట్లు చూపుచున్నా వని యభిప్రాయము. ఎందువలన ననఁగా—గతాసూన్= పోయిన ప్రాణము గలవారిని గూర్చియు, చచ్చినవారిని గూర్చియు; అగతాసూన్ = పోని ప్రాణములు గలవారిని గూర్చియు, బ్రదికియున్నవారిని గూర్చియు; పండితాః = ఆత్మజ్ఞానము గలవారు, పండ యనఁగా ఆత్మ విషయ మయిన జ్ఞానము అది యెవరికిఁ గలదో వారు గదా పండితులు, అట్లు ‹ పాణ్డిత్యం నిర్విద్య › అని శ్రుతి; నానుశోచన్తి=దుఃఖింపరు. నీవో పరమార్థంబున నిత్యులును అశోచ్యులు నగు వారింగూర్చి దుఃఖించుచున్నావు. ఇందువలన నీవు మూఢుఁడవ్రగా నున్నా వని యభిప్రాయము.

* దుఃఖింపఁ దగినవారు.

భీష్మద్రోణాదులు సదాచారసంపన్నులు, కావున వారు శోచనీయులు గారు, మఱియు వారి పరమార్థరూపంబు విచారించునెడ వారు నిత్యులుగా నున్నారు. ఇందువలనఁగూడ వారు శోచనీయులు గారు, ఇట్టివారిని గూర్చి నీవు, 'వారు చావఁ బోవుచున్నారే, వారు చచ్చిన పిదప నీరాజ్యాదిభోగము నాకేల' అని శోకించుచున్నావు. ఇదిగాక పండితులు చెప్పుమాటలుగూడఁ జెప్పుచున్నావు, కావునఁ బరస్పరవిరుద్ధముగా మూఢత్వపాండిత్యములం బ్రకటించుటచేఁ బిచ్చివానియట్లు దోఁచుచున్నావు. చచ్చినవారినిగాని బ్రతికియున్నవారినిగాని గూర్చి పండితులు శోకింపరు. నీవో నిత్యులయినవారిని గూర్చి దుఃఖించుచున్నావు, కావున నీవు పండితుఁడవు కావు, మూఢుఁడవు అని తాత్పర్యము.

ఆ॥ వృత్తికారుల యభిప్రాయమును నిరసించి స్వాభిప్రాయముచొప్పున శాస్త్రార్థము సమర్థింపఁబడినది. ఇప్పుడు అశోచ్యాన్నను దాని ముందటిగ్రంథమునకు మున్ను చెప్పిన తాత్పర్యము ననువదించి అశోచ్యాన్ అనునదిమొదలు స్వధర్మమపి చావేక్ష్య అనుదానివఱకుఁ గలగ్రంథమునకుఁ దాత్పర్యము చెప్పుచున్నారు— అందు ఇత్యాదిగా. ఈ గీతాశాస్త్రమునందుఁ బదునెనిమిది యధ్యాయములు, అందు మూఁడుషట్కములను మూఁడుభాగములుగా గ్రహించుటచే మూఁడు కాండము లగుచున్నవి. అందు మొదటిషట్క మయిన మొదటికాండమునకు త్వంపదార్థము విషయము. మధ్యషట్కరూప మయిన మధ్యమకాండమునకుఁ దత్పదార్థము విషయము. కడపటిషట్క మయిన కడపటికాండమునకు మహావాక్యార్థ మయిన తత్త్వంపదార్థముల నైక్యము విషయము. తద్జ్ఞానసాధనములు, వానివలననే అది గలుగవలసినందున అచ్చటచ్చటఁ బ్రసక్తినిబట్టి చెప్పఁబడుచున్నవి. తత్త్వజ్ఞాన మొక్కటియె కైవల్యసాధన మనునదియు సంతతము చక్కగాఁ బ్రతిపాదింపఁబడినది. ఇట్లు—పూర్వోక్తరీతిగా గీతాశాస్త్రార్థము చక్కగా నిశ్చయింపఁబడినది గాఁగా నని యర్థము. సమ్మూఢము = ఇది చేయవలెను ఇది చేయరా దను వివేకము లేనిదగు; మిథ్యాజ్ఞానవంతుఁడు = అహంకార మమకారములు గలవాఁడు. గొప్ప = దాఁట నశక్య మయిన, శోక అను సముద్రమునందు, మునింగినవాఁడు= ప్రవేశించి శ్రమపడుచున్నవాఁడు. ఆత్మజ్ఞానము = బ్రహ్మాత్మలకేకత యను వాక్యార్థముయొక్క జ్ఞానము. అది లేక యుద్ధారంభము సిద్ధింపనందున, అయ్యర్జునుని—మిక్కిలి భక్తుండును మిక్కిలి స్నేహమునకు విషయ మయినవాఁడు నగు నర్జునుని. శోకమునుండి లేవనెత్తఁ గోరినవాఁడై యుపశ్లోక్త మయిన ఆత్మజ్ఞానమునకొఱకు వానిని, దించుచు =

పదార్థముల విచారించుటయందుఁ బ్రవర్తింపఁజేయుచు, త్వంపదార్థవిచారమునకొఱకు అశోచ్యా నిత్యాదివాక్యముఁ బలికె నని యర్థము.

ఎవ్వనికి అజ్ఞానము కలదో వానికి భ్రాంతి కలుగును. ఎవ్వనికి భ్రాంతి కలదో వానికి తత్త్వంపదార్థవిచారముచే మహావాక్యము వలన సమ్యగ్జ్ఞాన ముదయించును. అని జ్ఞానమున కధికారి యిట్టివాఁ డను నభిప్రాయముతోఁ జెప్పుచున్నారు—అశోచ్యా నిత్యాది యని. కొందఱిచే, 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః * అను ఆత్మస్వరూప జ్ఞానవిధివాక్యమును ఈశ్లోకముచే భగవంతుఁడు తానే వివరించుచున్నాఁడు' అని చెప్పఁబడినది. అది యుక్తము గాదు. ఏల యనఁగా, కృతియోగ్య మయి శ్రేయస్సాధన మగు ననుట విధ్యర్థము, లేక పూర్వపక్షుల కభిమతముచొప్పున నియోగము విధ్యర్థము, ఈరెండును ఈవాక్యమునందుఁ బ్రతీతములు కావు, అట్లుండఁగా నట్టి విధ్యర్థమును కల్పించుటకు హేతువు లేదు. మఱియుఁ బురుషతంత్రము కానిదియు విధేయము లగు యాగాదులకు విలక్షణ మయినదియు నగు జ్ఞానమునందు విధి యుపపన్నము కాదు. ద్రష్టవ్యః అను చోటి తవ్యప్రత్యయము కృత్యాంతర్భూతము అర్హార్థక § మగుటవలన విధిని బోధింపదను నభిప్రాయముతో వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు—శోచ్యులు కాని వారు అని. వారలకు శోచ్యత్వ మెట్లు లేదని యాక్షేపము రాఁగా, శోచ్యత్వము భీష్మాదిశబ్దములకు వాచ్యార్థ మయిన తద్దేహములకా? లక్ష్యార్థ మయిన ఆత్మలకా? అని వికల్పించి మొదటిపక్షమును నిరాకరించుచున్నారు—సదాచారము గలవా రని. ఎవ్వరు భీష్మాదిశబ్దములచేఁ జెప్పఁబడుచున్నారో వారు శ్రుతిస్మృతులందుఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన నిర్దోష మగు నాచారము గలవా రగుటవలన శోచ్యులు కా రని యర్థము. రెండవపక్షమును నిరసించుచున్నారు—పరమార్థ రూపంబున నిత్యు లని. రజతము కానిదాని రజత మని తలఁచినట్లు శోచ్యులు కానివారిని శోచ్యు లని తలఁచినవాఁడ వగుటచే భ్రాంతుఁడవు నీ వని చెప్పుచున్నారు—ఆ అశోచ్యులైన ఇత్యాదిగా. అనుశోచనవిధము ననువదించుచు ఆభ్రాంతిని ప్రకటించుచున్నారు—వారు నానిమిత్తము ఇత్యాదిగా. రాజ్యసుఖాదులతో అనుచోటి ఆదిశబ్దముచే పుత్త్రభార్యాదిసుఖము గ్రహింపఁబడుచున్నది. అని దుఃఖించినవాఁడవైతి నని యన్వయము. పరస్పరవిరుద్ధముగా మాటలు చెప్పుటచేతం గూడ అర్జునుఁడు భ్రాంతుఁ డని సాధించుచున్నారు—నీవు బుద్ధిమంతులయొక్క వాక్య

* ఆత్మను తెలియవలెను.

§ తగినది అనునర్థము గలది.

ములనుగూడ ఇత్యాదిగా. వాక్యములను—"ఉత్సన్నకులధర్మాణాం మనుష్యాణాం జనార్దన । నరకే నియతం వాసో భవతీ త్యనుశుశ్రుమ" * ఇత్యాదులను. ఏమి యింతమాత్రముచే ఫలిత మనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు—ఆమూఢతను = అశోచ్యుల యందు శోచ్యబుద్ధిని, ఈపాండిత్యమును = బుద్ధిమంతుల మాటలు చెప్పుటను అని యర్థము. అర్జునుఁడు పూర్వోక్తభ్రాంతిని బొందుటకు నిమిత్తము ఆత్మాజ్ఞాన మని చెప్పుచున్నారు—ఎందువలన ననఁగా నిత్యాదిగా. ఓయీ! సూక్ష్మబుద్ధి గలుగుటయె పాండిత్యము, ఆత్మజ్ఞుఁ డగుట కాదు. ఏల యనఁగా అట్లనుటకు హేతువు లేమి అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు—వారలు గదా పండితులు అని. పాణ్డిత్యమ్= పండితభావమును, ఆత్మజ్ఞానమును, నిర్విద్య = నిశ్చయముగాఁ బొంది, 'బాల్యేన తిష్ఠాసేత్' § అను బృహదారణ్యకశ్రుతిని ఇప్పుడు చెప్పఁబడిన యర్థము గలదాని నుదాహరించుచున్నారు—పాణ్డిత్యం నిర్విద్య అని. అర్జునున కిట్టి పాండిత్యము లేదనుట యెట్లు తెలిసె నని యాశంకించి కార్యము కనఁబడుటవలనఁ గారణము తెలిసె నని చెప్పుచున్నారు—సివో ఇత్యాదిగా.

హనుమద్విరచిత పైశాచభాష్యము.—

ఇందు 'దృష్ట్వాతు పాణ్డవానీకమ్' అనునది మొదలు 'నయోత్స్య ఇతి గోవిన్ద ముక్త్వా తూష్ణీం బభూవహ' అనుదానివఱకుఁ గల గ్రంథమునకుఁ ప్రాణులకు శోకమోహ బహుల మయిన సంసారము అవిద్యవలనఁ గలుగుచున్న దని తెలుపుట యభిప్రాయముగా వ్యాఖ్యానము చేయవలెను.

అశోచ్యాన్ = శోచ్యులు కానివారిని, భీష్మద్రోణాదులను గూర్చి; ఎందువలన శోచ్యులు కా రనఁగా, ధార్మికు లగుటవలనను వాస్తవమునఁ బరమాత్మస్వరూపు లగుటవలనను; అన్వశోచః= దుఃఖించితివి. త్వమ్=నీవు. ప్రజ్ఞావాదాన్ చ—ప్రజ్ఞ యనఁగా పరమాత్మజ్ఞానము, తన్నిమిత్తము లయిన మాటలను గూడ; ఇప్పుడు, భాషసే = చెప్పుచున్నావు. గతాసూన్ = పోయిన ప్రాణములు గలవారిని; అగతాసూన్ చ=పోని ప్రాణములు గలవారినిగూడ, కూర్చి; పణ్డితాః= పరమార్థము దెలిసినవారు; నానుశోచన్తి. ఇందువలన మూఢుఁడవు నీవు, అపరమ ప్రజ్ఞ యెక్కడిది నీకు ?

* ౧_౪౪.

§ బాల్యమున నుండుటకుఁ గోరవలెను.

శ౦. శోచ్యులుకానివారలశోచ్యులు, శోకించుట కనర్హులు, భీష్మద్రోణాదులు, అట్టి యీ అశోచ్యులయినవారిని; త్వమ్; అన్వశోచః—వీరి నుద్దేశించి శోకము వహించితివి. ఓయీ! బంధుమరణంబున సందఱకును దుఃఖము కలిగినే కలుగును. ఎట్లు వీరి గుఱించి శోకించుట కాక్షేపము చేసితివి? చావఁబోవుచున్నవారు వీరు అశోచ్యులెట్లగుదురు? అందువేని, అందు నిన్ను * అడిగినలెస్స "ఏమి భీష్మద్రోణాదిశబ్దముల వాచ్యార్థము నుద్దేశించి శోకించుచున్నావా? లేక లక్ష్యార్థము నుద్దేశించి శోకించుచున్నావా? అని. మొదటిపక్షమున, భీష్మద్రోణాదిశబ్దవాచ్యార్థము సదాచారము కలది కాదని శోకించుచున్నావా?" లేక యది నశింపఁబోవునని శోకించుచున్నావా? అని. అందు సదాచారము కలది కాదని శోకింప నవసరము లేదు, ఏల యనఁగా మహానుభావులని నీవే వారి మాహాత్మ్యము చెప్పియున్నావు. నశించునని శోకించుటకు నవసరము లేదు, ఏల యనఁగా, 'మఘవన్ మర్త్యంవా ఇదం శరీరం మాత్తం మృత్యునా' § అని శరీరము మృత్యుగ్రస్తమని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. 'దుర్లభో మానుషో దేహో దేహినాం క్షణభఙ్గురః' ♦ అని దేహము నశ్వరమని చెప్పఁబడుచున్నది. ప్రాణులు మరణంబు పొందుటను ఎల్లప్పుడును జూచుచున్నాము. ఇట్లు ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములచేతనే దేహమునకు మృత్యువు నిశ్చయమని యేర్పడుచున్నది. కావున నది నశించునని దుఃఖింప నవసరము లేదు. ఇఁక భీష్మద్రోణాది శబ్దముల లక్ష్యార్థమును గుఱించి శోకించుటయు సంభవింపదు. ఎట్లనఁగా, ఆత్మ జన్మము లేనివాఁడగుటవలనఁ బుట్టఁడు, పుట్టుక లేనివాఁడగుటవలనఁ జావఁడు, చావు లేనివాఁడగుటవలన నిత్యుఁడు. 'అజోనిత్యః శాశ్వతః' అనియు 'నిత్యో నిత్యానామ్' అనియు లక్ష్యార్థమయిన యాత్మ నిత్యుఁడని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. నిత్యుఁడును నిత్యసిద్ధుఁడు నగు నాత్మను గుఱించి దుఃఖించుట సంభవింపదు. బుద్ధిమంతులు నిత్యపదార్థము నుద్దేశించియు అనిత్యపదార్థము నుద్దేశించియు శోకింపరు. ఇట్లు వాచ్యార్థమును లక్ష్యార్థమును రెండును అశోచ్యములని సిద్ధములగుచుండఁగా, నీవు అశోచ్యులగువారిని గుఱించియె శోచ్యులని తలంచి మూఢుని యట్లు శోకించుచున్నావు. ఇంతిమాత్రముతో నిలిచినవాఁడవును కావు, మఱేమనఁగా, ప్రజ్ఞావాదాంశ్చభాషసే—

* అర్జునుని.

§ ఇంద్రుఁడా! ఈ శరీరము మర్త్యము, ఏల యనఁగా మృత్యువుచేతఁ బొందఁబడినది.

♦ ప్రాణులకు మనుష్యదేహము దుర్లభము క్షణములో నశించునది.

సత్పదార్థ స్వరూపమును వివేకించి యెవ్వరు చక్కఁగాఁ దెలియుచున్నారో వారు ప్రజ్ఞులు, వారియొక్క, శాస్త్రమునంతయు వ్యాపించిన వాదములు ఆవాదములు, అట్టి ప్రజ్ఞావాదములను, ‘ కులక్షయే ప్రణశ్యన్తి కులధర్మా స్సనాతనాః ’ ‘ ఉత్సన్న కులధర్మాణామ్ ’ ‘ కథం భీష్మ మహం సఙ్ఖ్యే ’ ఇత్యాదు లగు ప్రౌఢవచనములను గూడ, భాషసే = పలుకుచున్నావు. అశోచ్యుల గుఱించి శోకించుట, శాస్త్రార్థము ప్రకటించు పాండిత్యము—ఈ రెండును తేజస్తిమిరములవలె ౧ విరుద్ధము లగుటచే నొకచోట నుండుట సంభవింపదు. కావున నీవు మూఢుఁడవే యగుదువు కాని పండితుఁడవు కావు. ఇట్టి సమయమునందుఁ బండితు లెట్లు వర్తింతు రందువేని వినుము—గతాసూన్—చచ్చినవారిని, కేవలము మూఢు లగువారు మాపుత్త్రాదులు వీరు మృతిం బొందిరని మృతులను గూర్చియె శోకింతురు కాని, గతాసూన్—బ్రతికియున్నవారిని గూర్చి శోకింపరు; శాస్త్రజ్ఞులో మా పుత్త్రాదులు వీరు మూఢులు దుష్టులు దురాచారపరులై రని బ్రతికియున్నవారిని గుఱించియె దుఃఖింతురు కాని మృతిఁ బొందినవారి నుద్దేశించి దుఃఖింపరు; ఇఁకఁ బండితులన్ననో పుత్త్రాదులు గతాసువులైనను అగతాసువులైనను గూడ దుఃఖపడరు. గతాసువులును అగతాసువులును గూడ అవిద్యాకార్యము లగుటచే స్వప్నమునందుఁ దోఁచు పదార్థములవలె అసత్యము లగుటవలన, రెండు స్థలములయందును బ్రహ్మమునే చూచుచుందురు. ఎవ్వరు అసత్యమును విడిచి సత్యమునే సదా గ్రహింతురో వారే గదా పండితులు, ఏల యనఁగా, సర్వత్ర బ్రహ్మదర్శనమే గదా పాండిత్యము. అట్లు ‘ బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య ’ అని శ్రుతి. కావున, ఇప్పుడుచెప్పిన పండితలక్షణము లేనివాఁడ వగుటచే నీవు మూఢుఁడవే కాని పండితుఁడవు కా వని యర్థము.

మ. అం దర్జునుండు యుద్ధరూపం బగు స్వధర్మమునందుఁ దనయంతనే ప్రవర్తించినవాఁ డయ్యు రెండువిధము లగు మోహముచేతను అందుచేఁ గలిగిన శోకముచేతను ఆయుద్ధమునుండి విరమించెను. కావున వాని మోహములు రెంటిని నిరాకరింపవలెను. వానిలో స్వప్రకాశపరమానందరూపుఁడును సర్వసంసార ధర్మములతోను సంబంధింపనివాఁడు నగు నాత్మయందు స్థూలశరీరము సూక్ష్మ శరీరము తత్కారణ మయిన అవిద్య యను నీమూఁడు ఉపాధులను వివేకింపక పోవుటచే సంసారము మిథ్యాభూత మయినను అది సత్యమనియు ఆత్మధర్మమనియు

౧ తేజస్సు—వెలుఁగు, తిమిరము—చీఁకటి.

నిత్యాదిగాఁ దోఁచుట యనునది యొకటి సర్వప్రాణి సాధారణ * మయిన మోహము. రెండవది యుద్ధరూప మయిన స్వధర్మమునందు హింసాది బహుళ మగుటచే అధర్మత్వము తోఁచుట, అది అర్జునునకు మాత్రమె కరుణాది దోషముల వలనఁ బుట్టిన దగుటచే అసాధారణ మయిన § మోహము. ఇట్లు మూఁడుపాధు లను వివేకించి శుద్ధాత్మస్వరూపము తెలియుట మొదటిమోహమునకు నివర్త కము, ఇది సర్వప్రాణి సాధారణము. ¶ హింసాదులు కలిగినను యుద్ధము స్వధర్మ మగుటచే అధర్మము కా దని తెలియుట రెండవమోహమునకు నివర్తకము, ఇది యర్జునునకుమాత్రమె యావశ్యక మగుటచే అసాధారణము. ఇఁక శోకమునకో, కారణనివృత్తిచేతనే నివృత్తి కలుగుం గావున వేఱుగా సాధనాంతరము వల దని యభిప్రాయము గలవాఁడై క్రమంబున మోహద్వయము ననువదించుచు భగ వంతుఁ డి ట్లనియె.

అశోచ్యాన్ = శోకించుటకుఁ దగనివారినే, ఆత్మసహితు లయిన భీష్మ ద్రోణాదులను, గూర్చి, నీవు పండితుఁడవై యుండియు, అన్వశోచః = శోకించినవాఁడ వయితివి, ‘ వారు నాసిమిత్తము మృతిఁ బొందెదరు, నేను వారిని విడిచి రాజ్య సుఖాదులతో నేమి చేయఁ గలను? ’ అను నర్థముగల ‘ దృష్ట్వేమం స్వజనమ్ ’ ఇత్యాది గ్రంథముచేత. కావున అశోచ్యులయందు శోచ్యభ్రాంతి పశ్వాదులకుఁ గలుగవలసినది, యత్యంతపండితుఁడ వగు నీకుఁ గలుగుట యనుచిత మని యర్థము. అట్లు కుతస్త్వా కశ్మల మిద మిత్యాదిక మగు నా వాక్యముచే ‘ నేఁ జేసినది యిది యనుచిత ’ మని విమర్శింపవలసియుండియు నీవు స్వయము ప్రజ్ఞుఁడవై ‖ యుండియు, ప్రజ్ఞఅవాదాంశ్చ= ప్రజ్ఞులకు అవాదము లయిన శబ్దములను, పండితులచేఁ జెప్పరాని మాటలను గూడ, కథం భీష్మ మహం సంఖ్యే ఇత్యాదులను; భాషసే= చెప్పుచున్నావు, కాని లజ్జచే ఊరకున్న వాఁడవు కావు. ఇంతకన్నను ఏమి యనుచితము కల దని చకారము సూచించుచున్నది. ఇట్లు అధర్మమునందు ధర్మత్వభ్రాంతియు ధర్మము నం దధర్మత్వభ్రాంతియు అసాధారణముగా నీకుఁ గలిగినది. ఇది అతిపండితుఁడ వైన నీ కుచితము గా దని భావము. లేక; ప్రజ్ఞావాదాన్ — ప్రజ్ఞావంతులయొక్క

* సమస్తప్రాణులకును కలుగునది.

§ ఒక్కనికి మాత్రమె కలుగునది.

¶ సమస్తప్రాణులకును అవశ్యకము.

‖ పండితుఁడవై.

అనఁగా పండితులయొక్క మాటలను, భాషసే = చెప్పుచున్నావు మాత్రమె, కాని తెలిసినవాఁడవు కావని భావము. భాషణముకన్నను అనుశోచనము ముందు కలిగిన దగుటచే భూతకాలికముగాఁ జెప్పఁబడినది. భాషణమో అనుశోచనమునకుఁ బిమ్మటఁ గలిగిన దగుటచే అవ్యవహితము కాఁబట్టి వర్తమానముగాఁ జెప్పఁబడినది. లేక, లకారవ్యత్యయము ఛాందస మని కల్పించి అన్వశోచః అనఁగా శోకించుచున్నావు అని వర్తమానార్థము చెప్పవచ్చును. ఓయి! మహానుభావు లగు వసిష్ఠాదులుగూడ బంధుమరణమున శోకించియున్నారు. కావున బంధుమరణమునకై శోకించుట యనుచితము కాదు? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు—ఎవ్వరు పండితులో—విచారముచే ఆత్మతత్త్వజ్ఞానము నొందినవారో వారు, బంధువు లని కల్పితము లయిన దేహములు గతప్రాణము లయినను * అగతప్రాణము లయినను § వాని గుఱించి, నానుశోచన్తి. వీరు మృతులైరి—సమస్తము లయిన యుపకరణములను విడిచి పోయిరి ఏమి చేయుచున్నారు? ఎక్కడ నున్నారు? వీరు బ్రతికియున్నవారు, వీరి బంధువులు పోయిరే, ఎట్లు జీవింపఁ గలరు? అను వ్యామోహము నొందరు. ఎందువలన ననఁగా, సమాధిసమయంబునఁ దత్ప్రతిభాసము ‖ లేకుండుటవలనను, లేచినప్పుడు తత్ప్రతిభాస మున్నను మిథ్య యని నిశ్చయము కలుగుటవలనను. రజ్జుతత్త్వసాక్షాత్కారముచే సర్పభ్రమము నశించిన పిమ్మట ఆభ్రమముచేఁ గలుగు భయకంపాదులు సంభవింపవు గదా! మఱియు పిత్తప్రకోపము కలవాని కొకానొకప్పుడు గుడము చేఁదుగాఁ దోఁచినను మధురం బను నిశ్చయము బలవత్తరముగా నుండుటవలన చేఁదువస్తువుమీఁది కోరికచే గుడమునందుఁ బ్రవృత్తి సంభవింపదు గదా! ఇట్లు శోచ్యభ్రమము ఆత్మస్వరూపాజ్ఞానముచేఁ గలిగిన దగుటవలన తత్స్వరూపజ్ఞానమువలన ఆయజ్ఞానము నశించిన పిమ్మట ఆయజ్ఞానముయొక్క కార్య మయిన శోచ్యభ్రమము నిలువఁజాల దని భావము. ఇఁక వసిష్ఠాదుల శోకమో ప్రారబ్ధకర్మప్రాబల్యమునలన ఆయావిధముగా అనుకరణ మగుటచే నితరు లట్లనుష్ఠించుట కది శిష్టాచారరూపప్రమాణము గాఁ జాలదు. ఏల యనఁగా శిష్టులు ధర్మబుద్ధిచే ననుష్ఠించునట్టి యలౌకికవ్యవహార మే ♦ శిష్టాచార మనఁబడును. అట్లు కాని

* మృతిఁ బొందినను.

§ జీవించియున్నను.

‖ అది తోఁచుట.

♦ పరలోకమునందే ఫలము కలిగించునట్టి వ్యవహారము.

యెడ, వా రొకానొకప్పుడు నిష్ఠీవనము * చేయుదు రేని య ట్లుండటను నిష్ఠీవనము చేయవలసివచ్చును. ఇ ట్లుండుటవలన నీవును బండితుఁడవై శోకమును విడువు మని యభిప్రాయము.

శ్రీ. దేహాత్మల వివేకించి తెలియకపోవుటవలన నితని కిట్లు శోకము కలుగుచున్న దని దేహాత్మవివేకము తెలుపుట కొఱకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—అశోచ్యాన్ = శోకమునకు విషయము కాని బంధువులనే గుఱించి, త్వమ్, అన్వశోచః—దృష్ట్వేమం స్వజనం కృష్ణ యుయుత్సుం సముపస్థిత మిత్యాదిగా శోకించితివి. అప్పుడు కుతస్త్వా కశ్మల మిదం విషమే సముపస్థిత మిత్యాదిగా నాచే బోధింపఁబడినవాఁడ వయ్యును, మరల, ప్రజ్ఞావాదాన్—ప్రజ్ఞావంతు లగు పండితులశబ్దములను, కథం భీష్మ మహం సంఖ్య ఇత్యాదులను, భాషసే. పండితుఁడ వేమో కావు. ఎందువలన ననఁగా, గతాసూన్ = గతప్రాణు లయిన బంధువులను గూర్చియు; అగతాసూంశ్చ= బ్రతికియున్న వారిని గూర్చియు, బంధువులను విడిచి వీ రెట్లు జీవింపఁ గల రని; నాను శోచన్తి పండితాః.

ప. ఇఁక నర్జునునకు జ్ఞానకర్మముల నుపదేశించి విషాదము పరిహరింపఁ గోరినవాఁడై భగవంతుఁడు నలుబదిమూఁడు శ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు—అశోచ్యాన్= శోకమునకు అనర్హు లయిన బంధువులనే, అను = గుఱించి, అశోచః= శోకించితివి దృష్ట్వేమం స్వజనం కృష్ణ ఇత్యాదిగా. పిమ్మట కుతస్త్వా కశ్మల మిద మిత్యాదిగా మాచే బోధితుఁడ వయ్యును, ప్రజ్ఞావాదాన్—ప్రజ్ఞా= మాటలనేర్పుచేత మాత్రమె, వాదాన్ = శబ్దములను, భాషసే—అజ్ఞానముచే వదరినట్లు పలుకుచున్నావు. ఇట్టి మాటలు నీవు చెప్పుట యుక్తము కా దని భావము. ఎందువలన ననఁగా, పణ్డితాః = తెలిసినవారు, గతాసూన్=గతప్రాణులనుగాని; అగతాసూన్= జీవించియున్న వారిని గాని, ఎట్లు జీవింతు రని; అను = గుఱించి, నశోచన్తి.

రా. త్వమ్ = నీవు; అశోచ్యాన్ = శోకింపఁ దగనివారిని గూర్చి; అన్వశోచః = శోకించుచున్నావు. ♦ ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ= మంచి తెలివిచేఁ గలుగునట్టి మాటలను గూడ, దేహాత్మలస్వభావము చక్కఁగాఁ దెలిసి చెప్పునట్టి మాటలనుగూడ, పతన్తి పితరో హ్యేషాం లుప్తపిణ్డోదకక్రియా ఇత్యాదులను; భాషసే = పలుకు

* ఉమ్మివేయుట.

♦ వర్తమానసామీప్యమునందు భూతార్థకలకారము.

చున్నావు. దేహాత్మలస్వభావము దెలిసినవారి కిందుఁ గొంచెమేని శోకమునకు నిమిత్తము లేదు. గతాసూన్ = పోయిన ప్రాణములు గలవానిని, అనఁగా అవశ్యము నశించునట్టి దేహములను గూర్చియు; అగతాసూన్ చ= పోని ప్రాణములు గలవానిని, ఎప్పుడును నశింపని ఆత్మలను గూర్చియు; పణ్డితాః = దేహాత్మలస్వభావముయొక్క తత్త్వముఁ దెలిసినవారు; నానుశోచన్తి = దుఃఖింపరు. కావున వీరిని వధింపఁ బోయెద నని శోకంబును దేహాతిరిక్తుఁడు ఆత్మ యను జ్ఞానముచేఁ జేయఁబడునట్టి ధర్మాధర్మభాషణంబును—ఈ రెండును బరస్పర విరుద్ధములు నీయందుఁ గానఁబడు చున్నవి. కాఁబట్టి నీవు దేహస్వభావమునుం దెలిసినవాఁడవు కావు, తదతిరిక్తుఁడై నిత్యుఁడైన ఆత్మనుగూడఁ దెలిసినవాఁడవు కావు, తత్ప్రాప్తి కుపాయభూత మయిన యుద్ధాదిధర్మమునుం దెలిసినవాఁడవు కావు. ఈ యుద్ధమే ఫలాభిసంధిని విడిచి యనుష్ఠించినయెడ ఆత్మతత్త్వప్రాప్తికి సాధన మగును. ఆత్మ జన్మమరణములు లేని వాఁ డగుటవలన జన్మముచే సద్భావము * గలవాఁడు కాఁడు, మరణముచే వినాశము నొందువాఁడును గాఁడు, కావున నతఁడు శోకమునకు విషయము కాఁడు. దేహమో అచేతనము పరిణామస్వభావము. దానికి ఉత్పత్తివినాశములు కలుగుట స్వాభావికము. కావున నదియు శోకమునకు విషయము కా దని యభిప్రాయము.

నీవు ఎవరినిగూర్చి శోకించుట యుచితము కాదో వారినిగూర్చి శోకించు చున్నావు. మఱియు దేహాత్మస్వభావము చక్కఁగాఁ దెలిసినవారు చెప్పు మాటలనుగూడఁ జెప్పుచున్నావు, దేహము నశ్వరము కావున దానిఁ గూర్చి శోకించుట వ్యర్థ మగుటచే నుచితము కాదు, ఆత్మ నిత్యుఁడు, కావున ఆత్మనుగూర్చి శోకింప నవసరము లేదు. అందువలన దేహముయొక్కయు ఆత్మయొక్కయు స్వభావము దెలిసినట్టి పండితులు నశ్వరము లయిన దేహములను గూర్చియు నిత్యులయిన యాత్మలను గూర్చియు శోకింపరు. కావున నీవు చెప్పినట్టి ప్రజ్ఞావాదములను నీవు పడునట్టి శోకమును బరస్పరవిరుద్ధములుగా నున్నవి. ఇందుచే నీవు దేహాత్మలస్వభావము దెలిసిన వాఁడవు కా వని యేర్పడుచున్న దని తాత్పర్యము.

మాధ్వభాష్యము.—

అందు రెండుసేనల నడుమ బాంధవాది మోహజాలముచేఁ జుట్టఁబడినవాఁడై విషాదపడుచున్న యర్జునునకు భగవంతుం డి ట్లనియె—త్వమ్ = నీవు;

* ఉండుట.

అశోచ్యాన్ = శోకింపఁ దగనివారినిగూర్చి; అన్వశోచః=శోకించితివి, నీ వెవ్వరినిగూర్చి శోకించితివొ వారు శోకింపఁ దగినవారు కారు, కావున వారి గుఱించి శోకింప రా దని యర్థము. ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ—ప్రజ్ఞా = స్వబుద్ధియొక్క, వాదాంశ్చ = మాటలను గూడ, స్వబుద్ధి కల్పితము లయిన మాటలనుగూడ; భాషసే = పలుకుచున్నావు. నీ వేమాటలు చెప్పుచున్నావొ అవి నీ బుద్ధిచే కల్పితములు కాని శాస్త్రయుక్తములు కావు కావున అట్టి మాటలు పలుక రా దని భావము. ఎట్లు శోకింపఁ దగిన వారు కా రనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—అగతాసూంశ్చ = బ్రతికియున్న వారిని గూర్చి వలెఁ; గతాసూన్ = చావఁబోవువారినిగూర్చియు; పణ్డితాః= విద్వాంసులు, నానుశోచన్తి = దుఃఖింపరు.

నీ వెవ్వరినిగూర్చి దుఃఖించుచున్నావో వారినిగూర్చి దుఃఖించుట యుచితము కాదు, మఱియు నీవు ధర్మాధర్మవిషయముగా నేమాటలు చెప్పుచున్నావొ అవి నీవు స్వబుద్ధిచేఁ గల్పించినవి కాని శాస్త్రయుక్తములు కావు. లోకమునందుఁ జావఁ బోవువారిని గూర్చి జనులు శోకించుటను చూచుచున్నారము, అట్లుండఁగా వీ రెట్లు శోచ్యులు కా రనఁగా, అట్లు శోకించువారు మూఢులు, బ్రతికియున్న వారిని గూర్చి మూఢు లెట్లు దుఃఖింపరో అట్లు చావఁబోవువారిని, లేక, చచ్చినవారిని గూర్చియుఁ బండితులు దుఃఖింప రని తాత్పర్యము.

న త్వేవాహం జాతు నాసం న త్వం నేమే జనాధిపాః
నచైవ న భవిష్యామ స్సర్వే వయ మతః పరమ్. ౧౨

భా. ఎందువలన వారు శోచ్యులు గారు? నిత్యు లగుటవలన. ఎట్లు నిత్యులు? అనఁగా, జాతు = ఒకానొకప్పుడును; అహమ్ = నేనును; న త్వేవనాసమ్ = లేకయుండినవాఁడను కానే కాను, మ ఱేమనఁగా ఉండనే యుంటిని, కడచినట్టి దేహముల యుత్పత్తివినాశములయందు నిత్యుఁడనై యే నేనుంటి నని యభిప్రాయము. అట్లు, త్వమ్ = నీవు; న నాసీః = లేక యుండినవాఁడవు కావు, మ ఱేమనఁగా ఉండనే యుంటివి. అట్లు, ఇమే = ఈ, జనాధిపాః = రాజులు; న నాసన్ = లేకయుండినవారు కారు, మ ఱేమనఁగా ఉండనే యుండిరి. అట్లు, వయమ్ = మనము; సర్వే = అందఱమును; అతః = ఈదేహముయొక్క నాశమునకంటెఁ;

పరమ్ = అవతలఁగూడ; నైవచ న భవిష్యామః = లేకుండువారము కానే కాము, మ తేమనఁగా ఉండనే యుండఁగలముగూడ. ఆత్మస్వరూపముచే మూఁడుకాలములయందును నిత్యుల మని యర్థము. దేహభేదానువృత్తిచేత బహువచనము, ఆత్మభేదాభిప్రాయముచేఁ గాదు.

ఆ॰ అశోచ్యు లనుటకు నిత్యత్వము కారణ మని సూచించినదాని స్పష్టపఱచుటకై ప్రశ్నపూర్వకముగాఁ బ్రతిజ్ఞ చేయుచున్నారు—ఎందువలన నిత్యాదిగా. ప్రమాణము లేకుండుటవలన నిత్యత్వముసిద్ధముకాదని యాక్షేపించుకొనుచున్నారు—ఎట్లు ఇత్యాదిగా. ఆత్మ పుట్టఁడు, ప్రాగభావము * లేకుండుటవలన, మనిషికొమ్ము వలె అను ననుమానముచే సమాధానము చెప్పుచున్నారు పూర్వార్ధముచేత. మఱియును, ఆత్మ నిత్యుఁడు, భావపదార్థమయి జన్మము లేకుండుటవలన, వ్యతిరేకమున ఘటమువలె ❘ అని మఱియొక యనుమానము చెప్పుచున్నారు ఉత్తరార్ధముచేత. ఇచటఁ గొందఱు ‘జిజ్ఞాసిత మయిన § ఆత్మతత్త్వమును భగవంతుఁ డుపదేశించుచున్నాఁడు నత్వేవాహమిత్యాది శ్లోకచతుష్టయముచేత’ అని వచించిరి. అది యుక్తము కాదు. ఏల యనఁగా శాస్త్ర మంతటను ఆత్మతత్త్వప్రతిపాదనము సమాన మగుటవలన ఈ నాలుగు శ్లోకములయందుమాత్రమే యాత్మతత్త్వప్రతిపాదనము, తక్కినచోట లే దనుటకు హేతువు లేదు. ఈ యభిప్రాయముతో ‘పదచ్ఛేదః పదార్థోక్తి ర్విగ్రహో వాక్యయోజనా’ అను వ్యాఖ్యానాంగములు మూఁటిని బ్రతిపాదించుచున్నారు—జాతు ఇత్యాదిగా. ఓయీ! దేహమున కుత్పత్తివినాశములు కలిగినప్పుడు ఆత్మకును ఉత్పత్తివినాశము లగునట్లు ప్రసిద్ధ మగుటవలన మీరు చెప్పిన రెం డనుమానములును లోకప్రసిద్ధి విరుద్ధము లగుటచే సాధ్యబాధవలన ♦ బాధితము లగును? అనఁగా అట్లు కా దని చెప్పుచున్నారు—కడచినట్టి ఇత్యాదిగా. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యా త్తను న్యాయముచే $ ఆత్మకు జన్మ

* ప్రాక్ అభావము—వస్తువు పుట్టుటకు మును పు దానియొక్క అభావము.

❘ ఏది భావపదార్థమై జన్మము లేనిదికాదో అది నిత్యము కాదు—ఇది వ్యతిరేకము, అనఁగా ఏది భావపదార్థమై జన్మము గలదో అది అనిత్యము, ఇందుకు ఘటము దృష్టాంతము.

§ తెలియఁ గోరఁబడిన.

♦ సాధ్యములు—జన్మాభావము నిత్యత్వము అవి లేకపోవుటవలన.

$ దేవదత్తుఁడు పుట్టెను దేవదత్తుఁడు చచ్చె నను లౌకికప్రసిద్ధివలనను శాస్త్రమునందు జాతకర్మాదిసంస్కారము విధించుటవలనను జీవున కుత్పత్తివినాశములు కల వని యాక్షేపము, అందుకు

మరణములు కల వను ప్రసిద్ధి తదుపాధిభూతదేహముయొక్క జన్మమరణములనుబట్టి గౌణముగా వచ్చినది. నిరుపాధికుఁడైన ఆత్మకు జన్మాదులు సంభవింప వని భావము. ఈశ్వరుఁడవు నీకు జన్మము లేదనుటసరే, ఐనను నాకెట్లు లేదనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—అట్లు ఇత్యాదిగా. అట్లయినను భీష్మాదుల కెట్లు జన్మము లేదనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు—అట్లు ఇమే ఇత్యాదిగా. రెండవ యనుమానమును వివరించుచు నుత్తరార్ధమునకు వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు—అట్లు వయమ్ ఇత్యాదిగా. ఓయీ! దేహమునకు జన్మవినాశములు కలిగినప్పుడు జన్మవినాశములు లేకున్నను అగ్నివిస్ఫులింగదృష్టాంతము శ్రుతియందుఁ జెప్పఁబడుటవలన మహాసృష్టి మహాప్రళయములయందు ఆత్మకు జన్మవినాశములు కల వని యంగీకరింపవలయును. అని యాశంకించి నాత్మాశ్రుతేః * యను న్యాయముచే సమాధానము చెప్పుచున్నారు.—ఆత్మస్వరూపముచే నిత్యాదిగా. ఓయీ! యావద్వికారంతు విభాగో లోకవత్తను న్యాయముచే ♦ ఆత్మలు పరస్పరభిన్నులగుటవలన కార్యము లగుదు

సమాధానము—అ-౨. పా-3. సూ-౧౬. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్—తద్వ్యపదేశః=జన్మవినాశములు కల వని చెప్పుట, భాక్తః—జీవునివిషయమున గౌణము. మఱియెక్కడ ముఖ్య మనఁగా—చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యాత్ = జంగమస్థావరరూప మయిన జీవుని శరీరము విషయముగాఁ గలదియే యగును. శరీరముయొక్క జన్మవినాశములనుబట్టి జీవునకు జన్మవినాశములు కల వనుమాట వచ్చినది కాని వాస్తవముగా జీవునకవి లేవని యర్థము. ఎందువలన ననఁగా—తద్భావభావిత్వాత్ = ఆ శరీరముయొక్క జన్మవినాశములందే కలుగుటవలన, జన్మముకాని వినాశముకాని శరీరమునకుఁ గలిగినప్పుడే జీవునకవి కలిగె నను మాట కలుగుచున్నది కాని శరీరసంబంధము లేనప్పుడు జీవుఁడు పుట్టుటగాని చచ్చుటగాని యెవ్వఁడేని చూచియున్నాఁడా! కావున ఈ లౌకిక ప్రసిద్ధియు జాతకర్మసంస్కారవిధానమును శరీరజన్మనాశనిమిత్తములు.

* అ-౨. పా-3. సూ-౧౭. నాత్మాఽశ్రుతే ర్నిత్యత్వాచ్చతాభ్యః—కొన్ని శ్రుతులం దగ్నివిస్ఫులింగాదిదృష్టాంతములచే జీవాత్మకుఁ బరబ్రహ్మమువలన నుత్పత్తి చెప్పఁబడుచున్నది. అందుచే జీవునకు జన్మము గల దనఁగా సమాధానము చెప్పుచున్నారు—ఆత్మా= జీవుఁడు, న— పుట్టఁడు. ఎందువలన ననఁగా, అశ్రుతత్వాత్= ఉత్పత్తిప్రకరణమున శ్రుతులయందు జీవుని యుత్పత్తి చెప్పఁబడకుండుటవలన, మఱియు నెందువలన ననఁగా, తాభ్యః= ఆశ్రుతులవలన, నిత్యత్వాత్ = నిత్యుఁడగుటవలన, నిత్యుఁడని చెప్పఁబడుటవలన ననుట, మఱియు చకారముచే అజుఁడనియు బ్రహ్మమనియుఁ జెప్పఁబడుటవలనను. ఉత్పత్తిప్రకరణమున జీవుని కుత్పత్తి చెప్పఁబడ లేదు. మఱియు నిత్యుఁడనియు అజుఁడనియు ఇతఁడే బ్రహ్మమనియు శ్రుతులు చెప్పుచున్నవి. కావున జీవున కుత్పత్తి సంభవింపదు. విస్ఫులింగాదిశ్రుతులు జీవునికి ఉపాధినిమిత్తమయిన జన్మవినాశములనే ప్రతిపాదించు నని యభిప్రాయము.

♦ అ-౨. పా-3. సూ-౭. తు అనునది ఆకాశోత్పత్తి సంభవింపదనుట లేదని సూచించుచున్నది. ఎందువలన ననఁగా, యావద్వికారమ్—ఎంత కార్యసమూహము కనఁబడుచున్నదో, అంతే, విభాగః=

రని యనుమానింపఁబడుచున్నది. భిన్ను లెట్లనఁగా ఈ శ్లోకంబున—ఇమే వయమ్ అను బహువచనముచే భిన్ను లని యేర్పడుచున్నది యని యాశంకించి సమాధానము చెప్పుచున్నారు— దేహభేదానువృత్తిచేత నిత్యాదిగా.

౯. వార లెందువలన అశోచ్యులు? అనఁగా జన్మమరణాదులు సంభవింపకుండుటవలన నని చెప్పుచున్నారు—జాతు = ఒకానొకప్పుడును; అహమ్ ననాసమ్ = నేను లేకుండినవాఁడఁ గాను. మఱి యే మనఁగా ఉండనే యుంటిని. త్వమ్. ననాసీః—ఉండనే యుంటి వని యర్థము. ఇమే జనాధిపాః= ఈ భీష్మాదులు; ననాసన్, మఱే మనఁగా ఉండనే యుండిరి. నీవును నేనును ఈ రాజులును, వయమ్ సర్వే = మన మందఱమును, ఒకానొకప్పుడును, ననభవిష్యామః, మఱే మనఁగా ఉండనే యుందుము. ఇదివఱకుఁ గడచిన దేహోత్పత్తివినాశములయందు మన కందఱకును ఉత్పత్తివినాశములు లేవు. ఏల యనఁగా మనము పరమాత్మస్వరూపుల మగుటచే నిత్యులము. అట్లు రాఁబోవు దేహోత్పత్తివినాశములయందును శంకింపవలసినది లే దని యర్థము. బహువచనము దేహాభిప్రాయముచేత. పెక్కుదేహములు జన్మించినను నశించినను ఆత్మకు జన్మవినాశములు లే వని ప్రతిపాదిత మగుచున్నది.

౧౦. అశోచ్యా నన్వశోచ స్త్వ మ్మను శ్లోకముచేత భీష్మాదు లశోచ్యు లని ప్రతిపాదించుటచే భీష్మాదిపదములకు లక్ష్యార్థ మయిన ఆత్మ దేహేంద్రియాదులకు భిన్నుఁడనియు నిత్యుఁడనియు సూచిత మగుచున్నది. ఈ యర్థము నర్జునుఁడు తెలియకున్నాఁ డని చూచి భగవంతుఁడు—« లక్ష్యార్థ మయిన ఆత్మ నిత్యుఁ డనుటకు అజత్వము * హేతువన్న పక్షమున అజత్వము అను హేతువుచే శశవిషాణము § గూడ నిత్య మనుట సంభవించును. కావున భావత్వముతోఁ ¶ గూడిన అజత్వము నిత్యత్వమునకు హేతు వని చెప్పవలెను. దేనికిఁ గాలత్రయమునందు సత్త వ్యభిచరిం

విభక్తత్వము — వేఱుపాటు కనఁబడుచున్నది, లోకవత్ = లోకమునందలి ఘటాదివస్తువులవలె. ఏది యేది విభక్తమో అది యంతయు కార్యము, ఘటాదులవలె. ఆకాశము పృథివ్యాదులకంటె విభక్తముగాఁ గనఁబడుటవలన, ఆకాశము కార్యము ఉత్పత్తి గలది యని యర్థము.

* పుట్టనివాఁ డగుట.

§ కుందేటికొమ్ము

¶ భావ మనఁగా ఉండునట్టి పదార్థము, శశవిషాణము ఉండునది కాదు, కావున నది భావపదార్థము కాదు.

పదో * అది భావమును నిత్యమును అగును. దేనికి వ్యభిచరించునో అది భావమునుం గాను నిత్యమునుం గాదు" అని ఆత్మ కాలత్రయమునందును సత్తగలవాఁ డని ప్రతిపాదించు ద్వారమున దేహేంద్రియాదులకన్న భిన్నుఁ డనియు నిత్యుఁ డనియు సాధించుటకు మరల తత్త్వంపదార్థశోధనంబును శోధితము లయిన ఆ తత్త్వంపదార్థముల కేకతయును బ్రతిపాదించుచున్నాఁడు, త్వంపదార్థమునకు నిశ్శేషసంసారదుఃఖనివృత్తిపూర్వకముగా నిత్యనిరతిశయాఖండానందప్రాప్తికొఱకును, తత్పదార్థమునకుఁ బరోక్షత్వము పరిచ్ఛిన్నత్వము అను అనర్థము నివర్తిల్లి అద్వితీయత్వమును అఖండైకరసత్వమును సిద్ధించుటకొఱకును.—

అహమ్ = తత్పదార్థము పరమాత్మ సర్వజ్ఞుఁడు సర్వశక్తి సర్వతంత్రుఁడు స్వతంత్రుఁడు పరమేశ్వరుఁడు నగు నేను; జాతు=ఒకానొకప్పుడును; నాసమ్ ఇతిన = లేకయుంటిని అనుట లేదు, మఱి యే మనఁగా, ఎల్లప్పుడును ఉండనేయుంటిని. నేను లేకయుండినయెడ జగత్సృష్ట్యాదులు లేకపోవును. ఎట్లనఁగా—' జన్మాద్యస్య యతః, § యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, యతో జాతాని భువనాని విశ్వా, స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి, స ఇమాఁ లోకా నసృజత ' ¶ ఇత్యాది శ్రుతులచే నావలననే జగదుత్పత్తి యని చెప్పఁబడుచున్నది. ' యేన జాతాని జీవన్తి, వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వమీశః, స దాధార పృథివీం ద్యాముతేమామ్, భీషాస్మా ద్వాతః పవతే, తస్మిఁ లోకా శ్శ్రితా స్సర్వే, ♦ ఇత్యాది శ్రుతులచే నావలననె జగముయొక్క స్థితి యని ప్రతిపాదింపఁబడుచున్నది. ' యత్ప్రయ న్త్యభిసంవిశన్తి, తథాక్షరాద్వివిధా స్సోమ్య భావాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపియన్తి, యస్మిఁ క్షేత్రే సంహరత్యేష దేవః ' $ ఇత్యాది శ్రుతులచే జగత్ప్రలయంబుగూడ నావలననె యని చెప్పఁ

---

* ఉండుట తప్పదో.

§ బ్రహ్మసూ. అ-౧. పా-౧. సూ-౨.

¶ ఈ జగత్తుయొక్క జన్మాదికము ఏ బ్రహ్మమువలన నయ్యెనో, ఎవ్వనివలన ఈ భూతములు పుట్టుచున్నవో, ఎవ్వనివలన సమస్తభువనములును బుట్టినవో, అతఁడు లోకములను సృజించెద నని చూచెను, అతఁ డీలోకములను సృజించెను.

♦ పుట్టినవి ఎవ్వనివలన జీవించుచున్నవో, ఈశ్వరుఁడు వ్యక్తమును అవ్యక్తమును భరించుచున్నాఁడు, అతఁడు భూమిని ఆకాశమునుగూడ ధరించెను. వీనివలని భయముచే వాయువు వీచుచున్నాఁడు. అతనియందు సమస్తలోకములును పొందియున్నవి.

$ దేనిఁ బొందుచున్నవో తాదాత్మ్యము నొందుచున్నవో, అట్లు సౌమ్యుఁడా! బ్రహ్మమువలన నానావిధభావములు పుట్టుచున్నవి అందే లయము నొందుచున్నవి. ఏ క్షేత్రమునం దీదేవుఁడు సంహరించుచున్నాఁడో.

బడుచున్నది. ఎందువలన జగత్సృష్టిస్థితిలయములకు నే నొకఁడనే కర్తగా నున్నానో, అందువలన జగత్సృష్టి స్థితిలయాదు లగుచుండఁగా వాని కధిష్ఠాత నగుటచే నెల్లప్పుడు నేను ఉండ నేయుంటి నని యిప్పు డుదాహరించిన శ్రుతులప్రామాణ్యమువలన మూఁడుకాలములయందును నాసద్భావము * నిశ్చయింపవలె నని యర్థము. ఇందుచే, మేఘమునకును తత్సంచారము మొదలగువానికిని ఆధార మయిన ఆకాశమునకు మేఘతద్ధర్మాదులతో నెంతమాత్రము సంబంధము లేనియట్లు, ప్రపంచమునకును తదుత్పత్త్యాదులకును అధిష్ఠాన మయియున్న తత్పదార్థమునకు, నిష్కల నిష్క్రియస్వరూప మగుటచే, ప్రపంచముతోను తద్ధర్మముతోను తత్కర్మముతోను లేశమైనను సంబంధము లే దనుటయు తద్భిన్నత్వంబును నిత్యత్వంబును సూచిత మగుచున్నది. ఓయి! పరమేశ్వరుఁడవు స్వతంత్రుఁడ వగు నీకు సరే కాలత్రయమునందును సద్భావము కలదు. మర్త్యుఁడ నగు నా కెట్లు నిత్యత్వము సిద్ధించు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—త్వమ్—త్వం పదమునకు లక్ష్యార్థ మయిన నీవును, జాతు = ఒకానొకప్పుడును; నాసీఃఇతిన, మ త్తేమనఁగా ఉండ నేయుంటివి. నీవు జాగ్రదాద్యవస్థలందుండునట్లు అతీతములు అనాగతములు నగు దేహాత్పత్త్యాదులందును ఉండనేయున్నావు. ఎట్లు నీవు జాగ్రదవస్థయందుండియే స్వప్నముఁ బొందుచున్నావో, స్వప్నముననుండియే సుషుప్తిని బొందుచున్నావో, సుషుప్తియందుండియె మరల జాగ్రత్తను బొందుచున్నావో, అట్లు నీవు కడచిన దేహమునందుండియే యీదేహము నొందితివి, ఈదేహమున నున్నవాఁడవే భవిష్యద్దేహము నొందఁగలవు అని యంగీకరింపవలెను. అట్లు గానియెడ సుఖదుఃఖాదివైచిత్ర్యము § సంభవింపక పోవును. ఇప్పుడు నీకు కలుగుచుండు సుఖదుఃఖాదివైచిత్ర్యము కర్మవైచిత్ర్యమువలననె కలుగవలయును. అట్టి నానావిధకర్మములు నీవే చేసియుండవలయును, కావున నీవు దేహాంతరములందుండ నేయున్నావు. లేనిచో కృతనాశము అకృతాభ్యాగమము ¶ అను దోషము ప్రసక్తించును. మఱియు 'యత్కర్మ కురుతే తదభిసంపద్యతే' ♦

* ఉండుటను.

§ సుఖదుఃఖాదులు నానావిధములుగా నుండుట.

¶ ఇఁకమీఁద నీవు లేనియెడ కృతనాశము—ఈ దేహమునందు నీచే చేయఁబడినకర్మముల ఫలములకు నాశము—అనుభవము లేకయె నశించుట యనుదోషము. ఇదివఱకు మున్ను నీవు లేనియెడ అకృతాభ్యాగమము—నీచేఁ జేయఁబడని కర్మముల ఫలములయొక్క ప్రాప్తి యనుదోషము వచ్చును.

♦ ఏకర్మమును జేయుచున్నాఁడో దానిఁ బొందుచున్నాఁడు.

‘జన్మాన్తర కృతం కర్మ భుఞ్జతే జన్తవో౽ధునా’ * ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతి విరోధము ప్రసక్తించును. పూర్వజన్మమునందలి కర్మముయొక్క ఫలం బీ జన్మమునందును ఈ జన్మంబునఁ జేయుకర్మముయొక్క ఫలంబు భవిష్యజ్జన్మమునందును అనుభవింపఁ బడును. అట్లే ‘ప్రాప్యాన్తం కర్మణస్తస్య యత్కిఞ్చేహ కరోత్యయమ్, తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణే’ § అని శ్రుతి వచించుచున్నది. అందువలన జాగ్రదాద్యవస్థలందుంబోలె గతదేహములందును భవిష్యద్దేహములందును ఈ దేహమునం దెట్లో అట్లు నీకు కాలత్రయమునందును సద్భావము ఉండనే యున్నదని యర్థము. ఇందుచే త్వంపదలక్ష్యార్థమయిన యాత్మ దేహేంద్రియాదులకన్న భిన్నుఁడనియు నిత్యుఁడనియు సూచితమగుచున్నది. ఇమే జనాధిపాః, నాసన్నితిన, మ తేమనఁగా వీరును త్వంపదార్థములే యగుటవలన మూఁడుకాలములయందును ఉండనే యున్నారు. నే నెట్లో అట్లు వీరును నిత్యసిద్ధమయిన సద్భావము గలవారని యర్థము. జనాధిపాః అని అవిద్యావృత్తిభేదముచే బహువచనము, ఆత్మభేదముచేఁ గాదు, ఏల యనఁగా ఆత్మభేదమునందుఁ బ్రమాణము లేదు. ఓయీ! ఆత్మభేదమునందుఁ బ్రమాణము లే దని చెప్పుట యతిసాహసము. ఆత్మతత్త్వము విచారించినచో ఆత్మైక్యము సిద్ధింపదు. ప్రత్యక్షాదిప్రమాణము లన్నియు ఆత్మభేదమునే తెలుపుచున్నవి. ఎట్లనఁగా—ఎక్కడెక్కడ అహం ప్రత్యయ భేదమో ¶ అక్కడక్కడ ఆత్మభేదము. అట్లు ప్రతిదేహమునందును అహంప్రత్యయభేదము ప్రత్యక్షముగాఁ గనఁబడుచున్నది. ఆత్మ యేకమన్ననో ‘నీవు నేను ఇతఁడు’ ఇత్యాది వ్యవహారములు లేకపోవును. కావున ఆత్మ భేదమునందుఁ బ్రత్యక్షము ప్రమాణము. ఆత్మభేదము లేనియెడ వ్యవహారము సిద్ధింపమిచే వ్యవహారసిద్ధ్యన్యథానుపపత్తివలన ♦ అర్థాపత్తియుఁ బ్రమాణము. ఆత్మ ప్రతివ్యక్తియందును భిన్నుఁ డగుచున్నాఁడు, వ్యక్తులు భిన్నము లగుటవలన, గోవు మొదలగువానివలె; మఱియు, ఆత్మ భిన్నుఁడే యగుచున్నాఁడు, ప్రతివ్యక్తియందును అహంప్రత్యయము భిన్న మగుటవలన, వ్యక్తులు భిన్నము లగుటవలన, ఘటాములవలె, ఇత్యాద్యనుమానములును ప్రమా

---

* జన్మాంతరమునందుఁ జేయఁబడిన కర్మమును ప్రాణు లిప్పు డనుభవించుచున్నారు.

§ ఈ లోకంబున నితఁ డే యే కర్మము జేయుచున్నాఁడో ఆ కర్మముయొక్క అంతము నొంది మరల నాలోకమునుండి యీ లోకమునకుఁ గర్మముకొఱకు వచ్చుచున్నాఁడు.

¶ నేను అను జ్ఞానము భిన్నముగాఁ గనఁబడుచున్నదో.

♦ వ్యవహారసిద్ధి, అన్యథా = వేఱువిధమున, అనుపపత్తి = ఉపపన్నము కాకుండుట.

ణము. ‘అదితి ర్దేవా గన్ధర్వా మనుష్యాః పితరో ఽసురాః’ అను దేవాదిభేదప్రతి పాదక మయిన శ్రుతియును ప్రమాణము. ‘దేవ దానవ గన్ధర్వా యక్ష రాక్షస కిన్నరాః’ ఇత్యాదిపురాణవచనమునుం బ్రమాణము. ఆత్మ యేకమే యని యంగీక రించుపక్షమున అప్పుడు నీకు సుఖదుఃఖాదుల వ్యవస్థగూడ సిద్ధింపదు. ఒకఁడు దుఃఖి యైనయెడ అందఱును దుఃఖులు కావలయును. ఒకఁడు సుఖి యైనచో అందఱును సుఖులు కావలయును. దేవాది సర్వదేహములందును ఆత్మ యొకఁడే యన్న పక్షమున అందఱును సర్వజ్ఞులు కావలయును. అందుచే విధినిషేధశాస్త్రములు నిరర్థకము లగును. ఒకఁడు బద్ధుఁ డైనచో బంధము, ముక్తుఁ డైనచో మోక్షము అందఱకును గలుగవలసి వచ్చును. కావున సర్వప్రమాణసిద్ధం బాత్మభేదము నీవు నంగీకరింపక తప్పదు అనఁగా—అట్లు కాదు. వ్యాప్తి వ్యభిచరించుటవలనఁ బ్రత్యక్ష ప్రమాణము సిద్ధింపదు. ఎక్కడెక్కడ అహంప్రత్యయ భేదమో అక్కడక్కడ ఆత్మభేద మనువ్యాప్తి వ్యభిచరించుచున్నది.* ఎట్లనఁగా, నేను బాలుఁడను నేను కుమారుఁడను నేను యౌవనవంతుఁడను నేను వృద్ధుఁడను అని బాల్యాద్యవస్థల భేదమువలన ఆ యవస్థలందలి యహంప్రత్యయములు త్యాదులందును ఉన్నవి. కౌమారమునందు నేను బాలుఁడను అను ప్రత్యయము పొందుచున్నావో, స్వప్నా అప్పుడు ఆ ప్రత్యయమును కలిగించునట్టి బాల్యము లేకుండుండియె మరల జాగ్రత్త్వ మునందును వృద్ధత్వమునందును అహంప్రత్యయము భిన్నమందుఁగాచున్నది. అట్లయి నను, బాల్యాద్యవస్థావంతుఁ డగు ఆత్మకేమో భేదము లేదు. కావున ఆత్మ భేదము నకుఁ బ్రత్యక్షప్రమాణము లేదు. ఓయీ! విశేషణభేదమువలన విశిష్టమునకును భేద మగు నను న్యాయముచే అవస్థాభేదమువలన అవస్థావంతునకును భేద మగును అనఁగా—అది యుక్తము గాదు. అవస్థాభేదప్రయుక్త మయిన ఆభేదము బాల్యా ద్యభిమాని యగు నహంకారమునకే యగును కాని నిత్యుఁ డైన ఆత్మకుఁ గాదు. ఆత్మకును ఆ భేదము కల దన్నచో బాల్య మాదిగా దేహేంద్రియకృతము లయిన కార్యముల స్మరణము సంభవింపక పోవును. నేను బాల్యమునందుఁ బెండా టాడి తిని’ అని స్మరణమో సంభవించుచున్నది. అవస్థాకృత మయిన భేద మాత్మకుఁ గల దన్నపక్షమున ఈ స్మరణము ఘటిల్లదు. ఒకఁడు చేసిన కార్యమును మఱి యొకఁడు తాఁ జేసితి నని యెట్లు స్మరించును? కావున బాల్య మాదిగా వృద్ధ త్వమువఱకుఁ జేసిన కార్యములను స్మరించుటవలన, అహంప్రత్యయభేదముచే ఆత్మ

* అహంప్రత్యయభేద మున్నచోట ఆత్మభేదము లేకున్నది.

భేద మను ప్రత్యక్షప్రమాణము సిద్ధము కాదు. వ్యక్తిభేదమువలన ఆత్మకును భేద మను ననుమానప్రమాణముగూడ సిద్ధింపదు. స్థూలసూక్ష్మకారణదేహములును జాగ్రత్స్వప్నదేహములును భిన్నము లయినను ఆత్మకు భేదము లేకుండుటవలన అనుమానము సిద్ధింపదు. అదితి ర్దేవా గన్ధర్వా యను శ్రుతియును ఆత్మోపాధి భేదములను జెప్పుచున్నది గాని ఆత్మ భేదమును గాదు. అంతటను చైతన్య మేకరూపమే యగుటవలన ఆత్మ భేదమున కుపపత్తి లేదు. కావున దేవగంధర్వ మనుష్యాది దేహము లన్నియు జాగ్రత్స్వప్నాది దేహములవలె ఆత్మకు భోగాయతన ములే కాని యాత్మ భేదము తెలుపునవి గావు. ఎట్లు స్థూలసూక్ష్మాదిదేహములచే ఒక్కయాత్మకే భిన్నభిన్నభోగము లగుచుండునో అట్లే దేవగంధర్వాదిదేహముల చేతనుగూడ ఒక్కయాత్మకే భిన్నభిన్నభోగము లగుచుండును, కావున దేవాదిదేహ ములు భోగాయతనములే యగుచున్నవి. మఱియు వానియందు రూపతేజస్స్వభా వాదులే భిన్నములుగాఁ గనఁబడుచున్నవి కాని చైతన్యమునకు భేదములేదు. అందు వలననె ఆత్మవిషయక మయిన అహమ్ అను ప్రత్యయము ఎల్లప్పుడును ఏకరూపము గానే యున్నది. అందుచే శ్రుతి కభిప్రాయము దేహభేద ప్రతిపాదనమేగాని ఆత్మ భేదప్రతిపాదనము గాదనుట సిద్ధము. అట్లే పురాణవచనమునకును అభిప్రాయము. ఎట్లు ఒక్కదేహమునందే అవయవభేదము నాశ్రయించి శిరస్సు హస్తము పాదము ఇత్యాదివ్యవహారము కలుగుచున్నదో అట్లు ఆత్మ యొక్కటియయినను దేహభేదము నాశ్రయించి నీవు నేను వీఁడు ఇత్యాదివ్యవహారము సిద్ధించుచున్నది. ఇందుకై యాత్మభేదము కావలసినది లేదు. ఇట్లు వ్యవహారమునకు అన్యథానుపపత్తి లేకుం డుటవలన అర్థాపత్తిప్రమాణంబుగూడ లేదు. ఇఁక ఆత్మభేదము లేనియెడ సుఖ దుఃఖాదివ్యవస్థ సిద్ధింప దనుటకుఁ జెప్పుచున్నాము. సుఖదుఃఖాదివ్యవస్థ కర్మముచేతనే కలుగును. అట్లు ఒకదేహమునందే కర్మభేదముచే సుఖదుఃఖాదివైచిత్ర్యము కనఁ బడుచున్నది. కావున సుఖదుఃఖములు పుణ్యపాపకార్యము లగుటచేఁ బుణ్యపాప భేదమువలనను భోక్తలు భిన్ను లగుటవలనను ఆత్మ యొక్కటైనను సుఖాదివ్యవస్థ యుపపన్నమగును. అట్లు 'యత్కర్మ కురుతే తదభిసంపద్యతే' * అనియు 'యథా కారీ యథాచారీ తథా భవతి' § అనియు శ్రుతి చెప్పుచున్నది. కావున ఆత్మ యొక్కటి యనుపక్షమునందు సుఖదుఃఖాదిసాంకర్యప్రసక్తి లేదు. ఏల యనఁగా,

* ఏకర్మమును జేయుచున్నాఁడో దానిఁ బొందుచున్నాఁడు.

§ ఎట్లు చేయుచున్నాఁడో ఎట్లు చరించుచున్నాఁడో అట్లగుచున్నాఁడు.

'నాన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాతా' * అను శ్రుతివలనను భోక్తలనేకులగుటవలనను ఆత్మయొక్కటియైనను తదాభాసము లనేకములు కావచ్చును. మఱియు సదా సర్వత్ర ఎఱుంగువాఁడాత్మయొక్కఁడే యనుట సరే. అయినను ఆయా దేహమునందు ఆయా బుద్ధి § ద్వారమునఁ దా నెఱుంగుచున్నాఁడు. దేహభేదమునుబట్టి బుద్ధిభేదము నియతమగుటవలన జ్ఞానముమాత్రము ప్రతిదేహమును భిన్నమగుచున్నది. దీనిచే వస్తువు తెలియఁబడు నను వ్యుత్పత్తిచే జ్ఞానమనఁగా బుద్ధివృత్తి. అది పరిచ్ఛిన్నము. కావున నేత్రమువలెఁ దనతో సంబంధముగల వస్తువునుమాత్రమె ప్రకాశింపఁ జేయును. బుద్ధివృత్తి పరిచ్ఛిన్న మగుటవలన దానికి సర్వపదార్థములతో సంబంధము ఘటిల్లదు. దానికి సర్వపదార్థసంబంధము కలుగుపక్షమున అప్పుడు అందఱు సర్వజ్ఞు లగుదురు. సర్వపదార్థసంబంధము లేకుండుటవలన అందఱికిని సర్వజ్ఞత్వము లేదు. ఎట్లు విభువును $ శబ్దోత్పత్తిహేతువు నగు మహాకాశమునకు సర్వత్ర భేరీపణవాదులతో సంయోగమున్నను ఎచట భేర్యాదికము వాయింపఁ బడునో అచటమాత్రమె శబ్దోత్పత్తి యగునో, సర్వత్ర కాదో, అట్లే ఒక్కఁడే యాత్మ పరిపూర్ణుఁడై యున్నను ఎచట బుద్ధివృత్తికి పదార్థముతో సంబంధ మగునో అచటనే జ్ఞానోదయ మగును. ఇతరస్థలమునఁ గాదు. కావున బుద్ధివృత్తు లనేకము లగుటవలనను బరిచ్ఛిన్నము లగుటవలనను అందఱికిని సర్వజ్ఞత్వము కలుగ దనుట సిద్ధము. అందువలనఁ గించిద్జ్ఞులకుఁ బ్రవృత్తినివృత్తి హేతువు లగుటచే విధినిషేధశాస్త్రములు సార్థకములే యగును. ప్రాణులు సర్వజ్ఞులు కా రని ప్రతిపాదించితిమి. కావున నెవ్వఁడు వేదాంతశ్రవణమునం గలిగిన జ్ఞానముచే ప్రత్యగభిన్న మగు పరబ్రహ్మము దానే యని యెఱుంగుచున్నాఁడో అతనికే ముక్తి. ఇతరునకు లేదు. అట్లు శ్రుతి 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత సఏవ తదభవ త్తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణామ్' ¶ అని ప్రతిపాదించుచున్నది. అందువలన ఆత్మయొక్కఁడే యయినను ముక్తి యాత్మజ్ఞానమువలననె సిద్ధించును. అట్లు 'జ్ఞానాదేవతు కైవల్యమ్' ♦ అని శ్రుతి నియమించు

* వీనికన్నను తెలియువాఁడు ఇతరుఁడు లేఁడు.

§ అంతఃకరణము.

$ సర్వవ్యాపకమును.

¶ అబ్రహ్మమును ఎవ్వఁడెవ్వఁడు దేవతలలో నెఱింగెనో అతఁడే అబ్రహ్మమయ్యెను. అట్లే ఋషులలోను. అట్లు మనుష్యులలోను.

♦ కైవల్యము జ్ఞానమువలననే.

చున్నది. కాఁబట్టి ఆత్మైకత్వ పక్షమునందు ఈ చెప్పిన దోషముల కవకాశమే లేదు. ఇఁక ఆత్మ లనేకులును పరిపూర్ణులు నని యంగీకరించునట్టి నీయొక్క * మతమునందే యీదోషములు సంపూర్ణముగా సంభవించుచున్నవి. చెప్పెదము వినుము. ఆత్మలకు అనేకత్వమును విభుత్వమునుగూడ అంగీకరించినపక్షమున ఆత్మలకుఁ బరస్పరమనోబుద్ధ్యాదులతో సంయోగ మగును. అందుచే నిప్పుడు చెప్పిన విధముగా సుఖదుఃఖబంధమోక్షాదులకు సాంకర్యము ప్రసక్తించును. ఇది యొక్కటే కా దనర్థము. మ ఱేమనఁగా విభుత్వాదులుగూడ సిద్ధింపవు. ఎట్లనఁగా— ఏయేవస్తువు తనకంటె నితరముతో భేదము గలదో ఆయావస్తువు పరిచ్ఛిన్న మను వ్యాప్తిచే ఆత్మ లనేకు లైనపక్షమునందు పరస్పరభేదము కలవా రగుటచేఁ బరిచ్ఛిన్ను లగుదురు. అందుచేఁ బూర్ణత్వము సిద్ధింపదు. పూర్ణత్వము నంగీకరించిననో అనేకత్వము సిద్ధింపదు. ఇట్లు పూర్ణత్వానేకత్వములు పరస్పరవిరుద్ధము లగుటవలన ఆత్మలకుఁ బూర్ణత్వమును అనేకత్వమును బ్రహ్మదేవునిచే నైనను సాధింప శక్యము కాదు. కావున నీకు ఆత్మైకత్వమె యంగీకరింపక తప్పదు. ఇఁక, 'ఆత్మలు పరిచ్ఛిన్నులు చిద్రూపులు అనేకులును' అనుపక్ష మేది గలదో § అదియు యుక్తము కాదు. ఏల యనఁగా నది బహుశ్రుతిస్మృతియుక్తివిరుద్ధము. 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః, ఏక స్తథా సర్వభూతా న్తరాత్మా, ఏకో దేవస్సర్వభూతేషుగూఢః, ఏకస్సన్ బహుధా విచచార, ఏకఏవహి భూతాత్మా' 'నిరపేక్ష ఏకఏవసాక్షీ ఏక స్తే నేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్' ¶ 'అశరీరం శరీరే ష్వనవస్థే ష్వవస్థితమ్। మహాన్తం విభుమాత్మానమ్' ‖ ఇత్యాదిశ్రుతులును, 'నిత్యస్సర్వగతస్స్థాణుః' 'నిత్యస్సర్వగతో హ్యాత్మా కూటస్థో దోషవర్జితః। ఏకస్సన్ భిద్యతే భ్రాన్త్యా మాయయా నస్వరూపతః' ♦ ఇత్యాదిస్మృతులును, 'ఆత్మ సర్వశరీరములందును ఒకఁడే యున్నాఁడు, పూర్ణుఁ డగుటవలన, ఘటాదులం దాకాశము

* తార్కికునియొక్క.

§ ద్వైతము విశిష్టాద్వైతము.

¶ అపేక్షారహితుఁడు ఒక్కఁడే, సాక్షి ఒక్కఁడే, ఆ పురుషునిచే నిదంతయు వ్యాపింపఁబడినది.

‖ శరీరరహితుండును నిలుకడలేని శరీరములందు నిలిచియున్నవాఁడు సర్వాధికుండు సర్వవ్యాపకుండు నగు ఆత్మను—తన్ను.

♦ నిత్యుఁడును సర్వగతుండును కూటస్థుఁడును దోషరహితుఁడు నగు ఆత్మ ఒక్కఁడే యయ్యును భ్రాంతిరూప మయిన మాయచే భిన్నుఁ డగుచున్నాఁడు. స్వరూపముచే భిన్నుఁడు కాఁడు.

వలె ' 'ఆత్మ యొక్కఁడే యగును, నిష్కలుఁడు * అగుటవలనను, సర్వప్రకాశకుఁ డగుటవలనను, సర్వసాక్షి యగుటవలనను, సర్వత్ర అహం ప్రత్యయమునకు అర్థ మగుటవలనను' ఇత్యాది యుక్తులును, ఆత్మ పూర్ణుఁ డనియే సాధించుచున్నవి. ఈ శ్రుతిస్మృతి యుక్తులవలన ఒక్కఁడే యాత్మ యని సిద్ధాంతము. ఎందువలన, నేనును నీవును ఈ రాజులును మున్ను చెప్పినవిధమున భూత భవిష్య ద్వర్తమాన కాలములయందు ఒకప్పుడును, నభవిష్యామ ఇతిన, మ లేమనఁగా ఉండనే యుం డుమో, మూఁడుకాలములయందును సత్తగలవారమే యగుదుమో, అందువలన, నేనును నీవును వీరును మన మందఱమును పరబ్రహ్మమె, ప్రపంచమును తదభిమా నియు మొదలగు సమస్తదృశ్యములయొక్క కల్పన కధిష్ఠానభూతము నిష్కలము నిష్క్రియము శాంతము అనంతము నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్త సత్యజ్ఞానానందాద్వయం బగు బ్రహ్మమే యగుచున్నాము. 'భోక్తా భోజ్యం ప్రేరితారంచ మత్వా సర్వం ప్రోక్తం త్రివిధం బ్రహ్మ చైతత్ ' § 'బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్' అని శ్రుతులు ప్రతి పాదించుటవలన నీవును నేనును వీరును అందఱమును పరబ్రహ్మమే యని రెఱుంగు మని యర్థము.

వి. అందు మొదటిమోహము 'అశోచ్యా నన్వశోచః' అనుటచేతను రెండవ మోహము 'ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ భాషసే' అనుటచేతను ఉద్దేశింపఁబడినవి. ఇట్టి రెండు మోహములును వేఱువేఱు ప్రయత్నములచే నిరాకరింపవలసిన వగుట వలన నత్వేవాహ మ్మనునది మొదలు పందొమ్మిదిశ్లోకములచే 'అశోచ్యా నన్వ శోచః' అనుటకు వివరణము చేయఁబడుచున్నది. స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య యను నది మొదలు ఎనిమిదిశ్లోకములచే 'ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ భాషసే యనుటకు వివరణము చేయఁబడుచున్నది. అందు స్థూలశరీరమునుండి యాత్మను వివేకించుటకై నిత్యత్వ మును సాధించుచున్నాఁడు—తు అనునది దేహాదులకన్న ఆత్మకు విలక్షణతను సూచించుచున్నది. ఎట్లు, అహమ్ = నేను, ఇంతకు మునుపు, జాతు = ఒకానొకప్పు డును, నాసమ్ ఇతి నైవ= లేకుంటిని అనునది లేనేలేదు; మ లేమనఁగా ఉండనే యుంటినో, అట్లు నీవును ఉంటివి. ఇమే జనాధిపాశ్చ, ఉండనే యుండిరి. ఇందుచే ఆత్మకు ప్రాగభావప్రతియోగిత్వము అనఁగా ప్రాగభావము లేకుండుట చెప్పఁబడి

* అవయవము లేనివాఁడు.

§ భోక్తయు భోజ్యమును ప్రేరకుఁడును, ఆలోచింపఁగా, ఈ త్రివిధప్రపంచ మంతయు బ్రహ్మమే యని చెప్పఁబడినది.

నది. అట్లు, వయమ్ సర్వే=మన మందఱమును, నేను నీవును ఈ రాజులును; అతః పరమ్, నభవిష్యామ ఇతిన, మ తేమనఁగా ఉండనే యుందుము, ఇందుచే ధ్వంసాప్రతియోగిత్వము—నాశము లేకుండుట చెప్పఁబడినది. ఇందువలన కాలత్రయమునందును సత్తగలవాఁ డగుటచే ఆత్మ నిత్యుఁ డగుటవలన అనిత్య మయిన దేహముకంటె విలక్షణుఁ డనుట సిద్ధ మని యర్థము.

శ్రీ. అశోచ్య లనుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు—ఎట్లు, అహమ్ = పరమేశ్వరుఁడను నేను, జాతు = ఒకానొకప్పుడును—నా లీలావిగ్రహముయొక్క ఆవిర్భావమునందును తిరోభావమునందును, * నాసమితి నైవ, మ తే మనఁగా అనాది నగుటవలన ఉండనే యుంటిని. త్వం = నీవును, ననాసీః, మ తేమనఁగా ఉండనే యుంటివి. ఇమే, జనాధిపాః = రాజులును, నాసన్ ఇతిన, మ తేమనఁగా నాయంశము లయినవా రగుటవలన ఉండనేయుండిరి. అట్లు, అతఃపరమ్ = ఇంక మీఁదఁ గూడ, నభవిష్యామ ఇతి నైవ = ఉండము అనునదియు లేనే లేదు, మ తే మనఁగా ఉండఁగలము. ఇట్లు జన్మమరణశూన్యు లగుటవలన అశోచ్యు లని యర్థము.

ప. ఓయీ! నీవు జీవులనుగుఱించి శోకించెదవా? లేక దేహములను గుఱించి శోకించెదవా? జీవులు నిత్యు లగుటవలన మొదటిపక్షము యుక్తము కాదు. దేహములు నశ్వరము లగుటవలన రెండవదియు సరి కాదు. ఈ యభిప్రాయమున అశోచ్యు లనుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ఎట్లు; అహమ్=ఈశ్వరుఁడను నేను, జాతు—స్వేచ్ఛచే ధరించు విగ్రహముయొక్క ఆవిర్భావమునందుఁగాని తిరోభావమునందుఁగాని, మున్ను, నాసమితిన, అనాది నగుటవలన ఉండనే యుంటిని. నీవును, ననాసీః—ఉండనే యుంటివి. ఇమే, జనాధిపాః = రాజులు, నాసన్ ఇతిన, మ తే మనఁగా నాయంశము లగుటవలన ఉండనే యుండిరి. అట్లు, ఇతః పరమ్—ఇటుమీఁదను, వయమ్, సర్వే—మున్ను చెప్పినవార మందఱమును; నైవ భవిష్యామ ఇతిన—ఉండకయే పోవుదు మనుట లేదు, మ తే మనఁగా ఉండనే యుందుము. జీవనిరూపణప్రకరణమునందు అహమ్ అనుపదముచే గమనాగమనరహితుఁడగు నీశ్వరునకుఁ బ్రసక్తి యె ట్లనఁగా, దృష్టాంతార్థ మని తెలియవలెను. పరమార్థము విచారించినయెడ నే నెట్లో అట్లే నాయంశ మయిన జీవుఁడుగూడ నిత్యుఁడును అనాదియు నగు నని యేర్పడును, కావున నది తెలిసి పండితులు శోకింప రని యర్థము.

* వెల్లడి యగుటయందును మఱుఁగుపడుటయందును.

రా. మొదట ఆత్మలస్వభావంబు వినుము—అహమ్ = నేను సర్వేశ్వరుఁడను; జాతు = ఒకానొకప్పుడును, ఇంతకు మున్ను అనాదియైన కాలమునందు; నవా సమ్= లేక యుండినవాఁడను కాను. తు—మఱి యే మనఁగా, ఆసమ్= ఉంటిని. త్వమ్= నీవు; నవాసీః = లేకుండినవాఁడవు కావు, తు ఆసీః = మఱి యే మనఁగా ఉంటివి. ఇమే జనాధిపాః = ఈ రాజులు; నవాసన్ = లేకుండినవారు కారు, తు ఆసన్ = మఱి యే మనఁగా ఉండిరి—నీవు మొదలగు ఈశితవ్యులయిన క్షేత్రజ్ఞులు వీరుగూడ ఉండిరి. నేనును మీరును, వయమ్ సర్వే = మన మందఱమును; అతః పరమ్ = ఇఁక మీఁదికాలమునందు; నచైవ నభవిష్యామః = ఉండనివారము కానే కాము, తు భవిష్యామ ఏవ=మఱి యే మనఁగా ఉండనే యుందుము. ఎట్లు పరమేశ్వరుఁ డను బరమాత్మ నగు నేను నిత్యుఁడ నను విషయమునందు సంశయము లేదో అట్లే క్షేత్రజ్ఞులు ఆత్మలు అగు మీరుగూడ నిత్యు లని తలంపవలెను.

పరమేశ్వరుఁడ నగు నే నిదివఱ కెప్పుడును లేకుండినవాఁడఁ గా ననునది సరియే గదా! అట్లు నీవును ఈ రాజులును లేకుండినవారు కారు, మీ రందఱు నా యట్లు ఇదివఱ కెల్లప్పుడును అనాదిగా నుండినవారలే కాని వేఱు కాదు. అట్లు ఇఁకమీఁదఁ గూడ నేనును నీవును ఈ రాజులును మన మందఱమును ఉండఁబోవు వారలమే. సర్వేశ్వరుఁడ నగు నే నెట్లు నిత్యుఁడనో అట్లు జీవాత్మ లగు మీ రందఱు నిత్యులే యని తెలియు మని తాత్పర్యము.

ఇందుచే సర్వేశ్వరుఁ డగు భగవంతునకును ఆత్మలకును, ఆత్మలకుఁ బరస్పరమునకును భేదము పారమార్థిక మని భగవంతునిచేతనె ప్రతిపాదింపఁబడిన దని తెలియుచున్నది. ఎట్లనఁగా, అజ్ఞానమోహితునకు ఆ యజ్ఞానము నివర్తించుటకై పారమార్థికనిత్యత్వము నుపదేశించు సమయమునందు నేను నీవు వీరు మన మందఱము అని భేదనిర్దేశము చేయఁబడినది. ఆత్మభేదము ఔపాధిక మను వాదమునందో, ఆత్మభేదము అతాత్త్విక మగుటచే తత్త్వోపదేశసమయంబున భేదము నిర్దేశించుట సంగతము కాదు. భగవంతునిచేఁ జెప్పఁబడిన ఆత్మభేదము స్వాభావికం బని శ్రుతియుఁ బ్రతిపాదించుచున్నది 'నిత్యో నిత్యానాం చేతన శ్చేతనానా మేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్' అని. నిత్యానాం బహూనాం చేతనానామ్ = నిత్యులును అనేకులు నగు చేతనులకు, నిత్యః చేతనః = నిత్యుఁ డగు చేతనుఁడు, ఏకః = ఒకఁడు—ఈశ్వరుఁ డెవ్వఁడు గలఁడో, అతఁడు, కామాన్ విద

భాతి = కొఱఁతలేక తీర్చుచున్నాఁ డని యర్థము. అజ్ఞానకృతభేదదృష్టివాదము నందో, పరమపురుషునకుఁ బరమార్థదృష్టికలుగుటవలన నిర్విశేషకూటస్థ నిత్యచైతన్యాత్మతత్త్వసాక్షాత్కారముచే అజ్ఞానంబును తత్కార్యములును నివర్తిల్లిన వగుటం జేసి అజ్ఞానముచేఁ గలుగు భేదదృష్టియును తన్మూలకము లయిన యుపదేశాది వ్యవహారములును సంగతంబులు కావు. ఇఁక అద్వైతజ్ఞానవంతుఁ డగు పరమపురుషునకు బాధితానువృత్తిరూప మయిన భేదజ్ఞానము దగ్ధపటాదికమువలె బంధకము కా దని చెప్పెదరు—ఇది యుపపన్నము కాదు. ఏల యనఁగా, మరీచికాజలజ్ఞానాదికము * బాధిత మయి యనువర్తించుచున్నను, అది జలము దెచ్చుట మొదలగు కార్యములయందుఁ బ్రవృత్తికి హేతువు కాదు. ఇట్లిచ్చటఁగూడ అద్వైతజ్ఞానముచే బాధిత మయిన భేదజ్ఞాన మనువర్తించుచున్నను మిథ్యార్థవిషయం ❘ బని నిశ్చయ ముండుటవలన నది యుపదేశాదిప్రవృత్తికి హేతువు కాదు. మఱియు ఈశ్వరుఁడు పూర్వ మజ్ఞానియై శాస్త్రముచేఁ దత్త్వజ్ఞానము నొందె ననియు అతనికి బాధితానువృత్తి కల దనియుఁ జెప్పుటకు శక్యము కాదు. అట్లు చెప్పినయెడ ‹ యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్, పరాస్యశక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ. వేదాహం సమతీతాని వర్తమానాని చార్జున । భవిష్యాణిచ భూతాని మాం తు వేద న కశ్చన › ✧ అను శ్రుతిస్మృతులు విరోధించును. ఇంతియ కాదు. పరమపురుషుండుగాని యిప్పటి గురుపరంపరగాని, అద్వితీయాత్మస్వరూపనిశ్చయము కలిగి యుండఁగా, భేదజ్ఞాన మనువర్తించియున్నను, తమ నిశ్చయము నొప్పా అద్వితీయాత్మజ్ఞానమును ఎవరి కుపదేశింతు రని చెప్పవలెను? ప్రతిబింబములవలెఁ దోఁచుచున్న యర్జునాదుల కందు రేని—ఇది యుపపన్నము కాదు. ఏల యనఁగా పిచ్చిపట్టనివాఁ డెవ్వఁడేని, మణికృపాణదర్పణాదులం దన ప్రతిబింబములు కనఁబడఁగా, అవి తనకు భిన్నములు కా వని యెఱింగి, వాని కేమైన నుపదేశింపఁ బోవునా? బాధక మయిన యద్వితీయాత్మజ్ఞానముచే ఆత్మవ్యతిరిక్తభేదజ్ఞానకారణ మయిన

---

* ఎండమావులందు జలము అను ప్రతీతి మొదలగునవి.

❘ మిథ్య యయిన యర్థము విషయముగాఁ గలది.

✧ ఎవ్వఁడు సర్వజ్ఞుఁడో సర్వవిదుఁడో. ఇతనిశక్తి యనంతము నానావిధముగానే వినఁబడుచున్నది, మఱియు నితని స్వాభావిక మయిన జ్ఞానము బలము క్రియ—ఇవియు అనంతములుగాను వివిధములుగాను వినఁబడుచున్నవి. అర్జునా! నేను కడచినవియు వర్తమానములును రాఁబోవునవియు నగు భూతముల నెఱుఁగుదును. నన్నుమాత్రము ఎవ్వఁడును ఎఱుఁగఁడు.

యజ్ఞానాదికము నశించిన దగుటవలన బాధితానువృత్తి కల దనియు వారలకుఁ * జెప్ప శక్యము కాదు. ద్విచంద్రజ్ఞానాదిస్థలమునందో, చంద్రైకత్వజ్ఞానముచే ద్విచంద్రజ్ఞానహేతు వగు పారమార్థికతిమిరాదిదోషము నశింప కుండుటవలన బాధితానువృత్తి కావచ్చును. అనువర్తించుచున్నను ప్రబలప్రమాణముచే బాధిత మగుటంజేసి కార్యకారి కాఁ జాలదు. ఇచటనో భేదజ్ఞానంబును తద్విషయంబును తత్కారణంబును పారమార్థికములు కావు, కావున నీభేదజ్ఞానము వస్తుతత్త్వజ్ఞానముచే నశించిన పిదప దాని కేవిధంబునను బాధితానువృత్తి సంభవింపదు. కావున సర్వేశ్వరునకును ఇప్పటి గురుపరంపరకును తత్త్వజ్ఞానము కలదేని భేదదర్శనమును తత్కార్య మయిన యుపదేశాదులును సంభవింపవు. లేదేని, తత్కారణ మయిన యజ్ఞాన ముండుటచే అజ్ఞులే యగుటవలన మఱియు నుపదేశము సంభవింపదు. ఇంతియ కాదు గురువునకు అద్వితీయాత్మవిజ్ఞానము కలుగుటవలనని కార్యసహిత మయిన బ్రహ్మాజ్ఞానము నశించిన దగుటవలన శిష్యున కుపదేశించుట నిష్ప్రయోజనము. గురువును తజ్జ్ఞానంబును కల్పితం బనునెడ, శిష్యుఁడును తజ్జ్ఞానంబునుగూడ కల్పిత మగుటవలన శిష్యునిజ్ఞానముగూడ అజ్ఞాననివర్తకము కాదు. కల్పిత మయినను పూర్వ ముండిన భేదజ్ఞానమునకు విరోధి యగుటవలన నివర్తకం బగు ననునెడ, అది గురుజ్ఞానంబునందును సమానము, కావున నదియె నివర్తక మగును. ఇట్లుపదేశము నిరర్థకమే యగుచున్నది. కావునఁ జాలు నయోగ్యవాద నిరాసము.

మూ. ఎందువలనఁ బండితులు చావఁబోవువారిని జచ్చినవారిని గూర్చి దుఃఖింపరు? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు—అహమ్ = నేను, ఈశ్వరుఁడను; జాతు = ఒకానొకప్పుడును; నత్వేవ ఆసమ్= లేకుండినవాఁడను కానేకాను, ఇచట ఈశ్వరుఁడు ... జెప్పఁబడుట ప్రస్తుతము కాదు, కావున, నిది దృష్టాంతముగాఁ జెప్పఁబడినది. ఎట్లు ఈశ్వరుఁడ నగు నేను ఇదివఱకెప్పుడును లేకయుండినవాఁడను కానే కానో, అట్లు అని యభిప్రాయము; త్వమ్ = నీవును; ననాసీః = లేకయుండినవాఁడవు కావు. ఇమే జనాధిపాః = ఈ రాజులును; ననాసన్ = లేకయుండినవారు కారు. ఇతఃపరమ్ = ఇఁకమీఁదను; వయమ్ = మనము; సర్వే = అందఱమును; నైవచ నభవిష్యామః = లేకయుండువారము కానేకాము.

సర్వేశ్వరుండ నగు నేను నిత్యుఁడ నని సర్వవేదాంతములందును ప్రసిద్ధ మయి యున్నది గదా! అట్లే నీవును ఈరాజులును నిత్యులు. జీవు లందఱును నిత్యు లగుటవలన వీరిని గూర్చి పండితులు దుఃఖింప రని తాత్పర్యము.

* అద్వైతవాదులకు.

దేహినోఽస్మిన్ యథా దేహే కౌమారం యౌవనం జరా
తథా దేహాన్తరప్రాప్తిర్ధీరస్తత్ర న ముహ్యతి. ౧3

భా. అట్లుండఁగా, ఏవిధంబున నిత్యుఁ డాత్మ యనఁగా దృష్టాంతము చెప్పుచున్నారు—దేహినః = దేహముకలవాఁడు దేహి, అతనికి, అనఁగా దేహము గల ఆత్మకు; అస్మిన్ దేహే = ఈదేహమునందు, ఇప్పుడున్న దేహమునం దనుట; యథా = ఎట్లు; కౌమారమ్ = కుమారభావము, బాల్యావస్థయు; యౌవనమ్ = యువభావము, మధ్యావస్థయును; జరా = ముసలితనము, జీర్ణావస్థయును, పరస్పరవిలక్షణము లయిన యీ మూఁ డవస్థలు; భవన్తి = అగుచున్నవో; ఎట్లు ఆత్మకు వానిలో మొదటియవస్థ నశించినపుడు నాశము లేదో, రెండవయవస్థ జనియించినపుడు జననము లేదో, ఏమనఁగా, నిర్వికారుఁ డై యేయున్న ఆత్మ యొకనికే రెండవ మూఁడవ యవస్థలు కలుగుట కనఁబడుచున్నదో; తథా = అట్లు; దేహాన్తరప్రాప్తిః = మఱియొక దేహముయొక్క ప్రాప్తి, నిర్వికారుఁ డై యేయుండు ఆత్మకుఁ గలుగు నని యర్థము. ధీరః= బుద్ధిమంతుఁడు; తత్ర = అట్లుండఁగా; నముహ్యతి = మోహమును బొందఁడు.

ఆ. మొదటి దేహమును విడిచి నూతనదేహమును గ్రహించుటచే ఆత్మ వికారము గలవాఁ డని తలఁచి యందుచే ఉత్పత్తివినాశములు గలవాఁ డని భ్రమించునేమో యని శంకించి సమాధానము చెప్పుచున్నారు—అట్లుండఁగా—అశోచ్యు లనుటకు నిత్యత్వము హేతువుగాఁ జెప్పఁబడియుండఁగా నని యర్థము. అవస్థలు భిన్నము లైనను వాస్తవముగా వికారము లేనివాఁ డగుటచే ఆత్మకు నిత్యత్వ ముపపన్న మని యీశ్లోకమున దృష్టాంతముచేఁ జెప్పఁబడుచున్న దని చెప్పుచున్నారు దృష్టాంతము చెప్పుచున్నా రని. ఆత్మకు నిత్యత్వము, వేదప్రామాణ్యమువలన మాత్రమె కాదు, ఏమనఁగా అవస్థాంతరమునందువలె జన్మాంతరమునందును బూర్వసంస్కార మనువర్తించుటవలనఁగూడ సిద్ధ మగుచున్న దని చెప్పుచున్నారు దేహినః ఇత్యాదిగా. దేహముగలవాఁ డనఁగా దేహమునందు నేను నాది యను నభిమానము గలవాఁ డని యర్థము. బుద్ధిమంతుఁ డనుచోటి బుద్ధిపదముచే శ్రుతిస్మృతియుక్తుల వలన ఆత్మ నిత్యుఁ డనుజ్ఞానము వివక్షితము. అ

ట్లుండఁగా—వాస్తవముగా వికారము లేనివాఁ డగుటచే ఆత్మ నిత్యుఁ డని తెలిసి యుండఁగా నని యర్థము.

ఈ దేహమునందు బాల్యము యౌవనము వార్ధకము అను వేఱువే అవస్థలు వచ్చినపుడు ఆత్మ కెట్లు నాశముగాని జన్మముగాని కలుగదో, అట్లే మఱియొకదేహము నొందునపుడును ఆత్మకు నాశముగాని జన్మముకాని లేదు. కావున ఆత్మ నిత్యుఁ డని తెలిసి, పండితుఁ డగువాఁడు ఆత్మవిషయమయి యెంతమాత్రము మోహము నొందఁ డని తాత్పర్యము.

హ. ఇందుకుఁ దగిన దృష్టాంతముఁ జెప్పుచున్నాఁడు—దేహినః = దేహము గలవానికి, అస్మిన్ = వర్తమానదేహమునందు, యథా, కౌమారమ్ = కుమారభావమును, యౌవనమ్ = యువభావమును, జరా = వృద్ధత్వమును, కలుగునో, తథా = అట్లు, దేహాన్తరప్రాప్తిః. ధీరః = బుద్ధిమంతుఁడు, తత్ర, నముహ్యతి = మోహమును బొందఁడు. ఎట్లీ దేహమునఁ గౌమారయౌవనవార్ధకములందు ఆత్మకు భేదమే లేదు, ఈశరీరావస్థలుమాత్రమె భిన్నములో, అట్లు ఇతరదేహములందును ఆత్మకు భేదము లేదు. ఆ దేహములుమాత్రమె భిన్నము లని యర్థము.

శ౦. ఇట్లు తత్త్వంపదార్థములను శ్రుతియుక్తులచే విచారించి రెంటికిని ఏకత్వము ప్రతిపాదించినను, త్వంపదార్థ మగు ఆత్మ అవిద్యచేతను అనంతము లయిన తత్కార్యములచేతను తిరోహితుఁడును అతిసూక్ష్ముఁడు నగుటచే అతనిం దెలియుట కష్ట మగుటవలన, శ్రోత యగు మందబుద్ధి యయిన ముముక్షువు, సంపూర్ణ మయిన యపరోక్షజ్ఞానము కలుగువఱకు, 'ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్' * అను న్యాయంబున మాటిమాటికి త్వంపదార్థవిచారమే చక్కఁగాఁ జేయవలె నని సూచించుటకై యుత్తరగ్రంథ మారంభింపఁబడుచున్నది. అందుఁ బూర్వము త్వంపదార్థ మయిన ఆత్మ కాలత్రయమునందును సద్భావము § కలవాఁ డని ప్రతిపాదింపఁబడినది. అయినను ఈదేహము నశించిన పిదప సద్భావము కనఁబడదు. కావున ఎట్లు సద్భావము కలవాఁ డని చెప్పవచ్చు నని శంకగలవానికిఁగా నర్జును

* అ-౪. పా-౧ సూ-౧. అసకృత్ ఉపదేశాత్—శ్రోతవ్యః మన్తవ్యః నిదిధ్యాసితవ్యః అని పలుమా ఱుపదేశించుటవలన, ఆవృత్తిః = ఆత్మజ్ఞానముయొక్క పలుమాఱు అభ్యాసము చేయవలెను, చక్కఁగాఁ దెలియువఱకు తచ్చింతనమే చేయవలె నని యర్థము.

§ ఉండుట.

నెఱింగి, ఆత్మ దేహనాశానంతరముగూడ సద్భావము గలవాఁడని ప్రత్యక్షానుమాన ప్రమాణములచే దృష్టాంతసహితముగాఁ దెలుపుచున్నారు.—అస్మిన్ దేహే = ఈ దేహమునందు, నేను నేను అని నిర్వికారుఁడై యేకరూపముగా నెల్లప్పుడును ఉన్న వాఁడే యగునట్టి; దేహినః—దేహమునందే ఆత్మ కనఁబడుటవలన ఆత్మ దేహి యని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు, అట్టి దేహికి, అనఁగా దేహోపాధి కలిగిన ఆత్మకు; కౌమారమ్ = కుమారునిదైన దేహమును; యౌవనమ్ = యువసంబంధియైన దేహమును; జరా = ముసలితనముతోఁ గూడిన జీర్ణదేహమును; యథా = ఎట్లు, వచ్చుచుండునో; ఎట్లు కౌమారదేహమును విడిచి యున్నవానికే యౌవనదేహమును, యౌవనదేహమును విడిచి యున్నవానికే ముసలిదేహమును వెంటనే వచ్చుచుండునో, తథా = అట్లు; ఈ స్థూలదేహమును విడిచి యుండువానికే; దేహాన్తరప్రాప్తిః = ఇతరదేహముయొక్క ప్రాప్తి, ఇతరదేహముగూడ వచ్చుచున్నది, కాని ఆత్మకేమో వినాశము లేనేలేదు. అట్లు 'జీవాపేతం వావ కిలేదం మ్రియతే న జీవో మ్రియతే' * అని శ్రుతి యుపదేశించుచున్నది. మఱియు, జాగ్రత్స్వప్నదేహములకు సుషుప్తియందు నాశము కలిగినప్పుడు ఆత్మసద్భావము తెలియరాదు, అట్లయినను, నిదురించి లేచినవాఁడు, తాను, ఎవ్వఁడను స్వప్నముఁ జూచితినో యెవ్వఁడను సుఖముగా నిదురించితినో అతఁడే నే నిప్పుడు మేలుకొనియున్నా ననుతన ప్రత్యభిజ్ఞచే § జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తులయం దాత్మ యున్నాఁడనియు నిత్యుఁడనియు నెట్లు తెలిసికొనుచున్నాఁడో, అట్లు, ఈ దేహము నశించిన పిదపఁ గూడ ఆత్మ యున్నాఁడనియు నిత్యుఁడనియుఁ దెలిసి, ధీరః = విద్వాంసుఁడు, ఆత్మతత్త్వముఁ దెలిసినవాఁడు, కావున, తత్ర = ఆత్మ నిత్యుఁడను విషయమందు, నముహ్యతి = మోహము నొందఁడు. ఈ శిశువు గతజన్మమునందు అన్నాద్యాహారము గలవాఁడై యుండవలయును, ఈ జన్మమునందు ఉపదేశము లేకయె తానైయె స్తన్యము త్రాగుటయందుఁ ప్రవృత్తుఁ డగుటవలన, ఏది గతజన్మమునం దాహారము గలది కాదో అది యీ జన్మమునందు ఉపదేశము లేక స్తన్యము త్రాగుటయందుఁ బ్రవృత్తము కా నేరదు, ప్రతిమాదులవలె. ఆత్మ దేహాంతరములు వచ్చుచున్నను ఉన్నాఁడు, నిత్యుఁ డగుటవలన, ఎట్లు కౌమారాదిదేహములు వచ్చుచున్నను ఉన్నాఁడో అట్లు. ఈ చెప్పఁబడిన ప్రత్యక్షశ్రుత్యనుమానప్రమాణములచే ఆత్మ జన్మాంతరములందు సద్భావము

* జీవునిచే విడువఁబడినదే గదా యిది మరణము నొందుచున్నది. జీవుఁడు మరణము నొందఁడు.

§ అనుభవింపఁబడిన వస్తువు కనఁబడినప్పుడు పూర్వానుభవస్మరణము ప్రత్యభిజ్ఞ యనఁబడును.

కలవాఁడని తెలిసియుండుటవలన నిత్యుఁడే యని నిశ్చయించి ఆత్మ కలఁడా లేఁడా అని పండితులు భ్రమింపఁడని యర్థము.

వ్య. ఓయీ! చైతన్యముతోఁ గూడిన దేహమే యాత్మ యని చార్వాకులు చెప్పెదరు. ఆపక్షమునందే 'నేను స్థూలుఁడను నేను గౌరవర్ణుఁడను * నడచుచున్నాను' ఇత్యాది ప్రత్యక్షవ్యవహారము లుపపన్నము లగును. కావున ఆత్మ దేహముకన్న భిన్నుఁ డెట్లగును? భిన్నుఁడైనను జన్మవినాశములు లేనివాఁ డెట్లగును? 'పుట్టెను దేవదత్తుఁడు, చచ్చెను దేవదత్తుఁడు' అను ప్రతీతివలన దేహము యొక్క జన్మనాశములతోఁగూడ ఆత్మకుఁగూడ జన్మనాశములు కల వని యేర్పడుచున్నది గదా! అని యాశంకించి యందుకు సమాధానము చెప్పుచున్నారు—దేహినః—జగత్తునందుఁ గల భూతభవిష్యద్వర్తమానము లగు సర్వదేహములును వీనికిఁ గలవు కావున దేహి యనఁబడును, విభు వగుటచే ఒక్కయాత్మయే సర్వదేహములందు నున్నాఁడు, అంతటను ఉన్నాఁ డనుటయు ఇష్టమె, కావున ప్రతిదేహమును ఆత్మ భిన్నుఁ డనుటకుఁ బ్రమాణము లే దని సూచించుటకై యేకవచనము. పూర్వశ్లోకమునందు 'సర్వేవయమ్' అను బహువచనము దేహభేదానువృత్తిచేతనేగాని ఆత్మభేదాభిప్రాయముచేఁ గాదు, కావున అది విరుద్ధము కాదు, అట్టి దేహికి, ఒకఁడై యే యున్నవానికి; అస్మిన్ దేహే = వర్తమానదేహమునందు; యథా = ఎట్లు; కౌమారమ్, యౌవనమ్, జరా—అను మూఁ డవస్థలు పరస్పరవిరుద్ధములు అగుచున్నవో, ఆ యవస్థలు భిన్నము లగుటచే ఆత్మకు భేదము లేదో, ఏలయనఁగా—'ఏ నేను బాల్యమునందుఁ దలిదండ్రుల ననుభవించితినో అతఁడే నేను వార్ధకమునందు మునిమనుమల ననుభవించుచున్నాను' అను దృఢతర మయిన ప్రత్యభిజ్ఞ కలుగుచున్నది, ఒకనికిఁ గలిగిన యనుభవజన్యసంస్కారము మఱియొకనికిఁ బ్రత్యభిజ్ఞాజనకము కాఁ జాలదు; తథా = అవిధముననే, నిర్వికారుఁ డైయే యున్న ఆత్మకు; దేహాన్తరప్రాప్తిః = ఈ దేహముకన్న మిక్కిలి విలక్షణ మయిన దేహముయొక్క పొందిక, స్వప్నమున దేహాంతరము పొందినప్పుడును యోగశక్తిచే బహుదేహములు ధరించినప్పుడును ఆ దేహములు భిన్నము లని తెలియుచున్నను అతఁడే నే నను ప్రత్యభిజ్ఞ కలుగుటవలన. కావున, దేహమే యాత్మ యగు పక్షమున అప్పుడు కౌమారాద్యవస్థాభేదముచే దేహము భిన్న మగుటవలనఁ బ్రత్య

* పసుపురంగు గలవాఁడను.

భిజ్ఞ కలుగక పోవలెను. ఇఁక కౌమారాద్యవస్థలు పరస్పరభిన్నము లయినను, ‘యావత్ప్రత్యభిజ్ఞం వస్తుస్థితిః’ * అను న్యాయంబువలన, అవస్థావంత మయిన దేహము ఒక్కటే యని చెప్పవలెను యట్లయినఁగూడ స్వప్నదేహమునందును యోగశక్తికల్పితదేహములందును అవస్థావంతము లయిన దేహములందే పరస్పర భేద ముండుటచేఁ బ్రత్యభిజ్ఞ లేక పోవలసివచ్చు నని స్వప్నయోగదేహములుగూడ నుదాహరింపఁబడినవి. కావున, మృగతృష్ణిక మొదలగు వానియందు జలాది ప్రతీతివలె ‘నేను స్థూలుఁడను’ ఇత్యాదిప్రతీతియు భ్రమ యని యనిష్ట మంగీకరింపవలెను, ఏల యనఁగా ఆ జలప్రతీతికివలె నేను స్థూలుఁడ నను ప్రతీతికిని బాధ § యగును. ఈ విషయము సజాయతే ఇత్యాది శ్లోకమునందు విస్తరింపఁబడును. ఇందుచే ‘ఆత్మ దేహాభిన్నుఁడైనను దేహముతోఁగూడ జనియించును నశించును’ అనుపక్షముగూడ నిరాకరింపఁబడినది. ఎట్లనఁగా, ఆపక్షమున అవస్థ భిన్న మయినపుడు ప్రత్యభిజ్ఞ యుపపన్నమయినను అవస్థావంత మయిన దేహము భిన్న మయినపుడు ప్రత్యభిజ్ఞ యుపపన్నము కాదు. అర్థాంతరము—ఎట్లు కౌమారాద్యవస్థాప్రాప్తి వికారరహితుఁ డయిన ఆత్మకు ఒక్కనికే యగునో అట్లే యీ దేహము నుండి యుత్క్రమణము ❡ నొందినపుడు దేహాంతరప్రాప్తియును. ఆ దేహాంతరమునందు ‘అతఁడే నే,’ నను ప్రత్యభిజ్ఞ లేకున్నను పుట్టినంతనే శిశువునకుఁ బూర్వజన్మసంస్కారమువలనఁ గలుగునట్టి హర్షశోకభయాదులు కలుగుటం జూచుచున్నారము. అట్లు కానియెడ శిశువునకు స్తన్యపానాదులందుఁ బ్రవృత్తి కలుగకపోవును, ఏల యనఁగా అది యిష్టసాధనతాజ్ఞానముచేఁ $ గలుగు ననియు అదృష్టముచేఁ గలుగు ననియు నంగీకరింపఁబడియున్నది. కావునఁ బూర్వదేహమునందును ఉత్తరదేహమునందును ఆత్మ యొక్కఁడే యని సిద్ధించుచున్నది, లేనియెడ కృతనాశము అకృతాభ్యాగమము అను దోషము సంభవించును—కృతనాశము—కృత = చేయఁబడిన పుణ్యపాపములకు, నాశః = భోగము లేకయె నాశము. అకృతాభ్యాగమము—అకృత = చేయఁబడని పుణ్యపాపములయొక్క, అభ్యాగమము—రాకడ, ఆకస్మికముగా వానిఫలము ననుభవించుట. ఈవిషయము మఱియొకచో విస్తరించియున్నా

* ప్రత్యభిజ్ఞ కలుగువఱకు వస్తువున్నది.

§ యథార్థజ్ఞానముచే నివృత్తి.

❡ విడుదల.

$ ఇది నాయిష్టమును సాధించును అను జ్ఞానముచే.

రము. మఱియొకఅర్థము—దేహియైన నీకు ఒకనికే ఎట్లు వరుసగా దేహావస్థలు పుట్టినపుడును నశించినపుడును భేదము లేని నిత్యుఁడగుటవలన, అట్లు ఏకకాలమున సమస్తము లయిన దేహాంతరములప్రాప్తియు నీకు ఒకనికే విభుఁడ * వగుటవలన. మధ్యమపరిమాణుఁ డన్నచో అవయవములు గలుగుటచే నిత్యత్వము సిద్ధింపదు. అణువు అన్నయెడ సకలదేహవ్యాపి యయిన సుఖాదికముయొక్క ప్రత్యక్షము లేక పోవును. ఇట్లు విభుత్వము నిశ్చిత మగుటవలన సర్వశరీరములందును ఒకఁడే యాత్మవు నీవు అను నీ యర్థము సిద్ధ మగుచున్నది. కావున, 'వీరు వధ్యులు నేను ఘాతుకుఁడను, అను భేదమును గల్పించికొని నీవు అధీరుఁడ వగుటవలన మోహము నొందుచున్నావు, కాని, ధీరః = విద్వాంసుఁ డన్న నో, 'నేను వీరి వధించువాఁడను, వీరు నాకు వధ్యులు' అను భేదదృష్టి లేకుండుటవలన, నముహ్యతి = మోహము నొందఁడు. అట్లు, వివాదవిషయము లయిన సర్వదేహములును ఒక్కఁడే భోక్త గలవి, దేహ మగుటవలన, నీ దేహమువలె అని యనుమానంబును, 'ఏకో దేవ స్సర్వభూతేషు గూఢ స్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా' ¶ ఇత్యాదిశ్రుతియును ప్రమాణములు. ఇందుచే, 'ఆత్మ నిత్యుఁడు విభువు' అని స్థాపిత మగుటవలన, 'ఆత్మ దేహమే' యని చార్వాకులును, 'ఇంద్రియములు మనస్సు ప్రాణము' అని వారిలోఁ గొందఱును, 'క్షణిక మగు విజ్ఞానము' అని బౌద్ధులును, 'దేహాతిరిక్తుఁడు స్థిరుఁడు దేహపరిమాణుఁడు §' అని జైనులును, మధ్యమపరిమాణునకు అనిత్యత్వము సంభవించుటవలన, 'నిత్యుఁడు అణుపరిమాణుండు ‡' అని మఱికొందఱును జెప్పునది యంతయు నిరాకృత మగుచున్నది.

శ్రీ. ఓయీ! ఈశ్వరుఁడవు నీవు జన్మాదులు లేనివాఁడ వనుట సత్యమే. కాని జీవులకు జన్మమరణములు ప్రసిద్ధములు. అనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు—దేహినః = దేహాభిమాని యగు జీవునకు, యథా, అస్మిన్ దేహే = ఈ స్థూలశరీరమునందు, కౌమారము మొదలగు నవస్థలు దేహమునకే కాని తనకు లేవో పూర్వావస్థ నశించి మీఁది యవస్థ వచ్చినపుడు అతఁడే నేనని ప్రత్యభిజ్ఞ కలుగుటవలన; అట్లే, ఈ

* విభుఁడు = సర్వవ్యాపకుఁడు.

¶ ఒకఁడే దేవుఁడు సర్వభూతములందును గూఢుఁడు, సర్వవ్యాపి, సర్వభూతములకును అంతరాత్మ.

§ దేహ మంతటి పరిమాణము గలవాఁడు'.

‡ పరమాణు వంతటి పరిమాణము గలవాఁడు.'

దేహము నశించినపుడు దేహాంతరము వచ్చుటయు లింగదేహమునకే కాని ఆత్మకేమో నాశము లేదు, పుట్టినంతనే శిశువునకుఁ బూర్వసంస్కారముచే స్తన్యపానాదికమునందుఁ బ్రవృత్తి కనఁబడుటవలన. కావున, ధీరః=బుద్ధిమంతుఁడు, తత్ర=దేహనాశమునందును దేహోత్పత్తియందును, నముహ్యతి—ఆత్మ చచ్చెను పుట్టెను అని తలంపఁడు.

ప. ఇట్లు జీవుని గుఱించి శోకింపవలసినది లేదని చెప్పి యిఁక దేహమునుగుఱించియు శోకింపవలసినది లేదని చెప్పుచున్నారు—దేహినః = దేహాభిమానియయిన జీవునకు, కౌమారము యౌవనము జర యను మూఁడవస్థల యనుభవము ఎట్లు కనఁబడుచున్నదో—నేను కౌమారదశయందు నగ్నుఁడనై* బాలురతోఁ గ్రీడించితిని, అతఁడే నేను యౌవనమున సభలలో గౌరవము పొందుచుంటిని, మరల అతఁడే నేను ఇప్పుడు దంతములు పోయి వృద్ధుఁడనైతి నను ప్రతీతి యున్నది. అట్లు చెప్పఁబడినది 'కస్త్వా ఽయం జడో మూకో దేహో భవతి రాఘవ' ♦ అని. మఱియు పుత్త్రునకు మొదటియవస్థ పోయి మీఁదియవస్థ వచ్చినపుడు తలిదండ్రులు దుఃఖింపరు గదా! అట్లే, దేహాంతరము పొందినపుడును, ఉపదేశము లేకయే శిశువు పూర్వసంస్కారవశమువలన స్తనగ్రహణము రోదనము మొదలగు కార్యములందుఁ బ్రవర్తించుచున్నది. ఇట్లు తెలిసి ధీరుఁ డా విషయమునందు మోహము నొందఁడని యర్థము.

రా. అస్మిన్ దేహే = ఈ దేహమునందు, ఒకదేహమునందు, ఉన్నట్టి; దేహినః = దేహికి; కౌమారమ్ = బాల్యావస్థయు; యౌవనమ్ = యౌవనావస్థయు; జరా = వార్ధకమును; యథా = యెట్లో; దేహాన్తరప్రాప్తిః = మఱియొక దేహము నొందుటయు; తథా = అట్లు; తత్ర = ఆవిషయమునందు; ధీరః = బుద్ధిమంతుఁడు; నముహ్యతి = మోహము నొందఁడు.

ఒకదేహమునం దున్నపుడు దేహి కౌమారావస్థను విడిచి యౌవనాద్యవస్థల నొందినపుడు, ఆత్మ నిత్యుఁడను జ్ఞాన ముండుటవలన, ఎట్లు ఎవ్వఁడును ఆత్మ నశించెనని దుఃఖింపఁడో, అట్లే దేహాంతరము నొందినపుడును ఆత్మ నిత్యుఁడను

* వస్త్రము—లేచి లేనివాఁడనై.

♦ రామా! జడము జ్ఞానహీనము మూఁగయు నగు ఈదేహము నీ కేమి యగుచున్నది?—దీనితో నీ కేమి సంబంధము.

జ్ఞానము గలవాఁడు దుఃఖింపఁడు. కావున ఆత్మలు నిత్యు లగుటవలన ఆత్మలను గుఱించి దుఃఖింపవలసినది లే దని తాత్పర్యము.

ఇంతమాత్ర మిపుడు చేయవలెను—నిత్యు లైన ఆత్మలే అనాదికర్మవశ్యు లగుటం జేసి తత్తత్కర్మోచితము లయిన దేహములు పొంది యా దేహములచేతనే బంధనివృత్తికొఱకు శాస్త్రీయ మగు స్వవర్ణోచిత మయిన యుద్ధాదికర్మమును ఫలాభిసంధిరహితముగాఁ జేయుచుండునపుడు, వీరికి అనివార్యముగా ఇంద్రియములతో ఇంద్రియవిషయముల సంబంధము కలిగి శీతోష్ణాదిప్రయుక్తము లయిన సుఖదుఃఖముల నొసంగును. వానిమాత్రము శాస్త్రీయకర్మము నెఱవేర్చుపర్యంతము సహింపవలెను.

మూ. దేహి యనువాఁ డున్నాఁ డనుట సిద్ధ మయినయెడ అతఁడు నిత్యుఁ డనుట చెల్లును. అదే సిద్ధము కాదు, అనఁగా అట్లు కా దని చెప్పుచున్నారు—దేహినః = దేహము గల ఆత్మకు; అస్మిన్ దేహే = ఈ దేహమునందు; కౌమారమ్, యౌవనమ్, జరా, యథా = ఎట్లో; దేహాన్తరప్రాప్తిః = మఱియొక దేహము పొందుటయు, తథా = అట్లు. ఎట్లు కౌమారాద్యవస్థలు గల శరీరము భిన్న మయినను వానిననుభవించునట్టి దేహి కలఁ డనుట సిద్ధ మగునో, అట్లు దేహాంతరములు వచ్చినపుడును వాని ననుభవించు దేహి కలఁ డనుట సిద్ధ మగుచున్నది. ఏల యనఁగా జడ మయిన దేహమునకుఁ గౌమారాద్యనుభవము సంభవింపదు, మృతశరీరమునందు అట్టి యనుభవము కనఁబడ కుండుటవలన. మృతశరీరమునందు ప్రాణాదులు పోవుట వలన అనుభవము కనఁబడదు, 'నేను మనుష్యుఁడను' ఇత్యాద్యనుభవమువలనఁ గూడ ఈదేహమే యనుభవించునది యని సిద్ధ మగుచున్నది యనఁగా నది సరి కాదు. ఏల యనఁగా, దేహము ప్రాణాదులతో నున్నపుడుగూడ సుషుప్త్యాదికము నందు జ్ఞానాదివిశేషము కనఁబడదు. అట్లు మనస్సునకును జ్ఞాతృత్వము లేదు. ఎట్లు పాకాదిక్రియయందుఁ గరణ * మగుటచేఁ గాష్ఠాదికము పాకకర్త కాదో అట్లు మనస్సు జ్ఞానమునకు కరణ మగుటచే జ్ఞాత కాఁ జాలదు. శ్రుతివలనఁగూడ దేహాతిరిక్తుఁ డైన యాత్మ కలఁ డని సిద్ధ మగుచున్నది. ప్రత్యక్షాదుల కెట్లో అట్లే శ్రుతికిని ప్రామాణ్యము. బౌద్ధాదివాక్యములవలె శ్రుతియును అప్రమాణ మని శంకింప రాదు, శ్రుతి అపౌరుషేయ § మగుటవలన. అపౌరుషయమునందుఁ బౌరుషేయా

* సాధనము.

§ పురుషకల్పితము కానిది.

జ్ఞానాదు లెట్లు కల్పింపవచ్చును? అపౌరుషేయవాక్యమే లేదన్నయెడ సర్వశాస్త్రాభిమతము లయిన ధర్మాధర్మములు సిద్ధింపక పోవును. ఎవ్వఁడు ధర్మాధర్మముల నంగీకరింపఁడో, అతనిది శాస్త్రము కాదు, విషయప్రయోజనములు లేకుండుట వలన. ధర్మాధర్మములు నిరూపింప నలవికానివి, కావున అవి లేనేలే వందురేని అట్లు చెప్పఁ దగదు. ఏల యనఁగా సర్వాభిమత మయినది ప్రమాణముచేతనే గాని లేదని చెప్ప శక్యము కాదు. ప్రమాణము లేనిది యెట్లు సిద్ధించు నందు రేని సర్వాభిమతియే ధర్మాధర్మములకుఁ బ్రమాణము. శ్రుత్యనుమానములకుఁ బ్రామాణ్యము లేదన్నయెడ సమస్త మయిన వాగ్వ్యవహారముగూడ సిద్ధింపదు. నీవచనము నేను వింటి నని నీ కెట్లు తెలియును. అనుమానము ప్రమాణము కా దనునెడ నాప్రత్యుత్తరము నీకు జ్ఞాపకము కాఁ జాలదు. ప్రమాణము కాదు, జ్ఞాపకము కావచ్చు ననునెడ దానివలన నీకు భ్రాంతియో సంశయమో కలుగవలెను గాని ప్రమ * కలుగఁ జాలదు. మఱియు ధర్మాదులు లే వను శాస్త్రము సర్వజనులకును దుఃఖకారణం బగును. శాస్త్రప్రణేత తా నొక్కఁడైనను సర్వజనులకును అపకారకుం డగును. ఇఁక ధర్మప్రమాణము పురుషప్రణీతమే కావలయు నన్నచో తత్కర్త యందు అజ్ఞానాదిదోషశంక కలుగును. స్వవాక్యముచేతనే దానికి నిర్దోషత సిద్ధింపదు గదా! ఒకానొకఁడు రచియించినదాని మఱియొకఁడు అపౌరుషేయ మన్నయెడ నది వేదమువలె అపౌరుషేయము కాఁ జాలదు. ఏల యనఁగా వేదమునకు అపౌరుషేయత అనాదికాలమునుండి సర్వసమ్మతిచేఁ బ్రసిద్ధము. కావున శ్రుతి ప్రమాణము. కావున కుతర్కములచే, ధీరః = విద్వాంసుఁడు; తత్ర = ఆవిషయమందు; నముహ్యతి = మోహము నొందఁడు.

ఎట్లు జీవునకు ఇప్పు డున్న దేహమునందుఁ గౌమారాద్యవస్థలలో నొకటిపోయి మఱియొకటి వచ్చినపుడు, ఆ యవస్థల ననుభవించునట్టి ఆత్మ దేహముకన్న భిన్నుఁడుగా నున్నాఁ డని సిద్ధ మగుచున్నదో, అట్లు ఈ దేహము పోయి మఱియొక దేహము వచ్చినపుడును, పూర్వదేహానుభవసంస్కారము కలవాఁ డగుటవలన, దేహముకంటె భిన్నుఁడుగా ఆత్మ కలఁ డని సిద్ధించుచున్నది. కావున ఆత్మ లేదని చెప్పువారి కుయుక్తులచేఁ బండితుఁడు మోహము నొందఁ డని తాత్పర్యము.

అర్థాంతరము.—నీవు శోకించుట జీవుఁడు నశించు ననియా? లేక దేహము నశించు ననియా? జీవుఁడు నిత్యుఁ డగుటచే జీవుఁడు నశించు నని దుఃఖించుట తగ

* యథార్థజ్ఞానము.

దని ‘నత్వేవాహ’ మ్మను శ్లోకముచే జెప్పఁబడినది. దేహము నశించు నని దుఃఖించుటయుఁ దగ దని చెప్పుచున్నారు—ఎట్లు కౌమారాదిదేహము విడిచి జరాదిదేహము పొందినప్పుడు దుఃఖించుటకుఁ గారణము లేదో అట్లు జీర్ణాదిదేహము విడిచి దేహాంతరము నొందినప్పుడును దుఃఖించుటకుఁ గారణము లేదు. కావున ఆవిషయమున ధీరుఁడు మోహము నొందఁడు.

మాత్రాస్పర్శాస్తు కౌన్తేయ శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః
ఆగమాపాయినో ఽనిత్యా స్తాం స్తితిక్షస్వ భారత. ౧౪

భా. నిత్యుఁ డాత్మ యని తెలిసినవానికి ఆత్మవినాశనిమిత్త మయిన మోహము సంభవింపదు వాస్తవమే, అయినను శీతోష్ణసుఖదుఃఖప్రాప్తినిమిత్త మైన మోహము లౌకికము సంభవించుటం జూచుచున్నాము. సుఖవియోగముచే మోహమును దుఃఖసంయోగాదులచే శోకమును గలుగుచున్నవి యని యర్జునుండు పలుకు నని యాశంకించి భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు.—కౌన్తేయ=కుంతీపుత్త్రుఁడా! మాత్రాస్పర్శాః తు—వీనిచే శబ్దాదులు తెలియఁబడును కావున మాత్ర లనఁగా శ్రోత్రము మొదలగు నింద్రియములు, మాత్రలయొక్క స్పర్శములు—శబ్దాదులతో సంయోగములు, అవియే శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః= శీతమును ఉష్ణమును సుఖమునుదుఃఖమును ఇచ్చునవి. లేక, స్పృశింపఁబడుచున్నవి కావున స్పర్శము లనఁగా శబ్దాదివిషయములు,మాత్రలును స్పర్శములును మాత్రాస్పర్శములు, శీతోష్ణసుఖదుఃఖదములు. శీతముగూడ ఒకప్పుడు సుఖము నొసంగును, ఒకప్పుడు దుఃఖము నొసంగును, అట్లు ఉష్ణము గూడ అనియత మయిన స్వరూపము గలది. సుఖదుఃఖములుమాత్ర మెల్లప్పుడు నియతరూపములే యగుచున్నవి. ఇందువలన వానికంటె వేఱుగా శీతోష్ణములు చెప్పఁబడినవి. అవి, ఆగమాపాయినః=రాకయు పోకయు స్వభావముగాఁ గలవి; కావున, అనిత్యాః= నిత్యములు కానివి, కావున, భారత = భరతవంశమునఁ బుట్టినవాఁడా! తాన్ = ఆ శీతోష్ణాదులను; తితిక్షస్వ = సహింపుము, అవి కలిగినపుడు హర్షమునుగాని విషాదమునుగాని పొందకు మని యర్థము.

అర్జునా! ఈ శబ్దాదివిషయములవలన శీతోష్ణసుఖదుఃఖములు కలుగుచున్నవి, కాని యవి యాత్మకు సహజములు కావు. ఈ విషయములును ఉత్పత్తివినాశములు గలవి కావున అనిత్యములు, కావున ఈ శీతోష్ణములను సహింపవలెను, వీనిచే సంతోషమునుగాని విషాదమునుగాని పొందకు మని తాత్పర్యము.

ఆ. ఆత్మ నిత్యుఁ డని శ్రుత్యాదులచేఁ దెలియుటవలన, తదుత్పత్తివినాశప్రయుక్తము లయిన శోకమోహములు లేకున్నను, మఱియొకనిమిత్తముచే శోకమోహములు కలుగు నను నాశంకను అనువదించి దాని కుత్తరముగా శ్లోకమున కవతారిక చేయుచున్నారు నిత్యుఁ డాత్మ ఇత్యాదిగా. శీతోష్ణములయొక్కయు వానిచే సుఖదుఃఖములయొక్కయుఁ బ్రాప్తిచేఁ గలుగునట్టి యేమోహాదికము కనఁబడుచున్నదో అది యన్వయవ్యతిరేకములచే దృష్టము నగుచున్న దని తెలుపుటకై లౌకిక మను విశేషణము. అశోచ్యా నిత్యాది శ్లోకమునందు ఎట్టివాఁడు జ్ఞానాధికారిగా సూచింపఁబడెనో అతనికి 'తితిక్షు స్సమాహితో భూత్వా' అను శ్రుతి వలన, తితిక్షు యుండవలె నని ఈ శ్లోకమునం దుపదేశింపఁబడుచున్నది. మాత్రా పదమును గ్రహించి కరణవ్యుత్పత్తిచే నది యింద్రియబోధక మని తెలుపుచున్నారు. షష్ఠీసమాసమును బ్రదర్శించి భావవ్యుత్పత్తిచే స్పర్శశబ్దార్థముఁ జెప్పుచున్నారు—మాత్రలయొక్క ఇత్యాదిగా. వాని యర్థక్రియను జూపుచున్నారు—అవి శీతోష్ణ ఇత్యాదిగా. ఇఁక స్పర్శశబ్దమునకు కర్మవ్యుత్పత్తిచే శబ్దాదివిషయబోధకత్వమును బ్రతిపాదించుచు సమాసాంతరము నిర్దేశించి విషయములకార్యమును జెప్పుచున్నారు లేక ఇత్యాదిగా. ఓయీ! శీతోష్ణములవలన సుఖదుఃఖములు కలుగు ననుట సిద్ధమై యుండఁగా ఎందుకు శీతోష్ణములను సుఖదుఃఖములకంటె వేఱుగాఁ జెప్పవలయును? అనఁగా అందుకు సమాధానముఁ జెప్పుచున్నారు శీతము ఇత్యాదిగా. విషయములకంటె వాని వేఱుగాఁ జెప్పుటయో, విషయాంతర్భూతములే యయిన యాశీతోష్ణములయొక్క సుఖదుఃఖహేతువు లగు ఆనుకూల్యప్రాతికూల్యముల యుపలక్షణముకొఱకు. ఎట్లనఁగా బాహ్యము లయిన విషయములు, శరీరమునందు శీతమునుగాని ఉష్ణమునుగాని ఆనుకూల్యమునుగాని ప్రాతికూల్యమునుగాని కలిగించి గదా సుఖాదికముఁ బుట్టించుచున్నవి. ఓయీ! విషయేంద్రియసంయోగ మాత్మయం దెల్లప్పుడు నుండుటవలన దానిచేఁ గలుగు శీతోష్ణాదికముగూడ నెల్లప్పుడు గలుగుచుండును, అప్పుడు శీతోష్ణాదికముచేఁ బుట్టునట్టి హర్షవిషాదము లాత్మ కెల్లప్పుడు నుండవలసివచ్చును అని యాశంకించి యందుకు సమాధానముగా

నుత్తరార్థము వివరించుచున్నారు అవి ఆగమాపాయినః ఇత్యాదిగా. ఈ శ్లోకము నందు కౌన్తేయ భారత అను రెండు సంబోధనములచే ఉభయకులశుద్ధుఁ డయిన వానికి * మాత్రమే విద్యయం దధికార మనుట తెలుపఁబడుచున్నది.

హ. ఆత్మ నిత్యుఁ డని తెలిసినవానికి ఆత్మనాశనిమిత్త మయిన శోకము సంభవింపదు గాని శీతోష్ణనిమిత్త మయిన శోకము సంభవించు నని యర్జునువచనము నాశంకించి చెప్పుచున్నారు—మాత్రాశ్స్పర్శాస్తు—వీనిచే శబ్దాదులు గ్రహింపఁబడును గావున మాత్ర లనఁగా ఇంద్రియములు, మాత్రలయొక్క, స్పర్శములు=శబ్దాదులతోఁ సంయోగములు; శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః=శీతోష్ణములు అను సుఖదుఃఖములను ఇచ్చు నవి; ఆగమాపాయినః= రాకయు పోకయు గలవి; అందువలన, అనిత్యాః. తాన్= ఆ మాత్రాస్పర్శములను; తితిక్షస్వ = ఓర్వుము, అవి సంభవించినపుడు హర్షవిషా దము లొందకు మని యర్థము.

శం. ప్రత్యక్షానుమానప్రమాణములచేతను శ్రుతిస్మృతులచేతను త్వం పదలక్ష్యార్థ మయిన ఆత్మ నిత్యుఁడే యని యెఱుంగుచున్నాను. అయినను భీష్మాది శబ్దవాచ్యార్థము లయిన దేహములు మృతిఁ బొందునపుడు తద్వియోగమువలనఁ గలుగు దుఃఖము సహింప శక్యము కా దను నభిప్రాయము గలవానిఁగా నర్జును నెఱింగి, ‘ బ్రహ్మవేత్తలు అనాత్మను గుఱించి సుఖదుఃఖములు పెట్టుకోరాదు, మ ఱేమనఁగా, దేహాభిమానము విడిచి, ప్రారబ్ధవశమువలనఁ బ్రాప్తము లగు ఆధ్యాత్మి కాది త్రివిధదుఃఖములను సహించుచు తీవ్రముముక్షుచే సదా బ్రహ్మానుసంధానమే చేయవలెను ’ అని సూచించుటకై చెప్పుచున్నారు—మాత్రాస్పర్శాః—చక్షురాది జ్ఞానేంద్రియములచే సామాన్యముగాఁ దెలియఁబడునవి కావున మాత్రలు; వాగా ద్యుభయేంద్రియములచే విశేషించి స్పృశింపఁబడునవి—గ్రహింపఁబడునవి కావున స్పర్శములు—ఈ రెండుశబ్దములును శబ్దాదులను ఇతరభోగ్యపదార్థములను బోధిం చును, అవి; తు—తమయంతనె; శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః = శీతోష్ణములవలె సుఖదుఃఖ ముల నిచ్చునవి, ఎట్లు శీతోష్ణములు అనుకూలములై సుఖమును ప్రతికూలములయి దుఃఖమును ఇచ్చునో అట్లే శబ్దాదులుగూడ అనుకూలములైనపుడు సుఖమును ప్రతికూలములైనపుడు దుఃఖమును ఇచ్చు నని యర్థము; లేక, శబ్దాదులు అనుకూ లమునుగాని ప్రతికూలమునుగాని శీతమునుగాని యుష్ణమునుగాని శరీరమునందుఁ

---

* మాతృకులమును పితృకులమును బరిశుద్ధములుగాఁ గలవానికి.

కలిగించి తద్ద్వారమునఁగాని సాక్షాత్తుగాఁగాని సుఖమును దుఃఖమును ఇచ్చుచున్నవి కావున శీతోష్ణసుఖదుఃఖదములు. ఓయీ! విషయేంద్రియసంప్రయోగము నిత్యమయినయెడ దానివలనఁ గలుగు సుఖదుఃఖములును నిత్యములగును. అప్పుడు ఆత్మవేత్తకు ఆ సుఖదుఃఖముల యనుసంధానము విడిచి బ్రహ్మానుసంధానము చేయుట యెట్లు శక్యమగును? అనఁగా ఇందుకుఁ జెప్పుచున్నారు—ఆగమాపాయినః=ఉత్పత్తియును వినాశమును గలవి కావున, విషయములును వానివలనఁ బుట్టు సుఖదుఃఖాదులును మెఱపువలె అనిత్యములు. తాన్=క్షణకాలముండునట్టి యా విషయములను తత్సంయోగవియోగములను; తితిక్షస్వ. భారత—భా అనఁగా బ్రహ్మవిద్య, దానియందే రమించువాఁడవగు, కౌంతేయ. నిత్యమైన సుఖమును గోరునట్టి ముముక్షువు ప్రారబ్ధమువలన వచ్చిన సుఖదుఃఖాదుల సహనమవశ్యము చేయవలెను. తత్సహనము చేయువానికే శ్రవణాదులును తజ్జన్యమయిన జ్ఞానమును తత్ఫలంబును సిద్ధించును. కావున, నీవు వీరి సమాగమమునందుఁ గలుగు సుఖమునువలె వియోగమునందుఁ గలుగు దుఃఖమునుగూడ సహింపుము. ప్రతిక్రియయును చింతయును విషాదమును విడిచి ప్రాప్తములయిన సుఖదుఃఖములసహించుట ముముక్షువునకుత్తమ ధర్మము. అట్లు శ్రుతి 'వృక్ష ఇవ తిష్ఠాసే ఛిద్యమానో నకుప్యేత నకమ్పేత। ఉపల ఇవ తిష్ఠాసే ఛిద్యమానో నకుప్యేత నకమ్పేత' * అని యుపదేశించుచున్నది. దేహేంద్రియాదులును శబ్దాదులును అనిత్యములు, ఆగమాపాయములు కలవగుటవలన, ఏది యనిత్యముగాదో అది ఆగమాపాయవంతము గాదు, ఆత్మవలె. ఆత్మ నిత్యుఁడు, ఆ దేహేంద్రియాదుల ఆగమాపాయములకు సాక్షియగుటవలన, ఏది నిత్యము గాదో అది సాక్షి గాదు, దేహమువలె. ఇత్యాద్యనుమానప్రమాణముచే దేహేంద్రియాదులనిత్యములనియు తత్సాక్షియైన ఆత్మ నిత్యుఁడనియు, ఇచటఁగూడ సూచితమగుచున్నది.

మ. ఓయీ! 'ఆత్మ నిత్యుఁడు విభువు' అనుట కాక్షేపింపము. సర్వదేహములందును ఆత్మ యొక్కఁడే యనుటనుమాత్ర మంగీకరింపఁజాలము. ఏలయనఁగా, 'ఆత్మలు, బుద్ధి సుఖము దుఃఖము ఇచ్ఛ ద్వేషము ప్రయత్నము ధర్మము అధర్మము భావన అను తొమ్మిదివిశేషగుణములు కలవారనియు ప్రతిదేహమును భిన్నులే యనియు నిత్యులు విభువులు ననియు వైశేషికులు చెప్పుచున్నారు. ఈమతమునే తార్కికులును మీమాంసకాదులును అంగీకరించుచున్నారు. సాంఖ్యులుమా

* చెట్టువలె నుండఁ గోరవలెను ఛేదింపఁబడుచున్నను కోపింపఁగూడదు, చలింపఁగూడదు. ఱాయివలె నుండఁ గోరవలెను, ఛేదింపఁబడుచున్నను కోపింపఁగూడదు, చలింపఁగూడదు.

త్రము ఆత్మగుణవంతుఁ డనుటను అంగీకరింపనివారైనను ప్రతిదేహమును భిన్నుఁడు అను నంశమున విరోధము చెప్పరు, లేనిచో సుఖదుఃఖాదిసంకరము సంభవించును. కావున, భీష్మాదులకంటె భిన్నుఁ డగు నేను నిత్యుఁడను విభుఁడను ఐనను, సుఖదుఃఖాదులు కలవాఁడ నగుటంజేసి, భీష్మాదిబంధుదేహముల మరణముచే నాకు సుఖవియోగంబును దుఃఖసంయోగంబును సంభవించును. కావున శోకమోహములు పొందుట యనుచితము కాదు. అని యర్జునుని యభిప్రాయము నాశంకించి భగవంతుఁడు లింగదేహవివేకముకొఱకై చెప్పుచున్నాఁడు.—మాత్రాస్పర్శాః—వీనిచే విషయములు తెలియఁబడుచున్నవి కావున మాత్రలు=ఇంద్రియములు, వానియొక్క, స్పర్శాః=విషయములతో సంబంధములు, లేక, తత్తద్విషయాకారము లయిన అంతఃకరణపరిణామములు, అవి; ఆగమాపాయినః తు = ఉత్పత్తివినాశములు గల అంతఃకరణమునకే; శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః = శీతోష్ణాదిద్వారమున సుఖదుఃఖముల నిచ్చునవి, కాని నిత్యుఁడు విభుఁడు నగు ఆత్మకుఁ గాదు, ఏల యనఁగా ఆత్మ నిర్గుణుఁడు నిర్వికారుఁడు, ఎట్లనఁగా నిత్యుఁడు అనిత్యధర్మాశ్రయుఁడు కాఁ జాలఁడు, ధర్మాధర్ముల కభేదము వలనను, సంబంధాంతరము అనుపపన్న మగుటవలనను, సాక్ష్యము సాక్షి ధర్మ మనుట యసంగత మయినందువలనను. ఆవిషయము చెప్పఁబడినది. "నర్తేస్యాద్విక్రియాం దుఃఖీ సాక్షితా కా వికారిణః । ధీవిక్రియాసహస్రాణాం సాక్ష్యతోఽహ మవిక్రియః" * అని. కావున సుఖదుఃఖాదుల కాశ్రయ మయిన యంతఃకరణము యొక్క భేదమువలననె సర్వవ్యవస్థయు నుపపన్న మగుటంజేసి నిర్వికారుఁడు సర్వప్రకాశకుఁ డగు ఆత్మకు భేదము కల దనుటకుఁ బ్రమాణము లేదు, సద్రూపంబునను స్ఫురణరూపంబునను ఆత్మ సర్వత్ర ఏకరూపముగా అనుగతుఁ డగుట వలన. అంతఃకరణమే సుఖదుఃఖాదిజనక మనునది యుభయవాదులు ‡ అంగీకరించెదరు. అందు, సమవాయికారణత్వమే యుత్తమ మగుటవలన సుఖదుఃఖాదుల కంతఃకరణము సమవాయికారణ మని చెప్పుటయె యుచితము. కాని మఱియొక సమవాయికారణము నిరూపింపక నిమిత్తకారణ మనుట యుక్తము కాదు. అట్లు కామస్సంకల్ప ఇత్యాదిశ్రుతి 'ఏతత్సర్వం మనఏవ' † యని కామా

* వికారము లేక దుఃఖవంతుఁడు కాఁడు, వికారవంతునకు సాక్షిత్వ మెక్కడిది? నేనో అంతఃకరణవికారసహస్రములకు సాక్షినై యున్నాను. కావున నేను నిర్వికారుఁడను.

‡ భేదవాదులును అభేదవాదులును.

† ఇది యంతయును మనస్సే.

దులకును అంతఃకరణమునకును అభేదము నిర్దేశించుటవలన అంతఃకరణము కామాదిసర్వవికారములకును ఉపాదానకారణము * అనుటను జెప్పుచున్నది. ఆత్మ స్వప్రకాశజ్ఞానానందస్వరూపుఁ డని శ్రుతులు బోధించుటవలన, అతఁడు కామాద్యాశ్రయుఁ డనుట చెల్లదు. కావున వైశేషికాదులు భ్రాంతిచేతనే ఆత్మకు వికారిత్వమును భేదమును అంగీకరించి రని యర్థము. ఆగమాపాయములు గలదియు దృశ్యమును అగుటవలన నిత్యుఁడవు దృగ్రూపుఁడవు అగు నీకంటె భిన్న మగు నంతఃకరణమునకు సుఖాదిజనకము లయిన యేమాత్రాస్పర్శములు గలవో అవియును, అనిత్యాః = నియతము కాని స్వరూపము గలవి, ఎట్లనఁగా, ఒకప్పుడు సుఖమును గల్గించునట్టి శీతోష్ణాదికమే మఱియొకప్పుడు దుఃఖము కల్గించుచున్నది, ఇట్లు ఒకానొకప్పుడు దుఃఖజనక మయినదిగూడ మఱియొకప్పుడు సుఖజనక మగుటం జూచుచున్నాము. శీతోష్ణగ్రహణము ఆధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవికదుఃఖముల యుపలక్షణముకొఱకు. శీతముగాని యుష్ణముగాని యొకప్పుడు సుఖమును ఒకప్పుడు దుఃఖమును అగును, సుఖదుఃఖములుమాత్ర మెల్లప్పుడును ఏకరూపముగానే యుండును కావున నవి వేఱుగాఁ జెప్పఁబడినవి. కావున, మిక్కిలి యస్థిరంబులును నీకంటె భిన్నము వికారవంతము నగు నంతఃకరణమునకు సుఖదుఃఖాదిప్రదంబులు నగు భీష్మాదిసంయోగవియోగరూపము లయిన మాత్రాస్పర్శములను నీవు, తితిక్షస్వ— ఇవి నా కేమియును జేయునవి కా వని వివేకముచే నుపేక్షింపుము, దుఃఖి యగు నంతఃకరణముతో తాదాత్మ్యాధ్యాసముచే ♦ 'నేను దుఃఖిని' అని తలంపవల దని యర్థము. కౌన్తేయ భారత అను రెండు సంబోధనములచే ఉభయకులశుద్ధుఁడవైన నీకు అజ్ఞానము అనుచితం బని సూచించుచున్నాఁడు.

శ్రీ. ఓయీ! నేను గతాసువులను అగతాసువులను గుఱించి శోకింపను. మఱే మనఁగా, వారి నెడఁబాయుట మొదలగు దుఃఖము నొందునట్టి నన్ను గుఱించియె శోకించుచున్నాను. అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—వీనిచే విషయములు తెలియఁబడుచున్నవి కావున మాత్ర లనఁగా ఇంద్రియవృత్తులు, మాత్రల యొక్క స్పర్శములు = విషయములతో సంబంధములు; అవి శీతోష్ణాదిప్రదము లగుచున్నవి. అవియో, ఆగమాపాయములు గలవి, కావున, అనిత్యాః = అస్థిరములు.

---

* తనకు స్వరూపముచే సమ మయిన కార్యమును బుట్టించునది, ఘటమునకు మృత్తికవలె, సమవాయికారణము ఇదియు పర్యాయములు.

♦ అంతఃకరణమే నేనను భ్రమచేత.

కావున, తాన్, తితిక్షస్వ=సహింపుము. ఎట్లు జలము ఎండ మొదలగువానితో సంబంధములు ఆయాకాలములయందుఁ జేయఁబడినవై స్వభావముచే శీతోష్ణాదికము నిచ్చుచున్నవో, అట్లు ఇష్టసంయోగములును తద్వియోగములునుగూడ సుఖదుఃఖాదికము నిచ్చుచున్నవి. అవి యస్థిరము లగుటవలన వాని సహనము ధీరుఁడ వగు నీ కుచితము కాని తన్నిమిత్తము లయిన హర్షవిషాదములకుఁ బరవశుఁ డగుట తగ దని యర్థము.

ప. ఓయీ! వారినిగుఱించి నేను శోకింప లేదు. మ తే మనఁగా, వారి వియోగదుఃఖము నాకుఁ గలుగునే యని దుఃఖించుచున్నాను అనఁగా నందుకుఁ జెప్పుచున్నారు—మాత్రాస్పర్శాః = ఇంద్రియవృత్తులకు విషయములతో సంబంధములు; * శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః = శీతోష్ణములు మొదలగు సుఖదుఃఖముల నిచ్చునవి, అగుచున్నవి. అవియు, ఆగమాపాయములు గల వగుటవలన, అనిత్యాః, కావున, తాన్ = వాని; తితిక్షస్వ = సహింపుము. ఎందువలన ననఁగా నీవు భారతుఁడవు, భరతవంశమునఁ బుట్టినవాఁడవు, వీరుఁడవు; పుత్త్రుఁడు పౌత్త్రుఁడు మొదలగు విషయము లన్నియు దేహముకొఱకుఁ గదా అపేక్షింపఁబడుచున్నవి, కావున సర్వోత్కృష్ట మయిన విషయము దేహము, ఇట్టి దేహమునుగూడ యుద్ధమున వీరులు తృణముగాఁ జూచెదరు. ఇఁక క్షణభంగురము శీతోష్ణాదితుల్య మగు బంధువియోగ మనఁగా నెంతమాత్రము? అని యర్థము.

రా. ఈ యర్థమును వెంటనె చెప్పుచున్నాఁడు—మాత్రాస్పర్శాః—ఆశ్రయము లయిన ద్రవ్యములతోఁ గూడిన శబ్దస్పర్శరూపరసగంధములు తన్మాత్రల యొక్క ♦ కార్యము లగుటవలన మాత్ర లని చెప్పఁబడుచున్నవి, వానియొక్క, స్పర్శాః = శ్రోత్రాదీంద్రియములతో సంబంధములు, తు= అనివార్యముగా; శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః = శీతోష్ణములు మృదుపరుషములు మొదలగు సుఖదుఃఖముల నిచ్చునవి, అగుచున్నవి. శీతోష్ణశబ్దము శస్త్రపాతాదుల కుపలక్షణార్థము. తాన్ = వానిని; ధైర్యముచే యుద్ధము మొదలగు శాస్త్రీయకర్మము నెఱవేర్చుపర్యంతము, తితిక్షస్వ = సహింపుము. అవి, ఆగమాపాయినః = ఉత్పత్తివినాశములు గలవి, కావున ధైర్యము గలవారికి సహించుటకు శక్యములు. మఱియు నవి, అనిత్యాః = నిత్యములు కానివి, బంధహేతు వయిన కర్మము నశింపఁగానే వీని యాగమాపాయ

---

* వ్యాప్తి ప్ర్తి శ్రీధరీయము.

♦ సూక్ష్మభూతములయొక్క...

ములుగూడ నివర్తిల్లు నని యర్థము. 'కౌంతేయ భారత' యను సంబోధనములచే రెండుపార్శ్వములందును ఉత్తమక్షత్రియవంశజుండ వగు నీకు ధైర్యమె యుచిత మని సూచింపఁబడుచున్నది.

విషయముల కింద్రియములతో సంబంధము కలిగినప్పుడు అవి తప్పక శీతోష్ణములు ఆయుధవేధలు మొదలగు సుఖదుఃఖములఁ గలిగించును. వాని నీవు ధైర్యముచే శాస్త్రీయ మయిన యుద్ధాదికర్మము సమాప్త మగువఱకు సహింపవలెను. అవి యాగమాపాయములు గల వగుటచే ధైర్యవంతులకు సహింప శక్యము లయినవే కాని వేఱు కాదు. సంసారబంధకారణ మయిన కర్మము నశించిన పిదప వీని యాగమాపాయములుగూడ సంభవింపవు. కావునఁ దల్లివైపునను దండ్రివైపునను గూడ ఉత్తమక్షత్రియవంశజాతుండవు నీవు ఈ మాత్రాస్పర్శముల సహించు ధైర్యము వహింపవలయు నని తాత్పర్యము.

మా. అట్లయినను వారిదర్శనము లేకపోవుట మొదలగునవి సంభవించు నని నాకు శోకము కలుగుచున్న దనఁగా అది యనుచితము కా దని చెప్పుచున్నాఁడు— మాత్రాస్పర్శాః తు - తెలియఁబడుచున్నవి కావున మాత్ర లనఁగా విషయములు, వానియొక్క, స్పర్శాః తు = సంబంధములే; శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః = శీతోష్ణములను వానిచే సుఖదుఃఖములను ఇచ్చునవియా? దేహమునందు శీతోష్ణాదిసంబంధము గలుగుట వలనఁ గదా ఆత్మకు శీతోష్ణాద్యనుభవము, అందువలన సుఖదుఃఖములు. ఆత్మకు విషయేంద్రియసంబంధమాత్రముచే దుఃఖాదికము సంభవింపదు గదా! కావున ఇష్టాద్యభిమానసహితములైయే యీమాత్రాస్పర్శములు ఆత్మకు సుఖదుఃఖము లిచ్చుచున్నవి. ఎందువలన ననఁగా, ఆగమాపాయినః = ఉత్పత్తివినాశములు గలవి, అగుటవలన. మాత్రాస్పర్శములు మాత్రమె * ఆత్మకు శీతోష్ణసుఖదుఃఖదము లగుపక్షమున సుషుప్తియందును శీతోష్ణసుఖదుఃఖదములు కావలయును. కావున, ఎందువలన జాగ్రత్స్వప్నములందుమాత్రమె అవి శీతోష్ణసుఖదుఃఖదము లగుచున్నవో ఇతరకాలమునందుఁ గావో, అందువలన అన్వయవ్యతిరేకములచే అభిమానముతోఁ గూడినవే యవి యాత్మకు శీతోష్ణసుఖదుఃఖదము లగుచున్నవి కాని తాముమాత్రమె కావు. మఱియు ఆత్మకు వీనితో విషయవిషయిభావ సంబంధము దక్క మఱియొక సంబంధము లేదు. ఆగమాపాయ

* అభిమానము నపేక్షింపక యే.

వంతములైనను ప్రవాహరూపమునఁగూడ ఇవి నిత్యములు కావు, సుషుప్తిప్రలయాదులయందు లేకుండుటవలన నని చెప్పుచున్నాఁడు—అనిత్యాః = నిత్యములు కానివి. అందువలన ఆత్మకు దేహాదులందు ఆత్మభ్రాంతియె దుఃఖకారణము. కావున ఆ భ్రాంతి విడిచినవానికి బంధుమరణాదులయందు దుఃఖము కలుగదు. కావున అభిమానమును విడిచి, తాన్ = ఆ శీతోష్ణాదులను; తితిక్షస్వ = సహింపుము.

అర్జునా! ఈ విషయసంబంధములు మాత్రమె ఆత్మకు శీతోష్ణసుఖదుఃఖము లిచ్చునవి కావు, మ రేమనఁగా ఆత్మకు వీనియందుండు నభిమానము * తోఁ జేరి యివి సుఖదుఃఖాదులఁ గలిగించుచున్నవి. ఎట్లనఁగా అభిమానములేని సుషుప్త్యాదులయం దివి సుఖదుఃఖములు కలిగింపవు, అభిమాన ముండునట్టి జాగ్రత్స్వప్నములయందుమాత్రమె సుఖదుఃఖముల నిచ్చుచున్నవి. ఇట్లన్వయవ్యతిరేకములచే అభిమానసహితము లయిన యీ విషయసంబంధములే సుఖదుఃఖప్రదము లని యేర్పడుచున్నది. మఱియు ఇవి యనిత్యములు. ఈ యభిమానమునకు ఆత్మకు దేహాదులయం దాత్మభ్రాంతి కారణము. అది తొలఁగినచో బంధుమరణాదులచే దుఃఖము కలుగదు. కావున నీవీ యభిమానమును విడిచి శీతోష్ణాదుల సహింపుమని తాత్పర్యము.

యం హి న వ్యథయన్త్యేతే పురుషం పురుషర్షభ
సమదుఃఖసుఖం ధీరం సోఽమృతత్వాయ కల్పతే. ౧౫

భా. శీతోష్ణాదులను సహించుటచే నేమి సిద్ధించు నందువేని వినుము. పురుషర్షభ = పురుషశ్రేష్ఠుఁడా! యం పురుషమ్ హి = ఏ పురుషుని మాత్రము; సమదుఃఖసుఖమ్ = సమానము లయిన దుఃఖమును సుఖమును గలవాని, సుఖము గలిగినపుడు హర్షముగాని దుఃఖము కలిగినపుడు విషాదముగాని లేనివాని ననుట; ధీరమ్ = బుద్ధిమంతుని; ఏతే = ఈ శీతోష్ణాదులు; నవ్యథయన్తి = చలింపఁజేయవో, నిత్యాత్మజ్ఞానమువలన; అట్టి నిత్యాత్మస్వరూపజ్ఞాననిష్ఠుఁడును శీతోష్ణాదిద్వంద్వముల సహించువాఁడు నగు పురుషుఁడు; అమృతత్వాయ = మరణము లేనివాఁ డగుటకొఱకు, మోక్షము కొఱకని యర్థము; కల్పతే = సమర్థుఁ డగుచున్నాఁడు.

* ఇవి నాకుఁ బ్రియములు, ఇవి నాకు అప్రియములు అను తలంపు.

ఈ శీతోష్ణాదులకుఁ జలనమునొందక దుఃఖము వచ్చినపుడు విషాదము గాని సుఖము వచ్చినపుడు హర్షముగాని లేనివాఁడై బుద్ధిమంతుఁ డగు పురుషుఁడు మోక్షము నొందుటకు యోగ్యుం డగు నని తాత్పర్యము.

ఆ. తితిక్షుత్వమును అధికారి విశేషణము చేయుటచే నుపయోగము లేదు, ఏల యనఁగా తితిక్షుత్వ మొకదానివలనఁ బురుషార్థము కలుగఁ జాలదు. అని యాశంకించుచున్నారు—శీతోష్ణాదుల నిత్యాదిగా. వివేకవైరాగ్యాదిసహిత మైన తితిక్షుత్వము జ్ఞానద్వారమున మోక్షహేతు వగును. అందుకొఱకు తితిక్షుత్వ మధికారి విశేషణము చేయుట యని యాశంకను బరిహరించుచున్నారు వినుము ఇత్యాదిగా. తితిక్ష చేయునట్టివానికిఁ జెప్పఁదలఁచిన లాభమును జూపుచున్నారు యంపురుషమ్ ఇత్యాదిగా. హర్షముగాని...విషాదముగాని లేనివాఁ డనుటచే శమాదిసాధనసంపత్తి చెప్పఁబడుచున్నది. ధీమన్తమ్ అనుటచే నిత్యానిత్యవస్తువివేకము కలుగుట చెప్పఁబడుచున్నది. ఈరెండును వైరాగ్యాదికమునకు * నుపలక్షణము. నిత్యాత్మజ్ఞాన మనఁగా త్వంపదార్థముయొక్క జ్ఞానము. సాధనచతుష్టయసంపన్నుఁ డగు నధికారి ననువదించి త్వంపదార్థజ్ఞానము గల ఆ యధికారి మోక్షసాధన మయిన వాక్యార్థజ్ఞానమునందు సమర్థుఁ డగు నని చెప్పుచున్నారు అట్టి నిత్యాత్మజ్ఞా నేత్యాదిగా.

హ. మాత్రాస్పర్శముల సహించువాని కేమి కలుగు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నారు.—యం హి పురుషమ్ = ఏపురుషుని; సమదుఃఖసుఖమ్ — సుఖదుఃఖములు వచ్చినపుడు హర్షవిషాదములు లేనివానిని; ధీరమ్ = బుద్ధిమంతుని; ఏతే = ఈ మాత్రాస్పర్శములు; నవ్యథయన్తి = చలింపఁజేయవో; సః = ఆ పురుషుఁడు; అమృతత్వాయ = అమృతభావము కొఱకు, మోక్షముకొఱ కని యర్థము; కల్పతే = సమర్థుఁ డగుచున్నాఁడు.

శం. వివేకము వైరాగ్యము శమాదికము సన్న్యాసము—వీనితోఁ గూడిన తితిక్షుత్వమే శ్రవణాదులకు సాధనమై శ్రవణాదిజన్యజ్ఞానద్వారమున మోక్షఫలము నొసంగు నని చెప్పుచున్నారు.—పురుషర్షభ—సర్వదుఃఖములను సహించుచు నిరంతర బ్రహ్మనిష్ఠచే ఎవ్వఁడు మోక్షమును సంపాదించునో అతఁడే పురుషోత్తముఁ డని సూచించుటకై యీసంబోధనము, ఓ పురుషోత్తముఁడ వైన యర్జునుఁడా! ధీరమ్—విషయగ్రహణములనుండి, ధియమ్=బుద్ధిని, రాతి = నిగ్రహించుచున్నాఁడు కావున

* అధికశబ్దముచే ముముక్షుత.

ధీరుఁ డనఁగా ఎల్లప్పుడు ఆత్మనిష్ఠుఁ డగువాఁడు, అట్టివాఁడును; కావునసె, సమదుఃఖసుఖమ్ = సమానము లయిన దుఃఖసుఖములు గలవాఁడును, సుఖదుఃఖములు వచ్చినపుడు నిర్వికారస్వరూపముచే ఉండువాఁడును; లేక, సమ = సమభావమును అనఁగా బ్రహ్మభావమును పొందింపఁబడిన, దుఃఖసుఖమ్= దుఃఖమును సుఖమును గల వాఁడు నగు; యంపురుషమ్= బ్రహ్మవేత్త యగు ఏపురుషుని; ఏ తే= ఈ శీతోష్ణాదులు; నవ్యథయన్తి = బాధింపవో, నిష్ఠనుండి చలింపఁ జేయవో; సః = అతఁడే; అమృతత్వాయ—దేనిఁ దెలియ కుండుటవలన, మృతమ్ = మరణమును, జన్మమును పురుషున కగునో అది అమృతము బ్రహ్మము, అట్లు శ్రుతి 'ఏ దమృత మభయ మేత ద్బ్రహ్మ' * అని, అట్టి బ్రహ్మ మగుటకొఱకు; కల్పతే—ముక్తుఁ డగు నని యర్థము. 'హి' అనునది 'శాన్తో దాన్త స్తితిక్షు స్సమాహితో భూత్వా త్మన్యే వాత్మానం పశ్యతి సర్వమాత్మానం పశ్యతి' 'అభయంవై బ్రహ్మ అభయంహివై బ్రహ్మ భవతి' § ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధిని దెలుపుచున్నది.

ప్ర. ఓయీ! అంతఃకరణమే సుఖదుఃఖాదుల కాశ్రయ మయినయెడ నదియె కర్తయు భోక్తయు నగుటచే దానికే చేతనత్వ మంగీకరింపవలెను. తద్వ్యతిరిక్తుఁడు తద్భాసకుఁ డగు భోక్త కలఁ డనుటకుఁ బ్రమాణము లేదు. కావునఁ బేరునందుమాత్రమె వివాదము కలుగుచున్నది. అంతఃకరణవ్యతిరిక్తుఁ డయిన చేతనుని అంగీకరించినచో బంధమోక్షములకు వ్యధికరణత ❡ సంభవించును. ఎట్లనఁగా, సుఖదుఃఖాద్యాశ్రయ మగుటచే అంతఃకరణమునకు బంధము, తద్వ్యతిరిక్తుఁ డయిన ఆత్మకు మోక్షము. ఈ యర్థమని యాశంకను బరిహరించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు.—యమ్ = ఎవ్వని, స్వప్రకాశుఁ డగుటచేఁ దనంతనె ప్రసిద్ధుఁ డయినవాని, 'అత్రాయం పురుష స్స్వయం జ్యోతిః' ♦ అను శ్రుతివలన; పురుషమ్=పూర్ణుఁ డగుటచే పురమునందు వ్యాపించినవాని, 'సవా అయం పురుష

* ఇది యమృతము అభయము, ఇది బ్రహ్మము.

§ శమముగలవాఁడును దమముగలవాఁడును తితిక్షగలవాఁడు సమాధిగలవాఁడునై ఆత్మయందే ఆత్మను దెలియుచున్నాఁడు సర్వమును ఆత్మనుగాఁ దెలియుచున్నాఁడు, అభయమే బ్రహ్మము, అభయ మయిన బ్రహ్మమే గదా యగుచున్నాఁడు.

❡ బంధము ఒకరికి మోక్షము మఱియొకరికి అనుట

♦ ఇచట ఈ పురుషుఁడు స్వప్రకాశుఁడు.

స్సర్వాసుపూర్షు పురిశయో నైతేన కించ నానావృతం నైతేన కించ నాసంవృతమ్' ‡ అను శ్రుతివలన; సమదుఃఖసుఖమ్—అనాత్మధర్మములును భాస్యములును * అగుటచే సుఖదుఃఖములు నిర్వికారుఁడును స్వయంప్రకాశుఁడు నగు నెవ్వనికి సమములో అట్టివానిని, సుఖదుఃఖముల గ్రహణము సమస్తము లయిన అంతఃకరణపరిణామముల యుపలక్షణము కొఱకు; ఏల యనఁగా, 'ఏషనిత్యో మహిమా బ్రాహ్మణస్య, నకర్మణా వర్ధతే నోకనీయాన్' § అను శ్రుతి వృద్ధి తగ్గుట యనుశబ్దములచేఁ జెప్పఁబడిన సుఖదుఃఖముల నిషేధించుచున్నది; ధీరమ్—ధియమ్ ఈరయతి ❡ అను వ్యుత్పత్తిచే చిదాభాసుని ద్వారమున బుద్ధితో తాదాత్మ్యాధ్యాసముచే బుద్ధిని బ్రేరించువాని, బుద్ధిసాక్షి యని యర్థము, 'సధీస్స్వప్నో భూత్వేమం లోక మతిక్రామతి' ♦ అను శ్రుతివలన; ఇందుచే బంధప్రసక్తి చూపఁబడినది, అట్లు చెప్పఁబడినది 'యతో మానాని సిద్ధ్యన్తి జాగ్రదాది త్రయం తథా । భావాభావవిభాగశ్చ సబ్రహ్మాస్మీతి బోధ్యతే' ¶ అని; ఏతే = ఈ సుఖదుఃఖప్రదము లయిన మాత్రాస్పర్శములు; హి = ఎందువలన, నవ్యథయన్తి = పరమార్థముచే వికారము గలవానిఁగాఁ జేయవో, సర్వవికారములకును భాసకుఁ డగుటచే వికారమున కయోగ్యుఁ డగుటవలన, అట్లు శ్రుతి "సూర్యో యథా సర్వలోకస్య చక్షుర్నలిప్యతే చాక్షుషైర్బాహ్యదోషైః । ఏకస్తథా సర్వభూతాన్తరాత్మా నలిప్యతే లోకదుఃఖేన బాహ్యః" ↓ అని. కావున అట్టి పురుషుఁడు, తనస్వరూప మయిన బ్రహ్మాత్మైక్యము తెలియుటచే సమస్తదుఃఖో

‡ ఆ యీ పురుషుఁడు సర్వపురములయందును పురిశయుఁడు—వ్యాపించినవాఁడు, ఇతనిచే కొంచెమైనను ఆవృతము కానిది లేదు ఇతనిచే కొంచెమైనను సంవృతము కానిది లేదు.

* ప్రకాశింపఁజేయఁ దగినవియు.

§ ఇది బ్రహ్మవేత్తకు నిత్య మయిన మహిమ, అతఁడు కర్మముచే వృద్ధి పొందఁడు, తగ్గువాఁడును కాఁడు.

❡ బుద్ధిని బ్రేరించుచున్నాఁడు.

♦ ధీ సహితుఁడై స్వప్న మయి యీ లోకము నతిక్రమించుచున్నాఁడు.

¶ ఎవనివలనఁ బ్రత్యక్షాది ప్రమాణములును జాగ్రదాదు లగు మూఁ డవస్థలును భావము అభావము అను విభాగమును సిద్ధించుచున్నవో అట్టివాఁడు బ్రహ్మాస్మి యని బోధింపఁబడుచున్నాఁడు.

↓ ఎట్లు సూర్యుఁడు సమస్తలోకమునకును నేత్ర మయినను నేత్రసంబంధు లయిన అశుచ్యాది దర్శననిమిత్తము లగు ఆధ్యాత్మిక దోషములతోను బాహ్యము లయిన అశుచ్యాదిసంసర్గదోషములతోను అంటఁడో అట్లు ఒకఁడే సర్వభూతములకును అంతరాత్మ యయినను విపరీతాధ్యాసకృత మయిన లోకదుఃఖముతో నంటఁడు, ఏల యనఁగా నతఁడు విపరీతాధ్యాసమునకు బాహ్యుఁడు—అది లేనివాఁడు.

పాదాన మయిన బ్రహ్మాజ్ఞానముయొక్క నివృత్తి నొంది అద్వైతస్వప్రకాశ పరమానందరూప మయిన, అమృతత్వాయ = మోక్షముకొఱకు; కల్పతే—యోగ్యుఁ డగు నని యర్థము. ఆత్మకు బంధము స్వాభావిక మన్న యెడ, స్వాభావికధర్మములకు ధర్మి నశించినంగాని నాశము సంభవింపమివలన, ఆత్మ కెప్పుడును మోక్షమే లేకపోవలయును. ఆవిషయము చెప్పఁబడినది 'ఆత్మా కర్త్రాదిరూపశ్చే న్నాకాంక్ష్య స్తర్హి ముక్తతామ్। నహి స్వభావో భావానాం వ్యావర్తే తౌష్ణ్యవద్రవేః' * అని. ప్రాగభావమునందే తప్పఁ దక్కినచో నేకకాలమునందు సర్వవిశేషగుణనివృత్తికి ధర్మినివృత్తి యావశ్యక మనుటం జూచుచున్నాము. ఇఁక, ఆత్మకు బంధము స్వాభావికము గాదు, మ ఱేమనఁగా, బుద్ధ్యాద్యుపాధికృతము, 'ఆత్మేన్ద్రియ మనోయుక్తం భోక్తేత్యాహు ర్మనీషిణః' ♦ అను శ్రుతివలన, కావున ధర్మియుండునపుడును బంధనివృత్తిచే ముక్తి యుపపన్న మగు నని చెప్పుదువేని, సంతోషము. అప్పుడు ఏది తనధర్మమును అన్యగతమునుగాఁ దోఁపఁజేయునో అది యుపాధి యని యంగీకరించుటవలన, బుద్ధ్యాదిక మయిన యుపాధి తనధర్మమును ఆత్మనిష్ఠమునుగాఁ దోఁపఁజేయుచున్న దని యేర్పడినది. దారికి వచ్చినాఁడవు, ఇఁక నీవు బంధ మసత్య మని యంగీకరించితివి. ఎట్లనఁగా, స్ఫటికమణియందు జపాకుసుమోపాధిచేఁ దోఁచు నెఱ్ఱఁదనము సత్యము కాదు గదా! కావున ఆత్మ సమస్తసంసారధర్మసంసర్గము లేనివాఁ డైనను, అతనియందు ఉపాధివశంబున తత్సంసర్గము తోఁచుటయే బంధము. స్వస్వరూపజ్ఞానమువలన, స్వరూపాజ్ఞానముయొక్కయు తత్కార్య మయిన బుద్ధ్యాద్యుపాధియొక్కయు నివృత్తిచే, తన్నిమిత్త మయిన సమస్తభ్రమలును నివర్తిల్లుటవలన, సకలభాస్యసంబంధములును వీడుటచే శుద్ధుఁ డై, స్వప్రకాశపరమానందరూపుఁ డగుటచేఁ బూర్ణుఁ డైన ఆత్మకు స్వతస్సిద్ధ మైన స్వరూపావస్థితియే మోక్షము. కావున బంధమోక్షములకు వ్యధికరణత సంభవింపదు. ఇందుచేతనే పేరునందుమాత్రమె వివాద మనుట నిరాకృత మయ్యెను, ఏల యనఁగా భాస్యమును భాసకమును ఒకవస్తువే యనుట చెల్లదు. దుఃఖ స్వవ్యతిరిక్తవస్తువుచే భాస్యము, భాస్య మగుటవలన, ఘటమువలె అను ననుమానమువలన భాస్యమునకు భాసకత్వము లే దని యేర్పడుచున్నది. ఒకదానికే భాస్యత్వమును భాసకత్వమును అన్నచో కర్తృకర్మవిరో

* ఆత్మ కర్త్రాదిరూపుఁ డైనయెడ, ఇఁక నీవు మోక్షము నపేక్షింపకుము. ఏల యనఁగా, పదార్థములస్వభావము పదార్థముల విడిచి పోదు, సూర్యుని వేఁడిమివలె.

♦ శరీరేంద్రియమనస్సులతోఁ గూడిన ఆత్మను భోక్త—సంసారి యని పండితులు చెప్పుచున్నారు.

ధము * అగును. అట్లు ఆత్మకును భాసకత్వము విరుద్ధ మనఁగా అది చెల్లదు, ఎట్లనఁగా ఆత్మకు భాసకత్వమును మాత్రమె యంగీకరించుచున్నాము. నేను దుఃఖము గలవాఁడను ఇత్యాది వృత్తిసహితాహంకారమునకుఁగూడ భాసకుఁ డగుటచే ఆత్మ యెప్పుడును భాస్యకోటిప్రవిష్టుఁడు కాఁడు. కావుననే, దుఃఖ స్వవ్యతిరిక్తభాస కాపేక్షము § కాదు, భాసక మగుటవలన, దీపమువలె అను ననుమానముగూడ యుక్తము కాదు. స్వవ్యతిరిక్తభాసకాపేక్షత్వసాధన మయిన భాస్యత్వము అను హేతు వుండుటవలన. భాసక మనఁగా భాసకరణమా? లేక స్వప్రకాశభానరూపమా? మొదటిపక్షమున, దీపమునకువలె, కరణాంతరాపేక్ష లేకున్నను స్వవ్యతిరిక్తభానాపేక్ష దుఃఖికిఁ దప్పదు, అట్లు కానియెడ దృష్టాంతమునకు సాధ్యము ♦ సిద్ధింపక పోవును. రెండవపక్షమునందు హేతువే అసిద్ధము. కావున భాస్యత్వము అను హేతువే జయము పొందుచున్నది. నీవు $ బుద్ధివృత్త్యతిరిక్త మయిన భానము నంగీకరింపవు, గావున బుద్ధియే భానరూపము, అన్నయెడ అది సరికాదు. ఏల యనఁగా, సర్వదేశకాలములయందు అనుస్యూతము భేదక ధర్మశూన్యము ❨ అగుటచే విభువు నిత్యము ఏకము నగు భానము, పరిచ్ఛిన్నము అనిత్యము అనేకరూపము నగు బుద్ధిపరిణామ మనుట యుపపన్నము కాదు. ఉత్పత్తివినాశాదిప్రతీతికో అవశ్యము కల్పింపవలసిన విషయములసంబంధము విషయమని యుపపత్తి కావచ్చును. లేనిచో తత్తద్‌జ్ఞానోత్పత్తివినాశభేదాదులు కల్పించునెడ అతిగౌరవ మను దోష మగును. ఇత్యాదిగా మఱియొకచో విస్తరింపఁబడినది. అట్లు శ్రుతి “నహి ద్రష్టు ర్దృష్టే ర్విపరిలోపో విద్యతే అవినాశిత్వాత్, ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః, మహద్భూత మనన్త మపారం విజ్ఞానఘన ఏవ, తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపర మనన్తర మబాహ్య మయ మాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూః” ❋ ఇత్యాదిగా విభు నిత్యస్వప్రకాశజ్ఞానరూపుఁ

* సకర్మకక్రియకు కర్తవేఱుగాను కర్మము వేఱుగాను నుండవలెను. అవి రెండును ఒకటియే యగు విరోధము.

§ తనకన్న భిన్న మయిన భాసకమును-ప్రకాశకమును అపేక్షించునది, తనప్రకాశమునకు ఇతరప్రకాశము నపేక్షించునది యనుట.

♦ స్వవ్యతిరిక్తభాసకాపేక్షము కా కుండుట.

$ అద్వైతి.

❨ భేదము కలిగించు ధర్మము లేనిది.

❋ జ్ఞాతయొక్క జ్ఞానమునకు లోపము లేదు గదా! అవినాశి యగుటవలన, ఆకాశమువలె సర్వగతుఁడును నిత్యుఁడును, గొప్పభూతము అనంతము అపారము విజ్ఞానఘనుఁడే, ఈ యాత్మ బ్రహ్మము ముందు లేనిది వెనుక లేనిది లోపల లేనిది వెలుపల లేనిది యీయాత్మ బ్రహ్మము సర్వసాక్షి.

డాత్మ యని యుపదేశించుచున్నది. ఇందుచే అవిద్య యను నుపాధికంటెఁగూడ ఆత్మ వ్యతిరిక్తుఁ డని సిద్ధము. కావున అసత్యోపాధిచేఁ గలిగిన బంధభ్రమము సత్యాత్మజ్ఞానమువలన నివృత్తము కాఁగా మోక్షము అని సర్వమును సమంజసము. పురుషర్షభ అను సంబోధనముచే "తాను స్వప్రకాశచైతన్యరూపుఁ డగుటచేతను పరమానందరూపుఁ డగుటచేతను బురుషుఁ డనియు సర్వద్వైతప్రపంచముకన్నను బుషభుఁడు అనఁగా శ్రేష్ఠుఁ డనియుఁ దెలియకయే నీవు శోకించుచున్నావు. కావున స్వస్వరూపజ్ఞానమువలననే నీకు శోకనివృత్తియగును, 'అట్టి తరతిశోకమాత్మవిత్' * అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది" అని సూచించుచున్నాఁడు. ఇట 'పురుషమ్' అని యేక వచనముచే పురుషు లనేకు లని చెప్పునట్టి సాంఖ్యులమతము నిరాకరింపఁబడినది.

శ్రీ. ఆ మాత్రాస్పర్శములకుఁ బ్రతీకారము చేయ యత్నించుట కన్నను వాని సహించుటయే యుచితము మహాఫలప్రద మగుటవలన నని చెప్పుచున్నాఁడు.— ఏతే = ఈ మాత్రాస్పర్శములు, సమదుఃఖసుఖమ్ = సమము లయిన సుఖదుఃఖములు గలవాని, యంపురుషమ్, నవ్యథయన్తి = అభిభవింపవో, ♦ సః = వానిచే విక్షేపము నొందని యా పురుషుఁడు, ధర్మజ్ఞానద్వారమున, అమృతత్వాయ = మోక్షము కొఱకు, కల్పతే = యోగ్యుఁ డగుచున్నాఁడు.

ప. దుఃఖసహనమునకు రెం డుపాయములు గలవు, ధైర్యమును, వివేకమును. అందు మొదటిదానిఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఏతే = ఈ మాత్రాస్పర్శములు, యమ్, పురుషమ్ = పురుషార్థమున కధిష్ఠాన మయినవానిని, నవ్యథయన్తి = అభిభవింపవో, పురుషర్షభ = పురుషశ్రేష్ఠుఁడా! ధీరమ్ = వికారము లేనివానిని, సహించు స్వభావము గలవాని, సమదుఃఖసుఖమ్—సుఖమునందు ఆశ లేనివాని దుఃఖమునందు విషాదము లేనివాని—ఇవి పురుషవిశేషణములు; సః = ఆ పురుషుఁడు, అమృతత్వాయ = జీవన్ముక్తుఁ డగుటకొఱకు, కల్పతే.

రా. వాని సహించుట యెందుకొఱ కనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ధీరమ్= ధైర్యము గలవాఁడును; సమదుఃఖసుఖమ్ = సమానము లయిన దుఃఖసుఖములు గలవాఁడును, అమృతత్వమునకు సాధన మగుటచే అనివార్య మయిన దుఃఖమును సుఖముగాఁ దలంచువాఁడును, స్వవర్ణోచిత మయిన యుద్ధాదికర్మమును ఫలాభిసంధి లేక

* ఆత్మను తెలిసినవాఁడు శోకమును దాఁటును.

♦ లోఁ. ఱుసవో.

చేయుచున్నవాఁడు నగు, యం పురుషమ్ = ఏ పురుషుని; ఏతే = ఈ, యుద్ధాదికర్మాంతర్గతము లయిన ఆయుధపాతములు మొదలగు మృదుపరుషస్పర్శములు; నవ్యథయన్తి = చలింపఁ జేయవో; సహి = అతఁడే; అమృతత్వాయ = మోక్షముకొఱకు; కల్పతే = సమర్థుఁ డగుచున్నాఁడు, అమృతత్వమును సాధించుచున్నాఁడు, కాని దుఃఖమును సహింపఁ జాలని నీయట్టివాఁడు సాధింపఁజాలఁ డని యర్థము. పురుషర్షభ= పురుషశ్రేష్ఠుఁడా! దుఃఖమును సహింపఁజాలనివాఁడ వగుటచే నీవు పురుషశ్రేష్ఠుఁడవు కావని భావము. ఆత్మలు నిత్యు లగుటవలన ఇంతమాత్రమే యీవిషయము నందుఁ జేయవలె నని యర్థము.

తన వర్ణమునకు శాస్త్రమునందు విహిత మయిన యుద్ధాదికర్మమును ఫలాభిసంధి లేక యనుష్ఠించుచు ధైర్యముగలవాఁడై యనివార్యముగా అనుభవింప వలసిన దుఃఖమును సుఖముగాఁ దలంచుచు అట్లు చేయుట అమృతత్వసాధన మని తెలిసి సర్వదుఃఖముల సహించుచుండునట్టి ఏ పురుషుఁడు, శాస్త్రీయ యుద్ధాది కర్మానుష్ఠానమునందు అనివార్యముగా సంభవించునట్టి శస్త్రపాతాదిమృదుక్రూర స్పర్శములకుఁ జలింపఁడో అతఁడే మోక్షమును సాధింపఁ గలఁడు. కాని దుఃఖమునకు భయపడునట్టి నీయట్టి యధీరుఁడు సాధింపఁ జాలఁ డని తాత్పర్యము.

మా. ఇందువలనఁ గలుగు ప్రయోజనముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—యమ్ = ఎవ్వని, ఏతే = ఈమాత్రాస్పర్శములు; నవ్యథయన్తి = చలింపఁ జేయవో, ఎట్టివాని ననఁగా, పురుషమ్ = పురిశేయుఁడై యే— దేహమునందున్నవాఁడై యే యున్నవాని, శరీరసంబంధము లేనియప్పుడు ఎవ్వరికిని వ్యథ లేకుండుటవలన పురుషమ్ అను విశేషణము, ఎట్లు వ్యథపఱుప వనఁగా, సమదుఃఖసుఖమ్—సమానము లయిన దుఃఖసుఖములు గలవాఁ డగుటవలన; సమదుఃఖసుఖుఁ డగుట యెట్లనఁగా, ధీరమ్—ధీరుఁ డగుటవలన; సః= అతఁడు; అమృతత్వాయ= మోక్షముకొఱకు; కల్పతే= యోగ్యుఁ డగుచున్నాఁడు.

దేహమునందు జాగ్రత్స్వప్నావస్థలలో నుండునప్పుడే యెవ్వఁడు ధైర్యము వలన, ఎట్లు దుఃఖ మగ్రాహ్యమో అట్లు విషయసుఖముగూడ అమృతత్వమునకు విరోధి యగుటచే అగ్రాహ్య మని విడిచినవాఁడై, యీ మాత్రాస్పర్శములవలనఁ జలింపఁడో అతఁడు మోక్షము నొందు నని తాత్పర్యము.

నాసతో విద్యతే భావో నాభావో విద్యతే సతః
ఉభయో రపి దృష్టోఽన్త స్త్వనయో స్తత్త్వదర్శిభిః. ౧౬

భా॥ ఇందువలనఁగూడ శోకమోహములను వహింపక శీతోష్ణాదుల సహించుట యుక్తము, ఎందువలన ననఁగా.—అసతః = అవిద్యమాన మయిన—ఉండునది కానట్టి కారణసహిత మయిన శీతోష్ణాదికమునకు; భావః = భవనము—ఉండుట; నవిద్యతే = లేదు. ఏల యనఁగా, కారణసహిత మయిన శీతోష్ణాదికమును ప్రమాణములచేఁ బరీక్షించినచో అది సద్వస్తువు * కాఁ జాలదు. వికారము గదా అది, వికారము వ్యభిచరించు చున్నది. ♦ ఎట్లు ఘటాదిసంస్థానము ❡ చక్షురింద్రియముచేఁ బరీక్షింపఁబడినప్పుడు మృద్వ్యతిరేకంబుచేఁ § గనఁబడకుండుటవలన అసత్తగునో అట్లు సమస్తవికారము కారణవ్యతిరేకముచేఁ గనఁబడకుండుటవలన అసత్తగును. మఱియు ఘటాదికార్యము జన్మమునకు ముందును ధ్వంసమునకుఁ బిమ్మటను కనఁబడ కుండుటవలనఁ గూడ కార్యము అసత్తని యేర్పడుచున్నది. మృత్తికాదికారణము గూడ తత్కారణవ్యతిరేకముచేఁ గనఁబడకుండుటవలన అసత్తే యగును.

పూర్వపక్షము.—అవి యసత్తన్నయెడ సర్వాభావము ¶ ప్రసక్తించును ?

సిద్ధాంతము.—అట్లు కాదు. అంతటను రెండుబుద్ధులు కనఁబడుటవలన, సద్బుద్ధి అసద్బుద్ధి అని. యద్విషయ మయిన ** బుద్ధి వ్యభిచరింపదో అది సత్తు. యద్విషయ మయిన బుద్ధి వ్యభిచరించునో అది అసత్తు. ఈ సదసద్విభాగము బుద్ధితంత్రము. అంతటను అందఱిచేతను రెండు బుద్ధులు సమానాధికరణములు ఉపలబ్ధము లగుచున్నవి, ఉన్నది ఘటము ఉన్నది పటము ఉన్నది యేనుఁగు అని. నీలోత్పలస్థలము

* ఉండునట్టి వస్తువు.
♦ ఒకప్పు డున్నది, ఒకప్పుడు లేదు.
❡ ఘటాద్యాకారము.
§ మృత్తికకంటె వేఱుగా.
¶ సర్వమును లేని దగుట—ఏదియు లే దనుట.
** ఏది విషయముగాఁ గల.

నందువలెఁ గాదు, ఇట్లెంతటను. ఆ రెండుబుద్ధులలో ఘటాదిబుద్ధి వ్యభిచరించుచున్నది. అట్లు నిరూపించితిమి. సద్బుద్ధిమాత్రము వ్యభిచరింపదు. కావున వ్యభిచరించుటవలన ఘటాదిబుద్ధివిషయము అసత్తు. సద్బుద్ధివిషయమో వ్యభిచరింపదు కావున నది యసత్తు కాదు. *

పూర్వపక్షము.—ఘటము నశించుటచే ఘటబుద్ధి వ్యభిచరించునప్పుడు సద్బుద్ధిగూడ వ్యభిచరించుచున్నది ?

సిద్ధాంతము.—అట్లు కాదు, పటాదులయందుఁగూడ సద్బుద్ధి కనఁబడుటవలన. ఆ సద్బుద్ధి విశేషణవిషయముగానే వర్తించును. ఇందువలనఁ గూడ అది నశింపదు.

పూర్వపక్షము.—ఇఁక సద్బుద్ధివలె ఘటబుద్ధియును, మఱియొక ఘటమునందుఁ గనఁబడుచున్నది ?

సిద్ధాంతము.—అది సరి కాదు, పటాదులయందుఁ గనఁబడకుండుటవలన.

పూర్వపక్షము.—సద్బుద్ధియును ఘటమునశించినపుడు కనఁబడదు?

సిద్ధాంతము.—అట్లు కాదు. ఏల యనఁగా, అప్పుడు సద్బుద్ధి విశేష్యము లేకుండుటవలనఁ గనఁబడదు. సద్బుద్ధి విశేషణవిషయ మగుటచే విశేష్యము లేనందువలన విశేషణమున కుపపత్తి లేకుండునపుడు దేనివిషయ మయి ప్రవర్తించును? కాని, ఆ సద్బుద్ధి విషయము లేకుండుటవలనఁ గనఁబడనిది గాదు.

పూర్వపక్షము.—ఘటాదివిశేష్యములు లేనియెడ సామానాధికరణ్యము యుక్తము కాదు ?

సిద్ధాంతము.—అట్లు కాదు. 'ఉన్నది యీ జలము' అని యెండమావులు మొదలగువానియందు రెంటిలో నొకటి లేకున్నను సామానాధికరణ్యము కనఁబడుటవలన.

---

* ఒకస్థలమునందే 'ఉన్నది ఘటము' అనుచో ఉన్నది అనుబుద్ధియు ఘటము అనుబుద్ధియు ఇట్లు రెండుబుద్ధులు కలుగుచున్నవి. అంతు, 'ఉన్నది పటము' అనుచో ఘటబుద్ధి లేదు, కావున నది వ్యభిచరించినది. ఉన్న దను బుద్ధి కలదు, కావున దానికి వ్యభిచారము లేదు.

అందువలన, దేహాదికమునకును శీతోష్ణాదిద్వంద్వమునకును తత్కారణమునకును ' అసతః నవిద్యతే భావః '* అని. అట్లు, సతః=ఆత్మకు; అభావః = లేకుండుట; నవిద్యతే= లేదు, అంతటను వ్యభిచరింపకుండుట వలన నని ప్రతిపాదించితిమి. ఇట్లు, అనయోః = ఈసదస ద్రూపము లయిన ఆత్మానాత్మలయొక్క; ఉభయోః అపి = రెంటియొక్కయు; అన్తః = నిర్ణయము, సత్తు సత్తే అసత్తు అసత్తే అని; తత్త్వదర్శిభిః— తత్ అనఁగా సర్వనామము, సర్వ మనఁగా బ్రహ్మము, కావున తత్ అనునది ఆ బ్రహ్మముయొక్క నామము, తత్త్వ = ఆ బ్రహ్మముయొక్క యాథాత్మ్యమును, దర్శిభిః = చూచుట స్వభావముగాఁ గల వారిచేత; దృష్టః తు=చూడఁబడినదే. కావున నీవును తత్త్వదర్శులదృష్టి నాశ్రయించి శోకమును మోహమును విడిచి నియతానియతరూపము లయిన శీతోష్ణాది ద్వంద్వములను ' వికారి సుది యసత్త్వే, మృగతృష్ణికాజలమువలె మిథ్యగాఁ దోఁచుచున్నది ' అని నిశ్చయించి సహింపు మని యభిప్రాయము.

కారణసహితము లయిన యీ శీతోష్ణాదులు కల్పితములు కాని వాస్తవముగా నుండునవి కావు, కావున వాని కెప్పుడును ఉనికి ఘటిల్లదు. ఆత్మ యెల్లప్పుడు స్వతస్సిద్ధుఁడై యుండువాఁడు, కావున వాని కెప్పుడును లేకుండుట సంభవింపదు. యీ యాత్మానాత్మ లిట్టివా రను నిర్ణయము బ్రహ్మవేత్తలగువారికేఁ దెలిసియే యున్నది. కావున నీవును వారి ననుసరించి శోకమోహముల విడిచి శీతోష్ణాదిద్వంద్వములు వికారము లగుటచే మృగతృష్ణికాజలాదులవలె మిథ్య యని నిశ్చయించి వాని సరకుసేయక సహింపు మని తాత్పర్యము.

ఆ. తితిక్షుత్వ మధికారివిశేషణ మనుటకు మఱియొక హేతువును నిరూపించుచున్న దీశ్లోక మని యవతారిక చెప్పుచున్నారు ఇందువలన ఇత్యాదిగా. ఇందువలన అను శబ్దముయొక్క అర్థమునే స్పష్టీకరించుచున్నారు ఎందువలన ననఁగా అని. క్లేశాదులకు హేతు వగు శీతాద్యనాత్మ వస్తువు ❡ కాదు, వస్తు వయిన ఆత్మ నిర్వికారుఁ డగుటచే ఏకరూపుఁడు, ఈకారణమువలన ముముక్షువునకు తితిక్షుత్వము కావలయు నని చెప్పుచున్నారు అసతః ఇత్యాదిగా. కార్యము అసత్తైనను కార

* లేనిదానికి లేదు ఉనికి.

❡ ఉండునది.

ణము సత్తైనయెడ అత్యన్తాసత్త్వము * సిద్ధింప దని యాశంకించి తత్పరిహారార్థము విశేషణము చేయుచున్నారు కారణసహిత మయిన అని. శూన్య మయిన అసత్తునకు అస్తిత్వప్రసక్తి ♦ లేకుండుటవలన ప్రసక్తము కానిదానికి నిషేధ మెట్లని యాశంకించి పరిహారము చెప్పుచున్నారు ఏల యనఁగా నిత్యాదిగా. విమతము ❦ తాత్త్వికము కాదు, అప్రామాణిక మగుటవలన, రజ్జుసర్పమువలె. ధర్మిజ్ఞానసాధన మయిన ప్రత్యక్షాదులకు తత్త్వజ్ఞానయోగ్య మయిన ప్రామాణ్య మంగీకరింపఁ జనదు గదా! విషయము దుర్నిరూప మగుటవలన $. కావున ద్వైతము అనిర్వాచ్య మని యర్థము **. ప్రత్యక్షాదివిషయ మయిన శీతోష్ణాదిద్వైతము దుర్నిరూప మగుటవలన అనిర్వాచ్య మెట్లగును? అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు ‘వికారము గదా అది’ అని. అందువలన ‘విమతము మిథ్య ఆగమాపాయి యగుటవలన, సంప్రతిపన్నము ♦♦ వలె అని ఫలితార్థమును జెప్పుచున్నారు వికారమో వ్యభిచరించుచున్నది యని. వాచారంభణశ్రుతి ద్వైతము మిథ్య యనుట ననుగ్రహించుచున్న దని తెలుపుటకై యోకారము. మఱియు, కార్యము కారణముకంటె భిన్నమా? అభిన్నమా? అని వికల్పించి మొదటిపక్షమును దూషించుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. పరీక్షింపఁబడినప్పుడు—లోపలను వెలుపలను అని శేషము. విమతము కారణముకంటెఁ బరమార్థభేదము కలది గాదు, కార్య మగుటవలన, ఘటమువలె నని యర్థము. ఇందువలనఁగూడ కార్యముకంటె భిన్నరూపమునఁ గార్యము లేదు ‘ఆదావన్తేచ యన్నాస్తి వర్తమానేఽపి తత్తథా’ *♦ అను న్యాయమువలన నని చెప్పుచున్నారు మఱియు ఘటాదికార్యము ఇత్యాదిగా. కార్యము కారణముకంటె అభిన్న మన్నచో, అప్పుడు భిన్నరూపముచే కార్యము లేనియెడ, పూర్వముకన్న విశేషము లేదు, తాదాత్మ్యముచే నున్నదనుట యుక్తము కాదు, అదియు కారణవ్యతిరేకమున లేకుండుటవలన. ఇది కార్యము ఇది కార

---

* కాలత్రయమునందును అసత్తగుట.

♦ ఉన్న దనుటకు ప్రసక్తి.

❦ వివాదవిషయము.

$ నిరూపించుటకు అశక్య మగుటవలన.

** ఇట్లు అసత్తునకు అస్తిత్వప్రసక్తి కల దని భావము.

♦♦ అందఱును అంగీకరించిన విషయము.

*♦ ఆదియందును అంతమునందును ఏది లేదో వర్తమానంబునందును అది యట్లే.

ణము అను విభాగములేని వస్తువునందు కార్యకారణపరంపర భ్రాంతికల్పిత మను నభిప్రాయముచేఁ జెప్పుచున్నారు మృత్తికా దీత్యాదిగా.

కార్యకారణ విభాగములోఁ జేరని వస్తువే లే దని తలంచువాఁ డాక్షే పించుచున్నాఁడు అవి యస త్తైనయెడ నిత్యాదిగా.

అనువృత్తము * వ్యావృత్తము ⁑ అను రెండుబుద్ధులు కనఁబడుట వలనను అనువృత్తమునందు వ్యావృత్తములు కల్పితము లగుటవలనను కల్పితము కానిదియు సర్వభేదకల్పనలకు నధిష్ఠాన మయినదియు కార్యము గానిదియు కారణము గానిదియు నగు వస్తువు సిద్ధించుచున్న దని పరిహరించుచున్నారు అట్లు కా దిత్యాదిగా. ఇప్పుడు స త్తేవస్తు వనుటకు అనుమానప్రమాణము నుపన్యసించు చున్నారు యద్విషయ మయిన ఇత్యాదిగా. ఏది వ్యావృత్తములయం దనువృత్త మగునో అది సత్తు, సర్పమాల్యాదులయం దనుగతమయిన రజ్జ్వాదుల యిదమంశము వలె ♦. విమతము సత్యము, అవ్యభిచారి యగుటవలన, సంప్రతిపన్నమువలె నని యర్థము. వ్యావృత్తము కల్పిత మనుటకుఁ బ్రమాణము చెప్పుచున్నారు యద్విషయ మయిన ఇత్యాదిగా. ఏది వ్యావృత్తమో అది మిథ్య. విమతము మిథ్య, వ్యభిచారి యగుటవలన, సంప్రతిపన్నమువలె నని యర్థము. ఈ రెం డనుమానములచే సత్తు అకల్పితమనియు అసత్తు కల్పితమనియు సిద్ధమని యధ్యాహార్యము. ఓయీ! ఈ రెం డనుమానములు నుపపన్నములు కావు, ఏల యనఁగా ద్వైతమే మిథ్య యని వాదించువానికి విభాగమే సిద్ధింపదు, అనుమానాదివ్యవహారము లెట్లు సంభవించును? అనఁగా అందుకు సమాధానము చెప్పుచున్నారు ఈ సదసద్విభాగము ఇత్యాదిగా. ఈ చెప్పఁబడిన విభాగము బుద్ధిద్వయాధీన మగుటచే అనుమానాది వ్యవహారనిర్వాహ మగుచున్నది, ఎట్లనఁగా ప్రాతిభాసిక § విభాగము లేకపోలేదు,

---

* అంతట నుండునది.

⁑ ఒకచోటనుండి మఱియొకచో లేనిది.

♦ రజ్జువునందు సర్పము పుష్పమాలిక మొదలగు భ్రమలు కలుగుచున్నవి, ఇది సర్పము ఇది మాల్యము ఇత్యాదిభ్రమ జ్ఞానము లందంతటను, ఇదమంశము అనఁగా ఇది అను నంశముమాత్రము అనుగతముగా నున్నది. యథార్థజ్ఞానముచే సర్పము మాల్యము అను నంశములకు బాధ కలుగుచున్నది కాని ఇదమంశమునకు బాధ కలుగదు, ఏల యనఁగా ఈ ఇదమంశము ఇది రజ్జువు అను యథార్థ జ్ఞానమునందుఁగూడ అనుగత మయియున్నది. కాఁబట్టి ఇదమంశము సత్యము.

§ భ్రాంతి కల్పిత మయిన.

పరమార్థమే విభాగహేతు వన్నచో కేవల వ్యతిరేకము లేకపోవు నని యర్థము. సదసద్విభాగము బుద్ధిద్వయాధీన మగుట యెట్లు? బుద్ధివిభాగముగూడ నీకు లేదే యనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు అంతటను ఇత్యాదిగా. అంతటను—వ్యవహార మునం దని యర్థము. కల్పిత మయిన బుద్ధివిభాగమే బోధ్యవిభాగప్రతిభాసమునకు హేతు వగుచున్న దని భావము *. బుద్ధిద్వయముచే సదసద్విభాగము సిద్ధించినను సత్తు సామాన్యరూప మగుటచే విశేషాంశము కలుగుటవలన సామాన్యవిశేషములు రెండువస్తువులు పారమార్థికము లుండవలె ననఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు సమా నాధికరణము లని, పదముల సామానాధికరణ్యమునకు బుద్ధులయం దుపచారము. ‘అతఁడు వీఁడు’ అను సామానాధికరణ్యమువలె ‘ఉన్నది ఘటము’ ఇత్యాది సామానాధికరణ్యము ఒకటేవస్తువునం దుండునది. వస్తువులు భిన్నము లైనయెడ ఘటపటములకుంబోలె సామానాధికరణ్యము ఘటిల్ల దని యర్థము. నీల మయిన యుత్పల మనునట్లు ధర్మధర్మివిషయముగా సామానాధికరణ్యము చెప్పుట సులభమై యుండుటచే ఏకవస్తువిషయం బనుట యుక్తము కా దనఁగా అట్లు కా దని చెప్పు చున్నారు నీలోత్పలస్థలమునందువలెఁ గా దని. ఏల యనఁగా సామాన్యవిశేష ములకు భేద మన్నను అభేద మన్నను సామానాధికరణ్యము ఘటిల్లదు, భేదాభేద ములో విరుద్ధములు, కావున జాతివ్యక్తులకు సామానాధికరణ్యము నీలోత్పలము లకువలె గౌణము గాదు, మ తేమనఁగా వ్యావృత్తము అనువృత్తమునందుఁ గల్పిత మగుటచే ఏకవస్తునిష్ఠ మని యర్థము. సామాన్యవిశేషములయందుఁ జెప్పిన న్యాయమును గుణగుణ్యాదులయందుఁగూడ అతిదేశించుచున్నారు ❙ ఇట్లింతటను అని. అందుఁగూడ వికల్పదోషములు ♦ సమానములే గదా యని భావము. సామానాధికరణ్య మనుపపన్న మను హేతువుచే సామాన్యవిశేషములు రెండు భిన్నవస్తువు లనుపక్షమును నిరాకరించి విశేషములే రెండును వస్తువులు అను పక్ష మును నిరాకరించుచున్నారు ఆ రెండుబుద్ధులలో నిత్యాదిగా. బుద్ధివ్యభిచారము వలన బోధ్యమునకు వ్యభిచార మయినను వ్యావృత్తము లయిన విశేషములు అవ స్తువు లనుట యెట్లనఁగా చెప్పుచున్నారు అట్లు నిరూపించితిమి అని. వికారముగదా అది ఇత్యాదిగా నని యధ్యాహార్యము. మఱియు ఒకటే వస్తువు సామాన్యమును

* బుద్ధి—జ్ఞానము, తెలివి. బోధ్యము—జ్ఞేయము, తెలియఁదగినది.

❙ ఒకదానిధర్మమును మఱియొకదానియందుఁగూడ విధించుట అతిదేశము.

♦ భేద మన్నను అభేద మన్నను సామానాధికరణ్యము ఘటిల్లదు ఇత్యాది.

విశేషమును అని చెప్పఁ దగదు, ఒక్క దానికి రెండురూపములు విరుద్ధ మగుటవలన ననం నభిప్రాయముతో, సామాన్య మొకటియే వస్తువు, సద్బుద్ధి వ్యభిచరింప కుండుటవలన, బోధ్య మయిన సత్తుగూడ అట్టిదే అగుటవలన నని చెప్పుచున్నారు సద్బుద్ధిమాత్రము వ్యభిచరింప దని. విశేషములు వ్యభిచారు లనియు సత్తు అవ్యభిచారి యనియు నేర్పడుటచే ఫలితము నుపసంహరించుచున్నారు కావున ఇత్యాదిగా. కావున అనుశబ్దముయొక్క అర్థమునే తెలుపుచున్నారు వ్యభిచరించుటవలన నని. అసత్తు=కల్పితము. సద్బుద్ధివిషయ మయిన సత్తు అకల్పిత మనుటకు కావున అను శబ్దముచేఁ జెప్పఁబడిన హేతువునే చెప్పుచున్నారు వ్యభిచరింపదు అని.

సద్బుద్ధి వ్యభిచరించుట మూలమున బోధ్యమునకుఁగూడ వ్యభిచారము కలుగుటచే 'అది యవ్యభిచారి యగుటవలన' నను హేతువు సిద్ధింప దని శంకించుచున్నారు ఘటము నశించుటచే ఇత్యాదిగా.

సద్బుద్ధి ఘటబుద్ధివలె ఘటమాత్రవిషయము కాదు, అందువలన ఘటము నశించుటచే సద్బుద్ధికి వ్యభిచారము లే దని పరిహరించుచున్నారు అట్లు కాదు పటాదులయందుఁగూడ ఇత్యాదిగా. సద్బుద్ధి ఘటవిషయము కా దన్నచో నిరాలంబ మనుట యొప్పదు, కావున విషయాంతరము చెప్పవలె నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఆసద్బుద్ధి ఇత్యాదిగా.

సత్తు అకల్పిత మనుటకు హేతువు అవ్యభిచారిత్వము సిద్ధింప దని యాక్షేపించి, యిఁక, విశేషములు కల్పితము లనుటకు హేతువు వ్యభిచారిత్వము సిద్ధింప దని యాక్షేపించుచున్నారు ఇఁక సద్బుద్ధివలె నిత్యాదిగా. ఎట్లు సద్బుద్ధి, ఘటము నష్ట మయినను, పటాదులయందుఁ గనఁబడుటవలన వ్యభిచారము లేని దనుకారణముచే సత్తునకు వ్యభిచారము లే దని చెప్పఁబడినదో, అట్లు ఘటబుద్ధియును, ఘటము నష్ట మయినను మఱియొకఘటమునందుఁ గనఁబడుటవలన వ్యభిచారము లేని దని యేర్పడుటచే ఘటమునకును వ్యభిచారము సిద్ధింపదు. ఈ విధముగా నితరవిశేషములందును కల్పితత్వహేతు వగు వ్యభిచారము సిద్ధింప దని యర్థము.

ఘటబుద్ధి ఘటాంతరమునందుఁ గనఁబడినను బటాదులయందుఁ గనఁబడదు, కావున దానికి వ్యభిచారము, ఇట్లు పటాదివిశేషములకును వ్యభిచారిత్వము సిద్ధించు నని సమాధానము చెప్పుచున్నారు అది సరికాదు ఇత్యాదిగా.

ఇట్లు విశేషములు వ్యభిచారులయినచో సత్తునకును ఇట్టి వ్యభిచారిత్వము సంభవించుటచే అవ్యభిచారిత్వరూపహేతువు సిద్ధింప దను నాక్షేపము ఎప్పటివలెనే వచ్చుచున్న దని శంక చేయుచున్నారు సద్బుద్ధియును ఇత్యాదిగా.

ఘటాదినాశప్రదేశమునందు తత్సంబంధిరూపమున సత్త్వము భాసిల్లకున్నను సత్తునకు అసత్త్వము చెప్పఁగూడదు, ఘటాద్యభావమున కధిష్ఠానమయి భాసిల్లుటవలన నని చెప్పుచున్నారు అట్లు కాదు ఇత్యాదిగా. ఎట్లు, సర్వగతము జాతి యను స్థలమునందు, వ్యక్తిలేనిప్రదేశమున గోత్వరూపజాతి వ్యంజకము లేనందున వ్యక్తము గాదు, కాని గోత్వము లేనందువలనఁ గా దని చెప్పుచున్నారో, అట్లు సత్త్వముగూడ ఘటాదినాశమునందు వ్యంజకము లేనందున వ్యక్తము గాదు, కాని స్వరూపము లేనందునఁ గాదు అని చెప్పినదానినే విస్తరించుచున్నారు సద్బుద్ధి ఇత్యాదిగా. విశేష్యము లేనియప్పుడు విశేషణత్వము వ్యభిచరించినను స్వరూపమునకు వ్యభిచారము లేనందున సత్తునకు సత్త్వము యుక్తమే యని భావము.

రెంటును సత్తులైనవానికే విశేషణవిశేష్యభావము చూచుచున్నారము, కావున సత్తునకును ఘటమునకును విశేషణవిశేష్యభావము కలుగుటచే నవి రెంటును సత్తులే యని నిశ్చయ మగుటవలన, ఘటాదులు కల్పితంబు లను ననుమానము ఈ సామానాధికరణ్యముచే బాధిత మగుచున్న దని యాక్షేపించుచున్నారు ఘటాది విశేష్యములు ఇత్యాదిగా.

అనుభవమునుబట్టి పై యనుమానము బాధిత మనుటను నిరాకరించుచున్నారు అట్లు కాదు ఇత్యాదిగా.

ఘటాదులు సత్తునందుఁ గల్పితములను ననుమానము నిర్దోష మని యేర్పడుటచే ఫలితము నుపసంహరించుచున్నారు అందువలన ఇత్యాదిగా. అని అనునది ప్రథమపాదవ్యాఖ్యానసమాప్తిని దెలుపుచున్నది.

ఓయీ! ఈ వ్యాఖ్యానము భాష్యకారుల యభిప్రాయము కాదు. ఏల యనఁగా సమస్తద్వైతమును శూన్య మని చెప్పుట శాస్త్రమునకును తద్భాష్యమునకును విరుద్ధము. కావున ఇది యెవ్వఁడో కుబుద్ధి స్వబుద్ధిచేఁ గల్పించినది కావలయును. అనఁగా, అట్లు కాదు. ద్వైతప్రపంచము శూన్య మనఁగా నేమి యభిప్రాయము? తుచ్ఛ మనియా? సద్విలక్షణ మనియా? తుచ్ఛము * అని

* శశవిషాణాదులవంటిది.

కాదు, అట్లు మే మంగీకరింప కుండుటవలన. సద్విలక్షణ మని యంగీకరింపనియెడ నీకే శాస్త్రవిరోధమును భాష్యవిరోధమును బ్రసక్తించును. ఏల యనఁగా, శాస్త్ర మంతయు తద్భాష్యంబును, ద్వైతము సత్యత్వానధికరణము * అని సాధించి యద్వైతము సత్య మనుటను స్థాపించుచున్నది యని త్రైవిద్యవృద్ధు లచ్చటచ్చట * సిద్ధాంతీకరించి యున్నారు. కావున ఈ యాశంక సంప్రదాయపరిచయము లేకుం డుటవలన నని యెఱుంగునది.

ప్రథమపాదమునకు అనాత్మకల్పిత మగుటచే వస్తువు గా దనుట యభిప్రాయ మని వ్యాఖ్యానము చేసి, ద్వితీయపాదమునకు సమస్తకల్పనలకును అధిష్ఠాన మైన ఆత్మ అకల్పిత మగుటచే వస్తు వని సాధించుట యభిప్రాయ మని వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. ఓయీ! సద్రూపుఁ డగు ఆత్మ విశేషములం గలసి యుండుటచే ఆ విశేషములు నశించునపుడు ఆత్మకుఁగూడ నాశము గలుగు నని యాశంక రాఁగా, విశిష్టమునకు నాశము గలిగినను స్వరూపమునకు నాశము లే దని యిదివఱకే మేము చెప్పియుండుటచే అట్లు కా దని చెప్పుచున్నారు అంతటను ఇత్యాదిగా. ఓయీ! ఒకానొక ప్పుడు అసత్తే సత్తగుచున్నది, పూర్వము అసత్తుగా నుండిన ఘటము జన్మము నొందిన పిదప సత్త్వము పొందు నని యంగీకరించుటవలన. మఱియు నది యొకా నొకప్పుడు అసత్తగుచున్నది, స్థితికాలమునందు సత్తుగానుండిన ఘటమునకు మరల నది నశించిన పిదప అసత్త్వము నంగీకరించుటవలన. ఇట్లు సదసత్తులకు అవ్యవస్థి తత్వము సమానము కావున రెంటికిని హేయత్వముగాని యుపాదేయత్వముగాని సమానమే యగును? ఇందుకు సమాధానము చెప్పుచున్నారు ఇట్లు ఇత్యా దిగా. తుశబ్ద మవధారణార్థకము, దృష్టశబ్దముతో నన్వయించుచున్నది, నిశ్చయ ముగాఁ జూడఁబడిన దని యర్థము. పూర్వము అసత్తై యుండిన ఘటమునకు సత్త్వ మెట్లు సిద్ధించును? అసత్త్వ ముండునపుడు తద్విరుద్ధమైన సత్త్వము కలుగదు గదా! ఇఁక సత్త్వప్రాప్తిచే అసత్త్వనివృత్తి యగు నన్నయెడ అన్యోన్యాశ్రయదోషము ప్రసక్తించును ♦. ఇఁక సత్త్వాపత్తి లేకయె అసత్త్వనివృత్తి యగు నన్నయెడ

---

* సత్యత్వమునకు అధికరణము—చోటు కానిది.

♦ సత్త్వప్రాప్తికి అసత్త్వనివృత్తి, అసత్త్వనివృత్తికి సత్త్వప్రాప్తి అపేక్షక మగుటచే. రెంటిలో మొదటిది సిద్ధించినంగాని రెండవది సిద్ధింపకుండుటయు రెండవది సిద్ధించినంగాని మొదటిది సిద్ధింపకుండుటయు అన్యోన్యాశ్రయ దోష మనఁబడును.

అసత్త్వమే సిద్ధింపక పోవును. ఇందుచేతనే సత్తునకు అసత్త్వము కలుగుటయు నిరాకరింపఁబడిన దని భావము. అట్లయినయెడ, సత్తు అసత్తుగాను అసత్తు సత్తుగాను దోఁచుచున్నదే, ఇది యెందువలన నని యాశంకించి తత్త్వజ్ఞానము లేకుండుటవలన నట్లు దోఁచుచున్న దని చెప్పుచున్నారు తత్త్వదర్శిభిః అని. తత్త్వమనఁగా తద్భావము, ఇచటఁ బ్రకృతము ననుసరించి నియతముగా తచ్ఛబ్దముచేఁ బరామర్శింపఁ దగిన దేదియు లే దని యాశంకించి యందుకు సమాధానముగా వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు తత్ అనఁగా నిత్యాదిగా. ఓయీ! సదసత్తులను వేఱువిధముగాఁ గొందఱు చెప్పుచున్నారు, కొందఱుమాత్రము ఈనిర్ణయము ననుసరించి యిట్లే ప్రతిపాదించుచున్నారు, అం దెవ్వరిమతం బాశ్రయణీయ మనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు కావున నీవును ఇత్యాదిగా.

హ. ఈ కారణమువలనఁగూడ శోకమోహములు వహింపక శీతోష్ణాదుల సహింపవలెను, ఏకారణమువలన ననఁగా.—అసతః=లేనిదగు, రజ్జువునందుఁ దోఁచు సర్పమువలె దృష్టనష్టస్వభావము * అగు జగత్తునకు; భావః = సత్త, ఉండుట; నవిద్యతే = లేదు. అట్లు, సతః = పరమార్థ మయిన ఆత్మకు; అభావః= లేకుండుట; నవిద్యతే = లేదు, అంతటను వ్యభిచరింపకుండుటవలన. అనయోః = ఈ సదసత్తుల యొక్క; అన్తః=నిశ్చయము; తత్త్వదర్శిభిః—ఆత్మవేత్తలచేత నని యర్థము; దృష్టః = తెలియఁబడినది. కావునఁ దత్త్వదర్శుల దృష్టి నాశ్రయించి శోకమును మోహమును విడిచి శీతోష్ణాదుల సహింపు మని యభిప్రాయము.

౧౦. ఓయీ! అంతటను ఉండునట్టి శబ్దాదుల యనుసంధానమును బొత్తిగా విడిచి యెల్లప్పుడును బ్రహ్మానుసంధానమే చేయుట శక్యము కా దనఁగా, బ్రహ్మము కంటె ఇతర మయిన వస్తువే లేకుండుటవలనను బ్రహ్మ మొక్కటియె నిత్యమయి నిరంతరమై ♦ పూర్ణమయి యుండుటవలనను ముముక్షువు లెల్లప్పుడును ఆ బ్రహ్మమునే యనుసంధింపవలె నని సూచించుటకై బ్రహ్మ మొక్కటియె సత్తనియు తదితరమంతయు అసత్తనియుఁ బ్రతిపాదించుచున్నారు.—సత్ అనఁగా ఉన్నది యనఁబడునది, ఏది సర్వవేదాంతములవలనఁ దెలియఁబడుచున్నదో అట్టి సర్వగతంబును సూక్ష్మమును ఏకమును ఏకరసమును నిత్యమును నిరవయవమును నిరంజనమును

---

* కనఁబడి నశించుస్వభావము గలది.

♦ సందులేనిదై—అపరిచ్ఛిన్నమై.

జ్ఞానస్వరూపము నగు వస్తువు, దీనికి విలక్షణ మయినది యసత్తు శబ్దాదిరూప మయిన జగత్తు, అసతః = అట్టి యసత్తునకు; భావః = సత్త; నవిద్యతే = లేదు. స్వరూప ముచే వస్తు వయిన సత్తునకు సత్త యుపపన్న మగును. స్వరూపముచే వస్తుత్వము లేకుండుటవలన అసత్తునకు సత్త లేదు. అసద్రూప మయిన జగత్తునకు సత్త గల దనుటకుఁ బ్రమాణము లేదు. ఓయీ! ఉన్నది ప్రత్యక్షాదిప్రమాణము అందు వేని, ఇట నిన్నడుగవలెను, జగత్తునకు సత్త్వము గల దనుటకుఁ బ్రమాణము ప్రత్యక్షమా? అనుమానమా? ఉపమానమా? శబ్దమా? ప్రత్యక్షము కాఁ జాలదు, ఇది రజతము ‖ చంద్రుఁడు ప్రాదేశమాత్రుఁడు ♦ ఇత్యాదికమునందు వ్యభిచారము కనఁబడుటవలన. అచటఁ బ్రమాణప్రమేయములకుఁ § జక్కఁగా సంబంధము కలుగనందున వ్యభిచారము, ఇతరస్థలమునందుఁ బ్రమాణమే యగు నందువేని, అట్లు కాదు, గారుపు ** నందు గజ మనియు మృత్తికయందు ఘట మనియు విపరీతజ్ఞానము కనఁబడుటచే వ్యభిచార మనివార్య మగుటవలన. నీమతము నందుఁ బ్రపంచము ప్రత్యక్ష మగుటకే లే దని యిదివఱకే మేమాగపడనందున అను మానంబును బ్రమాణము కాఁ జాలదోటను ఇత్యాదిగా. బ్రమాణము కాదు, గో సదృశము గవయ మనునట్లు జగత్తునకు స అసత్తుగా నుంచింపమివలన. స్వప్నము నందు సాదృశ్యము సిద్ధించుచున్న దందువేని మటవల్లసాదృశ్యము మిథ్యాత్వము నకుఁగూడ సాధక మగుచున్నది. శబ్దము కానే కాదు, ఏల యనఁగా, 'వికల్పో నహి వస్తు, నహ్యస్తి ద్వైతసిద్ధిః అసత్త్వాదన్యస్య' * ఇట్లు శ్రుతి జగత్తు అస త్తని యుపదేశించుచున్నదియే గాని యెచటనైనను జగత్తునకు సద్భావము ప్రతిపాదిం చుటం గానము. ఓయీ! 'ఆత్మన ఆకాశ స్సమ్భూతః' అనియు 'యతోవా ఇమాని భూతాని జాయన్తే' అనియు బ్రహ్మమువలన జగత్తుత్పన్న మని శ్రుతి చెప్పు చున్నది. కావున జగము బ్రహ్మకార్యమై యున్న దనుటకు శ్రుతిప్రమాణ ముం డనే యున్న దందువేని, ఇట నిన్నడుగవలెను. బ్రహ్మకార్య మయిన ప్రపంచ

‖ శుక్తి—ముత్తెపుచిప్పను జూచి.

♦ లాడితెఁడు.

§ ఇంద్రియమునకును విషయమునకును.

** కొయ్య.

* వికల్పము—ఒకప్పుడు ఒకవిధముగాను మఱియొకప్పుడు మఱియొకవిధముగాను ఉండునది వస్తువు కాదు గదా! ఇతరము లేనందువలన ద్వైతసిద్ధి కాఁ జాలదు.

మేది గలదో అది బ్రహ్మముకన్న భిన్నమా? అభిన్నమా? లేక, భిన్నాభిన్నమా? భిన్న మగుపక్షమునందు కార్యము సత్తా? అసత్తా? లేక సదసత్తా? కార్యము సత్తనునెడ కార్యమునకుఁ గారణసత్తచే సత్త కలుగుచున్నదా? లేక స్వసత్త వేఱే కలదా? కార్యమునకు కారణసత్త అనుట సరికాదు, ఏల యనఁగా కార్య కారణములకు రెంటికిని ఒకసత్తయే యన్నయెడ స్వతస్సత్త లేకుండుటవలనఁ గార్యము అసత్తని యేర్పడును. కార్యమునకు వేఱే స్వసత్త కల దన్నయెడ, ఈ కార్యసత్త సద్రూపమా? అసద్రూపమా? మొదటిపక్షమున, సద్రూప కార్యసత్త కారణసత్తకంటె భిన్నమా? అభిన్నమా? కారణసత్తకంటె భిన్న మనుట యుక్తము కాదు, ఏల యనఁగా, బ్రహ్మము పూర్ణము నిరంతర మగుటవలన కార్యమునకు బ్రహ్మసత్తావ్యతిరిక్త మయిన సత్త సంభవింపనందున అసత్త్వమే యగును. అభిన్న మనుటయు సరికాదు, రెండు సత్తలును సద్రూపమున ఒక్కటియె యని యేర్పడుటచేఁ గార్యమునకుఁ గారణభిన్నత్వము సంభవింపనందున అసత్త్వమే యనివార్య మగుటవలన. కార్యసత్త అసద్రూప మను నెడ, అసద్రూప మయి కారణసత్తకన్న భిన్న మయిన కార్యసత్తకు స్వతస్స్వరూపము లేనందునఁ గార్యము శూన్య మని యేర్పడును. కార్యము అసత్తనుపక్షమునందు జగత్తు శశవిషాణమువలె స్వరూపశూన్య మగుటవలన బ్రహ్మకార్య మనుట చెల్లదు. ఓయీ! జగము అసత్తైనను ప్రధ్వంసాభావమునలెఁ గార్యము కానే కావచ్చు నందువేని, కాదు. ఏల యనఁగా ప్రధ్వంసాభావముగూడఁ గారకసంబంధము సంభవింపమివలనఁ గార్యము కాఁ జాలదు. జననమునందు కర్త కరణము మొద లగు కారకములసంబంధము కలిగినం గదా ఘటాదులయెడఁ గార్యత్వము కనఁబడు చున్నది. అట్లే ప్రధ్వంసాభావమునకుఁగూడ కారకసంబంధము కల దన్నయెడ నప్పు డది భావపదార్థ మని యేర్పడుటచే అభావ మనుట యొప్పదు. ఏల యనఁగా కారకసంబంధము అవయవసహిత మయిన సత్పదార్థమునకే గాని యితరమునకు ఘటిల్లదు. ఘటమును నశింపఁజేయు సామగ్రిసంబంధము అత్యంతము అసత్తయిన ఘటప్రధ్వంసాభావమునం దుపయుక్తము కాదు గదా! అది లేకుండుటవలననే ప్రధ్వంసాభావమునకుఁ గార్యత్వము లేదు. అట్లే అసత్తయిన జగమునకును గార్యత్వము సిద్ధింపదు. కార్యము సదసత్తనుపక్షమునందును, సత్త్వాసత్త్వములు భావాభావరూపము లగుటచే బరస్పరవిరుద్ధము లగుటవలన ఒకచో నుండఁ జాలవు, కావున సదసత్తనుట యనుపపన్న మగుటవలన జగత్తు బ్రహ్మకార్య మనుట మఱియు

ననుపపన్న మగును. ఇఁకఁ గార్యము కారణమునకు అభిన్నమే యగు ననఁగా, నదియు సరి కాదు, అట్లు చెప్పినయెడ పెక్కనర్థములు ప్రసక్తించును. జడాత్మక మయిన జగత్తు బ్రహ్మాభిన్న మగునెడ బ్రహ్మమునకుఁగూడ దృశ్యత్వము అనిత్యత్వము అప్రకాశత్వము దుఃఖరూపత్వము సావయవత్వము మొదలగు దోషముల పరంపర ప్రసక్త మగును. అది యిష్టమే యందువేని సర్వలోకమునకు అంధత * ప్రసక్తించుటవలన నీవు నేను నాది ఇత్యాదివ్యవహారము సిద్ధింపక పోవును, నీకును జడత్వముచే జ్ఞానమున కవకాశమే లేక మోక్షమే లేదని యేర్పడును, 'తరతి శోక మాత్మవిత్' ♦ ఇత్యాదిశ్రుతులు వ్యర్థము లగును, బ్రహ్మానందప్రాప్తిఁ గోరునట్టి సత్పురుషులకు మోక్షముకొఱకుఁ బ్రవృత్తియే లేక పోవును, మఱియు 'యత్తద ద్రేశ్య మగ్రాహ్యమ్, అజో నిత్యశ్శాశ్వతః' § ఇత్యాది శ్రుతివిరోధము సంభవించును. అట్లయినయెడ మూఁడవపక్షమే ❡ అగుఁ గాక యందువేని అదియుఁ గానేరదు. ఏల యనఁగా భిన్నత్వమును అభిన్నత్వమును అన్యోన్యవిరుద్ధము లగుటచే నేకస్థలమున సంభవింపవు. ఇట్లు జగము బ్రహ్మకార్య మనుట యనుపపన్నము, కావున అందుకు శ్రుతిప్రమాణ మనుట చెల్లదు. ఓయీ! ఇట్లయినయెడ 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే' ఇత్యాది శ్రుతి యసత్యము నుపదేశించుచున్న దని యేర్పడుటచే శ్రుతి కప్రామాణ్యము సంభవించు నందువేని, అట్లు కాదు. ఆ శ్రుతికి బ్రహ్మమునకు అద్వితీయత్వము చెప్పుట యభిప్రాయ మగుటచేఁ బ్రామాణ్య లోపము లేదు. కొందఱు జగత్కారణము పరమాణువు లని చెప్పెదరు, మఱి కొందఱు ప్రకృతి యనెదరు. దాని నంగీకరించినచోఁ గార్యకారణములభేదముచే బ్రహ్మముయొక్క యద్వితీయత్వము సర్వశ్రుతిప్రసిద్ధము విరుద్ధ మగును. దాని సహింపక యీ శ్రుతి బ్రహ్మమునకు జగదుపాదానత్వము చెప్పుచున్నది. ఓయీ! ఇప్పుడు జగత్తునకుఁ గార్యత్వమును బ్రహ్మమునకుఁ గారణత్వమును అనుపపన్న మని చెప్పితివే, ఎట్లు బ్రహ్మము జగత్తున కుపాదాన మగును? అందువేని, బ్రహ్మము వివర్తోపాదాన మని చెప్పెదము. వివర్తత్వ మనఁగా అధిష్ఠానముయొక్క అన్యథాభాన

---

* గ్రుడ్డితనము—జడత్వము.

♦ ఆత్మ నెఱింగినవాఁడు శోకము దాఁటును.

§ ఏది యదృశ్యమో అగ్రాహ్యమో, అజుఁడు నిత్యుఁడు శాశ్వతుఁడు.

❡ భిన్నాభిన్న మనునదియే.

మాత్రమే §. అది జ్ఞాతకుఁ బ్రమాణదోషముచేఁ $ గలుగుచున్నది, శుక్తియొక్క రజతాకారప్రతీతివలె. ఎట్లు శుక్తిస్వరూపజ్ఞానముచే రజతప్రతీతి శుక్తిమాత్రమే యని యేర్పడునో అట్లు అధిష్ఠాన మయిన బ్రహ్మముయొక్క స్వరూపము దెలియుటచే జగత్ప్రతీతియు బ్రహ్మమాత్రమే యని యేర్పడును. అట్లు 'తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః' * అను స్మృతియును 'వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్' ♦ ఇత్యాదిశ్రుతులును జెప్పుచున్నవి. ఇట్లు బ్రహ్మమునకు అద్వితీయత్వము అవ్యాహత మగుటచే, మున్ను చెప్పిన దృశ్యత్వాదిదోషములు ప్రసక్తింపవు, ఏల యనఁగా కార్యము నామమాత్రమే కాని సత్యము కాదు. ఈ కారణములచే శబ్దాదిప్రపంచసద్భావమునకు శ్రుతిప్రమాణము లేదు. ప్రత్యక్షానుమానములును లేవు. కావున అప్రామాణిక మగుటవలన జగత్తునకు స్వతస్సత్త లేదనుట సిద్ధము. ఇట్లు అసత్తైన శబ్దాదికమునకు సత్త లేదని ప్రతిపాదించి యిఁక స్వస్వరూప మయిన బ్రహ్మమునకు ఎల్లప్పుడు సద్భావమే యని ప్రతిపాదించుచున్నారు నాభావో విద్యతే సతః అని. సతః — సామాన్యవిశేషభావశూన్యంబును అఖండచిదేకరసంబును సర్వవికారరహితంబును సదేవసోమ్యేత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధంబును ముందు వెనుకలు లేనిదియు లోపల వెలుపలలు లేనిదియు నగు ఏసత్పదార్థము గలదో అట్టి సత్తునకు; అభావః = లేకుండుట; నవిద్యతే = ఎచ్చటను ఎప్పుడును లేదు. జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాదులందు సద్భావము కనఁబడుటవలన ఆత్మ సదా సద్భావము గలవాఁ డనుటకుఁ బ్రత్యక్షప్రమాణము కలదు. ఆత్మ నిత్యసత్త గలవాఁడు, అవస్థాత్రయ సాక్షి యగుటవలన, ఏది నిత్యసత్త గలది కాదో అది అవస్థాత్రయ సాక్షి కాదు, దేహాదికమువలె ఇత్యాద్యనుమానప్రమాణమునుం గలదు. అట్లు, 'అయ మాత్మా సన్మాత్రో నిత్యశ్శుద్ధో బుద్ధః, అజో నిత్యశ్శాశ్వతః, తథా ఽరసం నిత్య మగన్ధవచ్చ' ❡ ఇత్యాదిశ్రుతిప్రమాణమునుం గలదు.

---

§ వేఱువిధముగాఁ దోఁచుటమాత్రమే.

$ తెలిసికొనువానియొక్క తెలిసికొనుటయందలి దోషముచే.

* అ-౨. పా-౧. సూ-౧౪. ఆరమ్భణశబ్దఆదిభ్యః = ఆరంభణశ్రుతిమొదలగు శ్రుతులవలన, తదనన్యత్వమ్ = కారణ మయిన బ్రహ్మముకంటె కార్య మయిన ఆకాశాదిప్రపంచమునకు అభేదము.

♦ వాక్కుచే ఆరంభింపఁబడునది-చెప్పఁబడునది, వికారము-కార్యము పేరుమాత్రమే కాని, మృత్తికయే సత్యము, కార్య మయిన ఘటము పేరుమాత్రమే కాని సత్యము కా దనుట.

❡ అట్లు రసము లేనిదియు నిత్యమును గంధము లేనిదియు.

ఇట్లు సర్వప్రమాణములచేతను బ్రహ్మము నిత్యసత్తాక మని నిర్ధారిత మగుటవలన, ప్రత్యగభిన్న మయి సత్తయిన బ్రహ్మమునకు అభావ మెప్పుడును లే దని యర్థము. తత్త్వదర్శిభిః—తత్త్వ = సర్వాధిష్ఠానభూత మయిన బ్రహ్మముయొక్క కాలత్రయము నందును అబాధిత మయిన సత్యజ్ఞానానందాత్మకస్వరూప మేది గలదో దానినే, దర్శిభిః = ఎల్లప్పుడును ఎల్లచోట్లను చూచుట స్వభావముగాఁ గలవారిచేత, బ్రహ్మ వేత్తలచేత; ఇట్లు, ఉభయోరపి=సదసత్తులరెంటియొక్కయు; అన్తః = నిశ్చయము, సదా సర్వత్ర బ్రహ్మ మొక్కటియె కలదు ఇతరము లేదు అను నిశ్చయము, దృష్టః— చేయఁబడిన దని యర్థము. ఇందుచే, నీవును ఆత్మ యనిత్యుఁ డన్నభ్రమను విడిచి శోకరహితుఁడవై 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ' * ఇత్యాది శ్రుత్యర్థము నవలంబించి సర్వత్ర బ్రహ్మదర్శనపరుండ వగు' మని సూచిత మగుచున్నది.

మ. ఓయీ! పురుషుఁ డొక్కఁడే యగుఁ గాక. అయినను అతనికి సత్య జడప్రపంచదర్శనరూప మయిన సంసారము సత్యమే యగును. అప్పుడు శీతోష్ణాదిసుఖ దుఃఖములకుఁ గారణ ముండుటచే తద్భోగ మావశ్యక మగుటవలనను, సత్యవస్తువు నకు జ్ఞానమువలన వినాశ మనుపపన్న మగుటవలనను, ఎట్లు తితిక్ష? ఎట్లితం డమృతత్వమునకు యోగ్యుఁ డగును? అన్నయెడ, అది సరికాదు. ఎట్లనఁగా, ద్వైతప్రపంచము సమస్తంబును ఆత్మయందుఁ గల్పిత మగుటచే ఆత్మజ్ఞానమువలన దానికి వినాశ ముపపన్నము, శుక్తియందుఁ గల్పిత మయిన రజతమునకు శుక్తిజ్ఞాన ముచే వినాశము గలుగునట్లు. అయ్యా! ఆత్మానాత్మలప్రతీతియందు విశేష మేమి యుఁ గనఁబడదు. అట్లుండఁగా, ఎందువలన అనాత్మయు ఆత్మవలె సత్యము కాదు? ఎందువలన ఆత్మయు అనాత్మవలె మిథ్య కాదు? రెండును తుల్యయోగక్షేమములు గదా! అని యాశంకించి రెంటికిని విశేషము చెప్పుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు.— ఏది కాలముచేతఁగాని దేశముచేతఁగాని వస్తువుచేతఁగాని పరిచ్ఛిన్నమో అది యసత్తు. ఎట్లనఁగా, ఘటాదికము జన్మనాశములు గల దగుటచే జన్మమునకు ముందటికాలముచేతను నాశమునకు వెనుకటికాలముచేతను బరిచ్ఛిన్న మగు చున్నది. ధ్వంసప్రాగభావములకుఁ బ్రతియోగి యగుటవలన ‖ కాదాచిత్కము ♦

---

* ఇది యంతయు బ్రహ్మమే గదా.

‖ ధ్వంసాభావమును బ్రాగభావమును గల దగుటవలన.

♦ ఒకానొకప్పుడు పుట్టినది—కార్యము.

కాలపరిచ్ఛిన్న మని చెప్పఁబడును. ఇట్లు అదియే దేశపరిచ్ఛిన్నముగూడ, మూర్త* మగుటచే సర్వదేశమునందును ఉనికి లేని దగుటవలన. కాలపరిచ్ఛిన్నమునకు దేశపరిచ్ఛేదము కలదన్న నియమమున్నను, దేశపరిచ్ఛిన్నములయిన పరమాణ్వాదులకుఁ గాలపరిచ్ఛేదము లే దని తార్కికు లంగీకరించుటవలన, దేశపరిచ్ఛేదముగూడ వేఱుగాఁ జెప్పఁబడినది. ఒకానొకప్రదేశమునం దత్యంతాభావ ముండుట దేశపరిచ్ఛేద మనఁబడును. ఇట్లు సజాతీయభేదము విజాతీయభేదము స్వగతభేద మని మూఁడువిధము లయిన భేదము వస్తుపరిచ్ఛేదము. వృక్షమునకు మఱియొకవృక్షమువలని భేదము సజాతీయభేదము, ఱాయి మొదలగు వానివలని భేదము విజాతీయభేదము, పత్త్రపుష్పాదులకుఁ గల పరస్పరభేదము స్వగతభేదము. లేక, జీవేశ్వరుల భేదము జీవజగత్తులభేదము జీవులపరస్పరభేదము ఈశ్వరజగత్తులభేదము జగత్పరస్పరభేదము అని యైదువిధములు వస్తుపరిచ్ఛేదము. కాలదేశములచే అపరిచ్ఛిన్నమయిన ఆకాశాదులకు వస్తుపరిచ్ఛేదము కల దని తార్కికు లంగీకరించుటవలన వస్తుపరిచ్ఛేదము వేఱుగాఁ జెప్పఁబడినది. ఇట్లు సాంఖ్యమతమునందును యోజనీయము. ఇట్టి, అసతః = శీతోష్ణాదిసమస్తప్రపంచమునకును; భావః = సత్త, పారమార్థికత—తనకంటె తక్కువ కాని సత్త గల వస్తువులని పరిచ్ఛేదము లేకుండుట; నవిద్యతే = సంభవింపదు, ఘటత్వమును అఘటత్వమునువలెఁ బరిచ్ఛిన్నత్వమును అపరిచ్ఛిన్నత్వమును ఒకచోటనుండుట విరుద్ధ మగుటవలన. అంతటను అనుగతముకా కుండుటవలన దృశ్య మేదియు ఒకానొకకాలమునందుఁగాని దేశమునందుఁగాని వస్తువునందుఁగాని లేకయుండనిది కాదు. అట్లు అంతటను అనుగత మగుటవలన సద్వస్తువు ఒకానొకదేశమునందుఁగాని కాలమునందుఁగాని వస్తువునందుఁగాని లేకయుండునది కాదు. కావున, ఎట్లు అనుగత మయిన రజ్జుఖండమునందు వ్యభిచారి యగు సర్పధారాదికము కల్పితమో అట్లు సర్వత్రానుగత మయిన సద్వస్తువునందు అననుగత మగుటచే వ్యభిచారి యగు దృశ్యప్రపంచము కల్పిత మని భావము. ఓయీ! వ్యభిచారి కల్పిత మనుపక్షమున సద్వస్తువుగూడఁ గల్పితమే యని చెప్పవలెను. ఏల యనఁగా, సద్వస్తువుగూడ తుచ్ఛవ్యావృత్తము ♦ అగుటవలన వ్యభిచారి యగును? ఇందుకు సమాధానము చెప్పుచున్నారు నాభావో విద్యతే సతః అని.

---

* క్రియాశ్రయము—పరిచ్ఛిన్నమైన పరిమాణము గలది.

♦ తుచ్ఛమునందు—శశవిషాణాదికమునందు లేనిది.

సదధికరణకభేదప్రతియోగిత్వము * కదా వస్తుపరిచ్ఛిన్నత్వము. అది తుచ్ఛవ్యావృత్తమగుటచే ఘటిల్లదు, ఏల యనఁగా తుచ్ఛమయిన శశవిషాణాదికమునందు సత్త లేదు. 'సద్భ్యామభావో నిరూప్యతే' § అని న్యాయము. స్వప్రకాశము నిత్యము విభువు నగు సత్తు ఒక్కటియె. అది సర్వానుగతము. కావున దాని యందు వ్యక్తిభేదము ఘటిల్లదు. ఘటః సన్ ❦ ఇత్యాది ప్రతీతి సర్వలోకసిద్ధమగుటవలన, సత్తునకు ఘటాద్యధికరణకభేదప్రతియోగిత్వము ♦ లేదు. అభావః = దేశమువలనఁగాని కాలమువలనఁగాని వస్తువులనఁగాని పరిచ్ఛిన్నత్వము; సతః = సర్వానుగతమయిన సన్మాత్రమునకు; నవిద్యతే = సంభవింపదు, మున్ను చెప్పినట్లు విరుద్ధ $ మగుటవలన అని యర్థము. ఓయీ! ఏ సత్తునకు దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదము లేదని చెప్పుచున్నావో, అట్టి సత్తను వస్తువే యేదియులేదు. మ తేమనఁగా, సత్త్వమనఁగా పరమయిన సామాన్యము ↓, తదాశ్రయత్వసంబంధముచే ద్రవ్యగుణకర్మములందును తదేకాశ్రయత్వసంబంధముచే ** సామాన్యవిశేషసమవాయములందును సద్వ్యవహారము. అట్లు ప్రాగభావప్రతియోగియు అసత్తు నగు ఘటాదికమునకుఁ గారణవ్యాపారమువలన సత్త్వమగును. సత్తైన ఆఘటాదికమునకే కారణనాశముచే సత్త్వాభావము కానే యగును. కావున 'నాసతో విద్యతే భావో నాభావో విద్యతే సతః' అని చెప్పుట యుచితము కాదు? ఈ యాశంకను బరిహరించుచున్నారు ఉత్తరార్థముచేత. ఉభయోరపి = రెంటియొక్కయు, సత్తుయొక్కయు అసత్తుయొక్కయు; అన్తః = మర్యాద, నియతమయిన రూపము గలుగుట—ఏది సత్తో అది సత్తే ఏది యసత్తో అది యసత్తే అనుట; దృష్టః = శ్రుతిస్మృతియుక్తులచే విచార

---

* సత్తు అధికరణముగాఁ గల భేదమునకు బ్రతియోగి యగుట—స్వసమానమయిన సత్తగల వస్తువుతో భేదము గల దగుట.

§ రెండు సద్వస్తువులచే అభావము నిరూపింపఁబడుచున్నది.

❦ ఘట మున్నది.

♦ ఘటాదికము అధికరణముగాఁ గలభేదమునకుఁ బ్రతియోగి యగుట—ఘటాదులతో భేదము గల దగుట.

$ అపరిచ్ఛిన్నత్వమును బరిచ్ఛిన్నత్వమును ఒకచోట నుండుట విరుద్ధము.

↓ సామాన్యము పరము అపర మని రెండువిధములు, పర మనఁగా అధికదేశవృత్తి, అపరము—అల్పదేశవృత్తి.

** ఏకాశ్రయత్వ మనఁగా ఒకటే యాశ్రయము గల వగుట—అ సత్త్వమున కాశ్రయమయిన ద్రవ్యగుణకర్మములే ఈ సామాన్యాదులకును ఆశ్రయము—ఈసంబంధముచేత.

పూర్వకముగా నిశ్చయింపఁబడినది; ఎవ్వరిచేత ననఁగా, తత్త్వదర్శిభిః= వస్తుస్వరూపముఁ దెలియుట స్వభావముగాఁ గల బ్రహ్మవేత్తలచేత, కాని కుత్సితు లగు తార్కికులచేఁ గాదు. కావున కుతార్కికుల విపరీతజ్ఞానమున కవకాశము కలదు. తు శబ్దము అవధారణార్థకము, అవ్యభిచారి యగు నియమమే నిశ్చయింపఁబడినది, కాని వ్యభిచారి యగు అన్యథాత్వము * కా దని యర్థము. లేక, తత్త్వదర్శులచేతనే నిశ్చయింపఁబడినది కాని యతత్త్వదర్శులచేఁ గా దని యర్థము. అట్లు శ్రుతి, ' సదేవసోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేకమే వాద్వితీయమ్ ' § అని యుపక్రమించి ' ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వ మసి శ్వేతకేతో ' ❨ అని యుపసంహరించుచు, సత్తు ఒక్కటే యనియు సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదశూన్య మనియు సత్య మనియుఁ దెలుపుచున్నది. ' వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికే త్యేవ సత్యమ్ ' ♦ అను శ్రుతియో, సమస్తవికారములును వ్యభిచారు లగుటచే వాచారంభణము లగుటవలన అసత్యము లని తెలుపుచున్నది. ' అన్నేన సోమ్య శుఙ్గే నాపో మూల మన్విచ్ఛాద్భి స్సోమ్య శుఙ్గేన తేజో మూల మన్విచ్ఛ తేజసా సోమ్య శుఙ్గేన సన్మూల మన్విచ్ఛ సన్మూలా స్సోమ్యే మా స్సర్వాః ప్రజా స్సదాయతనా స్సత్ప్రతిష్ఠాః ' ** అను శ్రుతి సమస్తవికారములును సత్తునందుఁ గల్పితము లని తెలుపుచున్నది. సత్త్వ మేమో సామాన్యము కాదు. ఏల యనఁగా అందుకుఁ బ్రమాణము లేదు. సత్తు సత్తు అను ప్రతీతి సర్వపదార్థసాధారణము. అది ద్రవ్యగుణకర్మములందు మాత్రమె యుండునట్టి యొకానొకసత్త్వమును స్వానుపపాదక మయిన దానిని ♦♦ కల్పింపఁ జాలదు. ఇందుకు వైపరీత్యముగూడఁ జెప్పనచ్చును ❨❨. ఏకరూపప్రతీతికి ఏకరూపమే విష

---

* వేఱువిధము.

§ సౌమ్యుఁడా ! ఇది మొదట ఒకటియె యయినదియు అద్వితీయము నగు సత్తుగానే యుండెను.

❨ ఏతద్రూపమే యిది యంతయు. అది సత్యము, అది ఆత్మ, అది నీ వగుచున్నావు. శ్వేతకేతూ !

♦ నోటిచే ఆరంభింపఁబడునది వికారము పేరు, మృత్తిక యనుటయే సత్యము.

** శుంగ మనఁగా అంతము—చివర, అంతము గలదానికి మూలము—మొద లుండవలెను. కావున, సౌమ్యుఁడా! అన్నము అను శుంగముచే అబ్రూప మయిన మూలమును వెదకుము, అప్పులు అను శుంగముచే తేజోరూప మయిన మూలమును వెదకుము, తేజస్సు అను శుంగముచే సత్తు అను మూలమును వెదకుము. ఈ ప్రజలు—కార్యము లన్నియు సన్మూలములు, సదాయతనములు—సత్తు స్థానముగాఁ గలవి, సత్ప్రతిష్ఠములు—సత్తు ఆధారముగాఁ గలవి.

♦♦ తనకు—ప్రతీతికి ఉపపత్తిసాధకము కానిదాని.

❨❨ సత్త్వము సామాన్యాదులయందుఁగూడఁ గల దనవచ్చును.

యము కావలెను, కావున సంబంధభేదంబును * స్వస్వరూపమునందే సత్త్వం బును § గల్పించుట యుచితము కాదు. విషయము అననుగత మగునప్పుడు గూడ ప్రతీతి యనుగత మగు నన్నపక్షమున జాతియె యుచ్ఛిన్న మగును. కావున ఒకటియె సద్వస్తువు స్వప్రకాశరూపము జ్ఞాతాజ్ఞాతావస్థలను భాసిల్లఁ జేయునది, తత్తాదాత్మ్యాధ్యాసముచే అంతటను సద్వ్యవహారము గలుగుచున్నది. సన్ ఘటః అను ప్రతీతికి ఘటము సద్వ్యక్తిమాత్రాభిన్న మనుట విషయము, కాని సత్తాసమవాయి యనుట కాదు. ఏల యనఁగా భేదఘటితసంబంధముచే అభేదప్రతీతి సంభవింపదు. ఇట్లు 'ద్రవ్యం సత్ గుణస్సన్' ఇత్యాదిప్రతీతిచే సత్తు సర్వాభిన్న మనుట సిద్ధ మగుచున్నది. ద్రవ్యగుణాదిభేదములు అసిద్ధము లగుటచే అవి ధర్ములని కల్పించి వానియందు సత్త్వ మను ధర్మము కల్పింపఁ దగదు. మ తేమనఁగా ధర్మియయిన సత్తునందు ద్రవ్యాద్యభిన్నత్వము కల్పింపఁబడుచున్నది లాఘవమువలన. అదియో వాస్తవము కాఁ జాలదు, కావున అధ్యాసకృత మనుట వేఱు విషయము. అది వార్త్తికకారులచేఁ జెప్పఁబడినది "సత్తాతోఽపి నభేదస్స్యాద్ద్రవ్యత్వాదేః కుతోఽన్యతః। ఏకాకారాహి సంవిత్తి స్సద్ద్రవ్యం సన్ గుణ స్తథా" ♦ ఇత్యాదిగా. సత్తగూడ అసత్తునకు భేదజనకము గాదు అసత్తు అప్రసిద్ధ మగుటవలన, ద్రవ్యత్వాదికమో సద్ధర్మ మగుటవలన సత్తునకు భేదజనకము కా దని యర్థము. కావున 'ఘటముకన్న భిన్నము పటము' ఇత్యాదిప్రతీతిగూడ భేదసాధకము గాదు, ఘటము పటము తద్భేదము ఇవన్నియు సదభిన్నము లగుటచే ఏకరూప మగుటవలన. ఇట్లెచట భేదగ్రాహణము లేకో అచటనే పట్టుగలదై సదభేదప్రతీతి విజయము నొందుచున్నది. తార్కికులు కాల మను పదార్థము సర్వాత్మక మని యంగీకరించెదరు గదా! దానిచేతనే సర్వవ్యవహారము లుపపన్నము లగుచుండఁగాఁ దదతిరిక్త మయిన పదార్థము కల్పించుటకుఁ బ్రమాణ మేమి? ఏల యనఁగా సర్వానుస్యూత మయిన కాలమే సద్రూపమునను స్ఫురణరూపమునను సర్వతాదాత్మ్యముచేఁ బ్రతీత మగుచున్న దనవచ్చును.

* ద్రవ్యగుణకర్మములందు సత్త్వమునకు సమవాయ సంబంధము, సామాన్యములందు తదేకార్థసమవాయత్వసంబంధము—అని భేదము.

§ 'సత్ సామాన్యమ్' అనునప్పుడు సత్త్వస్వరూప మయిన సామాన్యమునందు సత్త్వము కల్పింపవలెను. ఇది 'సద్ద్రవ్యమ్' ఇత్యాదులకు విలక్షణ మగుటచే ఏకరూప ప్రతీతికి విరుద్ధము.

♦ ద్రవ్యత్వాదికమువలన సత్తయందుఁగూడ భేదము కలుగదు. ఇతరమునందు—అసత్తువలనెట్లు భేదము కలుగును? సత్ ద్రవ్యమ్, సన్ గుణః అని ప్రతీతి యేకాకారము గదా!

స్ఫురణముకూడ సర్వానుస్యూతమయి యేకమగుటవలన నిత్యమని విస్తరించి మీఁది శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడును. కావున, ఎట్లు ఒకానొకదేశమునందుఁగాని కాలము నందుఁగాని అఘట * మయిన పటాదికమునకు దేశాంతర మందుఁగాని కాలాంతరము నందుఁగాని ఘటత్వంబును, మఱియును ఒకానొకదేశమునందుఁగాని కాలము నందుఁగాని ఘట మయినదానికి ఇతరదేశకాలములయందు అఘటత్వంబును, ఇంద్రునిచేనైనను సంపాదింప శక్యము కావో పదార్థస్వభావమునకు భంగము సంభ వింపమివలన; అట్లు ఒకానొకదేశమునందుఁగాని కాలమునందుఁగాని అసత్తైనదానికి దేశాంతరమునందుఁగాని కాలాంతరమునందుఁగాని సత్త్వమును, ఒకానొకదేశము నందుఁగాని కాలమునందుఁగాని సత్తైనదానికి ఇతరదేశకాలములందు అసత్త్వ మును సంపాదింప శక్యము గాదు అదేయుక్తివలన ♦. కావున రెండును నియత రూపము లనియే నిశ్చయింపవలెను. ఈవిషయ మద్వైతసిద్ధియందు విస్తరింపఁబడి నది. కావున సద్వస్తువే మాయాకల్పిత మయిన అసత్తు నిన ర్తిల్లఁగా అమృతత్వము నకు సమర్థ మగును, సన్మాత్రదృష్టిచేత తితిక్షయు నుపపన్న మగు నని భావము.

శ్రీ. ఓయీ! అట్లయినను మిక్కిలి దుస్సహ మయిన శీతోష్ణాదికము నెట్లు సహింపవచ్చును? ఏల యనఁగా అత్యంతకష్టముచే దాని సహించునెడ నొకానొకప్పు డాత్మనాశముకూడ సంభవించును? అని యాశంకించి తత్త్వవిచార ముచే సమస్తమును సహింపవచ్చు నను నభిప్రాయముచేఁ జెప్పుచున్నారు.—అసతః = అనాత్మధర్మ మగుటచే లేని యట్టి శీతోష్ణాదికమునకు ఆత్మయందు, భావః = సత్త, నవిద్యతే = లేదు. అట్లు, సతః = సత్స్వభావుఁడైన ఆత్మకు; అభావః = నాశము; నవిద్యతే = లేదు. ఇట్లు, ఉభయోః = సదసత్తులయొక్క, అన్తః = నిర్ణయము; దృష్టః, ఎవ్వరిచేత ననఁగా, తత్త్వదర్శిభిః = వస్తుస్వరూపము దెలిసినవారిచేత. ఇట్టి వివేక ముచే సహింపు మని యర్థము.

ప. ఇఁక రెండవయుపాయముఁ జెప్పుచున్నాఁడు —అసతః=శుక్తియందుఁ దోఁచు రజతమువలె అసద్రూప మయిన దృశ్యమునకు; భావః = ఉండుట, చెప్ప శక్యము కాదు. అట్లు, సతః = సచ్ఛబ్దముచే వ్యపదేశ్య మయిన ఆత్మకు; అభావః = లేకుండుటయు, చెప్ప శక్యము కాదు. ఇట్లు, అసత్తుయొక్కయు సత్తుయొక్కయు,

---

* ఘటము కానిది.

♦ పదార్థస్వభావమునకు భంగము సంభవింపమివలన.

అన్తః = నిర్ణయము, తత్త్వదర్శిభిః = స్వస్వరూపము దెలిసినవారిచేత, దృష్టః. ఇట నిది యభిప్రాయము—దేనికుత్తరక్షణమునందు బాధ కనఁబడుచున్నదో అది అసచ్ఛబ్దవ్యపదేశ్యము *. అట్లు ఏది సదా అబాధితమో అది సచ్ఛబ్దవ్యపదేశ్యము. ‘అతో న్యదార్తమ్’ ♦ అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. ఈ విషయ మధ్యాత్మసారమునందుఁ జెప్పఁబడినది—“యద్వత్తృషార్త మనభాతి మరీచికామ్బు శ్చాసన్నిధాన మపి రజ్జుభుజఙ్గముఖ్యమ్। స్వప్నః ప్రబోధావధి సుషుప్త్యవధీహ తద్వద్విశ్వం విభాతి తదపి ప్రవదన్తి సత్యమ్॥ సర్వప్రపఞ్చవిలయావసరే సుషుప్తౌ యత్ప్రాణవాయ్వనుచరం చిదిహాస్తి నూనమ్। అర్థప్రతీతిపరతో ఉపిచ జాగరాదౌ తస్మాత్సదిత్యభిహితం ఖలు చిత్స్వరూపమ్” ♀ ఇట్లు అవస్థాత్రయమునందును అబాధితమయి సత్యమయిన బ్రహ్మమునందు ఆసక్తచిత్తులగు తత్త్వదర్శులకు అసద్రూపమయిన శీతోష్ణాదిద్వంద్వముల దుఃఖము సహించుట యనఁగా నెంతమాత్రము? స్వప్నమునందు సర్పము కఱచినచో జాగ్రత్తయందు దానికిఁ బ్రతీకారము సంభవింపదు గదా! అని యర్థము.

రా. ఆత్మలనిత్యత్వమును దేహముల స్వాభావికమయిన నశ్వరత్వమును శోకము లేకుండుటకుఁ గారణమని చెప్పఁబడినవి. ఆకారణమునే యుపపాదింప నారంభించుచున్నారు.—అసతః = దేహమునకు; భావః = సద్భావము, ఉండుట; న విద్యతే = లేదు. సతః = ఆత్మకు; అభావః = అసద్భావము, లేకుండుట; న విద్యతే = లేదు. ఉభయోః = దేహాత్మలరెంటియొక్కయు; తత్త్వదర్శిభిః తు = అవి యుపలబ్ధము లగుచుండఁగా, ఎట్లు ఉపలబ్ధము లగుచున్నవో అట్లు వానితత్త్వమును దెలిసినవారిచేత §; అన్తః = నిర్ణయము; దృష్టః = తెలియఁబడినది. నిరూపణము నిర్ణ

* అసత్ అను శబ్దముచేఁ జెప్పఁదగినది.

♦ దీనికంటె ఇతరము నశ్వరము.

♀ ఎట్లు తృష్ణాకాలము ప్రత్యక్షజలమును సమీపమునకుఁ బోవునఱకు రజ్జు సర్పము మొదలగునదియు నిర్వ్యాపారస్థితివఱకు స్వప్నమును దోఁచుచున్నవో అట్లు ఇచట సుషుప్తివఱకుఁ బ్రపంచము తోఁచుచున్నది. దానినిగూడ సత్యమని చెప్పుచున్నారు!—అది అసత్యమని భావము. సమస్తప్రపంచమునకును లయము కలుగునట్టి సుషుప్తికాలమునందు ఏచిత్తు ప్రాణవాయుసహితమయి యున్నదో, జాగరాదియందు అర్థప్రతీతి—సుషుప్తియందనుభవించిన సుఖాజ్ఞానరూపమయిన అర్థముయొక్క—స్మృతి గలుగుటవలనఁగూడ ఏది సుషుప్తియందు వాస్తవముగా నున్నదో ఆకారణమువలన ఆచిత్తు గదా సత్తని చెప్పఁబడినది.

§ తు శబ్దముచే ఎట్లు కనఁబడుచున్నవో అట్లు కొంచెమైనను పొరపాటు నొందక తెలిసినవారని సూచితము.

యాంత మగుటవలన ఇచట అంతశబ్దముచే నిర్ణయము చెప్పఁబడుచున్నది. అచిద్వస్తు వయిన దేహమునకు అసత్త్వమే స్వరూపము, చేతనుఁడైన ఆత్మకు సత్త్వమే స్వరూప మను నిర్ణయము దృష్ట మని యర్థము. వినాశస్వభావము గదా అసత్త్వము, సత్త్వమో అవినాశస్వభావము. అట్లు భగవంతుఁ డగు పరాశరునిచేఁ జెప్పఁబడినది— « సత్యం న విజ్ఞాన మృతే ఽస్తి కించిత్క్వచిత్కదాచి ద్ద్విజవస్తుజాతమ్॥ సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్తో జ్ఞానం యథా సత్య మసత్య మన్యత్ ॥ అనాశీ పరమార్థశ్చ ప్రాజ్ఞై రభ్యుపగమ్యతే । తత్తు నాశి న సందేహో నాశిద్రవ్యోపపాదితమ్॥ యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞా ముపైతి వై । పరిణామాదిసంభూతాం తద్వస్తు నృప తచ్చ కిమ్ '* అని. ఇందుఁగూడ ‹ అన్తవన్త ఇమే దేహాః, అవినాశితు తద్విద్ధి › అని గదా చెప్పఁబడుచున్నది. కావున అదియు సత్త్వము అసత్త్వము అను స్వరూపములకు హేతువని తెలియవచ్చుచున్నది. సత్కార్యవాదమో యిటఁ బ్రకృతము కాదు, కావున ఈ శ్లోకము సత్కార్యవాదపరము కాదు. దేహాత్మలస్వభావము తెలియక మోహితుఁడైనవానికిఁ దన్మోహశాంతికొఱకు దేహాత్మల రెంటియొక్క నాశిత్వము అనాశిత్వము అను స్వభావములయొక్క వివేకమే కదా చెప్పవలెను. అదియే ‹ గతాసూనగతాసూంశ్చ › అని ప్రస్తుతము. మఱియు అదియే ‹ అవినాశితు తద్విద్ధి › ‹ అన్తవన్త ఇమే దేహాః › అని వెంటనే యుపపాదింపఁబడుచున్నది. కావున మేము చెప్పినదే యర్థము.

అచిద్వస్తు వయిన దేహము నశించుస్వభావము గల దగుటచే దానికి సద్భావము లేదు. చిద్వస్తు వయిన ఆత్మయో నశింప కుండుస్వభావము గల దగుటచే దానికి అసద్భావము లేదు. ప్రత్యక్షముగాఁ గనఁబడుచున్న దేహాత్మల రెంటిని జక్కఁగా విమర్శించి కన్నది కన్నట్లుగానే వీనితత్త్వము నెవ్వారు తెలిసికొనియున్నారో వారలుమాత్రమె యీనిర్ణయ మెఱుంగుదు రని తాత్పర్యము.

* ఇందు జ్ఞానస్వరూప మయిన ఆత్మ దక్క ఇతరవస్తువు ఏదియు ఎచ్చటను ఎప్పుడును ఉండునది కాదు, ఇది సత్యము. పరమార్థమిట్లు నీకు నాచేఁ జెప్పఁబడినది—జ్ఞానస్వరూప మయిన ఆత్మ సత్యము, ఇతరము అసత్యము అని. పరమార్థము నాశము లేని దని ప్రాజ్ఞులచే నంగీకరింపఁబడుచున్నది. నాశము గల ద్రవ్యములచేఁ గలిగింపఁబడిన దేహమో నాశము గలదియే, సందేహము లేదు. ఏది కాలాంతరమునఁ గూడ పరిణామాదులచేఁ గలిగిన ఇతరసంజ్ఞను పొందదో అది పరమార్థవస్తువు, అట్టిది యేది?—దృశ్యములం దేదియు లే దని భావము.

మా. నిత్యుఁడాత్మ యని చెప్పఁబడినది. ఆత్మమాత్రమె నిత్యుఁడా? లేక యితరముగూడ నిత్యపదార్థమున్నదా? ఇతరముగూడ నిత్యపదార్థమున్నది. అది యేది యనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అసతః = కారణమయిన ప్రకృతికి; అభావః = లేకుండుట *; నవిద్యతే = లేదు. సతః = బ్రహ్మమునకును; అభావః = లేకుండుట; నవిద్యతే = లేదు. అట్లు 'ప్రకృతిః పురుషశ్చైవ నిత్యౌ కాలశ్చ సత్తమ' ‖ అని విష్ణుపురాణంబునఁ జెప్పఁబడినది. అభావః నవిద్యతే అనునది వేఱుగాఁ జెప్పుట యాదరార్థము. అసత్తునకుఁ గారణత్వమో 'సదసద్రూపయా చాసౌ గుణమయ్యా ఽగుణో విభుః' § అని భాగవతమునందుఁ జెప్పఁబడినది. 'అసత స్సదజాయత' ♦ అని శ్రుతియును. అవ్యక్తమగుటవలనఁగూడ కారణము అసత్తని చెప్పఁబడును. సంప్రదాయమువలనఁగూడ ఈ యర్థము సిద్ధమగుచున్నదని చెప్పుచున్నాఁడు—అనయోః = ఈ; ఉభయోరపి = ప్రకృతిపురుషుల యిద్దఱియొక్కయు; అన్తః = నిర్ణయము; తత్త్వదర్శిభిః తు = తత్త్వజ్ఞులచేతనుగూడ; దృష్టః = తెలియఁబడినది.

కారణమయిన ప్రకృతి యసత్తనఁబడును. బ్రహ్మము సత్తనఁబడును. ప్రకృతికిని అభావము లేదు, బ్రహ్మమునకును అభావము లేదు. ఈరెండును నిత్యములు. ప్రకృతిపురుషులు నిత్యులను నీ నిర్ణయము శ్రుతిస్మృతులవలనను తత్త్వదర్శులగువారి యుపదేశపరంపరారూపమయిన సంప్రదాయమువలనను దెలియుచున్నది యని తాత్పర్యము.

అవినాశితు తద్విద్ధి యేన సర్వమిదం తతమ్
వినాశమవ్యయస్యాస్య న కశ్చిత్కర్తుమర్హతి. ౧౭

భా. ఏది యెల్లప్పుడును ఉండునదిగానే యున్నదో అట్టి సత్తనఁగా నేది? అని యందువేని అందుకు చెప్పఁబడుచున్నది.—అవినాశితు = నశించుస్వభావము లేనిదానినిగా మాత్రము, తు అనునది అసత్తునుండి విశేషము దెలుపుచున్నది; తత్ = దానిని; విద్ధి = ఎఱుంగుము. దేని

* వీరి మతమునందు 'విద్యతే అభావః' అని పదవిభాగము.

‖ ప్రకృతియును పురుషుఁడును—పరమాత్మయును నిత్యులు. కాలముగూడ నిత్యము.

§ కార్యకారణరూపమయి గుణమయమయిన ప్రకృతిచే అగుణుఁ డగు విభువు.

♦ అసత్తువలన సత్తు పుట్టెను.

ననఁగా, యేన = సత్తు అను పేరు గల ఏ బ్రహ్మముచేత; ఇదమ్ = ఈ; జగత్ = ప్రపంచము; సర్వమ్ = అంతయు, ఆకాశసహితముగా; తతమ్ = వ్యాపింపఁబడినదో, ఘటాదులు ఆకాశము చేతంబోలె. వినాశమ్ = అదర్శనమును * అభావమును. అవ్యయస్య—వ్యేతి=వృద్ధిక్షయములను బొందదు కావున అవ్యయము, అట్టి అవ్యయమయిన, సదాఖ్య మయిన బ్రహ్మము స్వరూపముచే వ్యేతి—వ్యయము పొందదు దేహాదులవలె, నిరవయవ మగుటవలన. ఆత్మీయము † వలనఁగూడ వ్యయము నొందదు, ఆత్మీయము దీనికి లేకుండుటవలన. ఎట్లు దేవదత్తుఁడు ధనహానిచేత వ్యయము నొందుచున్నాఁడో, అట్లు బ్రహ్మము వ్యయము నొందునది కాదు; ఇందువలన అవ్యయ మయిన; అస్య = ఈ బ్రహ్మమునకు; వినాశమ్ = అభావమును; కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడుగూడ; కర్తుమ్ = చేయుటకు; న అర్హతి = సమర్థుఁడు కాఁడు. ఎవ్వఁడును ఈశ్వరుఁడైనను తన్నుఁ దా నశింపఁజేయ శక్తుఁడు గాఁడు. తానే గదా బ్రహ్మము. తనయందుఁ దనక్రియ చెల్లదు.

సత్తు అనఁబడునట్టి యే బ్రహ్మము ఈ ఆకాశాది సమస్తప్రపంచమును వ్యాపించియున్నదో ఆ బ్రహ్మముమాత్రమే నశించుస్వభావము కలది కాదని యెఱుంగుము. నిరవయవ మగుటవలన వృద్ధిక్షయాదివికారములు లేనట్టి బ్రహ్మమునకు నాశము ఎట్టివాఁడును జేయఁ జాలఁ డని తాత్పర్యము.

ఆ. ఓయీ! సత్తనునది సామాన్యమా? స్వరూపమా? మొదటిపక్షమున సామాన్యము విశేషసాపేక్ష మగుటచేఁ బ్రలయావస్థయందు సమస్తవిశేషములు నశించునప్పుడు నాశము నొందవలయును. అప్పుడుగూడ ఆత్మాదులగు విశేషములు కలవని చెప్పవలను గాదు. ఏలయనఁగా ఆత్మభిన్నములయిన విశేషములన్నియుఁ గార్యములగుటచేఁ బ్రలయావస్థయం దుండఁజాలవు. సామాన్యరూపమయిన ఆత్మయో ధర్మి యగుటవలన దానికిఁ బ్రథమపక్షమునఁ జెప్పిన దోషమే ప్రసక్తించును. రెండవపక్షమునందును స్వరూపము వ్యావృత్త మందు లేని కల్పిత మగుటవలన వినాశి యగును, అనువృత్త మందు లేని అది యే సామాన్య మగుటచేఁ బూర్వోక్తదోషమే యగును. అను నాశంకతోఁ బ్రశ్న చేయుచున్నారు, ఏది యెల్ల

* కనఁబడకుండుట.

† తనవాని.

ప్పునను ఇత్యాదిగా. సామాన్యవిశేషభావశూన్యంబును అఖండైకరసమును సదేవేత్యాదిశ్రుతిబోధితంబును సర్వవికారరహితంబు నగు వస్తువు ప్రకృతము సత్తని వివక్షిత మని దాని కుత్తరముఁ జెప్పుచున్నారు అందుకుఁ జెప్పఁబడుచున్నది యని. సద్రూపుఁ డయిన ఆత్మ వినాశరహితుఁ డని తెలియుటకు సర్వజగద్వ్యాపకత్వము హేతు వని తెలుపుచున్నారు 'యేన సర్వ మిదం తతమ్' * అని. ఆత్మకు వినాశము లేదనుటకు యుక్తిఁ జెప్పుచున్నారు వినాశ మిత్యాదిగా ‡. ఆత్మకు వినాశము కల దన్నయెడ ఆత్మకు నాశము తనవలననే గలుగునా? లేక ఇతరునివలనఁ గలుగునా? మొదటిపక్షము సరి కా దని చెప్పుచున్నారు అవినాశి అని. దేహాది ద్వైతము అసత్తు దానికన్న విశేషము—విలక్షణత సత్తునకు తనయంత నాశము లేకుండుట, దానిని దెలుపుచున్నది తు అను నిపాత మని చెప్పుచున్నారు తు అనునది ఇత్యాదిగా. ఆకాంక్షాపూర్వకముగా విశేష్యముఁ జూపుచున్నారు దేనిని ఇత్యాదిగా. విమతము నాశము లేనిది, వ్యాపక మగుటవలన, ఆకాశమువలె, ఉదాహరణము శాస్త్రసిద్ధము మాత్రమె కాదు లోకప్రసిద్ధముగూడ నని భావము. రెండవపక్షంబును సరి కా దని చెప్పుచున్నారు వినాశ మిత్యాదిగా. దీనికి వినాశ మెవ్వఁడును జేయఁజాలఁ డని సంబంధము. వినాశము సావశేషము ♦ నిరవశేషము అని రెండువిధములుగాఁ దలఁచి వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు అదర్శనమును అభావమును అని. ఎవ్వఁడును దీని కభావము కలిగించుటకు శక్తుఁడు గాఁ డనుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు అవ్యయస్య అని. బ్రహ్మము స్వరూపముచే నశించునా? లేక స్వసంబంధిచే నశించునా అని వికల్పించి మొదటిపక్షమును దూషించుచున్నారు ఈసదాఖ్యమయిన బ్రహ్మము ఇత్యాదిగా. నిరవయవమునకు అవయవక్షయరూప మయిన వ్యయము సంభవింప దనుటకు వైధర్మ్యదృష్టాంతముఁ జెప్పుచున్నారు దేహాదులవలె నని. రెండవపక్షమును నిరసించుచున్నారు ఆత్మీయమువలనఁగూడ ఇత్యాదిగా. దానినే వ్యతిరేకదృష్టాంతముచే స్పష్టీకరించుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. రెండువిధము లయిన వ్యయమును లేకుండుటచే ఫలితమును జెప్పుచున్నారు ఇందువలన నిత్యాదిగా. మఱియు బ్రహ్మము ఇతరునివలన నశింపదు, ఆత్మ యగుటవలన, వ్యతిరేకమున ఘటమువలె నని చెప్పుచున్నారు ఎవ్వఁడును ఇత్యాదిగా. ఆత్మ యగుటవలన

* మూలమునందు.

‡ మూలమునందు.

♦ మిగత గలది.

అను హేతువు అసిద్ధ మనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు తానే యిత్యాదిగా. కదా అనుటచే తాదాత్మ్యము బోధించు శ్రుతి యిట హేతువుగాఁ దెలుపఁబడినది. అగుఁ గాక, అయినను బ్రహ్మము తానే తనకు నాశక మగును ఉద్బంధనాదులం * జూచుచున్నాము గదా, అనఁగా అట్లు కా దని చెప్పుచున్నారు తనయందు ఇత్యాదిగా.

హా. ఏదిమాత్రమె యెల్లప్పుడును సత్తే యని చెప్పఁబడునో అది యేది? ఇందుకుఁ జెప్పుచున్నారు.—నశించుస్వభావము గలది వినాశి, వినాశి కానిది అవినాశి అట్టిదానిఁగా, తుశబ్దము అసత్తునుండి విశేషణార్థము. తత్ = దానిని; విద్ధి = ఎఱుంగుము. దేనిని అనఁగా, యేన= దేనిచేత, సర్వమ్= సమస్త మయిన; ఇదమ్ = ఈజగత్తు; తతమ్ = వ్యాపింపఁబడినదో, ఆకాశము చేతంబోలె. వినాశ మనఁగా అదర్శనము. ఘటాదులకువలె, అస్య = ఈ; అవ్యయస్య = నాశరహిత మయిన బ్రహ్మమునకు; వినాశమ్, కర్తుమ్, కశ్చిత్, నార్హతి. ఎవ్వఁడును తన్నుఁ దా నశింపఁ జేయఁ జాలఁడు.

శం. ఓయీ! సత్తనునది సామాన్యమా? లేక స్వరూపమా? సామాన్య మనునెడ, అది విశేషాపేక్ష మగుటచేఁ బ్రలయదశయందు సర్వవిశేషములు నశించునప్పుడు దానికిని వినాశ మగును. స్వరూప మను పక్షమునందు అది వ్యావృత్త మనునెడఁ గల్పిత మగుటవలన దానికి వినాశిత్వము సంభవించును. అనువృత్త మనునెడ అదియే సామాన్య మగుటచేఁ బూర్వోక్తదోష మే యగును. అని యాశంకించి, అది సామాన్యమునుం గాదు విశేషమునుం గాదు. కావున దాని కెట్లును వినాశము సంభవింప దని సమాధానము చెప్పుచున్నారు.—ఇదమ్= ఈ కనఁబడుచున్నదియు అవిద్యాకార్యమును అసత్తు నగు జగత్తు; సర్వమ్; యేన=అతిసూక్ష్మంబును సర్వవ్యాపకంబు నగు ఏసత్తుచేత; సూర్యకిరణముచే జలప్రవాహమువలె, తతమ్= లోపలను వెలుపలను వ్యాపింపఁబడినదో; తత్ =ఆ సత్తనువస్తువు; అవినాశి—అసత్తువలె, నశించుటకు—నాశనక్రియకు విషయ మగుటకు అనర్హ మయిన స్వభావము—సత్త గలది కావున అవినాశి యని చెప్పఁబడును. అతిసూక్ష్మ మగుటవలనను అతిమహత్తగుటవలనను తాను వినాశక్రియ నతిక్రమించినట్టి సత్తు నిత్యమే యగు నని యర్థము. ఆత్మ నిత్యుఁడు, పరిపూర్ణుఁ డగుటవలన, ఆకాశమువలె అని నిత్యత్వమునం దనుమానము ప్రమాణము. ఒకదేహము నష్ట మయినను అంతటను అంద

* ఉరిపోసికొనుట మొదలగువాని.

ఆకును అన్ని పదార్థములు కనఁబడుచున్నవి. సూర్యునివలె సర్వప్రకాశకుఁడై సత్యుఁడైన యాత్మ యున్నంగదా పదార్థములు కనఁబడును. లేనిచో నెట్లు కనఁబడు? ఈ యన్యథానుపపత్తిచే అర్థాపత్తియుఁ బ్రమాణము. ఇందు ఆత్మకు నాశము కల దని చెప్పెడు వాది నడుగవలెను. ఆత్మకు నాశము దేనివలనఁ గలుగును? తనయంతనా? ఇతరమువలననా? ఆశ్రయనాశమువలననా? సంబంధినాశమువలననా? కారణనాశమువలననా? కార్యనాశమువలననా? మొదటి పక్షము సరి కాదు, ఆత్మ నిరవయవుఁ డగుటవలన, ఎట్లు సావయవమునకు తన యవయవముల క్షయముచే నాశ మగునో అట్లు నిరవయవుఁ డగు ఆత్మకుఁ దనయంత నాశము ఉపపన్నము కాదు. రెండవది యుక్తము గాదు, ఏల యనఁగా ఆ యితరముగూడ ఆత్మయే యగుటవలన నది తనకుఁ దానే కర్మమును కర్తయుఁ గాఁ జాలదు. కావున అందువలనఁ గూడ నాశము సంభవింపదు. మూఁడవదియు కాదు, ఏలయనఁగా 'కస్మిన్ భగవః ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్నీతి' * అని శ్రుతి ఆత్మకు స్వాతిరిక్త మయిన ఆశ్రయము లే దని యుపదేశించుటవలన ఆశ్రయనాశనిమిత్తక మయిన నాశము ఆత్మ కుపపన్నము గాదు. నాలవదియుఁ గాదు, నిరవయవుఁ డగుటచే ఆత్మకు ద్రవ్యగుణక్రియాదులతో సంయోగాదిసంబంధము నిరూపింప నశక్య మగుటవలన తత్సంబంధనాశముచే నాశము సంభవింపదు. అయిదవదియు ఉచితము గాదు, ఏల యనఁగా 'నచాస్య కశ్చి జ్జనితా' § అను శ్రుతి బ్రహ్మమునకుఁ గారణము లే దని చెప్పుటవలన కారణనాశనిమిత్త మయిన నాశము అనుపపన్నము. ఆఱవదియు కానేకాదు, ఎందువలన ననఁగా, 'నతస్య కార్యం కరణంచ విద్యతే' ‖ అను శ్రుతి బ్రహ్మమునకుఁ గార్యము లే దని యుపదేశించుటవలనఁ గార్యనాశనిమిత్తక మయిన నాశము సంభవింపదు. కావున, ఏవిధముచేతను ఈ సద్రూప మయిన బ్రహ్మము, నవ్యేతి—నాశము నొందదు, కావున అవ్యయము, అట్టి యీ యవ్యయ మయిన, నిత్యసిద్ధసత్త గల బ్రహ్మమునకు; వినాశమ్ = అభావమును; కర్తుమ్ = చేయుటకును చెప్పుటకును; కశ్చిత్ = ఎట్టివాదియును; నార్హతి = శక్తుఁడు గాఁడు. అట్లు చెప్పినయెడ తనకే 'నాహ మస్మి' ¶ అని యభావము చెప్పిన ట్లగును, బహుశ్రుతివిరోధంబును ప్రత్యక్షాదివిరోధంబును ప్రసక్తించు నని భావము.

---

* భగవంతుఁడా! దేనియందుఁ బ్రతిష్ఠితము? తనమహిమ యందే.

§ ఇతనికి కారణ మేదియు లేదు.

‖ ఆతనికి కార్యమును కరణమును లేదు.

¶ నేను లేను.

వ్యా. ఓయీ! ఇట్టి సత్తు జ్ఞానముకన్న భిన్న మన్న యెడఁ బరిచ్ఛిన్న మగ వలసివచ్చును, కావున జ్ఞానాత్మకమే యని యంగీకరింపవలెను. అజ్ఞానమో ఆధ్యాసికము * కా దని చెప్పవలెను, లేనియెడ జడ మనుట సంభవించును. అట్లు అనాధ్యాసిక జ్ఞానరూప మయిన సత్తు ధాత్వర్థ † మగుటవలన ఉత్పత్తివినాశములు గల దని చెప్పవలెను. ఘటజ్ఞానము పుట్టెను ఘటజ్ఞానము నశించెను అను ప్రతీతి వలనఁ గూడ ఈ యుత్పత్తివినాశవత్త్వము సిద్ధ మగుచున్నది. మఱియు 'నేను ఘటము నెఱుంగుచున్నాను' అను ప్రతీతివలన అది సాశ్రయ మనియు సవిషయ మనియు నేర్పడుచున్నది. కావున స్ఫురణము దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛిన్న మగుటవలన, తద్రూప మయిన సత్తు దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదశూన్యం బెట్లగు నని యాశంకించి సమాధానము చెప్పుచున్నారు.—వినాశ మనఁగా దేశమువలనఁగాని కాలమువలనఁ గాని వస్తువువలనఁగాని పరిచ్ఛేదము, అది కలది వినాశి పరిచ్ఛిన్నము, అట్టిది కానిది అవినాశి = అన్నివిధములచేతను బరిచ్ఛేదము లేనిది, అవినాశితు = పరిచ్ఛేదములేనిదే అని; తత్ = ఆ సద్రూప మయిన స్ఫురణమును; నీవు, విద్ధి = ఎఱుంగుము. అది యేది యనఁగా, యేన = ఏకమును నిత్యమును విభువు నగు ఏసద్రూప స్ఫురణముచేత; సర్వమ్ = సమస్త మయిన; ఇదమ్ = సొంతముగా సత్తాస్ఫూర్తులు లేనట్టి యీదృశ్యప్రపంచము; తతమ్ = వ్యాపింపఁబడినదో, రజ్జువుచే సర్పధారాదికమువలెఁ దన సత్తాస్ఫురణముల యధ్యాసముచేఁ దనయందు సమావేశిత మయ్యెనో, దానిని అవినాశినిగానే యెఱుంగు మని యర్థము. ఎందువలన ననఁగా, వినాశమ్ = పరిచ్ఛేదమును; అవ్యయస్య = అపరిచ్ఛిన్న మయిన; అస్య = ఈ, అపరోక్షమును సర్వానుస్యూతము నగు స్ఫురణరూప మయిన సత్తునకు; కశ్చిత్ = ఏదియు, ఆశ్రయముగాని విషయముగాని ఇంద్రియసన్నికర్షాదిరూప మయిన హేతువుగాని; కర్తుమ్ = చేయుటకు; నార్హతి = సమర్థము కాదు, ఏల యనఁగా కల్పితము అకల్పితమున కెట్లు పరిచ్ఛేదము చేయఁ జాలును? పరిచ్ఛేదము ఆరోపితమాత్రమె యన్నచో ఇష్టాపత్తి. నేను ఘటము నెఱుంగుచున్నా ననుచోట అహంకారము ఆశ్రయముగాను ఘటము విషయముగాను భాసిల్లుచున్నది. ఉత్పత్తివినాశవంత మగు ఒకానొక అహంకారవృత్తియో సర్వవ్యాపక మయిన సద్రూపస్ఫురణమునకు వ్యంజకము. అట్లు ఆత్మమనస్సంయోగము జ్ఞానహేతు వని తార్కి-.

* భ్రాంతి కల్పితము.

† జ్ఞా అవబోధనే అను ధాతువుయొక్క అర్థము.

కులుగూడ అంగీకరించెదను. ఆ యహంకారవృత్తియొక్క యుత్పత్తివినాశముల చేతనె తదుపహిత మయిన స్ఫురణరూపసత్తునం దుత్పత్తివినాశప్రతీతి యుపపన్న మగుటవలన ఏక మగు సద్రూపస్ఫురణమునకు స్వతఉత్పత్తివినాశములు కల్పించుట యనవసరము, ధ్వన్యవచ్ఛేదముచే శబ్దమునకును ఘటాద్యవచ్ఛేదముచే ఆకాశమునకునుంబోలె *. అహంకారమో ఆ స్ఫురణమందు అధ్యస్త మయిన దైనను దాని కాశ్రయముగాఁ దోఁచుచున్నది, దానియందు అహంకారవృత్తి తాదాత్మ్య మధ్యస్త మగుటవలన. ఏల యనఁగా సుషుప్తియం దహంకారము లేకున్నను తద్వాసనావాసిత మయిన అజ్ఞానమును భాసిల్లఁ జేయునట్టి చైతన్యమునకు స్వతస్స్ఫురణము కలదు. లేనియెడ ‘ఇంతకాలము నే నేమియుఁ దెలియకుంటిని’ అని సుప్తోత్థితునకు ♦ స్మృతి కలుగక పోవలయును. ఇది జ్ఞానాభావానుమితి యని చెప్ప శక్యము గాదు. ఏల యనఁగా సుషుప్తికాలము అనుపక్షముయొక్క జ్ఞానము లేదు, లింగముగూడ సంభవింపదు, అస్మరణాదికము వ్యభిచారి యగుటవలన స్మరణజనకము కానట్టి నిర్వికల్పకాదుల యభావమునకు సాధకము కాఁజాలదు, జ్ఞానసామగ్రి లే దనుటయో అన్యోన్యాశ్రయదోషగ్రస్తము. మఱియు ‘యద్వైతన్నపశ్యతి పశ్యన్వై తద్ద్రష్టవ్యం నపశ్యతి నహి ద్రష్టుర్దృష్టే ర్విపరిలోపో విద్యతేఽవినాశిత్వాత్’ ❡ ఇత్యాదిశ్రుతి నిత్య మగుటచే స్వప్రకాశస్ఫురణము సుషుప్తియందుఁ గల దని తెలుపుచున్నది. ఇట్లు ఘటాదివిషయముగూడ తదజ్ఞాతావస్థాభాసక మయిన స్ఫురణమునందుఁ గల్పితము. ‘ఏది మున్ను తెలియకుండెనో అదియే యిప్పుడు నాచే నెఱుంగఁబడినది’ అని ప్రత్యభిజ్ఞ కలుగుటవలన. ప్రామాణ్య మనఁగా అజ్ఞాతజ్ఞాపకత్వము § అని సర్వశాస్త్రసిద్ధాంతము గదా! యథార్థానుభవము ప్రమ యని ప్రమాణలక్షణమునందు జ్ఞాత జ్ఞాపక $ మైన

---

* ఎట్లు ధ్వనుల ఉత్పత్తినాశములచేతనే తదవచ్ఛిన్న మయిన శబ్దమునందలి యుత్పత్తివినాశప్రతీతి యుపపన్న మగుటచే శబ్దమునకు స్వతఉత్పత్తివినాశములు చెప్పరో, ఎట్లు ఘటాదుల యుత్పత్తివినాశములచేతనే తదవచ్ఛిన్న మయిన ఆకాశమునందలి యుత్పత్తివినాశప్రతీతి యుపపన్న మగుటచే ఆకాశమునకు స్వతఉత్పత్తివినాశములు చెప్పరో అట్లు.

♦ నిదురించి లేచినవానికి.

❡ దానిఁ దెలియకున్నాఁ డనుట యేది గలదో అది తెలియుచునే తెలియవలసినదానిఁ దెలియకున్నాఁడు. ఏల యనఁగా ద్రష్టయొక్క దృష్టికి లోపము కలుగదు, అవినాశి యగుటవలన.

§ తెలియఁబడనిదాని తెలుపుట.

$ తెలియఁబడినదానిఁ దెలుపునది.

స్మృతికి వ్యావర్తక మగు అనుభవపదముఁ బ్రయోగించుచున్న తార్కికులు గూడ దీని నంగీకరించుచున్నారు. ఘటాదికముయొక్క అజ్ఞాతత్వమో చక్షురాదులచే గ్రహింపఁబడునది కాదు, అందుఁ జక్షురాదికము అసమర్థ మగుటవలనను, లేనియెడ ఘటాదిజ్ఞానానంతరము గూడ త దజ్ఞానానువృత్తి ప్రసంగమువలనను. అనుమానముచేతనుగూడ గ్రహింపఁబడదు, హేతువు లే కుండుటవలన. ఇప్పుడు జ్ఞాత మగుట యను హేతువుచే మున్ను అజ్ఞాత మగుట ననుమానింప శక్యము గాదు గదా! హేతువునకు ధారావాహికజ్ఞానవిషయమున వ్యభిచారము గలుగుటవలన *. ఇఁక, ఇప్పుడుమాత్రమే జ్ఞాతము అనఁగా మున్ను అజ్ఞాత మయి యిప్పుడు జ్ఞాతము అని యర్థము. అది హేతు వన్నయెడ, సాధ్యముకన్న అభిన్న మగుటవలన అది యసిద్ధము. మఱియు అజ్ఞాతావస్థాజ్ఞాన మున్నంగాని జ్ఞానమునకు ఘటాదికము హేతు వని గ్రహింప శక్యము గాదు, హేతువు పూర్వవర్తియయి గదా యుండవలెను. అజ్ఞాతావస్థాజ్ఞానము లేదన్నచో ‘ఘటము నెఱుంగను’ అను సార్వలౌకిక మయిన అనుభవమునకు విరోధ మగును. అందువలన అజ్ఞాత మయిన స్ఫురణము భాసమానమై తనయం దధ్యస్త మయిన ఘటాదికమును భాసిల్లంజేయుచున్నది. ఇట్లు ఘటాదులు అజ్ఞాత మయిన స్ఫురణమునందుఁ గల్పితము లనుట సిద్ధము. కానిచో ఘటాదులు జడము లగుటచే అజ్ఞాతత్వము తద్భానము అనుపపన్నము లగును. స్ఫురణము తనయం దధ్యస్త మయిన యజ్ఞానముచేతనే అజ్ఞాత మగు నని తానే భగవంతుఁడు చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. ‘అజ్ఞానే నావృతం జ్ఞానం తేన ముహ్యన్తి జన్తవః’ అని. ఇందుచే విభుత్వము సిద్ధము. అట్లు శ్రుతి ‘మహద్భూత మనన్త మపారం విజ్ఞాన ఘన ఏవ’ అనియు, ‘సత్యం జ్ఞాన మనన్తమ్’ అనియు, జ్ఞానమునకు మహత్త్వమును అనంతత్వమును దెలుపుచున్నది. మహత్త్వ మనఁగా స్వాధ్యస్త సర్వసంబంధిత్వము ♦, అనంతత్వ మనఁగా త్రివిధపరిచ్ఛేదశూన్యత్వము అని వివేకము. ఇందుచే శూన్యవాదముగూడ నిరాకృతము, ఏల యనఁగా అధిష్ఠానము లేక భ్రమ సంభవింపదు, అవధి లేక బాధ సంభవింపదు. అట్లు శ్రుతి ‘పురుషా న్నపరం కించి త్సాకాష్ఠా సాపరాగతిః’ ❡ అని సర్వబాధలకును అవధి

* ఒక్కటే విషయమును గూర్చిన వృత్తిపరంపర ధారావాహికజ్ఞాన మనఁబడును. దాని విషయము పూర్వము జ్ఞాత మగుటవలన ఇప్పుడు జ్ఞాత మగుట యను హేతువున కందు వ్యభిచారము.

♦ తనయం దధ్యస్తము లైన సర్వపదార్థముల సంబంధము గల దగుట.

❡ పురుషునికన్నఁ బర మేదియు లేదు, అది హద్దు, అది పర మయిన గతి.

గాఁ బురుషుఁడు శేషించు నని చెప్పుచున్నది. భాష్యకారులచేతనుం జెప్పఁబడినది 'సర్వం వినశ్య ద్వస్తు జాతం పురుషాన్తం వినశ్యతి. పురుషో వినాశ హేత్వ భావా న్న వినశ్యతి '* అని. ఇందుచే క్షణికవాదముగూడ నిరాకృతము, అబాధిత మయిన ప్రత్యభిజ్ఞ గలుగుటవలనను ఒకరు చూచినదాని మఱియొకరు స్మరించుట మొదలగునవి యనుపపన్నము లగుటవలనను. కావున, ఏకంబును సర్వానుస్యూతంబును స్వప్రకాశస్ఫురణరూపంబు నగు సత్తు సర్వప్రకారములచేతను బరిచ్ఛేదశూన్యం బగుటవలన ఉపపన్నము 'నాభావో విద్యతే ఽసతః' అనుట.

శ్రీ. అందు సత్స్వభావము అవినాశి యగు వస్తువు సామాన్యముగాఁ జెప్పఁబడినది. విశేషించి చూపుచున్నాఁడు.—యేన, సర్వమ్, ఇదమ్ = ఆగమాపాయములు స్వభావముగాఁ గల యీ దేహాదికము, తతమ్ = తత్సాక్షి యగుటచే వ్యాపింపఁబడినదో. తత్ తు = అట్టి యాత్మస్వరూపమును మాత్రము, అవినాశి = వినాశశూన్యమునుగా, విద్ధి = ఎఱుంగుము. అందుకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు వినాశ మిత్యాదిగా.

ప. పై చెప్పిన యుక్తిచే సిద్ధమగు నర్థముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—తత్ =ఆవస్తువును, తు—సత్యముగా, అవినాశి = వినాశము లేనిదానిఁగా, విద్ధి = ఎఱుంగుము. అది యేది యనఁగా. యేన = అధ్యాసమునకు అధిష్ఠాన మయిన దేనిచేత, సర్వమ్, ఇదమ్ = దృశ్యసమూహము, తతమ్ = విస్తారముఁ బొందినదో, సత్య మయిన యధిష్ఠానము లేక అసత్యము భాసిల్లదు గదా! శుక్తి లేనిచో రజత మెట్లు భాసిల్లును? అని యర్థము. కావున, అవ్యయస్య, అస్య, వినాశమ్, ఎవ్వఁడు చేయఁ జాలును? ఎవ్వఁడును జేయఁ జాలఁ డని యర్థము.

రా. ఆత్మమాత్రము వినాశరహితుఁ డనుట యెట్లు తెలియవచ్చు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—యేన=ఏ చేతన మయిన ఆత్మతత్త్వముచేత; ఇదమ్= ఈ అచేతన తత్త్వము; సర్వమ్ = సమస్తమును; తతమ్ = వ్యాపింపఁబడినదో; తత్ తు = ఆ ఆత్మతత్త్వమునుమాత్రము; అవినాశి= వినాశము లేనిదానిఁగా; విద్ధి= ఎఱుంగుము. వ్యాపకుఁ డగుటచే నిరతిశయసూక్ష్ముఁ డగుటవలన, అవ్యయస్య = నాశమునకు అశక్య మయిన; అస్య = ఈ యాత్మకు; కశ్చిత్ = తద్వ్యతిరిక్త మయిన ఏపదార్థముగూడ;

* నశించునట్టి సమస్తవస్తుసమూహంబును బురుషునివఱకు నశించుచున్నవి. పురుషుఁడు వినాశహేతువు లేకుండుటవలన నశింపఁడు.

వినాశమ్ = నాశమునకు; కర్తుమ్ = చేయుటకు; నార్హతి = సమర్థము కాదు. ఏల యనఁగా అది ఆత్మవ్యాప్య మగుటచే ఆత్మకన్న స్థూల మగుటవలన. నాశక * మయిన శస్త్రజలాగ్నివాయ్వాదికము తాను నశింపఁజేయు పదార్థమును వ్యాపించి గదా శిథిలీకరించుచున్నది. ముద్గరాదులుగూడ వేగవంత మగు సంయోగముచే వాయువును బుట్టించి తద్ద్వారముననే గదా నశింపఁజేయుచున్నవి. అందువలన ఆత్మతత్త్వము అవినాశి.

ఆత్మతత్త్వము ఈ యచేతనతత్త్వమునంతయు వ్యాపించి యుండునది కావున వ్యాపకము నిరతిశయసూక్ష్మము అగుటవలన దానికి నాశము శక్యము కాదు. నాశజనక మయిన ఆయుధాదిపదార్థ మంతయు తాను నశింపఁ జేయవలసిన పదార్థమును వ్యాపించియే దానికి నాశము కల్గింపవలెను, ఆత్మ నిరతిశయసూక్ష్ముఁడు కావున స్థూల మయిన ఆత్మవ్యతిరిక్తపదార్థ మేదియు ఆత్మను వ్యాపింపఁ జాలదు, అందువలన ఆత్మకు ఏదియు నాశము కలిగింప సమర్థము గాదు. కావున ఆత్మతత్త్వము అవినాశి యని తెలియుము అని తాత్పర్యము.

మూ॰ అధిక మేల? ఏది దేశముచే అనంతమో అది నిత్యమే, అట్లు వేదము మొదలగునవి యితరపదార్థములుగూడ నిత్యములు గల వని చెప్పుచున్నారు.— యేన = దేనిచేత; ఇదమ్ = ఇది; సర్వమ్ = సమస్తమును; తతమ్ = వ్యాపింపఁబడినదో, దేశకృతపరిచ్ఛేదము లేనిదో; తత్ = అట్టి, వేదములు ఆకాశము మొదలగు దాని; అవినాశితు = నశించుస్వభావము లేనిదానిఁగానే, నిత్యమునుగానే. విద్ధి = ఎఱుంగుము. వీనికి శాపాదికముచేతఁగూడ వినాశము లే దని చెప్పుచున్నాఁడు— అవ్యయస్య = నాశము లేనట్టి; అస్య = ఈ వేదాదికమునకు; కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడును; వినాశమ్ = నాశమును; కర్తుమ్ = చేయుటకు; నార్హతి = సమర్థుఁడు కాఁడు.

జీవుఁడు, ప్రకృతి, బ్రహ్మము ఇవిమాత్రమె కావు నిత్యములు, మ రేమనఁగా, దేశకృతపరిచ్ఛేదశూన్యము లయిన వేదాకాశాదులుగూడ నిత్యపదార్థములు కలవు. వీనికి స్వాభావిక మయిన నాశము లేదు సరే గదా? నైమిత్తిక మయిన నాశముగూడ వీనికి లేదు. ఏల యనఁగా ఇవి నాశము చేయ శక్యము గానివి, కావున శాపము మొదలగువానిచేత వీనికి నాశము కలిగింప నెవ్వరికిని శక్యము కా దని వేఱుగా చెప్పవలెనా యేమి? అని తాత్పర్యము.

---

* నశింపఁ జేయునది.

అన్తవన్త ఇమే దేహా నిత్యస్యోక్తాశ్శరీరిణః
అనాశినోఽప్రమేయస్య తస్మాద్యుధ్యస్వ భారత. ౧౮

భా°. ఏదయ్యా ఆ అసత్తు, స్వాత్మసత్తను వ్యభిచరించుచున్న దని చెప్పితివే? చెప్పెదము.—అన్తవన్తః — అంతము వినాశము గల, ఎట్లనఁగా మృగతృష్ణికాదులందు అనువృత్తమయిన సద్బుద్ధి ప్రమాణ నిరూపణాంతమున విచ్ఛిన్న మగుచున్నది, అది ఆ సద్బుద్ధికి అంతము, అట్లు, ఇమే దేహాః=ఈ దేహములు, స్వప్నమాయాదేహాదులవలెఁగూడ అంతవంతములు. నిత్యస్య = నిత్యుఁడును; శరీరిణః = దేహముగలవాఁడును; అనాశినః = నాశము లేనివాఁడును; అప్రమేయస్య = అప్రమేయుండు నగు ఆత్మయొక్క; ఇమే దేహాః = ఈ దేహములు; అన్తవన్తః = నాశము గలవి యని; ఉక్తాః=చెప్పఁబడినవి, వివేకులచేత నని యర్థము. నిత్యస్య అనాశినః అని పౌనరుక్త్యము * లేదు, లోకమునందు నిత్యత్వము రెండువిధము లగుటవలన. అట్లు నాశముగూడ రెండువిధములు. ఎట్లనఁగా దేహము భస్మీభూత మయి అదర్శనము నొందినప్పుడు అది నష్ట మని చెప్పఁబడుచున్నది. మఱియు ఉన్నదయ్యును వ్యాధ్యాదియుక్తమై వేఱువిధముగాఁ బరిణమించినప్పుడును నష్ట మని చెప్పఁబడుచున్నది. అందు అనాశినః నిత్యస్య అనుటకు రెండువిధములైన నాశముతోను సంబంధములే దాత్మ కని యర్థము. లేనిచో ఆత్మ నిత్యత్వము పృథివ్యాదులనిత్యత్వమువంటి దనిగూడ యేర్పడును. అట్లు కారా దని 'నిత్యస్య అనాశినః' అని చెప్పుచున్నారు. అప్రమేయస్య = ప్రమేయుఁడు కానివానికి, ప్రత్యక్షాదిప్రమాణములచే అపరిచ్ఛేద్యున కని యర్థము.

ఆక్షేపము.—ఓయీ! ఆగమముచే ♦ ఆత్మ పరిచ్ఛిన్నుఁ ¶ డగుచున్నాఁడు, ప్రత్యక్షాదికము చేతఁగూడఁ బరిచ్ఛిన్నుఁ డగుచున్నాఁడు.

సమాధానము.—కాదు. మున్నె ఆత్మ స్వతస్సిద్ధుఁ డగుటవలన, ప్రమాత యగు తాను సిద్ధుఁ డైనంగదా ప్రమిత్సువునకు § ప్రమాణా

* పునరుక్తభావము, చెప్పినదానినే మరలఁ జెప్పుట.

♦ వేదముచే.

¶ తెలియఁబడినవాఁడు.

§ ప్రమాణముచే దెలియఁ గోరువానికి.

న్వేషణ కలుగును. ఏల యనఁగా ప్రమాణముచేఁ బ్రమేయముఁ దెలియఁ గోరువాఁడు మొదట నిత్యుఁడు అవిక్రియుఁడు నగు ఆత్మను నే నని తన్నుఁ బ్రమాణముచేఁ దెలిసికొని యటుపిమ్మటనా ప్రమేయముఁ బరిచ్ఛేదించుటకుఁ బ్రవర్తించుచున్నాఁడు? కాఁడు. తాను అనువాఁ డెవ్వనికిని అప్రసిద్ధుఁడు కాఁడు గదా! అంత్యప్రమాణ మయిన శాస్త్రమో అతద్ధర్మాధ్యారోపణమాత్రనివర్తక మగుటచే ఆత్మకుఁ బ్రమాణ మగుచున్నది, కాని అజ్ఞాతార్థజ్ఞాపక మగుటచేఁ గాదు. అట్లు శ్రుతి చెప్పుచున్నది 'యత్సాక్షా దపరోక్షా ద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః' అని. ఎందువలన ఇట్లు ఆత్మ నిత్యుఁడును అవిక్రియుఁడు నగుచున్నాఁడో, తస్మాత్= అందువలన, భారత=అర్జునా! యుధ్యస్వ=యుద్ధము చేయుము, యుద్ధము నుండి యుపరమింప వల దని యర్థము. ఏల యనఁగా ఇచట యుద్ధము కర్తవ్య మని విధింపఁబడదు. యుద్ధమునందుఁ బ్రవృత్తుఁ డైయే గదా యితండు శోకమోహములచేఁ బ్రతిబంధింపఁబడినవాఁడై యూరక యున్నవాఁడు. కావున, అతనికి యుద్ధప్రతిబంధమును దొలఁగించుట మాత్రమె భగవంతునిచేఁ జేయఁబడుచున్నది. అందువలన యుధ్యస్వ అనునది యనువాద * మాత్రమే కాని విధి కాదు.

ఈ యాత్మ నిత్యుఁడు నాశరహితుఁడు ప్రత్యక్షాదిసర్వప్రమాణముల చేతను అప్రమేయుఁడు, అట్టి యాత్మయొక్క ఈ దేహములు నశ్వరములే కాని నిత్యములు కా వని వివేకులు చెప్పెదరు. కావున, అర్జునా! యుద్ధమునుండి యుపరమింప వలదు అని తాత్పర్యము.

అ. అనంతరప్రకృతములైన † సదసత్తులలో, స్వరూపమునకు వ్యభిచారము లేకుండుటచేఁ బరమార్థ మని సత్తు నిర్ధారింపఁబడినది. ఇప్పుడు అసత్తును నిర్ధారించుటకై ప్రశ్న చేయుచున్నారు.—ఏది ఇత్యాదిగా. అది యసత్తే యని నిర్ధారిత మగుటవలన ప్రశ్న కవకాశము లే దని యాశంకించి, శూన్యమునకు భిన్నముగా వివక్షిత మయిన యసత్తు నిర్ధారించుటకై ప్రశ్న కవకాశము కల దని చెప్పుచున్నారు స్వాత్మసత్తను ఇత్యాదిగా. దేహాదిక మగు అనాత్మవర్గము ఈ యస

---

* సిద్ధ మయిన యర్థము చెప్పుట.

† అంతరము—వ్యవధానము లేక ప్రకృతములైన, సదసత్తులు ఒకటివెంబడి ఒకటి ప్రకృతములు అని యర్థము.

చ్ఛబ్దమునకు విషయ మని చెప్పుచున్నారు చేప్పేదము అని. ఆదేహములకు స్వాతంత్ర్యమును నిరాకరించుచున్నాఁడు నిత్యస్య అని. ఆకాశాదివ్యావృత్తికొఱకు విశేషణము చెప్పుచున్నాఁడు శరీరిణః అని. పరిణామినిత్యత్వమును వ్యవచ్ఛేదించుచున్నారు అనాశినః అని. ప్రత్యక్షాదులకు విషయము కా దని చెప్పుచున్నాఁడు అప్రమేయస్య అని. దేహాదులు వస్తువులు కానందునలనను ఆత్మ ఏకరూపుఁ డగుటవలనను స్వధర్మ మగు యుద్ధమునందు బ్రవృత్తుఁడ వైనను నీకు హింసాదిదోషము సంభవింప దని చెప్పుచున్నారు తస్మాత్ అని *. ఓయీ! దేహాదులందు సద్బుద్ధి యనువృత్త మగుటచే ఆ సద్బుద్ధికి విచ్ఛేదము లేకుండుటవలన ఎట్లు అంతవత్త్వము వాని కంగీకరింపవచ్చును? అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు ఎట్లనఁగా ఇత్యాదిగా. అట్లీ దేహములు సద్బుద్ధియుక్తము లయినను బ్రమాణముచే నిరూపించినచో తుదను సద్బుద్ధి విచ్ఛిన్న మగుటవలన అంతవంతము లగుచున్న వని శేషము. దేహత్వాదిహేతువుచే జాగ్రద్దేహాదులకు సంప్రతిపన్నమునకువలె అంతవత్త్వ మనుమానింపవచ్చు నని చెప్పుచున్నారు స్వప్నమాయాదేహాదులవలె నని. శరీరాదికము అంతవంత మయినను బ్రవాహరూపమున ఆత్మకుఁ గల తచ్ఛరీరాదిసంబంధము అంతవంతము గా దని యాశంకించి సమాధానముగాఁ జెప్పుచున్నారు నిత్యస్య అని. ప్రవాహి లేక ప్రవాహము సిద్ధింపదు కావున దేహాదులు లేనియప్పుడు ప్రవాహరూపమునఁ దత్సంబంధము సిద్ధింప దను నభిప్రాయముతోఁ జెప్పుచున్నారు వివేకులచేత నని. రెండుపదము లేకార్థము లని యాశంకించి నిరసించుచున్నారు నిత్య స్యేత్యాదిగా. నిత్యత్వము రెండువిధము లనుట సిద్ధించుటకు నాశము రెండువిధము లని ప్రతిజ్ఞ చేసినదానిని ప్రకటించుచున్నారు ఎట్లనఁగా ఇత్యాదిగా. నాశము సావశేష మని నిరవశేష మని రెండువిధము లనుట సిద్ధ మగుటచే ఫలితముఁ జెప్పుచున్నారు అందు ఇత్యాదిగా. రెండు విశేషణములచే కూటస్థనిత్యత్వ మాత్మకు వివక్షిత మని యర్థము. రెంటిలో నొకవిశేషణము మాత్రమె చెప్పినయెడ ఆత్మకుఁ బరిణామినిత్యత్వము అను శంక సంభవించు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు లేనిచో ఇత్యాదిగా.

ఔపనిషదుఁడు ♦ అను విశేషణము నాశ్రయించి యప్రమేయత్వము నాక్షేపించుచున్నాఁడు ఓయి ఇత్యాదిగా. ఇందువలనఁగూడ ఆత్మకు అప్రమేయత్వము లే దని చెప్పుచున్నాఁడు ప్రత్యక్షాదికముచేత ఇత్యాదిగా. ప్రత్యక్షాదికముచే

* మూలమునందు.

♦ ఉపనిషత్ప్రతిపాదితుఁడు.

అగమప్రవృత్తికిఁ బూర్వావస్థయందు ఆత్మయే పరిచ్ఛిన్నుఁ డగుచున్నాఁడు, ఏల యనఁగా అతనియందే యజ్ఞాతత్వము సంభవించును, అజ్ఞాతజ్ఞాపకము ప్రమాణ మని ప్రమాణలక్షణము అని యర్థము.

ఈ యాశంకను అప్రమేయ మిత్యాది శ్రుతి ననుసరించి పరిహరించుచున్నారు కాదు ఇత్యాదిగా. ఎట్లు ప్రమాణము లేకయె యాత్మ సిద్ధించు నని యాశంకించి ఉక్తార్థము వివరించుచున్నారు ప్రమాత యగు తాను ఇత్యాదిగా. ప్రమిత్సువునకు—ప్రమేయము నని యధ్యాహార్యము. దానిని వ్యతిరేకరీతిచే విశదీకరించుచున్నారు. ఏల యనఁగా ఇత్యాదిగా; ఆత్మ సర్వలోకప్రసిద్ధుఁ డగుట వలనఁగూడ అతని విషయమయి ప్రమాణాపేక్ష లే దని చెప్పుచున్నారు తాను అనువాఁడు ఇత్యాదిగా. ప్రత్యక్షాదికము అనాత్మ విషయ మగుటవలనను అందు అజ్ఞాతజ్ఞాపకత్వమునకు వ్యవహారము సంభవించుటవలనను తత్ప్రామాణ్యము వ్యావహారిక మగుటవలనను విశిష్టమునందు దానికిఁ బ్రవృత్తి యున్నను కేవలమునందుఁ బ్రవృత్తి లేకుండుటవలనను దానికి ఆత్మవిషయమయి ప్రామాణ్యము లే దనుట సరే. అయినను తద్ధితశ్రుతిచే * శాస్త్రమునకు ఆత్మవిషయమయి ప్రవృత్తి యవశ్య మంగీకరింపవలె నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు అంత్యప్రమాణము ఇత్యాదిగా. శాస్త్రముచే ప్రత్యగభిన్న మయిన బ్రహ్మము బోధింపంబడఁగాఁ బ్రమాత్రాదివిభాగము ఉచ్ఛిన్న మగుం గావున దీని కంత్యత్వంబును • అపౌరుషేయ మగుటచే నిర్దోష మగుటవలనఁగూడ బ్రామాణ్యంబును యుక్తము లని యర్థము. అట్లయినను ఎట్లు దీనికిఁ బ్రత్యగాత్మవిషయమునఁ బ్రామాణ్యము? ప్రత్యగాత్మ స్వతస్సిద్ధుఁ డగుటచే అవిషయ మగుటవలన అజ్ఞాతజ్ఞాపనము సంభవింపదే అని యాశంకించి ప్రత్యగాత్మ స్వతోభాసమానుఁడైనను లోకప్రతీతియందు 'మనుష్యుఁడను నేను, కర్తను నేను' ఇత్యాదిగా మనుష్యకర్తృత్వాదు లగు అతద్ధర్మములు ❦ అధ్యారోపముచే ఆత్మయందుఁ బ్రతీయమానము లగుటవలన వానిమాత్రము నివర్తించుటచే, ఆత్మను విషయముగాఁ జేయకయె శాస్త్రము ప్రామాణ్యముఁ బొందు

* తద్ధితప్రత్యయాంత మగు ఔపనిషదశబ్దము గల శ్రుతిచే—ఔపనిషదుఁడు= ఉపనిషత్ప్రతిపాదితుఁడు అని చెప్పు శ్రుతిచే.

• కడపటి ప్రమాణ మగుట.

❦ అతత్ = అది కానిదానియొక్క, ఆత్మకాని దానియొక్క, అనాత్మయొక్క యనుట, ధర్మములు.

చున్నది 'సిద్ధంతు నివర్తకత్వాత్' * అను న్యాయమువలన నని చెప్పుచున్నారు అతద్ధర్మేత్యాదిగా ¶. ఘటాదివిషయమునందువలె స్ఫురణాతిశయజనక మగుటచే ఆత్మవిషయమున శాస్త్రమునకుఁ బ్రామాణ్య మెందు కంగీకరింపరు? అని యాశంకించి ఘటాదికము జడము ఆత్మ అజడము అను విశేష ముండుటవలన అట్లు కా దను నాశయముచేఁ జెప్పుచున్నారు కాని యజ్ఞాతార్థజ్ఞాపక ♦ మగుటచేఁ గా దని. బ్రహ్మరూపాత్మప్రమాణాపేక్ష లేక స్వతస్స్ఫురణము గల దనుటకుఁ బ్రమాణము చెప్పుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. సాక్షాత్=ఇతరాపేక్ష లేకయె, అపరోక్షాత్=అపరోక్షస్ఫురణాత్మకమైన, యత్ బ్రహ్మ= ఏ బ్రహ్మము గలదో, అది ఆత్మకన్న అర్థాంతరము కాదు, ఏల యనఁగా, సర్వాన్తరః= సమస్తమునకును అభ్యంతరము § అగుటచే సర్వవస్తుసార మగుటవలన, అది యాత్మ యని చెప్పుచున్నా రని యోజన. అప్రమేయుఁ డగుటచే అవినాశి యని ప్రతిపాదించి ఫలితము నుపసంహరించుచున్నారు ఎందువలన ఇత్యాదిగా. స్వధర్మమునుండి నివర్తిల్లుటకు హేతు వగు దాని నిషేధించుట తాత్పర్య మని చూపుచున్నారు యుద్ధమునుండి ఇత్యాదిగా. ఆత్మయొక్క నిత్యత్వాదిస్వరూపము నుపపాదించి యుద్ధము కర్తవ్య మని విధించుట వలన ఇందు జ్ఞానకర్మసముచ్చయాంగీకారము తోఁచుచున్న దని యాశంకించి సమాధానము చెప్పుచున్నారు ఏల యనఁగా ఇత్యాదిగా. యుధ్యస్వ అని చెప్పుటవలన తత్ప్రివర్తక మయిన విధి కల దని యాశంకించి సమాధానము చెప్పుచున్నారు యుద్ధమునందు ఇత్యాదిగా. అట్లయినయెడ అర్జునుఁడు యుద్ధోపరమపర మయిన 'కథం భీష్మ మహం సఙ్ఖ్యే' ఇత్యాదివాక్యము నెట్లు పలికెను? అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు శోకమోహములచేఁ బ్రతిబంధింపఁబడినవాఁడై యని. అర్జునుఁడు తానై యె యుద్ధమునందుఁ బ్రవృత్తుఁ డన్నచో భగవద్వచనమున కేమి ప్రయోజనము? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు అతనికి ఇత్యాదిగా. భగవద్వచనము ప్రతిబంధనివర్తక మనియు అర్జునప్రవృత్తి స్వాభావిక మనియు ఏర్పడుటచే ఫలితము చెప్పుచున్నారు అందువలన ఇత్యాదిగా.

---

* సిద్ధమునో అతద్ధర్మనివర్తక మగుటవలనఁ దెలుపును.

¶ ఆత్మకానిదానియొక్క ధర్మముల యధ్యారోపణమును మాత్రమె తొలఁగించునది.

♦ తెలియనివిషయమును దెలుపునది.

§ లోపలిది వ్యాపక మనుట.

హ౦. ఏది యాత్మసత్తను వ్యభిచరించుచున్నదో ఆ యసత్తేది యనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అంతము—నాశము కలవి యంతవంతములు, ఎట్లనఁగా, మృగతృష్ణికాదులయందు అనువృత్తమయినసద్బుద్ధి ప్రమాణనిరూపణమువలన విచ్ఛిన్నమగును, ఆవిచ్ఛిత్తి దాని కంత మనఁబడును. అట్లు ఈ దేహములు స్వప్నదేహాదులవలె అట్టి అంతము కలవి; నిత్యస్య, శరీరిణః = శరీరము గలవాఁడును, అనాశి అప్రమేయుఁడు నగు ఆత్మయొక్క, యీ దేహములు, అంతవంతము లని, ఉక్తాః = చెప్పఁబడినవి పండితు లను బ్రహ్మవేత్తలచేత నని యర్థము. అప్రమేయస్య = ప్రత్యక్షాదిప్రమాణములచేఁ బరిచ్ఛేదింపరానివాఁడు, ఏల యనఁగా ఆత్మ ప్రమాణములచేఁ బరిచ్ఛేదింపఁబడువాఁడు కాఁడు. అట్లు శ్రుతి 'యత్సాక్షా దపరోక్షా ద్బ్రహ్మ' అని. ఇట్లు ఆత్మ నిత్యుఁడును అపరిచ్ఛిన్నుఁడును కావున, యుధ్యస్వ—యుద్ధమునుండి యుపరమింపకు మని యర్థము. ఏల యనఁగా, ఇచట యుద్ధము కర్తవ్యముగా విధింపఁబడదు. యుద్ధమునందుఁ బ్రవృత్తుఁడై యే యితఁడు మోహముచేఁ బ్రతిబంధింపఁబడినవాఁడై యూరకున్నాఁడు. అతని కాప్రతిబంధముఁ దొలఁగించుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు. కావున యుధ్యస్వ అనునది యనువాదమాత్రమె కాని విధి కాదు.

శ౦. 'అశోచ్యా నన్వశోచ స్త్వమ్' అను శ్లోకమునందు, "త్వంపదవాచ్యార్థ మయిన దేహాదికము జన్మాదులు కలదగుటచే అనిత్యము, కావున శోచ్యము కాదు. త్వంపదలక్ష్యార్థ మయిన ఆత్మయో అజుఁ డగుటచే జన్మాదిశూన్యుఁడు నిత్యుఁడు, కావున ఆత్మగూడ శోచ్యుఁడు కాఁడు." అని దేహాత్మలు శోచ్యులు కా రనుటకు అనిత్యత్వమును నిత్యత్వమును కారణముగా సూచింపఁబడినది. దాని నిప్పుడు కంఠోక్తిచే స్పష్టీకరించుచు, అందుచే అర్జునుని శోకము నివృత్తమయ్యె నని యెఱింగి, యతం డేకార్యమునందు తనకుఁ దానే మున్ను ప్రవృత్తుఁ డయ్యెనో ఆకార్యమునందే యతనిఁ బ్రోత్సాహపఱచుచున్నాఁడు శ్రీ భగవంతుఁడు.—అప్రమేయస్య= ప్రత్యక్షాదిప్రమాణములచేఁ దెలియరానివాఁడు, ఏల యనఁగా ఆత్మ ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములకు విషయము కాఁడు. ఎట్లనఁగా, ఆత్మ ప్రత్యక్షమునకు విషయము కాఁడు శబ్దాదిరహితుఁ డగుటవలన, అట్లు 'అశబ్ద మస్పర్శమ్' * అని శ్రుతి. అనుమానమునకును విషయము కాఁడు హేతువు లేమివలన, అట్లు 'నైవచ తస్యలిఙ్గమ్'♦

* శబ్దము లేనిది స్పర్శము లేనిది.

♦ ఆ బ్రహ్మమునకు హేతువు లేనే లేదు.

అని శ్రుతి. ఉపమానమునకును విషయము కాఁడు సాదృశ్యము లేమివలన, అట్లు 'హేతు దృష్టాన్త వర్జితమ్' ¶ అని శ్రుతి. శబ్దప్రమాణమునకును విషయము కాఁడు నామరూపజాత్యాదులు లేకుండుటవలన, అట్లు 'యత్త దద్రేశ్య మగ్రాహ్యమ్' అని శ్రుతి. ఓయీ! 'తం త్వౌపనిషదమ్' § అని శ్రుతి చెప్పుచుండఁగా శబ్దమునకు విషయము కాఁడనుట యెట్లు? అందువేని, సత్యము. అట్లు శ్రుతి చెప్పుచున్నను శబ్దప్రవృత్తికి నిమిత్తము లేమివలన ఆత్మ విషయమున శబ్దము ప్రవర్తింపదు. 'యతో వాచో నివర్తన్తే' * అని శ్రుతియే చెప్పుచున్నది. అట్లయినయెడ శ్రుతికి అప్రామాణ్య మగునందువా? అట్లు కాదు. ఆత్మ నిర్విశేషుఁడని తెలుపుటవలనఁ బ్రామాణ్యమున కుపపత్తి కలదు. శ్రుతి యాత్మయందధ్యస్త మగు అశేషవిశేషములను నిరసించుటచే అధిష్ఠానభూతుఁడు సన్మాత్రుఁడు నిర్విశేషుఁడగు ఆత్మను తెలుపుచున్నది. అందుచే దానికిఁ బ్రామాణ్య ముపపన్నము. ఆత్మ జ్ఞాతమయినను సవిశేష మని జ్ఞాతముకాని నిర్విశేష మని జ్ఞాతము కాదు. కావున అజ్ఞాతజ్ఞాపక మగుటచే శ్రుతికిఁ బ్రమాణలక్షణము సిద్ధించుచున్నది. అట్లయినను 'ఇది' యని సాక్షాన్నిర్దేశము చేయ నశక్య మగుటవలన ఆత్మ శ్రుతికిని అవిషయమే యగును. మఱియు ఆత్మవిషయమున అన్యథానుపపత్తి సంభవింపకుండుటవలన అర్థాపత్తికిని విషయము కాఁడు. భావపదార్థ మగుటవలన అనుపలబ్ధికిని విషయము కాఁడు. వాక్కునకు అవిషయ మగుటవలన ఐతిహ్యమునకును విషయము కాఁడు. ఇట్లు ఆత్మ యప్రమేయుఁ డనుట సిద్ధము. సమస్తము లయిన ప్రమాణములకును బ్రమేయములకును దేనివలనఁ బ్రామాణ్యము సిద్ధించునో అట్టి యాత్మను ఏది తెలుపఁజాలును? అట్లు 'విజ్ఞాతార మరే కేన విజానీయాత్' ♦ అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. తనయందధ్యస్తము లయిన సర్వప్రమాణప్రమేయములయొక్క కలిమిలేములకును బ్రకాశకుఁడగుటవలనను స్వప్రకాశుఁడగుటవలనను ఆత్మ తనకుఁ దానే ప్రమాణము, కాని యతని కెప్పుడును ఇతరము ప్రమాణము కాఁజాలదు. అందువలననే అప్రమేయుఁడు, అట్టివాఁడను. అవినాశినః—వినాశ మనఁగా సత్తావిచ్ఛేదము లేక పరిచ్ఛేదము, అది యితనికి లేదు, కావున అవినాశి అనఁగా అసం

¶ హేతువును దృష్టాంతమును లేనిది.

§ ఉపనిషత్ప్రతిపాద్యుఁడైన ఆ యాత్మను.

* దేనినుండి వాక్కులు నివర్తించునో—దేనివిషయమున శబ్దప్రమాణము ప్రవర్తింపదో.

♦ తెలియువానిని దేనిచే తెలియ నగును!

తుఁడు, అట్లు ‘సత్యం జ్ఞాన మనన్తమ్’ అని శ్రుతి,—అపరిచ్ఛిన్నుఁడు అనఁగా పరిపూర్ణుఁడైనవాఁడును. కావుననె, నిత్యస్య. ఓయీ! పరిచ్ఛిన్నమయినను బరమాణువు నిత్యము అందువేని అది సరి కాదు. ఏల యనఁగా పరమాణువు నిత్య మనుటకుఁ బ్రమాణములేదు. ‘సర్వగతశ్చ నిత్యః’ అనియు ‘యో వై భూమా తదమృతమ్’ ǂ అనియు శ్రుతి వచించుటవలన అపరిచ్ఛిన్న మయిన భూమపదార్థమే నిత్య మగుం గాని పరిచ్ఛిన్న మెప్పుడును నిత్యము కాఁ జాలదు. అట్లు ‘యదల్పం తన్మర్త్యమ్’ * అని శ్రుతి. శరీరిణః—బ్రహ్మదేవుఁడు మొదలుగా గడ్డిపోఁచవఱకుఁ గల శరీరములు ఉపలబ్ధి ♦ స్థానములుగా నితనికిఁ గలవు, కావున శరీ—సమస్తప్రాణుల శరీరములును ఉపాధిగాఁ గలవాఁడు ఆత్మయొక్కఁడే యనుట కీ భగవద్వాక్యము ప్రమాణము, ఎట్లనఁగా, శరీరిణః అని యేకవచనముచేత ఆత్మ యొక్కఁడే యనియు ఇమే దేహాః అని బహువచనముచేత యిదం § శబ్దముచే నిర్దిశ్యమానము లగు దేహము లనేకము లనియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు. శరీరిణః—సమస్తశరీరములందును నే నని తెలియఁబడుచున్న నిత్యుఁడైన యాత్మయొక్క; ఇమే = రెండుసేనలయందును గనఁబడుచున్న భీష్మాదిశబ్దవాచ్యు లగు; ఉక్తాః=ఆచార్యాః పితరః పుత్రాః ఇత్యాదిగా నీచేఁ జెప్పఁబడిన; దేహాః = దేహములు; అన్నియు; అన్తవన్తః—అంతమనఁగా నాశము అదర్శనము, అది కలవి, జన్మాదులు కల వగుటచేతను బ్రతీతిమాత్రమే యగుటచేతను నియత మయిన సత్త లేని వని యర్థము. శుక్తి రజతము వలె అధిష్ఠానమునందు భ్రమచేఁ గల్పితము లగు దేహాదులకుఁ, బ్రమాణముచే నిరూపించినచో, సత్త యెట్లు సంభవించును? అట్లు అసత్తునకు సత్త సంభవింపదని ‘నాసతో విద్యతే భావః’ అని నిరూపింపఁబడినది గదా! అందువలన నీ విట్లు దేహాదు లంతవంతము లనియు దేహి యగు ఆత్మ నిత్యుఁ డనియుఁ జక్కఁగా నెఱుంగనివాఁడ వగుటచే మున్ను నావారు వీరు మృతిఁ బొందెద రని శోకించితివి. ఇప్పుడో శ్రుతియుక్త్యనుభవములచే విచారింపఁగా ఆత్మయు దేహాదులును శోచ్యములు కా వనుట సిద్ధ మయ్యెను. నీకును దెలియవచ్చెను. తస్మాత్ = అందువలన; భారత = వివేకవిజ్ఞానసంపన్నుఁడా! యుధ్యస్వ—యుద్ధమునకు యత్నింపు మని

ǂ ఏది భూమ—సర్వవ్యాపక మగునో అది యమృతము—నాశము లేనిది.

* ఏది యల్పమో—పరిచ్ఛిన్నమో అది నాశము గలది.

♦ సాక్షాత్కారమునకు.

§ ఈ అని.

పూర్వమే యుద్ధమునకుఁ బ్రవృత్తుఁడై భ్రాంతిచే శోకించుచున్న యర్జునుని తచ్ఛోకకారణముఁ దొలఁగించి స్వకార్యము చేయు మని భగవంతుం డనుజ్ఞ చేయుచున్నాఁడు, భోజనము సేయఁ గోరినవాఁడై సందేహపడి యున్నవానిని ఆ సందేహముఁ దొలఁగించి భుజింపు మన్నట్లు. కాని యుద్ధము చేయు మని నియోగించువాఁడు కాఁడు. ఏల యనఁగా జ్ఞానకాండమునందుఁ గర్మవిధి యెట్లుపయుక్త మగును? 'నహి కర్మణి కర్మారమ్భః' * అని కర్మమునందే మఱియొకకర్మము ఆరంభింపఁ దగ దని యేర్పడుచుండఁగా, ఇఁక కర్మమునకుఁ బ్రతిపక్ష మయిన జ్ఞానప్రకరణమునందుఁ గర్మవిధి యుక్తము కా దని చెప్పవలసిన దేమి? పోఁ దలఁచిన వానిఁ బొ మ్మనునట్లు యుద్ధము చేయఁ దలఁచినవాని యుద్ధము చేయు మని యనుమతించుటయే భగవద్వచనమునకుఁ దాత్పర్యము. లేక, 'ఏతం వైత మాత్మానం విదిత్వా బ్రాహ్మణా వ్యుత్థాయ భిక్షాచర్యం చరన్తి' ♦ అను శ్రుతిచే బ్రహ్మవేత్తలయి సమస్తము లయిన యీషణలను విడిచిన బ్రాహ్మణులకు శరీరయాత్రకొఱకు భిక్షాచరణము విధింపఁబడుచున్నది, జ్ఞానులుగూడ అవశ్యము శరీరయాత్రయందు వర్తింపవలె నని. అట్లిచ్చట బ్రహ్మవేత్తలకు శరీరరక్షణ మవశ్యము కర్తవ్య మని సూచించుటకై, జ్ఞానప్రకరణమునందు అతజ్జ్ఞాని యగు నర్జునుండు క్షత్త్రియుఁడును యౌవనవంతుఁడు నగుటచే సన్న్యాసమును వానప్రస్థమును ఇతని కనుపపన్నములనియు రాజయిన యితండు రాజ్యముచేతనే శరీరయాత్ర చేయవలె ననియుఁ దలఁచి, రాజ్యము శత్రువులచే నాక్రమింపఁబడియుండుటవలన దాని జయించుటకు యత్నింపు మని శరీరయాత్ర యిట భగవంతునిచే విధింపఁబడుచున్నది. అట్లు 'శరీరయాత్రాపిచ తే న ప్రసిద్ధ్యేదకర్మణః' అని ముందు చెప్పఁబడును. అందువలన ఇచటఁ గర్మవిధి సంభవింప దని తలంపవలెను.

మం. ఓయీ! స్ఫురణరూప మయిన సత్తు అవినాశి యగుట యెట్లు? అది దేహధర్మమే గదా! దేహమో ప్రతిక్షణము వినాశము గలదే యని భూతచైతన్యవాదులు ‡ చెప్పెదరు. వారి నిరాకరించుటకై 'నాసతో విద్యతే భావః' అనుటను వివరించుచున్నారు.—అన్తవన్తః = నాశముగల; ఇమే = ప్రత్యక్షము లయిన; దేహాః—వృద్ధిక్షయములు గల నగుటవలన శరీరములు, బహువచనమువలన స్థూలసూక్ష్మ

* కర్మమునందుఁ గర్మముయొక్క ఆరంభము కూడదు.

♦ ఇట్టి ఆ యాత్మనె తెలిసి బ్రాహ్మణులు సన్న్యసించి భిక్షాచర్యము చరింతురు.

‡ చార్వాకులు.

కారణరూపములును విరాట్టుసూత్రము అవ్యాకృతము అను పేరు గలవియు సమష్టి వ్యష్టిరూపములు నగు దేహము లన్నియు; నిత్యస్య = అవినాశియే యగు; శరీరిణః = అధ్యాసకృత మయిన సంబంధముచే శరీరములు గలవాఁడు స్వప్రకాశస్ఫురణ రూపుఁ డగు ఒక్కఁ డైన యాత్మయొక్క సంబంధులు ♦ దృశ్యము లగుటచేతను భోగ్యము లగుటచేతను అని; ఉక్తాః = చెప్పఁబడినవి శ్రుతులచేతను బ్రహ్మవేత్తల చేతను. అట్లు తైత్తిరీయకమునందు అన్నమయము మొదలు ఆనందమయమువఱకు అయిదుకోశములను గల్పించి వాని కధిష్ఠానము అకల్పితము 'బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా' అని చూపఁబడినది. అందుఁ బంచీకృత పంచమహాభూత తత్కార్యాత్మకము విరాట్టను పేరు గలది మూర్తరాశి యగు అన్నమయకోశము స్థూలసమష్టి. తత్కారణ మయినదియు అపంచీకృత పంచమహాభూత తత్కార్యాత్మకమును హిరణ్యగర్భసూత్రాఖ్యము నగు అమూర్తరాశి సూక్ష్మసమష్టి. అది 'త్రయంవా ఇదం నామరూపం కర్మ' అని బృహదారణ్యకమునందు త్ర్యాత్మకముగాఁ జెప్పఁ బడినది. అందు సర్వకర్త్రాత్మక మగుటచేఁ గ్రియాశక్తిమాత్రమును గ్రహించి ప్రాణమయకోశము చెప్పఁబడినది. నామాత్మక మగుటచే జ్ఞానశక్తిమాత్రమును గ్రహించి మనోమయకోశము చెప్పఁబడినది. రూపాత్మక మగుటచే క్రియాజ్ఞానశక్తులు రెంటికిని ఆశ్రయ మగుటవలనఁ గర్తృత్వము గ్రహించి విజ్ఞానమయకోశము చెప్పఁ బడినది. అందువలనఁ బ్రాణమయ మనోమయ విజ్ఞానమయములు మూఁడును జేరి హిరణ్యగర్భుఁ డను పేరుగల యొక లింగశరీరకోశ మగుచున్నవి. వానికిఁ గారణమై మాయోపహితచైతన్యాత్మక మయి సర్వసంస్కారశేషమై అవ్యాకృత మను పేరు గలది ఆనందమయకోశము. ఆకోశము లన్నియు ఒకఁడే యైన యాత్మకే శరీరము లని చెప్పఁబడినది 'తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్య' అను శ్రుతిచేత. తస్య = ఆప్రాణమయకోశమునకు, ఏషఏవ = ఇతఁడే, శారీరః = శరీరమునందున్న, ఆత్మా = ఆత్మ, ఇతఁ డెవ్వఁ డనఁగా, యః = సత్యజ్ఞానాదిలక్షణుఁడై గుహానిహితుఁడుగాఁ జెప్పఁబడిన ఎవఁడు, పూర్వస్య అన్నమయకోశమునకు, ఆత్మయో * ఇట్లు ప్రాణ మయ మనోమయ విజ్ఞానమ యానందమయము లందును అన్వయింపవలెను. లేక; ఇమే దేహాః = త్రైలోక్యమున నుండు సర్వప్రాణుల దేహములును, ఒక్కఁడే యగు

♦ ఆత్మవి.

* అన్నమయకోశమునకు ఆత్మ యయిన సత్యజ్ఞానాదిలక్షణుఁడే ప్రాణమయమునకుఁగూడ ఆత్మ యని యర్థము.

ఆత్మవిగాఁ జెప్పఁబడినవి యని యన్వయము. అట్లు శ్రుతి "ఏకో దేవ స్సర్వభూతేషు గూఢ స్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా । కర్మాధ్యక్ష స్సర్వభూతాధివాస స్సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ" ◆ అని నిత్యుఁడు విభువు అగు ఒక్కఁడే యాత్మ సర్వశరీరసంబంధి యని తెలుపుచున్నది. ఓయీ! నిత్యత్వ మనఁగా యావత్కాలావస్థాయిత్వము †. అట్టిదు అవిద్యాదులవలె కాలముతోఁగూడ నాశము నొందునది యైనను నిత్యత్వ ముపపన్న మగును? అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు అనాశినః అని. దేశముచేతను కాలముచేతను వస్తువుచేతను బరిచ్ఛిన్న మయిన యవిద్యాదికము కల్పిత మగుటచే అనిత్య మయినను, దానికి యావత్కాలావస్థాయిత్వరూప మగు ఔపచారిక మయిన నిత్యత్వము వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. 'యావ ద్వికారంతు విభాగో లోకవత్' * అను న్యాయమువలన. త్రివిధపరిచ్ఛేదశూన్యుఁడు అకల్పితుఁడు నగుటచే ఆత్మకు వినాశహేతువు లేకుండుటవలన ముఖ్య మయిన కూటస్థనిత్యత్వమే యగును, కాని పరిణామినిత్యత్వమును యావత్కాలావస్థాయిత్వమును గాదని యభిప్రాయము. ఓయీ! ఇట్టి దేహివిషయమున ఏదేని ప్రమాణ మవశ్యము చెప్పవలెను. ప్రమాణము లేనిచో మిథ్య యనుట సంభవించును, మఱియు శాస్త్రారంభమే వ్యర్థ మగును. అందుచే ¶ వస్తుపరిచ్ఛేదము తప్పదు. 'శాస్త్రయోనిత్వాత్' § అను న్యాయమువలనఁగూడ ఆత్మ ప్రమాణవేద్య మని యేర్పడుచున్నది? ఇందుకుఁ జెప్పుచున్నారు అప్రమేయస్య అని. 'ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమేత దప్రమయం ధ్రువమ్' ‖ అప్రమయ మ్మనఁగా అప్రమేయ మని యర్థము.

◆ ఒక్కఁడే దేవుఁడు సర్వభూతంబులయందును ప్రచ్ఛన్నుఁడు, సర్వవ్యాపకుఁడు, సర్వభూతములకును అంతరాత్మ, కర్మాధ్యక్షుఁడు, సర్వభూతములకు ఆశ్రయము, సాక్షి, జ్ఞాత, కేవలుఁడు, నిర్గుణుఁడును.

† కాల ముండువఱకు ఉండున దగుట.

* అ-౨. పా-౩. సూ-౭. యావత్ వికారంతు = ఎంతవఱకు వికారము—కార్యము అగునో, అంతవఱకుమాత్రమె; విభాగః = విభక్తత. లోకవత్ = లోకమునందలి ఘటాదులవలె. ఏదేది కార్యమగునో అదిమాత్రమె లోకమునందు విభక్తముగాఁ గనఁబడుచున్నది. కార్యము కానిది విభక్తముగాఁ గనఁబడదు. ఆకాశము పృథివ్యాదులకంటె విభక్తముగాఁ గనఁబడుచున్నది, కావున ఆకాశము కార్యము.

¶ ప్రమాణము కల దనుటచే.

§ అ-౧. పా-౧. సూ-౩. శాస్త్రము ఋగ్వేదాదిశాస్త్రము, యోనిత్వాత్ = కారణము—స్వరూపజ్ఞానమునందుఁ బ్రమాణముగాఁ గల దగుటవలన.

‖ ఒకవిధముగానే తెలియఁదగినది యిది యప్రమేయము స్థిరము.

అనియు "నతత్ర సూర్యోభాతి న చన్ద్రతారకం నేమావిద్యుతో భాన్తి కుతోఽయ మగ్నిః। తమేవ భాన్త మనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వ మిదం విభాతి" * అనియు శ్రుతి వచించుటవలన, ఆత్మ స్వప్రకాశచైతన్యరూపుఁడే యగుచున్నాఁడు. కావున సర్వంబును బ్రకాశింపఁ జేయునట్టి యతని స్వప్రకాశముకొఱకు తనచేఁ బ్రకాశము నొందునట్టి వస్తువు నపేక్ష యుండదు. మఱే మనఁగా కల్పిత మయిన అజ్ఞానము తత్కార్యము నివర్తించుటకొఱకు కల్పిత మయిన వృత్తివిశేషము యొక్క యపేక్ష కలదు, కల్పితమే గదా కల్పితమునకు విరోధి యగును 'యథాను రూపో బలిః' ♦ అను న్యాయమువలన. అందువలన సర్వకల్పితములను నివర్తిల్లఁ జేయునట్టి వృత్తివిశేషము పుట్టుటకొఱకు శాస్త్రారంభము, ఆ వృత్తివిశేషము తత్త్వమస్యాదివాక్యములవలననే పుట్టవలసినందువలన. తనయంతనే యెల్ల స్వమును బ్రకాశించుచుండువాఁ డగుటవలనను సమస్తకల్పనలకు నధిష్ఠాన మగుటవలనను సర్వదృశ్యములను బ్రకాశింపఁజేయువాఁ డగుటవలనను అతని కెప్పుడును తుచ్ఛత్వము సంభవింపదు. అట్లు 'ఏక మేవాద్వితీయమ్' 'సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ' ఇత్యాదిశాస్త్రమే స్వప్రమేయము ననుసరించి తనకును గల్పితత్వమును గల్గించుకొనుచున్నది. కానిచో దానికిఁ బ్రామాణ్యము అనుపపన్న మగును. కల్పితం బకల్పితమును బరిచ్ఛేదింపఁ జాల దని మున్నె ప్రతిపాదించితిమి. ఆత్మ స్వప్రకాశుఁ డనుటను యుక్తివలనఁగూడ భగవత్పూజ్యపాదు లుపపాదించి యున్నారు. ఎట్లనఁగా. ఏ విషయమునందు జిజ్ఞాసువునకు సంశయవిపర్యయవ్యతిరేకప్రమలలో నేదియు లేదో ఆ విషయమునందు ఆ సంశయాదులకు విరోధి యగు జ్ఞానము కల దని సర్వస్థలములందును జూచుచున్నారము. అట్లు కా దన్నచో సంశయాదులు మూఁడింటిలో నొకటి కలుగవలసివచ్చును. ఆత్మయందో 'నేనా? నేను కానా?', అను సంశయ మెవ్వనికిని లేదు. 'కాను నేను' అను విపర్యయము గాని, వ్యతిరేకప్రమ ❡ గాని లేదు. కావున ఆత్మస్వరూపప్రకాశము సర్వదా కల

* ఆ యాత్మవిషయమున సూర్యుఁడు ప్రకాశింపఁడు. చంద్రుఁడును నక్షత్రములును బ్రకాశింపవు. ఈ మెఱుపులును బ్రకాశింపవు. ఈ యగ్ని యెట్లు ప్రకాశించును? ప్రకాశించుచున్న ఆ యాత్మనే అనుసరించి సమస్తమును ప్రకాశించుచున్నది, ఆ యాత్మయొక్క ప్రకాశముచేత ఇది సమస్తమును బ్రకాశించుచున్నది.

♦ యక్షునకుఁ దగిన బలి.

❡ అభావజ్ఞానము.

దని చెప్పవలెను. ఏల యనఁగా అతఁడు సర్వసంశయవిపర్యయధర్మిగా నున్నాఁడు. ‘ధర్మ్యంశే సర్వమభ్రాన్తం ప్రకారేతు విపర్యయః’.ǂ అని న్యాయము. కావుననే చెప్పఁబడినది ‘ప్రమాణ మప్రమాణంచ ప్రమాభాస స్తథైవచ । కుర్వన్త్యేవ ప్రమాం యత్ర తదసంభావనా కుతః’* అని. ప్రమాభాస మనఁగా సంశయ మని యర్థము. స్వప్రకాశము సద్రూపము నగు ధర్మివిషయమున ప్రమాణాప్రమాణము లకు విశేషము లేదని యర్థము. ఆత్మభానమాను(?)డై యున్నం గదా ఘటజ్ఞానము నాకుఁ గలిగెనా? లేదా? అను సంశయము సంభవించును. ఆంతరపదార్థము నందు విషయమే సంశయాదిప్రతిబంధక మని కల్పింపఁ దగదు, ఏల యనఁగా శాహ్య పదార్థమునందు క్లృప్త మయిన విరోధిజ్ఞానముచేతనే సంశయాదిప్రతిబంధము సంభ వించుచుండఁగా ఆంతరపదార్థమునందు స్వభావభేదము కల్పించుట యనుచితము. కాదన్న యెడ సర్వానిష్టాపము ♦ నాట్లను(?). మఱియు ఆత్మమనస్సంయోగమె ఆత్మసా క్షాత్కారమునకు హేతువు. అదియె సర్వజ్ఞానములకును హేతు వగుటవలన ఘటాది భానమునందుఁగూడ ఆత్మభానమును సమూహాలంబనన్యాయముచే సర్వతార్కి కోక్తముఁ జేసియు నొప్పక తప్పదు. చాక్షుషత్వమానసత్వాదిసంకరము వచ్చు ననియుఁ జెప్పఁ దగదు, లౌకికత్వాలౌకికత్వములవలె అంశభేదముచే నుపపన్న మగుట వలన. లేక, చాక్షుషత్వాదికమునకు జాతిత్వ మంగీకరింపము, కావున సంకరము దోషమే కాదు. ఇట్లు వ్యవసాయమునందే ఆత్మభానసామగ్రి యుండుటవలన అను వ్యవసాయముగూడ నిరాకృత మగుచున్నది. వ్యవసాయభానార్థము అనువ్యవసా యము కావలెనని వచింపఁ దగదు, ఏల యనఁగా, వ్యవసాయము దీపమునవలె స్వవ్యవ హారమునందు సజాతీయము నపేక్షింపదు. ఘటతద్జ్ఞానములకువలె వ్యవసాయాను వ్యవసాయములకు విషయత్వవిషయిత్వవ్యవస్థాపక మయిన వైజాత్యము లేదు గదా! ఏల యనఁగా, వ్యక్తిభేదాతిరిక్త మయిన వైధర్మ్యము అంగీకృతము కాదు. విష యత్వావచ్ఛేదకరూపముననే విషయిత్వము నంగీకరింతు మన్నయెడ ఘట తత్ జ్ఞానములందును అనువ్యవసాయత్వము చెప్పవలసివచ్చును, విశేషము లేమివలన.

ǂ ధర్మ్యంశము నందు ఏదియు భ్రాంతి కాదు, ప్రకారాంశమునందు మాత్రమె భ్రాంతి యగును. ఇది రజతము అనుచో ఇది యనునది ధర్మి, దానియందు భ్రాంతి లేదు. రజత మనునది ప్రకారము, దానియందుమాత్రమె భ్రాంతి.

* ప్రమాణమును అప్రమాణమును సంశయమును ఏ విషయమునందు యథార్థజ్ఞానమునే కల్గించు చున్నవో ఆ యాత్మకు అసంభావన లేదనుట చేసివలనఁ గలుగును?

♦ అంతటను వైషమ్యము.

ఓయీ! ఎట్లు ఘటవ్యవహారముకొఱకు ఘటజ్ఞాన మంగీకరింపఁబడుచున్నదో అట్లు ఘటజ్ఞానవ్యవహారముకొఱకు ఘటజ్ఞానవిషయక మయిన జ్ఞానము నంగీకరింపవలెను, వ్యవహారము వ్యవహర్తృజ్ఞానసాధ్య మగుటవలన. అందువేని, ఇందుచే స్వప్రకాశవాదికేమి యనుపపత్తి సాధించితివి? వ్యవహారహేతుత్వావచ్ఛేదకమునందు వ్యవహర్తృవ్యభిన్నత్వ మను జ్ఞానవిశేషణము యుక్తము గాదు, గౌరవమువలన. కావున ఈశ్వరునియొక్క జ్ఞానమువలెను యోగియొక్క జ్ఞానమువలెను ప్రమేయమను జ్ఞానమువలెను దానిచేతనే దానివ్యవహార ముపపన్న మగుటవలన జ్ఞానాంతరము కల్పింప నవకాశము లేదు. అనువ్యవసాయము † ఘటజ్ఞానవ్యవహారహేతు వనుపక్షమునందును అది ఘటజ్ఞానజ్ఞాన మగుటచే హేతు వగునా? లేక ఘటజ్ఞాన మగుటచే హేతు వగునా? అని విచారింపవలెను. ఎందు కనఁగా, అందు రెండును గలవు. అందు ఘటవ్యవహారమునందు ఘటజ్ఞానత్వరూపముచేతనే హేతు వనుట సిద్ధ మగుటవలన ఆ రూపముచేతనే ఘటజ్ఞానవ్యవహారమునందును హేతు వగు ననుట యుపపన్న మగుచుండఁగా ఘటజ్ఞానజ్ఞానత్వము హేతుత్వావచ్ఛేదక మనుట యుచితము గాదు, గౌరవమువలనను ప్రమాణము లేమివలనను. అందువలన అనువ్యవసాయము సిద్ధింపదు, ఒక వ్యవసాయమునకే వ్యవసాతయందును వ్యవసేయమునందును వ్యవసాయమునందును * వ్యవహారజనకత్వ ముపపన్న మగుటవలన, అని త్రిపుటీప్రత్యక్షవాదు లగు ప్రాభాకరులు చెప్పెదరు. ఇఁక ఔపనిషదులసిద్ధాంతము—స్వప్రకాశజ్ఞానరూపుఁడే ఆత్మ, స్వప్రకాశజ్ఞానాశ్రయుఁడు కాఁడు, అట్లయినయెడ కర్తృకర్మవిరోధముచే ఆత్మభాసము అనుపపన్న మగును. మఱియు ఆత్మ జ్ఞానభిన్నుఁ డన్నచో ఘటాదులవలె జడుఁ డనవలసినందునఁ గల్పితుఁ డనుట సంభవించును. స్వప్రకాశజ్ఞానమాత్రస్వరూపుఁడైనను ఆత్మ అవిద్యోపహితుఁడై సాక్షి యని చెప్పఁబడును. వృత్తిమదంతఃకరణోపహితుఁడై ప్రమాత యనఁబడును. ఆ ప్రమాతకుఁ జక్షురాదులు కరణములు. అతఁడు చక్షురాదిద్వారమున అంతఃకరణపరిణామముచే ఘటాదులను వ్యాపించి తదాకారుఁ డగుచున్నాఁడు. ఒకటే యంతఃకరణపరిణామమునందు ఘటాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యంబును అంతఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యంబును ఒక్కటిగా కలియుచున్నవి. అందువలన

† ఇది ఘటము అను జ్ఞానము వ్యవసాయము, ఘటము నే నెఱుంగుచున్నాను అనునది యనువ్యవసాయము.

* వ్యవసాత—జ్ఞాత, వ్యవసేయము—జ్ఞేయము, వ్యవసాయము—జ్ఞానము.

ఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యము ప్రమాతతో అభేదము నొందుటవలన స్వాజ్ఞానమును నశింపఁజేసి యపరోక్ష మగుచున్నది. స్వావచ్ఛేదక మయిన ఘటమునుగూడ స్వతాదాత్మ్యాధ్యాసమువలన భాసిల్లఁ జేయుచున్నది. అంతఃకరణపరిణామము వృత్తి యను పేరు గలది మిక్కిలి స్వచ్ఛము స్వావచ్ఛిన్న మయిన చైతన్యముచేతనే భాసిల్లఁ జేయఁబడుచున్నది. ఇట్లు అంతఃకరణమునకును తద్వృత్తికిని ఘటమునకును అపరోక్షత. ఆ మూఁడు ఆకారములును నేను ఎఱుంగుచున్నాను ఘటమును అని యేర్పడుచున్నవి. భాసకచైతన్యము ఏకరూప మయినను ఘటమునందు వృత్త్యపేక్ష యుండుటవలనఁ బ్రమాత యనియు అంతఃకరణతద్వృత్తులందు వృత్త్యపేక్ష లేకుండుటవలన సాక్షి యనియుఁ దెలియునది. అద్వైతసిద్ధియందును సిద్ధాంతబిందుప్రసంగమును విస్తరముగాఁ బ్రతిపాదింపఁబడినది. ఇట్లు మున్ను చెప్పిన న్యాయముచే ఆత్మ నిత్యుఁడును విభువును అసంసారియు సర్వదా యేకరూపుఁడును, కావున, అట్టి యాత్మ నశించు నను శంకచే, స్వధర్మ మగు యుద్ధమునందుఁ బూర్వము ప్రవృత్తుఁడ వైన నీ వా యుద్ధమునుండి యుపరమించుట యుచితము కాదని యుద్ధాభ్యనుజ్ఞ చేయుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు తస్మాద్యుధ్యస్వ భారత అని. స్వధర్మ మగు యుద్ధమునందుఁ బ్రవృత్తుఁ డగు నర్జునునకు ఆ యుద్ధమునుండి యుపరమించుటకుఁ గారణము శోకమోహములు అవి విచారముచేఁ గలిగిన విజ్ఞానముచే బాధితము లయ్యెను. కావున ‘అపవాదాపవాదే ఉత్సర్గస్య స్థితిః’ * అను న్యాయముచే, యుధ్యస్వ అనునది యనువాదమే కాని విధి కాదు. ఎట్లనఁగా, ‘కర్తృకర్మణోః కృతి’ § అనునది యుత్సర్గము. ‘ఉభయప్రాప్తౌ కర్మణి’ ‖ అనునది దానికపవాదము. ‘అకాకారయోః స్త్రీప్రత్యయయోః ప్రయోగే నేతి వక్తవ్యమ్’ $ అనునది యపవాదమున కపవాదము. ‘బ్రహ్మణః జిజ్ఞాసా’ ♦ అనుచోట అపవాదమున కపవాదమువచ్చుటచే మరల నుత్సర్గశాస్త్రమే నిలుచుటవలన ‘కర్తృకర్మణోః

---

* అపవాదమున కపవాదము కలిగినయెడల ఉత్సర్గమే నిలుచును.

§ అ-౨. పా-3. సూ-౬౫. కృత్ప్రత్యయము వచ్చినపుడు కర్త్రర్థకమునందును కర్మార్థకమునందును షష్ఠి యగును.

‖ అ-౨. పా-3. సూ-౬౬. కర్తృకర్మముల రెంటికిని ప్రాప్తి కలిగినప్పుడు కర్మమునందే షష్ఠివచ్చును.

$ అకాకార స్త్రీప్రత్యయములు ప్రయోగింపఁబడునపుడు ‘ఉభయప్రాప్తౌ కర్మణి’ అను నియమము లేదు. ఇది వార్తికము.

♦ బ్రహ్మముయొక్క- జిజ్ఞాస.

కృతి' అను సూత్రముచేతనే షష్ఠి. అట్లు 'కర్మణిచ'* అను నిషేధము ప్రసరిం పనిమంజేసి బ్రహ్మజిజ్ఞాస యని కర్మషష్ఠీసమాసము సిద్ధ మగుచున్నది. కొందఱు ఈ విధివలననే మోక్షమునందు జ్ఞానకర్మములకు సముచ్చయం బని వాకొనెదరు. అది సరి కాదు; ఏల యనఁగా యుధ్యస్వ అనుటమాత్రముచే మోక్షము జ్ఞానకర్మ సముచ్చయసాధ్య మని యెట్లు సిద్ధ మగును? ఈ విషయము విస్తరించి ముందు భగవద్గీతావచనవిరోధముచేతనె నిరాకరింపఁబడును.

శ్రీ. ఆగమాపాయస్వభావ మయిన యసత్తును తెలుపుచున్నాఁడు. నిత్యస్య = ఎల్లప్పుడు ఏకరూపుఁడును; శరీరిణః = శరీరము గలవాఁడును, కావుననే; అనాశినః= నాశము లేనివాఁడును; అప్రమేయస్య = పరిచ్ఛిన్నుఁడు కానివాఁడు నగు ఆత్మయొక్క; ఇమే—సుఖదుఃఖాదిధర్మములు గల, దేహాః; అన్తవన్తః = నాశము గలవి యని; ఉక్తాః=తత్త్వదర్శులచేఁ జెప్పఁబడినవి. అట్లు, తస్మాత్—ఆత్మకు వినాశము లేనందువలనను సుఖదుఃఖాదిసంబంధము లేనందువలనను; మోహమువలనం బుట్టిన శోకమును విడిచి; యుధ్యస్వ—స్వధర్మమును విడువవల దని యర్థము.

ప. ఇఁక దేనికొఱకు కివ్వు డుపక్రమము చేయఁబడినదో దానిఁ జెప్పుచున్నారు.—నిత్యస్య = ఎల్లప్పుడు ఏకరూపుఁడును, కావుననే; అనాశినః; అప్రమేయస్య = అపరిచ్ఛిన్నుఁడును; శరీరిణః = శరీరానచ్ఛిన్నుఁడు నగు పరమాత్మయొక్క; ఇమే దేహాః = సుఖదుఃఖకారణము లయిన దేహములు; తత్త్వదర్శులచే, అన్తవన్తః = నాశము గలవి యని; ఉక్తాః = చెప్పఁబడినవి, ఘటాంతర్గతాకాశమునకు ఘటముల వలెను, ఒక్కఁడే పెక్కురూపములచే నటించునట్టి నటునకు ఆ నానావిధరూపముల వలెను అని యర్థము. కావున, భీష్మద్రోణాదివిషయమునందుఁ బరితాపము లేనివాఁ డవై, యుధ్యస్వ = యుద్ధము సేయుము. లేక, ఇమే దేహాః—స్వప్నావస్థయం దనుభవింపఁబడుచున్న నానావిధదేహములు; అన్తవన్తః = జాగ్రదవస్థయందు నశ్వరము లని; ఉక్తాః = వేదముచేఁ బ్రతిపాదింపఁబడినవి. ఎవ్వనియొక్క, అనఁగా—శరీరిణః = ఆయాశరీరములం దున్నవాఁడై యాయాభోగముల భుజించుచున్న ఆత్మయొక్క, నిత్యస్య = అవస్థాత్రయమునందును అనుస్యూతుఁ డైన వానియొక్క. తక్కినది సమానము. అట్లు చెప్పఁబడినది. 'సుఖం తల్పగతో యేన స్వప్నదేహేన దిక్త

---

* అ-౨. పా-౨. సూ-౧౨. 'ఉభయప్రాప్తౌ కర్మణి' అనుశాస్త్రముచే ఏ షష్ఠివచ్చునో, ఆ షష్ఠిసమాసము కలుగను.

ర్గాన్ । పరిభ్రమసి హే రామ స దేహ స్తే క్వసంప్రతి' * అని. శాతపథశ్రుతి యును 'అథైతత్ స్వప్నయా చరతి తే హాస్య లోకా స్తదుతేవ మహారాజా భవత్యుతేవ మహాబ్రాహ్మణ ఉతేవోచ్చావచం నిగచ్ఛతి' ♦ అని భాష్యము — స్వప్నయా = స్వప్నావస్థచేత. చరతి = వ్యవహరించుచున్నాఁడు. అస్య = ఆయాత్మకు. లోకాః—భోగస్థానములు. తక్కినది స్పష్టము.

రా. దేహములకో వినాశిత్వమే స్వభావ మని చెప్పుచున్నాఁడు.— నిత్యస్య = నిత్యుఁడును; శరీరిణః = శరీరము గలవాఁడు నగు ఆత్మకు; ఇమే = ఈ; దేహాః—దిహ ఉపచయే అని దిహధాతువునకు ఉపచయము—వృద్ధి అర్థ మగుటవలన, ఉపచయరూపను లయిన దేహములు, కర్మఫలభోగార్థములై భూతసంఘాత § రూపము లగు దేహములు; 'పుణ్యాః పుణ్యేన' ఇత్యాదిశాస్త్రములచేత; అన్తవన్తః = వినాశస్వభావములుగా, కర్మాంతమున నశించునవిగా; ఉక్తాః = చెప్పఁబడినవి. ఆ ఆత్మ యెట్టివాఁ డనఁగా, అనాశినః=నాశము లేనివాఁడు. ఎందువలన ననఁగా, అప్రమేయస్య = ప్రమేయుఁడు కానివాఁడు, ఆత్మ ప్రమేయుఁడుగాఁ గనఁబడుచున్నాఁడా? కాఁడు. మ తే మనఁగాఁ బ్రమాతగా కనఁబడుచున్నాఁడు. అట్లె ముందు చెప్పఁబడును 'ఏతద్యోవేత్తితంప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ ఇతి తద్విదః' అని. మఱియు అనేకోపచయాత్మకుఁడుగా ¶ ఆత్మ కనఁబడఁడు. ఏల యనఁగా సర్వదేహము నందును 'నేను దీని నెఱుంగుచున్నాను' అని ఆ దేహమునకును ఇతరమునకును బ్రమాతగా ఏకరూపమునఁ గనఁబడుటవలన. మఱియు దేహాదికమునకువలె ప్రదేశభేదంబునఁ బ్రమాత కాకారభేదము కనఁబడదు. కావున ఏకరూపుఁ డగుటచే అనుపచయాత్మకుఁ డగుటవలనను బ్రమాత యగుటవలనను వ్యాపకుఁ డగుటవలనను ఆత్మ నిత్యుఁడు. దేహమో ఉపచయాత్మక మగుటవలనను శరీరికిఁ గర్మఫలభోగార్థక మగుటవలనను అనేకరూప మగుటవలనను వ్యాప్య మగుటవలనను నాశవంతము. తస్మాత్—అందువలన; దేహము వినాశస్వభావ మగుటవలనను ఆత్మ నిత్యుఁ డగుట

* ఓ రామా! సుఖముగాఁ బాల్యునఁ బరుండిన నీవు ఏ స్వప్నదేహముచే దిగంతములఁ బరిభ్రమింతువో ఆ నీ దేహము ఇప్పు డెక్కడ?

♦ ఇఁక నీ యాత్మ స్వప్నావస్థచే వ్యవహరించును. అవి వీనికి భోగస్థానములు. మహారాజు అగును. మహాబ్రాహ్మణుఁడు అగును. నానావిధరూపమును బొందును.

§ భూతముల చేరిక.

¶ పెక్కు అవయవముల కలయిక స్వరూపముగాఁ గలవాఁడుగా.

ఫలనను బెందును శోకస్థానము కా దని తెలిసి, అనివార్యము లగు ఆయుధపాతాది పరుషస్పర్శములను నీకుఁ గలుగువానిని గాని ఇతరులకుఁ గలుగువానిని గాని ధైర్యముచే నోర్చి, యుధ్యస్వ—అమృతత్వప్రాప్తికొఱకు ఫలాభిసంధి లేని యుద్ధాఖ్యమగు కర్మము నారంభింపుము.

నిత్యుఁడైన శరీరికి పూర్వకృత కర్మఫలము ననుభవించుటకొఱకు నేర్పడిన భూతసంఘాతరూపము లయిన యీ దేహములు నశ్వరము లని వేదములు చెప్పుచున్నవి. ఆత్మయో ప్రమేయుఁడు కాఁడు కావున నాశము లేనివాఁడు. దేహములతనికిఁ బ్రమేయములు—భోగ్యములు లగుటచే నశ్వరములు. కావున దేహాత్మల విషయ మయి శోకింపవలసినది లేదు. ఇది తెలిసి, నీవు, నీకుఁగాని నీవారలకుఁగాని అనివార్యముగాఁ దగులునట్టి ఆయుధపాతాదులబాధల నోర్చి మోక్షప్రాప్తికై ఫలాభిసంధి విడిచి యుద్ధము చేయు మని తాత్పర్యము.

వ్యా. దేహమునకుఁ గూడ ఒకానొకదానికి నిత్యత్వ మగుఁ గాక యను నాక్షేపము రాఁగా అట్లు కా దని సమాధానము చెప్పుచున్నారు.—ఇమే దేహాః = ఈ దేహములు; అన్తవన్తః = నాశము గలవి. అట్లయిన అద్దము నశించుటవలనఁ బ్రతిబింబము నశించునట్లు ఆత్మ గూడ నశించును అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు—నిత్యస్య అని, నిత్యునియొక్క దేహములు నాశము గలవి యనఁగా ఈశ్వరుని దేహముగూడ నాశము గలది యని యేర్పడుటచే తత్పరిహారార్థము చెప్పుచున్నారు శరీరిణః అని, నిత్యుఁడైన జీవునియొక్క శరీరములు నాశవంతము లని యర్థము. నైమిత్తికనాశముగూడ జీవునకు లే దని చెప్పుచున్నారు—అనాశినః = నైమిత్తిక నాశము లేనివానియొక్క యని యర్థము. ఎందువలన ననఁగా — అప్రమేయస్య—అప్రమేయత్వము జీవునం దన్వయింపదు కావున అప్రమేయుఁడైన యీశ్వరుని రూపమువంటి రూపము గలవానియొక్క యని యర్థము. ఉపాధిరూప మయిన దర్పణంబును బింబమును ఆ ఉపాధిబింబముల సన్నిధియు నష్టము కాక యుండునప్పుడు ప్రతిబింబనాశము సంభవింపదు గదా! ఇట చిత్తగుటవలనఁ దానే ఉపాధిరూప దర్పణము. ఎట్లనఁగా, నిత్య మయిన యుపాధియు ఒకానొకటి కలదు. అట్లు భగవద్వచనము ‘ప్రతిపత్తౌ విమోక్షస్య నిత్యోపాధ్యా స్వరూపయా। చిద్రూపయా యుతో జీవః కేశవప్రతిబిమ్బకః’ * అని. తస్మాత్. భారత. యుధ్యస్వ.

* మోక్షము పొందినపుడు జీవుఁడు తనస్వరూపమే యయినదియు చిద్రూపము నగు నిత్యోపాధిలోఁ గూడినవాఁడై విష్ణు ప్రతిబింబమై యుండును.

ఈశ్వరుని దేహముదక్కఁ దక్కిన యీ జీవుల దేహము లన్నియు నాశవంతములు. జీవుఁడో దేహము నశించినను నశించువాఁడు కాఁడు. అతనికి ఉపాధినాశముచే నాశము లేదు గదా! ఉపాధిబింబసన్నిధినాశము అను నిమిత్తమువలనఁ గూడ నాశము లేదు. ఎందువలన ననఁగా, అతఁడు అపరిచ్ఛిన్నుఁడైన యీశ్వరుని ప్రతిబింబము. నిత్యమయిన యుపాధి యతనికి వేఱే కలదు. కావున అతని కేవిధమయిన నాశమును లేదు. అందువలన యుద్ధము చేయుము. అని తాత్పర్యము.

య ఏనం వేత్తి హన్తారం యశ్చైనం మన్యతే హతమ్
ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యతే. ౧౯

భా. 'శోకమోహాదిక మగు సంసారకారణముయొక్క నివృత్తి గీతాశాస్త్రమునకుఁ బ్రయోజనము. కాని ప్రవృత్తి కాదు.' అను నీ యర్థమునకు సాక్షిభూతములుగా రెండుఋక్కుల నుదాహరించుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు.—'యుద్ధమునందు భీష్మాదులు నాచే వధింపఁబడెదరు. నేనే వారి వధించువాఁడను' అని నీవు తలఁచుచున్నావే. ఈ నీ బుద్ధి మిథ్యయే. ఎట్లనఁగా—యః = ఎవఁడు; ఏనమ్ = ఈ ప్రకృతుఁడైన దేహిని; హన్తారమ్ = హననక్రియకు * కర్తనుగా; వేత్తి = తెలియుచున్నాఁడో; యః చ = ఎవఁడు మఱియొకఁడు; ఏనమ్ = ఈ యాత్మను; హతమ్ = వధింపఁబడినవానిఁగా, దేహహననముచే హతుఁడను నే నని హననక్రియకుఁ గర్మభూతునిఁగా; మన్యతే = తలఁచుచున్నాఁడో; తౌ = వారు; ఉభౌ = ఇద్దఱును; నవిజానీతః = ఎఱుంగరు, దేహమును వధించినప్పుడు అవివేకమున అహంప్రత్యయమునకు విషయమయిన ఆత్మను, 'నేను హంతను నేను హతుఁడను' అని యెవ్వరు తలంతురో వా రాత్మస్వరూపము తెలియనివా రని యర్థము. ఎందువలన ననఁగా — అయమ్ = ఈ ఆత్మ; నహన్తి = వధింపఁడు, హననక్రియకు కర్త కాఁడు. నహన్యతే = వధింపఁబడఁడు, హననక్రియకుఁ గర్మము కాఁడు. అవిక్రియుఁ డగుటవలన.

* వధించుట యను కార్యమునకు.

దేహములు హతము లయినప్పుడు, నేను అను వ్యవహారమునకు విషయ మయిన యీ యాత్మ వధించువాఁ డని యెవ్వఁడు తలఁచునో, ఇతఁడు వధింపఁ బడువాఁ డని యెవ్వఁడు తలంచునో వార లిద్దఱును ఆత్మస్వరూపము తెలియని వారు. ఎందువలన ననఁగా ఆత్మ నిర్వికారుఁ డగుటవలన వధించువాఁడును కాఁడు, వధింపఁబడువాఁడును కాఁడు అని తాత్పర్యము.

ఆ. 'అవినాశితు తద్విద్ధి యనుశ్లోకముచేఁ బూర్వార్థముచే తత్పదార్థ సమర్థనము చేయఁబడినది, ఉత్తరార్థముచే నిరీశ్వరవాదము, లేక పరిణామవాదము నిరాకరింపఁబడినది. ఆత్మయందు జన్మాదులు తోఁచుట యౌపచారిక మని అన్త వన్త ఇత్యాదిశ్లోకముచే తెలుపఁబడినది' అని కొందఱు వచించెదరు. ఉండుఁ గాక యీ మార్గము గూడ. పూర్వోక్త మగు గీతాశాస్త్రార్థము స్వబుద్ధికల్పిత మని కా దని తెలుపుటకై రెండు మంత్రములను భగవంతుఁ డుదాహరించుచున్నాఁ డని రెండుశ్లోకములకును సంగతిని జూపుచున్నారు శోకమోహాదిక మిత్యాదిగా. అందు మొదటిశ్లోకమునకు సంగతిఁ జెప్పుచున్నారు యుద్ధమునం దిత్యాదిగా. ప్రత్యక్ష సిద్ధ మగుటచే ఈ బుద్ధి మిథ్య యనుట యనుచితం బని యాక్షేపించుచున్నారు ఎట్లనఁగా అని. ప్రత్యక్షము అజ్ఞానముచేఁ గలిగిన దగుటచే ఆభాస మగుటవలన నీ బుద్ధి ప్రమ కా దని పరిహరించుచున్నారు యః ఇత్యాదిగా. ఆత్మను హంత యని గాని హతుఁ డని గాని తలంచువాని కెట్లజ్ఞాన మని యాశంకించి యందుకుఁ జెప్పు చున్నారు దేహమును వధించినపుడు ఇత్యాదిగా. హంతృత్వాదిజ్ఞానము అజ్ఞాన మనుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు ఎందువలన ననఁగా ఇత్యాదిగా. ఆత్మకు హననక్రియయందుఁ గర్తృత్వము గాని కర్మత్వము గాని లే దనుటకు హేతువుఁ జూపుచున్నారు అవిక్రియుఁ డగుటవలన నని.

హ. శోకమోహాదిసంసారకారణనివృత్త్యర్థమై గీతాశాస్త్రము ప్రవర్తించుచున్న దను నీ యర్థమునకు సాక్షిభూతము లయిన రెండుమంత్రములను దాహరించుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు.—యుద్ధమున భీష్మాదులు వధింపఁబడెదరు నేను వారి వధించువాఁడ నని నీవు తలంచు తలంపు మిథ్యయే గాని వేఱు గాదు. ఎట్లనఁగా — యః = ఎవ్వఁడు; ఏనమ్ = దేహిని; హన్తారమ్ = వధము చేయువానిఁగా; వేత్తి = ఎఱుంగుచున్నాఁడో. యశ్చ = మఱియు నెవ్వఁడు; ఏనమ్; హతమ్ = దేహమును వధించుటచే వీఁడు వధింపఁబడె నని హననక్రియకుఁ గర్మభూతునిఁగా;

మన్యతే = తలంచుచున్నాఁడో. తౌ, ఉభౌ; నవిజానీతః = అహంప్రత్యయవిషయ మయిన ఆత్మను ఎఱుంగరు, ఆత్మస్వరూపముఁ దెలియనివా రని యర్థము. ఎందు వలన ననఁగా. అయమ్ = ఈ యాత్మ. హన్తి = హననక్రియకుఁ గర్త కాఁడు. న హన్యతే—కర్మమునుం గాఁ డని యర్థము, అవిక్రియుఁ డగుటవలన.

శ ౦. ‘పాపమే వాశ్రయే దస్మాన్’ అని ‘సంకరో నరకాయైవ కులఘ్నా నామ్’ అని ‘కథం భీష్మ మహం సఙ్ఖ్యే’ అని, ఆత్మ పాపక్రియకు విషయ మనియు తత్ఫలభోక్త యనియు తత్క్రియాకర్త యనియు ఏమి దలఁచుచున్నావో ఆతలంపు ఆత్మస్వరూపము తెలియమిచేఁ గలిగినది. ఆత్మతత్త్వము తెలిసినచో ఏ వికల్ప మునకును అవకాశ ముండదు. అని యాత్మతత్త్వము తెలుపుటకై తత్ప్రకాశన పరము లయిన రెండుమంత్రములను అర్థముచేఁ జదించుచున్నాఁడు. అందు మొదటిమంత్రముచే ఆత్మ క్రియకు ఆశ్రయ మనిగాని విషయ మనిగాని యెవ్వఁడు తలంచునో అతఁడు వేదాంతములు విన్నవాఁడైనను మూఢుఁడే యని చెప్పు చున్నాఁడు.—యః = ఎవ్వఁడు, నేను వీని వధించుచున్నా నని, ఏనమ్ = అహంప్రత్య యార్థ మయిన యీ ఆత్మను; హన్తారమ్= హననక్రియకు కర్తనుగా; వేత్తి= తలంచు చున్నాఁడో; మఱియు, యః = ఎవ్వఁడు, నేను వీనిచే హతుఁడనైతి నని; ఏనమ్ = ఈ యాత్మను; హతమ్ = ఇతరునిచే వధింపఁబడినవానిఁగా, హననక్రియకు విషయ భూతునిఁగా; మన్యతే. ఇట్లు ఆత్మను హననక్రియకు ఆశ్రయమునుగాను విషయ మునుగాను తలంచుచున్న, తౌ ఉభౌ = ఆ యిద్దఱు పురుషులు; ఆత్మను, నవిజానీతః= ఎఱుంగరు, వాస్తవ మయిన ఆత్మతత్త్వమును అపరోక్షముగాఁ దెలిసినవారు కారు. ఎందువలన ననఁగా, అయమ్ = ఈ యాత్మ; నహన్తి = తా నెవ్వనిఁ గాని వధింపఁడు. నహన్యతే = ఎవ్వనిచేతను వధింపఁబడఁడు. దేహేంద్రియాదులు వ్యాపారములు చేయుచుండఁగా ఈ యాత్మ, వృక్షము చలింపఁగా దానిలో నున్న ఆకాశమువలె, కూటస్థాసంగచిద్రూపఁబున అంతట నుదాసీనుఁడై యూరకయుండు నని యర్థము. అట్లు ‘నత దశ్నాతి కించన నత దశ్నాతి కశ్చన’ * అని శ్రుతియు ‘ఆత్మ నిష్క్రి యుఁడే యగును, నిరవయవుఁ డగుటవలన, ఆకాశమువలె’ అను యుక్తియుఁ బ్రమాణములు. ‘నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తమ్ । సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ’ ఇత్యాదిశ్రుతులచే ఆత్మ నిష్క్రియుఁడే యని శ్రవణము చేసియు మననము చేసియు, తాను కర్త భోక్త యనియు సుఖి దుఃఖి యనియు ఎవ్వఁడు తలంచుచున్నాఁడో

* అది దేనిని భుజింపదు. దానిని ఎవఁడును భుజింపఁడు.

అతఁ డాత్మతత్త్వము దెలిసినవాఁడు కాఁడు. మ తే మనఁగా అతని శ్రవణాదులకు మృతప్రసవ యగు స్త్రీయొక్క- ప్రసవమునకువలె శ్రమమాత్రమె ఫలం బని సూచిత మగుచున్నది.

మ. ఓయీ! ఇట్లు అశోచ్యా నన్వశోచ స్త్వ మిత్యాదిగ్రంథముచేత భీష్మాదిబంధువియోగముచేఁ గలుగు శోకము తొలఁగింపఁబడినను తద్వధము చేయుటచేఁ గలుగు పాపమునకుఁ బ్రతీకారము లేదు. ఏల యనఁగా, ఎచట శోకము లేదో అచటఁ బాపము లే దను నియమము లేదు. కా దేని, శత్రు వయిన బ్రాహ్మణుని వధమునందు శోకము లేమివలనఁ బాపము లే దనుట ప్రసక్త మగును. కావున నేను గర్తను నీవు ప్రేరకుఁడవు, మన యిద్దఱకును హింసచేఁ గలుగు పాతకము తప్పదు. అందువలన, 'తస్మా ద్యుధ్యస్వ భారత' అను నీవచనం బయుక్త మని, యర్జునువాక్యము నాశంకించి కాఠకోపనిషత్ప్రతిత మయిన ఋక్కు-చేఁ బరిహరించుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు.—ఏనమ్ = ప్రకృతుఁ డైన అదృశ్యత్వాదిగుణములు గల దేహిని; యః = ఎవ్వఁడు; హన్తారమ్ = హననక్రియకు కర్తనుగా; వేత్తి = నేను వీని వధించువాఁడ నని తెలియుచున్నాఁడో. యశ్చ = మఱియొకఁడు ఎవ్వఁడు; ఏనమ్; హతమ్ = హననక్రియకుఁ గర్మభూతునిఁగా; మన్యతే = దేహహననముచే నేను హతుఁడ నైతి నని తలంచుచున్నాఁడో. తౌ ఉభౌ; దేహాభిమాను లగుటవలన అవికారియు అకారకస్వభావుఁడు నగు ఈ యాత్మను; నవిజానీతః = శాస్త్రము వలన వివేకముచే నెఱుంగరు. ఎందువలన ననఁగా—నాయం హన్తి నహన్యతే—కర్తయు కర్మమును కాఁ డని యర్థము. ఇట 'య ఏనం వేత్తి హన్తారం హతంచ'♦ అని యింతమాత్రము చెప్పవలసియుండఁగా, పదముల ఆవృత్తి వాక్యాలంకారార్థము. లేక, య ఏనం వేత్తి హన్తారమ్—ఆత్మకుఁ గర్తృత్వము నంగీకరించునట్టి యే తార్కికుఁడు ఈ యాత్మను హంతనుగాఁ దలఁచుచున్నాఁడో, యశ్చైనం మన్యతే హతమ్—ఆత్మకు నాశము సంగీకరించునట్టి యే చార్వాకుఁడు ఈ యాత్మను హతునిఁగాఁ దలఁచుచున్నాఁడో, తౌ ఉభౌ నవిజానీతః అని యన్వయింపవలెను. ఇట్లు వాదిభేదముఁ దెలుపుటకై వేఱువేఱ చెప్పఁబడినది. లేక, పూర్వభాగము అతిశూరవిషయ మనియు ఉత్తరభాగము అతిభీరువిషయ మనియుఁ గాని చెప్పవచ్చును. 'హన్తాచే న్మన్యతే హన్తుం హతశ్చే న్మన్యతే హతమ్' అని పూర్వార్థమునం దుపనిషత్పాఠము.

♦ ఎవ్వఁ డీయాత్మను హంతనుగాను హతునిగాను దలంచుచున్నాఁడో.

శ్రీ. ఇట్లు భీష్మాదిమరణనిమిత్త మయిన శోకము నివారింపఁబడినది. ఇఁక, 'ఏతాన్నహన్తుమిచ్ఛామి' ఇత్యాదిగా తాను వారి వధింపవలెనే అను దుఃఖ మేది చెప్పఁబడెనో అదియు దానివలెనే నిష్కారణ మని చెప్పుచున్నాఁడు. ఏనమ్ = ఈ యాత్మను. ఆత్మ హననక్రియకు ఎట్లు కర్మము కాఁడో అట్లు కర్తయును కాఁ డని యర్థము. అందుకు హేతువు—నాయం హన్తి న హన్యతే.

ప. ఇఁక 'ఏతాన్నహన్తుమిచ్ఛామి' ఇత్యాదిగా తనకు భీష్మాదుల వధించుటచేఁ గలుగు దుఃఖ మేది చెప్పఁబడెనో దానికిఁగూడ అవకాశమే లేదని చెప్పుచున్నాఁడు.—ఎట్లు ఘటముచేతనే ఘటము పగిలినప్పుడు తదంతర్గత మయిన ఆకాశమునకు ఆ క్రియయందు కర్మత్వముగాని కర్తృత్వముగాని లేదో అట్లు ఆత్మకు హననక్రియయందుఁ గర్మత్వమును గర్తృత్వమును లేవు. అందుకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—నాయ మిత్యాదిగా.

రా. ఏనమ్= ఈ చెప్పఁబడిన స్వభావముగల యాత్మనుగూర్చి; హన్తారమ్= ఖడ్గము మొదలగు ఏ పదార్థమునైనను, హననహేతువునుగా; యః = ఎవ్వఁడు; వేత్తి= తలంచుచున్నాఁడో; యశ్చ = మఱియు నెవ్వఁడు; ఏనమ్ = ఈ యాత్మను; హతమ్ = ఏ పదార్థముచేతనైనను వధింపఁబడినవానిఁగా; మన్యతే = తలంచుచున్నాఁడో; తౌ ఉభౌ = వారిద్దఱును; నవిజానీతః = తెలిసినవారు కారు. చెప్పిన హేతువులచే ఈ యాత్మ నిత్యుఁ డగుటవలన, అయమ్= ఖడ్గాదికము; న హన్తి = ఈ యాత్మను వధింపదు, హననహేతువు కాదు. ఇందువలననే, అయమ్ = ఈ యాత్మ, నహన్యతే = వధింపఁబడఁడు. హన్తిధాతువు ఆత్మకర్మక మయినను * శరీరవియోగకరణమును ♦ వచించుచున్నది. 'నహింస్యాత్సర్వాభూతాని, బ్రాహ్మణో నహన్తవ్యః' ఇత్యాదిశాస్త్రములును అవిహితశరీరవియోగకరణవిషయములు ‡.

ఈ యాత్మను ఆయుధాదిపదార్థములు వధించు నని యెవ్వఁడు తలంచునో ఈ యాత్మ వానిచే వధింపఁబడు నని యెవ్వఁడు తలంచునో వారిద్దఱును మూఢులు.

* వధించుచున్నాఁడు అను క్రియకు ఆత్మయె కర్మము కావలసియున్నను.

♦ ఆత్మను శరీరమునుండి యెడఁబాపుటను.

‡ శాస్త్రమునందు విధింపఁబడని శరీరవియోగకరణము విషయముగాఁ గలవి, యాగీయపశువధము యజమానునకును యుద్ధమునందు శత్రువధము క్షత్రియునకును విహితము లగుటవలనఁ దద్విషయములు కావని యర్థము.

మున్ను చెప్పిన హేతువులచే ఆత్మ నిత్యుఁ డగుటవలన ఆయుధాదు లేవియు ఆత్మను వధింపఁ జాలవు. అందువలననే ఆత్మ వధింపఁబడఁ డని తాత్పర్యము.

మూ. హననాదివ్యవహార మున్నదే యన్నచో నది భ్రాంతి యని చెప్పుచున్నాఁడు.—యః = ఎవ్వఁడు; ఏనమ్ = ఈ జీవుని; హన్తారమ్ - వధించువానిఁగా; వేత్తి = తలంచుచున్నాఁడో. యశ్చ = మఱియు నెవ్వఁడు; ఏనమ్ = ఇతని; హతమ్= వధింపఁబడినవానిఁగా; మన్యతే = తలంచుచున్నాఁడో; తౌ ఉభౌ = వా రిద్దఱును; నవిజానీతః = తెలిసినవారు కారు. ఎందువలన ననఁగా, చెప్పిన హేతువులవలన, అయమ్= ఈతఁడు, నహన్తి = వధింపఁడు. నహన్యతే = వధింపఁబడఁడు. ఓయీ! వధింపఁబడఁ డనుటకు నిత్యత్వాదులు హేతువుగా చెప్పితిరి సరే. వధింపఁ డనుట కే హేతువును జెప్పలేదే యన్నయెడ అది సరికాదు. జీవుఁ డీశ్వరుని ప్రతిబింబ మని చెప్పఁబడినది గదా! ప్రతిబింబమునకు స్వతంత్రముగా క్రియ యెట్లు కలుగును? బింబక్రియచేతనే గదా ప్రతిబింబము క్రియావంత మగును. అట్లు 'ధ్యాయతీవ' అని శ్రుతి. *

అట్లయినయెడ శూరుఁడు శత్రువును వధించెను ఇత్యాదివ్యవహార మెట్లుపపన్న మగును? అనునెడ, ఆ వ్యవహార మంతయు భ్రాంతియే. ఈ జీవుఁడు వధము చేయువాఁ డనియు వధింపఁబడువాఁ డనియు నెవ్వరు తలంతురో వారు భ్రాంతులే కాని తెలిసినవారు కారు. ఎట్లనఁగా జీవుఁడు నిత్యుఁ డగుటవలన వధింపఁబడఁడు. ప్రతిబింబ మగుటవలన నతనికి స్వతంత్రముగాఁ గర్తృత్వము లేదు. కావున వధింపఁడు అని తాత్పర్యము.

న జాయతే మ్రియతే వా కదాచి
న్నాయం భూత్వా భవితా వా న భూయః
అజో నిత్యశ్శాశ్వతోఽయం పురాణో
న హన్యతే హన్యమానే శరీరే. ౨౦

భా. ఎట్లు అవిక్రియుఁ డాత్మ? అందుకు రెండవమంత్రముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—నజాయతే = పుట్టఁడు, జననం బను భావవికారము ఆత్మకు లే దని యర్థము. అట్లు, న ♦ మ్రియతేవా—వాశబ్దము చ అనుదాని

* ఈశ్వరుఁడు జీవుని ధ్యానించుచున్నాఁడు. ఇవశబ్ద మల్పార్థకము.

♦ నశబ్ద మిచట నధ్యాహార్యము.

యర్థము గలది = చావఁడుగూడ, కడపటి దైన మరణ మను భావ వికార మాత్మకు లే దని యర్థము. కదాచిత్ అనునది సర్వవికార నిషేధములతోను అన్వయించును, కదాచిత్ = ఒకానొకప్పుడును, నజాయతే. కదాచిత్ = ఒకానొకప్పుడును, న మ్రియతే. అని యీవిధముగా. ఎందువలన ననఁగా, అయమ్ = ఈ యాత్మ; భూత్వా = ఉండుటను పొంది; పిమ్మట, భూయః = మరల; అభవితా = అభావమును — లేకుండుటను బొందువాఁడు; న = కాఁడు. అందువలనఁ జావఁడు. ఏల యనఁగా ఎవఁడు ఉండి పిమ్మట లేకయుండునో అతఁడు గదా చచ్చె నని లోకమునందుఁ జెప్పఁబడుచున్నాఁడు. వా అను శబ్దమువలనను న అను శబ్దమువలనను ౧ 'అయమ్ అభూత్వా భూయః భవితా న' అని వాక్య పరివృత్తి సిద్ధించుచున్నది. అయమ్ = ఈయాత్మ; అభూత్వా = దేహము వలె లేక యుండి; భూయః = మరల; భవితా న = ఉండువాఁడు కాఁడు, ఏది మొదట లేక యుండి పిమ్మట కలుగునో అది గదా పుట్టిన దని చెప్పఁబడును, ఇట్టివాఁడు కాఁ డాత్మ, కావునఁ బుట్టఁడు. ఎందువలనఁ బుట్టఁడో అందువలన, అజః = పుట్టనివాఁడు, ఎందువలనఁ జావఁడో అందువలన, నిత్యః = నాశము లేనివాఁడును. ఆద్యంతము లగు వికారముల నిషేధముచేతనే సర్వవికారములును నిషిద్ధము లగుచున్నను, మధ్యభావు లగు వికారముల నిషేధము స్వశబ్దములచేతనే చేయువలె నని, అందుచే అనుక్తము లయిన యౌవనాదివికారములనుగూడ నిషేధించి నట్లగు నను నభిప్రాయముచేఁ జెప్పుచున్నారు శాశ్వత ఇత్యాదిగా. శాశ్వతః అనుటచే అపక్షయం * బను వికారము ప్రతిషిద్ధ మగుచున్నది, అయమ్ = ఈయాత్మ; శాశ్వతః = ఎల్లప్పుడు నుండువాఁడు, స్వరూపముచే తగ్గఁడు నిరవయవుఁ డగుటవలన, నిర్గుణుఁ డగుటవలన గుణక్షయముచేతఁ గూడ అపక్షయము లేదు. అపక్షయమునకు విపరీత మగు న వృద్ధి యను వికారము నిషేధింపఁబడుచున్నది పురాణః అని. ఏది యవయవములచేరికచే అధిక మగుచున్నదో అది వర్ధిల్లుచున్నది యనియు అభినవ మనియు లోకమునందుఁ జెప్పఁబడును, ఈ ఆత్మయో నిరవయవుఁ డగుటవలన

౧ నభూయః అనువో నుండు నశబ్దమువలనను.

* తగ్గుట.

' పురా అపి నవః ఏవ ' పూర్వముగూడఁ గ్రొత్తవాఁడే యగుటవలనఁ బురాణుఁడు, వృద్ధి బొందఁ డని యర్థము. అట్లు, శరీరే=దేహము; హన్యమానే = మార్పఁబడుచున్నను; నహన్యతే = మార్పఁబడఁడు. ఇట హన్తి ధాతువునకు విపరిణామము ♦ అర్థముగా గ్రహింపవలెను పునరుక్తి దోషము లేకుండుటకొఱకు, మాఱఁ డని యర్థము. ఈ మంత్రమునందు ఆఱు భావవికారములు—లౌకికవస్తువులకుఁ గల్గు వికారములు ఆత్మయందు నిషేధింపఁబడుచున్నవి. అన్నివిధము లయిన విక్రియలును లేనివాఁ డాత్మ యని వాక్యార్థము. ఇట్లు ఆత్మ భావవికారము లాఱును లేనివాఁ డగుటవలన ' ఉభౌ తౌ న విజానీతః ' అని పూర్వమంత్రముతో దీనికి సంబంధము.

ఈ యాత్మ మొదట లేకయుండి పిమ్మట నుండువాఁడు కాఁడు, అందువలన నితనికి జన్మము లేదు. మొదటనుండి పిమ్మట లేకపోవువాఁడు కాఁడు, అందువలన నితనికి మరణము లేదు. ఇతఁడు, జన్మము లేనివాఁ డగుటచే అజుఁడు, మరణము లేనివాఁ డగుటచే నిత్యుఁడు, ఎల్లప్పుడు ఒకేవిధముగా నుండువాఁ డగుటచే అపక్షయము ఇతనికి లేదు, ఇప్పు డెట్లో అట్లు పూర్వము—అనాదికాలమునందుఁ గూడ క్రొత్తవాఁడే యగుటవలన ఇతనికి వృద్ధి లేదు. అట్లు శరీరము శస్త్రాదిసంబంధముచే విపరిణామము నొందినను ఇతనికి విపరిణామము లేదు. ఇట్లు లౌకికము లయిన కార్యవస్తువులకుఁ గలుగునట్టి ఆఱు వికారములును ఆత్మకు సంభవింపవు. కావున ఇతని వధించువాఁ డనియు హతుఁ డనియు నెవ్వరు తలంతురో వారు అజ్ఞాను లని తాత్పర్యము.

ఆ. దానినే సాధించుటకు నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి దిత్యాది మన్త్రాంతరమున కవతారిక చేయుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. మూలమునందు.— «సర్వవికారరహితత్వము దెలిపి హేతువును స్పష్టీకరించుటకై మంత్రమునే పఠించుచున్నాఁడు నజాయత ఇత్యాదిగా. జన్మమరణంబు లను రెండువికారంబుల నిషేధము సాధించుచున్నాఁడు నాయ మిత్యాదిగా, ' అయమ్ భూత్వా భూయః అభవితా న, అభూత్వా భూయః భవితా న ' అని యన్వయము. ఇట ఈ రెండు వికారములకుమాత్రమె కాదు నిషేధము, మ తే మనఁగా సర్వవికారములకును

♦ మార్పు.

నిషేధము చేయఁబడు నని చెప్పుచున్నాఁడు అజ ఇత్యాదిగా." వాచ్యార్థముఁ జెప్పి వివక్షించిన యర్థము చెప్పుచున్నారు జననంబు ఇత్యాదిగా. వికల్పార్థమును తొలఁగించుచున్నారు వాశబ్దము ఇత్యాదిగా. అప్పు డేర్పడిన యర్థముఁ జూపుచున్నారు చావఁడుగూడ అని. అన్వయముఁ జూపుచున్నారు కదాచిత్ ఇత్యాదిగా. కడపటి వికారము లే దనుటకు హేతువుగా నాయ మిత్యాదిని వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు ఎందువలన ననఁగా ఇత్యాదిగా. చెప్పినదానినే వివరించుచున్నారు ఎవ్వఁడు ఇత్యాదిగా. ఆత్మయో ఉండి పిమ్మట లేక పోవువాఁడు కాఁడు, కావున సతనికి మరణము లే దని యర్థము. ఆత్మకు జన్మము లే దనుటకు హేతు విందే వివక్షిత మని చెప్పుచున్నారు వాశబ్దమువలన నిత్యాదిగా. దేహమువలె నని వ్యతిరేకోదాహరణము. చెప్పిన యర్థమునే సాధించుచున్నారు ఏది ఇత్యాదిగా. జన్మము లేమివలన, జన్మపూర్వక మయిన * అస్తిత్వము అను వికారముగూడ ఆత్మకు లే దని చెప్పుచున్నారు ఎందువలన నిత్యాదిగా. ప్రాణవియోగమువలన ఆత్మకు మరణము లేనందువలన సావశేషనాశము లేనియట్లు నిరవశేషనాశముగూడ లే దనుట సిద్ధించుచున్న దని చెప్పుచున్నారు ఎందువలన నిత్యాదిగా. ఓయీ! జన్మనాశముల నిషేధముచేతనే తదంతర్గతము లయిన యితర వికారములకుఁ గూడ నిషేధము సిద్ధించుటవలన వాని నిషేధించుటకొఱకు వేఱుగా యత్నింపవలసినది లేదు? అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు ఆద్యంతములు ఇత్యాదిగా. స్వశబ్దముచేతనే—మధ్యవర్తివికారనిషేధవాచకము లగు శబ్దములచేతనే యని యర్థము. ఆర్థికనిషేధముచేతనే నిషేధము సిద్ధించుచుండఁగా శాబ్దనిషేధమునకు వేఱుగా ప్రయోజనము లే దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు అందుచే నిత్యాదిగా. నిత్యశబ్దముచేత శాశ్వతశబ్దమునకుఁ బునరుక్తతను బరిహరించుచు వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు శాశ్వత ఇత్యాదిగా. అపక్షయము స్వరూపముచేత నైనను కలుగవలెను లేక గుణక్షయముచే నైనను కలుగవలె నని వికల్పించి క్రమముగా నిరసించుచున్నారు స్వరూపముచే నిత్యాదిగా. పురాణపదము గతార్థము కా దని తెలుపుచున్నారు అపక్షయమునకు ఇత్యాదిగా. దానినే స్పష్టీకరించుచున్నారు ఏది ఇత్యాదిగా. నమ్రియతే వా అనుటచే చతుర్థపాదము పునరుక్త మగు నని యాశంకించి వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. ఓయీ! హంతిధాతువు హింసార్థకము, అట్లుండఁగా విపరిణామ మెట్లు నిషేధింపఁబడును? అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు ఇట హంతి

* జన్మముచేఁ గలుగునట్టి.

ధాతువునకు ఇత్యాదిగా. హంతికి హింసార్థము సంభవించుచుండఁగా అర్థాంతర మేల కల్పింపవలె ననఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు పునరుక్తిదోషము లేకుండుటకొఱకు అని. హింస అర్థ మన్నచో మరణము నిషేధింపఁబడుటచేఁ బౌనరుక్త్యము సంభవించును, తద్వారణార్థము విపరిణామమె యర్థ మని చెప్పవలె నని యర్థము. విపరిణామ మనఁగా పూర్వావస్థను విడిచి మఱియొకయవస్థను బొందుట, ఇచట హంతి కది యర్థ మయినప్పుడు సిద్ధ మయిన యర్థముఁ జెప్పుచున్నారు మాఱుఁ డని యర్థ మని. నజాయత ఇత్యాదిమంత్రముయొక్క యర్థము నుపసంహరించుచున్నారు ఈ మంత్రమునందు ఇత్యాదిగా. ఆఱువికారములును ఆత్మకు సంభవింప వని సాధించుటచే ఫలితముఁ జెప్పుచున్నారు అన్నివిధము లయిన ఇత్యాదిగా. ఆత్మ సర్వవిక్రియారహితుఁ డనుటచే నేమి వచ్చె నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఇట్లు ఇత్యాదిగా.

హ. ఎట్లు అవిక్రియుఁ డాత్మ యనఁగా అందుకు రెండవమంత్రము. నజాయతే= పుట్టఁడు, జననము చేయువాఁడు కాఁడు, జన్మ మను భావవికార మాత్మకు లే దని యర్థము. అట్లు; కదాచిత్ = ఒకానొకప్పుడు; న మ్రియతే వా—ఉత్పత్తిక్రియవలన అస్తిత్వము ననుభవింపఁడు, ఏల యనఁగా ఉత్పత్తిచే అస్తిత్వానుభవము దేనికిఁ గలదో దానికి మరణము తప్పదు, ఉత్పత్తివలన అస్తిత్వమును * ఏది యనుభవింపదో అది మరణము నొందుచున్న దని చెప్పఁబడదు. అందువలన అస్తి అను భావవికారము ఆత్మకు లే దని యర్థము. వాశబ్దము చ అనుదాని యర్థము గలది. కదాచిత్ = అనునది సర్వవికారనిషేధములతోను సంభవించుచున్నది, కదాచిత్ నజాయతే, కదాచిత్ న మ్రియతే అని యంతటను అన్వయించునది. అయం భూత్వా భవితా వా నభూయః ♦—అయమ్ = ఈయాత్మ; భూత్వా = ఉత్పత్తిక్రియ ననుభవించి; భూయః = మరల; భవితా న = అగువాఁడు కాఁడు, ఒకయవస్థను బొంది మరల మఱియొకయవస్థను బొందువాఁడు కాఁడు, విపరిణామము పొందువాఁడు కాఁడు, విపరిణామ మను భావవికారము ఆత్మకు లే దని యర్థము. అజః—అవయవములచేరికచే పెరుఁగనివాఁడు, వృద్ధి యను భావవికారము లే దని యర్థము. కావునను, నిత్యః—అపక్షయ మను భావవికారము ఆత్మకు లే దని యర్థము. శాశ్వతః = ఎల్లప్పుడు నుండువాఁడు, వినాశము లేనివాఁ డని యర్థము. కావున, పురాణః—

* ఉండుటను.

♦ ఈ వ్యాఖ్యానమున పాదాదియందలి న అనునది మ్రియతే అనుదానితో నన్వయింపఁబడెను.

పురాపి నవః—పూర్వమందును నవీనుఁడు, సదా ఏకరూపుఁ డని యర్థము. అందువలన, శరీరే; హన్యమానే—వికారము నొందింపఁబడుచున్నను; నహన్యతే—వికారము నొందింపఁబడఁడు. ఈ మంత్రమునందు లౌకికవస్తువులకుఁ గలుగునట్టి యాఱు భావవికారములును ఆత్మకు సంభవింప వని చెప్పఁబడుచున్నది. సర్వవిధములయిన వికారములు లేనివాఁ డాత్మ యని వాక్యార్థము. ఇట్లుండుటవలన ‘ఉభౌ తౌ నవిజానీతః’ అని పూర్వమంత్రముతో దీనికి సంబంధము.

౨౦. అట్లయినచో ఆత్మతత్త్వ మెట్టి దని యాకాంక్ష కలుగఁగా, యాస్కపఠితము లయిన జన్మాదిషడ్భావవికారములు లేనివాఁడై కూటస్థాసంగచిద్రూపుఁ డాత్మ, ఇదియే ఆత్మయొక్క స్వాభావిక మయిన తత్త్వము అని ఆత్మతత్త్వనిరూపణముకొఱకు రెండవమంత్రముఁ బఠించుచున్నాఁడు.—ఇట కదాచిత్ అను శబ్దము కదాచిత్ నజాయతే కదాచిత్ నమ్రియతే అని అంతటను సంబంధించుచున్నది, వాశబ్దములు రెండు చ అనుదాని అర్థము గలవి. ఇచట అజః అని అజత్వముచే సర్వవికారనిషేధము సంభవించుచున్నను శ్రుతి ఆవికారములను ప్రత్యేకము కంఠోక్తిచే నిషేధించుచున్నది, ఆత్మ నిర్వికారుఁ డనుట నిస్సందేహముగాఁ దెలియుటకొఱకు. అజః—ఎవ్వనిసాక్షాత్కారమువలన విద్వాంసుఁడు మరలఁ బుట్టఁడో అతఁడు అజుఁడు, లేక, జననము లేనివాఁడు, అట్టి; అయమ్=ఈయాత్మ; కదాచిత్; నజాయతే=నిరవయవుఁ డగుటవలన పుట్టఁడు. ‘నిష్కలం నిష్క్రియమ్’ * అని ‘న చాస్య కశ్చి జ్జనితా న చాధిపః’ ‡ అని ఆత్మ నిరవయవుఁ డనియు కారణరహితుఁ డనియు శ్రుతి చెప్పుటవలన ఆత్మకు జన్మక్రియ సంభవింపదు. ఇందుచే మొదటిభావవికారము నిరసింపఁబడినది. నమ్రియతేవా ♦ = చావఁడుగూడ, అకారణముచేతనే యీయాత్మ నాశక్రియను బొందఁడు, ఇందుచే ఆఱవది యగు భావవికారము నిరసింపఁబడినది. అయమ్=ఈయాత్మ; భూత్వా=జననక్రియను పొంది; భూయః=మరల; భవితావా=ఉండుట కలవాఁడుగూడ, న=కాఁడు, ఘటమువలె జన్మముచేఁ గలుగు అస్తిత్వమును బొందఁడు, మతే మనఁగా, మృత్తువలె జన్మము నపేక్షింపని పూర్వస్థిత మయిన అస్తిత్వము గలవాఁడే యగును, ఇందుచే రెండవవికారము నిరసింపఁబడినది. నిత్యః=నిరవయవుఁ డగుటవలన ఆత్మ సదా యేకరూపుఁడు, ఇందుచే

* అవయవములు లేనిది క్రియ లేనిది.

‡ ఇతనికి ఎవ్వఁడును బుట్టించువాఁడు లేఁడు, అధిపుఁడును లేఁడు.

♦ ఈ నశబ్దము ద్వితీయపాదాదిలోనిది.

విపరిణామమం బను నాల్గవవికారము నిరసింపఁబడినది. శాశ్వతః—ఏకరూపమే యగు నత్తచే, శశ్వత్ భవః—ఎల్లప్పుడు నుండువాఁడు, ఇందుచే అపక్షయం బనెడు అయిదవ వికారము నిరసింపఁబడినది. పురాణః—నిరవయవుఁ డగుటచే ఇతఁడు పూర్వమును ఇప్పుడును ఎల్లప్పుడును నవుఁడు—క్రొత్తవాఁడు అగుటవలన పురాణుఁడు, ఇందుచే వృద్ధి యను మూఁడవవికారము నిరసింపఁబడినది. ఇట్లు ఆఱు భావవికారములును లేనివాఁ డని ప్రతిపాదించుటచే, ఆత్మ నిత్యకూటస్థాసంగచిద్రూపుఁ డనియు ఆద్యంతశూన్యుఁ డనియు అద్వితీయుఁ డనియు సూచిత మగుచున్నది. అయినను శ్రోతకు దేహము నశించుటచే ఆత్మ నశించు నను భ్రమ విడువ లే దని తలంచి, ఏవిషయమున భ్రమ యున్నదో ఆవిషయమునందే పురుషునకుఁ జక్కఁగా బోధింప వలె నని యాతని కాభ్రమ తొలఁగించుటకై చెప్పుచున్నారు—శరీరే = ఈదేహము; హన్యమానే= ఖడ్గాదులచే ఛేదింపఁబడుచున్నను; నహన్యతే=ఆత్మ నిర్వికారుఁ డగుట వలన ఘటము పగుల్పఁబడుచున్నను ఘటాకాశమువలెఁ దాను హననక్రియకు విషయము కాఁడు, ఘటము నశించినను ఘటాకాశముం బోలె దేహము నశించినను ఆత్మ తాను తనస్వరూపముచేతనే యుండును. అట్లు శ్రుతి ‘అవినాశీ వా అరే ఽయమాత్మా ఽనుచ్ఛిత్తి ధర్మా’ * అని.

మ. ఎందువలన ఈయాత్మ హననక్రియకుఁ గర్తయుఁ గర్మమును కాఁడు? అనఁగా నిర్వికారుఁ డగుటవలన నని సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు రెండవమంత్రముచేత.—“జాయతే అస్తి వర్ధతే విపరిణమతే అపక్షీయతే వినశ్యతి ఇతి షట్ భావవికారా ఇతి వార్ష్యాయణిః” † అని నైరుక్తులు చెప్పెదరు. అందు ఆద్యంతముల నిషేధము చేయఁబడుచున్నది నజాయతే మ్రియతే వా అని. వాశబ్దమునకు సముచ్చయ మర్థము. నజాయతే= పుట్టఁడు, నమ్రియతే వా ‡ = చావఁడుగూడ అని యర్థము. ఎందువలన ఈయాత్మ పుట్టఁ డనఁగా—అయమ్ = ఈయాత్మ; కదాచిత్ = ఒకానొకకాలమునందును; నభూత్వా = పూర్వము ఉండక; భూయః= మరల; భవితాన = ఉండువాఁడు కాఁడు, ఏది పూర్వ ముండనిదై వెనుక నుండునో అది గదా పుట్టుట యను క్రియ ననుభవించుచున్నది. ఈయాత్మయో, పూర్వమును

* ఈ యాత్మ వినాశము లేనివాఁడే, అనుచ్ఛిత్తి—నశింపకుండుట స్వభావముగాఁ గలవాఁడు.

† ౧-పుట్టుచున్నది, ౨-ఉన్నది, ౩-పెరుఁగుచున్నది, ౪-మాఱుచున్నది, ౫-తగ్గుచున్నది, ౬-నశించుచున్నది, అని యాఱుభావవికారములు అని వార్ష్యాయణి.

‡ వాశబ్ద మిట భాష్యమునందువలె సముచ్చయార్థకముగా గ్రహింపఁదగినది.

ఉన్నవాఁ డగుటవలనఁ బుట్టఁడు; అందువలన అజుఁడు. అట్లు, అయమ్= ఈయాత్మ, భూత్వా = పూర్వము ఉండి, కదాచిత్ = ఒకానొకప్పుడును; భూయః = మరల. న భవితా న = లేకుండువాఁడు కాఁడు, వాశబ్దముచే వాక్యపరివృత్తి, ఏది పూర్వమున్నదై యుత్తరకాలమునందు లేకయుండునో అది గదా మృతి యను వికారము ననుభవించుచున్నది. ఈయాత్మయో యుత్తరకాలమునందుఁగూడ ఉండువాఁడగుటవలన చావఁడు, అందువలన నిత్యుఁడు—వినాశమునకు అయోగ్యుఁ డని యర్థము. ఇట నభూత్వా అనుచోట నమాసము లేకున్నను అనుపపత్తి లేదు, నానుయాజేషు అను స్థలమునంబోలె, భగవంతుఁ డగు పాణిని మహావిభాషాధికారమునందు నఞ్సమాసముఁ బఠించుటవలన. మఱి కాత్యాయనునిచే సమాసము నిత్య మను నభిప్రాయమున 'వా వచనానర్థక్యంతు స్వభావసిద్ధత్వాత్' అని చెప్పబడినదే యనఁగా, అది భగవత్పాణినివచనవిరుద్ధ మగుటవలన అగ్రాహ్యము. అట్టు లాచార్యశబరస్వామిచే వచియింపఁబడినది 'అసద్వాదీహి కాత్యాయనః' * అని. ఇట 'నజాయతే మ్రియతే వా' అని ప్రతిజ్ఞ, 'కదాచి న్నాయం భూత్వా భవితా నభూయః' అని తదుపపాదనము, 'అజో నిత్యః' అని తదుపసంహార మని విభాగ మెఱుంగునది. ఆద్యంతము లగు వికారముల నిషేధించుటచేతనే వానికి వ్యాప్యము లయిన మధ్యవర్తివికారములకుఁగూడ నిషేధము కలుగుచున్నను, అనుక్తము లయిన గమనాదివికారములకుఁగూడ ఉపలక్షణముకొఱకు అపక్షయమును వృద్ధియును స్వశబ్దములచేతనే నిరాకరింపఁబడుచున్నవి. అందు ఆత్మకూటస్థ నిత్యుఁడును నిర్గుణుఁడును అగుటవలన స్వరూపముచేఁగాని గుణముచేఁగాని యతనికి అపక్షయము సంభవింప దని చెప్పఁబడుచున్నది శాశ్వతః అను శబ్దముచేత. శాశ్వతః=ఎల్లప్పుడును ఉండువాఁడు, అపక్షయముఁ బొందఁడు—తగ్గఁ డని యర్థము. అపక్షయముఁ బొందఁ డనునెడ వృద్ధిఁ బొందనచ్చు ననఁగా అట్లు కా దని చెప్పుచున్నారు పురాణః అని, పురాపి నవః—పూర్వమందును నూతనుఁడు—ఒక్కటే రూపమున నున్నవాఁడు కాని యిప్పుడు నూతన మయిన యవస్థను దేనిని బొందినవాఁడు కాఁడు, ఏది నూతన మయిన యొకానొకయుపచయావస్థను బొందునో అది గదా వృద్ధిఁ బొందిన దని లోకమునందుఁ జెప్పఁబడును. ఈయాత్మయో సదా యేకరూపుఁ డగుటవలన తగ్గఁడు పెరుగఁడుగూడ అని యర్థము. అస్తిత్వము విపరిణామము అను రెండువికారములుమాత్రము జన్మవినాశాంతర్భూతము లగుటవలన

* అసద్వాది గదా కాత్యాయనుఁడు.

వేఱుగా నిషేధింపఁబడినవి కావు. ఇట్లు ఆత్మ సర్వవికారరహితుఁ డగుటవలన, శరీరే హన్యమానే, తత్సంబంధము గలవాఁడైనను ఆత్మ యేయుపాయముచే నేనియు, నహన్యతే = చంపఁబడువాఁడు కాఁ డని యుపసంహారము.

శ్రీ. 'నహన్యతే' అనుదానినే ఆఱుభావవికారములును లేనివాఁ డనుటచే దృఢీకరించుచున్నాఁడు.—నజాయతే—ఇందుచే జన్మము నిషేధింపఁబడినది. మ్రియతేవా *—ఇందుచే వినాశము నిషేధింపఁబడినది. వాశబ్దములు రెండును చార్థకములు. అయమ్; భూత్వా=జన్మమునొంది; భూయః—పిమ్మట; నభవితా=ఉండువాఁడు కాఁడు, అస్తిత్వము నొందువాఁడు కాఁడు, మతే మనఁగా పూర్వమే తనయంత స్వయముగాఁడై యున్నవాఁడు, ఇందుచే జన్మము పొందిన పిమ్మట ఉండుట యను రెండవ వికారము నిషేధింపఁబడినది. అందుకు హేతు వేమి యనఁగా, అజః, ఏది పుట్టుచున్నదో అది జన్మానంతరము అస్తిత్వము నొందును, ఏది స్వయమే యున్నదో, అది మరల మఱియొక అస్తిత్వము నొంద దని యర్థము. నిత్యః—సదా యేకరూపుఁడు, ఇందుచే వృద్ధి నిషిద్ధము. శాశ్వతః = ఎల్లప్పుడు నుండువాఁడు, ఇందుచే అపక్షయనిషేధము చేయఁబడినది. పురాణః అనుటచే విపరిణామము నిషేధింపఁబడినది, పురాపి నవ ఏవ—పూర్వమందును నూతనుఁడే గాని, ఎప్పుడును మార్పు పొందఁడు, రూపాంతరము నొందుటచే నూతనుఁడు కాఁ డని యర్థము. లేక, నభవితా అనుదాని అధ్యాహరించుకొని, భూయః = అధికముగా; నభవితా= కాఁడు అని యర్థము చేయవచ్చును, అప్పుడు దీనిచే వృద్ధినిషేధము చేయఁబడినది. అజః నిత్యః—ఈ రెండుపదములును వృద్ధి లేదనుటకు హేతువులు, కావునఁ బౌనరుక్త్యము లేదు. ఇట్లు 'జాయతే ఽస్తి వర్ధతే విపరిణమతే అపక్షీయతే వినశ్యతి' అని యాస్కాదులచేఁ జెప్పఁబడిన ఆఱుభావవికారములును నిరసింపఁబడినవి. ఎందుకొఱకీవికారములు నిరసింపఁబడెనో ఆప్రకృత మయిన వినాశాభావము నుపసంహరించుచున్నాఁడు న హన్యతే హన్యమానే శరీరే అని.

ప. ఇఁక నహన్యతే అనుటచే ఆత్మ షడ్భావవికారశూన్యుఁ డనుట యేది చెప్పఁబడెనో దానినే స్పష్టీకరించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—జాయతే అస్తి వర్ధతే విపరిణమతే అపక్షీయతే వినశ్యతి—ఇవి యాఱువికారములు, వీనిఁ గ్రమముగా

* నశబ్దము ద్వితీయపాదాది లోనిది.

నిషేధించుచున్నాఁడు—నజాయతే అనుటచే జన్మనిషేధము, న మ్రియతేవా * — వా శబ్దములు చార్థకములు, దీనిచే వినాశనిషేధము. అయమ్, భూత్వా = పుట్టి, న భవితా—అస్తిత్వము పొందువాఁడు కాఁడు, మ తే మనఁగా పూర్వమునందే తన యంతనె సద్రూపుఁడై యుండువాఁడు, దీనిచే జన్మానంతరము అస్తిత్వము నొందుట యను రెండవవికారమునకు నిషేధము. దీనికి హేతువు—అజః, ఏది జన్మము నొందునో అది గదా జన్మానంతర మస్తిత్వముఁ బొందును. నిత్యః—ఎల్లప్పుడు ఏక రూపుఁడు, ఇందుచే వృద్ధిప్రతిషేధము. శాశ్వతః అనుటచే అపక్షయనిషేధము, నిరవయవుఁ డగుటవలనను నిర్గుణుఁ డగుటవలనను ఆత్మకు అపక్షయము సంభవింప దని యర్థము. పురాణః అనుటచే విపరిణామమునకు నిషేధము, పూర్వమందును నవీనుఁడే, కాని పరిణామమువలన రూపాంతరము నొంది నవీనుఁ డగువాఁడు కాఁ డని యర్థము. లేక నభవితా అనుదాని ఈవలికి అధ్యాహరించుకొనునది, భూయః= అధికముగా, నభవితా = కాఁడు. ఇందుచే వృద్ధినిషేధము. అజః నిత్యః అనునవి వృద్ధ్యాదులు లే వనుటకు హేతువులు, కావునఁ బునరుక్తి లేదు. ఇట్లు వేదవాదు లచేఁ జెప్పఁబడిన ఆఱువికారము లెందుకొఱకు నిరసింపఁబడెనో అట్టి ప్రకృత మయిన వినాశాద్యభావము నుపసంహరించుచున్నాఁడు న హన్యతే హన్యమానే శరీరే అని. ఈ యర్థమునందు కాఠకశ్రుతి—“న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి న్నాయం కుతశ్చి న్న బభూవ కశ్చిత్ । అజో నిత్య శ్శాశ్వతో ఽయం పురాణో న హన్యతే హన్యమానే శరీరే॥ హన్తాచే న్మన్యతే హన్తుం హతశ్చే న్మన్యతే హతమ్ । ఉభౌ తౌ నవిజానీతో నాయం హన్తి న హన్యతే ॥ అశరీరం శరీరేషు అనవస్థే ష్వవస్థితమ్ । మహాన్తం విభు మాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి ” ♦ దీనియర్థమె ప్రతిపాదింపఁ బడినది.

---

* ద్వితీయపాదాది నశబ్దము.

♦ అక్షతచైతన్యస్వభావుఁ డగు ఈ యాత్మ పుట్టఁడు చావఁడుగూడ, ఈ యాత్మ ఒకానొక కారణాంతరమువలనఁ గలిగినవాఁడు కాఁడు, ఈతనివలనను ఏవస్తువును గలిగినది కాదు. ఈతఁడు అజుఁడు నిత్యుఁడు, శాశ్వతుఁడు, పురాణుఁడు, అందువలన శరీరము హత మగుచున్నను హతుఁడుఁ కాఁడు. వధించువాఁడు ఇతని వధించుటకుఁ దలఁచునేని, హతుఁ డగువాఁడు తన్ను హతునిఁగాఁ దలఁచునేని, వా రిద్దఱు ఆత్మస్వరూపము నెఱుంగరు; ఈతఁడు వధింపఁడు, వధింపఁబడఁడు. శరీరము లేనివాఁడును నిత్యనిర్వికారుండును అనిత్యము లయిన శరీరములం దున్నవాఁడును గొప్పవాఁడును వ్యాపకుండు నగు ఆత్మను దెలిసి యటుపిమ్మట పండితుఁడు శోకింపఁడు.

రా. చెప్పిన హేతువులచేతనే ఆత్మ నిత్యుఁడగుటచే అపరిణామి యని యేర్పడుటవలన అతనికి జననమరణాదు లగు అచేతన దేహధర్మము లేవియు సంభవింపవని చెప్పఁబడుచున్నది.—కదాచిత్ = ఒకానొకప్పుడును; నజాయతే=పుట్టఁడు, నమ్రియతే వా * = చావఁడుగూడ, ఆయాకాలమునందు సర్వదేహములందును అందఱిచేతను అనుభవింపఁబడుచున్న జననమరణము లొకప్పుడును ఆత్మను స్పృశింపవు. అయమ్= ఈయాత్మ; భూత్వా= కల్పాదియందుండి; భూయః = కల్పాంతమునందు; నభవితా= లేకపోవువాఁడు కాఁడు, కొన్ని ప్రజాపతిప్రభృతిదేహములకు కల్పాదియందును గల్పాంతమందును జననమును మరణమును గలుగునట్లు శబ్దప్రమాణముచే తెలియవచ్చుచున్నది, ఆ జననమరణములుగూడ ఆత్మను స్పృశింప వని యర్థము. అందువలన సర్వదేహములను బొందునట్టి ఆత్మ, అజః = పుట్టనివాఁడు; కావుననె, నిత్యః = నాశము లేనివాఁడు; శాశ్వతః — ప్రకృతివలెఁ బ్రలయావస్థయందు సూక్ష్మపరిణామముగూడ లేనివాఁడు. పురాణః = పూర్వమందును క్రొత్తవాఁడు, ఎల్లప్పుడును క్రొత్తవానియట్లు తోఁచువాఁ డని యర్థము. అందువలన, అయమ్ = ఈ యాత్మ; శరీరే = దేహము; హన్యమానే = వధింపఁబడుచుండఁగా; నహన్యతే = వధింపఁబడఁడు.

ఆయాకాలమునందు, 'ఆయాదేహములు పుట్టుచున్నవి చచ్చుచున్నవి' యని వర్తమానకాలికముగా ఏ జననమరణములు వ్యవహరింపఁబడుచున్నవో అవి ఆత్మను స్పృశింపవు. మఱియుఁ బ్రజాపతిప్రభృతిదేహములకుఁ గల్పాదియందుఁ గలుగు జననమును వానికిఁ గల్పాంతమునందుఁ గలుగు మరణంబును ఆత్మను స్పృశింపవు. కావున సర్వదేహగతుఁడైన ఆత్మ అజుఁడు నిత్యుఁడు, సృష్ట్యవస్థయందు స్థూలపరిణామ మెట్లు లేదో అట్లు ప్రలయావస్థయందు సూక్ష్మపరిణామముగూడ ఆత్మకు లేదు. ఆత్మ సదా నవీనుఁడుగాఁ దోఁచువాఁడు. కావున, దేహము వధింపఁబడుచున్నను ఆత్మ హతుఁడు కాఁ డని తాత్పర్యము.

మా. ఈవిషయమునందు మంత్రవర్ణముగూడఁ గల దని చెప్పుచున్నాఁడు.— నజాయతే=పుట్టఁడు; నమ్రియతే వా ‖ = చావఁడుగూడ. మఱియు, ఈశ్వరజ్ఞానమువలె, భూత్వా = ఉండి; భవితా న = పుట్టువాఁడును కాఁడు. 'తదైక్షత' ♦

* నశబ్దము అధ్యాహార్యము.

‖ ద్వితీయపాదాది నశబ్దము.

♦ ఆది చూచేను.

'దేశతః కాలతో యో ఽసా వవస్థాతః స్వతో ఽన్యతః। అవిప్లుతావబోధాత్మా' *
ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతులచే, ఈశ్వరజ్ఞానము వృద్ధిహ్రాసాదివర్జితమై యెల్లప్పుడును ఏక
రూపముగా నుండునది యైనను ఒకానొక అచింత్యశక్తిచేఁ బుట్టెనను వ్యవహారము
నొందుచున్నది గదా! ఎందువలనఁ బుట్టఁడు చావఁ డనఁగా, అజః నిత్యః శాశ్వ
తః—అజాదిలక్షణుఁ డయిన యీశ్వరునితో సరూపుఁ డగుటవలన; అజః = జన్మము
లేనివాఁడు, నిత్యః = నాశరహితుఁడు, శాశ్వతః = సదా యేకరూపుఁడు. పురాణః=
పురమ్ అణతి = దేహమును బొందుచున్నాఁడు, కావున పురాణుఁడు, దేహాంత
రముఁ బొందువాఁ డనుట; అట్లయినను, శరీరే = దేహము; హన్యమానే = వధింపఁ
బడుచుండఁగా, నహన్యతే = వధింపఁబడఁడు.

ఈ జీవుఁడు పుట్టఁడు చావఁడు, మఱియు ఈశ్వరజ్ఞానము వృద్ధిహ్రాసాదులు
లేనిదై సర్వదా యేకరూప మయి యుండియు ఒకానొక అచింత్యశక్తిచే భ్రాంత్తిగాఁ
గలిగె నను వ్యవహారము నొందునట్లు శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధ మయి యున్నది, జీవుఁ డట్టి
వ్యవహారమునకుఁగూడ విషయము గాఁడు. ఎందువలన జీవునికి జననమరణములు లే
వనఁగా, అతఁడు అజనిత్యశాశ్వతలక్షణుఁ డైన యీశ్వరునకు సరూపుఁడు †. అయి
నను దేహాంతరము పొందువాఁ డగుటచే జననాదివ్యవహారభ్రాంతి గలుగుచున్నది,
కాని, దేహము హత మయినను అతఁ డెంతమాత్రము హతుఁడు కాఁ డని తా.

వేదా ఽవినాశినం నిత్యం య ఏన మజ మవ్యయమ్
కథం స పురుషః పార్థ కం ఘాతయతి హన్తి కమ్. ౨౧

భా. 'య ఏనం వేత్తి హన్తారమ్' అను మంత్రముచే ఆత్మ హనన
క్రియకుఁ గర్తయుఁ గర్మమును గాఁ డని ప్రతిజ్ఞ చేసి, 'నజాయతే' అను
మంత్రముచే అందుకు హేతువును అవిక్రియత్వమును బ్రతిపాదించి,
యిఁకఁ బ్రతిజ్ఞాతార్థము నుపసంహరించుచున్నాఁడు.—యః= ఎవ్వఁడు;
ఏనమ్= పూర్వమంత్రముచేఁ జెప్పఁబడిన లక్షణము గల ఈ యాత్మను;
అవినాశినమ్ = కడపటిభావవికార మయిన వినాశము లేనివానిఁగాను;

---

* దేశమువలనను కాలమువలనను అవస్థవలనను తనవలనను ఇతరమువలనను ఎప్పుఁడు అక్షయ జ్ఞానస్వరూపుఁడో.

† సదృశ మయిన రూపము గలవాఁడు.

నిత్యమ్ = విపరిణామము లేనివానిఁగాను; అజమ్ = జన్మము లేనివానిఁగాను; అవ్యయమ్ = అపక్షయము లేనివానిఁగాను; వేద = ఎఱుంగుచున్నాఁడో. పార్థ= అర్జునుఁడా! కథమ్= ఏవిధముచేత; సః=ఆ విద్వాంసుఁడగు; పురుషః = అధికారి యయిన పురుషుఁడు; కమ్ = ఎవ్వని; హన్తి = వధించును? కమ్ = ఎవ్వని; ఘాతయతి = వధించుటకుఁ బ్రేరించును? ఏవిధముచేతను ఎవ్వనిని వధింపఁడు ఏవిధముచేతను ఎవ్వనిని వధించుటకుఁ బ్రేరింపఁడు అని రెండుస్థలము లందును కింశబ్దమునకు ఆక్షేపమే యర్థము, ప్రశ్నార్థము సంభవింపమివలన.

ఎవ్వఁడు పూర్వోక్తమంత్రార్థము గ్రహించి యీ యాత్మ వినాశము లేనివాఁ డనియు విపరిణామము లేనివాఁ డనియు జన్మము లేనివాఁ డనియు అపక్షయము లేనివాఁ డనియుఁ దెలిసికొనుచున్నాఁడో అట్టి జ్ఞాని యగు పురుషుఁడు, అర్జునా! ఏవిధమునను ఎవ్వనినిఁ గూడ వధింపఁడు, ఎవ్వనినిగూడ వధించుటకుఁ బ్రేరింపఁ డని తాత్పర్యము.

ఆ. పూర్వశ్లోకార్థమే యుత్తరశ్లోకమునందును గనఁబడుటవలనఁ బౌనరుక్త్యశంకఁ బరిహరించుటకై కడచినవిషయము ననువదించి యుత్తరశ్లోకమున కవతారిక చేయుచున్నారు య ఏన మిత్యాదిగా. మూలమునందు.—కర్తృత్వాద్యభిమానవిరోధమువలనను ఆత్మ అద్వైతకూటస్థుఁ డను నిశ్చయముయొక్క సామర్థ్యమువలనను, విద్వాంసునకు సిద్ధ మయిన సన్న్యాసమును విద్యాపరిపాకముకొఱకనుమతించుచున్నాఁడు వే దేత్యాదిశ్లోకముచేత. పూర్వమువలెఁ బదద్వయమునకు పునరుక్తతను బరిహరించుచున్నారు అవినాశిన మిత్యాదిగా. ప్రశ్నకూడ సంభవించుచుండఁగా వేఱువిధముగా నేల వ్యాఖ్యానము చేయఁబడుచున్న దనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు రెండుస్థలములందును ఇత్యాదిగా. దీనియనంతరము ఉత్తరము కనఁబడ కుండుటవలనఁ బ్రశ్న సంభవింప దని యర్థము.

భా. హేత్వర్థము తుల్య మగుటవలన విద్వాంసునకు సర్వకర్మముల నిషేధించుటయే ప్రకరణార్థం బని భగవంతునియభిప్రాయము. హన్తి నాక్షేపమో యుదాహరణార్థము.

ఆక్షేపము.—విద్వాంసునకుఁ గర్మము సంభవింప దనుటకేమికారణ విశేషము చూచి కర్మముల నాక్షేపించుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు కథం

స పురుషః అని. ఓయీ! సర్వకర్మములును సంభవింప దనుటకు ఆత్మ అవిక్రియుఁ డగుట యను కారణవిశేషము చెప్పఁబడియే యున్నది. సత్యము, చెప్పఁబడియున్నది. కాని అది కారణవిశేషము కాఁజాలదు, ఏల యనఁగా, ఆత్మ యవిక్రియుఁడైనను, విద్వాంసుఁ డతనికన్న భిన్నుఁడు. ఒకానొక స్తంభమును అవిక్రియ మని తెలిసినవానికిఁ గర్మము సంభవింప దని చెప్పుట యొప్పునా?

సమాధానము.—అది సరికాదు, విద్వాంసుఁడే యాత్మ యగుట వలన. ఎట్లనఁగా, దేహాదిసంఘాతమునకు విద్వత్త్వ మనుట చెల్లదు గదా! అందువలన పారిశేష్యమువలన § అసంహతుఁడైన * ఆత్మయె విద్వాంసుఁడు, అతం డవిక్రియుఁ డగుటచే విద్వాంసునకుఁ గర్మము సంభవింపదు, కావున 'కథం స పురుషః' అని యాక్షేపము యుక్తమే. ఎట్లు బుద్ధ్యాద్యాహృత మైన ♦ శబ్దాద్యర్థమునకు, అవిక్రియుఁడే యగు ఆత్మయే బుద్ధివృత్త్యవివేకజ్ఞానంబున ❨ అవిద్యచే, ఉపలబ్ధ యని కల్పింపఁబడుచున్నాఁడో; అట్లే, ఆత్మానాత్మవివేకజ్ఞానంబున, బుద్ధివృత్తిరూప విద్యచే అసత్యరూప మయిన దానిచేతనే, పరమార్థంబున అవిక్రియుఁడే యగు ఆత్మయే విద్వాంసుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. విద్వాంసునకుఁ గర్మము సంభవింప దని వచించుటవలన ఏకర్మంబులు శాస్త్రముచే విధింపఁబడుచున్నవో అవి యవిద్వాంసునకు విధింపఁబడిన వని భగవంతునినిశ్చయము తెలియవచ్చుచున్నది.

ఆక్షేపము.—ఓయీ! విద్యగూడ అవిద్వాంసునకే విధింపఁబడుచున్నది, విద్య నెఱింగినవానికిఁ బిష్టపేషణముంబోలె విద్యను విధించుట నిష్ప్రయోజన మగుటవలన. అందు అవిద్వాంసునకే కర్మములు విధింపఁబడుచున్నవి, విద్వాంసునకుఁ గా వను విశేష ముపపన్నము కాదు.

సమాధానము.—అట్లు కాదు. అనుష్ఠేయం బుండుట లేకపోవుట యను విశేష ముపపన్న మగుటవలన. అగ్నిహోత్రాదివిధియొక్క

§ శేషించినవాఁ డగుటవలన.

* దేహాదిసంఘాతముయొక్క సంబంధము లేనివాఁ డగు.

♦ బుద్ధి మొదలగువానిచే తేఁబడిన.

❨ బుద్ధివృత్తికి ఆత్మకును అవివేకజ్ఞానంబున—తాదాత్మ్యము తలంచుటవలన.

యర్థము తెలిసిన పిమ్మట 'కర్తను నేను నేను జేయవలెను' ఇట్టి జ్ఞానము గల యవిద్వాంసునకు అనేకసాధనములు సంపాదించి యగ్నిహోత్రాదికర్మ మనుష్ఠేయము. ఎట్లు వానికి అనుష్ఠేయ మున్నదో, అట్లు మఱి నజాయత ఇత్యాద్యాత్మస్వరూపవిధియొక్క యర్థము తెలిసిన పిదపఁ గొంచెమేని యనుష్ఠేయము సంభవింపదు. మఱేమనఁగా 'కాను నేను గర్తను, కాను నేను భోక్తను' ఇత్యాదిగా 'ఆత్మయొకఁడు అకర్త' ఇత్యాదివిషయముఁ దెలియుట దక్క ఇతరము జనియింపదు అను నీవిశేష ముపపన్నము. ఎవ్వఁడు మఱి 'కర్తను నేను' అని యాత్మను తలఁచునో, వానికి 'నే నిది చేయవలెను' అను బుద్ధి యవశ్యము కలుగును. అందువలన నతఁ డధికారి యగుచున్నాఁడు, కావున వానికిఁ గర్మములు. వాఁడు అవిద్వాంసుఁడు, 'ఉభౌ తౌ నవిజానీతః' అనువచనమువలనను, విశేషితుఁ డగు * విద్వాంసునకు 'కథం సపురుషః' అని కర్మాక్షేపవచనమువలనను. అందువలన విద్వాంసునకును ముముక్షువునకును సర్వకర్మసన్న్యాసమునందే యధికారము. కావుననె, భగవంతుఁడు నారాయణుండు విద్వాంసు లగు సాంఖ్యులకును అవిద్వాంసు లగు కర్ములకును విభాగించి రెండు నిష్ఠలను విధించుచున్నాఁడు 'జ్ఞానయోగేన సాఙ్ఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామ్' అని. అట్లు భగవంతుఁ డగు వ్యాసుఁడు తనపుత్త్రునకుఁ జెప్పెను. 'ద్వావిమా వథ పన్థానౌ' ♦ ఇత్యాదిగా. అందు కర్మమార్గమే మొదటిది యనియుఁ బిమ్మటిది సన్న్యాసం బనియు. ఈ విభాగములనే మాటిమాటికిఁ జూపఁబోవుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు 'అతత్త్వవిత్, అహఙ్కారవిమూఢాత్మా కర్తాహ మితి మన్యతే, ⁋ 'తత్త్వవిత్తు నాహం కరోమి, § అని. మఱియు 'సర్వకర్మాణి మనసా సన్న్యస్యాస్తే' ♦ ఇత్యాదిగా.

ఆ. హేత్వర్థము—అవిక్రియత్వము, అది విద్వాంసునకు సర్వకర్మములను నిషేధించుటయందును సమాన మగుటవలన నని యర్థము. విద్వాంసునకు సర్వకర్మ

* అవినాశి ఇత్యాదిగా ఆత్మను దెలిసికొన్నవాఁడు అను విశేషణము చెప్పఁబడినవాఁ డగు.

♦ ఇఁక ఇవి రెండుమార్గములు—మోక్షధర్మము—౨౪—౬.

⁋ ౩—౨౭. § ౩—౨౮. నేను జేయను—౨౮వ శ్లోకమున కర్థము.

♦ ౫—౧౩.

ములను నిషేధించుట యిష్టం బగునేని అప్పు డేల హననక్రియమాత్రమె యాక్షేపింపఁ బడుచున్నది అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు హననాక్షేపమో ఇత్యాదిగా.

చెప్పిన హేతువు నాక్షేపించుట కడుగుచున్నాఁడు విద్వాంసునకు ఇత్యాదిగా. అభిప్రాయముఁ దెలియనివాఁడై పూర్వోక్త మయిన హేతువిశేషమును స్మరణకుఁ దెచ్చుచున్నాఁడు ఓయీ ఇత్యాదిగా. దాని నంగీకరించి యాక్షేపించుచున్నాఁడు సత్యము ఇత్యాదిగా. విజ్ఞానాత్ముఁ డగు విద్వాంసుండును జ్ఞేయ మగు బ్రహ్మమును విరుద్ధధర్మ లగుటచే నిప్పును మంచునుంబోలె భిన్ను లగుటవలన విద్వాంసునకు సర్వకర్మములు సంభవింప వనుట కిది కారణవిశేషము కా దని చెప్పుచున్నాఁడు ఏల యనఁగా ఇత్యాదిగా. అట్లయినను బ్రహ్మమును కూటస్థమునుగాను అవిక్రియముగాను దెలిసినవానికి ఎట్లు విక్రియ సంభవించును ? బ్రహ్మజ్ఞానమునకు విరోధం బగును గదా! అని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు ఒకా[illegible]త్యాదిగా.

'విక్రియుఁడే యగు

'అయ మాత్మా బ్రహ్మ' ఇత్యాదిశ్రుతిచే [illegible]పలబ్ధ యని [illegible] చెప్పుచున్నారు అది సరికాదు ఇత్యాదిగా. మఱియు విద్వత్త్వముంబున్న ఁకా ? కేవలునకా ? మొదటిది కాదు, విశిష్టునకు విద్వత్త్వ మన్నచో విశేషణమునకుఁగూడ విద్వత్త్వము ప్రసక్త మగును, విశేషణ మయిన దేహాదిసంఘాతమో అచేతన మగుటచే దానికి విద్వత్త్వము యుక్తము కా దని చెప్పుచున్నారు దేహాదిసంఘాతమునకు ఇత్యాదిగా. రెండవపక్షమునందో జీవుఁడు వేఱు బ్రహ్మము వేఱు అను విభాగము సిద్ధింప దని చెప్పుచున్నారు అందువలన నిత్యాదిగా. మఱియుఁ బ్రామాణిక మయిన విరుద్ధధర్మము అసిద్ధ మగుటవలనను ప్రాతిభాసిక మయిన విరుద్ధధర్మమో అసత్య మగుటవలనను బింబప్రతిబింబము లనియమము లగుటవలనను భేదానుమానము సిద్ధింపమివలనను జీవబ్రహ్మముల కభేదము సిద్ధించుచున్న దను నభిప్రాయముతో ఫలితముఁ జెప్పుచున్నారు అతం డవిక్రియుఁ డగుటచే నిత్యాదిగా. ఓయీ! అవిక్రియుఁ డగు విద్వాంసుఁడు బ్రహ్మరూపుఁ డగుటచే నతనికి సర్వకర్మములు సంభవింప వన్న పక్షమునందు అతనికి విద్వత్త్వముమాత్ర మెట్లు సంభవించును ? అవిక్రియ మయిన బ్రహ్మమునకు విద్యారూపవికారము కల దనుట యొప్పునా ? అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు. ఎట్లు ఇత్యాదిగా. అదృష్టేంద్రియాదిసహకృత మయి ప్రదీపప్రభవలె విషయపర్యంతము ప్రసరించిన యంతఃకరణము బుద్ధివృత్తి యని చెప్పఁబడును. అందుఁ బ్రతిబింబిత మయిన చైతన్యము, అభివ్యంజక మయిన బుద్ధివృత్తితో అవివేకము

వలన విషయజ్ఞాన మని వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. అందుచే ఆత్మ ఉపలబ్ధ * యని కల్పింపఁబడుచున్నాఁడు. అది అవిద్యాప్రయుక్త మయిన మిథ్యాసంబంధముచేఁ గలిగినది. అట్లే ఆధ్యాసికసంబంధముచే బ్రహ్మాత్మైక్యాభివ్యంజక మయిన మహావాక్యోత్పన్న మగు బుద్ధివృత్తిద్వారమున ఆత్మ విద్వాంసుఁ డని వ్యపదేశింపఁబడుచున్నాఁడు. అట్లు మిథ్యాసంబంధముచేఁ బారమార్థిక మయిన అవిక్రియత్వమునకు హాని కలుగ దని యర్థము. 'అహం బ్రహ్మ' అను బుద్ధివృత్తి మోక్షావస్థయందుఁగూడ ఉండుటవలన ఆత్మకు సవిశేషత్వము సంభవించు నని యాశంకించి యది యుపాధి యుండువఱకే యుండు నని చెప్పుచున్నారు అసత్యరూప మయినదానిచేత నే యని. ఓయీ! కూటస్థుఁ డైన ఆత్మ మిథ్యావిద్యావంతుఁడే యయినను అతనికిఁ గర్మములం దధికారము చెల్ల దన్న యెడ, ఇఁకఁ గర్మము లెవ్వనికి విధింపఁబడుచున్నవి? అధికారి లేకయే విధింపఁబడుచున్న వని చెప్పఁ దగదు గదా! అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు విద్వాంసునకు ఇత్యాదిగా.

కర్మము లవిద్వాంసునకు విధింపఁబడినవి అను విశేషము నాక్షేపించుచున్నాఁడు ఓయీ ఇత్యాదిగా. కర్మవిధానము అవిద్వాంసునకు విద్వాంసునకు విద్యావిధాన మని విభాగము చేయుటచే ఏమి హాని యని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు విద్య యెఱింగినవానికి ఇత్యాదిగా. విద్య యెఱింగినవానికి—విద్యను బొందినవాని కని యర్థము. కర్మవిధి యవిద్వాంసునకు విద్వాంసునకు విద్యావిధి యను విభాగము సంభవింప దని యేర్పడఁగా ఫలితముఁ జెప్పుచున్నాఁడు అందు ఇత్యాదిగా.

ధర్మజ్ఞానానంతరము అనుష్ఠేయము కలుగుటవలనను బ్రహ్మజ్ఞానోత్తరకాలము అది లేమివలనను బ్రహ్మజ్ఞానము లేనివానికే కర్మవిధి యని సమాధానము చెప్పుచున్నారు అట్లు కాదు ఇత్యాదిగా. విశేష ముపపన్న మనుటనే ప్రకటించుచున్నారు అగ్నిహోత్రాది ఇత్యాదిగా. ఓయీ! దేహాదివ్యతిరిక్తుఁడు ఆత్మ యను జ్ఞానము లేక పరలోకఫలము లయిన కర్మములందుఁ బ్రవృత్తి కలుగదు, కావున అట్టి జ్ఞానము గలవాఁడే కర్మము ననుష్ఠింపవలెను అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు కర్తను నేను ఇత్యాదిగా. ఆత్మ కర్త భోక్త యను జ్ఞానము గలవాఁ డైనను బ్రహ్మజ్ఞానము లేనివాఁ డగుటచే అవిద్వాంసునకే కర్మ మనుష్ఠేయం బని యర్థము. దేహాదివ్యతిరిక్తాత్మజ్ఞానమువలె బ్రహ్మజ్ఞానముగూడ జ్ఞానమే యగుటవలన కర్మము

* ప్రమాత—జ్ఞాత.

నందుఁ బ్రవృత్తి కుపకరింపఁ గల దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు అట్లు మఱి ఇత్యాదిగా. అవిక్రియాత్మజ్ఞానము అనుష్ఠేయమునకు విరోధి యగుటవలన నని శేషము. ఓయీ! బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానము కలిగిన పిమ్మటఁగూడ కర్తృత్వాదిజ్ఞాన మున్న యెడ కర్మవిధి సావకాశ మగు ననఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు కాను నేను కర్తను ఇత్యాదిగా. కారణము లేమివలన అని శేషము. ఇతరము. కర్తృత్వాదిజ్ఞానము అనుష్ఠానమునందును అననుష్ఠానమునందును చెప్పినవిశేష ముండుటవలన అవిద్వాంసునకు అనుష్ఠాన మనియు విద్వాంసున కది లే దనియు నుపసంహరించుచున్నారు అను నీవిశేష ముపపన్న మని. ఓయీ! ఆత్మవేత్తకు అనుష్ఠేయము కొంచెమేని లే దనునెడ, అప్పుడు ఎట్లు 'విద్వాన్ యజేత' * ఇత్యాదిశాస్త్రముచే విద్వాంసు నుద్దేశించి కర్మములు విధింపఁబడుచున్నవి? అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు ఎవ్వఁడు మఱి ఇత్యాదిగా. ఆత్మకు కర్తృత్వాదులు గల వను జ్ఞానము గలవాఁడై తాను గర్మములయందు అధికృతుఁ డని యెవ్వఁడు తలఁచునో వాని నుద్దేశించి కర్మములు విధింపఁబడుచున్నవి, వాఁడో పైచెప్పిన వచనమువలన అవిద్వాంసుఁడే యని నిశ్చయింపఁబడుచున్నది. అకర్తృత్వాదిజ్ఞానము గలవానికి తద్విపరీత మయిన కర్తృత్వాదిజ్ఞానముచేఁ గలుగవలసిన కర్మప్రవృత్తి సంభవింపదు గదా యని యర్థము. బ్రహ్మవేత్తకుఁ గర్మము సంభవింప దనుటకు మఱియొకహేతువుఁ జెప్పుచున్నారు విశేషితుఁ డగు విద్వాంసునకు ఇత్యాదిగా. విశేషితుఁడు — వేదా వినాశిన మిత్యాదిగా విశేషణము చెప్పఁబడినవాఁడు. విద్వాంసునకుఁ గర్మము లేకున్నను వివిదిషువునకు ♦ కర్మము గలుగవచ్చు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు అందువలన నిత్యాదిగా. కర్మములు విద్యకు విరుద్ధములగుటవలనను అపేక్షించునట్టి మోక్షమునకుఁ బ్రతిపక్షము లగుటవలనను అని యర్థము. ముముక్షువునకు ఆశ్రమకర్మము లపేక్షితములే యయినను అవి విద్యకును తత్ఫలాభ్యాసమునకును అవిరుద్ధము లయినవే యంగీకార్యములు, కానిచో వివిదిషాసన్న్యాసవిధి విరోధించు నని యభిప్రాయము గలవారై చెప్పిన యర్థమునందు భగవంతుని యనుమతిం జూపుచున్నారు కావుననే ఇత్యాదిగా. విద్వాంసునకును వివిదిషువునకును సన్న్యాసమునం దధికారము, అవిద్వాంసునకుమాత్రము కర్మమునం దధికార మని విభాగము సమ్మత మగుటవలన నని యర్థము. అధికారిభేద

---

* విద్వాంసుఁడు యజ్ఞము చేయవలెను.

♦ తెలియఁ గోరువానికి.

ముచే రెండునిష్ఠలు భగవంతుఁ డగు వేదవ్యాసునిచేతఁగూడఁ జెప్పఁబడిన వని చెప్పుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. అధ్యయనవిధింబట్టి త్రైవర్ణికుఁడు స్వాధ్యాయపాఠమునందుఁ బ్రవర్తించిన పిదప, వానికి అందు కర్మమార్గము జ్ఞానమార్గము అని రెండుమార్గములు అధికారిభేదముచేఁ దెలుపఁబడిన వని యర్థము. ఆదిశబ్దముచే ! 'యత్ర వేదాః ప్రతిష్ఠితాః' * ఇత్యాదికము గ్రహింపఁబడుచున్నది. చెప్పిన రెండుమార్గములు తుల్యము లనుటను బరిహరించుటకై యుదాహరణాంతరము చెప్పుచున్నారు మఱియు ఇత్యాదిగా. బుద్ధిశుద్ధిద్వారమునఁ గర్మమునందును తత్ఫలమునందును వైరాగ్యము కలుగుటకుఁ బూర్వము కర్మమార్గము విహితము, విరక్తునకు మఱి సన్న్యాసపూర్వక మయినజ్ఞానమార్గము దర్శితము, ఆ జ్ఞానమార్గము కర్మమార్గముకన్నను అతిశయితము అని తెలియవచ్చుచున్నది యని యర్థము. చెప్పిన విభాగమునకు ఇంక అనుకూలము లయిన వాక్యశేషములు చూపుచున్నారు ఈ విభాగములనే ఇత్యాదిగా. అహఙ్కారవిమూఢాత్మా అనుదానికి వ్యాఖ్యానము అతత్త్వవిత్ అని. తత్త్వవిత్తు అని శ్లోకము నారంభించి తాత్పర్యార్థమును సంగ్రహించుచున్నారు నాహం కరోమి అని. విరక్తునిగూర్చి మఱియొకవాక్యముఁ బఠించుచున్నారు మఱియు ఇత్యాదిగా. ఆదిశబ్దమునకు ♦ ఆశ్లోకముయొక్క శేషము సంగ్రహించుట ప్రయోజనము.

భా. ఆక్షేపము.—అందుఁ గొందఱు పండితమ్మన్యులు పలికెదరు. జన్మాదిషడ్భావవికారరహితుఁడు అవిక్రియుఁడు అకర్త యగు ఆత్మ నేనను జ్ఞాన మెవ్వనికినిం గలుగదు. అట్టి జ్ఞానము కలిగినంగదా సర్వకర్మసన్న్యాస ముపదేశింపఁబడుచున్నది. అని.

సమాధానము.—అట్లు కాదు. నజాయత ఇత్యాదిశాస్త్రోపదేశమునకు నిష్ప్రయోజనత ప్రసక్తించుటవలన. మఱియు, ఎట్లు శాస్త్రోపదేశసామర్థ్యమువలన ధర్మాధర్మములు కల వను జ్ఞానంబును కర్తకును దేహాంతరసంబంధము కల దను జ్ఞానంబును సంభవించుచున్నవో, అట్లు శాస్త్రమువలన వానికే ఆత్మ అవిక్రియుఁడు అకర్త ఇత్యాదిజ్ఞానం బెందు

! ఇత్యాదిగా అనుచోట నున్న ఆదిశబ్దముచే.

* దేనియందు వేదములు ప్రతిష్ఠితములో—ఏది వేదములకు ముఖ్యాభిప్రాయమో.

♦ ఇత్యాదిగా అనుచోటి ఆదిశబ్దమునకు.

వలన సంభవింప దని వాని నడుగవలెను. కరణములకు * అవిషయ మగుటవలన అన్న యెడ అట్లు కాదు. 'మనసైవానుద్రష్టవ్యమ్' ‡ అను శ్రుతివలన. శాస్త్రాచార్యోపదేశ శమదమాదిసంస్కృతం బగు మనస్సు ఆత్మదర్శనమునందుఁ గరణము. అట్లు తజ్జ్ఞానముకొఱకు అనుమానంబును శాస్త్రంబును ఉండఁగా జ్ఞానము సంభవింప దను నీ మాట సాహసమాత్రము.

జ్ఞానమో పుట్టుచునే తద్విపరీత మయిన యజ్ఞానము బాధించు నని యవశ్య మంగీకరింపవలెను. ఆ యజ్ఞానమునుం జూపఁబడినది 'హన్తా అహమ్ హతో ఽస్మి' అనియు 'ఉభౌ తౌ నవిజానీతః' అనియు. ఇందు ఆత్మ హననక్రియకు కర్త యనుటయు కర్మ మనుటయు హేతుకర్త ♦ అనుటయు అజ్ఞానకృత మని తెలుపఁబడినది. అట్లు కర్తృత్వాదికము అవిద్యాకృత మనుట సర్వక్రియలందును సమానము, ఆత్మ అవిక్రియుఁ డగుటవలన. వికారవంతుఁడు గదా కర్త యగును, మఱి, తనకుఁ గర్మభూతుఁ డైన యితరునిఁ బ్రేరేంచును 'చేయుము' అని. కావున అవిశేషముగా విద్వాంసునకు సర్వక్రియలందును కర్తృత్వమును హేతుకర్తృత్వమును నిషేధించుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు వాసుదేవుఁడు, విద్వాంసునకు కర్మములం దధికారము లే దని తెలుపుటకొఱకు. 'వేదావినాశినమ్...కథం సపురుషః' ఇత్యాదిగా.

మఱి దేనియందు విద్వాంసున కధికారము? అనఁగా, దీనికి మున్నె చెప్పితిమి 'జ్ఞానయోగేన సాఙ్ఖ్యానామ్' § అని చెప్పఁబడియున్న దని. మఱియు సర్వకర్మసన్న్యాసముఁ జెప్పఁబోవుచున్నాఁడు 'సర్వకర్మాణి మనసా' $ ఇత్యాదిగా.

ఆక్షేపము.—మనసా అని చెప్పుటవలన వాచికములకును కాయికములకును సన్న్యాసము చెప్పఁబడదు ?

---

* ఇంద్రియములకు.

‡ బృహ. ౪. ౪. ౧౯. మనసుచేతనే తెలియవలెను.

♦ ప్రేరకుఁడు.

§ అ. 3—3.

$ అ. ౫—౧౩.

సమాధానము.—కాదు. 'సర్వకర్మాణి' అని విశేషణము చెప్పుట వలన.

ఆక్షేపము.—మానసము లయిన సర్వకర్మములకే సన్న్యాసము.

సమాధానము.—కాదు. ఏల యనఁగా. మనోవ్యాపారము గలిగిన పిమ్మటఁ గదా వాక్కాయవ్యాపారములు కలుగును. మనోవ్యాపారము లేనియెడ కర్మమే సంభవింపదు.

ఆక్షేపము.—శాస్త్రీయము లయిన వాక్కాయకర్మములకుఁ గారణము లయిన మానసకర్మములు—మనోవ్యాపారములు దక్క— ఇతరము లయిన సర్వకర్మములను మనస్సుచే సన్న్యసించి యున్నాఁడు, అని యభిప్రాయము.

సమాధానము.—అట్లు కాదు. 'నైవ కుర్వన్న కారయన్' అను విశేషణమువలన.

ఆక్షేపము.—ఈ సర్వకర్మసన్న్యాసము భగవంతునిచేఁ జావఁబోవువానికిఁ జెప్పఁబడినది, బ్రతికియుండువానికిఁ గాదు.

సమాధానము.—కాదు. 'నవద్వారే పురే దేహీ ఆస్తే' * అను విశేషణము అనుపపన్న మగుటవలన. సర్వకర్మసన్న్యాసముచే మృతునకు తనదేహమునం దుండుట సంభవింపదు గదా!

ఆక్షేపము.—చేయకయు చేయింపకయు దేహమునందు సన్న్యసించి యని యన్వయము. దేహమునం దున్నాఁ డని కాదు.

సమాధానము.—అట్లు కాదు. ఏల యనఁగా, అంతటను ఆత్మయవిక్రియుఁ డని నిర్ధారింపఁబడినది. ఆసనక్రియకు ♦ అధికరణము కావలెను. సన్న్యాసమునకో అది యపేక్షితము కాదు. మఱియు ఇట సంపూర్వక మయిన ❙ న్యాసశబ్దమునకు త్యాగము అర్థము కాని నిక్షేపము అర్థము కాదు. §

---

* నవద్వార మయిన పురరూప మైన దేహమునం దున్నాఁడు.

♦ ఉండుట యను కార్యమునకు.

❙ సమ్ అను ఉపసర్గము ముందుగాఁ గల.

§ త్యాగము—విడుచుట, నిక్షేపము—ఉంచుట.

అందువలన గీతాశాస్త్రమునం దాత్మజ్ఞానానంతునకు సన్న్యాసము నందే యధికారము కాని కర్మమునందుఁ గా దని సిద్ధాంతము. ఈ విషయం బచ్చటచ్చట ముందు ఆత్మజ్ఞానప్రకరణంబునఁ జూపఁగలము.

ఆ. అవిక్రియాత్మజ్ఞానమువలనఁ గర్మసన్న్యాసము నిరూపించి యందుకు మీమాంసకుల యాక్షేపముఁ జెప్పుచున్నారు అందు ఇత్యాదిగా. ఆత్మ జ్ఞానక్రియాశ్రయుఁ డగుటచే అతనికి అవిక్రియత్వము సంభవింపమివలన సన్న్యాసమునకుఁ గారణ మయిన అవిక్రియాత్మజ్ఞానము సంభవింప దని యర్థము.

అవిక్రియాత్మజ్ఞానము సంభవింప దనుట విషయాభావమువలననా? ప్రమాణాభావమువలననా? అని వికల్పించి మొదటిపక్షమును దూషించుచున్నారు అట్లు కాదు ఇత్యాదిగా. అవిక్రియాత్మ లేఁ డని చెప్పఁ దగదు. ఏల యనఁగా. ఆప్తవాక్య మగుటచేఁ బ్రమాణ మైన 'నజాయతే మ్రియతే వా' ఇత్యాదిశాస్త్రమును కారణము లేక నిరర్థక మని యెట్లు చెప్పవచ్చును? అని యర్థము. రెండవ పక్షము నిరాకరించుచున్నారు మఱియు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. పరలోకఫలకర్మవిధిసామర్థ్యముచే సిద్ధ మగు విజ్ఞానము నుదాహరించుచున్నారు కర్తకును ఇత్యాదిగా. కర్మకాండమువలన అజ్ఞాత మయిన ధర్మాదులవిషయ మయి విజ్ఞానము కలుగునట్లు జ్ఞానకాండమువలన అజ్ఞాత మయిన బ్రహ్మాత్మవిషయ మయి విజ్ఞానము కలుగు ననియె చెప్పవలెను, కర్మజ్ఞానకాండములకుఁ బ్రామాణ్యము సమాన మగుటవలన నని యర్థము. జ్ఞానము మనస్సంయోగజన్య మగుటవలన ఆత్మ మనోగోచరుఁడు కాఁ డని శ్రుతి వచించుటవలన ఆత్మజ్ఞానమునందు సాధనము లే దని శంకించుచున్నాఁడు కరణములకు ఇత్యాదిగా. శ్రుతి నాశ్రయించి పరిహరించుచున్నారు అట్లు కాదు మన సైవ ఇత్యాదిగా. శాస్త్రాచార్యోపదేశము ననుసరించి తత్త్వమస్యాదివాక్యముచేఁ గలిగిన మనోవృత్తిచేతనే తత్త్వమును దెలియవలె నని శ్రుతి యుపదేశించుచున్నది. స్వరూపముచే స్వప్రకాశ మయినను బ్రహ్మాత్మవస్తువు వాక్యజన్యబుద్ధివృత్తిచే అభివ్యక్తమై సవికల్పకవ్యవహారమునకు విషయ మగుచున్నది. కావున మనోగోచరత్వము సిద్ధించుటంజేసి కరణములకు అవిషయం బనుట యుక్తము కా దని యర్థము. అట్లయినచో, బ్రహ్మాత్మ మనోవిషయము కా దను శ్రుతి కేమి యుపపత్తి యని యాశంకించి అసంస్కృత మయిన మనోవృత్తి దానికి విషయ మని యభిప్రాయము గలవారై చెప్పుచున్నారు శాస్త్రాచా ర్యేత్యాదిగా. శ్రుత్యాదికమున్నను తదనుగ్రాహక మయిన యనుమానము లేకుండుటవలన మాకు అవిక్రి

యాత్మజ్ఞానము పుట్టదనియె తోఁచుచున్నదని యాశంకించి యందుకుఁ జెప్పుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. తత్ జ్ఞానముకొఱకు—ఆయవిక్రియాత్మయొక్క జ్ఞానము కొఱకు, విమత మయిన వికారము ఆత్మధర్మము కాదు, వికార మగుటవలన, ఉభయాభిమతవికారమువలె * అను అనుమానమును పూర్వోక్తశ్రుతిస్మృతిరూప మగు శాస్త్రంబును ఉండఁగానే అవిక్రియాత్మవిషయ మయి జ్ఞానము కలుగ దనుమాట సాహసమే యగును, ప్రమాణ ముండఁగానే ప్రమేయము తెలియ లే దనున ట్లని యర్థము.

ఓయీ! ఇట్టి జ్ఞానము పుట్టినను హానమునకుఁగాని యుపాదానమునకుఁ గాని ♦ యుపయోగింపదు, కావున నది నిష్ఫలం బనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు జ్ఞానమో ఇత్యాదిగా. తమోనివృత్తి కలుగక ప్రకాశప్రవృత్తి యెట్లనుపపన్నమో అట్లు ఆత్మాజ్ఞాననివృత్తి కలుగక ఆత్మజ్ఞానోత్పత్తి యనుపపన్న మగుటవలన నని యర్థము. ఓయీ! అజ్ఞాన మనఁగా జ్ఞానప్రాగభావము, కావున అజ్ఞాననివృత్తియే జ్ఞానము, కాని యజ్ఞాననివర్తకము కాదు అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు ఆయజ్ఞానమును ఇత్యాదిగా. ఎక్కడ మఱి భగవంతుఁడుమాత్రము జ్ఞానాభావముకంటె భిన్న మయిన యజ్ఞానముం జెప్పెను? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఇందు ఇత్యాదిగా. అజ్ఞానము జ్ఞానాభావము కాదు, ఉపాదానకారణ మగుటవలన, మృత్తికాదులవలె నని భావము. ఓయీ! హననక్రియ 'నహింస్యాత్' ❡ అని నిషిద్ధ మగుటవలన తత్కర్తృత్వాదికము అజ్ఞానకృతమే కావచ్చును, కాని విహితక్రియాకర్తృత్వము అట్టిది కాదు అనఁగా అట్లు కా దని చెప్పుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. ఆత్మయందుఁ గర్తృత్వాదులు నిత్యము లేమో కావు, మోక్షమే లేకపోవుట ప్రసక్తించుటవలన; అనిత్యము లన్నను ఉపాదానరహితము లనఁ దగదు, భావకార్యమునకు ఉపాదానకారణ ముండవలె నని నియమమువలన; వానికి అనాత్మ యుపాదానము కాఁ జాలదు, అవి యాత్మయందుఁ దోఁచుటవలన; ఆత్మయే వానికుపాదాన మనియుఁ జెప్ప నొప్పదు, కూటస్థుఁ డైన ఆత్మకు అవిద్య లేక యవి సంభవింపమివలన అని చెప్పుచున్నారు ఆత్మ యవిక్రియుఁ డగుటవలన నని. కర్తృత్వము లేకున్నను కారయితృత్వము కలుగవచ్చు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు వికార

---

* ఉభయ—ఇద్దఱికిని—మాకును మీమాంసకునకును సమ్మత మయిన వికారమువలె.

♦ విడుచుటకుఁగాని గ్రహించుటకుఁగాని.

❡ హింసింపఁగూడదు.

వంతుఁడు గదా ఇత్యాదిగా. ఆత్మయందుఁ గర్తృత్వాదులు తోఁచుటకు అనాద్యనిర్వచనీయ మయిన యజ్ఞాన ముపాదాన మనియుఁ దన్నివృత్తి తత్త్వజ్ఞానము వలన నగు ననియుఁ జెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు కర్తృత్వకారయితృత్వములు అవిద్యాకృతము లనుటకు భగవంతుని యనుమతిం జూపుచున్నారు కావున ఇత్యాదిగా.

విద్వాంసునకుఁ గర్మమునం దధికారము లే దనుట భగవంతుని యభిమత మయినయెడ అప్పు డతనికి బ్రతికియుండినప్పుడు దేనియం దధికార మని యడుగుచున్నాఁడు మఱి దేనియందు ఇత్యాదిగా. జ్ఞాననిష్ఠయం దని చెప్పినదానిస్మృతికిఁ దెచ్చుచున్నారు దీనికి మున్నె ఇత్యాదిగా. తదఙ్గభూత మయిన సర్వకర్మసన్న్యాసమునందును వాని కధికారము కల దని చెప్పుచున్నారు మఱియు ఇత్యాదిగా.

ఈవాక్యమునందు విశేషణవశమువలన మానసకర్మములకే త్యాగము చెప్పఁబడుసట్లు తెలియుటవలన సర్వకర్మసన్న్యాసము చెప్పఁబడ దని శంకించుచున్నాఁడు మనసా ఇత్యాదిగా.

మఱియొకవిశేషణము నాశ్రయించి సమాధానము చెప్పుచున్నారు కాదు ఇత్యాదిగా.

మనసా అను విశేషణమువలన సర్వశబ్దము మానసకర్మములందే సంకుచిత మగు నని శంకించుచున్నాఁడు మానసము లయిన ఇత్యాదిగా.

మనోవ్యాపారము సంపూర్ణముగా విడిచినప్పుడు ఇతరవ్యాపారములు అనుపపన్నము లగుటవలన సర్వకర్మసన్న్యాసము సిద్ధించు నని పరిహరించుచున్నారు కాదు ఇత్యాదిగా.

మానసకర్మములకుఁగూడ సన్న్యాసమునందు సంకోచము చేయుటవలన * వాగాదివ్యాపారముల కనుపపత్తి లే దని శంకించుచున్నాఁడు శాస్త్రీయము లయిన ఇత్యాదిగా. ఇతరము లయిన సర్వకర్మములను—అశాస్త్రీయము లగు వాక్కాయకర్మములకుఁ గారణములు అశాస్త్రీయములు అగు మానసము లయిన సర్వకర్మములను అని యర్థము.

వాక్యశేషమును గ్రహించి పరిహరించుచున్నారు అట్లు కాదు ఇత్యాదిగా. వివేకబుద్ధిచే సర్వకర్మములను అశాస్త్రీయములను మాత్రము సన్న్యసించి

* సర్వమానసకర్మములకును సన్న్యాసము కా దని చెప్పుటవలన.

యున్నాఁడనుట యుక్తము కాదు, ఏల యనఁగా, నైవకుర్వన్నిత్యాదివిశేషణం బును వివేకబుద్ధియును సర్వకర్మత్యాగమునందును తుల్యహేతువు లగుచున్నవి యని యర్థము.

భగవదభిమత మయిన సర్వకర్మసన్న్యాసమునకు ఒకానొక యవస్థ యందు సంక్షేపము కల్పించి శంకించుచున్నాఁడు చావఁబోవువానికి ఇత్యాదిగా.

సన్న్యాసము జీవదవస్థయం దనియె యిట విపక్షితం బనుటకు గమ కముఁ జూపుచు ఉత్తరముఁ జెప్పుచున్నారు కాదు ఇత్యాదిగా. అనుపపత్తినే ప్రక టీకరించుచున్నారు సర్వకర్మసన్న్యాసముచే ఇత్యాదిగా.

అన్వయభేదము నవలంబించి వ్యాఖ్యానము చేయుటచే గమకము సిద్ధింప దని పూర్వపక్షి చెప్పుచున్నాఁడు చేయకయు చేయింపకయు ఇత్యాదిగా. వివేక వశంబున సర్వకర్మములను దేహమునందు సన్న్యస్య—ఉంచి చేయకయు చేయింప కయు విద్వాంసుఁ డున్నాఁడు. ఇట్లు అన్వయము సంభవించుటవలన విశేష ణము * దేహ మ్ముండునపుడు కర్మత్యాగబోధకము కాదు, కావున జీవించియుండు వానికి సర్వకర్మత్యాగము లే దని యర్థము.

అంతటను ఆత్మ అవిక్రియుఁ డని నిర్ధారింపఁబడియుండుటవలనను దేహ సంబంధము లేక కర్తృత్వకారయితృత్వములు సంభవింపమివలనను అప్రాప్తప్రతి షేధము ♦ అను దోషమును బరిహరించుటకొఱకు మేము చెప్పిన యన్వయమే యుక్త మని సమాధానము చెప్పుచున్నారు అట్లు కాదు ఏలయనఁగా ఇత్యాదిగా. అంతటను—శ్రుతులయందును స్మృతులయందును అని యర్థము. మఱియు అన్వయము ఆకాంక్ష సన్నిధి యోగ్యత మొదలగువానిఁబట్టి చేయవలెను, ఆకాంక్షా వశంబున మేముచేయునట్టి యన్వయమే సిద్ధించు నని చెప్పుచున్నారు ఆసనక్రియకు ఇత్యాదిగా. నీవు చెప్పునట్టి యన్వయమో ఆకాంక్ష లేమివలన యుక్తము కా దని చెప్పుచున్నారు సన్న్యాసమునకో ఇత్యాదిగా. సన్న్యాసశబ్దము నిక్షేపార్థకము ❘ అది యధికరణము నపేక్షించును కావున నా యన్వయము సిద్ధించు నని యా శంకించి యందుకు చెప్పుచున్నారు మఱియు ఇత్యాదిగా. కానిచో ఉపసర్గము వ్యర్థ మగు నని యర్థము.

---

* నైవకుర్వన్నకారయన్ అనునది.

♦ ప్రాప్తింపని దాని నిషేధించుట.

❘ ఉంచుట అను నర్థము గలది.

‘ మనసా—వివేకజ్ఞానముచేత సర్వకర్మములను బరిత్యజించి యున్నాఁడు దేహమునందు విద్వాంసుఁడు, అను నీయన్వయంబే యుక్త మను నభిప్రాయముతో నుపసంహరించుచున్నారు అందువలన ఇత్యాదిగా. సర్వవ్యాపారో పరమరూప మయిన సర్వకర్మసన్న్యాసము అవిక్రియాత్మజ్ఞానమునకు అవిరోధి యగుటవలన ప్రయోజకజ్ఞానవంతునకు * వైధ మయిన ♦ సన్న్యాసమునం దధికారము, సమ్యక్ జ్ఞానము కలవానికిమాత్రము అవైధము స్వాభావిక మగు ఫలరూప మయిన సర్వకర్మ సన్న్యాసమునం దధికారము, అని విభాగము నంగీకరించి చెప్పినవిషయమునందు భగవద్వాక్యముల ఆనుకూల్యముఁ జూపుచున్నారు ఈ విషయంబు ఇత్యాదిగా.

హ. య ఏనం వేత్తి హన్తార మ్మను మంత్రముచే ఆత్మ హననక్రియకుఁ గర్తయును గర్మమును గాఁ డని ప్రతిజ్ఞ చేసి, నజాయతే యను మంత్రముచే అందుకు హేతువును అవిక్రియత్వముం బ్రతిపాదించి ప్రతిజ్ఞాతార్థము నుపసంహరించు చున్నాఁడు.—యః, ఏనమ్—మున్ను చెప్పిన మంత్రములచేఁ జెప్పఁబడిన లక్షణము గల యీ ఆత్మను, అవినాశినమ్ = మరణ మను వికారము లేనివానిఁగాను, నిత్యమ్= విపరిణామము లేనివానిఁగాను, అజమ్ = జననక్రియ లేనివానిఁగాను, అవ్యయమ్ = అపక్షయము లేనివానిఁగాను, వేద, కథమ్ = ఏవిధముచేత, సః పురుషః = ఆవి ద్వాంసుఁ డగు అధికారి; కమ్, హన్తి = హననక్రియను జేయును; కథంవా, కమ్, ఘాతయతి = వధించువానిఁ బ్రేరించును? రెండుచోట్లను కింశబ్దమున కాక్షేపమే యర్థము, ఏల యనఁగా ప్రశ్న సంభవింపదు. హేతువు తుల్య మగుటవలన విద్వాం సునకు సర్వకర్మముల నిషేధించుటయె ప్రకరణార్థంబుగా భగవంతునిచేఁ జెప్పఁబడి నది. హననక్రియాక్షేప ముదాహరణార్థము.

శం. ఇట్లు అహమర్థ మయిన ఆత్మ నిర్వికారుఁడు నిత్యుఁడు కూటస్థుఁడు అసంగుఁడు చిద్రూపుఁడు, ఇది పారమార్థిక మయిన తత్త్వము, అని ప్రతిపాదించి, యిట్టి యాత్మతత్త్వమును దెలిసికొన్న విద్వాంసునకు సర్వకర్మసన్న్యాసమునందే యధికారము కాని యితరమునందుఁ గా దని సూచించుటకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.— బ్రహ్మచర్యము అహింస మొదలగునవి, వివేకవైరాగ్యాదులు, శమదమాదులు, శ్రవ ణాదులు, ఆచార్యేశ్వరప్రసాదాదులు—ఇత్యాదిరూపం బగు సాధనసంపత్తితోఁ

---

* సాధకజ్ఞానము గలవానికి—ముముక్షువునకు.

♦ విధిప్రాప్త మయిన.

గూడినవాఁడై యితర మన్నియు విడిచి మోక్షమునే కోరునట్టి ముముక్షు వైన యధికారి బ్రహ్మవేత్త యగు గురువుయొక్క సన్నిధానమునందు శ్రద్ధాభక్తులతో నిరంతరము శ్రవణము చేయుటవలన నుదయించిన జ్ఞానముచే ననుభవింపఁబడుచున్న, ఏనమ్ = ఈ అహంశబ్దార్థ మయిన ప్రత్యగాత్మను; అజమ్—జన్మాదిసర్వవికారశూన్యునిఁగాను; కావుననే, అవ్యయమ్ = దేహిచేతను వికారము నొందనివానిఁగాను; అవినాశినమ్—వినాశ మనఁగా రజ్జు సర్పాదులకువలెఁ బ్రమాణముచే సత్తబాధిత మగుట, లేక, ద్రవ్యగుణాదులచేఁ బరిచ్ఛేదము, అది లేనివానిఁగాను, పరిపూర్ణునిఁగా ననుట; కావుననే, నిత్యమ్—ఏకరూపునిఁగాను; ఇట్టి యద్వితీయ మయిన ఆత్మతత్త్వమే నే నని అపరోక్షముగా; యః వేద = ఎవ్వఁ డెఱుంగుచున్నాఁడో; సపురుషః = సర్వాత్మభావమును బొందునట్టి ఆవిద్వాంసుఁడు; కథమ్ = ఏవిధముచేత; కం హన్తి = ఎవ్వని వధించుచున్నాఁడు? కం ఘాతయతి = ఎవ్వని హననక్రియయందుఁ బ్రవర్తింపఁజేయుచున్నాఁడు? అంతటను కింశబ్దమున కాక్షేపమే యర్థము, ప్రశ్న కాదు, ప్రత్యుత్తరము లేమివలన. కథమ్ అనుటచే సాధనము ఆక్షేపింపఁబడుచున్నది, కమ్ అనుటచే విషయమున కాక్షేపము, కం ఘాతయతి అనుచో ప్రయోజ్యునకు * ఆక్షేపము, ఇట్లు క్రియయు తత్సాధనమును సంభవింప కుండుటవలన నిర్వికల్పబ్రహ్మాత్మవేత్తకు సర్వకర్మసన్న్యాసమునందే యధికార మని సిద్ధము. ఓయీ! నిర్వికారబ్రహ్మజ్ఞానము గలవానికి, ఎట్లు వధించును? ఎవ్వని వధించును? ఎవ్వని వధింపఁజేయును? అని సాధనాదుల నాక్షేపించుటచే హననక్రియానివృత్తిమాత్రమె సూచింపఁబడుచున్నది, కాని సర్వకర్మనివృత్తి కాదు అందురేని, అట్లు కాదు. హేతువు తుల్య మగుటవలన. ఎవ్వని కెవ్వనికి అవిక్రియాత్మజ్ఞానము గలదో వానివానికి ప్రవృత్తి కలుగదు అను వ్యాప్తిచే నిర్వికారాత్మజ్ఞానము సర్వప్రవృత్తుల నివృత్తికిని హేతు వగుటవలన అది హననక్రియానివృత్తిమాత్రమె హేతు వని నియమింప శక్యము కాదు. కావున నిర్వికారాద్వితీయ బ్రహ్మాత్మజ్ఞానికిఁ జేయవలసినదియుఁ జేయింపవలసినదియుఁ గొంచెమేని లే దనుట సిద్ధము. ఓయీ! నజాయతే మ్రియతే అనుమంత్రముచే జన్మాదిసర్వవికారశూన్యత్వము బ్రహ్మమునకుఁ జెప్పఁబడినది. కావున జ్ఞేయ మయిన బ్రహ్మము నిర్వికారము. జ్ఞాత యగు విద్వాంసుఁడో వికారియే యగును. అట్లు బ్రహ్మమునకును జ్ఞాతకును నిర్వికారత్వము సవికారత్వము అను విరుద్ధధర్మములచేఁ బరస్పరభేదము కలుగుటవలన వికారి యగు

* ప్రేరింపఁ దగినవానికి.

విద్వాంసునకు అవిక్రియత్వము సంభవింపదు. కావున నతనికి సన్న్యాస ముపపన్నము కాదు. బ్రహ్మము అవిక్రియ మ్మను జ్ఞానమే సన్న్యాసమునకు హేతు వందురేని యది యుక్తము కాదు, ఏల యనఁగా, అది జ్ఞేయవిషయ మగుటవలన విద్వాంసునకు సన్న్యాసహేతువు కాఁజాలదు. పర్వతము నిశ్చలం బను జ్ఞానము క్రియానివృత్తికిఁ గారణంబు కాదు గదా! అట్లు తాను వికారి యగుటచే విద్వాంసునకు 'అవిక్రియుఁడను నేను' అని యవిక్రియాత్మజ్ఞానము సంభవింపమివలనఁ గర్మసన్న్యాసం బనుపపన్నమే యగును. అందురేని అది సరికాదు. ఇట నిన్నడుగవలెను. ఇద మహం జానామి * అనుచో ఇదమర్థమునకు జ్ఞాత యయిన అహంప్రత్యయార్థము దేహమా? ప్రాణమా? ఇంద్రియములా? మనస్సా? అహంకారమా? విశ్వుఁడా? తైజసుఁడా? ప్రాజ్ఞుఁడా? లేక ఆత్మయే యగునా? మొదటిపక్షమున స్వప్నదేహమా? జాగ్రద్దేహమా? లేక యీరెండుదేహములా? మొదటిది కాదు, జాగ్రత్తయందు స్వప్నదేహము నశించుటచే జ్ఞాత యగు అహంప్రత్యయార్థమునకుఁగూడ నాశము ప్రసక్తించుటవలన అహంప్రత్యయమే లేకపోవును. ఇష్టాపత్తి యనుటయుఁ దగదు, ఏల యనఁగా జాగరమునందు 'నాహ మస్మి' ♦ అని నీకే యభావము ప్రసక్తించును, ప్రత్యక్షవిరోధంబుగూడ సంభవించును. రెండవది కాదు, ఏల యనఁగా ఎవ్వనికిని స్వప్నమునందు 'నేనున్నాను' అని యహంప్రత్యయోదయము లేకపోవును. నేను బోవుచున్నా నని పలికి దేహమే పోవుచున్నది, కావున దేహమే అహంశబ్దార్థ మందురేని యది సరికాదు, 'దేవతలను యజించి నేను స్వర్గమునకుఁ బోయెదను' ఇత్యాదిస్థలమునందు వ్యభిచారమువలనను ¶ మృత మయిన దేహము ఉన్నను అహంప్రత్యయము లేమివలనను. మూఁడవదియుఁ గాదు, రెండుదేహములకు సామానాధికరణ్యము సంభవింపమివలన. ఇఁక రెండవపక్షమును § యుక్తము కాదు, ప్రాణము స్వభావముచే జడ మగుటవలన, జాగరమునందుఁగాని స్వప్నమునందుఁగాని తన్నుఁగాని యితరమునుగాని ప్రాణ మెఱుంగఁజాలునా? అట్టి జ్ఞానము లేకుండుటవలన అది యహంప్రత్యయార్థము కాఁజాలదు. మూఁడవపక్షమునందు అహమర్థము ఒకటే యింద్రియమా? అన్ని

* దీని నే నెఱుంగుచున్నాను.

♦ నేను లేను.

¶ దేహము పోవుట సంభవింపకుండుటవలనను.

§ ప్రాణము అనుట.

యినా? ఇందు మొదటిది కాదు, ఏల యనఁగా నేయింద్రియము అహమర్థ మనెదరో తదింద్రియార్థమునకుఁదక్క- దక్కినవాని కుపలబ్ధి లేకపోవలయును, ఇంద్రియార్థములో అన్నియు అందఱకును అంతటను ఉపలబ్ధము లగుటఁ జూచుచున్నారము కావునఁ బ్రత్యక్షవిరోధ మగును. రెండవది కాదు, ఎట్లనఁగా, నేను బ్రాహ్మణుఁడను అనుచో, శ్రోత్రాదీంద్రియములు ఒక్కొకటియు బ్రాహ్మణశబ్దార్థము కావలసివచ్చును, అప్పుడు బ్రాహ్మణు లనేకులు సిద్ధించుటచే 'వీఁడు ఒకఁడు బ్రాహ్మణుఁడు' అను ప్రత్యక్షసిద్ధ మయిన బ్రాహ్మణైకత్వవ్యవహారమునకు విరోధ మగును. మఱియు 'నేను ఘటమును మున్ను నేత్రముచేఁ జూచితిని, ఇప్పుడు హస్తముచే స్పృశించుచున్నాను' ఇత్యాదివ్యవహారముచే అహమర్థము నేత్రాదీంద్రియములకన్న భిన్నమని సిద్ధించుచుండఁగా ఇంద్రియము అహమర్థ మనుట యనుపపన్నము. నాలవ పక్షమును యుక్తము కాదు, మనస్సుగూడ చక్షురాదులవలె కరణమె యగుట వలన, అట్లు 'మనసా హ్యేవ పశ్యతి' ♦ అని శ్రుతి. ఐదవపక్షముగూడ సరి కాదు అహంకారము వికారి యగుటవలన దానికి జ్ఞాతృత్వము అనుపపన్న మగుటచే అహమర్థత్వముగూడ అనుపపన్న మగుటవలన. ఓయీ! 'అహం జానామి' * అను వ్యవహారముచే అహంకారమునకుఁగూడ జ్ఞాతృత్వము సిద్ధించుచున్న దందురేని యట్లు కాదు. అది స్వభావముచే జడ మగుటవలన దానికి జ్ఞాతృత్వ ముపపన్నము కాదు. ఎట్లు 'నేను మనుష్యుఁడను' అనుచో అన్యధర్మాధ్యాసమో అట్లె 'జ్ఞాతను నేను' అనుచోఁగూడ అన్యధర్మాధ్యాసమె. స్వభావమున జడ మగుటచే జ్ఞాతృత్వము దీనికి సంభవింపదు. ఏల యనఁగా జ్ఞాతృత్వము చేతనధర్మము అగ్నికి దగ్ధృత్వము ❨ వలె, 'బాల్యమునందు నేను ద్రాక్షపండు తింటిని' అని యాయా వికారములతోఁగూడ నశించునట్టి వికారి యగు అహంకారమునకు, వార్ధకమునందు బహుకాలమునకు మున్ను తిన్న ద్రాక్షాఫలముయొక్క స్మృతి యుపపన్నము కాదు. అది యనుపపన్న మగునప్పుడు దాని కహమర్థత్వము సిద్ధింపదు. మఱియు 'ఈ నా యహంకారము చెడ్డది' అను వ్యవహారముచే జ్ఞేయ మనియు అహంశబ్దార్థాతిరిక్త మనియు నేర్పడుటవలన అహంకారమునకు జ్ఞాతృత్వమును అహమర్థత్వమును సిద్ధింపవు. ఇఁక ఆఱవ యేడవ యెనిమిదవపక్షములు సరికావు, విశ్వాదులు

♦ మనస్సుచేతనే గదా చూచుచున్నాఁడు.

* నే నెఱుంగుచున్నాను.

❨ కాల్చుట.

జ్ఞాతకన్న భిన్ను లగుటచే వారు అహమర్థ మనుట చెల్లదు, ఎట్లనఁగా వారు ఒక్కొకరు ఒక్కొకయవస్థ కభిమానులగుటచే మూఁడవస్థలయొక్కయు తద్ధర్మముల యొక్కయు జ్ఞానము వారికి సంభవింపదు. 'పూర్వము స్వప్నముఁ జూచినవాఁడను సుఖముగా నిదురించినవాఁడ నగు నట్టి నేను మేలుకొనియున్నాను' అను వ్యవహారముచే అవస్థాత్రయజ్ఞాత విశ్వాదులకన్న భిన్నుఁడే యని తెలియవచ్చుచున్నది. కావునఁ బారిశేష్యమువలన ఆత్మయే జ్ఞాత, అట్లు 'నాఽన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాతా'* అని శ్రుతి. ఓయీ! ఆత్మ నిరవయవుఁ డగుటచే అతనికి బుద్ధి తద్వృత్తులతోను ఇంద్రియములతోను ఇంద్రియార్థములతోను సంబంధము సంభవింపమివలన జ్ఞాతృత్వము సిద్ధింపదు అందురేని అట్లు కాదు. బుద్ధ్యాదులతో ఆధ్యాసికసంబంధము కలుగుటవలన అవిక్రియుఁ డైనను ఆత్మకు జ్ఞాతృత్వము సిద్ధించుచున్నది. అట్లు కావున జ్ఞాత యగు ఆత్మయే అహమర్థము. అట్లు 'అహం విజానామి వివిక్తరూపః'♦ అని శ్రుతి. అందువలన ఆత్మయే విద్వాంసుఁడు. అట్లు అవిక్రియాత్మజ్ఞానము గల విద్వాంసుఁడు సంభవించుచున్నాఁడు. అట్టి విద్వాంసునకును ఆత్మకును అభేదము గూడ సిద్ధము. 'అయమాత్మా బ్రహ్మ'‡ అను శ్రుతి ఆత్మ బ్రహ్మాభిన్నుఁ డని యుపదేశించుచున్నది. కావున నేను అవిక్రియుఁడు, అద్వితీయుఁడు ఇత్యాదిజ్ఞానము నిరంకుశముగా సిద్ధించుటవలన అవిక్రియ బ్రహ్మాత్మజ్ఞానబలముచే అతనికి సర్వకర్మసన్న్యాస ముపపన్నమే యగు ననుట సిద్ధము.

వ. 'నాయం హన్తి న హన్యతే' అని ప్రతిజ్ఞ చేసి 'న హన్యతే'$ అనుట యుపపాదింపఁబడినది. ఇప్పుడు 'న హన్తి'§ అనుట నుపపాదించుచు నుపసంహరించుచున్నాఁడు.—అవినాశినమ్ = నశించుస్వభావము లేనివానిఁగాను, కడపటివికారము లేనివానిఁగా ననుట; అందుకు హేతువు—అవ్యయమ్ = వ్యయము అనఁగా అవయవక్షయముగాని గుణక్షయముగాని లేనివానిఁగాను, అవయవక్షయముచేఁగాని గుణక్షయముచేఁగాని వినాశము కలుగవలెను, ఆ రెండును లేనివానికి వినాశము సంభవింప దని యర్థము; ఓయీ! జన్య మగుటచే వినాశి యని యను

* ఇతనికన్నను ఇతరుఁడు జ్ఞాత లేఁడు.

♦ నిర్లేపస్వరూపము గల నేను ఎఱుఁగుచున్నాను.

‡ ఈయాత్మ బ్రహ్మము.

$ వధింపఁబడఁడు.

§ వధింపఁడు.

మానించుచున్నా మందురేని యట్లు కా దని చెప్పుచున్నారు—అజమ్= పుట్టనివానిఁ గాను, మొదటివికారము లేనివానిఁగా ననుట; అందుకు హేతువు—నిత్యమ్= ఎల్లప్పుడు ఉండువానిఁగాను, పూర్వము లేకుండిన దానికిఁ గదా జన్మముఁ జూచుచున్నాము, ఎల్లప్పుడు ఉన్నవానికి జన్మము సంభవింప దని యభిప్రాయము. లేక; అవినాశినమ్= బాధితుఁడు కానిదానిఁగాను, సత్యుఁడైనవానిఁగా ననుట; నిత్యమ్= సర్వవ్యాపకునిఁగాను, అందుకు హేతువు—అజమ్ అవ్యయమ్—జన్మవినాశములు లేనివానిఁగాను, జన్మము గలదానికి నాశము గలదానికి సర్వవ్యాపకత్వమును సత్యత్వమును ఘటిల్ల వని యర్థము; ఇట్లు సర్వవికారశూన్యునిఁగా, ఏనమ్= ప్రకృతుఁడైన యీదేహిని—ఆత్మ యయిన తన్ను; యః వేద=ఎవ్వఁడు తెలిసికొనుచున్నాఁడో, నేను సర్వవికారశూన్యుఁడను సర్వప్రకాశకుఁడను సర్వద్వైతరహితుఁడను బరమానందబోధరూపుఁడను అని శాస్త్రాచార్యోపదేశములచే సాక్షాత్కరించుచున్నాఁడో; సః—ఇట్లు తెలిసికొన్న పూర్ణరూపుఁ డగు ఆపురుషుఁడు; కం హన్తి= ఎవ్వని వధించును? కథం హన్తి = ఏవిధమున వధించును? కింశబ్ద మాక్షేపార్థకము, ఎవ్వనిని గూడ వధింపఁడు, ఏవిధమునఁగూడ వధింపఁ డని యర్థము. అట్లు, కంఘాతయతి = ఎవ్వని వధింపఁజేయును? కథం ఘాతయతి = ఏవిధమున వధింపఁజేయును? ఎవ్వనినిగూడ వధించుటకు ప్రేరింపఁడు, ఏవిధమునఁగూడ వధించుటకు ప్రేరింపఁ డని యర్థము. ఏల యనఁగా సర్వవికారశూన్యుఁడై అకర్తయగు వానికి హననక్రియయందుఁ గర్తృత్వము ఎట్లు సంభవించును? అట్లు శ్రుతి ‘ఆత్మానం చే ద్విజానీయా దయ మస్మీతి పూరుషః। కి మిచ్ఛన్ కస్య కామాయ శరీర మనుసంజ్వరేత్’ * అని శుద్ధుఁడైన ఆత్మను దెలిసినవానికి ఆత్మాజ్ఞానముచేఁ గలిగిన యధ్యాసము నివర్తిల్లుటం జేసి యాయధ్యాసముచేఁ గలుగు రాగద్వేషములు లేకుండుటవలనఁ కర్తృత్వభోక్తృత్వాదులు లే వని చెప్పుచున్నది. ఇది యిచ్చట భగవంతుని యభిప్రాయము—సర్వవికారశూన్యమయిన స్వభావము గలవాఁ డగుటవలన, ఎవ్వఁడును వాస్తవముగా దేనినిగూడఁ జేయఁడు చేయింపఁడు. మఱి యేమనఁగా, స్వప్నమునందుంబోలె అవిద్యచేఁ గర్తృత్వాదికమును దనయం దభిమానించుచున్నాఁ డజ్ఞాని. అదియె చెప్పఁబడినది ‘ఉభౌ తౌ నవిజానీతః’ అని. ‘ధ్యాయతీవ లేలాయతీవ’ ఇత్యాదిశ్రుతి

* పురుషుఁడు ఇతఁడు నే నగుచున్నా నని యాత్మను దెలియునేని, ఏమి కోరినవాఁడై దేని మీఁది కోరికకొఱకు శరీరము ననుసరించి తాపము నొందును?

యును జెప్పుచున్నది. కావుననే సర్వశాస్త్రములకును అధికారు లజ్ఞానులు. విద్వాంసుఁడో సకారణ మయిన యధ్యాసము బాధిత మగుటవలనఁ దనయందుఁ గర్తృత్వాదికము నభిమానింపఁడు, స్తంభరూపముఁ దెలిసినవాఁడు దానియందు చోరత్వము ♦ తలంపని యట్లు. కావున వికారరహితుఁ డగుటవలనను అద్వితీయుఁ డగుటవలనను విద్వాంసుఁడు 'చేయఁడు చేయింపఁడు' అని చెప్పఁబడుచున్నది. అట్లు శ్రుతి 'విద్వాన్న బిభేతి కుతశ్చన' ❡ అని. అర్జునుఁడు తనయందుఁ గర్తృత్వమును భగవంతునియందుఁ గారయితృత్వమును అధ్యసించి హింసానిమిత్త మయిన దోషము నిద్దఱియందును ఆశంకించెను గదా! భగవంతుఁడును అతని యభిప్రాయ మెఱింగినవాఁడై 'కం హన్తి కం ఘాతయతి' అని యారెంటిని ఆక్షేపించెను. నీయందుఁ గర్తృత్వమును నాయందుఁ గారయితృత్వము నారోపించికొని ప్రత్యవాయము గలుగు నను శంకఁ బొందవల దని యభిప్రాయము. అవిక్రియుఁ డని చెప్పుటచే ఆత్మకుఁ గర్తృత్వము నిషేధించుటవలన సర్వకర్మాక్షేపమే భగవంతుని యభిప్రాయము. హననక్రియ అప్పు డెదుట ఉపస్థిత మగుటవలన తదాక్షేప ముపలక్షణార్థము. ఏల యనఁగా నిషేధహేతువు సమాన మగుటవలన ఇతరకర్మాభ్యనుజ్ఞ * అనుపపన్నము. అట్లే చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. 'తస్య కార్యం న విద్యతే' అని. కావున, ఇట హననమునుమాత్రమె నిషేధించుటవలన ఇతరకర్మాభ్యనుజ్ఞ భగవంతునిచేఁ జేయఁబడుచున్న దనుట యసంగతము, 'తస్మా ద్యుధ్యస్వ' అనుచో భగవంతునిచే హననాభ్యనుజ్ఞయె చేయఁబడుటవలనను వాస్తవకర్తృత్వాదులు లే వనుట సర్వకర్మములందును సమాన మగుటవలనను ఇత్యాదిగా తెలియవలెను.

శ్రీ. ఇందువలననే పూర్వోక్త మయిన హంతృత్వాఽభావముగూడ సిద్ధమని చెప్పుచున్నాఁడు.—నిత్యమ్ = వృద్ధిలేనిదానినిగాను, అవ్యయమ్=అపక్షయము లేనిదానినిగాను, అజమ్, అవినాశినం చ, యః వేద; స పురుషః, కం హన్తి—ఎవ్వని వధించును? కథం వా హన్తి—ఎట్లు వధించును? ఇట్టివాని వధించుటకు సాధనము లేకుండుటవలన. అట్లు తాను ప్రేరకుఁడై ఇతరునిచే, కం ఘాతయతి = ఎవ్వని వధింపఁజేయును? కథం వా ఘాతయతి = ఎట్లు వధింపఁజేయును? ఎవ్వనిని

♦ ఆ స్తంభము చోరుఁ డని.

❡ విద్వాంసుఁడు భయపడఁడు దేనివలనను.

* ఇతరకర్మము కావచ్చు ననుట.

వధింపఁజేయఁడు, ఏవిధమునను వధింపఁజేయఁ డని యర్థము. ఇందుచే, నేను ప్రేరకుఁడ నని నాయందుఁగూడ దోషదృష్టి యుంపవల దని చెప్పఁబడుచున్నది.

ప. కావుననే హంతృత్వముగూడ యుక్తము కాదని చెప్పుచున్నాఁడు.— నిత్యమ్ = వృద్ధిశూన్యునిఁగాను, అవ్యయమ్ = అపక్షయశూన్యునిఁగాను, అజమ్ = జన్మశూన్యునిఁగాను, ఈమూఁడువికారములు లేకుండుటచే, ఏనమ్— ఈయాత్మను, అవినాశినమ్, యః, వేద = తెలిసికొనునో, సః, కం హన్తి, కంఘాతయతి— తాను హననక్రియకు అయోగ్యుఁ డగుటవలన, మఱియు ప్రయోజకత్వమునందును అయోగ్యుఁ డని యర్థము. ఇందుచే నాయందుఁగూడ ప్రయోజకత్వదృష్టి యుంపవల దని ప్రతిపాదింపఁబడినది. అట్లు చెప్పఁబడినది 'శుద్ధో నిరఞ్జనో ఽనన్తో బోధో ఽహం ప్రకృతేః పరః । చేష్టమాన మిమం దేహం పశ్యా మ్యన్యశరీరవత్ '* అని.

రా. ఇట్లు, అవినాశినమ్ = నాశము లేనివాఁడును; అజమ్ = జన్మము లేనివాఁడును; అవ్యయమ్=అపక్షయము లేనివాఁడును, కావుననే; నిత్యమ్ = నిత్యుఁడు నగు; ఏనమ్ = ఈయాత్మను; యః = ఏపురుషుఁడు; వేద = ఎఱుంగుచున్నాఁడో; సః పురుషః= ఆపురుషుఁడు; దేవమనుష్యతిర్యక్స్థావరశరీరములందున్న ఆత్మలయందు, కమ్ = ఎవ్వనినైనను; కథమ్ = ఎట్లు; ఘాతయతి = చంపించును? ఎవ్వనినైనను; కథంహన్తి= ఎట్లు చంపును?—ఎట్లు నశింపఁజేయును ఎట్లు అందుకుఁ బ్రేరకుఁ డగును అని యర్థము. ఈయాత్మలను వధింపించుచున్నానే వధించుచున్నానే యని శోకించుటకు ఆత్మస్వరూపతత్త్వము దెలియమియే కారణ మని యభిప్రాయము.

ఈయాత్మ నాశము లేనివాఁ డగుటవలనను జన్మము లేనివాఁ డగుటవలనను ఆయుధాదులచే అవయవములు తెగిపోవుట ఇత్యాదిరూప మయిన అపక్షయము లేనివాఁ డగుటవలనను నిత్యుఁ డని యెవ్వఁ డెఱుంగునో అతఁడు దేవాది నానావిధశరీరావస్థితు లయిన అనంతాత్మలలో ఎవ్వనినిగూడ దాను వధించుచున్నా ననిగాని వధింపించుచున్నా ననిగాని శోకింపఁ డని తాత్పర్యము.

మా. కావున, యః = ఎవ్వఁడు; ఇట్లు, అవినాశినమ్ = నైమిత్తిక మయిన నాశము లేనివాఁడును; నిత్యమ్ = స్వాభావిక మయిన నాశము లేనివాఁడును; లేక; అవినాశినమ్ = దోషసంబంధము లేనివాఁడును, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడు నుండువాఁ

---

* నేను శుద్ధుఁడను నిర్లేపుఁడను అనంతుఁడను జ్ఞానరూపుఁడను ప్రకృతికి అతీతుఁడను, కర్మములు చేయుచున్న యీదేహమును ఇతరునిదేహమునుంబోలెఁ జూచుచున్నాను.

డును అని అంతటను అర్థము నెఱుంగునది, దోషయుక్తులయిన పురుషాదులందు నష్ట శబ్దము ప్రయోగింపఁబడుటవలన; అజమ్ = జన్మము లేనివాఁడును; అవ్యయమ్ = వికారము లేనివాఁడు నగు; ఏనమ్ = ఈయాత్మను; వేద = ఎఱుంగుచున్నాఁడో; సః పురుషః = ఆ పురుషుఁడు; కథమ్ = ఎట్లు; కిమ్ = ఎవ్వని; ఘాతయతి = వధింపించును? కమ్, హన్తి = వధించును?

ఇట్లు ఈయాత్మ నైమిత్తికవినాశముగాని స్వాభావికవినాశముగాని లేనివాఁ డనియు—దోషసంబంధము లేనివాఁ డనియు ఎల్లప్పుడు నుండువాఁ డనియు ఉత్పత్తిరహితుఁ డనియు నిర్వికారుఁ డనియు నెవ్వఁ డెఱుంగునో అతఁ డెవ్వనినైనను దాను వధింపించుచున్నాఁ డని గాని వధించుచున్నాఁ డని గాని యెట్లు తలంచు నని తాత్పర్యము.

వాసాంసి జీర్ణాని యథా విహాయ
నవాని గృహ్ణాతి నరో௨పరాణి
తథా శరీరాణి విహాయ జీర్ణా
న్యన్యాని సంయాతి నవాని దేహీ. ౨౨

భా. ఇకఁ బ్రకృతముఁ జెప్పెదము. అందాత్మకు అవినాశిత్వము ప్రతిజ్ఞ చేయఁబడినది. అది దేనివలె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.— యథా = ఎట్లు, లోకమునందు; నరః = పురుషుఁడు; జీర్ణాని = దుర్బలత నొందిన, చినిఁగిన; వాసాంసి=వస్త్రములను; విహాయ= విడిచి; నవాని = క్రొత్తనైన; అపరాణి = ఇతరవస్త్రములను; గృహ్ణాతి = గ్రహించుచున్నాఁడో; తథా = అట్లే; దేహీ = ఆత్మ; జీర్ణాని = దుర్బలము లయిన; శరీరాణి= దేహములను; విహాయ = విడిచి; నవాని = నూతనము లయిన; అన్యాని = ఇతరదేహములను; సంయాతి = పొందుచున్నాఁడు, పురుషునివలె అవిక్రియుఁడై యే యని యర్థము.

ఎట్లు లోకమునందుఁ బురుషుఁడు చినిఁగినవస్త్రములను విడిచి యితరము లయిన నూతనములను గ్రహించునపుడు తాను నిర్వికారుఁడై యే యుండునో, అట్లే ఆత్మ జీర్ణము లయిన దేహములను విడిచి యితరము లయిన నూతనదేహములను బొందునపుడు తాను నిర్వికారుఁడై యే యుండు నని తాత్పర్యము.

ఆ. అవిక్రియుఁ డగుటచే ఆత్మకుఁ గర్మము సంభవింప దని ప్రతిపాదించి అవిక్రియుఁ డగుట యను హేతువును సమర్థించుటకొఱకే యుత్తరగ్రంథమున కవతారిక చేయుచున్నారు—ఇఁకఁ బ్రకృతము ఇత్యాదిగా. అప్రకృతం బేది యనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు అందు ఇత్యాదిగా. అవినాశిత్వ మనుట యుపలక్షణము అవిక్రియత్వ మని యర్థము. దానినే దృష్టాంతముచే స్పష్టీకరించుటకై యుత్తరశ్లోకమున కాకాంక్ష తీయుచున్నారు అది ఇత్యాదిగా. ఆత్మకుఁ దనవలనఁ దనకు విక్రియ లేకున్నను బురాతనదేహము విడుచుటయందును నూతనదేహము గ్రహించుట యందు విక్రియావత్త్వము తప్పదు, కావున అవిక్రియత్వము అసిద్ధము అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు యథా ఇత్యాదిగా. జీర్ణము లయిన శరీరములను—వయోహానిని బొందినవై చర్మమునందు ముడుతలును నరపును గల వగు శరీరముల నని యర్థము. పురాతనము లగు వస్త్రముల విడుచుటయందును నూతనవస్త్రముల గ్రహించుటయందును విడుచుటకును గ్రహించుటకును కర్తయైన లౌకిక పురుషుఁడుగూడ నిర్వికారుఁడై యేకరూపుఁడై యుండునట్లు ఆత్మ దేహము విడుచుట దేహము గ్రహించుట యను కార్యములందు నిర్వికారుఁడై యుండు ననుట అవిరుద్ధ మని వాక్యార్థము చెప్పుచున్నారు పురుషునివలె ఇత్యాదిగా.

హ. ఆత్మకు నిత్యత్వము చెప్పఁబడినది. శరీరములు నశించుచుండఁగా ఆ నిత్యత్వ మెట్లు సిద్ధించును? అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు.—ఎట్లు నరుండు జీర్ణము లయిన వస్త్రములను విడిచి నవములైన వస్త్రములను గ్రహించుచున్నాఁడో తాను ఉన్నవాఁడై యే; అట్లు జీర్ణము లయిన శరీరములను విడిచి యితరము లయిన నూతనశరీరములను బొందుచున్నాఁడు దేహి, తాను బూర్వదేహము నశించినను అవిక్రియుఁడు వినాశరహితుఁడై.

శం. ఓయీ! ఆత్మ తనకు విక్రియ లేకున్నను, బూర్వదేహత్యాగము నందును అపరదేహపరిగ్రహమునందును ఔపాధిక మయిన విక్రియ గలవాఁ డగుచున్నాఁడు, పూర్వపశ్చిమపర్వతసంబంధమువలన సూర్యుఁడుంబోలె. అందుచే ఆత్మకు అవిక్రియత్వము అసిద్ధము. అని యాశంకించి, వస్త్రములను విడుచుచున్నవాఁడును గ్రహించుచున్నవాఁడు నగు పురుషునకె ట్లవిక్రియత్వము సిద్ధించుచున్నదో అట్లె ఆత్మకుఁగూడ దేహపరిగ్రహమునందును తత్పరిత్యాగమునందును అవిక్రియత్వము సిద్ధించుచున్నది యని ఆత్మ అవిక్రియుఁ డనియు దేహాదిభిన్నుఁ

డనియు దేహములధర్మములును వానికర్మములును వానియవస్థలును లేనివాఁడనియు సూచించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.— నరః = పురుషుఁడు, జీర్ణాని, వాసాంసి, విహాయ, అపరాణి—నామముచేతను రూపముచేతను లక్షణముచేతను మునుపటి వానికన్న భిన్నము లయిన, నవాని = నూతనవస్త్రములను, తాను అవిక్రియుఁడై యే, యథా = ఎట్లు, గృహ్ణాతి. తథా = అట్లే, దేహీ—దేహమునందు నే నని కనఁబడుచున్న ఆత్మ, తాను నిర్వికారరూపముతో నున్నవాఁడై యే, జీర్ణాని—కాలకర్మనశమువలన త్యాజ్యతను * పొందిన, శరీరాణి, విహాయ, అన్యాని = నామరూప జాతి గుణవిశేషములచేత మునుపటిదేహములకన్న విలక్షణము లయిన దేహములను; సంయాతి= పొందుచున్నాఁడు. కాని తాను వికారము నొందఁడు. ఎట్లు ఆగమనిర్గమములును నామరూపాదిభేదమును శిథిలతయును వస్త్రములకే కాని పురుషునకు లేవో, అట్లు ఆగమాపాయములును అవాంతరవికారంబును దేహములకే కాని నిరవయవుఁ డగు ఆత్మకు లేవు. ఇందుచే, ఆత్మ దేహేంద్రియాదులకన్న భిన్నుఁ డనియు అవిక్రియుఁ డనియు నిత్యుఁ డనియు సూచిత మగుచున్నది.

మ. ఓయీ! ఇట్లు ఆత్మకు వినాశము లేకున్నను, దేహములు వినాశము కల వగుటవలనను, యుద్ధ మా దేహములకు నాశము కలిగించునది యగుటవలనను, ఎట్లు నేను అనేకసుకృతసాధనము లయిన భీష్మాదిదేహములకు యుద్ధముచే నాశము కలిగింపవచ్చును? ఈ యాశంక కుత్తరముఁ జెప్పుచున్నాఁడు — యథా, నరః, విక్రియాశూన్యుఁడై యే, జీర్ణాని, వాసాంసి, విహాయ, నవాని గృహ్ణాతి—ఇంత మాత్రముచేతనే నిర్వాహ మగుచుండఁగా, 'అపరాణి' అను విశేషణము ఉత్కర్షాతిశయము తెలుపుటకొఱకు; అందుచే, ఎట్లు నికృష్టము లయిన వస్త్రములను విడిచి యుత్కృష్టములను నరుఁడు గ్రహించుచున్నాఁడో అను నర్థము ఔచిత్యముచే ఏర్పడుచున్నది. తథా = అట్లు, జీర్ణాని—వయసుచేతను తపసుచేతను కృశించిన, భీష్మాదిశరీరములను విడిచి, అన్యాని—సర్వోత్కృష్టము లయిన దేవాదిశరీరములను, బహుకాలముగాఁ దాను సంపాదించిన ధర్మముయొక్క ఫలము ననుభవించుటకొఱకు, సంయాతి=చక్కఁగా—గర్భవాసాదిక్లేశము లేకయే పొందుచున్నాఁడు, దేహీ—ఉత్తమధర్మము ననుష్ఠించు దేహము గల భీష్మాదిదేహి యని యర్థము. అట్లు 'అన్య న్నవతరం కల్యాణతరం రూపం కురుతే పిత్ర్యంవా గాన్ధర్వంవా దైవంవా

* విడువఁదగిన వగుటను.

ప్రాజాపత్యంవా బ్రాహ్మంవా'• అని శ్రుతి. ఇది యభిప్రాయము—భీష్మాదులు యావజ్జీవము ధర్మానుష్ఠానక్లేశముచేతనే జీర్ణమయిన శరీరము గలవారలు, ఈ శరీరము పోయినంగాని తత్ఫలభోగము నొందఁజాలరు, కావున ధర్మ్యయుద్ధముచే స్వర్గప్రతిబంధకము లయిన జీర్ణశరీరములను దొలఁగించి దివ్యదేహములు కలిగించి వారికి స్వర్గభోగ మొనగూర్తువేని నీవు వారి కుపకారము చేసినవాఁడవే యగుదువు. మఱ్ఱ్యోధనాదులకుఁగూడ స్వర్గభోగయోగ్య మయిన దేహము కలిగించుటచేఁ గొప్ప యుపకారమే యగును. కావున మిక్కిలి యుపకారక మయిన యుద్ధమునందు అపకారకత్వభ్రాంతి నొందకుము అని. అపరాణి అన్యాని సంయాతి అను మూఁడు పదములస్వారస్యమువలన భగవదభిప్రాయ మిట్లూహింపఁబడినది. ఈ దృష్టాంతముచే ‘ఆత్మ యవికృతుఁడని ప్రతిపాదింపఁబడుచున్నది’ యను ప్రాచీనులవ్యాఖ్యానమో మిక్కిలి స్పష్టము.

శ్రీ. ఓయీ! ఆత్మకు నాశము లేకున్నను తదీయశరీరము నశించునే యని యాలోచించి శోకించుచున్నాను అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—కర్మముచేఁ గలుగునట్టి నూతనము లయిన దేహములు తప్పక సిద్ధించుటవలన, జీర్ణదేహము నశించుటవిషయ మయి శోకమున కవకాశము లే దని యర్థము.

ప. ఓయీ! ఆత్మ యవినాశి యనుట నిశ్చితమే. అయినను తదధిష్ఠితమయిన దేహమును వధింపవలెనే యను భయముచే శోకము కలుగుచున్నది అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—రాఁబోవునట్టి నూతనదేహములు కర్మముచేఁ గలుగునవి యగుటవలన రాక మానవు, కావున జీర్ణదేహనాశమునందును శోకమునకు అవకాశము లేదు.

రా. ఆత్మలు నిత్యులే యగుదురు, వారికి శరీరవియోగముమాత్రమె యుద్ధమునందుఁ జేయఁబడుచున్నది. అట్లయినను మనోహరము లయిన భోగములకు సాధనము లైన శరీరములు నశించుటవలనఁ దద్వియోగరూప మగు శోకకారణ ముండనే యున్నది యనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—యథా = ఎట్లు; నరః = మనుష్యుఁడు; జీర్ణాని = చినిఁగిన; వాసాంసి = వస్త్రములను; విహాయ = విడిచి; అపరాణి = ఇతరము లయిన; నవాని = నూతనము లగు—కల్యాణము లగు

• ఇతరమును, అంతకన్నను నూతనమును అంతకన్నను మంగళంబు నగు రూపమును పొందుచున్నాఁడు పిత్ర్యమును—పితృదేవతాసంబంధినిగాని, గాంధర్వమునుగాని, దైవమునుగాని, ప్రాజాపత్యమునుగాని, బ్రాహ్మమును గాని.

వస్త్రములను; గృహ్ణాతి = గ్రహించుచున్నాఁడో; తథా = అట్లు; దేహీ = ఆత్మ; జీర్ణాని = శిథిలము లయిన; శరీరాణి = దేహములను; విహాయ = విడిచి; అన్యాని = ఇతరము లయిన; నవాని = కల్యాణము లగు దేహములను; సంయాతి = పొందుచు న్నాఁడు. ధర్మయుద్ధమునందు శరీరము విడుచువారలకు విడిచిన శరీరముకన్నను అధికతరకల్యాణ మయిన శరీరము సిద్ధించు నని శాస్త్రంబువలనఁ దెలియుచున్నది, కావున జీర్ణవస్త్రములను విడిచి నూతనకల్యాణవస్త్రములను ధరించువారివిషయము మునంబోలె సంతోషకారణమే యిటఁ గనఁబడుచున్నది.

మనుష్యుఁడు చినిఁగినవస్త్రములను విడిచి క్రొత్తసుందరవస్త్రముల నెట్లు ధరించునో అట్లే ధర్మయుద్ధమునందు హతు లగువారు పూర్వదేహములకన్నను అత్యుత్తమము లయిన దేవాదిదేహములను బొందుదురు, కావున ఇందుచే సంతోషింపవలసినదే కాని దుఃఖింపవలసినది లే దని తాత్పర్యము.

మా. దేహాత్మల వివేకము * అనుభవమునకు వచ్చుటకై దృష్టాంతము చెప్పుచున్నాఁడు.—యథా=ఎట్లు; నరః= మనుష్యుఁడు; జీర్ణాని= చినిఁగిన; వాసాంసి= వస్త్రములను; విహాయ = విడిచి; అపరాణి = ఇతరము లయిన; నవాని = నూతన వస్త్రములను; గృహ్ణాతి = గ్రహించుచున్నాఁడో; తథా = అట్లు; దేహీ = ఆత్మ; జీర్ణాని = జీర్ణించిన; శరీరాణి = దేహములను; విహాయ = విడిచి; అన్యాని = ఇతరము లయిన; నవాని = నూతనదేహములను; సంయాతి = పొందుచున్నాఁడు.

లోకమునందు మనుష్యుఁడు చినిఁగినవస్త్రములను విడిచి క్రొత్తవస్త్రములను ధరించునట్లు, జీవుఁడు జీర్ణము లయిన దేహములను విడిచి క్రొత్తదేహములను పొందుచున్నాఁడు, కావున వస్త్రములవలె దేహములు నశించుచున్నవే కాని వస్త్రధారి యగు మనుష్యుఁ డెట్లు నశించువాఁడు కాఁడో అట్లు జీవుఁడు నశించువాఁడు కాఁ డని తాత్పర్యము.

నైనం ఛిన్దన్తి శస్త్రాణి నైనం దహతి పావకః
న చైనం క్లేదయన్త్యాపో న శోషయతి మారుతః. ౨౩

భా. ఎందువలన అవిక్రియుఁడై యే అనఁగా, చెప్పుచున్నాఁడు.— ఏనమ్ = ప్రకృతుఁడైన దేహిని; శస్త్రాణి = ఆయుధములు, ఖడ్గము మొదలగునవి; నఛిన్దన్తి = ఛేదింపవు, నిరవయవుఁ డగుటవలన అవయవ

* దేహము వినాశి, ఆత్మ యవినాశి యనుభేదముయొక్క జ్ఞానము.

విభాగము చేయవు. అట్లు, ఏనమ్ = ఈదేహిని; పావకః = అగ్నియును; నదహతి = కాల్పఁడు, భస్మము చేయఁడు. అట్లు, ఏనమ్ = ఈదేహిని; ఆపశ్చ = జలములును; నక్లేదయన్తి = తడుపవు, జలమునకు అవయవ సహితమైన వస్తువును ఆర్ద్రము గావించి దాని యవయవములను విడఁదీయుటయందుఁ గదా సామర్థ్యము, అది అవయవరహితుఁడైన ఆత్మయందు సంభవింపదు. అట్లు వాయువు స్నేహము ¹ గల ద్రవ్యమును స్నేహము నెండించుటచే నశింపఁజేయును, ఏనమ్ = ఈయాత్మను మాత్రము, మారుతః=వాయువుగూడ; నశోషయతి=ఎండింపఁజేయఁడు.

ఈయాత్మను ఖడ్గము మొదలగు నాయుధములు ఛేదింపఁజాలవు, ఇతని అగ్నియు దహింపఁజాలఁడు, ఇతని జలములుగూడఁ దడుపఁజాలవు, వాయువుగూడ ఇతని ఎండింపఁజాలఁ డని తాత్పర్యము.

రా. పృథివ్యాదు లగు నాలుగుభూతములచే ఆత్మ వికారముఁ బొందింపఁబడును. కావున ఆత్మకు అవిక్రియత్వము అసిద్ధ మని యాశంకించుచున్నాఁడు ఎందువలన ఇత్యాదిగా. పృథివ్యాదిభూతములు ఆత్మను విషయీకరింపఁజాలవు, కావున యుక్తము ఆకాశమునకుంబోలె ఆత్మకు అవిక్రియత్వము అని చెప్పుచున్నారు చెప్పుచున్నాఁడు ఇత్యాదిగా.

హ. ఎట్లు అవిక్రియుఁ డనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఏనమ్=ఈయాత్మను; శస్త్రాణి= ఆయుధములు, ఖాడిస * మొదలగునవి, నఛిన్దన్తి = నిరవయవుఁడగుట వలన అవయవవిభాగము చేయవు. అట్లు, ఏనమ్, పావకః నదహతి = అగ్నియు భస్మీకరింపదు. అట్లు, ఏనం ఆపః నక్లేదయన్తి—జలములకు సావయవవస్తువును ఆర్ద్రముగాఁ జేయుటచే అవయవముల నెడఁబాపుటయందు సామర్థ్యము, అది యవయవరహితుఁడైన ఆత్మయందు చెల్లదు. అట్లు వాయువు స్నేహద్రవ్యమును స్నేహము నెండించుటచే ఎండించును. స్నేహము లేని ఆత్మను వాయువుగూడ ఎండింపఁడు.

శం. ఓయీ! ఘటజలము నశించుటవలన అందలి ప్రతిబింబమునకు నాశము గలుగునట్లు ఆయుధాదికముచే దేహము నశింపఁగా అందుఁ గనఁబడుచున్న

¹ తడి.

* కొయ్యలు చెక్కునట్టి ఆయుధము.

ఆత్మకుఁగూడ నాశము తప్పక కలుగవలెను. కావున అవిక్రియత్వము అసిద్ధము. అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—శస్త్రాణి—వీనిచే పదార్థములు ఛేదింపఁబడు చున్నవి కావున శస్త్రము లనఁగా ఖడ్గము గద మొదలగునవి పృథివీవికారములు; దేహమునువలె, ఏనమ్ = ఈప్రకృతుఁడైన ఆత్మను; నఛిన్దన్తి = అవయవవిభాగము చేయవు, నిరవయవుఁ డగుటవలన ఆకాశమువలె ఆత్మ వాని ఛేదనక్రియకు విష యము కాఁ డని యర్థము. ఆపః=జలములుగూడ; ఏనమ్=ఈయాత్మను; దేహమును వలె, నక్లేదయన్తి= తడిపి సావయవవస్తువునకుంబోలె నిరవయవుఁడైన ఈఆత్మకు శిథిలతను కలిగింపఁజాలవు. పావకః = అగ్నియును; దేహమునుంబోలె, ఏనమ్, నద హతి=దహనక్రియకు అవిషయ మగుటచే భస్మీకరింపఁజాలదు. మారుతః = వాయువు గూడ; స్నేహశోషణముచే దేహము నెట్లు శోషిల్లఁజేయునో అట్లు, ఏనమ్, నశోష యతి=శోషణక్రియకు అవిషయ మగుటవలన ఎండింపఁజాలఁడు. ఎట్లు ఘటమును జలము తడుపుచున్నదో, శస్త్రములు కొట్టఁదగినవాని కొట్టుచున్నవో, వాయువు శోషిల్లఁ జేయుచున్నదో, అగ్ని దహించుచున్నదో, అట్లు ఆస్థలమునందున్న నిర వయవ మైన ఆకాశమును జలము దడుపఁజాలదు, శస్త్రములు కొట్టఁజాలవు వాయువు ఎండింపఁజాలదు, అగ్ని దహింపఁజాలదు గదా! ఆవిధముననే దేహము నందున్న ఆత్మనుగూడ నని భావము. అందువలన అవిక్రియత్వ మాత్మకు సిద్ధము. ఇందుచే, ముసలితనము రోగము మొదలగునవియు భౌతికములును దైవికములు నగు నుపద్రవములును—ఇవన్నియు శరీరమునకే కాని అహమర్థ మయిన ఆత్మకుఁ గావు కావున ఆత్మ దేహాదిభిన్నుఁ డగుటచే దేహమునకు సంభవించునట్టి యనర్థ ములకు ఆత్మ విషయము కాఁ డని చెప్పఁబడినది, కావున అవి సంభవించినను బ్రహ్మ వేత్తలు స్థిరప్రజ్ఞులై యుండవలె నని సూచిత మగుచున్నది.

మ॰ ఓయీ! దేహము నశించునప్పుడు దానిలో నున్న ఆత్మకు, గృహము దగ్ధ మగునప్పుడు దానిలోపలనుండు పురుషునకుంబోలె, ఎందువలన వినాశము కలుగదు? అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—శస్త్రాణి=ఖడ్గము మొద లగునవి, మిక్కిలి వాఁడిగలవైనను; ఏనమ్ = ఈయాత్మను; నఛిన్దన్తి = అవయవవిభా గముచే రెండుగాఁ జేయఁజాలవు. అట్లు, పావకః = అగ్ని, మిక్కిలి జ్వలించుచున్న దైనను; ఏనమ్, నదహతి= భస్మీకరింపఁజాలదు. ఆపః= జలములు, మిక్కిలి వేగము గలవైనను; ఏనమ్; నక్లేదయన్తి = తడుపుటచే అవయవములు సడలునట్లు చేయఁ జాలవు. మారుతః = వాయువు, మిక్కిలి ప్రబల మయినను; ఏనమ్; నశోషయతి =

నీరసునిగా * చేయఁజాలదు. నాశకము లయిన సర్వపదార్థములనిషేధము ప్రకృత మయినను యుద్ధసమయమునందు శస్త్రాదులు ప్రకృత మగుటంజేసి యవి యుపన్య సింపఁబడినవి. పృథివ్యప్తేజోవాయువులుమాత్రమె నాశకము లని ప్రసిద్ధింజేసి యవి మాత్రమె యుపన్యసింపఁబడినవి, ఆకాశ ముపన్యసింపఁబడినది కాదు.

శ్రీ. 'కథం హన్తి' అనుదానిచేఁ జెప్పఁబడిన వధసాధనాభావమును ❡ తెలుపుచు ఆత్మ యవినాశి యనుటను స్పష్టీకరించుచున్నాఁడు.—ఆపః ఏనమ్, నక్లేదయన్తి = మెత్తపఱచుటచే శిథిలునిఁగాఁ జేయవు.

ప. క్లేదన మనఁగా మృదువుగాఁ జేసి శిథిలము చేయుట, దానిఁ జేయవు.

రా. §

మా. స్వభావముచేతను ప్రాయికముగా నిమిత్తములచేతను వినాశము లేకున్నను ఆత్మకు ఒకానొకనిమిత్తవిశేషముచే వినాశము కావచ్చును దక్షప్రజాపతి శిరశ్ఛేదమువలె ♦ అని శంక కలుగుటవలన విశేషనిమిత్తములను నిషేధించుచున్నాఁడు.—శస్త్రాణి = ఆయుధములు; ఏనమ్ = ఈజీవుని, నఛిన్దన్తి = నఱకకున్నవి. పావకః = అగ్ని; ఏనమ్ = ఈజీవుని; నదహతి = దహింపకున్నది. ఆపశ్చ = జలములును; ఏనమ్ = ఈజీవుని; నక్లేదయన్తి = తడుపకున్నవి. మారుతః = వాయువు; ఏనమ్ = ఈజీవుని; నశోషయతి = ఎండింపకున్నది.

వర్తమానకాలమునందు ఈజీవుని శస్త్రములు ఛేదింపవు, అగ్ని దహింపదు, జలములు తడిపి శిథిలునిగాఁ జేయవు. వాయువుగూడ ఎండింప దని తా.

అచ్ఛేద్యో ఽయ మదాహ్యో ఽయ మక్లేద్యో ఽశోష్య ఏవచ
నిత్య స్సర్వగతః స్థాణు రచలో ఽయం సనాతనః. ౨౪

భా. ఎందువలన ననఁగా—అయమ్ = ఈయాత్మ; అచ్ఛేద్యః=ఛేదింప శక్యము కానివాఁడు. అయమ్ = ఈయాత్మ; అదాహ్యః = దహింప

* ద్రవము లేనివానిఁగా.

❡ వధించుటకు సాధనము—కొఱముట్టు లేమిని.

§ ఇరువదినాలుగవశ్లోకములోఁ జేర్చి వ్యాఖ్యానము చేయఁబడును.

♦ ఎట్లు దక్షప్రజాపతికి శిరశ్ఛేదము స్వభావముచే గలిగినది కాదు, వీరభద్రుని యాయుధము అను నిమిత్తముచేతనుం గలిగినది కాదు, మఱి యే మనఁగా, యజ్ఞపశుభావన యను నిమిత్తవిశేషముచేఁ గలిగినదో, అట్లు.

శక్యము కానివాఁడు. అక్లేద్యః=తడుప శక్యము కానివాఁడు. అశోష్యః ఏవచ=ఎండింప శక్యము కానివాఁడుకూడ. ఎందువలన అన్యోన్యనాశ హేతువు లయిన ఖడ్గాదు లీయాత్మను నశింపఁజేయ సమర్థములు కావో అందువలన; అయమ్ = ఈయాత్మ; నిత్యః = నిత్యుఁడు. నిత్యుఁ డగుట వలన, సర్వగతః= అంతటను వ్యాపించినట్టివాఁడు. సర్వగతుఁ డగుట వలన, స్థాణుః = స్థిరుఁడు. స్థిరుఁ డగుటవలన, అచలః = కదలనివాఁడు. కావున, సనాతనః = పురాతనుఁడు—అనాది యయినవాఁడు, ఒకానొక కారణమువలనఁ బుట్టినవాఁడు కాఁడు క్రొత్తవాఁడు కాఁ డని యర్థము.

ఈయాత్మను ఛేదింప శక్యము కాదు, దహింపను శక్యము కాదు, తడుపను శక్యము కాదు, ఎండింపను శక్యము కాదు. అట్లు అన్నివిధములనుగూడ నాశము లేనివాఁ డగుటవలన ఈయాత్మ నిత్యుఁడు, నిత్యుఁ డగుటవలన సర్వవ్యాపకుఁడు, సర్వవ్యాపకుఁ డగుటవలన స్థిరుఁడు, స్థిరుఁ డగుటవలన అచలుఁడు. ఈ కారణమువలన సనాతనుఁ డని తాత్పర్యము.

భా. ఈశ్లోకములలోఁ బౌనరుక్త్యము శంకింపరాదు. ఎట్లు పునరుక్తి యనఁగా, నజాయతే మ్రియతే వా ఇత్యాదిక మయిన ఒకశ్లోకము చేతనే ఆత్మ నిత్యుఁడును అవిక్రియుఁడు నని చెప్పఁబడినది. అందు ఆత్మ విషయమయి యేమి చెప్పఁబడుచున్నదో అది యీశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడిన దానికన్న భిన్నము కాదు. కొంత శబ్దముచేతను కొంత అర్థముచేతను పునరుక్త మగుచున్నది. అయినను అట్లు పౌనరుక్త్యము తలంపరాదు. ఆత్మతత్త్వము దుర్బోధ మగుటవలన మాటిమాటికిఁ బ్రసక్తి కలిగించు కొని యితరశబ్దములచే దానినే నిరూపించుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు వాసుదేవుఁడు, ఎట్లయినను సంసారులు ఆత్మతత్త్వముం దెలిసి సంసారనివృత్తిఁ బొందుదురు గాక యని.

ఆ. పృథివ్యాదిభూతములచేఁ గలుగు ఛేదనాదిక్రియలు ఆత్మయందు సంభవింప వనుటకు యోగ్యత లేమిని కారణముగాఁ జెప్పుచున్నారు.—ఎందువలన ననఁగా అని. పూర్వార్థము నుత్తరార్థమునకు హేతువుగా అన్వయించుచున్నారు ఎందువలన ఇత్యాదిగా. నిత్యత్వాదులకుఁ బరస్పరము హేతుహేతుమద్భావము సూచించుచున్నారు నిత్యుఁ డగుటవలన ఇత్యాదిగా. నిత్యత్వము పరమాణువులందు

వ్యభిచరించుటవలన * సర్వగతత్వమునకు సాధకము కాదని చెప్పఁదగదు, పరమాణువులే అప్రామాణికము లగుటచే వ్యభిచారమున కవకాశము లేమివలన; సర్వగతుఁడైనను ఆత్మకు వికారశక్తిమత్త్వము కలదనుటయు యుక్తము కాదు, విభువు ♦ అని యంగీకరించిన యాకాశమునందు వికారశక్తిమత్త్వము కనఁబడకుండుటవలన; మఱియు వికారశక్తిమంతుఁడన్నచో స్థైర్యము చెప్ప శక్యము కాదు, వికారశక్తిమంత మయిన మృత్తికాదికము అస్థిరముగాఁ గనఁబడుటవలన—ఈయభిప్రాయముతోఁ జెప్పుచున్నారు స్థిరుఁడగుటవలన ఇత్యాదిగా. స్వభావమున నిత్యుఁడైనను ఏకారణమువలననేని నాశము సంభవించుటవలన జన్మముగూడ సంభవించును. కావున పురాతనత్వ మెట్లు సిద్ధించు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఒకానొక కారణమువలన ఇత్యాదిగా.

ఆత్మ యవిక్రియుఁడనుట 'నజాయతే మ్రియతే' వేత్యాదిశ్లోకముచే సాధిత మగుటవలన దానినే మరల జెప్పినచోఁ బునరుక్తి యని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఈశ్లోకములలో ఇత్యాదిగా. పునరుక్తిప్రసక్తిని చూపుచున్నారు ఎట్లు పునరుక్తి యనఁగా ఇత్యాదిగా. ఇందువలన వేదావినాశిన మిత్యాదిస్థలమునఁ బౌనరుక్త్యము శంకింపఁబడినది కాదని విశేషము. ఎట్లచ్చటఁ బౌనరుక్త్యశంక కలుగుచున్న దనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు అందు ఇత్యాదిగా. వేదావినాశిన మిత్యాది శ్లోకము అందు అను సప్తమిచేఁ బరామర్శింపఁబడుచున్నది. ఈశ్లోకమున అను శబ్దముచే నజాయతే అనుశ్లోకము చెప్పఁబడుచున్నది. ఓయీ! ఈ శ్లోకమునందు జన్మమరణాద్యభావము చెప్పఁబడుచున్నది, వేదావినాశిన మ్మను శ్లోకమునందో అపక్షయాద్యభావము వివక్షితము. అట్లుండఁగా ఎట్లర్థభేదము లేదని పౌనరుక్త్యము శంకింపఁబడుచున్నది? అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు కొంత ఇత్యాదిగా. అట్లయినమొదఁ బౌనరుక్త్యము శంకింప రాదని యెట్లు తలంచెదవు? అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు. అయినను ఇత్యాదిగా. మాటిమాటికి నానావిధములచే తత్త్వము నిరూపించుచున్న భగవంతునియభిప్రాయముఁ జెప్పుచున్నారు ఎట్లయినను ఇత్యాదిగా.

హ. అందువలన, అచ్ఛేద్య ఇత్యాది. ఎందువలన అన్యనాశహేతువు లయిన శస్త్రాదులు ఆత్మను నశింపఁజేయఁజాలవో, అందువలన, అయం నిత్యః.

* సర్వగతములు కాని పరమాణువులం దుండుటవలన.

♦ సర్వగతము.

నిత్యుఁ డగుటవలన, సర్వగతః. సర్వగతుఁ డగుటవలన, స్థాణుః—బ్రోడు * వలె స్థిరుఁడు. స్థిరుఁ డగుటవలన, అచలః. అందువలన ఈయాత్మ, సనాతనః—బహుకాలముగా నున్నవాఁడు, ఏకారణమువలనఁగాని పుట్టినవాఁడు కాఁడు క్రొత్త వాఁడు కాఁ డని యర్థము. ఎట్లయినను ఆత్మతత్త్వము సంసారులకుఁ దెలిసి సంసారనివృత్తికావలె నని పలుమాఱు చెప్పఁబడుచున్నది.

౪౦. 'వాసాంసి జీర్ణాని' అను శ్లోకముచేత ఆత్మ దేహవ్యతిరిక్తుఁ డని ప్రతిపాదింపఁబడినది. అందువలన దృశ్యవస్తువులకు సంభవించునట్టి ఛేదాదులు దేహమునకే కాని నిరవయవుఁ డైన యాత్మకుఁ గావు. కావున భూతచతుష్టయకార్యములయిన ఛేదక్లేదదహనశోషణములు ఆత్మయందు సంభవింప వని స్పష్టముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—సనాతనః = అనాది యయినవాఁడు, 'నతస్య కశ్చి జ్జనితా నచాధిపః' అను శ్రుతివలన, ఈయాత్మ నిరవయవుఁ డగుటచే ఏకారణమువలనను బుట్టినవాఁడు కాఁడు, కావున సనాతనుఁడు—జన్మాదివికారరహితుఁడు. అందువలననే, నిత్యః. నిత్యుఁ డగుటవలననే, సర్వగతః - పరిపూర్ణుఁడు. నిత్యుఁడును సర్వగతుఁడును ఐనను ఆత్మకు క్రియాశక్తిమత్త్వము కావచ్చు నని శంకింపఁ దగదు, నిత్యసర్వగత మయిన ఆకాశమునందు క్రియాశక్తిమత్త్వము లేమివలన. అందువలననే, స్థాణుః = స్థిరస్వభావుఁడు. స్థిరుఁ డగుటవలననే, అచలః. అయమ్ అయమ్ అని అపరోక్షముగా నిర్దేశించుట విద్వాంసున కాత్మ ప్రత్యక్ష మయియుండు నని తెలుపుటకొఱకు. సనాతనుఁ డగుటవలనను నిత్యుఁ డగుటవలనను సర్వగతుఁ డగుటవలనను స్థిరుఁ డగుటవలనను అచలుఁ డగుటవలనను, ఈ యాత్మ తాను, అచ్ఛేద్యః = ఛేదింప నశక్యము. అదాహ్యః = దహింప నశక్యము. అక్లేద్యః = తడుపుటకు అశక్యము. అశోష్యశ్చఏవ=ఎండించుటకును అశక్యమే యగుచున్నాఁడు, శస్త్రాదుల కని యర్థము. సనాతనుఁ డను విశేషణముచే ఆత్మ నిర్వికారుఁ డనియు, నిత్యుఁ డనుటచేఁ బ్రమాణాంతరముచే అబాధ్యుఁ డనియు, స్థిరుఁ డనుటచే క్రియకు ఆశ్రయము కాఁ డనియు, అచలుఁ డనుటచే క్రియకు విషయము కాఁ డనియు, పూర్ణుఁ డనుటచే అద్వితీయుఁ డనియు నిత్యశుద్ధుఁ డనియు ఆనందైకరసుఁ డనియు సూచిత మగుచున్నది.

౫. శస్త్రాదులకు ఆత్మను నశింపఁజేయు సామర్థ్యము లే దనుటకు ఆత్మ వానివలనఁ గలుగు నాశమునకు అయోగ్యుఁ డనుట హేతువుగాఁ జెప్పుచు

---

* కొమ్మలులేని చెట్టు.

న్నాఁడు.—అయమ్ = ఈయాత్మ; అచ్ఛేద్యః = ఛేదింప శక్యము కాఁడు, కావున ఇతని శస్త్రములు ఛేదింపవు, అయం అదాహ్యః, అందువలన ఇతని అగ్ని దహింపదు. అక్లేద్యః, కావున. ఇతని జలములు తడుపవు. ఇతఁడు, అశోష్యః, కావున ఇతని వాయువు ఎండింపదు, అని క్రమముగా అన్వయింపవలెను. ఏవకారము ప్రత్యేక మన్వయము గలదై యచ్ఛేద్యత్వా ద్యవధారణము చేయును. చకారము పరు సముచ్చయము, లేక, హేతువు అని యర్థము. ఆత్మ ఛేదాదుల కనర్హుఁ డను టకు ఉత్తరార్ధముచే హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—అయమ్, నిత్యః—పూర్వాపరకోటులు * లేనివాఁడు, కావున ఉత్పాద్యుఁడు ♦ కాఁడు, సర్వగతుఁడు కానియెడఁ గదా అనిత్యుఁ డగును, 'యావ ద్విభాగంతు విభాగో లోకవత్' అనువ్యాయము వలనఁ బరాభిమతము లయిన పరమాణ్వాదుల నంగీకరింపమివలన. ఈయాత్మయో, సర్వగతః=విభువు, కావున నిత్యుఁడే యగును. ఇందుచేఁ బ్రాప్యత్వము ‡ నిరాకరింపఁబడినది. ఇతఁడు వికారవంతుఁ డగునేని అప్పుడు సర్వగతుఁడు కాకపోవును. ఇతఁడో, స్థాణుః = అవికారి, కావున సర్వగతుఁడే యగును, ఇందుచే వికార్యత్వము నిరాకరింపఁబడినది. ఇతఁడు చలుఁడు — క్రియావంతుఁడు అగునేని అప్పుడు ఘటమువలె వికారి యగును, ఇతఁడో అచలః, కావున వికారికాఁడు, ఇందుచే సంస్కార్యత్వము నిరాకరింపఁబడినది. పూర్వావస్థ విడిచి యవస్థాంతర మొందుట విక్రియ, అవస్థ యొకటిగానే యున్నను చలనమాత్రము క్రియ యని విశేషము. అట్టివాఁ డగుటవలన, అయమ్, సనాతనః = సర్వదా ఏకరూపుఁడు, ఎట్టి క్రియకును కర్మము కాఁ డని యర్థము. ఉత్పత్తి ఆప్తి వికారము సంస్కారము—వీనిలో నేదేని క్రియాఫలము కలిగినం గదా కర్మత్వము సంభవించును. ఈయాత్మయో నిత్యుఁ డగుటవలన ఉత్పాద్యుఁడు కాఁడు, అనిత్యమయిన ఘటాదికమే యుత్పాద్య మగుటవలన. సర్వగతుఁ డగుటవలన ప్రాప్యుఁడు కాఁడు, పరిచ్ఛిన్న మయిన క్షీరాదికమే ప్రాప్య మగుటవలన. స్థాణు వగుటవలన వికార్యుఁడు కాఁడు, వికారవంత మగు ఘటాదికమే వికార్య మగుటవలన. అచలుఁ డగుటవలన సంస్కార్యుఁడు కాఁడు, క్రియావంత మగు దర్పణాదికమె సంస్కార్య మగుటవలన. అట్లు శ్రుతులు. 'ఆకాశవ త్సర్వగతశ్చ నిత్యః, వృక్ష ఇవ స్తబ్ధో

* జన్మనాశములు.

♦ పుట్టింపఁదగినవాఁడు.

‡ పొందఁదగినవాఁ డగుట.

దివి తిష్ఠ త్యేకః, నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తమ్' * ఇత్యాదులు చెప్పుచున్నవి. 'యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యో ఽప్సు తిష్ఠన్నద్భ్యో ఽన్తరో య స్తేజసి తిష్ఠ న్తేజసో ఽన్తరో యో వాయౌ తిష్ఠన్ వాయో రన్తరః' ¶ ఇత్యాదిశ్రుతియు సర్వగతుఁడు సర్వాంతర్యామి యగుటచే ఆపృథివ్యాదులకు విషయము కాఁడని తెలుపుచున్నది. ఎవ్వఁడు శస్త్రాదులందు లేఁడో వానిని గదా శస్త్రాదులు ఛేదించును. ఇతఁడో శస్త్రాదులకు సత్తాస్ఫూర్తులొసంగువాఁ డగుటచే వానికిఁ బ్రేరకుఁడు వాని కంతర్యామి, కావున ఎట్లు వీనిని శస్త్రాదులు స్వవ్యాపారమునకు విషయముగాఁ జేయఁగలవు? అని యభిప్రాయము. ఇట 'యేన సూర్య స్తపతి తేజసేద్ధః' • ఇత్యాది శ్రుతులనుసంధింపఁ దగును. మఱియు ఈవిషయము సప్తమాధ్యాయమునందు వివరింపఁగలఁడు శ్రీభగవంతుఁడు.

శ్రీ. అందుకు హేతువులఁ జెప్పుచున్నాఁడు ఒకటియు నరశ్లోకముచేత.— నిరవయవుఁ డగుటవలన ఇతఁడు అచ్ఛేద్యుఁడును అక్లేద్యుఁడును, అమూర్తుఁడు § అగుటవలన అదాహ్యుఁడు, ద్రవత్వము లేనివాఁ డగుటవలన అశోష్యుఁడు అని భావము. ఈకారణమువలనఁగూడ ఛేదనాదియోగ్యుఁడు కాఁడు, ఏకారణమువలన ననఁగా—నిత్యః= వినాశము లేనివాఁడు, సర్వగతః = అంతటను వ్యాపించినవాఁడు, స్థాణుః = స్థిరస్వభావుఁడు, రూపాంతరముఁ బొందనివాఁ డనుట, అచలః = పూర్వరూపము విడువనివాఁడు, సనాతనః = అనాది.

ష. నిరవయవుఁ డగుటవలనను అమూర్తుఁ డగుటవలనను ద్రవత్వము లేనివాఁ డగుటవలనను ఆత్మయందు ఛేద్యత్వాదులు సంభవింపవు. ఛేద్యత్వాదులు దేహగతములు ఆత్మయం దారోపింపఁబడుచున్నవి, అట్లు "అయః పిణ్డగతే వహ్నౌ లోహాకారస్య తాడనమ్, ఆరోప్యతే యథా లోహే దాహకత్వాది వహ్నిజమ్" $.

* ఆకాశమువలె సర్వగతుఁడును నిత్యుఁడును, వృక్షమువలె నిశ్చలుఁడై యాకాశమునం దొక్కఁ డున్నాఁడు, నిష్కలము నిష్క్రియము శాంతము.

¶ ఎవ్వఁడు పృథివియం దున్నవాఁడై పృథివికన్నను సూక్ష్ముఁ డగునో, ఎవ్వఁడు జలములం దున్నవాఁడై జలములకన్నను సూక్ష్ముఁడో, ఎవ్వఁడు తేజస్సునం దున్నవాఁడై తేజస్సుకన్నను సూక్ష్ముఁడో, ఎవ్వఁడు వాయువునం దున్నవాఁడై వాయువుకన్నను సూక్ష్ముఁడో.

• ఎవ్వనిచే తేజస్సుచేఁ బ్రకాశించువాఁడై సూర్యుఁడు వెలుంగుచున్నాఁడో.

§ క్రియాశ్రయుఁడు కానివాఁడు.

$ అయఃపిండమునందలి యగ్నిమీఁద కమ్మరివాని సమ్మెటదెబ్బలును, ఆగ్నివలనఁ గలుగు దాహకత్వాదికము అయఃపిండమునందును ఎట్లు ఆరోపింపఁబడుచున్నవో, అట్లు దేహధర్మము లాత్మయందును ఆత్మధర్మము దేహమునందును ఆరోపింపఁబడును.

అని చెప్పఁబడినది. ముందును అట్లే యున్నాఁడని చెప్పుచున్నాఁడు.—నిత్యః = వినాశము లేనివాఁడు, సర్వగతః = అపరిచ్ఛిన్నుఁడు, స్థాణుః = స్థిరస్వభావుఁడు రూపాంతరము లేనివాఁడు, అచలః = పూర్వరూపము విడువనివాఁడు, సనాతనః = ఆది లేనివాఁడు.

రా. మరల 'అవినాశితు తద్విద్ధి యేన సర్వ మిదం తతమ్' అనుశ్లోకముచే మున్ను చెప్పఁబడిన యవినాశిత్వమును రెండుశ్లోకములచే సుఖగ్రహణముకొఱకు స్పష్టీకరించుచు దృఢపఱచుచున్నాఁడు.—ఏనమ్ = ఈయాత్మను ; శస్త్రాణి=ఆయుధములు; నఛిన్దన్తి=నఱకవు. ఏనమ్=ఈయాత్మను; పావకః=నిప్పు; నదహతి=కాల్పదు; ఏనమ్= ఈయాత్మను; ఆపశ్చ= జలములుగూడ; నక్లేదయన్తి= తడుపవు. మారుతః= గాలి; నశోషయతి = ఎండింపదు. అయమ్ = ఈయాత్మ; అచ్ఛేద్యః = ఛేదింపరానివాఁడు. అయమ్=ఇతఁడు, అదాహ్యః = దహింపరానివాఁడు. అక్లేద్యః=తడుపరానివాఁడు. అశోష్యఏవచ= ఎండింపనుగూడ రానివాఁడు. శస్త్రములును అగ్నియును జలంబును వాయువును ఛేదనదహనక్లేదనశోషణములను ఆత్మయెడఁ జేయ సమర్థములు కావు. ఎందువలన ననఁగా, ఆత్మ, సర్వగతః = సర్వమును బొందువాఁడు, సర్వగతుఁ డగుటవలన సర్వతత్త్వములను వ్యాపించుస్వభావము గలవాఁ డగుటచే సర్వతత్త్వములకన్నను సూక్ష్ముఁడు, కావున ఈయాత్మను ఆతత్త్వములు వ్యాపింపఁజాలవు. వ్యాపించి కదా ఛేదనదహనక్లేదనశోషణముల నవి చేయవలెను. అందువలన, అయమ్= ఈయాత్మ; నిత్యః=నిత్యుఁడు; స్థాణుః=స్థిరస్వభావుఁడు. అచలః= కదలింప నలవికానివాఁడు. సనాతనః = పురాతనుఁడు, అనాదిసిద్ధుఁడైనవాఁడు.

ఈయాత్మను శస్త్రములు ఛేదింపఁజాలవు, అగ్ని దహింపఁజాలదు, జలము తడుపఁజాలదు, వాయువు ఎండింపఁజాలదు. ఇతఁడు ఛేదింపను దహింపను తడుపను ఎండింపనుగూడ అలవికాఁడు. ఎందువలన ననఁగా శస్త్రాదులు ఛేదనము మొదలగు కార్యములు దేనికిఁ జేయవలెనో దాని వ్యాపించి కాని ఆకార్యములను చేయఁజాలవు. ఈయాత్మయో సర్వగతుఁ డగుటచే సర్వతత్త్వములను దాను వ్యాపించుస్వభావము గలవాఁ డగుటవలన సర్వతత్త్వములకన్న సూక్ష్ముఁడు, కావున ఇతని శస్త్రాదులు వ్యాపింపఁజాలవు. అందువలన ఈయాత్మ నవి నశింపఁజేయఁజాలవు. కావున ఇతఁడు నిత్యుఁడు స్థిరుఁడు అచలుఁడు సనాతనుఁడు. అని తాత్పర్యము.

మా. వర్తమానకాలమునందు ఛేదాదులు సంభవింపవని చెప్పుటవలన భవిష్యత్కాలమునందు సంభవింపవచ్చునని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు.—

అచ్ఛేద్య ఇత్యాదిగా. వర్తమానకాలమునందు సంభవింపవని చెప్పుటచేతనో వర్తమానకాలమునందు ఛేదాదులు కనబడకుండుటవలన ఛేదాద్యయోగ్యుఁ డనుట యుక్త మని సూచింపఁబడినది. అయమ్ = ఈ జీవుఁడు; అచ్ఛేద్యః = ఛేదింపయోగ్యుఁడు కానివాఁడు. అదాహ్యః = దహింపయోగ్యుఁడు కానివాఁడు. అయమ్ = ఈజీవుఁడు; అక్లేద్యః = తడుపుటకు యోగ్యుఁడు కానివాఁడు. అశోష్యఏవచ=ఎండించుటకునుకూడ యోగ్యుఁడు కానివాఁడు. ఎందువలన యోగ్యుఁడు కాఁ డనఁగా— నిత్యత్వము సర్వగతత్వము మొదలగు విశేషణములు గల ఈశ్వరునితో సరూపుఁడగుటవలన మున్ను, శాశ్వతః అనుటచే ఏకరూపత్వము మాత్రము చెప్పఁబడినది, ఇప్పుడు స్థాణుశబ్దముచే నైమిత్తిక మయిన అన్యథాభానమును నివారించుచున్నాఁడు—అయమ్ స్థాణుః = నైమిత్తిక మయిన అన్యథాభావము లేనివాఁడు. నిత్యః సర్వగతః—నిత్యత్వము సర్వగతత్వమునకు విశేషణము, నిత్యముగా సర్వవ్యాపకుఁ డని యర్థము, రెండును వేఱువేఱ ఈశ్వరునకే విశేషణము లన్నచోఁ బునరుక్తిదోషము ప్రసక్తించును. ఈశ్వరప్రతిబింబత్వము మున్ను చెప్పినదే యయినను పూర్వము చెప్పని విశేషణములు చెప్పుటవలన ఈశ్వరప్రతిబింబత్వమును మరలఁ జెప్పుటయందుఁ బునరుక్తిదోషము లేదు. విరోధము లేనియప్పుడు బింబధర్మములు ప్రతిబింబమునందు సంభవించుచున్నవి. కావున అచ్ఛేద్యత్వాదులు జీవునియందును సంభవించును. జీవున కీశ్వరప్రతిబింబత్వమో ‘ రూపం రూపం ప్రతిరూపో బభూవ ’ ‘ ఆభాస ఏవచ ’ ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతులవలన సిద్ధము. అంశమనుటకు విరోధము కలుగదు. ఏల యనఁగాఁ బ్రతిబింబమే యంశ మగును. అంశశబ్దమున కొక్కటే యర్థ మని చెప్పఁ దగదు. అందుకు జీవుఁ డీశ్వరప్రతిబింబమనియు తదంశ మనియుఁ బ్రతిపాదించువచనమే ప్రమాణము. అంశమే ప్రతిబింబ మని కల్పించుటయు నుచితము గాదు. ఏల యనఁగా గాధి మొదలగువారియందు అంశశబ్దమునకు అనేకార్థములు కనఁబడుచున్నవి. ప్రతిబింబశబ్దమున కట్లు కాదు. స్థాణుత్వ మున్నను ఈశ్వరునకు ‘ త్రైగుణ ’ ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధ మయిన యాత్మీయత్వాదికము విరుద్ధము కాదు, రెంటిని బోధించుప్రమాణ ముండుటవలను, అచింత్యశక్తివలనఁగూడ. అందు ఒకటి మాయికమని చెప్పఁ దగదు, ఏల యనఁగా, ‘ త్వ యీశ్వరే బ్రహ్మణి నో విరుధ్యతే ’ * ‘ న యోగిత్వా దీశ్వరత్వాత్ ’ ✦

* ఈశ్వరుఁడవు బ్రహ్మము వగు నీయందు విరుద్ధము కాదు.

✦ యోగి యగుటవలనఁ గాదు, మఱి యేమనఁగా ఈశ్వరుఁ డగుటవలను.

'చిత్రం న చైతత్త్వయి కార్యకారణే' ♪ ఇత్యాదిగా ఐశ్వర్యముచేతనే విరుద్ధధర్మము లుండుట యవిరుద్ధ మని చెప్పఁబడినది. ఇదిగాక సకలవేదములకుఁ బరమేశ్వరుని గుణోత్కర్షప్రతిపాదనమునందే మహాతాత్పర్యము. మోక్షము గదా మహాపురుషార్థము, చతుర్విధపురుషార్థములందును మోక్షమే పురుషార్థము. అట్లు, "అన్తేషు రేమిరే ధీరా న తే మధ్యేషు రేమిరే। అన్తప్రాప్తిం సుఖం ప్రాహుర్దుఃఖ మన్తర మేతయోః, * పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే" ♦ ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతులు చెప్పుచున్నవి. ఆమోక్షము విష్ణుప్రసాదమువలననే సిద్ధించును. అట్లు "వాసుదేవ మనారాధ్య కో మోక్షం సమవాప్నుయాత్, తుష్టేతు తత్ర కిమలభ్య మనన్త ఈశే, తత్ప్రసాదా దవాప్నోతి పరాం సిద్ధిం న సంశయః, యేషాం స ఏవ భగవాన్ దయయే దనన్తః సర్వాత్మనాశ్రితపదో యది నిర్వ్యలీకమ్। తే వై విదన్త్యతితరన్తి చ దేవమాయాం నైషాం మమాహ మితి ధీః శ్వసృగాలభక్ష్యే, తస్మిన్ ప్రసన్నే కిమిహా స్త్యలభ్యం ధర్మార్థకామై రల మల్పకాస్తే, ఋతే యదస్మిన్ భవ ఈశ జీవా స్తాపత్రయే ణోపహతా న శర్మ, ఆత్మన్లభన్తే, ఋతే భవత్ప్రసాదాద్ధి కస్య మోక్షో భవే దిహ, త మేవం విద్వాన్" § ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతులు ప్రతిపాదించుచున్నవి. ఆవిష్ణుప్రసాదము ఉత్కర్షజ్ఞానమువలననే కలుగును, అది లోకప్రసిద్ధము. లోకప్రసిద్ధ మగు విషయము అవిరుద్ధ మైనచో ఇచటఁగూడ అంగీకార్యము. అహల్యాజారత్వాదిప్రతిపాదక మయినవాక్యముగూడ

♪ సకలకార్యములఁ గలిగించు నీయందు ఇది చిత్రము కాదు.

* అంతము లయిన ధర్మమోక్షములందు విద్వాంసులు రమించిరి. కాని వారు మధ్యము లయిన అర్థకామములందు రమించినవారు కారు. అంతముల ప్రాప్తి సుఖ మని చెప్పెదరు. వీనినడుమ నుండు అర్థకామములు దుఃఖరూపములు.

♦ పుణ్యముచే సంపాదింపఁబడిన లోకము క్షయించుచున్నది.

§ వాసుదేవు నారాధింపక యెవఁడు మోక్షము నొందును? అనంతుఁ డయిన ఆయీశ్వరుఁడు సంతోషించినయెడ ఏది యలభ్యము? అతనిప్రసాదమువలన ఉత్తమసిద్ధిని బొందుచున్నాఁడు సందేహము లేదు. సర్వప్రకారముచేతను నిష్కపటముగా ఆశ్రయింపఁబడిన పాదములు గలవాఁడై యెవరికి భగవంతుం డగు ననంతుఁడు కృప చేయునో వారు దేవమాయ నెఱుంగుదురు, తరింతురు, అట్టివీరికి కుక్కలకును నక్కలకును భక్ష్య మయిన దేహమునందు నాది నేను అనుబుద్ధి యుండదు. అతఁడు ప్రసన్నుఁ డైనయెడ ఇంక ఏది యలభ్యము కలదు? ధర్మార్థకామము లెందుకు? అవి మిక్కిలి యల్పములు. ఈశుఁడా! ఎందువలన సత్య మైన యీసంసారమునందుఁ దాపత్రయముచే ఉపహతులై జీవులు మనస్సునందు సుఖము నొందరో. నీప్రసాదము లేనిచో ఇం దెవ్వనికి మోక్షము కలుగును! అతని ఇట్లు తెలిసినవాఁడు.

‘ద్రోహము చేసినవాఁడవైనను నీకు ఎక్కువపాపలేపము కలుగదయ్యె’ నని యింద్రోత్కర్షమునే చెప్పుచున్నది. గొప్పనరకము గదా దీనికి ఫలము. అయినను ‘తస్య నలోమ చ మీయతే’ * అని శ్రుత్యంతరముచే చెప్పఁబడినది. మఱియు ‘యో మామేవ మసమ్మూఢో జానాతి పురుషోత్తమమ్’ అని భగవంతుఁడు తానే చెప్పుచున్నాఁడు. ‘సత్యం సత్యం పునస్సత్యం శపథై శ్చాపి కోటిభిః। విష్ణుమాహాత్మ్య లేశస్య విభక్తస్య చ కోటిధా॥ పునశ్చానన్తధా తస్య పునశ్చాపి హ్యనన్తధా। నైకాంశ సమమాహాత్మ్యాః శ్రీశేషబ్రహ్మశఙ్కరాః’ ¶ అని నారదీయమునందు వచింపఁబడినది. కొన్నిచోటుల అన్యదేవతలకు ఉత్కర్షమును విష్ణువుతో ఐక్యమును జెప్పుట, ‘తథైవ సర్వశాస్త్రేషు మహాభారత ముత్తమమ్, కోహ్యన్యః పుణ్డరీకాక్షా న్మహాభారతకృ ద్భవేత్’ ♦ ఇత్యాదిగ్రంథాంతరసిద్ధ మయిన యుత్కర్షము గల మహాభారతమునకు విరుద్ధము. మహాభారతమునందో, ‘నాస్తి నారాయణసమం న భూతం న భవిష్యతి। ఏతేన సత్యవాక్యేన సర్వార్థాన్ సాధయామ్యహమ్, యస్య ప్రసాదజో బ్రహ్మా రుద్రశ్చ క్రోధసమ్భవః, న త్వత్సమోఽస్తి’ § ఇత్యాదిగా సాధారణ ప్రశ్నావసరమునందే పరమోత్కర్షము విష్ణువునకుఁ బ్రతిపాదింపఁబడుచున్నది. ఇతరస్థలమున ఏమేని చెప్పఁబడినను అది యసాధారణావసరమునందే చెప్పఁబడినది. అట్టిది అగ్న్యాదులకుఁగూడ వేదాదికమునందుఁ గలదు ‘త్వమగ్న ఇన్ద్రో వృషభ స్సతామసి త్వం విష్ణు రురుగాయో నమస్యః, విశ్వస్మా దిన్ద్ర ఉత్తరః’ ¶ ఇత్యాదిగా. మఱియు రుద్రోత్కర్షము తదీయగ్రంథమునకుఁగూడ విరుద్ధము. ఎట్లనఁగా— శైవమగు స్కాందమునందు “యదన్తరం వ్యాఘ్రమహర్షిద్రియో ర్వనే యదన్తరం

* ఆయింద్రునకు వెండ్రుకయును నశింపదు.

¶ విష్ణుమాహాత్మ్యమునందు లేశమును కోటిభాగములుగా విభాగించి అందొకభాగమును మరల అనంతభాగములుగా విభాగించి అందులో నొకదాని మరల అనంతభాగములుగా విభాగించిన రెండవ అందులో నొకఖండముతోఁగూడ సమానమయిన మాహాత్మ్యము గలవారు కారు లక్ష్మీ శేష బ్రహ్మ శంకరులు.

♦ అట్లే సర్వశాస్త్రములందును మహాభారత ముత్తమము. విష్ణువుకన్న ఇతరుఁ డెవ్వఁడు మహాభారతకర్త యగును?

§ ‘నారాయణునితో సమ మయిన వస్తువు ఇప్పుడు లేదు, ఇదివఱకును లేదు, ఇఁకమీఁదను కలుగఁబోదు’ ఈసత్యవాక్యముచే నేను సర్వార్థంబుల సాధించుచున్నాను. ఎవ్వనిప్రసాదమువలనఁ బుట్టినవాఁడు బ్రహ్మ, క్రోధమువలనఁ బుట్టినవాఁడు రుద్రుఁడు. నీకు సమానుఁడు లేఁడు.

¶ అగ్నీ! నీవు ఇంద్రుఁడవు, సత్పురుషులలో నుత్తముఁడ వగుచున్నావు; నీవు విష్ణుఁడవు పెద్దలచే స్తుతింపఁబడువాఁడవు నమస్కరింపఁదగినవాఁడవు. అందఱికన్నను ఇంద్రుఁ డధికుఁడు.

మేరుగిరీన్ద్రవిన్ధ్యయోః । యదన్తరం సూర్యసురేడ్యబిమ్బయో స్తదన్తరం క్షుద్రమహేన్ద్రయో రపి॥ యదన్తరం సింహగజేన్ద్రయో ర్వనే యదన్తరం సూర్యశశాఙ్కయో ర్దివి । యదన్తరం జాహ్నవిసూర్యకన్యయో స్తదన్తరం బ్రహ్మగిరీశయో రపి॥ యదన్తరం ప్రలయజవారివిప్రుషో ర్యదన్తరం స్తమ్బహిరణ్యగర్భయోః । స్ఫులిఙ్గసంవర్తకయో ర్యదన్తరం తదన్తరం విష్ణుహిరణ్యగర్భయోః॥ అనన్తత్వా న్మహావిష్ణో స్తదన్తర మనన్తకమ్ । మాహాత్మ్యసూచనార్థాయ హ్యుదాహరణ మీరితమ్॥ తత్సమో హ్యధికో వాపి నాస్తి కశ్చిత్కదాచన । ఏతేన సత్యవాక్యేన తమేవ ప్రవిశా మ్యహమ్॥" * అని చెప్పఁబడినది. అందే శివునిగూర్చి మార్కండేయవచనము 'సంసారార్ణవనిర్మగ్న ఇదానీం ముక్తి మేష్యసి' ‡ ఇత్యాదిగా నున్నది. శైవ మగు పాద్మపురాణంబున మార్కండేయకథాప్రబంధమునందు మోక్షము శివునివలనఁ గలుగ దని చెప్పి విష్ణువువలననె కలుగు నని చెప్పఁబడినది 'అహం భోగప్రదో వత్స మోక్షదస్తు జనార్దనః' ♦ ఇత్యాదిగా. మఱియు శివోత్కర్షము శైవవైష్ణవపక్షములకు సమాన మయిన బ్రాహ్మపురాణంబునకుఁగూడ విరుద్ధము. వేదమునకుఁగూడ ఇతిహాసాదులకు అవిరోధముగా అర్థము చేయవలెను. 'యదివిద్యాత్' § అనువచనమువలన. అట్లు కానిచో ఇంద్రాదులకును ఉత్కర్షశంక గలుగుటచే నిర్ణయము సిద్ధింపదు. అప్పుడును అస్మదిష్ట మయిన విష్ణూ

---

* వనమునందు పులికిని సింహమునకును ఎంత యంతరము కలదో, మేరుపర్వతమునకును వింధ్యపర్వతమునకును ఎంత యంతరమో, సూర్యబింబమునకును బృహస్పతిబింబమునకును ఎంత యంతరమో, క్షుద్రునకును దేవేంద్రునకును అంత యంతరము కలదు. వనమునందు సింహమునకును గజమునకును ఎంత యంతరమో, ఆకాశమునందు సూర్యునకును చంద్రునకును ఎంత యంతరమో, గంగాయమునల కెంత యంతరమో, బ్రహ్మదేవునకును రుద్రునకును అంత యంతరము. ప్రలయకాలమునందలి జలమునకును నీటితుంపరకును ఎంతయంతరమో, గడ్డిపోఁచకును బ్రహ్మకును ఎంత యంతరమో, మిణుఁగురునకును బడబానలమునకును ఎంత యంతరమో, విష్ణువునకును బ్రహ్మకును అంత యంతరము. మహావిష్ణువు అనంతుఁ డగుటవలన, వానికిని వీరికిని అంతరము అనంతము. మాహాత్మ్యము సూచించుటకొఱకు ఉదాహరణముమాత్రమె చెప్పఁబడినది. వానికి సముఁడు కాని యధికుఁడు కాని ఒకానొకఁడును ఒకానొకప్పుడును లేఁడు. ఈసత్యవాక్యముచే అతనినే నేను ప్రవేశించుచున్నాను.

‡ సంసారసముద్రమునందు మునిఁగినవాఁడవు ఇప్పుడు ముక్తిని బొందఁగలవు.

♦ నాయనా! నేను భోగప్రదుఁడను, మోక్షము నిచ్చువాఁడో విష్ణువు.

§ యదివిద్యా చ్చతుర్వేదాన్ సాఙ్గోపనిషదాన్ ద్విజః । న చేత్పురాణం సంవిద్యా న్నైవ సస్యా ద్విచక్షణః — బ్రాహ్మణుఁడు అంగములతోను ఉపనిషత్తులతోను గూడిన నాలుగు వేదముల నెఱింగినవాఁ డైనను పురాణము నెఱుంగఁడేని యతఁడు పండితుఁడు కాఁడు.

త్కర్షము సిద్ధించుచున్నది, ఇంద్రాదినామములుగూడ విష్ణువునకే కల్గుటవలన. కావున భగవంతుని యుత్కర్షముఁ బ్రతిపాదించుటయందే సర్వాగమంబులకును మహాతాత్పర్యము. అట్లయినను స్వతఃప్రమాణ మగుటవలన సత్యమయిన గుణోత్కర్షమే చెప్పఁబడుచున్నది, విరోధము లేమివలన. మఱియొకచోఁ గనఁబడమిచేఁ బ్రమాణసిద్ధ మగుదాని లే దనుట యుచితము కాదు, అర్థములు ధర్మవిచిత్రములగుటవలన. స్వతఃప్రామాణ్యము నంగీకరింపనియెడ, అందుకుఁ బ్రమాణముగాఁ జెప్పినదానికిని బ్రామాణ్యము సాధింపవలసివచ్చుటంజేసి అనవస్థ సంభవించును. ప్రయోజనాపేక్ష లేకగూడ విష్ణూత్కర్షపరత్వం బాగమములకు సిద్ధించుచున్నది, 'నారాయణ పరా వేదాః, సర్వే వేదా యత్పద మామనన్తి, వాసుదేవపరా వేదాః' ఇత్యాదివచనములచేత. ప్రయోజనాపేక్షత్వమును తదనపేక్షత్వమును విరుద్ధము కాదు. ఈశ్వరనియమమునంజేసి జడ మయిన వేదమునకును చేతనునకుం బోలెఁ బ్రవృత్తి యవిరుద్ధము. 'ద్రవ్యం కర్మ చ కాలశ్చ' ఇత్యాదిగా అనాది పదార్థములందును ఈశ్వరనియమము ప్రతిపాదింపఁబడుచున్నది. అనాదిపదార్థ విషయమున నియామకత్వ మెట్లనఁగాఁ బూర్వోక్తన్యాయముచే * నని యెఱుంగునది. కావున ప్రయోజనాపేక్ష లేకయె ఆగమంబులకు నారాయణపరత్వము సిద్ధము. అట్లు స్థాణువైన వానికిని ఈక్షితృత్వము స్వతంత్ర మయిన యచిన్త్యశక్తి గలవాఁ డగుటవలననే యుక్తము. కావున ఈక్షితృత్వము మాయామయము కాదు. అచలః—దీని అప్రహర్షమ్ అనానన్దమ్ అదుఃఖమ్ అసుఖమ్ ఇత్యాదివాక్యములకుం బోలె వ్యాఖ్యానము చేయవలెను † 'తపో మే హృదయం సాక్షాత్తను ర్విద్యా క్రియాకృతిః' ♦ ఇత్యాదివచనముచే క్రియ కనఁబడుటవలన. మహాతాత్పర్యవిరోధమువలనఁగూడ సర్వమును మాయామయం బనుట యొప్పదు. ఐశ్వర్యవాచకమయిన భగశబ్దముచేతనే యీశ్వరుని సంబోధించుటవలనఁగూడ ఈశ్వరధర్మములు మాయామయము లని చెప్పఁ దగదు. 'తం త్వా భగ' ఇత్యాదికమునందు భగశబ్దార్థము ఈశ్వరస్వరూపముగాఁ దెలియుటచే మాయామయత్వము యుక్తము గాదు, 'విజ్ఞానశక్తి రహమా స మనన్తశక్తిః, మ య్యనన్తగుణే ఽనన్తే గుణతో

* అచిన్త్యశక్తి గలవాఁ డగుటచే.

† లౌకికక్రియ లేనివాఁ డని యర్థము.

♦ తపస్సు నాహృదయము, విద్య సాక్షాద్దేహము, క్రియ నాకార్యము.

ఽనన్తవిగ్రహే, పరాఽస్యశక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ’ ఇత్యాదివచనములవలన.

ఈజీవుఁడు, ఇప్పుడుమాత్రమె కాదు, ఎప్పుడును ఛేదించుటకుఁగాని దహించుటకుఁగాని తడుపుటకుఁగాని ఎండించుటకుఁగాని యలవికాఁడు. ఏల యనఁగా, ఈజీవుఁడు నిత్యముగా సర్వవ్యాపకుఁడును నైమిత్తిక మయిన యన్యథాభావము గూడ లేనివాఁడును లౌకిక మయిన క్రియ లేనివాఁడును సనాతనుండు నగు ఈశ్వరుని ప్రతిబింబమె యయినవాఁడు అని తాత్పర్యము.

> అవ్యక్తో ఽయ మచిన్త్యో ఽయ మవికార్యో ఽయ ముచ్యతే
> తస్మా దేవం విదిత్వైనం నా ఽనుశోచితు మర్హసి. ౨౫

భా. మఱియును. అయమ్ = ఈయాత్మ; అవ్యక్తః = సర్వేంద్రియములకును అవిషయ మగుటవలన, తెలియఁబడనివాఁడు; అని, ఉచ్యతే= చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. ఇందువలననే, అయమ్ = ఈయాత్మ; అచిన్త్యః= ఎన్నరానివాఁడు అని; ఉచ్యతే= చెప్పఁబడుచున్నాఁడు, ఏవస్తువు ఇంద్రియములకు గోచర మగునో, అది గదా చింతావిషయ మగును, ఈ యాత్మయో ఇంద్రియ గోచరుఁడు కాఁడు, కావున అచింత్యుఁడు. అందువలననే, అయమ్ = ఈయాత్మ, అవికార్యః = వికారము నొందింప నశక్య మయినవాఁడు అని, ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నాఁడు, ఎట్లు క్షీరము చేమిరిపెట్టుట మొదలగువానిచే పెరుఁగుగా వికారము నొందింప శక్య మగునో అట్లు ఈయాత్మ వికారము నొందింప శక్యము కాఁడు. నిరవయవుఁ డగుటవలనఁగూడ ఇతఁడు అవిక్రియుఁడు, ఏల యనఁగా నిరవయవ మైన దేదియు విక్రియ గలదిగాఁ గనఁబడదు. అవిక్రియుఁ డగుటవలన ఈయాత్మ అవికార్యుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. తస్మాత్ = అందువలన; ఏవమ్= చెప్పినవిధముగా; ఏనమ్ = ఈయాత్మను; విదిత్వా= ఎఱింగి; అనుశోచితుమ్ = ఇతనిగూర్చి దుఃఖించుటకు; నార్హసి= తగినవాఁడవు కావు, నేను వీరి వధించువాఁడను నాచే వీరు వధింపఁబడుదు రని.

ఈయాత్మ యింద్రియములచేఁ దెలియఁబడువాఁడు కాఁ డనియు, అందువలన చింతించుటకును శక్య మయిన వాఁడు కాఁ డనియు, అందువలన వికారము

నొందింపను శక్య మయిన వాఁడు కాఁ డనియు శాస్త్రములును శాస్త్రవేత్త లగు నాచార్యులును జెప్పుచున్నారు. కావున నీవు ఈయాత్మ ఇట్టివాఁ డని తెలిసికొని వీనిగుఱించి శోకించుటను విడువుము. అని తాత్పర్యము.

ఆ. త్వంపదార్థపరిశోధనము ప్రకృత మగుటవలన అవిషయమునసే మఱి యొక హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు.—మఱియును అని. ఆత్మ నిత్యత్వాదిలక్షణుఁడై యుండఁగా అట్లే ప్రసిద్ధి యేల కలుగకున్నది యనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు అవ్యక్తః అని. ప్రత్యక్షత్వము లేకపోవుఁ గాక, ఆత్మకు అనుమానవిషయత్వ మేల యుండఁ గూడదు? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఇందువలననే యని. దానినే వివరించు చున్నారు ఏవస్తువు ఇత్యాదిగా. అతీంద్రియుఁడైనను సామాన్యతో దృష్టానుమానము నకు విషయము కావచ్చు నని యాశంకించి కూటస్థరూపుఁ డగుటచే వ్యాప్తిలింగము లేమింజేసి యట్లు కా దని చెప్పుచున్నారు అవికార్యః అని. అవికార్యుఁ డనుటకు వ్యతిరేకదృష్టాంతము చెప్పుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. మఱియును, ఆత్మ వికా రము నొందఁడు, నిరవయవద్రవ్య మగుటవలన, ఘటాదికమువలె అని వ్యతిరేకా నుమానము చెప్పుచున్నారు నిరవయవుఁ డగుటవలన ఇత్యాదిగా. నిరవయవుఁ డైనను విక్రియావంతుఁ డేల కారా దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఏల యనఁగా ఇత్యాదిగా. అవయవసహిత మయిన వస్తువునకే విక్రియ కనఁబడుటవలన విక్రియ కల దన్నచో నిరవయవుఁ డనుట యనుపపన్న మగు నని యర్థము. ఏది యవయవ సహితము విక్రియాసహితము అగునో అట్టి క్షీరాదికము దధ్యాదిరూపమున వికా రము నొందును, ఆత్మయో నిరవయవుఁ డని శ్రుతి ప్రతిపాదించుచున్నది, కావున అతఁడు అవయవసహితుఁడు కాఁడు, అందువలన అవిక్రియుఁడు, అవిక్రియుఁ డగుట వలన వికార్యుఁడు కాఁ జాలఁ డను ఫలితార్థము చెప్పుచున్నారు అవిక్రియుఁ డగుట వలన ఇత్యాదిగా. ఆత్మస్వరూపోపదేశమును, అశోచ్యా నన్వశోచస్త్వ మిత్యా దిగా నుపక్రమించినదాని ఉపసంహరించుచున్నారు తస్మాత్ ఇత్యాదిగా. ఎందు వలన ఈయాత్మ, అవ్యక్తుఁడు అచింత్యుఁడు అవికార్యుఁడు నిత్యుఁడు సర్వగతుఁడు ఇత్యాదిస్వరూపుఁడుగా నిర్ధారింపఁబడెనో, అందువలన, ఇతని అట్లే తెలిసికొన వలెను, అట్టి ఆత్మజ్ఞానమే ఫలవంత మగుటవలన నని యర్థము. నిషేధింపఁ దగిన యనుశోచనమునే చూపుచున్నారు నేను వీరి ఇత్యాదిగా.

హ. అవ్యక్తః = సర్వేంద్రియములకును అవిషయ మగుటవలనఁ దెలియ రానివాఁడు. ఈయాత్మ యవ్యక్తుఁ డగుటవలననే అచింత్యుఁడు, ఏది ఇంద్రియను

లకు గోచర మగునో అది చింతకు విషయ మగును, ఈయాత్మయో ఇంద్రియము లకు గోచరము కానివాఁ డగుటచే అచింత్యుఁడు. ఇతఁడు అవికార్యుఁడు, ఎట్లు క్షీరము పులుసు చేమిరిపెట్టుట మొదలగువానిచే వికారము నొందునో అట్లు ఈ యాత్మ వికారము నొందఁడు, మ తే మనఁగా నిరవయవుఁ డగుటవలన అవిక్రియుఁడు, నిరవయవమై విక్రియ నొందునది వేదియుఁ గనఁబడదు, కావున అవిక్రియుఁ డగుటవలన అవికార్యుఁ డని యీయాత్మ చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. తస్మాత్ = అందువలన, ఏవమ్ = ఈచెప్పిన లక్షణము గల; ఏనమ్ ఆత్మానమ్, విదిత్వా, అను శోచితుం నార్హసి, నేను వీరి వధించువాఁడను నాచే వీరు వధింపఁబడుదు రని.

శ్రీం. «తరతి శోక మాత్మవిత్» * అనుశ్రుతివలన ఆత్మజ్ఞానమువలన శోక నివృత్తి యగు నని యేర్పడుచున్నది. ఆత్మజ్ఞానమో ఆత్మానాత్మవివేకము లేక సిద్ధింపదు. కావున ఆత్మానాత్మశోధనము నుపక్రమించి ‹ వాసాంసి› ఇత్యాదిశ్లోకముచే ఆత్మ స్థూలశరీరభిన్నుం డని ప్రతిపాదించి ‹ నైనం ఛిన్దన్తి శస్త్రాణి › అనుశ్లోకముచే ఛేదాదులకు అవిషయం బని చెప్పఁబడినది. అప్పుడు సూక్ష్మకారణశరీరాదులుగూడ ఛేదాదులకు అవిషయం బనుట సంభవించుటంజేసి వానియందు ఆత్మబుద్ధి కలుగును, అట్లు కాఁ గూడ దని అవ్యక్తాచింత్యపదములచే ఆత్మ సూక్ష్మకారణ శరీరభిన్నుఁ డనుటను బ్రతిపాదించుచు అవికార్యుఁ డనియుఁ జెప్పి, ఇట్టి లక్షణము గల యాత్మను దెలిసినట్టి నీ వింక మరల శోకించుట యుచితము కా దని యుపక్రమించిన విషయము నుపసంహరించుచున్నాఁడు — అహంకార మమకారాదులచే వ్యజ్యతే— తెలియఁబడుచున్నది కావున వ్యక్తము అనఁగా సూక్ష్మశరీరము, దాని ధర్మములకును దానియవస్థలకును సాక్షి యగుటచే దానికంటె భిన్నుఁ డగుటవలన, అయమ్ ఆత్మా = ఈయాత్మ, అవ్యక్తః = వ్యక్త మయిన సూక్ష్మశరీరముకన్న భిన్నుఁడు, ‹ నాకీ దుఃఖము కలిగెను › అని దుఃఖము ననుభవించునట్టిది ఎవనిచే నెఱుంగఁబడుచున్నదో అతఁడు దానికన్న భిన్నుఁడే యగును, ఇందు సందేహము లేదు. అట్లే అచింత్యుఁడుగూడ, అదృష్టాదులవలె కార్య మయిన శోకమోహాదికముచే, చిన్త్యతే—అనుమానింపఁబడుచున్నది, కావున చింత్య మనఁగా అవ్యాకృతము అజ్ఞానము అనంబడు కారణశరీరము. ఎవ్వనిచే నేది యెఱుఁగఁబడుచున్నదో అతఁడు దానికన్న భిన్నుఁ డనుట యనుభవసిద్ధము. ‹ నన్ను నే నెఱుంగను, నేను

* ఆత్మను దెలిసినవాఁడు శోకమును దాఁటుచున్నాఁడు.

అజ్ఞుఁడను' అని అజ్ఞత్వరూప మయిన అజ్ఞానము అనుభవింపఁబడుచున్నది. కావున స్వవిషయక మయిన అజ్ఞానమునకు సాక్షి యగుటవలన ఈయాత్మ చింత్య మయిన ఆ యజ్ఞానముకన్నను భిన్నుఁ డగుటచే, అచిన్త్యః = చింత్యముకన్న భిన్నుఁడు. అవికార్యుఁడుగూడ, నిరవయవుఁ డగుటవలన ఈయాత్మ వికారమునకు విషయము కాఁడు, కావున అవికార్యుఁడు. అవికార్యుఁ డనుట అనుత్పాద్య త్వాదు లగు అనాత్మధర్మముల కుపలక్షణము. 'పురస్తాత్సిద్ధం హి బ్రహ్మ' * అను శ్రుతివలన అనాదిసిద్ధుఁ డగుటవలన ఈయాత్మ ఉత్పాద్యుఁడు ♦ కాఁడు. 'నా ఽన్యో ఽతో ఽస్తి విజ్ఞాతా' ❡ అను శ్రుతివలన జ్ఞాతకు స్వరూప మయినవాఁ డగుటవలన ఆప్యుఁడు § కాఁడు. శుద్ధో ఽబాధ్యస్వరూపో బుద్ధస్సుఖస్వరూపః' ¶ అను శ్రుతివలన నిత్యశుద్ధుఁ డగుటవలన సంస్కార్యుఁడు $ కాఁడు. తస్మాత్— 'అద్వయ ఏ వాయ మాత్మా సన్మాత్రో నిత్య శ్శుద్ధో బుద్ధ స్సత్యో ముక్తో నిరఞ్జనో విభు రద్వయ ఆనన్దః పరః ప్రత్యగేకరసః ప్రమాణై రేతై రవగతః' ↓ అని శ్రుతి వచించుటవలన, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఇప్పుడు చెప్పిన లక్షణములు గలవానిఁగా, ఏనమ్ = ఈయాత్మను, అస్థూలునిఁగా అవ్యక్తునిఁగా నిష్కలునిఁగా నిష్క్రియునిఁగా కూటస్థా సంగచిద్రూపునిఁగా, విదిత్వా = నే నిట్టివాఁడ నని తెలిసికొని, అనుశోచితుమ్, నార్హసి, నేను వీరి వధించువాఁడను నాచే వీరు వధింపఁబడుచున్నా రని మును పటి యట్లు దుఃఖింపఁగూడ దని యర్థము. ఇందుచే అద్వైతదర్శు లగు బ్రహ్మవేత్త లకు శోచ్య మేదియు లే దని సూచిత మగుచున్నది.

వ. ఈయాత్మకు ఛేద్యత్వాదులు గల వని తెలుపు ప్రమాణము లేకుం డుటవలనఁగూడ ఇతనికి ఛేద్యత్వాదులు లే వని చెప్పుచున్నాఁడు.—ఏది యింద్రియ ములకు విషయ మగునో అది కదా ప్రత్యక్ష మగుటచే వ్యక్త మని చెప్పఁబడు

---

* మున్నే సిద్ధము గదా బ్రహ్మము.

♦ పుట్టింపఁ దగినవాఁడు.

❡ ఇతనికన్న ఇతరుఁడు ఎఱుంగువాఁడు లేఁడు.

§ పొందఁదగినవాఁడు.

¶ శుద్ధుఁడు బాధ్యము కాని స్వరూపము గలవాఁడు బుద్ధుఁడు సుఖస్వరూపుఁడు.

$ సంస్కరింపఁ దగినవాఁడు.

↓ అద్వితీయుఁడే యీయాత్మ, సన్మాత్రుఁడు నిత్యుఁడు శుద్ధుఁడు బుద్ధుఁడు సత్యుఁడు ముక్తుఁడు నిరంజనుఁడు విభువు అద్వయుఁ డానందుఁడు పరుఁడు ప్రత్యగాత్మతో ఏకరసుఁడు అని యీప్రమా ణములచే తెలియఁబడువాఁడు.

చున్నది, ఈయాత్మ రూపాదులు లేనివాఁ డగుటవలన అట్టివాఁడు కాఁడు. కావున ఇతనికి ఛేద్యత్వాదులు కల వనుటకుఁ బ్రత్యక్షప్రమాణము లే దని యర్థము. ప్రత్యక్షము లేకున్నను అనుమానప్రమాణము కలుగవచ్చు ననఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—అచిన్త్యః—చిన్త్యుఁ డనఁగా అనుమానింపఁ దగినవాఁడు, తద్విలక్షణుఁ డితఁడు, ఒకచోఁ బ్రత్యక్ష మయినది కదా వహ్ని మొదలగునది, వ్యాప్తిగ్రహణ మయిన పిదప, ధూమాదికము కనఁబడుటవలన ఒకచో అనుమేయ మగుచున్నది. ప్రత్యక్షము కానిదానికి వ్యాప్తిగ్రహణము సంభవింపమివలన అనుమేయత్వము సిద్ధింప దని భావము. అప్రత్యక్ష మయిన యింద్రియాదికముకూడ సామాన్యతో దృష్టానుమానమునకు * విషయ మగుచున్నది. కావున అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—అయమ్ అవికార్యః—వికారము గల చక్షురాదిక మేది గలదో అది స్వకార్యాన్యథానుపపత్తిచే ♦ కల్పింపఁబడినట్టి అర్థాపత్తిప్రమాణమునకు సామాన్యతో దృష్టానుమానమునకును విషయ మగుచున్నది. ఈ యాత్మయో, వికార్యుఁడు—వికారము గలవాఁడు కాఁడు, కావున అర్థాపత్తికిఁగాని సామాన్యతో దృష్టానుమానమునకుఁగాని విషయము కాఁ డని యర్థము. లౌకికమైన శబ్దము కూడ ప్రత్యక్షాదిపూర్వక మగుటవలన దానికిఁ బ్రత్యక్షాదినిషేధముచేతనే నిషేధ మగును. ఓయీ! వేదముచేతనే ఆత్మకు ఛేద్యత్వాదులు తెలియవచ్చును అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ఉచ్యతే—వేదముచేత అచ్ఛేద్యత్వాదిరూపుఁడుగానే యీయాత్మ చెప్పఁబడుచున్నాఁడు—తాత్పర్యముచేఁ బ్రతిపాదింపఁబడుచున్నాఁడు, కావున ఆత్మతత్త్వప్రతిపాదక మయిన వేదమునందును ఛేద్యత్వాదులు ప్రతిపాదితములు కా వని యర్థము. ఇచట 'నైనం ఛిన్దన్తి' అనుచో శస్త్రాదులకు ఆత్మను నశింపఁజేయు సామర్థ్యము లే దని చెప్పఁబడినది. 'అచ్ఛేద్యో ఽయమ్' అనుచో ఆత్మ ఛేదాదిక్రియాకర్మ మగుటకు అయోగ్యుఁ డని చెప్పఁబడినది. 'అవ్యక్తో ఽయమ్' అనుచో ఆ ఛేద్యత్వాదులు కల వని తెలుపు ప్రమాణము లే దని చెప్పఁబడినది. ఇట్లు పునరుక్తిదోషము లే దని తెలియవలెను. 'వేదా వినాశినమ్' ఇత్యాదిశ్లోకములతో, అర్థముచేతను శబ్దముచేతను పౌనరుక్త్యము భాష్యకారులచేఁ బరిహరింపఁబడినది «దుర్బోధత్వా దాత్మవస్తునః పునఃపునః ప్రసఙ్గ మాపాద్య శబ్దాన్తరేణ తదేవ వస్తు నిరూపయతి భగవాన్ వాసుదేవః, కథంను నామ సంసారిణాం

---

* కార్యముచే కారణానుమానము సామాన్యతో దృష్టానుమాన మనఁబడును.

♦ స్వకార్యము అన్యథా—తాను లేనియెడ, అనుపపన్న మను కారణముచేత.

బుద్ధిగోచర మాపన్నం స త్సంసారనివృత్తయే స్యాదితి" * అని. ఇట్లు పూర్వోక్త యుక్తులచే ఆత్మ నిత్యుఁడును నిర్వికారుఁడును అని సిద్ధ మగుటవలన నీకు శోకము యుక్తము కా దని యుపసంహరించుచున్నాఁడు ఉత్తరార్ధముచేత. ఇట్టి యాత్మ స్వరూపముయొక్క జ్ఞానము శోకకారణమునకు నివర్తక మగుటవలన అది కలిగిన పిమ్మట శోకము యుక్తము కాదు, కారణము లేనియప్పుడు కార్యము లేకుండుట ఆవశ్యక మగుటవలన. అందుచే, ఆత్మజ్ఞానము లేని యప్పుడు నీవు శోకించినది యుక్తమే, ఇఁక ఆత్మజ్ఞానము కలిగిన పిమ్మట శోకించుట తగ దని యభిప్రాయము.

శ్రీ. మఱియు. అవ్యక్తః = చక్షురాదులకు విషయము కానివాఁడు. అచిన్త్యః= మనస్సునకుఁగూడ విషయము కానివాఁడు. అవికార్యః—కర్మేంద్రియములకుఁగూడ విషయము కానివాఁ డని యర్థము. ఉచ్యతే అని నిత్యత్వాదులయందు అభియుక్తులవచనముఁ బ్రమాణీకరించుచున్నాఁడు. ఉపసంహరించుచున్నాఁడు తస్మా దిత్యాదిగా.

ప. ఇట్టివాఁ డగునేని యేల యనుభవింపఁబడఁడు? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అవ్యక్తః = చక్షురాదులకు అవిషయము. మనస్సుచే నెఱుంగవచ్చు ననఁగా, అచిన్త్యః. కావుననే దేహాదులచే, అవికార్యః=వికారము పొందనివాఁడు. ఇఁక నుపసంహరించుచున్నాఁడు తస్మా దిత్యాదిగా. తస్మాత్ = ఆకారణమువలన, ఏవమ్ = ఈవిధముగా నిరూపింపఁబడిన, ఏనమ్ = ఈయాత్మను, విదిత్వా, అనుశోచితుమ్, నార్హసి.

రా. అయమ్ = ఈయాత్మ; అవ్యక్తః = ఛేదనాదులకు యోగ్యములుగా వస్తువులు ఏప్రమాణములచే తెలియఁబడుచున్నవో, ఆప్రమాణములచే అట్లు తెలియఁబడుచున్నవాఁడు కాఁడు, కావున ఛేద్యాదివస్తువులకన్నను విలక్షణుఁడు. అయమ్ = ఈయాత్మ; అచిన్త్యః = తలంపరానివాఁడుగూడ, సర్వవస్తువులకును విలక్షణుఁ డగుటచే ఆయావస్తుస్వభావము గలవానిఁగా చింతించుటకుఁగూడ శక్యము కానివాఁడు. కావున, అయమ్ = ఇతఁడు; అవికార్యః = వికారము నొందించుటకు శక్యము కానివాఁడు. తస్మాత్ = అందువలన; ఏవమ్ = ఇప్పుడు చెప్పిన లక్షణములు గలవానిఁగా; ఏనమ్=ఈయాత్మను; విదిత్వా=తెలిసి. అనుశోచితుమ్= అతనినిమిత్తము శోకించుటకు; నార్హసి = తగవు.

* 3౧౭ పేజీ. భాష్యమునందు తెనిఁగింపఁబడినది.

ఈయాత్మ ఛేదనాదియోగ్యుఁడుగా ఏప్రమాణముచేనైనను తెలియరాఁడు, కావున ఛేద్యాదివస్తువులకు భిన్నుఁడు. అట్లు సర్వవస్తువిలక్షణుఁ డగుటచే ఏవస్తువుయొక్క స్వభావము గలవాఁ డనిగాని తలంప శక్యము కాఁడు. ఇందువలననె వికారమునకుఁగూడ అర్హుఁడు కాఁడు. ఇట్టి లక్షణములు గలవాఁ డని యీయాత్మను ఎఱింగిన పిదప నీ విట్లు శోకించుట యుక్తము కా దని తాత్పర్యము.

వ్యా. ఇందువలననే, అయమ్ = ఇతఁడు, అవ్యక్తః = చక్షురాదిజ్ఞానేంద్రియములకు విషయము కానివాఁడు. అయమ్, అచిన్త్యః = మనస్సునకు విషయము కానివాఁడు. అయమ్, అవికార్యః = కర్మేంద్రియములకు విషయము కానివాఁడు, అని, ఉచ్యతే = శ్రుతిస్మృతులచేఁ జెప్పఁబడుచున్నాఁడు. తస్మాత్ = అందువలన, ఏనమ్ = ఈయాత్మను, ఏవమ్ = ఇట్లు; విదిత్వా = తెలిసి, అనుశోచితుమ్ = దుఃఖించుటకు; నార్హసి = తగవు.

ఈకారణమువలననె ఇతఁడు జ్ఞానేంద్రియములకును మనస్సునకును కర్మేంద్రియములకును గోచరుఁడు కాఁడు. ఇట్లు స్వాభావికనాశంబును నైమిత్తికనాశంబును శస్త్రాదికృతనాశంబును లేనివాఁ డగుటవలన ఇతం డిట్టివాఁ డని యెఱింగియుఁక నీవు శోకము నొందుట యుచితము కా దని తాత్పర్యము.

అథ చైనం నిత్యజాతం నిత్యం వా మన్యసే మృతమ్
తథాఽపి త్వం మహాబాహో నైనం శోచితు మర్హసి. ౨౬

భా. ఆత్మ అనిత్యుఁ డనుట నంగీకరించి యిది చెప్పఁబడుచున్నది.— అథచ—ఇది యంగీకారార్థకము. ఏనమ్ = ఈయాత్మను; నిత్యజాతమ్ = ఎల్లప్పుడు పుట్టువానిఁగా, లోకప్రసిద్ధిచే ఒక్కొకశరీరము పుట్టినప్పుడును పుట్టినాఁడు పుట్టినాఁ డని, మన్యసే=తలంచుచున్నావు కాఁబోలు. అట్లు, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడును; మృతంవా = చచ్చినవానిఁగా, ఆయాదేహము నశించునప్పు డంతయు, చచ్చినాఁడు చచ్చినాఁ డనియు, మన్యసే = తలంచుచున్నావు కాఁబోలు. అథచ = సరే. తథాఽపి = అట్లయినను, ఆత్మ యట్టివాఁడైనను; మహాబాహో=గొప్పచేతులు గలవాఁడా! త్వమ్ = నీవు; ఏవమ్ = ఇట్లు; శోచితుమ్ = దుఃఖించుటకు,

నార్హసి = తగవు. జన్మవంతునకు నాశమును నాశవంతునకు జన్మము నను నివి యవశ్యము గలుగునవి యగుటవలన.

ఇఁక నీవు ప్రతిదేహము పుట్టునప్పు డంతయు నీయాత్మ పుట్టుచున్నాఁ డనియు ప్రతిదేహము నశించునప్పు డంతయు నీయాత్మ నశించుచున్నాఁ డనియుఁ దలంచెదవా యేమి? ఆపక్షమునుగూడ నంగీకరించి చెప్పెదము. అట్లు ఆత్మ జన్మ నాశములు గలవాఁ డన్నపక్షమునందుఁగూడ నీ విట్లు శోకించుట యుపపన్నము కాదు. ఏల యనఁగా జన్మము గలదానికి నాశమును నాశము గలదానికి జన్మమును తప్పదు, కావున నీవు శోకింప రా దని తాత్పర్యము.

ఆ. ఆత్మ నిత్యుఁ డనుట మున్నె సిద్ధ మగుటవలన మీఁదిశ్లోకం బనుపపన్న మని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు అత్మ ఇత్యాదిగా. ఇది యనుటచే శాక్య మతముగాని లోకాయతమతముగాని చెప్పఁబడుచున్నది. శ్రోత యగు నర్జునునకుఁ బూర్వోక్తం బగు నాత్మస్వరూపము వినియు దానియందు నిశ్చయము కలుగకుం డుటవలన ఈరెండుమతములలో నొకటియం దతని కంగీకారము కావచ్చును. దానిఁ దెలుపుచున్నది రెండు నిపాతములప్రయోగ మని చెప్పుచున్నారు అథ చ అని. నిత్యత్వాదిలక్షణుం డగు నీయాత్మ మాటిమాటికిఁ బుట్టువాఁ డని తలఁచుట ప్రమాణము లేమివలన సంభవింప దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు లోకప్రసిద్ధిచే అని. నిత్యజాతుం డను తలంపుచే మాటిమాటికి మృతుం డను తలంపు బాధిత మగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. అనువాదింపఁబడిన పరకీయమతము నంగీకరించి 'అహో బత మహ త్పాపం కర్తుం వ్యవసితా వయమ్' ఇత్యాదిక మగు నతనిశోకమున కవకాశము లే దని చెప్పుచున్నారు తథాపి ఇత్యాదిగా. ఇట్లు అర్జునుని శోకప్రకారముఁ జూపి యది యయోగ్య మనుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు జన్మవంతునకు ఇత్యాదిగా. అవశ్యము కలుగునవి—పరస్పరము వ్యాప్తి కల వని యర్థము.

హ. ఆత్మకు వధము నంగీకరించి యిది చెప్పఁబడుచున్నది.—అథచ—అంగీకారార్థకము. ఏనమ్ = ఈయాత్మను; నిత్యజాతమ్ = ఎల్లప్పుడును జాతునిఁగా, నిత్యమ్, మృతంవా, మన్యసే. తథాపి=అట్లయినను; ఏనమ్=ఈయాత్మనుగూర్చి, * శోచితుమ్, నార్హసి, నీనికి జన్మమరణములు స్వాభావికము లగుటవలన.

---

* వీరి పక్షమున 'నైనం శోచితు మర్హసి' అని పాఠము.

శ౦. ఇట్లు సంసారభ్రమధ్వంసము చేయునట్టి యాత్మస్వరూపవిజ్ఞాన ముప దేశించి, శ్రీభగవంతుఁడు, ఇట్టి విజ్ఞానం బాత్మప్రసాదమునంగాని లభింప నశక్య మగుటవలన, అర్జునున కది యుదయింపకుండుటంజూచి, ప్రకారాంతరమున వాని శోకముఁ దొలఁగించుటకై యివి చెప్పుచున్నాఁడు.—మహాబాహో—ఇది సాభిప్రాయ మయిన సంబోధనము. చ శబ్దము యది యనుదాని యర్థము గలది. అథవా = అటు కాదేని. ఏనమ్ = ఈయాత్మను, నిత్యజాతమ్—ఎప్పుడెప్పుడు దేహ ముత్పన్న మగునో అప్పుడప్పుడు దేహముతోఁగూడ ఉత్పన్నునిఁగాను; దేహము మృతిఁ బొందినప్పుడు దేహముతోఁగూడ, నిత్యం మృతమ్; మూఢజనుని యట్లు, త్వమ్ = నీవు; మన్యసేచ = తలంతువేని. తథాపి = ఆపక్షమునందును; ఏవమ్—‘ నార్హా వయం హన్తుం ధార్తరాష్ట్రాన్ సబాన్ధవాన్ ’ అని చెప్పినట్లు, శోచితుం నార్హసి.

మ. ఇట్లు ఆత్మ నిర్వికారుఁ డగుటచే శోచ్యుఁడు కాఁ డని చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు వికారవంతుఁ డని యంగీకరించికూడ శోచ్యుఁడు కాఁ డని రెండుశ్లోకము లచే ప్రతిపాదించుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు.—అం దాత్మజ్ఞానస్వరూపుఁడు ప్రతి క్షణము నశించువాఁ డని సౌగతులు చెప్పెదరు. దేహమే ఆత్మ, అది స్థిరమయ్యును ప్రతిక్షణము పరిణామము గలది, జన్మమును నాశమునుం బొందును, ప్రత్యక్ష సిద్ధమే యిది యని చార్వాకులు వచించెదరు. దేహముకన్న భిన్నుఁడు అయినను దేహముతోఁగూడనే జనించును నశించును అని యితరులు చెప్పెదరు. సర్గాదికాల మునందే ఆకాశమువలె జనియించును, దేహములు భిన్నము లయినను అనువర్తించి యున్నవాఁడై కల్పాంతపర్యంతము ఉండును, ప్రలయమునందు నశించును అని కొందఱు నుడివెదరు. నిత్యుఁడే ఆత్మ జన్మనాశములు పొందు నని తార్కికుల మతము. ఎట్లనఁగా, జన్మ మనఁగా నూతనదేహేంద్రియాదులతో సంబంధము, అట్లు మరణంబును పూర్వదేహేంద్రియాదివిచ్ఛేద మని చెప్పవలెను. ఈ జన్మమర ణములు రెండును ధర్మాధర్మనిమిత్తకము లగుటవలన ఆధర్మాధర్మముల కాధారమైన నిత్యునకేముఖ్యములు కావలయును. అనిత్యమునకో, కృతహాని అకృతాభ్యాగమము ప్రసక్తించుటచే ధర్మాధర్మాధారత యనుపపన్న మగుటవలన దానికి జన్మమరణములు ముఖ్యములు కాఁజాల వని వారు చెప్పుచున్నారు. నిత్యుఁడైనను ఆత్మకు, కర్ణశష్కులీ జన్మముచే ఆకాశమునకుంబోలె, దేహజన్మముచే జన్మమును దేహనాశముచే నాశం బును ఈ రెండును ఔపాధికములు, ముఖ్యములుగా వని యితరులు చెప్పుచున్నారు.

అందు అనిత్యత్వపక్షమునందుఁగూడ ఆత్మకు శోచ్యత్వము నిషేధించుచున్నాఁడు—అథ—దీనికి పక్షాంతర మర్థము, చకారము అప్యర్థకము. ఆత్మవస్తువు దెలియుట కష్ట మగుటవలన పలుమాఱు విన్నను నిశ్చయబుద్ధి నొందుటకు సామర్థ్యము లేమింజేసి నీవు నేను జెప్పినపక్షము నంగీకరింపక పక్షాంతరము నంగీకరింతువేని, అందును అనిత్యత్వపక్షమునే యాశ్రయించి, ఏనమ్ = ఈయాత్మను, నిత్యం జాతం నిత్యం మృతంవా మన్యసే—వాశబ్దమునకు చ అనుదాని యర్థము. క్షణికత్వపక్షమునందు, * నిత్యమ్—ప్రతిక్షణము, పక్షాంతరమునందు ♦ ఆవశ్యక మగుటవలన, నిత్యమ్—నియతముగా, పుట్టినాఁ డితఁడు, చచ్చినాఁ డితఁడు అని లోకప్రసిద్ధివశమున కల్పింతువేని. తథాఽపి, మహాబాహో—పురుషశ్రేష్ఠుఁడా అని పరిహాసము, కుత్సిత మతము నంగీకరించుటవలన, లేక, నీయం దిట్టి కుబుద్ధి సంభవింపదే యని కనికరము. ఏవమ్—‘అహోబత మహత్పాపం కర్తుం వ్యవసితా వయమ్’ ఇత్యాదిగా నీవు దుఃఖించితివే, ఈవిధముగా దుఃఖించుటకు, త్వమ్—నీమట్టుకు నీవుగూడ అట్టివాఁడవే కావున, నీవు; నార్హసి=యోగ్యుఁడవు కావు. క్షణికత్వపక్షమునందును దేహాత్మవాదపక్షమునందును దేహముతోఁగూడ జన్మవినాశములు కల వనుపక్షమునందును జన్మాంతరము లేకుండుటచేఁ బాపభీతి సంభవింపదు. పాపభీతిచేతనే గదా నీవు శోకించెదవు. అది యీమతమునందు సంభవింప దని యర్థము. క్షణికత్వపక్షమునందు బంధువినాశముఁ జూచుట సంభవింపమివలన దృష్టదుఃఖము గూడ ఉపపన్నము కా దని యధికము. పక్షాంతరమునందు దృష్టదుఃఖనిమిత్తమైన శోకము ననుమతించుటకు ఏవమ్ అనుశబ్దము ❙. దృష్టదుఃఖనిమిత్త మయిన శోకము సంభవించినను అదృష్టదుఃఖ నిమిత్త మయిన శోక మెంతమాత్రము నుచితము కా దని శ్లోకమున కర్థము.

శ్రీ. ఇట్లాత్మకు జన్మవినాశములు లేకుండుటవలన శోకము ఉపపన్నము కా దని చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు దేహముతోఁగూడ ఆత్మకు జన్మమును దద్వినాశముతో నాశంబును అంగీకరించియు శోకము చేయఁ దగినది కా దని చెప్పుచు

---

* సౌగతమతమునందు.

♦ చార్వాకమతమునందు.

❙ దేహాత్మవాదపక్షమునందును దేహముతోఁగూడ జన్మవినాశములు కల వనుపక్షమునందును దృష్టదుఃఖనిమిత్త మయిన శోకము కావచ్చునుగాని ఏవమ్—ఇట్లు అనఁగా పాపభీతిచే శోకించుట సంభవింప దనుట.

న్నాఁడు.—ఏనమ్ = ఈయాత్మను; నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడును, ఆయాదేహము పుట్టిన ప్పుడు, జాతమ్ = పుట్టినవానిఁగా, అట్లు, ఆయాదేహము మృతిఁ బొందినప్పుడు, మృతమ్ = మృతిఁ బొందినవానిఁగాను, మన్యసే అథచ = తలంచుచున్నావు సరే, § పుణ్యాపాపములును తత్ఫలము లయిన జన్మమరణంబులును ఆత్మసంబంధు లగుట వలన. తథాపి, త్వమ్, శోచితుమ్, నార్హసి.

ప. ఇఁక దేహాత్మలు సహచరములుగాఁ గనఁబడుటవలన ఆత్మకు దేహముతోఁగూడ జన్మమరణముల నంగీకరించి నప్పటికిని శోకము చేయఁ దగినది కాదు. ఏనమ్ = ఈయాత్మను; నిత్యజాతమ్ = ఎల్లప్పుడును ఆయాదేహముతోఁగూడఁ బుట్టిన వానిఁగాను, మృతంవా = మృతిఁబొందినవానిఁగాను, మన్యసే అథ = తలంచుచు న్నావు సరే, పుణ్యాపాపములును తత్ఫలము లయిన జన్మమరణములును ఆత్మకే యగుటవలన. తథాపి త్వం నశోచితు మర్హసి.

రా. అథ = అట్లు గాక; ఏనమ్ = ఈయాత్మను; నిత్యజాతమ్ = నియత ముగాఁ బుట్టినదియు; నిత్యమ్ = నియతముగా; మృతంవాచ = చచ్చునదియు నగు దేహమునుగానే; మన్యసే=తలంచుచున్నావు, కాని ఇప్పుడు నేను చెప్పినట్లు దేహాతి రిక్తునిఁగాఁ గాదు. తథాఽపి = ఆపక్షమునందుఁగూడ; మహాబాహో = మిక్కిలి శూరుఁడా! త్వమ్ = నీవు; ఏవమ్ = ఇట్లు మిక్కిలి యధికముగా; శోచితుమ్ = శోకించుటకు; న అర్హసి = తగవు, పరిణామస్వభావ మగు దేహమునకు జన్మనాశ ములు అనివార్యము లగుటవలన.

నీవు నేను జెప్పినది యంగీకరింపక, యీయాత్మ, నియతముగా జన్మమర ణములు గల దేహమే కాని దేహముకన్న భిన్నుఁడు కాఁ డని తలంతువు కాఁబోలు. అట్లు తలంచినప్పటికిని, నీ వింత యధికముగా శోకించుట యుపపన్నము కా దని తాత్పర్యము.

మా. ఇట్లు ఆత్మ నిత్యుం డగుఁ గాక. అట్లయినను దేహసంయోగము దేహవియోగము అను జన్మమరణములు ఉండనే యున్నవి యనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఏనమ్ = ఈయాత్మను; నిత్యజాతమ్ = నియమముచేఁ బుట్టుక గల వానిఁగాను; నిత్యమ్ = నియమముచే; మృతమ్ = మరణము గలవానిఁగాను; అథచ మన్యసే = నీవు తలంచిన పక్షమున; తథా ఽపి = అట్లయినను; మహాబాహో =

§ అథచ అంటన యద్యపి యని యర్థము.

మహాశూరుఁడా! త్వమ్ = నీవు; ఏవమ్=ఇట్లు; శోచితుమ్= దుఃఖించుటకు; నార్హసి= తగినవాఁడవు కావు.

నీ వీ యాత్మకు దేహసంయోగరూప మయిన జన్మమును దేహావియోగ రూప మయిన మరణంబును నియమముచేఁ దప్పక కలుగుచున్న వని తలఁచెద వేమో, ఆపక్షమునందుఁగూడ నీ విట్లు శోకము నొందుట యుపపన్నము కా దని తాత్పర్యము.

జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యు ర్ధ్రువం జన్మ మృతస్య చ
తస్మా దపరిహార్యే ఽర్థే న త్వం శోచితు మర్హసి. ౨౭

భా. అట్లుండఁగా. జాతస్య = జన్మము నొందినవానికి; మృత్యుః= మరణము; ధ్రువోహి = అవ్యభిచారి, తప్పనిది గదా! మృతస్యచ = మృతిఁ బొందినవానికిని; జన్మ = జననము; ధ్రువమ్ = తప్పనిది. తస్మాత్ = అందువలన; అపరిహార్యే = తప్పింపరానియట్టి; అర్థే = జన్మమరణరూప మయిన విషయమునందు; త్వమ్ = నీవు; శోచితుమ్ = శోకించుటకు; నార్హసి = తగినవాఁడవు కావు.

ఆత్మకు జన్మము కల దనునెడ, జన్మము కలిగినవానికి మరణము తప్పదు. అట్లు మరణము నొందినవానికి జన్మము తప్పదు. అందువలన ఈజన్మమరణము లని వార్యములు, అనివార్య మయిన విషయమునందు నీవు శోకించుట యుచితము గా దని తాత్పర్యము.

ఆ. ఆ జన్మమరణములు అవశ్యము కలుగునవి యనుటకును శోకము కర్తవ్యము కా దనుటకును మఱి యొక హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు అట్లుండఁగా ఇత్యాదిగా.

హ. దానినే నిరూపించుచున్నాఁడు.—జన్మవంతునకు నాశంబును నాశ వంతునకు జన్మంబును స్వాభావికము. అప్పుడు అది యపరిహార్యము. అందువలన అపరిహార్య మయిన యర్థమునందు, త్వం శోచితుం నార్హసి.

శం. ఈపక్షమునందు శోకము కర్తవ్యము కా దనుటకు హేతువుఁ జెప్పు చున్నాఁడు.—హి = ఏకారణమువలన, జాతస్య = జన్మము గలవానికి, మృత్యుః = మరణము; ధ్రువః = స్థిరమో. అట్లు, మృతస్యచ = మృతిఁ బొందినవానికిని; జన్మ=

పునర్జననము; ధ్రువమ్ = నియతమో. ఇట్లు జన్మమరణములకును మరణజన్మముల కును అహోరాత్రములకుంబోలె అవ్యభిచారి యగు ఈనియమము అపరిహార్యము. తస్మాత్—అందువలన, అపరిహార్యే = బ్రహ్మదేవునిచేత నేనియుఁ బరిహరించుట కశక్య మయిన, అర్థే, త్వమ్, శోచితుమ్—ఈదేవదత్తుఁడు నావాఁడు మరణము నొందుచున్నాఁ డని శోకించుటకు, నార్హసి—తగినవాఁడవు కావు.

మ॰ ఓయీ! ఆత్మ ప్రలయమువఱకు ఉండువాఁ డనుపక్షమునందును నిత్యుఁ డనుపక్షమునందును దృష్టదుఃఖమును అదృష్టదుఃఖమును సంభవించుట వలన, ఆభయముచే శోకించుచున్నాను అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు రెండవశ్లోకముచేత.—హి = ఏకారణమునవలన; జాతస్య=తాను చేసిన ధర్మాధర్మముల వశమువలన శరీరేంద్రియాదిసంబంధము నొందినవానికి; మృత్యుః = వానిఁ గలిగిం చిన కర్మముయొక్క నాశముచేఁ గలుగవలసిన తచ్ఛరీరాదివియోగము; ధ్రువః = ఆవశ్యకము, సంయోగము కలిగినప్పుడు వియోగము కలుగుట యావశ్యక మగుట వలన. అట్లు, మృతస్యచ జన్మ ధ్రువమ్, పూర్వదేహకృతకర్మఫలము నుపభోగిం చుటకొఱకు. అనుశయవంతుఁడే * ప్రసూతుఁ డగుటవలన జీవన్ముక్తునియందు వ్యభి చారము లేదు. తస్మాత్, ఇట్లు, అపరిహార్యే = పరిహరింప శక్యము కానట్టి, అర్థే = ఈజన్మమరణవిషయమునందు; త్వమ్ = ఇట్టి పండితుఁడవు నీవు, శోచితుం నార్హసి. అట్లు చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు 'ఋతే ఽపి త్వాం న భవిష్యన్తి సర్వే' అని. నీవు యుద్ధంబున వధింపనియెడ వీరు జీవించియే యుందు రనుట సిద్ధ మగుపక్షమున అప్పుడు యుద్ధమువిషయమై నీవు శోకించుట యుచిత మగును. వీరలో, కర్మము నశించుట వలన తమయంతనె మరణము నొంద నున్నారు. నీవు దానిఁ బరిహరింప సమర్థుఁడ వునుం గావు. కావున నీకు దృష్టదుఃఖనిమిత్త మయిన శోక మంచితము కా దని భావము. ఇట్లు అదృష్టదుఃఖ ♦ నిమిత్త మయిన శోకము గల దనుటకును 'తస్మా దపరిహార్యే అర్థే' అనుటయె యుత్తరము. ఎట్లనఁగా—యుద్ధము అను కర్మము క్షత్రియునకు నియతము, అగ్నిహోత్రాదులవలె. ఆయుద్ధశబ్దము 'యుధ సం ప్రహారే' అను ధాతువునలన నిష్పన్నము, శత్రుప్రాణవియోగానుకూలశస్త్ర ప్రహారరూపవ్యాపారము బోధించును. అది, విహిత మగుటవలన ప్రత్యవాయజన

* పరలోకంబునఁ గర్మము ననుభవించిన తరువాతఁ బునర్జన్మంబునకుఁ గారణ మయిన కర్మ శేషము అనుశయ మనఁబడును, అది కలవాఁడు అనుశయవంతుఁడు.

♦ దృష్టదుఃఖము-ఈలోకమునఁ గలుగుదుఃఖము, అదృష్టదుఃఖము-పరలోకమునందలి దుఃఖము.

కము కాదు, అగ్నీషోమీయాది పశుహింసవలె. అట్లు గౌతమస్మృతి 'న దోషో హింసాయా మాహవే ఽన్యత్ర వ్యశ్వా సారథ్యనాయుధ కృతాఞ్జలి ప్రకీర్ణ కేశ పరాఙ్ముఖోపవిష్ట స్థల వృక్షారూఢ దూత గో బ్రాహ్మణ వాదిభ్యః'* అని. ఇందు బ్రాహ్మణ గ్రహణము యుద్ధము చేయని బ్రాహ్మణుని విషయము, గోవు మొదలగువానితో సహపాఠమువలన. ఇది యంతయు 'స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య' అనుచోట స్పష్టీకరించెదము. కావున, అర్థే = యుద్ధము అను విషయము, అగ్నిహోత్రాదులవలె విహిత మగుటవలన, అపరిహార్యే = పరిహరించుట శక్య మయిన దానియందు, అది చేయనియెడ ప్రత్యవాయము ప్రసక్తించుటవలన; నీవు, అదృష్టదుఃఖభయముచే, శోచితుం నార్హసి అని పూర్వమునందునవలె. ఇక, 'య ఆహవేషు యుధ్యన్తే భూమ్యర్థ మపరాఙ్ముఖాః । అకూటై రాయుధై ర్యాన్తి తే స్వర్గం యోగినో యథా' ♦ అను యాజ్ఞవల్క్యవచనమువలనను 'హతో వా ప్రాప్స్యసే స్వర్గం జిత్వా వా భోక్ష్యసే మహీమ్' అను భగవద్వచనమువలనను, యుద్ధాఖ్యకర్మము కామ్యమే యనుపక్షమున, అప్పుడుగూడఁ బ్రారంభించినది కామ్య మయినను అవశ్యము పరిసమాప్తి నొందింపవలసినందున నిత్యతుల్య మగును. యుద్ధమో నీచే ప్రారంభింపఁబడినది, కావున నిత్యమునుంబోలె యుద్ధముగూడ అపరిహార్యమె యగును. లేక. ఆత్మ నిత్యుఁ డన్నపక్షమునందే రెండుశ్లోకములును చెప్పఁబడినవి, మిక్కిలి యాస్తికుఁ డగు నర్జునునందు వేదబాహ్య మయిన మతము నంగీకరించుట సంభవింపమివలన. అప్పుడు వ్యాఖ్యానము—నిత్యజాతమ్—నిత్యుఁడును దేహేంద్రియసంబంధవశమువలన జాతుండును, కావున నిత్యజాతుఁడు, ఈయాత్మను, నిత్యుఁడై యను పుట్టినవానిఁగా, మన్యసే—తలంతువేని; అట్లు, నిత్యం మృతమ్—నిత్యుఁడైనను మృతునిఁగా; మన్యసే—తలంతువేని; తథా ఽపి త్వం శోచితుం నార్హసి అని ప్రతిజ్ఞ చేసి హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు జాతస్య హీత్యాదిగా. నిత్యునకు జాతత్వమును మృతత్వమును ముచ్చు వివరింపఁబడినది. ఇతరము స్పష్టము. భాష్యముగూడ ఈపక్షమునందు యోజనీయము.

---

* యుద్ధమున హింసించుటయందు దోషము లేదు. గుఱ్ఱములు లేనివాఁడు, సారథి లేనివాఁడు, ఆయుధము లేనివాఁడు, చేమోడ్పు చేసినవాఁడు, విరియఁబోసిన వెండ్రుకలు గలవాఁడు, వెన్నిచ్చినవాఁడు, కూర్చుండినవాఁడు, మిట్ట యెక్కినవాఁడు, చెట్టెక్కినవాఁడు, దూత, గోవు, బ్రాహ్మణుఁడు, మాటలాడుచున్నవాఁడు—వీరి విషయమునఁ దప్పు.

♦ ఎవరు భూమికొఱకు యుద్ధములందు వెన్నియ్యనివారై నిష్కపటవిధములతో ఆయుధములచే పోరుచున్నారో వారు యోగులవంబోలె స్వర్గము నొందుదురు.

శ్రీ. ఎందువలన ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—హి = ఏకారణమువలన, జాతస్య=పుట్టినవానికి, తనజన్మముఁ గలిగించిన కర్మము క్షయించినపుడు, మృత్యుః, ధ్రువః = నిశ్చితమో, మృతస్యచ = చచ్చినవానికిఁగూడ, ఆదేహమునఁ జేయఁబడిన కర్మముచే, జన్మ = పుట్టుకయును; ధ్రువమ్ = నిశ్చితమో. తస్మాత్ = అందువలన. ఇట్లు, అపరిహార్యే—అవశ్యము కలుగవలసిన, అర్థే=జన్మమరణవిషయమునందు, త్వమ్—పండితుఁడవు నీవు, శోచితుమ్, నార్హసి = యోగ్యుఁడవు కావు.

ప. ఎందువలన ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—హి = ఎందువలన, జాతస్య, జన్మమునకుఁ గారణ మయిన కర్మము నశింపఁగా, మృత్యుః, ధ్రువః= నిశ్చితమో, మృతస్యచ, ఆదేహమునఁ జేయఁబడిన కర్మముచే, జన్మముగూడ, ధ్రువమే యగును. తస్మాత్—అందువలన, అపరిహార్యే = అవశ్యంభావి యగు, అర్థే= జన్మ మరణరూప మయిన విషయమునందు, త్వం శోచితుం నార్హసి.

రా. జాతస్య = పుట్టినదానికి; మృత్యుః = వినాశము; ధ్రువోహి = అనివార్య మని ప్రత్యక్షముగాఁ గనఁబడుచున్నదిగదా. అట్లు, మృతస్యచ = నశించిన దానికిని; జన్మ = పుట్టువు; ధ్రువమ్; అనివార్యము. ఎట్లిది యుపపన్నము నశించిన దాని కుత్పత్తి యనివార్య మనుట? సత్తునకే * యుత్పత్తి కనఁబడుటవలనను అసత్తునకు ♦ ఉత్పత్తి కనఁబడమివలనను అని చెప్పుచున్నాము. ఉత్పత్తివినాశాదులు సత్తయిన ద్రవ్యమున కవస్థావిశేషములు. ఎట్లనఁగా తంతుప్రభృతు లగు ద్రవ్యములు ఉన్నవై యే రచనావిశేషయుక్తము లయి పటాదు లని చెప్పఁబడుచున్నవి. అసత్కార్యవాదికిఁగూడ నింతమాత్రమె యుపలబ్ధ మగుచున్నది. అందు తంతువుల సంస్థానవిశేషము ❨ తప్ప ద్రవ్యాంతర మేమేని కనఁబడుచున్నదా? కారకవ్యాపారములకును నామాంతరప్రాప్తికిని వ్యవహారవిశేషములకును ఇంతమాత్రముచేతనే యుపపత్తి సంభవించుటవలన ద్రవ్యాంతరకల్పనము యుక్తము కాదు. కావున ఉత్పత్తివినాశాదులు సత్తైనద్రవ్యమున కవస్థావిశేషములు. ఉత్పత్తి యను పేరు గల యవస్థను బొందిన ద్రవ్యమునకు తద్విరుద్ధ మయిన మఱియొకయవస్థ కలుగుట వినాశ మని చెప్పఁబడుచున్నది. మృత్తికకు పిండత్వమును ఘటత్వమును కపాలత్వమును చూర్ణత్వమును మొదలగునవియుంబోలె పరిణామిద్రవ్యమునకు పరిణామ

---

* ఉన్నదానికే.

♦ లేనిదానికి.

❨ సంయోగవిశేషము.

పరంపర యనివార్యము. అందు పూర్వావస్థయందున్న ద్రవ్యమునకు ఉత్తరావస్థాప్రాప్తి వినాశము, ఆయవస్థయం దున్నదానికి తదుత్తరావస్థాప్రాప్తియె యుత్పత్తి. ఇట్లు ఉత్పత్తినాశము లనుపరిణామపరంపర పరిణామిద్రవ్యమున కపరిహార్యము. తస్మాత్ = అందువలన; అపరిహార్యే = అనివార్య మయిన; అర్థే = విషయమునందు; త్వమ్ = నీవు; శోచితుమ్ = శోకించుటకు; నార్హసి = యోగ్యుఁడవు కావు.

ఉత్పత్తి నొందిన ద్రవ్యమునకు నాశము అనివార్యము. అట్లు నాశము నొందినదానికి ఉత్పత్తియు అనివార్యము. ఇట్లు పరిణామము నొందు స్వభావము గల ద్రవ్యమునకు ఉత్పత్తివినాశము లనుపరిణామములు ఒకటి వెనుక నొకటి పరంపరగా సంభవించుటను పరిహరింప శక్యము కాదు. కావున అపరిహార్య మయిన యీవిషయమునందు నీవు శోకించుట యర్హము గా దని తాత్పర్యము.

వ్యా. ఎందువలన శోకము నొందుట యుపపన్నము కా దనఁగా నియతము లగుటవలన నని చెప్పుచున్నాఁడు.—హి = ఏకారణమువలన; జాతస్య = పుట్టినవానికి; మృత్యుః = మరణము; ధ్రువః = నియతమో, మృతస్యచ = మరణము నొందినవానికిని; జన్మ = పుట్టుక; ధ్రువమ్ = నియతమో, తస్మాత్ = అందువలన; అపరిహార్యే = పరిహరింప శక్యముగాని; అర్థే = జన్మమరణనిమిత్తక మయిన దుఃఖము విషయ మయి; త్వమ్=నీవు; శోచితుమ్=శోకించుటకు; నార్హసి=తగినవాఁడవు కావు.

జన్మము నొందినవానికి మరణము నియతము, అట్లు మరణము నొందిన వానికిఁగూడ జన్మము నియతము. అందువలన ఈజన్మమరణములచేఁ గలుగు దుఃఖము అనివార్యము, కావున దీనివిషయ మయి నీవు శోకము నొందుట యుపపన్నము కా దని తాత్పర్యము.

అవ్యక్తాదీని భూతాని వ్యక్తమధ్యాని భారత
అవ్యక్తనిధనా న్యేవ తత్ర కా పరిదేవనా. ౨౮

భా. కార్యకారణసంఘాతాత్మకము లయిన ♦ భూతములనుగూడ నుద్దేశించి శోకము వహింప నుచితము కాదు. ఎందువలన ననఁగా.— అవ్యక్తాదీని—అవ్యక్త = కనఁబడకుండుట అనుపలబ్ధి *, ఆదీని=మొదలు, ఏ పుత్రమిత్రాదికార్యకారణసంఘాతాత్మకము లగు భూతములకో

♦ సంఘాత = సమూహము.

* ప్రత్యక్షము కాకుండుట.

అవి, అవ్యక్తాదులు, భూతాని—ఈభూతములు; అవ్యక్తాదులు ఉత్పత్తికి మున్ను. ఉత్పన్నము లయిన పిదప మరణమునకు మునుపు, వ్యక్తమధ్యాని = ప్రత్యక్ష మగుచున్న మధ్యము కలవి. అవ్యక్తనిధనాని ఏవ = మరల కనఁబడకుండుట మరణముగాఁ గలవియె, మరణమునకుఁ బిదప అవ్యక్తతనే పొందుచున్నవి యని యర్థము. అట్లు చెప్పఁబడినది «అదర్శనా దాపతితః పునశ్చా ఽదర్శనం గతః । నా ఽసౌ తవ న తస్య త్వం వృథా కా పరిదేవనా» ♦ అని. తత్ర = అందు; భారత = అర్జునా! కాపరిదేవనా = ఏమి విలాపము? అదృష్ట దృష్ట ప్రనష్ట భ్రాంతి భూతములవిషయ మయి యని యర్థము.

ఈ పుత్త్రమిత్త్రాదికార్యకారణసంఘాతరూపము లయిన భూతములు ఉత్పత్తి నొందుటకు మున్ను అవ్యక్తములు. ‡ ఉత్పత్తి నొందిన పిదప మరణము నొందుటకు మున్ను మధ్యకాలమున మాత్రము వ్యక్తము లగును. మరల మరణము నొందిన పిదప ఎప్పటియట్లు అవ్యక్తములే యగుచున్నవి. ఇట్లు భ్రాంతిచేఁ దోఁచు నట్టి వీనివిషయమున దుఃఖించుట యుక్తము కా దని తాత్పర్యము.

ఆ. ఆత్మనుగూర్చి శోకించుట అయోగ్యమైనను భూతసంఘాతరూపము లయిన భూతములనుగూర్చి శోకించుట యోగ్యమే యగు నని యాశంకించి యందుకుఁ జెప్పుచున్నారు.—కార్యేత్యాదిగా. ఈశ్లోకమె యిందుకు హేతు వని చెప్పుచున్నారు ఎందువలన ననఁగా నని. చాక్షుషదర్శనమునకు విషయము కాకుండుటమాత్రము కా దని చెప్పుచున్నారు అనుపలబ్ధి యని. ఈసంఘాతరూపము లయిన భూతములు ఉత్పత్తికి మున్ను ఉపలబ్ధములు కావు గదా! అందుచే నవి యవ్యక్తాదు లనం బరఁగుచున్నవి యని యర్థము. ఈ భూతములకు ఏది వ్యక్తమో ఆమధ్య మనఁగా నేది యనఁగా దానిఁ జెప్పుచున్నారు ఉత్పన్నము లయిన పిదప ఇత్యాదిగా. ఉత్పత్తికిఁ బిమ్మటను మరణమునకు మునుపును వ్యావహారిక మైన సత్తయే మధ్యము ఈభూతములకు వ్యక్తము కావున వ్యక్తమధ్యము లని చెప్పఁ బడుచున్నవి. జన్మము ననుసరించుట విలయమునకు యుక్త మని తలఁచి తాత్పర్యార్థము చెప్పుచున్నారు మరణమునకుఁ బిదప ఇత్యాదిగా. ఈచెప్పినవిషయము

♦ అదర్శనమునుండి వచ్చినాఁడు, మరల అదర్శనమునే పొందినాఁడు. ఇతఁడు నీవాఁడు కాఁడు, నీ వతనివాఁడవు కావు—నీకు నతనికి సంబంధము లేదు. వ్యర్థముగా ఏడ్చుట యేమి?

‡ ఉపలబ్ధములు కావు.

నంపుఁ బౌరాణికసమ్మతిని జూపుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. తత్ర్తి అనుశబ్దము యొక్క యర్థముఁ జెప్పుచున్నారు అదృష్టేత్యాదిగా. పూర్వము అదృష్టములై పిదప దృష్టములైనవి అవియే మరల ప్రనష్టము లగుచున్నవి, ఇట్లు భ్రాంతివిష యము లగుటచే ఘటికాయంత్రమువలె చక్రీభూతము లయిన భూతములవిషయ మయి శోకనిమిత్తక మయిన విలాపమున కవకాశము లే దని యర్థము.

హ. కార్యకారణధర్మకము లయిన వీని నుద్దేశించి శోకము నహించుట యుక్తము కాదు, ఎందువలన ననఁగా. ఉత్పత్తికి మున్ను, అవ్యక్త ఆదీని— అవ్యక్తము—అదర్శనము లేక అనుపలబ్ధి, ఆది—మొదలుగాఁ గలవి. ఉత్పన్నములై వినాశమునకు మున్ను, వ్యక్తమధ్యాని = వ్యక్త మయిన అంతరాళము గలవి. మరల, అవ్యక్తనిధనాన్యేవ—అవ్యక్తము—అదర్శనము, నిధనము—మరణముగాఁ గల వియె, మరణమునకుఁ బిమ్మట అవ్యక్తములే యగు నని యర్థము. అట్లు చెప్పఁ బడినది ‹ అదర్శనా దిహా ఽఽయాతః పునశ్చా ఽదర్శనం గతః › అని. తత్ర్తి; కాపరి దేవనా—ఏమి విలాపము? దృష్టనష్టభ్రాంతిభూతము లయిన భూతములయందుం బోలె నని యర్థము.

శం. ఈ భీష్మాదిశబ్దవాచ్యము లగు దేహము లన్నియు మాయాకార్య మగుటచే సత్యములు కావు. కావున నీవు నావా రని యెప్పుడును శోకింపఁ దగ దని సూచించుచున్నాఁడు.— అవ్యక్తాదీని—నామరూపగుణాదులచే, నవ్యజ్యతే—తెలియఁ బడదు, కావున అవ్యక్త మనఁగా మాయ, ఆమాయవలన, ఆదీని—జన్మము గలవి, కావున అవ్యక్తాదీని; భూతాని—భవన్తి—పుట్టుచున్నవి కావున భూతము లనఁగా శరీరములు, భావార్థమందు క్తప్రత్యయము. వ్యక్తమధ్యాని—వ్యక్త = వ్యక్తత, మధ్యాని = నడుమఁ గలవి. దేవ మనుష్య తిర్యక్ బ్రాహ్మణాదిరూపమున ఆభాస ముగా నడుమ స్వరూపము నొందినవి. మరల, అవ్యక్తనిధనాని—అవ్యక్త=మాయ యందే, నిధనాని = లయము గలవి, ఇంద్రజాలకల్పితపదార్థములవలె దృష్టనష్ట స్వరూపములు. కావుననే, శరీరములు మాయాకార్యములు. ‹ యథా స్వప్నప్రప ఞ్చో ఽయం మయి మాయావిజృమ్భితః । తథా జాగ్రత్ప్రపఞ్చో ఽయం మయి మాయా విజృమ్భితః ›* అను వచనమువలన, ఇది యంతయు స్వప్నపదార్థమువలె

---

* ఎట్లు ఈస్వప్నప్రపంచము నాయందు మాయచే విజృంభించునో అట్లే యీజాగ్రత్ప్రపం చముగూడ నాయందు మాయచే విజృంభించుచున్నది.

మాయికమే, కావున, సమస్తమును మాయాకార్య మనుట నెఱింగిన పురుషునకు ఆమాయాకార్యము విషయ మయి, నావాఁ డితఁడు హతుఁ డగుచున్నాఁడు మరణము నొందుచున్నాఁడు నశించుచున్నాఁ డని, కాపరిదేవనా—మిథ్య యయిన పదార్థమునందు ఏమి పరితాపము? అని విద్వాంసులకుఁ బరితాపము లేదని చెప్పుచున్నాఁడు శ్రీభగవంతుఁడు. లేక—సర్వప్రమాణములచేతను నవ్యజ్యతే—వ్యక్తముగాఁ జేయ శక్యము కానిది కావున అవ్యక్త మనఁగా పరబ్రహ్మము, త దజ్ఞానము వలన ఆదీని—జన్మము గలవి, కావున అవ్యక్తాదులు భూతములు. శుక్త్యజ్ఞానము వలన రజతమువలె ఆత్మాజ్ఞానమువలన జన్మము నొందినవి. అట్లు వ్యక్తమధ్యాని—సమస్తమును తెలియఁ జేయునది కావున వ్యక్త మనఁగా అంతఃకరణము, అది, మధ్యాని—మధ్యమందు—స్థితికాలమునందుఁ గలవి, దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదిభేదమును స్త్రీపురుషాదిభేదమును పితృపుత్త్రాదిభేదమును అహంకారమమకారాది సంబంధమునుం గల్పించి యంతఃకరణమే ప్రపంచనిర్వాహము చేయుచున్నది, అందుచే వ్యక్తమధ్యములు, అధిష్ఠానము తెలియకుండు నంతవఱకు ఆభూతములకు సత్తస్ఫూర్తి మొదలగునవి వాసనాసహితాంతఃకరణబలమువలననె కలుగుచున్నవి, కావున భూతములు వ్యక్తమధ్యము లని చెప్పఁబడుచున్నవి, ‘మనోవృత్తి మయం ద్వైత మద్వైతం పరమార్థతః’ * అను వచనమువలన. సత్పదార్థ మయిన అధిష్ఠానము తెలిసిన పిదప అప్పుడు మరల, అవ్యక్తనిధనాని—అవ్యక్త= స్వాధిష్ఠాన మయిన బ్రహ్మమునందు, నిధనాని = నిధనము గలవి, అధిష్ఠానము తెలియమివలనఁ బుట్టినవై, అధిష్ఠానము తెలియకుండు నంతవఱకు స్వతస్స్వరూపము గలవియుం బోలె, భూతములు మృగతృష్ణికాజలమువలెఁ దోఁచుచుండును, అధిష్ఠానము తెలియఁగానే అవి అధిష్ఠానమాత్రములే యగును గాని దానికన్న భిన్నములు గావు. తత్త్రి—మృగతృష్ణికాజలమువలెఁ బ్రతిభాసమాత్రంబును అధిష్ఠానము తెలియమివలన విజృంభితంబు నగు దేహాదిప్రపంచము విషయమై; అధిష్ఠానజ్ఞానముచే సర్వము బ్రహ్మమే యని చూచునట్టి విద్వాంసునకు, కాపరిదేవనా — శోకమున కవకాశమే లే దని యర్థము.

మ॰ ఇట్లన్నివిధములచేతను ఆత్మ యశోచ్యుఁ డని యుపపాదింపఁబడినది. ఇఁక ఆత్మ అశోచ్యుఁ డయినను భూతసంఘాతరూపము లయిన శరీరములనుద్దేశించి శోకించుచున్నా ననునర్జునుని యాశంకను బరిహరించుచున్నాఁడు భగ

* మనోవృత్తిచేతఁ గలిగినది ద్వైతము, పరమార్థమున అద్వైతము.

వంతుఁడు—అవ్యక్తాదీని, ఆదియందు—జన్మమునకు మున్ను అవ్యక్తములు—కనఁబడనివి; భూతాని—పృథివ్యాదిభూతమయము లయిన శరీరములు; వ్యక్తమధ్యాని, మధ్యమునందు—జన్మమునకు వెనుక మరణమునకు మున్ను, వ్యక్తములు—కనఁబడునవి. అవ్యక్తనిధనాని—నిధనమునందు మరల అవ్యక్తములే యగుచున్నవి, స్వప్నము ఇంద్రజాలము మొదలగువానియందుంబోలెఁ, బ్రతిభాసమాత్రసత్తాకములు శుక్తిరూప్యాదులవలె, మఱి జ్ఞానమునకు ముందుగాని వెనుకఁగాని యుండునవి కావు, సిద్ధాంతమునందు దృష్టిసృష్టి * అంగీకరించుటవలన. అట్లు 'ఆదావన్తే చ యన్నాస్తి వర్తమానేఽపి తత్తథా' అను న్యాయముచే మధ్యకాలమునందును ఇవి యుండునవియే కావు. 'నాఽసతో విద్యతే భావః' అని మున్ను చెప్పఁబడినది. ఇట్లుండఁగా, తత్ర—మిథ్యాభూతములును మిక్కిలి తుచ్ఛములు నగు ఆభూతములవిషయమై; కాపరిదేవనా—ఏమి దుఃఖప్రలాపము? ఏదియు నుచితము కాదని యర్థము. స్వప్నమునందు నానావిధము లయిన బంధువులను జూచి మేలుకొన్న పిదప నెట్టి పామరుఁడైనను వారి వియోగమునకు శోకించునా? ఇదియే చెప్పఁబడినది పురాణమునందు 'అదర్శనా దాపతితః పునశ్చాఽదర్శనం గతః' అని, ఇందు భూతసంఘ మని యధ్యాహార్యము. అందువలన శరీరముల నుద్దేశించియు శోకించుట యుచితము కాదని భావము. ఆకాశాదిమహాభూతాభిప్రాయముగాఁగూడ శ్లోక మన్వయింపఁ దగును. ఎట్లనఁగా—అవ్యక్తాదీని, అవ్యక్త=అవ్యాకృతము అనఁగా అవిద్యోపహితచైతన్యము, ఆదీని=పూర్వావస్థగాఁ గలవి; అట్లు, వ్యక్తమధ్యాని—వ్యక్త=ఆవిద్యకము లయిన నామరూపములచేఁ బ్రకటీభూతము, మఱి తన పరమార్థస్వరూపముచే నేమీ గాదు, అట్టి, మధ్యాని=స్థిత్యవస్థ గలవి; అట్టి, భూతాని—ఆకాశాదిభూతములు; అవ్యక్తనిధనాన్యేవ, అవ్యక్త=స్వకారణమునందు మృత్తునందు ఘటాదులకుంబోలె, నిధనాని=ప్రలయము గలవి. తత్ర=ఆభూతములవిషయ మయి; కాపరిదేవనా? 'అట్లు తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీత్తన్నామరూపాభ్యా మేవ వ్యాక్రియతే' ♦ ఇత్యాదిశ్రుతి సర్వప్రపంచమునకును అవ్యక్తమే యుపాదాన మని తెలుపుచున్నది. దానియందే లయ మనుటయో అర్థసిద్ధము, కారణమునందే కార్యమునకు లయము కనఁబడుటవలన. ఇది గ్రంథాంతరమున విస్తరించి చెప్పఁబడినది. అందువలన, అజ్ఞానకల్పిత మగుటచే తుచ్ఛము లయిన ఆకాశాదిభూతములనుగూడ

* దృష్టి—జ్ఞానముచేత, సృష్టి—జ్ఞానము కలుగునప్పుడె పదార్థభానము.

♦ ఇది ఆ యవ్యాకృతముగా నుండెను, నామరూపములచేతనే వ్యాకృత మగుచున్నది.

ఉద్దేశించి శోకించుట యుచితము కా దనఁగా, ఇఁకఁ దత్కార్యముల నుద్దేశించి శోకించుట యుచితము కా దని చెప్పవలయునా? అని భావము. లేక, సర్వదా అవి యవ్యక్తరూపమున ఉండుటవలన విచ్ఛేదము లేమింజేసి తన్నిమిత్తముగాఁ బ్రలాపము యుక్తము కా దని యర్థము. భారత యని సంబోధించుటచే, శుద్ధవంశమునఁ బుట్టినవాఁడ వగుటచే నీవు శాస్త్రీయ మయిన యర్థమునే గ్రహింపవలెను. అ ట్లేల గ్రహింపవు? అని సూచించుచున్నాఁడు.

శ్రీ. మఱియు దేహములస్వభావము నాలోచించి, ఆత్మకుఁ దద్దేహరూపోపాధివలనఁగలుగు జన్మమరణములనుగుఱించి శోకమువిడువు మనిచెప్పుచున్నాఁడు.— అవ్యక్తాదీని—అవ్యక్త మనఁగా ప్రధానము, అదియే, ఆదీని—ఉత్పత్తికిఁ బూర్వమందలి రూపముగాఁ గలవి, భూతాని = శరీరములు, కారణరూపమున ఉన్నవానికే యుత్పత్తి కలుగుటవలన. అట్లు, వ్యక్తమధ్యాని—వ్యక్త = అభివ్యక్త మయిన, మధ్యాని = జన్మమరణములమధ్య మయిన స్థితి కలవి. అవ్యక్తనిధనాని = అవ్యక్తమందు—ప్రధానమునందు లయము గలవి. తత్ర = వానివిషయ మయి; కాపరిదేవనా = శోకముచే విలపించుట యేమి? మేలుకొన్నవానికి స్వప్నమునందుఁ జూడఁబడిన బంధువులవిషయమునందుఁబోలె శోకించుట యుచితము కా దని యర్థము.

ప. ఇఁక, దేహాగతి యజ్ఞానమూలకం బగుటవలన తన్నిమిత్త మయిన శోకముగూడ అజ్ఞానకృతమే యని చెప్పుచున్నాఁడు.—భూతాని = శరీరములు; అవ్యక్తాదీని=ప్రధానమే యుత్పత్తికిఁ బూర్వమునందలి రూపముగాఁ గలవి. అవ్యక్తమధ్యాని= అభివ్యక్త మయిన జన్మమరణ మధ్యస్థితి గలవి. అవ్యక్తనిధనాని = అవ్యక్తమునందే లయము గలవి. ఇట్టి అజ్ఞానరూపము లయిన ఆదిమధ్యావసానములు గల శరీరములు నశించుటకు, కాపరిదేవనా = ఏమి దుఃఖము? స్వప్నమున సోదరుఁడు నశించుటకుం బోలె నని యర్థము. స్వప్నమునందుఁ బుట్టిన శోకమునకు జాగ్రత్తయే గదా ప్రతీకారము. అట్లు న స్వజ్ఞానమునం గలిగిన శోకమునకు వస్తుజ్ఞానమే ప్రతీకారము.

రా. సత్తయిన ద్రవ్యమునకుఁ బూర్వావస్థావిరోధి యగు నవస్థాంతరము ప్రాప్తించినపుడు మిక్కిలి యల్ప మయిన శోకము కలిగినను గలుగవచ్చును. అట్టి యల్పశోకముగూడ మనుష్యాదిభూతములవిషయ మయి సంభవింప దని చెప్పుచున్నాఁడు.—భూతాని = మనుష్యాదిభూతములు, సత్తులే యైన ద్రవ్యములు; అవ్య

క్తాదీని = ఉపలబ్ధములు కాని పూర్వావస్థ కలవి. వ్యక్తమధ్యాని = ఉపలబ్ధము లయిన మధ్యమావస్థ కలవి. అవ్యక్తనిధనాని ఏవ = ఉపలబ్ధములు కాని యుత్త రావస్థ కలవియే, ఇట్లు తమస్వభావములయం దున్నవి. కావున, తత్ర = వాని విషయమున; భారత = అర్జునా! కాపరిదేవనా = ఏమి విలాపము, విలాపమునకు నిమి త్తము లేదు.

మనుష్యాదిభూతములు, పూర్వావస్థయందు ఉపలబ్ధములు కాకుండు టయు, మధ్యమావస్థయందుమాత్రమె ఉపలబ్ధము లగుటయు, మరల నుత్తరావస్థ యం దుపలబ్ధములు కాకుండుటయు వాని స్వభావము. స్వభావము అపరిహార్యము, కావున వానివిషయ మయి విలపించుట యుచితము కా దని తాత్పర్యము.

మా. దానినే స్పష్టీకరించుచున్నాఁడు.—భూతాని = జీవులు; అవ్యక్తాదీని = అవ్యక్త మయిన లింగశరీరము మొదటిదిగాఁ గలవారు. వ్యక్తమధ్యాని = స్థూల శరీరము మధ్యకాలమునందుఁ గలవారలు. అవ్యక్తనిధనాని ఏవ = లింగశరీరమే వెనుకటి శరీరముగాఁ గలవారలు. తత్ర = అట్టి జీవులవిషయ మయి; కాపరిదే వనా = శోకనిమిత్తక మయిన ప్రలాప మేమి? అందు కవకాశ మే లే దని యర్థము.

జీవులు మొదట లింగశరీరముతోఁ గూడినవారై స్థూలదృష్టికిఁ గనఁబడ కుందురు, వెనుకఁ గర్మవశమునఁ బ్రకృతికార్య మైన స్థూలశరీరము నొంది సుఖ దుఃఖముల ననుభవించి తత్కర్మనాశ మయిన పిదప ఆస్థూలదేహము విడిచి మరల మునుపటి లింగశరీరమునే పొందుదురు. ఇట్టి శరీరసంయోగవియోగములు వార లకు కర్మవశమున నియతములై యుండును. మోక్షముచేతనేగాని నివర్తిల్లవు. కావున వీరివిషయమున శోకింప వల దని తాత్పర్యము.

ఆశ్చర్యవ త్పశ్యతి కశ్చి దేన
మాశ్చర్యవ ద్వదతి తథైవ చా ఽన్యః
ఆశ్చర్యవ చ్చైన మన్య శ్శృణోతి
శ్రుత్వా ఽప్యేనం వేద న చైవ కశ్చిత్. ౨౯

భా. ఈ యాత్మ దుర్విజ్ఞేయుఁడు. భ్రాంతినిమిత్తము సర్వజనుల కును గలుగుచుండఁగా నిన్నొక్కనిమాత్రమె యేల నిందించుచున్నాను? ఎట్లు దుర్విజ్ఞేయుఁడు * ఈయాత్మ అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఆశ్చర్య

* తెలియరానివాఁడు.

వత్—ఆశ్చర్య మనఁగా పూర్వము చూడనిది, అద్భుతము, ఆకస్మిక ముగాఁ గనఁబడునది, దానితో తుల్యముగా, ఆశ్చర్యముగా ననుట; ఏనమ్ = ఈయాత్మను; కశ్చిత్= ఒకానొకఁడు; పశ్యతి = చూచుచున్నాఁడు.* తథైవచ=అట్లే; ఆశ్చర్యవత్= ఆశ్చర్యముగా; అన్యః= మఱియొకఁడు, ఒకానొకఁడు; వదతి= చెప్పుచున్నాఁడు. ఆశ్చర్యవత్ = ఆశ్చర్యముగా; ఏనమ్= ఈయాత్మను; అన్యః కశ్చిత్ = మఱియొకఁడు, ఒకానొకఁడు; శృణోతిచ=వినుచున్నాఁడుగూడ. శ్రుత్వా అపి = వినియును, అపిశబ్దముచే, చూచియును చెప్పియును; ఏనమ్= ఈయాత్మను; కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడును; నచైవ వేద = ఎఱుఁగనే యెఱుఁగఁడు.

లేక. ఎవ్వఁడు, కశ్చిత్= ఒకానొకఁడు, ఏనమ్ = ఈయాత్మను, పశ్యతి= చూచుచున్నాఁడో, అతఁడు, ఆశ్చర్యవత్ = ఆశ్చర్యమువంటి వాఁడు. అన్యః = ఇతరుఁడు, ఎవఁడు, వదతి = చెప్పుచున్నాఁడో, అతఁడును, తథైవచ=అట్లే, ఆశ్చర్యవత్= ఆశ్చర్యమువంటివాఁడు. ఎవఁడు, అన్యః=మఱియొకఁడు; ఏనమ్= ఈయాత్మను, శృణోతి= వినుచున్నాఁడో. ఆతఁడును, ఆశ్చర్యవత్. అట్టివాఁడు పెక్కు-వేలజనులయం దొకానొకఁడే యుండును. కావున, ఆత్మ దుర్విజ్ఞేయుఁ డని యభిప్రాయము.

ఎవ్వఁడును ఈయాత్మను జూచుటయుఁ జెప్పుటయు వినుటయు దుర్లభము, అట్లు చూచినను చెప్పినను విన్నను ఈయాత్మను దెలియుట దుర్లభ మని తాత్పర్యము. లేక—ఈయాత్మను జూచువాఁడుగాని చెప్పువాఁడుగాని వినువాఁడుగాని దుర్లభుఁడు. కావున ఈయాత్మ నెవ్వరు నెఱుంగఁ జాల రని తాత్పర్యము.

ఆ. అర్జునుని యెడ నుపాలంభము చూపి ప్రకృతమైన యాత్మ దుర్విజ్ఞేయుఁ డగుట వలన అతనియెడ నుపాలంభము సంభవింప దని తలఁచినవారై చెప్పుచున్నారు.—ఈయాత్మ ఇత్యాదిగా. అట్లు ఆత్మాఽజ్ఞాననిమిత్తమైన ప్రలాపము సర్వజనసాధారణ మగుటవలన నొక్క-నిమాత్రమె యుపాలంభింప నవకాశము లే దని చెప్పుచున్నారు భ్రాంతినిమిత్తము ఇత్యాదిగా. అహంప్రత్యయవేద్యుఁ డగుటవలన ఆత్మ దుర్విజ్ఞేయుఁ డనుట యసిద్ధ మని శంకించుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. విశిష్టుఁ డైన ఆత్మ అహంప్రత్యయము తెలియఁబడినప్పటికిని కేవలుఁడు

* ఎవఁడో ఒకానొకఁడుగూడ చూచుట ఆశ్చర్యము—అనఁగా దుర్లభము, ఇట్లు ముందును.

తెలియరా కుండుటవలన ఆత్మ దుర్విజ్ఞేయుఁడే యగు నని శ్లోకమున కవతారిక చేయుచున్నారు చెప్పుచున్నాఁడు అని. ఈశ్లోకమునందు మొదటిపాదముచే, ఆత్మవిషయకదర్శనము దుర్లభ మని చూపుటవలన, ఆత్మ ద్రష్ట దుర్లభుఁ డని ప్రతిపాదింపఁబడుచున్నది. రెండవపాదమున ఆత్మవిషయకవచనము దుర్లభం బనుటవలన ఆత్మ నుపదేశించువాఁడు దుర్లభుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నది. మూఁడవపాదమున తద్విషయశ్రవణము దుర్లభ మనుటవలన శ్రోత దుర్లభుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నది. శ్రవణము దర్శనము వచనము కలిగినను ఆత్మవిషయసాక్షాత్కారము అత్యంతశ్రమ సాధ్య మనుట చతుర్థపాదాభిప్రాయము. ఇట్లు విభాగము. ఆత్మ విషయదర్శనాదికము దుర్లభ మనుటచే ఆత్మ దుర్విజ్ఞేయుఁ డనుటను సాధించుచున్నారు ఆశ్చర్యవత్ ఇత్యాదిగా.

ఇప్పుడు ఆత్మవిషయమున ద్రష్టయు వక్తయు శ్రోతయు సాక్షాత్కర్తయు దుర్లభుఁ డనుటచే ఆత్మ దుర్బోధుఁ డనుటను జెప్పుచున్నారు లేక ఇత్యాదిగా. రెండువ్యాఖ్యానములందును ఫలితార్థముఁ జెప్పుచున్నారు కావున ఇత్యాదిగా.

హ. ఈయాత్మ దుర్బోధుఁడు, నిర్నిక్కనిమాత్రమే యేల నిందింపవలెను? ఈభ్రాంతినిమిత్తము సర్వజనులకును గలదు. ఆత్మ దుర్బోధుఁ డెట్లనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఆశ్చర్యవత్—ఆశ్చర్య మనఁగా అద్భుతము, స్వార్థమునందు వతిప్రత్యయము, ఆశ్చర్యమే ఆశ్చర్యవత్తు, ఇదివఱకుఁ జూడఁబడనిది అనుభవింపఁబడనిది ఆకస్మికముగాఁ గనఁబడునది ఆశ్చర్యము. ఏనమ్ = ఈయాత్మను, కశ్చిత్, పశ్యతి = చూచుచున్నాఁ డనునది, ఆశ్చర్యము. తథైవ, ఈయాత్మను, అన్యః= ఇతరుఁ డొకానొకఁడు; వదతి= చెప్పుచున్నాఁ డనునది, ఆశ్చర్యము. వినియు చెప్పియు చూచియు, ఏనమ్= ఈయాత్మను, కశ్చిత్ = ఒకఁడును, నచఏవ వేద = ఎఱుఁగనే యెఱుఁగఁ డనునది, ఆశ్చర్యము. కావున దుర్బోధుఁ డాత్మ యని యభిప్రాయము.

శం. ఓయీ ! పెక్కండ్రు పండితు లాత్మతత్త్వము వినిపించుచున్నారు వినుచున్నారు మననము చేయుచున్నారు. అయినను ఇట్టి జ్ఞానము ఎవరియందును గనఁబడదు, అని యాశంకింపఁగా, ఈశ్వరుఁడ నగు నాయొక్కయు శ్రుత్యాచార్యాత్మలయొక్కయుఁ బ్రసాదమునంగాని యిట్టిజ్ఞానము లభింప శక్యము గా దని సూచించుటకై, ఏతద్విషయమున జిజ్ఞాసువుగాని శ్రోతగాని వక్తగాని దుర్లభుఁ డని

చెప్పుటచే, ఆత్మ దుర్బోధుఁ డనుటం బ్రతిపాదించుచున్నాఁడు.—పెక్కుకోట్లసంఖ్య గల మనుష్యులందు, ఎవఁడు, కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడు నా ప్రసాదమునకుఁ బాత్ర మయినవాఁడు; ఏనమ్ = కూటస్థానంగచిద్రూపుఁడును అద్వితీయుఁడును అఖండానందైకరసుండు నగు ఆత్మను; పశ్యతి=సాక్షాత్కరించుటకుఁ గోరుచున్నాఁడో, అతఁడు; ఆశ్చర్యవత్ = ఆశ్చర్యమువంటివాఁడే యగుచున్నాఁడు. లోకులచేఁ జేయ నలవి గాని కార్యమును జేయుట ఆశ్చర్యము, అది ఆకార్యముఁ జేయ సమర్థుఁ డైనవానియందే సంభవించును, హనుమంతునందు సముద్రలంఘనముంబోలె. ఇందు, సమస్త విషయాశాపాశము దహించి మోక్షేచ్ఛ వహించుట యాశ్చర్యము. మోక్షేచ్ఛ అతిదుర్లభ మగుటవలనను, బహుజన్మలభ్య మగుటవలనను, బహుపుణ్యపరిపాకసాధ్య మగుటవలనను, చిత్తప్రసాదముచేతనే సంభవించునది యగుటవలనను సమస్త విషయాశాసముద్రమును దాఁటి శుద్ధాంతఃకరణుండై మోక్షముమాత్రమె కోరునట్టి ముముక్షువు మిక్కిలి దుర్లభుఁ డని యర్థము. మఱియు, ఏనమ్—ఈచెప్పిన లక్షణము గల ఆత్మను; అన్యః—మున్ను చెప్పిన దిదృక్షువుకన్న * భిన్నుఁడు, ఒకానొకఁడు ఎవఁడు; శృణోతి = వినునో, అతఁడును; ఆశ్చర్యవత్ = ఆశ్చర్యమువంటివాఁడే యగుచున్నాఁడు, ఆకాశమున నడచుపురుషుఁడుంబోలె. ప్రాణాత్యయమునం దేనియు విడువ నలవికాని భోగ్యపదార్థములందు వైరాగ్యము దుర్లభము, అది కలిగినను సాధనసహిత మయిన కర్మమును సన్న్యసించుట దుష్కరము, అట్లు సన్న్యసించినను అమానిత్వము అక్రోధత్వము బ్రహ్మచర్యము మొదలైన దైవి యగు సాధనసంపద దుర్లభము, అది లభించినను 'అనన్యప్రోక్తే గతి రత్ర నాస్తి, ఆచార్యవాన్ పురుషో వేద' ఇత్యాదిశ్రుతులచొప్పున బ్రహ్మవేత్త యగు ఆచార్యుఁడు దుర్లభుఁడు, ఈచెప్పిన లక్షణము గల గురువు సిద్ధించినను నా ప్రసాదముచేతమాత్రమె లభ్య మయిన శ్రవణాదినిష్ఠయేమో మిక్కిలి దుర్లభము, ఏలయనఁగా నాయనుగ్రహము పొందినవాఁడు చేయుశ్రవణాదికము మాత్రమే సమ్యక్ జ్ఞానము గలిగించి మోక్షఫలము నొసంగం జాలును, ఇట్టి సర్వసాధనములతోఁ గూడినవాఁడై ఆత్మవిషయము శ్రవణము చేయువాఁడు దుర్లభుఁ డని యర్థము. తథైవ = అట్లే. ఈ చెప్పిన సర్వసాధనములతోఁ గూడినవాఁడును అద్వేష్టృత్వము మొదలగు స్వధర్మముతోఁ గూడినవాఁడును నాయనుగ్రహమునకుఁ బాత్ర మైనవాఁడు నగు ఎవఁడు, అన్యః కశ్చిత్—చెప్పినవానికన్న భిన్నుఁడు శ్రవణాదినిష్ఠచే ఆత్మ

* చూడఁగోరిన వానికన్న.

తత్త్వముఁ దెలిసినవాఁడు బ్రహ్మనిష్ఠుఁడే యొకానొకఁడు; ఏనమ్ = ఈయాత్మను; వదతి—శరణాగతుఁ డగు నుత్తమశిష్యునకు ఆత్మతత్త్వము నుపదేశించుచున్నాఁడో; అతఁడును, ఆశ్చర్యవత్ = ఆశ్చర్యమువంటివాఁడే యగుచున్నాఁడు. 'బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేద్బాల్యంచ పాణ్డిత్యం చ నిర్విద్యాఽథ మునిరమౌనంచ మౌనంచ నిర్విద్యాఽథ బ్రాహ్మణః' * అను శ్రుతిచేఁ జెప్పఁబడిన బ్రాహ్మణత్వసిద్ధి హేతువు సాధింప నశక్య మగుటవలన ఈచెప్పినలక్షణము గల బ్రహ్మవేత్త యగు తత్త్వోపదేష్ట మిక్కిలి దుర్లభుఁ డని యర్థము. ఇట్లు పరమార్థము గోరునట్టి శ్రోతయు తత్త్వోపదేష్టయు అతిదుర్లభు లని ప్రతిపాదించి యిప్పుడు యథోక్తసాధనసంపద లేనివానికి నాయందు భక్తి లేనివానికి ఆత్మను దెలియ శక్యము కా దని చెప్పుచున్నాఁడు—శ్రుతియొక్కయు ఆచార్యునియొక్కయు నాయొక్కయుఁ బ్రసాదము లేనివాఁడును అమానిత్వాదిక మగు దైవసంపద లేనివాఁడు నగు, ఎవఁడు, కశ్చిత్ =ఒకానొకఁడు, ఆత్మతత్త్వము తెలియుటకై శ్రవణాదికము చేయునో, అతఁడు సాధనసంపత్తి లేనివాఁ డగుటవలన నూఱుమార్లుగాని వేయిమార్లుగాని, శ్రుత్వాఽపి = శ్రవణము చేసియు, అపి శబ్దమువలన, మననముగూడ చేసియు, ఏనమ్=ఈయాత్మను, నైవవేద—తెలియుటకును జ్ఞానఫలము నొందుటకును శక్తుఁడు కాఁ డని యర్థము. ఇందుచే 'ఇది యంతయు నేనును బ్రహ్మము' అని సర్వము బ్రహ్మమాత్ర మగుటం దెలియుట దుర్లభతరం బని సూచిత మగుచున్నది.

మం. ఓయీ! విద్వాంసులుగూడఁ బెక్కండ్రు శోకించుచున్నారు. అట్లుండఁగా, ఏల నన్నుమాత్రమే మాటిమాటికి నుపాలంభించెదవు? మఱియు, 'వక్తురేవ హి త జ్జాడ్యం శ్రోతా యత్ర న బుధ్యతే' ♦ అనున్యాయమువలన, నీవు చెప్పిన విషయము నాకు తెలియకుండుటగూడ నాదోషము కాదు. అని యాశంకింపఁగా, అందుకు, 'ఇతరులకుఁగూడ నీకుంబోలె ఆత్మజ్ఞానము లేమివలననె శోకము.

* బ్రాహ్మణః = ఇప్పటి బ్రాహ్మణుఁడు, పాణ్డిత్యమ్ = శ్రవణమును, నిర్విద్య = నిశ్చయముచే పొంది, బాల్యేన=శ్రవణముయొక్క బాలభావముచే, మననముచే, లేక, బాలునివలె దంభదర్పాదులు లేమిచే; తిష్ఠాసేత్ = ఉండుటకు కోరవలెను. బాల్యంచ = మననమును, పాణ్డిత్యంచ = శ్రవణమును, నిర్విద్య=నిశ్చయముచే పొంది, మునిః= నిదిధ్యాసనము చేయువాఁడు కావలెను. అథ= పిమ్మట. అమౌనంచ = మననశ్రవణములను; మౌనంచ = నిదిధ్యాసనమును; నిర్విద్య = నిశ్చయముచే పొంది, అథ= పుష్కల మయిన జ్ఞానసామగ్రి కలిగిన పిమ్మట, బ్రాహ్మణః = నేను బ్రహ్మ మను అనుసాక్షాత్కారము గల బ్రాహ్మణుఁ డగుచున్నాఁడు.

♦ వినువానికి బోధపడనియెడ ఆదోషము చెప్పువానిదే కదా.

ఆత్మప్రతిపాదకశాస్త్రార్థము తెలియకుండుటయు నీకును ఇతరులకుంబోలె స్వబుద్ధి దోషమునవలననే. కావున నీవు చెప్పిన దోషములు రెండును సంభవింపవు' అను నభిప్రాయముతో ఆత్మ దుర్విజ్ఞేయుం డనుటను జెప్పుచున్నాఁడు.—ఏనమ్—ఈదేహిని; ఆశ్చర్యవత్= అద్భుతముతో సమానుఁడై యున్నవానిని, అవిద్యాకల్పితము లయిన నానావిధవిరుద్ధధర్మములు గలవాఁడై, ఉన్నవాఁడైనను లేనివానివలె, స్వప్రకాశ చైతన్యరూపుఁడైనను జడునివలె, ఆనందఘనుఁడైనను దుఃఖితునివలె, నిర్వికారుఁ డైనను వికారివలె, నిత్యుఁడైనను అనిత్యునివలె, ప్రకాశించువాఁడైనను ప్రకాశము లేనివానివలె, బ్రహ్మాభిన్నుఁడైనను బ్రహ్మాభిన్నునివలె, ముక్తుఁడైనను బద్ధునివలె, అద్వితీయుఁడైనను సద్వితీయునివలె, సంభావితము లయిన నానావిధము లగు ప్రతీతులకు విషయ మయినవాని; పశ్యతి = శాస్త్రాచార్యోపదేశములచే అవిద్యాకల్పిత సర్వద్వైతమును నిషేధించి వేదాంతమహావాక్యజన్యంబును సమస్తసుకృతఫల భూతంబు నగు పరమాత్మస్వరూపమాత్రాకార మయిన అంతఃకరణవృత్తియందు ప్రతిఫలితుఁ డగువాని సమాధిపరిపాకముచే సాక్షాత్కరించుచున్నాఁడు; కశ్చిత్—శమదమాదిసాధనసంపన్న మయిన చరమ ♦ శరీరము గలవాఁడు ఒకానొకఁడు కాని యందఱును కారు. అట్లు ఒకానొకఁడీయాత్మను, పశ్యతి యత్ = చూచుచున్నాఁ డనునది యేది గలదో, అది, ఆశ్చర్యవత్—ఆశ్చర్యమువంటిది యని క్రియావిశేషణ ముగాఁగూడ నన్వయము. ఆత్మదర్శనము గూడ ఆశ్చర్యము వంటిదే, ఏల యనఁగా, అది స్వరూపముచే మిథ్య యయిన దైనను సత్యవ్యంజక మగుచున్నది, అవిద్యాక మయినను అవిద్యను నశింపఁజేయుచున్నది, అవిద్యను నశింపఁజేయుచు తాను అవిద్యాకార్య మగుటచేఁ దన్నుఁగూడ నశింపఁజేయుచున్నది. అట్లు, ఎవ్వఁడు, కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడు, ఏనమ్ = ఈయాత్మను, పశ్యతి=చూచుచున్నాఁడో, అతఁడు, ఆశ్చర్యవత్ అని కర్తృవిశేషణముగాఁగూడ అన్వయము. ఏల యనఁగా, ఆత్మద్రష్ట యగువాఁడు, అవిద్యాతత్కార్యములు నివర్తిల్లినవాఁ డైనను, ప్రారబ్ధకర్మ ప్రాబల్యమువలన అవి గలవాఁడువోలె వ్యవహరించుచున్నాఁడు, సర్వదా సమాధి నిష్ఠుఁడైనను సమాధినుండి లేచుచున్నాఁడు, లేచినవాఁడైనను మరల సమాధి ననుభవించుచున్నాఁడు, ప్రారబ్ధకర్మము విచిత్ర మగుటవలన విచిత్ర మయిన చరిత్రము గలవాఁ డగుచున్నాఁడు, ఎవ్వరికిని బొందశక్యముగాని జ్ఞానము నొందినవాఁ డగుటవలన సకలలోకములకును ఆశ్రయణీయుఁ డగుచున్నాఁడు. అందువలన అతఁడు

♦ శరపటి.

ఆశ్చర్యమువంటివాఁడే యగుచున్నాఁడు. అందువలన, ఆత్మ తద్జ్ఞానము తద్జ్ఞాత—ఈత్రయమును ఆశ్చర్యము. కావున పరమదుర్విజ్ఞేయుఁడైన ఆత్మను నీ వెట్లు అనాయాసమున నెఱుఁగఁ జాలుదువు? అని యభిప్రాయము. ఇట్లు ఉపదేశించువాఁడు లేమివలనఁగూడ ఆత్మ దుర్విజ్ఞేయుఁడు. ఎవ్వాఁ డాత్మ నెఱుంగునో అతఁడే గదా ఆయాత్మ నితరునకు నిశ్చయముగాఁ జెప్పవలెను. అజ్ఞాని యెట్లుపదేశింపఁజాలును? జ్ఞానియుఁ దఱచుగా సమాధిలో నుండువాఁ డెట్లు చెప్పును? సమాధినుండి లేచి యుండునప్పుడును ఇతఁడు ఆత్మజ్ఞుం డని యితరున కెట్లు తెలియఁగలదు? ఎట్లో తెలిసినను లాభము పూజ యశస్సు మొదలగు ప్రయోజనములం దపేక్ష లేనివాఁ డగుటవలనఁ జెప్పనే చెప్పఁడు. ఎట్లేని కారుణ్యమాత్రముచేఁ జెప్పఁ దలఁచినను అట్టివాఁడు పరమేశ్వరునివలె అత్యంతదుర్లభుఁడే యని చెప్పుచున్నాఁడు—ఆశ్చర్యవత్ వదతి తథైవచ అన్యః. ఎట్లు ఎఱుంగుచున్నాఁడో, తథైవ = అట్లే, వదతి = చెప్పుచున్నాఁడు, చకారము ఏనమ్ అనుశబ్దమును అనుకర్షించుచున్నది, ఏనమ్—ఈయాత్మను. ఆచెప్పువాఁడును, అన్యః—అజ్ఞజను లందఱికన్న విలక్షణుఁడు, కాని ఎవఁడు చూచుచున్నాఁడో వానికి విలక్షణుఁడు కాఁడు, ఏల యనఁగా, చూడనివాఁ డెట్లు చెప్పఁగలఁడు? ఇచటఁగూడ, కర్మ మయిన ఆత్మయందును క్రియయందును కర్తయందును ఆశ్చర్యవత్ అనుదాని నన్వయింపవలెను. అందు కర్మమునకును కర్తకును ఆశ్చర్యత్వము పూర్వమువలె గ్రహించునది. క్రియకు వివరింపఁబడును—సర్వశబ్దములకును అవాచ్యుఁ డగు శుద్ధుఁడైన ఆత్మను జెప్పుట యనున దేది గలదో అది యాశ్చర్యమువంటిది. అట్లు శ్రుతి 'యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ' అని. ఏశబ్దముచేతను వచింప శక్యముకాని శుద్ధాత్మను విశిష్టశక్త మయి జహదజహాత్స్వార్థలక్షణచేఁ గల్పిత మయిన సంబంధము గల పదముచే లక్ష్యతావచ్ఛేదకము లేకయే ప్రతిపాదించుట, అదియు నిర్వికల్పసాక్షాత్కారరూపము, అత్యాశ్చర్య మని యర్థము. లేక. శక్తిగాని లక్షణగాని యితరసంబంధముగాని లేకయే, నిదురించువాని లేపునట్లు తత్త్వమస్యాదివాక్యముచే ఆత్మతత్త్వము ప్రతిపాదించుట యనునది యేది గలదో అది యాశ్చర్యమువంటిది, శబ్దశక్తి యచింత్య మగుటవలన. సంబంధము లేక బోధనమునం దతిప్రసంగ మనఁ దగదు, అది లక్షణాపక్షమునందును తుల్య మగుటవలన, శక్యసంబంధము అనేకసాధారణ మగుటచే ఒకచోటనే అను నియమము లేమివలన. తాత్పర్యవిశేషమువలన నియమము సిద్ధించు ననుటయు నుచితము కాదు. ఏల యనఁగా అదియు సర్వసాధారణము.

ఒకానొకఁడే తాత్పర్యవిశేషమును గ్రహించునుగాని సర్వజనులు గ్రహింప రన్నచో, ఆ! అప్పుడు పురుషగత మయిన నిర్దోషత్వరూప మగు ఒకానొకవిశేషమె నియామక మని చెప్పవలెను. అది యీపక్షమునందును ఉండనే యున్నది. కావున, ఎట్టి శుద్ధాంతఃకరణుఁ డగు పురుషునకు తాత్పర్యానుసంధానపూర్వకముగా లక్షణచే వాక్యార్థబోధము మీాచే నంగీకరింపఁబడుచున్నదో, అట్టివానికే కేవల మయిన శబ్దవిశేషము అఖండసాక్షాత్కారమును సంబంధము లేకున్నను జనియింపఁ జేయు నన్న దోష మేమి? ఈపక్షమునందు శబ్దవృత్త్యవిషయ మనుటవలన ‘యతో వాచో నివర్తన్తే’ అను శ్రుతి మిక్కిలి యనుగత మగుచున్నది. ఈ భగవ దభిప్రాయము వార్తికకారులు వివరించి యున్నారు—దుర్బలత్వా దవిద్యాయా ఆత్మత్వా ద్బోధరూపిణః। శబ్దశక్తే రచిన్త్యత్వా ద్విద్మ స్తం మోహహానతః, అగృహీ త్వైవ సంబన్ధ మభిధానా ఽభిధేయయోః। హిత్వా నిద్రాం ప్రబుధ్యన్తే సుషుప్తే ర్బోధితాః పరైః, జాగ్ర ద్వ న్నయతి శ్శబ్దం సుషుప్తే వేత్తి కశ్చన। ధ్వస్తే ఽతో జ్ఞానతో ఽజ్ఞానే బ్రహ్మాస్మీతి భవే త్ఫలమ్, అవిద్యా ఘాతిన శ్శబ్దా ద్యా ఽహం బ్రహ్మేతి ధీ ర్భవేత్। నశ్య త్యవిద్యయా సార్ధం హత్వా రోగ మివౌషధమ్’* ఇత్యాది గ్రంథముచేత. కావున, ఇట్లు, చెప్పుటకు కర్మ మయిన ఆత్మయు చెప్పువాఁడును చెప్పుట యనుక్రియయును ఆశ్చర్యము లగుటవలన ఆత్మ దుర్విజ్ఞేయుఁ డని ప్రతిపాదించి, శ్రోత దుర్లభుఁ డగుటవలనఁగూడ దుర్విజ్ఞేయుఁ డని ప్రతిపాదించుచున్నాఁడు—ఆశ్చర్యవ చ్చైన మన్య శ్శృణోతి శ్రుత్వా ఽప్యేనం వేద. అన్యః— చూచినవాఁడును చెప్పువాఁడు నగు ముక్తునికన్న విలక్షణుఁడు ముముక్షువు, వక్త యగు బ్రహ్మవేత్తను యథావిధి నాశ్రయించి, ఏనమ్—ఈయాత్మను, శృణోతి— శ్రవణ మను పేరు గల విచారమునకు విషయముగాఁ జేయుచున్నాఁడు, వేదాంత వాక్యముల తాత్పర్యము నిశ్చయించుటచే ఇట్టివాఁ డని నిశ్చయించుచున్నాఁ డని యర్థము. శ్రుత్వా= విని, ఏనమ్, మనననిదిధ్యాసనపరిపాకమువలన, వేద అపి =

---

* అవిద్య దుర్బల మగుటవలనను బోధరూపుఁడే ఆత్మ యగుటవలనను శబ్దశక్తి యచింత్య మగుటవలనను మోహము విడుచుటవలన అతని నెఱుంగుచున్నాము. శబ్దార్థముల సంబంధమును గ్రహింపకయె ఇతరులచే బోధింపఁబడినవారై జనులు నిద్రను విడిచి సుషుప్తినుండి లేచుచున్నారు. జాగ్రదవస్థయందుంబోలె సుషుప్తియందు ఎవ్వఁడును శబ్దము నెఱుంగఁజాలఁడు గదా! కావున జ్ఞానమువలన అజ్ఞానము నశింపఁజేయఁబడిన పిదప ‘బ్రహ్మాస్మి’ యను వృత్తి ఫల మగును. అవిద్యను నశింపఁ జేయునట్టి శబ్దమువలన ‘అహం బ్రహ్మ’ అను వృత్తి యేది కలుగుచున్నదో, అది, రోగమును నశింపఁజేసి యౌషధముంబోలె, అవిద్యతోఁగూడ నశించుచున్నది.

ఎఱుఁగుచున్నాఁడుగూడ, ఆశ్చర్యవత్ — ఆశ్చర్యమువలె. ఇందుచే 'ఆశ్చర్యవ త్పశ్యతి కశ్చి దేనమ్' అనునది వ్యాఖ్యాత మగుచున్నది. ఇచటఁగూడ అనేకజన్మానుష్ఠితము లయిన సుకృతములచే క్షాళిత మగు మనోమలము గలవాఁ డగుటచే అతిదుర్లభుఁ డగుటవలన కర్తకు ఆశ్చర్యత్వ మని యెఱుంగునది. అట్లు చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు 'మనుష్యాణాం సహస్రేషు కశ్చి ద్యతతి సిద్ధయే। యతతా మపి సిద్ధానాం కశ్చిన్మాం వేత్తి తత్త్వతః' అని. 'శ్రవణాయాఽపి బహుభి ర్యో న లభ్యః శృణ్వన్తోఽపి బహవో యం న విద్యుః। ఆశ్చర్యో వక్తా కుశలోఽస్య లబ్ధా ఆశ్చర్యో జ్ఞాతా కుశలానుశిష్టః' * అని శ్రుతియుఁ జెప్పుచున్నది. ఇట్లు శ్రవణక్రియకును శ్రోతవ్యాత్మకును ఆశ్చర్యత్వము మునుపటియట్లు గ్రహించునది. ఓయీ! ఎవఁడు శ్రవణమననాదికము చేయుచున్నాఁడో అతఁ డెఱుంగుచున్నాఁ డనుట యేమి యాశ్చర్యము? అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—నచైవ కశ్చిత్. చకారము (క్రియాకర్తృపదముల) యనుకర్షణము కొఱకు. కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడు, ఏనమ్— ఈ యాత్మను; నైవవేద=ఎఱుఁగనే యెఱుంగఁడు శ్రవణాదికము చేసినను. ఇఁక శ్రవణాదికము చేయనివాఁ డెఱుంగఁ డని చెప్పవలయునా? శ్రవణాదికము చేసినవాఁడుగూడ ఎఱుంగలేఁ డనుట 'ఐహిక మప్రస్తుత ప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్' ♦ అను న్యాయమువలన. వార్త్తికకారులచేతనుం జెప్పఁబడినది 'కుత స్తద్ జ్ఞాన మితి చే త్తద్ధి బన్ధపరిక్షయాత్। అసావపిచ భూతో వా భావీ వా వర్తతే ఽథవా' ॥ అని. శ్రవణాదికము చేయువారికిఁగూడ ప్రతిబంధపరిక్షయమువలననే జ్ఞానము జనియించుచున్నది కాని వేఱు గాదు. ఆ ప్రతిబంధపరిక్షయము ఒకానొకనికిఁ గడచియే యుండును హిరణ్యగర్భునకుంబోలె. ఒకానొకనికి రాఁబోవునది యగును వామదేవునకుంబోలె. ఒకానొకనికి వర్తమానమై యుండును శ్వేతకేతువునకుంబోలె. కావున ప్రతిబంధక్షయ

* శ్రవణము చేయుటకుఁగూడ అనేకులచే నెవఁడు పొంద నలవికాఁడో. శ్రవణము చేయువారైనను అనేకులు ఎవనిఁ దెలియఁజాలరో. చెప్పువాఁడు సమర్థుఁడు. అట్టి సమర్థునిచే శిక్షితుఁడై తెలియువాఁడు ఆశ్చర్యరూపుఁడు.

♦ అప్రస్తుతప్రతిబన్ధే = ఆరంభింపఁబడిన విద్యాసాధనమునకుఁ బ్రతిబంధము లేనియెడ, ఐహికమ్ = విద్యాప్రాప్తి యీజన్మమునందే కలుగును. తద్దర్శనాత్—అట్లు శ్రుతియందుఁ గనఁబడుటవలన 'శ్రవణాయాపి బహుభి ర్యోనలభ్యః శృణ్వన్తోఽపి బహవో యం న విద్యుః' ఇత్యాదిగా.

॥ దేనివలన అజ్ఞానము కలుగు ననఁగా అది ప్రతిబంధనాశమువలననె కలుగును. ప్రతిబంధనాశముగూడ భూతము—కడచినది కలుగఁబోవునది వర్తమానము అని మూఁడువిధములు.

మతి దుర్లభ మగుటవలనను 'జ్ఞాన ముత్పద్యతే పుంసాం క్షయా త్పాపస్య కర్మణః'* అను స్మృతివలనను దుర్విజ్ఞేయుఁ డీయాత్మ యని నిర్గళిత మైన యర్థము. 'శ్రుత్వా ప్యేనం వేద న చైవ కశ్చిత్' అనిదే వ్యాఖ్యానము చేయవలె నన్నపక్షమున, అప్పుడు 'ఆశ్చర్యో జ్ఞాతా కుశ లానుశిష్టః' అను శ్రుతితో ఏకవాక్యత లేక పోవును, 'యతతా మపి సిద్ధానాం కశ్చి న్మాం వేత్తి తత్త్వతః' అను భగవద్వచనముతో విరోధ మగును, కావున విద్వాంసు లీయవినయము క్షమింపవలెను. లేక. నచైవ కశ్చిత్ అనుదానికి సర్వత్ర యన్వయము. కశ్చిత్ ఏనం నపశ్యతి నవదతి నశృణోతి శ్రుత్వా ఽపి నవేద—ఒకానొకఁడు ఈయాత్మను జూడఁడు చెప్పఁడు వినఁడు వినియు నెఱుంగఁడు అని. ఇందు అయిదుప్రకారములు చెప్పఁబడినవి. ఎట్లనఁగా—ఒకఁడు చూచనుమాత్రము చూచును చెప్పఁడు, ఒకఁడు చూచును జెప్పను గూడ, ఒకఁడు వానివాక్యము వినును తదర్థము నెఱుంగునుగూడ, ఒకఁడు వినియు నెఱుంగఁడు, ఒకఁడు చూచుట మొదలగున దేమియుఁ జేయఁడు. అవిద్వాంసునిపక్షమున అసంభావనావిపరీతభావనలచే నభిభూతుఁ డగుటవలన దర్శనవదనశ్రవణములు ఆశ్చర్యతుల్యము లనుట స్పష్టము. చతుర్థపాదమునందు మాత్రము, దృష్ట్వా ఉక్త్వా శ్రుత్వా ఽపి—చూచియు చెప్పియు వినియును అని యన్వయము.

శ్రీ. అట్టి దెందువలన విద్వాంసులుగూడ లోకమునందు శోకించెదరు? అనఁగా ఆత్మాజ్ఞానమువలనని యను నభిప్రాయముచే ఆత్మ దుర్విజ్ఞేయుఁ డనుటం జెప్పుచున్నాఁడు.—కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడు, ఏనమ్ = ఈయాత్మను, శాస్త్రాచార్యోపదేశములచేఁ జూచుచు, ఆశ్చర్యవత్ పశ్యతి = ఆశ్చర్యమునవలెఁ జూచుచున్నాఁడు, సర్వగతుండును నిత్యజ్ఞానానందస్వభావుఁడు నగు ఆత్మ అలౌకికుఁ డగుటవలన ఐంద్రజాలికవస్తువునువలె ఘటిల్లనిదానిం జూచునట్లు విస్మయమునఁ జూచుచున్నాఁడు అసంభావనచే అభిభూతుఁ డగుటవలన. అట్లు, ఆశ్చర్యవత్ ఏవ=ఆశ్చర్యమువలెనే, అన్యః, వదతిచ. అన్యః శృణోతిచ. కశ్చిత్—ఒకానొకఁడుమాత్రము, విపరీతభావనచే అభిభూతుఁ డగువాఁడు, శ్రుత్వా ఽపి నైవ వేద. చకారమువలన ఉక్త్వా ఽపి దృష్ట్వా ఽపి—చెప్పియును చూచియును, చక్కఁగా నెఱుంగఁ డని తెలియునది.

ప. ఆ యాత్మజ్ఞానమో అతిదుర్లభ మని చెప్పుచున్నాఁడు.—కశ్చిత్—అనాదిగా బహుకోటి జన్మముల దృశ్యసంఘాతమునే చూచుటయందు అభి

* పాపకర్మక్షయమువలనఁ బురుషులకు జ్ఞానము జనించును.

నివిష్ట మయిన దృష్టి గల పురుషుండు ఒకానొకఁడు, శాస్త్రాచార్యోపదేశమువలన, ఏనమ్—నిరాకారాద్వైతచిదేకరసుం డగు ఆత్మను, ఆశ్చర్యవత్ పశ్యతి, ఏల యనఁగా మున్నెప్పుడును అనుభవింపనివస్తువును జూచుటగాని వినుటగాని యాశ్చర్యజనక మగును, దృష్టాంతము లేకుండుటవలన మోహము నొందుచున్నవాఁడై యని యర్థము. అట్లు, అన్యః—ఇతరుఁడు ఒకానొకఁడు ఆత్మతత్త్వము తెలియనివాఁడు, ఎవఁడు, శాస్త్రమువలన వినఁబడుచున్న శబ్దమాత్రముచే, వదతి=చెప్పుచున్నాఁడో, వాఁడుగూడ, ఆశ్చర్యవత్—ఆశ్చర్యమువలె, తలఁచి యేమో చెప్పుచున్నాఁడు. కావున ఏతన్నిరూపణమునందు సావధానుండవై యుండవలె నని యర్థము. ఈయర్థమున అథర్వశాఖీయశ్రుతియును గలదు. "శ్రవణా యా౽పి బహుభి ర్యో న లభ్యః శృణ్వన్తో౽పి బహవో యం నవిద్యుః । ఆచార్యో వక్తా కుశలో౽స్య లబ్ధా౽౽శ్చర్యో జ్ఞాతా కుశలానుశిష్టః" అని. ఇందుకు భాష్యము— యః=ఏపరమాత్మ, ఉత్తమాచార్యువలన, శ్రవణాయాపి = వినుటకొఱకుగూడ, బహుభిః నలభ్యః = పెక్కండ్రకు సులభుఁడు కాఁడో, మఱి యే మనఁగా, దైవవశమున ఎవ్వనికో ఒకనికిమాత్రమె యని యర్థము. అట్లు, యమ్ = ఏపరమాత్మను, శృణ్వన్తః అపి=వినుచున్నవారైనను, బహవః=పెక్కండ్రు, నవిద్యుః=పొందరైరి, మఱి యే మనఁగా ఒకానొకఁడుమాత్రమె. అట్లు, అస్య = ఈపరమాత్మయొక్క, లబ్ధౌ = పొందుటయందు, ఎవఁడు, అకుశలః = అసమర్థుఁడైన, ఆచార్యః = ఆచార్యుఁడు, వక్తి= చెప్పుచున్నాఁడో, సః= ఆయాచార్యుఁడు, ఆశ్చర్యః= ఆశ్చర్యరూపుఁడగుచున్నాఁడు, మోహము నొందుచున్నాఁ డని యర్థము. అట్లు, కుశలానుశిష్టః= సమర్థుండైన ఆచార్యునిచే ఉపదేశింపఁబడిన, జ్ఞాతా = శిష్యుఁడును, ఆశ్చర్యః = ఆశ్చర్యరూపుఁ డగుచున్నాఁడు.

రా. అట్లు, శరీరాత్మవాదమునందుంగూడ లేదు శోకమునకు నిమిత్త మని చెప్పి, శరీరాతిరిక్తుఁడును ఆశ్చర్యస్వరూపుఁడు నగు ఆత్మను తెలియువాఁడును శ్రవణము చేయువాఁడును ఉపదేశించువాఁడును దుర్లభులు, కావున అట్టి శ్రవణముచేఁ గలుగు ఆత్మతత్త్వనిశ్చయంబును దుర్లభము అని చెప్పుచున్నాఁడు.—ఆశ్చర్యవత్ = స్వేతరము లయిన సమస్తవస్తువులకును విలక్షణుఁ డగుటచే ఆశ్చర్యమువలె నున్నవాఁడగు; ఏనమ్=ఇట్లు చెప్పఁబడిన స్వభావము గల యీఆత్మను; కశ్చిత్ = అనంతజంతువులందు మహాతపస్సుచే పాపక్షయము నొంది బహుపుణ్యపరిపాకము గలవాఁడు ఒకానొకఁడుమాత్రమె; పశ్యతి = చూచుచున్నాఁడు. తథైవ = అట్లే; అన్యః = అట్టి

వాఁడు ఒకానొకఁడుమాత్రమె; ఆశ్చర్యవత్ = ఆశ్చర్యమువలె నున్న యీయాత్మను; వదతిచ = మఱియొకనికిఁ జెప్పుచున్నాఁడుగూడ. ఇట్లు, అన్యః= ఒకానొకఁడు మాత్రమె; ఆశ్చర్యవత్= ఆశ్చర్యమువలె నున్న; ఏనమ్=ఈయాత్మను; శృణోతిచ= వినుచున్నాఁడుగూడ. శ్రుత్వాపి= వినియును; ఏనమ్ = ఈయాత్మను; కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడును; నైవవేద = యథాతత్త్వముగా ఎఱుంగనే యెఱుంగఁడు. నచైవ అనుచోటి చకారమునలన ద్రష్టయందును వక్తయందును శ్రోతయందునుగూడ, తత్త్వదర్శనము తత్త్వవచనము తత్త్వశ్రవణము దుర్లభ మని చెప్పఁబడుచున్నది.

ఇతరము లయిన ప్రపంచమునందలి సమస్తవస్తువులకన్నను విలక్షణుఁడై యాశ్చర్యమువలె నున్న యీయాత్మను అందఱు నెఱుంగఁ జాలరు. లెక్కకు మీఱిన జనులలో బహుజన్మములందు మహాతపస్సుచేసి పాపక్షయము నొందినవాఁడై బహుసుకృతోపచయము పొందినవాఁ డెవ్వఁడో ఒకానొకఁడుమాత్రమె యెఱుంగఁ జాలును. అట్టివాఁ డెవ్వఁడో ఒకానొకఁడుమాత్రమె యితరున కుపదేశింపఁ జాలును. అట్లు బహుజన్మకృత సుకృతపరిపాకము గలవాఁ డెవ్వఁడో ఒకఁడుమాత్రమె యీయాత్మను శ్రవణము చేయును. శ్రవణము చేసినను ఈయాత్మయొక్క వాస్తవతత్త్వము నెఱుంగుట మిక్కిలి దుర్లభము. అట్లు ఎఱింగితి మనువారికి తత్త్వజ్ఞానము గలుగుటయుఁ బరుల కుపదేశము చేయువారికిఁ దత్త్వోపదేశము సేయు సామర్థ్యమును శ్రవణము చేయువారికిని తత్త్వము వినఁ గలుగుటయు దుర్లభ మని తాత్పర్యము.

మా. దేహయోగంబును తద్వియోగంబును నియతము లగుటవలనను, ఆత్మ ఈశ్వరసరూపుఁ డగుటవలన అతనికి సర్వథా నాశము లేమివలనను, శోకము చేయరా దని యుపసంహరించుటకై యీశ్వరుని సామర్థ్యమును మరల నుగ్గడించుచున్నాఁడు.—ఏనమ్ = ఈజీవుని, ఈ చెప్పిన లక్షణములు గల ఈశ్వరునితో సరూపత్వము గలవానిఁగా; కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడు, ఎవ్వఁడు; పశ్యతి = చూచుచున్నాఁడో; అతఁడు, ఆశ్చర్యవత్ = ఆశ్చర్యరూపుఁడు. అట్లు, అన్యః = ఇతరుఁడు, ఎవఁడు; వదతి = తత్త్వముచొప్పునఁ జెప్పుచున్నాఁడో, సచ—అతఁడును; తథైవ = అట్లే; ఆశ్చర్యవత్ = ఆశ్చర్యరూపుఁడు. అన్యః = మఱియొకఁడు. ఎవఁడు; ఏనమ్ = ఈ జీవుని; తత్త్వముగా, శృణోతి = వినుచున్నాఁడో; సచ = అతఁడును; ఆశ్చర్యవత్ = ఆశ్చర్యరూపుఁడు. సర్వార్థమునందు వతిప్రత్యయము. కశ్చిచ్చ = ఒకానొకఁడుగూడ;

ఏనమ్ = ఈ జీవుని; శ్రుత్వా అపి = వినియును; న ఏవ వేద = ఎఱుఁగనే యెఱుఁగఁడు. ఎందువలన వీరు ఆశ్చర్యరూపు లనఁగా, దుర్లభు లగుటవలన నని యెఱుంగునది. దుర్లభమైన వస్తువు గదా లోకమున ఆశ్చర్య మనఁబడుచున్నది. ఆత్మ ఈశ్వర సహాపుఁడు సూక్ష్ముఁడు అగుటవలన ఆత్మజ్ఞానము గలవాఁడు దుర్లభుఁడు.

ఈ జీవునితత్త్వము తెలియువాఁడు ఆశ్చర్యము, మఱియొకరికిఁ జెప్పు వాఁడును ఆశ్చర్యము, వినువాఁడును ఆశ్చర్యము. ఏల యనఁగా దుర్లభ మైన వస్తువు లోకమున ఆశ్చర్య మనఁబడుచున్నది. ఆత్మజ్ఞానము గలవాఁడు దుర్లభుఁడు. ఎందువలన ననఁగా ఆత్మ యీశ్వరసహాపుఁడును సూక్ష్మరూపుఁడును అగుటవలన శ్రవణము చేసినను అతని దెలియుట మిక్కిలి కష్ట మని తాత్పర్యము.

దేహీ నిత్య మవధ్యో ఽయం దేహే సర్వస్య భారత
తస్మా త్సర్వాణి భూతాని న త్వం శోచితు మర్హసి. 30

భా. ఇఁక నిప్పుడు ప్రకరణార్థము నుపసంహరించుచున్నాఁడు.— భారత = అర్జునుఁడా! ఎందువలన, అయమ్ = ఈ; దేహీ = ఆత్మ; సర్వ గతుఁ డగుటవలన, సర్వస్య = సమస్త ప్రాణిజాతముయొక్క, దేహే = దేహమునందు, ఉన్నవాఁ డైనను; నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడును, సర్వావస్థ లందును; అవధ్యః = వధింప శక్యము కాఁడో, సమస్తప్రాణిజాతము యొక్క శరీరములు వధింపఁబడుచున్నను; తస్మాత్ = అందువలన; సర్వాణి= సమస్తము లయిన; భూతాని = భీష్మాదిభూతములను గూర్చి; త్వమ్ = నీవు; శోచితుమ్ = దుఃఖించుటకు; నార్హసి = తగినవాఁడవు కావు.

అర్జునా! ఇట్లు సర్వప్రాణిజాతముల దేహములందును ఉండునట్టి యీ యాత్మను, ఆదేహము లన్నియు హతము లగుచున్నను సర్వావస్థలందును వధింప శక్యము కా దని యేర్పడుచున్నది గదా! అందువలన భీష్మాదులు మాత్రమె కాదు, సమస్తభూతములును వధింపఁబడినను వారిఁగూర్చి నీవు దుఃఖించుట యుచితము కా దని తాత్పర్యము.

ఆ. మీఁదిశ్లోకమున కవతారిక చేయుచున్నారు ఇఁక నని. ఆత్మను దెలియుట కష్ట మని నిరూపించిన యనంతర మని యర్థము. వస్తుగతిని శోకమోహములు వహింప రా దనుట ప్రకరణార్థము. దేహము వధింపఁబడుచున్నను

దేహీ వధ్యుఁడు కాఁ డని యేర్పడుటచే ఫలితముఁ జెప్పుచున్నాఁడు మూలమునందు తస్మాత్ ఇత్యాదిగా. హేతుభాగమును విభజించుచున్నారు ఎందువలన నిత్యా దిగా. ఫలితముం దెలుపునట్టి శ్లోకార్థమును వివరించుచున్నారు తస్మాత్ = అందు వలన ఇత్యాదిగా.

హ. ఇఁక నిప్పుడు ప్రకరణ ముపసంహరింపఁబడుచున్నది.—తస్మాత్. సర్వాణి భూతాని—భీష్మాదిసర్వభూతములనుగూర్చి. న త్వం శోచితు మర్హసి.

శం. మున్ను 'అవ్యక్తా దీని భూతాని' అను శ్లోకముచే భీష్మాదిశబ్దవా చ్యార్థము శోచ్యము కా దనుట యుపసంహరింపఁబడినది. ఇప్పుడు లక్ష్యార్థ మయిన ఆత్మ శోచ్యుఁడు కాఁ డనుట నుపసంహరించుచున్నాఁడు.—భారత = ఆత్మజ్ఞానసంప న్నుఁడా! అయమ్ = ఈ; దేహీ—సర్వదేహములును ఉపలబ్ధిస్థానముగా ఇతనికిఁ గలవు, కావున దేహీ, సర్వదేహములు నుపాధిగాఁ గల ఆత్మ; సర్వస్య = బ్రహ్మాది స్తంబపర్యంత మయిన ప్రాణిజాతముయొక్క; దేహే = దేహము, వధ్యమానే ఽపి * వధింపఁబడుచున్న దైనను; నిత్యమ్; తాను, అవధ్యః = వధింప నలవిగానివాఁడే యగుచున్నాఁడు. అక్రియుఁ డగుటవలన, ఆత్మ, ఘటములు నశించుచుండఁగా వానియందున్న ఆకాశమువలె, తా నేమో నశింపఁడు. తస్మాత్ = అందువలన, ఆత్మ నశింపఁ డని తెలియుటవలన, 'త ఇమే ఽవస్థితా యుద్ధే ప్రాణాం స్త్యక్త్వా ధనాని చ' అని చెప్పినవిధముగ, సర్వాణి భూతాని—భీష్మాదిసర్వభూతములను, శరీర ములను, వీరు నావారు మరణము నొందుచున్నా రని, త్వం శోచితుం నార్హసి. వీరు వధింపఁబడుచున్నను ఆత్మ నశింపఁ డని యాత్మనిత్యత్వము నెఱింగినట్టి నీవు ఆత్మనుగూర్చి శోకమునుగాని మోహమునుగాని వహింప నర్హుఁడవు గా వని యర్థము. ఇట, 'దేహము నశించును' అనియు 'నాది యిది' అనియు ఎవనికి దేహవిష యము లయిన శోకమోహములు లేవు, అట్టి అప్రతిబద్ధ మైన అపరోక్షజ్ఞానముగల విద్వాంసునకు 'దైవాధీనే శరీరే ఽస్మిన్ గుణభావ్యేన కర్మణా' ♦ అను న్యాయ మున, శరీరము ప్రారబ్ధాధీన మగుటవలన శరీరయాత్రార్థ కర్మమేనియుఁ గొంచె మయినను చేయవలసినది లేదు. ఇఁక నితరకర్మము చేయవలసినది లే దని చెప్ప వలయునా? కావున సిద్ధుఁ డైన బ్రహ్మవేత్తకు సర్వకర్మసన్న్యాసమునందే యధి

---

* అధ్యాహార్యము.

♦ ఈశరీరము ప్రారబ్ధాధీనము, కర్మము గుణాధీన మని తాత్పర్యము.

కార మని ‘భూతాని న త్వం శోచితు మర్హసి’ అను పదములచే సూచిత మగుచున్నది.

మ. ఇప్పుడు సర్వప్రాణులకును సాధారణ మగు భ్రమయొక్క నివృత్తికి సాధనమైన చెప్పినవిషయము నుపసంహరించుచున్నాఁడు.—సర్వస్య= సమస్తప్రాణిజాతముయొక్కయు; దేహే= దేహము, వధింపఁబడుచున్నను; అయమ్ = ఈ; దేహీ= లింగశరీరోపాధికుఁడైన ఆత్మ; అవధ్యః = వధ్యుఁడు కాఁడు, అనుట; నిత్యమ్ = నియతము, ఎందువలననో; తస్మాత్ = అందువలన; సర్వాణిభూతాని = భీష్మాదిభావాపన్నము లైన స్థూలశరీరములను సూక్ష్మశరీరములను అన్నిటిని ఉద్దేశించి; త్వం శోచితుం నార్హసి. అపరిహార్య మగుటవలన స్థూలదేహము అశోచ్యము, ఆత్మవలెనే అవధ్య మగుటవలన లింగదేహము అశోచ్యము, ఇట్లు స్థూలదేహమును గాని సూక్ష్మదేహమును గాని ఆత్మను గాని యుద్దేశించి శోకింప నవసరము లే దని భావము.

శ్రీ. ఇట్లు దుర్బోధ మయిన ఆత్మతత్త్వమును సంక్షేపమున నుపదేశించుచు అశోచ్యత్వము నుపసంహరించుచున్నాఁడు దేహీత్యాదిగా.

ప. ఇఁకఁ బ్రకృతము ననుసరించుచున్నాఁడు.—దేహీ = శరీరప్రేరకుఁడైన ఆత్మ; నిత్యమ్ = నిరంతరము; అవధ్యః=వధింపశక్యము కాఁడు, ఇందుచే నిత్యత్వము చెప్పఁబడినది. ఒకఁడే, సర్వస్య=సమస్తభూతజాతముయొక్కయు; దేహే = దేహమునందు, ఉన్నాఁడు, ఇందుచే వ్యాపకత్వము చెప్పఁబడినది. తస్మాత్ = ఆకారణమువలన; సర్వాణిభూతాని= తోఁబుట్టువులు సుహృదులు మొదలగు సర్వభూతములను గూర్చి; త్వం శోచితుం నార్హసి. తన్నిమిత్త మయిన శోకము వ్యర్థము. ఇఁక దేహనిమిత్తము శోకింతు నందువేని. తస్మాత్ = అధిష్ఠానభూతుఁడు సత్యుఁడగు ఆత్మయొద్దనుండి; సర్వాణిభూతాని = సమస్తభూతములును, ఆవిర్భవించుచున్నవి, కావున దేహములు అధ్యాసరూపము లగుటచే అసత్యము లయిన దేహములను గుఱించి శోకించుటయు వ్యర్థము. ఈవిషయమే బృహదారణ్యకోపనిషత్తునం దుపదేశింపఁబడినది ‘స యథోర్ణనాభి స్తన్తు నోచ్చ రే ద్యథా ఽగ్నేః క్షుద్రా విస్ఫులిఙ్గా వ్యుచ్చర న్త్యేవ మేవా ఽస్మా దాత్మన స్సర్వే ప్రాణా స్సర్వే లోకా స్సర్వే దేవా స్సర్వాణి భూతాని సర్వ ఏత ఆత్మానో వ్యుచ్చర న్తి। తస్యోపనిష త్సత్యస్య సత్య మితి । ప్రాణా వై సత్యం తేషా మేష సత్యమ్’ అని. ఇందుకు

భాష్యము—పూర్వగ్రంథమునందు ‘అథ యదా సుషుప్తో భవతి న కస్య చన వేద’* ఇత్యాదిశ్రుతిచే సుషుప్తియందు మనస్సు పరమాత్మయందు లయము నొందఁగా, మనఃకల్పిత మయిన స్థూలసూక్ష్మప్రపంచముగూడ లయము నొందు నని ప్రతిపాదింపఁబడినది. అంత మరల జాగరావస్థయందు మనస్సు బహిర్ముఖము కాఁగానే పూర్వసంస్కారములచే మునుపటియట్లు మనఃకల్పితప్రపంచ మావిర్భవించుచున్నది. అట్లు ‘ధాతా యథా పూర్వ మకల్పయత్’ అని శ్రుతి వచించుచున్నది. ఇట్లు ప్రపంచము సుషుప్తియందు లయము నొందుటకును జాగరమునందు మరల నావిర్భవించుటకును దృష్టాంతము చెప్పఁబడుచున్నది.—ఊర్ణనాభిః— ఊర్ణ యనఁగా తంతువిశేషము, అది నాభియందుఁ గలది, ఒకానొకపురుఁగు ♦, సః = అది, యథా = ఎట్లు, తన్తునా—మున్ను తనచేఁ బుట్టింపఁబడినదియు మరల తనచే మ్రింగఁబడుచున్నదియు నగు తంతువుచే, ఉచ్చరేత్ = ఊర్ధ్వము చరించునో, సమస్తతంతువును మ్రింగునటుకు; అట్లు మనస్సు సర్వసంస్కారరూప మయిన తంతువును మ్రింగి తానును లీన మగుచున్నది. ఇఁక మరలఁ బ్రపంచము ఆవిర్భవించుట దృష్టాంతము చెప్పఁబడుచున్నది.—యథా = ఎట్లు; అగ్నేః = కొట్టఁబడుచున్న కొఱవినిప్పునుండి, ఏకకాలమునందే, క్షుద్రాః = మిక్కిలి యల్పము లయిన, విస్ఫులిఙ్గాః = అగ్నికణములు, ఉచ్చరన్తి - వేనవేలుగా వెడలుచున్నవో, ఏవ మేవ = ఇట్లు, అస్మాత్ ఆత్మనః = ఈమేలుకొన్న మనస్సునుండి, సర్వేప్రాణాః = సూక్ష్మప్రపంచరూపము లయిన సమస్తప్రాణములును, అట్లు, సర్వేలోకాః = స్థూలప్రపంచరూపము లయిన భూర్భువస్స్వరాదు లగు సమస్తలోకములును, సర్వేదేవాః = ఇంద్రాదిసమస్తదేవతలును, సర్వాణిభూతాని = స్థావరజంగమాత్మకము లయిన సమస్తభూతములును, ఏతే సర్వే ఆత్మానః = ఈసమస్తదేహములును, వ్యుచ్చరన్తి = వెడలుచున్నవి. తస్య= ఆపరమాత్మకు, ఉపనిషత్—ఆత్మబోధక మయిన శాస్త్రము, సత్యస్య సత్యమ్ =పరమాత్మ సత్యమునకుఁగూడ సత్యము, ఇతి—అని చెప్పుచున్నది. దీనినే నై అనునది ప్రకటీకరించుచున్నది. వ్యవహారమునందు, ప్రాణాః = ముఖ్యప్రాణాదులు హిరణ్యగర్భప్రభృతులు, సత్యమ్=సత్యము, తేషా మపి=వారిలోఁగూడ, ఏషః = ఈయాత్మ, సత్యమ్. అదియే సత్యత్వమునకు పరమావధి అని యర్థము. ఇట్లు రెండువిధ

* ఇఁక ఎప్పుడు సుషుప్త్యవస్థను బొందినవాఁ డగుచున్నాఁడో. అప్పుడు దేనినిగూడ ఎఱుంగఁడు.

♦ సాలెపురుగు.

ములనుగూడ శోకము ననవసరము లేదని యర్థము. అట్లు అధ్యాత్మమీమాంస యందుఁ జెప్పఁబడినది. « ఇన్ద్రియ ప్రాణి ర్గతాన్తే ప్రవిశతి మనసా చేతసా సాక మేతత్ । బుద్ధ్యన్తర్విశ్వజాతం ససకలకరణం తేన గర్భం దధానా, సా ఒన్యక్తే లీయమానా పునరుదయ మితా జాగరాదౌ ప్రసూతే। కీటీ చోర్ణా మివా సా పుత వాలుతవహాతో విస్ఫురన్తి స్ఫులిఙ్గాః » * అని.

రా॰ భారత! సర్వస్య = సమస్త మయిన దేవాదిప్రాణిజాతముయొక్క; దేహే= దేహము; వధ్యమానే ఽపి = వధింపఁబడుచున్నను; అయమ్ = ఈ; దేహీ= ఆత్మ; నిత్యమ్= ఎల్లప్పుడు; అవధ్యః = వధింప శక్యము కానివాఁడు, అని తెలియవలెను. అందువలన దేవాదిస్థావరాంతము లయిన సమస్తభూతంబులును విషమ మయిన ♦ యాకారము గలవిగాఁ దోఁచుచున్నను ఇప్పుడు చెప్పిన స్వభావముచే స్వరూపమునందు సమానములును నిత్యములునుగా నున్నవి. వైషమ్యమును అనిత్యత్వమును దేహగతముమాత్రమే యగును. తస్మాత్ = అందువలన, సర్వాణి భూతాని = దేవతలు మొదలగు సమస్తభూతములను ఉద్దేశించి; త్వమ్ = నీవు; శోచితుమ్ = శోకించుటకు; నార్హసి = తగినవాఁడవు కావు, భీష్మాదుల నుద్దేశించి మాత్రమే కాదు.

దేవతలు మొదలుగాఁ గల సర్వజీవులయొక్క దేహములును వధింపఁబడుచున్నను దేహి యగు నీజీవుఁడుమాత్రము వధ్యుఁడు కానేకాఁడు. దేవాదిస్థావరాంతము లైన సమస్తభూతములును స్వరూపమున ఈ యవధ్యత్వస్వభావము గలవై సమానములును నిత్యములునుగా నున్నవి. వానియందుఁ దోఁచునట్టి యాకార వైషమ్యమును అనిత్యత్వమును దేహగతములుగాని స్వరూపగతములు కావు. అందువలన భీష్మాదులనుమాత్రమె కాదు, దేవాదిస్థావరాంతము లగు సమస్తభూతముల నుద్దేశించియు నీవు శోకింప ననవసరము లేదని తాత్పర్యము.

---

* జీవునియొక్కయు బుద్ధియొక్కయు వ్యవహారాంతమునందు—సుషుప్తి వచ్చినపుడు, కేలోరూప మయిన వాసనాజాలముతోఁగూడ సమస్తకరణసహిత మయిన ప్రపంచజాతము బుద్ధిలోపలఁ బ్రవేశించుచున్నది. అందుచే ఆబుద్ధి గర్భము ధరించినదై పరమాత్మయందు లీన మగుచున్నది. అది మరల జాగరాదియందు ఉదయము నొంది ప్రసవించుచున్నది. ఎట్లు కీటము తంతువును మ్రింగుచున్నదో అట్లు బుద్ధి విశ్వజాతమును మ్రింగుచున్నది. ఎట్లు కొలిమినిప్పునుండి యగ్నికణములు వెడలునో అట్లు ఈబుద్ధినుండి విశ్వజాతము వెడలును.

♦ పరస్పరభిన్న మయిన.

మూ. *

స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య న వికమ్పితు మర్హసి
ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధాచ్ఛ్రేయో ఽన్య త్క్షత్రియస్య న విద్యతే. ౩౧

భా. ఇందుఁ బరమార్థతత్త్వము నాలోచించినచో శోకముగాని మోహముగాని సంభవింప దని చెప్పఁబడినది. పరమార్థతత్త్వము నాలోచించినచో మాత్రము కాదు. మ ఱేమనఁగా.—స్వధర్మ మపి చ—స్వధర్మ మనఁగా నీదైన ధర్మము, క్షత్రియుని ధర్మ మయిన యుద్ధము, దానినిగూడ; అవేక్ష్య = ఆలోచించి; వికమ్పితుమ్ = చలించుటకు, తొలఁగుటకు; నార్హసి = తగినవాఁడవు కావు, క్షత్రియునియొక్క స్వాభావిక మయిన ధర్మమునుండి, నీయొక్క స్వాభావిక మయిన ధర్మము నుండి యని యభిప్రాయము. హి = ఎందువలన ననఁగా; ఆయుద్ధము పృథివీజయద్వారమున ధర్మార్థమును ప్రజారక్షణార్థమును అగుచున్నది, కావున, ఉత్తమ మయిన, ధర్మ్యము—ధర్మమునుండి తొలఁగనిది, అట్టి, ధర్మ్యాత్ = ధర్మ్య మయిన; యుద్ధాత్ = యుద్ధముకంటె; అన్యత్ = ఇతర మయిన; శ్రేయః = మేలు; క్షత్రియస్య = క్షత్రియునకు; నవిద్యతే = లేదు.

పరమార్థతత్త్వము విచారించినచో నీవు యుద్ధము విడువ నవసరము లే దని యేర్పడినది గదా! పరమార్థతత్త్వము విచారింపకున్ననుగూడ నీవు యుద్ధము నుండి తొలఁగుట యుక్తము గాదు. ఏల యనఁగా, నీవు క్షత్రియుఁడవు, కావున యుద్ధము నీకు స్వధర్మము; అట్టి ధర్మ్య మయిన యుద్ధమువంటి శ్రేయస్కర మయిన కర్మము క్షత్రియునకు మఱియొకటి కాన రా దని తాత్పర్యము.

ఆ. మీఁదిశ్లోకమున కవతారిక చేయుచుఁ గడచిన విషయముఁ జెప్పుచున్నారు ఇందు ఇత్యాదిగా. ఇందు—పూర్వశ్లోకమునందు. పారమార్థిక మయిన తత్త్వ మేది గలదో దాని నపేక్షించినపుడుమాత్రమే శోకమోహములు సంభవింప వనుట గాదు, మఱి యే మనఁగా స్వధర్మమునుగూడ అపేక్షించినను అని యన్వయము. నీదైన క్షత్రియధర్మము నాలోచించి దానినుండి తొలఁగుటను

---

* ఈ శ్లోకము మొదలు ౩౮వ శ్లోకమువఱకు స్పష్టార్థ మను నభిప్రాయముచే మధ్వాచార్యులు వ్యాఖ్యానము చేయరైరి.

విడువవలె నని యర్థము. ఏది క్షత్త్రియునకు ధర్మ్యమైన * శ్రేయస్సాధనమో దానినే గదా నే ననువర్తింపవలె నని యాశంకింపఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు ఉత్తరార్థముచేత. జాతిప్రయుక్త మగు—స్వాభావిక మగు స్వధర్మమునకే విశేషణము చేయుచున్నారు క్షత్త్రియునియొక్క అని. చలించుట కయోగ్య మనుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు స్వాభావిక మయిన అని. స్వాభావిక మనఁగా అశాస్త్రీయ మను శంకను వారించుటకై తాత్పర్యముఁ జెప్పుచున్నారు నీయొక్క స్వాభావిక మైన అని. స్వాభావికము—క్షత్త్రియత్వస్వభావప్రయుక్త మైనది వర్ణాశ్రమోచిత మైనది యని యర్థము. ధర్మార్థమును ప్రజాపరిపాలనార్థమును ప్రయత్నించువాఁడు యుద్ధమునుండి యుపరమింపఁ గోరుట యుచిత మని యాశంకింపఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు ఆయుద్ధము ఇత్యాదిగా. దానికన్నను శ్రేయస్కర మయిన కర్మము ననుష్ఠించుటకు యుద్ధము విడువవచ్చు నని యాశంకించి యందుకుఁ జెప్పుచున్నారు అట్టి ధర్మ్యాత్ ఇత్యాదిగా. అందువలన యుద్ధమునుండి తొలఁగుట యనుచిత మని శేషము.

హ. పరమార్థతత్త్వాపేక్షచే శోకమోహములు సంభవింప వని చెప్పఁబడినది. పరమార్థతత్త్వాపేక్షచేమాత్రమె గదా శోకమోహములు కర్తవ్యములు కా వని యాశంకింపఁగా అట్లు గా దని చెప్పుచున్నాఁడు.—స్వధర్మమపిచ = క్షత్త్రియునకు స్వధర్మ మయిన యుద్ధమునుగూడ; అవేక్ష్య; నీవు; వికమ్పితుం నార్హసి = చలింప రాదు. హి = ఎందువలన ననఁగా. ధర్మ్యాత్ = స్వాభావిక మయిన; యుద్ధాత్, అన్యత్, శ్రేయః, క్షత్త్రియస్య, నవిద్యతే.

శం. 'వేదా వినాశినం నిత్యమ్' అనుశ్లోకముచే «ఇది యంతయు నేనును బ్రహ్మము అని సమస్తమును బ్రహ్మమాత్ర మను ఆత్మప్రసాదజన్య మయిన జ్ఞాన మెవ్వనికిఁ గలుగునో అతనికిఁ గొంచెమేని కర్తవ్యము లే» దని స్పష్టముగా నిరూపింపఁబడినది. ఇఁక తద్భిన్నుఁడును నేను నాది యను నభిమానము గలవాఁడు నగు ముముక్షువు, «బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన» ఇత్యాది శ్రుతివలన, పూర్వోక్తజ్ఞానము సిద్ధించుకొఱకు చిత్తశుద్ధికై, శాస్త్రచోదిత మగు స్వధర్మము అనుష్ఠింపవలసినదే యని బోధించుట కీప్రకరణ మారంభింపఁబడుచున్నది. అందు మొదట అర్జునునకు ఆత్మజ్ఞానము లే దని యెఱింగి, తన భక్తుండును ముముక్షువు

* ధర్మమునుండి తొలఁగని.

నగు అతని, కర్తవ్య మయిన స్వధర్మమునందుఁ బ్రవర్తింపఁజేయుటకై యీవాక్యము చెప్పుచున్నాఁడు శ్రీభగవంతుఁడు.—కర్తయు కరణమును కార్యమును సర్వమును బ్రహ్మమే యని తెలిసినయెడ అప్పుడు కొంచెమేని చేయవలసినదే లేదు. ఇఁక, 'వీరు నావారు నాచే వధింపఁబడుచున్నారు' అను భేదజ్ఞాన మున్నపక్షమునను, చ అనునది తు అనుదాని యర్థము గలది, తదా అపి = అప్పుడుగూడ; స్వధర్మమ్—'యుద్ధం స్వధర్మో నృపతేః ప్రజానాం పరిపాలనమ్' * ఇత్యాదిశాస్త్రముచే క్షత్రియునకుఁ గర్తవ్యముగా విధింపఁబడిన దానిని; అవేక్ష్య = స్వబుద్ధిచే విచారించి; నీవు, వికమ్పితుమ్ = స్వధర్మమునుండి తొలఁగుటకు; నార్హసి. స్వధర్మమును విడువరా దనుటవలన, స్వధర్మ మగుటచేఁ గర్తవ్యముగాఁ బ్రాప్తించిన యుద్ధము విషయ మయి, యాగవిషయమునంబోలె, శోకమోహములను హింసాదిదోషవిచారంబును విద్వాంసుఁడు చేయఁగూడ దని సూచిత మగుచున్నది. ధర్మ్యాత్ = ధర్మశాస్త్రమువలనఁ బ్రాప్తము, కర్తవ్య మని విహిత మగునట్టి; యుద్ధాత్; అన్యత్ = ఇతరము; శ్రేయః — శ్రేయస్సాధనము; క్షత్రియస్య; నవిద్యతే = లేదు. జయలబ్ధము లగు ధనాదులచేతమాత్రమె సాధ్యము లగు యాగములచేతను దానములచేతను వ్రతాదులచేతను చిత్తశుద్ధి సిద్ధించును, దానిచే జ్ఞానము కలుగును, దానిచే మోక్షప్రాప్తి యగును, కావున యుద్ధము శ్రేయస్సాధన మనుట యుక్తము. అందువలన యుద్ధము కర్తవ్యమే యని సిద్ధము. హి అనునది 'యే యుధ్యన్తే ప్రధనేషు శూరాసః' ♦ ఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధి ద్యోతనార్థము.

వ్యా. ఈప్రకారముగా స్థూలశరీరము సూక్ష్మశరీరము వీనికిఁ గారణ మయిన కారణశరీరము అను నుపాధిత్రయముయొక్క వివేకము లేమిచే మిథ్యాభూత మయిన సంసారము సత్యమని ఆత్మ ధర్మమని ఇత్యాదిగాఁ దోఁచుట యేది గలదో, అట్టి సర్వప్రాణిసాధారణ మయిన భ్రమను అర్జునునకు నిరాకరించుటకై యుపాధిత్రయవివేకపూర్వకముగా ఆత్మస్వరూపము ప్రతిపాదించెను. ఇప్పుడు యుద్ధాఖ్య మయిన స్వధర్మమునందు హింసాదిదోషబాహుల్యమునంజేసి యధర్మత్వబుద్ధి యేది గలదో అట్టి కరుణాదిదోషజన్య మయిన యసాధారణభ్రమను అర్జునునకుమాత్రమె కలిగిన దాని నిరాకరించుటకై హింసాదులు గలదైనను యుద్ధము స్వధర్మం బగుటచే అధర్మము కాఁజాల దని బోధించుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు.—కేవలము పరమార్థ

* రాజునకు యుద్ధమును ప్రజాపరిపాలనమును స్వధర్మము.

♦ ఎవ్వరు శూరులై యుద్ధములందుఁ బోరుదురో.

తత్త్వమునుమాత్రమె యాలోచించి కాదు. మతే మఱంగా, స్వధర్మమపి = క్షత్రియధర్మమునుగూడ, యుద్ధమునకు వెఱచియు రాదనుటను; అవేక్ష్య= శాస్త్రముచేఁ బర్యాలోచించి; కమ్పితుమ్ = చలించుటకు, అధర్మత్వ భ్రాంతిచేఁ దొలఁగుటకు; నార్హసి = తగినవాఁడవు కావు. అది యెట్లనఁగా, 'యద్యప్యేతే నపశ్యన్తి' ఇత్యాదిగా, 'నరకే నియతం వాసో భవతి' ఇత్యంతగ్రంథముచే యుద్ధము పాపహేతు వని నీ వేమి చెప్పితివో, 'కథం భీష్మ మహం సఙ్ఖ్యే' ఇత్యాదిగా గురువధ బ్రహ్మవధాదిదోష మగు నని యేమి చెప్పితివో అది యంతయు ధర్మశాస్త్రపర్యాలోచనము లేనివాఁడ వగుటవలననే చెప్పితివి. హి — ఎందువలన ననఁగా. ధర్మ్యాత్ = వెఱచియకుండుట యను ధర్మమునుండి తొలఁగని యట్టి; యుద్ధాత్ = యుద్ధముకన్న; అన్యత్ = ఇతరము; క్షత్రియస్య; శ్రేయః = శ్రేయస్సాధనము; న విద్యతే = లేదు. యుద్ధమే గదా పృథివీజయద్వారముగఁ బ్రజారక్షణము బ్రాహ్మణశుశ్రూష మొదలగు క్షాత్త్రధర్మములకు నిర్వాహకము. కావున నదియే క్షత్రియునకుఁ బ్రశస్తతర మని యభిప్రాయము అట్లు చెప్పఁబడినది పరాశరునిచేత "క్షత్రియో హి ప్రజా రక్షన్ శస్త్రపాణిః ప్రదణ్డవాన్ । నిర్జిత్య పరసైన్యాని క్షితిం ధర్మేణ పాలయేత్" * అని. మనువుచేతఁ గూడ "సమోత్తమాధమై రాజా చాఽఽహూతః పాలయన్ ప్రజాః । న నివర్తేత సఙ్గ్రామాత్ క్షాత్త్రం ధర్మమనుస్మరన్ ॥ సఙ్గ్రామే ష్వనివర్తిత్వం ప్రజానాం చైవ పాలనమ్ । శుశ్రూషా బ్రాహ్మణానాం చ రాజ్ఞాం శ్రేయస్కరం పరమ్" ♦ ఇత్యాదిగా. రాజశబ్దమో క్షత్రియజాతినే వచించు నని యిష్ట్యధికరణమునందు నిరూపితము. అందుచే భూపాలునికే యిది ధర్మ మని భ్రమింప రాదు. ఉదాహృతవచనమునందును 'క్షత్రియో హి' అనియు 'క్షాత్త్రం ధర్మమ్' అనియు లింగము క్షత్రియుఁడే రాజశబ్దార్థ మని స్పష్టముగాఁ దెలుపుచున్నది. అందువలన 'క్షత్రియునకు యుద్ధము ప్రశస్తమయిన ధర్మ' మని చక్కఁగా నుపదేశించెను భగవంతుఁడు. 'అపశవో వా అన్యే గోఅశ్వేభ్యః

* క్షత్రియుఁడు శస్త్రపాణియై శత్రుసైన్యముల జయించి ప్రకృష్టమయిన దండము—శిక్ష గలవాఁడై ప్రజల రక్షించుచు ధర్మమున భూమిం బాలింపవలెను.

♦ ప్రజలం బాలించుచు రాజు సమునిచేతఁగాని ఉత్తమునిచేతఁగాని అధమునిచేతఁగాని పిలువఁబడినవాఁడై, క్షాత్త్రధర్మమును దలఁచి, యుద్ధమునుండి తొలఁగక నిలువవలెను. యుద్ధములందు తొలఁగకుండుటయుఁ బ్రజలఁ బాలించుటయు బ్రాహ్మణుల శుశ్రూషయు రాజునకు మిక్కిలి శ్రేయస్కరము.

పశవ్యో గో అశ్వాః' * అనునట్లు ప్రశంసాలక్షణచే యుద్ధముకన్న నితరము శ్రేయస్సాధనము లేదని చెప్పఁబడినది. కావున ఇతరశ్రేయస్సాధన మున్నను దోషము లేదు. ఇందుచే 'యుద్ధముకన్న ప్రశస్తతర మయిన కర్మ మేదేని యనుష్ఠించుటకై యుద్ధనివృత్తి కావచ్చు ననుట నిరాకరింపఁబడినది. 'నచ శ్రేయో ఽనుపశ్యామి హత్వా స్వజన మాహవే' అనునదియు నిరసింపఁబడినది.

శ్రీ. అర్జునుఁడు 'వేపథుశ్చ శరీరే మే రోమహర్షశ్చ జాయతే' అని యేమి చెప్పెనో అది యయుక్తమని చెప్పుచున్నాఁడు—ఆత్మకు నాశము లేకుండుట వలననె వీరిని వధించుటయందుఁగూడ నీవు కంపము నొందఁదగినవాఁడవు కావు. ఇంతియ కాదు. స్వధర్మమపి, అవేక్ష్య, వికమ్పితుం, నార్హసి అని యన్వయము. మఱియును 'నచ శ్రేయో ఽనుపశ్యామి హత్వా స్వజన మాహవే' ఇత్యాదిగా నేమి చెప్పెనో అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ధర్మ్యాత్ = ధర్మమువలనఁ దొలఁగనిది, న్యాయ్యము అయిన, యుద్ధాత్ అన్యత్.

ప. ఇఁక నీ కీ స్వధర్మప్రచ్యవనమును సత్యముగానే తలంతువు గాక. అప్పుడు గూడ శోకము యుక్తము కాదని చెప్పుచున్నాఁడు.—స్వధర్మమ్ = ప్రసిద్ధమగు క్షత్త్రియధర్మమును; అవేక్ష్య = చక్కఁగా విచారించి; వికమ్పితుం నార్హసి. ఇఁక నీవే ధర్మమును జెప్పు మనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు — క్షత్త్రియస్య; ధర్మ్యాత్ = న్యాయమువలన వచ్చిన; యుద్ధాత్; అన్యత్ = ఇతర మయిన అహింసాదికము; శ్రేయః = శ్రేయస్సు గలిగించునది; నవిద్యతే. ఇఁక నర్జునుఁ డుపలంభించిన శ్రుతికిఁ దాత్పర్యము ప్రతిపాదించుటకై శ్రుతి యుదాహరింపఁబడుచున్నది.—తచ్ఛ్రేయో రూప మత్యసృజత ధర్మం తదేతత్ క్షత్త్రస్య క్షత్త్రం యద్ధర్మ స్తస్మాద్ధర్మా త్పరం నాస్త్యథో అబలీయాన్ బలీయాంసం సమాశంసతే ధర్మేణ యథా రాజ్ఞైవం యో వై స ధర్మ స్సత్యం వై తత్ తస్మా త్సత్యం వద న్త మాహు ర్ధర్మం వదతీతి ధర్మం వా వదన్తం సత్యం వదతీ త్యేత ద్ధ్యేవైత దుభయం త ద్భవతి" ఇందుకు భాష్యము—తత్ = అటుపిమ్మట, శ్రేయోరూపమ్ = శ్రేయోరూప మయిన, ధర్మమ్ = ధర్మమును, అత్యసృజత = సృజించెను. తత్ = అది, 'తత్' = ఈ చెప్పఁబోవునది. అ దేదనఁగా. ధర్మః యత్ = ధర్మ మనునది యేది గలదో, అది, క్షత్త్రస్య = క్షత్త్రియజాతికిని, క్షత్త్రమ్ — శిక్షక మనుట. తస్మాత్ ధర్మాత్ = ఆధర్మము కన్న,

* గోవులు అశ్వములు—వీనికన్న నితరములు పశువులు కావు. గోవులు అశ్వములు పశువులు.

పరమ్ = ఉత్కృష్టము, నాస్తి = లేదు. ఎందువలన ననఁగా. ‘అథో — ఆరంభార్థకము. ధర్మేణ = ధర్మముచేత, ధర్మబలముచేత, అబలీయాన్ = దుర్బలుఁ డైనను, బలీయాంసమ్ = సమర్థునిఁగూడ, సమాశంసతే = చక్కఁగా ఆక్షేపించుచున్నాఁడు. యథారాజ్ఞా = రాజుచేత, రాజబలముచేత, ఎట్లో, ఏవమ్ = ఇట్లు. రాజు తనవశమున నున్నయెడ ఎట్లు దుర్బలుఁ డైనను సమర్థుని ఆక్షేపించునో, అట్లు అని యర్థము. యో వై స్వధర్మః = ఏది స్వధర్మమో. తత్ = అది, సత్యం వై = సత్యమే నిశ్చయము, సత్యమును బొందించునది, తస్మాత్ = అందువలన, సత్యం వదన్తమ్ = సత్యమును జెప్పుపురుషుని, ధర్మం వదతీతి = ధర్మమును జెప్పుచున్నాఁ డని, ఆహుః = చెప్పెదరు. వా = లేక, ధర్మంవదన్తమ్ = ధర్మమును జెప్పునట్టి పురుషుని, సత్యం వదతీతి = సత్యమును జెప్పుచున్నాఁ డని. ఆహుః = చెప్పుచున్నారు. ఏతత్ హి ఏవ = ఇదియే గదా! సత్యధర్మములకు ఒకటే యర్థ మనుట నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁబడిన దనుట. ఏతత్ = ఈ, ఉభయమ్ = సత్యధర్మములు రెండును; తత్ = బ్రహ్మరూపము, భవతి = అగుచున్నది. ‘తత్త్వమసి, తత్సద్బ్రహ్మ’ ఇత్యాదిశ్రుతి తత్ అనఁగా బ్రహ్మ మని చెప్పుచున్నది.

రా. అపిచ = మఱియును, ఈ యారంభించిన యుద్ధము ప్రాణిమరణజనక మయినను అగ్నిషోమీయాదికము వంటిది. స్వధర్మమ్ = నీదైన ధర్మమును; అవేక్ష్య = ఆలోచించి; వికమ్పితుమ్ = చలించుటకు, సంశయించుటకు; నార్హసి = తగినవాఁడవు కావు. ధర్మ్యాత్ = న్యాయప్రవృత్త మయిన, యుద్ధాత్ = యుద్ధముకన్న; అన్యత్ = ఇతర మయిన, శ్రేయః = మేలు; క్షత్రియస్య = క్షత్రియునకు, నవిద్యతే హి = లేదు గదా! ‘శౌర్యం తేజో ధృతి ర్దాక్ష్యం యుద్ధే చాప్యపలాయనమ్। దాన మీశ్వరభావశ్చ క్షాత్రం కర్మస్వభావజమ్’ అని గదా చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. అగ్నిషోమీయాదులందును పశువునకు హింస కాదు, సంజ్ఞపనము * మిక్కిలి నీచ మయిన ఛాగాదిదేహము తొలఁగించి కల్యాణతరదేహస్వర్గాదులను బొందించు నను శ్రుతివలన. ‘న వా ఉ వేతన్మ్రియసే న రిష్యసి దేవాన్ ఇదేషి పథిభిస్సుగేభిః। యత్ర యన్తి సుకృతో నాపి దుష్కృతః। తత్ర త్వా దేవ స్సవితా దధాతు’ ♦ అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. ఇందుఁగూడ యుద్ధమునందు మృతు లగు

* పశుప్రాణవియోజనవ్యాపారము.

♦ ఓపశువా! ఈ సంజ్ఞపనముచే నీవు ఎంతమాత్రము మరణము నొందవు. కావున నశింపవు. మఱి యనఁగా, సుఖములైన మార్గములచే దేవతలనే పొందెదవు. ఏలోకమును పుణ్యవంతులు పొందుదురో పాపవంతులు పొందఁజాలరో, అట్టి యుత్తమలోకమున నిన్ను భగవంతుఁ డగు సవిత నిలుపుఁ గాక.

వారికి కల్యాణతరదేహాదిప్రాప్తి చెప్పఁబడినది. 'వాసాంసి జీర్ణాని యథా విహాయ నవాని గృహ్ణాతి' ఇత్యాది గ్రంథముచేత. కావున, చికిత్సకుని శల్యాదికర్మము * రోగికింబోలె అగ్నిషోమీయాదులందు సంజ్ఞపనము పశువునకు రక్షణమే యగును.

మఱియును స్వధర్మమును బర్యాలోచించినను నీవు యుద్ధమువిషయమయి సంశయించుట యుక్తము కాదు. ఏల యనఁగా న్యాయ్యమయిన యుద్ధముకన్న క్షత్రియునకుఁ బ్రశస్తకర్మ మితర మేదియు లే దని తాత్పర్యము.

యదృచ్ఛయా చోపపన్నం స్వర్గద్వార మపావృతమ్
సుఖినః క్షత్రియాః పార్థ లభన్తే యుద్ధ మీదృశమ్. ౩౨

భా. మఱియు ఎందువలన ఆయుద్ధము చేయవలెను? చెప్పెదము— యదృచ్ఛయా చ = ప్రార్థింపకయే; ఉపపన్నమ్ = సిద్ధించిన; అపావృతమ్ = తెఱవఁబడిన; స్వర్గద్వారమ్ = స్వర్గముయొక్క వాకిలియైన; ఈదృశమ్ = ఇట్టి; యుద్ధమ్ = యుద్ధమును; క్షత్రియాః = క్షత్రియులు ఎవరు; లభన్తే = పొందుచున్నారో; పార్థ = ఓ యర్జునా! వారు, సుఖినః = సుఖవంతులు. సుఖవంతులు కారా యేమి?

యుద్ధము చేయునట్టి క్షత్రియులకు వారు కోరకున్నను స్వర్గము కలుగును. వాకిలి తెఱచియున్న గృహమునుంబోలె అడ్డులేక వారు స్వర్గముఁ జొత్తురు. అట్టి యుద్ధ మెవ్వరికి సిద్ధించునో ఆ క్షత్రియులు సుఖవంతు లని చెప్పవలయునా యేమి యని తాత్పర్యము.

ఆ. గుర్వాద్యనేకప్రాణిహింసాత్మక మయిన యుద్ధము హింసానిషేధశాస్త్రమునకు విరుద్ధ మగుటవలనఁ గర్తవ్య మనుట యొప్ప దని యాశంకించుచున్నాఁడు మఱియు నెందువలన నిత్యాదిగా. అగ్నిషోమీయ హింసవలె యుద్ధము గూడ క్షత్రియునకు విహిత మగుటవలనఁ గర్తవ్యము, సామాన్యశాస్త్రముకన్న విశేషశాస్త్రము బలవత్తర మగుటవలన నని చెప్పుచున్నారు చెప్పెద మని. అట్లయిన యుద్ధమునందుఁ బ్రవృత్తులకు ఐహికముగాని యాముష్మికముగాని సుఖము లేకుండుటవలన దానినుండి యుపరమించుటయె యుచిత మని తోఁచుచున్న దని యాశంకించి యందుకు చెప్పుచున్నాఁడు యదృచ్ఛ యేత్యాదిశ్లోకముచేత. బహు

* ప్రాణచ్ఛేదనాది.

కాలము గడచిన తరువాత యాగాద్యనుష్ఠాతలు స్వర్గాదికము పొందుచున్నారు, యుద్ధము చేయు క్షత్త్రియులో బహిర్ముఖత లేనివారై వెంటనే స్వర్గాదిసుఖము ననుభవింతురు. కావున నీకు కర్తవ్యమే యుద్ధ మని వ్యాఖ్యానముచే స్పష్టీకరించుచున్నారు యదృచ్ఛయా చ ఇత్యాదిగా. ఇహపరములందు భావిసుఖము గల క్షత్త్రియులకుమాత్రమే స్వధర్మ మయిన యుద్ధము సిద్ధించును, కావున నీవు శోకమోహములు విడిచి యుద్ధాచరణముకొఱకు లేవవలసినదే యని యర్థము.

హ. ఇందువలనఁగూడ యుద్ధము కర్తవ్య మని చెప్పఁబడుచున్నది— యదృచ్ఛయా చ, ఉపపన్నమ్ = వచ్చినది, కర్తవ్యముగాఁ బ్రాప్తించిన దైనను.

శం. ఓయీ! జయము కలిగినచో యుద్ధము శ్రేయస్సాధనము కావచ్చును. మరణము కలిగినయెడ నేమి యున్నది? ఇందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.— పార్థ = పృథాపుత్త్రా! యదృచ్ఛయా చ = ప్రయత్నము లేకయే; ఉపపన్నమ్ = ప్రాప్తమైన; అపావృతమ్ = తెఱవఁబడిన తలుపులు గల; స్వర్గద్వారమ్—స్వర్గప్రాప్తికి ద్వారభూత మయిన; ఈదృశమ్, యుద్ధమ్; సుఖినః = స్వర్గసుఖము గోరునట్టి, లేక, ధన్యు లగు; క్షత్త్రియాః; పుణ్యముచే, లభన్తే = పొందుచున్నారు. భాగ్యవంతులకు మాత్రమె యిట్టి యుద్ధము లేనకుఁ దానే సిద్ధించు నని యర్థము. యుద్ధమునందు మృతునకుఁగూడఁ గలదు స్వర్గసుఖము. కావున రెండువిధములనుగూడ ఫలప్రద మగుటవలన అవశ్యకర్తవ్యము యుద్ధ మని యర్థము.

మ. ఓయి! యుద్ధము కర్తవ్య మయినను భీష్మద్రోణాదు లగు గురువులతోఁ జేయుట యుచితము కాదు, మిక్కిలి నిందిత మగుటవలన. అని యాశంకించి యందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—యదృచ్ఛయా = స్వప్రయత్నము లేక, చకారమనవధారణార్థకము, ప్రార్థింపకయే; ఉపపన్నమ్ = సిద్ధించిన, ఈదృశమ్ = ఇట్టి, భీష్మద్రోణులు మొదలగు వీరపురుషులు ప్రతిద్వంద్వులుగాఁ గలదియు కీర్తి రాజ్యము మొదలగు దృష్టఫలమునకు సాధనమైనదియు నగు; యుద్ధమ్; ఎవరు, క్షత్త్రియాః, లభన్తే=పొందుచున్నారో; వారు, సుఖినః=సుఖము గలవారే యగుదురు. ఎట్లనఁగా, జయము కలుగునేని అనాయాసముగాఁ గీర్తియు రాజ్యమును లభించును. ఇఁకఁ బరాజయము సంభవించినను అతిశీఘ్రముగనే స్వర్గము లభించు నని చెప్పుచున్నాఁడు—స్వర్గద్వార మపావృతమ్ — ప్రతిబంధము లేని స్వర్గసాధనము, యుద్ధము వ్యవధానము లేకయె స్వర్గము కలిగించునది, జ్యోతిష్టోమాదికమో బహుకాలవ్యవ

ధానముచేత, ఏల యనఁగా అది దేహపాతమును ప్రతిబంధాభావమును అపేక్షించునని యర్థము. స్వర్గద్వారమ్మనుటచే శ్యేనయాగాదులందుంబోలెఁ బ్రత్యవాయము కలుగు నను శంక పరిహరింపఁబడినది. ఎట్లనఁగా — శ్యేనాదులు విహితము లయినను ఫలదోషముచే దుష్టములు. ఏల యనఁగా తత్ఫలమైన శత్రువధము 'న హింస్యాత్సర్వాభూతాని, బ్రాహ్మణం న హన్యాత్' * ఇత్యాదిశాస్త్రముచే నిషిద్ధమగుటవలనఁ బ్రత్యవాయజనకము. ఫలమునందు విధి లేమివలన 'విధిస్పృష్టే నిషేధా నవకాశః' ♦ అను న్యాయమున కిట నవకాశము లేదు. ఇఁక యుద్ధమునకో ఫలము స్వర్గము, అదియో నిషిద్ధము కాదు. అట్లు మనువు "ఆహవేషు మిథోఽన్యోన్యం జిఘాంసన్తో మహీక్షితః । యుధ్యమానాః పరం శక్త్యా స్వర్గం యాన్త్యపరాఙ్ముఖాః" § అని. మఱియు, యుద్ధము అగ్నీషోమీయాదిపశ్వాలంభమువలె విహిత మగుటవలన నిషేధమునకు విషయము కాఁజాలదు షోడశిగ్రహణాదికమువలె, గ్రహణాగ్రహణములు తుల్యబలము లగుటచే వికల్పము వచ్చినట్లు ¶ సామాన్యశాస్త్రమునకు విశేషశాస్త్రముచే సంకోచము సంభవించుటవలన. అట్లు 'విధిస్పృష్టే నిషేధానవకాశః' అను న్యాయమువలన యుద్ధము ప్రత్యవాయజనకము కాదు. భీష్మద్రోణాదిగురుబ్రాహ్మణవధనిమిత్తమయిన దోషంబు కూడ లేదు, భీష్మద్రోణాదులు ఆతతాయు లగుటవలన. అది మనువుచేఁ జెప్పఁబడినది. "గురుం వా బాలవృద్ధౌ వా బ్రాహ్మణం వా బహుశ్రుతమ్ । ఆతతాయిన మాయాన్తం హన్యాదేవావిచారయన్ ॥ ఆతతాయిన మాయాన్త మపి వేదాన్తపారగమ్ । జిఘాంసన్తం జిఘాంసీయాన్న తేన బ్రహ్మహా భవేత్ ॥ నాతతాయివధే దోషో హన్తుర్భవతి కశ్చన" $ ఇత్యాదిగా. ఓయి! స్మృత్యోర్విరోధే న్యాయస్తు బలవా

* సమస్తభూతములను హింసింపఁగూడదు, బ్రాహ్మణుని వధింపఁగూడదు.

♦ విధిచే స్పృశింపఁబడిన విషయమునందు నిషేధమునకు అవకాశము లేదు.

§ రాజులు పరస్పరము యుద్ధములందు ఒండొరులను వధింపఁగోరినవారై పరాక్రమముచేఁ బరాఙ్ముఖులు కాక పోరినవారై యుత్తమ మయిన స్వర్గము నొందుచున్నారు.

¶ అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి — అతిరాత్రమునందు షోడశిని గ్రహింపవలెను. నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి — అతిరాత్రమునందు షోడశిని గ్రహింపఁగూడదు. ఇచట గ్రహణవిధిశాస్త్రమును గ్రహణనిషేధశాస్త్రమును తుల్యప్రమాణము లగుటవలన వికల్పము వచ్చినది.

$ గురువునుగాని బాలునిఁగాని వృద్ధునిఁగాని బహుశ్రుతుఁడైన బ్రాహ్మణునిఁగాని, తన్ను వధింపఁబూనినవాఁడై వచ్చువాని, విచారింపక వధింపవలయును. వేదాంతపారగుఁడైనను ఆతతాయియై వచ్చువానిని, తన్ను హింసింపఁగోరువాని, హింసింపఁగోరినవాఁడై వానిమీఁదికిఁ బోవలెను. అందుచే బ్రహ్మహత్య చేసినవాఁడు కాఁడు. ఆతతాయిని వధించుటయందు వధించువానికి దోష మేమియు లేదు.

స్వ్యవహారతః। అర్థశాస్త్రాత్తు బలవ ద్ధర్మశాస్త్ర మితి స్థితిః ’ అను యాజ్ఞవల్క్య వచనమువలన, ఆతతాయిబ్రాహ్మణవధమునందును ప్రత్యవాయము ఉండనే యున్నది. ఎట్లనఁగా, ‘ బ్రాహ్మణం న హన్యాత్ ’ అనునది దృష్టప్రయోజనాపేక్ష లేమింజేసి ధర్మశాస్త్రము. ‘ జిఘాంసన్తం జిఘాంసీయా న్న తేన బ్రహ్మహా భవేత్ ’ అనునదియో, స్వప్రాణరక్షణరూపదృష్టప్రయోజనాపేక్ష కలిమింజేసి యర్థశాస్త్రము. ఇందుకు సమాధానము—‘ బ్రహ్మణే బ్రాహ్మణ మాలభేత ’ • అను దానివలె యుద్ధము విధించుశాస్త్రము గూడ ధర్మశాస్త్రమే యగును, ‘ సుఖ దుఃఖే సమే కృత్వా ’ అనుచోట దృష్టప్రయోజనాపేక్ష లేమి చెప్పఁబోవుటవలన. యాజ్ఞవల్క్యవచనమునకు దృష్టప్రయోజనము నుద్దేశించి చేయుయుద్ధాదులందుఁ జేయఁబడునధము విషయము, కావున దోషము లేదు. మితాక్షరా * కారులు మాత్రము, ‘ ధర్మార్థసన్నిపాతే అర్థగ్రాహిణ ఏత దేవ ’ § అని యేతచ్ఛబ్దబోధిత మయిన ద్వాదశవార్షికప్రాయశ్చిత్తము ఆపస్తంబునిచే విహిత మగుటవలన, మిత్త్రలబ్ధిమొదలగు అర్థశాస్త్రము ననుసరించి చతుష్పాజ్జంతువ్యవహారమునందును ‖ శత్రువును జయించుటయందును ధర్మశాస్త్రము నతిక్రమింపఁగూడ దని వచియించిరి. ఇట్లే యగుఁ గాక. మాకు హాని లేదు. ఇట్లు యుద్ధము చేసినచో సుఖము కల దని చెప్పుటవలన, ‘ స్వజనం హి కథం హత్వా సుఖిన స్స్యామ మాధవ ’ అని యర్జునుండు చెప్పినది నిరాకరింపఁబడినది.

శ్రీ. మఱియు, గొప్పశ్రేయస్సు తనయంత నీకు సిద్ధించినపుడు ఏల సంశయించుచున్నావు? అని చెప్పుచున్నాఁడు.—యదృచ్ఛయా = ప్రార్థింపకయే, ఉపపన్నమ్ = ప్రాప్త మగు, ఈదృశమ్, యుద్ధమ్, సుఖినః = భాగ్యవంతు లగువారే, లభన్తే. ఎందువలన ననఁగా; ఆవరణములేని స్వర్గద్వారమే యీయుద్ధము. లేక. ఎవ్వరు, ఇట్టి యుద్ధమును పొందుచున్నారో వారే సుఖవంతు లని యర్థము. ఇందుచే ‘ స్వజనం హి కథం హత్వా సుఖిన స్స్యామ ’ అను నర్జునువాక్యము నిరసింపఁబడినది.

• బ్రహ్మకొఱకు బ్రాహ్మణునిఁ పశువుగాఁ బట్టవలెను.

* యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి వ్యాఖ్యాన.

§ ధర్మమునకును అర్థమునకును ప్రసక్తి కలిగినపుడు ధర్మమును విడచి యర్థము గ్రహించినవానికి ఇదియే—ద్వాదశవార్షికప్రాయశ్చిత్తమే.

‖ క్రయవిక్రయమునఁదును.

ప. ఇఁక శ్రుత్యర్థమునే దృఢీకరించుచుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—పార్థ! ఈదృశమ్ — జయమునందుఁగాని పరాజయమునందుఁగాని యభినివేశము లేనట్టి, యుద్ధమ్, సుఖనః = పుణ్యవంతు లగు, క్షత్రియాః, లభన్తే. ఇఁక ఇట్టి యుద్ధము దుర్లభ మని చెప్పుచున్నాఁడు—స్వర్గద్వారమ్, అపావృతమ్ = ఆవరణము లేనిదై, యదృచ్ఛయా = ప్రార్థన లేకయె, ఉపపన్నమ్ = సిద్ధము, అగుచున్నది.

రా. పార్థ = అర్జునుఁడా! యదృచ్ఛయా = ప్రయత్నము లేకయె; ఉపపన్నమ్ = సిద్ధించినదియును; స్వర్గద్వారమ్ = నిరతిశయసుఖమున కుపాయ మయినదియు; అపావృతం చ = విఘ్నము లేనిదియు నగు; ఈదృశమ్ = ఇట్టి; యుద్ధమ్ = యుద్ధమును; సుఖనః = పుణ్యవంతు లగు; క్షత్రియాః = క్షత్రియులు; లభన్తే = పొందుచున్నారు.

నిరతిశయసుఖము నొసంగునట్టి యీయుద్ధము, ఇట్లు అప్రయత్నముగాను నిర్విఘ్నముగాను, బుణ్యవంతు లగు క్షత్రియులకు లభించును గాని యితర క్షత్రియులకు లభింపఁజాల దని తాత్పర్యము.

అథ చేత్త్వ మిమం ధర్మ్యం సఙ్గ్రామం న కరిష్యసి
తత స్స్వధర్మం కీర్తించ హిత్వా పాప మవాప్స్యసి. 33

భా. అథ— ఇట్లు కర్తవ్యముగాఁ బ్రాప్త మయినను, త్వమ్= నీవు; ఇమమ్ = ఈ, ధర్మ్యమ్ = ధర్మమునుండి తొలఁగని యట్టి, విహితమైన; సఙ్గ్రామమ్ = యుద్ధమును; నకరిష్యసి చేత్ = చేయవేని; తతః = అట్లు చేయకుండుటవలన; స్వధర్మమ్ = నీయొక్క-ధర్మమును; కీర్తించ = మహాదేవాదిసమాగమముచేఁ గలిగిన యశస్సునుగూడ; హిత్వా=విడిచి; పాపమ్ = పాపమునుమాత్రమె; అవాప్స్యసి = పొందఁగలవు.

ఇట్లు విధిచోదితముగా నేర్పడినను నీ వీ ధర్మ్య మయిన యుద్ధము ననుష్ఠింపనియెడ, నీవు స్వధర్మమును, శివుఁడు మొదలగువారితో సమాగమము నొంది సంపాదించిన యశస్సునుం బోఁగొట్టుకొని, కేవలము పాపము నొందుదు వని తా.

ఆ. స్వధర్మ మగుటచే యుద్ధము శ్రద్ధతో ననుష్ఠించినచో స్వర్గాదిమహాఫలము కలిగించు నని నిరూపించి దానిఁ జేయనియెడ ప్రత్యవాయము సంభవించు నని నిరూపించువారై యీఁదిశ్లోకముఁనందలి అథశబ్దముయొక్క- అర్థముఁ జెప్పుచు

న్నారు.—ఇట్లు ఇత్యాదిగా. విహిత మనఁగా ఫలవంత మని యర్థము. మహా దేవాది అనుచోటి ఆదిశబ్దముచే మహేంద్రాదులు గ్రహింపఁబడుచున్నారు.

హ. ధర్మ్యం సఙ్గ్రామమ్ = ధర్మమువలనఁ దొలఁగని యుద్ధమును.

శం. ముముక్షువు మోక్షసాధన మగు విధ్యుక్తస్వధర్మమునందుఁ బ్రమాదము * లేకయుండవలె నని తెలుపుటకై స్వధర్మ మగుటచేఁ గర్తవ్యముగాఁ బ్రాప్తించిన యుద్ధమును అనుష్ఠింపవేని ప్రత్యవాయము అకీర్తి మొదలగు ననర్థములపరంపర సంభవించు నని నయభయములచే అర్జునుని స్వధర్మమునందుఁ బ్రవర్తింపఁజేయుచున్నాఁడు ఐదుశ్లోకములచేత. అందు మొదటిదానిచే, హింసారూప మగుటవలన దోష మగు నని కాని భీష్మాదులందు స్వీయత్వభ్రమంబునంగాని స్వధర్మ మగు యుద్ధము విడుతువేని ప్రత్యవాయంబును కీర్తినాశంబును ఈ రెంటిచేఁ బరలోకభ్రంశంబును సంభవించు నని చెప్పుచున్నాఁడు.—అథ = యుద్ధమునకు సన్నాహము చేసిన పిమ్మట; త్వమ్; ఇమమ్; ధర్మ్యమ్ = ధర్మ మని తెలిసినట్టి, శాస్త్రోక్త మయిన; సఙ్గ్రామమ్ = యుద్ధమును; నకరిష్యసి చేత్. తతః—దానిఁ జేయకుండుటవలన; కీర్తిమ్ = అర్జునుఁడు శివుఁడు మున్నగువారితో యుద్ధము చేసినవాఁడు, లేక, అర్జునుఁడు స్వధర్మము దప్పనివాఁడు అను లోకప్రసిద్ధ మయిన కీర్తిని; స్వధర్మం చ = నీదైన ధర్మమును, లేక, ధర్మమును బోధించునట్టి వేదాదిరూప మయిన శాస్త్రమును; విడిచినవాఁడ వగుదువు, వేదోక్తకర్మము విడుచుటచే వేదముగూడ విడువఁబడినదియే యగుచున్నది; ఇట్లు, స్వధర్మమును కీర్తిని, హిత్వా = విడిచి; పాపమ్ = వేదమును వేదోక్తకర్మమును విడుచుట యను పాపమును; అవాప్స్యసి = పొందఁగలవు, కాని సన్న్యాసఫలమును బొందఁజాల వని యర్థము.

మ. ఓయీ! నేను యుద్ధఫలముఁ గోరువాఁడఁ గాను. అట్లు 'నకాఙ్క్షే విజయం కృష్ణ' 'అపి త్రైలోక్యరాజ్యస్య' అని చెప్పియున్నాను గదా! అట్లుండఁగా నెట్లు యుద్ధము చేయవలె నని యాశంకించి చేయనిచో దోషము చెప్పుచున్నాఁడు.—అథ = పక్షాంతరమునందు; ఇమమ్—భీష్మద్రోణాదివీరపురుషులు ప్రతిద్వంద్వులుగాఁ గలదాని, ధర్మ్యమ్ = హింసాదిదోషముచే దుష్టముకానియట్టిదాని, లేక, సత్పురుషులయొక్క ధర్మమువలనఁ దొలఁగనియట్టిదాని, అది మనువు వచియించెను. "నకూటై రాయుధై ర్హన్యా ద్యుధ్యమానో రణే రిపూన్। న కర్ణిభి ర్నా

* ఏమఱుపాటు.

పి
గ్ధి దిగ్ధై ర్నాగ్నిజ్వలితతేజనైః॥ నచ హన్యాత్ స్థలారూఢం న క్లీబం న కృతాఞ్జలిమ్। న ముక్తకేశం నాసీనం న తవాస్మీతి వాదినమ్॥ న సుప్తం న విసన్నాహం న నగ్నం న నిరాయుధమ్। నాయుధ్యమానం పశ్యన్తం న పరేణ సమాగతమ్॥ నాయుధవ్యసన ప్రాప్తం నార్తం నాతిపరిక్షతమ్। నభీతం నపరావృత్తం సతాం ధర్మ మనుస్మరన్॥ "* సత్పురుషుల ధర్మము నుల్లఘించి పోవువాఁడు గదా పాపి యగును. నీవో, శత్రువులచేఁ బిలువఁబడినవాఁడవైనను, స్వధర్మయుక్తము నైనను, సఙ్గ్రామమ్ = యుద్ధమును; నకరిష్యసి చేత్ = చేయవేని, ధర్మమువలనఁగాని లోకమువలనఁగాని భయము నొంది వెన్నిచ్చినవాఁడ వగుదువేని; తతః=అందువలన, 'నిర్జిత్య పరసైన్యాని క్షితిం ధర్మేణ పాలయేత్' ‖ ఇత్యాదిశాస్త్రముచే విహిత మయిన యుద్ధమును చేయకుండుటవలన; స్వధర్మమ్=క్షత్రియధర్మమును; హిత్వా—అనుష్ఠింపక; కీర్తించ—మహాదేవాదిసమాగమముచేఁ గలిగినదాని; హిత్వా; 'ననివర్తేత సఙ్గ్రామాత్' ♦ ఇత్యాదిశాస్త్రనిషిద్ధ మయిన యుద్ధనివృత్తిని జేయుటచేఁ గలుగునట్టి; పాపమ్ = పాపమునుమాత్రమే; అవాప్స్యసి = పొందుదువు, కాని ధర్మమును గీర్తిని బొందఁజాలవని యభిప్రాయము. లేక. స్వధర్మమ్ = అనేకజన్మార్జిత మయిన ధర్మమును; విడిచి, రాజుయొక్క పాపమునే పొందుదు వని యర్థము. వెన్నిచ్చిన నిన్ను దుష్టు లగు నీశత్రువులు అవశ్యము వధింపఁ గలరు, కావున వెన్నిచ్చి హతుఁడ వగుటచే, నీవు బహుకాలముగా సంపాదించిన సుకృతమును గోలుపోయి ఇతరులు చేసిన దుష్కృతమునుమాత్రముఁ బొందువాఁడవు కాఁ గలవని యభిప్రాయము. అట్లు మనువు చెప్పియున్నాఁడు "యస్తు భీతః పరావృత్తః సఙ్గ్రామే హన్యతే పరైః। భర్తుర్యద్దుష్కృతం కించి తత్సర్వం ప్రతిపద్యతే॥ యచ్చాస్య సుకృతం కించి దముత్రార్థ ముపా

* యుద్ధమునందుఁ బోరుచున్నవాఁడై శత్రువులను కపటాయుధములచేఁగాని చెవులుగల బాణములచేఁగాని విషదిగ్ధము లగు నాయుధములచేఁగాని నిప్పుచే జ్వలించుచున్న యలుఁగులు గల వానిచేతఁగాని కొట్టఁగూడదు. రథమునుండి క్రిందికి దిగినవానిని, నపుంసకుని, అంజలి—చేమోడ్పు గావించినవాని, వీడినజుట్టుగలవానిని, కూర్చుండినవానిని, నీవాఁడ నని చెప్పువాని, నిదురించియున్నవాని, యుద్ధప్రయత్నము లేనివాని, లేక కవచము లేనివాని, వస్త్రము వీడినవాని, ఆయుధము లేనివాని, యుద్ధము చేయక చూచుచున్నవాని, మఱియొకనితోఁ బోరువానిని, ఆయుధము విఱిగినవాని, దుఃఖితుని, మిక్కిలి నొచ్చినవాని, భయపడినవాని, వెన్నిచ్చినవాని సత్పురుషుల ధర్మమును స్మరించుచు వధింపఁగూడదు.

‖ శత్రుసైన్యములను జయించి భూమిని ధర్మమునఁ బాలింపవలయును.

♦ యుద్ధమునుండి తొలఁగఁగూడదు.

ర్జితమ్। భర్తా తత్సర్వ మాదత్తే పరావృత్తహతస్యతు" * అని. యాజ్ఞవల్క్యుఁడు గూడ 'రాజా సుకృత మాదత్తే హతానాం విపలాయినామ్' ♦ అని. అందుచే, "పాప మేవాశ్రయే దస్మాన్ హత్వైతా నాతతాయినః। ఏతా న్నహన్తు మిచ్ఛామి ఘ్నతోపి మధుసూదన" అని యర్జునుఁడు పలికినది నిరాకృత మగుచున్నది.

శ్రీ. యుద్ధము చేయనిచో దోషముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అథచే త్త్వ మిత్యాదిగా.

ప. ఇఁకఁ బక్షాంతరమునందు దోషము చెప్పుచున్నాఁడు అథ చే దిత్యాదిగా నాలుగుశ్లోకములచేత.—అథ = ఇఁకఁ బిమ్మట, నేను చెప్పినది వినక, ధర్మ్యమ్= ధర్మసాధక మయిన, సంగ్రామమ్, నకరిష్యసి చేత్, అప్పుడు, స్వధర్మం హిత్వా—స్వధర్మమునకు వెలియై, అట్లు ఈలోకమునందు శ్లాఘనీయ మయిన, కీర్తించ హిత్వా = కీర్తినిగూడ విడిచి; పాపమ్= పరలోకప్రతిబంధక మైనదాని, అవాప్స్యసి. ఇందుచే 'పాప మేవాశ్రయేా దస్మాన్' అను నర్జునవాక్యమునకుఁ బరిహారము సూచింపఁబడినది.

రా. అథ = అటుగాక; త్వమ్ = నీవు, క్షత్రియుఁడవు; ధర్మ్యమ్= క్షత్రియుని ధర్మ మయిన; ఇమమ్ = ఈ, ఆరంభింపఁబడిన; సఙ్గ్రామమ్ = యుద్ధమును; నకరిష్యసి చేత్ = మోహమువలన చేయవేసి; తతః = ఆరంభించిన స్వధర్మమును జేయకుండుటవలన; స్వధర్మమ్ = స్వధర్మముయొక్క ఫలమైన నిరతిశయసుఖమును; కీర్తించ= జయముచేఁ గలుగు నిరతిశయ మయిన యశస్సునుగూడ; హిత్వా=విడిచి; పాపమ్= నిరతిశయ మయిన పాపమును; అవాప్స్యసి = పొందుదువు.

ఇఁక, నీవు క్షత్రియుఁడ వగు నీకు స్వధర్మ మయిన యుద్ధమును ఆరంభించినదాని అనుష్ఠింపకవిడుతువేని, అట్లు స్వధర్మమును విడుచుటవలన స్వధర్మము యొక్క ఫల మయిన నిరతిశయము సుఖము నీకు లేక పోవును. మఱియు యుద్ధమునందు జయించినచో సిద్ధించునట్టి నిరతిశయయశస్సుగూడ లేకపోవును. ఇంతియ కాదు. నిరతిశయదుఃఖహేతు వయిన పాపముగూడ సంభవించు నని తాత్పర్యము.

* ఎవఁడు యుద్ధమునందు భయపడి పాఱిపోవుచు శత్రువులచే వధింపఁబడునో అతఁడు తన రాజుయొక్క పాప మేది గలదో అదియంతయుఁ బొందును. మఱియు పరాఙ్ముఖహతుం డగు వీని పుణ్యము పరలోకార్థము సంపాదితం బేది గలదో అది యంతయు రాజు గ్రహించును.

♦ పాఱిపోవుచు హతు లయినవారి సుకృతమును రాజు గ్రహించును.

అకీర్తిం చా ఒపి భూతాని కథయిష్యన్తి తే ఒవ్యయామ్
సమ్భావితస్య చా ఒకీర్తి ర్మరణా దతిరిచ్యతే. ౩౪

భా. స్వధర్మమును గీర్తిని గోలుపోవుటమాత్రమే కాదు. తే = నీ యొక్క; అవ్యయామ్ = తఱుఁగులేని, దీర్ఘకాల ముండునట్టి; అకీర్తిం చాపి = అపకీర్తినిగూడ; భూతాని = జనులు; కథయిష్యన్తి- చెప్పెదరు. ధర్మాత్ముఁడు శూరుఁడు ఇత్యాదిగుణములచే, సమ్భావితస్య చ = సమ్మానింపఁబడినవానికో; అకీర్తిః = అపకీర్తి; మరణాత్ = చావుకన్నను; అతిరిచ్యతే = అధిక మగుచున్నది. సంభావితునకు అపకీర్తియే మేలు మరణముకన్న నని యర్థము.

ఇది గాక, నీకు శాశ్వత మయిన అపకీర్తి కలుగును. దాని సర్వజనులు చెప్పుకొనుచుందురు. ధర్మాత్ముఁడు ఇత్యాదిగా గౌరవము నొంది యాగౌరవము చెఱచికొని యపకీర్తి నొందుటకన్న మరణము నొందుట మేలు అని తాత్పర్యము.

ఆ. యుద్ధము చేయనిమొడ క్షత్రియునకు ఆముష్మిక మగు ప్రత్యవాయముం దెలిపి బహుకాలము నిలిచియుండునట్టి యైహిక మయిన శిష్టనిందితత్వరూపప్రత్యవాయమును * దెలుపుచున్నారు.—స్వధర్మమును ఇత్యాదిగా. యుద్ధమునందు మరణము సంభవించు నను సంశయము కలుగుటవలన తత్పరిహారార్థము అపకీర్తినిగూడ సహింపవలెను స్వాత్మసంరక్షణము శ్రేయస్కర మగుటవలన నని యాశంకించి యందుకుఁ జెప్పుచున్నారు ధర్మాత్ముఁడు ఇత్యాదిగా. పూజనీయులకు అపకీర్తి మరణముకన్నను దుస్సహ మగు నని తాత్పర్యార్థముఁ జెప్పుచున్నారు సంభావితునకు ఇత్యాదిగా.

హ. స్వధర్మకీర్తిపరిత్యాగము మాత్రమే కాదు.—సమ్భావితస్య—ధర్మాత్ముఁడు శూరుఁడు ఇత్యాదిగుణములచే సమ్మానింపఁబడినవానికి, అపకీర్తి కన్న మేలు మరణం బని యర్థము.

శం. ఇంతమాత్రమే కాదు. మ ఱే మనఁగా.—భూతాని=ఇచటను ఇతర స్థలములందును ఉండునట్టి జనులు అందఱును; తే = నీయొక్క; స్వధర్మము విడుచుటవలనఁ గలిగిన, అవ్యయామ్=చిరకాల ముండునట్టి, అకీర్తించ; కథయిష్యన్తి=

* శిష్టులచే నిందితుఁ డగుట యను ప్రత్యవాయము.

సభలయందుఁ జెప్పెదరు, పాపిష్ఠుఁడు స్వధర్మమును విడిచినాఁడని. ఓయీ! స్వజనవధముచేఁ గలుగు నపకీర్తికన్నను యుద్ధము విడుచుటచేఁ గలుగు నపకీర్తి నహింపవచ్చును. అందువేని చెప్పెద వినుము. ‘బ్రహ్మణే బ్రాహ్మణ మాలభేత’ అను శాస్త్రమువలన నెట్లు బ్రాహ్మణాలంభము దోషావహము కాదో అట్లు శాస్త్రీయ మగుటవలన యుద్ధమునందు స్వజనవధము దోషావహము కాదు. యుద్ధమునుండి యుపరమించుటయో యశాస్త్రీయ మగుటవలన, దానిచేఁ గలుగునట్టి యీ, అకీర్తిః = అపకీర్తి; సమ్భావితస్య చ—చకారము తు అనుదాని యర్థము గలది, ధర్మాత్ముఁడు సత్యసంధుఁడు శూరతముఁడు అర్జునుఁ డని సర్వదేశములందును సర్వజనుల చేతను స్తుతింపఁబడినట్టి సత్కీర్తిసంపన్నుఁడవు పుణ్యపురుషుండ వగు నీకు మాత్రము; మరణాత్, అతిరిచ్యతే = అధిక మగుచున్నది. లోకమునందు మరణదుఃఖము క్షణకాలికము, అపకీర్తిదుఃఖమో సత్పురుషులకు బహుకాల ముండున దగుటవలన మరణదుఃఖముకన్నను మిక్కిలి గొప్పది. కావున అపకీర్తికన్న మరణమే మేలని యర్థము.

మ. ఇట్లు యుద్ధము విడిచినచో ఇష్టము లయిన కీర్తి ధర్మముల అప్రాప్తియును అనిష్టపాపప్రాప్తియుఁ బ్రదర్శింపఁబడినవి. అందు పాపాఖ్య మయిన అనిష్టము కాలవ్యవధానముచే ఫలము నొసంగును ఆముష్మిక మగుటవలన, శిష్టులచే నిందింపఁబడుట యను అనిష్టమో సమీపమునందే ఫలము నొసంగునది, కావున నది దుస్సహ మని చెప్పుచున్నాఁడు.—భూతాని—దేవతలు మహర్షులు మనుష్యులు మొదలగువారు; తే = నీయొక్క; అవ్యయామ్ = దీర్ఘకాలావస్థాయి యగు; అకీర్తిమ్—‘ఇతఁడు ధర్మాత్ముఁడు కాఁడు ఇతఁడు శూరుఁడు కాఁడు’ అనునట్టి అపకీర్తిని; కథయిష్యన్తి, ఒండొరులతో మాటలప్రస్తావమునందు. చ అపి అను నిపాతములకు కీర్తినాశ ధర్మనాశముల సముచ్చయ మర్థము. లేక. కీర్తిధర్మములను విడిచి పాపమును బొందుదు వనుటమాత్రమె కాదు మ ఱే మనఁగా అపకీర్తినిగూడ బొందుదువు. నీవుమాత్రము అపకీర్తిని బొందుదు వనుటమాత్రమె కాదు మ ఱే మనఁగా భూతములుగూడ దాని చెప్పుకొందురు, అని నిపాతముల యర్థము. ఓయీ! యుద్ధమునందు స్వమరణముగూడ సంభవించు నను సంశయము కలుగుటవలన తత్పరిహారార్థము అపకీర్తినిగూడ సహింపవలెను, ఆత్మరక్షణము గదా అన్నిటికన్నను అత్యంతము ఆవశ్యకము. అట్లు చెప్పఁబడినది శాంతిపర్వమునందు “సామ్నా దానేన భేదేన సమస్తై రథవా పృథక్ । విజేతుం ప్రయతే తారీ న్నయు

ధ్యేత కథాచన॥ అనిత్యో విజయో యస్మా ద్దృశ్యతే యుధ్యమానయోః । పరాజయశ్చ సఙ్గ్రామే తస్మా ద్యుద్ధం వివర్జయేత్ ॥ త్రయాణా మప్యుపాయానాం పూర్వోక్తానా మసమ్భవే । తథా యుధ్యేత సంయుక్తో విజయేత రిపూ న్యథా॥" * అని. ఇట్లే మనువుచేతను౦ జెప్పఁబడినది. కావున మరణభయము గలవానికి అపకీర్తిదుఃఖ మేమి? అను శంకను నివారించుచున్నాఁడు—సమ్భావితస్య = ధర్మాత్ముఁడు శూరుఁడు ఇత్యాదు లగు అనన్యసాధారణగుణములచే గౌరవింపఁబడిన పురుషునకు, అకీర్తిః, మరణాత్ = చావుకన్నను, అతిరిచ్యతే = అధిక మగుచున్నది. చకారము హేత్వర్థకము. ఎందువలన అపకీర్తి మరణముకన్న నధికమో, అందువలన అపకీర్తికన్న మరణమే మేలు, తక్కువ యగుటవలన. నీవును అత్యంతము సంభావితుఁడవుగా నున్నావు మహాదేవాదిసమాగమముచేత, కావున అపకీర్తిదుఃఖము సహింపఁజాల వని యభిప్రాయము. పై నుదాహరించిన వచనము అర్థశాస్త్ర మగుటవలన 'ననివర్తేత సఙ్గ్రామాత్' ఇత్యాది ధర్మశాస్త్రముకన్న దుర్బల మని భావము.

శ్రీ. మఱియును. అవ్యయామ్= శాశ్వతమైన. సమ్భావితస్య=బహుమానింపఁబడినవానికి, అకీర్తిః, మరణాత్, అతిరిచ్యతే= మిక్కిలి యధిక మగుచున్నది.

ప. మఱియును. భూతాని = లోకులు; తే = నీయొక్క, అవ్యయామ్ = కల్పాంతమువఱకు ఉండునట్టి, అకీర్తిమ్ = అపయశస్సును; కథయిష్యన్తి. అల్పునకు అపకీర్తివలన భయము కలుగదు. సంభావితస్య = సంభావితుఁ డగు పురుషునకు, అకీర్తిః, మరణముకన్నను, అతిరిచ్యతే = అతిశయము నొందుచున్నది. జీవించి యున్నవానికి మరణసమయమునందే దుఃఖము కలుగును. అపకీర్తి మరణానంతరము గూడ ఉండు నని యర్థము.

రా. నీకు నిరతిశయములగు సుఖయశస్సులహానిమాత్రమె కాదు. 'పార్థుఁడు యుద్ధప్రారంభము కాఁగానే పాఱిపోయెను' అని, తే = నీయొక్క; అవ్యయామ్ = సర్వదేశములను సర్వకాలములను వ్యాపించునది యగు; అకీర్తిం చ=అపకీర్తినిగూడ;

---

* సామదానభేదోపాయములచే అన్నిటిచేఁగాని ఒక్కొకటిచేఁగాని శత్రువుల జయించుటకు యత్నింపవలెను. ఎప్పుడును యుద్ధము సేయ రాదు. ఎందువలన ననఁగా యుద్ధమునందుఁ బోరువారలకు ఇద్దఱికిని జయముగాని పరాజయముగాని నియతము కాదు. అందువలన యుద్ధమును విడువవలెను. మున్ను చెప్పఁబడిన మూఁడు ఉపాయములును సంభవింపనియెడ, ఎట్లయినచో శత్రువుల జయించునో అట్లు సన్నద్ధుండై యుద్ధము చేయవలెను.

భూతాని అపి—సమర్థములును అసమర్థములు నగు సర్వభూతములును; కథయిష్యన్తి= చెప్పఁగలవు. అందువలన నేమి యందువేని. సమ్భావితస్య = శౌర్యవీర్యపరాక్రమాది గుణములచే అందఱిచేతను గౌరవింపఁబడినవానికి; తద్విపరీతగుణములచేఁ బుట్టిన, అకీర్తిః = అపకీర్తి; మరణాత్ = చావుకన్న; అతిరిచ్యతే చ = అధిక మగును కదా. ఇట్టి యపకీర్తి నొందుటకన్న మరణమే నీకు మే లని యర్థము.

యుద్ధము విడుతువేని నీకు నిరతిశయము లగు సుఖకీర్తులు లేక పోవుటయె గాక, 'యుద్ధము మొదలుపెట్టఁగానే యర్జునుఁడు వెఱచి పాఱెను' అను నపకీర్తి గూడ కలుగును. ఆయపకీర్తిని సమర్థులుమాత్రమె కాదు, అసమర్థులుగూడ ఉగ్గడించి చెప్పసాగుదురు. శూరుఁడు వీరుఁడు పరాక్రమవంతుఁడు ఇత్యాదిగా సర్వజనులచేతను మన్నింపఁబడుచున్నవానికి తద్విపరీతముగా పిఱికి బలహీనుఁడు ఇత్యాదిగా అపకీర్తి పొందుట మరణముకన్నను దుస్సహము. కావున నీవు యుద్ధముచేసి మరణము పొందినను పొందుము. అట్టి యపకీర్తిపాలు కావల దని తాత్పర్యము.

భయాద్రణా దుపరతం మంస్యన్తే త్వాం మహారథాః
యేషాం చ త్వం బహుమతో భూత్వా యాస్యసి లాఘవమ్ 35

భా. చ.—మఱియును. మహారథాః=దుర్యోధన ప్రభృతు లగు మహారథులు, త్వామ్ = నిన్ను; భయాత్ = కర్ణాదుల వలని భయమువలన; రణాత్ = యుద్ధమునుండి; ఉపరతమ్=విరమించిన వానిఁగా; మంస్యన్తే = తలంపఁగలరు, దయవలన నని కాదు; యేషామ్ = ఏదుర్యోధనాదులకు; బహుమతః = బహుగుణములతోఁ గూడినవాఁడని గౌరవింపఁబడిన వాఁడవై; భూత్వా = ఉండి; మరల, త్వమ్ = నీవు; లాఘవమ్ = చులుకఁదనమును; యాస్యసి = పొందఁగలవో. అట్టి మహారథులగు దుర్యోధనాదు లని పూర్వార్ధముతో నన్వయము.

ఇదిగాక. దుర్యోధనాదులందఱు, నీవు కర్ణాదులకు భయపడి యుద్ధము చేయఁజాలక మానుకొంటి వని తలంతురు గాని భీష్మాదులందఱి కరుణచే యుద్ధము మానితి వని తలంపరు. ఇంత కాలము నిన్నెవ్వరు శౌర్యాది బహుగుణములు గల వాఁ డని గొప్పగాఁ దలఁచుచుండిరో ఆదుర్యోధనాదులె యింక నిన్ను కర్ణాదులకు భయపడిన వానిఁగాఁ దలఁచి చులుకనగాఁ జూతు రని తాత్పర్యము.

ఆ. ఈకారణమువలనఁ గూడ నీవు యుద్ధము చేయవలె నని చెప్పుచున్నారు మఱియును అని. ప్రాణులయందలి కరుణచే నేను యుద్ధము చేయకున్నా నని యాశంకించి యందుకుఁ జెప్పుచున్నారు మహారథాః ఇత్యాదిగా. మహారథులకే విశేషణము చెప్పుచున్నారు యేషామ్ ఇత్యాదిగా. దుర్యోధనులచేఁ బరిహాసము నొందకుండుటకై నీవవశ్యము యుద్ధమునందుఁ బ్రవర్తింపవలయు నని యర్థము.

హ. భయాత్ = కర్ణాదిభయమువలన, రణాత్ = యుద్ధమునుండి, ఉపరతమ్ = నివర్తిల్లినవానిఁగా, త్వామ్ మన్యన్తే = తలంతురు కృపచేతనని కాదు, మహారథాః—దుర్యోధన ప్రభృతులు. ఎవరు తలంతురనగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—యేషామ్= ఏదుర్యోధనాదులకు, త్వం బహుమతో భూత్వా, మరల, లాఘవమ్ = లఘు భావమును, యాస్యసి, వారుతలంతురు.

శం. అపకీర్తిమాత్రమే కాదు. శూరులు నిన్నవమానింతురని చెప్పుచున్నాఁడు.—మహారథాః = బాహ్లీక భగదత్త సోమదత్తి ప్రభృతులగు శూరులు; ఇట్లు కృపచే నుపరమించిన, త్వామ్=నిన్ను,భయాత్ రణాత్ ఉపరతమ్—భీష్మద్రోణ కర్ణులు మొదలగు వీరులతోఁ బోరఁ జాలక వారివలని భయముచే యుద్ధమునుండి యుపరమించినాఁ డర్జునుఁడు కాని కృపచేతఁగాదని; మంస్యన్తే = నిశ్చయింపఁగలరు. పూర్వము, యేషామ్; త్వమ్; బహుమతః—శౌర్యము ధైర్యము యుద్ధచాతుర్యము మొదలగు గుణములచే నుత్తముం డని బహుమానము పొందినాఁడవో; అట్టి నీవు ఇప్పుడు హాని వలననె, లాఘవమ్=యుద్ధమునుండి పాఱిపోయెనని చులుకఁదనమును, అవమానమును, యాస్యసి. అపకీర్తి పరోక్షమునందుఁ గలుగు తిరస్కారము, అవమానము ప్రత్యక్షమునందుఁ గలుగునది యని వాని రెంటికిని భేదము.

మ. ఓయి! ఉదాసీనులగు * జనులు నన్ను నిందించినను నిందింతురు గాక. భీష్మద్రోణాదు లగు మహారథులు మాత్రము కరుణాశాలి యని స్తుతింపఁ గలరు నన్ను. అని యాశంకింపఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—భయాత్ =కర్ణాదుల వలని భయమువలన; రణాత్ =యుద్ధమునుండి; ఉపరతమ్ = నివృత్తునిఁగా, దయచేతఁ గా దని, త్వాం మంస్యన్తే, మహారథాః = భీష్మ ద్రోణ దుర్యోధనాది మహారథులు. ఓయీ! వారు నన్ను గొప్పగాఁ దలఁచువారు. ఎట్లు భయపడినవానిఁ గాఁ దలంతురు? అని యాశంకించియందుకుఁ జెప్పుచున్నారు—యేషాంచ=ఏభీష్మాదులకే, త్వమ్,

* సంబంధ రహితులగు.

బహుమతః = బహుగుణములతోఁ గూడినవాఁడు అర్జునుఁ డని సమ్మతుఁడవో, ఆమహారథులే, త్వాం భయాత్ ఉపరతం మంస్యన్తే అని యన్వయము. ఇందు వలన, భూత్వా—అయి, యుద్ధమునుండి యుపరతుఁడవై యని యర్థము, లాఘవమ్= అనాదరమునకు విషయమగుటను, అందఱికిని అని శేషము; యాస్యసి = పొందఁ గలవు. లేక. యేషాంచ=ఎవ్వారికే, త్వమ్, మున్ను, బహుమతుఁడవై తివో, వారికే; అట్టివాఁడవై, భూత్వా = ఉండి, లాఘవమ్, యాస్యసి.

శ్రీ. మఱియును. యేషామ్= ఎవరికి, బహుగుణసంపన్నుఁడ వని మున్ను సమ్మతుఁడ వయితివో, వారే భయముచే యుద్ధమునుండి నీవు నివృత్తుఁడవైతి వని తలంతురు. అందువలన మున్ను బహుమతుఁడవై యుండి లాఘవము నొందఁగలవు.

ప. ఇఁక సంభావితత్వమునే చెప్పుచున్నాఁడు.—ఆమహారథులు, త్వామ్— భయాత్ = భయమను నిమిత్తమువలన, రణాత్ = యుద్ధమునుండి, ఉపరతమ్=మర లినవానిఁగా, మంస్యన్తే = తలంతురు, కాని తమయందలి కృపచే మరలితి వని తలం పరు. వారెవరనఁగా—ఏషామ్ = ఏవీరులకు, త్వమ్, బహు = గొప్పగా, మతః = సమ్మతుఁడవై, భూత్వా = ఉండి, లాఘవమ్ = లఘుత్వమును, యాస్యసి = పొందఁ గలవో, వారు.

రా. బంధువులందు స్నేహమువలనను కారుణ్యమువలనను యుద్ధమునుండి నివృత్తుండను శూరుండను నాకపకీర్తి యెట్లు వచ్చుననఁగా అందుకుఁ జెప్పుచు న్నాఁడు.— యేషామ్ = ఏకర్ణదుర్యోధనాదు లగు మహారథులకు; ఇంతకుమున్ను, త్వమ్ = నీవు; బహుమతః = ఈశత్రువు శూరుఁ డని గౌరవింపఁబడినవాఁడవై; భూత్వా = ఉండి; ఇప్పుడు యుద్ధమురాఁగానే వెనుదీసినవాఁడ వగుటచే, లాఘ వమ్—వీని సులువుగాఁ బట్టుకోవచ్చు నను నభిప్రాయమునకు విషయమగుటను; యాస్యసి = పొందఁగలవో; తే, మహారథాః చ = కర్ణదుర్యోధనాది మహారథులును; త్వామ్ = నిన్ను; భయాత్ = భయంబువలన; రణాత్ = యుద్ధమునుండి; ఉపర తమ్ = విరమించినవానిఁగా; మంస్యన్తే = తలంపఁగలరు. ఏలయనఁగా, శూరులకు శత్రుభయమువలననె గాని బంధుస్నేహాదులచే యుద్ధమునుండి యుపరతి యుప పన్నము కాదు.

నిన్నిదివఱకు కర్ణాదులు శూరుఁడ వని తలఁచి గౌరవించుచుండిరి, వార లిపుడు నిన్ను సులభముగాఁ బట్టుకొనశక్య మయినవానిఁగాఁ దలఁతురు గదా. అట్టి

కర్ణదుర్యోధనాది మహారథులు, నిన్నుఁ భయమువలన యుద్ధంబు విడిచినవానిఁ గానే తలంతురుగాని బంధుస్నేహాదులచే యుద్ధంబు విడిచితి వని యెంతమాత్రము తలంప రని తాత్పర్యము.

అవాచ్యవాదాంశ్చ బహూన్వదిష్యన్తి తవాఽహితాః
నిన్దన్తస్తవ సామర్థ్యం తతో దుఃఖతరం ను కిమ్. ౩౬

భా. మఱియును. తవ = నీయొక్క; అహితాః = శత్రువులు; తవ= నీయొక్క; సామర్థ్యమ్ = సమర్థతను; నిన్దన్తః = నిందించుచు; బహూన్ = అనేకవిధము లయిన; అవాచ్యవాదాన్ చ = చెప్పరాని మాటలనుగూడ; వదిష్యన్తి = చెప్పఁగలరు. తతః = ఆనిందాప్రాప్తి దుఃఖము కన్నను; దుఃఖతరమ్ = అధికమైనదుఃఖము; కిం ను = ఏది? అంతకన్నను కష్టతరమైన దుఃఖము లే దని యర్థము.

ఇంతియ కాను. నీశత్రువులు, 'అర్జునుఁడేమి? నివాతకవచులు మొదలగు వారితో యుద్ధము చేయుటయనఁగానేమి? వీని కంత సామర్థ్యమెక్కడిది? అది యంతయుఁ గల్పితము' ఇత్యాదిగా నీసామర్థ్యము విషయమై నిన్ను నిందించుచుఁ జెప్పరానిమాటలు చెప్పసాగుదురు. అట్టి నిందల నొందుటకన్నను కష్టమైన దుఃఖ మేదియు లే దని తాత్పర్యము.

ఆ. ఇందువలనఁగూడ నీవు యుద్ధమునుండి యుపరమింపఁగూడ దని చెప్పుచున్నారు మఱియును అని. ఓయీ! భీష్మద్రోణాది వధముచేఁ గలుగునట్టి కష్ట తరమైన దుఃఖము సహింపఁజాలక యుద్ధమునుండి నివృత్తుఁడనైతిని, శత్రువులు గావించు మత్సామర్థ్య నిందాదికమును ఎట్లయిన సహింపఁ జాలుదు నని యాశంకించి అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు తతః ఇత్యాదిగా.—

హ. *

శం. విద్యచేతను కులముచేతను సచ్చరిత్రముచేతను ధర్మముచేతను కర్మముచేతను ప్రతిష్ఠను బొందినవానికి దుఃఖము అపకీర్తి, అంతకన్నను అధిక మైన దుఃఖము అవమానము, అంతకన్నను అధికతరమైన దుఃఖం బీప్రత్యక్షు దూషణ మని చెప్పుచున్నాఁడు.— అహితాః = శత్రువులు, దుర్యోధన కర్ణ వికర్ణా

* శంకరభాష్యముతో సమానము.

దులు; తవ; సామర్థ్యమ్ = ఇక్కడఁ గనఁ బడని పౌరుషమును బరాక్రమమును; నిన్దన్తః=యుద్ధమునుండి పాఱినవానికి నీకు శౌర్య మెక్కడిది దని నిందించుచున్నవారై; అవాచ్య వాదాన్ = చెప్పుటకు అయోగ్యము లయిన మాటలను, ధిక్ ఇత్యాది శబ్దములతోఁగూడిన దూషణశబ్దములను; ఇకమీఁద, వదిష్యన్తి, తతః—కర్ణకఠోరం బులును మర్మస్థానములు భేదించునవియు నగు నిందావాక్యంబుల కన్నను; దుఃఖ తరమ్; అభిమానముగలవాఁడు శూరుఁ డగు క్షత్త్రియునకు; కిం ను—ఏమికలదు? అంతకన్నను దుఃఖతరము వేఱు లే దని యర్థము.

మ. ఓయీ! భీష్మాదులు మహారథులు నన్ను బహుమానింపకపోనీ. దుర్యోధనాదులు శత్రువులు మాత్రము నన్ను బహుమానించెదరు, ఏలయనఁగా యుద్ధమునుండి నివృత్తుఁడ నగుటచే వారి కుపకారిని గదా నేను. ఇందుకుఁ జెప్పుచున్నారు.— తవ, సామర్థ్యమ్—లోకప్రసిద్ధమైన అసాధారణ సామర్థ్యమేదిగలదో దాని; నిన్దన్తః = నిందించుచున్న; తవ = నీయొక్క; శత్రవః—దుర్యోధనాదులు; అవాచ్య వాదాన్ చ = చెప్పుటకు అయోగ్యము లయిన నపుంసకుఁడు ఇత్యాదులగు మాట లనే; వదిష్యన్తి. కాని బహుమానింప రని యభిప్రాయము. లేక. స్తవసామర్థ్యమ్= స్తోత్రయోగ్యతను, నిన్దన్తః, తవ, అహితాః, అవాచ్యవాదాన్, వదిష్యన్తి అని యన్వయము. ఓయీ! భీష్మద్రోణాది వధముచేఁ గలుగునట్టి కష్టతర మయిన దుఃఖమును సహింపఁజాలక యుద్ధమునుండి యుపరమించితిని. శత్రువులు చేయు సామర్థ్య నిందనముచేఁ గలుగుదుఃఖమును సహింపఁజాలుదును అనఁగా ఇందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—తతః = ఆనిందను పొందు దుఃఖముకన్న; కిం ను దుఃఖతరమ్—అంత కన్న నధికమైన దుఃఖ మేదియు లే దని యర్థము.

శ్రీ. మఱియు. అవాచ్య వాదాన్ = చెప్పుటకు అనర్హము లయిన శబ్దములను, తవ, అహితాః = శత్రువులు, వదిష్యన్తి.

ప. తవ అహితాః=సహజశత్రువు లగు దాయాదులు, అవాచ్య వాదాన్= చెప్పుటకు అనర్హము లయిన అపవాదములను, వదిష్యన్తి. వారెట్టివారనఁగా.—తవ సామర్థ్యమ్ నిన్దన్తః. అంతకన్నను దుఃఖతర మేది కలదు?

రా. మఱియు. తవ = నీయొక్క; అహితాః = శత్రువులగు దుర్యోధనా దులు; 'శూరుల మగు మాదగ్గఱ ఎట్లీ యర్జునుఁడు క్షణమైన నిలువఁజాలును? మేము లేనిచోటఁగదా యితనిసామర్థ్యము?' అని, తవ=నీయొక్క; సామర్థ్యమ్=

పరాక్రమమును ; నిన్దన్తః = నిందించుచు ; అవాచ్య వాదాన్ చ = శూరులమ గుఱించి చెప్పరానిమాటలనుగూడ; బహూన్ = అనేకములను; వదిష్యన్తి = చెప్పఁ గలరు. తతః = అట్టిమాటలు వినుటకన్నను; దుఃఖతరమ్ = అధికతర మయిన దుఃఖము; కిం ను = నీకేమియున్నది? ఇట్టి యవాచ్యముల వినుటకన్న మరణమే మే లని నీవే తలంతువు.

మాయెదుట నర్జునుఁడు పనికిరాఁ డని నీపరాక్రమమును నిందించుచు నీశత్రువు లగు దుర్యోధనులు నిన్ను గుఱించి మిక్కిలి నీచము లయిన మాటలు పలుకుచుందురు. అట్టి మాటలు వినుటకన్నను అధిక దుఃఖమేమియు లే దని తాత్పర్యము.

హతో వా ప్రాప్స్యసి స్వర్గం జిత్వా వా భోక్ష్యసే మహీమ్
తస్మా దుత్తిష్ఠ కౌన్తేయ యుద్ధాయ కృతనిశ్చయః 32

భా. ఇఁక యుద్ధముచేసినచో. త్వమ్ = నీవు; హతో వా = కర్ణాదులచే వధింపఁబడినవాఁడవై తివా; స్వర్గమ్ = స్వర్గమును; ప్రాప్స్యసి = పొందఁగలవు. జిత్వా వా = కర్ణాదులను శూరులను జయించితివా; మహీమ్ = భూమిని; భోక్ష్యసే = అనుభవింపఁగలవు. రెండువిధంబులను నీకు లాభమే యని యభిప్రాయము. ఎందువలన నిట్లున్నదో, తస్మాత్ = అందువలన. కౌన్తేయ= అర్జునా! యుద్ధాయ = యుద్ధముకొఱకు; కృత నిశ్చయః = చేయఁబడిన నిశ్చయముగలవాఁడవై, జయింతును శత్రువులను లేక చత్తును అని నిశ్చయముచేసి యని యర్థము; ఉత్తిష్ఠ = లెమ్ము

యుద్ధము చేయుదువేని, ఒకవేళ నీవు కర్ణాదులచే హతుఁడవే యయినను, నీకు నష్టములేదు, స్వర్గముకలుగును. జయించినపక్షమున రాజ్యము నొందుదు వనుట సిద్ధమేకదా! అందువలన అర్జునా! జయమునుగాని మరణమునుగాని పొందెద నని నిశ్చయించి లేచి యుద్ధము సేయు మని తాత్పర్యము.

ఆ. అట్లయిన నెడ, యుద్ధముచేసినచో గుర్వాదివధము సంభవించుట వలన, మధ్యస్థులగువారు నిందింతురు. యుద్ధమువిడిచినచో శత్రువులు నిందింతురు. ఇట్లు రెండుపక్షములందును బాధ యున్నదని యాశంకించి యందుకుఁ జెప్పుచున్నారు.—ఇఁక ఇత్యాదిగా. జయము కలిగినను బరాజయము కలిగినను లాభము నిశ్చితమగుటవలన యుద్ధమునకు లేచుట యావశ్యక మని చెప్పుచున్నాఁడు ఉత్త

ర్థముచేత. పరిశుద్ధ మయిన వంశమున బుట్టి యుద్ధమున కుద్యుక్తుఁ డయిన క్షత్రి యునకు దానివిడుచుట మంచిది కా దని చెప్పుచున్నాఁడు కౌన్తేయ యను సంబోధనముచేత *. రెండువిధంబులను—జయమునందును బరాజయమునందు. జయ పరాజయ నియమము లేకున్నను లాభనియమము కలుగుటచే ఫలితముఁ జెప్పుచు న్నారు ఎందువలన ఇత్యాదిగా. నిశ్చయమునే విశదీకరించుచున్నారు జయింతును ఇత్యాదిగా.

హ. ఇఁకఁ గర్ణాదులతో యుద్ధము చేసినపక్షమునసో. జిత్వా వా=కర్ణా దులను జయించిన పక్షమున. మహీం భోక్ష్యసే. రెండు పక్షములందును నీకు లాభ మని యభిప్రాయము. అందువలన కౌంతేయ, కృతనిశ్చయః—శత్రువుల నైనను జయించెదను మరణము నైనను బొందెదను అని నిశ్చయముచేసి యని యర్థము; ఉత్తిష్ఠ.

శం. ఓయీ! యుద్ధముచేసినయెడ గుర్వాది వధవశమువలన శిష్టజనులు నిందింతురు. చేయనియెడ శత్రువులు నిందింతురు. ఇట్లు రెండుపక్షములందును నిందాదుఃఖమే ఫలమగుచున్నది. అంతకితరము లేదని యాశంకించి, 'యుద్ధముచేసిన యెడ యాగమువలె యుద్ధము స్వధర్మమగుటవలన గుర్వాదిహింస పశుహింసవలె స్వధర్మములోఁ జేరుటవలన శిష్ట నింద సంభవింపదు, శత్రునిందయు సంభవింపదు. మఱియు జయము కలిగినను కలుగకపోయినను యుద్ధముచేయుటచే దృష్టఫలము కల' దని చెప్పుచున్నాడు.—యుద్ధమునందు, హతో వా=కర్ణాదులచే చంపఁబడినవాఁ డవైనను నీవు, స్వర్గం ప్రాప్స్యసి. జిత్వా వా = శత్రువులను జయించినను; మహీమ్= నిష్కంటక మయిన భూమిని, భోక్ష్యసే. ఎందువలన యుద్ధము రెండుపక్షములందును సఫలమే యగునుగాని విఫలముకాదో, తస్మాత్ = అందువలన; యుద్ధంబుకొఱకే కృతనిశ్చయుఁడవై ఓకౌంతేయుఁడా ! ఉత్తిష్ఠ— సన్నద్ధుడవు కమ్మని యర్థము.

మ. ఓయి! అప్పుడు, యుద్ధము చేయుటయందు గుర్వాది వధవశమున మధ్యస్థకృత మయిన నింద, దానివిడుచుటయందు శత్రుకృతమైన నింద సంభవించును. ఇట్లు ఎటు పోయినను అనర్థము అని యాశంకించి, జయమునందును బరా జయమునందును లాభము నియతమగుటవలన యుద్ధార్థమే లేచుట యావశ్యక మని చెప్పుచున్నాఁడు—పూర్వార్ధము స్పష్టము. ఎందువలన రెండుపక్షములందును నీకు

---

* కుంతీపుత్త్రుఁడా.

లాభమే కలుగునో, తస్మాత్; 'జయింతును శత్రువులను, లేక చత్తును' అని కృతనిశ్చయుండవై, యుద్ధాయ ఉత్తిష్ఠ, స్వర్గరాజ్యములలో నేఫలము కలుగు ననుసందేహమున్నను, యుద్ధము కర్తవ్యమని నిశ్చితమగుటవలన. ఇందుచే 'నచైతద్విద్మః కతరన్నో గరీయః' ఇత్యాద్యర్జునవాక్యమునకు సమాధానము చెప్పఁబడినది.

శ్రీ. 'నచైతద్విద్మః కతరన్నో గరీయో యద్వా జయేమ యదివా నో జయేయుః' అను నర్జునవాక్యమునకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు.—రెండు పక్షములందును నీకు లాభమే యని యర్థము.

ప. ఓయీ! మరణము పొందినవానికే స్వర్గప్రాప్తి చెప్పఁబడుచున్నది కాని జయముఁ బొంది జీవించి యున్నవానికిఁ గాదే యనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—యుద్ధమునందు మృతునకు స్వారాజ్యము, జయించినవానికి సామ్రాజ్యము * సిద్ధించు నని యర్థము.

రా. ఇందువలన, శూరునకుఁ దాను శత్రువుల వధించుటగాని తాను శత్రువులచే వధింపఁబడుటగాని, రెండును శ్రేయస్సుగలిగించునని చెప్పుచున్నాఁడు.—హతోవా = ధర్మయుద్ధమున శత్రువులచే వధింపఁబడినవాఁడ వైతివేని; అందువలననే, స్వర్గమ్ = పరమనిశ్శ్రేయసమును ♦; ప్రాప్స్యసి = పొందఁగలవు. జిత్వావా = జయించినయెడ, శత్రువులను వధింతువేని; మహీమ్ = నిష్కంటక మయిన రాజ్యమును; భోక్ష్యసే = అనుభవింపఁగలవు; ఫలాభిసంధివిడిచి యుద్ధాఖ్యధర్మము ననుష్ఠించుటచే పరమనిశ్శ్రేయసంబునుగూడఁ బొందెదవు. తస్మాత్ = అందువలన; కృతనిశ్చయః = చేయఁబడిన నిశ్చయముగలవాఁడవై, యుద్ధముసేయుట పరమపురుషార్థరూప మయిన మోక్షమునకు సాధన మని నిశ్చయించినవాఁడవై; యుద్ధాయ = అట్టి యుద్ధముకొఱకు; ఉత్తిష్ఠ= లెమ్ము. కౌన్తేయ= కుంతీపుత్త్రుఁడా! కుంతీపుత్త్రుఁడవైన నీకిదియే యుక్త మని యభిప్రాయము.

ధర్మయుద్ధముచేసి యందు నీవు శత్రువులచే హతుఁడవగుదువేని దానివలననే యనాయాసముగా పరమనిశ్శ్రేయసంబు నొందుదువు. జయమునే పొందుదువేనియు, నిష్కంటక మయిన రాజ్యము నొందుటయేగాక ఫలాభిసంధి లేక యుద్ధము అను స్వధర్మము ననుష్ఠించుటవలనఁ బరమనిశ్శ్రేయసమునుగూడ పొందఁ

* స్వారాజ్యము—స్వర్గరాజ్యము, సామ్రాజ్యము—చక్రవర్తిత్వము.

♦ మోక్షమును.

గలవు. కావున యుద్ధము మోక్షసాధన మని నిశ్చయించి యుద్ధముసేయుటకు లెమ్ము. కుంతికిఁబుట్టి నీ విట్లు వెనుదీయుట తగ దని తాత్పర్యము.

సుఖదుఃఖే సమే కృత్వా లాభాలాభౌ జయాజయౌ
తతో యుద్ధాయ యుజ్యస్వ నైవం పాపమవాప్స్యసి. ౩౮

భా. అట్లుండఁగా, యుద్ధము స్వధర్మమని యుద్ధముసేయువాని కీయుపదేశము వినుము.—సుఖదుఃఖే = సుఖమును దుఃఖమును; సమే= తుల్యములనుగా; కృత్వా=చేసి, రాగద్వేషములనుగూడ వహింపక యనుట; అట్లు, లాభాలాభౌ= లాభమును నష్టమును; జయాజయౌ = జయమును పరాజయమునుగూడ; సమౌకృత్వా—తుల్యములనుగాఁ దలఁచి; తతః = అంత; యుద్ధాయ = యుద్ధముకొఱకు; యుజ్యస్వ= పూనుము. ఏవమ్— ఇట్లు యుద్ధము చేయుచున్నవాఁడవై; పాపమ్ = ఫలరూపమయిన పాపమును; నావాప్స్యసి = పొందవు. ఈయుపదేశము ప్రాసంగికము.

నీవు రాగద్వేషములను వహింపక, సుఖముగాని దుఃఖముగానికలిగినను, లాభముగాని నష్టముగాని వచ్చినను, జయముగాని పరాజయముగానిసంభవించినను సమానముగా గ్రహించువాఁడవై యుద్ధము సేయుము. ఇట్లు యుద్ధముచేయుదు వేని తత్ఫలరూప మయిన పాపము నీకుఁ గలుగదు. యుద్ధము స్వధర్మముగా నిశ్చయించి చేయువాఁ డిట్లు చేయవలెను. ప్రసక్తినిబట్టి నీకుఁజెప్పితి నని తాత్పర్యము.

శ్రీ. పాపహేతుఁవ నగుటచే యుద్ధముసేయ నిశ్చయించి లేవఁజాలకున్నా నని యాశంకింపఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు అట్లుండఁగా ఇత్యాదిగా. అట్లుండఁగా.—యుద్ధము స్వధర్మమగుటచే అవశ్యకర్తవ్యమై యుండఁగా నని యర్థము. బంధుజీవనము తన్మరణము మొదలగువానిచేఁ గలుగు సుఖదుఃఖములను సమములుగఁ జేయుట యెట్లనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు రాగద్వేషములనుగూడ వహింపక యనుట యని. లాభము—శత్రువుల బొక్కసము మొదలగునవి పొందుట. అలాభము— అందుకు విపరీతము. జయము—న్యాయ్య మయిన యుద్ధముచేఁ దాను లోఁబడక శత్రువును లోఁబఱచుట, అజయము—అందుకు విపరీతము. లాభాలాభములను జయాజయములనుగూడ సమములుగాఁ జేయుటకును రాగద్వేషములను వహింపకుండుటయె సాధన మని తెలుపుటకై అట్లు అని చెప్పఁబడినది. ఈయుపదేశము

వలనఁ బరమార్థదర్శన ప్రకరణమునందు యుద్ధము కర్తవ్య మని చెప్పుటవలన శాస్త్రమునకు సముచ్చయపరత్వము సంభవించు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఈయుపదేశము ప్రాసంగికము అని. ఈయుపదేశము క్షత్రియుఁడ వగు నీకు స్వధర్మమయిన యుద్ధము కర్తవ్య మని యనువాదముచేయు ప్రసంగమునఁ జేయఁబడిన దగుటవలన నింతమాత్రముచే సముచ్చయము సిద్ధింప దని యర్థము.

హ. అందువలన స్వధర్మమనియే యుద్ధముసేయుము. ఈయుపదేశము వినుము.—సుఖదుఃఖములను సమములుగాఁ జేసి లాభాలాభములను జయాజయములను సమములుగాఁ జేసి యనుటను. ఈయుపదేశము ప్రరోచనార్థము * ప్రాసంగికము.

శం. ఓయీ! 'హతో వా ప్రాప్స్యసి స్వర్గమ్' అను వాక్యముచే యుద్ధము ఐహికాముష్మిక సుఖసాధన మని మాత్రమే యేర్పడుచున్నది, కాని 'ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధాచ్ఛ్రేయో ఽన్యత్' అని చెప్పఁబడిన న్యాయముచొప్పున శ్రేయస్సాధన మని యేర్పడదు అందువలన ఇంద్రియసుఖాపేక్షులకుమాత్రమె యుద్ధము కర్తవ్యము. స్వర్గాది సుఖహేతు వని తెలియవచ్చుటచే యుద్ధము బంధకమగుట వలనఁ బరమార్థాపేక్ష గలవారికిఁ గర్తవ్యము కాదు అని యాశంకింపఁగా. "అట్లు కాదు. భావనాభేదమువలన ఇట తత్ఫలముగూడ భేదించుచున్నది. ఎట్లు జ్యోతిష్టోమము స్వర్గకామనచేఁ జేయఁబడినదై స్వర్గహేతువును అకామనచేఁ జేయఁబడినదై చిత్తశుద్ధిహేతువు నగునో, అట్లు యుద్ధమును ప్రజాపాలనంబును దానంబును కామకృతంబులై స్వర్గాదిఫలమునకును అకామకృతంబులై చిత్తశుద్ధికిని హేతువులగును. శ్రేయస్కాముఁడ వేని నీవు యుద్ధమును కామనలేకయే యనుష్ఠింపుము" అని చెప్పుచున్నాఁడు.—లాభాలాభౌ, జయాజయౌ, అలాభాలాభ జయాజయముల ఫలము లయిన, సుఖదుఃఖే = సుఖమును దుఃఖమును, సమేకృత్వా—సమబుద్ధివై, లాభాదులు సిద్ధించినను సిద్ధింపకున్నను హర్షవిషాదంబుల నొందక యని యర్థము. తతః—నాయందు భక్తియుంచి విధికి విధేయుఁడవై యటుపిమ్మట, యుద్ధాయ—విధిప్రోక్తమయిన స్వధర్మము ననుష్ఠించుట కొఱకు, యుజ్యస్వ = యత్నింపుము. ఏవమ్—విధివిహిత మేదిగలదో దాని ఈశ్వరార్పణబుద్ధిచే చేసెద నని నిశ్చయించి యుద్ధముచేయుదువేని, పాపం నావాప్స్యసి. 'బ్రహ్మణే బ్రాహ్మణ మాలభేత' అను శ్రుతిచే విహిత మగు నరమేధమునందు బ్రాహ్మణునిఁ బశువుగాఁ బట్టి కర్త యెట్లు పాపము నొందఁడో అట్లు 'యేయుధ్యన్తే ప్రధనేషు' అను శ్రుతిచే విహిత మయిన

* రుచిపుట్టించుట ప్రయోజనముగాఁ గలది.

స్వధర్మమగు యుద్ధమునందు గుర్వాదుల వధించి దానిచేఁ గలుగు పాపమును బొందవని యర్థము.

వ్యా. ఓయీ! ఇట్లు, స్వర్గము నుద్దేశించి యుద్ధము చేసినచో దానికి నిత్యత్వము లేకపోవును. రాజ్యమునుద్దేశించి యుద్ధముచేసినచో అర్థశాస్త్రమగుటవలన ధర్మశాస్త్రముకన్న దుర్బలంబగును. అందువలనఁ గామ్యకర్మము చేయకుండుట వలనఁ బాపమెట్లు కలుగును? దృష్టార్థమైన ♦ గురుబ్రాహ్మణాది వధము ధర్మం బెట్లగును? అట్లు 'అథచే త్త్వమిమమ్' అను శ్లోకముయొక్క యర్థము వ్యాహతమగుచున్నది. అని యాశంకింపఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—సమతకుఁ గారణము రాగద్వేషములులేకుండుట. సుఖమునందును దానికిఁ గారణమయిన లాభమునందును దానికిఁ గారణమయిన జయమునందును రాగమును జేయక, ఇట్లు దుఃఖంబునందును దానికిఁ గారణ మయిన అలాభమునందును దానికిఁ గారణమైన అజయమునందును ద్వేషమును జేయక, తతః, యుద్ధాయ, యుజ్యస్వ = సన్నద్ధుఁడవగుము. ఏవమ్—సుఖకామనను దుఃఖనివృత్తికామనను విడిచి స్వధర్మబుద్ధిచే యుద్ధముచేయుదువేని, పాపమ్—గురుబ్రాహ్మణాది వధముచేఁ గలుగు పాపమును నిత్యకర్మము చేయకుండుటచేఁ గలుగుపాపమును, నావాప్స్యసి=పొందవు. ఇఁక నెవ్వఁడు ఫలకామనచేఁ జేయుచున్నాఁడో అతఁడు గురుబ్రాహ్మణాది వధనిమిత్తమయిన పాపమును బొందుచున్నాఁడు, ఎవఁడు చేయఁడో అతఁడు నిత్యకర్మపరిత్యాగ నిమిత్తమైన పాపమును బొందుచున్నాఁడు. కావున ఫలకామనలేక చేయువాఁడు రెండవిధము లయిన పాపములనుగూడఁ బొందఁడని యీయభిప్రాయము మున్నె వ్యాఖ్యాతము. 'హతో వా ప్రాప్స్యసి స్వర్గం జిత్వా వా భోక్ష్యసే మహీమ్' అనునదియో యానుషంగిక ఫల ప్రతిపాదకము * కావున దోషము గాదు. అట్లు ఆపస్తంబస్మృతి 'తద్యథా ఽఽమ్రే ఫలార్థే నిమితే ఛాయాగన్ధావనూత్పద్యేతే ఏవం ధర్మం చర్యమాణ మర్థా అనూత్పద్యన్తే నోచే దనూత్పద్యన్తే న ధర్మహాని ర్భవతి' ♦ అని. అందువలన యుద్ధశాస్త్రమునకు అర్థశాస్త్ర

♦ దృష్ట మయిన రాజ్యాదిప్రయోజనము గలదైన.

* అపేక్షింపకయే కలుగు ఫలము జెప్పునది.

♦ అది యెట్లు మామిడిచెట్టు ఫలార్థమై వేయఁగా ఛాయాగంధములు వెంబడిఁబుట్టుచున్నవో అట్లు ధర్మము ననుష్ఠింపఁగా అర్థములు వెంబడిఁ బుట్టుచున్నవి. అట్లు వెంబడిఁ బుట్టనియెడ ధర్మహానిలేదు.

త్వము సంభవింపమివలన 'పాపమేవాశ్రయేదస్మాన్' ఇత్యాదికము నిరాకృత మగుచున్నది.

శ్రీ. 'పాపమేవాశ్రయేదస్మాన్' అను నర్జున వాక్యమునకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—సుఖదుఃఖే, సమే, కృత్వా; అట్లు, ఆసుఖదుఃఖములకుఁ గారణము లయిన లాభాలాభములను, వానికిఁగూడ కారణములైన జయాజయములనుగూడ, సమములనుగాఁ జేసి; ఇవి సమములగుటకుఁ గారణము హర్షవిషాదములు లేకుండుట. యుధ్యస్వ = సన్నద్ధుఁడవగుము. సుఖాదులందు అభిలాష విడిచి స్వధర్మబుద్ధితో యుద్ధమును జేయుదువేని పాపమును బొందవని యర్థము.

మ. ఇఁక ధర్మ్యయుద్ధస్వరూపముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—సుఖదుఃఖే, సమే, కృత్వా; అట్లు, వానికిఁ గారణము లయిన, లాభాలాభౌ, జయాజయౌ, సమములనుగాఁ జేసి, హర్షవిషాదములు లేనివాఁడవై యుద్ధముసేయుమని యర్థము. ఏవమ్—ఈవిధముగా యుద్ధముచేసి, పాపం నావాప్స్యసి.

రా. ముముక్షువు యుద్ధముచేయువిధముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఇట్లు దేహాతిరిక్తునిఁగాను సమస్త దేహస్వభావసంబంధము లేనివానిఁగాను నిత్యునిఁగాను ఆత్మను దెలిసి, యుద్ధమునందు అనివార్యమయిన శస్త్రపాతాదులచేఁ గలుగునట్టి, సుఖదుఃఖే = సుఖదుఃఖములను; సమేకృత్వా=సమానములనుగాఁ జేసి; లాభాలాభౌ = ధనలాభమును తన్నాశమును; జయాజయౌ = జయమును బరాజయమును; సమౌ కృత్వా= సమానములనుగాఁ జేసి, ఈసుఖదుఃఖాదులందు వికారమునొందని * బుద్ధిగలవాఁడవై స్వర్గాది ఫలాభిసంధి లేనివాఁడవై; యుద్ధాయ = యుద్ధముకొఱకు; యుజ్యస్వ = చేయవలసినదిమాత్రమే యిది యని పూనికవహుము. ఏవమ్ = ఇట్లు చేయుదువేని; పాపమ్ = పాపమును, ఇటఁ బాపము సనఁగా దుఃఖస్వరూపమయిన సంసారమును; నావాప్స్యసి = పొందవు, సంసారబంధమునుండి ముక్తుఁడవగుదువని యర్థము.

ఇట్లు నీవు ఆత్మ నిత్యుఁ డనియు దేహములజన్మనాశాదిస్వభావమును ఎంతమాత్రము అంటనివాఁ డనియుఁ దెలిసి, ఆయుధముల దెబ్బలచేఁ గలుగు సుఖదుఃఖములకును ధనలాభ తన్నాశములకును జయపరాజయములకును హర్షశోకములను పొందక ఫలాభిసంధిలేనివాఁడవై 'చేయవలెను' అని మాత్రమె తలఁచి యుద్ధము

* హర్షశోకము లొందని.

చేయుము. ఇట్లు చేయుదువేని నీవు దుఃఖరూప సంసారబంధము వీడి **మోక్షము** నొందుదు వని తాత్పర్యము.

> ఏషా తే ఽభిహితా సాఙ్ఖ్యే బుద్ధిర్యోగే త్విమాం శృణు
> బుద్ధ్యా యుక్తో యయా పార్థ కర్మబన్ధం ప్రహాస్యసి. ౩౯

భా. శోకమోహములఁ దొలఁగించుటకొఱకు లౌకికన్యాయము స్వధర్మమపిచా వేక్ష్యేత్యాది శ్లోకములచేఁ జెప్పఁబడినది. కాని తాత్పర్యముచేఁ గాదు. పరమార్థదర్శనము గదా యిటఁ బ్రకృతము. దానినే చెప్పినదాని నిప్పు డుపసంహరించుచున్నాఁడు ‘ఏషా తే ఽభిహితా’ అని, శాస్త్రవిషయ విభాగప్రదర్శనముకొఱకు. ఇచట శాస్త్రవిషయవిభాగముఁ జూపినం గదా మీఁదు ‘జ్ఞానయోగేన సాఙ్ఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామ్’ అని నిష్ఠాద్వయవిషయం బగు శాస్త్రము సుఖముగాఁ బ్రవర్తింపఁగలదు. శ్రోతలును విషయవిభాగముచే సుఖముగా గ్రహింపఁగలరు. కావునఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఏషా=ఇది; సాఙ్ఖ్యే=పరమార్థ వస్తువివేకవిషయమునందు; బుద్ధిః=జ్ఞానము, సాక్షాత్తుగా శోకమోహాది సంసార హేతుదోషనివృత్తికిఁ గారణము; తే=నీకొఱకు; అభిహితా = చెప్పఁబడినది. యోగేతు = యోగమునందును, తత్ప్రాప్త్యుపాయమునందును—నిస్సంగతచే ద్వంద్వప్రహాణపూర్వకముగా * ఈశ్వరారాధనార్థమైన కర్మయోగమునందును—కర్మానుష్ఠానరూప సమాధియోగమునందును; ఇమామ్—ఈ వెంటనె చెప్పఁబడుచున్న; బుద్ధిమ్=జ్ఞానమును; శృణు = విను. ఆబుద్ధిని స్తుతించుచున్నాఁడు ప్రరోచనార్థము—యయా=ఏయోగవిషయ మయిన; బుద్ధ్యా = బుద్ధితో; యుక్తః=కూడినవాఁడవై; పార్థ = అర్జునా! కర్మబన్ధమ్—ధర్మాధర్మాఖ్య మగు కర్మమె బంధము, దానిని; ప్రహాస్యసి= విడువఁగలవు, ఈశ్వరప్రసాదనిమిత్త జ్ఞానప్రాప్తిచేతనే యని యభిప్రాయము.

పరమార్థవస్తువివేకవిషయకం మయిన జ్ఞానము గుఱించి యిదివఱకు నీకుఁ జెప్పితిని. ఇఁక నట్టి జ్ఞానమునొందుట కుపాయ మయిన కర్మయోగముయొక్క జ్ఞానముగుఱించి చెప్పెదను. ఈకర్మయోగము దెలిసి యనుష్ఠింతువేని యీశ్వర

* సుఖదుఃఖాది ద్వంద్వములను విడిచి—వానియందు సమబుద్ధిగలవాఁడై యనుట.

ప్రసాదముచేఁ బరమార్థవస్తుజ్ఞానమునొంది సంసారమునుండి విముక్తుఁడగుదు వని తాత్పర్యము.

టీ. ఓయీ! స్వధర్మమపిచా వేక్ష్యేత్యాది శ్లోకములచే లౌకికన్యాయ బలమున శోకమోహాపనయనము తాత్పర్యముచేఁ జేయఁబడుటవలన, అలౌకిక న్యాయ ముపసంహరింపవలసినదై యుండఁగా, ఎట్లు పరమార్థదర్శన ముపసంహరింపఁ బడుచున్న దని యాశంకించి యందుకుఁ జెప్పుచున్నారు శోకమోహముల నిత్యాదిగా. స్వధర్మమపీత్యాదు లగు నెనిమిది శ్లోకములచే, బంధుమరణంబును గుర్వాది వధయును సంభవించు నను శంకచేఁ గలిగినవియు సమ్యక్జ్ఞానప్రతిబంధకములు నగు శోకమోహముల నపనయించుటకై, 'వర్ణాశ్రమధర్మ మనుష్ఠించినచో స్వర్గాది కము సిద్ధించును లేనిచో సిద్ధింపదు' అని యన్వయ వ్యతిరేక రూపమయిన లోక ప్రసిద్ధన్యాయము ప్రతిపాదింపఁబడినదే యయినను, అది ముఖ్యతాత్పర్యముచేఁ బ్రతిపాదింపఁబడినది కా దని యర్థము. అప్పు డేది తాత్పర్యముచేఁ బ్రతిపాదింపఁ బడినది యనఁగా దానిఁ జెప్పుచున్నారు పరమార్థదర్శనము ఇత్యాదిగా. ఇటః అను శబ్దముచే 'నత్వేహం జాతునాసన్' ఇత్యాదికము పరామర్శింపఁబడుచున్నది. చెప్పినదానిఁ—'నజాయతే మ్రియతే' ఇత్యాదిగా ఉపపాదింపఁబడినదాని నని యర్థము. ఉపసంహారమునకుఁ బ్రయోజనముఁ జెప్పుచున్నారు శాస్త్రవిషయ విభాగ ప్రదర్శనముకొఱకు అని. శాస్త్రమునకు విషయము నిష్ఠాద్వయము. దాని విభాగించి యావిభాగముతోనే తెలుపుటకొఱకుఁ బరమార్థదర్శనోపసంహార మని యర్థము. ఓయీ! ఇతరస్థలమునందు. విషయవిభాగము చేయఁబడియున్నది అచ్చ టనే దాని గ్రహింపవచ్చునుగదా! అట్లుండఁగా ఎందుకిచట శాస్త్రవిషయవిభా గము తెలుపవలెను? అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు ఇచట నిత్యాదిగా. శాస్త్రప్రవృత్తికిని శ్రోతృగ్రహణమునకును సౌకర్యార్థము మొదట విషయవిభాగ సూచన మని యర్థము ఇట్లు ఉపసంహారము ఫలవంత మని ప్రతిపాదించి యీ యుపసంహారమునకే యవతారిక చేయుచున్నారు కావునఁ జెప్పుచున్నాఁ డని. పరమార్థతత్త్వవిషయ మయిన జ్ఞాననిష్ఠను జెప్పినదాని నుపసంహరించి చెప్పఁ బోవుదాని గ్రహించుచున్నాఁడు యోగేతు అని. ఆబుద్ధినే విశిష్టఫలవంత మని స్తుతించుచున్నాఁడు ఉత్తరార్థముచేత. అం దుపసంహారభాగమును విభజించు చున్నారు ఏషా—ఇది ఇత్యాదిగా. బుద్ధిశబ్దము అంతఃకరణ విషయము కా దని తెలుపుచున్నారు జ్ఞానమని. అది సహకార్యపేక్ష లేకయే విశిష్టఫలవంత మని

చెప్పుచున్నారు సాక్షాత్తుగా ఇత్యాదిగా. శోకమోహములు రాగద్వేషములు కర్తృత్వము భోక్తృత్వము ఇత్యాదిక మయిన అనర్థము సంసారము, దానికి హేతువైనదోషము స్వాజ్ఞానము, దాని నివృత్తియందు ఇతరాపేక్ష లేనికారణము జ్ఞానము, అజ్ఞాననివృత్తికి జ్ఞానమే కారణ మని అన్వయ వ్యతిరేక సిద్ధ మగుటవలన నని యర్థము. యోగేత్విమా మిత్యాది భాగము వ్యాఖ్యానముచేయువారై యోగశబ్దము ప్రకృతమునందు చిత్తవృత్తి నిరోధవిషయము కా దని తెలుపుచున్నారు తత్ప్రాప్తీత్యాదిగా. ప్రకృత మోక్షోపయుక్త మయిన జ్ఞానము తత్పదముచేఁ బరామర్శింపఁ బడుచున్నది. జ్ఞానోదయోపాయమునే ప్రకటించుచున్నారు నిస్సంగతచే నిత్యాదిగా. ఫలాభిసంధి లేకుండుట నిస్సంగత. బుద్ధి స్తుతి ప్రయోజనముఁ జెప్పుచున్నారు ప్రరోచనార్థ మని. స్తుతించినం గదా బుద్ధి శ్రద్ధకు విషయమై యనుష్ఠాత నధికరించును *. అందుచే స్తుతి యర్థవంత మని యర్థము. కర్మానుష్ఠాన విషయబుద్ధిచే కర్మబంధంబున కెట్లు నివృత్తి కలుగును? తత్త్వజ్ఞానము కలిగిననే గదా సమూల మయిన కర్మము విడువ శక్యమగును అని యాశంకించి యందుకుఁ జెప్పుచున్నారు ఈశ్వరేత్యాదిగా.

హ. స్వధర్మ మపిచా వేక్ష్యేత్యాది శ్లోకములచే శోకాపనయనార్థము లౌకికన్యాయము చెప్పఁబడినది తాత్పర్యముచేఁ గాదు. ఇచటఁ బ్రకృతము పరమార్థ దర్శనము. దాని నుపసంహరించుచున్నాఁడు.—ఏషా, సాంఖ్యే = పరమాత్మవస్తువివేకమునందు, బుద్ధిః = జ్ఞానము, సాక్షాత్తుగా శోకమోహాది సంసారనివృత్తికిఁ గారణము; తే = నీకొఱకు, అభిహితా = చెప్పఁబడినది. యోగేతు—ఆసాంఖ్యజ్ఞానము పొందుట కుపాయ మయిన, ఫలాభిసంధి లేక సుఖదుఃఖాది ద్వంద్వముల విడిచి యీశ్వరారాధనార్థముగా కర్మముల ననుష్ఠించుట యను సమాధియోగమునందును ♦, ఇమామ్ = ఇప్పుడవ్యవధానముగా నేను జెప్పునట్టి, బుద్ధిం శృణు. ఆబుద్ధిని స్తుతించుచున్నాఁడు శ్రోతలకు రుచిపుట్టించుటకొఱకు—యయాబుద్ధ్యా = ఏ యోగవిషయబుద్ధితో, యుక్తః, పార్థ, కర్మబన్ధమ్ = ధర్మాధర్మాఖ్య మయిన కర్మము బంధమును, ప్రహాస్యసి—ఈశ్వరప్రసాదము వలన జ్ఞానమును బొందుదు వని యభిప్రాయము.

---

* అనుష్ఠాతచే అనుష్ఠింపఁబడును.

♦ ఇచ్చట సమాధియనఁగా ఫలాభిసంధియు ద్వంద్వములును విడిచి యీశ్వరారాధనార్థ మనుష్ఠించుట.

౩౦. ఓయీ! వేదావినాశినం నిత్య మిత్యాదిగా బ్రహ్మవిదునకుఁ గొంచె మేని కర్తవ్యము లేదని యుపపాదించి యిప్పుడు స్వధర్మ మపిచేత్యాది గ్రంథముచేఁ గర్మముచేయవలె నని నీవు మరలఁ గర్మమును విధించుచున్నావు. దుఃఖభూయిష్ఠ మయిన కర్మమును జేయుటకన్నను కర్తయును గరణమును గార్యమును సర్వంబును మిథ్యయే యని సమస్తకర్మమును సన్న్యసించి యూరకయుండుటయే సుఖము అని యర్జును నాక్షేపము నాశంకించి ఇందుకు 'అది సత్యము. ఇట్టి జ్ఞానమే యహంకార మమకారాది సంసారభ్రమ నివర్తక మగుచున్నది. అయినను అది యారూఢునకే గాని యారురుక్షువునకు ఉపయుక్తము కాదు.' అను నభిప్రాయముతో, ముముక్షువులకుఁ గర్మమార్గమును గర్మసన్న్యాసమార్గమును దెలుపుటకొఱకుఁ గర్మసన్న్యాస కర్మయోగముల విషయవిభాగము సూచించుటకును గర్మ మనుష్ఠించు విధమును బోధించుటకును ఇది చెప్పుచున్నారు.—సాఙ్ఖ్యే—'యయా తదక్షర మధిగమ్యతే' అని బ్రహ్మవిదులగు ఋషులచే సమ్యక్ ఖ్యాయతే—చక్కఁగాఁ బఠింపఁబడుచున్నది, కావున సంఖ్య అనఁగా పరవిద్య, ఆసంఖ్యచే 'యత్త దద్రేశ్యమగ్రాహ్యమ్' ఇత్యాదిగా ప్రతిపాదింపఁబడుచున్నది కావున సాంఖ్యమనఁగా నిర్విశేషపరబ్రహ్మము, దాని విషయమై, బుద్ధిః తే అభిహితా.—'నజాయతే మ్రియతే' ఇత్యాదిగా పరబ్రహ్మమును విషయీకరించి మున్ను ఏజ్ఞానము నీకు ఉపదేశింపఁబడినదో, ఏషా = అట్టి యాజ్ఞానము, ఆరూఢునకే ఆశ్రయణీయము కాని యారురుక్షువునకుఁ గాదు. ఆరురుక్షు వగు నీవు చిత్తశుద్ధికొఱకు శ్రద్ధతో ఈశ్వరార్పణబుద్ధిచే అభిమానమును కామనమును విడిచి సుఖదుఃఖాదులందు సమబుద్ధి వహించి కర్మయోగమునే చేయవలెను. కాని నీకు జ్ఞానయోగము యోగ్యము కాదు ఇట్లు కర్తవ్య మయిన, యోగేతు = కర్మయోగమునందో, ఇమామ్ = చెప్పఁబోవునట్టి, బుద్ధిమ్, శృణు. ఓ పార్థుఁడా ? యయా బుద్ధ్యా, యుక్తః = కూడినవాఁడవై, నేను జెప్పఁబోవునుపదేశముచొప్పునఁ గర్మయోగంబునం దున్నవాఁడవై, నీవు, కర్మబన్ధమ్—బంధమనఁగా జన్మమృత్యు జరాదులచేత మాటిమాటికిఁ బురుషుని, బధ్నాతి—కూర్చునది. కర్మమే బంధము, దాని; ప్రహాస్యసి—బంధకము లయిన సర్వకర్మములనుండి, వైదిక కర్మము ననుష్ఠించుటచేఁ గలుగు చిత్తశుద్ధివలన నుత్పన్న మగు అకర్త్రాత్మ జ్ఞానముయొక్క బలముచే విడివడ్డవాఁ డగుదు వని యర్థము. ఓయీ! ఈశ్వరుఁడే చేయువాఁడును చేయించువాఁడును కర్మఫలములు భుజించువాఁడును అను నీ నిశ్చయరూపమయిన బుద్ధిచేతనే కర్మబంధము వదలుచుండఁగా అకర్త్రాత్మ జ్ఞానమువలనఁ గర్మ

బంధమునుండి ముక్తుండ వగుదు వని నడుమ కర్మబంధమునకు ఆత్మజ్ఞాన నివర్త్యత్వము * నేల కల్పింపవలెను ? అందువేని, ఇట నిన్నడుగవలెను—ఏమి కర్మముల నీశ్వరున కర్పించుటమాత్రానఁ గర్మబంధము నివర్తిల్లు నని చెప్పెదవా ? లేక ఈశ్వరుఁడే చేయువాఁడు చేయించువాఁడు అని చెప్పుటమాత్రానఁ గర్మబంధము నివర్తిల్లుననియా ? మొదటిపక్షము యుక్తముఁ గాదు, అంతమాత్రముచే నైష్కర్మ్యము సంభవింపమివలన, 'నాదత్తే కస్యచి త్పాపం నచైవ సుకృతం విభుః' అని పరమేశ్వరుఁడు భక్తులు సమర్పించెడు పుణ్యపాపాదుల గ్రహింపఁడని యుపదేశింపఁబడి యుండుటవలన. అంగీకరించినను ఈపక్షమును, ఈశ్వరార్పితములు కాని శతకోటి బ్రహ్మకల్పకృతము లగు సుకృతాది కర్మములకు నివృత్తి యసంభవము, భక్తి యిప్పుడు కలిగిన దగుటచే ఆకర్మములకు ఈశ్వరార్పణము సంభవింపమివలన. ఎప్పుడు జన్మము ప్రారంభమయ్యెనో అది మొద లుండనే యున్నది భక్తి యనఁగా నది సరిగాదు. అట్లయిననో జన్మాంతరమునందే నీకు భక్తి కలిగి యుండవలెను. అప్పుడు, «లోకత్రయాధిపతి మప్రతిమ ప్రభావ మీష త్ప్రణమ్య శిరసా ప్రభవిష్ణు మీశమ్ । జన్మాన్తర ప్రలయ కల్ప సహస్ర జాత మాశు ప్రణాశ ముపయాతి నరస్య పాపమ్ » ♦ ఇత్యాదిగా ఒకమాఱు చేయునమస్కారమే సంసార మహాసముద్రతారకం బను భక్తవాక్యములకు అప్రామాణ్యము ప్రసక్తించును. ఆపక్షమునందును బాపమునకే నాశమగును గాని పుణ్యమునకుఁ గాదు. రెండవపక్షంబును యుక్తముకాదు. 'అయుద్ధేన హతో వాలీ తస్యేదం కర్మణః ఫలమ్' ❘ అని యీశ్వరునకు తాఁ జేసిన కర్మమే తన కపరిహార్యమగుచుండఁగా ఇంక నతండు పరులుచేసిన కర్మంబు లెట్లు పరిహరింపఁగలఁడు ? అందువలన అవిక్రియాత్మజ్ఞానమువలననే పురుషునకు సర్వకర్మనివృత్తి యని చెప్పవలెను. అట్లు 'సర్వం పాప్మానం తరతి' 'క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే' § ఇత్యాది శ్రుతి వచించుచున్నది. అప్పుడు 'బుద్ధ్యా

* ఆత్మజ్ఞానముచే నివర్తిల్లునది యగుటను.

♦ ముల్లోకంబులకును నాథుండును సాటిలేని ప్రభావముగలవాఁడును ప్రభుండు నగు ఈశ్వరునిఁ గొంచెము శిరస్సుచే నమస్కరించినచో వేనవేలు కల్పములందలి జన్మములందుఁ గలిగిన మనుష్యుని పాపము శీఘ్రమున నాశమునొందును.

❘ యుద్ధము చేయమిచే—ఎదుర్కొని పోరకుండుటచే వాలి హతుఁడయ్యెను. ఆకర్మము యొక్క ఫలంబిది.

§ సమస్తమయిన పాపమును దాఁటుచున్నాఁడు, ఆపరబ్రహ్మము తెలియఁబడఁగానే వీనికర్మములు నశించుచున్నవి.

యుక్తో యయా పార్థ' అనువచనమున కేమిగతి యన్నచో, దానికి, ఫలాభిసంధి లేక చేసినకర్మము బంధజనకము కా దని కర్మమును స్తుతించుటచే, ముముక్షువులు నిష్కాములై చిత్తశుద్ధికొఱకుఁ గర్మముచేయవలె నని కర్మము విధించుచున్న దనుటయే గతి యని చెప్పుచున్నారము. అందువలన అవిక్రియాత్మజ్ఞానమువలననె కర్మబంధనివృత్తి యనుట సిద్ధము.

మ. ఓయీ! లేకపోవుఁ గాక పాపము స్వధర్మబుద్ధిచే యుద్ధము చేయువానికి. అయినను నాకు యుద్ధముచేయవలె నని నీ వుపదేశించుట యుచితము కాదు, 'య ఏనం వేత్తి హన్తారం' అనునది మొదలు 'కథం స పురుషః పార్థ కం ఘాతయతి హన్తి కమ్' ఇత్యంత మగు గ్రంథముచే నీవే విద్వాంసునకు సర్వకర్మములను నిషేధించుటవలన. అకర్త్రభోక్తృశుద్ధ స్వరూపుఁడను నేను అనియు యుద్ధముచేసి తత్ఫలంబు భుజించెదను అనియు జ్ఞానము సంభవింపదు విరుద్ధమగుటవలన, జ్ఞానకర్మములకు సముచ్చయము సంభవింపమివలనఁ బ్రకాశాంధకారములకుం బోలె. ఈ యర్జునాభిప్రాయము 'జ్యాయసీ చేత్' అనుచోట వ్యక్తము కాఁగలదు. అందువలన ఒక్కనికే నాకు జ్ఞానమును గర్మమునుగూడ ఉపదేశించుట యుపపన్నము కాదు. అనఁగా, అట్లు కాదు. విద్వాంసుఁడు అవిద్వాంసుఁడు అను నవస్థల భేదమునుబట్టి జ్ఞానకర్మముల యుపదేశ ముపపన్నమగుచున్న దని చెప్పుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు.— ఏషా—నత్వే వాహ మిత్యాద్యేకవింశతి శ్లోకములచే, తే = నీకొఱకు, అభిహితా = చెప్పఁబడినది, సాఙ్ఖ్యే—సమ్యక్ ఖ్యాయతే చక్కఁగా సర్వోపాధి శూన్య మని ప్రతిపాదింపఁబడుచున్నది పరమాత్మతత్త్వము దీనిచేత, కావున సంఖ్య అనఁగా ఉపనిషత్తు, దానిచేతనే పరమతాత్పర్యముచేఁ బ్రతిపాదింపఁబడుచున్నాఁడు, కావున సాంఖ్యుఁడు అనఁగా ఔపనిషదుఁ డగు పురుషుఁడు * అని యర్థము. ఆపరమాత్మయందు, బుద్ధిః = ఆపరమాత్మమాత్రమే విషయముగాఁ గల జ్ఞానము, సర్వానర్థనివృత్తికారణము, నీకు నాచేఁ జెప్పఁబడినది. ఇట్టి జ్ఞానము గలవాని కెందును కర్మము చెప్పఁబడదు. అట్లు 'తస్య కార్యం న విద్యతే' అని చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. ఇఁక, నే నిట్లు చెప్పినను నీకీబుద్ధి యుదయింపదు, చిత్తదోషమువలన. అప్పుడు దానిఁ దొలఁగించుకొని యాత్మతత్త్వసాక్షాత్కారము నొందుటకై కర్మయోగమే నీ వనుష్ఠింపవలెను. అట్టి, యోగేతు = కర్మయోగమునందో, చేయవలసినదాని, ఇమాం బుద్ధిమ్—సుఖదుఃఖే సమే కృత్వా అనుచోటఁ జెప్పఁబడిన ఫలాభిసంధిత్యాగరూప

---

* పరమాత్మ.

మయిన బుద్ధిని, విరివిగా నీకుఁ జెప్పఁబోవుదానిని; శృణు. తు శబ్దము పూర్వబుద్ధి* యోగవిషయము కా దని సూచించుచున్నది. అందుచే, శుద్ధాంతఃకరణునకు జ్ఞానోపదేశము, అశుద్ధాంతఃకరణునకుఁ గర్మోపదేశము. ఇట్లు సముచ్చయ శంక కవకాశము లేమింజేసి విరోధమునకును అవకాశము లే దని యభిప్రాయము. యోగ విషయ మయిన బుద్ధిని ఫలము చెప్పుటచే స్తుతించుచున్నాఁడు—యయా బుద్ధ్యా= ఏవ్యవసాయాత్మక మయిన బుద్ధిచే, యుక్తః= కర్మములందుఁ బూనినవాఁడవై, నీవు, కర్మబన్ధమ్ = కర్మమువలనఁ గలిగిన బంధమును, చిత్తముయొక్క అశుద్ధి యను జ్ఞాన ప్రతిబంధమును; ప్రహాస్యసి = చక్కఁగా—మరలఁ బ్రతిబంధము పుట్టనియట్లు విడువఁ గలవు. ఇది భావము—కర్మమువలనఁ గలుగు జ్ఞానప్రతిబంధము ధర్మాఖ్య మయిన కర్మముచేతనే తొలఁగింప శక్యమగును, అట్లు 'ధర్మేణ పాప మపనుదతి' ♦ అని శ్రుతి. శ్రవణాది రూపమయిన విచారమో, కర్మనిమిత్త ప్రతిబంధము లేనివానికి అసంభావనాది రూపమయిన ప్రతిబంధమును దృష్టద్వారమునఁ దొలఁగించుచున్నది ❨. కావున నది కర్మబంధ నిరాకరణముకొఱకు నుపదేశింపఁదగినది కాదు. అందువలన అత్యంత మలిన మయిన అంతఃకరణముగలవాఁడ వగుటవలన నీవు బహిరంగసాధన మయిన కర్మమునే యనుష్ఠింపవలెను. ఇప్పుడు నీకు శ్రవణాది యోగ్యతగూడ కలుగలేదు. ఇఁక జ్ఞానయోగ్యత కలుగ లే దని చెప్పవలెనా? అని. అట్లు చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు 'కర్మణ్యే వాధికారస్తే' అని. ఇందుచే 'సాంఖ్యబుద్ధి కంతరంగసాధన మగు శ్రవణాదికమును విడిచి బహిరంగసాధన మయిన కర్మమును మాత్రమే భగవంతుఁ డేల యర్జునున కుపదేశించె' ననుట నిరసింపఁబడినది. 'కర్మబంధమ్—సంసారమును, ఈశ్వరప్రసాదనిమిత్త జ్ఞానప్రాప్తిచే, ప్రహాస్యసి' అను ప్రాచీనవ్యాఖ్యానమునందు అధ్యాహార దోషంబును § కర్మపదవైయర్థ్యంబును బరిహరింపవలెను.

శ్రీ. ఉపదేశించిన జ్ఞానయోగము నుపసంహరించుచుఁ దత్సాధన మయిన కర్మయోగము నుపక్రమించుచున్నాఁడు—సమ్యక్ ఖ్యాయతే—చక్కఁగా ప్రకాశింపఁబడుచున్నది వస్తుతత్త్వము దీనిచేతఁ గావున సంఖ్యయనఁగా సమ్యక్ జ్ఞానము,

* సాంఖ్యబుద్ధి.

♦ ధర్మముచే పాపమును దొలఁగించుచున్నాఁడు.

❨ ధర్మము అదృష్టద్వారమునఁ గర్మప్రతిబంధమును దొలఁగించు నని భేదము.

§ ఈశ్వరప్రసాదనిమిత్త జ్ఞానప్రాప్తిచే అనుదాని నధ్యాహరించు దోషంబును.

దానియందుఁ బ్రకాశించుచుండు ఆత్మతత్త్వము సాంఖ్యము, దానియందు; చేయఁదగిన బుద్ధి యిది నీకుఁ జెప్పఁబడినది. ఇట్లు సాంఖ్యబుద్ధిని జెప్పినను నీకు ఆత్మతత్త్వము అపరోక్షము కాదేని, అప్పుడు అంతఃకరణశుద్ధిద్వారమున ఆత్మతత్త్వము అపరోక్షమగుటకొఱకు, కర్మయోగమునందును, ఇమాం బుద్ధిం శృణు. యయా బుద్ధ్యా యుక్తః—పరమేశ్వరార్పిత మయిన కర్మయోగముచేతఁ బరిశుద్ధ మయిన అంతఃకరణము గలవాఁడవై, తత్ప్రసాదముచేఁ బొందఁబడిన యపరోక్ష జ్ఞానముచేత, కర్మబన్ధమ్—కర్మరూప మయిన బంధమును, ప్రహాస్యసి = చక్కఁగా విడువఁగలవు.

ప. ఇఁక నుపదిష్ట మయిన జ్ఞానయోగము నుపసంహరించుచు స్వధర్మమపీత్యాదిగాఁ జెప్పఁబడిన దగుటవలనఁ గర్మయోగముఁ బ్రశంసించుచుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—సాఙ్ఖ్యే—చక్కఁగా తెలుపఁబడుచున్నది ఆత్మతత్త్వము దీనిచేతఁ గావున సంఖ్య యనఁగా చక్కని జ్ఞానము, దానియందుఁ దెలియఁబడుచున్న ఆత్మతత్త్వము సాంఖ్యము, దానియందు; సాధన మయిన బుద్ధి, ఇది, తే= నీకొఱకు, అభిహితా= చెప్పఁబడినది. ఇట్లు సాంఖ్యబుద్ధి నుపదేశించినను నీకు ఆత్మతత్త్వసాక్షాత్కారము కానియెడ, అంతఃకరణశుద్ధిద్వారమున ఆత్మతత్త్వసాక్షాత్కారము పొందుటకై కర్మయోగమునందును, ఇమాం బుద్ధిం శృణు. యయా బుద్ధ్యా, కర్మబన్ధమ్=కర్మము అనునట్టి బంధమును, ప్రహాస్యసి = మిక్కిలి విడువఁగలవు.

రా. ఈప్రకారముగా ఆత్మతత్త్వజ్ఞానము నుపదేశించి యాత్మతత్త్వజ్ఞానపూర్వకంబును మోక్షసాధనము నగు కర్మయోగముఁ జెప్పనారంభించుచున్నాఁడు.—సాఙ్ఖ్యే—సంఖ్య యనఁగా బుద్ధి, బుద్ధిచే నిర్ధారింపఁదగిన ఆత్మతత్త్వము సాంఖ్యము, అట్టి తెలియవలసిన ఆత్మతత్త్వమునందు; అది తెలియుటకొఱకు ఏబుద్ధి చెప్పఁదగినదో; 'నత్వేవాహమ్' అనునది మొదలు 'తస్మాత్సర్వాణి భూతాని నత్వం శోచితుమర్హసి' ఇత్యంత మగు గ్రంథముచే, ఆ, ఏషా బుద్ధిః = ఈబుద్ధి; తే= నీకు; అభిహితా= చెప్పఁబడినది. ఆత్మజ్ఞానపూర్వక మోక్షసాధన భూత కర్మానుష్ఠానమునందు * ఏబుద్ధియోగము చెప్పవలెనో అది యిట యోగశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది. 'దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగాత్' అని గదా చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. అట్టి, యోగే తు=యోగమునందును, ఏబుద్ధి చెప్పవలెనో, అట్టి, ఇమామ్—చెప్పఁబడుచున్నదాని; శృణు = వినుము. యయా బుద్ధ్యా = ఏబుద్ధితో; యుక్తః =

---

* ఆత్మజ్ఞానము నొందినవెనుకఁ జేయవలసినదియు మోక్షసాధనము నగు కర్మానుష్ఠానమునందు.

కూడినవాఁడవై; పార్థ = అర్జునా! కర్మబన్ధమ్ = కర్మముచేఁ గలిగిన బంధమును, సంసారబంధము నని యర్థము; ప్రహాస్యసి = విడువఁగలవు.

అర్జునా! ఆత్మతత్త్వము దెలియుటకై యేది యుపదేశింపవలెనో ఆబుద్ధిని నీకుఁ జెప్పితిని. ఇఁక ఆత్మతత్త్వము తెలిసిన పిమ్మట మోక్షసాధనార్థము చేయవలసిన కర్మానుష్ఠానము విషయమయి యేది చెప్పవలెనో ఆబుద్ధినిగూడఁ జెప్పెద వినుము. ఈ బుద్ధితోఁ గూడినవాఁడవై కర్మానుష్ఠానము చేయుచుందువేని సంసారబంధము వీడి ముక్తుఁడ వగుదు వని తాత్పర్యము.

మా. సాంఖ్య మనఁగా జ్ఞానము. అట్లు 'శుద్ధాత్మతత్త్వవిజ్ఞానం సాఙ్ఖ్య మి త్యభిధీయతే' * అని వ్యాసస్మృతియందు భగవద్వచనము. యోగమనఁగా నుపాయము, 'దృష్టా యోగాః ప్రసిద్ధాశ్చ పుంసాం శ్రేయఃప్రసిద్ధయే' ♦ అని భాగవతమునందుఁ బ్రయోగింపఁబడియున్నది. ఇతరములైన సాంఖ్యయోగములు ❙ ఎందును సాకల్యముచే ఉపాదేయములుగా వివక్షితములు గావు. కర్మయోగ మని ప్రయోగింపఁ బడియుండుటవలనఁగూడ యోగశబ్దము పాతంజలయోగపరము కాదు. మోక్షధర్మములందు ఇతరసాంఖ్యయోగములు భిన్నమతము లని ప్రతిపాదించి పాంచరాత్రస్తుతిచే నిందితము లగుటవలనఁగూడ. వేదములకో పాంచరాత్రముతో ఏకార్థము లగుటవలన విరోధములేదు. భిన్నమతత్వమో సాంఖ్యాదుల నపేక్షించి చెప్పఁబడినది. అచటనే పాంచరాత్రమూలక మయిన శిత్రశిఖండిశాస్త్రము వేదములతో ఏకార్థ మని చెప్పుటవలనఁగూడ. ఇట్లు అంతట సాంఖ్యయోగశబ్దములు ఉపాదేయవాచకములుగాఁ జెప్పవలెను. యుక్తివలనఁగూడ జీవతత్త్వజ్ఞానము గదా పూర్వము చెప్పఁబడినది. ఉపాయమునో చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. దీనిచేఁ దెలియఁబడును కావున బుద్ధి యనఁగా వాక్కు. తే=నీకు; సాఙ్ఖ్యే=సాంఖ్యవిషయమునందు; ఏషా = ఈ; బుద్ధిః = సాంఖ్యవిషయము ఏవాక్కుచేఁ దెలియఁబడునో అట్టి వాక్కు; అభిహితా = చెప్పఁబడినది యని యర్థము. తు = ఇఁక, యోగే = తదుపాయమైన కర్మయోగవిషయమునందు; ఇమామ్ = ఈ, బుద్ధిమ్ = వాక్యమును; శృణు = వినుము. యయా = ఏ, బుద్ధ్యా= వాక్యముచేఁ గలిగినజ్ఞానముతో; యుక్తః= కూడినవాఁడవై; కర్మబన్ధమ్ = సంసారమును; ప్రహాస్యసి = విడుతువు.

* శుద్ధాత్మతత్త్వజ్ఞానము సాంఖ్యమని చెప్పఁబడుచున్నది.

♦ పురుషులకు శ్రేయస్సిద్ధికొఱకు ఉపాయములు దృష్టములు ప్రసిద్ధములునై యున్నవి.

❙ కాపిల పాతంజలములు.

ఇదివఱకు జీవతత్త్వము నీ కుపదేశించితిని. ఇఁక నది తెలియు నుపాయ మయిన కర్మయోగము నుపదేశించెదను. ఇది చక్కఁగాఁ దెలియుదువేని సంసారము దాఁటుదు వని తాత్పర్యము.

నేహాఽభిక్రమనాశోఽస్తి ప్రత్యవాయో న విద్యతే
స్వల్పమప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయాత్. ౪౦

భా. మఱియొకటిగూడ. ఇహ = ఈమోక్షమార్గమైన కర్మయోగమునందు; అభిక్రమనాశః = ప్రారంభముయొక్క నాశము; నాస్తి = లేదు. కృష్యాదులవిషయమునఁబోలె యోగవిషయమునఁ బ్రారంభము నకు ఫలము వ్యభిచరింప * దని యర్థము. మఱియును, చికిత్సయందువలె, ప్రత్యవాయః = దోషము; నవిద్యతే = కలుగదు. మఱియేమి యనఁగా, అస్య = ఈ; ధర్మస్య = యోగధర్మముయొక్క; స్వల్పమపి = మిక్కిలి కొంచెమైనను; అనుష్ఠింపఁబడినచో, మహతః= గొప్పదైన; భయాత్ = జన్మమరణాది రూపమయిన సంసారభయమునుండి; త్రాయతే= రక్షించు చున్నది.

కృషి మొదలగునవి యారంభింపఁగా ఒకవేళ ఫలము లేకపోవచ్చును. ఈకర్మయోగము అట్లు కాదు, దీని నారంభించినచో తప్పక ఫలము సిద్ధించును. మఱియు చికిత్సయందుఁ గలుగునట్లు దోషము గూడ దీనియందుఁ గలుగదు. దీనిఁ గొంచె మనుష్ఠించినను జన్మమరణాదిరూప మయిన సంసారము వీడి మోక్షము సిద్ధించు నని తాత్పర్యము.

ఆశ. ఓయీ! కర్మానుష్ఠానము అనియతఫలం బగుటచే అకించిత్కరం • బగుటవలనను అనేకానర్థములు గల దగుటచే దోషవంతమగుటవలనను యోగబుద్ధి గూడ నమ్మఁ దగినది కా దనఁగాఁ అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు మఱియొకటిగూడ నని. మఱియొకటిగూడఁ జెప్పెదను, కర్మానుష్ఠానం బావశ్యకంబనుట కది కారణం బని భావము. « కర్మముతోఁగూడ సమాధి ననుష్ఠింప శక్యముగాదు, పెక్కంతరాయములు సంభవించును, తత్ఫలమైన సాక్షాత్కారమో దీర్ఘకాలాభ్యాససాధ్యము, అదియో యొక్కజన్మమునందు సంభవింపదు, కావున యోగి పురుషార్థమునుండి

* తప్పదు.

• వ్యర్థము.

భ్రష్టుఁ డగును, అనర్థమునందునుం బడును.” అని యాశంకించి యందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు నేహేత్యాదిగా. కర్మానుష్ఠానము అనియతఫలంబగుటచే అకించిత్కరం బని యేది చెప్పఁబడినదో దాని నిరాకరించుచున్నారు కృష్యాదుల ఇత్యాదిగా. కృషి వాణిజ్యాదుల ఆరంభమునకు ఫలము అనియతము, పురుషునియూహాచేమాత్రమే సంభావిత మగుటవలన. అట్లు వైదిక మగు కర్మమువిషయమున ప్రారంభమునకు ఫలము అనియత మనుట యుక్తముగాదు శాస్త్రవిరోధంబువలన నని యర్థము. ఇఁక అనేకానర్థములు గలదగుటచే దోషవంత మని యేది చెప్పఁబడెనో అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు మఱియును అని. ఇందువలనఁగూడ కర్మానుష్ఠాన మావశ్యక మని ప్రతిజ్ఞ చేసి ఆయితర హేతువునే స్పష్టీకరించుచున్నారు చికిత్సయందువలె నిత్యాదిగా. చికిత్స చేయునపుడు గదా వ్యాధి యెచ్చుటగాని మరణముగాని దోషముగూడ సంభవించుచున్నది కర్మపరిపాకము దుర్బోధమగుటవలన. అట్లు కర్మానుష్ఠానమునందు దోషము కలుగదు, విహితమగుటవలన నని యర్థము. ఇప్పుడు కర్మానుష్ఠానముయొక్క ఫలము నడుగుచున్నారు మఱియేమి యని. ఉత్తరార్ధమునకు వ్యాఖ్యానము చేయుచు వివక్షిత మయిన ఫలమును జెప్పుచున్నారు అస్య ఇత్యాదిగా. సమ్యక్ జ్ఞానము పుట్టించి తద్ద్వారమున రక్షించు నని వివక్షితము “సర్వపాప ప్రసక్తోఽపి ధ్యాయన్నిమిష మచ్యుతమ్ । భూయ స్తపస్వీ భవతి పఙ్క్తిపావనపావనః” * ఇత్యాది స్మృతివలన నని యర్థము.

హ. ♦

శం. చెప్పిన కర్మయోగమునే ముముక్షువుల ప్రవృత్తికొఱకు స్తుతించుచున్నాఁడు.— ఇహ = మోక్షము ప్రయోజనముగాఁ గల యీచెప్పిన కర్మయోగమునందు; అభిక్రమనాశః—అభిక్రమ మనఁగా ఉపక్రమము, కర్మముయొక్క ఆరంభము, దానికి నాశము; నాస్తి = లేదు. కృషి వాణిజ్యాదుల నారంభింపఁగా ఒకానొకప్పుడు ఫలించును, ఒకానొకచో ఫలింపదు; అట్లు కాదిది. మ తే మనఁగా, నియతముగా ఫలముగలదియే యగుచున్నది, భోజనమువలె. ఇందు, ప్రత్యవాయః—జ్ఞానముచేఁగాని యజ్ఞానముచేఁగాని సంభవించునట్టి కర్మనియమాదిలోపముచేఁ

* సమస్తపాపములందును సంబంధించినవాఁడైనను నిమిషమాత్రము అచ్యుతుని ధ్యానించినచో వెంటనే అంతకన్నను మహాతపస్సంపన్నుఁడు పఙ్క్తిపావనులలోను పావనుఁడు అగును.

♦ శంకరభాష్యముతో సమానము.

గలుగు దోషము, రాజాజ్ఞయందుంబోలె; నవిద్యతే = లేదు, అనర్థజనకము కాదు. అస్యధర్మస్య—భక్తితోఁ జేయఁబడునట్టి యీశ్వరారాధనాత్మక మయిన యీవేదోక్త ధర్మములో, స్వల్పమపి—శ్రౌతమైన కేవలాగ్నిహోత్రముగాని స్మార్తమైన * యీపాసనముగాని శ్రద్ధతోఁ జేసిన కర్మము; చిత్తశుద్ధి జననద్వారమున జ్ఞానమునకు హేతువగుటవలనఁ జేయువానిని, మహతః భయాత్—జనన మరణ దుఃఖమునుండి, త్రాయతే = రక్షించుచున్నది. ఇందువలన, ముముక్షువు శ్రౌతము గాని స్మార్తము గాని యుభయవిధకర్మము గాని శ్రద్ధాభక్తులతో నిష్కాముఁడై యీశ్వరప్రీతికొఱకు యథాశక్తి యవశ్య మనుష్ఠింపవలెను. ఈశ్వరప్రీత్యర్థము మాత్రమే యనుష్ఠించిన కర్మముచేతఁ బురుషుఁడు తరించును. వేఱువిధంబునం గాదు. అని సూచిత మగుచున్నది.

ప్ర. ఓయీ! "త మేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసా ఽనాశకేన" • అను శ్రుతిచే వివిదిషను జ్ఞానమునుగూడ నుద్దేశించి సంయోగ పృథక్త్వన్యాయమున సర్వకర్మములు వినియుక్తము లగుటవలన, అందుకు అంతఃకరణశుద్ధి ద్వారమగుటవలన, నాకుఁ గర్మానుష్ఠానము విధింపఁబడుచున్నది. అందు, "తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవ మేవా ముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే" ‖ అను శ్రుతిచే బోధింపఁబడిన ఫలనాశము సంభవించును. జ్ఞానమును వివిదిషనుగూడ నుద్దేశించి చేయు యజ్ఞాది కర్మము, కామ్యమగుటవలన, సర్వాంగోప సంహారముచే § ననుష్ఠింపవలెను. అందు ఒకానొక యంగము లోపించినను వైగుణ్యంబు సంభవించును. మఱియు యజ్ఞేనేత్యాది వాక్యవిహితంబు లగు సర్వకర్మంబులు ఒక్కనిచే యావజ్జీవమైనను అనుష్ఠింప శక్యముగాదు. అట్లుండఁగా 'కర్మబన్ధం ప్రహాస్యసి' అని చెప్పిన ఫలం బెట్లు సిద్ధించును? అనఁగా ఇందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు.—అభిక్రమనాశః—అభిక్రమ్యతే—కర్మముచే ప్రారంభింపఁబడుచున్నది యేఫలమో అది అభిక్రమము, దానికి నాశము తద్యథేహేత్యాది

* శ్రౌతము—శ్రుతిచోదితము, స్మార్తము—స్మృతిచోదితము.

• అట్టి యీయాత్మను బ్రాహ్మణులు వేదానువచనముచే యజ్ఞముచే తపస్సుచే భోగము విడుచుటచే తెలియఁగోరుచున్నారు.

‖ ఎట్లీ లోకమునఁ గర్మముచే సంపాదింపఁబడిన వస్తువు క్షయించుచున్నదో అట్లు పరలోకమునందుఁ బుణ్యముచే సంపాదింపఁబడిన లోకము క్షయించుచున్నది.

§ సర్వాంగములను సంపూర్ణముగా అనుష్ఠించియే.

శ్రుతిచే బోధింపఁబడినది; ఇహ = ఈ నిష్కామ కర్మయోగమునందు; నాస్తి = లేదు, దీనియొక్క ఫలమైన చిత్తశుద్ధి పాపక్షయరూప మగుటచేతను లోకశబ్దవాచ్యమైన భోగ్యపదార్థము కానందుచేతను దానికి నాశము సంభవింపమివలన. వేదన పర్యంతమయిన * వివిదిష యే కర్మఫలమగుటవలన, అవ్యవధానముగా అజ్ఞాననివృత్తి ఫలమును గల్గించునట్టి వేదనమునకు ఫలము గల్గింపక నాశము సంభవింపమివలన, ఇందు ఫలనాశము లే దని లెస్స చెప్పెను. అట్లు « తద్య థేహేతి యా నిన్దా సా ఫలే నతు కర్మణి। ఫలేచ్ఛాంతు పరిత్యజ్య కృతం కర్మ విశుద్ధికృత్ » † అని ప్రతిపాదింపఁబడినది. అట్లు, ప్రత్యవాయః—అంగలోపముచేఁ గలుగు వైగుణ్యము; ఇందు, నవిద్యతే = లేదు, ఎట్లనఁగా తమేతమితివాక్యముచే నిత్యకర్మములకు మాత్రమె యుపాత్తదురితక్షయద్వారమున వివిదిషయందు వినియోగము. నిత్యకర్మములందు సర్వాంగోపసంహారనియమము లేదు. కామ్యకర్మములకుఁగూడ సంయోగపృథక్త్వన్యాయమున వినియోగం బను పక్షమునందును, ఫలాభిసంధి రహితములగుటచే నవి నిత్యతుల్యము లగును. కామ్యాగ్నిహోత్రమునకును నిత్యాగ్నిహోత్రమునకును స్వరూపముచే నేమేని విశేషము కలదా? ఫలాభిసంధి కలిమి లేములవలన మాత్రమె కామ్యమని నిత్యమని వ్యపదేశము ‡. ఈరెండు పక్షములు వార్తికమునందుఁ జెప్పఁబడినవి. « వేదానువచనాదీనా మైకాత్మ్యజ్ఞానజన్మనే। తమేత మితి వాక్యేన నిత్యానాం వక్ష్యతే విధిః ॥ యద్వా వివిదిషార్థత్వం కామ్యానా మపి కర్మణామ్। తమేత మితి వాక్యేన సంయోగస్య పృథక్త్వతః » § అందువలన, ఫలాభిసంధితోఁ జేయు కర్మమునందే సర్వాంగోపసంహార మావశ్యకము. తద్విలక్షణ మయిన చిత్తశుద్ధ్యర్థ మగు కర్మమునందు ప్రతినిధి మొదలగువానిచే

* జ్ఞానమువఱకు ఉండునట్టి.

† తద్య థేహేతి శ్రుతి యే నింద చేయుచున్నదో అనింద ఫలవిషయమునందే కాని కర్మవిషయమునందుఁ గాదు. ఫలేచ్ఛనుమాత్రమే విడిచి చేయుకర్మము చిత్తశుద్ధి కలిగించును.

‡ పేరు.

§ తమేత మితివాక్యముచేత నిత్యము లయిన వేదానువచనాదులకు ఐకాత్మ్యజ్ఞాన జననముకొఱకు వినియోగము చెప్పఁబడుచున్నది. లేక, తమేత మితివాక్యముచేఁ గామ్యకర్మములకుఁ గూడ సంయోగపృథక్త్వముచే వివిదిషార్థత్వము—వివిదిష ప్రయోజనముగాఁగల వనుట చెప్పఁబడినది. సంయోగముయొక్క—స్వర్గాదిఫలసంబంధముయొక్క, పృథక్త్వము—భేదము, అనఁగా ఒక్కటే కర్మము స్వర్గాదిఫలసంబంధముచేఁ గామ్య మగును, చిత్తశుద్ధిపూర్వక వివిదిషాసంబంధముచే నిత్య మగును. ఇది సంయోగపృథక్త్వన్యాయము.

సమాప్తి కావచ్చును. కావున, ప్రత్యవాయః= అంగవైకల్యముచేఁ గలుగుదోషము; నవిద్యతే = లే దని యర్థము. అట్లు, తమేత మిత్యాదివాక్యవిహిత మగు చిత్త శుద్ధ్యర్థ మయిన, అస్యధర్మస్య = ఈధర్మములో; స్వల్పమపి—సంఖ్యచేతఁగాని కర్తవ్యప్రకారముచేతఁగాని యథాశక్తిగా భగవదారాధనార్థము కొంచెమయినను, అనుష్ఠింపఁబడినదై, మహతః భయాత్ = సంసారభయమునుండి; త్రాయతే—భగవత్ప్రసాదసంపాదనముచే, అనుష్ఠించువాని రక్షించుచున్నది, "సర్వపాపప్రసక్తోఽపి ధ్యాయ న్నిమిష మచ్యుతమ్, భూయ స్తపస్వీ భవతి పఙ్క్తిపావన పావనః" ఇత్యాదిస్మృతివలన, తమేత మిత్యాదివాక్యమునందు సముచ్చయవిధాయకము లేమివలనఁగూడ. అశుద్ధితారతమ్యమువలననె అనుష్ఠానతారతమ్య ముపపన్న మగుట వలన యుక్తమే చెప్పఁబడినది 'కర్మబన్ధం ప్రహాస్యసి' అని.

శ్రీ. ఓయీ! కృష్యాదులకుంబోలె కర్మములకు ఒకానొకప్పుడు విఘ్నబాహుళ్యముచే ఫలమునందు వ్యభిచారము * కలుగుటవలనను, మంత్రాద్యంగవైకల్యముచేఁ బ్రత్యవాయము సంభవించుటవలనను, ఎట్లు కర్మయోగముచేఁ గర్మబంధమోక్షము సిద్ధించును? అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఇహ = ఈనిష్కామకర్మయోగమునందు; అభిక్రమనాశః = ప్రారంభమునకు నిష్ఫలత్వము; నాస్తి = లేదు. ప్రత్యవాయముగూడ, నవిద్యతే, ఈశ్వరోద్దేశముచేతనే విఘ్నము వైకల్యము మొదలగునవి సంభవింపమివలన. మఱియును. అస్యధర్మస్య, స్వల్పమపి— ప్రారంభమాత్రముగూడ, చేయఁబడినదై, మహతః భయాత్ = సంసారము నుండి, త్రాయతే = రక్షించుచున్నది. కాని, మఱి కామ్యకర్మమునకువలె కించి దంగవైకల్యాదికముచే లేదు నిష్ఫలత దీని కని యర్థము.

ప. ఇఁకఁ బరమేశ్వరార్పణముగాఁ జేయు కర్మమునకు ఇంద్రాదులవలన విఘ్నము కలుగ దని చెప్పుచున్నాఁడు.— ఇహ = నిష్కామకర్మమునందు, అభిక్రమనాశః = కర్మారంభమునకు విఘ్నాదులచే నాశము, నాస్తి. ఎందువలన ననఁగా, దానికి ఈశ్వరుఁడే విఘ్నములు పరిహరించును. ఇఁక హింసాప్రధాన మయినకర్మమునందు ఈశ్వరునకుఁ బ్రీతి యె ట్లనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ప్రత్యవాయః=పాపము; నాస్తి = లేదు, "అగ్నీషోమీయం పశు మాలభేత" ఇత్యాది వాక్యములచే వేదబోధిత మగుటవలన. మఱియు, అస్య—పరమేశ్వరార్పణముగాఁ జేయఁబడిన,

* ఫలము లేక పోవుట.

ధర్మస్య, స్వల్పమపి = ఆరంభమాత్రముగూడ, మహతః భయాత్ = సంసారము నుండి, త్రాయతే = రక్షించుచున్నది, కాని కామ్యకర్మ మట్లు గాదు. ఎందువలన ననఁగా పుణ్యము క్షయించినపుడు మరల సంసారము చెప్పఁబడుచున్నది.

రా. చెప్పఁబోవు బుద్ధితోఁగూడిన కర్మముయొక్క మాహాత్మ్యముఁ జెప్పు చున్నాఁడు.—ఇహ = ఈకర్మయోగమునందు; అభిక్రమనాశః—అభిక్రమ మనఁగా ఆరంభము, దానికి నాశ మనఁగా ఫలసాధనము గాకపోవుట; నాస్తి=లేదు. ఆరంభింపఁబడి సమాప్తముగాక విచ్ఛిన్న మయినను ఇది నిష్ఫలము కాదు. ఆరంభింపఁబడి విచ్ఛిన్న మయినయెడ, ప్రత్యవాయః = దోషముగూడ; నవిద్యతే = లేదు. అస్య ధర్మస్య = ఈకర్మయోగాఖ్య మగు ధర్మముయొక్క; స్వల్పమపి = స్వల్పాంశము గూడ; మహతః భయాత్ = సంసారమునుండి; త్రాయతే = రక్షించుచున్నది. ఈ యర్థము “ పార్థ నైవేహ నాముత్ర వినాశ స్తస్య విద్యతే ” అని ముందు విశదీకరింపఁబడును. ఇతరములు లౌకికసాధనములును వైదికసాధనములును విచ్ఛిన్నములైనచో, ఫలము నొసంగవు గదా! ప్రత్యవాయమునుం గలిగించును గదా!

ఈ కర్మయోగమునందు ఆరంభించినపిదప సమాప్తి లేక విచ్ఛిత్తి కలిగినను అది నిష్ఫలము కాదు. సమాప్తి లేక విచ్ఛిత్తి కలుగుటచే ప్రత్యవాయము గూడ సంభవింపదు. మఱియు దీనియందు స్వల్పభాగము ననుష్ఠించినను సంసారమునుండి విముక్తుఁ డగు నని తాత్పర్యము.

మూ. *

వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి రేకేహ కురునన్దన
బహుశాఖా హ్యనన్తాశ్చ బుద్ధయో ఽవ్యవసాయినామ్. ౪౧

భా. ఏబుద్ధి, సాంఖ్యమునందుఁ జెప్పఁబడినదో, యోగమునందును జెప్పఁబడునో. అట్టి—బుద్ధిః=జ్ఞానము; ఏకా= ఒకటియే; ఇహ=ఈ శ్రేయోమార్గమునందు; వ్యవసాయాత్మికా = నిశ్చయస్వభావము, ఇతర విపరీత బుద్ధిశాఖాభేదమును బాధించునది, చక్కనిప్రమాణముచేఁ బుట్టినదగుటవలన. కురునన్దన=అర్జునుఁడా! ఇఁక నితరబుద్ధు లేవి గలవో, వేనియొక్క శాఖాభేదములప్రచారవశమువలన అనంతం బపారం బనుపరతం బగుసంసారము నిత్యవిస్తీర్ణం బగుచున్నది, మఱియు ప్రమాణజనిత వివేకబుద్ధి నిమిత్తవశంబున అనంతభేదబుద్ధు లెవ్వి యుపరమింపఁగా సంసారము

* ఈ శ్లోకమునకు మాధ్వభాష్యము లేదు.

గూడ నుపరమించుచున్నది, అట్టి బుద్ధులు, ఎవరియొక్క అనఁగా, అవ్యవసాయినామ్ = నిశ్చయము లేనివారియొక్క, ప్రమాణజనిత వివేకబుద్ధిరహితులయొక్క అని యర్థము; బుద్ధయః = ఆజ్ఞానములు; బహుశాఖాః = పెక్కుశాఖలు గలవి, పెక్కుభేదములు గలవి యనుట; ప్రతిశాఖాభేదమునుచేతను, అనన్తాశ్చహి = సంఖ్యలేనివియుఁ గదా!

ఇప్పుడు నేను నీకుఁ జెప్పిన సాంఖ్యబుద్ధియుఁ జెప్పఁబోయెడు యోగబుద్ధియు, ఇది యొక్కటె మోక్షమార్గమున నిశ్చయరూప మయిన బుద్ధి యని యెఱుంగుము. ఇది గలిగినవెంటనే సంసారహేతు వగు నితర విపరీతబుద్ధులు బాధితము లగును. ఇట్టి నిశ్చయబుద్ధి లేనివారికే బహుశాఖలు గలవియు అనంతములు నగు విపరీతబుద్ధులు కలిగి వానిచే సంసారము ఎడతెగక ప్రవర్తించుచుండు నని తాత్పర్యము.

ఆ. ఓయీ! ఈ రెండుబుద్ధులే గాక యితరబుద్ధులుగూడ కాణాదాది శాస్త్రప్రసిద్ధములు కలవు. అట్లుండఁగా ఎట్లు రెండుబుద్ధులనుమాత్రము భగవంతుఁ డుపదేశించె ననఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు—ఏబుద్ధి ఇత్యాదిగా. అదియే యొక్కటి ప్రమాణభూతమైన బుద్ధి యని చెప్పుచున్నాఁడు పూర్వార్ధముచేత. ఇతర బుద్ధులు అవివేకమూలములు అప్రమాణము లని చెప్పుచున్నాఁడు ఉత్తరార్ధముచేత. శ్రేయోమార్గమునందుఁ బ్రవర్తించిన వ్యవసాయాత్మకబుద్ధికి వివక్షిత మగు ఫలమును జెప్పుచున్నారు ఇతరవిపరీతేత్యాదిగా. ఇతర—ఈబుద్ధిద్వయమునకంటె భిన్నములు, విపరీత—ప్రమాణజనితములు కానివి, స్వకపోలకల్పితములు అగు, బుద్ధి—ఏబుద్ధులు గలవో వానియొక్క, శాఖాభేదము—సంసారహేతువు ఏది గలదో దాని, బాధించునది యని యర్థము. అందు హేతువు చక్కని ఇత్యాదిగా. నిర్దోష మగు వేదవాక్యముచేఁ బుట్టిన దగుటవలన ఈచెప్పిన ఉపాయోపేయరూపం బగు బుద్ధిద్వయము సాక్షాత్తుగాను బరంపరగాను సంసారహేతువును బాధించు నని * యర్థము. ఉత్తరార్ధమునకు వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు—ఇఁక ఇత్యాదిగా. ఇతరము లనఁగా ప్రకృతబుద్ధిద్వయముకంటె భిన్నములు. అవి యనర్థహేతువు లనుటను జూపుచున్నారు వేనియొక్క ఇత్యాదిగా. ప్రసక్తానుప్రసక్తిచేఁ బుట్టుచున్న అప్రామాణిక బుద్ధులయొక్క అత్యంతపరిణామవిశేషములు శాఖాభేదములు, వానియొక్క,

* ఉపాయము—కర్మయోగము, ఉపేయము—సాంఖ్యము, సాంఖ్యము సాక్షాత్తుగా, యోగము పరంపరగా—సాంఖ్యోత్పాదనద్వారమున, సంసారహేతునివర్తక మని భావము.

ప్రచారము—ప్రవృత్తి, దానివశమువలన ననుట. అనంతము—సమ్యక్ జ్ఞానముచేతనే గాని నివృత్తి లేనిది. అపారము—తాను కార్యమైనను వస్తుభూత మయిన కారణము లేనిది *. అనుపరతశబ్దార్థమునే స్పష్టీకరించుచున్నారు నిత్యవిస్తీర్ణం బని. అప్పుడు ఎట్లది నివర్తిల్లి పురుషార్థము సిద్ధించుట? అనఁగా నందుకుఁ జెప్పుచున్నారు ప్రమాణేత్యాదిగా. అన్వయవ్యతిరేకాఖ్య మయిన అనుమానప్రమాణముచేతను పదార్థపరిశోధనపరమైన ఆగమప్రమాణముచేతను బుట్టిన వివేకరూప మగు బుద్ధి యేది గలదో అది నిమిత్తముగా నుదయించిన సమ్యక్ జ్ఞానముయొక్క వశమువలన, ఈ విపరీతబుద్ధులు బాధితము లగును, అవి బాధితములు కాఁగా, ఆలంబనము లేని దగుటవలన సంసారముగూడ నిలువఁజాలక యుపరమించుచున్న దని యర్థము ఇతరబుద్ధు లేవి గలవో అని యుపక్రాంతము లైన తత్త్వజ్ఞాననివర్త్యములు సంసార హేతుభూతములు నగు బుద్ధులఁ బరామర్శించుచున్నారు అట్టి బుద్ధులు అని. సమ్యక్ జ్ఞానవంతు లగు ఈ భిన్నబుద్ధులు కలుగుట యప్రసిద్ధ మని యాశంకించి యవి గలవారు సమ్యక్ జ్ఞానవంతులు గా రని చెప్పుచున్నారు ఎవరియొక్క ఇత్యాదిగా. బుద్ధులకు వృక్షమునకుంబోలెఁ బెక్కుశాఖ లెట్లనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు పెక్కుభేదములు గలవి యనుట యని. ఒక్కొకబుద్ధియందును శాఖాభేద మనఁగా అవాంతరవిశేషము, దానిచే బుద్ధులు అసంఖ్యము లనుట సిద్ధ మని చెప్పుచున్నారు ప్రతిశాఖాభేదముచేతను అని. బుద్ధు లనంతము లనుట ప్రసిద్ధ మని తెలుపుచున్నది హి అనునది.

ప. వ్యవసాయాత్మికా = నిశ్చయాత్మక మయిన, బుద్ధిః, సాంఖ్య యోగమునందు, వ్యవసాయులకుఁ బురుషార్థకసాధకము. అవ్యవసాయులయొక్క, బుద్ధయః, బహుశాఖాః = పెక్కుస్కంధములు గలవియు, అనన్తాశ్చ, అగుచున్నవి. అవి పురుషార్థమునకు సాధనము కా దని యభిప్రాయము.

శం. యోగవిషయక మైన బుద్ధితోఁ గూడినవాఁడు తరించు నని చెప్పఁబడినది. ఆ యోగవిషయ మైన బుద్ధి యేది యని యాకాంక్ష కలుగఁగా దానిం జెప్పువాఁడై తదితర మైన బుద్ధి నవలంబించినవారి కెన్నటికిని తరణము లే దని సూచించుచున్నాఁడు.—“ మనో హి ద్వివిధం ప్రోక్తం శుద్ధం చా ఽశుద్ధ మేవచ।

---

* పారము—కారణము, అది లేనిది అపారము.

అశుద్ధం కామసంకల్పం శుద్ధం కామ వివర్జితమ్ „ * అని చెప్పఁబడి యుండుటవలనఁ గామసంకల్పాది కషాయరహితమై శుద్ధ మగుటచే, ఈశ్వరుఁడే మాకుఁ బరమగతి యని వ్యవస్థితమైన వ్యవసాయము అనఁగా నిశ్చయము దేనియందుఁ గలదో, అది వ్యవసాయాత్మకము, వస్తుతత్త్వనిశ్చయము గలదై యీశ్వరాశ్రయ మైన దనుట, అట్టి; బుద్ధిః ♦; ఇహ—మోక్షైకప్రయోజన మగు కర్మయోగమునందు, ప్రవృత్తుఁ డయిన వ్యవసాయి యగు ముముక్షువునకు; ఏకా—వెలుపలను లోపలను సదా యేక రూపమే యగును. „ యో వా ఏ తదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వా ఽస్మిఁల్లోకే జుహోతి యజతే తప స్తప్యతే అన్తవ దే వాస్య త ద్భవతి „ ❡ అని వ్యతిరేక ముఖముగా ‘ తెలిసి హోమము చేయువానియొక్కయు యజించువానియొక్కయు తపస్సు చేయువానియొక్కయు సమస్తవైదికకర్మము అనంతమే యగును ’ అని ప్రతి పాదించునట్టి శ్రుతిప్రమాణముచే జనిత మగుటవలన ఏకరూపముననే నిలిచియుం డును, ఒకప్పుడును భేదిల్లదు. అవ్యవసాయినామ్ — వివేకబుద్ధి లేనివారియొక్క, వ్యవస్థాశూన్యు లయిన కాములయొక్క; బుద్ధయః; బహుశాఖాః = పెక్కువిధ ములు గలవి, „ ఆశాస్తే యం యజమానో ఽసౌ „ § అని చెప్పినచొప్పున బహుకామితవిషయము లగుటంజేసి బహువిధములుగా భేదిల్లుచున్నవి. కావుననే, అనన్తాః—కామితము లనంతము లగుటవలన ఇట్లు బుద్ధు లనంతము లయినప్పుడు అవి కలవారికి సంసారముగూడ అనంతమే యగును, ఎప్పుడును శాంతము కా దని యర్థము.

మ. దీని నుపపాదించుటకై తమేత మిత్యాదివాక్యవిహితములు ఏకా ర్థము లనుటను చెప్పుచున్నాఁడు—కురునన్దన—అర్జునా! ఇహ=శ్రేయోమార్గమునందు, లేక, తమేత మితివాక్యమునందు; వ్యవసాయాత్మికా = ఆత్మతత్త్వనిశ్చయాత్మక మయిన; బుద్ధిః; ఏకా = ఒక్కటియే, నాలుగాశ్రమములకును సాధ్యముగా వివ క్షింపఁబడినది, తృతీయావిభక్తి ఒక్కొకటియు ఇతరము నపేక్షింపక సాధన ము

* మనస్సు రెండువిధములుగాఁ జెప్పఁబడినది. శుద్ధమును అశుద్ధమును అని. కామసంక ల్పము గలది అశుద్ధము, కామవర్జితము శుద్ధము.

♦ అంతఃకరణము.

❡ గార్గీ! ఎవ్వఁడీ యక్షరమును దెలియక ఈలోకమునందు హోమము చేయునో యజించునో తపస్సు చేయునో అతనియాకర్మము అంతవంతమే యగును.

§ ఈయజమానుఁడు దేనిఁ గోరుచున్నాఁడో.

నని బోధించుటవలన. భిన్నార్థ మగునెడ సముచ్చయ ముండును గదా! ఏకార్థ మగునను “దర్శపూర్ణమాసాభ్యామ్” అనుచోటంబోలె ద్వంద్వసమాసముచేతను ‘యదగ్నయే ప్రజాపతయే చ’ అనుచోటంబోలె చ శబ్దముచేతను సముచ్చయము చెప్పవచ్చును. అట్లిచ్చట నేదియుఁ బ్రమాణము లే దని యర్థము. “సాంఖ్యవిషయంబును యోగవిషయంబు నగు బుద్ధి యొక్కటేఫలము గల దగుటవలన నొక్కటియే వ్యవసాయాత్మకము—సర్వవిపరీతబుద్ధులను బాధించునది” యని భాష్యకారులు. ఇతరులుమాత్రము ‘పరమేశ్వ రారాధనముచేత నే సంసారమును దాఁటెద నని నిశ్చయము గలదై యొక టెనిష్ఠ గల బుద్ధియే, ఇటఁ గర్మయోగమునం దగుచున్న’ దని యర్థ మని చెప్పిరి. అన్నివిధములచేతనుగూడ జ్ఞానకాండానుసారముగా ‘స్వల్ప మప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయాత్’ అనుట యుపపన్నము. కర్మకాండమునం దైననో, బహుశాఖాః = పెక్కుభేదములు గలవియు, కామనలు పెక్కుభేదములు గల వగుటవలన; అనన్తాశ్చ— కర్మఫలము గుణఫలము మొదలగు ఉపశాఖల భేదమువలన; బుద్ధయః, అగుచున్నవి, అవ్యవసాయినామ్—ఆయాఫలమును గోరువారలకు. బుద్ధులు అనంతము లను ప్రసిద్ధిని సూచించుచున్నది హిశబ్దము. ఇందువలనఁ గామ్యకర్మముల యపేక్షచే గొప్పనై లక్షణ్యము గలదు చిత్తశుద్ధ్యర్థకర్మముల కని యభిప్రాయము.

శ్లో. ఎందువలన ననఁగా రెంటికిని తారతమ్యమును జెప్పుచున్నాఁడు— ఇహ = ఈశ్వరారాధనరూప మయిన కర్మయోగమునందు, వ్యవసాయాత్మికా=పరమేశ్వరభక్తిచేత నే నిశ్చయముగా తరించెద నని నిశ్చయము గల, ఏకాబుద్ధిః = ఏకనిష్ఠ యగు బుద్ధియే యగును. అవ్యవసాయినామ్ - బహిర్ముఖులగు కామనావంతులకో, కామనలు అనంతము లగుటవలన, అనన్తాః; అందును, కర్మఫలము గుణఫలము మొదలగు భేదమునవలన, బహుశాఖాశ్చ: బుద్ధయః, అగును ఎట్లనఁగా ఈశ్వరారాధనార్థ మయిన నిత్యనైమిత్తిక కర్మము కించిదంగవైకల్యము గలిగినను నశింపదు. ‘యథా శక్నుయా త్తథా కుర్యాత్’ * అని గదా యది విధింపఁబడుచున్నది. విఘ్నాదికముచే వైగుణ్యముగూడఁ గలుగదు, ఈశ్వరోద్దేశముచేత నే యది యుపశాంత మగుటవలన. కామ్యకర్మమో అట్టిది కాదు. కావున గొప్పతారతమ్యమున్న దని భావము.

---

* ఎట్లు శక్యుఁ డగునో అట్లు చేయవలెను.

ప. ఇఁక దానినే ప్రకటించుచున్నాఁడు—ఇహ = ఈ పరమేశ్వరారాధనరూప మయిన కర్మయోగమునందు, వ్యవసాయాత్మికా=ఈశ్వరభజనానువృత్తిచేతనే తరించెద నను నిశ్చయము గలది, అట్టి బుద్ధియేమో, ఏకా = ఒకనిష్ఠ గలదియే యగుచున్నది. ఇఁక, అవ్యవసాయినామ్ = కామాత్ములయొక్క, బుద్ధయః—ఏ బుద్ధులు గలవో అవి; బహుశాఖాః—ఒక కామమునుండి మఱియొక కామముఁ బుట్టించునవి యగును. అనన్తాః, కామము లనంతము లగుటవలన, 'జాయా మే స్యాదథ ప్రజాయే యాథ విత్తం మే స్యాత్' * అను శ్రుతివలనను.

రా. కామ్యకర్మవిషయ మగు బుద్ధికిని మోక్షసాధనభూతకర్మవిషయ మయిన బుద్ధికిని వైషమ్యమును జెప్పుచున్నాఁడు.—కురునన్దన = అర్జునా! ఇహ—శాస్త్రీయమయిన సమస్తకర్మమునందు; వ్యవసాయాత్మికాబుద్ధిరేకా—ముముక్షు వనుష్ఠించునట్టి కర్మమునందు, వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిః—వ్యవసాయ మనఁగా నిశ్చయము, ఆత్మ యాథాత్మ్యనిశ్చయము, ఆబుద్ధి ఆత్మ యాథాత్మ్యనిశ్చయపూర్వకము ♦ గదా! కామ్యకర్మవిషయం బగు బుద్ధియో, అవ్యవసాయాత్మకము. అటఁ గామాధికారమునందు దేహాతిరిక్తుఁ డైన ఆత్మ కలఁ డను జ్ఞానముమాత్రమే గదా యపేక్షితము. ఆత్మస్వరూపయాథాత్మ్యనిశ్చయం బపేక్షితము గాదు, స్వరూపయాథాత్మ్యనిశ్చయము లేకున్నను స్వర్గాదిఫలకామనయును తత్సాధనకర్మానుష్ఠానంబును తత్ఫలానుభవంబును సంభవించుటవలనను విరోధము లేమివలనను. అట్టి యీవ్యవసాయాత్మక మగు బుద్ధి, ఏకఫలసాధనవిషయ మగుటచే, ఏకా = ఒక్కటి, ఒక్కటే మోక్షాఖ్యఫలముకొఱకుఁ గదా ముముక్షువునకు సర్వకర్మంబులును విధింపఁబడుచున్నవి. కావున శాస్త్రార్థ మొక్కటియే యగుటవలన సర్వకర్మవిషయ మయిన బుద్ధి యొక్కటియే యగును. ఎట్లు ఒక్కటే ఫలమునకు సాధన మగుటచే ఆగ్నేయాదు లగు యాగములు ఆఱును ఇతి కర్తవ్యతాసహితముగా ఒక్కటే శాస్త్రము యొక్క అర్థ మగుటచే తద్విషయ మయిన బుద్ధి యొక్కటే యగునో, అట్లు అని యర్థము. అవ్యవసాయినామ్ = స్వర్గము పుత్త్రులు పశువులు అన్నము మొదలగు ఫలములకు సాధనము లయిన కర్మములం దధికృతు లగు వ్యవసాయరహితులయొక్క; బుద్ధయః = బుద్ధులో; ఫలములు అనంతము లగుటవలన, అనన్తాః = అనంతములు.

* నాకు భార్య కావలెను, అంత, సంతానము కావలెను, అంత, ధనము నాకుఁ గావలెను.

♦ ఆత్మయాథాత్మ్యనిశ్చయముచేఁ గలిగినది.

అందును, బహుశాఖాః = పెక్కుభేదములు గలవి, ఒకటేఫలమునకు విధింపఁబడిన దైనను దర్శపూర్ణమాసాదికర్మమునందు 'ఆయురాశాస్తే' ఇత్యాదివచనములచేఁ దెలియవచ్చునట్టి యవాంతరఫలములభేదముచే బహుభేదములును అగుచున్నవి. అందువలన అవ్యవసాయులయొక్క బుద్ధులు అనంతములును బహుశాఖములును. ఇది చెప్పఁబడినది—నిత్యనైమిత్తికకర్మములందు ప్రధానఫలములును అవాంతరఫలములును ఏవి ప్రతిపాదింపఁబడుచున్నవో వాని అన్నిటిని విడిచి మోక్షైకఫలార్థము సర్వకర్మములును ఏకశాస్త్రార్థముగా ననుష్ఠింపవలెను. కామ్యకర్మములనుగూడ స్వవర్ణాశ్రమోచితము లగువానిఁ దత్తత్ఫలములు విడిచి మోక్షసాధనార్థము నిత్యనైమిత్తికములతో సమానముగా యథాశక్తి అనుష్ఠింపవలెను అని.

ముముక్షువులకు మోక్షార్థముగా అనుష్ఠింపవలసిన శాస్త్రీయసమస్తకర్మములందును బుద్ధి ఆత్మస్వరూపనిశ్చయపూర్వకముగనే కలుగును. అది యొకటే మోక్షరూపఫలము గలది కావున నొకటే శాస్త్రమున కర్థము ఒకటే యగుచున్నది. ఆత్మస్వరూపనిశ్చయము లేనివారలబుద్ధులు ఒకటే ఫలము గలవి కావు, వానిఫలము లనంతము లగుటవలన అవి యనంతములు, ఆఫలములందును అవాంతరభేదములు పెక్కులు గలుగుటవలన పెక్కుశాఖలు గలవి యగును. కావున ముముక్షువు మోక్షైకార్థి యగుటవలన వాని నన్నిటిని ఫలాపేక్ష లేనివాఁడై యొకటే శాస్త్రార్థముగా గ్రహించి ఏకవిధముగా మోక్షసాధనార్థ మనుష్ఠింపవలెనని తాత్పర్యము.

మా యోగమునందు ఈబుద్ధిని విను మని చెప్పఁబడినది. అనేకములు గదా బుద్ధులు మతభేదమువలన. కావున ఎట్లు ఒకదానియందే విశ్వాస ముంతును ? అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—కురునన్దన ! ఇహ = ఇందు; వ్యవసాయాత్మికా= మంచియుక్తిచే నిర్ణీతమయిన; బుద్ధిః=వాక్కు; ఏకా=ఒకటియే. అవ్యవసాయినామ్= మంచియుక్తిచే నిర్ణయము లేనివారియొక్క; బుద్ధయః = వాక్కులు; బహుశాఖాః= పెక్కుభేదములు గలవి; అనన్తాశ్చ = అనంతములుగూడ. చక్కనియుక్తిచే నిర్ణీతములయిన మతములకు ఐక్యమే యని యర్థము.

చక్కనియుక్తిచే నిశ్చయము లేనివారిమతములు భిన్నములుగా నుండును గాని సమ్యగ్యుక్తినిర్ణీతము లయిన మతము లన్నియు నేకాభిప్రాయములే యని తాత్పర్యము.

యా మిమాం పుష్పితాం వాచం ప్రవదన్త్యవిపశ్చితః
వేదవాదరతాః పార్థ నాన్యదస్తీతి వాదినః. ౪౨

కామాత్మానస్స్వర్గపరా జన్మకర్మఫలప్రదామ్
క్రియావిశేషబహుళాం భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతి. ౪౩

భోగైశ్వర్యప్రసక్తానాం తయాఽపహృతచేతసామ్
వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిస్సమాధౌ న విధీయతే. ౪౪

భా. ఎవరికి వ్యవసాయాత్మక మయిన బుద్ధి లేదో వారు. పార్థ = అర్జునా! యామ్ = ఏ; ఇమామ్ = చెప్పఁబోవుదాని; పుష్పితామ్ = పుష్పితవృక్షమువలె శోభిల్లుచున్నట్టి, వినుటకు రమణీయ మైనట్టి; వాచమ్ = వాక్యలక్షణ మగు శబ్దమును; ప్రవదన్తి = చెప్పుచున్నారో; వా రెవ్వరు? అవిపశ్చితః = అల్పబుద్ధులు, అవివేకు లని యర్థము; వేదవాదరతాః—వేదవాద = అనేకార్థవాద ఫలసాధనములను దెలుపునట్టి వేదవాక్యములందు, రతాః = రతిగలవారు; అన్యత్ = స్వర్గప్రాప్తి మొదలగు ఫలములకు సాధనము లయిన కర్మములకన్న ఇతరము; నాస్తి = లేదు. ఇతి వాదినః = అని చెప్పుట స్వభావము గలవారు.

మఱియును, కామాత్మానః = కామస్వభావులు, కామపరు లని యర్థము; స్వర్గపరాః—స్వర్గమె పరము—పురుషార్థముగాఁ గలవారు స్వర్గపరులు, స్వర్గిప్రధానులు; ఎట్టివాక్యలక్షణ మైన శబ్దము ననఁగా—జన్మకర్మఫలప్రదామ్—కర్మముయొక్క ఫలము కర్మఫలము, జన్మమే కర్మఫలము జన్మకర్మఫలము, దానినిచ్చుదాని; క్రియావిశేషబహులామ్—కర్మములయొక్క విశేషములు బహులములుగా ఏశబ్దమునందుఁ గలవో, స్వర్గపశుపుత్త్రాద్యర్థము * లగు క్రియావిశేషములు ఏవాక్యముచే బాహుల్యమునఁ దెలుపఁబడుచున్నవో, అట్టిదాని; భోగైశ్వర్య గతిం ప్రతి — భోగమును ఐశ్వర్యమును — భోగైశ్వర్యములు, వానియొక్క గతిని—ప్రాప్తినిగూర్చి, సాధనభూతము లయిన యేక్రియావిశేషములు గలవో అవి బహులముగాఁ గలదాని, అట్టి యేవాక్యను చెప్పు

* స్వర్గము పశువులు పుత్త్రులు పొందఁదగునవి ప్రయోజనముగాఁ గలవి.

చున్నారో అని యన్వయము. అట్టివాక్యను జెప్పెడు మూఢులు సంసారమునందుఁ బరివర్తనము నొందుచుందు రని యభిప్రాయము.

వారికి, భోగైశ్వర్యప్రసక్తానామ్ = భోగమును ఐశ్వర్యమును జేయవలె నని భోగైశ్వర్యములందే ప్రీతిగలవారలకు, తదాత్మభూతులైన వారికి; తయా = అట్టి క్రియావిశేషబహుల మయిన వాక్యచే; * అపహృతచేతసామ్ = అపహరింపఁబడిన బుద్ధి గలవారలకు, ఆచ్ఛాదింపఁబడిన వివేకప్రజ్ఞ గలవారలకు; వ్యవసాయాత్మికా = నిశ్చయాత్మకమయిన, సాంఖ్యమునందుఁగాని యోగమునందుఁగాని; బుద్ధిః = బుద్ధి; సమాధౌ—సమాధీయతే అస్మిన్ పురుషోపభోగాయ సర్వమ్—చేర్పఁబడుచున్నది దీనియందు పురుషుని యుపభోగముకొఱకు సమస్తమును కావున సమాధి యనఁగా అంతఃకరణము, బుద్ధి, దానియందు; న విధీయతే—కలుగ దని యర్థము.

వ్యవసాయాత్మక మగు బుద్ధి లేని యవివేకులు నానావిధము లయిన ఫలములు మొదలగువాని బోధించునట్టి వేదవాక్యములకు మోహితులై అట్టి కర్మములకన్నను అధిక మేదియు లే దని చెప్పుచుఁ గామస్వభావులై స్వర్గమె పురుషార్థమని తలఁచి కర్మఫల మయిన జన్మము నొసంగునవి యయినను భోగైశ్వర్యప్రాప్త్యర్థము నానావిధకర్మములనే యనుష్ఠింపవలె నని చెప్పుదురు. వారివాక్యము, పుష్పించినవృక్షం బెట్లు చూడనుమాత్రము రమణీయముగా నుండునో ఫలానుభవమునకుపయోగింపదో, అట్లు విననుమాత్రము రమణీయముగా నుండును, కాని పురుషార్థమునకుపయోగింపదు. అట్టివాక్యముచే మోహితులై భోగైశ్వర్యములందే యాసక్తులగువారికి మున్ను చెప్పిన వ్యవసాయాత్మక మైన బుద్ధి యంతఃకరణంబున నిలువఁజాల దని తాత్పర్యము.

అ. సాంఖ్యయోగరూప మొక్కటే ప్రమాణభూత మైన బుద్ధి యనునెడ, అప్పుడు, అదియే యందఱి చిత్తమునందును ఏల స్థిరముగా నిలువదు? అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు. ఎవరికి నిత్యాదిగా. వారు ఏయీవాక్యను జెప్పుచున్నారో దానిచే అపహృతచేతసులకు కామవంతులకుఁ గామవశమునం జేసి నిశ్చయాత్మక మయిన బుద్ధి స్థిరముగా నిలువఁజాల దని చెప్పుచున్నారు వారు ఇత్యా

* యా మిమామ్ అనువోట యన్వయార్థము ఇట తచ్ఛబ్దముచేఁ బరామర్శింపఁబడుచున్నది.

దిగా. ఇమామ్ అనుటచే అధ్యయనవిధిసిద్ధ మగుటవలన కర్మకాండరూప మయిన వాక్కు ప్రసిద్ధ మనుట వివక్షితము. చెప్పఁబోవుదాని—క్రియావిశేషబహులా మిత్యాదిగా ననుట. ఎట్లు మోదుగుచెట్టు పుష్పములతో శోభమానమై కనఁబడు చున్నది, కాని యుపభోగ్య మయిన ఫలము గలది కాదు. అట్లు ఈకర్మకాండా త్మక మయిన వాక్కుగూడ వినునప్పుడు రమణీయముగాఁ గనఁబడును, సాధ్య సాధనసంబంధము తోఁచుటవలన, కాని నిరతిశయఫలము గలది కాదు కర్మానుష్ఠాన ఫలం బనిత్య మగుటవలన, అని తలఁచి చెప్పుచున్నాఁడు పుష్పితామ్ అని. వాక్య లక్షణము—వాక్యముగాఁ గనఁబడుచున్నది, కాని వస్తుతత్త్వమున వాక్యము కాదు అర్థాభాస మగుటవలన నని యర్థము. చెప్పువారలు వేదవాక్యతాత్పర్యపరిజ్ఞానము లేనివార లని చెప్పుచున్నారు అవిపశ్చితః అని. వేదవాదరతాః—అనేకము లయిన అర్థవాదములను ఫలములను సాధనములను దెలుపునట్టి వేదవాక్యములందు రతి అనఁగా ఆసక్తి అది గలవా రనుట. కర్మకాండనిష్ఠకు ఫలమును చెప్పుచున్నాఁడు నాన్య దిత్యాదిగా. ఈశ్వరుఁడును లేఁడు మోక్షమును లే దని చెప్పుచు నాస్తికులై సమ్యక్జ్ఞానదూరు లగుచున్నా రని యర్థము.

అవివేకు లగు ఈచెప్పువారలకు వ్యవసాయాత్మకబుద్ధి లేమి సిద్ధించుటకై మఱియు విశేషణములు చెప్పుచున్నారు మఱియును ఇత్యాదిగా. వారు సంసారము నందుఁ బరివర్తనము నొందుచుందు రని తెలుపుటకై ప్రస్తుత మగు వాక్కునకే విశేషణము చెప్పుచున్నారు జన్మకర్మేత్యాదిగా. ఓయీ! పురుషులకు కామస్వభా వత యుచితము కాదు, చేతనునికి ఇచ్ఛ గలవానికి తదాత్మత్వము * అనుపపన్న మగుటవలన. అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు కామపరు లని. తత్పరు † లనఁగా తత్తత్ఫలార్థులై తత్సాధనము లైన కర్మములందే ప్రవృత్తు లగుటచే కర్మసన్న్యాస పూర్వక మయిన జ్ఞానమునకు బహిర్ముఖు లనుట. ఓయీ! కర్మనిష్ఠులకుఁగూడ పరమపురుషార్థము నందలి యపేక్షచే మోక్షోపాయ మయిన జ్ఞానమునందుఁ గావచ్చు నాభిముఖ్యము అనఁగా కా దని చెప్పుచున్నారు స్వర్గపరాః అని. స్వర్గపరు లనఁగా స్వర్గముననే యాసక్తులై స్వర్గాతిరిక్త మయిన పురుషార్థము లే దని నిశ్చయము గల వా రనుట. జన్మ మనఁగా నానావిధము లయిన మధ్యమదేహప్రభేదములను గ్రహించుట. వాక్కు యథోక్తఫలప్రద మనుట యప్రామాణిక మని యాశంకించి

* ఇచ్ఛయే స్వరూపముగా గలవాఁ డగుట.

† కామపరులు.

అనుష్ఠానద్వారమున నది యుపపన్న మగు నని చెప్పుచున్నారు క్రియేత్యాదిగా. క్రియలయొక్క— అనుష్ఠానములయొక్క, విశేషములు, దేశకాలాధికారి ప్రయుక్తము లగు సత్త్రము అహీనము ఏకాహము ఇత్యాదులు, అవి గదా యీవాక్యమునందుఁ బ్రచురముగాఁ దెలియనచ్చుచున్నవి యని యర్థము. ఎట్లు ఈవాక్కునందు క్రియావిశేషములకు బాహుళ్యమున ఉనికి సంభవించు నని యాశంకించి ప్రకాశ్యములు ¹ అగుటచే నని దీని విశదీకరించుచున్నారు స్వర్గేత్యాదిగా. అట్లయినను ఆక్రియావిశేషములు మోక్షోపాయములు కావచ్చును, అందుచే తన్నిష్ఠులకు మోక్షాభిముఖ్యము కలుగవచ్చు ననఁగా కలుగ దని చెప్పుచున్నారు భో గేత్యాదిగా. అట్టి వాక్కును జెప్పువారికిఁ బర్యవసానముఁ జూపుచున్నారు అట్టివాక్కును ఇత్యాదిగా.

ఓయీ! కర్మకాండనిష్ఠులై కర్మము ననుష్ఠించువారికిఁగూడ చిత్తశుద్ధి ద్వారమున అంతఃకరణమునందు సాధ్యసాధనభూత మగు బుద్ధిద్వయసముదాయము సంభవించుటవలన మోక్షక్షతి కలుగ దనఁగా అట్లు కా దని చెప్పుచున్నారు. వారికి ఇత్యాదిగా. తదాత్మభూతులైనవారికి—తనచేఁ గర్తవ్యములుగా ఆరోపింపఁబడిన ఆభోగైశ్వర్యములందే అభినివిష్ట మయిన చిత్తమునందు తాదాత్మ్యధ్యాసము గలవారికి, బహిర్ముఖుల కని యర్థము. అట్లయినను శాస్త్రానుసారి యగు వివేక ప్రజ్ఞచే వ్యవసాయాత్మక మగు బుద్ధి వారి కుదయింపఁ గల దని యాశంకించి యందుకుఁ జెప్పుచున్నారు. తయా అపహృతచేతసామ్ అని. ఓయీ! సమాధి సంప్రజ్ఞాతము అసంప్రజ్ఞాతము అని రెండువిధములు. అందు బుద్ధిద్వయవిధి అప్రసక్తమై యుండఁగా ఎట్లు నిషేధింపవచ్చును? అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు— సమాధీయతే ఇత్యాదిగా.

హా. యామ్, ఇమామ్—వైదిక మయినదాని, వేదమునఁ బుట్టినదాని; స్వర్గాదిఫలముఁ బుట్టించుటకు సమర్థము లగు ద్రవ్యగుణకర్మములు ఫలమునకుఁ బూర్వభావు లగుటవలన పుష్పమువంటివి, అవియే పుష్పితములు, అపుష్పితములగు ద్రవ్యగుణకర్మములను బ్రతిపాదించునట్టి వాక్కుగూడ పుష్పితము, అట్టి, వాచమ్= వాక్కును; ప్రవదన్తి = పఠించుచున్నారు; అవిపశ్చితః = అపండితులు; వేదవాదరతాః = వేదము చెప్పుటయందు ఆసక్తులు, వేదవాక్యముచేఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన స్వర్గాదిఫలమునందలి యాశచే బద్ధు లని యర్థము. స్వర్గాదిఫలముకంటె, అన్యత్=

¹ తెలుపఁ దగినవి.

ఇతరము, మోక్షాఖ్య మయిన సుఖము; నాస్తి ఇతి; వాదినః—లే దని చెప్పుస్వభావము గలవారు.

ఆ యపండితులు ఎట్టివా రనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు.—కామాత్మానః—కామము గలవారు; స్వర్గపరాః = స్వర్గమే ప్రధానముగాఁ గలవారు; జన్మకర్మఫలప్రదామ్—జన్మ = శరీరేంద్రియప్రాప్తిని, కర్మఫల = కర్మములయొక్క ఫలము లయిన స్వర్గాదులను, ప్రదామ్ = ఇచ్చునట్టి దానిని; క్రియావిశేషబహులామ్—క్రియావిశేష=కర్మభేదము లగును పాకయజ్ఞాదులచే, బహులామ్=పెక్కువిషయములను బ్రతిపాదించుదానిని; భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతి—భోగ = శబ్దాదివిషయలాభములయొక్కయు, ఐశ్వర్య=అణిమాద్యైశ్వర్యములయొక్కయు, గతిం ప్రతి = ప్రాప్తిని గూర్చి, సాధనభూత మైనదాని నని యర్థము. అట్టివాక్కును పలుకుదురు. అట్టివాక్కును వినువారు, దాని విషయమునఁ బరమార్థబుద్ధి యుంచుదు రని యర్థము. అట్లు శ్రుతి "ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా అష్టాదశోక్తమవరం యేషు కర్మ" * ఇత్యాదిగాఁ బ్రతిపాదించుచున్నది.

ఏందువలన ఆవాక్కును వినవల దనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ఆవాక్కును బ్రమాణముగా గ్రహించినయెడ తదుక్తకర్మానుష్ఠానమును తత్ఫలప్రాప్తియుఁ బ్రసక్తించును. అందువలన—భోగైశ్వర్యప్రసక్తానామ్ = భోగైశ్వర్యము లందే ఆసక్తి గలవారికి; తయా = ఆవాక్కుచే, అపహృతచేతసామ్ = ఆచ్ఛాదిత మయిన వివేకప్రజ్ఞ గలవారికి; వ్యవసాయాత్మికా, సాంఖ్యమునందుఁగాని యోగము నందుఁగాని, బుద్ధిః; సమాధౌ=పరమాత్మజ్ఞానము నిమిత్తమై; ఈబుద్ధియే పరమపురుషార్థ మని నిశ్చిత మయిన బుద్ధి; అట్టి బుద్ధి, నవిధీయతే—పుట్టింప శక్యము గాదు. అందువలన ఈవాక్కు పరమపురుషార్థవిరోధి యగుటచే వినువలె నని యభిప్రాయము.

శ౦. ఓయీ! వ్యవసాయరహితులకుఁగూడ యోగబుద్ధి సిద్ధించుఁ గాక యని యాశంకింపఁగా, కామపరు లగు వారి కది యంతఃకరణమున నిలువఁజాల దని బోధించుటకై వారిస్వభావము వర్ణించుచున్నాఁడు మూఁడు శ్లోకములచేత.—వేదవాదరతాః—వాదము లనఁగా వాక్యములు, "వాయవ్యగ్ం శ్వేత మాలభేత భూతి

* ఏవరియందు అవర మైన—జ్ఞానరహిత మైన కర్మము చెప్పఁబడినదో అట్టి పదునెనిమిదుండి—బుత్విక్కులు పదునాఱుగురు పత్ని యజమానుఁడు, ఆను నీయజ్ఞములయొక్క రూపములు, దృఢములు కావు, కావున నశ్వరములు గదా.

కామాః ” ఇత్యాద్యు లగు కర్మ తత్ఫల తత్సాధన ప్రకాశకము లైన అర్థవాదాదివేద వాక్యములందు ఆసక్తులు, వానియందే తాత్పర్యము గలవారు; కావుననే, నాన్యద స్తీతి—సాధనసాధ్యరూపము లయిన కర్మ తత్ఫలములకంటె ఇతరము ఈశ్వరుఁడుగాని మోక్షముగాని యేమియు లే దని; వాదినః—అడుగువారలకుఁ జెప్పుస్వభావము గల వారు. ఎందువలన ననఁగా, అవిపశ్చితః—వేదవాక్యములకు ఉపక్రమోపసంహారాదు లచేఁ దాత్పర్యము నెఱుంగఁజాలనివారు, బహిర్ముఖు లగు మీమాంసకులు; పుష్పి తామ్—పుష్పములచే మల్లెతీఁగవలె, ‘ అపామ సోమమ్ ’ ‘ దక్షిణావన్తో అమృతం భజన్తే ’ ‘ పశ్యతి పుత్రమ్ పశ్యతి పౌత్రమ్ ’ ‘ అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్య యాజిన స్సుకృతం భవతి ’ ఇత్యాద్యర్థవాదరూపము లయిన ఫలశూన్యము లగు పుష్పములచే రంజిల్లఁ జేయునట్టి, ఇమామ్—ఈ, జన్మకర్మఫలప్రదామ్ ఇత్యాదిగా చెప్పఁబోవు లక్షణము గల, యాం వాచమ్ ‘ అగ్నిమీళే పురోహితమ్ ’ ‘ ఇషే త్వోర్జే త్వా ’ ‘ బ్రహ్మ సంధత్తం తన్మే జిన్వతమ్ ’ ఇత్యాదివాక్యమును; ప్రవదన్తి— కర్మకాండమునే ప్రశస్తమునుగా చెప్పుచున్నారు, కాని ఉపాసనాకాండమును గాని బ్రహ్మకాండమునుగాని ప్రశస్తముగాఁ జెప్ప రని యర్థము.

యోగబుద్ధికి అనర్హు లయినప్పుడు వారిస్వభావము దుష్ట మని సూచిం చుటకై వారిగుణములనే వర్ణించుచున్నాఁడు కృష్ణుఁడు—స్వర్గపరాః—స్వర్గమే పరము అనఁగా సర్వోత్తమ మయిన పురుషార్థము అను నిశ్చయము గలవారు; అందువల ననే, భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతి—భోగము లనఁగా భుజింపఁబడుచున్నవి అను వ్యుత్పత్తిచే దివ్యము లగు స్రక్చందనవనితాదులు, వాని సమగ్రముగా భోగించుటకొఱకు, ఐశ్వర్యముయొక్క—వానికి స్వామి యగుటయొక్క ప్రాప్తిని గూర్చియే; కామా త్మానః—కామము—ఇచ్ఛావేగము బుద్ధియందుఁ గలవారు, విషయభోగలంపటు లయిన మీమాంసకులు; క్రియావిశేషబహులామ్—ఫలవిశేషహేతువులయిన అగ్ని ష్టోమము అతిరాత్రము మొదలగు కర్మవిశేషములు బహులములు—పెక్కులు దేనిచే చెప్పఁబడుచున్నవో అట్టిదాని; అందువలననే, జన్మకర్మఫలప్రదామ్—జన్మ పదముచే మృత్యుజరారోగములును తద్దుఃఖములును లక్షితము లగుచున్నవి, జన్మా దులు అను స్వప్రతిపాదిత కర్మములయొక్క ఫలములను అనుష్ఠించువారల కిచ్చు దాని, లేక, నానాయోనులందు జన్మములను సుఖాదికర్మఫలములను తనచే బోధిం పఁబడిన కర్మముల ననుష్ఠించువారి కిచ్చుదాని; అట్టివాక్యమును, ప్రవదన్తి అని పూర్వ కన్వయము.

ఇట్టివార లగుటవలన వారికి యోగబుద్ధియు తత్ఫలంబును సిద్ధింప దని చెప్పుచున్నాఁడు.—తయా—అర్థవాదబహుల మయిన ఆకర్మకాండరూపవాక్కుచే; అపహృతచేతసామ్—ఆచ్ఛాదిత మైన కార్యాకార్యవివేకజ్ఞానము గలవారలకు, విషయములం దాశచే భ్రమణము నొందుచున్న బుద్ధి గలవారలకు; అందువలననే, భోగైశ్వర్యప్రసక్తానామ్—భోగ్యపదార్థములందును వానిస్వామిత్వమునందును మాత్రమె ఆసక్తిగలవారలకు; సమాధౌ—చక్కగా ఉంపఁబడుచున్నాఁడు పురుషుఁడు విషయములందు దీనిచే, లేక, వాసనారూపమున జగత్తంతయు చక్కగా ఉంపఁబడుచున్నది పురుషునిచే దీనియందు, కావున సమాధి యనఁగా అంతఃకరణము, దానియందు; వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిః = యోగబుద్ధి; నవిధీయతే = చొనుపఁబడదు, కామములచే అవకాశము లేమివలన చొరదు. అందువలన, “ కారణాభావే కార్యాభావః ” * అనున్యాయముచే యోగబుద్ధి లేకుండుటచే తత్కార్య మయిన మోక్షము వీరి కెప్పటికిని సంభవింప దని యర్థము.

మ. వ్యవసాయము లేనివారికిఁ గూడ వ్యవసాయాత్మక మైన బుద్ధి యేందువలన సిద్ధింపదు? సమానమే గదా ప్రమాణము. అని యాశంకించి ప్రతిబంధకముండుటవలన సిద్ధింప దని చెప్పుచున్నాఁడు మూఁడుశ్లోకములచేత.—యామిమాం వాచం ప్రవదన్తి తయా వాచా అపహృతచేతసామ్ వ్యవసాయాత్మికాబుద్ధిః నభవతి అని యన్వయము; ఇమామ్—అధ్యయనవిధిచే వచ్చిన దగుటవలనఁ బ్రసిద్ధమయినదాని; పుష్పితామ్= పూచినపలాశవృక్షమువలె తత్కాలమునందుమాత్రమే రమణీయ మయినదాని, సాధ్యసాధనసంబంధము కనఁబడుటవలనను నిరతిశయఫలము లేమివలనను; ఎందువలన నిరతిశయఫలము లే దనఁగా దానిఁ జెప్పుచున్నాఁడు—జన్మకర్మఫలప్రదామ్—అపూర్వశరీరేంద్రియాది సంబంధరూప మయిన జన్మమును తదధీనమును తత్తద్వర్ణాశ్రమాభిమాననిమిత్తంబు నగు కర్మమును తదధీనమగు పశుపుత్త్రస్వర్గాదిరూపము నశ్వర మయిన ఫలమును ప్రకర్షముగా—ఘటీయంత్రమువలె అవిచ్ఛిన్నముగా ఇచ్చుచున్నదాని; ఇట్లందువలన ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతి క్రియావిశేషబహులామ్—అమృతపానము ఊర్వశీవిహారము పారిజాతపరిమలము మొదలయిన రూపము గల భోగ మేది గలదో దానికి కారణ మగు దేవాదిస్వామిత్వ రూప మయిన ఐశ్వర్య మేది గలదో వాని యొక్క ప్రాప్తిని గూర్చి సాధనము లయిన అగ్నిష్టోమ దర్శపూర్ణమాస జ్యోతి

* కారణము లేనియప్పుడు కార్యము ఉండదు.

జ్యోతిష్టోమాదులగు క్రియావిశేషము లేవి గలవో వానిచే విస్తీర్ణమయినదాని, మిక్కిలి బాహుల్యముగా భోగైశ్వర్యసాధనము లయిన క్రియాకలాపములఁ బ్రతిపాదించు దాని నని యర్థము. కర్మకాండము జ్ఞానకాండముకన్న అంతటను అతివిస్తీర్ణం బగుట ప్రసిద్ధంబే గదా! ఇట్టి కర్మకాండరూప మయిన, వాచమ్ = వాక్కును, ప్రవదన్తి = ప్రకృష్టమునుగా—పరమార్థ మయిన స్వర్గాదిఫలము గలదానిఁగా నంగీకరించుచున్నారు. ఎవ్వరు? అవిపశ్చితః—విచారజన్య మయిన తాత్పర్యపరిజ్ఞానము లేనివారు; కావుననే, వేదవాదరతాః = వేదమునందు వాదము లనఁగా అర్థవాదములు «అక్షయ్యం హవై చాతుర్మాస్యయాజిన స్సుకృతం భవతి» ఇత్యాదు లేవి గలవో వానియందే ఆసక్తులు, వేదార్థము సత్య మగుటచే ఇట్లే యిది యని మూఢవిశ్వాసముచే సంతుష్టులై యుండువారు; ఓపార్థుఁడా! కావుననే, నాన్య దస్తీతి వాదినః—కర్మకాండముకంటె లేదు వేఱే జ్ఞానకాండము, సమస్తవేదము క్రియాపర మగుట వలన, అట్లు కర్మఫలముకంటె లేదు వేఱే నిరతిశయ మయిన జ్ఞానఫలము అని చెప్పుస్వభావము గలవారు, మహాప్రబంధముచే జ్ఞానకాండవిరుద్ధ మయిన యర్థము ప్రతిపాదించువార లని యర్థము. ఎందువలన మోక్షద్వేషులు వారు? అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—కామాత్మానః—కోరఁబడుచున్న అనంత విషయములచే ఆకుల మయిన చిత్తముగలవా రగుట వలన కామమయులు; ఇట్టియిన మొద మోక్షమునుగూడ ఏల కోరరు? ఇందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—స్వర్గపరాః = స్వర్గమే ఊర్వశ్యాదికము గల దగుటచే ఉత్కృష్టముగాఁ గలవారు, స్వర్గమునకు మించినపురుషార్థము లే దని భ్రమించి యుండువారలు వివేకవైరాగ్యము లేమింజేసి మోక్ష మను మాటనుగూడ సహింపఁజాల రని యర్థము. వారికి, భోగైశ్వర్యప్రసక్తానామ్ = పూర్వోక్తము లయిన భోగైశ్వర్యములందు నశ్వరత్వము మొదలగు తద్దోషములు తెలియనివా రగుటచే అభినివిష్ట మయిన యంతఃకరణము గలవారికి; తయా—ఆక్రియావిశేషబహుల మయిన వాక్కుచేత; అపహృతచేతసామ్ = కప్పఁబడిన వివేకజ్ఞానము గలవారికి; «అర్థవాదములు స్తుత్యర్థములు, ప్రమాణాంతరముచే బాధితము కాని తాత్పర్య విషయమునందే వేదమునకుఁ బ్రామాణ్యము» అను నీవిషయము సుప్రసిద్ధ మయినను ఎఱుంగఁజాలనివారికి; సమాధౌ = అంతఃకరణమునందు; వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిః; నవిధీయతే = కలుగదు, లేక, సమాధివిషయమయిన * వ్యవసాయాత్మక

* పరమాత్మ విషయ మయిన.

బుద్ధి కలుగదు, అధికరణముగాని విషయముగాని అర్థ మనుట సప్తమికి సమాన మగుటవలన. సమాధీయతే—చక్కఁగా నుంపఁబడుచున్నది దీనియందు సమస్తమును అను వ్యుత్పత్తిచే సమాధిశబ్దమునకు అంతఃకరణముగాని పరమాత్మగాని యర్థ మనుట అప్రసిద్ధార్థకల్పనము కాదు. « అహం బ్రహ్మ అనుస్థితి సమాధి, తన్నిమి త్తము వ్యవసాయాత్మకమైన బుద్ధి యుత్పన్నము కా » దను వ్యాఖ్యానమునందో రూఢి మాత్రమే యాదరింపఁబడినది యగును. ఇది భావము—కామ్యాగ్నిహోత్రాదులు శుద్ధ్యర్థము లయినవాని * కన్నను భిన్నములు కానివే యయినను, ఫలాభిసంధి దోషమువలనఁ జిత్తశుద్ధిని గలిగింపఁ జాలవు. భోగానుగుణ మయిన శుద్ధియో జ్ఞానోపయోగి కాదు. దీనిఁ దెలుపుటకే భోగైశ్వర్యప్రసక్తానామ్ అని మరలఁ జెప్పఁ బడినది. ఫలాభిసంధి లేక చేయఁబడినవో, జ్ఞానోపయోగి యగు శుద్ధిని గలిగించును. కావున, సిద్ధము పండితులకును అపండితులకును ఫలనైలక్షణ్యము. విస్తరించి యీ విషయము ముందు ప్రతిపాదింపఁబడును.

శ్రీ. ఓయీ! కామపరులుగూడ కష్టము లయిన కామముల న్విడిచి వ్యవసాయాత్మక మగు బుద్ధినే యేల సంపాదింపరు? అనఁగా అందుకుఁ జెప్పు చున్నాఁడు.—పుష్పితామ్—పుష్పిత మగు విషలతవలె తత్కాలమునందు మాత్రమే రమణీయ మయినదాని; వాచమ్—స్వర్గాదిఫలశ్రుతిని; ప్రవదన్తి—ప్రకృష్టమునుగా— పరమార్థఫలపరముగానే ఎవరు చెప్పుచున్నారో, వారికి తయావాచా అపహృత చేతసామ్ వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిః సమాధౌ నవిధీయతే అని మూఁడవశ్లోకముతో నన్వయము. ఎందువలన అట్లు చెప్పుచున్నారు అనఁగా, అవిపశ్చితః = మూఢులు; అందుకు హేతువు — వేదవాదరతాః = వేదమునందు ఏయర్థవాదములు గలవో « అక్షయ్యం హవై చాతుర్మాస్య యాజిన స్సుకృతం భవతి ’ ‘ అపామ సోమ మమృ తా అభూమ ” ఇత్యాదులు, వానియందే ప్రీతిగలవారు; అందువలననే, న అన్యత్ అస్తీతి వాదినః = ఇంతకన్న నధికము వేఱే ప్రాప్య మయిన యీశ్వరతత్త్వము లే దని చెప్పుస్వభావము గలవారు.

కావుననె, కామాత్మానః = కామములచే ఆకుల మయిన చిత్తము గల వారు; కావున, స్వర్గపరాః = స్వర్గమే పురుషార్థముగాఁ గలవారు; జన్మకర్మఫలప్ర దామ్ = జన్మమును దానియందు కర్మములను తత్ఫలములను ఇచ్చుదాని; భోగై శ్వర్యగతిం ప్రతి = భోగైశ్వర్యముల ప్రాప్తిని గూర్చి; క్రియావిశేషబహులామ్ =

* అగ్నిహోత్రాదుల.

సాధనము లయిన క్రియావిశేషములు పెక్కులు గలదాని; అట్టివాక్కును, ప్రవదన్తి అని యన్వయము.

అందువలన; భోగైశ్వర్యప్రసక్తానామ్ = భోగైశ్వర్యములందు అభినివేశము గలవారికి; తయా = ఆ పుష్పితవాక్కుచేత; అపహృతచేతసామ్ = ఆకర్షింపఁబడిన మనస్సు గలవారికి; సమాధౌ—సమాధి యనఁగా చిత్తైకాగ్రత, పరమేశ్వరునియందలి యేకాగ్రతకు అభిముఖత, దానియందు; * వ్యవసాయాత్మికా = నిశ్చయాత్మక మయిన; బుద్ధిః; నవిధీయతే—పుట్ట దని యర్థము.

ప. ఇఁక, కాములుగూడ ఈ వ్యవసాయబుద్ధిని ఏల యనుష్ఠింపరు? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఎట్లు లోకమునందు పుష్పము ఫలోత్పత్తిని సూచించుచున్నదో అట్లు, పుష్పితామ్ = ఫలాభిసంధిని సూచించుదాని; అవిపశ్చితః = తాత్పర్యముఁ దెలియనివారు; ప్రవదన్తి= సమర్థించుచున్నారు. ఎట్లు? నాన్యదస్తీతివాదినః—ఇది దక్క వేఱు తాత్పర్యము శ్రుతికి లే దని పల్కుదల గలవారలై; కావున, వేదవాదరతాః—వేదముయొక్క అర్థవాదమునందు ఆసక్తులు, అందే శ్రుతికిఁ దాత్పర్యము నిశ్చయించువారు. లేక, « అఫేన్వా చరతి మాయ యైష వాచం సుశ్రువా మఫలా మపుష్పామ్ » అను శ్రుతియందు, ‹ పుష్పఫలే హి దేవతాధ్యాత్మే › ⁋ అని నిరుక్తి యుండుటవలన పుష్పస్థానీయ మైన దేవతోపాసనము విషయముగాఁ గల, వాచమ్—వేదవాక్కును; ప్రవదన్తి.

ఇఁక దానినే ప్రకటించుచుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—కామాత్మానః = కోరిక్కలచే ఆకుల మయిన చిత్తము గలవారు; కావుననే, స్వర్గపరాః = స్వర్గమే యుత్కృష్టముగాఁ గలవారు; జన్మకర్మఫలప్రదామ్ = జన్మమును అందు కర్మమును ఫలమును ఇచ్చునట్టి; భోగైశ్వర్యగతిమ్ = రంభాదిభోగముయొక్కయు దేవాధిపత్యముయొక్కయు ప్రాప్తిని; ప్రవదన్తి. ఎట్టిదాని నసఁగా, క్రియావిశేషబహుళామ్ = భోగైశ్వర్యమునకు సాధనము లయిన క్రియావిశేషములచే గొప్పదిగా నుండుదానిని, అతిప్రయాసముచే సాధ్య మయిన దానిని.

భోగైశ్వర్యప్రసక్తానామ్ = భోగైశ్వర్యములందు ఆసక్తు లయినవారికి; తయా = ఆ పుష్పితవేదవాక్కుచేత; అపహృతచేతసామ్ = అపహరింపఁబడిన

---

* దానినిమిత్తము.

⁋ పుష్పము దేవత, ఫలము ఆధ్యాత్మము.

మనస్సు గలవారలకు; అట్టి పురుషులకు; ఆవేదవాక్యముచేతనే, సమాధౌ = పరమే శ్వరారాధనైకాగ్రతయందు; వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిః, నవిధీయతే = ఉత్పన్నము కాదు. అట్లు చెప్పఁబడినది « సోఽహం చిన్మాత్ర మే వేతి చిన్తనం ధ్యాన ముచ్యతే । ధ్యానస్య విస్మృతి స్సమ్య క్సమాధి రభిధీయతే » * అని.

టీ. యా మిమామ్, పుష్పితామ్ = పుష్పమాత్రమె ఫలముగాఁ గల, తత్కాలమునందుమాత్రమే రమణీయ మయిన; వాచమ్; అవిపశ్చితః = అల్పజ్ఞులు; భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతి, ఉన్నదాని; ప్రవదన్తి. వేదవాదరతాః = వేదములందు స్వర్గాదిఫలవాదము లేవి గలవో వానియందు ఆసక్తులు; నాన్యదస్తీతివాదినః = వానియందలి యాసక్తి యెక్కువగుటచే, స్వర్గాదికముకంటె అధికమైన ఫలము వేఱు లే దని చెప్పుచున్నవారు; కామాత్మానః = కామాధీన మయిన మనస్సుగల వారు; స్వర్గపరాః = స్వర్గమె పరమప్రాప్యముగాఁ గలవారు; స్వర్గాదిఫలాంతము నందు మరల, జన్మకర్మఫలప్రదామ్ = జన్మకర్మము లను ఫలముల నిచ్చుదానిని; క్రియావిశేషబహుళామ్ = తత్త్వజ్ఞానము లేకుండుటచే క్రియావిశేషము లధిక ముగాఁ గలదియు; భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతి = భోగైశ్వర్యముల ప్రాప్తినిగూర్చి; ప్రవర్తించుచున్నదియు నగు; యా మిమామ్ = ఏయీ; పుష్పితాం వాచమ్ = ఆపాతరమణీయ మగు వాక్కును; ఎవరు, ప్రవదన్తి = చెప్పుచున్నారో, అని యన్వ యము. అట్టి, భోగైశ్వర్యప్రసక్తానామ్ = భోగైశ్వర్యములందు మిక్కిలి ఆసక్తులును; తయా = ఆ భోగైశ్వర్య విషయకమైన వాక్కుచేత; అపహృతచేతసామ్ = అపహరింపఁబడిన జ్ఞానము గలవారు నగు పురుషులకు; వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిః = ఈ చెప్పఁబడిన వ్యవసాయాత్మకమైన బుద్ధి; సమాధౌ = మనస్సునందు; నవిధీయతే = ఉత్పన్నము కాదు. సమాధీయతే అస్మిన్ ఆత్మజ్ఞానమ్ అను వ్యుత్పత్తిచే సమాధి యనఁగా మనస్సు. వారి మనస్సునందు ఆత్మస్వరూపనిశ్చయపూర్వకము మోక్ష సాధనభూతకర్మవిషయమైన ¶ బుద్ధి యెుకానొకప్పుడును పుట్ట దని యర్థము. అందువలనఁ గామ్యకర్మములందు ముముక్షువునకు ఆసక్తి యుండరాదు.

---

* చిన్మాత్రమే నేను అనుచింతనము ధ్యాన మనఁబడును. ధ్యానముయొక్క సంపూర్ణలయము సమాధి యని చెప్పఁబడును.

¶ ఆత్మస్వరూపనిశ్చయము ముందుగాఁ గలదియు మోక్షసాధన మగున కర్మానుష్ఠానము విష యముగాఁ గలది యగు.

అల్పజ్ఞు లగువారు వేదములందుఁ జెప్పఁబడు స్వర్గాదిఫలవాదములం దాసక్తు లగుటచే స్వర్గాదులకంటె అధిక మయిన ఫలము లే దని చెప్పుచు, కామములకు లోనగు మనస్సు గలవారై స్వర్గమె పరమపురుషార్థ మని తలఁచి, స్వర్గాదిఫలము ననుభవించిన పిదప మరల జన్మకర్మములఁ గలిగించునదియు తత్త్వజ్ఞానరహితము లయిన నానావిధకేవలకర్మములను ప్రతిపాదించునదియు భోగైశ్వర్యములఁ గలిగించుకొఱకే ప్రవర్తించుచున్నదియునై మోక్షరూప పరమపురుషార్థప్రదము కామింజేసి ఆపాతరమణీయ మగు ఈ వేదవాక్కును ప్రధానముగాఁ జెప్పుచుందురు. వారు ఈవాక్కుచే జ్ఞానము చెడి భోగైశ్వర్యములు పొందుచు వానియందే యాసక్తులైయుందురు కాని వారిమనస్సునందు ఒకానొకప్పుడును మున్ను చెప్పిన వ్యవసాయాత్మకబుద్ధి పుట్ట దని తాత్పర్యము.

మూ. అవైదికము లయిన మతములు అవ్యవసాయాత్మకములు కావచ్చును, గాని వైదికమతములు కావు. అట్టి వైదికమతము నవలంబించిన వారుగూడ కొందఱు కర్మములకు స్వర్గమె ఫల మని చెప్పెదరు. అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—యామ్ ఇమాం అని మూఁడవశ్లోకముతో నన్వయము. మోక్షఫలమును అపేక్షించి, పుష్పితామ్—స్వర్గాదిపుష్పయుక్త మయిన, వాచమ్, ప్రవదన్తి. వేదవాదరతాః—కర్మములు మొదలగువానిఁప్రతిపాదించునట్టి వేదవాదములందాసక్తులు, వేదములచే నేది ముఖమునఁ జెప్పఁబడినదో * అందే ఆసక్తులు; నాన్య దస్తీతి వాదినః; పరోక్షవిషయములు వేదములు. పరోక్షప్రియులవంటి వారు గదా దేవతలు. « మాం విధత్తే అభిధత్తే మామ్ " ♦ ఇత్యాదిగా పరోక్షముగానే ప్రాయికముగ భగవంతుని వేదములు చెప్పుచున్నవి. భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతి = భోగైశ్వర్యములప్రాప్తినిగూర్చి, భోగైశ్వర్యప్రాప్తియె ఫలము వేదములకని చెప్పుచున్నా రని యర్థము. వారలకు; వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిః—సమ్యగ్యుక్తి నిర్ణయాత్మక మగుబుద్ధి; సమాధౌ= సమాధినిమిత్తము; నవిధీయతే, చక్కఁగా నిశ్చయించుకొనఁబడిన అర్థము గలవారలకు ఈశ్వరునియందు మనస్సమాధానము చక్కఁగా సిద్ధించును. అది కదా మోక్షసాధనము. మఱియొకచోఁగూడ నిది చెప్పఁబడినది. « న తస్య తత్త్వగ్రహణాయ సాక్షా ద్వరీయసీ రపి వాచ స్స

* అంతరంగముచేఁ గాదో.

♦ నన్ను విధించుచున్నాఁడు, చెప్పుచున్నాఁడు నన్ను.

మాసక ! స్వప్నే నిరుక్త్యా గృహమేధిసౌఖ్యం న యస్య హేయానుమితం స్వయం స్యాత్" * అని.

అర్జునా ! వేదములయొక్క ఆంతరంగికార్థము తెలియక బాహ్యార్థమును మాత్రమె యవలంబించి యవివేకముచే తాము మోక్షఫలము గోరవలసినవార లయ్యుఁ గొంద ఱపండితులు స్వర్గాదిఫలరూప మయిన పుష్పమును మాత్రమె ప్రతిపాదించునట్టి వాక్యములను నమ్మి భోగైశ్వర్యములఁ బొందుటయె వేదప్రతిపాద్య మయిన ఫల మని చెప్పుచున్నారు. అట్టివారికి సమ్యగ్వ్యక్తినిర్ణయరూప మయిన బుద్ధి కలుగదు, కావున వారికి ఈశ్వరునియందు చక్కని మనస్సమాధి సిద్ధింప దని తా.

త్రైగుణ్యవిషయా వేదా నిస్త్రైగుణ్యో భవార్జున
నిర్ద్వంద్వో నిత్యసత్త్వస్థో నిర్యోగక్షేమ ఆత్మవాన్. ౪౫

భా. ఎవ్వరిట్లు వివేకబుద్ధిరహితులో అట్టి కామాత్ములకు ఏది ఫలమో దానిం జెప్పుచున్నాఁడు.—త్రైగుణ్యవిషయాః—త్రైగుణ్య మనఁగా సంసారము, అది విషయము—ప్రకాశయితవ్యము ♦ గాఁ గలవి. వేదాః = వేదములు, త్రైగుణ్యవిషయాః = త్రైగుణ్యవిషయములు. నీవో, అర్జున ! నిస్త్రైగుణ్యః= త్రైగుణ్యమునుండి నిర్గతుండవు, భవ = అగుము, నిష్కాముండ వగు మని యర్థము. నిర్ద్వంద్వః—సుఖదుఃఖహేతువులు సప్రతిపక్షములు ❡ అగు పదార్థములు ద్వంద్వశబ్దమున కర్థము, అద్వంద్వముల నుండి నిర్గతుఁడవు; భవ= అగుము. నిత్యసత్త్వస్థః= ఎల్లప్పుడును సత్త్వగుణమునం దున్నవాఁడవు, సత్త్వగుణము నాశ్రయించినవాఁడవు; భవ= అగుము. అట్లు, నిర్యోగక్షేమః—అప్రాప్త మైనదాని సంపాదించుట యోగము, ప్రాప్తమును రక్షించుట క్షేమము, యోగక్షేమ ప్రధానునకు శ్రేయస్సునందుఁ బ్రవృత్తి దుర్లభ మగుటవలన యోగక్షేమముల విడిచినవాఁడవు; భవ = అగుము. ఆత్మవాన్—ప్రమాదము § లేని

* ఎవ్వనికి గృహస్థసౌఖ్యము—సంసారసుఖము స్వప్నమునందుఁ దోఁచుపదార్థముల దృష్టాంతముచే స్వయముగా హేయము—విడువఁదగినది అని అనుమితముకాదో వానికి ఉత్తమములైన వేదవాక్యములుగూడ సాక్షాత్తత్త్వగ్రహణమునకు సమర్థములు కావు.

♦ తెలుపవలసినది.

❡ విరోధిపదార్థము గలవి.

§ ఏమఱుపాటు.

నాఁడవుగూడ; భవ = అగుము. ఇది నీకు స్వధర్మ మనుష్ఠించువాని కుపదేశము.

ఈ కర్మకాండమంతయు కామనాపూర్వకకర్మానుష్ఠానవిధాయక మగుటచే సంసారఫలమునే ప్రతిపాదించుచున్నది. కావున దీనినే శరణముగా నాశ్రయించినవారికి సంసారవిచ్ఛిత్తి యెప్పటికిని గలుగదు. అందువలన ఈమార్గమునం బడక నీవు నిష్కాముఁడ వగుము. మఱియు శీతోష్ణాదిద్వంద్వములను విడిచి యెల్లప్పుడును సత్త్వగుణము నాశ్రయింపుము. యోగక్షేమములమీఁద మనస్సు పెట్టకుము. విషయములకుఁ బరవశుఁడవు కావల దని తాత్పర్యము.

ఆ. అవివేకు లయినను వేదాభ్యాసము గలవారికి వివేకబుద్ధి యుదయింపఁ గల దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు. ఎవ్వ రిట్లు ఇత్యాదిగా. అప్పుడు వేదమున కర్థ మగుటచే కామాత్మత ప్రశస్త మగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు నిస్త్రైగుణ్యో భవ అని. మూఁడైన సత్త్వాదిగుణములయొక్క పుణ్యపాపమిశ్రకర్మ తత్ఫలసంబంధరూప మైన సమాహారము త్రైగుణ్యము అని యంగీకరించి వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు సంసారము అని. వేదశబ్దముచే నిచటఁ గర్మకాండమే గ్రహింపఁబడుచున్నది. కావున వేదాభ్యాసవంతులకు తదర్థానుష్ఠానద్వారమున సంసారము స్థిర మగుటవలన వివేకమున కవకాశము లే దని యర్థము. అప్పుడు సంసారము తొలఁగించుటకు వివేకము సిద్ధించుటకొఱకు ఏమి చేయవలె నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు నీవో ఇత్యాదిగా. 'నిస్త్రైగుణ్యో భవ' యని గుణత్రయరాహిత్య మెట్లు విధింపఁబడుచున్నది? 'నిత్య సత్త్వస్థో భవ' అను వాక్యశేషము విరోధించును గదా! అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు నిష్కాముఁడ వని. సప్రతిపక్షములు అనఁగా పరస్పరవిరోధులు. పదార్థములు—శీతోష్ణాదులు. నిష్కామత్వమునకు నిర్ద్వంద్వత్వమును అనఁగా శీతోష్ణాదిసహిష్ణుత్వమును హేతువునుగాఁ జెప్పి దానికిని హేతువు నపేక్షింపఁగా సదా సత్త్వగుణాశ్రితత్వమును హేతువుగాఁ జెప్పుచున్నారు నిత్యసత్త్వస్థః అని. యోగక్షేమములందు ఆసక్త మయిన మనస్సుగలవానికి రజస్తమోగుణముల స్పర్శలేని సత్త్వగుణముమాత్రము నాశ్రయించుట యశక్య మని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు—అట్లు ఇత్యాదిగా. యోగక్షేమములు జీవనహేతు వగుటచే పురుషార్థసాధన మగుచుండఁగా నిర్యోగ క్షేమో భవ అని యేల విధింపవలె నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు యోగక్షేమప్రధానుసకు ఇత్యాదిగా. యోగక్షేమప్రధానత్వము సర్వజనులకు స్వాభావిక మగుటచే దాని

విడుచుట యశక్యమని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఆత్మవాన్ అని. ప్రమా దము లేమి యనఁగా మనస్సునకు విషయపరవశత లేకుండుట. ఈ యుపదేశము ముముక్షువిషయ మగుటవలన అర్జునుఁడు ముముక్షు వనుట వివక్షితము అనఁగా అట్లు కాదని చెప్పుచున్నారు ఇది ఇత్యాదిగా.

హ. ఏ యుపాయముచేత ఆవాక్కు విడువవచ్చు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—త్రైగుణ్యవిషయాః—త్రైగుణ్య మనఁగా సత్త్వరజస్తమంబులను మూఁడు గుణములు, వానికార్యము లగుటచే రాగద్వేషములు త్రైగుణ్యము గలవి కావున త్రైగుణ్యశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడును. ఆరాగద్వేషములు విషయములుగాఁ గలవి వేదములు. నిస్త్రైగుణ్యః భవ—ఉపాయములచే రాగద్వేషములఁ దొలఁగించుకొన్న వాఁడ వగు మని యర్థము. నిర్ద్వన్ద్వః = శీతోష్ణాదుల విడిచినవాఁడవు. నిత్యసత్త్వస్థః = ఎల్లప్పుడును సత్త్వగుణప్రధానుఁడవు. అట్లు, నిర్యోగక్షేమః—లేనిదాని సంపాదించుట యోగము, ఉన్నదాని రక్షించుట క్షేమము, యోగక్షేమములం దాసక్తుఁ డైనవానికి శ్రేయస్సునందుఁ బ్రవృత్తి ఘటిల్లదు, కావున నిర్యోగక్షేముఁడవు కమ్ము. ఇది నీ కావాక్కును విడు మనుపాయము.

శం. ఇట్లు శ్రుతివాక్యముల కుపక్రమోపసంహారాదులయందే అవాంతర తాత్పర్యమును మహాతాత్పర్యమును అని యెఱుంగనివారును అర్థవాదములచే మోహితులు నగు కాములకు యోగబుద్ధి లేమిం జేసి యీశ్వరప్రసాదము సిద్ధింపదు. అందుచేతనే సంసారోపరమము కలుగ దని ప్రతిపాదించి, యిప్పుడు “ కేవల ముముక్షువులై యోగబుద్ధి గలవారై యీశ్వరప్రీతికొఱకుఁ గర్మము చేయువారు ప్రరోచన * వాక్యములకు మోహము నొంద రాదు. మఱి ఇష్టము ప్రాప్తించినను అనిష్టము ప్రాప్తించినను సమబుద్ధి గలవారై శ్రద్ధాభక్తులతో ఈశ్వరారాధనాత్మకమైన వైదికకర్మము చేయవలెను. ” అని సూచించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—రాజసములు తామసములు సాత్త్వికములు అని త్రివిధము లగు గుణములు త్రిగుణములు రాగద్వేషలోభమోహాదులు, వానియొక్కయు తత్కార్యములయొక్కయు తత్ఫలములయొక్కయు సమాహారము త్రైగుణ్యము, అనఁగా సంసారము, అదియే విషయముగా— కర్మతత్సాధనాదిప్రకాశనాదిద్వారమున వృద్ధిపఱుపఁ దగినదిగాఁ గలవి త్రైగుణ్యవిషయములు, వేదములు. సంసారవృద్ధి వేదోక్తకర్మముల యధీన మగుటచే

* అర్థవాద.

వేదములు త్రైగుణ్యవిషయములు అని చెప్పఁబడుచున్నవి. త్రైగుణ్యము వేదవిషయ మగుటచే అందఱకు నుపాదేయ మయినను, కాదది ముముక్షువుల కాదరణీయ మని చెప్పుచున్నాఁడు—నీవు మోక్షేచ్ఛచే యోగబుద్ధియుక్తుఁడవై స్వధర్మము నందుఁ బ్రవర్తించినాఁడ వగుటంజేసి, నిస్త్రైగుణ్యః భవ—ప్రరోచనశ్రుతులవలనను రాగద్వేషాదులవలనను తత్ప్రధానములైన కర్మములవలనను తత్ఫలంబులవలనను నిష్క్రాంతుఁడవు—వెలువడినవాఁడ వగుము. నిర్ద్వన్ద్వః—ఇష్టము అనిష్టము అను పదార్థములు రెండు ద్వంద్వశబ్దమున కర్థము, అవియె రాగద్వేషాదిదోషములను బుట్టించునవి, వానియందు సమబుద్ధిచే, వానినుండి * నిష్క్రాంతుఁడవు—వెలువడిన వాఁడవు అగుము. మోక్షంబును తత్సాధనం బగు శమదమాదికమును సత్త్వ గుణముచేతనే లభ్య మగుటవలన, నిస్త్రైగుణ్యుఁడైనను ముముక్షువు సత్త్వవంతుఁడు గావలయు నను నభిప్రాయముచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు—నిత్యసత్త్వస్థః—ఎల్లప్పుడును సత్త్వగుణమునందే యుండువాఁడవు అగుము, వివేకము వైరాగ్యము శమదమా దులు మొదలగువానియందే యుండు మని యర్థము. యోగక్షేమప్రధానునకు రాగ ద్వేషాదికము ప్రసక్తించును, దానిచే శమాదులు పాఱిపోవును, దానంజేసి సాధ నము విచ్ఛిన్న మగును, దానివలన మోక్షము సిద్ధింపక పోవును, అందువలన ముము క్షువు యోగక్షేమములనుండి వెలువడినవాఁడు కావలయు ననునభిప్రాయముచే చెప్పు చున్నాఁడు—నిర్యోగక్షేమః—లేనిదాని సంపాదించుట యోగము, ఉన్నదాని రక్షిం చుట క్షేమము, ప్రారబ్ధాధీనుఁడవై నీవు ఆరెంటినుండి నిష్క్రాంతుఁడవు కమ్ము. మనస్సు విషయాంతరమునకుఁ బరవశ మైనచో స్వధర్మము సిద్ధింపదు, కావున అట్లు కాకయుండవలయు నని చెప్పుచున్నాఁడు—ఆత్మవాన్—విహిత మయిన కర్మము నందును శ్రవణము ధ్యానము కీర్తనము మొదలగువానియందును మాత్రమె నిలిచి యుండు ఆత్మ—మనస్సు గలవాఁడవు, నిశ్చలచిత్తుఁడ వగు మని యర్థము.

లేక. « నజాయతే మ్రియతే వా కదాచిత్, వేదా ఽవినాశినం నిత్యమ్ » ఇత్యాదివాక్యములచేఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన సాంఖ్యవిషయబుద్ధి నీకు దృఢముగాఁ గల దేని, అప్పుడు నీవు ఈప్రకారముగా నుండవలయు నని జ్ఞాని యగువాఁడు చేయ వలసిన దాని సూచించుచున్నాఁడు—సత్త్వాదులు మూఁడుగుణములు గలది త్రిగు ణము జగత్కారణము అవ్యాకృతము, దానివలనఁ బుట్టిన జగత్తు త్రైగుణ్యము, అదియె ప్రతిపాద్య మగుటచే విషయముగాఁ గలవి త్రైగుణ్యవిషయములు,

* ఇష్టానిష్టములనుండి.

సాధ్యము సాధనము సాధకుఁడు ఫలము దేవత యేతద్రూప మయిన జగత్తును తెలుపుట యె ముఖ్యాభిప్రాయము గలవి సమస్తవేదము లని యర్థము. వేదముల యందును తదుక్తకర్మములయందును తత్ఫలమందును ప్రవర్తించినవానికి, ద్వైత జ్ఞానబాధ కలిగినం గాని, అద్వైతజ్ఞానము తన్నిష్ఠ తత్ఫలంబును సిద్ధింపవు. ఇందువలన తన్నిష్క్రమమును * విద్వాంసుఁడు చేయవలె నని చెప్పుచున్నాఁడు—నిస్త్రైగుణ్యః భవ—«వేదా నిమం లోక మముంచ పరిత్య జ్యాత్మాన మన్విచ్ఛేత్» ♦ అని చెప్పఁబడియుండుటవలన వేదములవలనను తదుక్తకర్మములవలనను త్రైగుణ్యమువలనను—జగత్తువలనను సమస్తమువలనను నిష్క్రాంతుఁడ వగుము. సర్వసన్న్యాసము చేయు మని యర్థము. సర్వకర్మసన్న్యాసము చేసినను బహిర్ముఖుఁడై ద్వైతము నవలంబించువానికి బ్రహ్మనిష్ఠ సంభవింపదు, దానిచే జ్ఞానభ్రంశ మగును, దానిచే మోక్షసిద్ధి లేకపోవును. అందువలన జ్ఞాని యగువాఁడు ద్వైతావలంబనము విడువవలె నని చెప్పుచున్నాఁడు—నిర్ద్వన్ద్వః—ద్వంద్వము అనఁగా నామరూపములు, సర్వత్ర వానిని గ్రహించుటనుండి నిర్గతుఁడ వగుము, నామరూపగ్రహణము చేయకు మని యర్థము. నిద్రచేయువానికి నామరూపగ్రహణము సంభవింపదు, అందువలన విద్వాంసునకు నిద్రయే ప్రాప్త మగును, కావున దాని నిషేధించుటకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—నిత్యసత్త్వస్థః—సత్తుయొక్క భావము సత్త్వము, అనఁగా బ్రహ్మస్వరూపము, నిత్యమును దానియందే యుండువాఁడ వగుము, సర్వదా బ్రహ్మమునే యనుసంధింపు మని యర్థము. బ్రహ్మవేత్త శరీరయాత్రనుగూడ బ్రహ్మదృష్టిచేతనె చేయవలెను కాని బాహ్యదృష్టిచేఁ జేయఁగూడ దని సూచించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు—నిర్యోగక్షేమః—స్థిత మయిన దేహమును సర్పకంటకాదులవలనఁ దాత్పర్యముచే పాలించుట క్షేమము, దాని కనుకూల మయిన ద్రవ్యములు సంపాదించుట యోగము, ఈరెండును ప్రారబ్ధాధీనము లగుటవలనను తనదృష్టిచే దేహమే లేమివలనను అధిష్ఠానజ్ఞానబలముచే ఆయోగక్షేమములనుండి నిష్క్రమముచేసి నిర్యోగక్షేముఁడ వగుము. బ్రహ్మనిష్ఠయందు ఏమఱుపాటు ఒకానొకప్పుడును కలుగ రా దని చెప్పుచున్నాఁడు—ఆత్మవాన్—ఆత్మ యనఁగా బ్రహ్మాకారబుద్ధి, ఎల్లప్పుడు అదియె కలవాఁడవు; లేక; అహంబుద్ధికి విషయము ఆత్మయే యెల్లప్పుడు కావలయును, కాని ఒక్కచోఁగూడ

---

* దానినుండి వెలుపడుటను.

♦ వేదములను ఇహలోకమును బరలోకమును విడిచి యాత్మను గోరవలయును.

ప్రమాదమునఁ * గూడ అనాత్మకాఁ గూడ దని తలఁచి చెప్పుచున్నాఁడు—ఆత్మవాన్ భవ, అనాత్మను అహంబుద్ధికి విషయమునుగా నెచ్చటను ఎప్పుడును చేయకు మని యర్థము.

వ్యా. ఓయీ! సకాములకు లేకపోవుఁ గాక చిత్తదోషమువలన వ్యవసాయాత్మకబుద్ధి. నిష్కాములకుఁగూడ వ్యవసాయాత్మకబుద్ధిచేఁ గర్మ మనుష్ఠించువారికిఁ గర్మస్వభావమువలన స్వర్గాదిఫలము ప్రాప్తించుటచే జ్ఞానప్రతిబంధము సమానమని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు—త్రయాణాం గుణానాం కర్మ—మూఁడైన గుణములయొక్క కర్మము త్రైగుణ్యము, అనఁగా కామమూల మయిన సంసారము, అదియె ప్రకాశ్య మగుటచే విషయముగాఁ గలవి; వేదాః—కర్మకాండాత్మకములు; ఎవఁడు ఏఫలముఁ గోరునో వానికే తత్ఫలమును బోధించుచున్న వని యర్థము. ఏల యనఁగా, సర్వకామములకును దర్శపూర్ణమాసము లని వినియోగ మున్నను ఒక్కమా అనుష్ఠించుటవలన సర్వఫలప్రాప్తి కాఁజాలదు, తత్తత్కామన లేకుండుటవలన; ఏఫలమునందలి కామనచే అనుష్ఠించుచున్నాఁడో అదియే ఫలము ఆప్రయోగమునం దని యున్నది యోగసిద్ధ్యధికరణమునందు. ఇట్లు కామన లేనియెడ ఫలము లేదు, కావున నీవు, నిస్త్రైగుణ్యః = నిష్కాముఁడవు; భవ. అర్జున! ఇందుచే కర్మస్వభావమువలన సంసారము ♦ అనుట. నిరస్తము. ఓయీ! శీతోష్ణాదిద్వంద్వప్రతీకారముకొఱకు వస్త్రాదిక మపేక్షిత మగుటవలన నిష్కామతె యెట్లు కలుగు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—నిర్ద్వంద్వః = మాత్రాస్పర్శాస్తు అను శ్లోకమునఁ జెప్పిన న్యాయముచే శీతోష్ణాదులను సహించువాఁడవు కమ్ము. సహింపరానిదుఃఖమును ఎట్లయ్యా సహింపవచ్చు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—నిత్యసత్త్వస్థః—నిత్య = నిశ్చల మయిన, సత్త్వ = ధైర్య మను నామాంతరము గల సత్త్వగుణమునందు, స్థః = ఉన్నవాఁడవు, రజస్తమోగుణములకు లోఁబడిన సత్త్వము గలవాఁడు గదా శీతోష్ణాది పీడచే చత్తు నేమో యని ధర్మవిముఖుఁ డగును. నీవో రజస్తమోగుణములను లోఁబఱచి కొని సత్త్వమాత్రము నవలంబించినవాఁడ వగుము. ఓయీ! శీతోష్ణాదికము సహించినను క్షుత్పిపాసాదిప్రతీకారముకొఱకుఁ గొంచెము లేనిదాని సంపాదింపను ఉన్నదాని రక్షింపను వలయును, కావున దానికి యత్నము చేయునపుడు ఎట్లు సత్త్వస్థుఁడను గావచ్చు నని యాశంకింపఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—నిర్యోగక్షేమః—

* ఏమఱుటచే.

♦ జ్ఞానప్రతిబంధము.

అలబ్ధలాభము యోగము లబ్ధరక్షణము క్షేమము, అవి లేనివాఁడ వగుము, చిత్త విక్షేపము కలిగించు పరిగ్రహము లేనివాఁడ వగు మని యర్థము. ఇట్లుండఁగా ఎట్లు జీవింతు నని చింతింపవలసినదియు లేదు. ఏల యనఁగా, సర్వాంతర్యామి యగు పరమేశ్వరుఁడే, నీకు యోగక్షేమాదికము నిర్వహింపఁ గలఁ డని చెప్పుచున్నాఁడు—ఆత్మవాన్— ఆత్మ— పరమాత్మ, ధ్యేయుఁడుగాను యోగక్షేమాది నిర్వాహకుఁడుగాను ఎవనికి ఉన్నాఁడో అతఁడు ఆత్మవంతుఁడు, సర్వకామనలను బరిత్యజించి పరమేశ్వరు నారాధించుచున్న నాకు అతఁడే దేహయాత్రామాత్రమును అపేక్షిత మైనది సంపాదింపఁ గలఁ డని నిశ్చయించి నిశ్చింతుండ వగు మని యర్థము. లేక, ఆత్మవాన్—అప్రమత్తుఁడవు * అగుము.

టీ. ఓయీ! స్వర్గాదికము పరమఫలము కా దేని అట్టి వేల వేదములు తత్సాధనముగా కర్మముల విధించుచున్నవి? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—త్రైగుణ్యవిషయాః—త్రిగుణాత్మకులు అనఁగా సకాము లయిన అధికారు లెవ్వరు గలరో, తద్విషయములు, వారికిఁ గర్మఫలసంబంధములఁ బ్రతిపాదించునవి, వేదములు. నీవు, నిస్త్రైగుణ్యః= నిష్కాముఁడవు, భవ. అందుపాయముఁ జెప్పుచున్నాఁడు—నిర్ద్వంద్వః—సుఖదుఃఖములు శీతోష్ణములు మొదలగు జంటలు ద్వంద్వములు, అవి లేనివాఁడ వగుము, వానిని సహింపు మని యర్థము. ఎట్లనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—నిత్యసత్త్వస్థః, నిత్యసత్త్వస్థుఁడవై ధైర్యము నవలంబించి యని యర్థము. అట్లు, నిర్యోగక్షేమః—అప్రాప్తము స్వీకరించుట యోగము, ప్రాప్తమును బరిపాలించుట క్షేమము, అవి లేనివాఁడవు; ఆత్మవాన్ = అప్రమత్తుఁడవు అగుము. ఏల యనఁగా, ద్వంద్వములచేఁ గలంగినవానికిని యోగక్షేమవ్యసనమును బ్రమత్తుఁ డైనవానికిని త్రైగుణ్యాతిక్రమము సంభవింపదు.

ప. ఓయీ! స్వర్గాదికము ఫలము కా దేని, వేదములు తత్సాధనము లయిన కర్మంబుల నెట్లు విధించుచున్నవి? అని యాశంకించి వాని విధించు శ్రుతివాక్యంబులకు వేఱుతాత్పర్య మున్న దని చెప్పుచున్నాఁడు—ఇందు కేవలము వేదములు త్రైగుణ్యవిషయము లనుట సిద్ధ మగుచుండఁగాఁ, బ్రకృతము భగవంతుఁ డుపదేశించునట్టి నిస్త్రైగుణ్యత్వము, వేదమూలకము కా దని యేర్పడుటచే, ఉపదేశింప యోగ్యము కా దనవలసివచ్చును. మఱియు «తస్మా చ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే»

* ఏమఱనివాఁడవు.

« వేదైశ్చ సర్వై రహ మేవ వేద్యః » అని ముందు భగవంతుఁడే చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. దానికిని విరుద్ధ మగును. అందువలన వేఱువిధమున వ్యాఖ్యానము చేయఁబడుచున్నది. తత్తదధికారముచొప్పున సత్త్వాదిత్రిగుణసంబంధి యగు ఫలమేది గలదో అది త్రైగుణ్యము, అదియే విషయముగా—నిరూపింపఁ దగినదిగాఁ బ్రాప్త మయ్యెనో వేనియందు, అట్టివిగా వేదములు ఉన్నవి. నీవో, సాత్త్వికఫలము గలవాఁడవు, నిత్యసత్త్వస్థుఁడవై నిస్త్రైగుణ్యుఁడ వగుము. నిత్యసత్త్వస్థః—నిత్య—శుద్ధ మైన, సత్త్వస్థః=సత్త్వగుణమునం దున్నవాఁడవై, దానిచే తత్త్వజ్ఞానోత్పత్తి యగుటచే గుణత్రయాతీతుఁడ వగుము. ఇట సామాన్యముగా సత్త్వస్వరూపము « ఉపాసనాయాం య దవఞ్చకత్వం వాక్కాయ చిత్తేషు త దేవ సత్త్వమ్ " * అని చెప్పఁబడినది. వేదముచే ఉపాసనయందు మిశ్రము శుద్ధము అని రెండువిధములగు సత్త్వము నిర్వచింపఁబడియున్నది. అం దొక్కటి స్వర్గసుఖము కలిగించును. రెండవది తత్త్వజ్ఞానము పుట్టించునది, ఇదే భగవంతుఁడుగూడ ముందు నిరూపింపఁబోవుచున్నాఁడు—« తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వా త్ప్రకాశక మనామయమ్, సుఖసఙ్గేన బధ్నాతి జ్ఞానసఙ్గేన చా ఽనఘ " అని. ఆశ్వలోపనిషచ్ఛ్రుతియును « వేదాన్త విజ్ఞాన సునిశ్చితార్థా స్సన్న్యాసయోగా ద్యతయ శ్శుద్ధసత్త్వాః, తే బ్రహ్మలోకే తు పరాన్తకాలే పరామృతా త్పరిముచ్యన్తి సర్వే " అని యుపదేశించుచున్నది. బ్రహ్మలోకే—బ్రహ్మమే లోకము బ్రహ్మలోకము, దానియందు, శేషము స్పష్టము, అందువలన, శుద్ధసత్త్వముచే రజస్తమంబుల నడంచి అట్లు తత్త్వజ్ఞానము పుట్టింపఁబడినప్పుడు పుష్పఫలన్యాయముచే సత్త్వముగూడ ఉపరమించును, అందువలన నిస్త్రైగుణ్యత్వమె పర్యవసన్న మగుచున్న దని యర్థము. లేక, త్రైగుణ్యమె అను విషము, దాని, యాః = పోఁగొట్టునవి, త్రైగుణ్యవిషయములు, వేదములు మొదట త్రైగుణ్యమును నిరూపించినను, త్రిగుణసంబంధ త్రైగుణ్యము, అది విషము=ఘాతుకము, జన్మమరణపర్యవసాయి యగుటచే బంధహేతు వగుటవలన, అని మరల నుపనిషద్భాగముచే దాని, యాపయన్తి—దూషించుచున్నవి. కావున వేదములు త్రైగుణ్యవిషయములు. అట్లు శాతపథశ్రుతియును « పుత్త్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చ వ్యుత్థాయాథం భిక్షాచర్యం చరన్తి » అని చెప్పుచున్నది. ఓయి! ఇట్లు తెలిసియు వాని నెట్లు విధింపవచ్చును? అనఁగా, అట్లు కాదు, గుడజిహ్వికాన్యాయమునఁ

* ఉపాసనయందు వాక్కాయమనస్సులలో వంచకత లేకుండుట యేది గలదో అదియే సత్త్వము.

కర్మమునందుఁ బ్రవర్తింపఁజేయుటకుఁ బ్రరోచనమాత్ర మగుటవలన. ఇది యభిప్రాయము, శరీరాయాసము ద్రవ్యవ్యయము మొదలగువానిచే అతిక్లేశమున సాధ్యము లగు కర్మములందు సులభముగాఁ బ్రవృత్తి కలుగదు. కావున రుచిపుట్టించుటకొఱకు ఫలశ్రుతి చెప్పఁబడినది. ఎట్లు, రోగార్తుఁడైన శిశువు చేదుమందును నోట వేయనియ్యఁడు, అందుఁ జక్కెర వేసియున్న దని తల్లి చెప్పుచున్నది, శిశువు చక్కెరతీపునందలి యాశచే మందు తినుచున్నాఁడు, తల్లికో ఆరోగ్యమునందుఁ దాత్పర్యము. అట్లు. అందువలన నీవు, నిస్త్రైగుణ్యః భవ—త్రైగుణ్యమును మాపించునట్టి వేదవాక్యముల యభిప్రాయమును సేవింపుము. ఇఁక వ్యతిరేకముఖంబునఁ ద్రైగుణ్యము విషరూప మని చెప్పుచున్నాఁడు నిర్ద్వన్ద్వ ఇత్యాదిగా. ద్వంద్వములు శీతోష్ణాదులు వాని సహింపలేమి, అట్లు అప్రాప్తముయొక్క ప్రాప్తి యోగము ప్రాప్తముయొక్క సంరక్షణము క్షేమము వీనికి అధీనుఁడగుట, ఇట్టి దుఃఖహేతువులు త్రైగుణ్యమునందు సంభవించుచున్నవి, కావున నది విషరూపము. నిస్త్రైగుణ్యతయం దవి లేవు అని; నిత్యసత్త్వస్థః = ధైర్యవంతుఁడవు; ఆత్మవాన్ = ఎచ్చరిక గల వాఁడవు.

రా. ఇట్లు అత్యల్ప మయిన ఫలము గలవియు పునర్జన్మములను గలిగించునవియు నగు కర్మములను వేసవేలు తలిదండ్రులకన్న వత్సలతరములై ఆత్మోజ్జీవనంబునందుఁ బ్రవర్తించిన వేదంబు లెందుకుఁ జెప్పుచున్నవి? ఎట్లు వేదోక్త మగునది త్యాజ్య మని చెప్పఁబడుచున్నది? అని యాశంకింపఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—త్రైగుణ్యవిషయాః—సత్త్వరజస్తమంబులు మూఁడుగుణములు త్రైగుణ్యము, ఆ సత్త్వరజస్తమంబులు ప్రచురములుగాఁ గల పురుషులు త్రైగుణ్యశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడుచున్నారు, వారు విషయముగాఁ గలవి; వేదాః = వేదములు, తమోగుణప్రచురులకును రజోగుణప్రచురులకును సత్త్వగుణప్రచురులకును మిక్కిలి వత్సలములైయె హితమును బోధించుచున్నవి వేదములు, వీరికి వీరిగుణమున కనుగుణముగా స్వర్గాదిసాధనమునే హితముగా బోధింపవేని, అప్పుడు వీరు రజస్తమంబులు ప్రచురముగాఁ గలవా రగుటచే సాత్త్వికఫల మయిన మోక్షమునందు విముఖులై తామపేక్షించు ఫలమునకు సాధన మెఱుంగక, కామాసక్తిపరవశులై అనుపాదేయములం దుపాదేయభ్రాంతిచేఁ * బ్రవేశించి చెడిపోవుదురు, అందువలనఁ ద్రైగుణ్యవిషయములు వేదములు. నీవ్రో, నిస్త్రైగుణ్యో భవ—ఇప్పుడు సత్త్వప్రచురుఁడ

* అయోగ్య మగు మతమును యోగ్య మని భ్రమించి.

నైన నీవు దానినే వృద్ధిపఱచుకొనుము, పరస్పరసంకీర్ణ మగు గుణత్రయము ప్రచురముగాఁ గలవాఁడవు కావలదు, గుణత్రయప్రాచుర్యమును వృద్ధిపఱచుకో వల దని యర్థము. నిర్ద్వన్ద్వః = నిర్గత మయిన సమస్తసాంసారికస్వభావము గలవాఁడవు; నిత్యసత్త్వస్థః— గుణద్వయరహితమై నిత్యము వృద్ధిఁ బొందిన సత్త్వగుణమునందున్నవాఁడవు, అగుము. ఎట్లనఁగా, నిర్యోగక్షేమః—ఆత్మస్వరూపప్రాప్తి కుపాయము కైనవానికి బహిర్భూతము లయిన విషయములయొక్క యోగమును ప్రాప్తము లయిన వానియొక్క క్షేమమును విడిచినవాఁడవై; ఆత్మవాన్—ఆత్మస్వరూపాన్వేషణపరుఁడవు, అగుము. అప్రాప్తముయొక్క ప్రాప్తి యోగము, ప్రాప్తముయొక్క పరిరక్షణము క్షేమము. ఇట్లు ఉండుచున్నట్టి నీకు రజస్తమః ప్రచురత నశించుచున్నది. సత్త్వము వృద్ధిఁ బొందుచున్నది.

వేదములు జీవులందు మిక్కిలి కరుణ గలవి యగుటవలన, తమోగుణ మధికముగాఁ గలవారికిని రజోగుణ మధికముగాఁ గలవారికిని సత్త్వగుణం బధికముగాఁ గలవారికిని వారివారిగుణములకును అపేక్షకును దగినట్లు హితము బోధించుచున్నవి. నీ విప్పుడు సత్త్వగుణ మధికముగాఁ గలవాఁడవై యున్నాఁడవు, కావునఁ బరస్పరసంకీర్ణము లయిన గుణత్రయమును విడిచి, సత్త్వాధిక్యమునే వృద్ధిపఱచుకొనుము. సమస్తసాంసారికస్వభావములను విడిచి రజస్తమంబులసంబంధము లేని సత్త్వగుణమును వృద్ధిపఱచుకొని తన్నిష్ఠుండవై యుండుము. దీని కుపాయ మేమనఁగా, ఆత్మస్వరూపప్రాప్తి కుపాయము లయినవి దక్కఁ దక్కిన సర్వవిషయములను, లేనివాని సంపాదించుటగాని ఉన్నవాని రక్షించుటగాని చేయ వలదు, ఆత్మస్వరూపము మాత్రము విచారించుచుండు మని తాత్పర్యము.

వ్యా. ఆ యోగబుద్ధిని జెప్పుచున్నాఁడు త్రైగుణ్యవిషయా ఇత్యాదిగా నితరము విడిచి. వేదములు పరోక్షార్థము లగుటవలన, త్రిగుణసంబంధి స్వర్గాదికము ఆపాతముగా * అర్థమువలెఁ దోఁచుచున్నది. పరోక్షవాదము ఈవేదము అని గదా చెప్పఁబడినది. కావునఁ బ్రాతీతిక ♦ మైన అర్థమునందు భ్రాంతిపడకు మని యర్థము. "వాదో విషయకృత్స్నంచ ముఖతో వచనం స్మృతమ్" అని నిఘంటువు. కాని, వేదపక్షము నిషిద్ధము కాదు. "వేదే రామాయణే చైవ పురాణే భారతే తథా,

* బాహ్యముగా.

♦ బాహ్య.

ఆదావన్తేచ మధ్యేచ విష్ణుస్సర్వత్ర గీయతే" "సర్వే వేదా యత్పదమ్" "వేదో ఽఖిలో ధర్మమూలం స్మృతిశీలేచ తద్విదామ్, ఆచారశ్చైవ సాధూనా మాత్మనో రుచి రేవచ" "వేదప్రణిహితో ధర్మో హ్యధర్మ స్తద్విపర్యయః" * అని వేదములు సర్వములును విష్ణుపరము లని చెప్పఁబడుటవలనను, వేదవిహితము ధర్మ మనియు వేదవిరుద్ధము అధర్మ మనియుఁ జెప్పఁబడుటవలనను.

యావా నర్థ ఉదపానే సర్వతః సంప్లుతోదకే
తావాన్ సర్వేషు వేదేషు బ్రాహ్మణస్య విజానతః. ౪౬.

భా. సమస్తము లయిన వేదోక్తకర్మములందు అనంతఫలము లేవి గలవో అవి యపేక్షింపనియెడ, ఏందు కాకర్మములను ఈశ్వరారాధనార్థ మని యనుష్ఠింపవలెను? చెప్పెదము. వినుము—ఎట్లు లోకమునందు, కూపము తటాకము మొదలగు నానావిధ మయిన, ఉదపానే= పరిచ్ఛిన్నోదక మైన దానియందు ♦; యావాన్ = ఎంతమాత్రము, స్నానపానాదిక మైన, అర్థః= ఫలము, ప్రయోజనము, అగునో, ఆసర్వప్రయోజనమును, సర్వతః సంప్లుతోదకే = అంతటను నిండిన జలము గల దానియందు; తావాన్ = అంతయు నే, ఉన్నది, దానియం దంతర్భవించుచున్న దని యర్థము. ఇట్లు, తావాన్= అంతయు నే, ఉన్నది. సర్వేషు = సమస్తము లయిన; వేదేషు = వేదములందు, వేదోక్తము లయిన కర్మములందు; యావాన్ అర్థః = ఎంతప్రయోజనము గలదో, కర్మఫల మేది గలదో; ఆ ప్రయోజనము; బ్రాహ్మణస్య=సన్న్యాసియు; పరమార్థతత్త్వమును, విజానతః = ఎఱింగినవాఁడు నగువానియొక్క ప్రయోజన మేది గలదో, సర్వతస్సంప్లుతోదకస్థానీయ మైన విజ్ఞానఫల మేది గలదో; దానియందు, తావాన్=అంతయు నే; ఉన్నది, అందే యంతర్భవించుచున్న దని యర్థము.

* వేదమునందును రామాయణమునందును విష్ణుపురాణమునందును భారతమునందును మొదలును కడను నడుమను సర్వత్ర విష్ణువు ప్రతిపాదింపఁబడుచున్నాఁడు, సర్వవేదములును ఎవ్వనిస్వరూపమును. అఖిల మయిన వేదమును వేదవేత్తలయొక్క స్మృతియును మనోగతియును సాధువుల ఆచారమును తనయొక్క అభిరుచియును ధర్మము దెలియుటకుఁ గారణము. వేదవిహిత మయినది ధర్మము, తద్భిన్నము అధర్మము.

♦ కొంచెము జలము గల దానియందు.

« సర్వం తదభిసమేతి యత్కించప్రజాస్సాధు కుర్వన్తి యస్తద్వేద యత్సవేద » అను శ్రుతివలన. « సర్వం కర్మాఖిలం పార్థ జ్ఞానే పరిసమాప్యతే » అనిగూడఁ జెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. అందువలన, జ్ఞాననిష్ఠయం దధికారము పొందుటకు మున్ను కర్మమునం దధికృతుఁ డగువాఁడు కూపతటాకాద్యర్థస్థానీయ మైనను కర్మము చేయవలెను.

కొంచెము జలము గల కూపతటాకాదులందు స్నానపానాదిప్రయోజన మెంతమాత్రము కలుగునో అది యంతయు అపరిచ్ఛిన్న మయిన జలము గల మహాజలప్రవాహమునందుఁ గలుగనే కలుగుచున్నది గదా! అట్లు కూపతటాకాదుల వంటి వేదోక్తసర్వకర్మములందుఁ గలుగు ఫలము సర్వకర్మసన్న్యాసియై జ్ఞాననిష్ఠ నవలంబించువాఁడు పొందునట్టి మహాజలప్రవాహమువంటి పరమార్థతత్త్వజ్ఞానంబునందుఁ గలుగనే కలుగుచున్నది. కావున అట్టి జ్ఞాననిష్ఠయం దధికారము గలుగుటకై వేదోక్తకర్మమును ఈశ్వరార్పణబుద్ధిచే ఫలాభిసంధి విడిచి యనుష్ఠింపవలసినదియే యని తాత్పర్యము.

అ॰. ఈశ్వరార్పణబుద్ధిచే స్వధర్మ మనుష్ఠించుపక్షమునందును ఫలకామన లేమివలన యోగమార్గము నిష్ఫలం బగు నని తలంచి శంకించుచున్నాఁడు వేదోక్తములైన ఇత్యాదిగా. కర్మమార్గము ఫలవంతం బని ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నారు చెప్పెదము అని. ఆఫల మెట్టిది యనఁగా తత్ప్రతిపాదక మయిన శ్లోకమును దీయుచున్నారు వినుము అని. ఎట్లు, ఉదపానే = పరిచ్ఛిన్నోదక మైన కూపము మొదలగు దానియందు, స్నానాచమనాదిక మగు ఏ, అర్థః = ప్రయోజనము, యావాన్ = ఎంతమాత్రము; కలుగుచున్నదో, అది, తావాన్ = అంతయును; అపరిచ్ఛిన్న మయిన యుదకము గల ‹ సర్వతస్సంప్లుతోదకే—సముద్రమునందు, అంతర్భవించుచున్నది, పరిచ్ఛిన్నోదకములు అపరిచ్ఛిన్నోదకములయొక్క అంశ మగుటవలన, అట్లు, సమస్తము లయిన వేదోక్తము లగు కర్మములందు, యావాన్ = ఎంతమాత్రము, అర్థః = విషయవిశేషములచే ఉపరక్త మగు * సుఖవిశేషము కలుగుచున్నదో; అది, తావాన్ = అంతయును; ఆత్మవేత్తయొక్క స్వరూపభూత మైన సుఖమునందు అంతర్భవించుచున్నది, పరిచ్ఛిన్నానందములకు అపరిచ్ఛిన్నానందమునం దంతర్భావము నంగీకరించుటవలన, « ఏతస్యైవా నన్దస్యాన్యాని భూతాని

* కలిసిన.

మాత్రా ముపజీవన్తి" * అను శ్రుతివలన. కావున, అపరిచ్ఛిన్న మైన ఆత్మానందముయొక్క ప్రాప్తిని పొందించునట్టి యోగమార్గము నిష్ఫలము కా దని చెప్పుచున్నాఁడు ఈశ్లోకముచేత. ఈ చెప్పిన యర్థమును అక్షరయోజనచేఁ బ్రకటించుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. ఉదకం పీయతే అస్మిన్—ఉదకము త్రాగఁబడుచున్నది దీనియందు అను వ్యుత్పత్తిచే ఉదపానశబ్దము పరిచ్ఛిన్నోదక మయిన కూపాదికమును వచియించు నని చూపుచున్నారు కూపము ఇత్యాదిగా. కూపాదిగత మైన అభిధేయము ♦ నకు సముద్రమునం దంతర్భావము సంభవింపమివలన, ఎట్లిది యిట్లు చెప్పవచ్చు నని యాశంకించి యర్థశబ్దము ప్రయోజనవాచకం బని తెలుపుచున్నారు ఫలము అని. ఏది ఫల్గు వగుటచే లయము నొందునో అది ఫలమని చెప్పఁబడును. అట్లుండఁగా తటాకాదిస్థిత మయిన స్నానపానాదిక మట్టిదియె ట్లగు నని యాశంకించి దానికి మిక్కిలి యల్ప మగుటచే నాశము ఉపపన్న మని చెప్పుచున్నారు ప్రయోజన మని. తటాకాదులయందలి ప్రయోజనమునకు సముద్రప్రయోజనత్వము చెప్పుట అయుక్తము, ఒకటి మఱియొకటి యగుట యనుపపన్న మగుటవలన అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు దానియందు ఇత్యాదిగా. మహాకాశమునందు ఘటాకాశాదికమునకుంబోలెఁ బరిచ్ఛిన్నోదకప్రయోజనమునకు అపరిచ్ఛిన్నోదకప్రయోజనమునం దంతర్భావము సంభవించుచున్నది, తత్ప్రాప్తియం దితరాపేక్ష లేమివలన నని యర్థము. దృష్టాంతభూత మయిన పూర్వార్ధమున కిట్లు వ్యాఖ్యానము చేసి దార్ష్టాంతిక మయిన యుత్తరార్ధమునకు వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు ఇట్లు ఇత్యాదిగా. కర్మములయం దెంతప్రయోజనము గలదో అనుదాని స్పష్టీకరించుచున్నారు కర్మఫల మేది గలదో అని. ఆప్రయోజనము పరమార్థతత్త్వము తెలిసిన బ్రాహ్మణునియొక్క ప్రయోజన మేది గలదో దానియం దంతయునే ఉన్నది యని సంబంధము. దానినే వివరించుచున్నారు విజ్ఞానఫల మని. సమస్త మయిన కర్మఫలంబును జ్ఞానఫలమునం దంతర్భవించుచున్న దనుటకుఁ బ్రమాణముఁ జెప్పుచున్నారు సర్వం తదభిసమే తీత్యాదిగా. యత్ కించ= దేని ఏమేని; ప్రజలు, సాధుకర్మ కుర్వన్తి = సాధుకర్మమును జేయుచున్నారో, తత్ సర్వమ్ = దానినంతయు, ఆపురుషుఁడు, అభిసమేతి = పొందుచున్నాఁడు; ఏ పురుషుఁ డనఁగా, యః = ఏపురుషుఁడు, తత్ = దాని, వేద = ఎఱుంగుచున్నాఁడో,

* ఈ యానందముయొక్కయే యంశమును ఇతరభూతము లుపజీవించియున్నవి.

♦ కూపాదిశబ్దార్థము.

వాఁడు; దేని ననఁగా, యత్ = దేని, సః = ఆరైక్వుఁడు, వేద = ఎఱుంగుచున్నాఁడో దాని. అని శ్రుతి కర్థము. కర్మఫలమునకు సగుణజ్ఞానఫలమునం దంతర్భావ మని సంవర్గవిద్యయందు శ్రుతి ప్రతిపాదించుచున్నది. ఎట్లు ఇంతమాత్రముచే నిర్గుణ జ్ఞానఫలమునందు కర్మఫలమున కంతర్భావము సంభవించు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు సర్వం కర్మాఖిలమ్ ఇత్యాదిగా. అట్లయినచో, జ్ఞాననిష్ఠనే చేయవలెను, అంతమాత్రముచేతనే కర్మఫలము ప్రాప్త మగుటచే కర్మానుష్ఠానము అనావశ్యక మగుటవలన. అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు అందువలన ఇత్యాదిగా. అందువలన—యోగమార్గము నిష్ఫలము గామిపలన.

హ. జ్ఞాననిష్ఠయే ప్రయోజనముగాఁ గల బుద్ధి గల యోగనిష్పన్నుఁ డగు వ్యవసాయికి శ్రౌతస్మార్తకర్మములఫలము లే దనుదోషము కలుగుచున్న దనఁగా. అట్లు కాదు. ఎందువలన ననఁగా. ఎట్లు లోకమునందు, ఉదపానే—ఉదకము ద్రాగఁబడుచున్నది దీనియందు కావున ఉదపాన మనఁగా, కూపతటాకాదిజలాశయము, దానియందు, యావాన్ = ఎంతపరిమాణము గల, అర్థః = స్నానపానాదిఫలము, కలదో, ఆసర్వప్రయోజనమును, సర్వతస్సమ్ప్లుతోదకే—కూపము తటాకము అను విభాగము లేకయున్న మహాజలప్రవాహమునందు, ఉండనే యున్నది. అట్లు, వేద విహితము లయిన యాగదానాదిసాధనములచే సాధ్య మగు, అర్థః=ప్రయోజనము, యావాన్ = ఎంతమాత్రమో, తావాన్=ఆప్రయోజనము అంతమాత్రమును, విజానతః = అకామహతుఁడైన, బ్రాహ్మణస్య=బ్రాహ్మణునకు, ఉన్నది. « సర్వం తదభిసమేతి యత్కించ ప్రజా స్సాధు కర్మ కుర్వన్తి యస్తద్వేద యత్సవేద » అను శ్రుతివలన. « సర్వం కర్మాఖిలం పార్థ జ్ఞానే పరిసమాప్యతే » అనియుఁ జెప్పఁబోవుచున్నాఁడు.

శం. ఓయీ ! బ్రహ్మవేత్త వేదోక్త మయిన సర్వకర్మసన్న్యాసము చేయునేని « సాధనము లేని యప్పుడు సాధ్యము లే » దను న్యాయముచే అతనికి ఆయాకర్మవిశేషములచే లభ్యము లయిన సుఖవిశేషములు సంభవింపవు. అప్పుడు ఉన్మత్తుని ప్రవృత్తివలె ఈతనిప్రవృత్తి నిష్ఫలమే యని యాశంకింపఁగా, అట్లు కాదు. « సర్వం పదం హస్తిపదే నిమగ్నమ్ " అను న్యాయముచే సత్కర్మములచేఁ బొందఁదగిన ఆనందములు సార్వభౌమత్వము మొదలు బ్రహ్మత్వమువఱకుఁ గలవి అన్నియు బ్రహ్మానుభవమునం దున్న ఆరూఢునకు సంభవించుచున్నవి యని దృష్టాంతసహిత

ముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ఉదపాన మనఁగా ఉదకము దీనియందుఁ ద్రాగఁబడు చున్నది యను వ్యుత్పత్తిచే జలాశయము, జాత్యేకవచనము దేకవచనము, భూమియం దంతటను ఉన్న వాపీకూపతటాకపుష్కరిణీ నదనదులు మొదలగు పుణ్యతీర్థములందు, స్నానము దానము అర్చనము మొదలగు క్రియచే పొందఁబడునట్టి, అర్థః = పుణ్యము; యావాన్ = ఎంతమాత్రము, సిద్ధించుచున్నదో; సర్వతః సంప్లుతోదకే = అంత టను నిండిన జలము గల సముద్రమునందును; స్నానదానార్చనాదిక్రియచే పొందఁ బడునట్టి, అర్థః = పుణ్యము; తావాన్ = అంతమాత్రమె అగుచున్నది, గంగాదిపుణ్య తీర్థములం దచ్చటచ్చట చేయఁబడు స్నానదానాదిక్రియలచే లబ్ధ మగు పుణ్యవిశేష ములతో సమాన మయిన పరిమాణము గలదే యగుచున్నది కాని అంతకన్న తక్కువ కాదు, శతే పంచాశన్న్యాయముచే* పరిచ్ఛిన్నజలము లయిన గంగాదులు సముద్రమునం దంతర్భవించుటవలన. ఈప్రకారముగనే, సర్వేషు వేదేషు అర్థః— ఋగ్వేదాదులందు ప్రసిద్ధము లగు యాగయజ్ఞదానాధ్యయనవ్రతతపోయోగాదు లగు కర్మములచేతను ఇతరము లయిన పుణ్యవిశేషములచేతను సిద్ధించునట్టి వేదోక్త మయిన సార్వభౌమత్వాది బ్రహ్మత్వపర్యంత మగు ఆనందము అంతకంతకు శతగుణిత మగునది, యావాన్ = ఎంతమాత్ర మగునో; తావాన్ = అంతమాత్ర మగు ఆనం దము; విజానతః = ఇది సర్వమును నేనును బ్రహ్మమే యని సమస్తజగిత్తును తన్నును సచ్చిదానందబ్రహ్మముగానే చూచుచున్న; బ్రాహ్మణస్య = బ్రహ్మవేత్త యగు సన్న్యా సికి, బ్రహ్మానుభవముచే సిద్ధించుచున్నది. అందువలన బ్రహ్మవిదుఁడు నిత్యానందుఁడే యగును «సమోదతే మోదనీయం హి లబ్ధ్వా" ‖ అను శ్రుతివలన.

లేక. ఉదపానే = భూమియం దంతటను ఉండునట్టి వాపీకూపతటాకనదన ద్యాదిక మయిన జలప్రదేశమునందు, కలుగునట్టి, అర్థః=జలరూప మయిన అర్థము; యావాన్ = ఎంతమాత్రము ఉన్నదో; తావాన్ = అంతమాత్ర మైన ఆజలరూపా ర్థము; సర్వతస్సంప్లుతోదకే = సముద్రమునందు, ఒకమూలనున్న జలముయొక్క అంశాంశము" ♦ ఎట్లగునో; అట్లు సర్వేషు వేదేషు — శబ్దాదివిషయజాతమును విదన్తి—ఎఱుంగుచున్నవి, కావున వేదము లనఁగా బ్రహ్మాదిపిపీలికాంతము లగు సమస్త ప్రాణులు, ఆసమస్తప్రాణులందు; పుణ్యకర్మపరిపాకవశముచలన, ఇష్టార్థము సన్ని

---

* నూటియందు ఏఁబది గల దను న్యాయముచే.

‖ ఆతఁడు సంతోషింపఁ దగినదాని పొంది సంతోషించుచున్నాఁడు.

♦ అంశములో అంశము.

హిత మగునపుడు కలుగుచున్న, అర్థః = ఆనందరూప మయిన అర్థము; యావాన్ = ఎంతమాత్రమో; తావాన్ = అంతమాత్రము ఆనందరూపార్థము; సర్వతస్సంప్లుతోదకస్థానీయ మగున బ్రహ్మమునందున్న ఆనందముయొక్క లేశముయొక్క అంశ మగుచున్నది, "ఏతస్యైవానన్దస్యాన్యాని భూతాని మాత్రా ముపజీవన్తి" అను శ్రుతివలన. ఇట్లు, స్వప్రతిబింబలేశముయొక్క అంశమాత్రముచేత బ్రహ్మాదిపిపీలికాంతప్రాణివర్గమునకు వారివారిపుణ్యవిశేషముయొక్క తారతమ్యముచే సుఖతారతమ్యము నిచ్చునట్టి సర్వతస్సంప్లుతోదకస్థానీయము అద్వితీయము సత్యజ్ఞానానందఘన మగు పరబ్రహ్మమును, విజానతః = ఇదియె నేను అని తనస్వరూపముగా సాక్షాత్కరించినవాఁ డగు, బ్రాహ్మణస్య = బ్రహ్మవిదునియొక్క, అఖండాకారవృత్తిచే సర్వదా అనుభవింపఁబడుచున్న అనంత మయిన బింబానందము ఇట్టిది ఇంతమాత్రము అని వచియింప నెవ్వనికిని శక్యము కా దని యర్థము.

౻. సర్వకామనలను విడిచి కర్మము చేసినచో ఆయాకర్మములచే జనితములగు నానందములు నాకు లేకపోవు నని శంకింపవలదు. ఎందువలన ననఁగా— ఉదపానే = చిన్నజలాశయమునందు, జాత్యేకవచనము; యావాన్ అర్థః = ఎంతమాత్రము స్నానపానాదిప్రయోజనము; భవతి = కలుగుచున్నదో; సర్వతస్సమ్ప్లుతోదకే = మహాజలాశయమునందు, తావాన్ అర్థః = అంతమాత్రము ప్రయోజనము, భవత్యేవ = కలుగనే కలుగుచున్నది. ఎట్లనఁగా—పర్వతనిర్ఝరంబులు * అన్నియెడలనుండి ప్రవహించుచుఁ గొండచేరువభూమియందు ఒక్కచోఁ జేరి, పెద్దకాసార మగుచున్నవి. అందు ఒక్కొకనిర్ఝరమందును గలుగునట్టి జలప్రయోజనము సర్వనిర్ఝరసముదాయరూప మయిన యీకాసారమునందు మఱింత యధికముగాఁ గలుగుచున్నది, సర్వనిర్ఝరంబులకును ఒకస్థలమునందే యీకాసారమునం దంతర్భావము కలుగుటవలన. ఈప్రకారముగా, సర్వేషు వేదేషు—వేదోక్తములయిన కామ్యకర్మములందు; యావాన్ అర్థః = హైరణ్యగర్భానందపర్యంత మయిన యెంతమాత్రపుప్రయోజనము కలుగుచున్నదో; తావాన్ = అంతమాత్రము; విజానతః = బ్రహ్మతత్త్వమును సాక్షాత్కరించిన, బ్రాహ్మణస్య = బ్రహ్మము కాఁబోవువానికి; భవత్యేవ—కలుగనే కలుగుచున్నది, క్షుద్రానందములు బ్రహ్మానందముయొక్క అంశము లగుటవలన అందు వానికి అంతర్భావ మగుటవలన. అట్లు "ఏత

* సెలయేఱులు.

స్యై వానన్ద స్యాన్యాని భూతాని మాత్రా ముపజీవన్తి" అని శ్రుతి. ఒకటే యయి నను ఆనందము, అవిద్యాకల్పితశక్త్యుపాధిపరిచ్ఛేదమును బట్టి అంశ మని అంశీ యని వ్యపదేశింపఁబడుచున్నది, ఆకాశముంబోలె ఘటాద్యవచ్ఛేదకల్పనచే. అట్లు నిష్కామకర్మములచే నంతఃకరణశుద్ధి నొందినట్టి నీకు తత్త్వజ్ఞాన ముదయించి పర బ్రహ్మానందప్రాప్తి యగును, దానిచేతనే సర్వానందప్రాప్తియు సిద్ధించుటవలన క్షుద్రానందములు కలుగవని చింతింప నవసరము లేదు. ఇందువలన పరమానం దముఁ గల్గించునట్టి తత్త్వజ్ఞానముకొఱకు నిష్కామకర్మములం జేయు మని యభి ప్రాయము. ఇట యథా తథా భవతి యను మూఁడుపదముల యధ్యాహారం బును దార్ష్టాంతికంబున యావాన్ తావాన్ అనుపదముల అనుషంగంబును అని తెలియునది.

శ్రీ. ఓయీ! వేదోక్తనానాఫలములను విడిచి నిష్కామతచే ఈశ్వరా రాధననిమిత్తము కర్మానుష్ఠానము చేయవలె నను వ్యవసాయాత్మకబుద్ధి కుబుద్ధియె యని యాశంకించి యందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ఉదకము త్రాగఁబడుచున్నది దీని యందుఁ గావున ఉదపాన మనఁగా వాపీకూపతటాకాదికము, దానియందు, స్వల్పో దక మగుటచే నొకదానియందే సమస్త మయిన ప్రయోజనంబును సంభవింపమి వలన అక్కడక్కడకు ఒక్కొకదానియొద్దకుఁ బోవుటచే వేఱువేఱుగా, యావాన్= ఎంతమాత్రము, స్నానపానాదిక మయిన, అర్థః = ప్రయోజనము, అగుచున్నదో, తావాన్= అంతమాత్ర మైన సమస్తప్రయోజనంబును; సర్వతస్సమ్ప్లుతోదకే= మహా ప్రవాహమునందు; ఒకదానియందే, ఎట్లగుచున్నదో; ఇట్లు, యావాన్, సర్వేషు వేదేషు, తత్తత్కర్మఫలరూప మయిన ప్రయోజనము కలుగునో; అది యంతయును, విజానతః = వ్యవసాయాత్మకబుద్ధితోఁ గూడిన; బ్రాహ్మణస్య = బ్రహ్మనిష్ఠునకు, కలు గనే కలుగును, బ్రహ్మానందమునందు క్షుద్రానందములు అంతర్భూతము లగుట వలన, "ఏక స్యై వానన్ద స్యాన్యాని భూతాని మాత్రా ముప జీవన్తి" అను శ్రుతి వలన. అందువలన ఈబుద్ధియే సుబుద్ధి యని యర్థము.

ప. ఇందువలననే వేదతాత్పర్యము దెలిసినపురుషుని స్తుతించుచు న్నాఁడు—ఉదపానే-ఉదకము త్రాగఁబడుచున్నది దీనియందు, అను వ్యుత్పత్తిచే, పానమునకుఁ జాలిన జలము గల సెలయేఱు పడియ మొదలగు వానియందు భ్రమ ణము చేసినపురుషునకు, యావాన్ అర్థః, సిద్ధించునో; తావాన్ సర్వతః = అంత

ప్రయోజనము సమస్తమును; ఒకదానియందే, సమ్ప్లుతోదకే= మహాహ్రదమునందు, సిద్ధించుచున్నది. ఇట్లు, యావాన్, సర్వేషు—పూర్వోత్తర మీమాంసాదిదర్శనములందు; కర్మము నైష్కర్మ్యము మొదలగు ప్రయోజనము నిరూపితమై యున్నదో, తావాన్ = అది అంతయు; విజానతః = చక్కఁగా వేదతాత్పర్యమును దెలిసిన, బ్రాహ్మణస్య = బ్రహ్మవేత్త యగు పురుషునకు; వేదేషు—సంప్లుతోదకస్థానీయములయిన వేదములందు, సిద్ధించుచున్నది.

రా. వేదోక్తమయినదిగూడ అంతయు అందఱకు నుపాదేయము కాదు. ఎట్లు, సర్వప్రయోజనములకొఱకుఁ గల్పింపఁబడిన, సర్వతఃసమ్ప్లుతోదకే = అంతటను నిండిన జలము గల; ఉదపానే = కూపతటాకాదికమునందు; పిపాసువునకు ♦, యావాన్ అర్థః = ఎంతమాత్రమే ప్రయోజనమో, అంతమాత్రమే వానిచే గ్రహింపఁబడుచున్నది కాని అంతయును గ్రహింపఁబడదు. ఈప్రకారముగా, సర్వేషు వేదేషు = సమస్తవేదములయందును, బ్రాహ్మణస్య = వైదికుఁ డగు; విజానతః = ముముక్షువునకు; ఏదిమాత్రమే మోక్షసాధనమో, అదిమాత్రమే యుపాదేయము, ఇతరము కాదు.

వేదములచేఁ జెప్పఁబడిన దన్నమాత్రాన అంతయు నందఱును గ్రహింపరాదు. నిండుతటాకము పెక్కుప్రయోజనముల కుపయోగించినను, దప్పిగొన్నవాఁడు దానియందుఁ దనదప్పికి ఎంతగావలయునో అంతజలమునే గదా గ్రహించును. అట్లు వేదములు నానావిధవిషయములు ప్రతిపాదించుచున్నను వైదికుఁ డగు ముముక్షువు సమస్తవేదములందును మోక్షసాధన మేదో దానిమాత్రమే గ్రహింపవలెను గాని యితరమును గ్రహింపఁగూడ దని తాత్పర్యము.

మా. అట్లయినను కామ్యకర్మము లనుష్ఠించువారికిఁ గలుగుఫలము జ్ఞానులకుఁ గలుగదు కావున వారికిని జ్ఞానులకును సామ్యమే యనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ఎట్లు, యావాన్ అర్థః = ఎంతప్రయోజనము; ఉదపానే = నూతియందు, కలదో; తావాన్ = అంతమాత్రము ప్రయోజనము; సర్వతః సమ్ప్లుతోదకే; * అంతర్భవించియె యున్నది. ఇట్లు సర్వేషు వేదేషు; ఏమిఫలము గలదో,

♦ ప్రాఁగఁ గోరినవానికి.

* మహాహ్రదమునందు.

అది; విజానతః = జ్ఞానియైనను, బ్రాహ్మణస్య, ఫలమునందు అంతర్భవించుచున్నది. బ్రహ్మ అణతి—బ్రహ్మమును పొందుచున్నాఁడు అను వ్యుత్పత్తిచే బ్రాహ్మణుఁ డనఁగా అపరోక్షజ్ఞాని, అతఁడే గదా బ్రహ్మమును బొందుచున్నాఁడు, విజానతః అనునది బ్రహ్మప్రాప్తి జ్ఞానఫల మనుటను తెలుపుచున్నది.

ఎట్లు కూపమునందుఁ గలుగుప్రయోజనము అతివిస్తీర్ణ మయిన పూర్ణ జల మగు మహాహ్రదమునందుఁ గలుగు ప్రయోజనములో నంతర్భవించుచున్నదో అట్లు సర్వవేదములందును గలుగుఫలము అపరోక్షజ్ఞాని యగు పురుషునిజ్ఞానమునం దంతర్భవించుచున్నది. కావున కామ్యకర్మానుష్ఠాతకన్న జ్ఞానులందు విశేషము గల దని తాత్పర్యము.

కర్మణ్యేవా ఽధికారస్తే మా ఫలేషు కదాచన
మా కర్మఫలహేతుర్భూర్మా తే సఙ్గో ఽస్త్వకర్మణి. ౪౭

భా. నీకును. కర్మణ్యేవ = కర్మమునందే; అధికారః = అధికారము; లేదు జ్ఞాననిష్ఠయందు, తే = నీకు. అట్లుండఁగా, కర్మము చేయుచున్నట్టి నీకు, ఫలేషు = ఫలములందు, అధికారము—కర్మఫలమునందు తృష్ణ; కదాచన = ఒకానొకప్పుడును, ఏయవస్థయందును అని యర్థము; మా అస్తు = లేకుండుఁ గాక. ఎప్పుడు కర్మఫలమునందు తృష్ణ నీకుఁ గలుగునో అప్పుడు కర్మఫలప్రాప్తికి హేతువ వగుదువు. ఇట్లు, కర్మఫలహేతుః = కర్మఫలమునకుఁ గారణమవు, మాభూః = కావలదు. ఎప్పుడు కర్మఫలము నందలి తృష్ణచేఁ బ్రేరితుఁడై పురుషుఁడు కర్మమునందుఁ బ్రవర్తించుచు న్నాఁడో అప్పుడు గదా కర్మఫలమే యగు జన్మమునకు హేతు వగును. కర్మఫలము ఇష్టము కానిపక్షమున దుఃఖరూప మయిన కర్మ మేల చేయ వలె నని, తే = నీకు, అకర్మణి = చేయకుండుటయందు; సఙ్గః = ప్రీతి; మా అస్తు = కావలదు.

నీకును గర్మనిష్ఠయందే యధికారము కాని జ్ఞాననిష్ఠయందు లేదు. అట్లు కర్మము ననుష్ఠించునపుడు తత్ఫలములందు ఆసక్తి యుంపవలదు. కర్మఫలమునం దాసక్తి యుంతువేని నీకుఁ గర్మఫలప్రాప్తికి నీవే కారణ మగుదువు. అట్లు నీవు కర్మఫలము సంభవించునట్లు చేసికోవలదు. ఫలము వల దన్నప్పుడు కర్మముమాత్ర మేల యని కర్మమును జేయకయు నుండ వల దని తాత్పర్యము.

టీ. అప్పుడు పరంపరగాఁ బురుషార్థసాధన మయిన యోగమార్గమును విడిచి సాక్షాత్పురుషార్థకారణ మైన ఆత్మజ్ఞాన ముపదేశింపవలెను. దానిమీఁదఁ గదా నామనస్సు ఆశపడుచున్నది. అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు నీకును అని. అప్పుడు తత్ఫలాభిలాషగూడఁగా వచ్చు ననఁగా కారాదని చెప్పుచున్నాఁడు మాఫ లేషు కదాచన అని. మున్ను చెప్పిన అర్థమునే వివరించుచున్నాఁడు మా కర్మఫల హేతుర్భూః అని. ఫలాభిసంధి సంభవింపనియెడ కర్మము చేయకయే యుండుట సంభవించు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు మా తే సఙ్గో ఽస్త్వకర్మణి అని. జ్ఞానమునం దనధికారి యగువాఁడుగూడ కర్మత్యాగము చేయుట ప్రసక్తించు ననఁగా దాని నివారించుచున్నారు కర్మణ్యేవ—కర్మమునందే అని. కర్మణ్యేవ అనుచోటి యేవకారార్థము చెప్పుచున్నారు లేదు జ్ఞాననిష్ఠయం దని. అందు అప్రాప్తుఁడును అపక్వకషాయుఁడు నగువానికి ముఖ్య మయిన అధికారము సిద్ధింప దని యర్థము. అప్పుడు ఫలములచే బంధము దుర్వార మగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు అట్లుండఁగా అని. కర్మమునందే యధికార ముండఁగా నని యర్థము. ఫలములం దధికారము లేదనుటను దెలుపుచున్నారు కర్మము ఇత్యాదిగా. కర్మానుష్ఠానమునకు ముందును వెనుకను తత్కాలమునందును అని కదాచన అనుదానిచే వివక్షితము అని చెప్పుచున్నారు ఏయవస్థయందును అని యర్థ మని. ఫలాభిసంధియందు దోషమును జెప్పుచున్నారు ఎప్పుడు ఇత్యాదిగా. ఇట్లు—కర్మఫలమునందలి తృష్ణమూలముగా నని యర్థము. కర్మఫలహేతుత్వమును వివరించుచున్నారు ఎప్పుడు ఇత్యాదిగా. అట్లయినయెడ నిష్ఫలము క్లేశరూపము నగు కర్మము కర్తవ్యము గా దని శంకను లేపి దాని దూషించుచున్నారు కర్మఫలము ఇత్యాదిగా.

హా. కర్మణ్యేవ అధికారః, జ్ఞాననిష్ఠయందు లేదు, తే = నీకు. అందు, కర్మము చేయువానికి, ఫలేషు అధికారః మా ఽస్తు—కర్మఫలమునందు తృష్ణ కలుగఁగూడదు. కదాచన—ఏయవస్థయందును అని యర్థము. కర్మఫలమునందు తృష్ణ కలుగుటవలన కర్మఫలము ప్రాప్తించును. అందువలన, కర్మఫలహేతుర్మా భూః. ఎప్పుడు కర్మఫలమునందు తృష్ణ గలవాఁడై కర్మము ననుష్ఠించుచున్నాఁడో అప్పుడు కర్మఫల మగు జన్మమునకే కారణ మగును. కర్మఫలము వల దన్నచో బహువిధ మయిన కర్మము నేల యనుష్ఠింపవలె నని, తే అకర్మణి సఙ్గః మా ఽస్తు—చేయకుండుటయందు ప్రీతివహింపవలదు.

౪౭. ఇట్టి లక్షణములతోఁ గూడిన బ్రహ్మవిత్తమునకు సర్వకర్మసన్న్యాసమునందే యధికారము సరే. అట్లయినను శోకమోహాదివిష్టత్వాదిధర్మములను బట్టి విచారింపఁగా ఈలక్షణము నీయందుఁ గనఁబడదు. అందువలన నీకుఁ గర్మమునందే యధికారము, కాని జ్ఞానమునందును సన్న్యాసమునందును లే దని చెప్పుచు నూఱువిధముల శ్రవణము చేసియు ఆత్మజ్ఞానము నొందని ముముక్షువులు స్వధర్మానుష్ఠాన మవశ్యము చేయవలెను. కాని ఒకానొకప్పుడును విడువఁగూడ దను నిష్కర్షముఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ముముక్షువైన, తవ = నీకు; శ్రుతిస్మృతులచే విధింపఁబడినదియు కామ్యవర్జితంబును నిత్యనైమిత్తికరూపము నగు, కర్మణ్యేవ = కర్మమునందే; అధికారః = యోగ్యత, ఇతరత్ర జ్ఞాననిష్ఠయందుఁగాని సన్న్యాసమునందుఁగాని నీకు యోగ్యత లే దని అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదార్థ మేవకారము. అందుఁగూడ, ఫలేషు = కర్మఫలములందు, «యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనాని» అనియును, «ధర్మేణ పాప మపనుదతి" * అనియు నిత్యకర్మములకుఁగూడ ఫలము చెప్పఁబడుటవలన వాని ఫలములందు; మా = నీకు యోగ్యత లేదు, ఒకానొకప్పుడును కర్మఫలములం దపేక్ష చేయఁగూడ దని యర్థము. కర్మఫలముల నపేక్షించినయెడ, బీజ మున్నయెడ అంకురము గలుగునట్లు, దుఃఖకారణము లయినపునర్జన్మాదులు కలుగును, అందువలన, కర్మఫలహేతుః మా భూః—ఎట్లు స్వర్గమునందుఁ గోరికి గలవాఁడు స్వర్గఫలమునకు హేతు వగునో అట్లు నీ వీకర్మములఫలములకు హేతువు కావలదు, కర్మఫలములం దపేక్ష గలవాఁడవు కావల దని యర్థము. ఓయీ! ఫలము లేనిదియు ఇంతి యగాక క్లేశప్రధానం బైనదియు నగు కర్మము చేయశక్యము గాదు, అట్లు కర్మము చేయుటకన్నను దాని విడుచుట మే లని యాశంకింపఁగా ఆరురుక్షువునకుఁ గర్మత్యాగము యుక్తము కా దని చెప్పుచున్నాఁడు—అకర్మణి—అకర్మ మనఁగా కర్మభిన్నము, కర్మత్యాగ మని యర్థము, దానియందు; తే = నీకు; సఙ్గః = మనస్సునకాసక్తి; మా అస్తు = కాఁగూడదు, కర్మము చేయనియెడఁ బ్రత్యవాయంబును దానిచే నరకంబును దుష్టయోనిజన్మమును సంభవించును, అందువలన ముముక్షువునకు కర్మసన్న్యాసము యుక్తము కా దని యర్థము. ఇందుచేఁ గర్మఫలము నపేక్షింపక శ్రద్ధచే ఈశ్వరప్రీత్యర్థము భక్తితో కర్మము ననుష్ఠించువానికే మోక్షము, ఇతరునకు లే దని సూచిత మగుచున్నది.

---

* ధర్మముచేఁ బాపమును బోఁగొట్టుచున్నాఁడు.

మ॰ ఓయీ! నిష్కామకర్మములచేత ఆత్మజ్ఞానము కలిగి దానిచే పరమానందప్రాప్తి సిద్ధించుపక్షమున అప్పుడు ఆత్మజ్ఞానమే సంపాదించెదము, బహ్వాయాససాధ్యములు బహిరంగసాధనభూతము లగు కర్మములచే నేమి ప్రయోజనము? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు—తే = నీకు, అంతఃకరణశుద్ధి లేనివానికి, తత్త్వజ్ఞానోత్పత్తికి యోగ్యత లేనివానికి; కర్మణ్యేవ = అంతఃకరణశుద్ధి కలిగించునట్టి కర్మమునందే; అధికారః—నే నిది చేయవలె ననుజ్ఞానము; ఉండవలెను, జ్ఞాననిష్ఠారూప మయిన వేదాంతవాక్యవిచారాదికమునం దుండఁగూడదు. కర్మమును జేయుచున్నపుడును నీకు; ఫలేషు = కర్మఫలము లయిన స్వర్గాదులందు; కదాచన—ఒకానొకయవస్థయందును, కర్మము చేయుటకు మున్నుగాని పిమ్మటఁగాని చేయునపుడుగాని; అధికారః—నేను దీని భుజింపవలె ననుజ్ఞానము; మా అస్తు = ఉండఁగూడదు. ఓయీ! నేను దీని భుజింపవలె నను జ్ఞానము లేకున్నను కర్మము తనసామర్థ్యమువలననె ఫలము కలిగించు ననఁగా అట్లు కా దని చెప్పుచున్నాఁడు—కర్మఫలహేతుర్మాభూః, ఫలకామనచేఁ గదా కర్మము చేయువాఁడు ఫలమునకు హేతువు—పుట్టించువాఁడు అగుచున్నాఁడు, నీవో నిష్కాముఁడవై నీకర్మముయొక్క ఫలమునకు హేతువు కావలదు, నిష్కామునిచే భగవదర్పణబుద్ధితోఁ జేయఁబడు కర్మము ఫలమును గలిగింప దని చెప్పియున్నారము గదా! ఫలము లేనియప్పుడు కర్మ మేల యనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—అకర్మణి తే సఙ్గః మా అస్తు—ఫలము వల దన్నచో దుఃఖరూప మయిన యీకర్మ మెందు కని కర్మము చేయకుండుటయందు నీకు ప్రీతి కాఁగూడదు.

శ్రీ॰ అప్పుడు సర్వకర్మఫలములు పరమేశ్వరారాధనమువలననె సిద్ధింపఁగలవని తలంచి యట్లు ప్రవర్తించు నని యాశంకించి దాని వారించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు—తే= నీకు, తత్త్వజ్ఞానము కోరినవానికి; కర్మణ్యేవ, అధికారః. ఫలేషు= బంధహేతువు లయినవాని ఫలములందు; అధికారః=కోరిక; మా—ఉండఁగూడదు. ఓయీ! కర్మము చేసినపుడు దానిఫలము కలుగనే కలుగును, భోజనము చేసినప్పుడు తృప్తివలె, అని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు—మా కర్మఫలహేతుర్భూః—కర్మఫలము ప్రవృత్తికి * హేతువుగాఁ గలవాఁడవు కావలదు. కామిత మయిన స్వర్గాదికమే నియోజ్యునకు విశేషణ మగుటచే ఫల మగును, కావున కామితము కావది

* కర్మానుష్ఠానమునందుఁ బ్రవర్తించుటకు.

ఫలము కాఁజాల దని భావము. ఇందువలననె, ఫలము బంధక మగు నని భయమువలన, అకర్మణి = కర్మముచేయకుండుటయందుఁగూడ; నీకు, సఙ్గః = నిష్ఠ *, మా అస్తు = ఉండఁగూడదు.

ప. ఇఁక నీవిషయమునందు పర్యవసిత మయిన యర్థముఁ జెప్పుచు న్నాఁడు—తత్త్వజ్ఞానముఁ గోరునట్టి, తే = నీకు; ఈశ్వరకృపచే, కర్మణ్యేవ, అధి కారః, ఉండుఁ గాక. ఫలేషు, అధికారః, మా = లేకుండుఁ గాక, స్వర్గాదిఫలభోగాధి కారము లేకుండుఁ గాక యని యాశీర్వచనము. అట్లు, నీవును, కర్మఫలహేతుః మా భూః—కర్మఫలభోగమునందు కారణము కావలదు. నీమనస్సును కర్మఫలసంక ల్పముగూడ స్పృశింపకుండుఁ గాక. ఇఁక, సాంగమైన కర్మమునకు అవశ్యము ఫలము గలుగు ననునియమము ప్రసిద్ధము, కావున ఫలము కలుగనే కలుగును, అందువలన కర్మ మెట్లు చేయవచ్చు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు— తే = నీకు, అకర్మణి = కర్మము చేయకుండుటయందు, సఙ్గః = నిష్ఠ. మా అస్తు = కావలదు, తన తృప్తి నుద్దేశింపక యీశ్వరార్పణముగా భోజనసామగ్రిని సంపాదించునట్లు కర్మము చేయవలె నని యర్థము.

రా. ఇందువలన సత్త్వనిష్ఠుం డగు ముముక్షువున కింతమాత్రమే యుపా దేయ మని చెప్పుచున్నాఁడు—ఏద్దైనను ఒకఫలవిశేషముతో సంబంధము గల దని చెప్పఁబడునట్టి, నిత్యము నైమిత్తికము కామ్యము అని త్రివిధ మయిన కర్మమునందు, నిత్యసత్త్వస్థుఁడవు ముముక్షుఁడవు అగు, తే = నీకు; కర్మణ్యేవ = కర్మమాత్రమునందే; అధికారః = అధికారము, ఆకర్మముతో సంబంధము గలవిగా తెలియవచ్చుచున్న, ఫలేషు = ఫలములందు; కదాచన = ఒకప్పుడును; అధికారః = అధికారము, మా = లేదు, ఫలసహితమైనకర్మము బంధరూప మగుటవలనను, ఫలరహితమై కేవల మగు మదారాధనరూపకర్మము మోక్షహేతు వగుటవలనను. మా కర్మఫలహేతు ర్భూః—కర్మఫలమునకు హేతువవుగూడ కావలదు, నీవు కర్మమనుష్ఠించుచున్ననుదాని యందు నిత్యసత్త్వస్థుఁడవు ముముక్షుఁడ వగు నీకు అకర్తృత్వము ననుసంధింపవలెను, క్షున్నివృత్త్యాదిక మగు ఫలమునకుఁగూడ నీవు హేతువు కా వని యనుసంధింప వలెను. ఆరెంటను ♦ గుణములందుఁగాని సర్వేశ్వరుఁడను నాయందుఁగాని అను

* ఉనికి.

♦ కర్తృత్వము ఫలహేతుత్వమును.

సంధింపవలె నని ముందు చెప్పఁబడును. ఇట్లనుసంధించి కర్మము చేయుము. అకర్మణి = అనుష్ఠింపకుండుటయందు, యుద్ధము చేయ నని నీ వేమి చెప్పితివో దానియందు; తే= నీకు; సఙ్గః= ఆసక్తి; మాస్తు= ఉండఁగూడదు. చెప్పినప్రకారము యుద్ధాదికర్మమునందే యాసక్తి యుండుఁ గాక.

నిత్యనైమిత్తికకామ్యము లని త్రివిధ మయిన కర్మమునకు ఏమేమిఫలము చెప్పియున్నను ముముక్షుఁడ వగు నీకు కర్మమునందుమాత్రమె యధికారము గాని దానికిఁ జెప్పియున్న ఫలములం దెప్పుడును అధికారము లేదు. ఏల యనఁగా ఫలముఁ గోరినచో ఆకర్మము సంసారబంధమునకు కారణ మగును. ఫలము విడిచి మదారాధనరూపముగా అనుష్ఠించినచో అది మోక్షహేతు వగును. మఱియు నీవు కర్మము చేయునపుడును ఆకర్మమునందు నీవు కర్తవు కావనియు, తృప్త్యాదిక మగు తత్ఫలమునకు నీవు హేతువవు కా వనియు అనుసంధించుచు కర్మము చేయుము. నీవు కర్మము చేయకయు నుండవలదు. ఇప్పుడు చెప్పినప్రకారము యుద్ధాదికర్మమును విడువక చేయుచునే యుండవలె నని తాత్పర్యము.

మూ. కామాత్ములనింద ఎట్లు చేయఁబడినది. నీరికి «స్వర్గకామో యజేత" ఇత్యాదిస్థలమున కామముగూడ విహితముగా నున్నది గదా! అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—తే అనునది ఉపలక్షణార్థము, నీకు జ్ఞానివైనవానికిఁగూడ ఫలకామన కర్తవ్యము కాదు. ఇఁక నితరులకుఁ గర్తవ్యము కా దని చెప్పవలెనా? కొందఱకుఁ గావచ్చును నీకుఁ గాదని కాదు. అర్జునుఁడు జ్ఞాని గదా! నరాంశసంభవుండును ఇంద్రుఁడును. మోహాదికమో జ్ఞానము ఆచ్ఛాదిత మగుటవలన. వారలకు శుద్ధసత్త్వులకు జ్ఞానము లేదేని ఇతరుల కెక్కడ? ఇంద్రాదులు ఉపదేశము మొదలగు చేసియుండుటవలన వారలకు జ్ఞానము సిద్ధము. పార్థుఁడు ఆర్ష్టిషేణుఁడు ఇత్యాదిగా జ్ఞానులలో గణనము చేసి యుండుటవలనఁగూడ. కామనిషేధమే యుచ్చట. ఏల యనఁగా ఫలములు పురుషస్వాతంత్ర్యముచేఁ గలుగునవి కావు. కర్మఫలములు యత్నముచేఁ గర్మము లనుష్ఠింపనియెడ కలుగవు గదా! కామ్యకర్మములు చేసినవానికి ఫలము వల దని యత్నించినప్పటికి విరోధము లేనియప్పుడు తత్ఫలములు కలుగనే కలుగును గదా! ఇందువలన కర్మము చేయకుండుటచేతనే ప్రత్యవాయముకాని జ్ఞానాదికముచేతంబోలె కామాభావముచే ఫలము ప్రాప్తింపనియెడఁ బ్రత్యవాయము లేమ. కావునఁ గర్మమునందే యధికారము. కావున అదియె

చేయవలెను. కాని కామముచేఁ గాని జ్ఞానాదికము విడిచి కాని ఫలప్రాప్తి చేయరాదు. కామవచనములకుఁ దాత్పర్యమో భగవంతునిచేతనే చెప్పఁబడినది. "రోచనార్థం ఫలశ్రుతిః, యథా భైషజ్యరోచనమ్" * అని భాగవతమునం దున్నది. అందువలననే కామి యజింపవలె నని యర్థము. కాని కామియై యజింపవలె నని యర్థము కాదు. "నిష్కామం జ్ఞానపూర్వం చ" అనువచనమువలన, ఇందుఁ జెప్పఁబోవువచనములవలనను, "వసన్తే వసన్తే జ్యోతిషా యజేత" ఇత్యాదివాక్యములవలనను. కావున, మా కర్మఫలహేతుర్భూః—కర్మఫలము దానిఁ జేయుటయందు హేతువుగాఁ గలవాఁడు కర్మఫలహేతువు, అట్టివాఁడవు కావలదు. అట్లయిన కర్మము చేయ ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—మా తే సఙ్గః అస్తు అకర్మణి—నీకుఁ గర్మము చేయకుండుటయందు స్నేహము వల దని యర్థము. ఇతరఫలము లేకున్నను నాప్రసాదము అనుఫలము కలుగుటవలన. ఇచ్ఛయు దానికి యుక్తము. "వృణీమహే తే పరితోషణాయ" † అని పెద్దలయాచారమువలన, దీని నిందింపమివలనను విశేషించి యితరకామనను నిందించుటవలనను. సామాన్యమును విశేషము బాధించు ననుటయు ప్రసిద్ధము. 'అంతయును దోఁచెమ్ము, ఒకమైత్రమునిఁ దేవలదు? ఇత్యాదికమునందు. అందువలన, "నైకాత్మ్యతాం మే స్పృహయన్తి కేచిత్" ♦ "భక్తిమన్విచ్ఛన్తః, బ్రహ్మజిజ్ఞాసా, విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞామ్, ద్రష్టవ్యః" ఇత్యాదివచనములవలన. స్వకార్యార్థము సేవించువానియందట్లు స్నేహము గలుగదు. ఏమి యిత్తు ననఁగా సేవాదికమును యాచించువానియందు మిక్కిలి ఎక్కువ స్నేహము కలుగు నను లోకన్యాయమువలనఁగూడ భక్తిజ్ఞానాదులందుఁ గామన జేయవలె నని సిద్ధము.

నీకుఁ గర్మము చేయవలె నని విధి యున్నది, ఫలములు పొందవలె నని విధి లేదు. కావునఁ గర్మము చేయకున్నయెడఁ బ్రత్యవాయము కలుగును గాని తత్ఫలము పొందకున్నఁ బ్రత్యవాయము కలుగదు. కాఁబట్టి నీవు కర్మమును చేయవలసినదిమాత్రమే, ఫలమును గోరి చేయ నలదు. చేయకయు నుండవల దని తా.

యోగస్థః కురు కర్మాణి సఙ్గం త్యక్త్వా ధనఞ్జయ
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే. ౪౮

---

* రుచి పుట్టించుటకు ఫలశ్రుతి, ఔషధమునందు రుచిపుట్టించుట యెట్లో అట్లు.

† నిన్ను సంతోషపెట్టుట కొఱకు సమస్తకర్మమును గోరుచున్నాము.

♦ కొందఱు నాసాయుజ్యమును గోరరు.

భా॰ ఫలప్రయుక్తుఁడై కర్మము చేయఁగూడదేని ఇఁక నెట్లు చేయవలెను? చెప్పెదము.—ధనఞ్జయ = అర్జునా! యోగస్థః = యోగమునం దున్నవాఁడవై; కర్మాణి కురు = కర్మములను జేయుము, కేవలము ఈశ్వరార్థము. అప్పుడును, ఈశ్వరుఁడు నాయెడ సంతోషించుఁ గాక యను, సఙ్గమ్ = ఆసక్తిని; త్యక్త్వా = విడిచి; చేయుము. ఫలమునందు తృష్ణ లేక కర్మము చేయుటవలన, సత్త్వశుద్ధిజన్య మయిన జ్ఞానప్రాప్తి యనునది సిద్ధి, తద్విపర్యయజన్యము అసిద్ధి, సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః = అసిద్ధియం దును అసిద్ధియందునుగూడ; సమః = తుల్యుఁడవు; భూత్వా = అయి; చేయుము కర్మములను. దేనియందుండి చేయు మని చెప్పితివో ఆయోగ మనఁగా నేమి? ఇదియే అది—సమత్వమ్ = సిద్ధియందును అసిద్ధియం దును సముఁ డగుట; యోగః = యోగ మని; ఉచ్యతే = చెప్పఁబడు చున్నది.

నీవు యోగమునం దున్నవాఁడవై యితరఫలములు కోరక యీశ్వర ప్రీత్యర్థము కర్మములు చేయుము, ఆయీశ్వరప్రీతిగూడ కావలె నని యపేక్షింపఁ గూడదు. ఇట్లు ఫలాభిసంధి లేక కర్మము లనుష్ఠించుటవలన సత్త్వశుద్ధిమూల ముగా జ్ఞానప్రాప్తి సిద్ధించును. అది సిద్ధించినను సిద్ధింపకున్నను నీవు హర్షవిషాద ముల నొందక సముఁడవై యనుష్ఠించుచుండుము. సిద్ధి కలిగినను కలుగకున్నను హర్షవిషాదములం బొందక సముఁడై యుండుటయె యోగ మని చెప్పఁబడుచున్న దని తాత్పర్యము.

ఆ॰ చేయ కుండుటయం దాసక్తి యుంచుట యుక్తము కాదేని, అప్పుడు క్లేశాత్మక మయిన కర్మమును దేని నుద్దేశించి చేయవలె నను నాశంక ననువదించి యీఁదిశ్లోకమున కవతారిక చేయుచున్నారు ఫలప్రయుక్తుఁడై ఇత్యాదిగా. చెప్పఁ బోవుయోగము నుద్దేశించి దానియం దున్నవాఁడై కర్మములను క్లేశాత్మకముల నైనను విహితము లగుటవలన అనుష్ఠింపవలె నని చెప్పుచున్నారు యోగస్థః ఇత్యా దిగా. కర్మానుష్ఠానమునకు ఉద్దేశ్యమును జూపుచున్నారు కేవలము ఇత్యాదిగా. కేవలము—ఇతరఫలాపేక్ష లేక, ఈశ్వరార్థము—ఈశ్వరప్రసాదము కొఱకు అనుష్ఠాన మని యర్థము. అట్లయినయెడ ఈశ్వరసంతోషము అపేక్షణీయ మగుచున్న దనఁగా అట్లు కా దని చెప్పుచున్నారు అప్పుడును అని. కర్మానుష్ఠానము ఈశ్వర

ప్రసాదనార్థ మయినను అని యర్థము. సిద్ధి శబ్దార్థముఁ జెప్పుచున్నారు—ఫలము నందు ఇత్యాదిగా. తద్విపర్యయజన్యము—సత్త్వముయొక్క అశుద్ధిచేఁ గలుగునట్టి జ్ఞానాప్రాప్తి * యనునది యని యర్థము. కర్మము లనుష్ఠించువానికి యోగము నుపదేశించి ఈయోగమును ఆకాంక్షాపూర్వకముగాఁ బ్రకటించుచున్నారు దేని యందుండి ఇత్యాదిగా.

హ. ఫలముఁ గోరి కర్మము చేయఁగూడ దన్నపక్షమున ఇఁక నెట్లు చేయ వలె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—యోగస్థః=యోగమునం దున్నవాఁడవై, కర్మాణి—చేయవలసిన కర్మములను, కురు—చేయుము, కేవల మీశ్వరప్రీతికొఱకు; ఈశ్వరుఁడు నామెడ సంతోషించు నని, సఙ్గమ్ = ఆసక్తిని, త్యక్త్వా = విడిచి; ఫలాభిసంధి లేక కర్మములు చేయునెడ, సత్త్వశుద్ధి పూర్వకజ్ఞానప్రాప్తి యనునది సిద్ధి, తద్విపరీతము అసిద్ధి, ఆసిద్ధ్యసిద్ధులయందును; సమః భూత్వా = తుల్యుఁడవై; కర్మాణి కురు. ఆ యోగ మే మనఁగా ఇదియే అది—సిద్ధ్యసిద్ధులయందు, సమత్వమ్ యోగః ఉచ్యతే.

శం. జన్మాదిదుఃఖము నిశ్శేషముగా నివర్తిల్లవలె నను నపేక్షయే నీకుఁ గలదేని, నీవు కర్మమునే చేయవలె నని యుపదేశించుచున్నాఁడు—'నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ' అని చెప్పఁబోయెడు బ్రహ్మ మిందు సమశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది. సమభావము సమత్వము, అదియే జ్ఞానముచే యుజ్యతే—పొందఁబడుచున్నది కావున యోగ మని చెప్పఁబడుచున్నది. యోగస్థః = ఆయోగమునందు—బ్రహ్మమునందు తాను తద్భావమును పొందవలె నను నీయొక్కటే యపేక్షతో నున్నవాఁడవై, మోక్షము ఒక్కటే కోరువాఁడవై; నీవు, సఙ్గమ్ = వీనిచే నాకుఁ బాపక్షయము కావలె నని కాని ప్రతిబంధనివృత్తి కావలె నని కాని నాకీశ్వరుఁడు ప్రసన్నుఁడు కావలె నని కాని కర్మజన్య మగు ఫలము నాకుఁ గలుగవలె నని కాని కోరికను; కర్మములందు; త్యక్త్వా = విడిచి; సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః—ఆరంభించిన కర్మము సాంగ మగుట సిద్ధి, అట్లు కాకుండుట అసిద్ధి, ఈశ్వరప్రసాదము కలుగుట సిద్ధి, అది కలుగమి అసిద్ధి, చిత్తప్రసాదము సిద్ధి, అది లేకుండుట అసిద్ధి, ఇవి మొదలగు, సిద్ధ్యసిద్ధులందు; సమః = హర్షవిషాదములు లేనివాఁడవు, భూత్వా = అయి; కర్మాణికురు—కర్మములు క్లేశాత్మకము లయినను విహితము లను బుద్ధిచే ననుష్ఠింపు మని యర్థము.

* జ్ఞానము పొందకుండుట.

మ॰ మున్ను చెప్పిన దానినే వివరించుచున్నాఁడు—ఓ ధనంజయుఁడా! నీవు, యోగమునం దున్నవాఁడవై, సఙ్గమ్ = ఫలాభిలాషను, కర్తృత్వాభినివేశమును; త్యక్త్వా, కర్మాణి, కురు. ఇచట కర్మాణి అని బహువచనము ప్రయోగించుటవలన, ‹కర్మణ్యే వాధికారస్తే› అనుచో జాతియం దేకవచనము. సంగము విడుచు నుపాయముఁ జెప్పుచున్నాఁడు—సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః సమః భూత్వా—ఫలసిద్ధియందు హర్షమును ఫలము సిద్ధింపని యప్పుడు విషాదమును విడిచి, కేవలము ఈశ్వరారాధనబుద్ధితో కర్మములను జేయు మని యర్థము. ఓయీ! యోగశబ్దముచే మున్ను కర్మము చెప్పఁబడినది, ఇచటనో «యోగస్థుఁడవై కర్మములను జేయుము» అని చెప్పఁబడుచున్నది, కావున ఎట్లిది తెలియవలెను? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—సమత్వం యోగ ఉచ్యతే—సిద్ధ్యసిద్ధులందు సముఁడుగా నుండుట యనునది యేది గలదో ఇదియే యోగస్థుఁ డనుచో యోగశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది, కాని కర్మము కాదు, ఇందువలన ఏవిరోధంబును లే దని యర్థము. ఇటఁ «పూర్వార్థమున కుత్తరార్థముచే వ్యాఖ్యానము చేయఁబడుచున్నది, కావునఁ బౌనరుక్త్యము లేదు» అని భాష్యకారుల మార్గము. «సుఖదుఃఖే సమే కృత్వా» అనుచో జయాజయములందు సమత్వబుద్ధితో యుద్ధముమాత్రము కర్తవ్య మని ప్రకృత మగుటవలనఁ జెప్పఁబడినది. ఈశ్లోకమునందో దృష్టాదృష్టము లగు సర్వఫలములను విడిచి సర్వకర్మములు కర్తవ్యము లని చెప్పఁబడుచున్న దని విశేషము.

శ్రీ. మఱి యే మనఁగా. యోగస్థః—యోగ మనఁగా పరమేశ్వరైకపరత్వము ౧, దానియం దున్నవాఁడవై; కర్మాణి కురు. అట్లయినను, సఙ్గమ్ = కర్తృత్వాభినివేశమును, త్యక్త్వా = విడిచి, కేవలము ఈశ్వరాశ్రయముచేతనే చేయుము. దానిఫల మయిన జ్ఞానముయొక్కయు; సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః; సమః భూత్వా, కేవలము ఈశ్వరార్థముగానే చేయుము. ఎందువలన ననఁగా, ఇట్టి సమత్వమే, యోగః ఉచ్యతే, సత్పురుషులచేత, చిత్తసమాధానరూప మగుటవలన.

ప. అప్పుడు ఎట్లనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు—యోగస్థః—యోగ మనఁగా పరమేశ్వరసాన్నిధ్యము, అందు నిశ్చయము చేసినవాఁడు యోగస్థుఁడు, అట్టివాఁడవై; కర్మాణి కురు. ఇందువలననే, ధనఞ్జయ = ధనమును—స్వర్గాదిసుఖమును జయించువాఁడు, తుచ్ఛ మని విడుచువాఁడు, అట్టివాఁడవు నీ వని యర్థము. ఏమి

౧ పరమేశ్వరునియొక్కనియందే యాసక్తుఁ డగుట.

చేసి యనఁగా—సఙ్గం త్యక్త్వా = కర్తృత్వాభినివేశమును విడిచి. మఱియు నేమి చేసి? సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః సమః భూత్వా—సిద్ధించినను సిద్ధింపకున్నను హర్షవిషాదములు లేనివాఁడవై. ఎందువలన ననఁగా, సమత్వమ్ = నిర్వికారుఁ డగుటయే, యోగ మని చెప్పఁబడుచున్నది.

రా. దీనినే విశదీకరించుచున్నాఁడు.—రాజ్యము బంధువులు మొదలగు వానియందు, సఙ్గమ్ = ఆసక్తిని; త్యక్త్వా = విడిచి; యుద్ధము మొదలగు, కర్మాణి = కర్మములను; యోగస్థః = యోగమునం దున్నవాఁడవై; కురు = చేయుము. సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః = తదంతర్భూతము లయిన జయము మొదలగువానియొక్క సిద్ధియందును అసిద్ధియందును; సమః = హర్షవిషాదములు లేనివాఁడవై; చేయుము. సమత్వమ్ = సిద్ధియందును అసిద్ధియందును సమత్వ మేది గలదో అదియే; యోగః—యోగస్థః అనుచోటి యోగశబ్దముచేత; ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నది. యోగ మనఁగా సిద్ధ్యసిద్ధులయందు సమత్వరూప మయిన చిత్తసమాధానము.

నీవు రాజ్యము మొదలగువానియందు ఆసక్తిని విడిచి జయము మొదలగునవి సిద్ధించినను సిద్ధింపకున్నను సమత్వము వహించి యోగమునం దున్నవాఁడవై యుద్ధాదికర్మముల ననుష్ఠింపుము. సిద్ధ్యసిద్ధులయందు సమత్వము అనఁగా చిత్తసమాధానము ఇదియే యోగ మని చెప్పఁబడు నని తాత్పర్యము.

మా. పూర్వశ్లోకముచేఁ జెప్పినదాని స్పష్టీకరించుచున్నాఁడు.—యోగస్థః = ఉపాయమునం దున్నవాఁడవై *; సఙ్గమ్ = ఫలమునందలి స్నేహమును; త్యక్త్వా. అందువలననే, సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః సమో భూత్వా. అదియే నేను జెప్పిన యోగము.

దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగా ద్ధనఞ్జయ
బుద్ధౌ శరణ మన్విచ్ఛ కృపణాః ఫలహేతవః. ౪౯

భా. ఇఁక సమత్వబుద్ధియుక్త మయిన ఈశ్వరారాధనార్థ మగు కర్మ మేది చెప్పఁబడెనదో, అట్టి, బుద్ధియోగాత్ = సమత్వబుద్ధియుక్తమైన కర్మముకన్నను, దూరేణ=మిక్కిలి; అవరం హి=నికృష్టముగదా! ఫలార్థిచేఁ జేయఁబడు, కర్మ = కర్మము, జన్మమరణహేతు వగుటవలన.

* జ్ఞానోపాయము ననుష్ఠించువాఁడవై యని యర్థము.

ధనఞ్జయ = అర్జునా! అందువలన, బుద్ధౌ = యోగవిషయ మయిన బుద్ధియందు, తత్పరిపాకజన్య మయిన సాంఖ్యబుద్ధియందుఁ గాని; శరణమ్ = ఆశ్రయమును, అభయప్రాప్తికిఁ గారణమును; అన్విచ్ఛ = ప్రార్థింపుము, పరమార్థజ్ఞానశరణుఁడవు * కమ్మని యర్థము. ఎందువలన ననఁగా. అవర మయిన కర్మమును జేయుచుండువారు, కృపణాః = దీను లగుచున్నారు; ఫలహేతవః—ఫలమునందలి తృష్ణచేఁ బ్రయుక్తులై, "యో వా ఏత దక్షరం గార్గ్యవిదిత్వా ఽస్మాల్లోకా త్ప్రైతి స కృపణః" అను శ్రుతివలన.

ఇప్పుడు చెప్పిన సమత్వబుద్ధి యుక్త మయిన ఈశ్వరారాధనార్థ మగు కర్మముకంటె ఫలాపేక్షతో చేయు కర్మము మిక్కిలి నికృష్టము. కావున నీవు ఫలాపేక్ష విడిచి కర్మ మనుష్ఠించి దానిచేఁ గలుగు పరమార్థజ్ఞానమునే యాశ్రయింపుము. ఫలాపేక్షతో కర్మము చేయువారు సంసారములోఁ బడి దుఃఖితు లగుదు రని తా.

ఆం. ఎందుకు యోగస్థుఁడై తత్త్వజ్ఞానముకొఱకు కర్మము చేయవలెను? ఫలాభిలాష యున్నను కర్మ మనుష్ఠింపవచ్చుఁ గదా! అని యాశంకించి యథోక్త మయిన యోగముతోఁ గూడిన కర్మమును స్తుతించుచు మీఁదిశ్లోకము నెత్తుచున్నారు దూరే ణ ఇత్యాదిగా. అవరం కర్మ, బుద్ధి సంబంధికర్మమునకు విరుద్ధమని యధ్యాహార్యము. బుద్ధియుక్త మయిన దానికి బుద్ధియోగముచేఁ గలుగు నుత్కర్షము సూచించుచున్నాఁడు బుద్ధియోగాత్ అని. బుద్ధిసంబంధమువలనను తదసంబంధమువలనను గర్మమునందు ఉత్కర్షనికర్షము లేర్పడినపుడు, కర్తవ్యమును నియమించుచున్నాఁడు ఉత్తరార్ధముచేత. ఫలాభిలాషతోఁగూడ కర్మ మనుష్ఠింపవచ్చు నను నాక్షేపమునకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు కృపణాః ఇత్యాదిగా. దేనికన్న ఇది నికృష్టము అని యాశంకించి మూలస్థపదమును గ్రహించి వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు బుద్ధియోగాత్ ఇత్యాదిగా. నికృష్ట మయిన కర్మమునకే విశేషణము చేయుచున్నారు ఫలార్థిచే ఇత్యాదిగా. ఫలాభిలాషచేఁ జేయు కర్మము నికృష్ట మనుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు జన్మేత్యాదిగా. సమత్వబుద్ధితోఁగూడిన కర్మముకన్నను అది లేని కర్మము జన్మాదిహేతు వగుటచే నికృష్ట మని యేర్పడఁగా ఫలితముఁ జెప్పుచున్నారు అందువలన అని. యోగవిషయ మయిన బుద్ధి—సమత్వబుద్ధి. బుద్ధిశబ్దమున కర్థాంతరముఁ జెప్పుచున్నారు తత్పరిపాకేత్యాదిగా. తత్ అనుదానిచే సమత్వబుద్ధి

* పరమార్థజ్ఞానమే శరణముగాఁ గలవాఁడవు.

యుక్త మైన కర్మము గ్రహింపఁబడుచున్నది, దానియొక్క పరిపాకము—దాని ఫల మైన చిత్తశుద్ధి. శరణశబ్దముయొక్క పర్యాయపదమును గ్రహించి వివక్షితార్థముఁ జెప్పుచున్నారు అథ యేత్యాదిగా. సప్తమ్యంతము కాదని తలఁచినవారై ద్వితీయపక్షమును గ్రహించి వ్యాఖ్యానముఁ జెప్పుచున్నారు పరమార్థేత్యాదిగా. అట్టి జ్ఞానము శరణముగాఁ గలవాఁడు కావలయు ననుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు ఎందువలన ననఁగా అని. ఫలహేతుత్వమును వివరించుచున్నారు ఫలమునందలి ఇత్యాదిగా. అందుచే పరమార్థజ్ఞానశరణుఁ డగుట యె యుక్త మని శేషము. పరమార్థజ్ఞానబహిర్ముఖు లగువారు కృపణు లనుటకు శ్రుతిని జూపుచున్నారు యో వా ఇత్యాదిగా. ఏ తత్—ఈ, అనఁగా అస్థూలాదివిశేషణములు గలది యని యర్థము.

హ. *

శ్లో. మోక్షమునే కోరి ఫలాపేక్ష లేక సమబుద్ధితో నిత్యనైమిత్తిక కర్మములు చేయుచున్నవానికి, «కర్మములచేతను తత్ఫలము లయిన భోగ్యముల చేతను ఏమియుఁ బ్రయోజనము లేదు, తుచ్ఛము లవి» అని అలంబుద్ధి ♦ రూప మయిన చిత్తశుద్ధి యెప్పుడు జనియించుచున్నదో అప్పుడు నికృష్టఫలజనక మైన కర్మమునం దాస్థ వదలుటచే జ్ఞానయోగమునే యాదరింపవలె నని బోధించు చున్నాఁడు—పెక్కుసాధనములచే సాధ్య మగుటవలనను, క్లేశభూయిష్ఠ మగుట వలనను, సాంగము కానిచో ఫలము విగుణ మగుటవలనను, సాంగ మయినను జన్మాదిదుఃఖకారణ మగుటవలనను, చేయనియెడ ప్రత్యవాయజనకమై నరకహేతు వగుట వలనను, అవరమ్ = నికృష్టమయిన; కర్మ; నిత్యనిరతిశయమోక్షహేతు వైన, బుద్ధియోగాత్ = జ్ఞానయోగము కన్న; దూరేణ—దూరముగా నున్నది, «దూరమేతే విపరీతే విషూచీ అవిద్యా యా యాచ విద్యా" ¶ అను శ్రుతివలన; విపరీత భావహేతు వగుటచే మోక్షహేతు వగు జ్ఞానయోగమునకు దూరమే యగు చున్నది. «అష్టాదశోక్త మవరం యేషు కర్మ" అను శ్రుతిచే కర్మము అవరమని

* శంకరభాష్యముతో సమానము.

♦ వలదు అను బుద్ధి.

¶ విద్య యనునదియు అవిద్యయనునదియు నీరెండును ఒకటికొకటి మిక్కిలి దూరమున నున్నవి, ఒకటికొకటి మిక్కిలి భిన్నములు, భిన్న మయిన ఫలము గలవి.

చెప్పఁబడిన దని హి శబ్దము దెలుపుచున్నది. కావున కర్మము నవలంబింపఁ దగినది కా దని భావము. ఓయీ! పెక్కం్రుడు కర్మయోగమునే అనుష్ఠించుచున్నారు, ఎట్లు కర్మము అవరం బని చెప్పవచ్చును? అనఁగా ఇందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ఫలహేతవః = కర్మజన్య మయిన ఫలమునకు స్వర్గమునకుఁ గాని ఐహిక సుఖమునకుఁ గాని కారణములు, కర్మఫలహేతువులు, కర్మఫలమును గోరువారు, అట్టి కాములు ఎవరో వారే, కృపణాః = అధములు; నీచులు. « యో వా ఏత దక్షరం గార్గ్య విదిత్వా ఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స కృపణః » అని శ్రుతి ఉత్తమములైన జన్మకర్మశీలగుణములు గలవాఁడై నను బ్రహ్మతత్త్వము తెలియని కర్మి అధముఁ డని చెప్పుచున్నది. « ఏతచ్ఛ్రేయో యే ఽభినన్దన్తి మూఢా జరామృత్యుం తే పునరేవాపి యన్తి" « యత్కర్మిణో న ప్రవేదయన్తి రాగాత్తే నాతురాః క్షీణలోకాశ్చ్యవన్తే "* అని కర్మఫలమోహితు లగు కర్ములకు అనర్థమునే శ్రుతి వచియించుచున్నది. « అథ ధీరా అమృతత్వం విదిత్వా ధ్రువ మధ్రువే ష్విహ న ప్రార్థయన్తే, ఏతద్యో వేద నిహితం గుహాయాం సో ఽవిద్యాగ్రన్థిం వికిర తీహ సౌమ్య, జ్ఞానాదేవతు కైవల్యమ్, యయా ఽచిరా త్సర్వపాపం వ్యపోహ్య పరాత్పరం పురుష ముపైతి విద్వాన్ "♦ ఇత్యాది శ్రుతులు వివేకవంతులకు భోగ్యములు ప్రార్థనీయములు కా వనియు మోక్షమె ప్రార్థనీయ మనియు అది విద్యచేతనే పొందఁదగిన దనియుఁ బ్రతిపాదించుచుండుటవలన, ధనఞ్జయ! బుద్ధౌ = సాంఖ్యబుద్ధియందు; చిత్తప్రసాదముచేఁ బొందఁబడిన జ్ఞానయోగమునందే, శరణమ్ = మనస్సుయొక్క నివాసమును; అన్విచ్ఛ, దానియందే మనస్సు నిలుపుము. నీచిత్త మెప్పుడు ప్రసన్నమగునో అదిమొదలు జ్ఞానయోగమునందే యుండుము. అవరం బగుటవలనను అసాధన ❡ మగుటవలనను అనాత్మయందు ఆత్మభ్రాంతి నిమిత్తముగాఁ గల దగుటవలనను, ఒకానొకప్పుడును కర్మమునం దుండవల దని యర్థము. ఇందుచే, చిత్తప్ర

---

* ఎవరు మూఢులై దీనిని శ్రేయస్సుగాఁ దలఁచి సంతోషింతురో వారు మరల జరామృత్యురూప మయిన సంసారమును బొందుదురు. ఎందువలన కర్ములు రాగమున ఎఱుంగఁజాలరో అందుచే వారు ఆతురులై క్షయించిన లోకము గలవారై పడుదురు.

♦ అందువలన వివేకులు స్థిర మయిన అమృతత్వము నెఱింగి అస్థిరము లయిన సర్వపదార్థములందును దేనినిగూడ ప్రార్థింపరు. గుహానిహిత మైన దీనిని ఎవఁడు తెలిసికొనుచున్నాఁడో, సౌమ్యుఁడా అతఁడు ఈజన్మమునందే అవిద్యాగ్రంథిని విచ్చుచున్నాఁడు. జ్ఞానమువలననే కైవల్యము, దేనిచే విద్వాంసుఁడు శీఘ్రమున సమస్తపాపమును బోఁగొట్టి పరాత్పరుఁ డగు పురుషునిఁ బొందుచున్నాఁడో.

❡ మోక్షసాధనము కానిది.

సాదము కలుగునట్టికే ముముక్షువునకుఁ గర్మము సాధనము, అటు పిమ్మట జ్ఞాన యోగమే యని సూచింపఁబడినది. అందుచే యావజ్జీవ మగ్నిహోత్ర మపక్వ చిత్తునకే యని సిద్ధము.

వ్య. ఫలము లేకనె యెల్లప్పుడును జేయవలె నని చెప్పుచున్నావే, ఏమి? కర్మానుష్ఠానమే పురుషార్థమా? "ప్రయోజన మనుద్దిశ్య నమన్దోపి ప్రవర్తతే" § అని న్యాయ మున్నది గదా! కావున మేలు ఫలకామనచేతనే కర్మమనుష్ఠించుట. అనఁగా నట్లు కా దని చెప్పుచున్నాఁడు.—బుద్ధియోగాత్ = ఆత్మ బుద్ధిసాధనభూత మయిన నిష్కామకర్మయోగముకంటెను; దూరేణ=మిక్కిలి యధికముగా; అవరమ్= అధమము; కర్మ = ఫలాభిసంధితోఁ జేయునట్టిదియు జన్మమరణహేతుభూత మయి నదియు నగుకర్మము. లేక. బుద్ధియోగాత్ = పరమాత్మజ్ఞానయోగముకంటెను, దూరేణ అవరమ్, కర్మ = సమస్తకర్మమును. హి—ఎందువలననో, ధనంజయా! అందువలన; బుద్ధౌ = పరమాత్మజ్ఞానమునందు, సర్వానర్థములను నివారించునట్టి దానియందు; శరణమ్ = ప్రతిబంధక మయిన పాపమును బోఁగొట్టుటచే రక్షకం బగు నిష్కామకర్మయోగమును; అన్విచ్ఛ = చేయుట కిచ్ఛింపుము. ఇఁక నెవ్వరు, ఫలహేతవః = ఫలకాములు, అవర మయిన కర్మమును జేయుచున్నారో, వారు; కృపణాః—ఎల్లప్పుడును జన్మమరణాదిఘటీయంత్రమునందు భ్రమణముచేఁ బరవశులు, మిక్కిలి దీను లని యర్థము. "యో వా ఏత దక్షరం గార్గ్య విదిత్వాఽస్మాల్లోకా త్ప్రైతి సకృపణః" అను శ్రుతివలన. అందువలన, నీవును గృపణుఁడవు కావలదు, మఱేమనఁగా సర్వానర్థనివర్తక మయిన ఆత్మజ్ఞానము కలిగించునట్టి నిష్కామకర్మ యోగమునే యనుష్ఠింపు మని యభిప్రాయము. ఎట్లు కృపణు లయిన జనులు అతి ప్రయాసముచే ధనము సంపాదించి యేదో అల్ప మయిన దృష్టసుఖమున కాశపడి దానాదులచేఁ గలుగునట్టి మహాసుఖము ననుభవించుట కశక్తు లగుటచే తమ్మే తాము వంచించుకొనుచున్నారో, అట్లు మహాప్రయాసముచే కర్మములు చేసి అల్ప మయిన తత్ఫలమునందలి లోభముచే పరమానందానుభవము నోఁపోయి తమచేఁ దామే వంచితు లగుచున్నారు! ఆహా! వీరి దౌర్భాగ్యమును మూఢతను ఏమని చెప్ప వలెను. అని కృపణపదముచే ధ్వనిత మగుచున్నది.

శ్రీ. కామ్యకర్మమో మిక్కిలి నికృష్ట మని చెప్పుచున్నాఁడు—వ్యవసా యాత్మక మగు బుద్ధితో చేయఁబడు కర్మయోగము బుద్ధియోగము, లేక, బుద్ధికి

§ ప్రయోజనము నుద్దేశింపక మూఢుఁడుగూడ ప్రవర్తింపఁడు.

సాధన మైనది బుద్ధియోగము, అట్టి బుద్ధియోగముకంటె; ఇతర మైయిన కామ్య కర్మము; దూరేణ అవరమ్ = మిక్కిలి నికృష్టము; హి—ఎందువలననో, అందువలన. బుద్ధౌ = జ్ఞానమునందు; శరణమ్ = ఆశ్రయ మయిన కర్మయోగమును; అన్విచ్ఛ = అనుష్ఠింపుము. లేక, బుద్ధౌ, శరణమ్ = రక్షకుఁ డైన యీశ్వరుని, ఆశ్రయింపు మని యర్థము. ఫలహేతవః = కామసహితు లగు మనుష్యులో; కృపణాః = దీనులు, "యోవా ఏ తదక్షర మవిదిత్వా గార్గ్య స్మా ల్లోకా త్ప్రైతి స కృపణః" అను శ్రుతివలన.

ప. ఇందువలననే జ్ఞానయోగమును ప్రశంసించి చెప్పుచున్నాఁడు—ఓ ధనంజయుఁడా! బుద్ధియోగముకంటె; ఫలోద్దేశముతో చేయఁబడునట్టి, కర్మ; దూరేణ = మిక్కిలి; అవరమ్ = అపకృష్టము. కావున, చిత్తశుద్ధిద్వారమున జ్ఞానయోగము నుద్దేశించియే కర్మము చేయవలెను. అందువలన నీవు, బుద్ధౌ = జ్ఞానమునందు, శరణమ్—కర్మయోగమును, అన్విచ్ఛ—ఆశ్రయింపు మని యర్థము. హి—ఎందువలన ననఁగా, ఫలహేతవః—కర్మమును జేయుటయందు తత్ఫలమే కారణ మని తలంచునట్టి పురుషులు; కృపణాః = విషయసుఖలంపటులు. లేక. ఫలము లేమింజేసి నిరర్థకముగా కర్మముకొఱకు ధనవ్యయ మెట్లు చేయవచ్చు ననుట వారి కార్పణ్యము. శ్రుతియును "యోవా ఏతదక్షర మవిదిత్వా గార్గ్య స్మాల్లోకా త్ప్రైతి స కృపణో ఽథయ ఏత దక్షరం గార్గి విదిత్వా ప్రైతి స బ్రాహ్మణః" అని ప్రతిపాదించుచున్నది. భాష్యము—ఓ, గార్గి—వాచక్నవీ! యః—ఏపురుషుఁడు, ఏతత్, అక్షరమ్ = పరబ్రహ్మమును, అవిదిత్వా = తెలియక, ఫలోద్దేశముచే కర్మము చేసి, అస్మాత్ లోకాత్ = ఈమనుష్యలోకమునుండి, లోకాంతరమును, ప్రైతి—మృతుఁడై పొందుచున్నాఁడో, సః కృపణః—వాఁడు సర్వవిషయ భోగమును గోరువాఁడు. అట్లు, ఏతత్ అక్షరమ్, విదిత్వా = తెలిసి, ప్రైతి, సః—అతఁడు, బ్రాహ్మణః—బ్రహ్మరూపుఁ డగుచున్నాఁడు.

రా. ఎందు కిది పలుమాఱు చెప్పఁబడుచున్నది? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—బుద్ధియోగాత్—ఈ, ప్రధానఫలత్యాగవిషయంబును అవాంతరఫలములు సిద్ధించినను సిద్ధింపక పోయినను సమత్వవిషయము నగు బుద్ధియోగం బేది గలదో, దానితోఁ గూడిన కర్మముకన్న; ఇతరమైన, కర్మ = కర్మము; దూరేణ అవరమ్ = మిక్కిలి యపకృష్టము, రెంటికిని ఉత్కర్షాపకర్షరూప మయిన మహావైరూప్యము

మిక్కిలి గొప్పది. ఎట్లనఁగా—ఈబుద్ధియోగముతోఁ గూడిన కర్మము సమస్తసాంసారికదుఃఖములను దొలఁగించి పరమపురుషార్థరూప మయిన మోక్షమునుగూడ కలిగించుచున్నది, ఇతరకర్మము అపరిమితదుఃఖరూప మయిన సంసారమునే కలిగించుచున్నది. కావున కర్మము చేయునపుడు, బుద్ధౌ—ఈచెప్పిన బుద్ధియందు; శరణమ్ = కావలస్థానమును; అన్విచ్ఛ = కోరుము, ఆబుద్ధియందే వర్తింపు మని యర్థము. ఫలహేతవః = ఫలమునందలి యాసక్తి మొదలగు వానిచేఁ గర్మము చేయువారు; కృపణాః = సంసారు లగుదురు.

నేను చెప్పిన బుద్ధియోగముతోఁ జేయు కర్మముకంటె, ఫలాపేక్షతోఁ జేయుకర్మము మిక్కిలి నికృష్టము. కావున నీవాబుద్ధినే యవలంబించి యుండుము. ఫలాపేక్షతో కర్మము చేయువారు సంసారమునే పొందుదు రని తాత్పర్యము.

మ॰ ఇందువలనఁగూడ యోగమునకొఱకుఁ బ్రయత్నింపు మని చెప్పుచున్నాఁడు—బుద్ధియోగాత్ = జ్ఞానరూప మయిన యుపాయముకంటె. దూరేణ = మిక్కిలి. కావున; బుద్ధౌ = జ్ఞానమునందు; శరణమ్ = స్థితిని. ఫలహేతవః—ఫలము కర్మము చేయుటయందు హేతువుగాఁ గలవారు.

బుద్ధియుక్తో జహాతీహ ఉభే సుకృతదుష్కృతే
తస్మాద్యోగాయ యుజ్యస్వ యోగః కర్మసు కౌశలమ్. ౫౦

భా॰ సమత్వబుద్ధితోఁ గూడినవాఁడై స్వధర్మ మనుష్ఠించి యేఫలమును బొందునో దాని వినుము.—బుద్ధియుక్తః = సమత్వకర్మవిషయ మయిన* బుద్ధితోఁ గూడినవాఁడు; ఇహ = ఈలోకమునందు; సుకృతదుష్కృతే = పుణ్యపాపములను; ఉభే = రెంటిని; జహాతి = విడుచుచున్నాఁడు, సత్త్వశుద్ధి జ్ఞానప్రాప్తి ద్వారమున •. తస్మాత్ = అందువలన; యోగాయ = సమత్వబుద్ధియోగముకొఱకు; యుజ్యస్వ = ప్రయత్నింపుము. ఏల యనఁగా, యోగః=సమత్వబుద్ధియోగము; కర్మసు=కర్మములందు, కౌశలమ్—స్వధర్మాఖ్యము లయిన కర్మములందు వర్తించుచున్నవానికి ఈశ్వరార్పితమనస్కుఁ డగుటచే సిద్ధ్యసిద్ధులయందు సమత్వబుద్ధి

* సమత్వముతో కర్మ మనుష్ఠించుట విషయముగాఁ గల.

• చిత్తశుద్ధిని బొంది జ్ఞానము బొందుటచేత.

యేది గలదో, అది కౌశలము కుశలత *. అది గదా కౌశలము, బంధన స్వభావము లయినను కర్మములు సమత్వబుద్ధిచే తమస్వభావమును విడుచుచున్నవే! అందువలన సమత్వబుద్ధి యుక్తుఁడ వగుము నీవు.

ఈ సమత్వబుద్ధి నవలంబించి స్వధర్మ మనుష్ఠించినయెడ, చిత్తశుద్ధిపూర్వకముగా జ్ఞానప్రాప్తి కలుగుటచే, నతని కీలోకంబునఁ బుణ్యపాపములు రెండును నశించును. అందువలన నీసమత్వబుద్ధియోగము నవలంబింపుము. కర్మము లనుష్ఠించుటయం దీయోగము కౌశలము. ఎట్లనఁగా కర్మములకు బంధజనకమే స్వభావమయినను, ఈయోగముచే వాని కాస్వభావము నశించుచున్నది గదా. అని తాత్పర్యము.

ఆ. మున్ను చెప్పిన సమత్వబుద్ధితోఁ గూడినవాఁడై స్వధర్మానుష్ఠానము నందుఁ బ్రవర్తించినవాని కేమి కలుగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు సమత్వబుద్ధితో నిత్యాదిగా « బుద్ధి యుక్తుఁడై స్వధర్మాఖ్యమయిన కర్మము ననుష్ఠించుచు » అని శేషము ♦. బుద్ధియోగము ఫలవంత మని యేర్పడఁగా ఫలితముఁ జెప్పుచున్నాఁడు ఉత్తరార్ధముచేత. పూర్వార్ధమునకు వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు బుద్ధియుక్తః ఇత్యాదిగా. ఓయీ! సమత్వ బుద్ధివలననే పుణ్యపాపనివృత్తి యగు ననుట యుక్తము కాదు, పరమార్థదర్శనమువలనఁ గదా తన్నివృత్తి యగును? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు సత్త్వశుద్ధిజ్ఞానప్రాప్తిద్వారమున నని. ఉత్తరార్ధమునకు వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు తస్మాత్ ఇత్యాదిగా. స్వధర్మ మనుష్ఠించువాఁడు ఈయోగమునకొఱకు ఏల మనస్సును యోజింపవలెను? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఏల యనఁగా నిత్యాదిగా. అప్పుడు ఈయోగముయొక్క సామర్థ్యముచేతనే చెప్పిన ఫలము సిద్ధించుటవలన స్వధర్మానుష్ఠానమునందు ఆస్థ లేకపోవు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు స్వధర్మాఖ్యము లయిన ఇత్యాదిగా. ఈశ్వరార్పితచేతస్కుఁడై కర్మములందు వర్తించుచున్నవానికి—అనుష్ఠాననిష్ఠుఁడయిన వానికి యథోక్తబుద్ధి యేది గలదో, అది ఆకర్మములందు కౌశలం బని యన్వయము. కర్మములు బంధించు స్వభావము గలవి యగుటవలన వాని ననుష్ఠించుటచే మఱియు బద్ధుఁడే యగు నని యాశంకించి కౌశలమునే విశదీకరించుచున్నారు అది గదా ఇత్యాదిగా. సమత్వబుద్ధి యిట్టిఫలము గలదని యేర్పడఁగా ఫలితము నుపసంహరించుచున్నారు అందువలన నిత్యాదిగా.

* నేర్పు.

♦ మూలమునందు.

హ.

శం. ముముక్షువునకు జన్మాదిహేతువు లగు సమస్తకర్మములనిశ్శేషనివృత్తి జ్ఞానయోగబలముచేతనే సిద్ధించుచున్నది, ఇతరముచేతఁ గాదు. కావున నీవు దానియందే నిష్ఠను వహింపు మని బోధించుచున్నాఁడు.—బుద్ధియుక్తః—బుద్ధి యనఁగా మున్ను చెప్పిన సాంఖ్యవిషయబుద్ధి, దానితోఁ గూడినవాఁడు, జ్ఞానయోగముతోఁ గూడినవాఁడు, బ్రహ్మజ్ఞాన మొందినవాఁడు; తాను కూటస్థాసంగచిదాత్మ యను జ్ఞానముయొక్క బలముచేతనే, ఇహ = ఈలోకమునందు, జన్మాంతరశతసహస్రములందు ఇప్పుడును జ్ఞానోత్పత్తికి ముందును వెనుకను చేయఁబడినవి నానాయోనిసహస్రములను బొందించునవి యగు, ఉభే సుకృతదుష్కృతే జహాతి—జ్ఞానాగ్నిచే నిర్మూలించి యిట జీవించియుండియే ముక్తుఁ డగుచున్నాఁడు. తస్మాత్ =అందువలన; నీవు, యోగాయ = జ్ఞానయోగముకొఱకు; యుజ్యస్వ = యత్నింపుము. ఓయీ! కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాది ప్రాయశ్చిత్తములచేతను త్రిసుపర్ణాది జపములచేతను అశ్వమేధాదియాగములచేతను గంగాదిమహానదీస్నానములచేతను దానములచేతను సర్వపాపక్షయ మగుచుండఁగా ఎందుకు జ్ఞానయోగము నభ్యసించు క్లేశము? అనఁగా అట్లు కాదు, వానిచే నిశ్శేషనివృత్తి సంభవింపమివలన. ఈ ప్రాయశ్చిత్తాదులు దేని నుద్దేశించి చేయఁబడుచున్నవో వానిచే నది మాత్రమే నివర్తింపఁబడును, ఇతరము కాదు. అట్లు కానిచో వేఱువేఱు ప్రాయశ్చిత్తములు విధించుట యనర్థకము కావలసివచ్చును. మఱియు “తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజతే” † అనుశ్రుతి బ్రహ్మహత్యావ్యతిరిక్తపాపమును దరించు నని చెప్పదు. ప్రాయశ్చిత్తాదికము చేసినను నివృత్తి పాపమునకే యగును గాని శతకోటిజన్మహేతు వగు పుణ్యమునకుఁ గానేరదు. ఏల యనఁగా పుణ్యమునకుఁ నివర్తక మగు నది యాత్మజ్ఞానముదక్క మఱి గొప్పసాధనము ఏదియు లేదు. “తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ” అనియు, “న హ వా ఏవం విద్వాన్ నైతే ఆత్మానం స్పృణుతే” అని శ్రుతి. స్మృతియందును ఇందే యున్నది “ఉభే సుకృతదుష్కృతే” అని. కావున పాపపుణ్యోభయాత్మకము లయిన, కర్మసుకర్మములు నివర్తింపవలసియుండఁగా; యోగః = జ్ఞానయోగమే; కౌశలమ్—కుశలమే కౌశలము, సమర్థము, జ్ఞానమునందు కుశలు లగువారిచేఁ జూడఁబడిన పరమ

* శంకరభాష్యముతో సమానము.

† ఎవ్వాఁడు అశ్వమేధముచే యజించుచున్నాఁడో అతఁడు బ్రహ్మహత్యను తరించును.

సాధనము. అందువలన, యోగాయ యుజ్యస్వ యని ముందు కన్వయము. జహాతీహ + ఉభే అనుచో సంధి లేమి ఆర్షము.

మ. ఇట్లు బుద్ధియోగము లేనిచో దోషము ప్రతిపాదించి యది యున్నచో గుణమును జెప్పుచున్నాఁడు.—ఇహ = ఈకర్మములందు; బుద్ధియుక్తః= సమత్వబుద్ధితోఁ గూడినవాఁడు; జహాతి = విడుచుచున్నాఁడు; ఉభే, సుకృతదుష్కృతే = పుణ్యపాపములను, సత్త్వశుద్ధి జ్ఞానప్రాప్తిద్వారమున. తస్మాత్; సమత్వబుద్ధియోగముకొఱకు, నీవు, యుజ్యస్వ = ఉద్యుక్తుఁడవగుము. ఎందువలన ననఁగా. ఇట్టి సమత్వబుద్ధియోగము, ఈశ్వరార్పితచిత్తుఁడై కర్మములందుఁ బ్రవర్తించువానియొక్క; కౌశలమ్=కుశలభావము, నేర్పు. బంధహేతువు లయినను కర్మములు, బంధహేతువులు కాకుండుటయు మోక్షపర్యవసాయు లగుటయు నేది గలదో అది గొప్ప కౌశలము గదా! సమత్వబుద్ధియుక్తమైన కర్మయోగము కర్మరూపమే యైనను దుష్టకర్మక్షయము చేయుచున్నది, కావున మహాకుశలము. నీవ్వూ, చేతనుఁడవే యయినను సజాతీయదుష్టక్షయము చేయవు, కావునఁ గుశలుఁడవు కావు అని వ్యతిరేక మిచ్చట ధ్వనిత మగుచున్నది. లేక. ఇహ = సమత్వబుద్ధితోఁ గూడిన కర్మము చేసినయెడ; సత్త్వశుద్ధిద్వారమున, బుద్ధియుక్తః = పరమాత్మసాక్షాత్కారము గలవాఁడై; ఉభే సుకృతదుష్కృతే జహాతి. తస్మాత్, సమత్వబుద్ధియుక్త మయిన కర్మయోగముకొఱకు, యుజ్యస్వ. ఎందువలన ననఁగా, కర్మసు = కర్మములయందు; సమత్వబుద్ధియుక్త మయిన కర్మయోగము, కౌశలమ్ = కుశలము, దుష్టకర్మముల నివారించుటయందు సమర్థ మని యర్థము.

శ్రీ. బుద్ధియోగముతోఁ గూడినవాఁడో ఉత్తముఁ డని చెప్పుచున్నాఁడు.—సుకృతము—స్వర్గాదులఁ బొందించునది, దుష్కృతము—నరకాదులఁ బొందించునది, వానిని, ఉభే = రెంటిని; ఇహ = ఈజన్మమునందే; పరమేశ్వరప్రసాదముచే, జహాతి = విడుచుచున్నాఁడు. తస్మాత్, యోగాయ = తదర్థ మయిన కర్మయోగముకొఱకు; యుజ్యస్వ = యత్నింపుము. ఎందువలన ననఁగా. కర్మసు = కర్మములందు, కౌశలమ్ = అవి బంధకము లయినను ఈశ్వరారాధనముచే మోక్షపరత్వము సంపాదించు చాతుర్యము ఏది గలదో; అదియే, యోగః.

ప. ఇఁక జ్ఞానమును బ్రశంసించి చెప్పుచున్నాఁడు.—బుద్ధి యనఁగా విజ్ఞానము, తద్యుక్తుఁడు—జ్ఞాని యగుపురుషుఁడు; సుకృతదుష్కృతే = స్వర్గమును గలి

గించునట్టి సుకృతమును అధమయోనిని పొందించునట్టి దుష్కృతమును; ఉభే; జహాతి = విడుచుచున్నాఁడు. అట్లు శ్రుతియును "పాప మకరవ మిత్యేతః కల్యాణ మకరవ మిత్యుభే ఏష ఏతే తర త్యమృతః సాధ్వసాధునీ నైనం కృతాకృతే తపతః" అని. భాష్యము—అతః=జ్ఞానోత్పత్తికి పిమ్మట, నేను, పాపమకరవమ్ ఇతి= పాపము చేసితి ననియు; అట్లు, కల్యాణమ్ = పుణ్యమును, అకరవమ్ ఇతి=చేసితిని అనియు; ఏతే ఉభే సాధ్వసాధునీ = ఈరెండు సుకృతదుష్కృతములను; అమృతః= ముక్తుఁడై; తరతి = దాఁటుచున్నాఁడు. అట్లు; ఈ తత్త్వజ్ఞాని యగుపురుషుని; కృతా ఒకృతే = కృతము లయినవి కాని అకృతము లయినవి కాని సుకృత దుష్కృతములు; నతపతః—అతిక్రమింపవు, స్వాధీనునిఁ జేయవు; అనుష్ఠింపఁబడినవి కాని అనుష్ఠింపఁబడనివి కాని ఫలదానమునకు సమర్థములు కా వని యర్థము. తస్మాత్, నీవు, యోగాయ = పరమేశ్వరప్రాప్తికొఱకు; యుజ్యస్వ = యత్నింపుము. ఇఁక యోగముయొక్క స్వరూపముఁ జెప్పుచున్నాఁడు—యోగః కర్మసు కౌశ లమ్, బంధజనకము లయిన కర్మములందు బంధజనకములు కాకుండుటను సంపా దించుట కౌశలము.

రా. బుద్ధియుక్తః=బుద్ధియోగముతోఁ గూడినవాఁడో; కర్మము చేయుచు, ఉభే = రెంటిని; సుకృతదుష్కృతే = పుణ్యపాపములను, అనాదికాలసంచితములు అనంతములు బంధహేతువు లైనవానిని; ఇహ = ఈలోకమునందు; జహాతి = విడుచుచున్నాఁడు. తస్మాత్ = అందువలన; యోగాయ= నేను జెప్పిన బుద్ధియోగము కొఱకు; యుజ్యస్వ = ఉద్యుక్తుఁడ వగుము. యోగః కర్మసు కౌశలమ్—కర్మములు చేయునపుడు ఈబుద్ధియోగము కౌశలము—అతిసామర్థ్యము, అతిసామర్థ్యముచే సాధ్య మని యర్థము.

బుద్ధియోగముతోఁ గూడినవాఁడై కర్మము లనుష్ఠించినచో అనాదిగా జన్మజన్మసంచితములు అనంతములు సంసారబంధహేతువులు నగు పుణ్యపాపములు రెంటిని ఈజన్మమునందే విడుచుచున్నాఁడు. కావున నీవు ఈబుద్ధియోగము నవలం బింపుము. కర్మములు చేయువానికి ఈబుద్ధియోగము మిక్కిలి సామర్థ్యముచేతనే సాధ్య మగు నని తాత్పర్యము.

మా. జ్ఞానఫలముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—సుకృతమునుగూడ అప్రియమును మనుష్యత్వాదికము ఫలముగాఁ గలదాని, జహాతి = విడుచుచున్నాఁడు, కాని,

ఉపాసనాదికముచేఁ గలుగు మహాఫలమైన సుకృతమును గాదు, « నహాస్య కర్మ క్షీయతే. అవిదిత్వా ఽస్మిఁ ల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణ్యన్తవ దేవాస్య తద్భవతి » * ఇత్యాది శ్రుతులవలన. కావున కర్మక్షయము బోధించుశ్రుతి సర్వత్ర యజ్ఞానివిషయము. ఉభయక్షయశ్రుతియును ! అన్విష్టవిషయము. ఏల యనఁగా ఇష్టపుణ్యక్షయమునం దేమి ప్రయోజనము? ఇష్టనాశంబును జ్ఞానికి యుక్తము గాదు. కొన్నివిషయములు జ్ఞానికిని ఇష్టములు గలవు. « స యది పితృలోకకామో భవతి సంకల్పా దేవాస్య పితర స్సము త్తిష్ఠన్తి, ప్రజాపతే స్సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే, యశోఽహం భవాని బ్రాహ్మణానామ్, స్త్రీభిర్వా యానైర్వా, అన్తా ద్యేవాత్మనో యద్య త్కామయతే తత్తత్సృజతే, కామాన్నీ కామరూ ప్యనుసఞ్చరన్, స ఏకధా భవతి » • ఇత్యాదిశ్రుతుల వలన. ఆత్మసుఖము గొప్పదైనను ఇష్ట మగుటవలనఁ గర్మసుఖము నంగీకరించుటచే విరోధము లేదు. అనుభవశక్తియు ఈశ్వరప్రసాదమువలన. శ్రుతివలనఁ గూడ. శరీరపాతమునకు మున్నే యనఁ దగదు. « స తత్ర పర్యేతి, ఏత మానన్దమయ మాత్మాన ముపసంక్రమ్య » § ఇత్యాదిగా మీఁద చెప్పఁబడుటవలన. అతఁడు బ్రహ్మముతో ఏకీభూతుఁడును గాఁడు, « మగ్నస్య హి పరే ఽజ్ఞానే కిం న దుఃఖతరం భవేత్ » $ అని మోక్షధర్మమునందు యుధిష్ఠిరప్రశ్నమున నిందిత మగుటవలనను, భీష్ముని యుత్తరమునందు ముక్తులకు వేఱువేఱుగా భోగము చెప్పఁబడుటవలనను, శుకాదులకు భేదదృష్టి యుండుటవలనను, ‘జగ ద్వ్యాపారవర్జమ్’ అని ముక్తుల యైశ్వర్యమునకు అవధి చెప్పుటవలనను, « ఇదం జ్ఞాన ముపాశ్రిత్య మమ సా ధర్మ్య మాగతాః ” అను గీతావచనమువలనను, ఉపాధినాశము చెప్ప

* వీని కర్మము క్షయింపదు. తెలియక యీలోకమునందు వర్షసహస్రములు హోమము చేసినను యజించినను తపస్సు చేసినను వీనియొక్క ఆకర్మ మంతయు నాశవంతమే యగును.

! పుణ్యపాపములు రెంటియొక్క క్షయము బోధించు శ్రుతి.

• అతఁడు పితృలోకమును గోరినవాఁ డగునేని ఇతని సంకల్పమువలననే పితరులు లేచి వత్తురు, ప్రజాపతిసభను గృహమునుగాఁ బొందెదను, నేను బ్రాహ్మణులలో యశస్వి నగుదును, స్త్రీలచేతనుగాని వాహనములచేఁగాని, దేని దేనిఁ గోరుచున్నాఁడో ఆయాకర్మము ఈపరమాత్మ నుండియే సృజించుచున్నాఁడు, కామాన్నము గలవాఁడును కామరూపము గలవాఁడునై సంచరించుచు, అతఁ డొకవిధముగా నగుచున్నాఁడు.

§ అతఁ డక్కడికిఁ బోవుచున్నాఁడు, ఈయానందమయాత్మను ఉపసంక్రమించి.

$ గొప్ప అజ్ఞానమునందు మునిఁగిన వానికి అంతకన్న దుఃఖ మేది గలదు!

పక్షమునఁ బ్రతిబింబమైన జీవునకే నాశము కానఁబడునచ్చుటవలనను. ఏకీభూతుఁ డగుటానికి భేదదృష్టి కలుగుటకును బ్రమాణము కానరాదు. "దుఃఖము గలవాఁడ నైతిని, దుఃఖము గలవాఁడను కాను" అను జ్ఞానము ఈశ్వరునందు విరుద్ధ మగుటవలన. ఈరూపముచే * అనిగూడ, భేదము లేమివలన. ప్రతిబింబమునకు బింబముతో నైక్యముగూడ లోకమునందుఁ గానము. ఉపాధినాశమునందుఁ బ్రమాణముం గానము. "ముగ్నస్య హి పరే ఽజ్ఞానే" అనువచనముచే దుఃఖాత్మక మని చెప్పఁబడుటవలనను, 'యావదాత్మభావిత్వాత్' ‖ అనుటచే ఉపాధి నిత్య మని చెప్పఁబడుటవలనను. అందువలన అభేదవచనము ప్రతీయమాన మైనను ఔప చారిక మని తలంపవలెను. మఱియు వారు భగవంతునికంటె భిన్నులుగా నారదునిచేఁ జూడఁబడినవారుగూడ. అన్నిశాఖలయందును 'స ఏకధా' ఇత్యాదులందు భిన్నులుగానే తెలియవచ్చుచున్నారు. విరోధము గలిగినప్పుడు యుక్తిమంతము లగు వాక్యములె ప్రబలములు. యుక్తులో 'ముగ్నస్య హి' ఇత్యాదులిటఁ జెప్పఁబడినవి. అందువలన, జలమునందు జలమున కేకీభావమువలె నేకీభావము. అట్లు 'యథోదకే శుద్ధే శుద్ధమ్', 'యథా నద్యః' ఇత్యాదికమునందుఁ జెప్పఁబడినది. అప్పుడుగూడ అన్యోన్యాత్మత యంగీకరించినచో వృద్ధి సంభవింపక పోవును. కలదు కొంచెము సముద్రమునఁగూడ వృద్ధి, నదీద్వారమునందుఁ గనఁబడుచున్నది. గొప్పదగుటవలన ఇతరస్థలమునఁ గనఁబడదు. "తాప వోపాదదా తస్య సబుషి శ్శంసితవ్రతః" § అని మహాకౌర్మమునం దున్నది. అట్లు సమర్థు లగు వసిష్ఠాదులకు భేదము కనఁబడుటవలనఁ గూడ. "నైవ తత్ప్రాప్నువన్త్యే తే బ్రహ్మేశానాదయ స్సురాః, యత్తే పదం తే కైవల్యమ్" ♦ అని నారదీయమునందు అభేదమును నిషేధించుటవలనఁగూడ. విచారసహితమైన నిర్ణయము ❀ చేయఁబడినది మోక్షధర్మములందు. విచారసహితనిర్ణయము నట్టివాక్యముల కన్నను బ్రబలము.

---

* స్వరూపముచేతనే దుఃఖ నైతిని, దుఃఖని కాను అని.

‖ ఆత్మ యుండువఱకు నుండున దగుటవలన.

§ ఏది యింద్రుని కమండలువునుండి గ్రహించి తనకమండలువునందుఁ బోయఁబడినదో—అజలములనే యతనికి శంసితవ్రతుం డగు ఆపస్తంబమహర్షి యొసంగెను.

♦ నీయొక్క కైవల్యము సర్వోత్తమత్వరూపమైన నీస్థాన మేది గలదో దాని ఈబ్రహ్మేశానాదు లగు సురలు పొందనే పొందరు.

❀ జీవేశ్వరభేదనిశ్చయము.

కావున, "యత్ర నాన్యత్పశ్యతి" ఇత్యాదికముగూడ భగవదధీన సత్తాదికమును* చెప్పుచున్నది. కానిచో నెట్లు అచటనే 'న ఏకధా' ఇత్యాదిగాఁ జెప్పును? "నహ వై సశరీరస్య" ఇత్యాదివిరోధముగూడ లేదు. ఆశరీరములు విలక్షణము లగుట వలన. అభౌతికములు¶ గదా అవి! ఈశ్వరశక్తిచే నిత్యోపాధివినిర్మితములు. అట్లు చెప్పఁబడినది "శరీరం జాయతే తేషాం షోడశ్యా కలయైవ హి" ♦ అని నారాయణరామకల్పమునందు. లౌకికపదార్థములకంటె వైలక్షణ్య మున్నచో నభావశబ్దమును జెప్పుచున్నారు "అప్రహర్ష మనానన్దమ్, సుఖదుఃఖబాహ్యాః" ఇత్యాదులందు. నిరుక్తి§ లేమివలనను అవి శరీరములు కావు. "అశారీతి హి తచ్ఛరీరమభవత్" (§) అని శ్రుతి. అవి శీర్ణములు కావు గదా! 'సర్గేఽపి నోపజాయన్తే ప్రలయే న వ్యథన్తి చ' అను వచనమువలన. అస్మదాదిశరీరములతో సామ్యము గలుగుటవలన వానియందు శరీరశబ్దప్రయోగము. "అనిన్ద్రియా అనాహారా అనిష్పన్దా స్సుగన్ధినః, దేహేన్ద్రియాసుహీనానాం వైకుణ్ఠపురవాసినామ్" (♦) ఇత్యాదిగా నారదాది దృష్టదేహములందే ప్రయోగించుటవలనను. ఇది వేఱే గౌణముక్తి యనుటయు సరి గాదు "బహునాత్ర కి ముక్తేన యావచ్ఛ్వేతం నగచ్ఛతి, యోగీ తావన్నముక్తస్స్యా దేష శాస్త్రస్య నిర్ణయః" (*) అని యాదిత్యపురాణమునందు తదితరముక్తిని నిషేధించుటవలన. ఇఁక నెవ్వరిచ్చటనే భగవంతుం జొత్తురో వారుగూడ పిమ్మట నచటికే పోయెదరు. యోగ్యత యిట వివక్షింపఁబడినది. యుధిష్ఠిరప్రశ్నమునందు ఇతరముక్తి నిందిత మగుటవలనను. సాయుజ్యమో గ్రహ

---

* ఇతరపదార్థములు భగవదధీనము లయిన సత్తాదులు గలవి అనుటను.

¶ జడములు కానివి.

♦ వారలను షోడశి యగు కల చేతనే గదా శరీరము పుట్టుచున్నది. షోడశకల యనఁగా నిత్యోపాధి.

§ శరీరశబ్దార్థము.

(§) శీర్ణము—నశించినది అయ్యెను. అందువలన అది శరీరము అయ్యెను.

(♦) ఇంద్రియములు లేనివారు ఆహారము లేనివారు చలనము లేనివారు సుగంధులు. దేహము ఇంద్రియములు ప్రాణములు లేనివారలగు వైకుంఠపురవాసులకు.

(*) పెక్కుమాట లేల? ఎంతవఱకు శ్వేతద్వీపము నొందఁడో అంతవఱకు యోగి ముక్తుఁడు కాఁడు. ఇది శాస్త్రముయొక్క నిశ్చయము.

దులకుంబోలె *. అట్లు చెప్పఁబడినది. « భుఞ్జతే పురుషంప్రాప్య యథా దేవగ్రహాదయః । తథా ముక్తా వృత్తమాయాం బాహ్యాన్ భోగాంస్తు భుఞ్జతే " • అని నారాయణాష్టాక్షరకల్పమునందు. అందువలన ఇష్టము కాని దానికే క్షయము. అది యుండనే యున్నది సంపూర్ణముగా. « అదుఃఖమ్, సర్వదుఃఖవివర్జితాః, అశోకమహిమమ్, యత్ర గత్వా నశోచన్తి " ఇత్యాదులవలన. విశేషవచనము లేమివలనఁగూడ. ఎవ్వరికిఁ గొంచెము కనఁబడుచున్నదో, వారు కారు సాయుజ్యము పొందినవారు. సామీప్యమే వారికి. అందువలనఁ బ్రారబ్ధకర్మశేష ముండుటంజేసి దాని భుజించి సాయుజ్యము నొందెదరు. ఆప్రకారము చెప్పఁబడినది « సంకర్షణాదయ స్సర్వే స్వాధికారా దనన్తరమ్, ప్రవిశన్తి పరందేవం విష్ణుం నాత్ర సంశయః " ‖ అని వ్యాసయోగమునందు. అందువలన అనిష్టమునకు సంపూర్ణముగా క్షయము. « పరబ్రహ్మత్వ మిచ్ఛామి పరబ్రహ్మన్ జనార్దన " § ఇత్యాదిగా బ్రహ్మాదులచేతఁగూడఁ బ్రార్థిత మగుటవలనను, « నమోక్ష సదృశం కించిత్ అధికం వా సుఖం క్వచిత్ । ఋతే వైష్ణవ మానన్దం వాఙ్మనో ఽగోచరం మహత్ " (*) ఇత్యాదివచనమువలనను, బ్రహ్మాదిపదముకన్నను మిక్కిలి యధిక మైన సుఖము మోక్ష మని సిద్ధము. అందువలన, యోగాయ—జ్ఞానోపాయముకొఱకు, యుజ్యస్వ. అది గదా కర్మకౌశలము.

కర్మజం బుద్ధియుక్తా హి ఫలం త్యక్త్వా మనీషిణః
జన్మబన్ధవినిర్ముక్తాః పదం గచ్ఛన్త్యనామయమ్. ౫౧

భా. ఎందువలన ననఁగా. కర్మజం ఫలం త్యక్త్వా అని వ్యవహితముతో నన్వయము. కర్మజమ్ = కర్మములవలనఁ బుట్టిన, ఫలమ్—ఇష్టా

* ఎట్లు పిశాచాదులు పురుషుఁ బ్రవేశించుచున్నవో ఆ ట్లీశ్వరుం బొందుట సాయుజ్య మని యభిప్రాయము.

• ఎట్లు దేవగ్రహాదులు పురుషునిఁ బొంది భోగములను పొందుదురో అట్లు ఉత్తమ మయిన ముక్తియందు బాహ్యభోగములను భుజింతురు.

‖ సంకర్షణాదు లందఱును తమ యధికారమున కనంతరము పరదేవత యగు విష్ణువును బ్రవేశింతురు. ఇందు సందేహము లేదు.

§ పరబ్రహ్మమా! జనార్దనా! పరబ్రహ్మత్వమును గోరుచున్నాను.

(*) అవాఙ్మానసగోచరం బగు విష్ణుదేవుని పరమానందంబు దక్క, ఇఁక నెందును మోక్షమునకు సమానముగాని అధికముగాని సుఖ మేదియు లేదు.

నిష్టదేహప్రాప్తి. బుద్ధియుక్తాః హి = సమత్వబుద్ధితోఁ గూడినవారలై గదా; అందువలన, కర్మజ మైన ఫలమును; త్యక్త్వా = విడిచి; మనీషిణః=జ్ఞానులయి; జన్మబన్ధవినిర్ముక్తాః = జన్మమే బంధము—జన్మబంధము, దానిచే విడువఁబడినవారలై, జీవించి యున్నవారలై యే జన్మబంధవినిర్ముక్తులై; అనామయమ్ = సర్వోపద్రవరహిత మైన; పదమ్ = విష్ణువు యొక్క పరమస్థానమును మోక్ష మను పేరు గల దానిని; గచ్ఛన్తి = పొందుచున్నారు అని యర్థము.

టీక. బుద్ధియోగా ద్ధనఞ్జయ యనునది మొదలు, పరమార్థజ్ఞానరూపమైన సర్వోత్కృష్టమ్ముతో దకస్థానీయ మగు కర్మయోగజన్య చిత్తశుద్ధి జనితబుద్ధి చెప్పఁబడినది, సాక్షాత్సుకృతదుష్కృతక్షయహేతు వనుటవలన. *

సమత్వబుద్ధి గలవారలై కర్మానుష్ఠానము చేయువారు, కర్మఫలము నొందక చిత్తశుద్ధిద్వారమున జ్ఞానము నొంది జన్మబంధము వీడినవారై సర్వోపద్రవరహిత మైన యుత్తమపద మగు మోక్షము నొందుదురు. అందువలన సమత్వబుద్ధి నాశ్రయింపు మని తా. వ్యాఖ్యానాంతరమునకు—కర్మయోగానుష్ఠానముచే సత్త్వశుద్ధి నొంది తద్ద్వారమునఁ బరమార్థజ్ఞానము నొందినవారు కర్మఫలములు వీడి జన్మబంధము దాఁటినవారై జీవన్ముక్తి నొంది ప్రారబ్ధక్షయమైనంతనే విదేహముక్తి నొందుదు రని తాత్పర్యము.

ఆ॰ సమత్వబుద్ధియుక్తునకు సుకృతదుష్కృతములు విడిచినను ఎట్లు మోక్షము కలుగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు. ఎందువలన ననఁగా అని. ఏందువలన సమత్వబుద్ధితోఁ గర్మ మనుష్ఠింపఁబడినదై దురితాదికము తొలఁగించునో అందువలనఁ బరంపరగా నది ముక్తిహేతు వని యర్థము. మనీషులు గదా జ్ఞానాతిశయము గలవారు, 'సమత్వబుద్ధియుక్తులై స్వధర్మాఖ్య మగు కర్మము ననుష్ఠించి అందువలనఁ బుట్టిన దేహప్రద మయిన ఫలమును వారు విడిచి జన్మరూప మైన బంధమునుండి వినిర్ముక్తులై వైష్ణవపదమును సర్వసంసారస్పర్శశూన్యమును పొందుచున్నా రను శ్లోకోక్తార్థము పదయోజనచేఁ జూపుచున్నారు.—ఇష్టదేహము దేవాదిరూపము, అనిష్టదేహము తిర్యగాదిరూపము, తత్ప్రాప్తియే కర్మమువలనఁ

* బుద్ధియోగా ద్ధనంజయ యనునది మొదలు జ్ఞానయోగము ప్రతిపాదింపఁబడిన దని భావము.

బుట్టిరశఫలము. దానిని, బుద్ధియుక్తులు, జ్ఞానులై, తత్ఫలమువలనను విడిచి, బంధవిముక్తి నొంది, జీవన్ముక్తులై యుండి, విదేహముక్తి పొందువారగుదు రని యర్థము.

బుద్ధియోగా దిత్యాదిస్థలమునందు బుద్ధిశబ్దమునకు సమత్వబుద్ధి యర్థముగా వ్యాఖ్యానము చేయఁబడినది; ఇప్పుడు పరంపరను విడిచి సుకృతదుష్కృతక్షయహేతుత్వము సమత్వబుద్ధియందు సిద్ధింపమింజేసి బుద్ధిశబ్దమునకు యోగ్యమయిన యర్థాంతరము చెప్పుచున్నారు లేక అని. అనవచ్ఛిన్నవస్తువిషయం బగుటచే నది యనవచ్ఛిన్నం బని సూచించుచు దానియందు ఇతరబుద్ధికన్న విశేషమును జూపుచున్నారు సర్వత స్సంప్లు తేత్యాదిగా. దాని కసాధారణ మయిన కారణమును నిర్దేశించుచున్నారు కర్మయోగ జ అని. ఇదియే బుద్ధిశబ్దార్థ మనుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు సాక్షా దిత్యాదిగా. జన్మబంధ విమోక్షాదికము అది శబ్దార్థము.

ఏకర్మము చేయునపుడు పరమార్థబుద్ధి యుద్దేశ్యముగా ఘటింపఁబడునో ఆకర్మముకంటె ఇతరకర్మము అట్టి యుద్దేశ్యమైన పరమార్థబుద్ధి సంబంధము లేనిది మిక్కిలి నికృష్టము. అందువలనఁ బరమార్థబుద్ధి నుద్దేశ్యముగా నవలంబించి కర్మమనుష్ఠింపవలెను. అట్లుగాక పరిచ్ఛిన్నమైన ఫలాంతరము నుద్దేశించి కర్మమనుష్ఠించినచో కార్పణ్యము సంభవించును. మఱియుఁ బరమార్థబుద్ధి నుద్దేశ్యముగా నాశ్రయించి కర్మమనుష్ఠించువారలు, చిత్తశుద్ధిద్వారమునఁ బరమార్థదర్శనము నొంది, దేహము జీవించియుండునపుడే సుకృతాదికము వీడి మోక్షము నొందుచున్నారు. కావునఁ బరమార్థదర్శనరూపయోగముకొఱకు మనస్సును నిలుపుకొనవలెను. యోగశబ్దవాచ్య మయిన పరమార్థదర్శనము నుద్దేశ్యముగా కర్మములందు నవలంబించువాఁడు నిపుణుఁ డని చెప్పఁబడును. ఇఁక పరమార్థదర్శనము నుద్దేశించి ఆయుద్దేశ్యముతోఁ గూడినవారైయే కర్మముల నారంభింతు రేని అప్పుడు తదనుష్ఠానజనిత మగు చిత్తశుద్ధిచే జ్ఞానము నొంది కర్మజం బగు ఫలంబు విడిచి నిర్ముక్తబంధనులై ముక్తి నొందుదురు. అని యిట్లు ఈపక్షమునందు ఈమూఁడుశ్లోకములు వ్యాఖ్యాతవ్యములు.

వా. ఇందువలనఁగూడ ఫలప్రసంగమును విడిచి స్వధర్మ మనుష్ఠింపవలెను —కర్మజం ఫలమ్= ఇష్టదేహాదిప్రాప్తిరూప మయిన కర్మఫలమును; త్యక్త్వా= బుద్ధియుక్తాః= జ్ఞానులును; మనీషిణః= మననశీలురును; జన్మముచేఁ గలుగు బంధము

జన్మబంధము, దానిచే వినిర్ముక్తులై, జీవించియుండియే జన్మబంధ వినిర్ముక్తులై; పదమ్— మోక్షం బను వైష్ణవపదమును, గచ్ఛన్తి, అనామయమ్ — సర్వోపద్రవరహిత మును అని యర్థము.

శ్రీ ౦. ఫలము నపేక్షింపక సమబుద్ధితోఁ జక్కఁగా అనుష్ఠింపఁబడిన నిత్యనైమిత్తికకర్మములపరిపాకమువలనఁ గలుగునట్టి చిత్తశుద్ధికి ఫలభూత మయిన శ్రవణాదిజనిత మగు అవిక్రియాత్మతత్త్వజ్ఞానసిద్ధియొక్క ఫలముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—బుద్ధియుక్తాః—బుద్ధి యనఁగా సాంఖ్యబుద్ధి, బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానము, దానితోఁ గూడినవారు, తన్నిష్ఠతోఁ గూడినవారు, జ్ఞానయోగనిష్ఠు లైనవారు గదా! మనీషిణః = విద్వాంసులు; కర్మజమ్ = సంచితాదికర్మములవలనఁ బుట్టిన, నానాయోనిసహస్రములు పొందించునట్టి; ఫలమ్—జన్మాదిలక్షణ మైనదానిని; త్యక్త్వా—« నిమిత్తాపాయే నైమిత్తికస్యా ప్యపాయః » * అను న్యాయముచే జ్ఞానాగ్నిచే సమస్తకర్మములకును దాహము కలుగఁగా తత్ఫలము లయిన జన్మాదులకుఁగూడ దాహము సంభవించుటవలన అందుచే కర్మఫలము విడిచినవా రగుచున్నారు, ఆత్మ కూటస్థుఁడు అను జ్ఞానముయొక్క శక్తిచే విద్వాంసులు తాము కర్మఫలమునకు విషయము కాని వారలై యని యర్థము; జన్మబన్ధవినిర్ముక్తాః— జన్మముతో బంధము సంబంధము గలది జన్మబంధము—దేహము, ఉత్తరకాలమునందుఁ గలుగఁబోవునదియు వర్తమానమును, దానిచే వినిర్ముక్తులై, కారణము లేమివలన భవిష్యద్దేహసంబంధము లేనివారును తాదాత్మ్యము లేమివలన వర్తమానదేహసంబంధము లేనివారునై; తామీ లోకమునందు జీవించి యుండియే, అనామయమ్ = ఆధ్యాత్మికాది సర్వోపద్రవములును లేనిది, నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావము, అఖండానందైకరసంబు అగు; పదమ్ = పద్యతే—జ్ఞానముచేఁ బొందఁబడుచున్నది కావున పరబ్రహ్మమును; గచ్ఛన్తి, అవిద్యాకృతమును వాసనాకృతమునుగూడ అన్యభావమును విడిచి బ్రహ్మభావమునే పొందుచున్నా రని యర్థము. హి అనునది విద్వాంసులయనుభవమును దెలుపుచున్నది.

మ. దుష్కృతహానమే యపేక్షితము, కాని సుకృతత్యాగము కాదు, పురుషార్థభ్రంశము సంభవించుటవలన. అని యాశంకించి తుచ్ఛఫలత్యాగముచే పరమపురుషార్థప్రాప్తిఫలముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—సమత్వబుద్ధియుక్తులు; హి=ఏ కారణ

* నిమిత్తమునకు నాశము కలుగఁగా నైమిత్తికమునకుఁగూడ నాశము.

మావలన; కర్మజం ఫలం త్యక్త్వా, కేవలము ఈశ్వరారాధనార్థము' కర్మములను చేయుచు సత్త్వశుద్ధిద్వారమున; మనీషిణః = తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్య మయిన ఆత్మజ్ఞానము గలవా రగుచున్నారు. అట్టివారలై, జన్మరూప మయిన బంధముచే, వినిర్ముక్తాః = విశేషముచే – ఆత్యంతికముగా నిశ్శేషముగా విడువఁబడినవారై; పదమ్ = పొందఁ దగినదాని, ఆత్మతత్త్వమును, ఆనందరూప మయిన బ్రహ్మమును; అనామయమ్ = అవిద్యా తత్కార్యరూపరోగము లేనిదాని, అభయ మైనదాని, మోక్షాఖ్యమును; గచ్ఛన్తి = అభేదముచేఁ బొందుచున్నా రని యర్థము. ఎందువలన నట్లు ఫలకామనను విడిచి సమత్వబుద్ధితోఁ గర్మము లనుష్ఠించి వానిచే నంతఃకరణశుద్ధి నొందినవారై తత్త్వమస్యాది ప్రమాణములచే ఆత్మతత్త్వజ్ఞానము నొంది దానంజేసి నశించిన యజ్ఞానతత్కార్యములు గలవారై సకలానర్థనివృత్తి పరమానందప్రాప్తిరూప మైన మోక్షాఖ్యం బగు విష్ణుని పరమపదముం బడయుచున్నారో; అందువలన నీవును "యచ్ఛ్రేయ స్స్యా న్నిశ్చితం బ్రూహి తన్మే" అని యడిగినవాఁడవు శ్రేయస్సు తెలియఁ గోరినవాఁడ వగుటంజేసి యిట్టి కర్మయోగము ననుష్ఠింపు మని భగవంతుని యభిప్రాయము.

శ్రీ. కర్మములు మోక్షసాధనం బగు విధముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.–కర్మజం ఫలం త్యక్త్వా, కేవల మీశ్వరారాధనార్థము కర్మము చేయుచున్నవారలు; మనీషిణః = జ్ఞానులై; జన్మరూప మయిన బంధముచే వినిర్ముక్తులై; అనామయమ్= సర్వోపద్రవరహిత మయినదానిని, విష్ణువుయొక్క, పదమ్–మోక్షాఖ్య మయిన స్థానమును, గచ్ఛన్తి.

ప. ఇటఁ గౌశలముచేఁ జేయఁబడిన కర్మములు మోక్షసాధనము లనుటం జెప్పుచున్నాఁడు.——వ్యవసాయాత్మక మయిన బుద్ధితోఁ గూడినవారు, మనీషిణః = జ్ఞానులు, కర్మజం ఫలం త్యక్త్వా=తృణమువలె లెక్కింపక, అనామయమ్ = సర్వోపద్రవరహిత మగు, పదం గచ్ఛన్తి. ఎట్టివారలై యనఁగా. జన్మబన్ధవినిర్ముక్తాః–కర్మజ ఫల ముండినం గదా పునర్జన్మబంధము కనఁబడుచున్నది, దానినుండి విశేషముచే నిర్ముక్తులై.

రా. మనీషిణః = పండితులు; బుద్ధియుక్తాః = బుద్ధియోగముతోఁ గూడినవారై; కర్మజం ఫలం త్యక్త్వా = కర్మములవలనఁ గలుగు ఫలమును విడిచి, కర్మములను జేయుచుండి; దానివలన; జన్మబన్ధవినిర్ముక్తాః = జన్మరూప మయిన బంధము

నుండి విముక్తులై; అనామయమ్, పదమ్, గచ్ఛన్తి- హి—ప్రసిద్ధము గదా యిది యన్ని యుపనిషత్తులయందును అని యర్థము.

పండితు లగువారు ఈబుద్ధియోగము నవలంబించినవారై కర్మఫలమును విడిచి కర్మము లనుష్ఠించి, యందువలన జన్మబంధము వీడినవారై పరమపదము బడయుదు రని తాత్పర్యము.

మా. తదుపాయముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—కర్మజం ఫలం త్యక్త్వా—కామన చేయక ఈశ్వరునకు సమర్పించి; బుద్ధియుక్తాః = సమ్యక్ జ్ఞానము గలవారై; పదం గచ్ఛన్తి. యోగసహిత మైన కర్మము జ్ఞానసాధనము, అజ్ఞానము మోక్షసాధన మని భావము.

యదా తే మోహకలిలం బుద్ధి ర్వ్యతితరిష్యతి
తదా గన్తాసి నిర్వేదం శ్రోతవ్యస్య శ్రుతస్య చ. ౫౨

భా. యోగానుష్ఠానజనిత మగు చిత్తశుద్ధిచేఁ గలుగు బుద్ధి యెప్పుడు పొందఁబడును ? అనఁగా, చెప్పెదము.—యదా = ఏకాలమునందు; తే = నీయొక్క; మోహకలిలమ్ = మోహాత్మక మయిన అవివేకరూప మైన కాలుష్యమును, ఏది ఆత్మానాత్మవివేకజ్ఞానమును కలుషపఱచి విషయమును గూర్చి యంతఃకరణమును ప్రవర్తింపఁజేయు చున్నదో, దానిని; తే=నీయొక్క; బుద్ధిః=చిత్తము; వ్యతితరిష్యతి=అతిక్రమించునో, మిక్కిలి శుద్ధత్వము నొందునో యని యర్థము; తదా=ఆకాలమునందు; శ్రోతవ్యస్య = వినవలసినదానియొడను; శ్రుతస్యచ = వినఁబడినదానియె డను; నిర్వేదమ్ = వైరాగ్యమును; గన్తాసి = పొందఁ గలవు, అప్పుడు వినవలసినదియు విన్నదియు నీకు నిష్ఫలంబుగాఁ దోఁచు నని యభి ప్రాయము.

ఎప్పుడు అవివేకరూప మయిన కాలుష్యము తొలఁగి నీచిత్తము శుద్ధ మగునో అప్పుడు నీకు వినవలసినదియు విన్నదియు నిష్ఫలముగాఁ దోఁచి సమస్త మయిన అనాత్మవిషయంబునందును వైరాగ్యము కలుగు నని తాత్పర్యము.

ఆ. ఈబుద్ధి లభించుకాలమును ప్రశ్నపూర్వకముగాఁ బ్రకటించుచు న్నారు యోగానుష్ఠా నేత్యాదిగా. « శ్రుతం శ్రోతవ్యం దృష్టం ద్రష్టవ్యమ్ " *

* వినఁబడినది వినవలెను చూడఁబడినది చూడవలెను.

ఇత్యాదికములందు ఫలాభిలాషప్రతిబంధకమువలన ఈబుద్ధి యుదయింపదని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు యదా ఇత్యాదిగా. వివేకముయొక్క పరిపాకావస్థ కాలశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది. కాలుష్యము దోషపర్యవసాయి ♦ అని తెలుపుచు విశేషణము చేయుచున్నారు పది ఇత్యాదిగా. ఆకాలుష్యరూప మయిన అనర్థము నీకుఁ గల దని యన్వయము గలుగుటకై తే అని మరలఁ జెప్పుట. చిత్తశుద్ధిఫలమయిన వివేకము లభించుటచే వైరాగ్యము లభించు నని తెలుపుచున్నారు తదా ఇత్యాదిగా. అధ్యాత్మశాస్త్రవ్యతిరిక్త మయిన శాస్త్రము శ్రోతవ్యాదిశబ్దముచే గ్రహింపఁబడుచున్నది. చెప్పిన వైరాగ్యమునే విశదీకరించుచున్నారు వినవలసినదియు ఇత్యాదిగా. ఈవివేకము సిద్ధించినచో సమస్తమైన అనాత్మవిషయంబును నిష్ఫల మని తోఁచు నని యర్థము.

హా. యోగానుష్ఠానజనితం బగు సత్త్వశుద్ధి యెప్పుడు పొందఁబడు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—యదా = ఏకాలమునందు, తే = నీయొక్క, మోహకలిలమ్ = అవివేకాత్మక మగు కాలుష్యమును, పది యాత్మానాత్మవివేకమును కలుషముగాఁ జేసి విషయములం గూర్చి యంతఃకరణమును ప్రవర్తింపఁజేయుచున్నదో దాని; బుద్ధిః; వ్యతితరిష్యతి, శుద్ధత్వమును బొందుచున్నదో అని యర్థము. తదా = ఆకాలమునందు; గన్తాసి = పొందఁగలవు, నిర్వేదమ్ = వైరాగ్యమును, శ్రోతవ్యస్య శ్రుతస్యచ— అప్పుడు శ్రోతవ్యంబును శ్రుతంబును నిష్ఫలముగాఁ దోఁచు నని యర్థము.

శం. చిత్తశుద్ధిజన్యంబును అన్నివిషయంబులందు అలంబుద్ధిలక్షణంబును ‖ నగు వైరాగ్యంబును ప్రజ్ఞాస్థైర్యరూప మయిన యోగమును ఎప్పుడు దేనిచేఁ బొందఁగలను ? అను నర్జునుని యభిప్రాయము నాశంకించి « ఎప్పుడు నీకు చిత్తకాలుష్యనివృత్తి యగునో, ఎప్పుడు మఱి నీకు ప్రజ్ఞ నిర్వికల్పం బగునో అప్పుడు వైరాగ్యమును యోగమును బొందఁగలవు " అని యీరెంటిని రెండుశ్లోకములచేఁ గ్రమంబునఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—సదసద్వివేకశూన్య మగుటం జేసి యంతఃకరణము అసద్విషయములందే రమ్యము అరమ్యము § ఇష్టము అనిష్టము గ్రాహ్యము అగ్రా

♦ దోషముగా పేర్పడునది.

‖ వలదు అను బుద్ధి స్వరూపముగాఁ గలదియును.

§ రమణీయము కానిది.

హ్యాము అని దేనిచే రాగద్వేషగ్రస్తమయి సర్వదా ప్రవర్తించుచున్నదో అదే మోహకలిలము, మోహ మనఁగా బుద్ధిహీనత, ఈవిషయసమూహ మంతయు అసత్తు మాయికము తుచ్ఛము అను వివేకము లేకుండుట, పదార్థము తెలియక పోవుట, అదియే కలిల మనఁగా కాలుష్యము, అద్దమును దుమ్మువలె వివేకబుద్ధిని ఆవరించునది, ఇట్టి మోహకలిలమును; తే బుద్ధిః, యదా, వ్యతితరిష్యతి—“ యదిదం మనసా వాచా చక్షుర్భ్యాం శ్రవణాదిభిః । నశ్వరం గృహ్యమాణంచ విద్ధి మాయా మనోమయమ్ ” $ ఇత్యాదివచనార్థమును జక్కఁగా గ్రహించుటచేఁ గలుగునదియు ఈశ్వరప్రసాదమూలకంబు నగు—‘ దృశ్య మంతయు మిథ్యయే ’ యను నిశ్చయముచే విడువఁ గలదో; తదా, శ్రోతవ్యమును శ్రుతమును, ద్రష్టవ్యమును దృష్టమును, జ్ఞాతవ్యమును జ్ఞాతమును, గ్రాహ్యమును గృహీతమును ♦ అను వస్తువు మిథ్యయే యని తెలిసి, నిర్వేదమ్ = వైరాగ్యమును, అంతటను అలం బుద్ధిరూపమును; గన్తాసి = పొందఁగలవు. వ్యవహార్యము * మిథ్య యగుటవలన, వ్యవహారము మిథ్యార్థము విషయముగాఁ గల దగుటవలన, నిష్ఫల మయిన దీనిచే నాకేమి యని సమస్త మయిన వ్యవహార్యమునుండియు వ్యవహారమునుండియు ఉపరతి నొందఁ గల వని యర్థము.

మ॰ ఇట్లు కర్మము లనుష్ఠింతునేని ఎప్పుడు నాకు సత్త్వశుద్ధి యగు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఇంతకాలముచే సత్త్వశుద్ధి కలుగు నను కాలనియమ మేమియు లేదు, మ తే మనఁగా, యదా = ఏకాలమునందు; తే=నీయొక్క; బుద్ధిః = అంతఃకరణము; మోహకలిలం వ్యతితరిష్యతి = అవివేకాత్మక మయిన కాలుష్యమును, నేను ఇది—నాది యిది ఇత్యాద్యజ్ఞానవిలాసమును మిక్కిలి గహనమైన దాని, అతిక్రమించునో, రజస్తమోమలము విడిచి శుద్ధత్వము నొందునో అని యర్థము. తదా = ఆకాలమునందు; శ్రోతవ్యస్యశ్రుతస్యచ—కర్మఫలమునెడ; నిర్వేదమ్ = తృష్ణ లేమిని; గన్తాసి = పొందఁ గలవు, “ పరీక్ష్యలోకాన్ కర్మచితాన్

$ ఏ యిది మనస్సుచేతను వాక్కుచేతను నేత్రములచేతను శ్రవణాదులచేతను గ్రహింపఁబడుచు నశ్వర మగుచున్నదో అది యంతయు మాయామనోమయం బని యెఱుంగుము.

♦ వినవలసినదియు వినఁబడినదియు, చూడవలసినదియుఁ జూడఁబడినదియు, తెలియవలసినది యుఁ దెలియఁబడినదియు, గ్రహింపవలసినదియు గ్రహింపఁబడినదియు.

* వ్యవహరింపఁ దగినది.

బ్రాహ్మణో నిర్వేద మాయాత్ ॥ ♦ అను శ్రుతివలన. నిర్వేదమోపఫలముచే అంతః కరణశుద్ధి నెఱుంగుదు వని యభిప్రాయము.

శ్రీ. ఎప్పు డాపదమును నేను బొందుదు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు రెండు శ్లోకములచేత—మోహ మనఁగా దేహాదులం దాత్మబుద్ధి, అదియే, కలిలము—గహనము, ↑ 'కలిలం గహనం విదుః' అని యభిధానకోశస్మృతివలన. అందువలన నిది యర్థము—ఇట్లు పరమేశ్వరారాధనము చేయుచుండఁగా, యదా = ఎప్పుడు, తత్ప్రసాదముచేత, తే బుద్ధిః, దేహాభిమానలక్షణమోహమయ మగు గహనమును—దుర్గమును, విశేషించి దాఁటఁ గలదో, అప్పుడు శ్రోతవ్యము శ్రుతము అగు అర్థము నెడ, నిర్వేదమ్ = వైరాగ్యమును, గన్తాసి = పొందుదువు, అవి యుపాదేయములు కానందువలన వానియెడ జిజ్ఞాసను సహింప వని యర్థము.

ప. ఇఁక ఎప్పుడు పదప్రాప్తి యనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—తే బుద్ధిః, యదా, మోహకలిలం వ్యతితరిష్యతి — మోహము— దేహాత్మబుద్ధి, అదియే కలిలము—గహనము, అతిక్రమింపనశక్య మగుటవలన; దాని, ఎప్పుడు, నీబుద్ధి, విశేషించి దాఁటునో; తదా, శ్రోతవ్యస్య, శ్రుతస్యచ-ఫలమునెడ, నిర్వేదమ్=వైరాగ్యమును, గన్తాసి = పొందఁ గలవు. అట్లు చెప్పఁబడినది పాతంజలమునందు «భోగాపవర్గౌ బుద్ధికృతౌ బుద్ధావేవ వర్తమానౌ కథం పురుషే వ్యపదిశ్యేతే సహి తత్ఫలభోక్తేతి.- యథా విజయః పరాజయోవా యోధేషు వర్తమాన స్స్వామిని వ్యపదిశ్యతే సహి తత్ఫలభోక్తేతి. బుద్ధిరేవ పురుషార్థాపరిసమాప్తి ర్బన్ధః తదర్థవ్యవసాయో మోక్షః ॥* అని.

రా. చెప్పినవిధమునఁ గర్మమునందుఁ బ్రవర్తించినవాఁడవై అట్లు వర్తించుటచే నిర్ధూతకల్మషుండ వగు, § తే= నీయొక్క; బుద్ధిః=అంతఃకరణము; మోహకలిలమ్ = మిక్కిలి స్వల్పపు ఫలాసక్తికిఁగూడ హేతువైన మోహరూప మగు కాలు

♦ కర్మసంపాదితము లగు లోకములను బరీక్షించి బ్రాహ్మణుఁడు నిర్వేదమును బొందును.

↑ అడవి.

* భోగమోక్షములు బుద్ధికృతములు బుద్ధియందే యున్నవి ఎట్లు పురుషునందు చెప్పఁబడుచున్నవి? అతఁడు గదా తత్ఫలము భుజించువాఁడు అందువలన. ఎట్లు జయముగాని పరాజయముగాని భటులయం దున్నది రాజునందుఁ జెప్పఁబడుచున్నదో అతఁడు గదా తత్ఫలభోక్త యను కారణమువలన, అట్లు. బుద్ధియే పురుషార్థపరిసమాప్తి లేనిచో బంధము, పురుషార్థవ్యవసాయము మోక్షము.

§ పోఁగొట్టఁబడిన పాపములు గలవాఁడ వగు.

వ్యమును; వ్యతితరిష్యతి = దాటఁ గలదో; తదా = అప్పుడు; శ్రుతస్య = మావలన ఇంతకు మున్ను త్యాజ్య మని వినఁబడిన ఫలాదికమునకుఁగాను; శ్రోతవ్యస్య చ = ఇఁకమీఁద వినవలసినదానికిఁగాను; నీయంత నీవే, నిర్వేదమ్ = స్వావజ్ఞను *; గన్తాసి = పొందఁ గలవు.

ఇప్పుడు మేము చెప్పినప్రకారము నీవు కర్మము లనుష్ఠించి యందుచే పాపము లన్నియు వీడిన పిమ్మట, ఎప్పుడు నీబుద్ధియందుఁ గొంచె మయినను ఫలాసక్తికిఁ గారణ మయిన మోహకాలుష్యము లేక పరిశుద్ధత కలుగునో, అప్పుడు నీవు మే మిదివఱకు ఫలాదికము విడువు మని చెప్పినవిషయమును ఇఁకఁ జెప్పఁబోవువిషయమును దలఁచికొని, మున్నింత యవివేకినై యుంటి నని, నీయంత నిన్ను నీవే నిందించుకొందు వని తాత్పర్యము.

మూ॰ ఎదివఱకు అవశ్యము చేయవలెను ముముక్షువు ఇట్లు కర్మములను? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—నిర్వేదమ్ = మిక్కిలి లాభమును. అట్లు ప్రయోగము వలన "తస్మా ద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య" ఇత్యాదిగా. అచ్చట వైరాగ్య మర్థ మనుట యుపపన్నము గాదు గదా! అట్లయినయెడ పాణ్డిత్యాత్ • అని యుండును. మఱియు, జ్ఞానులకు భగవన్మహిమాదిశ్రవణమునందు విరక్తి కలుగదు. "ఆత్మారామా హి మునయో నిర్గ్రన్థా అప్యురుక్రమే, కుర్వ న్త్యహైతుకీం భక్తి మిత్థం భూతగుణో హరిః" § అను వచనమువలన. శుకాదుల యనుష్ఠానమువలనను. వారికి ఫలము సుఖము లేకపోలేదు, అదియే వారికి మహాసుఖ మగుటవలన. "యా నిర్వృతి స్తనుభృతాం తవ పాదపద్మ ధ్యానా ద్భవజ్జనకథాశ్రవణేన వా స్యాత్, సా బ్రహ్మణి స్వమహి మన్యపి నాథ మాభూ త్కి మ్వన్తకాసిలులితా త్పతతాం విమానాత్" ‖ ఇత్యాదివచనమువలన. వారికిఁగూడ ఉపాసనాదిఫలము సాధిత మగుటవలన, తారతమ్యము తెలియవచ్చుటవలనఁగూడ. అవును. తారతమ్యము లేనియెడ—"నాత్యన్తికం విగణయ న్త్యపి తే ప్రసాదమ్, నైకాత్మతాం మే

* నిన్ను నీవు నిందించుకొనుటను.

• పాండిత్యమువలన.

§ ఆత్మారాము లగు మునులుగూడఁ గదా నిర్విషయులయ్యు భగవంతునియందు నిర్హేతుకభక్తిఁ జేయుచున్నారు. ఇట్టి గుణములు గలవాఁడు హరి.

‖ స్వామీ! నీపాదపద్మముల ధ్యానించుటవలనఁగాని, నీభక్తులకథల వినుటవలనఁగాని, దేహధారులకు ఏయానందము కలుగునో అది స్వకీయమహిమ గల బ్రహ్మానందమునను లేదు. ఇఁక యమునిఖడ్గముయొక్క చలనమువలన విమానమునుండి పడువారికి లే దని చెప్పవలెనా?

స్పృహయన్తి కేచిత్, ఏకత్వ మప్యుత దీయమానం నగృహ్ణాతి" ¶ అని ముక్తి యిచ్ఛింపనివారు స్తుతింపఁబడుచున్నారు. ముక్తినిగూడ ఇచ్ఛింపనివారికిఁగూడ మోక్షమే ఫలము. దానిఁ గోరువారికిఁగూడ సుప్రతీకాదులకు మోక్షము కలదు. అప్పుడు ఇచ్ఛింపనివారి స్తుతించుట యెట్లుపపన్న మగును? * వచనములవలనఁ గూడ "యథా భక్తివిశేషో ఽత్ర దృశ్యతే పురుషోత్తమే, తథా ముక్తివిశేషో ఽపి జ్ఞానినాం లిఙ్గభేదనే" • అనియు, "యోగినాం భిన్నలిఙ్గానా మావిర్భూతస్వరూపిణామ్ । ప్రాప్తానాం పరమానన్దం తారతమ్యం న చైవహి" § అనియు, "నత్వా మతిశయిష్యన్తి ముక్తా వపి కదాచన, మద్భక్తియోగాత్ జ్ఞానాచ్చ సర్వానతిశయిష్యసి" ‡ అనియును. సామ్యవచనమో ప్రాచుర్యవిషయము. దుఃఖాభావవిషయమును. అట్లు చెప్పఁబడినది "దుఃఖాభావః పరానన్దో లిఙ్గభేద స్సమో మతః । తథా ఽపి పరమానన్దో జ్ఞానభేదాత్తు భిద్యతే" ※ అని నారాయణాష్టాక్షర కల్పమునందు అందువలన, శ్రుతాదికమునందు వైరాగ్య మిట వివక్షితము కాదు. ఇతరస్థలమున లాభార్థమునఁ బ్రయోగ ముండఁగా శ్రుతాద్యర్థసంకోచమునందుఁ బ్రమాణ మేమియు లేదు. పెద్దలచే శ్రోతవ్యంబును శ్రుతంబు నగు వేదాదికముయొక్క ఫలమును పొందుదు వని యర్థము.

శ్రుతివిప్రతిపన్నా తే యదా స్థాస్యతి నిశ్చలా
సమాధా వచలా బుద్ధి స్తదా యోగ మవాప్స్యసి. ౫౩

భా. మోహకలిలనాశద్వారంబున ఆత్మవివేకజన్యమైన ప్రజ్ఞ నొందినవాఁడవై యెప్పుడు కర్మయోగమువలనం గలుగు ఫలమును

¶ ఆత్యంతికమైన నీప్రసాదమునుగూడ వారు గణియింపరు. సాలోక్యాదిను—సాయుజ్యమును కొందరు అపేక్షింపరు. ఏకత్వమునుగూడ ఇయ్యఁబడుచున్న దాని గ్రహింపరు.

* అందువలన ఇచ్ఛింపనివారికిఁ గలుగు మోక్ష మధిక మని భావము.

• ఎట్లు విష్ణువునందు భక్తివిశేషము కనఁబడుచున్నదో, అట్లు జ్ఞానులకు లింగభేదనమున ముక్తి విశేషముగూడ కలదు.

§ భిన్నలింగులై ఆవిర్భూతస్వరూపులై పరమానందము నొందిన యోగులకుఁ దారతమ్యమెల్లప్పుడు కలదు.

‡ నిన్ను ముక్తులందుఁగూడ ఎప్పుడును యతిశయింపఁజాలరు. నాయందలి భక్తియోగమువలనను జ్ఞానమువలనను నీ వందఱ నతిశయించి యుందువు.

※ దుఃఖాభావము పరానందము లింగభేదము సమముగాఁ జెప్పఁబడినది. అట్లయినను పరమానందము జ్ఞానభేదమువలన భేదిల్లుచున్నది.

పరమార్థయోగమును బొందఁగలను? అందువేని, అది వినుము.— శ్రుతివిప్రతిపన్నా—శ్రుతి = అనేకము లగు సాధ్యములయు సాధనములయు సంబంధములఁ దెలుపునట్టి ప్రవృత్తినివృత్తిలక్షణము లగు శ్రుతివాక్యముల శ్రవణములచే, విప్రతిపన్నా = నానావిధముగా గ్రహించియున్న, విక్షేపము నొందియున్న; తే = నీయొక్క; బుద్ధిః = అంతఃకరణము; యదా = ఏకాలమునందు; స్థాస్యతి = స్థిరముగా నుండునో; నిశ్చలా = విక్షేపరూపచలనము లేనిదై; సమాధౌ = సమాధీయతే చిత్తమస్మిన్—చక్కఁగా నుంపఁబడును చిత్తము దీనియందు, కావున సమాధి యనఁగా ఆత్మ, ఆత్మయం దనుట; అచలా—అందును వికల్పము లేనిదై యనుట. తదా = ఆకాలమునందు; యోగమ్ = వివేకజన్యప్రజ్ఞాసమాధిని; అవాప్స్యసి = పొందుదువు.

ఇదివఱకు అనంతము లగు కర్మములను తత్ఫలములను తన్నివృత్తిని దెల్పుచు నానావిధాభిప్రాయములై తోఁచునట్టి శ్రుతులు వినుటవలన నానావిధ విక్షేపములు కలిగియుండు నీయంతఃకరణము ఎప్పుడు ఈ సర్వవిక్షేపములును నశించి, చలనము లేనిదై పరమాత్మయందు నిర్వికల్పమై స్థిరముగా నిలుచునో, అప్పుడు నీవు వివేకజన్య మైన పరమాత్మైక్యజ్ఞానమునందు నిష్ఠను బొందుదు వని తాత్పర్యము.

ఆ. చిత్తశుద్ధియు వివేకము వైరాగ్యము సిద్ధించినను మున్ను చెప్పిన పరమార్థబుద్ధియొక్క ప్రాప్తికాలము తెలుపఁబడినది కా దని శంకించుచున్నాఁడు మోహేత్యాదిగా. మున్ను చెప్పిన వివేకాదియుక్తచిత్తమునకు ఆత్మయందు స్థైర్యావస్థ కలిగినపుడు ఈబుద్ధి సిద్ధించు నని చెప్పుచున్నారు అది విను మని. అడుగఁబడిన కాలవిశేషము అది యనుటచే గ్రహింపఁబడుచున్నది. బుద్ధి శ్రుతివిప్రతిపన్న మగుటను విశదీకరించుచున్నారు అనేకములు ఇత్యాదిగా. నానాశ్రుతివిప్రతిపన్నత్వమునే సంక్షేపించుచున్నారు విక్షేపము నొందియున్న అని. చెప్పఁబడిన రెండుహేతువుల ననుసరించి వైరాగ్యపరిపాకావస్థ కాలశబ్దార్థము. నైశ్చల్యము—విక్షేపము లేకుండుట. అచలత్వము—వికల్పము లేకుండుట. విక్షేప మనఁగా విపర్యయము, వికల్ప మనఁగా సంశయము అని తెలియునది. వివేకజన్యప్రజ్ఞాసమాధివి—వివేకద్వారమునఁ బుట్టిన ప్రజ్ఞ అనఁగా మున్ను చెప్పిన బుద్ధి, దానియందే నిష్ఠ సమాధి.

హ॰ మోహకలిలము పీడిన పిదప ఆత్మవివేకప్రజ్ఞ గలవాఁడవై యెప్పుడు కర్మయోగఫల మయిన పరమార్థయోగమును బొందుదువో దాని వినుము.— శ్రుతివిప్రతిపన్నా = అనేకము లగు సాధ్యసాధనములఁ బ్రకటించునట్టి శ్రుతుల వినుటచే సంప్రతిపన్నము కానట్టి, విక్షిప్తమై యుండునట్టి; తే బుద్ధిః, యదా = ఏకాలమునందు; స్థాస్యతి, నిశ్చలా = విక్షేపరూప మగు చలనము లేనిదై, సమాధౌ—సమాధీయతే అస్మిన్ అని సమాధి, ఆత్మ యందనుట, అచలా=అందును వికల్పవర్జితమై, ఇది పరమార్థయోగమునకుఁ గారణము. తదా యోగ మవాప్స్యసి.

శం॰ ఇట్లు ముముక్షువునకు జ్ఞానయోగసిద్ధి కసాధారణకారణం బగు బాహ్యోపరతిని నిరూపించి యిఁక జ్ఞానయోగము సిద్ధించువిధముం జెప్పుచున్నాఁడు.—శ్రుతి విప్రతిపన్నా—ఋగ్వేదాదు లగు శ్రుతులు ఒక్కచోఁ గర్మవిశేషములను తత్ఫలవిశేషములను తన్మహాత్త్వవిశేషములను బ్రతిపాదించుచున్నవి, ఒకచో ఉపాసనవిశేషములను తత్ఫలవిశేషములను తన్మహాత్త్వవిశేషములను బ్రతిపాదించుచున్నవి, ఒకచో సగుణబ్రహ్మమును తన్మాహాత్మ్యమును తత్ఫలోత్కర్షముఁ బ్రతిపాదించుచున్నది, ఒకచో నిర్గుణబ్రహ్మమును తద్జ్ఞానమును తన్మాహాత్మ్యమును తత్ఫలోత్కర్షముఁ బ్రతిపాదించుచున్నవి, ఇది యంతయు విన్నవాని కిట్లు విప్రతిపత్తి కలుగును—ఏమి యన్నిటికిఁ బ్రాధాన్యమా? సగుణమునకా? నిర్గుణమునకా? లేక రెండింటికిని బ్రాధాన్యమా? ఈప్రకారముగా శ్రుతివాక్యములచే, విప్రతిపన్నము—సంశయావిష్ట మగు; తే బుద్ధిః; ప్రజ్ఞావిశేషముచే శాస్త్రమునంతయు విచారించి శ్రుతిస్మృతి యుక్తి బలముచేతను గురూపదేశముచేతను « సర్వే వేదా యత్పద మామనన్తి » అను న్యాయంబున సమస్తశాస్త్రమునకును నిర్విశేష బ్రహ్మమునందే మహాతాత్పర్యము నిశ్చిత మగుచున్న దని తెలిసి విప్రతిపత్తుల నన్నిటిని విడిచి; నిశ్చలా = నిర్విశేష మయి; సమాధౌ = సమాధీయతే అస్మిన్ అని సమాధి యనఁగా పరబ్రహ్మము, దానియందు; తదాకారమునసే, అచలా = చలనహేతువు లగు బాహ్యవాసనలు నశించుటవలన అవిక్రియమై నిశ్చలమై; యదా స్థాస్యతి; తదా; యోగమ్—ప్రజ్ఞాస్థైర్యరూపమును; అవాప్స్యసి.

లేక. « సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ, సర్వం బ్రహ్మేతి దాత్మ్య మిదం సర్వమ్, సద్ధీదం సర్వం చిద్ధీదం సర్వమ్ * తత్త్వమసి, అయ మాత్మా బ్రహ్మ, త

* సత్తు—ఉన్నది గదా యిది యంతయు, చిత్తు—ప్రకాశించునది గదా యిది యంతయు.

చేత దృష్టిస్తూ పూర్వ మపర మనన్తర మబాహ్యమ్, బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్ ఇ ఇత్యాదు లగు శ్రుతులచే సర్వమును బ్రహ్మమాత్రమే యను జ్ఞానము గలిగించువానిచే విశేషప్రతిపత్తి గలది యేదో అది శ్రుతి విప్రతిపన్నము, సర్వం బ్రహ్మైవేత్యాది శ్రుతులచే కలిగింపఁబడిన విశేషజ్ఞానము గలది యని యర్థము; అందువలననే, నిశ్చలా = విక్షేపము లేనిది, పరమార్థవాక్యముచేతఁగాని అధిష్ఠానసందర్శనముచేఁగాని పుట్టునట్టి బుద్ధికి విప్రతిపత్తిగాని విక్షేపముగాని యెట్లు సంభవించును? కావున, ఇట్లు చక్కఁగాని శ్రవణముతోను మననముతోను గూడిన, తే బుద్ధిః; సమాధౌ=అసంప్రజ్ఞాతసమాధియందు; అచలా = గాలి లేనిచోట నుండు దీపమువలె నిశ్చలమయి; యదా = ఏకాలమునందు, చిత్తపరిపాకావస్థయందు; స్థాస్యతి=నిలువఁగలదో; తదా, త్వమ్, యోగమ్ = జ్ఞానయోగమును, ప్రతిబంధము లేనియట్లు; అవాప్స్యసి, యోగారూఢుఁడవు కాఁగల వని యర్థము.

మ. అంతఃకరణశుద్ధిచే నిట్లు నిర్వేదము నొందినవాని కెప్పుడు జ్ఞానప్రాప్తి యనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—తే = నీయొక్క; బుద్ధిః; శ్రుతివిప్రతిపన్నా—శ్రుతి = నానావిధఫలశ్రవణములచే, తాత్పర్యావిచారము చేయనివానిచే, విప్రతిపన్నా = అనేకవిధసంశయవిపర్యయములు గల దగుటచే, విక్షిప్తమై యుండినది మున్ను; యదా = ఏకాలమునందు; అంతఃకరణశుద్ధిచేఁ బుట్టిన వివేకముచే జనితమయిన దోషదర్శనముచేత ఆవిక్షేపమును విడిచి; సమాధౌ = పరమాత్మయందు; నిశ్చలా = జాగ్రత్స్వప్నదర్శనరూప మయిన విక్షేపము లేనిదై; అచలా = సుషుప్తిమూర్ఛ స్తబ్ధత ఇత్యాదిరూప మయిన లయము అను చలనము లేనిదై; స్థాస్యతి—లయవిక్షేపములు అను దోషములు వీడి సమాహిత మగునో అని యర్థము; లేక; నిశ్చలా = అసంభావనావిపరీతభావనలు లేనిదై; అచలా = దీర్ఘకాలా ~~ ~~ నైరంతర్య సత్కార ~~సేవనములచే~~ విజాతీయప్రత్యయరహితమై; నిర్వాతదీపమువలె, ఆత్మయందు, స్థాస్యతి అని యర్థము; తదా = ఆకాలమునందు; యోగమ్ = జీవపరమాత్మైక్యరూప మయిన తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్య మగు అఖండసాక్షాత్కారమును సర్వయోగములకును ఫలమైనదాని; అవాప్స్యసి. అప్పుడికఁ సాధింపఁదగినది మఱి యేదియు లేకపోవుటవలనఁ గృతకృత్యుఁడవు స్థితప్రజ్ఞుఁడవు కాఁగల వని యభిప్రాయము.

శ్రీ. అందువలనను. శ్రుతివిప్రతిపన్నా.—శ్రుతి=నానావిధములగు వైదిక లౌకికార్థముల శ్రవణములచేత, విప్రతిపన్నా = ఇంతకు మున్ను విక్షేపము గలిగి

యున్నదగు; తే బుద్ధిః; యదా; సమాధౌ = సమాధీయతే చిత్త మస్మిన్ అని సమాధి యనఁగాఁ బరమేశ్వరుఁడు, వానియందు నిశ్చలా = ఇతరవిషయములచే ఆకర్షింపఁబడనిదై; కావుననే, అచలా = అభ్యాసపాటవముచే వానియందే స్థిరము అయినదై; స్థాస్యతి. తదా, యోగమ్ = యోగఫలమును; అవాప్స్యసి.

ప. ఇఁక ఇదియే పరమేశ్వరప్రాప్తికి నిమిత్తమని చెప్పుచున్నాఁడు.—శ్రుతి విప్రతిపన్నా—శ్రుతి యనఁగా ప్రరోచనార్థ * మగు ఫలశ్రుతి, దానియందు, విప్రతిపన్నా = ఆదరము విడిచినది, ఇట్టిదైన, తే బుద్ధిః. సమాధీయతే = సమ్యక్ ఆధీయతే చిత్త మస్మిన్ అని సమాధి యనఁగా పరమేశ్వరరూపము, దానియందు; నిశ్చలా = నిశ్చయము గలదై; కావుననే, అచలా = విక్షేపము లేనిదై; యదా, స్థాస్యతి = నిలిచిన దగునో; తదా, యోగమ్ = ఆపరమేశ్వరుని సాన్నిధ్యమును; అవాప్స్యసి.

రా. «యోగే త్విమాం శృణు" ఇత్యాదికముచేఁ బ్రతిపాదింపఁబడినదియు ఆత్మతత్త్వజ్ఞానపూర్వకంబును బుద్ధివిశేషముచే సంస్కృతము నగు ధర్మానుష్ఠానంబునకు ఉద్దేశ్యభూత మయిన యోగాఖ్యఫలముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—శ్రుతి విప్రతిపన్నా—శ్రుతి యనఁగా శ్రవణము ♦, మావలన వినుటచే విశేషముగా తెలియఁబడినది, ఇతరము లన్నిటికిని విజాతీయమును నిత్యమును నిరతిశయము నగు సూక్ష్మ మయిన ఆత్మతత్త్వము విషయముగాఁ గలది; తాను, అచలా = ఏకరూప మయినది; అట్టిదై; బుద్ధిః = జ్ఞానము; తే = నీయొక్క; సమాధౌ = ఫలాభిసంధిలేక కర్మ మనుష్ఠించుటచే నిర్మలీకృత మయిన మనస్సునందు; యదా = ఎప్పుడు; నిశ్చలా = చలనములేనిదై; స్థాస్యతి = నిలుచునో; తదా = అప్పుడు; యోగమ్ = ఆత్మావలోకనమును ‡; అవాప్స్యసి = పొందఁగలవు. ఇది యభిప్రాయము—శాస్త్రజన్య మయిన ఆత్మజ్ఞానముతోఁగూడిన కర్మయోగము స్థితప్రజ్ఞత యను జ్ఞాననిష్ఠను గలిగించును. జ్ఞాననిష్ఠారూప మయిన స్థితప్రజ్ఞతయే యోగాఖ్య మగు ఆత్మావలోకనంబును గలుగఁజేయుచున్నది. అని.

---

* రుచిపుట్టించుట ప్రయోజనముగాఁ గలది.

♦ వినుట.

‡ ఆత్మను జూచుట.

మాచార్యోద్ధ శ్రవణము చేయుటచే విశేషముగా గ్రహింపఁబడిన యాత్మ తత్త్వవిషయకజ్ఞానము కర్మయోగానుష్ఠానముచే నిర్మల మయిన నీమనస్సునందు నిశ్చలముగా నిలుచునేని అప్పుడు నీకు ఆత్మావలోకనము [illegible] నని తాత్పర్యము.

భా. దానినే స్పష్టీకరించుచున్నాఁడు.—శ్రుతివి [illegible] = మున్ను, వేదములతో విరుద్ధ మయినది, నీబుద్ధి; యదా = ఎప్పుడు; [illegible] మయిన తత్త్వనిశ్చయమునంజేసి యసచ్ఛాస్త్రములచేతఁగూడ, నిశ్చ[illegible]దగునో, అందువలన, సమాధౌ = సమాధియందు; అచలా = బ్రహ్మప్ర[illegible]ముచే భేదిం వాయించినను చలింపనిది యగునో, పరమానందమగ్న మగు[illegible], తదా = అప్పుడు యోగమ్ అవాప్స్యసి—ఉపాయముచే సిద్ధిఁ బొందినవాఁడ వగుదు వని యర్థము.

ఇదివఱకు వేదార్థమునకు విరుద్ధముగానుండిన నీబుద్ధి యెప్పుడు వేదార్థసిద్ధాంతమును జక్కఁగాఁ దెలిసి యందు దృఢవిశ్వాసముచేత విరుద్ధశాస్త్రములకు లోఁబడక నిశ్చలముము, సమాధియందు * కొంచెమేని భేదధ్వనికిఁగూడఁ జలనము నొందకుండునో, అప్పుడు నీవు యోగఫలము నొందినవాఁడ వగుదు వని తాత్పర్యము.

అర్జున ఉవాచ.—

స్థితప్రజ్ఞస్య కా భాషా సమాధిస్థస్య కేశవ
స్థితధీః కిం ప్రభాషేత కిమాసీత వ్రజేత కిమ్. ౫౪

భా. ప్రశ్నమున కవసరము నొంది యర్జునుండు పలికెను లబ్ధసమాధిప్రజ్ఞునిలక్షణము నెఱుంగఁ గోరినవాఁడై—స్థితప్రజ్ఞస్య—స్థితము ప్రతిష్ఠితము "నేను బరబ్రహ్మ మను" అను ప్రజ్ఞ యెవనికో అతఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁడు, వానికి; కా భాషా = ఏమి భాషణము—మాట? ఎట్లితఁడు పరులచేఁ జెప్పఁబడుచున్నాఁడు? సమాధిస్థస్య = సమాధియం దున్నవానికి; కేశవ = కృష్ణా! స్థితధీః = స్థితప్రజ్ఞుఁడును; తానుగాని, కిం ప్రభాషేత = ఎట్లు పలుకును? కిమ్ ఆసీత = ఎట్లు ఉండును? కిం వ్రజేత = ఎట్లు చరించును? భాషణము ఆసనము వ్రజనము గాని అతని కెట్లు? అని యర్థము. స్థితప్రజ్ఞుని లక్షణము నీ శ్లోకముచే నడుగుచున్నాఁడు.

---

* పరమేశ్వరధ్యానమునందు.

సమాధిస్థితుం డగు జ్ఞానియొక్క లక్షణ మేమి? అతని భాషణము ఆసనము చర్య యెట్లుండును? అని యర్జునుం డడిగె నని తాత్పర్యము.

ఆ. సన్న్యాసికి జ్ఞాననిష్ఠాప్రాప్తి చెప్పుట ప్రశ్నమున కవసరము. అడుగుచున్న యర్జునుని యభిప్రాయముఁ జెప్పుచున్నారు లబ్ధేత్యాదిగా. లబ్ధ = పొందఁబడిన, సమాధి = ఆత్మయందు, ప్రజ్ఞుని= పరమార్థదర్శనము గలవానియొక్క, లేక, పొందఁబడిన సమాధానముచే ఆత్మదర్శనము గలవానియొక్క. ఓయీ! అతని భాష అతనికార్యమున కనురూపముగా నుండును, ఎందు కది తెలియఁ గోరుట? అనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. జ్ఞాననిష్ఠుని లక్షణము చెప్ప తలంపుచేఁ బ్రశ్నము నుద్ఘాటించి యాసిద్ధుని సాధనము దెలుపఁగోరినవారై విశేషణము చేయుచున్నారు సమాధిస్థస్య అని. వాని యర్థక్రియనే యడుగుచున్నాఁడు స్థితధీరిత్యాదిగా. ప్రశ్నాక్షరములకు వ్యాఖ్యానము చేసి వాక్యార్థము చెప్పుచున్నారు. స్థితప్రజ్ఞుని ఇత్యాదిగా.

హ. యోగము నొందినవాని లక్షణము దెలియఁ గోరి యర్జునుఁడు పలికెను.—స్థితప్రజ్ఞస్య=స్థిర మయిన "నేను బ్రహ్మ" అను ప్రజ్ఞఁ గలవానికి; కా భాషా—భాషణము ఏమి? ఎట్లు ఇతఁడు చెప్పఁబడుచున్నాఁడు? సమాధిస్థస్య = సమాధియందున్నవానికి. కేశవ. స్థితధీః = స్థితప్రజ్ఞుఁడు, కిం ప్రభాషేత = ఎట్టి యర్థముఁ గల శబ్దస్వరూపమును బలుకును? కిమ్ ఆసీత = ఎట్లు ఉండును? కిం వ్రజేత—ఎట్లు నడచు నని యర్థము. స్థితప్రజ్ఞుని లక్షణము ఈశ్లోకమున నడుగఁబడుచున్నది.

శం. శ్రవణ మననములచే నాత్మతత్త్వము దెలిసిన విద్వాంసునకు సమాధిచే ప్రజ్ఞ స్థిర మగు నని విని స్థితప్రజ్ఞునిలక్షణము దెలియఁ గోరినవాఁడై యర్జునుం డడుగుచున్నాఁడు —స్థితప్రజ్ఞస్య = స్థితము—బ్రహ్మాకారముచే నిశ్చలము బాహ్యస్పర్శము లేనిది అగు, ప్రజ్ఞా—బుద్ధి యెవ్వనికో అతఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁడు అరూఢుఁడు, అతనియొక్క, భాషా = భాషణము, కా = ఎప్పుడు సిద్ధించును? సమాధిస్థస్య = నిత్యము నిరంతరము నియమంబున సమాధి చేయునట్టివానియొక్క, సమాధినిష్ఠానిరతుఁ డగు విద్వాంసుఁడు పండితులచే ఇతఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁ డని యెప్పుడు చెప్పఁబడు నని యర్థము. స్థితధీః = స్థితప్రజ్ఞుఁడు; తాను, కిం ప్రభాషేత, కిమాసీత, కిం వ్రజేత—ఎట్లు చరించును? ఎట్లు ఉండును? ఏమి పలుకును? అని యర్థము.

వ్య. ఇటవసరమునొంది స్థితప్రజ్ఞుని లక్షణము నెఱుంగుటకై యర్జునుండు పలికెను ఏవి జీవన్ముక్తునిలక్షణంబులో అవియే గదా ముముక్షువులకు మోక్షోపాయభూతము లని తలంచినవాఁడై.—స్థితప్రజ్ఞస్య = స్థితము—నిశ్చలము అహం బ్రహ్మాస్మి యను ప్రజ్ఞ యెవనికో అతఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁడు, అతఁడు రెండవస్థలు గలవాఁడు సమాధిస్థుఁడు వ్యుత్థితచిత్తుఁడు § అని, కావున విశేషణము చేయుచున్నాఁడు సమాధిస్థస్య అని. సమాధిస్థుఁడైన స్థితప్రజ్ఞునియొక్క; భాషా కా? కర్మార్థమున షష్ఠి, భాష్యతే అనయా—దీనిచే భాషింపఁబడును అని భాష యనఁగా లక్షణము, సమాధిస్థు డగు స్థితప్రజ్ఞుని ఏలక్షణముచే నితరులు వ్యవహరింతురు? అని యర్థము. వ్యుత్థితచిత్తుం డగు, స్థితధీః = స్థితప్రజ్ఞుఁడు; తాను, కిం ప్రభాషేత—స్తుతినిందాదులందు అభినందనము ద్వేషము మొదలగు లక్షణము గల వాఁడే! ఎట్లు పలుకును? అట్లు, కిమాసీత—సమాధి బహిర్ముఖ మయిన చిత్తమునియ్యద్ది హించుటకు ఎట్లు బహిరింద్రియములనిగ్రహము చేయుచున్నాఁడు? అట్టి నిగ్రహ్య లేనియప్పుడును, కిం వ్రజేత = ఎట్లు విషయములఁ బొందుచున్నాఁడు? అత్యద చేయుభాషణము ఆసనము వ్రజనము మూఢజనవిలక్షణములు గదా! అవి యె్య యని యర్థము. ఇట్లు నాలుగుప్రశ్నములు. సమాధిస్థుఁ డగు స్థితప్రజ్ఞునివిషయమై యొకటి, వ్యుత్థితునివిషయ మయి మూఁడు. కేశవ యని సంబోధించుటచే సర్వాంతర్యామి వగుటను నీవే యిట్టి రహస్యముఁ జెప్ప సమర్థుఁడ వని సూచించుచున్నాఁడు.

శ్రీ. పూర్వశ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడిన యాత్మతత్త్వజ్ఞుని లక్షణముఁ దెలియఁ గోరినవాఁడై యర్జునుఁడు పలికెను—స్వాభావిక మయిన సమాధియందున్నవాఁడు, కావుననే, స్థితము—నిశ్చల మగు ప్రజ్ఞబుద్ధి యెవనికో వానికి; కా భాషా? భాషింపఁబడును దీనిచేత అని భాష, లక్షణ మని యర్థము. ఏలక్షణముచే స్థితప్రజ్ఞుఁ డని చెప్పఁబడు నని యర్థము. అట్లు, స్థితధీః, ఎట్లు భాషణమును ఆసనమును వ్రజనమును జేయు నని యర్థము.

వ. ఇఁక సమాధియందు స్థిరబుద్ధి యగువానిస్వరూపము నర్జునుం డడుగుచున్నాఁడు.—చెప్పఁబడుచున్నాఁడు దీనిచేత అనువృత్త్వత్తిచే భాషయనఁగా లక్షణము. పురుషుఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁ డనియే లక్షణములచేఁ జెప్పఁబడుచున్నాఁ డని

§ సమాధినుండి లేచినవాఁడు.

యర్థము. అట్లు, సమాధిస్థునకుఁగూడ నేమి లక్షణము? స్థితప్రజ్ఞుని సమాధిస్థునిఁగాని యేలక్షణములచే నెఱుంగవలెను? పరులబుద్ధి యప్రత్యక్ష మగుటవలన దర్శనమాత్రమున నెట్లు వారిస్వరూపము దెలియవచ్చును? అనఁగా—బుద్ధిమంతుఁడాకారముచేతనే మనోగతము నెఱుంగఁ గలఁడు. అట్లు « ఉదీరితో౽ర్థః పశునా౽పి గృహ్యతే హయాశ్చ నాగాశ్చ వహన్తి నోదితాః । అనుక్త మప్యూహతి పణ్డితో జనః పరేఙ్గితజ్ఞానఫలాహి బుద్ధయః » * అని చెప్పఁబడుచున్నది. ఇఁక వ్యవహారముచేతఁగాని తల్లక్షణము నడుగుచున్నాఁడు—స్థితధీః, కిం ప్రభాషేత = ఎట్లు మాటలాడును? కి మాసీత = ఎట్లు కూర్చుండును? కిం వ్రజేత = ఎట్లు నడచును? అని ప్రశ్నార్థము.

రా. ఇట్లు చెప్పఁబడినవాఁడై పార్థుం డసంగకర్మానుష్ఠానరూప మయిన కర్మయోగముచే సాధ్యంబును యోగమునకు సాధనంబు నగు స్థితప్రజ్ఞతయొక్క స్వరూపమును స్థితప్రజ్ఞుం డనుష్ఠించువిధంబును నడుగుచున్నాఁడు.—సమాధిస్థస్య, స్థితప్రజ్ఞస్య, కా భాషా = ఏది వాచకమైన శబ్దము? § అతని స్వరూపం బెట్టి దని యర్థము. స్థితధీః = స్థితప్రజ్ఞుఁడు; ఎట్టి భాషణాదికమును జేయుచున్నాఁడు?

స్థితప్రజ్ఞునిస్వరూప మెట్టిది? మఱియు నతఁడు చేయుభాషణాదిక మెట్టిది? వచియింపు మని తాత్పర్యము.

మా. స్థిత మైన ప్రజ్ఞ—జ్ఞానము గలవాఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁడు, భాషా—దీనిచే భాష్యతే—చెప్పఁబడుచున్నాఁడు, లక్షణ మని యర్థము. చెప్పఁబడిన లక్షణము ననువదించుచున్నాఁడు లక్షణాంతరము నడుగుచున్నా నని తెలుపుటకు సమాధిస్థస్య అని. కమ్—బ్రహ్మను, ఈశమ్—రుద్రుని, వర్తయతి—వర్తింపఁజేయుచున్నాఁడు కావున కేశవుఁడు. అర్థో గదా నిరుక్తి చేయఁబడినది హరివంశములయందుఁ గైలాసయాత్రాప్రకరణమున. « హిరణ్యగర్భః కః ప్రోక్తః ఈశ శ్శఙ్కర ఏవచ । సృష్ట్యాదినా వర్తయతి తౌ యతః కేశవో భవాన్ » ¶ అను వచనాంతరమువలనఁ

* చెప్పఁబడిన యర్థము పశువుచేతఁగూడ నెఱుంగఁబడుచున్నది, గుఱ్ఱములును ఏనుంగులును గూడఁ బ్రేరింపఁబడినవై పోయుచున్నవి. పండితుఁడు చెప్పఁబడని దానినిగూడ నూహించును. ఏలయనఁగా బుద్ధులు పరులయింగితము నెఱుంగుటయే ఫలముగాఁ గలవి.

§ అతని వచించు శబ్దము.

¶ కః అనఁగా బ్రహ్మదేవుఁడు చెప్పఁబడును, ఈశః అనఁగా శంకరుఁడు, నీవు వారలను సృష్ట్యాదివ్యాపారముచే వర్తింపఁజేయుదువు కావున కేశవుఁడ వయితివి.

గూడ. ఈ మాసీత—దేనినిగూర్చి యుండును? అర్జునుఁ డేమో తల్లక్షణాదికము నెఱుంగనివాఁడు కాఁడు. «జానన్తి పూర్వరాజానో దేవర్షయ స్తథైవచ। తథా ఽపి ధర్మాన్ పృచ్ఛన్తి వార్తామై గుహ్యవిత్తయే॥ న తే గుహ్యాః ప్రతీయన్తే పురాణే ష్వల్పబుద్ధినామ్» ♦ అను వచనమువలన.

శ్రీ భగవానువాచ.—

ప్రజహాతి యదా కామాన్ సర్వాన్పార్థ మనోగతాన్
ఆత్మన్యేవా ఽఽత్మనా తుష్టః స్థితప్రజ్ఞ స్తదోచ్యతే. ౫౫

భా. ఎవఁడే మొదటనే కర్మములను సన్న్యసించి జ్ఞానయోగనిష్ఠ యందుఁ బ్రవర్తించెనో, యెవ్వఁడు మఱి కర్మయోగముచేఁ బ్రవర్తించెనో వారలకు § ప్రజహాతీత్యాదిగా నధ్యాయపరిసమాప్తివఱకు స్థితప్రజ్ఞలక్షణంబును సాధనంబును ఉపదేశింపఁబడుచున్నది. అంతటనే గదా యధ్యాత్మశాస్త్రమునందుఁ గృతార్థునిలక్షణము లేవో యవియే సాధనములుగా నుపదేశింపఁబడుచున్నవి, యత్నసాధ్యము లగుటవలన. ఏవి యత్నసాధ్యము లయి సాధనములును లక్షణములును అగుచున్నవో అవి శ్రీభగవంతుఁడు చెప్పెను.—ప్రజహాతి = చక్కఁగా విడుచుచున్నాఁడు; యదా = ఏకాలమునందు; సర్వాన్ = సమస్తము లయిన; కామాన్ = ఇచ్ఛావిశేషములను; పార్థ = అర్జునా! మనోగతాన్ = మనస్సునందుఁ బ్రవేశించినవానిని; సర్వకామములను విడిచినయెడ, సంతోషకారణము లేమివలన శరీరధారణనిమిత్తము * శేషించి యుండునపుడు ఉన్మత్త ప్రమత్తునకుంబోలెఁ బ్రవృత్తి సంభవించును అనఁగా అందుకుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.—ఆత్మన్యేవ = ప్రత్యగాత్మయందే; ఆత్మనా = తనచేతనే, బాహ్యలాభము నపేక్షింపకయే; తుష్టః = పరమార్థదర్శనామృతరసము లభించుటచే ఇతరమునెడ అలంబుద్ధి ❡

♦ పూర్వరాజులును దేవర్షులును ఎఱుంగుదురు అయినను ధర్మముల నడుగుచున్నారు ప్రసిద్ధికొఱకును రహస్యము తెలియుటకొఱకును. పురాణములయం దారహస్యములు అల్పబుద్ధులకుఁ దెలియరావు.

§ స్థితప్రజ్ఞస్య ప్రజహాతీత్యాదిగా అని పాఠాంతరము.

* ప్రారబ్ధము.

❡ చాలు అనుబుద్ధి.

గలవాఁడో. తదా = అప్పుడు; స్థితప్రజ్ఞః = స్థితము స్థిరము ఆత్మానాత్మ వివేకజన్య మయిన ప్రజ్ఞ యెవనికో అతఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁడు, విద్వాంసుఁడు అని; ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. పుత్త్రవిత్తలోకైషణలు విడిచినవాఁడు సన్న్యాసి ఆత్మారాముఁడు ఆత్మక్రీడుఁడు నగువాఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁ డని యర్థము.

అర్జునా! ఎప్పుడు మనస్సునందుఁ గలుగునట్టి కామములను సమస్తములను సంపూర్ణముగా విడిచి యితరలాభ మేదియు నపేక్షింపక ప్రత్యగాత్మయందే తనయంతఁ దానే యానందించుచుండువాఁ డగునో అప్పుడు స్థితప్రజ్ఞుఁ డని చెప్పఁబడు నని తాత్పర్యము.

ఆ. ప్రతివచనప్రస్తావనార్థమై పాతనికను * జేయుచున్నారు ఎప్పుఁడే నిత్యాదిగా. ఏన్ అనుటచే కర్మసన్న్యాసమునకుఁ గారణ మయిన వైరాగ్యసంపత్తి సూచింపఁబడుచున్నది. మొదటనే—బ్రహ్మచర్యావస్థయందే యనుట. జ్ఞానమే యోగము బ్రహ్మాత్మభావము పొందించుటవలన, దానియందు నిష్ఠ—పరిసమాప్తి, దానియం దని యర్థము. కర్మయోగముచే—కర్మమే యోగము దానిచేత, కర్మముల సన్న్యసింపక, అజ్ఞాననిష్ఠయందే యని శేషము. ఓయూ! అది యెట్లు ఒక వాక్యముచే రెం డర్థము లుపదేశింపవచ్చును? అర్థభేదముచే వాక్యభేదం బగును గదా! మఱియు లక్షణమే సాధనం బనుటయుఁ జెల్లదు, ఏల యనఁగా, కృతార్థుని లక్షణము అతనిస్వరూప మగుటచే ఫలమై యుండఁగా దాని సాధన మనుట యుపపన్నము కాదు. అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు అంతటనే ఇత్యాదిగా. కృతార్థుఁ డగు జ్ఞానికేమో జ్ఞానలక్షణము స్వరూపమయి ఫల మగుటవలన సాధనము కాఁ జాల దనుట సరే. అయినను జిజ్ఞాసువున కదియే ప్రయత్నసాధ్య మగుటవలన సాధన మగుచున్నది. లక్షణముగూడ ఇచట జ్ఞానసామర్థ్యమునం బొందఁబడినది యనువదింపఁబడుచున్నది కాని విధింపఁబడదు, విద్వాంసుఁడు విధినిషేధములకు అవిషయ మగుటవలన. అందుచే జిజ్ఞాసువునకు సాధన మనుష్ఠించుటకై లక్షణ మనువదింపఁబడిన దగుటవలన సాధనానుష్ఠానమం దొక్కటనే తాత్పర్య మని యర్థము. ఈచెప్పిన యర్థమునందు భగవద్వాక్య మెత్తుచున్నారు ఏవి ఇత్యాదిగా. లక్షణములును—జ్ఞానసామర్థ్యలభ్యములై అప్రయత్నసాధ్యములై యని శేష

* పా. ప్రాఖ్యాతమును.

ము. స్థితప్రజ్ఞస్య కా భాషా అను మొదటిప్రశ్నకు త్తరము చెప్పుచున్నాఁడు ప్రజహాతీత్యాదిగా. చక్కఁగా విడుచుట యనఁగా వాసనారాహిత్యము. కామములు ఆత్మనిష్ఠము లని కొందఱు చెప్పెదరు, అది అయుక్తము, అవి మనోనిష్ఠము లని శ్రుతి చెప్పటవలన. అను నభిప్రాయముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు మనోగతాన్ అని. ఆత్మన్యేవాత్మనా తుష్టః అను నుత్తరభాగముచే నిరసింపఁ దగిన ఆక్షేపము ననువదించుచున్నారు సర్వకామములను ఇత్యాదిగా. అప్పుడు ప్రవర్తకము ✻ లేమివలన, విద్వాంసునకు సర్వప్రవృత్తియు నుపశాంత మగును. అనఁగా అట్లు కా దని చెప్పుచున్నాఁడు శరీరధారణేత్యాదిగా. ఉన్మాదవంతుఁడు ఉన్మత్తుఁడు, వివేకవిరహితుఁడై బుద్ధిభ్రాంతి నొందినవాఁడు. మిక్కిలి మదము గలవాఁడై ఉన్న వివేకముఁగూడ విడిచి భ్రాంతునియట్లు వ్యవహరించుచుండువాఁడు ప్రమత్తుఁడు. అని విభాగము. ఉత్తరార్ధము దీసి వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు చెప్పఁబడుచున్నది అని. ఆత్మన్యేవ అనుచోటి యేవకారమునకు ఆత్మనా అనుచోటఁగూడ సంబంధమును దెలుపుచున్నారు తనచేతనే అని. బాహ్యలాభము నపేక్షింపక సంతోషించుటనే స్పష్టీకరించుచున్నారు పరమార్థేత్యాదిగా. ప్రజ్ఞాప్రతిబంధకము లయిన సర్వకామములను విరమించిన యవస్థ తదా అనుదానిచే నిర్దేశింపఁబడుచున్నది. స్థితప్రజ్ఞపదమును విభజించుచున్నారు స్థితము ఇత్యాదిగా. చెప్పినదానినే వివరించుచున్నారు పుత్త్రవిత్తేత్యాదిగా. ఆత్మను దెలియఁ గోరినవాఁడై వైరాగ్యద్వారమున సర్వైషణాత్యాగరూప మగు సన్న్యాసము నొంది శ్రవణాదుల ఆవృత్తిచే ♦ ఆత్మజ్ఞానము నొంది ఆయాత్మయందే నిరంతరస్థితిచే విషయవిముఖుఁడై తత్ఫలభూతమయిన పరితుష్టిని అందే పొందుచున్నవాఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁ డని పేర్కొనఁబడు నని యర్థము.

హ. *

శ్లో. సిద్ధునిలక్షణము లేవో అవియే సాధకునకు సాధనములు ప్రయత్నముచే సంపాదింపఁదగినవి, ఏవి సిద్ధించిననే విద్వాంసునకుఁ బ్రజ్ఞాస్థైర్యంబును విదేహకైవల్యంబును సిద్ధించునో వానిని అందువలననే ముముక్షువు యత్నంబున సాధింపవలె

✻ ప్రవర్తింపఁజేయునది.

♦ పెక్కుమార్లు చేయుటచే.

* శంకరభాష్యముతో సమానము.

నని సూచించుటకై యధ్యాయపరిసమాప్తిపర్యంతము అవియే ప్రతిపాదింపఁబడు చున్నవి. అందు మొదటఁ బ్రథమప్రశ్నమున కుత్తరముఁ జెప్పుచున్నాఁడు శ్రీభగవంతుఁడు.—శ్రవణాదికముచే చక్కఁగా ఆత్మతత్త్వము దెలిసినవాఁడై ముముక్షువు సమాధియం దున్నవాఁడై, మనోగతాన్—« మనసైవానుద్రష్టవ్యమ్ » అను శ్రుతివలన ఆత్మస్వరూపప్రకాశనమునకు ఒకటే కారణ మయిన మనస్సునందే ఉన్నవానిని; కామాన్ = కామయన్తి—కోరుచున్నవి కావున కామములు అనఁగా విషయభోగేచ్ఛలు, వానిని; సర్వాన్; యదా = ఏకాలమునందు, సమాధిసిద్ధియవస్థయందు; ప్రజహాతి = నిశ్శేషముగాఁ బరిత్యజించునో. విషయాశలను నిశ్శేషముగాఁ బరిత్యజించుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—స్వతస్సిద్ధంబును నిత్యకూటస్థాసంగచిద్రూపంబును నేత్రమునకు రూపమువలె సర్వత్ర కనఁబడు చున్నదియు ఆనందైకరసంబు నగు, ఆత్మని = స్వస్వరూపమునందు; క్రీడించు చున్న బ్రహ్మవిదుండు, ఆత్మనా = ఈచెప్పిన లక్షణము గల స్వస్వరూపముచేతనే. తుష్టః = స్వాత్మానందరసానుభవముచేతనే సంతోషమును దృప్తిని పొందినవాఁడై, అమృతరసపానము చేసినవాఁడు లవణోదకముంబోలె తుచ్ఛ మయిన విషయసుఖము నపేక్షింపఁడు. అందువలననే ఆవిషయములందలి కామముల నన్నిటిని బరిత్యజించు చున్నాఁడు. ఎప్పు డిట్టి లక్షణము గలవాఁ డగునో అప్పుడు స్థితప్రజ్ఞుం డితఁ డని పండితులచేఁ జెప్పఁబడు నని యర్థము. « యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యే ఽస్య హృది స్థితాః » అను శ్రుతియొక్క యర్థ మిందుచేఁ బ్రతిపాదిత మగు చున్నది. ఓయీ! విషయములందుఁ గామోదయమునకుఁ గారణము లుండఁగా అవియుఁ గనఁబడుచుండఁగా విద్వాంసునకుఁగూడ వానియనుభవమునందుఁ గామము కలుగనే కలుగును, నిశ్శేషముగాఁ గామపరిత్యాగము సంభవింపదు. అందువేని, నిన్నిట నడుగవలెను. విషయములందుఁ గామోదయము ఏమి విషయస్వభావమా? లేక పురుషస్వభావమా? మొదటిది కాదు, తృణపర్ణాదికము కనఁబడినపుడు పురుషునకు భుజింప నిచ్ఛ యుదయింపమివలన. రెండవదియు కాదు, స్త్రీసన్నిధానంబున బాలునకుఁ గామము కనఁబడమివలన. అప్పు డెట్లు కామోదయ మనఁగాఁ జెప్పెదము. 'కామ జానామి తే మూలం సఙ్కల్పాత్కిల జాయసే' ♦ అను స్మృతివలన, కామము సంకల్పమువలనఁ గలుగుచున్నది. సంకల్పము వాసన

♦ కామమా! నీమూలము నెఱుఁగుదును. సంకల్పమువలనఁ గదా పుట్టుచున్నావు.

వలనఁ గలుగుచున్నది. ఎట్లనఁగా, వాసన లేక వస్తువునందు సమీచీనత్వబుద్ధి ♦ కలుగదు. సమీచీనత్వబుద్ధి లేక కామముగూడ కలుగదు. అందువలనఁ గామోత్పత్తికిఁ గారణము విషయములందు భోగ్యత్వవాసనయే *. వాసన యనఁగా భోగమువలనఁ గలుగు సంస్కారము. భోగ్యత్వవాసనాబలమువలననే విషయములందుఁ గామంబును ప్రవృత్తియును జంతువులకుఁ గలుగుచున్నవి. ఇది లోకమునందును శాస్త్రమునందును ప్రసిద్ధము. విద్వాంసునకో నిత్యము నిరంతరము సమాధినిష్ఠయందే యున్నవానికి సదా సర్వత్ర బ్రహ్మమునే చూచుచున్నవానికి విషయగ్రహణము సంభవింపదు. మృద్రూపమునఁ జూచువానికి ఘటగ్రహణము ఎట్లో అట్లు సర్వంబును బ్రహ్మరూపమునఁ జూచువానికి విషయగ్రహణము లేమిం జేసి విషయవాసనలు తమయంతనే నశించుచున్నవి. అవి నశింపఁగాఁ గామములు తమయంతనే నశించును. తమయంతనే నశించు కామములయొక్క నాశము గదా విద్వాంసున కుపచరింపఁబడుచున్నది ప్రజహాతి యదా యని ❙, వెలుఁగుచే నశించుచున్న చీఁకటియొక్క నాశమును సూర్యుఁడు చేయుచున్నాఁ డనునట్లు. అందువలన నిర్వాసనత్వము విద్వాంసునిలక్షణ మని సిద్ధము. అట్టి యీనిర్వాసనత్వమును సాధకుఁడు సమాధిచే సంపాదింపవలె ననియు నేర్పడినది.

వ. ఈ నాలుగుప్రశ్నములకుఁ గ్రమముగా నుత్తరము భగవంతుఁడు వచియించెను అధ్యాయసమాప్తిపర్యంతము.—కామాన్ = కామము సంకల్పము మొదలగు మనోవృత్తివిశేషములను, ప్రమాణ విపర్యయ వికల్ప నిద్రా స్మృతు ** లని తంత్రాంతరమునందు ♦♦ అయిదువిధములుగాఁ జెప్పఁబడినవాని; సర్వాన్ = నిశ్శేషములనుగా; యదా, ప్రజహాతి = చక్కఁగా కారణమును బాధించుటచే విడుచుచున్నాఁడో, సర్వవృత్తిశూన్యుఁడై యెప్పుడు అగుచున్నాఁడో. అప్పుడు స్థితప్రజ్ఞుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు, సమాధిస్థుఁ డని శేషము. కామములు అనాత్మధర్మము

♦ ఇది మంచిది యను తలంపు.

* ఇవి భోగ్యము లను వాసనయే.

❙ అవి తమయంతనే నశించుటంజేసి విద్వాంసుఁడు వానిని విడుచుచున్నాఁ డనుట వాస్తవార్థము కా దనుట.

** ప్రత్యక్షము అనుమానము ఆగమము—ఇవి ప్రమాణములు. విపర్యయము—భ్రాంతి. నిశ్చయము లేనిది వికల్పము. తమోవిషయక మైన వృత్తి నిద్ర. అనుభవింపఁబడినదాని యనుసంధానము స్మృతి.

♦♦ యోగశాస్త్రమునందు.

లగుటచే విడుచుటకు యోగ్యము లనుటం జెప్పుచున్నాఁడు మనోగతాన్ అని. ఆత్మధర్మములే యగునేని విడువ శక్యములు కావు, నిప్పువేఁడిమివలె స్వాభావిక మగుటవలన. ఇవియో మనస్సుయొక్క ధర్మములు, కావున దాని విడుచుటచే విడువ శక్యములే యగు నని యర్థము. ఓయీ! స్థితప్రజ్ఞునకు సంతోషవిశేషము గలదు, అది ముఖప్రసాదము అను హేతువునుబట్టి యనుమానింపఁబడుచున్నది, సర్వకామములు విడిచినచో ఆసంతోషవిశేష మెట్లుపపన్న మగును? అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ఆత్మన్యేవ = పరమానందరూపుఁడైన ఆత్మయందే, కాని తుచ్ఛమయిన యనాత్మయందుఁ గాదు; ఆత్మనా = స్వప్రకాశ చిద్రూపమున వెలుంగుచున్న ఆత్మచేత, కాని వృత్తిచేఁ గాదు; తుష్టః = పరితృప్తి నొందినవాఁడు, పరమపురుషార్థలాభమువలన. అట్లు శ్రుతి « యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యే ఽస్య హృది శ్రితాః । అథ మర్త్యో ఽమృతో భవ త్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే " అని. ఈ ప్రకారముగా, సమాధిస్థుఁ డగు స్థితప్రజ్ఞుఁడు ఇట్టి లక్షణము గల శబ్దములచేఁ జెప్పఁబడు నని ప్రథమప్రశ్న కుత్తరము.

శ్రీ. ఇందు ఏవి సాధకునకు జ్ఞానసాధనములో అవియే స్వాభావికములై సిద్ధునకు లక్షణము లగుచున్నవి. కావున సిద్ధునిలక్షణములు చెప్పుచునే అంతరంగజ్ఞానసాధనములం జెప్పుచున్నాఁడు అధ్యాయపరిసమాప్తిపర్యంతము. అందుఁ బ్రథమప్రశ్న కుత్తరము ప్రజహాతీత్యాదిశ్లోకద్వయముచేత— మనస్సునందున్న సర్వకామములను ఎప్పుడు చక్కఁగా విడుచుచున్నాఁడో. విడుచుటకు హేతువు—ఆత్మన్యేవ = పరమానందరూపుఁడైన తనయందే, ఆత్మనా = తనయంతనే, తుష్టః అని. ఆత్మారాముఁడై యెప్పుడు క్షుద్రవిషయాభిలాషను విడుచుచున్నాఁడో అప్పుడు ఆలక్షణముచే ముని స్థితప్రజ్ఞుఁ డని చెప్పఁబడు నని యర్థము.

ప. అందుకు భగవంతుఁడు క్రమంబున నుత్తరము చెప్పుచున్నాఁడు ప్రజహాతీత్యాదిగా అధ్యాయసమాప్తివఱకు.—ఓపార్థుఁడా! మనోగతాన్ సర్వాన్ కామాన్, ప్రజహాతి = ఆత్యంతికముగా విడుచుచున్నాఁడో. అప్పుడు నిరాలంబముగా మనస్సు నిలువఁజాల దనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—ఆత్మని = ఆనందఘనుఁడైన ఆత్మయందు; ఆత్మనా = తనయంతనే; తుష్టః—ఆత్మసుఖానుభవముచే సంతోషించినవాఁడై, కావుననే, అల్పము లయిన ఆనందములను విడిచినవాఁడు. ఇట్టి యవస్థ యెప్పుడో అప్పుడు స్థితప్రజ్ఞుఁ డని చెప్పఁబడును, ఇట ప్రజ్ఞాశబ్దముచే విజ్ఞా

సమే చెప్పఁబడుచున్నది, స్థిరీభూత మయిన విజ్ఞానము గలవాఁడు జీవన్ముక్తుఁ డని యర్థము. అట్లు శ్రుతియును « యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యే౽స్య హృది శ్రితాః । అథ మర్త్యో౽మృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే » అని. అత్ర—ఈ దేహమునందే, బ్రహ్మానంద మనుభవించుచున్నాఁడు. శేషము స్పష్టము.

రా. వృత్తివిశేషము ప్రతిపాదించుటచే స్వరూపముగూడ ప్రతిపాదితం బగు నని వృత్తివిశేషము చెప్పఁబడుచున్నది.—ఆత్మన్యేవ = ఆత్మయందే, ఉండు నట్టి; ఆత్మనా = మనస్సుచే, ఆత్మయొక్కటే అవలంబముగాఁ గల మనస్సుచే; తుష్టః = సంతోషించినవాఁడై; ఆసంతోషముచే, తద్వ్యతిరిక్తము లయిన, సర్వాన్ కామాన్ = ఎల్లకామములను; యదా = ఎప్పుడు; ప్రజహాతి = చక్కఁగా విడుచుచున్నాఁడో; తదా = అప్పుడు, ఇతఁడు; స్థితప్రజ్ఞుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. ఇది జ్ఞాననిష్ఠకుఁ బరమావధి.

ఆత్మయందే మనస్సును నిలిపి యందుచేతనే సంతోషము నొందినవాఁడై యితరము లగు కామము లన్నిటిని యెప్పుడు నిశ్శేషముగా విడుచుచున్నాఁడో అప్పు డతఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁ డని చెప్పఁబడు నని తాత్పర్యము.

మ. గమనాదిప్రవృత్తి విషయాదిప్రవృత్తివలె అధిక మయిన యభిసంధిచేఁ గలుగునది కా దని « యా నిశా » ఇత్యాదిశ్లోకముచేఁ దెలుపఁబోవువాఁడై లక్షణమును మొదటఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఇట్లు పరమానందతృప్తుఁ డగువాఁడు ఎందుకొఱకిట్లు ప్రవృత్తిని జేయుచున్నాఁడు? అని ప్రశ్నయొక్క యభిప్రాయము. ప్రారబ్ధకర్మముచేఁ గొంచెము తిరోహిత మయిన బ్రహ్మము గలవానికి వాసనచేఁ బ్రాయికముగా అల్పాభిసంధిచే ప్రవృత్తి సంభవించు నను నభిప్రాయము గలవాఁడై పరిహరించుచున్నాఁడు—ప్రాయికముగా, సర్వాన్ కామాన్ ప్రజహాతి, శుకాదులకుఁగూడఁ గొంచెము కనఁబడుటవలన. « త్వత్పాదభక్తిమిచ్ఛన్తి జ్ఞానినస్తత్త్వదర్శినః » * అని చెప్పుటవలన. దానిఁ గోరుచున్నారు. ఎప్పుడుమాత్రము ఇంద్రాదులకు ఆగ్రహము ♦ కనఁబడునో అప్పుడు వారిజ్ఞానము తిరోహిత మని తెలియవలెను. అట్లు చెప్పఁబడినది « ఆధికారికపుంసాంతు బృహ

* తత్త్వదర్శు లగు జ్ఞానులు నీపాదభక్తిని గోరుచున్నారు.

♦ విరుద్ధకామమునం దభినివేశము.

త్కర్మత్వ కారణాత్ । ఉద్భవాభిభవౌ జ్ఞానే తతో ఽన్యేభ్యో విలక్షణాః" * అని. కావున నే వైలక్షణ్యమువలన అధికారికులు కానివారికి అనుగ్రహాదికము కలుగు నేని కాని వారు జ్ఞాను లని తెలియవలెను. మఱియు నిట సమాధి చేయువానికి లక్షణము చెప్పఁబడదు, "య స్సర్వత్రా నభిస్నేహః" ఇత్యాదిగా స్నేహము నిషేధింపఁబడుటవలన. సమాధి చేయునట్టి యతనికి శుభాశుభప్రాప్తి యెట్లగును. అసంప్రజ్ఞాతసమాధి గలవానికి? సంప్రజ్ఞాత సమాధియందుమాత్రము విరోధము లేదు. అయినను అందే యను నియమము ꠰ లేదు. "కామాద యో నజాయన్తే హ్యపి విక్షిప్త చేతసామ్ । జ్ఞానినాం జ్ఞాననిర్ధూతమలానాం దేవసంశ్రయాత్." ❦ అనియు స్మృతి చెప్పుటవలన. మనోగతములు గదా కామములు. కావున అందే తద్విరుద్ధ మయిన జ్ఞాన ముత్పన్న మగుటచే యుక్తము కామపరిత్యాగము అని చూపుచున్నాఁడు మనోగతాః అని. విరోధముగూడఁ జెప్పఁబడుచున్నది. "రసో ఽప్యస్య పరం దృష్ట్వా నివర్తతే" అని. ఇది §§ కనఁబడమిచే నిరాకరింప శక్యము గాదు, పురుషులందు ♦ తాంతమ్య ముండుటవలన. ఆత్మనా = పరమాత్మచేత. ఆత్మన్యేవ = పరమాత్మయందే; ఉన్నవాఁడై; ఆత్మాఖ్యుఁడైనవాని యందున్న వానికి వానిప్రసాదమువలననే తుష్టి కలుగుచున్నది. "విషయాం స్తు పరిత్యజ్య రామే స్థితిమత స్తతః । దేవా ద్భవతి నై తుష్టి ర్నాన్యథాతు కథంచన" § అని నారాయణరామకల్పమునందుఁ జెప్పఁబడినది. అందువలన ఆత్మ జీవుఁడు కాఁడు.

మనోగతము లయిన కామము లన్నిటిని విడిచి పరమాత్మయందే మన స్సును నిలిపినవాఁడై యప్పరమాత్మప్రసాదమువలనఁ బరమానందము నొందుచుండు వాఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁ డని చెప్పఁబడు నని తాత్పర్యము.

---

* అధికారికు లగు పురుషులకుమాత్రము గొప్పకర్మము గలవా రను కారణమువలన జ్ఞానమునందు ఉద్భవమును అభిభవమును కలుగును. అందువలన వారు ఇతరులకన్న విలక్షణులు.

꠰ సమాధియందే కామాద్యభావము అను నియమము.

❦ జ్ఞానముచే నిర్ధూత మయిన మలము గలవా రగు జ్ఞానులకు విక్షేపము నొందిన చిత్తము గల వారికిఁగూడ భగవదాశ్రయమువలన కామాదులు కలుగవు.

§§ సాధారణజనులందు.

♦ పండితమూర్ఖులందు.

§ విషయములనుమాత్రము విడిచి రామునందు స్థితి గలవానికి ఆ దేవునివలన తుష్టి కలుగునే కలుగు చున్నది. వేఱువిధమునమాత్రము ఎట్లును కలుగదు.

దుఃఖే ష్వనుద్విగ్నమనాః సుఖేషు విగతస్పృహః
వీతరాగభయక్రోధః స్థితధీ ర్ముని రుచ్యతే. ౫౬

భా॰ మఱియును. దుఃఖేషు = ఆధ్యాత్మికాదులు ప్రాప్తించినపుడు; అనుద్విగ్నమనాః = ఉద్విగ్నము కానిది క్షుభితము కానిది దుఃఖప్రాప్తి యందు ఎవ్వనిమనస్సో అతఁడు అనుద్విగ్నమనస్కుఁడు; అట్లు, సుఖేషు = సుఖములు ప్రాప్తింపఁగా; విగతస్పృహః = విగతము పోయినది స్పృహా తృష్ణ యెవ్వనికో, అగ్నివలె చిదుగులు మొదలగునవి వేసి నపుడు సుఖములు ప్రాప్తించినపుడు పెంపబడి వర్ధిల్లదో, అతఁడు విగత స్పృహుఁడు; వీతరాగభయక్రోధః=విగతము లైనవి పోయినవి రాగము భయము క్రోధము ఎవ్వనినుండియో అతఁడు వీతరాగభయక్రోధుఁడు. అట్టి, మునిః = సన్న్యాసి; స్థితధీః = స్థితప్రజ్ఞుఁడని; అప్పుడు, ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

ఎప్పుడు ఇతనికి దుఃఖములు వచ్చినను మనస్సు క్షోభము నొందదో సుఖ ములు వచ్చినను తృష్ణ కలుగదో మఱియు రాగము భయము క్రోధము ఇతని విడిచి పోవునో అప్పు డాసన్న్యాసి స్థితప్రజ్ఞుఁ డని చెప్పఁబడు నని తాత్పర్యము.

టీ॰ మఱి యొకలక్షణము ననువదించుద్వారమున జ్ఞాననిష్ఠునకే కర్త వ్యాంతరము నుపదేశించుచున్నారు మఱియును అని. జ్వరము శిరోరోగము మొదలగువానిచేఁ గలిగింపఁబడిన దుఃఖములు ఆధ్యాత్మికములు. ఆదిశబ్దముచే వ్యాఘ్రసర్పాదిప్రయుక్తము లగు ఆధిభౌతికములును అతివాత ♦ వర్షాదిప్రయు క్తము లగు ఆధిదైవికములును అను దుఃఖములు గ్రహింపఁబడుచున్నవి. అవి పొందఁ బడినను ఉద్విగ్నము కానిది మనస్సు ఎవ్వనికో అతఁ డని సంబంధము. ఉద్విగ్నము కానిది అనుటకు వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు క్షుభితము కానిది అని. ఈచెప్పిన దుఃఖములు ప్రాప్తించినపుడు పరిహరింప నసమర్థునకు వాని ననుభవింపవలసినచ్చినే యును దుఃఖము ఉద్వేగము, దానితోఁ గూడినది ఎవ్వని మనస్సు కాదో అట్టివాఁ డని చెప్పుచున్నారు దుఃఖప్రాప్తియందు అని. సుఖములుగూడ దుఃఖములవలె మూఁడువిధము లని యభిప్రాయముతో అట్లు అని చెప్పఁబడినది. అవి ప్రాప్తించి నపుడు వానినుండి విగతము పోయినది స్పృహా తృష్ణ యెవ్వనికో అతఁడు విగత

♦ పెనుగాలి.

స్పృహాయుడు అని యర్థము. అజ్ఞానికిఁ గదా సుఖములు కలుగఁగా వెంబడి తృష్ణ వృద్ధి నొందును, విద్వాంసునకు అట్లు కాదు అనుటకు వైధర్మ్యదృష్టాంతముఁ జెప్పుచున్నారు అగ్నివలె నిత్యాదిగా. ఎట్లు దహింపఁబడు చిదుగులు మొదలగునవి వేసినపుడు అగ్ని వెంబడిగా వృద్ధిఁ బొందునో అట్లు అజ్ఞునకు సుఖములు వచ్చినపుడు తృష్ణ వెంబడిగా వృద్ధిఁ బొందుచున్నను విద్వాంసునకిది వానివెంబడి వృద్ధిఁ బొందదు. అగ్ని దహింపఁబడవలసినవస్తువులు వేసినను వాని దహించుటకు వృద్ధిఁ బొందదు గదా! అందుచే జిజ్ఞాసువు సుఖదుఃఖములందుఁ ద్వేషోద్వేగములు వహింపఁగూడ దని యర్థము. రాగాదులను గూడ నతఁడు వహింపరా దని చెప్పుచున్నారు. వీతరా గేత్యాదిగా. అనుభవింపఁబడిన విషయములందు అభినివేశము రంజకరూపమగు తృష్ణావిశేషము రాగము. ఇతరునిచే నపకారము నొందినవానికి గాత్రనేత్రాదులవికారమునకుఁ గారణము భయము. ఇతరుఁ గ్రోధ మనఁగా తన్నుఁ బరవశునిఁగాఁ జేసి తనకుఁగాని బరునకుఁగాని యపకారముసంపాదనకు హేతు వగు బుద్ధివృత్తివిశేషము. మనన మొనర్చువాఁడు అనువ్యుత్పత్తిచే ముని యనఁగా ఆత్మనిష్ఠుఁ డని యంగీకరించి చెప్పుచున్నారు సన్న్యాసి యని. సుఖదుఃఖములందుఁ ద్వేషోద్వేగములును రాగాదులును లేని యవస్థ అప్పుడు అనుపదముచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

హా. *

శం. ఇది ముముక్షువునకు అవశ్యము సాధింపఁబడవలసినసాధన మని సూచించుటకై స్థితప్రజ్ఞునకు మఱియొకలక్షణముఁ జెప్పుచున్నారు.—దుఃఖేషు=దుఃఖము గలిగించునట్టి యుపద్రవములు జ్వరశిరోవేదనాదులగు నాధ్యాత్మికములును చోరసర్పవ్యాఘ్రాదులగు నాధిభౌతికములును వర్షవాతాదులగు నాధిదైవికములును సంభవించినపుడు; తాను, అనుద్విగ్నమనాః = అనుద్విగ్నము—ఏమి చేయుదును? ఎటుకుఁ బోవుదును? అని విక్షేపమును వ్యథయును లేని, మనస్సు ఎవనికో అతఁడు అనుద్విగ్న మనస్కుఁడు, సమాధినిష్ఠచే వానిచేఁ గలంగని చిత్తము గలవాఁ డని యర్థము. అట్లు, సుఖేషు = సుఖము గలిగించునట్టి వ్యాపారస్నానాదులు తమయంతనే ప్రాప్తించినపుడు; విగతస్పృహః = విగతము—నిశ్శేషించి పోయిన, స్పృహః—రసనాదీంద్రియముల చాపలము గలవాఁడు, ఆత్మానందరసము నాస్వాదించుటయందే

* శంకరభాష్యయుతో నవమాసము.

యుండువాఁ డగుటచే వానియం దాదరము లేనివాఁ డని యర్థము. వీతరాగభయ క్రోధః = ఉపకారియందు రాగము—ప్రీతి, మిక్కిలి యపకారియందు క్రోధము—అప్రీతి, మరణజనకమయినది సమీపించినపుడు భయము, ఈమూఁడును స్వాత్మనిష్ఠచే వీతము—ఎవనిచేత పొందఁబడినది కావో అతఁడు వీతరాగభయక్రోధుఁడు, ప్రీతి అప్రీతి, భయము—వీనికి హేతువు లయినవానికిని తత్కార్యము లయిన ప్రీత్యాదులకును విషయము కానివాఁ డని యర్థము. దుఃఖాదులందు విషాదము మొదలగునవి యుదయింప కుండుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు మునిః అని. విన్నది కన్నది తాఁకినది సమస్తమును బ్రహ్మదృష్టిచే బ్రహ్మముగానే, మఱి తే—తెలియుచున్నాఁడు కాని తత్తద్రూపమునఁ గాదు అని, ముని యనఁగా బ్రహ్మనిష్ఠుఁడు; ఇట్టి లక్షణము గలవాఁ డెవ్వఁడో అతఁడు, స్థితధీః = స్థితప్రజ్ఞుఁడు, స్థిరుఁ డని; చెప్పఁబడు నని యర్థము. ఇందుచే దుఃఖాదిబాహ్యార్థములస్పర్శము లేనివానికే బ్రహ్మనిష్ఠ, బ్రహ్మనిష్ఠ గలవానికే సమ్యగ్జ్ఞానము, సమ్యగ్జ్ఞానము గలవానికే విదేహముక్తి యని సూచితం బగుచున్నది. స్థిరుండు బ్రహ్మవిదుం డగు యతి సంపదలు వచ్చినను ఆపదలు వచ్చినను ఏమియుఁ బలుకఁడు, మఱి యేమనఁగా ఊరకయే స్వాత్మరూపమున నుండు నని «కిం ప్రభాషేత» అనుప్రశ్న కుత్తర మియ్యఁబడినది.

మ. ఇప్పుడు వ్యుత్థితుం డగు స్థితప్రజ్ఞునిభాషణమును ఉపవేశనమును గమనమును మూఁడుజనవిలక్షణము లగువానిం జెప్పనలెను. అందు «కిం ప్రభాషేత' అనుదాని కుత్తరము చెప్పుచున్నాఁడు రెండుశ్లోకములచేత.—దుఃఖములు మూఁడు విధములు, శోకమోహజ్వరశిరోరోగాదులచేఁ గలుగునవి యాధ్యాత్మికములు, సర్పాదిప్రయుక్తము లాధిభౌతికములు, అతివాతము అతివర్షము మొదలగువానిచేఁ గలుగునవి యాధిదైవికములు. రజోగుణపరిణామ సంతాపరూప చిత్తవృత్తివిశేషము లగు ఆదుఃఖములు ప్రారబ్ధకర్మముచేఁ గలిగింపఁబడినపుడు; ఉద్విగ్నము కానిది దుఃఖపరిహారము చేయు సామర్థ్యము లేమిచే వ్యాకులము కానిది యెవ్వని మనస్సు అతఁడు అనుద్విగ్నమనస్కుఁడు. అవివేకికిఁ గదా దుఃఖము వచ్చినపుడు « నేఁ బాపుఁడను, ఇట్టి దుఃఖము నొందితిని, దురాత్ముఁడను నన్నుఁ గావ్పనా ? ఎవ్వఁడు నా యీదుఃఖముఁ బోఁగొట్టును ? ఇట్లు అనుతాపాత్మకము భ్రాంతిరూపము తామస మగు ఉద్వేగం బను చిత్తవృత్తివిశేషము పుట్టును. ఈయుద్వేగము పాప మనుష్ఠించినపుడు ఉండి యుండునేని అప్పుడు పాపానుష్ఠానప్రవృత్తికిఁ బ్రతిబంధక మగుటం జేసి సఫలం బగును. భోగకాలమునందో ఇట్టి యుద్వేగము

కలుగుట కారణ ముండునపుడు కార్యము నివారింప నశక్య మగుటవలన నిష్ప్రయోజనము. దుఃఖకారణ ముండునపుడుగూడ ఎందుకు నాకు దుఃఖము కలుగుచున్నది? అను వృత్తి యవివేకజంబై భ్రమరూపం బగుటవలన వివేకి యగు స్థితప్రజ్ఞునకు సంభవింపదు. దుఃఖముమాత్రమె గదా ప్రారబ్ధకర్మముచేఁ గలిగింపఁ బడుచున్నది. కాని తదుత్తరకాలమునం గలుగు భ్రమముగూడఁ బ్రారబ్ధప్రాపిత మనం దగదు. ఓయీ! దుఃఖాంతరమునకుఁ గారణ మగుటవలన ఆభ్రమయును మఱియొక ప్రారబ్ధకర్మముచేఁ బ్రాపితం బగుఁ గాక యుండువేని అది సరి గాదు. స్థితప్రజ్ఞునకు భ్రమమున కుపాదానకారణ మయిన యజ్ఞానము నశించుటచే భ్రమ సంభవింపదు, అందువలన భ్రమముచేఁ బుట్టుదుఃఖము కలిగించు ప్రారబ్ధము గూడ సంభవింపదు. ఎట్లో యొకవిధమున దేహయాత్రామాత్రము నిర్వహించునట్టి ప్రారబ్ధకర్మఫలము భ్రమ లేకున్నను బాధితానువృత్తిచే నుపపన్న మగును. ఇది విస్తరించి ముందు చెప్పఁబడును. అట్లు, సుఖేషు—ప్రారబ్ధపుణ్యకర్మముచేఁ గలిగింపఁబడిన త్రివిధము లగు సత్త్వగుణపరిణామ ప్రీత్యాత్మక చిత్తవృత్తివిశేషములందు; విగతస్పృహః = రాఁబోవునట్టి తజ్జాతీయమైన * సుఖమునందు స్పృహ లేనివాఁడు; స్పృహ యనఁగా సుఖానుభవకాలమునందు తజ్జాతీయసుఖమునకుఁ గారణ మగు ధర్మము ననుష్ఠింపక వ్యర్థముగనే దానిఁ గోరుట యను తామసచిత్తవృత్తి, భ్రాంతియే గదా! అదియో అవివేకికే కలుగును. కారణము లేనిచోఁ గార్యము కలుగదు గదా! కావున, ఎట్లు కారణ ముండునపుడు కార్యము కలుగఁగూడ దను వ్యర్థమైన కోర్కి యుద్వేగము వివేకికి సంభవింపదో, అట్లే కారణము లేనియపుడు కార్యము కలుగవలె నను వ్యర్థ మయిన కోర్కి తృష్ణాత్మక మగు స్పృహగూడ ఉపపన్నము కాదు, ప్రారబ్ధకర్మము సుఖమునుమాత్రమే కలిగించునది యగుటవలన. లేక, హర్షాత్మక మగు చిత్తవృత్తి స్పృహాశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడినది. అదియును భ్రాంతియే—అహో ధన్యుఁ డను నేను! ఇట్టి సుఖము నాకుఁ జేకుఱినది గదా! ఎవ్వఁడు నాకు సమానుఁడు ముల్లోకములందు? ఏయుపాయముచేత నా కిట్టిసుఖము విచ్ఛిన్నము గాక యుండును? ఇట్టి యుత్ఫుల్లతా ♦ రూప మయిన తామసచిత్తవృత్తి. అందువలననే చెప్పఁబడినది భాష్యమునందు "నాగ్ని రివేన్ధనాద్యాధానే

* అట్టివిధ మయిన.

యా స్సుఖా న్యను వివర్ధతే స విగతస్పృహః" ¹ అని. చెప్పఁబోవుచున్నాఁడుగూడ "న ప్రహృష్యే త్ప్రియం ప్రాప్య నో ద్విజే త్ప్రాప్య చా ప్రియమ్" అని. అదియుచు వివేకికి సంభవింపదు, భ్రాంతి యగుటవలన. అట్లు, వీతరాగభయక్రోధః— రాగము అనఁగా శోభనాధ్యాసముచే ² గలిగినది విషయములందు రంజనాత్మకమయిన చిత్తవృత్తివిశేషము అత్యంతాభినివేశరూపము. రాగముయొక్క విషయమును నశింపఁజేయునది వచ్చినపుడు తాను దాని నివారింప నసమర్థుఁడని తలంచు వానికిఁ గలుగు దైన్యాత్మకమైన చిత్తవృత్తివిశేషము భయము, ఇట్లు రాగవిషయమును నశింపఁజేయునది వచ్చినపుడు తాను దాని నివారింప సమర్థుఁడని తలంచు వానికిఁ గల్గు అభిజ్వలనాత్మకమయిన చిత్తవృత్తివిశేషము క్రోధము, అవియన్నియు భ్రాంతిరూపము లగుటవలన ఎవ్వనినుండి పోయినవో అట్టివాఁడు. ఇట్టి, మునిః = మననశీలుఁడు సన్న్యాసి; స్థితప్రజ్ఞుఁడని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. ఇట్టి లక్షణముగల స్థితప్రజ్ఞుఁడు స్వానుభవము ప్రకటించుటచే శిష్యుల శిక్షించుటకొఱకు, అనుద్వేగము నిస్పృహత్వము మొదలగునవి బోధించువాక్యములను పలుకు నని యన్వయము. ఇట్లే ఇతరుఁ డగు ముముక్షువుకూడ దుఃఖము వచ్చినపుడు ఉద్వేగము నొందఁ గూడదు, సుఖము వచ్చినపుడు హర్షము నొందఁ గూడదు, రాగభయక్రోధములు లేనివాఁడుగాను ఉండవలె నని యభిప్రాయము.

శ్రీ. మఱియును దుఃఖములు ప్రాప్తము లయినను అనుద్విగ్నము క్షుభితము కాని మనస్సు ఎవనికో అతఁడు; సుఖములందు, పోయినది స్పృహ యెవనికో అతఁడు; అందుకు హేతువు—వీతరాగభయక్రోధః—వీతములు తొలఁగినవి రాగభయక్రోధములు ఎవనినుండియో అతఁడు. అందు రాగ మనఁగా ప్రీతి. అట్టి ముని, స్థితధీః = స్థితప్రజ్ఞుఁడు, అని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

ప. ఇంక మఱియొకటి చెప్పుచున్నాఁడు—దైవమువలన ప్రాప్తము లయిన, దుఃఖేషు; అనుద్విగ్నమనాః =ఉద్వేగము నొందని మనస్సుగలవాఁడు; అట్లు ప్రాప్తము లయిన, సుఖేషు; విగతస్పృహః = ఆదరము లేనివాఁడు; ఇందుకు యథాసంభవము హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—వీతరాగభయక్రోధః—స్పష్టము.

---

¹ ఇష్టములగు జయములు మొదలగునవి వచ్చినపుడు, ఎవ్వఁడు సుఖములవెంబడి వృద్ధిఁ బొందఁడో వాఁడు విగతస్పృహుఁడు.

² సుందరమను అధ్యాసముచే— భ్రమముచే.

రా॰ ఇప్పుడు అంతకన్న వెనుకటిదియును మిక్కిలి దూరము కానిదియు నగు జ్ఞాననిష్ఠుని యవస్థ ♦ చెప్పఁబడుచున్నది.— దుఃఖేషు = ప్రియవియోగము మొదలగు దుఃఖకారణములు సంభవించినపుడు; అనుద్విగ్నమనాః = దుఃఖము నొందని మనస్సు గలవాఁడు; సుఖేషు = సుఖకారణము లయిన ప్రియములు కలిగినపుడు; విగతస్పృహః = స్పృహ లేనివాఁడు; వీతరాగభయక్రోధః— అనాగతము లందు స్పృహ రాగము, అది లేనివాఁడు; ప్రియవియోగమునకును అప్రియప్రాప్తికిని హేతువును జూచుటచేఁ గలుగుదుఃఖము భయము, అది లేనివాఁడు; ప్రియవియోగమునకును అప్రియప్రాప్తికిని హేతువైన మఱియొక చేతనునికి దుఃఖమునకు హేతువైన స్వమనోవికారము క్రోధము, అది లేనివాఁడు; ఇట్టివాఁడగు, మునిః = ఆత్మమననశీలుఁడు; స్థితధీః = స్థితప్రజ్ఞుఁ డని; ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

దుఃఖకారణములు సంభవించినను దుఃఖము నొందనివాఁడును సుఖకారణములు కలిగినను స్పృహ లేనివాఁడును మఱియు రాగము భయము క్రోధము లేనివాఁడునై ఆత్మమననము చేయుచుండువాఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁ డని చెప్పఁబడు నని తాత్పర్యము.

మా॰ దానినే స్పష్టీకరించుచున్నాఁడు మీఁది మూఁడుశ్లోకములచేత.— ఇవియే జ్ఞానోపాయములు. అట్లు చెప్పఁబడినది «తదేవ జ్ఞానసంభి సాధ్యం జ్ఞానినో యత్తు లక్షణమ్» * శోభనాధ్యాసము రాగము, «రతి రాగ స్తథా రక్తి శ్శోభనాధ్యాస ఇష్యతే» అని నిఘంటువు.

యస్సర్వత్రా ఽనభిస్నేహ స్తత్తత్ప్రాప్య శుభాశుభమ్
నా ఽభినన్దతి న ద్వేష్టి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా. ౫౭

భా॰ మఱియును. యః = ఏముని; సర్వత్ర = అంతటను, దేహము జీవితము మొదలగువానియందుఁగూడ; అనభిస్నేహః = స్నేహము లేనివాఁడో; తత్తత్ = ఆయా; శుభాశుభమ్ = శుభమునుగాని అశుభమును గాని; ప్రాప్య = పొంది; నాభినన్దతి నద్వేష్టి—శుభమును బొంది సంతోషింపఁడో హర్షింపఁడో, అశుభమును బొంది ద్వేషింపఁడో అని యర్థము;

♦ తృతీయావస్థ.

* జ్ఞానియొక్క లక్షణ మేదో అదియే జిజ్ఞాసువులచే సాధింపఁ దగినది.

తస్య = ఇట్లు హర్షవిషాదములు లేని యట్టివానియొక్క; ప్రజ్ఞా = వివేక జన్య మయిన జ్ఞానము; ప్రతిష్ఠితా = స్థిర మగుచున్నది.

ఎవ్వఁడు దేహజీవితాదులయందు స్నేహము లేనివాఁడై శుభము వచ్చినపుడు హర్షముగాని అశుభము సంభవించినపుడు విషాదముగాని పొందకుండునో అట్టి సన్న్యాసియొక్క ప్రజ్ఞ స్థిర మగు నని తాత్పర్యము.

టీ. ఇంకొకలక్షణము ననువదించుద్వారమున జిజ్ఞాసువునకే కర్తవ్యాంతరము నుపదేశించుచున్నారు మంతియును అని. వివేకవంతుఁ డగు వివిదిషునకు వివేకజన్య మగు ప్రజ్ఞ యొట్లు స్థైర్యముఁ బొందు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు యస్సర్వ త్రేత్యాదిగా. ఓయీ! దేహజీవితాదులందు స్నేహమియును శుభాశుభప్రాప్తియందు హర్షవిషాదములును విద్వాంసునకును వివిదిషునకును అనివార్యములు కావునఁ బ్రజ్ఞాస్థైర్యము సిద్ధింపఁజాలదు అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు. ఏమని ఇత్యాదిగా. తత్తత్ అని శుభ మనిగాని అశుభ మనిగాని ప్రసిద్ధి నిర్దేశింపఁబడుచున్నది. దానినే విభజించుచున్నాఁడు శుభమును ఇత్యాదిగా. విషయములందు అభిష్వంగము లేకుండుటయు శుభాశుభప్రాప్తియందు హర్షవిషాదములు లేకుండుటయు ప్రజ్ఞాస్థైర్యమునకుఁ గారణ మని చెప్పుచున్నారు తస్యేత్యాదిగా.

హ. *

శం. శ్రవణాదులచే ఆత్మతత్త్వముఁ దెలిసినవాఁడై విదేహకైవల్యముఁ గోరి జ్ఞానపరిపాకముకొఱకు సమాధియందుఁ బ్రవర్తించిన సాధకుం డెవ్వఁడు, ఈ ప్రకారము వర్తించుచున్నాఁడో వానికే జ్ఞాననిష్ఠ సిద్ధించు నని చెప్పుచున్నాఁడు.— యః = సమాధియందుఁ బ్రవర్తించిన సన్న్యాసి యెవ్వఁడు; సర్వత్ర— కంథ • కౌపీనము మొదలగువానియందు దేహజీవనమునందును; అనభిస్నేహః = మిక్కిలి యాసక్తి లేనివాఁ డగునో; ప్రారబ్ధవశంబున వచ్చినది యేది శుభము అనుకూల మగునో దాని, నాభినన్దతి, ఏది అశుభము ప్రతికూల మగునో దాని, నద్వేష్టి, హర్షవిషాదములు లేనివాఁడై సర్వత్ర సమబుద్ధియై సమాధియందే యుండునో;

---

* శంకరభాష్యముతో సమానము.

• బొంత.

వానికే; ప్రజ్ఞా; ప్రతిష్ఠిత మగును, జ్ఞాననిష్ఠ సిద్ధించును, కాని ఇతరునకుఁ గా దని యర్థము.

వ్య. మఱియును. సర్వదేహములందు జీవనాదులందుఁగూడ, యః = ఏముని, అనభిస్నేహః—ఏది యున్నచో ఇతరసంబంధు లగు హానివృద్ధులు తనయం దారోపింపఁబడుచున్నవో అది అట్టి ఇతరము విషయముగాఁ గలది ప్రేమము అను నామాంతరము గల తామసవృత్తివిశేషము స్నేహము, అన్నివిధములను ఆస్నేహము లేనివాఁడు అనభిస్నేహుఁడు. భగవంతుఁ డగు పరమాత్మయందో అన్నివిధములను అభిస్నేహవంతుఁడే కావలయును, అనాత్మయందు స్నేహము లేకుండుట పరమాత్మస్నేహార్థ మగుటవలన నని తెలియవలెను. ఆయా, ప్రారబ్ధకర్మప్రాపితమును, శుభమును—సుఖహేతు వగు విషయమును, పొంది, నాభినన్దతి = హార్దాతిశయపూర్వకముగా ప్రశంసింపఁడు. అశుభమును—దుఃఖహేతు వగు విషయమును పొంది, నద్వేష్టి = మనస్సున అసూయ గలవాఁడై నిందింపఁడు. అజ్ఞునకుఁ గదా సుఖహేతు వేదో అట్టి స్వకళత్రాదివిషయము శుభ మగును, తద్గుణవర్ణనాదులందుఁ బ్రవృత్తికిఁ గారణ మయిన భ్రాంతిరూప మగు చిత్తవృత్తి యభినందమును సంభవించును. ఆయభినందము తామసము, తద్గుణవర్ణనాదికము పరప్రరోచనార్థము * కామిం జేసి వ్యర్థ మగుటవలన. ఇట్లు అసూయ పుట్టించుటచే దుఃఖహేతు వగు పరకీయవిద్యాప్రకర్షాదికము వీనికి ♦ అశుభ మైనవిషయము. తన్నిందనమునందుఁ బ్రవృత్తికిఁ గారణ మయిన భ్రాంతిరూపచిత్తవృత్తి ద్వేషము. అదియుఁ దామసము, తన్నిందనము నివారణార్థము ‖ కామిం జేసి వ్యర్థ మగుటవలన. భ్రాంతిరూపములు తామసములు నగు ఆయభినందద్వేషములు ఎట్లు అభ్రాంతుఁడు శుద్ధసత్త్వుఁడు అగు స్థితప్రజ్ఞునియందు సంభవించును? అందువలన విచాలకము § లేకుండుటవలన, తస్య—అనభిస్నేహుఁడును హర్షవిషాదములు లేనివాఁడు నగు మునియొక్క—; ప్రజ్ఞా=పరమాత్మతత్త్వవిషయ మగు జ్ఞానము; ప్రతిష్ఠితా=ఫలపర్యవసాయి యగుచున్నది, అట్టివాఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁ డని యర్థము. ఇట్లు ఇతరుఁ డగు ముముక్షువుగూడ సర్వత్ర అనభిస్నేహుఁడు కావలెను, శుభమును బొంది

* ఇతరులకు రుచిపుట్టించుట ప్రయోజనముగాఁ గలది.

♦ అజ్ఞునకు.

‖ ఇతరులను విద్యాప్రకర్షాదికమునుండి నివారించుట ప్రయోజనముగాఁ గలది.

§ చలింపఁ జేయునది.

ప్రశంసింపఁగూడదను, అశుభమును బొంది నిందింపఁగూడ దని యభిప్రాయము. ఇందు నిందాప్రశంసారూపము లయిన వాక్యములను బలుకఁ డని వ్యతిరేకము చెప్పఁబడినది.

శ్రీ. ఎట్లు మాటలాడును? అను ప్రశ్నకు త్తరము చెప్పుచున్నాఁడు.—యః, సర్వత్ర = పుత్త్రమిత్త్రాదులందుఁగూడ, అనభిస్నేహః = స్నేహము లేనివాఁడో; కావుననే, బాధితానువృత్తిచే, తత్తత్, శుభమును అనుకూలమును, పొంది; నాభినన్దతి = ప్రశంసింపఁడో; అశుభమును ప్రతికూలమును పొంది, నద్వేష్టి = నిందింపఁడో; మత్తమనఁగా కేవల ముదాసీనుఁడై యే మాటలాడుచుండునో; తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా అని యర్థము.

మ. ఇం కొకటిగూడ చెప్పుచున్నాఁడు.—యః, సర్వత్ర = దేహాదివిషయములందు, లేక, సర్వావస్థలయందును, అనభిస్నేహః = స్నేహము లేనివాఁడో; ఇఁక దానినే చెప్పుచున్నాఁడు—తత్తత్ శుభాశుభం ప్రాప్య, క్రమముగా, నాభినన్దతి—శుభమును బొంది ప్రశంసింపఁడో; నద్వేష్టి = అశుభమును పొంది నిందింపఁడో; కేవల ముదాసీనుఁడై యుండునో; తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా అని యెఱుంగుము.

రా. దానికిని క్రిందిదశ § చెప్పఁబడుచున్నది.—యః = ఎవ్వఁడు, సర్వత్ర = సర్వప్రియములందును; అనభిస్నేహః = ఉదాసీనుఁడో; శుభాశుభమ్ = ప్రియప్రాప్తిరూప మయిన శుభమును ప్రియవియోగరూప మయిన అశుభమును; ప్రాప్య; అభినందనమును ద్వేషమును లేనివాఁడో; అతఁడుగూడ స్థితప్రజ్ఞుఁడు.

మూ. సర్వత్ర అనభిస్నేహుఁ డగుటవలన, శుభాశుభం ప్రాప్య నాభినన్దతి నద్వేష్టి.

యదా సంహరతే చాఽయం కూర్మోఽఙ్గానీవ సర్వశః
ఇన్ద్రియాణీన్ద్రియార్థేభ్య స్తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా. ౫౮

భా. మఱియును. యదా = ఎప్పుడు; అయమ్ = ఇతఁడు, జ్ఞాననిష్ఠయందుండు ప్రవృత్తుఁ డగు యతి; సంహరతే = చక్కఁగా నుపసంహరించుచున్నాఁడో; కూర్మః అఙ్గాని ఇవ సర్వశః—ఎట్లు, కూర్మః = తాఁబేలు; భయమువలన, తనవైన, అఙ్గాని = అవయవములను; సర్వశః = అంతట

§ ద్వితీయదశ.

నుండియు, ఉపసంహరించుచున్నదో; అట్లు, జ్ఞాననిష్ఠుఁడు, ఇన్ద్రియాణి = ఇంద్రియములను; ఇన్ద్రియార్థేభ్యః = సమస్తవిషయములనుండి, ఉపసంహరించుచున్నాఁడో; తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా—దీని యర్థము చెప్పఁబడినది.

తాఁబేలు భయమునవలనఁ దనయవయవము లన్నియు సర్వపదార్థముల నుండియు ఆకర్షించి ముడుచుకొనునట్లు, ఎప్పుడు జ్ఞాననిష్ఠుం డగువాఁడు తనయింద్రియము లన్నిటిని, విషయముల వెంటఁ బోనీయక యాకర్షించి తనస్వాధీనము చేసికొనుచున్నాఁడో అప్పుడు అతఁడు స్థితప్రజ్ఞుం డగు నని తాత్పర్యము.

ఆ. జిజ్ఞాసువునకే కర్తవ్యాంతరము సూచించుచున్నారు మఱియును అని. విషయములు ఇంద్రియములనుండి వైముఖ్యము నొందుట ప్రజ్ఞాస్థైర్యమునకుఁ గారణ మగుటవలన మొదట జిజ్ఞాసువు దాని సంపాదింపవలె నని చెప్పుచున్నాఁడు ఈశ్లోకముచేత. మోక్షహేతు వగు ప్రజ్ఞను గోరునట్టి ముముక్షువు ఇంద్రియముల నన్నిటిని విషయము లన్నిటినుండియు విముఖములుగాఁ జేసికోవలె నని శ్లోకవ్యాఖ్యానముచేఁ జెప్పుచున్నారు యదేత్యాదిగా. అయమ్ అనునది ప్రకృతస్థితప్రజ్ఞునిఁ బరామర్శించునది కా దని చెప్పుచున్నారు జ్ఞాననిష్ఠయందుఁ బ్రవృత్తుఁ డని. ఉపసంహరించుట యనఁగా తనకు వశ్యములను జేయుట. చక్కఁగా—మిక్కిలి దృఢముగా. ఇంద్రియోపసంహారము ప్రలయరూపము కా దని సంకోచరూప మని దృష్టాంతముచేఁ జూపుచున్నారు కూర్మ ఇత్యాదిగా. దృష్టాంతము వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. దార్ష్టాంతికమునందు యోజించుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. ఇంద్రియములను విషయములనుండి విముఖములుగాఁ జేయుట ప్రజ్ఞాస్థైర్యమునకు హేతు వని చెప్పినదాని నుపసంహరించుచున్నారు తస్యేత్యాదిగా.

హ. *

శం. జ్ఞాననిష్ఠాసిద్ధికి గొప్పవైరాగ్యంబును తీవ్రమోక్షేచ్ఛయు తత్పరతయు అను నీమూఁడే కారణము, వాస్తవమే. అట్లయినను ఇంద్రియనిగ్రహము లేనియెడ వైరాగ్యాదులును జ్ఞాననిష్ఠయును సిద్ధింపవు, కావున సాధకుం డగు యతి ప్రయత్నంబున నింద్రియజయమును సంపాదింపవలెను ప్రజ్ఞాసిద్ధికొఱకు అని చెప్పు

* శంకరభాష్యముతో సమానము.

చున్నాఁడు.—ఎవఁడు, అయమ్—జ్ఞాననిష్ఠయందుఁ బ్రవర్తించిన యతి; ఎట్లు, కూర్మః = తాఁబేలు, అఙ్గాని = తనయంగములను; పరులవలని భయమువలన, సర్వశః = అన్నిటిని; ఆయాకాలమునందు తనయందే ఉపసంహరించుచున్నదో; అట్లు, ఇన్ద్రియార్థేభ్యః = ఆయావిషయములనుండి; భయమువలన—రాగాదిదోషములు ప్రసక్తించు నను భయమువలనను సమాధికి విఘ్నము కలుగు నను భయమువలనను; ఇన్ద్రియాణి = వాగాదులను చక్షురాదులను; సర్వశః = అన్నిటిని; యదా; తాను తనయందే, సంహరతే = సంహరించుచున్నాఁడో, సమాధిస్థైర్యము కొఱకు ఆయింద్రియములప్రవృత్తిని నిరోధించుచున్నాఁడో; అప్పుడు, అతనికి ప్రజ్ఞ ప్రతిష్ఠితం బగు నని యర్థము.

మ. ఇప్పుడు "కిమాసీత" అనుప్రశ్నమున కుత్తరము చెప్ప నారంభించుచున్నాఁడు భగవంతుం డీశ్లోకములచేత.—ఎందు, ప్రారబ్ధకర్మవశమువలన వ్యుత్థానముచే ♦ విక్షిప్తము లగు నింద్రియములను మరల నుపసంహరించి సమాధి కొఱకే స్థితప్రజ్ఞుం డుపవేశనంబు * సేయు నని తెలుపుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—అయమ్ = వ్యుత్థితుం డగు నితఁడు; సర్వశః = సమస్తము లయిన; ఇన్ద్రియాణి; ఇన్ద్రియార్థేభ్యః = శబ్దాదుల యన్నిటినుండియు; చ అనఁగా మరల నని యర్థము; యదా; సంహరతే = మరల నుపసంహరించుచున్నాఁడో, ముడుఁగునట్లు చేయుచున్నాఁడో. అందుకు దృష్టాంతము—కూర్మో ఽఙ్గానీవ. అప్పుడు, తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా—స్పష్టము. ముందటి రెండుశ్లోకములచే వ్యుత్థానదశయందుఁగూడ సమస్తతామసవృత్తుల యభావము చెప్పఁబడినది. దీనిచేతనో మరల సమాధిదశయందు సకలవృత్త్యభావ మని విశేషము.

శ్రీ. మఱియును. యదా చ, అయమ్ = ఈయోగి; ఇన్ద్రియార్థేభ్యః = శబ్దాదులనుండి; ఇన్ద్రియాణి; సంహరతే=మరలించుచున్నాఁడో. అనాయాసముగా సంహరించుటకు దృష్టాంతము—అఙ్గాని = కరచరణాదులను; కూర్మః, ఎట్లు, స్వభావముచేతనే ఆకర్షించుచున్నదో అట్లు.

ప. మఱియును. అయమ్ = ఈయోగి; ఇన్ద్రియార్థేభ్యః = శబ్దాదివిషయములనుండి; యదా; ఇన్ద్రియాణి, సంహరతే = ఆకర్షించుచున్నాఁడో; అప్పు

♦ సమాధినుండి లేచుటచే.

* కూర్చుండుట.

డతనిప్రజ్ఞ ప్రతిష్ఠిత మని యెఱుంగుము. ఎట్లు పరిపక్వముకాని మనస్సు గలవానికి ఇంద్రియాకర్షణమునందు అధికప్రయాస మగునో అట్లు అతనికిఁ గా దని సుఖోపాయంబున ఇంద్రియాకర్షణమునకు దృష్టాంతము జెప్పుచున్నాఁడు.—ఎట్లు, కూర్మః = తాఁబేలు; అఙ్గాని = కరచరణాదులను; స్వభావముచేతనే ఆకర్షించుచున్నదో; అట్లు, అలౌకికాత్మసుఖానుభవము గలిగినపుడు సుషుప్త్యారంభమునందు వలెఁ దనయంతనే యింద్రియముల నివృత్తి యగును.

రా. దానికిఁ గ్రింది * దశను జెప్పుచున్నాఁడు.—ఎప్పుడు ఇన్ద్రియములు విషయములను స్పృశింప నుద్యుక్తము లగునో అప్పుడే; కూర్మః అఙ్గానీవ = తాఁబేలు తనయంగములనుంబోలె; ఇన్ద్రియార్థేభ్యః = విషయములనుండి, సర్వశః = అన్నిటినుండియు; ఇన్ద్రియాణి = ఇంద్రియములను; ఆకర్షించి, మనస్సును ఆత్మయందే నిలుపుచున్నాఁడో; అతఁడుగూడ స్థితప్రజ్ఞుఁడు. ఇట్లు నాలుగువిధములు జ్ఞాననిష్ఠ, పూర్వపూర్వము ఉత్తరోత్తరముచే సంపాదనీయము.

మూ. ♦

విషయా వినివర్తన్తే నిరాహారస్య దేహినః
రసవర్జం రసోఽప్యస్య పరం దృష్ట్వా నివర్తతే. ౫౯

భా. అందు విషయములను ఆహరింపకుండువానికి ఆతురునకుఁగూడ ఇంద్రియము లుపసంహృతము లగుచున్నవి. కాని యావిషయములందలి రాగముమాత్రము నిలిచి యుండును. అది యెట్లుపసంహరింపఁబడును? అనఁగా, చెప్పఁబడుచున్నది.—వాస్తవమే, విషయాః — విషయోపలక్షితములు కావున విషయశబ్దవాచ్యము లగు నింద్రియములు; నిరాహారస్య = ఆహరింపఁబడని విషయములు గల; దేహినః = దేహికి, కష్టమయిన తపస్సునందున్న వానికి, మూర్ఖునకుఁగూడ; వినివర్తన్తే = మరలుచున్నవి. అయినను, రసవర్జమ్ = రసము అనఁగా విషయములందలి రాగము, దాని విడిచి; రసశబ్దము రాగమునందుఁ బ్రసిద్ధము, "స్వరసేన ప్రవృత్తః, రసికః, రసజ్ఞః" § ఇత్యాదిప్రయోగములు కనఁబడుట

* ప్రథమ.

♦ మాధ్వభాష్యము లేదు.

§ స్వరసముచేఁ బ్రవర్తించినవాఁడు, రసికుఁడు, రసజ్ఞుఁడు.

వలన. ఆ, రసో౽పి = రంజనరూపము సూక్ష్మ మగు రాగముగూడ; అస్య = ఈసన్న్యాసికి; పరమ్ = పరమాత్మతత్త్వ మయిన బ్రహ్మమును; దృష్ట్వా = చూచి, నేనే యిది యని యున్నవానికి; నివర్తతే = మరలుచున్నది, నిర్బీజము విషయవిజ్ఞానం § బగు నని యర్థము. సమ్యగ్దర్శనము లేకున్నచో రసోచ్ఛేదము సిద్ధింపదు. అందువలన సమ్యగ్దర్శనరూప మయిన ప్రజ్ఞకు స్థైర్యము సంపాదింపవలె నని యభిప్రాయము.

విషయముల నుపభోగింపఁగూడ దని నిర్బంధముతో కష్టతపస్సుచేయు వానికిఁగాని రోగి యగువానికిఁగాని మూర్ఖునకుఁగూడ ఇంద్రియములు విషయములనుండి నివర్తిల్లుచున్నవి. అయినను ఆవిషయములందలి రాగము నివర్తిల్లదు. అది యుండనే యుండును. ఆరాగముగూడఁ బరమార్థతత్త్వముఁ దెలిసి బ్రహ్మైక్యానుభవము గలవానికి నివర్తిల్లు నని తాత్పర్యము.

ఆ. ఇంద్రియములు విషయములయెడ విముఖంబులైనను ఆవిషయములందు రాగ ముండునేని ప్రజ్ఞ యెట్లు పొందవచ్చు నని శంకించుచున్నాఁడు అందు ఇత్యాదిగా. ప్రకృతవ్యవహారవిషయము అందు అనుదానిచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది. విషయములను ఆహరింపకుండువానికి—వాని యుపభోగమునందు విముఖుఁడైనవానికని యర్థము. రాగము ఉపసంహృతము కాదేని అప్పుడు ప్రజ్ఞాప్రాప్తి సంభవింపదు, రాగము దానిశత్రు వగుటవలన నని తలఁచి చెప్పుచున్నాఁడు అది యెట్లు ఇత్యాదిగా. రాగనివృత్త్యుపాయము నుపదేశించువారై యుత్తరము చెప్పుచున్నారు చెప్పఁబడుచున్నది అని. విషయోపభోగవిముఖుం డగువానికి విషయములందుఁ బరావృత్తి ♦ యెక్కడిది? తత్పరావృత్తియు అప్రస్తుతం బని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు వాస్తవమే అని. నిరాహారస్య అనుదానికి వ్యాఖ్యానము ఆహరింపఁబడని విషయములు గల అని. ఎవఁడే విషయపరుండు గాఁడో వానికి ఆత్యంతిక మయిన క్లేశరూప మగు తపస్సునందు నిలిచియున్నవానికి విద్యాహీనునకుఁ గూడ ఇంద్రియములు విషయములనుండి సంహృతము లగు ననుట సరే. అయినను రాగము శేషించి యుండును. అదియు తత్త్వజ్ఞానమువలన ఉచ్ఛిన్నం బగు నని యర్థము. రసశబ్దము మాధుర్యాదిషడ్విధరసపరంబు కా దని చెప్పుచున్నారు రస

---

§ విషయములను విశేషించి గ్రహించుట.

♦ మరల సమ్ముఖం బగుట.

శబ్దము ఇత్యాదిగా. పృథక్ప్రయోగము లేక యెట్లు ప్రసిద్ధి యని యాశంకించి చెప్పు చున్నారు స్వరసే నేత్యాదిగా. స్వరసేన—స్వేచ్ఛచే నని యర్థము, రసికః—స్వేచ్ఛా వశమున నుండువాఁడు, రసజ్ఞః—వివక్షితమును అపేక్షితమును దెలిసినవాఁ డని యర్థము. అట్లయినయెడ దానికి నివృత్తి యెట్లనఁగా, అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు రసో ఽపి ఇత్యాదిగా. ఉపలబ్ధి యను నామాంతరము గల దర్శనమునే స్పష్టీక రించుచున్నారు నేనే యది యని. రాగము నివర్తించుచో సిద్ధ మగు నర్థముం జెప్పు చున్నారు నిర్బీజము ఇత్యాదిగా. ఓయీ! సమ్యగ్జ్ఞానము లేక రాగము విడువ దేని, అది విడువక రాగవంతునకు సమ్యగ్జ్ఞానము కలుగమిచలన, అన్యోన్యా శ్రయం బగును. అనఁగా అట్లు కా దని చెప్పుచున్నారు సమ్యగ్దర్శనము ఇత్యా దిగా. ఇంద్రియములవిషయపారవశ్యమును వివేకద్వారంబునఁ దొలఁగించినచో స్థూల మగు రాగము తొలంగును. అంత సమ్యగ్జ్ఞానోదయముచే సూక్ష్మరాగము నకుఁగూడ సాకల్యమున నివృత్తి యుపపన్న మగుటవలన అన్యోన్యాశ్రయత లే దని యర్థము. ప్రజ్ఞాస్థైర్యము సఫలం బని యేర్పడఁగా ఫలితంబుఁ జెప్పుచున్నారు అందు వలన నిత్యాదిగా.

హ. అందు విషయముల ననుభోగింపనివాఁడు అభ్యాసమువలనఁ గూర్మ ములు అంగములనుంబోలె నింద్రియంబుల విషయములనుండి యుపసంహరించు చున్నాఁడు. అందువలన, వానికిఁగూడఁ బ్రజ్ఞ ప్రతిష్ఠిత మని చెప్పవలసివచ్చును. అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—వాస్తవమే, విషయోపలక్షితములు విషయ శబ్దవాచ్యము లగు నింద్రియములు; నిరాహారస్య = ఆహరింపఁబడని విషయములు గలవానికి, ఆతురునకు, లేక, కాష్ఠతపస్సునం దున్న వానికి, మూర్ఖునకుఁగూడ, ఇంద్రియములు; వినివర్తన్తే = ప్రవర్తింపవు. దేహినః = దేహము గలవానికి. మూర్ఖ మయిన పట్టుదలచేఁ జేయుతపస్సు కాష్ఠతపస్సు. రసవర్జమ్—రస మనఁగా రాగము, రసికః రసజ్ఞః ఇత్యాదిప్రయోగమువలన, రాగమును విడిచి; స్థితప్రజ్ఞలక్షణమో, రాగసహితముగా నింద్రియములకు విషయములనుండి నివృత్తి యని యభిమతము. అప్పుడు ఎట్లు విషయములనుండి రాగమునకు నివృత్తి యనఁగా—రసో ఽపి; అస్య= ఈ సన్న్యాసికి; పరమ్ = పరమాత్మను; దృష్ట్వా = నేనే యది యని సాక్షాత్క రించి; నివర్తతే. నిర్బీజము రాగం బగు నని యర్థము. సమ్యగ్దర్శనము లేనిచో రసనివృత్తి కాదు. కావున సమ్యగ్దర్శనాత్మకం బగు ప్రజ్ఞను స్థిరపఱుపవలె నని యభి ప్రాయము.

శం. ఓయీ! ఇంద్రియములను విషయంబులమీఁద విముఖంబులుగాఁ జేయుట ప్రజ్ఞాస్థైర్యకారణం బనుట యుక్తము కాదు. ఏదో యొక కార్యము నుద్దేశించి సర్వేంద్రియములను నిగ్రహించి యుండు పురుషునందు ఇంద్రియనిగ్రహము కనఁబడుచున్నది. కాని ప్రజ్ఞాస్థైర్యము లేదు. అనఁగా నది సరికాదు. రాగవంతుఁడగుటచే నతనికి బ్రహ్మజ్ఞానంబును తన్నిష్ఠయు సంభవింప వని సూచించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—నిరాహారస్య—ఆహరింపఁబడుచున్నవి విషయములు వేనిచేతనో, అవి యాహారములు ఇంద్రియములు, నియమముకొఱకు ఆయింద్రియములనుండి నిర్గతుండెవ్వఁడో అతఁడు నిరాహారుఁడు, ఇంద్రియనిగ్రహము గలవాఁడు, తాపసుఁడు, అట్టి; దేహినః—దేహమే నేను అను అహంబుద్ధి యాలంబనముగాఁ గలవాఁడు, కావున దేహి యనఁగా దేహాభిమాని, వానికి; ఇంద్రియములు నిగ్రహింపఁబడిన వగుటవలన, విషయాః = శబ్దాదులన్నియు; వినివర్తన్తే = విశేషించి నివర్తిల్లుచున్నవి; రసవర్జమ్ = రాగము దప్ప, « రసో రాగే గుణే ద్రవ్యే » అను నిఘంటువువలన; రసము—రాగము నివర్తిల్లదు, « రాగో లిఙ్గమబోధస్య » ♦ అని నియమమువలన, ఇది సర్వంబును నేనును బ్రహ్మమే యని సర్వంబును దానును బ్రహ్మమాత్రం బను జ్ఞానంబును రాగంబును ఈరెండును ఒకచో నుండఁ జాలవు. కావున రాగవంతుఁడగుటవలననే యితనికి జ్ఞానము లేదు, అందువలననే ఇంద్రియంబులనిగ్రహముున్నను ప్రజ్ఞాస్థైర్యమునకుఁ బ్రసక్తి లే దని యర్థము. అప్పుడు, ఎట్లతనికి రాగనివృత్తియుఁ బ్రజ్ఞయు సిద్ధించు ననఁగా నందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—అస్య = ఇతనికి, మౌనముచేత ఇంద్రియనిగ్రహముచేత వ్రతాదులచేత చిత్తశుద్ధి నొంది శ్రవణాదిజన్యజ్ఞానముచే, పరమ్ = అద్వితీయపరబ్రహ్మమును; దృష్ట్వా = ఇదియే నేనని ఆత్మరూపమున సాక్షాత్కరించినవానికి; రసః, నివర్తతే = తొలఁగుచున్నది. విషయములందు భోగ్యత్వభావన ❨ నివర్తిల్లుటచే రాగము నివర్తిల్లును. భోగ్యత్వభావనయో బ్రహ్మదర్శనముచే నివర్తిల్లుచున్నది. సర్వంబును దానును బ్రహ్మమే యను జ్ఞానము అను నగ్నిచే భోక్తృత్వ భోగ్యత్వాదిభేదరూపమైన అడవి దగ్ధమగుచుండఁగా ఆవనమున నుండున దగుటవలన దానితోఁ గూడనే తానును ⁂

♦ అజ్ఞానమునకుఁ జిహ్నము రాగము.

❨ భోగ్యములు అను తలంపు.

⁂ రాగమును.

దగ్ధ మగుచున్నది యని యర్థము. అపిశబ్దమువలన ప్రజ్ఞాస్థైర్యముగూడ సిద్ధించు నని సూచింపఁబడుచున్నది.

మ. ఓయీ! మూఢునకుఁగూడ రోగాదులచే **విషయములనుండి** యింద్రియములకు నివృత్తి యగుచున్నది. అప్పు డతని కెట్లు ప్రజ్ఞ ప్రతిష్ఠితం బని చెప్పఁబడినది? అనఁగా నందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—నిరాహారస్య = ఇంద్రియములచే విషయముల నాహరింప కున్నవానికి; దేహినః = దేహాభిమానము గలవానికి, మూఢునకుఁగూడ, రోగికిఁగాని కాష్ఠతపస్సునం దున్నవానికిఁగాని; విషయాః = శబ్దాదులు; వినివర్తన్తే, కాని, రసవర్జమ్—రస మనఁగా తృష్ణ, దాని విడిచి; అజ్ఞునకు విషయములు నివర్తిల్లును గాని దానియందలి రాగమాత్రము నివర్తిల్ల దని యర్థము. అస్య = ఈ స్థితప్రజ్ఞునకో; పరమ్ = పరమపురుషార్థమును; దృష్ట్వా = అదియే నే నని సాక్షాత్కరించి యున్నవానికి, రసోఽపి = క్షుద్రసుఖమునందలి రాగముగూడ; నివర్తతే, అపిశబ్దమువలన, విషయములును. అట్లు యావానర్థ ఉదపాన ఇత్యాదిస్థలమున వక్కాణింపఁబడినది. ఇట్లు రాగసహిత విషయనివృత్తి స్థితప్రజ్ఞునిలక్షణం బనుటచే మూఢునందు వ్యభిచారము లే దని యర్థము. పరమాత్మసమ్యగ్జ్ఞానము లేనిచో రాగసహితవిషయనివృత్తి సిద్ధింపదు, కావున రాగసహితవిషయనివర్తకం బగు సమ్యగ్దర్శనాత్మక మయిన ప్రజ్ఞకు స్థైర్యము మహాప్రయత్నమున సంపాదింపవలె నని యభిప్రాయము.

శ్రీ. ఓయీ! ఇంద్రియములకు విషయములందు అప్రవృత్తి * స్థితప్రజ్ఞుని లక్షణం బనఁ దగదు. జడులకును ఆతురులకును ఉపవాసపరులకును విషయము లందు అప్రవృత్తి సమానముగాఁ గలుగుటవలన. అనఁగా నందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఇంద్రియములచే విషయముల ఆహరించుట గ్రహించుట ఆహారము. నిరాహారస్య = ఇంద్రియములచే విషయగ్రహణము చేయనివానికి; దేహినః = దేహాభిమానము గలవానికి, అజ్ఞునకు; విషయాః వినివర్తన్తే—విషయానుభవము నివర్తిల్లుచున్న దని యర్థము. మఱి యేమి యనఁగా. రసవర్జమ్ — రస మనఁగా రాగము అభిలాష, అది దక్క; అభిలాషమాత్రము నివర్తిల్ల దని యర్థము. రసోఽపి = రాగముగూడ; పరమ్ = పరమాత్మను; దృష్ట్వా; అస్య—స్థితప్రజ్ఞునకే

* ప్రవృత్తి లేకుండుట.

యున్నవానికి; నివర్తతే—నశించుచున్న దని యర్థము. లేక. నిరాహారస్య = ఉపవాసపరునకు; విషయాః, ప్రాయికముగా, నివర్తన్తే, క్షుద్బాధచే సంతప్తుఁడైన వానికి శబ్దస్పర్శాద్యపేక్ష కలుగకుండుటవలన. అయినను, రసవర్జమ్. రసాపేక్ష * మాత్రము నివర్తిల్ల దని యర్థము. తక్కినది సమానము.

ప. ఓయీ! ఉపవాసము నొందినవానికి జనునకు రోగగ్రస్తునకు ఎవ్వని కన్న వానికి శబ్దస్పర్శాదివిషయములు నివర్తిల్లనే నివర్తిల్లుచున్నవి. ఇట్లు ఆవిధముగా విషయనివృత్తి గలవానికిని స్థితప్రజ్ఞునకును ఏమి విశేషము? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—నిరాహారస్య = ఉపవాసము నొందినవానికి, ఎవనికైనను, దేహాభిమానము గల జీవునకు; విషయాః, అప్రాప్యములయి తమయంతనే, నివర్తన్తే. మ తే మనఁగా, రసవర్జమ్—రస మనఁగా రాగము ఆవిషయములందలి యపేక్ష, అది దప్ప; వాస్తవమే, అసాధ్యము లగుటంజేసి విషయములనివృత్తి కలుగుచున్నది, అయినను విషయములు కావలె నని సంకల్పము వీనికిఁ గలదు. స్థితప్రజ్ఞనకో, పరమ్ = పరమాత్మను, దృష్ట్వా, విషయాభిలాష నివర్తిల్లుచున్నది యని గొప్పవిశేషము కల దని యర్థము.

రా. ఇప్పుడు జ్ఞాననిష్ఠ ప్రాప్తించుట కష్ట మనుటయుఁ దత్ప్రాప్తికి ఉపాయంబునుం జెప్పుచున్నాఁడు.—ఇంద్రియముల ఆహారములు విషయములు, నిరాహారస్య = విషయములనుండి మరలింపఁబడిన యింద్రియములు గల, దేహినః = జీవునకు; విషయాః = విషయములు; నివర్తిల్లుచున్ననైౖ, రసవర్జమ్, నివర్తన్తే—విషయములందలి రాగము నివర్తిల్ల దని యర్థము. రసో ఽపి = ఆరాగముగూడ, ఆత్మస్వరూపమును, విషయములకన్న, పరమ్ = మిక్కిలి సుఖరూపమైనదానిని; దృష్ట్వా = తెలిసి; నివర్తతే.

ప్రయత్నముచే విషయములనుండి ఇంద్రియములను మరలించి యుండువానికి విషయనివృత్తి కలిగినను ఆవిషయములందలి రాగమునకు నివృత్తి కలుగదు. విషయములకన్న మిక్కిలి సుఖరూపమైన ఆత్మస్వరూపమును తెలిసినవానికి ఆవిషయములందలి రాగముగూడ నివర్తిల్లు నని తాత్పర్యము.

మా. ఇట్టిలక్షణము గల జ్ఞానము అప్రయత్నముగా సిద్ధింప దని చెప్పుచున్నాఁడు మీఁది శ్లోకముచేత.—నిరాహారత్వముచే † విషయభోగమునందు

---

* రసనేంద్రియవిషయమైన రసమునందలి అపేక్ష.

† భోజనము లేకుండుటచే.

సామర్థ్యము లేమియే కలుగును, లేక, ఇతరవిషయములయందు ⟟ కాంక్ష లేమి కలుగును. రసమునందలి కాంక్ష మొదలగునవి నివర్తిల్లవు. అదియో అపరోక్ష జ్ఞానమువలననే నివర్తిల్లుచున్నది యని చెప్పుచున్నాఁడు విషయా ఇత్యాదిశ్లోకము చేత. "ఇన్ద్రియాణి జయన్త్యాశు నిరాహారా మనీషిణః । వర్జయిత్వా తు రసన మసౌ రస్యే హి వర్ధతే" * అను భాగవతవచనమువలన, రసశబ్దము రాగవాచక మగుటవలనను.

యతతో హ్యపి కౌన్తేయ పురుషస్య విపశ్చితః
ఇన్ద్రియాణి ప్రమాథీని హరన్తి ప్రసభం మనః. ౬౦

భా. సమ్యగ్దర్శనరూపం బగు ప్రజ్ఞాస్థైర్యము సంపాదించువాఁడు మొదట నింద్రియములను స్వవశమున నిలుపుకొనవలయును. ఏల యనఁగా అట్లు నిలుపుకొననియెడ దోషముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.— కౌన్తేయ = అర్జునా! యతతః అపి = ప్రయత్నము చేయుచున్నవాని యొక్కగూడ; పురుషస్య = పురుషునియొక్క; విపశ్చితః అపి = మేధావి యొక్కగూడ, అపిశబ్దము వ్యవహిత మయినను విపశ్చితః అనుదానితోఁ గూడ సంబంధించుచున్నది; ఇన్ద్రియాణి = ఇంద్రియములు; ప్రమాథీని = ప్రమథనము ♦ స్వభావముగాఁ గలవి, అవి విషయాభిముఖుఁడగు పురుషుని క్షోభపెట్టుచున్నవి — వ్యాకులపఱచుచున్నవి గదా! వ్యాకులపఱచియు, హరన్తి = హరించుచున్నవి; ప్రసహ్య = బలాత్కరించి, ప్రకాశముగనే, చూచుచున్నవానియొక్క, వివేకవిజ్ఞానయుక్తమైన, మనః = మనస్సును. హి = ఎందువలననో. అందువలన.

అర్జునా! ప్రయత్నము చేయుచుండువానిని బుద్ధిమంతునిఁగూడ ప్రబలము లయిన యింద్రియంబులు వ్యాకులపఱచి యతని వివేకయుక్త మయిన మనస్సునుగూడ బలాత్కారమున ఆకర్షించుకొని పోవును. అందువలన ఇంద్రియములను మొదట వశపఱచుకోవలె నని తాత్పర్యము.

⟟ రసముకన్న ఇతరము లయిన రూపాదులందు.

* ఆహారమును వర్జించినవారై పండితులు రసనేంద్రియముమాత్రము దక్కఁ దక్కినయింద్రియములను శీఘ్రింబున జయించుచున్నారు. ఏల యనఁగా ఈ రసనేంద్రియము స్వవిషయమునందు వృద్ధిఁ బొందుచున్నది.

♦ క్లేశ పెట్టుట.

ఆ. శ్లోకాంతరమున కవతారిక చేయుచున్నారు సమ్యగ్దర్శ నేత్యాదిగా. మనస్సు స్వవశ మగుటవలననే ప్రజ్ఞాస్థైర్యము సంభవించుచుండఁగా ఇంద్రియములను వశపఱచుకొనుట యేల? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఏల యనఁగా నిత్యాదిగా. ఓయీ! వివేకవంతునకు విషయంబులందు దోషదృష్టి గలవానికి విషయములనుండి తమయంతఁ దామే యింద్రియములు మరలుచున్నవి. అందు ప్రజ్ఞాస్థైర్యము సంపాదించువాఁ డేమి చేయవలెను? అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు యతతః ఇత్యాదిగా. విషయములందు మాటిమాటికి దోషదర్శనమే ప్రయత్నము. ఎందువలన అను స్థాయి గల హిశబ్దమునకు కడను అన్వయము చెప్పఁబోవుచున్నారు. అపిశబ్దమునకు యతతః అను శబ్దముతో అన్వయముఁ జెప్పి మఱియొకదానితోఁ గూడ అన్వయముఁ జెప్పుచున్నారు విపశ్చితః అపి అని. ప్రమథనస్వభావమునే ప్రకటించుచున్నారు అపి ఇత్యాదిగా. క్షోభ పెట్టుటకును వ్యాకుల పఱచుటకును ఫలమును జెప్పుచున్నారు వ్యాకులపఱచియు నిత్యాదిగా. ప్రకాశముగనే యని చెప్పినదాని వివరించుచున్నారు చూచుచున్నవానియొక్క అని. విపశ్చితః అపి—విద్వాంసునియొక్కఁగూడ, ప్రకాశముగ అనఁగా వివేకముతో — వివేకాఖ్యవిజ్ఞానయుక్త మయిన మనస్సునే హరించుచున్నవి యింద్రియములని సంబంధము. హిశబ్దముయొక్క అర్థము ననుసరించి అందువలన నింద్రియములను స్వవశమున నిలుపుకొనవలయునను పూర్వవాక్యముతో సంబంధము నభిసంధించి చెప్పుచున్నారు ఎందువలననో అందువలన అని.

హ. అట్టి సమ్యగ్దర్శనస్థైర్యమున కుపాయముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—యతతః = యత్నించుచున్నవానియొక్కఁగూడ, పురుషస్య, విపశ్చితః = బుద్ధిమంతుఁడైనవానియొక్కఁగూడ; మనః, ఇన్ద్రియాణి, ప్రమాథీని = ప్రమథనస్వభావములు; ప్రసభం, హరన్తి.

౬౦. ఇందువలన, ముముక్షు వగు యతి సర్వంబును బ్రహ్మమే యను జ్ఞానము సంపాదింపవలెను రాగద్వేషముల నిశ్శేషనివృత్తికొఱకు నిష్ప్రవృత్తికొఱకును విదేహముక్తికొఱకును అని సిద్ధము. ఇఁక విదేహకైవల్యసిద్ధికిఁ గారణభూత మగు బ్రహ్మజ్ఞానము దృఢం బగుటకొఱకు సమాధియందుఁ బ్రవృత్తుం డగు యతి యింద్రియనిగ్రహమునే మొదట నవశ్యము సాధింపవలెను. అది లేనిచో గొప్ప యనర్థము సంభవించు నని సూచించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—హి = ఏకారణము

వలన; యతతః అపి = సమాధిచే జ్ఞానము అప్రతిబంధ మగుటకొఱకు ప్రయత్నము చేయువాఁడైనను, సమాధియం దుండువాఁడైనను అని యర్థము; విపశ్చితః = విషయ సమూహము మాయికము అసత్తు తుచ్ఛము అనియు విషయప్రవృత్తి బంధము కలిగించు ననియు తెలిసినవాఁడైనను; పురుషస్య— ముముక్షువుయొక్క; మనః— మనుతే బ్రహ్మ అనేన— తెలియుచున్నాఁడు బ్రహ్మమును దీనిచేత నని, మన స్సనఁగా సర్వత్ర బ్రహ్మదర్శనమునకుఁ గారణము, దాని, ప్రమాథీని = విషయదర్శనమాత్రమున వ్యాకులపఱచు స్వభావము గల; ఇన్ద్రియాణి = రాగాదిదోషగ్రస్తము లగు ఇంద్రియములు; ప్రసభమ్ = బలాత్కారముగా, ఇతఁడు చూచుచుండఁగానే; వివేకయుక్త మయిన మనస్సునుగూడ, హరన్తి = పట్టి విషయములందుఁ బడఁద్రోయుచున్నవి, స్వరూపమునుండి తొలఁగించుచున్న వనుట. ఇంద్రియనిగ్రహము చేయనిచో స్వరూపమునుండి భ్రంశమే విద్వాంసునకు గొప్ప యనర్థము.

మ. అట్టి ప్రజ్ఞాస్థైర్యమునకు బహిరింద్రియనిగ్రహంబును మనోనిగ్రహంబును అసాధారణ మయిన కారణము, ఆరెంటను లేనిచో ప్రజ్ఞానాశము కనఁబడుట వలన. అని చెప్పుటకై మొదట బహిరింద్రియనిగ్రహము లేనిచో దోషముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఓకౌంతేయుఁడా! యతతః అపి=మాటిమాటికి విషయములందు దోషదర్శనం బను యత్నమును చేయువాఁడైనను; విపశ్చితః = మిక్కిలి వివేకి యయినను; పురుషస్య; మనః = మనస్సును, క్షణమాత్రము నిర్వికారముగాఁ జేయఁబడిన దానినిగూడ; ఇన్ద్రియాణి; హరన్తి= వికారము నొందించుచున్నవి. ఓయీ! విరోధి యగు వివేకము ఉండఁగా ఎట్లు వికారప్రాప్తి యగును? అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు——ప్రమాథీని = ప్రమథనస్వభావములు, మిక్కిలి బలిష్ఠము లగుటవలన వివేకము నడంచుటకు సమర్థములు. కావున, ప్రసభమ్ = బలాత్కరించి; స్వామి యగు నీవిద్వాంసుఁడు చూచుచుండఁగానే రక్షక మయిన వివేకము ఉండఁగానే సర్వ ప్రమాథు లగుటవలననే యింద్రియములు వివేకజన్య మయిన ప్రజ్ఞయందుఁ బ్రవిష్టమగు మనస్సును దానినుండి తొలఁగించి స్వవిషయములఁదు ఆవిష్టము లగునట్లు హరించుచున్న వని యర్థము. హి శబ్దము ప్రసిద్ధిని దెలుపుచున్నది. ప్రసిద్ధమే గదా యీవిషయము లోకమునందు.——ఎట్లు ప్రమాథు లగు చోరులు బలాత్కారముగనే ధనస్వామిని ధనరక్షకుని లోఁబఱచికొని ధనమును హరింతురో అట్లు ఇంద్రియములుగూడ విషయములు సన్నిహితము లగునపుడు మనస్సును హరించుచున్నవి అని.

లను భయముచేతను రాగద్వేషంబులు వీడి యున్న, తాని = ఆయింద్రియములను; సర్వాణి; సంయమ్య = ఆవిషయములందు ప్రవర్తింపని యట్లు నిరోధించి, ఆయా గోళకములందు నిలిపి; బ్రహ్మవేత్త యగు యతి, యుక్తః = యోగముతోఁ గూడినవాఁడై, సమాధి నొందిన చిత్తము గలవాఁడై, చిత్తవృత్తిని బ్రహ్మాకారముగాఁ జేసి యని యర్థము; మత్పరః = అహమ్—నేనే పరః—పరమాత్మ యని పరబ్రహ్మము నందే నేను అను బుద్ధి యెవనికో అతఁడు మత్పరుఁడు, ఇది యంతయు నేనును బ్రహ్మమే యని సమస్తమును దన్నును బ్రహ్మముగానే చూచుచు; ఆసీత—ప్రత్యగ్దృష్టితో ఎల్లప్పుడు నుండవలె నని యర్థము. ఇట్లు నిత్యంబును నిరంతరమును జూచుచున్న, యస్య = ఏయతికి; ఇన్ద్రియాణి, విషయముల గ్రహింప నవకాశము లేమింజేసి రాగశూన్యములై, వశే—వశ్యము లగుచున్నవో, వానికిఁ గదా ప్రజ్ఞ ప్రతిష్ఠితము—నిశ్చల మగుచున్నది, మోక్షంబును సిద్ధించును, ఇతరున కెంతమాత్రమును గా దని యర్థము.

మ. ఇట్లయినయెడ అందు కేమి ప్రతీకార మనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—తాని = ఆయింద్రియములను; సర్వాణి—జ్ఞానసాధనభూతములను కర్మసాధనభూతములను; సంయమ్య = వశీకరించి; యుక్తః = సమాహితుఁడై, నిగ్రహింపఁబడిన మనస్సు గలవాఁడై; ఆసీత—నిర్వ్యాపారుఁడై యుండవలెను. ప్రమాథు లగు ఇంద్రియంబుల నెట్లు వశీకరింపవచ్చు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—మత్పరః = అహమ్—నేను సర్వాత్ముఁడను వాసుదేవుఁడనే, పరః—ఉత్కృష్టుఁ డగు ఉపాదేయుఁడు ఎవ్వనికో అతఁడు మత్పరుఁడు, నాకు ఏకాంతభక్తుఁడై యని యర్థము. అట్లు చెప్పఁబడినది «న వాసుదేవభక్తానా మశుభం విద్యతే క్వచిత్» * అని. ఎట్లు బలవంతుఁ డగు రాజు నాశ్రయించి చోరులు నిగ్రహింపఁబడుదురో, మఱియు రాజు నాశ్రయించినవాఁ డితఁ డని తెలిసి చోరులు తమయంతనే వానికి వశ్య లగుదురో, అట్లే భగవంతుని సర్వాంతర్యామిని ఆశ్రయించి తత్ప్రభావముచేతనే దుష్టము లగు నింద్రియముల నిగ్రహింపవలెను, అవియు భగవదాశ్రితుం డితఁ డని తెలిసి యతనికి వశ్యములే యగు నని భావము. భగవద్భక్తి మహాప్రభావము గల దను విషయము విస్తరించి ముందు వక్కాణింతుము. ఇంద్రియముల వశీకరించుటకు ఫలముఁ జెప్పుచున్నాఁడు ఉత్తరార్థముచేత. స్పష్టము. ఇట్లు, ఇంద్రియములవశీకరించినవాఁడై కూర్చుండవలె నని ప్రశ్న కుత్తరము చెప్పఁబడినది.

* వాసుదేవభక్తుల కెందును అశుభము లేదు.

శ్రీ॥ అందువలన. యుక్తః=యోగి; తాని—ఆ యింద్రియములను; సంయమ్య, మత్పరః, ఆసీత. యస్య, వశే—వశవర్తులో. ఇందుచే, కథ మాసీత అను ప్రశ్నకు ఇంద్రియముల వశీకరించినవాఁడై యుండవలె నని యుత్తరము చెప్పఁబడినది.

ప॥ అట్లు మనోనిగ్రహము లేనిచో బహిరింద్రియనిగ్రహము నిష్ప్రయోజన మగును. కావున, తాని, సర్వాణి, సంయమ్య = అంతరింద్రియనిగ్రహముచే స్వాధీనములను జేసి; మత్పరః = నేను ఆశ్రయముగాఁ గలవాఁడై, యుక్తః, ఆసీత. ఇట్లీవిధమున నైనను, ఇన్ద్రియాణి, యస్య, వశే—వశమున నున్నవో, వానికి ప్రజ్ఞ ప్రతిష్ఠితం బగు నని యర్థము. ఇందుచే «కి మాసీత» అనుదాని కుత్తరము చెప్పఁబడినది. ఈవిషయ ముపనిషత్తులందుఁ జెప్పఁబడినది «యస్తు విజ్ఞానవాన్ భవ త్యయుక్తేన మనసా సదా । తస్యేన్ద్రియా ణ్యవశ్యాని దుష్టా ఽశ్వా ఇవ సారథేః॥ యస్తు విజ్ఞానవాన్ భవతి యుక్తేన మనసా సదా । తస్యేన్ద్రియాణి వశ్యాని సదశ్వా ఇవ సారథేః» ♦ అని. ఈశ్రుతికి అర్థము స్పష్టము.

రా॥ దీని నంతయు * పరిహరించుటకై, తాని = విషయానురాగము గల వగుటచే దుర్జయము లయిన యింద్రియములను; సర్వాణి = అన్నిటిని; సంయమ్య = నిగ్రహించి; మత్పరః = మనస్సునకు శుభాశ్రయభూతుఁడ నగు నాయందు మనస్సు నుంచినవాఁడై; యుక్తః = సమాహితుఁడై; ఆసీత = ఉండవలెను. మనస్సు మద్విషయం బగుటచే అశేషకల్మషంబులును నిర్దగ్ధంబులై నిర్మలీకృతం బగు మనస్సు ఇంద్రియంబుల స్వవశంబులుగాఁ జేయుచున్నది. అంత వశ్యము లయిన యింద్రియములు గల మనస్సు ఆత్మదర్శనంబునకు సమర్థ మగుచున్నది. అట్లు చెప్పఁబడినది «యథా ఽగ్ని రుద్ధత శిఖః కక్షం దహతి సానిలః । తథా చిత్తస్థితో విష్ణు ర్యోగినాం సర్వకిల్బిషమ్» § అని. అది చెప్పుచున్నాఁడు «వశే హి య స్యేన్ద్రియాణి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా» అని.

♦ బుద్ధి యను సారథి యెవ్వఁడు ఎల్లప్పుడు అయుక్త మయిన మనస్సుతోఁ గూడినవాఁడై అవివేకి యగునో అతనికి ఇంద్రియములు వశ్యములు కావు, దుష్టాశ్వములుంబోలె సారథికి. ఏబుద్ధిసారథి ఎల్లప్పుడు యుక్త మయిన మనస్సుతోఁ గూడినవాఁడై వివేకవంతుఁ డగునో అతనికి ఇంద్రియములు వశ్యము లగును, మంచియశ్వములుంబోలె సారథికి.

* అన్యోన్యాశ్రయదోషమును.

§ ఎట్లు గొప్పజ్వాలలు గల యగ్ని వాయుసహితమై యెండుగడ్డిని—లేక అడవిని దహించునో అట్లు మనస్సునందు విష్ణువు యోగులయొక్క సమస్తపాపమును దహించును.

ఆ యింద్రియములను నిగ్రహించి నాయందే మనస్సు నిలిపి యుండవలెను. నాయందు మనస్సును నిలిపినచో సమస్తపాపములు దగ్ధము లగుటచే ఇంద్రియము:లు వశ్యంబు లగును. ఎవ్వనికి ఇంద్రియములు వశ్యము లగునో వానికి ప్రజ్ఞ ప్రతిష్ఠితం బగును, ఇట్లు అన్యోన్యాశ్రయదోషము లే దని తాత్పర్యము.

మా. అట్లయిన అశక్యములే యనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అధికయత్నముచే శక్యములు, కావున యత్నము చేయవలె నని యాశయము. యుక్తః = నాయందు మనోయోగముతోఁ గూడినవాఁడై. మత్పరః = నేనే పరుఁడను అన్నిటికన్నను ఉత్కృష్టుఁడనుగాఁ గలవాఁడు మత్పరుఁడు. ఫలము చెప్పుచున్నాఁడు వశేహీత్యాదిగా.

ధ్యాయతో విషయాన్ పుంసః సఙ్గ స్తేషూపజాయతే
సఙ్గాత్సంజాయతే కామః కామాత్క్రోధో ఽభిజాయతే. ౬౨

భా. ఇఁక నిప్పుడు పరాభవము నొందఁబోవువానికి సర్వానర్థంబులకు మూలం బిది చెప్పఁబడుచున్నది.—విషయాన్ = శబ్దాదివిషయవిశేషములను; ధ్యాయతః = చింతించుచున్న, ఆలోచించుచున్న, పుంసః = పురుషునకు; తేషు = ఆవిషయములందు; సఙ్గః = ఆసక్తి, ప్రీతి; ఉపజాయతే = పుట్టుచున్నది. సఙ్గాత్ = ప్రీతివలన; కామః = తృష్ణ; సంజాయతే = చక్కఁగా పుట్టుచున్నది. ఆ, కామాత్ = ఏదో యొకదానిచేఁ బ్రతిహతి మయిన, తృష్ణవలన; క్రోధః = క్రోధము; అభిజాయతే = పుట్టుచున్నది.

పురుషుఁడు శబ్దాదివిషయములను చింతింపఁగానే వానియం దతనికిఁ బ్రీతి పుట్టును, ఆప్రీతివలన వానియందుఁ గామము జనించును, ఆకామము దేనిచేతనేని ప్రతిహత మగునపుడు క్రోధము కలుగు నని తాత్పర్యము.

తా. మీఁది రెండుశ్లోకములతాత్పర్యము చెప్పుచున్నారు ఇఁక నిత్యాదిగా. ఇఁకన్—పురుషార్థోపాయము నుపదేశించిన పిమ్మట. తన్నిష్ఠత లేని యవస్థను జూపుచున్నారు ఇప్పుడు అని. పరాభవము నొందఁబోవువానికి—గొప్ప యనర్థము నొందఁబోవువానికి, వివేకవిజ్ఞానరహితున కని యర్థము. సర్వానర్థములకు మూలము విషయధ్యానము, అది యట్టి దనుట యనుభవసిద్ధం బని చెప్పుటకై, ఇది

యని చెప్పఁబడినది. విషయవిశేషములను—విషయములందు విశేషత్వము అనఁగా ఆరోపిత మయిన రమణీయత్వము. ప్రీతి ఆసక్తి యని సాధారణాసక్తిమాత్రము గ్రహింపఁబడుచున్నది. తృష్ణ యని ఉద్రిక్త మయిన ♦ ఆసక్తి చెప్పఁబడినది. ప్రతిహత మయిన—ప్రతిబంధముచేతఁగాని వినాశము చేతఁగాని.

హ. ఇఁక నిప్పు డాత్మనాశమునకు మూలము చెప్పఁబడుచున్నది.— *

శ్లో౦. ఓయీ! ఇంద్రియములచే అంతఃకరణము విషయంబులం ద్రోయఁబడినయెడ విద్వాంసున కేమి యనర్థము? అందువేని విషయాభిధ్యానమే సర్వానర్థములకును బీజము. దానిచే అనర్థహేతువులపరంపర సంభవించును. దానిచే బ్రహ్మాత్మైక్యవిజ్ఞానము నశించును. తన్నాశంబువలన జననమరణాఖ్యతరంగమాలాసంకులం బగు సంసారసముద్రంబునం బడి విద్వాంసుఁడు తానును నశించును. అందువలన విద్వాంసుఁడైనను బహిర్ముఖుఁ డగునేని అందుకు జన్మాదిదుఃఖప్రవాహపతనము తప్ప కుండుటయె ఫలం బగుం గాని ముక్తి కానేరదు, కారణము లేమివలన. రాగద్వేషములచే విషయములందుఁ బ్రవిష్టుం డగు విద్వాంసునకుఁగూడ విషయాభిధ్యానమే ప్రసక్త మగును. కాని బ్రహ్మాధ్యానము గానేరదు, అని సర్వానర్థమూల మయిన విషయాభిధ్యానమును తత్కార్యమును బ్రతిపాదించుచున్నాఁడు రెండుశ్లోకములచేత—విషయాన్ = శబ్దాదులను; ధ్యాయతః = వానియందలి రమ్యత్వమును అరమ్యత్వమును, లేక ఇది భోగ్య మని, చింతించుచున్న; పుంసః; తేషు = ఆవిషయములు రమ్యములని, లేక భోగ్యములని భావింపఁబడిన భోగములందు; సఙ్గః = ప్రీతి, పూర్వసంస్కారవశమువలన ఆసక్తి; ఉపజాయతే = అప్పుడే పుట్టుచున్నది. సఙ్గాత్ = ప్రీతివలన; అందు నా కిది కావలెను అని, కామః = భోగేచ్ఛావేగము; సంజాయతే = చక్కఁగాఁ బుట్టుచున్నది, దేనిచే గ్రస్తుఁడై పురుషుఁడు అభోగ్యమునైనను కలంజాదికమును అగమ్యలనైనను భగిన్యాదులను భోగ్యత్వబుద్ధితో భుజింప వేగిరపడుచున్నాఁడో అది కామము. కామాత్—ఏదో ఒక ప్రతిబంధముచేత హత మయిన దానివలన; క్రోధః, అభిజాయతే, పరాధీన మయిన మనస్సు గలవానికి పరుల కపకారంబు చేయుటయందుఁ బ్రవృత్తికి హేతు వైన బుద్ధివిశేషము క్రోధము.

♦ అతిశయించిన.

* తక్కినది శంకరభాష్యముతో సమానము.

మ. ఓయీ! మనస్సు బహిరింద్రియములప్రవృత్తిద్వారమువఁ గదా అనర్థహేతు వగును. బహిరింద్రియముల నిగ్రహించినవానికిఁ కోఱలు పెఱికిన పామువంటి మనస్సును నిగ్రహింపకున్నను ఏమియుఁ గొఱఁత లేదు, బాహ్యోద్యోగము లేకుండుటచేతనే కృతకృత్యుఁ డగుటవలన. కావున "యుక్త ఆసీత" అని వ్యర్థము చెప్పఁబడినది. అని యాశంకించి బాహ్యేంద్రియముల నిగ్రహించిన వానికిఁగూడ యుక్తత లేనియెడ సర్వానర్థములును బ్రాప్తించు నని చెప్పుచున్నాఁడు రెండుశ్లోకములచేత.—బాహ్యేంద్రియముల నిగ్రహించినవానికిఁగూడ, శబ్దాదివిషయములను, ధ్యాయతః=మనస్సుచే మాటిమాటికిఁ దలంచుచుండునట్టి, పుంసః= పురుషునకు; తేషు = ఆవిషయములందు; సఙ్గః = ఆసక్తి, నాకు మిక్కిలి సుఖహేతువు లివి యని శోభనాధ్యాసరూప మయిన ప్రీతివిశేషము; ఉపజాయతే. సఙ్గాత్ = సుఖహేతుత్వజ్ఞానరూప మయిన ఆసక్తివలన; కామః = నా కివి కావలె నను తృష్ణావిశేషము. ఆ, కామాత్ = దేనివలననైనను ప్రతిహత మయిన కామమువలన, తత్ప్రతిఘాతకవిషయ మయిన ♦, క్రోధః—అభిజ్వాలనాత్మకవృత్తి; అభిజాయతే.

శ్రీ. బాహ్యేంద్రియనిగ్రహము లేనిచో దోషముఁ జెప్పి మనోనిగ్రహము లేనిచో దోషముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—గుణబుద్ధిచేత * విషయములను ధ్యానించుచుండు పురుషునకు, వానియందు, సఙ్గః = ఆసక్తి, కలుగుచున్నది. ఆసక్తిచే వానియందు అధిక మయిన కామము కలుగుచున్నది. ఒకానొకదానిచేఁ బ్రతిహత మయిన కామమువలన, క్రోధము కలుగుచున్నది.

ప. ఇట్లు బహిరింద్రియసంయమము లేనియెడ దోషముఁ జెప్పి యిప్పుడు మనస్సంయమము లేనియెడ దోషముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—విషయాన్, ధ్యాయతః, పుంసః = పురుషునికి; తేషు, సఙ్గః = ఆసక్తి, కలుగుచున్నది. ఆసంగమువలన, కామః = ఆవిషయములు అవశ్యము కావలె నని వాని సంపాదించుటయం దాదరము, కలుగుచున్నది. అందు ఎవ్వఁడేని విఘ్నము చేసినచో క్రోధము కలుగుచున్నది.

రా. ఇట్లు నాయందు మనసు నిలుపక స్వయత్నగౌరవమువలన నింద్రియముల జయించుటకుఁ బ్రవర్తించినవాఁడు నాశము నొందు నని చెప్పుచున్నాఁడు.—

♦ దానిఁ బ్రతిహతము చేసినవాని గుఱించిన.

* గుణము గలది యను బుద్ధిచేత.

విషయములందలి యనురాగము విడువనివాఁడు నాయందు మనస్సు నుంపఁజేని యింద్రియముల నిగ్రహించి యున్నవాఁడైనను వానికి అనాదిపాపవాసనచే విషయ ధ్యానము అనివార్యముగా సంభవించును గదా! విషయాన్, ధ్యాయతః, పుంసః, పురల, సఙ్గః, ఉపజాయతే = మిక్కిలి ప్రవృద్ధ మగుచున్నది. సఙ్గాత్, కామః, సంజాయతే. కామ మనఁగా సంగముయొక్క విపాకావస్థ. ఏయవస్థను బొందిన వాఁడు, విషయముల భుజింపక నిలువఁజాలఁడో అది కామము. కామాత్, క్రోధః, అభిజాయతే—కామము ఉండఁగా విషయము సన్నిహితముగాని యప్పుడు సన్ని హితు లయిన పురుషులయెడ వీరిచే నాయిష్టము ప్రతిహత మయ్యె నని క్రోధము కలుగుచున్నది.

నాయందు మనసు నిలుపఁజేని అనాదిపాపవాసనచే విషయధ్యానము విడువఁజాలఁడు, ఆవిషయధ్యానముచే విషయములందు ఆసక్తి మిక్కిలి వృద్ధిఁ బొందును. అందుచేఁ గామము కలుగును. కామముచే, విషయము ప్రాప్తింపని యప్పుడు క్రోధము పుట్టు నని తాత్పర్యము.

మూ॰ రాగాదిదోషములకుఁ గారణముఁ జెప్పుచున్నాఁడు పరిహారము కొఱకు శ్లోకద్వయముచేత.

> క్రోధా ద్భవతి సమ్మోహ స్సమ్మోహా త్స్మృతివిభ్రమః
> స్మృతిభ్రంశా ద్బుద్ధినాశో బుద్ధినాశా త్ప్రణశ్యతి. ౬౩

భా॰ క్రోధాత్ = క్రోధమువలన; సమ్మోహః = కార్యాకార్యముల అవివేకము; భవతి = కలుగుచున్నది. క్రుద్ధుఁడు గదా సమ్మోహితుఁడై గురువునుగూడ నాక్రోశించుచున్నాఁడు. సమ్మోహాత్ = సమ్మోహము వలన; స్మృతివిభ్రమః = శాస్త్రాచార్యోపదేశములచేఁ గలిగిన సంస్కార ముచేఁ బుట్టునట్టి స్మృతియొక్క భ్రంశము, స్మృతి పుట్టుటకు నిమి త్తము కలిగినను అది పుట్టకుండుట; కలుగుచున్నది. అట్టి, స్మృతి భ్రంశాత్ = స్మృతిభ్రంశమువలన; బుద్ధినాశః = బుద్ధియొక్క నాశము కలుగుచున్నది, కార్యాకార్యవిషయవివేకమునందు అయోగ్యత అంతః కరణమునకు బుద్ధికి నాశ మని చెప్పఁబడుచున్నది. బుద్ధినాశాత్ ప్రణ శ్యతి—ఎంతవఱకు పురుషుని యంతఃకరణము కార్యాకార్యవిషయవివేక

మునందు యోగ్యము ♦ అగునో అంతవఱకే గదా పురుషుఁడు, అది అయోగ్య మగునేని నష్టుఁడే పురుషుఁ డగుచున్నాఁడు. కావున, బుద్ధినాశాత్ = అతని అంతఃకరణముయొక్క బుద్ధియొక్క నాశమువలనఁ ప్రణశ్యతి=నశించుచున్నాఁడు, పురుషార్థమున కయోగ్యుఁ డగుచున్నాఁడని యర్థము.

క్రోధమువలన యుక్తాయుక్తముల అవివేకము కలుగును, ఆ యవివేకమువలన శాస్త్రాచార్యోపదిష్ట మయిన యర్థముయొక్క స్మృతికి నాశము కలుగును. స్మృతినాశమువలన బుద్ధికి కార్యాకార్యవివేకసామర్థ్యము నశించును. అందువలనఁ బురుషుఁడు పురుషార్థప్రాప్తికి అనర్హుఁ డగు నని తాత్పర్యము.

రా. క్రోధము సమ్మోహమునకు హేతు వనుటను అనుభవముచే దృఢీకరించుచున్నారు క్రుద్ధుఁడు గదా ఇత్యాదిగా. ఆక్రోశించుచున్నాఁడు—అధిక్షేపించుచున్నాఁడు. గురువునుగూడ అనుటచే అది అయోగ్యకార్య మని తెలుపఁబడినది. సమ్మోహముయొక్క కార్యముఁ జెప్పుచున్నారు సమ్మోహాత్ ఇత్యాదిగా. స్మృతియొక్క నిమిత్తము దెలుపుద్వారంబున స్వరూపమును నిరూపించుచున్నారు శాస్త్రాచా ర్యేత్యాదిగా. స్మృతి క్షణిక మగుటవలననే దానికిఁ దనయంతనె నాశము సంభవించుటవలన స్మృతినాశము సమ్మోహాధీనము కా దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు స్మృతిపుట్టుటకు ఇత్యాదిగా. స్మృతిభ్రంశ మయినను ఎట్లు బుద్ధినాశము స్వరూపముచే సిద్ధించు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నారు కార్యాకా ర్యేత్యాదిగా. ఓయీ! పురుషునకు నిత్యసిద్ధునకు బుద్ధినాశ మయినను నాశము కలుగనేరదు అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు ఎంతవఱకు ఇత్యాదిగా. కార్యాకార్యములవివేచించుటకు సమర్థ మయిన అంతఃకరణము లేనియెడ ఉన్నవాఁడైనను బురుషుఁడు కరణము లేమింజేసి తత్త్వవివేకమున కసమర్థుఁ డగుటచే నష్టుఁ డని వ్యపదేశము. అదియే చెప్పుచున్నారు పురుషార్థమునకు ఇత్యాదిగా.

హ. *

శం. క్రోధాత్; సమ్మోహః = విచిత్తత, కార్యాకార్యవివేకము లేకుండుట; కలుగుచున్నది, క్రోధావిష్టుఁడు గదా సమ్మోహముచే పెద్దలకుఁగూడ నప

♦ సమర్థము.

* శంకరభాష్యముతో సమానము.

చారము చేయుచున్నాఁడు, గురువునుగూడ ధిక్కరించుచున్నాఁడు. ఈలక్షణము గల, సమ్మోహాత్; స్మృతివిభ్రమః, కలుగుచున్నది, వేదాంతశ్రవణజన్యజ్ఞానముచే "బ్రహ్మైవాహమ్" అని మాటిమాటికి స్వానుభవముచేఁ గలుగు సంస్కారముచేఁ బుట్టునట్టి తదాకారపరిణామిబుద్ధివృత్తివిశేషము స్మృతి యని చెప్పఁబడుచున్నది, దానికి విభ్రమ మనఁగా భ్రంశము, స్మృతికి హేతువు ఉన్నను అది యుదయింప కుండుట. ఆ స్మృతిభ్రంశమువలన బుద్ధినాశము. బుద్ధి యనఁగా బ్రహ్మమయ మయిన వృత్తి, దానికి స్వవిషయకస్మృతి నశించుటవలన నాశ మగుచున్నది. ఎట్లు, పురుషుఁ డెదుటనే యున్నను, ఇతఁడు పుత్త్రుఁ డను స్మృతి యున్ననే నా పుత్త్రుఁ డితఁ డని పుత్త్రాకారబుద్ధి కలుగుచున్నది, భ్రాంతునకో అట్టి స్మృతి సంభవింపమివలనఁ బుత్త్రాకారబుద్ధి జనియింపదు. అట్లు, బ్రహ్మము అపరోక్షమై యున్నను విషయవ్యామోహపరవశ మయిన చిత్తము గల విద్వాంసునకు స్వవిషయకస్మృతి లేమివలన, ఇదియు నేనును బ్రహ్మమే యని, దృశ్యాకారతను విడిచి, జగత్తునకును దనకును బ్రహ్మాకారతను విషయము చేయునట్టి యఖండాత్మకచిన్మయవృత్తి జనియింపదు. మ జేమనఁగా, భోక్తృభోగ్యాద్యాకారవృత్తులచేఁ దిరోహితమై నష్ట మగుచున్నది. ఇట్లు స్వవిజ్ఞానముయొక్క నాశమువలన విద్వాంసుఁడు తానును, ప్రణశ్యతి = మిక్కిలి నశించుచున్నాఁడు, సంసారాకార సాగరమునందుఁ బడినవాఁ డగుటవలన ఒకప్పుడును ముక్తిని బొందఁజాలఁడు. విషము త్రాగినవానికి అమరత్వ ♦ మెట్లు సిద్ధింపదో అట్లు అసన్మార్గమునందుఁ బ్రవిష్టునికి సద్గతి సంభవింపదు. అందువలన విషయంబుల కవకాశం బొసంగక సర్వేంద్రియములను నిగ్రహించి సమాధి చేయుచుండువానికే సమ్యక్ జ్ఞానంబును దత్ఫలంబును సిద్ధించు నని సిద్ధము.

మ. క్రోధాత్, భవతి, సమ్మోహః = కార్యాకార్యవివేకము లేకుండుట. సమ్మోహాత్, స్మృతివిభ్రమః = స్మృతియొక్క — శాస్త్రాచార్యోపదిష్ట మయిన యర్థముయొక్క అనుసంధానముయొక్క, విభ్రమః—విచలనము, విభ్రంశము. ఆ స్మృతిభ్రంశమువలన, బుద్ధినాశః = ఐకాత్మ్యాకారమనోవృత్తికి నాశము, విపరీత భావన యతిశయించుదోషముచేఁ బ్రతిబంధము కలుగుటవలన జనింపకుండుట, జనించినను ఫలాయోగ్య మగుటచే విలయము. బుద్ధినాశాత్ ప్రణశ్యతి—ఫలభూత మయిన ఆబుద్ధియొక్క లోపమువలన, ప్రణశ్యతి—సర్వపురుషార్థములకును అనర్హుఁ

♦ చావులేమి.

డగుచున్నాఁడు. ఎవ్వఁడే పురుషార్థమునకు అనర్హుఁ డగునో వాఁడు మృతుఁడే యని లోకమునందు వ్యవహరింపఁబడుచున్నాఁడు. కావున ప్రణశ్యతి అని చెప్పఁబడినది. ఎందువలన ఇట్లు మనోనిగ్రహము లేనియెడ బాహ్యేంద్రియముల నిగ్రహించినవానికిఁ బరమానర్థము సంభవించునో, అందువలన మహాప్రయత్నముచే మనస్సును నిగ్రహింపవలె నని యభిప్రాయము. కావున యుక్తము చెప్పఁబడినది « తాని సర్వాణి సంయమ్య యుక్త ఆసీత » అని.

శ్రీ. క్రోధాత్, సమ్మోహః = కార్యాకార్యవివేకాభావము. దానివలన, శాస్త్రాచార్యోపదిష్టార్థముయొక్క స్మృతికి, విభ్రమః— విచలనము, విభ్రంశము. దానివలన, బుద్ధికి—చేతనకు, వినాశము—వృక్షాదులందుంబోలె అభిభవము ¹. దానివలన, ప్రణశ్యతి — మృతతుల్యుఁ డగుచున్నాఁడు.

ప. క్రోధాత్, సమ్మోహః = ఇది కార్యము ఇది అకార్యము అను విచారము లేకుండుట. దానివలన, స్మృతివిభ్రమః—శాస్త్రముచేతను ఆచార్యుని చేతను ఉపదేశింపఁబడినవాఁడై ఎట్టివాఁడను నేను? ఏమి చేయుచున్నాను? అని స్మరింపఁడు. దానివలన, బుద్ధినాశః, దానివలన, ప్రణశ్యతి— లోకనిందకు విషయమగుటచే జీవించియు మృతతుల్యుఁ డగుచున్నాఁడు. ఇట్లు దీనిచే మొదట విషయానుస్మృతిని బరిహరింపవలె నని చెప్పఁబడినది. అట్లు చెప్పియున్నారు గూడ « లోక ఏష విషయానురఞ్జనం దుఃఖగర్భ మపి మన్యతే సుఖమ్ । ఆమిషం బడిశ గర్భ మప్యహో మోహతో గ్రసతి యద్వ దణ్డజః " * అని.

రా. క్రోధాత్ భవతి, సమ్మోహః = కృత్యాకృత్యవివేకము లేకుండుట. దానిచే సమస్తమును జేయుచున్నాఁడు. దానివలన, ప్రారంభింపఁబడిన యింద్రియజయము మొదలగు ప్రయత్నమునందు, స్మృతివిభ్రమః = స్మృతిభ్రంశము అగుచున్నది. స్మృతిభ్రంశాత్, బుద్ధినాశః = ఆత్మజ్ఞానమునం దేవ్యవసాయము చేయఁబడినదో దానికి నాశము, అగును. బుద్ధినాశాత్; మరల సంసారమునందు మునింగినవాఁడై, ప్రణశ్యతి = నష్టుఁ డగుచున్నాఁడు.

---

¹ తిరోభావము.

* ఈలోకము, విషయసుఖము దుఃఖగర్భ మయినను దాని సుఖమునుగాఁ దలంచుచున్నది. ఆశ్చర్యము! మాంసము గాలము లోపలఁ గలదైనను దానిని మోహమువలన మత్స్యం బెట్లు మ్రింగుచున్నదో అట్లు.

క్రోధమువలన కృత్యాకృత్యవివేకము లేమి కలుగును, దానివలన అకార్యానుష్ఠానమునందుఁ బ్రవర్తించుటంజేసి ఇంద్రియనిగ్రహాదిప్రయత్నమునం దలిస్మృతి భ్రష్టమగును, స్మృతి భ్రంశమువలన, ఆత్మజ్ఞానమునందుఁ దాను జేసియుండు వ్యవసాయము నశించును. దానివలన మరల సంసారమగ్నుండై చెడిపోవునని తాత్పర్యము.

మా. సమ్మోహః = అధర్మమునం దిచ్ఛ. అట్లగదా మోహశబ్దార్థము చెప్పఁబడినది యుపగీతలందు «మోహసంజ్ఞితమ్, అధర్మలక్షణం చైవ నియతం పాపకర్మసు" అని. మఱియు నితరస్థలమునందుఁగూడ «సమ్మోహో ఽధర్మకామితా» అని. స్మృతివిభ్రమః = నిషేధాదిస్మృతికి నాశము ♦, బుద్ధినాశః = సాకల్యముగా దోషబుద్ధికి నాశము. ప్రణశ్యతి = నరకాద్యనర్థమును బొందుచున్నాఁడు. అట్లు చెప్పఁబడినది గదా! «అధర్మకామిన శ్శాస్త్రే విస్మృతి ర్జాయతే యదా । దోషాదృష్టే స్తత్కృతే శ్చ నరకం ప్రతిపద్యతే» * అని.

రాగద్వేషవియుక్తై స్తు విషయా నిన్ద్రియై శ్చరన్
ఆత్మవశ్యై ర్విధేయాత్మా ప్రసాద మధిగచ్ఛతి. ౬౪

భా. సర్వానర్థంబునకు మూలము చెప్పఁబడినది విషయాభిధ్యానము. ఇఁక నిప్పుడు మోక్షకారణం బిది చెప్పఁబడుచున్నది.—రాగద్వేషవియుక్తైః—రాగమును ద్వేషమును రాగద్వేషములు, తత్పూర్వకము గదా యింద్రియముల స్వాభావికప్రవృత్తి, అందు ఎవ్వఁడు ముముక్షు వగుచున్నాఁడో అతఁడు ♦♦ వానిచే, వియుక్తము లయిన; ఇన్ద్రియైః = శ్రోత్రాదీంద్రియములచేత; విషయాన్—అవర్జనీయము లగు విషయములను; చరన్ = పొందుచు; ఆత్మవశ్యైః = ఆత్మకు § వశ్యములు అధీనములు అగువానిచేత ‖; విధేయాత్మా = ఇచ్ఛచే విధేయము

♦ ఇది ప్రతిషిద్ధము అను స్మరణము నశించుట.

* అధర్మము కోరువాని కప్పుడు శాస్త్రమునందు విస్మృతి—మఱపు కలుగుచున్నదో అప్పుడు దోషబుద్ధి లేమివలనను ఆదోషము ననుష్ఠించుటవలనను నరకమును బొందుచున్నాఁడు.

♦♦ ఇది తు శబ్దతాత్పర్యము, పూర్వశ్లోకము అముముక్షువిషయము ఇది ముముక్షువిషయం బని వ్యావృత్తి చేయుచున్నది.

§ అంతఃకరణమునకు.

‖ ఇంద్రియముల విశేషణము.

లోఁబడినది అగు ఆత్మ అంతఃకరణము గలవాఁడై; ఇతఁడు, ప్రసాదమ్ = ప్రసన్నతను. స్వస్థతను; అధిగచ్ఛతి = పొందుచున్నాఁడు.

ఇఁక ముముక్షు వగువాఁడు మనస్సును స్వాధీనము చేసికొని రాగద్వేషములు విడిచినవాఁడై మనస్సున కధీనము లగు నింద్రియములచే అవర్జనీయములయిన అన్నపానాదివిషయములను బొందుచుండి, చిత్తప్రసాదము నొందునని తా.

ఆ. విషయముల స్మరణముగూడ అనర్థకారణ మైనయెడ, అప్పుడు భోగము మఱి యనర్థకారణ మగును. అందుచే జీవనార్థము విషయముల భుజించువాఁ డనర్థము నెట్లు పొందకుండును? అని యాశంకించి, కడచినవిషయము ననువదించుచు నుత్తరశ్లోకతాత్పర్యము చెప్పుచున్నారు సర్వానర్థమునకు ఇత్యాదిగా. ఇఁక—అనర్థమూలము చెప్పిన పిమ్మట. పరిహరింపవలసినది నిశ్చయింపఁబడిన పిమ్మటఁ దత్పరిహారోపాయమునందు జిజ్ఞాసను చూపుచున్నారు ఇప్పుడు అని. రాగద్వేషపూర్వకము ఇంద్రియములప్రవృత్తి అనువిషయమునందు అనుభవము చూపుటకు కదా అనుశబ్దము. శాస్త్రీయప్రవృత్తి కా దని చెప్పుటకు స్వాభావికప్రవృత్తి యని చెప్పఁబడినది. అందు అని అధికారుల నధికరించి ప్రయోగింపఁబడినది ♦. అవర్జనీయములు—అన్నపానాదులు, దేహస్థితిహేతువు లని యర్థము. ఇంద్రియములకు విషయములందుఁ బ్రవృత్తి యగునేని నియమము లేమిచే వర్జనీయములందుఁగూడఁ బ్రవృత్తి యగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఆత్మవశ్యైః అని. ఇంద్రియములు అంతఃకరణమున కధీనములైనను దానికి నియమము లేమిం జేసి వానికిఁగూడ నియమము అనుపపన్న మని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు విధేయాత్మా అని.

హ. *

శం. ఓయీ! ఇంద్రియములచే విషయగ్రహణము లేనిచో విద్వాంసున కెట్లు శరీరయాత్ర సిద్ధించు నని యాశంకించి విద్వాంసునకు శరీరయాత్రాప్రకారంబును నిత్యము సమాధిచేయువానికిఁ జిత్తప్రసాదంబును జెప్పుచున్నాఁడు.— రాగద్వేషములకు బీజము విషయములందు "ఇది యిష్టము ఇది యనిష్టము" అను బుద్ధియే. దోషదర్శనముచే నది వదలఁగా ఇంద్రియములు రాగద్వేషవియు

♦ అధికారులలో అనుట.

* శంకరభాష్యముతో సమానము.

క్తంబు లగును. అట్టి రాగద్వేషవియుక్తైః—విషయములందు అసత్త్వ తుచ్ఛత్వ బన్ధకత్వ బుద్ధిచే రాగద్వేషములవలన విడిపింపఁబడిన వని యర్థము, అందువలననే, ఆత్మవశ్యైః = తనకు వశ్యములు, సంకోచపఱచుటకును వికాసపఱచుటకును వశవర్తులు, ప్రసన్నములు, అగు; ఇన్ద్రియైస్తు = ఇంద్రియములచే మాత్రము; విషయాన్—నిషిద్ధములు కాని యన్నరసాదులను, అందును ప్రాణరక్షణమునకు మాత్రమె చాలినవానిని; చరన్ = భుజించుచున్న (బ్రహ్మవిదుఁ డగు యతి; విధేయాత్మా = విధేయము ఇంద్రియశుద్ధిచేతను సమాధిచేతను రాగాదిదోషములు వీడిన దగుటచే శుద్ధ మగుటచే స్వాధీన మగు ఆత్మ—మనస్సు గలవాఁడై; ప్రసాదమ్ = చిత్తముయొక్క స్వాస్థ్యమును, అత్యంతనిర్మలత్వమును; అధిగచ్ఛతి = పొందుచున్నాఁడు, «ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః, సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః» అని చెప్పఁబడియుండుటవలన, ఇంద్రియశుద్ధిచే చిత్తశుద్ధి సిద్ధించుచున్నది యని యర్థము.

మ. మనసు నిగ్రహింపఁబడినయెడమాత్రము బహిరింద్రియనిగ్రహము లేకున్నను దోషము లే దని చెప్పుచు «కిం ప్రజేత» అనుప్రశ్న కుత్తరముఁ జెప్పుచున్నాఁ డెనిమిదింటిచేత.——ఎవ్వఁడు సమాహిత మయిన మనసుగలవాఁడు కాఁడో అతఁడు బాహ్యేంద్రియముల నిగ్రహించియు రాగద్వేషములచే దుష్ట మయిన మనస్సుతో విషయములఁ జింతించుచుఁ బురుషార్థమునుండి భ్రష్టుఁ డగుచున్నాఁడు. విధేయాత్మా తు—తుశబ్దము పూర్వునికన్నను వ్యతిరేకముఁ జెప్పుచున్నది, ఇఁక వశీకృత మయిన అంతఃకరణము గలవాఁడో; ఆత్మవశ్యైః = మనస్సున కధీనములు, లేక, స్వాధీనములు; రాగద్వేషవియుక్తైః = రాగద్వేషములచే విడువఁబడినవి అగు; ఇన్ద్రియైః = శ్రోత్రాదులచేత; విషయాన్ = నిషిద్ధములు కాని శబ్దాదులను; చరన్ = పొందుచు; ప్రసాదమ్ = చిత్తముయొక్క ప్రసన్నతను, స్వచ్ఛతను, పరమాత్మసాక్షాత్కారయోగ్యతను; అధిగచ్ఛతి. రాగద్వేషప్రయుక్తము లగు నింద్రియములు దోషహేతువు లగును. మనసు స్వవశంబైననో రాగద్వేషములు లేవు. అవి లేనియప్పుడు తదధీనమైన ఇంద్రియప్రవృత్తి కలుగదు. అవర్జనీయ మగుటచే విషయగ్రహణమో, దోషము కలిగింపదు. కావున శుద్ధికి హాని లే దని భావము. ఇందుచే «విషయముల స్మరణముగూడ అనర్థకారణం బగునేని అపుడు భోగము మఱి యనర్థకారణము. అందుచే జీవనార్థము విషయముల భుజించువాఁ డెట్లనర్థము చెందకుండును?» అనుశంక నిరసింపఁబడినది,

స్వాధీనము లగు నింద్రియములచే విషయములం బ్రాపించుచున్నాఁ డని కిం ప్రవ్రజేత యనుప్రశ్న కుత్తరమునుం జెప్పఁబడినది.

శ్రీ. ఓయీ! విషయపరత్వము ఇంద్రియములస్వభావ మగుటచే వాని నిరోధింప శక్యము గామిం జేసి యీదోషము పరిహరింప నలవి గాదు. కావున స్థితప్రజ్ఞు కెట్లు సిద్ధించు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు రెండుశ్లోకములచేత— రాగద్వేషరహితములు దర్పము లేనివి అగు, ఇన్ద్రియైః, విషయాన్, చరన్ = ఉపభోగించుచున్నను, ప్రసాదమ్ = శాంతిని; పొందుచున్నాఁడు. రాగద్వేషరాహిత్యమునే చెప్పుచున్నాఁడు.—ఆత్మవశ్యైః = మనసునకు వశ్యము లయినవానిచేత. విధేయాత్మా = వశవర్తి యయిన మనస్సు గలవాఁడు అని. దీనిచేతనే «కథం ప్రవ్రజేత—భుజించును» అను వాల్గనప్రశ్నకు, «స్వాధీనము లగు నింద్రియములచే విషయముల నొందుచున్నాఁ» డని యుత్తరము చెప్పఁబడినది.

ప. ఇఁక దీనిఁ జేయ నసమర్థుఁ డైనను తరించుచున్నాఁ డని «కిం ప్రవ్రజేత» అనుదాని కుత్తరముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—రాగద్వేషవియుక్తైః = ఇన్ద్రియైః విషయాన్ చరన్ ప్రసాదమ్ అధిగచ్ఛతి—రాగ మనఁగా ప్రీతి ఆసక్తి, ద్వేషము—వీనిచే వియుక్తములు ఉదాసీనము లగు, ఇంద్రియములచే విషయముల భుజించుచు. ఇఁక రాగద్వేషవియుక్తము లగుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు ఆత్మవశ్యైః—ఆత్మవశ్యుఁడుగాఁ గలవి, సర్వత్ర ఆత్మభావన గలవి, అట్టి యింద్రియములచేత; విధేయాత్మా = విధేయము పరినిష్ఠితము ♦ అగు ఆత్మ—మనస్సు గలవాఁడు. ప్రసాదమును శాంతిని పొందుచున్నాఁ డని యర్థము. అట్లు చెప్పఁబడినది. «అగ్నిసఙ్గా ద్యథా లోహ మగ్నిత్వ ముపగచ్ఛతి । ఆత్మసఙ్గా త్తథా గచ్ఛత్యాత్మతా మిన్ద్రియాదికమ్» * అని.

రా. చెప్పినవిధంబున చిత్తమునకు శుభాశ్రయ మయినవాఁడను సర్వేశ్వరుఁడనగు నాయందు ఉంపఁబడిన మనస్సు గలవాఁడు, దహింపఁబడిన అశేషకల్మషములు గలవాఁ డగుటచే; రాగద్వేషవియుక్తైః, ఆత్మవశ్యైః, ఇన్ద్రియైః, విషయాన్ చరన్ = విషయములను దిరస్కరించి యున్నవాఁడై; విధేయాత్మా = విధేయ మయిన

♦ స్థిరము.

* అగ్ని సంగమువలన నెట్లు లోహము అగ్నిభావమును బొందుచున్నదో అట్లు ఆత్మసంగమువలన ఇంద్రియాదికము ఆత్మత్వమును బొందుచున్నది.

మనస్సు గలవాఁడై; ప్రసాదమ్ అధిగచ్ఛతి—నిర్మల మయిన అంతఃకరణము గలవాఁ డగుచున్నాఁ డని యర్థము.

ఈ చెప్పినవిధంబున నాయందు మనస్సు నిలిపి, దగ్ధకల్మషుండై, రాగ ద్వేషరహితము లయి ఆత్మ వశ్యము లగు నింద్రియములు గలవాఁడై సర్వవిష యములఁ బరిత్యజించినయెడ, మనస్సు అతనికి విధేయంబై నిర్మలం బగు నని తాత్పర్యము.

మా. ఇంద్రియజయంబును దత్ఫలమునుం జెప్పుచున్నాఁడు మీఁది రెండు శ్లోకములచేత.—విషయములను అనుభవించుచున్నను, విధేయాత్మా = విధేయ మయిన ఆత్మ గలవాఁడై, జితాత్ముఁడై యని యర్థము. ప్రసాదమ్ = మనః ప్రసాదమును.

ప్రసాదే సర్వదుఃఖానాం హాని ర స్యోపజాయతే
ప్రసన్నచేతసో హ్యాశు బుద్ధిః పర్యవతిష్ఠతే. ౬౫

భా. ప్రసాదము కలిగినయెడ నేమి యగును? అనఁగాఁ జెప్పె దము.—ప్రసాదే = చిత్తస్వాస్థ్యము కలుగఁగానే; అస్య = ఈయతికి; సర్వదుఃఖానామ్ = ఆధ్యాత్మికాది సమస్తదుఃఖములకును; హానిః = వినాశము; ఉపజాయతే = కలుగుచున్నది. మఱియును. ప్రసన్న చేతసః = స్వచ్ఛ మయిన అంతఃకరణము గలవానికి; హి = ఎందువలన; ఆశు = శీఘ్రముగా; బుద్ధిః = చిత్తము; పర్యవతిష్ఠతే = ఆకాశమువలె, పరి—అంతటను, అవతిష్ఠతే—నిలిచియుండునో, ఆత్మరూపముననే నిశ్చల ముగానుండునో అని యర్థము. ఇట్లు ప్రసన్నచేతసుండును అవస్థితబుద్ధియు నగువానికిఁ గృతకృత్యత యెందువలననో, అందువలన రాగద్వేషవియు క్తంబు లగు నింద్రియములచే శాస్త్రమున కవిరుద్ధంబులు అవర్జనీ యంబు లగు విషయంబులందు యుక్తుఁడై వ్యవహరింపవలె నని వాక్యార్థము.

ప్రసాదము కలిగినయెడ, ఈయతికి సర్వదుఃఖములును నశించును. మఱియు చిత్తప్రసాదము గలవానికి శీఘ్రముగ బుద్ధి ఆత్మాకారమై స్థిరముగ నిలు చును. అందువలనఁ జిత్తప్రసాదము సంపాదింపవలె నని తాత్పర్యము.

ఆ. అట్లయినను నానావిధదుఃఖములచే అభిభవింపఁబడి యుండుటవలన స్వాస్థ్యము నిలుపుకొన శక్యము కాదనునభిప్రాయముతో నడుగుచున్నాఁడు ప్రసాదము ఇత్యాదిగా. అర్ధశ్లోకముచే నుత్తరము చెప్పుచున్నారు చెప్పెదము ఇత్యాదిగా. సర్వదుఃఖహానిచే చిత్తస్వాస్థ్యము సిద్ధించినను ప్రకృత మగు ప్రజ్ఞాస్థైర్యం బెట్లు సిద్ధించు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు ఉత్తరార్ధముచేత. చిత్తప్రసాదమునకే ఫలాంతరము చెప్పుచున్నారు మఱియును ఇత్యాదిగా. అందువలన చిత్తప్రసాదముకొఱకుఁ బ్రయత్నింపవలె నని శేషము. రెండుశ్లోకములకును అక్షరార్థము చెప్పి తాత్పర్యార్థము నుపసంహరించుచున్నారు ఇట్లు ఇత్యాదిగా. యుక్తుఁడై—సమాహితుఁడై విషయపరవశుఁడు కానివాఁడై యని యర్థము.

హ. ప్రసాదము కలుగఁగా నేమి యగును? దీనికిఁ జెప్పుచున్నాఁడు.— ప్రసాదే = ప్రసన్నత కలుగఁగానే; సర్వదుఃఖానామ్ = ఆధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవికములకు; హానిః = నాశము. ఆధ్యాత్మికములు—జన్మమరణములు తన్మధ్యమున వాతపిత్తశ్లేష్మసంక్షోభముచేఁ బుట్టు వికారములు. ఆధిభౌతికములు—భూతములకు బందెంటిచే వధ్యఘాతుకభావంబునఁ గలుగు దుఃఖములు ఆయుధప్రహారాదులు. ఆధిదైవికములు—గాలి యెండ వర్షము తత్ప్రతిబంధము—వీనిచేఁ బుట్టుదుఃఖములు. ఈయాధ్యాత్మికాది దుఃఖములకు, హానిః—నాశము, అస్య = ఈయోగికి, కలుగుచున్నది. మఱియును. ప్రసన్నచేతసః = స్వస్థమయిన అంతఃకరణము గలవానికి; ఆశు = శీఘ్రముగా; బుద్ధిః; పర్యవతిష్ఠతే—ఆకాశమువలె, ఆత్మైకత్వము గ్రహించునదియై, పరి—అంతటను అవతిష్ఠతే—ఆత్మస్వరూపముచేతనే నిశ్చల మగుచున్న దని యర్థము.

శ్రీ౦. నిత్యమును సమాధినిష్ఠచే ఇంద్రియములకును మనస్సునకును శుద్ధిరూప మయిన ప్రసాదమును సంపాదించిన విద్వాంసునకు ఆప్రసాదము సిద్ధించుటచేఁ గలుగుఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు —ఇంద్రియశుద్ధి సిద్ధించుటవలనఁ బ్రసాదము ప్రాప్తము కాఁగా. అస్య = ఈవిద్వాంసునకు; సర్వదుఃఖానామ్—ఇట దుఃఖశబ్దముచే తత్కారణములగు విక్షేపములు లక్షింపఁబడుచున్నవి, ఆ సమస్తవిక్షేపములకును; హానిః = నిశ్శేషనివృత్తి; ఉపజాయతే. అందువలననే, ఆశు = శీఘ్రముగానే; ప్రసన్నచేతసః = నిర్మలచిత్తుఁడగు నతనియొక్క; బుద్ధిః = సర్వాత్మ బ్రహ్మముఁ జూచునట్టి ప్రజ్ఞ; పర్యవతిష్ఠతే—ప్రతిష్ఠిత మగుచున్న దని యర్థము.

మ. ప్రసాద మధిగచ్ఛతి యని చెప్పఁబడినది. అందుఁ బ్రసాదము కలుగుటచే నేమి యగు ననఁగాఁ జెప్పఁబడుచున్నది.—చిత్తమునకు, ప్రసాదే = స్వచ్ఛత్వము కలుగఁగా; సర్వదుఃఖానామ్ = అజ్ఞానవిలసితము లయిన ఆధ్యాత్మికాదుల యొక్క; హానిః = వినాశము; అస్య = ఈయతికి; ఉపజాయతే. హి = ఎందువలన ననఁగా. ప్రసన్నచేతసుఁ డగు యతికి; ఆశు = శీఘ్రముగనే; బుద్ధిః = బ్రహ్మైక్యాకార మయిన బుద్ధి; పర్యవతిష్ఠతే—పరి = అంతటను, అవతిష్ఠతే = స్థిర మగుచున్నది, విపరీతభావనాదిప్రతిబంధములు లేకుండుటవలన. అట్లు కావున, ప్రసాదము గలుగుటచే బుద్ధిపర్యవస్థానము *, దానివలన తద్విరోధి యగు నజ్ఞానము యొక్క నివృత్తి, దానివలన అజ్ఞానకార్యము లయిన సకలదుఃఖములయొక్క హాని, అని క్రమము ఉన్నను, ప్రసాదమునం దధికయత్నము చేయవలె ననుటకై, దానిచే సర్వదుఃఖహాని యగు నని చెప్పుట. కావున విరోధము లేదు.

శ్రీ. ప్రసాదము కలిగిన పిమ్మట నేమగు ననఁగాఁ దానికిఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ప్రసాదము కలుగఁగా, సర్వదుఃఖనాశ మగును. అందువలన, ప్రసన్నచేతసునిబుద్ధి ప్రతిష్ఠిత మగుచున్న దని యర్థము.

ప. ఇఁక దానిచే నేమి యగు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అస్య = ఈపురుషునకు, ప్రసాదము కలుగఁగా, సర్వదుఃఖానామ్, హానిః, కలుగుచున్నది. ఇట్లు సర్వదుఃఖములకును అతీతుఁ డగుటచే, ప్రసన్నమనస్కుం డగువానికి, ఆశు = శీఘ్రముగా, బుద్ధిః, పర్యవతిష్ఠతే = నిశ్చల మగుచున్నది.

రా. అస్య = ఈపురుషునకు; ప్రసాదే - మనఃప్రసాదము కలుగఁగా; సర్వదుఃఖానామ్ = ప్రకృతిసంసర్గముచేఁ గలుగు సమస్తదుఃఖములకును; హానిః; ఉపజాయతే = కలుగుచున్నది. ప్రసన్నచేతసః = ఆత్మావలోకనమునకు విరోధి యగు దోషము లేని మనసు గలవానికి; ఆశు—అప్పుడే; హి = ఏకారణమువలన, బుద్ధిః = వివిక్తాత్మవిషయ మయిన బుద్ధి; పర్యవతిష్ఠతే = స్థిర మగుచున్నదో. అందువలన మనఃప్రసాదము కలిగినప్పుడె సర్వదుఃఖములకును హాని కానే యగును.

ఈపురుషునకు మనఃప్రసాదము కలుగుటచేఁ బ్రకృతిసంబంధ జనితము లగు సర్వదుఃఖములును నశించుచున్నవి. ఏల యనఁగా మనస్సు ఆత్మావలోకన

* స్థైర్యము.

విక్షేపదోషము నశించి ప్రసన్నమైనవెంటనే ఆత్మవిషయబుద్ధి స్థిరముగా నిలుచుచున్నది. కావున సర్వదుఃఖములును నశించు ననుటకు సందేహము లేదని తా.

మూ. ఎట్లు ప్రసాదమాత్రముచే సర్వదుఃఖహాని? ప్రసన్నచేతసో హి = ప్రసన్నచేతసునకుఁ గదా, బుద్ధిః, పర్యవతిష్ఠతే = బ్రహ్మమునకు అపరోక్షముగా చక్కఁగా స్థితిని చేయుచున్నది. ప్రసాద మనఁగా—తనయంతఁ బ్రాయికముగా విషయములందు అప్రవృత్తి.

నా ఽ స్తి బుద్ధి రయుక్తస్య నచా ఽయుక్తస్య భావనా

నచా ఽభావయత శ్శాన్తి రశాన్తస్య కుతః సుఖమ్. ౬౬

భా. అయా ప్రసన్నత స్తుతింపఁబడుచున్నది.—నా ఽస్తి = కలుగదు; బుద్ధిః = ఆత్మస్వరూపవిషయమైన బుద్ధి; అయుక్తస్య = సమాహితమైన అంతఃకరణము గలవాఁడు కానివానికి. అయుక్తస్య = సమాహితుఁడు కానివానికి; భావనా = ఆత్మజ్ఞానమునందభినివేశము; నచ = లేదు. అట్లు, అభావయతః = ఆత్మజ్ఞానాభినివేశమును చేయనివానికి; శాన్తిః = ఉపశమము; నచ = కలుగదు. అశాన్తస్య = శాంతి నొందనివానికి; సుఖమ్ = సుఖము; కుతః = ఎక్కడిది? ఇంద్రియములకు విషయసేవయందలి తృష్ణనుండి నివృత్తి యేది గలదో అది గదా సుఖము. కాని విషయమునందలి తృష్ణ సుఖము కాదు. దుఃఖమేగదా అది. తృష్ణ యుండఁగా సుఖముయొక్క గంధమాత్రమైనను కలుగదని యర్థము.

చిత్తస్థైర్యము లేని వానికి ఆత్మస్వరూపజ్ఞానము కలుగదు. ఏల యనఁగా, వానికి ఆత్మస్వరూపచింతనము సంభవింపదు. స్వరూపచింతనము లేని వానికి అనర్థనివృత్తి సంభవింపదు. అనర్థనివృత్తికానిచో సుఖము లేనే లేదని తా.

ఆ. ఏమి మఱి సత్త్వశుద్ధిచేతనే యీబుద్ధి సిద్ధించునా? అనఁగా అట్లు కాదని చెప్పుచున్నారు అయా ఇత్యాదిగా. అసమాహితునకుఁగూడ బుద్ధిమాత్రము పుట్టుటం జూచుచున్నా మని యాశంకించి విశేషణము చేయుచున్నారు ఆత్మస్వరూపవిషయమైన అని. విక్షిప్తమయిన చిత్తముఁగలవానికి ఆత్మస్వరూపవిషయం బగు

బుద్ధి రస్తీత్యుదయింపఁజాల దను నీవిషయమునందు హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు అయుక్తస్యేత్యాదిగా. ఆత్మజ్ఞానము శబ్దమువలన ఆపాతముగాఁ గలిగినపిమ్మట సాక్షాత్కారార్థ మగు అవిచ్ఛిన్న స్మరణము అభినివేశమనియు భావనయనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నది. ఇది విక్షిప్తచిత్తునకు సిద్ధింప దని హేత్వర్థమును వివక్షించి చెప్పుచున్నారు ఆత్మజ్ఞానమునం దని. భావనాద్వారమున సాక్షాత్కారము లేకున్నను ఏమి హాని ? అని ఆశంకించి చెప్పుచున్నారు అట్లు అని. సమాహితుఁడు కాని వానికి భావన కలుగని యట్లని యర్థము. ఆత్మ ఆపాతముగా తెలియఁబడినపిమ్మట శ్రవణాద్యావృత్తిరూప మయిన స్మృతిని జేయనివానికి అపరోక్షజ్ఞానము కలుగమి వలన అనర్థనివృత్తి సిద్ధింప దని చెప్పుచున్నారు ఉపశమము అని. అనర్థనివృత్తి నొందనివానికిఁ బరమానందసాగరమునుండి విభక్తుఁడై సంసారసముద్రమునందు నిమగ్నుఁడైన వానికి సుఖావిర్భావము సంభవింప దని చెప్పుచున్నారు అశాన్తస్యేత్యాదిగా. వానికిఁగూడ విషయములు సేవించుటవలన విషయజన్యసుఖము సంభవించుచున్న దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఇంద్రియములకు ఇత్యాదిగా. తృష్ణాక్షయమే సుఖమనుట శాస్త్రప్రసిద్ధమును అనుభవసిద్ధమును అని చెప్పుటకు కదా అను శబ్దము. విషయసేవాతృష్ణచేతఁ గూడ విషయోపభోగద్వారమున సుఖము కనఁబడుచున్న దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు దుఃఖమే ఇత్యాదిగా. అటఁగూడ కదా అనునది అనుభవము దెలుపుచున్నది. దానినే స్పష్టీకరించుచున్నారు తృష్ణయుండఁగా ఇత్యాదిగా.

హ. కలుగదు, అట్టి యాప్రసన్న మయిన, బుద్ధిః= ఆత్మస్వరూపవిషయబుద్ధి, అయుక్తస్య= అసమాహితునకు. న చ అయుక్తస్యభావనా, ఆత్మజ్ఞానాభినివేశము భావన. న చ అభావయతః శాన్తిః—అభావయతః= ఆత్మజ్ఞానాభినివేశము లేనివానికి, శాన్తిః= ఉపశమము, కలుగదు. అశాన్తస్య= ఉపరతములు కాని యింద్రియములుగలవానికి; కుతః సుఖమ్=ఇంద్రియములకు విషయతృష్ణవలన నివృత్తి సుఖము, కాని విషయతృష్ణ సుఖము కాదు. దుఃఖంబే గదా అది. తృష్ణయుండు నప్పుడు సుఖగంధ మయినను ఉపపన్నముగాదు.

శ్రీ౦. నిత్యానిత్యవివేకముచేతను వైరాగ్యముచేతను తీవ్రముముక్షుచేతను సమస్తమును సన్న్యసించి ముముక్షువు లగు యతు లెవ్వరు శ్రవణము చేయుచున్నారో వారలకు ముక్తి సమ్యక్జ్ఞానముచేతంగాని సిద్ధింపదు, సమ్యక్జ్ఞానంబును సమాధిచేతంగాని, సమాధియు ఇంద్రియనిగ్రహముచేతం గాని, ఇంద్రియనిగ్ర

హంబును నిశ్శేషముగా రాగాదిత్యాగముచేతంగాని సిద్ధింప దని యతతో హ్యపి కౌంతేయేత్యాదిగ్రంథముచే రాగద్వేషపరిత్యాగంబును ఇంద్రియనిగ్రహంబును సమాధ్యనుష్ఠానంబునుం బ్రతిపాదించి ధ్యాయతో విషయాన్పుంస ఇత్యాదిగా. జ్ఞానికింగూడ బహిర్ముఖునకు జ్ఞాననాశము మొదలగు అనర్థములు సంభవించు నని ప్రతిపాదించి, యిప్పుడు బహువిధంబుల శ్రుతులచే వేదాంతశ్రవణము చేసినవాండై పఠనపాఠనమాత్రంబునం దన్నుం గృతార్థునింగాం దలంచెడు ముముక్షువునకు ఆలస్యముచేం గాని దుర్బుద్ధిచేం గాని ధ్యానాదికమునందుం బ్రవర్తింపకుండువానికి సమాధి యవశ్యము చేయవలె నని సూచించుటకై యది చేయనివాని కనర్థముం జెప్పుచున్నాండు.—నూఱువిధముల వేదాంతశ్రవణము చేసినవాం డయ్యు నెవ్వాండు తీవ్రముముక్షుచే శాంతుండు దాంతుండు ఉపరతుండు తితిక్షువునై అప్రతిబద్ధజ్ఞానసిద్ధి కొఱకు సమాధిని జేయండో అట్టి, అయుక్తస్య = సమాహితచిత్తుండు కాని పురుషునకు; బుద్ధిః = సర్వత్ర బ్రహ్మదర్శనరూప మైన చిత్తప్రసాదైకలభ్య మగు ప్రత్యగ్దృష్టిః నాస్తి. బహువిధముల శ్రవణము చేసినను దానిచేం గలుగు జ్ఞానము పదార్థవాక్యార్థగోచరమే యగును గాని వస్తుగోచరము కానేరదు, సూక్ష్మబుద్ధిచే నొకానొకప్పుడు పుట్టినను స్థిరముగా నిలువ దని యర్థము. అయుక్తస్య అని పునరుక్తి సమాధి యవశ్యకర్తవ్య మని తెలుపుటకొఱకు. “కారణాభావే కార్యాభావః” * అను న్యాయముచే, అయుక్తస్య = సమాధిచేం గలిగిన బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానము లేనివానికి; భావనా, నచ = లేదు. దేహమునందుంబోలె ఇదియే నేను అని స్వాత్మరూపమున సాక్షాత్కృత మయిన బ్రహ్మమునందే ఆత్మత్వాభినివేశము • భావన, తత్తాదాత్మ్యము నొందుటచే తనకు బ్రహ్మమునందే వ్యవస్థితమైన అహంబుద్ధి యేది గలదో అది అయుక్తునకు సంభవింప దని యర్థము. అది సంభవింపని యప్పుడు దానికార్యమును సంభవింప దని చెప్పుచున్నాండు నచాభావయత ఇత్యాదిగా. మేలుకొన్నవాండు దేహము నేనో అట్లు బ్రహ్మమే నేను ఇతరము కా నని తన్ను బ్రహ్మమునుగానే, అభావయతః = తలంపనివానికి, బ్రహ్మరూపమునం దాను ఉండని యతికి; శాన్తిః = అనాత్మతాదాత్మ్యము తత్కార్యము తత్సంబంధము—వీనియొక్క అదర్శనరూప మయిన ఉపశాంతి; సిద్ధింపదు. మఱియు, అశాన్తస్య = అనాత్మనుగానే తన్నును ద్వైతంబునుగూడ చూచుచున్నవానికి; సుఖమ్=నిత్యము

* కారణము లేనిచో కార్యము లేదు.

• తాను అను అభినివేశము.

నిరంతర మగు బ్రహ్మానందము; కుతః = ఇది యంతయు నేను బ్రహ్మమే యని సమస్తమును తన్నును బ్రహ్మముగానే చూచుయతికి మాత్రమే బ్రహ్మానందరసానుభవము కలుగును, తద్విపరీతముగా చూచువాని కెట్లు సిద్ధించు నని యర్థము. లేక. నచా ఉభావయతః శ్రాన్తిః - శ్రుతమైనదియు దృష్టమైనదియు స్పృష్టమైనదియు మతమైనదియు విజ్ఞాతమైనదియు తానును సర్వంబును చిద్రూపబ్రహ్మమే యని సర్వంబును చిన్మాత్ర మనుటను అఖండచిదాత్మైకదృష్టిచే నిత్యము నిరంతరము, అభావయతః = చూడనివానికి అవిద్వాంసునకు; శాన్తిః = చిదానందైకరసబ్రహ్మరూపావస్థానలక్షణ మయిన విదేహముక్తి లేదు. ఇట్లు, అశాన్తస్య = విదేహముక్తిం బొందనివానికి; సుఖమ్ = విదేహానైరపేక్ష్యసుఖము, కుతః ? బ్రహ్మభావము పొందనివానికి బ్రహ్మసుఖము సిద్ధింప దని యర్థము.

మ. ఈయర్థమునే వ్యతిరేకముఖమున దృఢీకరించుచున్నాడు.—అయుక్తస్య = మనోజయము లేనివానికి; బుద్ధిః = శ్రవణమననాఖ్య మయిన వేదాంతవిచారముచే గలుగునట్టి ఆత్మవిషయబుద్ధి; నాస్తి = పుట్టదు. ఆబుద్ధి లేనియప్పుడు, నచా యుక్తస్య భావనా, భావనా = విజాతీయప్రత్యయానంతరిత సజాతీయప్రత్యయప్రవాహరూప మగు నిదిధ్యాసనము *, అంతట నకారమునకు అస్తి అను దానితో నన్వయము. నచ, అత్మను, అభావయతః, శాన్తిః = కార్యసహితావిద్యానివృత్తిరూప మైన వేదాంతవాక్యజన్య మగు బ్రహ్మాత్మైక్యసాక్షాత్కారము. అశాన్తస్య=ఆత్మసాక్షాత్కారము లేనివానికి, కుతః, సుఖమ్—మోక్షానంద మని యర్థము.

శ్రీ. ఇంద్రియనిగ్రహము స్థిరప్రజ్ఞతకు సాధనం బనుట వ్యతిరేకముఖంబున నుపపాదించుచున్నాడు —అయుక్తస్య = వశీకరింపబడిన యింద్రియములు గలవాడు కానివానికి; బుద్ధిః=శాస్త్రాచార్యోపదేశములచే, ఆత్మవిషయ మగు బుద్ధి; నాస్తి. ప్రజ్ఞయే పుట్టదు. ఇక దానికి స్థైర్యవార్త యెక్కడిది? ఎందువలన ననగా జెప్పుచున్నాడు.—నచా ఉయుక్తస్య భావనా, భావనా = ధ్యానము. భావనచేతం గదా బుద్ధికి ఆత్మయందు స్థైర్యము కలుగును? అదియో అయుక్తునకుం గలుగదు ఎందువలననో అంచువలన. నచ, అభావయతః = ఆత్మధ్యానము చేయనివానికి; శాన్తిః = ఆత్మయందు చిత్తమునకుపరతి. అశాన్తస్య కుతః సుఖమ్? సుఖమ్—మోక్షానంద మని యర్థము.

* వేఱు జ్ఞానము నడుమ రానీయక యొకటే జ్ఞానము ప్రవాహముగా జేయుట ధ్యానము.

ప. ఇంద్రియనిగ్రహము స్థితప్రజ్ఞతాసాధనం బనుటను వ్యతిరేకముఖం బున నుపపాదించుచున్నాఁడు.—అయుక్తస్య = వశీకృతేంద్రియుఁడు కానివానికి, బుద్ధిః, నాస్తి = పుట్టదు. ఆబుద్ధితో, అయుక్తస్య = కూడియుండనివానికి; భావనా = ఆత్మభావన, కలుగదు. అట్లు, అభావయతః = బ్రహ్మభావన లేనివానికి, సుఖమ్ = ఆత్మసుఖము, కుతః—లేదని యని యర్థము.

రా. అయుక్తస్య = నాయందు సన్న్యసింపఁబడిన మనస్సు లేనివానికి, స్వప్రయత్నముచే నింద్రియముల నిగ్రహించుటయందుఁ బ్రవృత్తుఁడైనవానికి; ఒకానొకప్పుడును, బుద్ధిః = వివిక్తాత్మవిషయ మయిన బుద్ధి; నాస్తి = సిద్ధింపదు. కావుననే, అయుక్తస్య—వానికి, భావనా చ = వివిక్తాత్మభావనయును; న = సంభవింపదు. అభావయతః = వివిక్తాత్మను భావన చేయనివానికి; శాన్తిః = విషయము లందు స్పృహ నశించుట; న = కలుగదు. అశాన్తస్య—విషయస్పృహతోఁ గూడినవానికి; సుఖమ్—నిత్యనిరతిశయసుఖము; కుతః—ఎట్లు కలుగును ?

నాయందు మనసు చక్కఁగా నిలుపక స్వప్రయత్నబలంబున నింద్రియంబుల జయింపఁ గోరువానికి, ఆత్మవిషయబుద్ధి యేకాలమునకును సిద్ధింపనేరదు. ఆత్మవిషయబుద్ధి లేమిం జేసి యతని కాత్మభావనయు శక్యము గాదు. వివిక్తాత్మభావన చేయనివానికి విషయములందలి స్పృహ తొలంగదు. విషయస్పృహ గలవానికి నిత్యనిరతిశయసుఖము కలుగనే కలుగ దని తాత్పర్యము.

మా. ప్రసాదము లేనిచో దోషముఁ జెప్పుచున్నాఁడు మీఁది రెండుశ్లోకములచేత. ప్రసాదము లేనిచో, యుక్తి—చిత్తనిరోధము కలుగదు గదా! అయుక్తస్య, బుద్ధిః చ = సమ్యక్ జ్ఞానంబును; నాస్తి = కలుగదు. దానినే యుపపాదించుచున్నాఁడు. నచా యుక్త స్యేత్యాదిగా. శాన్తిః = ముక్తి, “శాన్తి ర్మోక్షో ఽథ నిర్వాణమ్” అను నిఘంటువలన.

ఇన్ద్రియాణాం హి చరతాం య న్మనో ఽను విధీయతే
త దస్య హరతి ప్రజ్ఞాం వాయు ర్నావ మివా ఽమ్భసి. ౬౭

భా. అయుక్తున కేందువలన బుద్ధి కలుగదు ? చెప్పెదము.—హి = ఎందువలన ననఁగా; ఇన్ద్రియాణామ్ = ఇంద్రియములు; చరతామ్ = స్వవిషయములందుఁ బ్రవర్తించుచుండఁగా; యత్ మనః = ఏమనస్సు; అనువిధీయతే = అనుసరించి ప్రవర్తించుచున్నదో; తత్ = ఆయింద్రియవిషయ

వికల్పనముచేఁ బ్రవర్తించిన మనస్సు; అస్య = ఈ యతియొక్క; ప్రజ్ఞామ్ = ఆత్మానాత్మవివేకజన్య మయిన బుద్ధిని; హరతి = హరించుచున్నది, నశింపఁజేయుచున్నది. ఎట్లు అనఁగా—అమ్భసి = ఉదకమునందు, వాయుః = వాయువు; నావమివ = ఓడనుంబోలె, ఉదకమునందుఁ బోవుచున్న వర్తకులయోడను ఎట్లు వాయువు దారి దప్పించి పెడదారిం బడఁద్రోయునో అట్లు ఆత్మవిషయప్రజ్ఞను హరించి మనస్సు విషయవిషయ మయిన ప్రజ్ఞను జేయుచున్నది.

ఇంద్రియములు విషయములం బ్రవర్తించునపుడు మనస్సు వానికి లోఁబడి వెంబడిఁ బ్రవర్తించునేని, యామనస్సు సముద్రమునందు పెనుగాలి యోడను హరించునట్లు వీని యాత్మవిషయప్రజ్ఞను హరించుచున్నది. కావున యుక్తుఁడు కానివానికి బుద్ధి నిలువ దని తాత్పర్యము.

ఆ. ఆకాంక్షాద్వారమున శ్లోకాంతరము నెత్తుచున్నారు అయుక్తునకు ఇత్యాదిగా. విక్షిప్త మయిన మనస్సు గలవానికి భావన సిద్ధింపమినలన ఆత్మవిషయబుద్ధి కలుగ దని మఱియొక హేతువుచే సాధించుచున్నారు హి ఇత్యాదిగా. యత్పదముచే గ్రహింపఁబడిన మనస్సే తత్పదముచేఁగూడఁ బరామర్శింపఁబడుచున్నది. ఇంద్రియవిషయవికల్పనముచేత—ఇంద్రియములయొక్క శ్రోత్రాదుల యొక్క విషయములు శబ్దాదులు వానియొక్క వికల్పనము ఒకటితో నొకటి విభజించి గ్రహణము దానిచేత నని యర్థము. దృష్టాంతము వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. ఎందువలన చేయుచున్నదో అందువలన అయుక్తునకుఁ గలుగదు బుద్ధి యని యోజన.

హ. ఉపరతేంద్రియుఁడు కానివానికి సుఖము లేదు ఎందువలన? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు —హి = ఎందువలన, ఇంద్రియాణామ్, చరతామ్ = విషయములందు వర్తించుచున్న వానికి, యత్ మనః, అనువిధీయతే = అనుసరించి వర్తించుచున్నదో; తదస్య హరతి ప్రజ్ఞామ్—తత్ = ఇంద్రియవిషయ వికల్పనమునందుఁ బ్రవర్తించిన మనస్సు, అస్య = ఈయతియొక్క, ప్రజ్ఞామ్ = ఆత్మానాత్మవివేకజన్య మగు ప్రజ్ఞను, హరతి. వాయుః నావ మివ అమ్భసి—జలమునందుఁ బోవుచుండఁగా మార్గము దప్పించి దుష్టమార్గమునం దెట్లు వాయువు ఓడను పోవునట్లు చేయునో అట్లు ఆత్మవిషయ మగు ప్రజ్ఞను ఇంద్రియముల ననుసరించుమనస్సు విషయాభిముఖమునుగాఁ జేయుచున్నది.

శ౦. ఓయీ! సూక్ష్మబుద్ధి యగువానికి శ్రవణాదిజన్యజ్ఞానము సమాధి చేయకున్నను నశింపదు. ఎట్లు మేధావి యగువానికి అతఁ డధ్యయనించిన మీమాంసాదిశాస్త్రములచేఁ గలుగు జ్ఞానము మేధచేఁ బ్రతిష్ఠితమే యగునో అట్లే. అనఁగా, కాదు. ఇష్టకాచయనాదిజ్ఞానము * ఎన్నిక్కలి స్థూలముకూడ మాటి మాటికి అవలోడనము ఆచరణము ప్రచారణము ♦ లేనిచో స్ఫుటముగా భాసిల్లదు. ఇఁక చెప్పవలసిన దేమి అతిసూక్ష్మము అతీంద్రియము అవిషయము అప్రచురము ❙ అసంస్కృతము అనారూఢము ♦♦ అవినష్టప్రతిపక్షము ** అగు ఆత్మజ్ఞానము భాసిల్ల దని. అందువలన అది సిద్ధించుకొఱకు ముముక్షువు సమాధి చేయవలె నని సూచించుటకై జనిహ: ప్రవృత్తి గలవానికి జ్ఞానము నశించువిధము ను దృష్టాంతసహితముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—హి = ఏకారణమునలన; ఇన్ద్రియాణామ్ = శ్రోత్రాదులును వాగాదులును; చరతామ్ = స్వస్వవిషయములందు వ్యాపించుచుండఁగా; లోకశాస్త్రవిషయకర్మవాసనలచే ఆక్షిప్త మయిన, యత్ మనః; అనువిధీయతే = ఆయావిషయములం దిచ్ఛగలవాఁ డగు విద్వాంసునిచే తన యిచ్ఛవొప్పునఁ బ్రవర్తింపఁజేయఁబడుచున్నదో; తత్ = ఆమనస్సే; అమ్భసి = నదీజలమునందు; వాయుః; నావ మివ; అస్య = తనవాసనకుఁ దగునట్లు ప్రవర్తించుచున్న యీవిద్వాంసునియొక్క; ప్రజ్ఞామ్ = ఆత్మానాత్మవివేకబుద్ధిని; హరతి = సంహరించుచున్నది. ఇచట ఇది యభిప్రాయము.—ఏటి యావలిగట్టునకుఁ బోవుచున్న యోడను ప్రతికూలవాయువు పట్టి దాని నొప్పనుడిలోఁ బడఁద్రోయుచున్నది, జలముచే నిండించిగాని ముంచుచున్నది, పెద్దఱాతికిఁ గొట్టిగాని పగల్చుచున్నది, మరల నాగట్టునకేగాని విషమస్థానమునకుఁ గాని చేర్చుచున్నది, అన్నివిధముల ననర్థమునే పొందించుచున్నది ఎట్లో, అట్లు, విద్వాంసుఁడైనను అతని వివేకబుద్ధిరూపప్రజ్ఞను నానావిధము లగు అనాద్యవిద్యావాసనలచే ఆకృష్ట మగు మనస్సు విషయమునందుఁగాని కర్మమునందుఁగాని యోగమునందుఁగాని యుపాసనయందుఁగాని యితరమయిన వ్యవహారమునందుఁగాని పడఁద్రోసి ధ్వంసము చేయుచున్న దని యర్థము.

---

* యజ్ఞమునందు ఇటికరాలను పక్ష్యాదిరూపముగాఁ బేర్చుట మొదలగువానియొక్క జ్ఞానము.

♦ ఇతరులచేఁ జేయించుట.

❙ బహుళము గానిది.

♦♦ స్థిరము కానిది.

** నశించిన ప్రతిబంధకములు గలది కానిది.

మ॰ అయుక్తున కెందువలనఁ గలుగదు బుద్ధి యనఁగాఁ జెప్పు చున్నాఁడు.—చరతామ్ = స్వవిషయములందుఁ బ్రవర్తించుచున్న, వశీకృతములు కాని; ఇన్ద్రియాణామ్ = ఇంద్రియములనడుమ; యత్ = దేనిని, ఒకయింద్రియము నైనను; అను = గుఱిచేసి; మనః = మనస్సు; విధీయతే = ప్రేరింపఁబడుచున్నదో, ప్రవర్తించుచున్నదో అని యర్థము; తత్ = మనస్సుచే అనుసరింపఁబడినది అయిం ద్రియము ఒకటైనను; అస్య = ఈసాధకునియొక్క, లేక, మనస్సుయొక్క; ప్రజ్ఞామ్= శాస్త్రీయ మగు ఆత్మవిషయబుద్ధిని; హరతి = తొలఁగించుచున్నది, మనసు దాని విషయమునందావిష్ట మగుటవలన. ఎప్పుడు ఒకయింద్రియముగూడ ప్రజ్ఞను హరించుచున్నదో అప్పుడు సర్వేంద్రియములును జేరినచో ప్రజ్ఞను హరించు నని చెప్పెడి దేమి? అని యర్థము. దృష్టాంతము స్పష్టము. జలమునందే వాయువు నకు ఓడను హరించు సామర్థ్యము, భూమియందు లే దని సూచించుటకై అమ్భసి అని చెప్పఁబడినది. ఇట్లు దార్ష్టాంతికమందును జలస్థానీయమైన మనశ్చాంచల్య ముండినచే ప్రజ్ఞను హరించు సామర్థ్యం బింద్రియమునకు, కాని భూస్థానీయ మయిన మనఃస్థైర్యము గలిగినచో లే దని సూచింపఁబడినది.

శ్రీ॰ నాస్తి బుద్ధి రయుక్తస్య అనుచో హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఇన్ద్రియాణామ్, వశీకృతములు గాక స్వేచ్ఛమైయి విషయములందు, చరతామ్ = చరించు నింద్రియములనడుమ; యత్ = ఏ ఒకటేయింద్రియమ్మైనను; మనః, అను విధీయతే = వశీకృతముగాక యింద్రియముతోఁగూడ వెంబడించుచున్నదో; తత్ = అయింద్రియమే యొక్కటే యయినను; అస్య = ఈమనుష్యునియొక్క, లేక, పురుషుని యొక్క; ప్రజ్ఞామ్=బుద్ధిని; హరతి=విషయవిక్షిప్తమున్నుగాఁ జేయుచున్నది. ఇఁకఁ జెప్పవలసిన దేమి పెక్కుఇంద్రియములు ప్రజ్ఞను హరించు నని? ఎట్లు, ఏమఱియున్న కర్ణధారుని§ యోడను వాయువు సముద్రమున నంతటను ద్రిప్పుచున్నదో అట్లు.

ప॰ ఇఁక. నాస్తి బుద్ధి రయుక్తస్య అనుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—విషయములందు స్వేచ్ఛగా చరించుచున్న యింద్రియములలో, ఒకయింద్రియము నైనను, యత్ =దేనిని, మనః, అను=వెంబడించి, దాని కనుగతముగానే, విధీయతే= ప్రేరింపఁబడుచున్నదో, తత్, అస్య=ఈపురుషునియొక్క, ప్రజ్ఞాం హరతి. అట్లు కావున, ఒక మనస్సును నిగ్రహించినచో సర్వేంద్రియములను నిగ్రహించినట్లే యగు నని

§ ఓడనడపువానియొక్క.

యర్థము. ఇఁకఁ బ్రజ్ఞాహరణమునందు దృష్టాంతముఁ జెప్పుచున్నాఁడు. వాయు రిత్యాదిగా. ఎచ్చరిక లేని కర్ణధారునిచే నడుపఁబడు నావను వాయు వెట్లు ఇచటికి అచటికి త్రిప్పునో అట్లు.

రా. మరలఁగూడ చెప్పినవిధంబున నింద్రియనియమనంబుఁ జేయనివాని కనర్థముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఇన్ద్రియాణామ్ = ఇంద్రియములయొక్క; విషయములందు, చరతామ్ = విషయములందు వర్తించుచున్నవానియొక్క; వృత్తిని, అను = అనుసరించి; యత్ మనః = ఏమనస్సు; పురుషునిచే, విధీయతే = ప్రవర్తింపఁ జేయఁబడుచున్నదో. తత్ = ఆమనస్సు; అస్య = ఈపురుషునియొక్క; ప్రజ్ఞామ్ = వివిక్తాత్మపర మయిన బుద్ధిని; హరతి—విషయపరముగాఁ జేయుచున్న దని యర్థము. ఎట్లు, అమ్భసి = జలమునందు; నడుపఁబడుచున్న, నావమ్ = ఓడను; ప్రతికూల మయిన, వాయుః = గాలి; బలాత్కారంబున, హరతి = హరించునో, అట్లు.

ఇంద్రియములు విషయములందు వర్తించునపుడు వానివెంబడి మనస్సును బోనిచ్చినయెడ ఆమనస్సు, జలమునందుఁ బోవు నోడను ఎదురుగాలి హరించునట్లు, పురుషుని ఆత్మపర మయిన బుద్ధిని హరించి విషయాధీనముగాఁ జేయు నని తాత్పర్యము.

మా. ఎట్లు అయుక్తునకు భావన సిద్ధింపదు? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.— అను, విధీయతే = చేయఁబడుచున్నది, ఓయి యీశ్వరునిచేత *, ఇన్ద్రియాణామ్ అను = ఇంద్రియములవెంబడి. బుద్ధి జ్ఞాన మని చెప్పఁబోవుటవలన. ప్రజ్ఞామ్ = జ్ఞానమును, పుట్టఁబోవుదానినిగూడ నివారించుచున్నది యని యర్థము. పుట్టిన దానికిఁగూడ అభిభవ మగుచున్నది.

తస్మా ద్యస్య మహాబాహో నిగృహీతాని సర్వశః
ఇన్ద్రియా ణీన్ద్రియార్థేభ్య స్తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా. ౬౮

భా. యతతో హీత్యాదినా నుపన్యసించిన యర్థంబునకు అనేకవిధంబుల నుపపత్తిం జెప్పి యాయర్థమునే యుపపాదించి యుపసంహరించుచున్నాఁడు.—ఇంద్రియములప్రవృత్తియందు దోష ముపపాదింపఁబడినది యెందువలననో, తస్మాత్ = అందువలన; మహాబాహో = పెద్దభుజములు గలవాఁడా! యస్య = ఏయతియొక్క; సర్వశః = మానసాది-

* జీవునిచేతఁ గా దనుట.

భేదముల అన్ని విధములచేతను; ఇన్ద్రియాణి = ఇంద్రియములు; ఇన్ద్రియార్థేభ్యః = శబ్దాదివిషయములనుండి; నిగృహీతాని = నిగ్రహింపఁబడినవో; తస్య = అతనియొక్క; ప్రజ్ఞా = బుద్ధి; ప్రతిష్ఠితా = స్థిర మగుచున్నది.

అందువలన, ఓయర్జునా! ఏయతి విషయధ్యానాదులు విడిచి యన్ని విధములచేతను ఇంద్రియములను విషయములందుఁ బ్రవర్తింపని యట్లు నిగ్రహించి యుండునో అతని కాత్మవిషయబుద్ధి స్థిరముగా నిలిచియుండు నని తాత్పర్యము.

ఆ. యతతో హీత్యాదులు రెండుశ్లోకములచేతఁ జెప్పఁబడిన యర్థమే యీరెండుశ్లోకములందును జెప్పఁబడుటవలనఁ బునరుక్తి యగు నని యాశంకించి పరిహరించుచున్నారు యతతో హీత్యాదిగా. ధ్యాయతో విషయాన్ అనునది మొదలగువానిచే ఉపపత్తివచనము ఊహించునది. తస్మాత్ అనుశబ్దముచే నపేక్షింపఁబడిన యర్థముఁ జెప్పు శ్లోకమున కవతారిక చేయుచున్నారు ఇంద్రియముల ఇత్యాదిగా. ఎందువలన సమాహితముకాని మనస్సుచే ననుసరింపఁబడుచున్న యింద్రియములు బలాత్కారంబునఁ బ్రజ్ఞను హరించుచున్నవో అందువలన నని యోజన.

హ. యతతో హ్యపీత్యాదిగా నుపన్యస్త మగు నర్థమున కనేకవిధం బగు నుపపత్తిం జెప్పి దాని యర్థము నుపపాదించి యుపసంహరించుచున్నాఁడు.—ఏయోగికిమాత్రమే నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావుండు సర్వగతుం డగు పరమాత్మయందు "ఇతఁడు నేనే" యని ప్రజ్ఞ ప్రతిష్ఠితం బగునో అతఁడు సంయమయోగి.

శం. ఎందువలన, రాగద్వేషలోభమోహాదిదోషములచేతనే యింద్రియప్రవృత్తి, దానిచే సమాధి చెడుట, దానిచే జ్ఞానము లోపించుట, దానిచే స్వాత్మ యగు బ్రహ్మమునందు అహంభావము లేకపోవుట, దానివలన ముక్తి లేకుండుట, దానివలన సుఖము లేకపోవుట, ఇట్లనర్థపరంపర, రాగద్వేషములచే ఇంద్రియనిగ్రహము చేయక బహిఃప్రవృత్తుం డగు జ్ఞానికిఁగూడ సంభవించునో, అందువలన ఇంద్రియగ్రామమును రాగాదులతో నెడఁబాపి చక్కఁగా నిగ్రహించి ముముక్షు వగు యతి విదేహముక్తికొఱకు సమాధి యవశ్యము చేయవలె నని సూచించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—రాగాదిశత్రువుల సంహరింప సమర్థుఁ డగువానికే యిందధికారము ఇతరునకు లే దని సూచించుటకొఱకు మహాబాహో అని సంబోధనము.

యస్య—మోక్షమును మాత్రమే కోరునట్టి యేయతికి, ఇన్ద్రియార్థేభ్యః; సర్వశః = సమస్తము లయిన, ఇన్ద్రియాణి, నిగృహీతాని, అగుచున్నవో తీవ్రవైరాగ్యము చేత; తస్య = అధన్యునకే, సమాధి సిద్ధించుచున్నది, ప్రజ్ఞ ప్రతిష్ఠితం బగుచున్నది, విదేహముక్తియు తత్సుఖంబును ముందు నిలుచుచున్నది యని యర్థము.

మ. హి—ఇట్లందువలననో *; తస్మాత్ = అందువలన, సర్వశః = సమస్తములును, మనస్సుతోఁగూడ, ఓమహాబాహుఁడా! అని సంబోధించుచు సర్వశత్రువుల నివారింప సమర్థుఁడ వగుటవలన ఇంద్రియశత్రువుల నివారించుటయందును నీవు సమర్థుఁడ వగుచున్నా వని సూచించుచున్నాఁడు. తక్కినది స్పష్టము. తస్య అనుదానిచే సిద్ధుఁడును సాధకుఁడును బరామర్శింపఁబడుచున్నాఁడు, ఇంద్రియసంయమము స్థితప్రజ్ఞునికి లక్షణముగాను ముముక్షువునకు సాధనముగాను ఉపసంహరింప వలసిన దగుటవలన.

శ్రీ. ఇంద్రియసంయమము స్థితప్రజ్ఞత్వమునకు సాధనముగాను లక్షణముగాను జెప్పినదాని నుపసంహరించుచున్నాఁడు.—ప్రతిష్ఠిత మగుచున్నది యని యర్థము. లక్షణ మని యుపసంహరించుపక్షమున, వాని ప్రజ్ఞ ప్రతిష్ఠిత మని తెలియవలె నని యర్థము. మహాబాహో అని సంబోధించుచు శత్రునిగ్రహమునందు సమర్థుఁడ వగు నీకు ఇంచుఁగూడ సామర్థ్యంబు గలుగు నని సూచించుచున్నాఁడు.

ప. ఇఁక నుపసంహరించి చెప్పుచున్నాఁడు.—ఓ మహాబాహుఁడా! ఎందువలన ఇట్లో, తస్మాత్ = ఆకారణమువలన, యస్య = ఏపురుషునియొక్క, సర్వశః = సమస్తము లగు, ఇన్ద్రియాణి, ఇన్ద్రియార్థేభ్యః, నిగృహీతాని = ఆకర్షింపఁబడినవి అగుచున్నవో, తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా.

రా. తస్మాత్ = అందువలన; చెప్పినవిధంబున శుభాశ్రయభూతుఁడ నగు నాయం దుంపఁబడిన మనస్సు గలవాఁ డగు, యస్య = ఎవనియొక్క; ఇన్ద్రియాణి = ఇంద్రియములు; ఇన్ద్రియార్థేభ్యః = విషయములనుండి, సర్వశః = అన్నిటినుండియు; నిగృహీతాని = మగలింపఁబడినవో, తస్య = వానికే, ఆత్మయందు, ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా—ప్రజ్ఞ ప్రతిష్ఠితం బగుచున్నది.

అందువలన నేఁ జెప్పినట్లు ఎవ్వఁడు శుభాశ్రయభూతుఁడ నగు నాయందు మనస్సు నిలిపి ఇంద్రియంబులను విషయంబుల యన్నిటినుండియు నిగ్రహించునో, వానికిమాత్రమే ఆత్మవిషయకప్రజ్ఞ ప్రతిష్ఠితం బగు నని తాత్పర్యము.

* ఈ హిశబ్దము పూర్వశ్లోకస్థము.

మా. అందువలన సాకల్యంబుగ నింద్రియంబుల నిగ్రహించినవాఁడే జ్ఞాని యగు నని నిగమనము * చేయుచున్నాఁడు తస్మా దిత్యాదిగా.

యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ
యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యతో మునేః. ౬౯

భా. ఈవ్యవహారము లౌకికంబును వైదికంబును ఏది గలదో అది వివేకజ్ఞానము నొందిన స్థితప్రజ్ఞునకు అవిద్యాకార్య మగుటవలన అవిద్య నివర్తిల్లఁగానే నివర్తిల్లుచున్నది. అవిద్యకును విద్యావిరోధి యగుట వలన నివృత్తి యగుచున్నది. అను నీయర్థము స్ఫుటీకరించుచుఁ జెప్పు చున్నాఁడు.—యా = ఏది; నిశా = రాత్రియో, సర్వపదార్థములయు అవివేకము కలిగించునది, తమస్స్వభావ మగుటవలన; సర్వభూతానామ్ = సమస్తప్రాణులకును. ఏది యది? స్థితప్రజ్ఞనివిషయ మగు పరమార్థతత్త్వము; ఎట్లు ఇతరభూతములకుఁ బగలే యగుచున్నను అది రాత్రిచరంబులకు రాత్రి యగుచున్నదో, అట్లు రాత్రిచరస్థానీయు లగు అజ్ఞాను లయిన సర్వప్రాణులకును, నిశా—రాత్రివంటిది పరమార్థతత్త్వము, అగోచర మగుటవలన అతద్బుద్ధులకు. తస్యామ్ = దాని యందు, పరమార్థతత్త్వమునందు; అజ్ఞాననిద్రనుండి మేలుకొన్నవాఁడు, సంయమీ = జితేంద్రియుఁడు, యోగి యని యర్థము; జాగర్తి = మేలు కొనియున్నాఁడు. యస్యామ్ = ఏనిశయందు, గ్రాహ్యగ్రాహక ♦ భేద రూప మయిన అవిద్యానిద్రయందు; నిద్రించియే యున్న, భూతాని = ప్రాణులు; జాగ్రతి = మేలుకొనియున్న వని చెప్పఁబడుచున్నవో, నిద్రించియుండి స్వప్నము చూచువారలుంబోలె; సా = అది, నిశా = రాత్రి, అవిద్యారూప మగుటవలన; పరమార్థతత్త్వమును, పశ్యతః = చూచుచున్న; మునేః = యోగికి.

ఏది పదార్థముల వివేకమునకు విరోధియై తమస్స్వభావ మగుచున్నదో అది రాత్రి, ఏది పదార్థవివేకమునకు సాధన మయి ప్రకాశస్వభావ మగునో అది పగలు అని లోకవ్యవహారము. అట్లు ఆవరణరూప మగుటచే అవిద్య రాత్రి

* నిశ్చయము.

♦ గ్రాహ్యము—జ్ఞేయము, గ్రాహకము—జ్ఞాత.

యనియు స్వప్రకాశరూప మగుటచేఁ బరమార్థతత్త్వము పగ లనియు నిట చెప్పఁబడుచున్నవి. పగలు సంచరించునట్టి కాకాదులకుఁ బ్రకాశరూప మయి పదార్థవివేకసాధనముగా నుండునట్టి పగలు రాత్రిచరము లగు గూబలు మొదలగువానికి రాత్రి యగుచున్నది. అట్లు తత్త్వవేత్తలకుఁ బ్రకాశైకస్వభావ మయి పగలుగా నుండు పరమార్థతత్త్వము అజ్ఞాను లగు సర్వభూతములకును, రాత్రి యగుచున్నది. అజ్ఞానులకు ఏపరమార్థతత్త్వము రాత్రి యగునో, ఆపరమార్థతత్త్వము ఆత్మవేత్త యగు స్థితప్రజ్ఞునకుఁ బగలు. దానియం దతఁడు అవిద్యానిద్రనుండి లేచినవాఁడై మేలుకొని యుండును. పరమార్థతత్త్వముఁ దెలిసినవాఁడై ఆత్మానందము ననుభవించుచుండును. ఇఁక ఇతరప్రాణులకు వాస్తవముగా రాత్రి యగునది గూబలకుఁ బగ లగునట్లు, తత్త్వవేత్తలకు ఆవరణరూప మగుటచే రాత్రిగాఁ దోఁచునట్టి అవిద్యావస్థ, అజ్ఞానులకు నానావిధభేదబుద్ధుల కాలయం బగుటచేఁ బగలుగా నున్నది. దానియందు వారు వాస్తవముగా అవిద్యానిద్రితులైనే యున్నను మేలుకొనుచున్నా రని చెప్పఁబడుదురు. ఆయవస్థ యవిద్యారూప మగుటవలన పరమార్థతత్త్వముఁ దెలిసిన స్థితప్రజ్ఞునకు రాత్రి యగును. అతఁడు అవిద్యకమైన భేదవ్యవహారమునందుఁ బ్రవర్తింపఁ డని తాత్పర్యము.

అ. ఆత్మవేత్త యగు స్థితప్రజ్ఞునకు సర్వకర్మపరిత్యాగమునం దధికారము, తద్విపరీతుఁ డగు అజ్ఞునకు కర్మమునం దధికారము. అను నీయర్థమునందు మీఁదిశ్లోకమున కవతారిక చేయుచున్నారు.—ఈవ్యవహారము ఇత్యాదిగా. అవిద్యానివృత్తి యైనఁగాని సర్వకర్మనివృత్తి యగునేని ఆ అవిద్యానివృత్తి యెట్లగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు అవిద్యకును ఇత్యాదిగా. స్ఫుటీకరించుచు—బాహ్యాభ్యంతరకరణంబుల § పరాక్ * ప్రవృత్తియు ప్రత్యక్ ‖ ప్రవృత్తియుఁ బరస్పరవిరుద్ధము లగునట్లు పరాగ్దృష్టియు ప్రత్యగ్దృష్టియుఁ బరస్పరవిరుద్ధము లగుచున్నవి. ఏల యనఁగా పరాగ్దర్శనము ఆత్మావరణ మయిన అనాద్యవిద్యయొక్క కార్యము, ఆత్మదర్శనమో తన్నివర్తకము. అందువలన, ఆత్మదర్శనముకొఱకు ఇంద్రియంబుల విషయములనుండి నిగ్రహింపవలె నని, చెప్పుచున్నాఁ డని యోజన. సర్వప్రాణులకును రాత్రి పదార్థావివేకము కలిగించునది యనుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు

§ బహిరింద్రియములయొక్కయు అంతరింద్రియములయొక్కయు.

* బాహ్య.

‖ అత్మయందు.

తమస్స్వభావ మగుటవలన నని. సర్వప్రాణిసాధారణ మగు ప్రసిద్ధ మయిన రాత్రిని దెలిపి, దానినే ప్రకృతానుగుణముగాఁ బ్రశ్నపూర్వకముగా విశదీకరించుచున్నారు ఏది యది ఇత్యాదిగా. స్థితప్రజ్ఞునివిషయ మగు పరమార్థతత్త్వము ప్రకాశైకస్వభావము, అది యెట్లజ్ఞానులకు రాత్రి యగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. అందుకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు అగోచర మగుటవలన నిత్యాదిగా. అతద్బుద్ధులకు—పరమార్థతత్త్వముకంటె భిన్న మయిన ద్వైతప్రపంచమునందు ప్రవృత్త మగు బుద్ధి గలవారికి, అజ్ఞాత మగుటవలన పరమార్థతత్త్వము రాత్రివంటిది అవిద్వాంసుల కని యర్థము. తస్యా మిత్యాదిభాగమునకు వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు—తస్యామ్—రాత్రివంటి దని చెప్పఁబడిన యవస్థయం దని యర్థము. యోగి యనుటచే జ్ఞాని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. ఉత్తరార్ధమును విభజించుచున్నారు యస్యా మిత్యాదిగా. ప్రసుప్తులకు జాగరణము విరుద్ధ మని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు నిద్రించుచుండి ఇత్యాదిగా. అవిద్య తొలంగి పరమార్థతత్త్వము ననుభవించుచున్న సన్న్యాసికి ద్వైతావస్థ రాత్రి యనుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు అవిద్యారూప మగుటవలన నని.

భా. ఇందువలనఁ గర్మములు అవిద్యావస్థయందే విధింపఁబడుచున్నవి, కావు విద్యావస్థయందు. ఏల యనఁగా విద్య కలుగఁగానే సూర్యుఁ డుదయింపఁగా రాత్రిచీఁకటివలె అవిద్య నాశము పొందుచున్నది. విద్యోత్పత్తికి మున్ను అవిద్య ప్రమాణబుద్ధిచే గ్రహింపఁబడినదై క్రియాకారకఫలభేదరూపం బగుచు, సర్వకర్మములకు హేతు వగుచున్నది. అప్రమాణబుద్ధిచే గ్రహింపఁబడునది కర్మహేతువు కాఁజాలదు. ప్రమాణభూతం బగు వేదముచే నాకు విధింపఁబడినది చేయవలసినది కర్మం బని గదా కర్మమునందుఁ గర్త ప్రవర్తించుచున్నాఁడు. అవిద్యామాత్ర మిది యంతయు రాత్రివంటి దని కాదు. ఎవనికి మఱి రాత్రివంటిది యవిద్యామాత్ర మీభేదజాత మంతయు ననుజ్ఞానము గలదో అట్టియాత్మజ్ఞునకు సర్వకర్మసన్న్యాసమునందే యధికారము, కాదు ప్రవృత్తియందు. అట్లు తెలుపఁబోవుచున్నాఁడు "తద్బుద్ధయ స్తదాత్మానః" ఇత్యాదిగా జ్ఞాననిష్ఠయందే యధికారంబును.

ఆ॰ పరమార్థావస్థ రాత్రివంటిది యవిద్వాంసులకు, విద్వాంసులకో ద్వైతావస్థ రాత్రివంటిది యని నిశ్చితము కాఁగా ఫలితముఁ జెప్పుచున్నారు ఇందువలన ఇత్యాదిగా. అవిద్యావస్థయందే క్రియాకారకఫలభేదములు తోఁచుట వలన నని యర్థము. విద్య యుదయించినను అవి యట్లే తోఁచును కావున మును పటి యట్లు కర్మములు విధింపఁబడుఁ గాక యని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఏల యనఁగా ఇత్యాదిగా. అవిద్య నివర్తిల్లిన పిదప బాధితానువృత్తిచే భేదము తోఁచి నను గర్మవిధి సంభవింపదు భేదమునం దభినివేశము లేకుండుటవలన నని యర్థము. అవిద్యావస్థయందే కర్మము లని చెప్పినదాని స్పష్టీకరించుచున్నారు విద్యోత్పత్తికి ఇత్యాదిగా. విద్య యుదయించుటకు మున్ను బాధకము లేకుండుటవలన అబాధిత మయిన అవిద్య క్రియాదిభేదము గలిగించి ప్రమాణరూపబుద్ధిచే గ్రాహ్యమై కర్మ హేతు వగుచున్నది క్రియాదిభేదమునందలి యభినివేశము దానికి హేతు వగుట వలన నని యర్థము. కావు విద్యావస్థయం దని చెప్పినదాని వివరించుచున్నారు అప్రమాణబుద్ధిచే నిత్యాదిగా. విద్య యుదయింపఁగానే అవిద్య నివృత్త మగుట వలనఁ గ్రియాకారకాదిభేదము తోఁచుట యప్రమాణ మను బుద్ధి పుట్టుచున్నది, దానిచే గ్రహింపఁబడుచున్న అవిద్య ఆభేదము తోఁచుచున్నను కర్మహేతువు కాఁజాలదు, బాధిత మయి ఆభాస మగుటచే దానికి కర్మహేతుత్వము సంభవింప మివలన నని యర్థము. విద్యను అవిద్యను విభజించుటచే ఈ చెప్పిన విశేష మునే వివరించుచున్నారు ప్రమాణభూతంబు ఇత్యాదిగా. వేదముచే కామనాది మంతుఁడ నగు నాకుఁ గర్మము విధింపఁబడినది, అందుచే నేను దానిఁ జేయవలెను అని తలంచి స్వకర్మమునం దజ్ఞుఁ డధికారము నొందుచున్నాఁడు, వానికే సాధన విశేషముల బోధించునట్టి వేదము ప్రవర్తక మగుటవలన నని యర్థము. ఈ ద్వైతము సమస్తమును అవిద్యామాత్రము రాత్రివంటిది అని తలంచువాఁడో ప్రవర్తింపఁడు కర్మమునందు అని వ్యావర్త్యమును ♦ జెప్పుచున్నారు అవిద్యామాత్రము ఇత్యాదిగా. విద్వాంసునకుఁ గర్మమునం దధికారము లే దేని అప్పు డతని కధికారం బెక్కడ నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఎవనికి ఇత్యాదిగా. అట్టి యాత్మజ్ఞునకు ఫలభూతసన్న్యాసమునం దధికారం బనుటకు వాక్యశేషమును బ్రమాణీకరించుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా.

భా॰ అందును బ్రవర్తకం బగు ప్రమాణము లేనిచోఁ బ్రవృత్తి యుపపన్నము కా దని యాక్షేపింతు రేని, అది చెల్లదు, ఆత్మ

♦ వ్యావృత్తి చేయఁదగినదానిని—వేఱుపఱుపఁ దగినదానిని.

విజ్ఞానము స్వాత్మవిషయ మగుటవలన. తనకుఁ దనస్వరూపమునందుఁ బ్రవర్తకప్రమాణాపేక్ష కలుగదు గదా! తా నగుటవలననే. సర్వప్రమాణములకును ప్రమాణత్వము ఆత్మజ్ఞానాంత మగుటవలనఁ గూడ. ఆత్మస్వరూపజ్ఞానము కలిగిన పిమ్మట మరలఁ బ్రమాణప్రమేయ వ్యవహారము సంభవింపదు గదా! ఏల యనఁగా ఆత్మయొక్క ప్రమాతృత్వమును నివర్తించుచున్నది యంత్యప్రమాణము. నివర్తించు ననే యప్రమాణ మగుచున్నది స్వప్నకాలప్రమాణముంబోలెఁ బ్రబోధమునందు. లోకమునందుఁగూడ వస్తుజ్ఞానమునందుఁ బ్రవృత్తిహేతుత్వము కనఁబడదు ప్రమాణమునకు. అందువలన లేదు ఆత్మవిదునకుఁ గర్మమునం దధికారం బని సిద్ధము.

ఆ. ప్రవర్తకం బగు ప్రమాణము అనఁగా విధి, అది లేని యప్పుడు కర్మములయందుంబోలె విద్వాంసునకు జ్ఞాననిష్ఠయందుఁగూడఁ బ్రవృత్తి యనుపపన్న మగుటవలనఁ గావలెను జ్ఞానవంతునకును విధి యని శంకించుచున్నారు అందును ఇత్యాదిగా. ఏమి యాత్మజ్ఞానము విధి నపేక్షించుచున్నదా? లేక, ఆత్మయే విధి నపేక్షించునా? అందు, మొదటిపక్షము కాదు, స్వరూపవిషయం బగు నాత్మజ్ఞానము ప్రమాణప్రమేయములంబట్టి పుట్టుటకు విధ్యపేక్ష లేమివలన నని చెప్పుచున్నారు అది చెల్లదు ఆత్మవిజ్ఞానము ఇత్యాదిగా. రెండవదియుఁ గాదని చెప్పుచున్నారు తనకు ఇత్యాదిగా. ప్రవర్తకప్రమాణశబ్దవాచ్య మయిన విధికి విషయము సాధ్యము కావలెను, ఆత్మయో సాధ్యుఁడు కాఁ డని హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు తా నగుటవలననే యని. ఆత్మయు తత్‌జ్ఞానంబును విధి నపేక్షింపకున్నను, జ్ఞానికిఁ బ్రమాణప్రమేయాది వ్యవహారనియమముకొఱకు విధ్యపేక్ష యగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు సర్వప్రమాణములకును ఇత్యాదిగా. సర్వప్రమాణములకును ప్రామాణ్యము ఆత్మజ్ఞానోదయపర్యంతమె యగుటవలన ఆత్మజ్ఞానముదయించిన పిదప వ్యవహారమునకే అవకాశము లేకుండుటవలన వ్యవహారనియమార్థము జ్ఞానికి విధి యపేక్షితము కా దని యర్థము. చెప్పినదాని స్పష్టీకరించుచున్నారు ఆత్మస్వరూపజ్ఞానము ఇత్యాదిగా. ధర్మజ్ఞానమునందుంబోలె ఆత్మజ్ఞానమునందును ఎందుకు పై చెప్పిన వ్యవహారము కాఁగూడ దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఏల యనఁగా ఇత్యాదిగా. ప్రమాతృత్వము నివర్తిల్లినచో ఎట్లద్వైత

జ్ఞానంబునకుఁ బ్రామాణ్యం బని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు నివర్తించు చునే ఇత్యాదిగా. ప్రమాతృత్వమును నివర్తించుచు అద్వైతజ్ఞానము తానును నివర్తిల్లు టవలనఁ బ్రమాణము కా దనుటకు దృష్టాంతము చెప్పుచున్నారు స్వప్నేత్యాదిగా. ఆత్మజ్ఞానము విధి నపేక్షింప దనుటకు మఱియొక హేతువుం జెప్పుచున్నారు లోకమునందుఁగూడ ఇత్యాదిగా. లోకవ్యవహారమునందుఁ బ్రమాణము వస్తు నిశ్చయరూప ఫలపర్యంతమే యగుచున్నది కాని ప్రవర్తకవిధి నపేక్షించుట కనఁబడదు, కావున అద్వైతజ్ఞానముగూడ ప్రమాణ మగుటవలన విధి నపేక్షింపదు, రజ్జ్వాదిజ్ఞానమువలె నని యర్థము. ఆత్మజ్ఞానవంతునకు తత్ జ్ఞాననిష్ఠ విధి లేకయే జ్ఞాన మాహాత్మ్యమువలననే సిద్ధ మగుటవలన నతనికిఁ గర్మసన్న్యాసమునం దధికారము, కాదు కర్మమునం దని యుపసంహరించుచున్నారు అందువలన నిత్యాదిగా.

హ. యా; నిశా = రాత్రి, సర్వపదార్థములయు అవివేకము చేయునది, సర్వభూతానాం నిశా అనుటచే సర్వప్రాణుల వ్యవహారమునకును అగోచర మయిన బ్రహ్మరూపము చెప్పఁబడుచున్నది. తస్యామ్, జాగర్తి = మేలుకొనియున్నాఁడు. యస్యామ్, సర్వభూతంబులును, జాగ్రతి = మేలుకొనియున్నవో, దేనియందు వ్యవహరించుచున్నవో, సా = ఆ అవిద్య, నిశా, పరమార్థస్వరూపమును బ్రహ్మమును, పశ్యతః, మునేః= యోగికి. ఇట్లు అవిద్యకును విద్యకును భేదమువలన అవిద్వాంసునకు సర్వకర్మములును. విద్వాంసునకు సర్వకర్మనివృత్తి, స్వభావమువలన సర్వకర్మసన్న్యాసమే యగును.

శం. అనేకశతసహస్రజన్మకృత సుకృతపరిపాకముచే శాస్త్రాచార్యేశ్వర ప్రసాదమును బుష్కలంబుగాఁ బొందినట్టి యెవనికి సమాధిచే ఇది యంతయు నేనును బ్రహ్మమే యని బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానము అప్రతిబద్ధముగాఁ గలుగునో, అట్టి మహాత్ముఁ డగు స్థితప్రజ్ఞునకు, మేలుకొన్న వానికి స్వప్నవ్యవహారముంబోలె, నేను నాది యిది ఇత్యాదివ్యవహారము లౌకికంబును వైదికంబును నిశ్శేషముగా నివర్తిల్లుచున్నది. నిద్రవలె అవిద్య నిశ్శేషముగా నశించుటవలనఁ దత్కార్యమునకుఁగూడ నిశ్శేష నివృత్తి యగుచున్నది. కావున మేలుకొన్న వాఁడు జాగ్రత్తియందుంబోలె, జీవన్ముక్తుఁ డగు బ్రహ్మవిదుండు బ్రహ్మమునందే రమించుచుండును, వానికి ఇతరము సంభవింప దని ప్రతిపాదించుచున్నాఁడు.—పూర్వకర్మఫలము ననుభవించుటకై మాటిమాటికి, భవన్తి—పుట్టుచున్నవి, కావున భూతములు అనఁగా ప్రాణులు. సర్వభూ

తానామ్ = అట్టి సర్వప్రాణులకును, స్థితప్రజ్ఞుఁడు దక్కఁ దక్కిన సర్వభూతములకును; యా నిశా = ఏది రాత్రి యగుచున్నదో, 'తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్' * ఇత్యాదిశ్రుతులచేఁ జెప్పఁబడిన యేపరదేవత సర్వప్రమాణములకును అగోచర మైనది నిర్విశేషమైనది సత్తామాత్రమైనది తాను రాత్రివంటి దగుచున్నదో; ఎట్లు, నిశా—నితరాం శేరతే ప్రాణినః యస్యాం—ప్రాణులు ఎపుడు మిక్కిలి పరుండుదురో అది నిశ యనఁగా చీఁకటి గలది రాత్రి సర్వవ్యాపక మగుటచేతను చూపుచూర నలవిగామిచేతను సర్వపదార్థంబులను తానుగానే చేయునది యగుటచేతను మను ష్యాదిభూతంబులకు వ్యవహరింపను అశక్య మగుచున్నదో, అట్లు ఈపరదేవతయుఁ గూడ, సర్వవ్యాపకత్వాదిధర్మములచే సర్వభూతంబులకును వ్యవహరింప నశక్య మగుటవలన నిశ యని చెప్పఁబడుచున్నది. శమ్ అనఁగా సుఖము, మిక్కిలి సుఖ రూప మగుటవలన నిశ, తస్యామ్—ఆ నిశయందు అత్యంతసుఖరూప మగు పరదేవత యందు అనఁగా ఆనందఘన మయిన పరబ్రహ్మమునందు; తాను అవిద్యానిద్రనుండి మేలుకొన్నవాఁ డగు, సంయమీ—బహిర్వ్యాపారమునుండి నివృత్తములయిన సర్వేం ద్రియంబులును గలవాఁడు, బ్రహ్మవేత్త యొకఁడే; జాగర్తి—దానియందే రమించు చున్నాఁడు క్రీడించుచున్నాఁడు ఆనందించుచున్నాఁడు, తక్కినవారో పరుండి యున్నారు, వేదాంతశ్రవణము చేసినవారైనను నిద్రించియున్నవారలుంబోలె తత్స్వ రూపము నేమియు నెఱుంగ రని యర్థము. యస్యామ్ = దేనియందు, ద్రష్ట దర్శ నము దృశ్యము మొదలగు భేదములు గల అవిద్యయందు; భూతాని, జాగ్రతి— నేను నాది యిది యిష్టం బిది యిది యనిష్టము కార్యం బిది యిది యకార్యము అని వ్యవహరించుచున్నారో; సా—ఆ యవిద్య, ద్వైతభూమి; పశ్యతః = ద్రష్టను దర్శనమును దృశ్యమును సర్వమును బ్రత్యగ్దృష్టిచే బ్రహ్మముగానే చూచుచున్న; మునేః = బ్రహ్మనిష్ఠునకు; నిశ అగుచున్నది. ఎట్లు రాత్రియందుఁ బ్రాణులు వ్యవ హరింపరో అట్లు ఇతఁడు అవిద్యారాత్రియందు నేను నాది ఇత్యాదిగా వ్యవహరిం పఁడు. నేను నాది ఇత్యాదిప్రత్యయములకు హేతువు లయిన అనాద్యవిద్యా వాసనలు నిశ్శేషముగా నశించిన వగుటచే ఆవాసనలకు వానిబ్రహ్మమయబుద్ధిని బ్రవేశింప నశక్య మగుటవలన. ఈలోకమునందు నేను నాది ఇత్యాదిప్రాకృతవ్యవ హారమునే చేయఁడు, ఇఁక నిట్టివాఁ డగు విద్వాంసునకు వైదికవ్యవహారం బెట్లు సంభవించు నని యర్థము. లేక. "అధీహి భగవో బ్రహ్మవిద్యాం వరిష్ఠామ్"

* పరదేవతయందు తేజస్సు.

ఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధ మయిన, యా–ఏ బ్రహ్మవిద్య, సర్వభూతానామ్ = సర్వప్రాణులకును, నిశా = రాత్రి యగుచున్నదో, తాను చిద్రూపంబున సూర్యప్రభవలె ప్రకాశరూపమే యయినను చక్కనిదృష్టి లేనివారికి రాత్రివలె నున్నది కావున నిశ యని చెప్పఁబడునో, ఎట్లు ప్రసిద్ధరాత్రి తనతమశ్శక్తిచే నామరూపభేదమును దొలఁగించి సమస్తవస్తుజాతంబును తమోమాత్రముగాఁ జేసి తానే సర్వత్ర విజృంభించుచున్నదో, అట్లే యీబ్రహ్మవిద్య తన చిచ్ఛక్తిచే నామరూపభేదమును దొలఁగించి సమస్తదృశ్యజాతంబును చిన్మాత్రముగాఁ జేసి తా నొకటే సర్వత్ర విజృంభించుచున్నది; దేనియందు రాత్రియందుంబోలెఁ బామరులును బండితులును అందఱును అవస్థాత్రయరూపములైన స్వప్నములం జూచుచు శయనించి యుందురో, తస్యామ్ = ఆబ్రహ్మవిద్యయందు; సంయమీ = బహిఃప్రవృత్తి లేనివాఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁడు బ్రహ్మవేత్తయొకఁడే, జాగర్తి–ఎల్లప్పుడును ఆత్మరతియై ఆత్మక్రీడుఁడై ఆత్మమిథునుఁడై ఆత్మజ్యోతియై ఆత్మానందుఁడై యున్నాఁడు. యస్యామ్ = ఏ యవిద్యయందు, భూతాని–సమస్తము లయిన భూతములును, జాగ్రతి–నీవు నేను ఇది యది యని వ్యవహరించుచున్నారో, సా = ఆ యవిద్య ద్వైతావస్థ, పశ్యతః = ద్రష్టను దర్శనమును దృశ్యమును అంతయును మిథ్యయే యని చూచుచున్న బ్రహ్మవేత్తకు, నిశా–రాత్రి యగుచున్నది, ఎట్లు ప్రాణులకు బ్రహ్మవిద్య నిశ యగునో అట్లు బ్రహ్మవిదునకు అవిద్య నిశ యగుచున్నది. బ్రహ్మవిద్యచే బ్రహ్మమే నే నని తన్ను ఆనందైకరసునిఁగాఁ బరిపూర్ణునిఁగా విషయీకరించుటకు ఎట్లు అజ్ఞానులు శక్తులు కారో, అట్లే యీబ్రహ్మవిదుఁడు అవిద్యచే నేను నాది యిది యని దేహేంద్రియాదికమును విషయీకరించుటకు శక్తుఁడు కాఁ డని యర్థము. అందువలననే వీనికి లౌకికవైదిక కర్మములందు అధికారము లేదు, యోగ్యత లేకుండుటవలన. ఎవనికి దేహమునందును దాని నాశ్రయించిన వర్ణజాత్యాదులందును అభిమానంబును, ఫలాపేక్షయును, నేను దీనిఁ జేయవలెను దీనిఁ జేయఁగూడదు అని కర్మములందు గుణదోషదృష్టియును గలవో వానికిమాత్రమే కర్మమునందు యోగ్యత కనఁబడుచున్నది, కాని యీలక్షణము లేనివానికి లేదు. నిత్యనిరంతరసమాధినిష్ఠచే నిరూఢం బగు విజ్ఞానముయొక్క బలముచేత అవిద్యను తత్కార్య మయిన అధ్యాసాదికంబును నిర్మూలించి బ్రహ్మ తాదాత్మ్యము పొంది బ్రహ్మమే నే నని సర్వదా బ్రహ్మమునందే తద్రూపంబున నుండునట్టి విద్వాంసునకు మరల శరీరతాదాత్మ్యాపత్తియును అశరీరమునందు నేను నాది యను నభిమానంబును సంభవింపదు గదా! అది సంభవిం

పనియున్నపుడు ఆశరీరమునం దారోపితము లయిన వర్ణజాత్యాదులం దభిమానంబు గూడ సిద్ధింపదు. అది సిద్ధింపనిచో సర్వము మిథ్య యని చూచువానికి ఫలాభి సంధియు సిద్ధింపదు, కర్మములందు గుణదోషదృష్టియును సిద్ధింపదు. ఇట్లుండుట వలన విద్వాంసునకుఁ గర్మమునం దధికారము యోగ్యము కాదు, సర్వమిథ్యాత్వ దృష్టియును ప్రవృత్తియును పరస్పర విరుద్ధము లగుటచే ఒకయధికరణమునం దుండుట యనుపపన్న మగుటవలన. వస్తువు సత్యము అను నిశ్చయబుద్ధిచేఁ గలుగు నది ప్రవృత్తి, వస్తువు భ్రమకల్పితము అను నిశ్చయబుద్ధిచేఁ గలుగునది మిథ్యాత్వ జ్ఞానము, కావున నవి రెండును బరస్పరవిరుద్ధములు, వానికి ఒకయధికరణమునం దునికి సంభవింపదు. ఓయీ! కర్తయు కరణమును కార్యమును సర్వంబును మిథ్యయే యని విద్వాంసుఁడు కర్మము చేయనీ, మిథ్యాబుద్ధితోఁ జేయుకర్మము బంధకారణము కాదు అందురేని, అది సరికాదు. మిథ్యాత్వజ్ఞాన మున్నచోఁ ప్రవృత్తియే సంభవింపమివలన. ఇది జలము కాదు మరీచికయే మరుభూమియే యని జలమిథ్యాత్వము నెఱింగినవానికి దప్పిగొన్నవానికిఁగూడఁ బ్రవృత్తి సంభవిం పదుగదా! ఇఁక ఆరోపితము దృశ్యము సమస్తమును మిథ్యయే యని తదధిష్ఠాన మయిన బ్రహ్మమునే సర్వత్ర చూచుచున్నవానికిఁ బ్రవృత్తి సంభవింప దని చెప్పెడి దేమి? అందువలన అవిద్వాంసునకే కర్మమునం దధికారము, కాని విద్వాంసు నకుఁ గాదు. విద్య అవిద్యాతత్కార్యవిరోధి యగుటవలన విద్యావంతుఁ డగు బ్రహ్మవిదునందు అవిద్యాతత్కార్యములు తేజస్సునందుఁ దమస్తత్కార్యములుం బోలె నిలువం జాలవు. అందువలన, విధియు విధానంబును విధేయంబును విధాత యును సమస్తమును అవిద్యాకల్పితము మిథ్యయే యని చక్కఁగా నెఱింగిన బ్రహ్మ విదునకు బ్రహ్మరూపంబున నూరకయుండుట దక్కఁ గొంచెమేని కర్తవ్యము లే దని సిద్ధము.

మం. ఇట్లు ముముక్షువు ప్రజ్ఞాస్థైర్యముకొఱకుఁ బ్రయత్నపూర్వకముగా నింద్రియసంయమము చేయవలె నని చెప్పఁబడినది. స్థితప్రజ్ఞునకో స్వతస్సిద్ధమే యింద్రియసంయమం బని చెప్పుచున్నాఁడు.—యా = ఏ వేదాంతవాక్యజనితసాక్షా త్కారరూపం బగు అహం బ్రహ్మాస్మి యను ప్రజ్ఞ, సర్వభూతానామ్— అజ్ఞులకు; నిశా = రాత్రివంటిదో, వారల కది అప్రకాశరూప మగుటవలన. తస్యామ్ = బ్రహ్మ విద్యాలక్షణ మయిన ఆసర్వభూతరాత్రియందు; జాగర్తి = అజ్ఞాననిద్రనుండి మేలు కొన్నవాఁడై మెళ్ళుకువ గలిగియున్నాఁడు; సంయమీ = ఇంద్రియసంయమము

గలవాఁడు, స్థితప్రజ్ఞుఁ డని యర్థము. యస్యామ్ = ద్వైతదర్శనరూప మయిన ఏయ విద్యానిద్రయం దైనచో; నిద్రించియున్నవారలే యగున, భూతాని; జాగ్రతి = స్వప్నమునందుంబోలె వ్యవహరించుచున్నారో; సా = అది, నిశా—ప్రకాశింపదు; పశ్యతః— ఆత్మతత్త్వమును అపరోక్షముగాఁ జూచుచున్న; మునేః = స్థితప్రజ్ఞునకు. ఎంతవఱకు మేలుకొనఁడో అంతవఱకే గదా స్వప్నదర్శనము. అట్లు భ్రమము జ్ఞానపర్యంతము మాత్రమే యగును. తత్త్వజ్ఞానకాలమునందో భ్రమనిమిత్తం బగు వ్యవహార మేదియు సంభవింపదు. అది చెప్పఁబడినది వార్తికకారులచేత “ కారకవ్యవహారే హి శుద్ధం వస్తు న వీక్ష్యతే। శుద్ధే వస్తుని సిద్ధేచ కారకవ్యాపృతి స్తథా॥ కాకోలూక నిశే వా ఽయం సంసారో ఽజ్ఞాత్మవేదినోః। యా నిశా సర్వభూతానా మిత్యబ్రా చ త్స్వయం హరిః ” * అని. ఎట్లనఁగా—ఎవనికి విపరీతదర్శనము కలదో వానికి వస్తుదర్శనము సిద్ధింపదు, విపరీతదర్శనము వస్తువుయొక్క—అదర్శనముచేఁ బుట్టునది యగుటవలన. ఇఁక నెవ్వానికి వస్తుదర్శనము సిద్ధించెనో వానికి విపరీతదర్శనము సంభవింపదు, విపరీతదర్శనకారణం బగు వస్త్వదర్శనము వస్తుదర్శనముచే బాధితం బగుటవలన. అట్లు శ్రుతి “ యత్ర వా అన్య దివ స్యాత్ తత్రా ఽన్యో ఽన్య త్పశ్యేత్ యత్ర త్వస్య సర్వ మాత్మైవా ఽభూ త్తత్కేన కం పశ్యేత్ ” § అని విద్యా ఽవిద్యలకు వ్యవస్థ వచియించుచున్నది. ఎట్లు రాత్ర్యంధ మగు కాకికి పగలైనది దివాంధ మగు గూబకు రాత్రి యగునో రాత్రియందు దృష్టి గల గూబకు పగలైనది కాకికి రాత్రియే యగునో అట్లు గొప్ప యాశ్చర్యం బిది. అందువలన, తత్త్వదర్శికి ఎట్లు అవిద్యక మయిన క్రియాకారకాదివ్యవహారము సంభవించును? కావున స్వతస్సిద్ధమే వాని కింద్రియసంయమం బని యర్థము.

శ్రీ. ఓయీ! ఎవ్వఁడును నిద్రించినవానియట్లు దర్శనాదివ్యాపారములు లేనివాఁడై యన్నివిధంబుల నింద్రియముల నిగ్రహించినవాఁడు లోకమునఁ గానం బడఁడు, కావున అసంభావితం బీలక్షణం బని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు.—

* కారకవ్యవహారముండునపుడు శుద్ధవస్తువు—ఆత్మ చూడఁబడదు గదా! అట్లు శుద్ధవస్తువు సిద్ధమగునపుడు కారకవ్యాపారములుం జెల్లవు. అజ్ఞానిజ్ఞానులకు ఈసంసారము కాకిగూబల రాత్రివంటిది. యా నిశా సర్వభూతానా మిత్యాదిగా భగవంతుఁడు తానే చెప్పియున్నాఁడు.

§ ఎప్పుడు ఇతర ముండునట్లు కనఁబడునో అప్పుడు ఇతరుఁడు ఇతర మయినదానిఁ జూచును ఎప్పుడు మఱి వీనికి సర్వమును ఆత్మయే యయ్యెనో అప్పుడు దేనిచే దేనిఁ జూచును?

సర్వభూతానామ్ = సమస్తప్రాణులకును; యా = ఏ ఆత్మనిష్ఠ; నిశా = రాత్రి వంటిదో, ఆత్మా ఉజ్ఞాన మను నంధకారముచేఁ గప్పఁబడిన బుద్ధి గలవారలకు దాని యందు దర్శనాది వ్యవహారము లేకుండుటవలన; తస్యామ్ = ఆ ఆత్మనిష్ఠయందు; సంయమీ = ఇంద్రియనిగ్రహము గలవాఁడు; జాగర్తి = మేలుకొనుచున్నాఁడు. యస్యామ్ = ఏ విషయనిష్ఠయందైననో, భూతాని, జాగ్రతి = మేలుకొనియున్నవో, సా, పశ్యతః = ఆత్మతత్త్వమును జూచుచున్న, మునేః, నిశా—దానియందు దర్శనాదివ్యాపారము వానికి లే దని యర్థము. ఇది యభిప్రాయము.—ఎట్లు దివాంధము లగు గూబలకు రాత్రియందే దృష్టియో, పగలు లేదో, అట్లు కన్ను దెఱచిన బ్రహ్మజ్ఞునకుఁగూడ బ్రహ్మమునందే దృష్టి, విషయములందు లేదు. అందువలన అసంభావితము కాదు లక్షణం బని.

ప. ఇఁక విషయములనుండి మరలిన యింద్రియములు గలవాని స్థితిని జెప్పుచున్నాఁడు.—సమస్తభూతంబులును ఆత్మ నెఱుంగరు, కావున ఆత్మజ్ఞానము ఆభూతములకు రాత్రి, ఎట్లు గూబలకు పగలే రాత్రియో అట్లు. తస్యామ్ = ఆరాత్రియందు, సంయమీ = ఇంద్రియముల మరలించి నట్టియోగి; జాగర్తి = మేలుకొనియున్నాఁడు. అట్లు యస్యామ్ = ఏజాగ్రద్దశయందు, భూతాని, జాగ్రతి = తమ వ్యవహారమును జేయుచున్నారో; సా, పశ్యతః = ఆత్మదర్శనము గల, మునేః = మననశీలునకు, నిశా = రాత్రి యగుచున్నది, అం దతనికి వ్యవహారము లేకుండుట వలన. అట్లు చెప్పఁబడినది. « ఆత్మా నహి స్ఫురతి సర్వశరీర భాజాం తేషాం నిశా భవతి సా ఖలు తత్ర యోగీ । జాగర్తి జాగ్రతి చ తే వ్యవహారజాతే తన్న స్ఫుర త్యురుధియః క్షణదా ఽస్య సా ఽతః » ♦ అని. ఇట్లు సకలేంద్రియములును విషయములనుండి మరలినవిగాఁ గలవాఁ డగుటయె స్థితప్రజ్ఞత్వం బని యర్థము. లేక. సర్వభూతానామ్ = సమస్తదేహులకును; యా = సకలేంద్రియోపరతిరూప మయిన దే, నిశా = సుషుప్తి గలదో, అం దాత్మాకార మయిన అంతఃకరణవృత్తి యున్నను ఆత్మను దెలియఁ జాలరు. తస్యామ్ = తుర్యావస్థగాఁ బరిణమించినట్టి దానియందు; సంయమీ = ఆత్మనిష్ఠుఁ డగు పురుషుఁడు; జాగర్తి—ఆత్మసుఖానుభవము గలవాఁడై యున్నాఁడు. « ద్వైవం హ్యేత న్మిథునం పరమో

♦ సర్వదేహులకును ఆత్మ స్ఫురింపదు, అందువలన వారి కది రాత్రి యగును. దానియందు యోగి మేల్కొని యుండును. ఆదేహులు వ్యవహారసమూహమునందు మేలుకొని యున్నారు. అది యావిద్వాంసునకు స్ఫురింపదు. అందువలన నది యతనికి రాత్రి.

హ్యేష ఆనన్ద స్తస్మా దేవం విత్స్వా ప్యా ల్లోక్యం హైాత ఏవంత దేవ తేన మిథునేన ప్రియేణ ధామ్నా సమర్ధయతి" అను శ్రుతివలన. వాసిష్ఠమందును "నిద్రాదా జాగరస్యా న్తే యో భావ ఉపపద్యతే । తం భావం భావయన్ సాక్షా దద్వయా నన్ద మశ్నుతే" * అని. ఇఁక, యస్యామ్ = ఏజాగ్రదవస్థయందు, భూతాని, జాగ్రతి—స్వవ్యాపారమును జేయుచున్నారో, సా, అపశ్యతః = వ్యవహారమును జూడకున్నట్టి ఆత్మదృష్టి యగు పురుషునకు, నిశా, దృశ్యప్రపంచము స్ఫురింపమివలన.

రా. ఇట్లు నియమింపఁబడిన యింద్రియములు గలవాఁడై ప్రసన్నమానసుం డగువానికి సిద్ధిని జెప్పుచున్నాఁడు.—యా = ఏ ఆత్మవిషయబుద్ధి; సర్వభూతానామ్ = సమస్తప్రాణులకును; నిశా = రాత్రివలె అప్రకాశమయి యుండునో; తస్యామ్ = ఆ ఆత్మవిషయబుద్ధియందు; సంయమీ = ఇంద్రియనిగ్రహము గలవాఁడు ప్రసన్న మయిన మనస్సు గలవాఁడు; జాగర్తి—ఆత్మను జూచుచున్నాఁ డని యర్థము. యస్యామ్ = ఏ శబ్దాదివిషయవిషయ మయిన బుద్ధియందు; భూతాని = సర్వప్రాణులును; జాగ్రతి = మేలుకొన్న వగునో; సా = ఆశబ్దాదివిషయబుద్ధి; పశ్యతః = ఆత్మను జూచుచున్న; మునేః = యోగికి; నిశా = రాత్రివలె అప్రకాశమగుచున్నది.

సర్వప్రాణులకును ఏది అప్రకాశ మగుటచే రాత్రివలె నుండునో అట్టి యాత్మ విషయప్రజ్ఞ జితేంద్రియుండై ప్రసన్నహృదయుం డగు యోగికి ప్రకాశమానమయి యుండును, అతండు ఆత్మదర్శనము నొందుచున్నాఁడు. సర్వప్రాణులకును ఏది ప్రకాశమయి యుండునో అట్టి శబ్దాదివిషయబుద్ధి ఆత్మదర్శనము గల యోగికి రాత్రివలె అప్రకాశమై యుండును, అతండు శబ్దాదివిషయముల స్మరింపఁ డని తాత్పర్యము.

మా. చెప్పిన లక్షణమును పిండీకరించి చెప్పుచున్నాఁడు.—యా = ఏ పరమేశ్వరస్వరూపము, సర్వభూతానామ్ = సర్వప్రాణులకును; నిశా = రాత్రియో, దేనియందు నిదురించినవారియట్లు కొంచెమేని యెఱుంగరో; తస్యామ్ = ఆపరమేశ్వరస్వరూపరూప రాత్రియందు; సంయమీ = జ్ఞాని; జాగర్తి—చక్కఁగా అపరోక్షముగా చూచుచున్నాఁడు పరమాత్మ నని యర్థము. యస్యామ్ = ఏవిషయలక్షణ

* నిద్రయొక్క యాదియందును జాగరముయొక్క అంతమందును ఏస్థితి యగుచున్నదో, అస్థితి భావించుచున్నచో సాక్షాదద్వైతానందముఁ బొందుచున్నాఁడు.

రాత్రియందు; భూతాని, జాగ్రతి; సా = అది, మునేః = మననయుక్తుఁడగు, పశ్యతః = పరమాత్మదర్శనము గలవానికి; నిశా, దానియందు రాత్రియందుంబోలె నిదురించినవానియట్లు ఎఱుంగఁడు. అతనికి మత్తాదులకుంబోలె ¶ గమనాది ప్రవృత్తి యగును. అట్లు చెప్పఁబడినది « దేహంతు త న్న చరమమ్, దేహో-ఽపి దైవవశగః" § అను రెండుశ్లోకములచేత. పశ్యతః అనుదానికి సాధనము మునేః అని చెప్పఁబడుచున్నది.

ఏది సర్వభూతములకును రాత్రివలెఁ గొంచెమైనను దెలియక యుండునో అట్టి పరమేశ్వరస్వరూపమును జ్ఞాని చక్కఁగా ప్రత్యక్షముగాఁ జూచుచున్నాఁడు. దేనియందు సర్వభూతములును మేలుకొని వ్యవహరించుచుండునో అట్టి విషయవ్యవహారము ఈజ్ఞానికి రాత్రివలె నుండును. అతఁడు నిద్రించినవానివలె విషయవ్యవహారము చేయఁడని తాత్పర్యము.

ఆపూర్యమాణ మచలప్రతిష్ఠం
సముద్ర మాపః ప్రవిశన్తి యద్వత్,
తద్వ త్కామా యం ప్రవిశన్తి సర్వే
స శాన్తి మాప్నోతి న కామకామీ. ౨౦

భా. విద్వాంసుఁడు ఏషణలు విడిచినవాఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁడు సన్న్యాసియు నగువానికే మోక్షప్రాప్తి యగును, కాని సన్న్యాసి గాక కామకామి యగువానికిఁ గాదని దృష్టాంతముచేఁ బ్రతిపాదింపఁబోవువాఁడై చెప్పుచున్నాఁడు.—ఆపూర్యమాణమ్ = జలములచే నిండింపఁబడుచున్నదియు; అచలప్రతిష్ఠమ్ = నిశ్చల మ్మయిన నిలుకడ గలదియు నగు; సముద్రమ్ = సముద్రమును; ఆపః = అంతటనుండియు వచ్చిన జలములు; యద్వత్ ప్రవిశన్తి = తనస్వరూపమునం దున్నదాని విక్రియారహితమైయే యున్నదాని ఎట్లు ప్రవేశించుచున్నవో; తద్వత్ = అట్లు; కామాః = విషయసన్నిధియందుఁ గూడ అన్నిటియందును ఇచ్ఛావిశేషములు; యమ్ = ఏపురుషుని; సముద్రమునుంబోలె జలములు వికారమునొందింపకయే, ప్రవిశన్తి = ప్రవేశించుచున్నవో, అన్నియును

¶ కైపు పట్టినవారికిం బోలె.

§ ఆదేహమో కడపటిది కాదు, దేహముగూడ దైవవశమున నున్నది.

ఆత్మయందే లయము పొందుచున్నవి కాని తమకు అధీనునిగాఁ జేయవో; సః = అతఁడు; శాన్తిమ్ = మోక్షమును; ఆప్నోతి = పొందు చున్నాఁడు. ఇతరుఁడైన, కామకామీ—కామింపఁబడుచున్నవి కావున కామము లనఁగా విషయములు, ఆవిషయములను కామించుట స్వభావ ముగాఁ గలవాఁడు; న = పొందనే పొందఁ డని యర్థము.

ఎంత జలము పడుచుండినను నిశ్చలమయి యేకాకార మయిన స్థితి గల సముద్రమునందు నదులు మొదలగువానినుండి ప్రవాహములు పడుచున్నను ఆజలములు పముద్రములో లయము పొందుచున్నవి గాని ఆసముద్ర మేమో హెచ్చు టను గాని తగ్గుటను గాని పొందక యొకటేవిధముగా నిర్వికారమై యుండును. ఆప్రకారము, సన్న్యాసి యగు ఏపురుషునియందు, విషయములు సన్నిహితము లయి యున్నను ఆసర్వవిషయములందలి ఇచ్ఛలును ప్రవేశించి స్వరూపమునందు లయము పొందుచున్నవో అట్టియేసన్న్యాసి తానేమో కొంచె మయినను వికారముఁ జెందక యేకరసుఁడై యే యుండునో అట్టివాఁడు మోక్షము నొందును. కాని విషయ ములం దిచ్ఛ గల అసన్న్యాసి యెంతమాత్రము పొందఁజాలఁ డని తాత్పర్యము.

ఆ. ఓయీ! విద్యావంతులకు విద్యాఫల మయిన మోక్షమును సన్న్యాసి కానివాఁడును బొందవచ్చును. కావున విద్వాంసుఁడు సన్న్యసింపవలె నను నియమం బేల? అనఁగా అందుకుఁ జెప్పుచున్నారు విద్వాంసుఁడు ఇత్యాదిగా. ఆపాత్మజ్ఞానము గలవాఁడై వివేకవైరాగ్యాదులతోఁ గూడినవాఁడై సర్వైషణలను విడిచి శ్రవణాదిద్వారమున సాక్షాత్కారము గలవాఁడగు ముఖ్యుఁడైన సన్న్యాసికి మోక్షము కలుగును కాని ఇతరులకు విషయతృష్ణకు లోనైనవానికిఁ గలుగ దను నీయర్థమును దృష్టాంతముచేఁ బ్రతిపాదింపఁ గోరి రాగద్వేషవియుక్తైస్తు అనుశ్లోక ముచేఁ జెప్పిన యర్థమునే మరలఁ జెప్పుచున్నాఁ డని యోజన. సముద్రము జల ములచే నంతటను బూరింపఁబడునప్పుడు దానిస్థితి వృద్ధిహ్రాసములు * గలది యగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు అచ లేత్యాదిగా. సముద్రముయొక్క జలాత్మక మైనరూపము ఎప్పుడును ప్రతినియతంబై యుండును గాని యొకానొకప్పుడును హెచ్చదు తగ్గదు గదా! అందుచే దానిస్థితి యేకరూపమే యని యర్థము. ఆయా నదులజలంబులు సముద్రములోనికిఁ బోవునేని అప్పుడు దానికి వికారము కలిగి అప్ర

* ఎచ్చుతక్కువలు.

తిష్ఠ సంభవించు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు స్వరూపమునం దున్నదాని నని. ఇచ్ఛావిశేషములు విషయముల అసన్నిధానమున నిర్వికారుఁ డగు విద్వాంసునియందుఁ బ్రవేశింపకున్నను సన్నిధానమున వానియందుఁ బ్రవేశించి వికారము గలిగించు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు విషయసన్నిధియందుఁగూడ ఇత్యాదిగా. ప్రవేశించుటను విశదీకరించుచున్నారు అన్నియును ఇత్యాదిగా. యో ఽకామః ఇత్యాదిశ్రుతివలన విషయవిముఖుఁడై నిష్కాముఁ డగువానికి మోక్షము కాని కామకాముకునకు లే దని చెప్పుచున్నారు సః ఇత్యాదిగా.

హ. విద్వాంసుఁడును విషయత్రయము విడిచినవాఁడును స్థితప్రజ్ఞుఁడును యతియు నగువానికే మోక్షము కామకామికి లేదు అనునర్థము దృష్టాంతముచేఁ బ్రతిపాదించుచున్నాఁడు.—ఆపూర్యమాణమ్ — జలములచేత; అచలప్రతిష్ఠమ్ = అచల మయిన ప్రతిష్ఠ గల; సముద్రమ్; ఆపః, ప్రవిశన్తి, యద్వత్ = ఎట్లో; తద్వత్ = అట్లు; కామాః, యమ్—పరమాత్మజ్ఞానమువలన రాగద్వేషములచే కదలింపఁబడని యేపురుషుని; ప్రవిశన్తి. సః, శాన్తిమ్—మోక్షరూపశాంతిని. పొందుచున్నాఁడు. పొందఁడు, కామకామీ=కామములను—విషయములను కామించువాఁడు.

సం. ఎట్లు కన్యక తాను ఋతుమతియై తల్లిని దండ్రిని తోఁబుట్టువును స్వజనుల నందఱను గూడ విడిచి భర్తను ఒక్కనినే యాశ్రయించి యతఁ డొక్కఁడే యాలంబనముగాఁ గలదై వానియందే రమించుచున్నది వానిచేతనే సంతోషించుచున్నది హర్షించుచున్నది ఆనందించుచున్నది, ఇతరుని వినదు చూడదు స్మరింపదు స్పృశింపదు, తానే పతివ్రతయై వానియందే యున్నది; అట్లే బ్రహ్మవిదుం డగు ప యతికి ప్రజ్ఞ సమాధిచేఁ బ్రౌఢభావము నొంది దేహమును బ్రాణమును ఇంద్రియసమూహమును సమస్తమును దూరమున విడిచి సచ్చిదానందైకరసం బగు పరబ్రహ్మము నొకటినే యాశ్రయించి అదియే యాలంబనముగాఁ గలదై దానియందే రమించుచు క్రీడించుచు ఆనందించుచు సంతోషించుచు హర్షించుచున్నదై పతివ్రతవలె ఇతరమును వినదో చూడదో తలఁపదో ఎఱుంగదో తాను సదా తద్రూపమున నున్నదో అతఁడు మాత్రమే జీవన్ముక్తి సుఖమును విదేహకైవల్యసుఖంబును బొందుచున్నాఁ డని సూచించుటకై స్థితప్రజ్ఞుఁ డగు యతికి భిక్షాదికమునందుఁ గూడఁ జిత్తవృత్తి బాహ్యాలంబనము కాకయే యుండు నని ప్రతిపాదించుచున్నాఁడు శ్రీభగవంతుఁడు ఇట్టి లక్షణము గల యతియే మోక్షము నొం

దును గాని వేఱువిధంబువాఁడు పొందఁజాలఁ డని నిర్ధారించుచు.—ఆపూర్యమాణమ్ = గంగ నర్మద గోదావరి కృష్ణ కావేరి సింధువు మొదలగు మహానదీనదంబులచే లక్షలకొలంది అతివిశాలంబు లగు ముఖంబులవలన నింగి నోరయు నపరిమితమహాప్రవాహంబులచే అంతటను నిండింపఁబడుచున్నదై నను; తాను, అచలప్రతిష్ఠమ్ = అచలము — చలనము లేనిది మునుపటి తన లక్షణము నతిక్రమింపనిది వృద్ధిక్షయములు లేని దగు, ప్రతిష్ఠమ్—జలము నిలుచుహద్దు గలది యగు దాని, ప్రవాహములు ప్రవేశించుటకు ముందు ఎట్లుండెనో అట్లె ప్రవాహము ప్రవేశించునప్పుడును భేదము లేక యున్న దాని నని యర్థము, ఇట్లు సదా యేకరూపముననే యున్నదాని; సముద్రమ్ = సముద్రమును; ఆపః = నానాముఖంబులనుండి వచ్చిన గంగాదిమహానదీజలములు నానావిధరసగంధఫలములు గలవి; యద్వత్ ప్రవిశన్తి = తమ శుక్ల నీల రక్త పీతాది వర్ణవిశేషమును, మధు రామ్ల తిక్త కషాయాదిరసవిశేషమును, పరిమళ దుర్గంధాది గంధవిశేషమును, లఘుత్వ గురుత్వాది గుణవిశేషమును, ఒకటి రెండు మూఁడు నాలుగు ఐదు ఆఱు ఏడు ఎనిమిది తొమ్మిది పది నూఱు మొదలగు కృచ్ఛ్రముల ఫలవిశేషమును, తత్తన్నామవిశేషమును విడిచి సముద్రభావమునే యెట్లు పొందుచున్నవో, సముద్రమును బొంది తత్సంబంధమహిమవలన నామరూపగుణవిశేషములచే ఎట్లు సముద్రమునుండి భిన్నములు కావో అని యర్థము. తద్వత్ కామాః యం ప్రవిశన్తి—కామ్యన్తే—నామభేదమునను రూపభేదమునను రసభేదమునను గంధభేదమునను పాకభేదమునను వివేచించి గ్రహింపఁబడుచున్నవి కావున కామము లనఁగా భోగ్యపదార్థములు సూదాపూపరసాన్నాదులు ♦, ఇతరము లయిన భోగ్యవస్తువులును; నానావిధంబులు నామ రూప రస గంధ పాక సంస్కారాదివిశేషములచే విచిత్రములు అనేకములు అగు భోగ్యవిశేషములచేత అంతటనుండియు అనిచ్ఛాప్రారబ్ధమువలననే ప్రాప్తించుచున్నవానిచేత, ఆపూర్యమాణమ్ — నన్ను గ్రహింపుము నన్ను గ్రహింపుము అని దాతృజనులద్వారమున అన్నిప్రక్కలనుండియు వచ్చుచున్నవానిచేత వ్యాకులుఁడుగాఁ జేయఁబడుచున్నవాఁడై నను; అచలప్రతిష్ఠమ్ = అచల— నిర్వికల్పము విపరీతభావనాశూన్య మగు, ప్రతిష్ఠమ్—సమాధినుండి లేచినప్పుడుగూడ ఆహారాదులందు బ్రహ్మరూపత నాపాదించి బ్రహ్మరూపముననే నిశ్చలమయి యున్న అఖండాకారవృత్తియొక్క ప్రతిష్ఠ—స్థితి గల

♦ పప్పు పిండివంటలు రసము అన్నము మొదలగునవి.

వాఁడు అచల ప్రతిష్ఠుఁడు, అప్పుడు గూడ బాహ్యములను వికల్పింపక సమాధి నిష్ఠచే విపరిణామరహిత మయిన అంతఃకరణము గలవాఁ డని యర్థము, అట్టి యచలప్రతిష్ఠుఁ డైన, యమ్ = బ్రహ్మవేత్త యగు యతిని; సర్వే కామాః ప్రవిశన్తి — ఏ బ్రహ్మనిష్ఠునిఁ బొంది సర్వవిషయంబులును చిన్మాత్రతను బొందినవై అధ్యాత్మదృష్టిచేఁ బ్రవిలయముఁ బొందింపఁబడినవై తమ నామవిశేషమును రూప విశేషమును గంధవిశేషమును పాకవిశేషమును సంస్కారవిశేషమును రుచి విశేషమును విడిచి సముద్రమును బ్రవేశించిన మహానదీజలములు సముద్రభావ మును బొందునట్లు తమయంతనే బ్రహ్మభావమును బొందుచున్నవో అని యర్థము. ఎవ్వఁ డిట్టి లక్షణము గల బ్రహ్మవిత్సన్న్యాసియో, సః = అతఁడే; శాన్తిమ్ = అవిద్యాప్రపంచోపశమరూప మయిన విదేహముక్తిని; ఆప్నోతి = పొందుచు న్నాఁడు. కామకామి యేమో పొందఁజాలఁడు, కామములను — విషయములను ఎవఁడు కామించుచున్నాఁడో అతఁడు కామకామి, తానే కైవల్యకారణభూత మయిన స్వధర్మ మగు బ్రహ్మనిష్ఠను విడిచి అనాత్మయందే ఆత్మభావము నాపాదించి భోక్తయై శుక్తియందు రజతమునువలె మరుభూమియందు జలమునువలె అద్వితీయ మయిన బ్రహ్మమునందు లేనిదానినే ద్వైతమును కల్పించి, నేను భోక్తను ఇది భోగ్యము అను మిథ్యాభిసంధి గలవాఁడై బాహ్యవాసనలవలన అసత్తునందు అహంకార మమకారాభినివేశముచేత బద్ధుండై, ఇది రమ్యము ఇది యిష్టము ఇత్యాదిభేదబుద్ధిచే నామరూపాదివిశేషముల విభజించి పదార్థములను ఎందువలన గ్రహించుచున్నాఁడో అందువలన కామకామి—భేదదృష్టి గలవాఁడు, శాంతిని పొందఁడు, దేహాదితాదాత్మ్యాపత్తిచే ఎవఁడు అసత్తునందు అభినివేశము గలవాఁడై అద్వితీయబ్రహ్మమునందు భేదమును జూచుచున్నాఁడో అతఁడే కామకామి ద్వైతదృష్టి గలవాఁడు, ముక్తిని బొందఁ డని యర్థము. అట్లు శ్రుతి «యదా హ్యే వైష ఏతస్మి న్నుదర మన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి, తత్త్వేవ భయం విదుషో ఽమన్వానస్య » 1 అని. దేహతాదాత్మ్యము లేక భేదదృష్టియు కామనయు సంభవింపవు గదా! అట్లు దేహతాదాత్మ్యంబును అవిద్య లేక సిద్ధింపదు. అవిద్యావంతునకు ముక్తి లే దనుట యుక్తమే యగును. కావున ఎప్పు టను ఎప్పుడును దేహతాదాత్మ్యాపత్తిచే భేదదృష్టి చేయఁగూడదు విదేహ[illegible]

1 ఎప్పుడు ఇతఁడు ఈ బ్రహ్మమునందు అల్ప మయినను భేదదృష్టి చేయుచున్నాఁడో అప్పు డతనికి భయ మగును. ఆ బ్రహ్మమే ఐక్యముఁ దెలియని విద్వాంసునకు భయ మగుచున్నది.

ల్యము గోరునట్టి యతి యని సిద్ధము. పూర్వశ్లోకము ఇది యీరెంటిచేతను ఆహారాదులందుఁగూడ స్థితప్రజ్ఞుఁడు బ్రహ్మవిదుఁడగు యతి బ్రహ్మరూపమున బ్రహ్మమునందే యుండును, ఎప్పుడును అనాత్మయందుండఁడు అని కిమాసీత అను ప్రశ్నకుత్తరం బియ్యఁబడినది.

మ. ఇట్టి స్థితప్రజ్ఞునకు సర్వవిక్షేపశాంతిగూడ అర్థసిద్ధం బని దృష్టాంత సహితముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఆపూర్యమాణమ్ = సమస్తనదులచేతను నిండింపఁబడుచున్న, సముద్రమ్; ఆపః = వర్షము మొదలగువానివలనఁ గలుగునట్టి జలములు; ప్రవిశన్తి. ఎట్టి సముద్రమును—అచలప్రతిష్ఠమ్ = అతిక్రమింపఁబడని హద్దు గలదానిని, లేక, అచలములకు మైనాకాదిపర్వతములకు ప్రతిష్ఠ ఉనికి దేనియందో అట్టిదానిని, ఇందుచే గాంభీర్యాతిశయము చెప్పఁబడినది; యద్వత్—ఏ విధముగా, నిర్వికారముగా. తద్వత్ = అట్లు నిర్వికారముగనే; యమ్ = ఏ స్థితప్రజ్ఞుని, నిర్వికారుఁడై యున్నవానిని; కామాః = అజ్ఞాను లగు లోకులచే కామింపఁబడుచున్న శబ్దాదివిషయములు; సర్వే; అవర్జనీయములై ప్రారబ్ధకర్మవశమున, ప్రవిశన్తి, వికారము నేమో కలిగింపఁజాలవో; సః—ఆమహాసముద్రస్థానీయుఁడగు స్థితప్రజ్ఞుఁడు; శాన్తిమ్ = సమస్తము లయిన లౌకికాలౌకికకర్మవిక్షేపముల నివృత్తిని బాధితానువర్తమానా ఽవిద్యాకార్యముయొక్క నివృత్తినిగూడ; ఆప్నోతి = పొందుచున్నాఁడు, జ్ఞానబలముచేత. న కామకామీ—కామము లను విషయములను కామించు స్వభావము గలవాఁడు అజ్ఞుఁడు ఈచెప్పిన శాంతిని పొందఁడు మఱియే మనఁగా సర్వదా లౌకికాలౌకికకర్మవిక్షేపములచే మహాక్లేశసముద్రమునందు మగ్నుం డగుచున్నాఁ డని వాక్యార్థము. ఇందుచే, జ్ఞానము గలవానికే ఫలభూతం బగు విద్వత్సన్న్యాసము, అతఁడే సర్వవిక్షేపనివృత్తిరూప మయిన జీవన్ముక్తి నొందును, దైవాధీనవిషయభోగమునందును నిర్వికారుఁడై యుండును. ఇత్యాదికము చెప్పఁబడినది యని తెలియునది.

శ్రీ. విషయములందు దృష్టి లేనిచో ఎట్లితఁడు విషయముల భుజించుచున్నాఁ డనఁగా జెప్పుచున్నాఁడు.—ఆపూర్యమాణమ్ = నానానదులచే నిండింపఁబడుచున్నదైనను, అచలప్రతిష్ఠమ్ = అతిక్రమింపఁబడని హద్దు గలదైయే యున్న, సముద్రమ్, మఱియు నితరము లయిన, ఆపః = జలములు, ఎట్లు ప్రవేశించుచున్నవో, అట్లు, కామాః = విషయములు; యమ్ = ఏ అంతర్దృష్టి యగు మునిని,

భోగములచేత వికారము పొందకయే యున్నవాని, ప్రారబ్ధకర్మనాశమున, ప్రవిశన్తి; సః, శాన్తిమ్ = కైవల్యమును, ఆప్నోతి. కాని, న కామకామీ = భోగములం గామించు స్వభావము గలవాఁడు పొందఁజాలఁడు.

ప. ఇఁక ఇంద్రియముల పరావృత్తి ♦ దృష్టాంతముచేఁ జెప్పు చున్నాఁడు.—సః = ఆపురుషుఁడు, శాన్తిమ్ = శమసుఖమును, ఆప్నోతి. అతఁ డెవ్వఁడు?—సర్వే కామాః=సమస్తవిషయంబులును, యమ్, తద్వత్ ప్రవిశన్తి, అట్లు మరలినవి యగుచున్నవో; ఎట్లు? యద్వత్ = ఎట్లు, ఆపః = నానానదీప్రవాహ ములు, సముద్రమ్ ప్రవిశన్తి. ఎట్టి సముద్రమును?—ఆపూర్యమాణమ్—మేఘ ములచే వెలికి జలము గ్రహింపఁబడుచున్నను తెలుఁగనిదానిని, అట్లు మరల నద్య ములచేఁ బుట్టిన ప్రవాహములతోఁ గూడినను, అచలప్రతిష్ఠమ్ = దాఁటఁబడని హద్దు గలదానిని. ఇట్లు ప్రకృతమందును, విషయవృత్తులు వెలికిఁ బ్రసరించినప్పు డును స్థితప్రజ్ఞుఁ డగుటవలన తెలుఁగనివానిని, మరలఁ బరావృత్తము లయినప్పు డును నేను నివృత్తేంద్రియుఁడ నని యభిమానము లేనివానిని అని యర్థము. ఇట్టి వాఁడే ఆత్మసుఖమును బొందును. కాని, న కామకామీ—భోగములఁ గామించు స్వభావము గలవాఁడు పొందఁజాలఁడు.

రా. యద్వత్ = ఎట్లు; ఆపూర్యమాణమ్ = తనయంతనే నిండియున్న దియు; అచలప్రతిష్ఠమ్ = ఏకరూపంబు నగు; సముద్రమ్ = సముద్రమును; ఆపః = నదీజలములు; ప్రవిశన్తి = ప్రవేశించుచున్నవో, ఎట్లు ఈజలములు ప్రవేశించునప్పు డును ప్రవేశింపనియప్పుడును సముద్రము కొంచెమేని భేదమును బొందదో; తద్వత్ = అట్లు; సర్వే = సమస్తము లయిన; కామాః = శబ్దాదివిషయములు; యమ్ = ఏసంయమిని; ప్రవిశన్తి—అతనికి ఇంద్రియగోచరము లగుచున్నవో; సః = అతఁడు; శాన్తిమ్, ఆప్నోతి — శబ్దాదివిషయములు ఇంద్రియగోచరము లయి నప్పుడును కానియప్పుడును స్వాత్మదర్శనతృప్తిచేతనే యెవ్వఁడు వికారము నొందఁడో అతఁడుమాత్రమే శాంతిని బొందుచున్నాఁ డని యర్థము. న కామకామీ — ఎవ్వఁడు శబ్దాదులచే వికారము పొందుచున్నాఁడో అతఁడు ఒకానొకప్పుడును శాంతిని బొందఁడు.

♦ విషయములనుండి మరలుటను

తనంతఁ దాను పూర్ణమై యేకరూపమయి యుండుసముద్రము ఎట్లు నదీప్రవాహములు తనలోఁ బ్రవేశించినప్పుడును బ్రవేశింపనియప్పుడును కొంచెమైనను భేదము నొందకుండునో అట్లు ఎవ్వఁడు ఆత్మదర్శనతృప్తిచే సంపూర్ణుఁడై శబ్దాదివిషయములు తనకు ఇంద్రియగోచరము లయినప్పుడును కానియప్పుడును కొంచెమేని వికారముఁ జెందకయుండునో అట్టి సంయమియే శాంతి నొందుచున్నాఁడు. శబ్దాదివిషయములకు వికారముఁ జెందువాఁ డెప్పుడును ఎంతమాత్రమును శాంతి బొందఁజాలఁ డని తాత్పర్యము.

మూ. అతఁడు విషయము లనుభవించువిధముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఎవ్వఁడు విషయములచే నిండింపఁబడుచున్నను, అచలప్రతిష్ఠుఁ డగుచున్నాఁడో – ఉద్రేకమును బొందఁడో, ప్రయత్నమునుం జేయఁడో, లేనియప్పుడు శోషమునుం జెందఁడో; ఎట్లు సముద్రము నదులు ప్రవేశించుటవలనఁ వృద్ధినిగాని ప్రవేశింపమివలన క్షయమునుగాని అధికముగాఁ బొందదో, ప్రయత్నమునుగాని జేయదో అట్లు. అతఁడు ముక్తిని బొందుచున్నాఁ డని యర్థము.

విహాయ కామా న్యస్సర్వాన్ పుమాం శ్చరతి నిస్పృహః
నిర్మమో నిరహఙ్కార స్స శాన్తి మధిగచ్ఛతి. ౭౧

భా. ఇట్లు ఎందువలననో అందువలన. యః = ఏసన్న్యాసి యగు; పుమాన్ = పురుషుఁడు; కామాన్ = విషయములను; సర్వాన్ = అన్నిటిని, సాకల్యముగా; విహాయ = విడిచి; చరతి — జీవనమాత్ర చేష్టాశేషుఁడై * పర్యటించు ♦ చున్నాఁడో అని యర్థము. నిస్పృహః = శరీరజీవనమాత్రమునందుఁగూడ నిర్గతమైన § స్పృహ గలవాఁడై; నిర్మమః = శరీరజీవనమాత్రముకొఱకు అపేక్షింపఁబడిన వస్తువునందుఁగూడ నాది యిది యను నభినివేశము లేనివాఁడై; నిరహఙ్కారః = విద్వాంసుఁడను నేను ఇత్యాదిగా ఆత్మగౌరవము లేనివాఁడై; సః = అట్టి స్థితప్రజ్ఞుఁ డగు బ్రహ్మవేత్త; శాన్తిమ్—సర్వసంసారదుఃఖోపరమరూప

* జీవనమునకుమాత్రమే అపేక్షితమయిన వ్యాపారము మిగతగాఁ గలవాఁడై.

♦ తిరుగు.

§ పోయిన.

మును నిర్వాణ మను పేరు గలదాని; అధిగచ్ఛతి = పొందుచున్నాఁడు, బ్రహ్మభూతుఁ డగుచున్నాఁ డని యభిప్రాయము.

ఏసన్న్యాసి సర్వవిషయములను బరిత్యజించి శరీరధారణమునకుఁ గావలసిన వ్యాపారముమాత్రమె గలవాఁడై ఆశరీరధారణమునందుఁగూడ స్పృహ లేనివాఁడై దానికిఁ గావలసిన విషయమునందుఁగూడ నాది యిది యను నభినివేశము నేను విద్వాంసుఁడు ఇత్యాద్యహంకారమును లేక తిరుగుచుండునో అతఁడు ముక్తుఁడై బ్రహ్మభావము నొందుచున్నాఁ డని తాత్పర్యము.

ఆ. గృహస్థుఁడుగూడ మనస్సున సమస్తాభిమానంబును విడిచి కూటస్థుఁడైన బ్రహ్మమే నే నని భావించుచుండి బ్రహ్మనిర్వాణమును బొందుచున్నాఁ డను నెడ అంతకన్నను మూఢత లే దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఇట్లు ఇత్యాదిగా. శబ్దాదివిషయపరుండైు తత్తదిచ్ఛావిశేషములు పొందువానికి ముక్తి కలుగ దని వ్యతిరేకము సిద్ధ మగుటవలనఁ బూర్వోక్తాన్వయమును స్థిరపఱచుటకు విహాదివాక్య మని యర్థము. సర్వవిషయములను విడిచినమీఁద జీవనముగూడ ఎట్లని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు జీవనమా త్రేత్యాదిగా. రాగద్వేషాదులు సంభవించు దేశమునందు నివసింపఁ డని చెప్పుటకై చరతి అనుటకు వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నాను పర్యటించుచున్నాఁ డని. విహాయ కామాన్ అనుటచేఁ బునరుక్తిని బరిహారించు చున్నారు శరీరజీవ నేత్యాదిగా. నిస్పృహత్వమును బ్రతిపాదించి మరల నిర్మమత్వము చెప్పునప్పుడు అర్థసిద్ధం బగు పునరుక్తి యగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు శరీరజీవనమాత్రముకొఱకు ఇత్యాదిగా. అహంకార ముండునప్పుడు మమకారము ఆవశ్యక మగుటవలన నిరహంకారతను వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు విద్వాంసుఁడను ఇత్యాదిగా. సశాన్తి మాప్నోతి యని చెప్పినదాని నుపసంహరించుచున్నారు అట్టి స్థితప్రజ్ఞుఁడు ఇత్యాదిగా. సన్న్యాసియై మోక్షము నపేక్షించువాఁడు ఈశ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడిన సర్వకామపరిత్యాగాదివిశేషణములను సర్వప్రయత్నములచే నవశ్యము సంపాదింపవలెను. తత్సంపత్తియొక్క ఫలము కైవల్యము అని యర్థము.

హ. ఏందువలన ఇట్లో అందువలన; చరతి = శరీరజీవనమునకుమాత్రమే చేష్టించుచున్నాఁడు. నిస్పృహః = శరీరజీవనమాత్రమునందుఁగూడ స్పృహ లేనివాఁడు, ఉపేక్షచేయువాఁడు. నిర్మమః = శరీరాదులందు నాది యిది యనుబుద్ధి లేని

వాఁడు. నిరహఙ్కారః = విద్వాంసుఁ డగుట మొదలగు కారణములచే అహఙ్కార
మను లేనివాఁడు. సః, శాన్తిమ్ = అవిద్యోపరమరూపశాంతిని; అధిగచ్ఛతి. ఇది
జ్ఞాననిష్ఠ.

౭౦. ధ్యాయతో విషయాన్ అన్నస్థలమునందు «విషయముల శ్రవణము
దర్శనము లేక కేవల ధ్యానమాత్రముచేతనే కామాద్యనర్థములు సంభవించుటం
జేసి విద్వాంసునకుఁగూడ నాశము కలుగును. ఇఁక బ్రహ్మనిష్ఠను విడిచి బాహ్య
వృత్తిచే విషయముల నింద్రియంబులచే గ్రహించుచుండువానికిఁగాని భుజించుచుండు
వానికిఁగాని యథేచ్ఛము విహరించుచుండువానికిఁగాని కామకామికి నాశము
గలుగు నని చెప్పెడి దేమి ?» అని యెందువలనఁ బ్రతిపాదింపఁబడినదో, అందు
వలన విదేహకైవల్యము గోరు బ్రహ్మవేత్త యగు యతి అన్నివిధములను విషయ
గ్రహణంబు విడిచి సర్వేంద్రియంబులను నిగ్రహించి సదా ఆత్మనిష్ఠచే నుండవల
యును. ఇట్లు ఎవ్వఁ డున్నాఁడో అతఁడే విదేహకైవల్యమును బొందుచున్నాఁ డని
ప్రతిపాదించుచున్నాఁడు.—పుమాన్ — అతిదుర్లభపురుషార్థ మగు మోక్షమును
మహాప్రయత్నముచే సంపాదించుచున్నాఁడు బ్రహ్మవేత్త, అతఁడు గదా పురుషశబ్ద
వాచ్యుఁడు, అట్టి; యః = బ్రహ్మవేత్త యగు ఏయతి; తాను, నిరహఙ్కారః —
బ్రహ్మమే నే నని బ్రహ్మమునందే నిరూఢ మయిన ఆత్మత్వాభినివేశముచే దేహము
నుండి నిర్గత మయిన అహంకారము—నే నను బుద్ధి గలవాఁడు నిరహంకారుఁడు, నిత్య
నిరంతరబ్రహ్మనిష్ఠచే నిర్మూలింపఁబడిన అనాత్మతాదాత్మ్యగ్రంథి గలవాఁ డని యర్థ
ము; అందువలననే, నిర్మమః= దేహమునుండియు తద్ధర్మములనుండియు తత్కార్యముల
నుండియు తదవస్థలనుండియు నిర్గత మయిన మమకారము గలవాఁడు, బ్రహ్మతాదా
త్మ్యము పొందుటచే దేహమునం దహంభావము లేనియప్పుడు తద్ధర్మాదులందు మమ
కారము లేకుండుట విద్వాంసునకు యుక్తమే యని యర్థము; అందువలననే,
నిస్పృహః = విషయములనుండి నిర్గతమైన సుఖాశారూప మగు స్పృహ గలవాఁడు,
బ్రహ్మమునందే ఆత్మబుద్ధిగలుగుటచే దేహాదికము అనాత్మయని దానియందభిమానము
లేనివాఁ డగుటవలన దాని నుద్దేశించి సుఖాశ సంభవింపమివలనను, తాను నిరం
తరబ్రహ్మానందామృతరసముచేతనే తృప్తుఁ డగుటవలనను విద్వాంసునకు విషయసుఖా
పేక్ష లేకుండుట యుక్తము; అందువలననే, సర్వాన్, కామాన్ = బాహ్యశబ్దవా
చ్యము లయిన విషయములను, విహాయ = శుక్తిరజతసమానము లయిన ఆవిషయ
ములచే బ్రయోజనము లేకుండుటవలన నింద్రియములచే వాని గ్రహించుటను

విడిచి; ఇది యంతయు నేనును బ్రహ్మమే యని తన్నును బ్రపంచమును బ్రహ్మము గానే చూచుచు, యః, చరతి = కామాన్నీ కామరూ ప్యనుసంచరన్ ♦ ఇత్యాది శ్రుతులచేఁ జెప్పఁబడినవిధంబున భూమియం దంతటను అసంగోదాసీనుఁడై యే పరమహంస పర్యటించుచున్నాఁడో; సః = అతఁడే; శాన్తిమ్ = ఆత్యంతికసంసారో పరమరూప మగు విదేహముక్తిని; అధిగచ్ఛతి. కాని ఇందుకు విపరీత మగు లక్షణము గలవాఁడు పొందఁజాలఁ డని యర్థము. బ్రహ్మరూపమున సమస్తమును జూచుచు బ్రహ్మానంద మనుభవించుచు బ్రహ్మవిదుండు సర్వత్ర చరించుచుండును ఒకచో నిలువఁడు అని వ్రజేత కిమ్ అనుప్రశ్న కుత్తరం బియ్యఁబడినది.

మ. ఇక్లైందువలననో అందువలన, ప్రాప్తము లైన వానిఁగూడ, సర్వాన్ = బాహ్యము లైన గృహక్షేత్రాదులను ఆంతరము లయిన మనోరాజ్యరూపములను వాసనారూపములనుగూడ; దారిం బోవువానికి తృణస్పర్శమువంటి వానిని, కామాన్ = త్రివిధకామములను; విహాయ=ఉపేక్షించి; శరీరజీవనమాత్రమునందుఁ గూడ, నిస్పృహుఁడై; నిరహఙ్కారః = శరీరేంద్రియాదులందు నే నను నభిమానము లేనివాఁడై; లేక, విద్యావంతుఁ డగుట మొదలగు కారణములచే ఆత్మగౌరవము లేనివాఁడై; ఇందువలన, నిర్మమః = శరీరయాత్రామాత్రము కొఱకు గూడ ప్రారబ్ధకర్మముచేఁ బ్రాప్తము లగు కౌపీనాచ్ఛాదనాదులందు నాది యిది యను నభిమానము లేనివాఁడై; యః పుమాన్, చరతి = ప్రారబ్ధకర్మవశమున భోగముల భుజించుచున్నాఁడో, లేక, యాదృచ్ఛికముగా ఎచటికో పోవుచున్నాఁడో; సః = అట్టి స్థితప్రజ్ఞుఁడు; శాన్తిమ్ = సర్వసంసారదుఃఖో పరమరూప మయిన అవిద్యా తత్కార్యనివృత్తిని; అధిగచ్ఛతి = జ్ఞానబలముచేఁ బొందుచున్నాఁడు. ఇట్టి వ్రజనంబు స్థితప్రజ్ఞునిది యని నాల్గవప్రశ్న కుత్తరము సమాప్తమయ్యెను.

శ్రీ. ఇక్లైందువలననో అందువలన. ప్రాప్తము లయిన, కామాన్, విహాయ = విడిచి, ఉపేక్షించి; అప్రాప్తములందు, నిస్పృహః, ఎందువలన నిరహంకారుఁడో, అందువలననే తద్భోగసాధనములందు నిర్మముఁడై, అంతర్దృష్టియై; యః చరతి = ప్రారబ్ధవశమున భోగములను భుజించునో, లేక ఎచటికో పోవునో, అతఁడు శాంతిని బొందుచున్నాఁడు.

♦ ఇచ్చకు వచ్చిన అన్నము గలవాఁడై ఇచ్చకు వచ్చిన రూపము గలవాఁడై తిరుగును.

ప. ఇఁక దానినే ప్రకటించుచున్నాఁడు.—యః, పుమాన్—పురుషార్థము సాధించినవాఁడు; సర్వాన్, కామాన్, విహాయ = తృణమువలె విడిచి; నిస్పృహః, చరతి; ఇఁక నిస్పృహత్వమునే చెప్పుచున్నాఁడు.—నిర్మమః = విషయము లుండి సను మమతాభిమానము లేనివాఁడు, నిరహఙ్కారః = ఇంద్రియములు వానినుండి నిగ్రహింపఁబడియున్నను నేను కృతకృత్యుఁడ నని శ్లాఘనము లేనివాఁడు; ఇట్టి నిస్పృహుఁ డెవ్వఁడో అతఁడే శాంతిని బొందుచున్నాఁడు. ఇతరుఁడు పొందఁడు.

రా. కామింపఁబడుచున్నవి కావున కామము లనఁగా శబ్దాదులు. యః పుమాన్ = ఏపురుషుఁడు; సర్వాన్ = సమస్తము లయిన; కామాన్ = శబ్దాదివిషయములను; విహాయ = విడిచి; వానియందు, నిస్పృహః = ఆశ లేనివాఁడై; వానియందు, నిర్మమః = మమకారము లేనివాఁడునై; నిరహఙ్కారః = అనాత్మ యగు దేహమునందు ఆత్మాభిమానము లేనివాఁడునై; చరతి = వర్తించుచున్నాఁడో; సః = అతఁడు; ఆత్మదర్శనము నొంది, శాన్తిమ్, అధిగచ్ఛతి.

ఎవ్వఁడు శబ్దాదివిషయము లన్నిటిని విడిచి వానియెడ స్పృహయును మమకారమును లేనివాఁడై యనాత్మ యగు దేహమునందు ఆత్మాభిమానంబును లేనివాఁడై యుండునో అతనికి ఆత్మదర్శనము కలిగి శాంతి సిద్ధించు నని తా.

మా. దీనినే వివరించుచున్నాఁడు.—కామాన్ = విషయములను, నిస్పృహుఁ డగుటచే, విహాయ = విడిచి, యః, చరతి = భక్షించుచున్నాఁడో, నిర్మమః నిరహఙ్కారః—భక్షించుచున్నా నని అహంకారమును మమకారమును లేనివాఁడునై, అతఁడు గదా పురుషుఁడు, అతఁడే ముక్తినిం బొందుచున్నాఁ డని యర్థము.

ఏషా బ్రాహ్మీ స్థితిః పార్థ నైనాం ప్రాప్య విముహ్యతి
స్థిత్వాఽస్యా మన్తకాలేఽపి బ్రహ్మనిర్వాణ మృచ్ఛతి. ౭౨

భా. అట్టి యీజ్ఞాననిష్ఠ స్తుతింపఁబడుచున్నది.—ఏషా = ఈచెప్పినది; బ్రాహ్మీ = బ్రహ్మమునం దుండునట్టి; స్థితిః = ఉనికి, సమస్తకర్మమును సన్న్యసించి బ్రహ్మరూపముననే యుండుట యనుట. పార్థ = ఓ యర్జునా! ఏనామ్ = ఈ స్థితిని; ప్రాప్య = పొంది; న విముహ్యతి = మోహమును బొందఁడు. అస్యామ్ = ఈచెప్పిన బ్రాహ్మస్థితియందు; అన్తకాలేఽపి = కడపటివయస్సునందును; స్థిత్వా = ఉండి; బ్రహ్మనిర్వా

ణమ్ = బ్రహ్మనిర్వృతిని, మోక్షమును; ఋచ్ఛతి = పొందుచున్నాఁడు. ఇఁక చెప్పవలసిన దేమి « బ్రహ్మచర్యమునుండియే సన్న్యసించి యావజ్జీవం బెవ్వఁడు బ్రహ్మమునందే యున్నాఁడో అతఁడు బ్రహ్మనిర్వాణముఁ బొందుచున్నాఁ » డని.

ఇది బ్రాహ్మస్థితి. పార్థా! దీనిఁ బొందినవాఁడు మోహము నొందఁడు. ఈబ్రహ్మనిష్ఠను అన్త్యవయస్సున ♦ నవలంబించినను మోక్షము నొందుచున్నాఁ డని తాత్పర్యము.

ఆ. అచ్చటచ్చట సంక్షేపంబునను విస్తరంబునను జెప్పఁబడిన జ్ఞాననిష్ఠను అధికారిప్రవృత్తికొఱకు స్తుతించుటకై యుత్తరశ్లోకం బని దాని కవతారిక చేయుచున్నారు. అట్టి యీ ఇత్యాదిగా. గృహస్థుఁడు సన్న్యాసి—వీ రిద్దఱును మోక్షము నొందుదు రేని అప్పుడు కష్టం బగు సర్వసన్న్యాసంబుచే నేమి ప్రయోజన మని యాశంకించి సన్న్యాసి యొక్కఁడు దక్కఁ దక్కినవారికి విఘ్నములు సంభవించుటవలన సన్న్యాసం బపేక్షితము ముముక్షువున కని చెప్పుచున్నాఁడు ఏ షేత్యాదిగా. స్థితినే వివరించుచున్నారు సమస్తకర్మమును ఇత్యాదిగా. సన్న్యాసికి విమోహము లేకున్నను, గృహస్థుఁడు ధనహాన్యాదులవలనఁ బ్రాయికముగా, విచిత్తుఁడై * పరమార్థవివేకరహితుఁ డగుచున్నాఁ డని యర్థము. ఈ చెప్పిన బ్రాహ్మస్థితి యనఁగా సర్వకర్మసన్న్యాసపూర్వకమైన బ్రహ్మనిష్ఠ, అస్యామ్...ఉండి — అట్టి దీని ఆయుస్సుయొక్క నాలవభాగమునం దైనను చేసి యని యర్థము. అపిశబ్దముచే సూచింపఁబడిన కైముతికన్యాయముఁ జెప్పుచున్నారు ఇఁక చెప్పవలసిన దేమి ఇత్యాదిగా. ఇట్లు తత్త్వంపదార్థములును వాక్యార్థ మగు తదైక్యంబును తత్ జ్ఞానం బొక్కటనే ముక్తి యగు ననుటయు తదుపాయంబును అనునివి ఒక్కొకశ్లోకంబునందుఁ బ్రాధాన్యంబునఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన వగుటవలన ఉపాయోపేయభూతము నిష్ఠాద్వయం బధ్యాయముచే సిద్ధించుచున్నది.

హ. §

♦ ముసలితనమునందు

* వ్యాకులుఁడై.

§ శంకరభాష్యముతో సమానము.

శ౦. ముముక్షు వగు యతికి శ్రవణజన్యం బగు జ్ఞానము ప్రపంచవాసనల చేతను కామక్రోధాదులచేతను అహంమమాద్యభిమానములచేతను ప్రతిబంధక సహితం బగునేని విదేహముక్తికి సమర్థము కా దని నిశ్చయించి పరమదయాళు వగు శ్రీభగవంతుఁడు « సమాధా వచలా బుద్ధిః ” అని బ్రహ్మనిష్ఠను బ్రస్తావించి, నిరంతరము బ్రహ్మనిష్ఠచే సర్వకామప్రహాణముఁ జేసి శరీరయాత్రాదికమునందుఁ గూడ బ్రహ్మరూపంబున బ్రహ్మమునం దున్నవాఁడై అహంకారమమకారాదిబంధము నుండి విడివడిన విద్వాంసునకే విదేహముక్తి యని ప్రతిపాదించి, యిప్పుడు « ముముక్షువు దీనినే సంపాదింపవలెను. దీనిచేతనే గదా విదేహముక్తి వేఱువిధంబునం గాదు » అని సూచించుచు నుపక్రమించిన బ్రహ్మనిష్ఠ నుపసంహరించుచున్నాఁడు.— స్వస్వరూపమును దెలిపి ముముక్షువును సంసారం బను మృత్యువునుండి, పాతి— రక్షించుచున్నాఁడు కావున పతి అనఁగా పరమాత్మ, వానినే అర్థయతే—కోరుచు న్నాఁడు కావున, పార్థుఁడు—ముముక్షువు, ఓ ముముక్షూ! నీవు నేఁ జెప్పునట్టి యీ విషయమును వినుము, విని చేయుము. బ్రాహ్మీ—బ్రహ్మప్రాప్తికి నియతకారణ మగుటవలన బ్రహ్మమును బొందించునది, స్థితిః = నిష్ఠ, ఏషా—ఇది, నాచేఁ జెప్పఁ బడినది; ముముక్షువులకు విదేహకైవల్యముఁ గోరునట్టి బ్రహ్మవేత్త యగు ముము క్షువు, ఏనామ్—ఈబ్రహ్మనిష్ఠను; ప్రాప్య = అనుష్ఠించి; న విముహ్యతి = విమోహ మునకు యోగ్యుఁడు గాఁడు, సర్వప్రాణులకును నేను అను విశిష్ట మయిన మోహము దేనియందో అది విమోహము—దేహము, దాని పొందఁడు, ఈనిష్ఠ యందుండి బ్రహ్మవిదుండు మరల దేహి కాఁ డని యర్థము. మఱియును, పూర్వ వయస్సునందే, సాధనసిద్ధి గలవాఁడై జన్మాంతరీయము లగు సన్న్యాసశ్రవణాది పుణ్యకర్మములపరిపాకవశమువలన విద్వాంసుఁడై యిచట ప్రారబ్ధవిశేషబలముచే స్వల్పకాలము, అన్తకాలే ఽపి = సంసారాంతకాలమునందు, చరమావస్థయందైనను; అస్యామ్ = ఈనిష్ఠయందు; స్థిత్వా; నిర్వాణమ్ = నిష్క్రియము నిత్యానందైకరస మగు; బ్రహ్మ, ఋచ్ఛతి—ముక్తిని బొందుచున్నాఁ డని యర్థము, « విజ్ఞాయ చరమావస్థాం దేవతాభ్యో నృపోత్తమః, ఖట్వాఙ్గో నామ రాజర్షి ర్ముహూర్తే ముక్తిమేయివాన్ » § అని ప్రసిద్ధ మగుటవలన. అందువలన విదేహకైవల్యార్థు లగు యతులు బాహ్యప్రవృత్తిని విడిచి యీనిష్ఠయందే సర్వదా యుండవలయు నని సిద్ధము.

---

§ రాజశ్రేష్ఠుఁ డగు ఖట్వాంగుఁ డను రాజర్షి దేవతలవలనఁ జరమావస్థను దెలిసి ముహూర్తమున ముక్తిఁ బొందెను.

మ॰ ఇట్లు నాలుగుప్రశ్నలకు నుత్తరము చెప్పువ్యాజంబున సమస్తము లయిన స్థితప్రజ్ఞలక్షణములను ముముక్షువునకుఁ గర్తవ్యములుగాఁ జెప్పఁబడినవి. ఇప్పుడు కర్మయోగఫల మయిన సాంఖ్యనిష్ఠను ఫలముచే స్తుతించుచు నుపసంహరించుచున్నాఁడు.—ఏషా = ఈస్థితప్రజ్ఞలక్షణవ్యాజంబున చెప్పఁబడినది, "ఏషా తే ఽభిహితా సాఙ్ఖ్యే బుద్ధిః" అనియు మున్ను చెప్పఁబడినది; స్థితిః = సర్వకర్మసన్న్యాసపూర్వక పరమాత్మజ్ఞానరూప మయినసనిష్ఠ; బ్రాహ్మీ = బ్రహ్మవిషయము. ఓపార్థుఁడా! ఏనామ్ = ఈస్థితిని; ప్రాప్య; ఎవ్వఁడును మరల, న విముహ్యతి. ఏల యనఁగా, జ్ఞానబాధిత మయిన అజ్ఞానమునకు మరల నుత్పత్తి ఘటిల్లదు, అనాది యగుటచే ఉత్పత్తి సంభవింపమివలన. అస్యామ్=ఈస్థితియందు; అన్తకాలే ఽపి= అన్త్యవయస్సునం దైనను; స్థిత్వా; బ్రహ్మనిర్వాణమ్ = బ్రహ్మమునందు నిర్వృతిని, లేక, బ్రహ్మరూప మయిన నిర్వృతిని; ఋచ్ఛతి = అభేదముచేఁ బొందుచున్నాఁడు. ఇఁకఁ జెప్పవలసిన దేమి ఎవ్వఁడు బ్రహ్మచర్యమునుండియే సన్న్యసించి యావజ్జీవం బీబ్రాహ్మస్థితియం దున్నాఁడో అతండు బ్రహ్మనిర్వాణము నొందుచున్నాఁడని అని అపిశబ్దార్థము. జ్ఞానంబును తత్సాధనంబు కర్మ మనుటయు కర్మఫలంబు సత్త్వశుద్ధి యనుటయు సత్త్వశుద్ధిఫలంబు జ్ఞాననిష్ఠయే యనుటయు నీయధ్యాయంబునఁ బ్రతిపాదింపఁబడినది. ఈయధ్యాయము సర్వగీతార్థసూత్రణం బనఁబడును.

శ్రీ॰ చెప్పిన జ్ఞాననిష్ఠను స్తుతించుచు నుపసంహరించుచున్నాఁడు.—బ్రాహ్మీస్థితిః = బ్రహ్మజ్ఞాననిష్ఠ, ఏషా = ఇట్టిది. ఏనామ్, పరమేశ్వరారాధనముచే శుద్ధ మయిన యంతఃకరణము గల పురుషుఁడు, ప్రాప్య, నవిముహ్యతి = మరల సంసారమోహమును బొందఁడు. ఎందువలన ననఁగా. అన్తకాలే ఽపి = మరణసమయమునం దైనను, అస్యామ్, క్షణమాత్రమేని, స్థిత్వా, బ్రహ్మనిర్వాణమ్ = బ్రహ్మమునందు లయమును, ఋచ్ఛతి = పొందుచున్నాఁడు, చెప్పెడి దేమి బాల్యము మొదలుకొని యుండి పొందుచున్నాఁ డని.

ప. ఇఁక నుపసంహరించి చెప్పుచున్నాఁడు.—ఏషా = చెప్పినలక్షణము గల, బ్రాహ్మీస్థితిః = బ్రహ్మాకారముగ నుండుట; ఉపన్యసింపఁబడినది. ఏనాం ప్రాప్య, నవిముహ్యతి—మరల మోహమును బొందఁడు. అస్యామ్, అన్తకాలే = దేహావసానమునందు, క్షణము, స్థిత్వా ఽపి = ఉండియును, బ్రహ్మనిర్వాణమ్, ఋచ్ఛతి =

పొందుచున్నాఁడు, యావజ్జీవ ముండినచోఁ జెప్పెడి దేమి యని యర్థము. ఇఁక అధ్యాయతాత్పర్యము—శోకము దేహాత్మబుద్ధిచేఁ గలుగుచున్నది. ఆదేహాత్మబుద్ధి భ్రాంతియే యగును. ఏల యనఁగా ఆత్మ దేహాతిరిక్తుఁడు దేహద్రష్ట ఒకఁడు వ్యాపకుఁడు నిర్వికారుఁడు హననకర్తృత్వము గాని హననకర్మత్వము గాని లేనివాఁడు. ఆయాత్మను దెలియుటవలన శోకనాశ మగును. అజ్ఞానము చిత్తశుద్ధివలనఁ గలుగును. చిత్తశుద్ధి స్వధర్మమువలనఁ గలుగును. స్వధర్మము వేదవిహిత మగునది. ఇట్లీసాంఖ్యయోగప్రకరణమును భగవంతుఁడు ద్వితీయాధ్యాయమునందుఁ జక్కఁగాఁ బ్రతిపాదించెను.

రా. ఏషా= ఈనిత్యాత్మజ్ఞానపూర్వక మయిన; స్థితిః = అసంగకర్మనిష్ఠ *, స్థితప్రజ్ఞతకు సాధనమై, బ్రాహ్మీ = బ్రహ్మమును పొందించునది. ఏనామ్ = ఇట్టి కర్మనిష్ఠను; ప్రాప్య = పొంది; నవిముహ్యతి = మరల సంసారమును బొందఁడు. అస్యామ్ = ఈనిష్ఠయందు; అన్తకాలేపి = అంత్యవయస్సునం దైనను; స్థిత్వా-ఉండి; నిర్వాణమ్ = నిర్వాణమయ మగు, బ్రహ్మ = బ్రహ్మమును; ఋచ్ఛతి = పొందుచున్నాఁడు, సుఖైకస్వరూపుఁడగు ఆత్మను పొందుచున్నాఁ డని యర్థము. ఇట్లు ఆత్మతత్త్వంబును యుద్ధాఖ్యం బగు కర్మము తత్ప్రాప్తిసాధన మనుటను ఎఱుంగక శరీరాత్మబుద్ధిచే మోహితుఁడై యామోహముచే యుద్ధమునుండి నివృత్తుఁ డైన యర్జునునకు మోహశాంతికై, నిత్యాత్మవిషయ మగు సాంఖ్యబుద్ధి యేది గలదో తత్పూర్వక మగు స్థితప్రజ్ఞతాయోగసాధనభూత మయిన అసంగకర్మానుష్ఠానరూప కర్మయోగవిషయబుద్ధి ద్వితీయాధ్యాయంబునఁ బ్రతిపాదింపఁబడినది. అట్లు చెప్పఁబడినది « నిత్యాత్మాసఙ్గకర్మేహాగోచరా సాఙ్ఖ్యయోగధీః। ద్వితీయే స్థితధీలక్ష్మా ప్రోక్తా తన్మోహశాన్తయే» ♦ అని.

ఇట్లు ఆత్మతత్త్వము దెలిసి ఫలాభిసంధి లేక కర్మము ననుష్ఠించుట యను కర్మయోగనిష్ఠయే బ్రహ్మప్రాప్తిని కలిగించును. ఈనిష్ఠ నవలంబించినవానికి మరల సంసారము లేదు. అంత్యవయస్సునందైనను ఈనిష్ఠయం దుండినచో సుఖైకస్వరూప మగు బ్రహ్మము నొందఁగలఁ డని తాత్పర్యము.

మా. ఉపసంహరించుచున్నాఁడు—బ్రాహ్మీ స్థితిః=బ్రహ్మవిషయ మగు స్థితి, లక్షణము. అన్తకాలే ఽపి = అన్తకాలమునందుఁగూడ, అస్యామ్, స్థిత్వా = ఉండి

* ఫలాభిసంధి లేని కర్మానుష్ఠానము.

♦ దీనియర్థమే వెనుక భాష్యంబునఁ జెప్పఁబడినది.

ననేః బ్రహ్మమును బొందుచున్నాఁడు, అట్లు కానిచో జన్మాంతరము నొందుచున్నాఁడు, "యం యం వాఽపి" అని చెప్పఁబోవుటవలన. జ్ఞానులకుఁగూడఁ బ్రారబ్ధకర్మంబున్నచో శరీరాంతరము యుక్తము. "భోగేన త్వితరే" ⸸ అనిగదా చెప్పఁబడినది. బహుశరీరఫలము లగు కర్మములు కొన్ని యున్నవిగదా! "సప్తజన్మనివిప్రస్స్యాత్ §" ఇత్యాదివచనమువలన. జ్ఞానులకుఁగూడ బహుశరీరప్రాప్తి దృష్టమగుటవలనఁగూడ. ఎట్లనఁగా. "స్థితప్రజ్ఞో ఽపి యస్సూర్ధ్వః ప్రాప్య రుద్రపదం గతః। సాఙ్కర్షణం తతో ముక్తి మగా ద్విష్ణు ప్రసాదతః" * అని గారుడమునందు, "మహాదేవ పరే జన్మం స్తవ ముక్తి ర్భవిష్యతి" ♦ అని నారదీయమునందుఁ జెప్పఁబడినది. జ్ఞానమో నిశ్చితఫలము "తస్య తావ దేవ చిరమ్, యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే" ఇత్యాది శ్రుతులవలన §§. జ్ఞానికిఁ గర్మక్షయార్థము కాయవ్యూహాపేక్షయును ❡ లేదు. "త ద్యథేషీకతూలమ్, త ద్యథా పుష్కరపలాశే, జ్ఞానాగ్ని స్సర్వకర్మాణి" ఇత్యాది వచనములవలన. ప్రారబ్ధమునందో విరోధము లేదు. అట్లు కాయవ్యూహాపేక్ష కలదనుటకుఁ బ్రమాణమునుం గానరాదు. వారిశాస్త్రమో ప్రమాణము కాదు. "అక్షపాదకణాదానాం సాఙ్ఖ్యయోగజటాభృతామ్, మత మాలమ్బ్య యే వేదం దూషయ న్త్యల్పచేతసః" ** అని నిందించుటవలన. ఇఁక నెచట స్తుతి చేయఁబడునో అది శివభక్తస్తుతిపరంబే కాని సత్యము కాదు. వానికిఁగూడ ఇతరగ్రంథ విరుద్ధార్థమునందుఁ బ్రామాణ్యము కలదా? అట్లు చెప్పఁబడినది గదా! "ఏష

⸸ భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సంపద్యతే—ఇతరములను—అరబ్ధకార్యములు కాని పుణ్యపాపములనుమాత్రము భోగముచేఁ గడపి ముక్తుఁడగుచున్నాఁడు. బ్ర. అ ౪. పా ౧. సూ ౧౯.

§ ఏడుజన్మములందు బ్రాహ్మణుఁ డగును.

* స్థితప్రజ్ఞుఁడై యూర్ధ్వుఁ డనువాఁడు రుద్రపదము నొంది యంత సాంకర్షణపదము నొంది యటుపిమ్మట విష్ణుప్రసాదమువలన ముక్తి నొందెను.

♦ మహాదేవా! నీవు మీఁదిజన్మమునందు ముక్తి కలుగును.

§§ అతనికి అంతవఱకే విలంబము ఎంతవఱకు ప్రారబ్ధకర్మముచే విడువఁబడఁడో. అతనికిఁ బుత్రాదులు అపరకర్మము చేయకున్నను ముక్తినే పొందును.

❡ పాశుపత వైశేషికులు చెప్పునట్లు యోగబలమున బహుశరీరములు పరిగ్రహింపవలసిన అవశ్యకతయును.

** ఎవ్వరు అల్పబుద్ధులు గౌతమకణాదాదులయు సాంఖ్యయోగకాపాలికులయు మతము నవలంబించి వేదమును దూషించుచున్నారో.

మోహం సృజామ్యాశు యో జనా న్మోహయిష్యతి । త్వం చ రుద్ర మహా బాహో మోహశాస్త్రాణి కారయ, అతథ్యాని వితథ్యాని దర్శయస్వ మహాభుజ । ప్రకాశం కురు చాఽఽత్మాన మప్రకాశం చ మాం కురు » ♦ అని వారాహమునందు, « కుత్సితాని చ మిశ్రాణి రుద్రో విష్ణు ప్రచోదితః । చకార శాస్త్రాణి విభుః ఋషయ స్త త్ప్రచోదితాః ॥ దధీ చాద్యాః పురాణాని త చ్ఛాస్త్రసమయేన తు । చక్రు ర్వేదై శ్చ బ్రాహ్మాని వైష్ణవా విష్ణుచోదితాః ॥ పఞ్చరాత్రం భారతంచ మూలరామాయణం తథా । తథా పురాణం భాగవతం విష్ణు ర్వేద ఇతీరితః । అత శ్శైవపురాణాని యోజ్యా న్యన్యావిరోధతః » * అని నారదీయమందును. అందువలన జ్ఞానులకు కానే యగును ముక్తి §. భీష్మాదులకో తత్కాలమునఁ బరమేశ్వరునందు మనోయోగము లేకుండెను. « స్మరం స్త్యజతి » ✤ అని వర్తమానవ్యపదేశము గదా చేయఁబడినది. అదియుఁ జెప్పఁబడినది. « జ్ఞానినాం కర్మయుక్తానాం కాయత్యాగక్షణో యదా । విష్ణుమాయా తదా తేషాం మనో బాహ్యం కరోతి హి » ♦♦ అని గారుడమునందు. ఇతరుల కప్పుడు స్మృతి కలుగనే కలుగదు « బహుజన్మవిపాకేన భక్తిజ్ఞానేన యో హరిమ్ । భజన్తి తత్స్మృతిం త్వన్తే దేవో యాతి న చాన్యథా » ** అని బ్రహ్మాకైవర్తమునం దున్నది. నిర్వాణమ్ = శరీరము లేని దగు, « కాయో వాణం శరీరం చ » అను నిఘంటువువలన, « ఏత ద్వాణ మవష్టభ్య » అను ప్రయోగమువలనను.

♦ నేను శీఘ్రమున మోహమును సృజించుచున్నాను. అది జనుల మోహింపఁజేయును. మహాబాహుఁడ వగు రుద్రుఁడా! నీవును మోహశాస్త్రములు చేయుము. అసత్యములను విపరీతములను తెలుపుము. మహాభుజా! నిన్నుఁ బ్రసిద్ధునింగాఁ జేసికొనుము. నన్ను అప్రసిద్ధునింగాఁ చేయుము.

* ప్రభు వగు రుద్రుఁడు విష్ణుప్రేరితుండై కుత్సితములు మిశ్రములు నగు శాస్త్రములను జేసెను. దధీచాదిఋషులును రుద్రప్రేరితులై రుద్రకృతశాస్త్రము ననుసరించి పురాణములను జేసిరి. విష్ణుప్రేరితులై వైష్ణవులు వేదములచే బ్రాహ్మపురాణములను జేసిరి. పంచరాత్రము భారతము మూలరామాయణము భాగవతము విష్ణుపురాణము వేదము ఇవి ప్రమాణము లని చెప్పఁబడినది. అందువలన శైవపురాణములను ఇతరగ్రంథములకు విరోధము లేనియట్లు నయింపవలెను.

§ శరీరపాతానంతరమే యను నియమము లే దనుట.

✤ స్మరించుచు విడుచుచున్నాఁడు.

♦♦ ప్రారబ్ధకర్మశేషముతోఁ గూడిన జ్ఞానులకు ఎప్పుడు దేహత్యాగసమయము వచ్చునో అప్పుడు విష్ణుమాయ వారి మనస్సును బహిఃప్రవృత్తి గల దానిఁగా జేయుచున్నది గదా.

** బహుజన్మపరిపాకంబున భక్తిజ్ఞానములచే ఎవ్వరు విష్ణువును భజించుచుందురో అన్త్యకాలంబున భగవంతుఁడు వారి స్మృతికి విషయం బగును. వేఱువిధంబునఁ గాఁడు.

నిర్గుణ మ్మనుట అనింద్రియా ఇత్యాదికమువలె §. అట్లు కానియెడ, ఎట్లు సర్వపురాణాదిప్రసిద్ధం బగు భగవంతుని యాకృతి యుపపన్నం బగును? భగవంతుని కన్న నుత్తమము మఱియొకటి బ్రహ్మం బన శక్యము గాదు. "బ్రహ్మేతి పరమాత్మేతి భగవా నితి శబ్ద్యతే" అని భాగవతవాక్యమువలనను, "భగవన్తం పరం బ్రహ్మ పరబ్రహ్మ జనార్దన, పరమం యో మహ ద్బ్రహ్మ, యస్మా త్క్షరమతీ తో ఽహ మక్షరా దపి చోత్తమః, యో ఽసా వతీన్ద్రియగ్రాహ్యః, నా ఽస్తి నారాయణ సమం న భూతం న భవిష్యతి, న త్వ త్సమో ఽ స్త్య భ్యధికః కుతో ఽన్యః" ఇత్యాదులవలనను. ఆబ్రహ్మము * అశరీర మగుటవలన ఇట్లు ♦ కల్పింతు మనుటయుఁ జెల్లదు, ఆబ్రహ్మమునకును శరీర ముపాదిత మగుటవలన, "ఆనన్దరూపమమృతమ్, సువర్ణజ్యోతిః, దహరో ఽస్మి న్నన్తర ఆకాశః" ఇత్యాదిశ్రుతులందు. రూపము లేదేని ఆనన్దమ్ అనియే యుండును కాని ఆనన్దరూపమ్ అని యుండదు. ఎట్లు సువర్ణరూపత్వం బగును అరూపునకు? ఎట్లు దహరత్వము? దహరస్థుఁడును కేచి త్స్వదేహేత్యాదిస్థలమున రూపవంతుఁడుగాఁ జెప్పఁబడుచున్నాఁడు. "సహస్రశీర్షా పురుషః, రుక్మవర్ణం కర్తారమ్, ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్, సర్వతః పాణిపాదం తత్, విశ్వ తశ్చక్షు రుత విశ్వతో ముఖః" ఇత్యాదివచనములవలనను విశ్వరూపాధ్యాయాదులవలనను రూపవంతుఁ డని నిశ్చిత మగుచున్నది. అతిపరిపూర్ణతమంబు లగు జ్ఞా నై శ్వర్య వీ ర్యానంద యశ శ్శ్రీ శక్త్యాదులు గలవాఁడు గూడ భగవంతుఁడు. "పరా ఽస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞాన బల క్రియా చ, యః సర్వజ్ఞః ఆనన్దం బ్రహ్మణః, ఏతస్యై వానన్ద స్యా ఽన్యాని భూతాని మాత్రా ముపజీవన్తి ♦♦, అనాదిమధ్యాన్త మనన్త వీర్యం సహస్రలక్ష ఽమితకాన్తికాన్తమ్ $, మ య్యనన్తగుణే ఽనన్తే గుణతో ఽనన్తవిగ్రహే, విజ్ఞాన శక్తి రహ మాస మనన్తశక్తేః, తుర్యం త త్సర్వ దృక్సదా, ఆత్మాన మన్యంచ స వేద విద్వాన్, అన్య తమో ముకున్దా త్కో నామలోకే భగవ త్పదార్థః **,

§ ప్రాకృతశరీరము లేని దనుట.

* పరులు చెప్పునట్టి బ్రహ్మము.

♦ విష్ణుకన్న బ్రహ్మము భిన్న మని.

♦♦ వీని యానందము యొక్కయే యితరము లగు భూతములు లేశము నుపజీవించుచున్నది.

$ ఆదిమధ్యాన్తములు లేనిది అనంత మగు వీర్యము గలది వేయిలక్షల కొలఁదిలేని కాంతులచే మనోహర మైనది.

** ముకుందునికన్న అన్యుఁడు ఎవ్వఁడు లోకమునందు భగవత్పదమున కర్థము.

అతీవ పరిపూర్ణం తే సుఖం జ్ఞానంచ సౌభగమ్ ♦♦, యచ్చాఽత్యయుక్తం స్మర్తుం వా శక్తః కర్తు మతః పరః § ఇత్యాదులవలన. అవి యన్నియు పరస్పరము అనన్యరూపములు ¶. "విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మ, ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్, సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ, యస్య జ్ఞానమయం తపః, సమా భగ ప్రవిశస్వాహా" ఇత్యాదులవలనను, "న తస్య ప్రాకృతా మూర్తి ర్మాంస మేదో ఽస్థి సంభవా । న యోగిత్వా దీశ్వరత్వా త్సత్య రూపా ఽచ్యుతో విభుః ♦, సద్దేహ స్సుఖగన్ధ శ్చ జ్ఞానభా స్సత్పరాక్రమః । జ్ఞాన జ్ఞాన స్సుఖ సుఖః స విష్ణుః పరమో ఽక్షరః" ** అని పైంగళివచనము వలనను; "దేహో ఽయం మే సదానన్దో నా ఽయం ప్రకృతినిర్మితః । పరిపూర్ణశ్చ సర్వత్ర తేన నారాయణో ఽస్మ్యహమ్" * అని బ్రహ్మకైవర్తవచనము వలనను. దానినే లీలమెయి నితండు పరిచ్ఛిన్నాదిరూపంబునఁ జూపుచున్నాఁడు మాయచేత "నచ గర్భే ఽవస ద్దేవ్యా నచా ఽపి వసుదేవతః । నచా ఽపి రాఘవా జ్జాతో న చాఽపి జమదగ్నితః । నిత్యానన్దో ఽవ్యయో ఽప్యేవం క్రీడతే ఽమోఘదర్శనః" §§ అని పాద్మవచనము వలనను; "న వై న ఆత్మా ఽఽత్మవతా మధీశ్వరో భుఙ్క్తే హి దుఃఖం భగవా న్వాసుదేవః ॥ స్వర్గాదే రీశితా ఽజః పరమసుఖనిధి ర్బోధరూపో ఽథ బోధం లోకానాం దర్శయ న్సో ముని సుతహృతాత్మప్రియార్థే జగామ । స బ్రహ్మావస్థ్య చరణో జనమోహనాయ

♦♦ నీయొక్క సుఖమును జ్ఞానమును సౌందర్యమును మిక్కిలి పరిపూర్ణములు.

§ ఏది స్మరించుటకుఁగూడ మిక్కిలి అయుక్తమో దానినిగూడ జేయుటకు శక్తుఁడు, కావున అధికుఁడు.

¶ అభిన్నములు.

♦ వాని మూర్తి మాంస మేదో ఽస్థిసంభవ మయిన ప్రాకృతమూర్తి కాదు. అట్లు కాకుండుట యోగి యగుటవలనఁగాదు, మఱేమనఁగా ఈశ్వరుఁ డగుటవలన. అందువలన విభువు సత్యరూపమునుండి అచ్యుతుఁడు—తొలఁగనివాఁడు.

** సత్యమైన దేహము గలవాఁడు సుఖ మయిన గంధము గలవాఁడు జ్ఞానరూప మయిన ప్రకాశము గలవాఁడు సత్య మయిన పరాక్రమము గలవాఁడు జ్ఞానమైన జ్ఞానము గలవాఁడు సుఖ మయిన సుఖము గలవాఁడు, అవిష్ణువు పరముఁడు అక్షరుఁడు.

* నా యీదేహము సదానందము, ఇది ప్రకృతినిర్మితము కాదు. సర్వత్ర పరిపూర్ణముగూడ. అందుచే నేను నారాయణుఁడ నగుచున్నాను.

§§ దేవకీదేవి గర్భమునందు వసించినవాఁడును కాఁడు, వసుదేవువలనఁ బుట్టినవాఁడును కాఁడు. దశరథునివలనఁ బుట్టినవాఁడును కాఁడు. జమదగ్నివలనఁ బుట్టినవాఁడును కాఁడు. నిత్యానందుఁడు అవ్యయుఁడు ఐనను ఇట్లు క్రీడించుచున్నాఁడు, వ్యర్థము కాని దర్శనము గలవాఁడు.

స్త్రీసఙ్గినా మితి రతిం ప్రథయాఞ్చకార । పూర్తే రచిన్త్య వీర్యో యో యశ్చ దాశరథి స్స్వయమ్ । రుద్రవాక్య మృతం కర్తు మజితో జితవత్స్థితః । యోఽజితో విజితో భక్త్యా గాఙ్గేయం న జఘాన హ । నచాఽమ్బాం గ్రాహయామాస కరుణః కోఽపర స్తతః ” * ఇత్యాది స్కాన్దవచనముల వలనను. వాని యందు సంసారధర్మము నిరూపింపవలను గాదు. ఎచట పరాఽపరభేదము చెప్పఁబడుచున్నదో అచట విశ్వరూపమున పేక్షించి యితరమూర్తులకు అజ్ఞానిబుద్ధినిబట్టి అపరత్వము చెప్పఁబడిన దని తెలియవలెను. అదియుఁ జెప్పఁబడినది « పరిపూర్ణాని రూపాణి సమా న్యఖిలరూపతః । తథాఽ ప్యపేక్ష్య మన్దానాం దృష్టిం త్వా మృషయోఽపి హి । పరావరం వ దన్త్యేవ హ్యభక్తానాం విమోహనమ్ » ♦ అని గారుడమునందు. ఇటుఁ గొంచెమేని యుపచారమువలన నని వచియింప శక్యము గాదు, అచింత్యశక్తివలనను పదార్థవైచిత్ర్యమువలనను అని చెప్పియున్నారము. « రామకృష్ణాది రూపాణి పరిపూర్ణాని సర్వదా । నచాఽణుమాత్రం భిన్నాని తథాఽప్య స్మా న్విమోహసి ” ‡ ఇత్యాది నారదీయవచనమువలనఁ గూడ. అందువలన సర్వదా సర్వరూపములందును అసంఖ్యేయానన్తగుణగణంబును నిత్యనిరస్తాఽశేషదోషంబు నగు నారాయణాఖ్య మైన పరబ్రహ్మమును అపరోక్షజ్ఞాని పొందుచున్నాఁ డని సిద్ధము.

---

* ఆత్మవంతులకు ఆత్మయును—భాగవతులకుఁ బరమప్రియుఁడును అధీశ్వరుఁడును భగవంతుఁడు నగు అట్టి వాసుదేవుఁడు దుఃఖమును భుజింపనే భుజింపఁడు. స్వర్గాదిలోకములకు ఈశ్వరుఁడును అజుఁడును పరమసుఖనిధియు బోధస్వరూపుఁడు ఎవ్వఁడు లోకులకు బోధమును జూపుటకై మునిసుతునిచే—రావణునిచే నపహరింపఁబడిన తనభార్యనిమిత్తము దుఃఖమును బొందెనో, బ్రహ్మదేవునిచే నమస్కరింపఁ దగిన పాదములు గల ఆభగవంతుఁడు జనమోహముకొఱకు స్త్రీసంగుల యానంద మిట్టిదని ప్రకటించెను. పరిపూర్తివలన అచింత్యవీర్యుఁడు ఎవ్వఁడో, యెవఁడు తాను రాముఁడయ్యెనో, యెవఁడు రుద్రవాక్యమును సత్యముచేయుటకై అజితుఁ డయ్యును జితునివలె నుండెనో ఎవ్వఁడు అజితుఁ డయ్యును భక్తిచే జితుఁడై భీష్ముని వధించినవాఁడు కాఁడో అంబనుగూడ స్వీకరించునట్లు చేసినవాఁడు కాఁడో, అతనికన్నను దయాళువు ఇతరుఁ డెవ్వఁడు?

♦ నీరూపములు పరిపూర్ణములు, సర్వధర్మములచేతను సమానములు, అట్లయినను మూఢులబుద్ధి నవలంబించి ఋషులుగూడ అభక్తులకు మోహము కలిగించుటకై పరాఽపరరూపములు గలవానిఁగా నిన్నుఁ జెప్పుచున్నారు.

‡ రామకృష్ణాదిరూపములు సర్వదా పరిపూర్ణములు, అణుమాత్రమైనను భిన్నములు కావు. అయినను మమ్ము మోహపఱచుచున్నావు.

ఇతి శ్రీమహాభారతే శతసాహస్ర్యాం సంహితాయాం వైయా సిక్యాం భీష్మపర్వణి శ్రీమద్భగవద్గీతా సూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే సాఙ్ఖ్యయోగో నామ ద్వితీయో ఽధ్యాయః.

వ్యాసప్రోక్త మయిన శతసహస్ర గ్రంథసమ్మితం బగు శ్రీమహాభారతం బను సంహితయందు భీష్మపర్వంబున శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదరూపంబును యోగశాస్త్రం బును బ్రహ్మవిద్యాబోధకంబు నగు శ్రీమద్భగవద్గీత లను నుపనిషత్తులయందు సాంఖ్యయోగం బనంబరఁగు ద్వితీయాధ్యాయము ముగిసెను.

ఇది శ్రీమత్థ్సవాటోపనామ శ్రీరామవిద్వన్మణితనుజన్మ
సుందరరామశర్మ సంకలిత గీతార్థసర్వస్వరూప
పరమార్థచంద్రికాఖ్యాస శ్రీమద్భగవద్గీ
తాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు
ద్వితీయాధ్యాయటీక.

అధ్యాయద్వయ మిద మిహ కృతాన్యా గీతార్థవివృతి రఖిలేయమ్
పరిపూర్తి మియా దచిరాత్ శ్రీమ ద్భగవ త్ప్రసాదేన
ఘటయతు భాగవతీమే దుర్ఘటఘటనాపటీయసీ కరుణా
సాధనవికలస్యా ఽపి చ గీతా పరమార్థచంద్రికాపూర్తిమ్.

శ్రీ

శ్రీ కృష్ణాయ నమః.

శుద్ధాశుద్ధపత్రిము.

పుట.	బంతి.	అశుద్ధము.	శుద్ధము.
౧౩	౨౬	గలుగ	గలుగు
౧౬	౧౪	సుదహారిం	ఉదాహరిం
౨౪	౧౮	క్షీణము దోష	క్షీణదోష
౨౭	౧౮	వాహినియై	వాహినిగ్యై
,,	౧౭	నాత్మానంద	నాత్మానంద
౩౦	౧౮	నవమానించెను.	నవమానించెను. యౌవన దశయందు అర్జునసారథ్యై కౌరవపాండవుల యుద్ధమును తానుమాత్రము యుద్ధము చేయక జరగించెను.
౩౪	౨౦	ములచేఁ నశి	ములచే నశి
౩౯	౫	త్వాంసర్వపా	త్వాసర్వపా
౮౨	౧౮	మహాధ్వని	మహాభయము
,,	౨౧	నఘోషః	సఘోషః
౭౩	౭	సఖీ స్తథా	సఖీం స్తథా
౯౪	౨౨	అందఅను	అందఱును
౧౦౧	౪	నహింన్యాత్	నహింస్యాత్
౧౦౪	౫	నివర్తించు	నివర్తిల్లు
,,	౨౪	పాపమునుండి;	పాపమునుండి; నివర్తితుమ్;
౧౧౩	౧౫	చాతుర్మాన్య	చాతుర్మాస్య
౧౧౪	౧౭	సంతాపము	సంతాపము
౧౨౬	౨౧	శ్వాయులతో	శ్వాయునితో
౧౩౧	౨౭	పాలఁడులకి	పాలకి
౧౩౫	౨౭	అపగుకేల	నాపగుకేల
౧౩౬	౧౯	బిక్షాశన	భిక్షాశన
౧౩౭	౧౬	పసిద్ధ	ప్రసిద్ధ
౧౮౧	౫	వనుట.	ఎనుటరయ.
౧౮౨	౧౪	అందుఇత్యాది	అది ఇత్యాది
౧౮౫	౧౨	శరీరంమాత్రం	శరీరమాత్రం
,,	౧౩	మనుషో	మానుషో
౧౮౬	౧౦	గతాసూన్	అగతాసూన్
౧౭౨	౧౩	నత్వేత్యాది	నత్వేవేత్యాది
౨౦౫	౨౧	జీవునకు	ఎట్లు జీవునకు
౨౨౧	౨౦	పఱువనఁగా	పఱుపవనఁగా
౨౨౪	౧౭	వేత్తలవారికి	వేత్తలగువారికి
౨౩౦	౮	అనాత్మకల్పిత	అనాత్మ కల్పిత
౨౩౨	౧౭	అసత్త్వాదనస్య	అసత్త్వాదన్యస్య
౨౩౭	౪	విభవు	విభుపు
౨౪౫	౨౩	బ్రహ్మపక్షమున	బ్రహ్మమున
౨౫౪	౧౯	గూఢ యోర్ప	గూఢ నేర్ప
౨౫౮	౨౨	మనుష్యకర్తృ	మనుష్యత్వకర్తృ
౨౫౭	౬	పాత్మ్రప్రమా	పాత్మ ప్రమా
౨౫౯	౨౦	అనిత్య	అనిత్యత్వ
౨౬౦	౨౪	అవినాశినః	అనాశినః
౨౬౬	౧౯	సవ్యవ	స్వవ్యవ

పుట.	బంతి.	అశుద్ధము.	శుద్ధము.
౨౯౪	౫	ఇతరము.	ఇతరము—
,,	,,	జ్ఞానము	జ్ఞానము.
౩౦౩	౨౨	నివృత్తిమా	నివృత్తికి మా
౩౦౫	౧౦	లహంమర్ధ	అహంమగ్ధ
౩౦౭	౫	దానిఁగాను,	వానిఁగాను,
౩౦౯	౧౨	పశ్యా మన్య	పశ్యా మ్యన్య
౩౧౨	౧౦	నిగ్గములును	నిగ్గమములును
౩౧౩	౬	చేఁ గొప్ప	చే గొప్ప
౩౨౯	౧	ర్వ్యక్తైప	ర్వ్యవిక్తైప
౩౩౭	౧౩	దాత్మ్యజ్ఞాన	దాత్మ్యజ్ఞాన
౩౪౪	౨౭	సమూహాముసు.	సమూహాము.
౩౬౩	౪	నంఘవింప	సంభవింప
౩౬౮	౧	స్యాఁదు	స్యాదు
౩౬౯	౧	స్విదిగ్ధ	పిదిగ్ధ
౩౮౦	౧౩	సూచిప	సూచింప
౩౮౧	౧౭	స్వాత్మ్యసం	స్వాత్మ్యసం
౩౮౨	౨౭	ఆత్మ్యరక్ష	ఆత్మ్యరక్ష
౩౮౫	౭	మున్స్యస్తే	మంస్యస్తే
౩౯౦	౧౭	ద్విప్రస్తుఘ	ద్విప్రస్తాద్విప్రస్తుఘ
౪౧౯	౨౫	లదని	లేదని
౪౨౧	౧౭	చేతసామ	చేతసామ్
౪౨౯	౧౧	బుద్ది	బుద్ధి
౪౩౦	౨౧	సత్ప్రితి	సప్రతి
౪౩౫	౨౬	నిస్త్రైగుణ్య	నిస్త్రైగుణ్య
౪౬౬	౧౪	మిచ్చుట	మిచ్చుట
౪౬౮	౪	యజ్ఞాన	యజ్ఞాని
౪౭౨	౧౨	క్షయహేతు	క్షయాదిహేతు
౪౭౪	౧౭	లెమివలన	లేమివలన
౪౮౪	౨౧	దీర్ఘకాలాదద దరనైరంతర్య సత్కారసేవన ములచే	దీర్ఘకాలనైరంతర్య సత్కారంబు లతో సేవితంబగుటచే
౪౯౭	౬	అసంప్రజ్ఞాన	అసంప్రజ్ఞాతస
౫౦౧	౨౬	నా ధ్యాసే	నాద్యాభాసే
౫౨౦	౧౬	ప్రమాథ	ప్రమాథు
౫౨౨	౧౦	ఫుంన	ఫుంస
౫౨౭	౧౮	ఆసనాగ్గ	ఆసన్నాగ్గ
౫౩౬	౧౪	నొందిన	నొందని
౫౩౮	౯	విధములు	విధముల
౫౫౭	౨౪	తస్యాః	తస్యామ్
౫౫౫	౨	వాఁప	వా ఁపి

ఆంధ్ర వచన గ్రంథములు

	ప్రతి 1-కి రూ.	అ.
ఆంధ్రవచనభాగవతము, ద్వాదశ స్కంధములు,ఒకేసంపుటం	9	0
,, మూడుసంపుటములు	10	8
ఆంధ్రవచనభారతము—		
,, ఆదిసభాపర్వములు	5	0
,, ఆరణ్యపర్వము	5	0
,, విరాటోద్యోగపర్వము	5	8
,, భీష్మద్రోణపర్వములు	7	8
,, కర్ణశల్యసౌప్తికస్త్రీపర్వములు	5	0
,, శాంతిపర్వము	7	8
,, ఆనుశాసనికము మొదలు స్వర్గారోహణపర్వము వరకుగల సంపుటము	7	8
ఆంధ్రవచనవాల్మీకిరామాయణము, 2 సంపుటములు (అచ్చు)		
ఆంధ్రవాఙ్మయచరిత్రసంగ్రహము	3	0
ఆంధ్రకవిత్వచరిత్ర, బసవరాజు అప్పారావుగారిది	3	0
శ్రీగురుజాడ శ్రీరామమూర్తిగారి ఆంధ్రకవిజీవితములు	6	0
ఆరేబియన్‌నైట్సుకథలు	2	0
న్యాయవిచారణప్రహసనము	0	8
తులసీదాసు రామాయణము	12	0
తిలకుగారిసెక్యూరిటీకేసు, ఉపన్యాసములు	0	14

	ప్రతి 1-కి రూ.	అ.
ద్వాదశోపనిషత్తులు,వచనం. అచ్చు		
భారతరమణీమణులు, 1 భా॥	1	0
డిటో రెండవభాగము	0	12
డిటో 3-వ భాగము	0	8
యజుర్వేదకథాసంగ్రహము	0	12
శ్రీమహాభక్తవిజయము,	12	0
నీతిచంద్రిక, చిన్నయసూరి	0	12
పంచతంత్రము, వచనము	0	12
నవనాథభక్తులచరిత్ర	2	8
నీతిరత్నాకరము	0	12
సంగ్రహభారతము	2	4
సంగ్రహభాగవతము	2	4
సంగ్రహరామాయణము	1	8
ప్రాచీనదేశచరిత్రలు	3	0
పతివ్రతలచరిత్రలు	3	0
దక్కనుపూర్వకథలు	3	0
భోజునికథలు	1	0
హితోపదేశము,సులభశైలి	1	0
భోజకాళిదాసకథలు,1 భా॥	1	0
,, 2 భా॥	1	0
తెనాలిరామలింగనికథలు, జీవితము	0	6
తెనాలి రామలింగం: A. S. P. అయ్యరు విరచితము	0	8
సంస్కృతనాటకకథలు	2	0
దశకుమారచరిత్రము	2	0

	ప్రతి 1-కి రూ.	అ.
రాజశేఖరుడు, గోపాలుడు	0	12
విక్రమార్కునికథలు	0	12
చార్ దర్వీషుకథలు	1	0
తాతాచార్యులకథలు	0	12
వైద్యులకథలు	0	4
బేతాళునికథలు	1	0
వీరాంగనలు	1	0
పరమానందశిష్యులకథలు	0	6
నలుగురుమంత్రులకథలు	0	8
అయిదుగురుదొంగలకథలు	0	8
రేచుక్కపగటిచుక్కకథ	0	3
సత్యసేనవిజయము	0	8
ఋషులచరిత్ర	0	12
పురాణగాథలు I	1	0
,, II	1	0
బాజీరాయని చరిత్ర	అచ్చు	
రఘువంశకథ	0	10
విక్రమార్కచరిత్ర	1	0
వివేకానందవిజయము	4	0
పర్షియావినోదకథలు	1	4
ఈసబునీతికథలు, 1-వ భా॥	0	8
డిటో 2-వ భా॥	0	12
పంజాబుఅల్లరి	0	8
శుకసప్తతికథలు	1	0
మర్యాదరామన్నకథలు	0	3
మైరావణచరిత్ర	0	2
షేక్స్పియర్ నాటకకథలు	అచ్చు	
అనంతసాగరము, బుక్కరాయ సముద్రచరిత్ర	0	12
ప్రహ్లాదచరిత్ర, ప్రతిమలతో	0	6
శకుంతల ,,	0	6

		ప్రతి 1-కి రూ.	అ.
నల	ప్రతిమతో	0	8
సావిత్రి	,,	0	6
హరిశ్చంద్ర	,,	0	8

నవలలు.

సీతారామము	నవల	1	[illegible]
ఐవన్హో	,,	0	8
మదాలస	,,	(అచ్చు)	
సుజనరంజని	,,	0	12
విజ్జలదేవి	,,	1	8
ఉన్మాదిని	,,	0	6
రాధారాణి	,,	0	6
అస్తమయము	,,	2	0
దుర్గేశనందిని	,,	1	4
కపాలకుండల	,,	1	0
లక్ష్మి	,,	0	12
టిప్పుసుల్తాను	,,	అచ్చు	
లీల	,,	0	6
రాజర్షి	,,	1	8
తారాబాయి	,,	1	8
దిలారాము	,,	1	8
కోపిలస్ కన్యక		0	12
మనోహారి	,,	అచ్చు	
వీరబాల	,,	0	8
ఆనందమఠ	,,	1	4
లాలాబాయి	,,	0	8
ఆంధ్రరాష్ట్రము	,,	1	8
రోషినార	,,	0	12
బాలాదిత్య	,,	3	0
దేశభక్తుడు		1	8
శంభుతో నొకనాటిసహవాసం		0	4
చంద్రగుప్తుడు, నవల		2	8